ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
1983

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ

THE 10TH INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

08-09 KASIM 2023

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayan
Erdem Ünlen

CİLT III

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ

10th INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

III. CİLT

BİLDİRİLER

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ankara ♦ 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 597

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ
10th INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

Yayına Hazırlayan
Erdem Ünlen

1. Baskı: Ankara, 2024
ISBN: 978-975-17-6041-8 (Tk)
ISBN: 978-975-17-6044-9 (3.c)

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Tuğçe Açıkgöz – Recep Yalçın

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

Baskı ve Hazırlık
KD Karton Dijital Matbaacılık ve Baskı Hizmetleri Ltd. Şti.
Sertifika No: 44423

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

KONGRE KURULLARI

KONGRE YÜRÜTME KURULU

Doç. Dr. Güner DOĞAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Millî Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Güner DOĞAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORAL (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan AVCI (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU (Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Zeki ERASLAN (Atatürk Kültür Merkezi Başkanı)
Dr. İbrahim BAŞ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu)
Yüksek Kurum Uzmanı Erdem ÜNLEN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)
Yüksek Kurum Uzmanı Ömer Orhan (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)
Dr. H. Aytuğ TOKUR (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)

KONGRE BİLİM KURULU
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS (Jagiellonian University in Krakow)
Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Figen ATABEY (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Filiz ÇOLAK (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İrade MEMMEDOVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN (Bandırma On yedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ORAL (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE (Universita degli Studi "G. d'Annunzio")
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Efdal AS (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Erol KARCI (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Fabio L. GRASSI (Universita degli Studi "La Sapienza" di Roma)
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU (Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. İlker YİĞİT (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan AVCI (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sadık ERDAŞ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Yücel YİĞİT (Polis Akademisi)

İÇİNDEKİLER

I. CİLT

KONGRE KURULLARI ..... **III**
SUNUŞ ..... **XIX**

ATATÜRK'ÜN LİDERLİK MİRASI
Hikmet ÖZDEMİR **1**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.16

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞINDA ZİYA GÖKALP'İN DÜŞÜNCELERİNİN ETKİSİ
Ahmet ERCİVAN **13**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.01

12 MART REJİMİNİN KEMALİZM ANLAYIŞI: BİR NESİL YETİŞTİRME AYGITI OLARAK ASKERİ VESAYET DÖNEMİNDE KEMALİZM UYGULAMALARI
Ahmet GÜLEN **41**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.02

CUMHURİYETİN ÇOCUKLARINA VE GENÇLERİNE CUMHURİYETİN ANLATIMI
Ahmet VURGUN **63**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.03

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TOPRAK VE TARIM REFORMU POLİTİKALARI (1923-1950)
Ali GÖKDÜL **81**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.04

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ TUTANAKLARINDA "ATATÜRK"
Asil KAYA **115**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.05

ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 100.YILI KUTLAMALARI (1981 YILI İÇERİSİNDE TÜRKİYE'DE YAPILAN KUTLAMALAR)
Aykut CANLI **145**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.06

İTÜ-TV'DEN TRT'YE TÜRKİYE'DE TELEVİZYON TARİHİ VE DİJİTALLEŞME
Ayşe Tuğba KAR - Uğur GÜNDÜZ **195**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.07

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MİLLİ İKTİSAT KURMA ARAYIŞI; TİCARET VE SANAYİ ODALARI GENEL KONGRESİ (12 ŞUBAT 1927-18 ŞUBAT 1927)
Ayşe YANARDAĞ..... 227
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.08

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU DEĞERLERİNİN ANAYASAL ÇÖZÜMLEMESİ (1921 ve 1924 Anayasalarının Siyasal Genetiği)
Bülent YÜCEL..... 269
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.09

ANAVATANA KATILMASI SIRASINDA HATAY'DA DEMİRYOLU, KARAYOLLARI VE LİMANLARIN DURUMU
Cengiz ATLI..... 297
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.10

YENİ BELGELER IŞIĞINDA TÜRKİYE-VATİKAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1914-1918)
Cengiz MUTLU 315
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.11

ATATÜRK GENÇLERİ KURUMU: 1937
Demet ÇAKIR KALEM..... 329
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.12

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ORDUSUNUN KOMUTA VE TEŞKİLAT YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜM
Deniz KURT..... 351
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.13

CUMHURİYET TARİHİ VE ATATÜRK ARAŞTIRMALARINDA YENİ BİR KAYNAK: "TÜRK SİNEMASI"
Derya GENÇ ACAR..... 387
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.14

1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİNİN 1931 YILINDA DÜZENLENEN I. TÜRK ZİRAAT KONGRESİ'NDE ALINAN HAYVANCILIĞA İLİŞKİN KARARLARA ETKİSİ
Didem KONYA..... 415
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.15

LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİNDE İNGİLTERE'NİN KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABASI: TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ (1922-1923)
Dilşen İNCE ERDOĞAN..... 445
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.32

ATATÜRK'ÜN CENAZE TÖRENİNDE KATILAN ALMAN DELEGASYONU VE BARON VON NEURATH
Dirk TRÖNDLE 477
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.17

CUMHURİYET DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARININ İSTİHDAM MESELESİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ (1923-1933)
Duygu YILMAZ 503
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.18

1960'LAR MODERNLEŞMESİNE BİR BAKIŞ: TÜRK SOLU VE KALKINMA SORUNU
Ebru GENÇALP..... 539
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.19

AMERİKAN MİSYONER KAYNAKLARINDA TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA İMGESİ (1919-1923)
Ebru GÜHER..... 567
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.20

MACAR MEDYASINDA ATATÜRK
Edit TASNÁDİ..... 589
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.21

CUMHURİYET DÖNEMİ GASTRONOMİ EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ VE TÜRK MUTFAĞINA ETKİSİ
Eliso ŞİRİN YILDIRIM - Dila Deniz AĞZIPAK 599
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.22

YÜRÜTME ORGANI BAKIMINDAN 1961 VE 1982 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Emir Efe EGEMEN..... 621
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.23

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA NATO'YA KATKI SAĞLAMA SÜREÇLERİNİN PİNEAU PLANI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
Enes ÖZ..... 659
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.24

CUMHURİYETİN 100. YILINDA HAYALDEN GERÇEĞE: ÖZEL MÜTEŞEBBİSLER EKSENİNDE TÜRKİYE'NİN UÇAK ÜRETME SERÜVENİ
Erdal KORKMAZ..... 687
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.25

«DAS INTERESSANTE BLATT» ÖZELİNDE RESİMLERLE GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA (1920-1938)
Erdem KARACA..... 721
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.26

SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAYIMLANAN İSTATİSTİKLER ÜZERİNDEN CUMHURİYET'E KALAN EĞİTİM MİRASININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Erol ÇİYDEM 761
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.27

ATATÜRK DÖNEMİ MÜZİK DERGİLERİ ÜZERİNDEN ALATURKA-ALAFRANGA ÇATIŞMASI (1930-1938)
Esra ÇETİN 787
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.28

"1982 REFERANDUMUNDA YAPILAN EVET KAMPANYASI VE TOPLUMU YÖNLENDİRME ÇABALARI"
Esra TAŞDELEN - Erdal AYDOĞAN 809
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.29

İNGİLİZ PARLAMENTO TUTANAKLARI'NDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Fahriye Begüm YILDIZELİ 849
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.30

ATATÜRK'ÜN SÜVARİLERİ: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ASKERÎ AT YARIŞLARINA İŞTİRAKİ (1930-1940)
Feyza KURNAZ ŞAHİN 869
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.31

II. CİLT

BATI CEPHESİNDE TÜRK ORDUSUNUN KARARGÂH MERKEZLERİ (1920-1923)
Güzin ÇAYKIRAN 937
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.16

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TAŞNAKSUTYUN CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ
Haluk SELVİ 957
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.01

MUSTAFA KEMAL'İN LENİN'E, LENİN'İN MUSTAFA KEMAL'E YAZDIĞI MEKTUP
Hasan CİCİOĞLU 997
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.02

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE "GENÇLİK AŞISI" TARTIŞMALARI VE UYGULAMALARI (1924-1937)
Hasan DEMİRCİ 1013
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.03

ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİNDE KÜLTÜR VE İÇ SİYASET (1923-1938)
Hikmet DEMİRCİ 1049
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.04

KADINLAR CUMHURİYET'E HAZIRLANIYOR: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATINDA KADINLAR
Hürü SAĞLAM TEKİR 1085
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.05

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİM SÜRECİNİN DEĞERLENDİRMESİ
Hüsnü ÖZLÜ 1111
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.06

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GİRESUN ZİYARETİ VE GENERAL DR. ALİ RIZA ERKAN'IN ATATÜRK SEVGİSİ VE GİDEREK ARTAN HAYRANLIĞI
İbrahim BAŞ 1133
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.07

SAİT HALİM PAŞA'NIN ATATÜRK, VAHDETTİN VE MİLLİ MÜCADELE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ
İkbal VURUCU 1161
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.08

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRK SOLUNUN CEPHE KURMA FAALİYETLERİ: GÖRÜŞLER DERGİSİ VE TAN MATBAASI BASKINI (1945-1946)
İsa YILDIRIM 1191
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.09

PERDENİN İKİ TARAFINDA 1939-1952 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-POLONYA İLİŞKİLERİ İLERİ ARAŞTIRMALARA BİR KATKI
Karolina Wanda OLSZOWSKA 1227
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.10

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDE ANKARA'DA HAZIRLANAN KATAFALK VE BRUNO TAUT
Kemal ARI 1249
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.11

BERLİN BÜYÜKELÇİSİ KEMALEDDİN SAMİ PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL PAŞA VE KENDİSİNE YÖNELİK MUHTEMEL SUİKAST GİRİŞİMLERİNE KARŞI VERDİĞİ DİPLOMATİK MÜCADELE
Kemal ÖZDEN 1263
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.12

KÜLTÜREL BELLEK VE YEREL BASIN: ATATÜRK DÖNEMİNDE BARTIN GAZETESİ
Kübra YILDIZ ALTIN 1299
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.13

UNDER THE BLUE SKY: THE SIGNING OF THE ROMANIAN-TURKISH AIRLINES CONVENTION FOR THE REALIZATION OF REGULAR FLIGHTS BETWEEN BUCHAREST AND ISTANBUL (JUNE 3, 1939)
Liliana BOŞÇAN 1333
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.14

1920'Lİ VE 1930'LU YILLARDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN SOVYET AZERBAYCAN'INA SİYASİ VE KÜLTÜREL ETKİSİ
Mehemmed CABRAYİLOV 1355
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.15

KIBRIS TÜRKLERİNİN GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK İLE MİLLİ GÜN VE SEMBOLLERE DAİR HASSASİYETLERİ
Mehmet BALYEMEZ 1377
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.24

TARİHYAZIMI BAĞLAMINDA ATATÜRK'ÜN ANILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Mehmet Emin ELMACI 1413
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.32

ATATÜRK DÖNEMİ CUMHURİYETİN 10. YILDÖNÜMÜNDE SİYASİ SUÇLULARIN AFFI
Mehmet GÜNEŞ 1461
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.31

CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASI MALİ DURUMU KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİREN AYRINTILI BİR RAPOR
Mehmet OKUR 1497
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.30

RESMİ BELGELER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE ULAŞTIRMA POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1946-1950)
Mehmet Serhat YILMAZ 1535
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.29

1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE AZERBAYCAN'DA YAPILAN TÜRK TARİHİ ÇALIŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
Melike Cansu ÖZDEMİR 1563
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.28

ATATÜRK DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN SORUNLARDAN LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE MONTREUX (MONTRÖ) BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE GİDİLEN SÜREÇ
Mervenur TUZAK..... 1591
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.27

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK DONANMASININ MODERNİZASYONU: İTALYA'DAN SATIN ALINAN SAVAŞ GEMİLERİ
Mevlüt ÇELEBİ..... 1611
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.26

TÜRK VE SOVYET BASININDA TEVFİK RÜŞTÜ ARAS VE ŞÜKRÜ KAYA'NIN 1937 SSCB ZİYARETİ
Mevlüt Samet YILDIZ..... 1647
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.25

YAPIM SÜREÇLERİNİN ANAYASALARA YANSIMASI ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA (1876 TARİHLİ KÂNÛN-I ESÂSÎ VE 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU)
Miray ÖZBEK..... 1675
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.33

"DOĞU'NUN KAHRAMANI" MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN FARSÇA GAZETELERDEKİ TASVİRİ
Mohammad Hossein SADEGHİ..... 1707
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.23

NÖBET DEFTERİNDEN ATATÜRK`ÜN GÜNLÜK YAŞAMININ İNCELENMESİ (1931-1938)
Murat KÖYLÜ..... 1729
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.22

ALMAN BELGELERİNDE ÇAĞDAŞ İKİ MODERNİST ÖZELİNDE VATAN DAVASI MUSTAFA KEMAL VE CEMAL PAŞA
Mustafa ÇOLAK..... 1749
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.21

TÜRKİYE'NİN DİPLOMASİ ZAFERİ: MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 TEMMUZ 1936) (MACAR KAYNAKLARINA GÖRE)
Müjdat KARAGÜLMEZ..... 1773
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.20

ATATÜRK DÖNEMİ BASIN HAYATINDA MAHMUT SOYDAN'IN YERİ
Nejdet BİLGİ..... 1805
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.19

SULAK ARAZİLERİN KURUTULMASININ DOĞAL AFETLERLE İLİŞKİSİ VE BU AFETLERİN TOPLUM HAFIZASINDAKİ YERİ
Nejla GÜNAY - Rabia SARIKAYA..... 1835
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.18

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE NÜFUSU ARTIRMAYA YÖNELİK UYGULAMALAR
Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ 1865
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.17

III. CİLT

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE 1966-1967 YILLARINDA TARIM, ORMAN VE HAYVANCILIK FAALİYETLERİ
Nursal KUMAŞ..... 1885
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.16

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ BİR MUASIR MEDENİYET İDEALİ OLARAK AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
Oğuz KAAN ÇETİNDAĞ..... 1921
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.01

ATATÜRK'ÜN PERSPEKTİFİNDEN İZMİR İKTİSAT KONGRESİ
Orhan AVCI..... 1937
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.02

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL KİMLİK ARAYIŞI OLARAK "KEMALİST HAREKET" (1923-1950)
Orhan TURAN..... 1981
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.03

KAZANILAN HAKLAR VE KURUMSALLAŞMA YÖNLERİYLE TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK ALANINDAKİ DÜZENLEMELER (1923-2000)
Osman AKANDERE 2027
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.04

ALMAN ARKEOLOGLAR VE ATATÜRK
Ömer Faruk DEMİREL 2049
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.05

TÜRKİYE'DE YÜZ YILLIK SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARI VE SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI
Özcan ÇÖLÜK..... 2069
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.06

ATATÜRK DÖNEMİNDE KURULAN FABRİKALARA BİR ÖRNEK: "PAŞABAHÇE ŞİŞE-CAM FABRİKASI"
Özlem TAŞKIRAN 2093
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.07

MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İSTANBUL MERKEZLİ MİLLİYETÇİ SİYASET SÖYLEMLERİNE KARŞI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TAVRI
Ramazan Erhan GÜLLÜ 2119
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.08

AYASOFYA MOZAİKLERİ VE 1930'LU YILLARDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN KÜLTÜREL DİPLOMASİ BOYUTU
Resul BABAOĞLU 2145
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.09

ULUSLARARASI HUKUKA GÖRE KIBRIS ERMENİLERİNE KARŞI İŞLENEN SUÇLAR
Rümeysa ÜLKÜ 2169
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.10

TÜRKİYE'DE DÜZENLENEN İLK KADIN İKTİSAT SERGİSİ (15-23 Aralık 1932)
Seda BAYINDIR ULUSKAN 2187
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.11

ATATÜRK DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR: SÜREKLİLİK VE KATILIM
Seda ÖRSTEN ESİRGEN 2231
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.12

İYİ BİR MİLLİ FİLM YAPMAK: CUMHURİYET GAZETESİ SAYFALARINDA BİR SENARYO MÜSABAKASI
Sedat GENCER 2249
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.13

ALMAN BASININDA TÜRKİYE'DE CUMHURİYET'İN İLANI VE ATATÜRK
Sefa VİDİNLİOĞLU 2281
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.14

CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA KÜLTÜR DEVRİMİ: TARİH VE DİL ÇALIŞMALARI ÖRNEĞİ (1930-1980)
Seher AKÇA 2309
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.15

HAYATI BOYUNCA SANATÇILARI VE TİYATROCULARI YÜCELTEN BİR LİDER: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Selda KULLUK YERDELEN 2341
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.24

ATATÜRK DÖNEMİNDE ÇOCUK SUÇLULUĞUNU ÖNLEMEYE YÖNELİK BİR GİRİŞİM: ÇOCUKLARI KURTARMA YURDU
Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA 2363
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.32

HİTLER BASININDA SANCAK MESELESİ
Sezen KILIÇ..... 2393
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.31

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK AND THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE AS REFLECTED IN THE CONTEMPORARY PRESS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA 1919-1939
Slobodan ILİĆ 2425
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.30

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KIBRIS'TA TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATI (TMT) ÖNCESİ YERALTI TEŞKİLATLARI: KARA YILAN, VOLKAN VE 9 EYLÜL CEPHESİ İLE İLGİLİ YENİ BİLGİLER
Soyalp TAMÇELİK 2441
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.29

ITALY AND TURKEY IN KEMALIST TIME: RELATIONS AND COMPARISONS
Stefano TRINCHESE..... 2481
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.28

CUMHURİYETİN İLK AFRO-AMERİKAN MÜSLÜMAN MÜLTECİLERİ: MOHAMMAD EZALDEEN'İN AMERİKA'DAN VAAT EDİLMİŞ TOPRAKLARA-İSTANBUL'A GÖÇÜ (1930)
Tansu Barış MAHMUTOĞLU 2491
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.27

TÜRKİYE'DE ÇAY YETİŞTİRİCİLİĞİ VE ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU
Temuçin Faik ERTAN - Şefika ÖZMEN 2523
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.26

ATATÜRK'ÜN VEFATININ JAPON BASININA YANSIMALARI
Uğur YILMAZ - Filiz ERKUTLU 2547
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.25

CUMHURİYET TARİHİNİN BİLİNMEYEN BİR ORGANİZASYONU; KİPİG VE KIBRIS
Mümtaz Ulvi KESER 2577
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.33

YUGOSLAV DIPLOMACY AND PUBLIC ON “THE HATAY QUESTION” (THE SANJAK OF ALEXANDRETTA) IN THE PERIOD OF 20S AND 30S OF THE 20TH CENTURY
Vladan VİRİYEVİÇ 2619
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.23

AZERBAYCAN'IN TOPLUMSAL BÜTÜNLÜĞÜNÜN İHLALİ-ZENGEZUR SORUNU VE TÜRKİYE
Xoshgadam ISLAM 2647
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.22

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİK RAPORLARINDA 1931 GENEL SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE’DE SİYASAL HAYAT
Yasin COŞKUN 2673
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.21

MUHTELİF TÜRK KÖŞE YAZARLARININ “CUMHURİYET” İN ANLAM YÜKÜNE İLİŞKİN BELLİ BAŞLI YAKLAŞIMLARI
Yaşar ÖZÜÇETİN - Fatma Nur ASLAN 2691
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.20

I. TBMM’DE GÖREV ALAN VE MECLİSİN AÇILIŞININ 50. YIL DÖNÜMÜNDE HAYATTA OLAN MİLLETVEKİLLERİNİN GÖZÜNDEN CUMHURİYETİN İLK DÖNEMLERİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER
Yenal ÜNAL 2735
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.19

TÜRKİYE’NİN İTALYAN TEHDİTİ NEDENİYLE BATI İTTİFAKINA KATILMASI SÜRECİNİN İTALYAN KAMUOYUNDA YANSIMALARI (1939-1940)
Yeter MENGEŞ 2769
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.18

DİPLOMAT OLARAK İBRAHİM HAKKI PAŞA
Zeki ERASLAN 2797
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.17

SUNUŞ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı olarak kurulduğumuz günden bu yana pek çok ulusal ve uluslararası kongre, sempozyum, panel, çalıştay, konferans vb. bilimsel etkinlikler düzenleyip etkinliklerde sunulan tebliğleri yayımladık. Düzenlediğimiz bilimsel etkinlikler arasında özel bir yeri olan şüphesiz dört yılda bir gerçekleştirdiğimiz Uluslararası Atatürk Kongreleridir. Kurum kimliğinin önemli bir parçası olan ve 1987 yılından itibaren her dört yılda bir düzenlenen Uluslararası Atatürk Kongreleri şimdiye kadar Türkiye, Kıbrıs, Kazakistan, Makedonya ve Azerbaycan'da gerçekleştirilmiş; bu kongrelere 30 farklı ülkeden 1300'e yakın akademisyen katılmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluş ve gelişme sürecindeki olayların bugüne olan etkilerini ve geleceği şekillendirmedeki olası rollerini bilimsel yaklaşımla incelemek, bunun sonucunda elde edilen bilgi, belge, yorum ve sentezleri Türk ve dünya kamuoyuna sunmak amacıyla 10. Uluslararası Atatürk Kongresi'ni Cumhuriyetimizin 100. yılında 8-9 Kasım 2023 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirdik.

Kongre'de Prof. Dr. Hikmet Özdemir tarafından "Atatürk ve Liderlik Mirası" başlıklı açılış konferansından sonra Prof. Dr. Sevtap Demirci'nin oturum başkanlığında, Prof. Dr. Stefano Trinchese, Doç. Dr. Fabio Grassi ve Dr. Edit Tasnadi'nin katılımıyla Atatürk Özel Oturumu gerçekleştirildi. İki gün boyunca dört salonda altı farklı oturum ile devam eden Kongre'ye 11 ülkeden 20'ye yakın yabancı bilim insanı katıldı ve 105 bildiri sunuldu. Geniş bir konu yelpazesinde gerçekleştirilen etkinlikte disiplinler arası bir yaklaşımla Türkiye'nin yüz yıllık birikimi ele alındı.

10. Atatürk Kongresi bildirilerinden oluşan eserde Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi, Uluslararası Politika, Basın ve Sinema, İç Politika ve Kültür Çalışmaları gibi birçok konu yer almaktadır.

Bu kapsamlı çalışmanın bilim dünyasına katkı sunmasını diliyor, Kongre'de emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Doç. Dr. Güner DOĞAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Ankara,2024

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE 1966-1967 YILLARINDA TARIM, ORMAN VE HAYVANCILIK FAALİYETLERİ

Nursal KUMAŞ[*]

Özet

Cumhuriyetin ilanından önce 1923 yılının Şubat ayında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Misak-i İktisadi ilkeleri kabul edilerek sanayi ve tarımla birlikte çift yönlü bir ekonomik gelişim öngörülmüştür. Cumhuriyetin ilanıyla beraber bu anlayış doğrultusunda İktisat Vekâleti kurulmuş ve Ziraat, Orman ve Baytar (Veteriner) Genel Müdürlükleri bu vekâlet bünyesinde yer almıştır. 1931 yılında tarımsal faaliyetler İktisat Vekâleti'nden ayrılarak bağımsız bir Ziraat Vekâleti oluşturulmuştur. Çalışma dönemi içinde Ziraat Vekâleti'ne bağlı genel müdürlükler şu şekilde belirlenmiştir: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü, Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü, Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü, Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü ve Süt Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğü.

Bu çalışmada Ziraat Vekâleti'nin bünyesinde yer alan genel müdürlüklerin faaliyetleri ele alınmıştır. Ziraat Vekâleti'nin Başbakanlık makamına sunmak üzere 1966 yılında hazırlamış olduğu rapor, 1966-1967 yıllarına ait Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (**BCA**) belgeleri, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) ve dönemin hükümet programı incelenerek tarım ve hayvancılık faaliyetleri tarihsel bir kesitte değerlendirilmiştir. Çalışma çerçevesinde çiftçinin, hayvan yetiştiricilerinin hükümetten beklentileri, hükümetin bu beklentilere yönelik yaptığı çalışmalar incelenmiş ve bu sektöre ait dönemsel bir profil oluşturulmaya çalışılmıştır.

Ziraat Vekâleti'nin hazırladığı raporda arazi varlığı ve zirai potansiyel, üretim tedbirleri, pazarlama ve fiyat, zirai araştırma, eğitim ve yayım, hayvancılık, yem sanayi ve süt endüstrisi faaliyetleri bulunmaktadır. Arşiv belgelerinde halkın Ziraat Vekâleti'ne yönelik dilek, talep ve şikâyetlerine vekâletin verdiği yanıtlar, vekâletin hedefleri ve bu hedefler doğrultusunda

[*] Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bursa/Türkiye. e-mail: kumasnursal16@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6554-5007.

yapmış olduğu çalışmalar ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Söz konusu çalışmalar arasında şu başlıklar öne çıkmaktadır: afete uğrayan çiftçilere tohum ve fidan yardımı yapılması, suni gübre ihtiyacının giderilmesi, tarımsal mesleki öğretim kurumlarının sayısının artırılması, kurs-seminer programlarıyla çiftçinin yetiştirilmesi, zirai mücadele hizmeti sunulması, çiftçinin uygun ücretler karşılığında modern tarım alet ve makinelerini temin etmesinin sağlanması, damızlık hayvan ihtiyacının karşılanması, yem ihtiyacının giderilmesi için fabrikaların kurulması, örnek süt işletme tesislerinin açılması, gıda numune tahlillerinin yapılması, dokuma sanayisinin ihtiyacını karşılamak için yapağı üretiminin gerçekleştirilmesi, hayvan yetiştiriciliği yapanlara kredi verilmesi, hayvan borsa ve pazarlarının kurulması, hayvan hastalıklarıyla mücadele edilmesi, hayvan ırklarının ıslah edilmesi ve balıkçılık kooperatiflerinin kurulması.

Anahtar Kelimeler: Ziraat Vekâleti, Cumhuriyet Dönemi Tarım, Cumhuriyet Dönemi Hayvancılık, Cumhuriyet Dönemi Ormancılık

AGRICULTURE, FOREST AND LIVESTOCK ACTIVITIES IN THE LIGHT OF ARCHIVE DOCUMENTS OF TURKEY IN 1966-1967

Abstract

Before the proclamation of the Republic, the principles of the Pact of Economics were accepted and a two-way economic development was envisaged together with industry and agriculture at the Izmir Economy Congress held in February 1923.With the proclamation of the Republic, the Ministry of Economy was established in line with this understanding and the General Directorates of Agriculture, Forestry and Veterinary Medicine were included in this ministry. In 1931, agricultural activities was separated from the Ministry of Economy and an independent Ministry of Agriculture was established. During the working period, the general directorates affiliated to the Ministry of Agriculture were determined as follows: General Directorate of State Meteorology Affairs, General Directorate of Agricultural Affairs, General Directorate of Agricultural Equipment Institution, General Directorate of Forestry, General Directorate of Veterinary Affairs, General Directorate of Agricultural Control and Agricultural Quarantine and General Directorate of Dairy Industry Institution.

In this study, the activities of the general directorates under the Ministry of Agriculture are discussed. The report prepared by the Ministry of Agriculture in 1966 to present to the Prime Ministry, the documents of the Presidency State Archives Presidency Republic Archive (**BCA**) for the years 1966-1967, First Five-Year Development Plan (1963-1967) and government program of the period were examined and agriculture and livestock activities were evaluated in a historical section. Within the framework of the study, the expectations of the farmers and animal breeders from the government, the studies of the government on these expectations were examined and a periodic profile of this sector was tried to be created.

The report prepared by the Ministry of Agriculture includes the activities of land presence and agricultural potential, production measures, marketing and price, agricultural research, education and publication, animal husbandry, feed industry and dairy industry. In the archive documents, the answers of the ministry to the wishes, demands and complaints of the people towards the Ministry of Agriculture, the objectives of the ministry and the studies it has done in line with these targets are included in detail. Among these studies, the following topics stand out; providing seeds and saplings to

the victims of disaster, meeting the need for artificial fertilizers, increasing the number of agricultural vocational education institutions, training the farmers with course-seminar programs, providing agricultural struggle services, ensuring that the farmer procure modern agricultural tools and machinery in return for reasonable fees, meeting the need for breeding animals Establishment of factories to meet the need for feed, opening of sample dairy facilities, making food sample analyzes, realizing the production to meet the needs of the weaving industry, granting loans to those engaged in animal breeding, establishing animal stock markets and markets, combating animal diseases, breeding animal breeds and establishment of fisheries cooperatives.

Keywords: Ministry of Agriculture, Republic Period Agriculture, Republican Period Livestock, Republican Period Forestry

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkenin kalkınmasına yönelik çift yönlü bir ekonomik anlayış benimsendi. Sanayi ve tarımın eşgüdümlü olarak geliştirilmesine dayalı planlar geliştirildi. Bu çerçevede bir taraftan yerli hammadde temelli sanayi yatırımları gerçekleştirilirken diğer taraftan da tarımsal üretimin ıslahı ve verimin artırılmasına yönelik planlar uygulandı. Tarım uzmanı yetiştirmek için yurt dışına öğrenci gönderildi. Ülkenin belirli bölgelerinde örnek çiftlikler kurularak çağdaş bilimsel yöntemlerle tarım yapılmaya çalışıldı. Çiftçinin üzerinde ağır bir yük olan Aşar Vergisi kaldırıldı. Reji uygulamasına son verildi. 1927 yılında zirai sayım yapıldı.[1]

II. Dünya Savaşı yıllarında çiftçiyi zor durumda bırakan bir uygulamaya gidilerek bir anlamda Aşar Vergisi'ni hatırlatan Toprak Mahsulleri Vergisi getirildi. Bu uygulama işgücünün büyük bir kısmının silahaltında olduğu da dikkate alındığında tarımsal üretimin düşmesinde etkili oldu. Demokrat Parti döneminde Truman Doktrini ve Marshall Planları çerçevesinde alınan dış yardımlar, hava koşullarında yaşanılan iyimser tablo ve Kore Savaşı nedeniyle büyük tahıl üreticisi konumundaki ABD'nin stok yapması Türk çiftçisinin ürettiği tahıl ürünlerini değerli kıldı. 1953 yılına kadar devam eden bu bahar havası savaşın bitmesi ve ABD'nin stokları piyasaya sürmesiyle son buldu. Demokrat Parti'nin tekrar devletçi ekonomik modeli uygulamaya başlaması bile kötü giden ekonomik tabloyu düzeltmeye yetmedi.

Dönemin Ziraat Vekâleti teknokratları tarafından belirli dönemlerde çeşitli raporlar hazırlanıp ilgili mercilere gönderilmekteydi. Söz konusu raporlardan biri Vekil Bahri Dağdaş[2] gözetiminde 1966 yılı içinde hazırlanıp dönemin başbakanı Süleyman Demirel'e sunulmuştur.[3] Raporda ülkede mevcut 26-34 milyon hektar kültür arazisi ve 43-51 milyon hektar mera ve orman arazisi olmak üzere toplam 77 milyon hektar arazi varlığından

---

[1] **1927 Tarım Sayımı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 614, Ankara 1970.

[2] 1919 Kars/Arpaçay doğumludur. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve İsviçre Yüksek Ziraat Mühendislik Okulu'ndan mezun olmuştur. Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ'de mühendis, Konya Şeker Fabrikası'nda Ziraat Müdürü ve Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Genel Müdürlüğü'nde Etüt ve Zirai Planlama İşleri Müdürü olarak görev yapmıştır. XIII, XIV ve XV. Yasama Dönemi Konya ve XVI. Yasama Dönemi Kars Milletvekili seçilerek Meclis'te yer almıştır. 30. Hükümet'te ziraat vekili olarak görevlendirilmiştir (**TBMM Albümü 1920-2010, 2. Cilt 1950-1980**, Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010, s. 1063).

[3] 30. Hükümet'in (I. Demirel Hükümeti) görev süresi: 27.10.1965-03.11.1969. Bu dönemde Bahri Dağdaş ziraat vekilliği görevini uzun bir süre (12 Ağustos 1969-3 Kasım 1969) yürütürken, Ali Mesut Erez de kısa bir süre (12 Ağustos 1969-3 Kasım 1969) bu görevde bulundu (**Hükümetler ve Programları 1960-1980**, ss. 89-90).

bahsedilmekteydi. Araziler çoklu ekolojik bir yapı sergilemekteydi ve her türlü kültür bitki ziraatine ve hayvancılığa elverişliydi. Dönemin tarım politikası intansif (veya entansif)[4] tarım olarak adlandırılan bilim ve teknolojiyi kullanarak birim sahadan alınan ürünlerin miktarını ve kalitesini geliştirmek olarak belirlenmişti.[5] Başbakan Demirel, 3 Kasım 1965 tarihinde 30. Hükümetin programını TBMM'de okudu. Bu programda tarım, hayvancılık ve ormancılık faaliyetleriyle ilgili hedefler bulunmaktaydı. Ayrıca tarım iş kanunun çıkarılması, tarım işçilerinin sosyal sigortalar sistemi ve çalışma mevzuatı kapsamına alınması hükümetin tasarladığı faaliyetler arasındaydı.[6] Demirel hükümet programında toprak politikasını şu sözlerle özetlemekteydi:

> "…tarımda topyekûn üretimin artırılması, modern işletmecilik esaslarına uygun şekilde toprak rejiminin düzenlenmesi, köylümüzün toprağa kavuşturulmasıdır. Ancak köylünün sadece kuru toprağa kavuşturulmasıyla iktifa etmemek gerekir. Çiftçinin kendine verilmiş olan toprağı işleyip geçimini sağlayabilmesi için, ucuz kredi, alet ve edevat ve diğer vasıtalarla teçhiz edilmesi gerekir. Geleneksel zirai ihraç maddelerimizin yanında dünya piyasalarında rağbet görebilecek olan yeni tarım maddelerinin istihsal ve ihracatını teşvik etmeyi lüzumlu bulmaktayız… çiftçimizin bölgelere ve ekolojik şartlara uygun iyi tohumluk, gübre, yüksek vasıflı damızlık, mücadele ilaç ve malzemeleri ile donatılması sağlanacaktır".[7]

Hükümetin tarım programı içinde ülkedeki bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması yer almaktaydı. Bu maksatla 1966 yılı programında diğer bölgelere göre nispeten daha düşük düzeyde olan Doğu

---

[4] Kelimenin Fransızca kökeni intansif olmasına karşın Türkçe kullanımında entansif yaygınlık göstermektedir.

[5] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, Tarım Bakanlığı, Ankara 1966, ss. 1-8. (F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, ss. 1-10).

"…ekstansif ve entansif isimli iki ana üretim yöntemi mevcuttur. Ekstansif (ilkel) tarım, az emek ve giderle geleneksel yöntemlerle yapılır. Ekstansif tarım büyük oranda iklim koşullarına bağlıdır, bu sebeple ekilen tarım alanlarının miktarı değişmediği halde, yağıştaki değişime göre üretim miktarında yıllara göre büyük dalgalanmalar görülmektedir… Entansif tarım, modern üretim yöntemleri ile yapılan tarımdır. Entansif tarımda; sulama ile yetişebilen sebze ve endüstri bitkilerinin ekimi önem kazanmaktadır… daha çok sermaye yatırımı yapılmakta ve daha yüksek verim ve kâr elde edilmektedir (Hasan Kara, Abdullah Eroğlu, "Tam Sayılı Doğrusal Programlama Metodu ile Entansif Hayvancılık İşletmesinin Kapasite Planlaması: Konya (Ereğli) Örneği", **Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi**, C 33, S 2, 2018, ss. 34-35).

[6] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, C II, Haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yayın No: 12, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s. 110.

[7] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, ss. 115-116.

ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yatırım ve teşvik yönünde öncelik verilmesi ön planda tutulmaktaydı. Çiftçinin arazisinin tapulandırılması ve kadastro işlemlerinin yapılıp bu amaçla kurulmuş olan komite aracılığıyla en kısa sürede bitirilmesi de tasarlanan faaliyetler arasındaydı. Hükümet bu dönemde ifade edilen amaçlarına ulaşabilmek için tarım, hayvancılık ve ormancılık faaliyetlerine yönelik birçok kanun tasarısı hazırlayarak TBMM'ye sunmuştur.[8]

1. Ziraat Vekâleti'nin 1966 ve 1967 Yılı Tarım, Orman ve Hayvancılık Faaliyetleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında İktisat Vekâleti bünyesinde yürütülen tarımsal faaliyetler 5 Mart 1924 tarihinde yeni kurulan Ziraat Vekâleti'ne nakledildi. Böylece yeni kurulan vekâlet; Ziraat, Orman ve Baytar Genel Müdürlükleriyle faaliyetlerine devam etti. Kısa bir süre sonra 16 Ocak 1928 tarihinde kabul edilen bir yasa ile tarımsal faaliyetler tekrar İktisat Vekâleti çatısı altında yapılandırıldı. 29 Aralık 1931 tarihinde yeniden Ziraat Vekâleti kuruldu fakat vekâletin merkez ve taşra görev ve yetkileri ancak 4 Haziran 1937 tarihli ve 3203 nolu "Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilât Kanunu" yla belirlendi.[9] Bu kanunun birinci maddesinde Ziraat Vekâleti'nin görevi şu şekilde tarif edilmekteydi: "Devlet teşkilâtı içerisinde memleketin ziraat, hayvan ve orman siyasalarının tatbikina(e) ve bu mevzulara giren işlerin iktisadî vaziyetlere göre tanzimine, ıslahına ve teşkilâtlandırılmasına ve inkişafına müteallik hizmetleri ve umumî ve hususî kanunların tahmil eylediği vazifeleri yapmakla mükelleftir". Söz konusu kanunun ikinci maddesi de vekâletin teşkilat yapısını belirlemekteydi. Bu maddeye göre Ziraat Vekâleti; bir müsteşar, teftiş heyeti reisliği, hususî kalem müdürlüğü, hukuk müşavirliği, zat işleri, levazım işleri, neşriyat, evrak ve seferberlik müdürlüklerinin yanında ziraat işleri genel müdürlüğü, pamuk işleri müdürlüğü, veteriner genel müdürlüğü ve orman genel müdürlüğünden oluşmaktaydı.[10] Ziraat Vekâleti'nin merkez ve taşra teşkilat yapısı sonraki yıllarda Zirai Donatım Kurumu, Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü gibi birtakım yeni müdürlükler ve birimlerin kurulmasıyla genişleme eğilimi gösterdi.

---

[8] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, ss. 3-5, 15-17, 20.

[9] Serkan Tuna, "Ziraat Vekâletinin Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Görevleri", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Yayın No: 487, 2020, ss. 1-3. (https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ziraat-vekâletinin-kurulusu-teskilat-yapisi-ve-gorevleri/?pdf=3256, Erişim Tarihi: 12.07.2023).

[10] "Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilât Kanunu", **Resmî Gazete**, S 3630, 14 Haziran 1937, s. 8287.

Ziraat Vekâleti'nin 1966 yılı programına göre toplam 908 projesi vardı. Bu projelerin müdürlüklere (veya kurum) göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere projelerin çoğunluğu tarım alanındaydı.

Tablo 1. Ziraat Vekâleti'nin 1966 Yılı Programına Göre Proje Türleri ve Sayıları

Müdürlük/Kurum	Projenin Türü ve Sayısı					Türü Belirsiz	**Top.**
	Tarım Projesi	Eğitim Projesi	İmalat Sanayisi Projesi	Makine İmalatı Projesi	Gıda ve İçki Sanayisi Projesi		
Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü	70	18	-	-	-	-	88
Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü	163	3	-	-	-	-	166
Orman Genel Müdürlüğü	383	5	12	-	-	-	400
Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü	-	-	-	-	-	72	72
Zirai Mücadele Genel Müdürlüğü	24	-	-	-	-	-	24
Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	-	-	-	-	-	38	38
Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürlüğü	20	-	-	2	-	-	22
Süt Endüstrisi Kurumu	-	-	-	-	-	4	4
Pamuk İşleri Genel Müdürlüğü	-	-	-	-	-	32	32
Atatürk Orman Çiftliği Genel Müdürlüğü	45	-	-	-	17	-	62
Toplam	705	26	12	2	17	146	908

Kaynak: **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 43.

1.1. Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü

Ziraat Vekâleti'nin vazife ve teşkilat yapısıyla ilgili 1937 tarihli kanuna göre Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü'nün kuruluş amaçlarından bazıları şunlardı:

Ülkenin ziraat politikasını yürütmek, zirai üretimi ekonominin durumuna göre ıslah edip düzenlemek, üretimin iyileştirilmesine yönelik ıslah, deneme, üretme ve temizleme kurumları oluşturmak, zirai ürünlere zarar veren her türlü hastalık, haşarat, hayvan ve doğal olaylarla mücadele etmek, ziraat alet ve makinelerin yaygınlaşmasını sağlamak ve teşvik etmek, ziraat odalarını ve kurumlarını canlandırmak.

Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü, merkez ve taşra (vilayetler) şeklinde örgütlenmişti. Merkez teşkilatlanmasında şu birimler bulunmaktaydı: Hububat; ticaret ve sanayi nebatları; bakliyat, yem nebatları, mera ve çayırlar; ziraat alet ve makineleri; bağcılık; meyvecilik; sebze, çiçek ve bahçe mimarisi; ziraat sanatları; zirai mücadele; ziraat tedrisatı, idare, ziraat

odaları ve zirai kurumlar; zirai ekonomi (devlet çiftlikleri, ziraat işletmeleri, himaye, teşvikler ve krediler); köycülük; sulama ve kurutma işleri. Taşra teşkilatlanmasında da şu birimler yer almaktaydı: Ziraat başmüdürlükleri, mıntıka ziraat mütehassıslıkları, ziraat muallimlikleri, zirai müesseseler, zirai mücadele teşkilatı, ziraat mektepleri ve kurslar.[11]

1.1.1. Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürlüğü

Zirai Donatım Kurumu, Ziraat Vekâleti'nin kurulmasından sonra 26 Haziran 1944 tarihinde çıkarılan bir kanunla merkezi Ankara olan bir devlet kuruluşu haline getirildi. Kurumun görevi; ziraat için kullanılan her türlü alet, makine, vasıta, malzeme, ilaç, ilaç maddeleri, suni gübreleri imal etmek; ifade edilen ürünlerle birlikte tohumluk, damızlık, iş ve gelir getiren hayvanları iç ve dış piyasalardan tedarik ederek peşin veya taksitle satmak; bu işler için gerekli her çeşit zirai, sanayi ve ticari müesseseleri kurmak, işletmek veya sermaye ortaklığı yapmak, tamirhaneler açmak ve üretilen ürünlerden geriye kalan maddeleri işleyerek satmaktı.[12]

Bu dönemde çiftçilerin beklentisi kendilerinin de bu kuruma ortak yapılmaları ve kurumun sermayesinin artırılarak çiftçinin ihtiyaçlarının en ucuz şekilde karşılanmasının sağlanmasıydı. Yerli sanayi tarafından üretilen zirai alet ve makinelerin yurt içinde dağıtımının Zirai Donatım Kurumu tarafından yapılması halinde, pazarlama sorunu ortadan kalkacağı gibi çiftçinin bu ekipmanlara daha ucuz bir maliyetle ulaşımı da mümkün olabilecekti.[13]

1.1.1.1. Tohumluk

Üretimin artırılmasında ve kaliteli ürün yetiştirilmesinde ıslah edilmiş tohumun önemi büyüktür. Bu nedenle hükümet özel sektörle işbirliği yaparak, 1966 yılında 100.000 ton ve 1967 yılında 200.000 ton tohumun üretilmesini öngörmüştür.

Hükümet doğal afetlere karşı üreticileri desteklemiştir. 1966 yılının ilkbahar mevsiminde ekim yapılabilmesi için çiftçilere 5957,6 ton buğday, 9278 ton arpa, 100 ton mısır, 100 ton yulaf ve 127 ton pamuk tohumu dağıtmıştır.[14]Ayrıca çeşitli doğal afetlerden zarar görmüş çiftçilere yardım etmek amacıyla 1966 yılı yazlık ekimi için pamuk, ayçiçeği, çeltik ve

[11] "Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilât Kanunu", s. 8287.

[12] "Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu", **Resmî Gazete**, S 5745, 1 Temmuz 1944, s. 7209.

[13] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.516.17, 16.12.1966, s. 12.

[14] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 3.

baklagil tohumluklarının Ziraat Bankası tarafından satın alınıp Ziraat Vekâleti tarafından ihtiyaç sahiplerine dağıtılması kararlaştırılmıştır.[15]

1.1.1.2. Gübre

Ürünlerden daha çok verim alınmasında gübrenin büyük bir önemi olduğu şüphesiz bir gerçektir. Bu nedenle gübre tüketiminin artırılması elzem görülmüş ve 1967 yılında 1.700.000 ton, 1968 yılında da 2.500.000 ton üretim öngörülmüştür.[16] Buna karşın sunî gübre ihtiyacının büyük bir kısmı dışardan ithal edilerek giderilmekteydi. Üstelik üretici açısından da yüksek bir maddi külfet oluşturmaktaydı. Bu nedenle mevcut hükümetin programında ülkenin çeşitli yerlerinde sunî gübre fabrikalarının kurulması yer almaktaydı. Böylelikle dış alım azalacak, üreticinin önündeki bürokratik birtakım sınırlamalar kalkacak, bol ve ucuz sunî gübre elde edilebilecekti.[17] Gübre üretimi ve tüketimini artırmak ve gübre ile ilgili mevcut sorunların çözülmesi için bir gübre komitesi oluşturularak çalışmalara başlanmıştır. Hükümet özellikle bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltma anlayışı çerçevesinde, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Gaziantep ve Kars illerinde mibzerle pamuk ekimini teşvik etmek istemiştir. Bu amaçla söz konusu şehirlerde gübre dağıtımında kullanılması amacıyla toplam 8 adet pamuk mibzeri vermiştir.[18] Zirai Donatım Kurumu, bölge ve şube müdürlükleri, ajans şeflikleri, temsilcilik ve satıcılar aracılığıyla kimyevi gübreleri tek bir fiyattan satmakta ve belirlenen fiyata ayrıca bir nakliye masrafı eklememekteydi.[19]

1.1.1.3. Kredi

Sürekli artış gösteren nüfusun beslenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için mevcut zirai potansiyelin en verimli şekilde kullanılması bir zorunluluk teşkil etmektedir. Bu nedenle işgücü ve sermayenin arttırılması önem arz etmekle birlikte maliyetin yüksekliği bir sorun teşkil etmektedir. Söz konusu maliyetin karşılanabilmesi için bankaların verdiği zirai kredilerin artırılması gerekli görülmekteydi. Ziraat Bankası mevcut ihtiyacın ancak %35'ini karşılamaktaydı. Bu nedenle bankanın öz kaynaklarının artırılması yönünde

---

[15] **BCA**, F. 30.18.1.2/192.5.1, 26.01.1966, s. 1.

[16] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 2. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 4).

[17] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, s. 117.

[18] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 11, 20.

[19] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.2, 24.01.1967, s. 5.

Maliye, Ticaret ve Ziraat vekâletleri tarafından bir çalışmanın yürütüldüğü raporda ifade edilmekteydi.[20]

Hükümet programında tarım kredisinin önemine vurgu yapılmakla birlikte üreticinin Ziraat Bankası'na ağır şekilde borçlandırılmış bir durumda olduğuna dikkat çekilmekteydi. Üreticinin borcunu ödeyebilmek için ürününü ederinin altında satmak zorunda kaldığına vurgu yapılmaktaydı. Hükümete göre bu durumun nedeni kredinin yeterli oranda dağıtılmaması ve kullanış yerlerinin iyi denetlenmemiş olmasıydı. Hükümet hem üreticinin hem de bankanın menfaatlerinin korunması için birtakım düzenlemeler öngörmekteydi. Borç ödeme zamanı üreticinin ürününü sattığı dönemle uyumlu hale getirilecekti. Ziraat Bankası'nın deneme aşamasında olan kontrollü kredi uygulaması genişletilecek, kredi meselesi yeniden düzenlenecek, üreticinin ihtiyaç duyduğu yatırım kredileri temin edilecek, tarım kooperatifleri geliştirilip yaygınlaştırılacak, tapusu olmayan tarlalara yeni bir düzenleme getirilecek ve bürokratik işlemler azaltılarak hızlı ve sonuç veren uygulamalar gerçekleştirilecekti.[21] Çevirme, donatım ve edindirme adı altında verilen zirai kredilerin, üretimi ve verimi artırması ve özellikle de üreticinin kendisi tarafından kullanılmasını sağlamak amacıyla 1966 yılının Ocak ayında bir komite kuruldu.[22]

1.1.1.4. Pazarlama ve Fiyat

Temel mahsul ürünlerin taban fiyatlarının belirlenmesi şu konularda önem arz etmektedir: İstikrarlı ve sürekli bir üretimin sağlanması, çiftçinin emeğinin gerektiği gibi değerlendirilmesi, toprak verimliliğinin devamının sağlanması, artan nüfusun gıda ihtiyacının kontrol altına alınması ve birim sahadan en yüksek verimin alınması. Taban fiyatlarının tespit edilmesinde de ürünün maliyet fiyatı, girdi fiyatları, ülke paralarındaki karşılık değer miktarı, ihraç değeri, çiftçinin satın alma gücü, ürün satış fiyatlarıyla yapılan karşılaştırma ve hektar başına alınan ürün miktarı gibi kriterler dikkate alınmaktaydı.[23]

Hükümet programında üreticinin gelirinde istikrarın sağlanması ve mahsül ürünlerin asgarî bir fiyattan aşağı satılmasına imkân verilmemesi için

---

[20] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 3. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 5).

[21] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, s. 117.

[22] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 6.

[23] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 3. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 5).

Toprak Mahsulleri Ofisi, Tariş, Fiskobirlik, Çukobirlik gibi pazarlama müesseselerinin ürün değerlendirilmesi yönünde takviye edileceği ifade edilmekteydi.[24]

Tablo 2. Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürlüğü 1966 ve 1967 Yılları Tesis Yatırımları

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı (TL)	1966 Harcaması (TL)	Bitiş Tarihi	1967'ye İntikal (TL)
Tohum, gübre ve kükürt deposu	Ankara, Polatlı Aksaray	1.280.000	-	1966	-
Bölge tesisi	İzmir	2.500.000	750.000	1968	1.500.000
Depo ve satış tesisleri	İskenderun	1.829.500	-	1968	-
Depolar	Samsun	750.000	-	1967	-
Bölge tesisi	İzmir	2.500.000	-	1968	-

Kaynak: **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, ss. 11-12.

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından 1966 yılında Ankara, Polatlı ve Aksaray'da yapımına başlanılan tohum, gübre ve kükürt deposu aynı yıl içinde bitirilerek hizmete konuldu. 1966 yılında İzmir'de inşasına başlanılan bölge tesisi de 1968 yılında bitirildi.[25]

Köylünün ihtiyaç duyduğu modern tarım alet ve makinelerinin ucuz ve ihtiyaca uygun bir şekilde temin edilmesi ve hatta ülke içinde üretilmesi hükümetin tasarıları arasında yer almaktaydı.[26] Mevcut 33.000 traktöre 1966 yılının başında 12.400 adet eklenerek sayı 45.400'e çıkarılmıştır. Hükümet programı zirai alet ve makinelerin ucuz yolla ve ihtiyaç ölçüsünde temin edilmesi hükmünü içermekteydi. Yapılan programlamaya göre ülkenin her yıl en az 30.000 traktöre ihtiyacı vardı. Ülkenin her yıl ihtiyaç duyduğu traktör ve biçerdöverin %90'nının yurt içinden temin edilmesi bir amaç olarak belirlenmişti. Bu amaç çerçevesinde Konya'da traktör ve biçerdöver fabrikası kurularak makine fiyatlarında %15-20 arasında bir indirim sağlanması hedeflenmiştir. Bu çerçevede 1967'de 15.000 traktör ve 800 biçerdöver imal edilmesi planlanmıştır.[27] İthal edilecek yüksek verimli 20.000 ton buğday tohumluğu ve 200.000 ton gübrenin dağıtımı projesinde

[24] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, s. 117.

[25] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, s. 9, 11.

[26] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, s. 116.

[27] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, ss. 1-2. (**BCA**, F.30.1.0.0/ 55.331.1, 08.1966, ss. 3-4).

değerlendirilmek üzere 145 adet pikap ve 43 adet kamyonun 1967 yılı programı kapsamında alınması kararlaştırılmıştır.[28]

Ziraat vekili Bahri Dağdaş, vekâletiyle ilgili Kırklareli çiftçilerden gelen birtakım sorulara yanıt verirken, Zirai Donatım Kurumu'nun çiftçiye verdiği zirai alet ve makinelerden sadece idare masraflarını karşılayacak cüzi bir oranda kâr aldığını bildirmekteydi. Zirai Donatım Kurumu tarafından satışı yapılan zirai alet ve makinelerin bedellerinin bir kısmı peşin alınırken kalan kısmı da 4-5 yıl vadeli olarak piyasaya sunulmaktaydı. Alım yapamayan çiftçilere kolaylık sağlamak amacıyla Ziraat Bankası traktörlere 2 yıl, biçerdöverlere 3 yıl ve ülke içinde imal edilen küçük zirai alet ve makinelere de 5 yıl vadeli satış imkânı sunmuştu. Söz konusu alet ve makinelerden gümrük vergisi alınması konusu Bakanlar Kurulu'nun yetkisi dâhilindeydi. Dağdaş, Malatyalı çiftçilere yönelik "Halen hububat ziraatı yapılan bölgelerde asgari 500 dekar pamuk, çeltik, pancar, tütün, ayçiçeği, bakliyat gibi ürünler sahasında asgari 250 dekar arazisi olanlar traktör alabilmektedirler" demekteydi.[29] Ziraat Bankası da traktör alabilmek için üreticilere 300 dönümlük arazi sahibi olma şartı getirmekteydi.[30]

Tablo 3. Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü 1966 ve 1967 Yılları Tesis Yatırımları

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı TL	Bitiş Tarihi	1967'ye İntikal
Bağ bahçe araştırma enstitüsü ikmal inşaatı	Yalova	9.000.000	1966	-
Zirai araştırma enstitüsü	Diyarbakır	9.000.000	-	Devam ediyor
Zirai araştırma ve intridüksiyon merkezi	İzmir	8.000.000	-	Devam ediyor
Cento Zirai Ekonomik ve İstatistik Araştırma Enstitüsü	Ankara	1.000.000	-	Devam ediyor
Narenciye paketleme evi	Antalya	750.000	-	Devam ediyor
Çeltik kurutma ve ambar	Edirne	150.000	1966	-
Yağlı tohum deneme istasyonu binası	Edirne	200.000	-	Devam ediyor
Termoterapi ve laboratuvarı ve bağcılık istasyonu	Tekirdağ	200.000	-	Devam ediyor
Tohum ıslahı ve deneme istasyonu ve sera	Samsun	250.000	-	Devam ediyor

Kaynak: **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, s. 9.

[28] **BCA**, F.30.18.1.2/212.78.6, 07.11.1967, s. 2.

[29] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.4, 17.05.1966, ss. 4-5.

[30] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.17, 07.11.1967, s. 14.

Tablo 3'ten anlaşılacağı üzere ülkenin her yerinde genel müdürlüğün çeşitli yatırımları bulunmaktaydı. Özellikle proje tutarı açısından Yalova, Diyarbakır ve İzmir'deki yatırımlar dikkat çekmekteydi. Diyarbakır'da bir zirai araştırma enstitüsü kurulması bölge açısından önem teşkil etmekteydi. Bununla birlikte hükümet her ilde bir zirai araştırma enstitüsü kurulmasını gerekli görmemekteydi.[31]

1.1.2. Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü

1.1.2.1. Damızlık

Müdürlük kendisine bağlı sığır ıslah ve üretme kurumları aracılığıyla yüksek vasıflı damızlık hayvan üretimini üstlenmişti. Bu kurumlarda mevcut kontenjan dışında kalan dişi damızlıkların özel sektör yetiştiricilerine verilmesi planlanmaktaydı. Bu konuda ilgili bir talimatname hazırlandığı da ifade edilmekteydi. 1966 yılı itibarıyla yetiştiricilere 1186 baş erkek ve 350 baş dişi merinos koyunu verilmiştir. Aralarında tosun, koç, boğa, at, katır, teke, dana ve hatta domuzların olduğu hayvanlar iğdiş edilmiştir. Devlet üretme çiftlikleri tarafından çiftçilere damızlık olarak 749 baş sığır, 2912 baş koyun ve arı oğulu (sayısı verilmemekte) verilmiştir. Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı 29 kuruluşta 1965 yılının Ekim ayından itibaren çeşitli ırklardan üretilen 247.092 adet civcivden 198.465 adedi ve ayrıca üretilen 692.035 adet damızlık yumurtadan 70.922 adedi özel yetiştiricilere verilmiştir. 1966 yılında düzenlenen ipekböceği kampanyası çerçevesinde de yetiştiricilere 3549 kuru ipekböceği dağıtılması planlanmıştır.[32] 1964 yılından itibaren uygulamaya geçilen polihibrid ipekböcekçiliği yetiştiriciliği faaliyetlerini genişletmek amacıyla Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve Görükle Bucağı İpekböceği Tohumu İstihsal ve Pazarlama Kooperatifi 1967 yılından itibaren ortaklaşa bu faaliyeti yürütmeye başlamıştır. Buna karşın istenilen düzeyde polihibrid ipek böceği tohumu üretilemediği için Japonya'dan ithal edilerek bu ihtiyaç karşılanmaya devam edilmiştir.[33]

1.1.3. Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü

Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü 15.05.1957 tarihinde 6968 sayılı Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Hakkında Kanun'un 43.maddesi uyarınca kuruldu. Bu birimin görevi; her türlü bitki yetiştiriciliğinin sağlıklı ortamlarda gerçekleşmesi için gerekli kontrollerin

[31] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.19, 24.11.1967, s. 6.

[32] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 29.

[33] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.2, 24.1.1967, s. 6.

yapılması, ithal veya ihraç edilen bitkisel ürünlerin gerekli tetkiklerden geçirilmesi ve uygun görülmeyen ürünler için gerekli tedbirlerin alınması olarak ifade edilmekteydi.[34] Ziraat vekilinin 1967 tarihli bir açıklamasından anlaşıldığı üzere mevcut bütçe yeterli olmadığı için genel müdürlüğün iller düzeyinde teşkilatlanması henüz tamamlanmamıştı.[35]

Üreticiyle işbirliği içinde çalışan ilgili vekâlet birimleri 1966 yılı içinde 1.600.000 dekarlık saha içinde bir çalışma yürütmüştür. Bu saha içinde yer alan hububat, sanayi bitkileri, fındık ve bağlıklar için çeşitli hastalıklar, yabani ve zararlı otlar konusunda zirai mücadelede bulunulmuştur. Bu çerçevede 15.000.000 meyve ağacı ve 750.000 tohumluk fidan ilaçlanmıştır. 40.000 ton ilaç ve 197.910 adet pülverizatör yanında diğer zirai mücadele aletlerinin kullanılması ve üreticilerle yapılan işbirliği sayesinde program başarılı bir şekilde uygulamaya konulmuştur. 1967 yılında 43.000 ton ilaç ve 265.000 adet zirai mücadele aletinin temin edilmesi öngörülmüştür.[36] Ülkemizde yaygın olarak görülen ve zabrus (ekin kamburböceği) adı verilen böcek türü ekinlerin yaprak, sürgün veya başak tanelerini yiyerek üreticiye oldukça zarar vermekteydi. Hükümet bu zararlıyla mücadele etmeyi ilke olarak benimsemişti. 1966 yılı rakamlarına göre 2730 dekar alanda bu zararlıyla mücadele edilerek üreticiye gerekli finansman ve ilaç yardımı yapılmıştır. Özel sektörün zirai mücadele ilacı için gerekli ham maddeyi ithal etmesine izin verilmiştir. Bursa'da da 1.250.000 şeftali ağacı klok hastalığına karşı ilaçlama yapılmıştır. 2.340.507 dekarlık alan farelerden arındırılmıştır. Sürme hastalığına karşı 158.829 ton hububat tohumluğu ilaçlanmıştır. Mardin ili çevresinde Khapra haşeresiyle mücadele edilmiştir.[37] Ülkede 1966 yılı itibarıyla havadan ilaçlama yapan şirketlerin toplam 30 uçağı bulunmaktaydı. Bu sayının yeterli olmaması ve üreticilerden gelen yoğun talepler üzerine 1967 yılının birinci altı aylık planlaması çerçevesinde 7 uçağın ithal edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tarih itibarıyla uçakların ikisinin geldiği ifade edilmekteydi. 1967 yılının ikinci yarısı için de 9 uçağın daha alınması gündemdeydi.[38]

---

[34] "Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu", **Resmi Gazete**, S. 9615, 24 Mayıs 1957, ss. 17157-17159.

[35] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.6, 10.07.1967, s. 2.

[36] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 2. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 4).

[37] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 6, 25-26.

[38] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.16, 26.10.1967, s. 2.

Tablo 4. Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü 1966 ve 1967 Yılları Programları

Tesisin Adı	Yeri	Başlama Tarihi	Proje Tutarı (TL)	1966 Harcaması (TL)	Bitiş Tarihi	1967'ye İntikal (TL)
Bitki koruma araştırma merkez enstitüsü	Ankara	1966	2146	326	-	1967'ye devir
Böl. zir. müc. ve kar. reis. atölye ve 2 ambar	Erzurum	1967 (İhale)	400	-	1967	Proje ve tahsisatı gönderildi ama inşaatı henüz başlamadı.
Böl. zir. müc. ve kar. reis. atölye ve 1 ambar	Van	1967 (İhale)	300	-	1967	Proje ve tahsisatı gönderildi ama inşaatı henüz başlamadı.
Böl. zir. müc. ve kar. reis. atölye ve 2 ambar	Trabzon	1967(İhale)	400	-	1967	Proje ve tahsisatı gönderildi ama inşaatı henüz başlamadı.
Böl. zir. müc. ve kar. reisliği ilaç ambarı	Adana	1967(İhale)	270	-	1967	Proje ve tahsisatı gönderildi ama inşaatı henüz başlamadı.
Böl. zir. müc. lv. amb. müd. ilaç ambarı ve atölye	Afyon	1967(İhale)	540	-	1967	Proje ve tahsisatı gönderildi ama inşaatı henüz başlamadı.
Garaj ve tamir atölyesi	Samsun	1966	153	104	-	1967'ye devir
İlaç-alet ambarı	Bursa	1966	152	165	26.2.1967	-
İlaç ambarı	Konya	1966	152	116	5.12.1966	-
Merkez zir. müc. ambar müdürlüğü atölye tevsii	Ankara	1967(İhale)	265	-	1967	İhalesi yapıldı ama inşaatı henüz başlamadı.
Sosyal tesisler (yemekhane, soyunma yeri ve banyo)	Afyon	1966	82	80	-	1967'ye devir
Tamir atölyesi	Konya	1966	150	165	28.2.1967	-
Zirai mücadele enstitüsü	İstanbul	1964	2865	1304	-	1967'ye devir
Zirai mücadele enstitüsü	Adana	1964	2000	200	12.7.1966	-
Zirai mücadele enstitüsü	İzmir	1965	1900	990	27.12.1966	-
Zirai mücadele ve karant. m.[39]	Isparta	-	-	-	20.1.1966	-
Zirai mücadele enstitüsü 4 kültür odası	Diyarbakır	1967(İhale)	129	-	1967	Proje ve tahsisatı gönderildi ama inşaatı henüz başlamadı.
Zirai mücadele enstitüsü 8 kültür Odası	Adana	1967(İhale)	273	-	1967	Proje ve tahsisatı gönderildi ama inşaatı henüz başlamadı.
Zirai mücadele enstitüsü 5 kültür odası	İzmir	1967(İhale)	185	-	1967	Proje ve tahsisatı gönderildi ama inşaatı henüz başlamadı.

Kaynak: **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, ss. 23-24.

Tablo 4'e göre Adana ve İzmir'de zirai mücadele enstitüsü, Isparta'da zirai mücadele ve karantina merkezi, Konya'da tamir atölyesi ve ilaç-alet ambarı ve Bursa'da da ilaç-alet ambarının yapımı tamamlanmıştı.

[39] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.4, 17.05.1966, s. 3.

İstanbul'daki zirai mücadele enstitüsü, Ankara'daki bitki koruma araştırma merkezi enstitüsü ve Afyon'daki sosyal tesis yapımı 1967 yılı içinde devam etmekteydi. Diğer projelerin inşaatına henüz başlanmamıştı.

1.1.4. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü 10 Şubat 1937 tarihinde 3127 sayılı kanunla kuruldu. Bu kurumun amacı şu şekilde ifade edilmekteydi:

> "Memleketin sağlık ve sosyal, ziraat, endüstri, ekonomi, finans, adliye, kültür, bayındırlık ve şehir işleri(y)le ilgili iklim tesirlerini meydana çıkaracak surette büyük ve küçük iklim bölgelerinin karakterlerini elde etmek üzere hava, su ve iklim rasadlar(ıyla) lüzumu olan yerlerde deniz seviyeleri ve mıknatıs inhirafları rasadları yapmak… elde edilen bilgilerin icab edenlerini broşürler, bültenler, haritalar ve grafiklerle yaymak… memleketin lüzum görülen yerlerinde istasyonlar açmak ve çalıştırmak".[40]

1.1.4.1. Meteoroloji İstasyonları

Bu dönemde yapımı tamamlanıp hizmete açılan meteoroloji istasyonları ve açılış tarihleri şu şekildeydi: Acıpayam 25.4.1967, Cizre 19.4.1967, Salihli 30.12.1966, Dörtyol 15.4.1967, Ereğli (Konya) 31.3.1967, Sarıkamış 17.1.1967, Tefenni 15.5.1967, Uzunköprü 27.1.1967 ve Ünye 28.1.1967. Meteoroloji istasyonlarının her birinin proje tutarı 142.000 TL idi. Cihanbeyli, Giresun, Seydişehir, Bandırma, Sarıyer ve Solhan'da 1967 yılı itibarıyla istasyon inşaatları devam etmekteydi. 1967 yılı programında Erdemli, Başkale, Dikili, Keban, Manavgat, Milas, Rize, Sarıyer, Tercan ve Trabzon'da 180.000 TL tutarında istasyon inşaat projeleri yapılmış fakat bu tarih itibarıyla yapımlarına başlanmamıştı (Bakınız Tablo 5). Ayrıca Ankara'da 400.000 TL tutarında proje bedelli olarak meteoroloji meslek okulunun ikmal inşaatı planlanmış, bedel tutarının tamamı gönderilmiş fakat ihalesi henüz gerçekleşmemişti.[41]

Tablo 5. Devlet Meteoroloji İşleri Müdürlüğü'nün 1966 ve 1967 Yıllarında Yaptığı Meteoroloji İstasyon Binası İnşaatları

---

[40] "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun", **Resmi Gazete**, S 3538, 19 Şubat 1937, s. 7707.

[41] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, ss. 6-7.

Yeri	Proje Tutarı TL	1966 Yılı Harcaması	Bitiş Tarihi	1967'ye İntikal
Acıpayam	142.000	166.000	25.4.1967	-
Alata (Erdemli)	180.000	150.506 gönderildi	-	İhale edilmedi
Bandırma	142.000	77.000	-	Devam ediyor
Başkale	180.000	157.506 gönderildi	-	İhale edilmedi
Cihanbeyli	142.000	147.000	-	Devam ediyor
Cizre	142.000	177.000	19.4.1967	-
Dikili	180.000	150.506 gönderildi	-	İhale edilmedi
Dörtyol	142.000	155.000	15.4.1967	-
Ereğli (Konya)	142.000	141.000	31.3.1967	-
Giresun	142.000	110.000	-	Devam ediyor
Göztepe (Manavgat)	180.000	-	-	İhale edilmedi
Keban	180.000	152.506 gönderildi	-	İhale edilmedi
Köyceğiz (Rize)	180.000	-	-	İhale edilmedi
Milas	180.000	153.432 gönderildi	-	İhale edilmedi
Salihli	142.000	107.000	30.12.1966	-
Sarıkamış	142.000	169.000	17.1.1967	-
Sarıyer	180.000	89.369 gönderildi	-	1968'de yapılacak
Seydişehir	142.000	123.000	-	Devam ediyor
Solhan	142.000	92.000	-	Devam ediyor
Tefenni	142.000	77.000	15.5.1967	-
Tercan	180.000	160.132 gönderildi	-	İhale edilmedi
Trabzon	180.000	151.342 gönderildi	-	İhale edilmedi
Uzunköprü	142.000	133.000	27.1.1967	-
Ünye	142.000	116.000	28.1.1967	-

Kaynak: **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, ss. 6-7.

1.1.5. Pamuk İşleri Müdürlüğü

Ziraat Vekâleti'nin teşkilat yapısını belirleyen ve 1937 yılında kabul edilen ilgili yasanın 8. maddesi uyarınca vekâlete bağlı olarak Pamuk İşleri Müdürlüğü kuruldu. Müdürlüğün amacı pamukların ıslah edilmesi, ekim sahasının genişletilmesi, maliyet fiyatlarının azaltılması konusunda gerekli tedbirleri almaktı.[42]

Pamuk ihraç edilirken şikâyet konusu olan çırçırlama hatalarını ortadan kaldırmak için Adana Pamuk Araştırma Enstitüsü 15 gün süreli bir kurs açmış ve 25 kursiyeri eğiterek belgelerini vermiştir.[43] Şubat 1966 tarihi itibarıyla 10'u elektrik-telefon-tesisatı; 15'i tarım alet ve ekipmanı; 40'ı atölye alet-aracı ve 121'i traktör-ekipmanı olmak üzere toplam 186 proje müdürlük tarafından tamamlanmıştır. 1966 yılı içinde 159 bina inşaatı, 1250 makine teçhizat, 1385 saw-gin (testereli çırçır makinesi) tesisi, 260 pamuk

[42] "Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilât Kanunu", s. 8287.

[43] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 22.

tohumu selektörü ve 100 elektrik şebekesi yapımı projeleri devam etmekteydi.[44]

Söke Ziraat Odası'nın[45] hazırlamış olduğu rapora göre 1963 yılından itibaren pamuk ve fındık kalkınma planlarında öngörülen miktarların üzerinde üretilmekteydi. Sulama, iyi tohum kullanılması, gübreleme, zararlılarla mücadele ve çiftçinin teçhizatının uygunluğu verimi artırmaktaydı. Buna karşın hava şartlarındaki olumsuzluklar üretimin önündeki en büyük engeli teşkil etmekteydi. Üstelik üretim giderlerinin yükselmesine karşın mahsül satış fiyatlarının sabit kalması üreticileri zor durumda bırakmaktaydı. Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin (TARİŞ) bu konuda devreye girmesi, pazarlama sorunun giderilmesi ve ihracatın artırılması üreticilerin beklentileri arasında yer almaktaydı.[46]

1.1.6. Üretim Hedefleri

Tablo 6. 1966-1967 Yıllarında Tarım Ürünlerinde Üretim Hedefleri (bin ton)

Başbakan Süleyman Demirel'e sunulmak üzere hazırlanan rapor			**Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**	
Ürün Adı	**1966 Yılı**	**1967 Yılı**	**Ürün Adı**	**Toptan gayri sâfi üretim değerleri içinde ürünlerin tahmini yüzde oranı (1967 Yılı)**
Hububat	18.000	19.500	Hububat	21,3
Yağlı tohumlar	900	1200	Bakliyat	2,8
Pamuk (elyaf)	340	370	Hayvan yemleri	13,7
Diğer sanayi bitkileri	10.000	10.500	Sebze ve meyve	19,5
Tütün	150	150	Sanayi bitkileri	11,1
Narenciye	450	500	Hayvancılık	27,7
Çay (kuru)	15	16	Ormancılık	2,6
Fındık	185	160	Balıkçılık	1,3
Antep fıstığı	9,5	11	Kaynak: *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s.2 (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 3); **Kalkınma Plânı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlâma Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1963, s. 149.	
Baklagiller (tane)	600	800		
Zeytinyağı	120	90		

[44] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, ss. 50-53.

[45] Çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla 1963 yılında 6964 sayılı kanunla Ziraat odaları ve Türkiye Ziraat Odaları Birliği kuruldu (**BCA**, F.30.1.0.0/82.518.6, 10.07.1967, s. 6). ("Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu", **Resmi Gazete**, S. 9614, 23.5.1957, s. 3119).

[46] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.516.17, 16.12.1966, s. 5.

Tablo 6'ya göre fındık ve zeytinyağı üretiminde 1967 yılı için bir artış öngörülmemekteydi. Tütün üretimi sabit kalırken diğer ürünlerde artış beklenmekteydi. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı tahminlerine göre hayvan ürünleri toplam üretim içinde %27,7 oranıyla ilk sırada yer almaktaydı.

İhraç edilmesi ve döviz getirisinin yüksek olmasından dolayı hükümet programında özellikle yaş çay yaprağı ve tütün üretimi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmaktaydı. Hükümet tütün ihracının arttırılması için yeni pazarların bulunmasını sağlamayı, kaliteli tütün yetiştirilmesini teşvik etmeyi ve dünya piyasalarıyla rekabet edecek bir fiyat politikası oluşturmak istiyordu. Bu istek doğrultusunda ruhsat usullerine ilişkin hükümleri içeren Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu'nu hazırlayıp TBMM'ye sunmuştur. Bu kanun Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Bölge Birlikleri ile Türkiye Tütün Ekicileri Genel Birliği adı altında hükümet tasarısı olarak hazırlanmıştı. Önceki yıllarda uygulanan destekleme satın alımlarına devam edilecekti. Ayrıca Antalya'da 70 ton kapasiteli bir narenciye paketleme binası için ihale yapılmış ve gerekli makineler hazırlanmıştı.

İç piyasada tüketiminin yaygın oluşu dikkate alındığında mevcut çay fabrikalarının yeterli gelmeyeceği düşünülerek 1965 yılı bütçesi çerçevesinde 3 çay fabrikasının ve çay paketleme tesisinin kurulup işletmeye açılmasına karar verilmiştir. Programda ayrıca çay tarımı ve imalatıyla ilgilenecek bağımsız bir çay kurumunun kurulması için TBMM'ye bir kanun tasarısı sunulacağı ifade edilmekteydi. İç tüketimden artan çaylar ihraç edilmeye devam edilecekti. Tütün ve çay fiyatları ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ve üreticinin emeği göz önünde bulundurularak belirlenecekti. Yaş çay yapraklarının fiyatı Ziraat ve Tekel Vekâletleri ile üretici temsilcilerinin katılımıyla oluşan bir heyet tarafından belirlenecekti.

Hükümet 1966 yılı programı çerçevesinde taze meyve-sebze ihracatını ve konserveciliği teşvik etmekte ve özel sektörün bu konudaki girişimlerini desteklemekteydi. Ayrıca tütün ekimine ve tarım satış kooperatiflerine yönelik hazırlanan kanun tasarılarının kanunlaştırılması yönünde bir anlayış sergilemekteydi.[47] Bira üretimini artırmak için hükümet daha önce 4.Koalisyon Hükümeti tarafından ihalesi yapılan Yozgat Bira Fabrikası'nı inşa ederek üretime açmayı istemekteydi.[48]

Konserveciliğin gelişimi için vekâlete bağlı olarak kurulan Bursa Konservecilik Araştırma Enstitüsü ve Çanakkale Tarım Ürünleri Teknolojisi

[47] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 4, 22-23, 26.

[48] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, s. 113.

Araştırma ve Yayım İstasyonu yayım ve araştırma konularında önderlik yapmaktaydı. Avrupa'da rağbet gören çeşitli sebze tohumları Hollanda ve Danimarka'dan getirtilerek ülkenin farklı yerlerindeki ıslah ve deneme kurumlarında adaptasyon yönünde çalışmalar yapılmaktaydı.[49]

1.1.7. Zirai Araştırma, Eğitim ve Yayım Faaliyetleri

Bölgenin zirai özellikleri dikkate alınarak ana ürünler üzerinde bilimsel ve ekonomik anlamda üretim yapmak ve araştırma-geliştirme faaliyetlerinde bulunmak amacıyla ülkenin çeşitli yerlerinde enstitüler kurulması kararı alınmıştır. 1967 yılından itibaren üniversitelerle işbirliği içinde bulunularak 6 yerde ilmi araştırma enstitü merkezi ve hububat, sanayi bitkileri, bağ-bahçe, hayvancılık-arıcılık-tavukçuluk olmak üzere 9 farklı yerde araştırma enstitülerinin kurulmasına karar verilmiştir. 100'e yakın mevcut müessese de araştırma enstitüsü ve merkezlere bağlı ikincil istasyonlar halinde örgütlenerek üretim, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine dâhil edilmesi planlanmıştır. Söz konusu müesseseler özel sektörle işbirliği içinde ilk etapta meyve, zeytin ve fıstık fidanı ile bağ çubuğu miktarının 8.000.000 dan 50.000.000'a çıkarılması öngörülmekteydi.

Tablo 7. 1966-1967 Yılı İtibarıyla İnşaatı Devam Eden Veya Biten Tarım Okulları

Proje Okulun Adı	Yeri	Projenin Tutarı (TL)	Projenin Bitiş Tarihi	Projenin Devam Ettiği Tarih
Bölge tarım okulu	Afyon	7.000.000	-	1967
Bölge tarım okulu	Kırşehir-Çiçekdağı	5.500.000	-	1967
Bölge teknik tarım okulu	Mardin	8.000.000	-	1967
Bölge teknik tarım okulu	Muş	4.000.000	1966	-
Bölge teknik tarım okulu	Van	8.000.000	-	1967
Bölge teknik tarım okulu	Giresun	5.550.000	-	1967
Bölge teknik tarım okulu	Antalya	6.500.000	-	1967
Tarım okulu gıda sanatları laboratuvarı	Trabzon	100.000	-	1967
Teknik tarım okulu tarım ve el sanatları binası	Sivas-Ulaş	250.000	1966	-
Ziraat meslek okulu	Denizli-Çivril	6.500.000	-	1967
Ziraat meslek okulu	Erzurum-Narman	6.000.000	-	1967

Kaynak: **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, s. 9.

[49] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 21.

Tablo 7'ye göre teknik tarım okulları ülke geneline yaygınlaştırılmaya çalışılmaktaydı. Mardin ve Van illerinde inşa edilen tarım okullarının proje tutarlarının diğerlerine nazaran yüksek oluşu dikkat çekmekteydi. Teknik eleman ve örnek çiftçi yetiştirilmesi için 15 adet tarım okulu faaliyetteydi. 1966 yılında iki yerde, 1967 yılında da Van, Mardin, Giresun ve Antalya'da tarım okullarının açılması planlanmaktaydı. Ayrıca 1967 yılı itibarıyla çiftçi çocuklarının öğretimini, yetişkin çiftçi kadın ve erkeklerin eğitimlerini, zirai yayım hizmetlerini ve teknik tarım programlarını uygulayacak şekilde 50 yerde teknik tarım okulunun açılması gündemdeydi.[50] Her iki ilçeye bir tane olacak şekilde bu okulların ayısı 300'e çıkarılacaktı.[51]

Bursa'da Karacabey Harası buzağı emzirme ahırı 7-8 Ağustos 1967; İzmir'de zirai araştırma introdüksiyon[52] ve Bornova'da aşı kontrol laboratuvarının 17-24 Ağustos 1967 ve Çorlu Zirai Donatım Deposu'nun Eylül 1967 tarihinde açılmaları öngörülmekteydi.[53]

Örücülük, dokumacılık, boyacılık konularında çiftçilere eğitim vermek ve mahalli sanatların gelişimini sağlamak için Ankara'da Köy Sanatları Laboratuvarı kurulmuştur. Bu kuruluş aracılığıyla Eskişehir, Konya, Erzurum, Niğde, Samsun, Sinop, Kayseri, Balıkesir, Bolu, Burdur, Hatay, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde kurslar açılmıştır.[54] Veteriner Bakteriyoloji Laboratuvarı'nda koyunlar için ülke ihtiyacını karşılayacak düzeyde çiçek aşısı üretilmekteydi.[55]

1.2. Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü

Ziraat Vekâleti'nin teşkilat yapısının 1937 yılında kanunla belirlenmesiyle birlikte Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü bu vekâlete bağlandı. Söz konusu kanunda müdürlüğün görevlerinin bir kısmı şu şekilde ifade edilmekteydi:

> "Memleketin hayvanlarının sıhhatlerini korumak ve kendilerine zarar veren her türlü âmillerle savaşmak, hayvanlardan insanlara geçen hastalıklar bakımından hayvanları ve hayvani maddeleri insanlara zarar

[50] Teknik tarım okullarının kurulacağı şehirler arasında Samsun ve Kırklareli de yer almaktaydı. (**BCA**, F.30.1.0.0/81.514.4, 17.05.1966, s. 2).

[51] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 4. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 6).

[52] Islah için gerekli olan bitki materyalinin bir amaç doğrultusunda bir yerden alıp başka bir yere götürme işlemi.

[53] **BCA**, F.30.1.0.0/82.518.9, 08.08.1967, s. 3.

[54] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 18.

[55] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.6, 10.07.1967, s. 3.

vermiyecek bir hale getirmek, vasıflarını yükseltmek, verimlerini ve sayılarını çoğaltmak. Her türlü hayvan mahsullerile hayvan meskenlerini ve yiyeceklerini muayene, murakabe ve tahlil etmek".

Müdürlüğün merkez ve taşra teşkilatları şu birimlerden oluşmaktaydı:

Merkez: Salgın hastalıklar; tahaffuzhaneler; parazitler, hastalıklar; hayvan hareket ve sevkiyatı, pazar ve panayırlar; teçhizat ve idare; sağlık müesseseleri ve hastaneler; atçılık; koyun ve keçi; sığırcılık; tabiî ve sun'î sıfad; haralar; sergiler, koşular ve müsabakalar; nesilname.

Taşra: Veteriner başmüdürlükleri, veteriner müdürlükleri, mütehassıslıklar, veterinerler, fen ve hayvan sağlık memurlukları, müesseseler, mektebler ve kurslar.[56]

Hayvancılık politikası hükümet programında şu şekilde belirlenmişti:

"Hayvanlarımızın hastalıkları ile mücadele, ıslah ve uygun besleme suretiyle birim veriminin yükseltilmesi, zayiatın önlenmesi, iyi kalitede ve bol miktarda hayvani mahsül üretiminin sağlanarak milletçe beslenmemizin düzeltilmesi ve hızla artan nüfusumuzun ilâve gıda ihtiyacının karşılanması, dolayısıyla, üreticinin hayat seviyesinin yükseltilmesi, dış pazarlardaki talep sebebiyle ihracatımızı arttırarak döviz kaynaklarımızın geliştirilmesi, sanayimizin muhtaç bulunduğu çeşitli hayvansal ham maddelerin yurt içinden karşılanması teşkil eder".

Programda yerli popülasyonun ıslâh edilmesi, ülkenin çeşitli ekolojik yapılarına uyum sağlayabilecek yüksek vasıflı hayvan ırklarının özel ve kamu sektöründe geliştirilmesi ve bilinçli bir melezleme programının 1967 yılından itibaren uygulanmasına karar verilmiştir. Ayrıca yünlü dokuma sanayisinin ihtiyaç duyduğu ince yapağıyı temin edebilmek için tiftikçilik sektörünün geliştirilmesine yönelik projelerin uygulanması ve özellikle hayvancılıkla geçimini sağlayan çiftçilerin desteklenmesi hükümetin üzerinde durduğu konulardı.[57] Bu amaca yönelik olarak Erzurum Ilıca'da basit yapağı yıkama ve balyalama tesisinin Ekim 1967 tarihi itibarıyla açılması öngörülmekteydi.[58] Mevcut 700 ton olan merinos yapağı üretiminin en kısa süre içinde 15 bin tona çıkarılması düşünülmekteydi. Bu nedenle bir taraftan elit merinos koyunlarının sayısı artırılırken diğer taraftan programlı bir şekilde merinos melezlemesi gerçekleştirilecekti. Merinoslaştırma projesi

[56] "Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilat Kanunu", s. 8288.

[57] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, ss. 116-117.

[58] **BCA**, F.30.1.0.0/82.518.9, 08.08.1967, s. 4.

dâhilinde tiftik keçisi üretiminin ıslahı ve geliştirilmesi için hazırlanmış olan "Türkiye Ankara keçisi yetiştiriciliğinde ve ıslahında takip edilecek ana prensipler" isimli programın, pilot bölge olarak seçilen Ankara'nın Beypazarı ilçesinde uygulanmasına karar verilmiştir. Siirt ve Çankırı merkezde iki adet tiftik teke deposu yapılmış ve bu iki depoya toplam 250'şer baş tiftik teke verilmiştir.[59]

Yerli yapağı üretiminin tasnif, yıkama ve balyalama aşamalarıyla kalitesinin yükseltilmesi ve ihracatının artırılması amacıyla 1966 yılında bir yapağı yıkama-tasnif ve 1967 yılında da beş ayrı müessese kurulmasına karar verilmiştir. Dericilik ve su ürünleri sanayisinin gelişmesi amacıyla 1967 yılında bir yerde dericilik araştırma ve geliştirme ve iki yerde su ürünleri enstitüsünün kurulması program dâhiline alınmıştır.[60] Başbakana sunulan raporda 71 milyonu aşan yerli hayvan popülasyonundan bahsedilmekteydi. Bu nedenle ülkenin birçok yerinde hayvan sağlık okulu açılması düşünülmekteydi. Nitekim 1966 yılında iki hayvan sağlık okulunun (Konya ve Samsun'da) açılması ve mevcut olan bir okulun da yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Ayrıca 1967 yılı itibarıyla iki hayvan sağlık okulunun da açılması hedeflenmiştir.[61]

Hayvan hastalıklarının tedavisinde sistematik ve programlı muayene, ilaçlama ve aşılamaya devam edilmekteydi. 1966 yılında 25 milyon ve 1967 yılında da 30 milyon baş hayvanın aşılanması öngörülmekteydi. Şap hastalığı canlı hayvan ve hayvan ürünlerinin ihraç edilmesinde önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Bu nedenle Ankara'da çeşitli tiplerde şap aşısı üreterek hastalığı kontrol altına alabilmek için bir Şap Enstitüsü'nün 1966 yılının sonlarına doğru açılması planlanmaktaydı. Yetiştiricinin malını en iyi şekilde satışını yapabilmesi için hayvan borsaları ve pazarlarının kurulması tasarlanmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde hayvan pazarlarının kurulması gerektiği hükümet programında vurgulanmıştır.[62] 1966 yılında dört yerde (Kars, Erzurum, Konya ve İçel) hayvan pazarı kurulmasına karar verilmiştir. İlerleyen yıllarda ihtiyaç dâhilinde bu sayının artırılması düşünülmüştür. 25 ilde kontrollü besi hayvancılığı yapılması yönünde çalışmalar başlamıştır. Mezbahalarda etlerin daha hijyenik şartlarda işlenmesini sağlamak için Mezbaha Hayvan Kesim ve Yüzme Yönetmeliği

[59] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 10, 31.

[60] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s.6. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 8).

[61] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 5. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 7); **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 18.

[62] **Hükümetler ve Programları 1960-1980***,* s. 117.

hazırlanmış ve ilgili vekâletin onayına sunulmuştur.[63] Hükümet bilimsel amaçlı olarak alınan örnekler dışında av hayvanlarının canlı, cansız veya konserve olarak yurt dışına ihraç edilmesini yasaklamaktaydı.[64]

Hayvan ırklarının ıslahıyla ilgili hazırlanmış olan projelere göre Karadeniz sahil bölgesinde Jersey; İstanbul, İzmir, Sakarya ve İzmit illerinde Holstein; Eskişehir Porsuk vadisinde ve Trakya bölgesinde Montafon; Doğu Anadolu Bölgesi'nde Montafon ve Hereford; Güney Anadolu Bölgesinde de Güney Sarı Kırmızısı ırkıyla ilgili çalışmalar yürütülmekteydi. Sığırlar için suni ve tabiî tohumlama yöntemleri kullanılmaktaydı. Tabiî tohumlama yapabilmek için Erzincan Merkez; Ağrı Tutak ve Bitlis Ahlat'ta tabiî tohumlama laboratuvarları kuruldu.[65]

1.2.1. Yem Sanayi Faaliyetleri

Hayvanların bilimsel usullere göre beslenmesinde yem büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle hükümet yem fabrikalarının sayısını artırmaya önem vermekteydi.[66] Ülkede mevcut 8 yem fabrikasının toplam kapasitesi 56.700 tondu. 1965 yılında 47.434 ton yem üretilmiştir. 1966 yılında bu rakamın 65.000 ton olması üzerinde durulmuştur. Ülkede 23 milyon ton yeme ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle mevcut yem fabrikalarının üretim kapasitelerinin artırılması ve Sakarya, Samsun, Bursa, Kayseri, Diyarbakır, Gaziantep ve Isparta'da yeni yem fabrikalarının kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca yerel düzeyde küçük kapasiteli yem fabrikalarının kurulması için özel girişimcilerin teşvik edilmesi istenmekteydi.

Tablo 8. Yem Bitkisi Üretimi 1966-1967 (Hektar)

Ürün Adı	1966 Yılı	1967 Yılı (Hedeflenen)
Yonca	51.000	58.000
Korunga	29.000	32.000
Fiğ	105.000	115.000
Tırfıl	-	1200

Kaynak: *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 5.

(**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 7).

[63] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 8, 11, 30.

[64] **BCA**, F. 30.18.1.2/192.10.12, 05.02.1966, s. 1.

[65] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 31.

[66] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, s. 116.

Tablo 8'deki veriler yonca, korunga ve fiğ miktarlarının 1967 yılı itibarıyla arttırılması yönünde bir anlayışın sergilendiğini göstermekteydi.

Yeşil yem ve pancar küspesinin kurutulması için de ilerleyen yıllarda Muş, Erzurum, Adana, Kastamonu, Kars, Ağrı, Samsun, Çumra, Ereğli, Çivril ve Söke'de birer adet olmak üzere toplam 11 adet yonca kurutma tesisinin faaliyete geçmesi hedeflenmekteydi.[67]

Tablo 9. Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü 1966 ve 1967 Yılları Programları

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı (TL)	1966 Harcaması (TL)	Bitiş Tarihi	1967'ye İntikal (TL)
Aygır deposu tesisleri	Samsun-Bafra	600	600	1966	-
Aygır deposu tesisleri	Urfa	750	-	-	-
Bölge laboratuvarı	Erzurum	862	797	1966	-
Bölge laboratuvarı	Denizli	787	675	1966	-
Gıda kontrol laboratuvarı	Kars	723	288	-	1967
Gıda kontrol laboratuvarı	Kayseri	750	588	1966	-
Gıda kontrol laboratuvarı	Antalya	750	225	-	1967
Hayvan pazarı	Konya	1500	-	-	1967
Hayvan pazarı	Kars	1500	122	-	1967
Hayvan pazarı	Erzurum	1500	-	-	1967
Hayvan pazarı	Ağrı	1500	-	İhale edildi	
Hayvan pazarı	Eskişehir	1500	-	İhale edildi	-
Hayvan pazarı	Muş	1500	-	-	-
Hayvansal lifler laboratuvarı	İstanbul	550	276	-	1967
Suni tohumlama laboratuvarı	İzmir-Bornova	650	428	1966	-
Suni tohumlama laboratuvarı	Kütahya-Simav	250	142	-	1967
Suni tohumlama laboratuvarı	Sakarya-Geyve	120	93	1966	-
Şap enstitüsü	Ankara	1500	1500	1966	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Trabzon-Çaykara	220	195	1966	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Erzincan-Tercan	220	195	1966	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Bitlis	150	110	1966	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Bingöl	100	61	1966	-

[67] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 7. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 9).

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı (TL)	1966 Harcaması (TL)	Bitiş Tarihi	1967'ye İntikal (TL)
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Rize-İkizdere	250	110	-	1967
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Siirt	250	250	1966	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Bursa-Keles	250	255	1966	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Muş-Malazgirt	250	-	İhale edildi	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Erzurum-Hınıs	250	-	İhale edildi	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Erzurum-Horasan	250	-	İhale edildi	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Erzurum-Ilıca	250	-	İhale edildi	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Kars-Tuzluca	250	-	İhale edildi	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Kars-Sarıkamış	250	-	İhale edildi	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Kars-Çıldır	250	-	İhale edildi	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Ağrı-Tutak	250	-	İhale edildi	-
Tabii tohum laboratuvarı (50 baş boğalık)	Niğde-Aksaray	600	-	-	-
Tahaffuzhane	Edirne	350	350	1966	-
Tahaffuzhane	Gaziantep	350	328	-	1967
Tahaffuzhane	Ağrı-Gürbulak	500	100	-	1967
Tahaffuzhane	Kars-Kızılçakçak	1200	82	-	1967
Veteriner konutu	Ordu-Mesudiye	160	-	-	-
Veteriner sağlık merkezi	Kars-Iğdır	200	-	-	-
Veteriner sağlık merkezi	Erzurum-Hınıs	200	-	-	-
Veteriner sağlık merkezi	Van-Özalp	200	-	-	-
Veteriner sağlık merkezi	Van-Muradiye	200	-	-	-

Kaynak: **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, ss. 19-21.

Tabii tohum laboratuvarlarının maliyetlerinin diğer müesseselere göre düşük olması ülke genelinde yaygınlaşmasını sağlamıştır. Tahaffuzhanelerin özellikle sınır şehirlerinde, hayvan pazarı-veterinerlik sağlık merkezi tesisleri ve hayvan sağlık memuru okullarının da büyükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı Kars Arpaçay ve Ağrı gibi şehirlerde inşa edilmiş olması dikkat çekicidir (Bakınız Tablo 9-10).

Tablo 10. Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü 1966 ve 1967 Yılları Programlarına Göre İnşa Edilen Eğitim Kurumları

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı (TL)	1966 Harcaması (TL)	1967'ye İntikal (TL)
Eğitim merkezi	Ağrı	900	790	1967
Hayvan sağlık memuru okulu	Konya	1920	457	1967
Hayvan sağlık memuru okulu	Samsun	1500	335,5	1967
Hayvan sağlık memuru okulu	İstanbul	1000	686,3	1967
Hayvan sağlık memuru okulu	Ankara	3500	-	-
Hayvan sağlık memuru okulu	Kars-Arpaçay	3500	-	-

Kaynak: **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, ss. 20-21.

1.2.2. Süt Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğü

Süt Endüstrisi Kurumu merkezi Ankara olmak üzere 30 Nisan 1963 tarihinde kabul edilen 227 sayılı kanunla kuruldu. Kurumun amacı üreticinin ürettiği sütün işlenmesi ve değerlendirilmesi için özel sektörü teşvik etmek, örnek tesisler kurup işleterek Türkiye'de süt endüstrisinin gelişmesini sağlamaktı.[68]

Hükümet hem Süt Endüstrisi Kurumu aracılığıyla milli geliri artırmayı hem de halkın süt ürünleriyle beslenmesini istemekteydi. Bu amaçla süt üretiminin gereği gibi değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için özel sektör de teşvik edilecek ve ülkenin uygun görülen yerlerinde örnek süt işletme tesisleri kurulacaktı.[69]

Tablo 11. Süt Endüstrisi Kurumu 1966 ve 1967 Yılı proje Programı

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı (TL)	İhale Tarihi	Bitiş Tarihi	İnşaatın Durumu	30 Haziran 1967 İtibarıyla Harcanan TL
Pastörize süt fabrikası	İstanbul	25.302.000	1966 Yaz	1968 Mart	Devam ediyor.	3.371.000
Süt tozu fabrikası	Kars	23.192.000	1966 Sonbahar	1968 Nisan	Devam ediyor.	1.966.000
Pastörize süt fabrikası	İzmir	16.785.000	1967 İlk aylar	1967 Eylül	İnşaat bitti. Montajı yapılıp Eylül sonunda işletmeye açılacaktır.	3.013.000

[68] "Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu Kanunu", **Resmi Gazete**, S. 11398, 9 Mayıs 1963, s. 1.

[69] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, s. 116.

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı (TL)	İhale Tarihi	Bitiş Tarihi	İnşaatın Durumu	30 Haziran 1967 İtibarıyla Harcanan TL
Pastörize süt fabrikası	Adana	16.785.000	1966 Sonbahar	1967 Kasım	İnşaat bitmek üzeredir. Montaj başlamıştır. Kasım ayı sonunda işletmeye açılacaktır.	2.558.000

Kaynak: **BCA**, F.30.1.0.0/82.518.21, 1967, ss. 26-27.

Tablo 11'deki verilere göre Süt Endüstrisi Kurumu, İstanbul'da 100, İzmir ve Adana'da 35'şer ve Kars'ta da 60 ton kapasiteli süt ve mamulleri tesisinin 1967 yılı içinde kurulmasını planlamaktaydı. Ayrıca özel teşebbüsün de katılımıyla 11 ilde pastörize süt ve mamulleri tesisi açılması gündemdeydi. Yüksek süt potansiyeli olan doğu illeri başta olmak üzere ülkenin 16 ilinde modern peynir ve tereyağı tesisi kurmak için gerekli projeler hazırlanmıştı.

Turgutlu'da 10 Temmuz 1967 tarihinde Bebe Holland firması tarafından süt tozu fabrikası açılmıştır. Üretim kapasitesi sekiz saatte beş tondu. Kayseri Tarsan Süt ve Mamulleri Fabrikası'nın 20 Ağustos 1967 tarihinde açılması kararlaştırılmıştı. Kooperatife ait olan fabrikanın üretim kapasitesi 10 tondu. Adapazarı'nda da özel sektör tarafından süt ve mamulleri fabrikasının inşaatına başlanmıştı.[70]

Ülkede süt sığırlarının ıslahını ve seleksiyonunu sağlamak için kültür sığırcılığı yönünde faaliyet gösteren Bursa ve Eskişehir illerini kapsayan ve söz konusu süt sığırlarının soy kütüğünün tutulması ve süt yağı kontrollerinin yapılması için yedi yıllık bir proje hazırlanmış ve saha uygulaması için gerekli hazırlıklar tamamlanmıştı. İlerleyen yıllarda söz konusu projenin ülke geneline yaygınlaştırılması düşünülmekteydi.[71]

1.3. Orman Genel Müdürlüğü

Orman Genel Müdürlüğü Teşkilât Kanunu 4 Haziran 1937 tarihinde 3204 sayılı kanunla kabul edildi. Bu kanuna göre ülke ormanlarının korunması, işletilmesi, imar edilmesi, yetiştirilmesi ve verimlerinin arttırılması için gerekli kurumları oluşturmak ve bu alanda hizmet verecek fen görevlilerini yetiştirmek müdürlüğün görevi dâhilinde bulunmaktaydı.

[70] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.9, 08.08.1967, s. 2.

[71] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 9.

Müdürlüğün merkez teşkilatında şu birimler yer almaktaydı: Koruma; harita ve kadastro; amenajman; işletme; imar; tedrisat; fenni araştırma; inşaat; ağaçlandırma; mücadele ve avcılık; sanayi ve istatistik; ekonomi; murakabe ve teftiş. Taşra teşkilatlarının da orman mevcudiyetinin durumuna göre kurulduğu ifade edilmekteydi.[72]

Hükümet ormanları bir taraftan koruyup geliştirmeyi tasarlarken diğer taraftan bilimsel yöntem ve teknikleri kullanarak kereste ihtiyacını karşılamayı öngörmekteydi. Orman köylüsünün ekonomik durumunu iyileştirmek ve yeni iş sahaları açabilmek için ormanlardaki yaşlı ağaçların ekonomiye kazandırılması düşünülmekteydi. Ormanla ilgili ihtiyaç duyulan çalışmalar ormanın bulunduğu yerdeki köylülere yaptırılacak, orman köylüsü eğitilecek, ormanların korunmasına yönelik halk bilinçlendirilecek, orman yolları yapılacak, erozyona yönelik tedbirler alınacak ve ağaçlandırmalar yapılacaktı.[73]

Orman köylerinin kalkındırılması ve köylerde el sanatlarının geliştirilmesi amacıyla Federal Almanya ve Türkiye arasında yapılan "Teknik İşbirliği Antlaşması" 12.2.1966 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bu antlaşma çerçevesinde Federal Almanya Hükümeti tarafından bağış yoluyla ve vergiden muaf tutulmak suretiyle Türkiye'ye çeşitli alet, makine ve malzeme gönderilmiştir. İlerleyen süreçte Gelişen Memleketler İçin Alman Kalkındırma Cemiyeti ve Orman Köylerini Kalkındırma Dairesi Başkanlığı arasındaki yazışmalar çerçevesinde tahta el sanatları ve ev endüstrisi için gerekli malzeme Almanya tarafından yine Türkiye'ye bedelsiz olarak teslim edilmiştir.[74]

Hükümet orman yangınlarının önlenmesine yönelik gerekli teçhizatın alınması için gerekli ödeneği ayırmıştır. Ayrıca İzmir ve Muğla başmüdürlüklerinde birer telsiz tamir atölyesi kurularak çıkabilecek yangınlarda iletişimin sağlanması istenmiştir. Bunun yanında seyyar yangın söndürme ekipleri oluşturularak yangın bölgelerine sevk edilmiştir. Vekâlet ilgili raporunda alınan bu önlemlerle orman yangınlarının verdiği tahribatın büyük ölçüde azaltılmış olduğunu ifade etmekteydi.[75]

Ormancılık faaliyetlerinin geliştirilmesinde halkın yardımına başvurulması ön ilke olarak kabul edilmiştir. Verimliliği artırmak için

---

[72] "Orman Umum Müdürlüğü Teşkilât Kanunu", **Resmi Gazete**, S. 3630, 14 Haziran 1937, s. 8294.

[73] **Hükümetler ve Programları 1960-1980**, s. 118.

[74] **BCA**, F. 30.18.1.2/192.9.16, 12.02.1966, ss. 1-28.

[75] **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, s. 12.

ormanların imar ve bakımına önem verilmiştir. Bu amaçla 1967 yılında 10 adet tam teşkilatlı orman kesimi düzenleme (amenajman) grubu, 12 adet orman araştırması, 15 adet tohum ıslah ve üretim istasyonu kurulması; 1966 yılında 82 adet olan 1750 hektar fidanlık alanın 1967 yılında 4000 hektara[76] ulaştırılması öngörülmekteydi.

Tablo 12. Orman Genel Müdürlüğü Orman Ürünleri İşleme Sanayii Tesisi 1966 ve 1967 Yılları Yatırım Programları

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı (TL)	İhale Tarihi	Bitiş Tarihi	1966 Yılı Harcaması	1967'ye İntikal
Ambalaj işleme tesisi	Antalya	6770	1965	1967	855	5915
Kereste fabrikası	Demirköy	14.495.000	1964	1968	1286	3.197.000
Kereste fabrikası	Bartın	8.550.000	1964	1968	1400	6.750.000
Lif levha fabrikası	Artvin	48.843	1966	1969	200	3574
Yangın levhası (yonga) fabrikası	Ayancık	26.093.000	1964	1968	1500	3060

Kaynak: **BCA**, F.30.1.0.0/82.518.21, 1967, s. 14, 17.

Bu dönemde Orman Genel Müdürlüğü'ne ait olan 14 kereste fabrikası bulunmaktaydı.[77] Tablo 12'deki verilere göre bu sayı arttırılmaya çalışılmaktaydı. Üstelik tablodaki verilerden bağımsız olarak 1966 yılı içinde Artvin, Ayancık, Demirköy, Bartın ve Antalya'da 5 adet lif, yonga levhası, kombine kereste ve ambalaj fabrikalarının etütleri tamamlanmış ve toplam 110 milyon TL'ye ihaleleri gerçekleştirilmiştir. Özel teşebbüse ham madde garantisi verilerek 1967 yılı içinde 10 adet daha kereste fabrikası kurulması planlanmaktaydı. Orman köylülerinin dam örtüsü, arı kovanı, köy tipi ebonit soba ve çeşitli ihtiyaçlarını gidermek ve linyit üretimini artırmak amacıyla 20 milyon TL fon ayrılmış ve bu fonun 15 milyon TL'si kullanılmıştır. Ormancılık faaliyetleriyle ilgili birçok kanun tasarısı da hazırlanmış ve TBMM'ye sevk edilmiştir. Bu tasarılar arasında dam örtüsü olarak kullanılacak maddelerin ilgililere kolaylıkla ulaştırılmasının sağlanması da yer almaktaydı. 1966 yılı içinde ülke ormanlarından 3.437.539 m^3 çeşitli işlerde kullanılacak odun ve 15.000.549 ster yakacak odun üretilmesi tasarlanmaktaydı.[78] Sinop ilinden gelen genel müdürlük bünyesinde bir kereste fabrikası açılması yönündeki talebe karşılık mevcut ziraat vekilinin verdiği yanıttan anlaşıldığına göre tomruk, kereste, sırık, çubuk vb. ürünlerin

[76] Bu birim raporda sehven dekar olarak verilmiştir.

[77] Bu fabrikalardan biri Isparta'ya bağlı Eğirdir ilçesinin Pazarköy bölgesinde olup 3000-4000 m^3 kapasiteliydi (**BCA**, F.30.1.0.0/81.514.4, 17.05.1966, s. 2). Diğer fabrikaların yerleri tespit edilememiştir.

[78] *Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, s. 8. (**BCA**, F.30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, s. 10). **BCA**, F. 30.1.0.0/81.514.3, 31.03.1966, ss. 14-15, 38.

yapımının ancak %10'u devlet tarafından karşılanmakta kalan kısmı ise özel sektör eliyle gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla hükümet aracılığıyla bir kereste fabrikasının açılması söz konusu duruma bir müdahale anlamına gelmekteydi ve kısmi yararına karşın olumsuz etkisinin daha yüksek olacağı düşünülmekteydi. Bu nedenle teklif red edildi.[79]

Orman arazilerinin sınırlarının belirlenmesi ve tarım alanlarından ayrılması önemli bir konu olarak gündemde yer almaktaydı. Müdürlüğün bu konuda gelen taleplere verdiği yanıttan anlaşılmaktadır ki bu işlem fotogrametrik denilen hava fotoğraflarının çekimi metoduyla yapılmaktaydı ve bu görev sadece Harita Genel Müdürlüğü'ne verilmişti. Dolayısıyla bu durum Orman Genel Müdürlüğü'nün faaliyetlerini kısıtlamaktaydı.[80]

Tablo 13. Orman Genel Müdürlüğü 1966 ve 1967 Yılları Eğitim Tesis Yatırımları

Tesisin Adı	Yeri	Proje Tutarı (TL)	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi	1966 Yılı Harcaması	1967'ye İntikal
Tekniker okulu	Trabzon	3525	-	1967	3250	275
Muhafaza memuru okulu	Kastamonu	1600	-	1967	1000	600
Muhafaza memuru okulu	Bornova	1600	-	1967	1000	600
Muhafaza memuru okulu	Maraş	1627	-	1967	972	655
Orman tekniker okulu	Antalya	3500	1967	1968	-	1500
Orman bakım memurları okulu	Antalya	980	1967	1967	-	980
Orman bakım memurları okulu	Bolu	980	1967	1967	-	980

Kaynak: **BCA**, F.30.1.0.0/82.518.21, 1967, ss. 15-16.

Tablo 13'deki veriler orman okullarının kurulmasında ağaç popülasyonunun yüksek olduğu yerlerin tercih edilmiş olduğunu göstermektedir.

[79] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.5, 10.07.1967, s. 3.

[80] **BCA**, F. 30.1.0.0/82.518.2, 24.1.1967, s. 3.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkenin kurumsal yapısında değişiklikler yaşandı. Bazı kurumların kaldırılması veya yeni kurumların oluşturulması idari, hukuki, siyasi veya toplumsal açıdan birtakım sıkıntıları da beraberinde getirdi. Ülkenin yöneticileri bu sıkıntıları aşmak için ülkenin içinde bulunduğu konjonktürel durum ve dünyada yaşanan gelişmeleri dikkate alarak çoğu zaman yapısal bir reform öngörmeyen fakat pragmatik açıdan faydalı olan uygulamalara yöneldiler. Bu nedenle ülkenin tüm kurumsal yapısı cumhuriyetin ilk yıllarında sürekli bir devinime uğradı. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin önce İktisat Vekâleti içinde yer alması ardından bağımsız bir Ziraat Vekâleti'nin kurulması fakat teşkilat yasasının yıllar sonra hazırlanması söz konusu devinimi en iyi şekilde yansıtmaktaydı. Üstelik 1966 yılı Şubat ayı içerisinde vekâlet tarafından hazırlanan raporda teşkilat yapısının yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilmekteydi. 1967 yılı itibarıyla Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü'nün iller düzeyinde teşkilat yapılanmasını hala tamamlamamış olması bu gerekliliğin önemini ortaya çıkarmaktaydı. Üstelik vekâletin tarım politikalarını yönetmek amacıyla bu dönem içinde hazırlamış olduğu birçok önemli yasa TBMM'ye sunulmuş bir kısmı onaylanmış ve bir kısmı da onaylanmayı beklemekteydi.

Hükümet programında ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan iki konu dikkat çekmekteydi. İ(e)ntansif tarım uygulaması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması. Tarım arazilerinin yoğun fakat iş gücünün az olduğu yerlerde geleneksel bir anlayışla uygulanan, iklim şartları, toprak yapısı vb. özelliklerin ön planda olduğu dolayısıyla düşük verimin alındığı ekstansif tarım anlayışı tarım planlamalarında ortadan kaldırılmıştır. Bunun yerine yoğun tarım olarak da adlandırılan çağdaş ve bilimsel metotların kullanıldığı ve topraktan yüksek verim almayı amaçlayan intansif tarım metodunun uygulanmasına geçilmiştir. Diğer taraftan hükümet özellikle bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak ve gelir dağılımındaki büyük farkları düzeltmek istemiştir. Bu istek doğrultusunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirlere teşvikler vermiş, çeşitli ziraî müesseselerin ve teknik okulların açılması için öncelik tanımıştır.

Vekâletin tarımsal üretim verimliliğinin arttırılması, dışa bağımlılığın azaltılması ve üreticinin üzerindeki mali baskının azaltılmasına yönelik faaliyetleri tarım politikasının temel noktalarını oluşturmuştur. Verimin artırılması için üreticilerin kaliteli tohum, gübre, damızlık kullanımının

yaygınlaştırılması ve üreticilerin en pratik ve en ucuz yoldan bu malzemeye ulaşımının sağlanması hedeflenmekteydi. Söz konusu tarımsal malzeme, araç ve gereçlerin mümkün olduğu kadar yerli imalatla sağlanması elzem bir konu olarak görülmekteydi. Üretici Ziraat Bankası'nın verdiği kredilerle desteklenmekte, borçları yapılandırılmakta ve doğal felaketlerden zarar görenler mali açıdan desteklenmekteydi.

Atatürk Dönemi'nde hazırlanan beş yıllık sanayi planlarından sonra askıya alınan sanayileşme hamlesi Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla (1963-1967) birlikte yeniden başlatılmış fakat tarım, hayvan ve orman ürünleri plan içerisinde önemini sürdürmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belgeleri,

F. 30.1.0.0/81.514.4, 17.05.1966, ss. 1-5.

F. 30.1.0.0/55.331.1, 08.1966, ss. 1-15. (*Başbakan Sayın Süleyman Demirel'e Sunulmak Üzere Hazırlanmıştır*, Tarım Bakanlığı, Ankara 1966, ss. 1-8).

F. 30.1.0.0/82.518.21, 1967, s. 6, 7, 9, 11-12, 14-17, 19-21, 23-24, 26-27.

F. 30.1.0.0/ 81.514.3, 31.03.1966, ss. 3-6, 8-12, 14-18, 20-23, 25-26, 29-31, 38, 43, 50-53.

F. 30.1.0.0/82.516.17, 16.12.1966, s. 5, 12. (*Bölge Tarım Ekonomisi ve Söke Ovası Teknik Tarım Sorunları Hakkında İnceleme Raporudur*, Haz. Coşkun Özbaşatak, İsmail Hakkı Köseli, Söke, 9 Eylül 1966, ss. 1-12).

F. 30.1.0.0/82.518.2, 24.1.1967, s. 3, 5.

F. 30.1.0.0/82.518.5, 10.07.1967, s. 3

F. 30.1.0.0/82.518.6, 10.07.1967, ss. 2-3, 6.

F. 30.1.0.0/82.518.9, 08.08.1967, ss. 2-4.

F. 30.1.0.0/82.518.16, 26.10.1967, s. 2.

F. 30.1.0.0/82.518.17, 07.11.1967, s. 14.

F. 30.1.0.0/82.518.19, 24.11.1967, s. 6.

F. 30.18.1.2/192.5.1, 26.01.1966, s. 1.

F. 30.18.1.2/192.9.16, 12.02.1966, ss. 1-28.

F. 30.18.1.2/192.10.12, 05.02.1966, s. 1.

F. 30.18.1.2/212.78.6, 07.11.1967, s. 2.

2. Resmi Yayınlar

"Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilât Kanunu", **Resmî Gazete**, S 3630, 14 Haziran 1937, ss. 8287-8296.

"Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu", **Resmî Gazete**, S 5745, 1 Temmuz 1944, ss. 7209-7210.

"Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu", **Resmî Gazete**, S 9615, 24 Mayıs 1957, ss. 17157-17162.

"Türkiye Cumhuriyeti Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun", **Resmi Gazete,** S. 3538, 19 Şubat 1937, ss. 7707-7710.

"Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu Kanunu", **Resmi Gazete**, S 11398, 9 Mayıs 1963, ss. 1-2.

"Orman Umum Müdürlüğü Teşkilât Kanunu", **Resmi Gazete**, S 3630, 14 Haziran 1937, ss. 8294-8295.

1927 Tarım Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 614, Ankara 1970.

"Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu", **Resmi Gazete**, S 9614, 23.5.1957, ss. 3119-3139.

Kalkınma Plânı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, T.C. Başbakanlık Devlet Planlâma Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1963.

3. Tetkik Eserler

TBMM Albümü 1920-2010, 2. Cilt 1950-1980, Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010.

Hükümetler ve Programları 1960-1980, C II, Haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Kütüphane- Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yayın No: 12, TBMM Basımevi, Ankara 1988.

Kara, Hasan, Eroğlu, Abdullah, "Tam Sayılı Doğrusal Programlama Metodu ile Entansif Hayvancılık İşletmesinin Kapasite Planlaması: Konya (Ereğli) Örneği", **Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi**, C 33, S 2, 2018, ss. 31-46.

Tuna, Serkan, "Ziraat Vekâletinin Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Görevleri", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Yayın No: 487, 2020, ss. 1-5. (https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ziraat-vekâletinin-kurulusu-teskilat-yapisi-ve-gorevleri/?pdf=3256, Erişim Tarihi: 12.07.2023).

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ BİR MUASIR MEDENİYET İDEALİ OLARAK AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Oğuz KAAN ÇETİNDAĞ[*]

Özet

Türkiye'nin modernleşme macerasında Avrupa her zaman önemli bir referans noktası olagelmiştir. III. Selim dönemi nirengi noktası olarak alınırsa Avrupa'nın "Muasır" medeniyet olarak hem devlet hem de aydınlar zümresi nezdinde önemli bir temsil gücü olduğu bilinmektedir. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nde de Avrupa'ya yönelik bu "ideal"lik temsili daha güçlü bir biçimde kendisini hissettirmektedir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinde yaşanan güç dengeleri, savaşın galiplerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne lehine değişmiştir. Savaş sonrası dönemde ABD artık "hür" ve "medeni" dünyanın liderliğini üstlenmiş Avrupa ise savaş sonrasının yarattığı sosyal, siyasal ve ekonomik buhranlar nedeniyle ABD'nin bu liderliğini sehven kabul etmek durumda kalmıştır. Bu durum yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin "Muasır" medeniyet algısında değişime neden olmuştur. Yeni dünya düzeninde artık Türkiye için muasır medeniyeti Amerika Birleşik Devletleri temsil edecektir. Nihat Erim ve Celal Bayar tarafından farklı zamanlarda zikredilen "Küçük Amerika" olma ideali bunun en açık göstergesidir. Bu bilgiler ışığında, bu bildiride İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye açısından nasıl bir muasır medeniyet idealine dönüştüğü araştırılacaktır. Dönemin ulusal basını taranacak, aydınların bu konu hakkındaki görüşleri incelenecek ve en önemlisi devlet nezdinde nasıl ABD'nin nasıl algılandığı tartışılacaktır. Bildiride Türk ve Amerikan arşivlerinden, süreli yayınlar ve diğer ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Muasır Medeniyet, Küçük Amerika

[*] Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, kaancetindag@gmail.com

THE UNITED STATES OF AMERICA AS THE IDEAL OF A NEW CONTEMPORARY CIVILIZATION AFTER THE SECOND WORLD WAR

Abstract

Europe has always been an important reference point in the modernization trajectory of Türkiye. If we take the era of Sultan Selim III as a turning point, it is known that Europe represented a significant symbolic power as a "contemporary" civilization in the eyes of both the state and the intellectuals. This representation of Europe as an "ideal" has continued to be felt more strongly in modern Turkey as well; however, the power dynamics in world politics after the Second World War shifted in favor of the United States, one of the victorious powers of the war. In the post-war period, the United States took on the leadership of the "free" and "civilized" world, while Europe had to reluctantly accept this leadership due to the social, political, and economic crises created by the post-war situation. This situation has changed Turkey's perception of "contemporary" civilization in parallel with these developments. In the new world order, the United States will now represent the ideal of contemporary civilization for Turkey. The "Little America" goal for Turkey mentioned by Nihat Erim and Celal Bayar at different times is the most apparent evidence. In light of this information, this paper will investigate how the United States transformed into an ideal of contemporary civilization for Turkey after the Second World War. The national press of the period, the opinions of intellectuals on this issue will be examined, and most importantly, how the Turkish state and governments perceived the United States will be discussed. Turkish and American archives, periodicals, and other secondary sources will be used in the paper.

Keywords: The United States of America, Türkiye, Contemporary Civilization, The Little America

GİRİŞ

Türk tarihi bağlamında modernleşmeyi ya da diğer bir deyişle Batılılaşmayı Osmanlı İmparatorluğunda başlayıp Cumhuriyet döneminde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikirsel bileşimini erişilmesi gereken bir nihai hedef olarak tanımlamak mümkündür.[1] Yaklaşık iki yüzyılı aşkın bir süredir bu hedefe ulaşma çabası Türkiye tarihinin en önemli teması olarak karşımıza çıkmaktadır. III. Selim (1789-1807) dönemiyle başlayan ve Osmanlı'nın son döneminde yoğunluk kazanan bu çaba, Cumhuriyet Türkiye'sinin neredeyse varoluş mücadelesine dönüşmüştür. Bu varoluş mücadelesinde; hem devlet hem de aydınlar zümresi nezdinde Batı Avrupa "Muasır" medeniyet ideali olarak tanımlanmıştır. Türk modernleşmesinin mottosu haline "Muasır Medeniyet Seviyesi" Mustafa Kemal Atatürk tarafından ortaya atılmış ve Türkiye'nin çağdaş medeniyetlerle aynı seviyeye ulaşma hedefini içeren güçlü bir ifadedir. Buradaki çağdaş medeniyetten kasıt hiç şüphesiz eğitim, kültür, siyaset ve sosyal hayatıyla örnek alınması gereken Avrupa'dır. Atatürk için Kurtuluş Savaşı'ndan başarı ile çıkmış ve bağımsızlığını tüm dünyaya tasdik ettirmiş Türk milleti için bundan sonraki aşama Muasır medeniyeti yakalamak asıl gaye olmuştur. Atatürk bir konuşmasında meseleyi bütün açıklığı ile dile getirmiştir: "Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asrî, binaenaleyh batılı bir hükûmet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de, batıya yönelmemiş, millet hangisidir? Bir istikamette yürümek azminde olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle güçleştirildiğini gören insan ne yapar? Zincirleri kırar, yürür."[2] Atatürk'ün Türkiye'yi modern bir devlete dönüştürme vizyonunu ifade eden bu söz hiç şüphesiz Batı taklitçiliği anlamına gelmemektedir. O bu ifadesiyle Türkiye'nin çağdaş dünya ile entegre olma ve modern normlara uyum sağlama arzusunu ifade etmektedir. Bilhassa Cumhuriyetin 1923 yılında ilan edilişinden sonra; dış politikadan, ekonomiye, siyasetten, kültüre birçok konuda Avrupa tek referans noktası olacaktır. Diğer bir ifadeyle Cumhuriyet idaresi, bu alanlarda devrimler yaparken Avrupa'yı neredeyse kayıtsız şartsız, ilham kaynağı olarak görmüş ve örnek almıştır.[3]

---

[1] Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.11.

[2] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III**, (1917-1937) Ankara 1961, s.68.

[3] Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller,** Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 411

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinde yaşanan güç dengeleri, savaşın galiplerinden Amerika Birleşik Devletleri lehine değişmiştir. Savaş sonrası dönemde ABD artık "hür" ve "medeni" dünyanın liderliğini üstlenmiş Avrupa ise savaş sonrasının yarattığı sosyal, siyasal ve ekonomik buhranlar nedeniyle ABD'nin bu liderliğini sehven kabul etmek durumda kalmıştır.[4] Zira yüzyıllık birikime dayanan bir mirasın üzerine oturan Avrupa savaştan aldığı büyük hasardan sonra her anlamda gerilemeye başlamıştı.[5] Bu durum yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin "muasır" medeniyet algısında değişime neden olmuştur. Yenidünya düzeninde artık Türkiye için muasır medeniyeti Amerika Birleşik Devletleri temsil edecektir. Nihat Erim ve Celal Bayar tarafından farklı zamanlarda zikredilen "Küçük Amerika" olacağız ideali bunun en açık göstergesidir. Bu bilgiler ışığında, bu bildiride İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye açısından nasıl bir muasır medeniyet idealine dönüştüğü araştırılacaktır. Dönemin ulusal basını taranacak, aydınların bu konu hakkındaki görüşleri incelenecek ve en önemlisi devlet nezdinde ABD'nin nasıl algılandığı tartışılacaktır. Çalışmada Türk ve Amerikan arşivleri, süreli yayınlar ve diğer ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YOL AYRIMINDAKİ TÜRKİYE

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem Türkiye için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Savaş boyunca "aktif tarafsızlık"[6] politikasını sürdürerek savaşın olası yıkıcı sonuçlarından çekinen Türkiye, başta dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere tecrübeli diplomatları sayesinde ülke için felaket olabilecek bir savaşın dışında kalmayı başarabilmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasını yöneten kadro, Birinci Dünya Savaşı'nın kötü hatıralarını göz önünde tutarak sadece çıkarların şekillendirdiği bir politika izlenmesi gerektiğinin bilincindeydiler.[7]Ancak bu "aktif tarafsızlık" savaş sonrası düzende sürdürülebilir bir politika olmaktan çıkmıştır. Zira savaş sonrası ortaya çıkan yeni dinamikler ve güç ilişkileri Türkiye'yi bir şekilde taraf olmaya itmiştir. Türkiye'nin bundan sonraki

[4] Bk.-. Çağrı, Erhan. "Avrupa'nın İntiharı' ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi** 51, S 01 (Ocak 1996). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001889.

[5] Cangül Örnek, **Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi**, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 23.

[6] Bkz. Metin Tamkoç, **The Warrior Diplomats Guardians of the National Security and Modernization of Turkey**, University of Utah Press, Salt Lake City, 1976.

[7] Nuri Karakaş, **Türk Amerikan Siyasi İlişkileri** (1939-1952), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s.23.

süreçte tarafsız bir politika izlemesi reel politik açıdan artık neredeyse imkânsız gibidir. Bu sebepten ötürü savaşın sona ermesine ramak kala, kurulacak yenidünya düzeninde galiplerle beraber bulunabilmek için Türkiye sembolik bir adım atarak Almanya'ya karşı savaş ilan etmiştir.[8]

Türkiye'ye göre savaş sonrası dünyadaki en önemli mesele ABD ve Sovyetlerin başını çektiği çift kutuplu sistemdi.[9] Savaşın galiplerinden Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği yeni güç merkezleri olarak ortaya çıktığında Türkiye bu ikisi arasında kimin yanında konumlanacağı konusunda bir süre müteredditkalsa da özellikle savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve Boğazlardan üs talebinde bulunması[10] dolayısıyla yönünü Amerika Birleşik Devletleri'ne çevirmek zorunda kalmıştır. Türkiye her ne kadar bu yönde bir tavır almışsa da ilkin ABD cephesinde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik kaygıları tam karşılık bulamamıştır. Söz gelimi, 17 Temmuz 1945 ve 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında üç büyük devletin (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere) katıldığı Postdam Konferansı'nda ABD'nin Türkiye'ye ilişkin tutumu düşündürücüdür. Zira ABD Postdam'da, boğazlar rejiminin değişebileceği ve toprak taleplerinin Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni ilgilendiren bir durum olduğunu ifade etmiştir.[11] Bu süre zarfında Türkiye'nin geleceğine ilişkin belirsizlik ülke içinde ciddi endişeler doğurmuş ve bu durum Türkiye'deki bir kısım aydın tarafından Türkiye'nin savaş boyunca tarafsız kalmasının bir bedeli olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin yeni oluşan denklemde kendisini kimin yanında ve nasıl konumlandıracağı henüz belli değilken İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nazi Almanya'sına ve Faşist İtalya'ya karşı ortak mücadele eden ABD ve Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. İki devletin ideolojik olarak farklı konum alışlarına ek olarak aralarındaki askeri ve ekonomik çıkar çatışmaları bu anlaşmazlıkları daha derinleştirmiştir. Bu dönemde ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabet, Soğuk Savaş'ın temelini atmıştır. Her iki süper güç, dünya genelinde nüfuz alanlarını genişletmeye ve müttefikler kazanmaya çalışırken, bu çatışma sadece Avrupa'da değil, tüm dünyada etkili olmuştur. Öte yandan Doğu Avrupa devletlerinin teker teker Sovyet uydusu haline gelmesiyle ABD Türkiye'ye

[8] Uslu, Nasuh, **Türk Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.90.

[9] Hale, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, çeviri. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.109.

[10] Cumhuriyet, 28 Haziran 1945.

[11] Sander, **age.**, s. 9.

yönelik kayıtsız tutumunu gözden geçirmek zorunda kalacaktır.[12] Zira Türkiye'nin coğrafi konumu, Soğuk Savaş döneminde stratejik olarak çok daha önemli bir hale gelmişti. Sovyetler Birliği'nin komşusu olan Türkiye, Doğu Bloku'nun genişlemesine karşı bir set gibi görülmüştür. ABD, Türkiye'yi kaybetmeyi göze alamazdı, çünkü Türkiye'nin Sovyet uydusu olma riski, Sovyetlerin Akdeniz'e açılmasına ve bölgedeki ABD çıkarları aleyhine gelişmelerin yaşanmasına neden olabilirdi. Meselenin ciddiyetinin farkına varan ABD yönetiminin Türkiye'ye yönelik benimsediği yeni yaklaşım, Amerikan Güvenlik Konseyi'ne iletilen 1948 tarihli raporda görülebilir. Zira raporda şu ifadeler dile getirilmiştir:

> "Doğu Akdeniz'in ve Ortadoğu'nun güvenliği ABD'nin güvenliği açısından hayati öneme sahiptir. . . . Sovyetler Birliği'nin İtalya, Yunanistan, Türkiye veya İran gibi ülkelerden herhangi birinin kontrolünü ele geçirme çabalarında başarılı olması halinde, tüm Doğu Akdeniz'in ve Orta Doğu'nun güvenliği tehlikeye girecektir. Yukarıda belirtilenler ışığında, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun güvenliğini desteklemek, Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilkelerine uygun olarak ve ruhuna uygun olarak ABD'nin politikası olmalıdır. Bu politikanın bir sonucu olarak ABD, İtalya, Yunanistan, Türkiye ve İran'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi bağımsızlığının korunmasına yardımcı olmalıdır. Bu politikayı uygularken Amerika Birleşik Devletleri siyasi, ekonomik ve gerekirse askeri gücünü en etkili olabilecek şekilde tam olarak kullanmaya hazır olmalıdır."[13]

Raporda belirtilen kaygılar göstermektedir ki ABD'nin bölgede yeni önlemler alması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu önlemler yukarı da ifade edildiği üzere siyasi ve ekonomi başta olmak üzere askeri çözümü bile gündeme getirmiştir. Soğuk Savaş'ın bir anlamda habercisi olacak bu gelişmeler göstermektedir ki ABD, Türkiye'ye dair politikalarını gözden geçirmiş ve yukarıda zikredilen diğer ülkelerle birlikte Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalışmıştır.

Soğuk Savaş'ın başladığı dönemde yayımlanan Truman doktrini (1947) kapsamında Türkiye'ye verilmeye başlanan Amerikan yardımları neticesinde iki ülke tarihinde hiç olmadığı kadar sıkı ve samimi ilişkilere sahip

[12] Sander, **age.**, s. 9.

[13] FRUS, "Report to the National Security Council by the Executive Secretary of the Council (Souers)", January 6,1948.

olmuştur.[14] Bu doktrin o kadar önemli bir hale gelmişti ki Necmettin Sadak doktrinle ilgili "yalnızlığa terk edilmediklerini göstermesi bakımından Truman Doktrini Türk insanına büyük ferahlık getirmiştir"[15] diyecekti. Buna ek olarak 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya dâhil olması da ABD-Türkiye arasındaki ilişkilerin çimentosu haline gelmiştir. Nitekim Celal Bayar'ın NATO'ya ilişkin sözleri bu açıdan bir hayli anlamlıdır: "NATO'nun kuvvetini yapan yalnız onun emrinde bulunan silahlar değil, fakat onun ifade ve temsil ettiği zihniyettir. Bence NATO zihniyeti yeni hayat şartlarının mütekâmil bir telakki tarzıdır."[16] Bu belirlenim hiç şüphesiz Türk modernleşmesinin seyrine dair -tamamen olmasa da- birtakım kopuşları da beraberinde getirecekti. Çok uzun yıllardır aydınlar ve devlet nezdinde prestijini koruyan Avrupa yerini yeni bir ideale bırakacaktır: Amerika Birleşik Devletleri. Türkiye'de devletin ve aydınların bu yeni ideali benimsemeleri ise çok vakit almayacaktı.

3. TÜRKİYE-ABD YAKINLAŞMASI

III. Selim Dönemi'nde başlayan modernleşme/batılılaşma hareketlerinin Cumhuriyet dönemi itibariyle tam olarak bir devlet politikası hâline geldiğini belirtmiştik. Kemal Karpat'ın da ifade ettiği üzere Türkiye'de öteden beri Batı denilince akla Baltık'tan Adriyatik'e kadar çekilecek bir çizginin batısında kalan bütün ülkeleri içine alan bir bölge gelmektedir.[17] Bahse konu bölgeyi kapsayan ülkelerin Türkiye'nin modernleşme macerasında yadsınamaz bir rolü olduğu bilinen bir gerçektir. Söz gelimi Almanya'nın orduda, İngiltere'nin devlet felsefesinde, Fransa'nın edebiyat, sanat, felsefe ve özellikle sosyal adetlerde etkisi gözlemlenmiştir.[18] Diğer bir deyişle sözünü ettiğimiz ülkeler birer "Muasır Medeniyet" hedefi olarak Türkiye'yi derinden etkilemiştir.

Uzunca bir dönem Batı/ Avrupa etkisini hayatın her alanında tecrübe eden Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir gücün etkisi altına girecek, yıllardır bir referans noktası olarak gördüğü Avrupa'nın yerini Amerika Birleşik Devletleri alacaktır. Türk yönetici eliti, Türkiye'yi ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan Batı'nın bir parçası yapma amaçları doğrultusunda İkinci Dünya Savaşından sonra Batı dünyasının en güçlü

[14] Uslu, **age.**, s.16.

[15] Hale, **age.**, s.116.

[16] Şahingiray, Özel, **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri:1920-1953: Dış Politika**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s.120.

[17] Karpat, **age.**, s.411.

[18] Karpat, **age.**, s.412.

temsilcisi olarak ABD'yi ideal olarak gördüler.[19] Örneğin dönemin başbakanı Recep Peker'in ABD'ye yönelik kullandığı ifadeler ABD'nin nasıl günden güne Türkiye için nasıl önemli bir ülke haline geldiğini özetler niteliktedir: "Amerika'nın infiratçılık (yalnızcılık) siyasetinden ayrılarak dünya işleri ile yakından ilgilenip lider rolü oynamaya başlaması insanlık ve dünya için büyük ve ferahlatıcı bir hayır işaretidir. Bu politikadan memnunluk duyan memleketlerin başında da Türkiye gelmektedir."[20] Peker'in bahsetmiş olduğu infiratçılık politikası; ABD'nin tarihinde zaman zaman izlediği izolasyonist politikayı ifade etmektedir. Bu politika, Amerika'nın kendi meseleleriyle daha fazla ilgilenip dünya işlerine müdahil olmaktan kaçınmasını içerir.

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ABD ile olan ilişkiler oldukça sınırlıydı. ABD küresel bir güç olarak ortaya henüz çıkmamıştı ve Türkiye ile doğrudan temas edecek bir gündem oluşmamıştı.[21] Türkiye-ABD arasındaki ciddi yakınlaşmanın miladı Amerikan savaş gemisi *Missouri*'nin Türkiye'ye gelmesi olmuştur. Türkiye'nin Vaşington eski büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün ölümü sonrasında, ABD bir jest yaparak büyükelçinin naaşını bu gemiyle 1946 yılında İstanbul'a getirmiştir. Bu jest iki ülke arasındaki sıkı ilişkilerinin başlangıcı olarak görülmüştür. Her ne kadar bir "jest" olarak görülse de geminin gelmesinin başka anlamı da vardır hiç şüphesiz. Bu ziyaret Türkiye'nin Sovyetlerin talepleri karşısında güvenlik endişesi yaşadığı buna ek olarak İran'da ortaya çıkan siyasi krizin devam ettiği ve Yunanistan'daki komünist hareketlerin ivme kazandığı bir dönemde gerçekleşmiştir.[22]

Missouri'nin gelişi Türkiye'de büyük bir coşkuyla karşılanmıştır; zira Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin Türkiye'ye desteğe geldiğine dair bir yaklaşım gelişmiştir. Türk kamuoyunda ve özellikle basında ABD yanlısı görüşler yaygınlık kazanmış ve Türkiye'de ABD sempatisi neşvünema bulmuştur. Amerikan askeri gemisi Missouri'nin Türkiye gelişine ilişkin Falih Rıfkı Atay Ulus gazetesindeki yazısı bu açıdan bir hayli anlamlıdır. Yazıda Atay şunları ifade etmektedir: "Amerika'nın ne istediğini biliyoruz; hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan, harpsiz, saldırısız sadece ahlâk ve kanun bağlaşma ve antlaşmalarının hüküm sürdüğü bir dünya. Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan

[19] Uslu, **age.**, s.90.

[20] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 0.30.1.

[21] Bk. Erhan, Çağrı, **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Yayınları, Ankara, 2001.

[22] Nuri Karakaş, **age.**, s.231.

bayrağında kendi talih yıldızını da görür...” Missouri zırhlısı ve yanındaki harp gemileri ile gelen Amiral, Subay ve erler bu sabahtan beri Türk milletinin, aramızda bulunuşları her yuvaya sevinç ve şenlik veren misafirleridir.”[23] Ziyaret devam ederken neredeyse bütün yazılı basında ABD’ye ilişkin çok olumlu görüşler beyan edilmeye devam etmiştir. Atay’dan sonra, Ziyad Ebuzziya da Tasvir gazetesindeki yazısında şu görüşleri dile getirmiştir: “Amerika, istiklâl, hürriyet, hak ve adalet mefhumlarının her varlıktan üstün olduğuna iman etmiş ve bu imanını bütün dünyaya yaymak için mücadeleye girişmiş bir devlettir. İki gündür aramızda bulunan binlerce Amerikalının topraklarımızda hiçbir yabancılık hissetmemelerinin, bizim de onları kendi çocuklarımız gibi telakki etmemizin sırrı buradadır.”[24] Missouri Türkiye’den ayrıldıktan sonra TBMM’de de bu konu gündeme gelmiş ve dönemin bazı milletvekilleri ABD lehine konuşmalar yapmışlardır. Örneğin, Hamdullah Suphi Tanrı Över geminin Türkiye’deki teması ile ilgili Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmasında “Aziz arkadaşlarım, bir silah yardımı, onun nereden geldiğini gördük. Sonra bir şefkat yardımı, onun da en fazla nereden geldiğini gördük. Amerika bize yalnız bunu mu veriyor? Harbin silahlı kısmı bitti. Arzın üzerinde karanlıklar var, milletler hala ızdırap içinde, hala yarına endişe ile bakıyor. Işık nereden geliyor? Bu ışığın bir menbaı var. Yine Amerika. Ümit nereden geliyor? Amerika’dan. Güven nereden geliyor? Amerika’dan...”[25] diyecektir. Bu ifadeler hiç şüphesiz ABD ile Türkiye arasında kurulacak ve etkisi uzun süre devam edecek ortalığı anlamak adına önemlidir. ABD salt ekonomik ve askeri destek olmanın yanı sıra yeni “medeniyet” telakkisi de sunmaktadır aydınlara göre. Nitekim 1940’ların sonunda başlayarak 1960’ların ortalarına kadar ABD’nin Türkiye’de etkisi yadsınamayacak kadar önemli bir hâle bir gelmiştir. Bu dönemde olup biten gelişmeler bir bütün olarak düşünüldüğünde Türkiye ABD’yi sadece bir müttefik olmanın ötesinde aynı zamanda ulaşılması gereken bir muasır medeniyet ideali olarak görmüştür. Bu idealinin söylem düzeyinde tecessüm etmiş hali ise “Küçük Amerika”dır.

4. KÜÇÜK AMERİKA OLMA YOLUNDA TÜRKİYE

Yukarıda ifade edilen dönemde “Küçük Amerika” olma ideali Türkiye siyasının en önemli gündemlerinden biri olmuştur. "Küçük Amerika" terimi

[23] Falih Rıfkı Atay: “Missouri”, **Ulus,** (5 Nisan 1946).

[24] Ziyad Ebuzziya: ‘‘Türk Milleti Minnettardır.”, **Tasvir,** (7 Nisan 1946).

[25] **T.B.M.M Tutanak Der**, Dönem 7, C 23.

genellikle Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri ile yakın işbirliği yaparak benzer bir kalkınma ve modernleşme yolunu izlemeyi hedeflediği veya bu yönde bir vizyona sahip olduğu düşünüldüğü bir yaklaşımı ifade etmek için kullanılan bir kavram olmuştur. Bu ifade, Türkiye'nin Amerika'nın ekonomik, askeri ve kültürel etkisini benimsemesini işaret eder. Türkiye'nin bu dönemdeki "Küçük Amerika" hedefi, Amerikan yaşam tarzını, ekonomik modelini ve demokratik değerleri benimsemek ve uygulamak şeklinde özetlenebilir. Bunun sonucunda, Türkiye ABD ile yakın işbirliği içinde bulunmuş, askeri ittifaklara katılmış, ekonomik yardım ve yatırım almış, kültürel etkileşimlerde bulunmuş ve Amerikan modelini takip etmeye çalışmıştır. Nitekim ABD bir ülke olmasının yanı sıra Türkiye'de medeniyet, ilerleme gibi kavramlarla paralel olarak görülmeye başlanmıştır.[26]

Yönetici kadro özellikle savaş sonrası dönemde sürekli olarak bu kavram üzerinden bir söylem inşa etmiştir. "Küçük Amerika olacağız" ifadesinin ilk kez üçüncü cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından kullanıldığı kamuoyunda yaygın bir bilgidir. Ancak bu ifade ilk kez Bayar tarafından değil Nihat Erim tarafından kullanılmıştır. Dönemin başbakan yardımcısı Nihat Erim İzmit'te 19 Eylül 1949 tarihinde verdiği bir demeçte şu ifadeleri kullanmıştır: "Eğer bir dış felakete uğramazsak, ben memleketin geleceği için çok ümitliyim. Yakın bir gelecekte, Türkiye küçük bir Amerika hâline gelecektir. Bugün biz yalnız değiliz. 1945 ile mukayese ettiğimiz zaman, çok daha iyi vaziyetteyiz."[27] "Küçük Amerika" olma hedefinin ilk işaret fişeği Nihat Erim'in sözleriyle bir nevi atılmış oldu. Bundan sonraki süreçte özellikle Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar bu söylem siyasette yerleşik hale geldi. Celal Bayar ise Cumhurbaşkanlığı döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinin neredeyse zirveye ulaştığı bir dönemde, 20 Ekim 1957 yılında Taksim'de bir mitingde yaptığı konuşmada Nihat Erim'e benzer bir ifadeyle şunları söylemişti: "Biz memleketimizde Amerikalıların ilerleyişleri seyrini takibe çalışmaktayız. Öyle ümit ediyoruz ki otuz sene sonra bu mübarek memleket, 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır."[28] Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP)'nin söz konusu ABD olduğunda söylem birliğine sahip olmaları oldukça düşündürücüdür. Ancak öte yandan birbirinden farklı program ve ideolojiler

[26] Erden Eren Erdem, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.138.

[27] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Eylül 1949.

[28] **Vatan Gazetesi,** 21 Ekim 1957.

taşıyan bu iki partinin fikir birliği ilk başta düşündürücü olsa da ABD ile yakınlaşmanın neredeyse bir devlet politikası haline geldiği göz önüne alındığında bu söylem birliği şaşırtıcı değildir. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi İsmet İnönü muhalefette iken ABD'nin DP'yi desteklediğine yönelik eleştirilere "bizim kanaatimizce Amerika Birleşik Devletleri'nin dostluğunun temelini hükümetten hükümete bir münasebet manzarasının ötesinde, milletten millete münasebet kaidesinde sağlam olarak muhafaza etmek lazımdır." diyerek yanıt vermiştir.[29]

Türkiye'nin "Küçük Amerika" olma yolundaki serüvenini anlamak için Celal Bayar'ın 1954 yılı Ocak ayında başlayıp Şubat ayının sonunda sona eren ABD gezisine ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Bu gezi birçok açıdan anlamlı ve biriciktir. Gezi yer yer diplomatik teamülleri aşan ve bir ülke devlet başkanının başka bir ülkeye yaptığı en uzun süreli seyahat olarak da tarihteki yerini alacaktır. Ziyaret boyunca Cumhurbaşkanı Bayar başta dönemin ABD başkanı Dwight D. Eisenhower başta olmak üzere birçok önemli isimle birebir görüşme şansı bulmuştur. Öyle ki Soğuk Savaşla birlikte ABD'nin en önemli müttefiki olarak kabul edilen Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Amerikan kongresine seslenme imkânı bile bulmuştur. Celal Bayar'ın buradaki söylev ve demeçlerinde ise Küçük Amerika olma idealinin nasıl benimsendiğini görmek mümkün olmaktadır. Söz gelimi Bayar'ın 1 Şubat 1954 tarihinde New York'ta yaptığı konuşmada şunların altını çizmiştir:

> "Bütün tarihleri boyunca birbirlerine daima yakınlık ve sempati duymuş olan Türk ve Amerikan milletlerinin Truman doktrini ve Kuzey Atlantik Antlaşması çerçeveleri içinde en yüksek bir zirveye ulaşmış olan dostluk ve ittifakları bir tesadüf eseri değildir. Türk milleti de Amerikan milleti gibi, daima hürriyet ve istiklâline âşıktır ve asırlar boyunca en çetin hasımlarına karşı savaşmaktan, en gayrimüsait şartlar altında dahi çekinmemiştir. Türk milleti de tıpkı siz Amerikalılar gibi, medeniyetin ancak cins ve mezhep farkı gözetilmeyerek bütün insanlar arasında eşitliğin teessüsü sayesinde, hürriyet ve demokrasi havası içinde ilerleyebileceğine kani bulunmaktadır."[30]

[29] **Cumhuriyet,** 25 Şubat 1960.

[30] Şahingiray, **age.**, 120.

ABD ve Türkiye'nin özgürlük ve bağımsızlık paydasında buluştuğuna inanan Bayar'ın demokrasi vurgusu burada dikkat çekicidir. Gezinin ilerleyen günlerinde bu ve benzeri demeçleri vermeye devam eden Bayar'ın seyahati ABD hayranlığını bir hayli ileriye taşımıştır. ABD seyahatinin sonlarına doğru yaklaşırken verdiği diğer bir demeçte şunları söyleyecektir.

> "Biz Türkler inanıyoruz ki, bir kimse ancak "Ben hürüm ve hür olarak yaşayacağım" diyebildiği müddetçe bir insan olarak yaşayabilir. Bir insan gibi yaşamanın diğer bir şartı da ekonomik ve sosyal adalettir. Siz Amerikalılarda da buna şahit olmakla bahtiyarım; bu mefhumlar teneffüs ettiğiniz hava ve içtiğiniz su kadar hayati öneme haizdir… Hürriyet ideallerine bağlı, eşitlik ve dürüst rekabet şartları altında çalışan bir millet efradının ne mucizeler yaratabileceğini gördüm. Onların istikbalde neler yaratmaya muktedir olacağını pekâlâ tasavvur edebilirim. Biz Türkler, Siz Amerikalıların hayat tarzınızın ve dünya telakkinizin hayranıyız."[31]

Bayar'ın demecindeki son cümle epey anlamlıdır. Hayat tarzı ve dünya tasavvuruyla yeni bir Muasır Medeniyet ideali olarak ABD artık Türkiye nazarında neredeyse rakipsiz gibidir. Hiç şüphesiz bir devlet adamı olarak Bayar'ın demeçleri tesadüf değil bilakis Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası çizeceği rotayı tam olarak göstermesi açısından bir hayli anlamlıdır.

Türkiye'de tek partinin iktidarının son bulup, çok partili hayatın başlamasıyla birlikte Demokrat Parti iktidarı ABD'yle ilişkileri korumaya ve derinleştirmeye gayret etmiştir. Her ne kadar ABD ile yakınlaşma CHP döneminde başlasa da Demokrat Parti dönemi bir bütün olarak düşünüldüğünde ABD ile ilişkiler hiçbir dönemde olmadığı kadar yakın ve yoğun olmuştur. Diğer bir deyişle "Küçük Amerika" olma idealinde Demokrat Parti oldukça kararlı bir duruş sergilemiştir. Kimi zaman ifrat tefrite kaçan bu durumu, Millî Mücadelenin kadın kahramanlarından yazar Halide Edip Adıvar şu şekilde yorumlamıştır: "Amerika'yı siyasi demokrasinin, iyi veya kötü taraflarıyla, su katılmadık merkezi telâkki ettiğimizden dolayı, hiçbir memleketi taklit etmediğimiz gibi Amerika'yı topyekûn taklit cereyanı baş gösterdi."[32] Adıvar'ın da ifade ettiği üzere ABD ile kurulan ilişkide ve ona karşı benimsenen yaklaşımda kimi zaman

[31] Şahingiray, **age.**, 183.

[32] Adıvar, Halide Edip, **Türkiye'de Şark, Garb ve Amerikan Tesirleri**, Can Yayınları, İstanbul, 2009, s.275.

bilgisizliğin getirdiği birçok sorun göze çarpmıştır. Her ne kadar Türkiye'yi "Küçük Amerika" yapma iddiası "Muasır Medeniyeti" yakalamak anlamına gelse de ileride Türkiye'nin ulusal egemenliği sıkıntıya sokacak durumları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda denilebilir ki Türkiye dış politikasını uzun bir müddet ABD çıkarlarıyla çatışmayacak şekilde dizayn etmek durumda kalmıştır. Türkiye'deki birçok aydın da dünya siyasetini Amerikan merkezli paradigmayla açıklamaya çalışmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'yi Muasır Medeniyet seviyesine taşıma amacının kuru bir Batı taklitçiliği olmadığı bilakis Modern dünyanın değerlerini benimseyerek tam bağımsız, çağdaş bir Türkiye Cumhuriyeti yaratmak olduğu gerçeği göz önünde alındığında "Küçük Amerika" olma hedefinin ne ölçüde amacına ulaştığı ayrı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma çabalarının merkezinde ABD'nin yer aldığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, ABD'nin etkisi altında hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel olarak büyük değişimler yaşamıştır. "Küçük Amerika" olma ideali, Türkiye'nin ABD'nin modelini benimsemesi ve onunla yakın işbirliği yapması amacını ifade etmiş ve bu ideal Türk siyasetinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir.

ABD'nin Türkiye'ye sağladığı askeri yardım, ekonomik ve siyasi desteğin yanı sıra, Türk kamuoyunda ABD'ye karşı olumlu bir algı oluşturulmuş ve ABD'nin Türkiye için stratejik bir müttefik olduğu vurgulanmıştır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir set olarak görülmesi, ABD-Türkiye ilişkilerinin daha da güçlenmesine yol açmıştır.

Ancak bu yakınlaşma aynı zamanda Türkiye'nin kendi özgün kimliğini ve bağımsız dış politika hedeflerini sorgulamaya başlamasına neden olmuştur. "Küçük Amerika" ideali, Türkiye'nin Batı'ya entegrasyonunu hızlandırmış olsa da, bazı eleştirmenler tarafından Türkiye'nin bağımsızlığını sınırlayan bir etki olarak görülmüştür.

Sonuç olarak, Türkiye-ABD ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde önemli bir evrime uğramış ve Türkiye'nin modernleşme sürecine ve yeni bir muasır medeniyet olarak ABD'yi referans almasında önemli rol oynamıştır. Bu ilişki, hem Türk siyasetinin hem de toplumunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır ve Türkiye'nin uluslararası sahnedeki konumunu etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 0.30.1.

Cumhuriyet

Falih Rıfkı ATAY: "Missouri", **Ulus** (5 Nisan 1946).

Ziyad EBUZZİYA: ''Türk Milleti Minnettardır.", **Tasvir** (7 Nisan 1946).

T.B.M.M Tutanak Der, Dönem 7, C 23.

Vatan

FRUS, "Report to the National Security Council by the Executive Secretary of the Council (Souers)", January 6,1948.

İkincil Kaynaklar

Adıvar, Halide Edip, **Türkiye'de Şark, Garb ve Amerikan Tesirleri**, Can Yayınları, İstanbul, 2009.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959.

Erdem, Erden Eren, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Hale, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, çeviri. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.

Karakaş, Nuri, **Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller,** Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.

Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Örnek, Cangül, **Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi**, İstanbul, Can Yayınları, İstanbul, 2015.

Sander, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1979.

Şahingiray, Özel, **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri:1920-1953: Dış Politika**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

Uslu, Nasuh, **Türk Amerikan İlişkileri,** 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.

ATATÜRK'ÜN PERSPEKTİFİNDEN İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Orhan AVCI[*]

Özet

20 Kasım 1922 ile 4 Şubat 1923 tarihleri arasında devam etmiş olan Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleşmiş olan iktisat kongresi, Türkiye'nin ekonomi tarihinin kilometre taşlarından biri olarak kabul edilir.

Türk iktisat tarihinde çok önemli ve belirleyici bir başlangıç olarak görülen İzmir İktisat Kongresinin bu tarihlerde toplanmasının da bir anlamı vardır. 15 Mayıs 1919 ile 9 Eylül 1922 arasında işgal altında kalmış İzmir'de, konusu iktisat olan bir kongrenin düzenlenmesi dikkat çekicidir. Askerî zaferle kurtarılmış bu şehirde iktisat kongresi düzenlemek, zaferi hatırlatmak noktasında da önemlidir.

Aslında kongrenin adı "iktisat" başlığını içeriyorsa da yapısal olarak o günkü ülke şartlarında ekonomiye yönelik konuşmalar ve kararlar alınmış olsa da toplantının zaman ve mekân seçiminin, uluslararası siyaset açısından verdiği güçlü mesajları vardı.

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasına neden olan iktisadî konuların varlığı, İzmir İktisat Kongresi'nin Mustafa Kemal Atatürk açısından ne denli öneme sahip olduğunu gösteriyor. Barış görüşmelerinin kesilmesine neden olan, başta Osmanlı döneminde Avrupalılara verilmiş olan kapitülasyonların kabul edilmeyeceği mesajının net şekilde ortaya konulduğu kongre, aynı zamanda Anadolu insanının kendi ayakları üzerinde; ama çağdaş bir ekonomik yapının şartları ile gelişme azmini de dünyaya ilan ediyordu.

Yabancı sermayeye karşı olunmayacağının belirtilmesi de Türkiye'nin Avrupa ile ekonomik münasebetlerinin kesilmeyeceğinin mesajı olarak değerlendirilebilir.

Tabii burada dikkat çeken, Avrupalılarla bu ekonomik ilişkinin kapitülasyonlarla değil modern bir anlayışla yapılacağının hissettirilmesi idi.

---

[*] Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı.

Yani kapitülasyonlar nedeniyle gümrüklerine hâkim olamayan bir ülke olarak yaşayamayacağını Türkiye baştan beri söylemekteydi. Ama yine de yabancı sermaye hususunun dile getirilmesi Türkiye'nin ilerleyen zamanlarda ekonomik gelişiminde Avrupa'yı göz ardı etmeceğinin de bir ifadesi idi.

Bu noktalardan bakıldığında İzmir'de toplanan iktisat kongresinde Türkiye'nin ekonomik hürriyet elde edebilmek amacıyla Lozan görüşmelerinde nelerden vazgeçmeyeceği ortaya konulurken yine de Lozan Antlaşması'na imza koyacak devletlerin tamamen ekonomik hayatın dışında kalmayacakları da hatırlatılıyordu. Kapitülasyonların kaldırılması karşılığında 1929'a kadar mevcut gümrük uygulamalarının devamının kabul edilmesi bu uzlaşının bir örneği olarak görülebilir.

Bu açıklamalar neticesinde 10. Uluslararası Atatürk Kongresi için hazırlanacak bu bildiride 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin bu tarihte düzenlenmesinin yukarıda açıklanmaya çalışılan hususlar açısından ifade ettiği anlam üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir İktisat Kongresi, Kapitülasyonlar, Türkiye Ekonomisi

IZMIR ECONOMIC CONGRESS FROM ATATÜRK'S PERSPECTIVE (FEBRUARY 17-MARCH 4, 1923)

Abstract

The economic congress, which took place in Izmir between February 17 and March 4, 1923 during the interruption of the Lausanne peace negotiations between November 20, 1922 and February 4, 1923, is considered one of the milestones of Türkiye's economic history.

The convening of the Izmir Economic Congress, which is seen as a very important and decisive beginning in Turkish economic history, also has a meaning. Between May 15, 1919 and September 9, 1922, Izmir was under occupation and it is noteworthy that a congress on economics was held there. Organizing an economic congress in a city liberated by military victory is also important in terms of reminding the victory.

In fact, even though the name of the congress includes the title "economics", the time and place of the meeting had strong messages in terms of international politics, even though the speeches and decisions were structurally oriented towards the economy in the conditions of the country at that time.

The existence of economic issues that led to the interruption of the Lausanne negotiations shows how important the Izmir Economic Congress was for Mustafa Kemal Atatürk. The congress, in which the message that the capitulations granted to Europeans during the Ottoman period would not be accepted, which led to the interruption of the peace talks, was also declaring to the world the determination of the Anatolian people to develop on their own feet, but with the conditions of a modern economic structure.

The statement that foreign capital would not be opposed can also be interpreted as a message that Türkiye's economic relations with Europe would not be cut off.

Of course, what is noteworthy here is that this economic relationship with Europeans was to be realized with a modern understanding, not with capitulations. In other words, Türkiye had been saying from the beginning that it could not live as a country that could not control its customs due to capitulations. Nevertheless, the mention of foreign capital was also an expression that Türkiye would not ignore Europe in its economic development in the future.

From this point of view, the economic congress which convened in Izmir revealed what Turkey would not give up in the Lausanne negotiations in order to achieve economic freedom, while reminding that the states that would sign the Treaty of Lausanne would not be completely excluded from the economic life. The acceptance of the continuation of the existing customs practices until 1929 in exchange for the abolition of the capitulations can be seen as an example of this compromise.

As a result of these explanations, this paper, which will be prepared for the 10th International Atatürk Congress, will focus on the meaning of the organization of the 1923 İzmir Economic Congress on this date in terms of the above-mentioned issues.

Keywords: Izmir Economic Congress, Capitulations, Turkish Economy

9 Eylül 1922, İzmir'in kurtuluşunu ifade ederken, aynı zamanda on yıldır süren aralıksız muharebeler dizisinin de sonu demekti. Ama bu tarih, bir başlangıcın da tarihiydi. 15 Mayıs 1919'dan itibaren geçen zaman içerisinde Yunanlıların işgalinde kalan bu şehir, Türk Kurtuluş Savaşı'nın simgesi haline gelmişti. Atatürk'ün, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla İstanbul'dan Anadolu'ya hareket edişi, İzmir'in işgalinden bir gün sonra 16 Mayıs 1919'da gerçekleşmişti. Böylece başlayan Türk Kurtuluş Savaşı'nın askerî boyutu sona ererken, Türkiye tarihinin yeni aşamasında rejim değişikliği başta olmak üzere kalıcı değişiklikler birbirini takip edecektir.

Bu değişikliklerden biri de Osmanlı döneminin ekonomik ve adlî kısıtlayıcılarından olan kapitülasyonların yeni dönemde kabul edilmeyeceğinin ilanı idi.

Kapitülasyon adı verilen ekonomik, adlî, siyasî noktalarda Avrupalı devletlere sunulmuş ayrıcalıklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde de bir etkiye sahip olmuştu.

9 Eylül 1922'de kazanılan bu zafer ise kapitülasyonlar probleminin kalıcı olarak tarihe karışmasına fırsat doğuracak bir kapı açtı.

***

Kapitülasyonların başlangıçtaki durumuna bakılacak olursa Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarların saltanat yılları boyunca geçerli olduğu görülüyor. Ancak 1740'ta Fransa ile yapılan anlaşmada bu sınır kaldırıldı[1]. İngiltere ile yapılan 1838 tarihli Ticaret Antlaşması, iç ticarette yabancılara konulan kayıtların da kaldırılmasıyla sonuçlandı. Bu antlaşmalara göre %3 olan ithalat vergisine sadece %2 oranında ek vergi konulabilecekti. Osmanlı sınırları içerisindeki ithal malların naklinde de vergi verilmiyordu. Osmanlı tüccarı ise %12 oranında vergi vermekteydi. Yani yabancı bir tüccar dışarıdan getirilen bir ürüne sadece %5 vergi verirken, Osmanlı tüccarı %9 ihraç vergisi, %3 de gümrük vergisi ödüyordu. Böylelikle ithalata kapılar açılırken, ihracat gümrük vergileriyle imkânsız hale getirildi ve yerli üretim yok oldu[2].

Devlet içerisinde bir dizi devlet yaratan ayrıcalıklar, uzak sınırlardan gelen bir düşman saldırısından daha ağırdı. Bankalar, demiryolları, ormanlar,

---

[1] Rıfat Önsoy, **Malî Tutsaklığa Giden Yol, Osmanlı Borçları (1854-1914),** Turhan Kitabevi, Ankara 1999, s. 222.

[2] Faruk Yılmaz, **Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar,** Duyun-ı Umumiye, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 28.

kamu hizmetleri yabancıların kontrolünde bulunuyordu. Yabancıların yargı konusu olan davaları kendi mahkemelerinde görülüyordu[3].

Kapitülasyonları başlıca iki noktada toplamak mümkündü. İlk grup, malî ve iktisadî alanla idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi alma hususunda kapitülasyonlarla devletin serbestliği kısıtlanmıştı. Gümrük tarifeleri üzerinde devletin hükümranlık hakkını kullanma serbestliğinin olmaması millî sanayinin ve millî üretimin gelişmesine engel oldu. Ticarî antlaşmalarda yabancılarla karşılıklı menfaat esaslarına dayalı hükümler koymak mümkün değildi. Üstelik Türkiye'deki deniz nakliyatını da Türk bayrağı taşıyan gemilere yaptırmak hakkı bulunmamaktaydı.

Kapitülasyonların ikinci yönü adlî alanda idi. Her yabancı konsoloslukta bir mahkeme bulunuyordu. Bunlar kendilerine ait hukuk ve ceza davalarını görüyorlardı. Yabancılardan birisi ile bir Türk arasındaki meselenin halli için Türk mahkemelerinin şahit veya suçlu yabancıları çağırmak gibi bir hakkı yoktu. Verilen hükümlerin uygulanmasına da Türk mahkemesi karışamazdı[4].

***

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonlardan kurtulabilmek için bazı teşebbüsler de görüldü. 7 Temmuz 1869'da İstanbul'daki elçiliklere gönderilen bir protesto ile kapitülasyonların kaldırılmasının gerekliliği bildirildi. Ancak başarı sağlanamadı. 1890 tarihindeki gümrük sözleşmesine yeni tarife fiyatları eklenmiş olsa da kapitülasyonları ortadan kaldırmak mümkün olmadı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonları kaldırabilmesi için yeniden harekete geçilmesine neden oldu. Avrupa'daki savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırılmasıyla sonuçlandı. 9 Eylül 1914'ten itibaren Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların kapitülasyon adı verilen malî, iktisadî, adlî, idarî ayrıcalıklarının kaldırıldığı ilan edildi. Yabancılarla ilgili hususların devletler arası hukukun ilkelerine göre düzenleneceği bir nota ile ilgili devletlere iletildi. Yabancı elçilikler, kapitülasyonların ikili antlaşmalara dayandığını ve bu nedenle tek taraflı ortadan kaldırılamayacağını söyleseler de savaş ortamında etkili olamadılar. Böylece

[3] Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2006, s. 421.

[4] A. Âfetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969, s. 292-293.

15 Ekim 1914 tarihli geçici kanun ile Osmanlı kanun ve tüzüklerindeki kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin geçersiz olduğu söylendi[5].

A) İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NE GİDEN YOL

Türk Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşamasının zaferle sonuçlandığı Eylül 1922'de Türkiye'nin zaferi Türklerin isteklerinin gerçekleşmesi için önemli bir adım olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun katılma nedenlerinden biri olan iktisadî boyunduruktan kurtulma isteği, Eylül 1922'de gerçekleşme ihtimaline sahipti. Gerçekten de Kurtuluş Savaşı'nın sona erdiği bu günler, savaşın galiplerinin, barışa kendilerini en yakın hissettikleri bir zamanı işaret ediyordu. Bu zamanın gerçekleşmesi için uzun yıllar aralıksız savaşlar yaşandığı düşünülürse, kazanılan zaferden beklentiler zirve noktadaydı. Böyle bir süreçte yeni Türkiye'nin beklentileri zafer elde etmiş bir devletin savaşın sonundan beklentileri ile tamamen uyuşmakta idi. Doğal olarak elde edilen zaferin büyüklüğüne paralel olarak Lozan'da problemlerin çözülmesi umuluyordu.

Yine de 1922 yılı Ağustos ayında gerçekleşen Büyük Taarruz'a kadar Avrupalı Devletler, Ankara'yı kapitülasyonlar hususunda köşeye sıkıştırmaya çalıştılar. Kendileri açısından kapitülasyonların varlığını savundular ve muhtemel bir antlaşmada kapitülasyonların kalması gerektiğini vurguladılar[6].

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922'de başladığında Türk heyeti, İngiliz Yüksek Komiseri ve Lozan Delegesi Rumbold'un ifadesiyle "bir elde Misak-ı Millî, diğer elde kılıç" konferansa katılmıştı. Heyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önerisiyle beraber, Bakanlar Kurulu'ndan direktifler almıştı. Kapitülasyonlar konusunda "konferansın kesilmesine yol açsa bile kabulü reddedilmelidir" talimatı vardı[7].

Ancak görüşmeler başladığında İsmet İnönü kendisini Sevr Antlaşması'nı bozan bir milletin temsilcisi olarak görüyor olmasına rağmen İtilaf Devletleri hâlâ İsmet Paşa'yı yenik bir milletin temsilcisi gibi görme eğilimindeydiler[8].

---

[5] Faruk Yılmaz, s. 82-83.

[6] Mehmet Emin Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001, s. 213-214.

[7] Mehmet Emin Elmacı, **age.**, s. 227.

[8] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, Çeviren: Mehmet Harmancı, eyayınları, İstanbul 2010, s. 433.

Ancak Lozan Konferansı başlarken Türkiye'nin ümitleri yüksek olmakla birlikte Konferans'ın hâkim kişisinin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon olması bazı soru işaretleri oluşmasına neden oluyordu. Fakat İsmet Paşa'ya asıl hayal kırıklığı yaşatanlar Fransızlar oldu. Fransız diplomat Franklin-Bouillon'un düşüncesiyle Fransızların Türk tezini destekleyeceklerini ummaktaydı. Halbuki Lord Curzon Paris'e uğradığında Fransa Başbakanı Raymond Pioncarè ile görüşerek, İsmet İnönü karşısında İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan birleşik bir cephe yaratmayı başarmıştı[9].

Görüşmelerde İtilaf Devletleri ve özellikle Fransızlar kapitülasyonlardan kabul ettirebildikleri kadar çok şey kurtarmak için, Türkler de tamamen bunlardan kurtulabilmek için mücadele etmekteydiler. İtilaf Devletleri, mahkemeler hususunda yabancı hâkimlerin yerine danışman ya da gözlemcilerin çalışmasını önerdiler. Türkler bütün buna benzer teklifleri reddettiler[10].

Sonunda Lord Curzon ve müttefiklerinin Lozan'da kapitülasyonların geçici olarak Sevr Antlaşması'ndaki gibi kalması şeklindeki ısrarları sebebiyle görüşmeler çıkmaza girdi[11].

İsmet İnönü, Lozan görüşmelerinin ilk döneminde kapitülasyonlar konusunda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile görüşmelerinden bahsederken aktardığı anekdot epey ilginçtir. İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinde Lord Curzon'a kapitülasyonları kabul etmeyeceğini söylediğinde "Kabul edersiniz. Nesi var kapitülasyonların?" cevabını aldığını söylemiştir. İsmet İnönü'nün verdiği cevap ise şu olmuştur: "İstiklal Savaşı yaptık biz. Bizden ayrılıyor bir devlet. Daha yeni doğmuştur. Tam müstakil bir devletin bütün haklarını alıyor, gümrük hakkını alıyor, vatandaşlık hakkını alıyor, adalet hakkını alıyor... Neden Türklere bunu böyle tanımıyorsunuz?"[12].

Görüşmelerinin üzerinden iki ay geçmesine rağmen bir uzlaşmaya varılamadı. İsmet Paşa'nın maddelerini reddettiği bir barış önerisi sunuldu. 4

[9] Lord Kinross, **age.**, s. 417.

[10] Lord Kinross, **age.**, s. 421.

[11] Hikmet Özdemir, **Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul 2019, s. 336.

[12] İsmet İnönü, "İstiklal Savaşı ve Lozan", **Cumhuriyet'in 50 Yıldönümü Semineri**, Seminere Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1975, s. 25.

Şubat 1923'te İsmet İnönü'nün cevabı üzerine Lord Curzon İngiltere'ye döndü. İsmet Paşa da Türkiye'ye hareket etti ve görüşmeler kesildi[13].

İngiliz heyeti 4 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmaya kesin karar vermiş olduğunda Türk heyeti barışın sağlanması yolunda bir çaba daha sergilemeyi istemiştir. Türk heyeti 4 Şubat 1923 tarihli bildirisinde Lozan görüşmelerindeki karşılıklı sorunlar üzerinde barış yapabilmeye yeterli bir anlaşmaya varılmış olduğuna dair İngiltere ve müttefiklerinin dikkatini çekti. Aynı gün öğleden sonra İtilaf temsilcileri, üzerinde bir anlaşmaya varılamamış ekonomik problemlerle, Konferans'ın hiç gündemine alınmamış kabotaj gibi sorunları da hiç tartışma olmaksızın ve bir çekince öne sürmeksizin Türk temsilcilerin imzalamalarını istemişlerdi. Böyle bir tavır Türkiye'ye barış şartlarını zorla kabul ettirmek anlamına geldiği için bir sonuca varılamamıştır[14].

Lozan görüşmelerinin 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradığı tarihte İsmet İnönü'nün "Günlükler"ine yazdıkları, bu kesintinin tamamen kapitülasyonlar ve iktisadî maddelerden kaynaklandığını gösteriyor[15].

Lozan görüşmelerinin bu kadar uzun sürmesinin başlıca nedeni, sadece Türk-Yunan Savaşı'nın sonuçları üzerine görüşülmemesi idi. Yenen ile yenilen taraflar arasındaki konular dışında İtilaf Devletleri'nin yüzyıllardan beri Osmanlı İmparatorluğu'nda elde etmiş oldukları kapitülasyonların geleceği, Ortadoğu'daki çıkarları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe mal oluşunun çıkardığı sorunlar esas gündemi meşgul ediyordu. Türkiye-Yunanistan sorunu ikinci plana itilmiş ve konu Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerin çözülmesine ve yeniden düzenlenmesine getirilmişti[16].

***

Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinin böyle bir yola girmesi sırasında, İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması, İktisat Vekâleti'nin bir çalışmasıyla olmuştur. Kongre, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine

---

[13] Jeorge Blonco Villalta, **Atatürk,** Çeviren: Fatih Özsu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982, s. 526.

[14] Lozan Barış Konferansı, **Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C IV, 1 Şubat-22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler, Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 22

[15] İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, I. Cilt, Hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 50-51.

[16] Şerafettin Turan, **Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s. 373.

sunulmamıştır. İktisat Vekaleti tarafından mülkî amirliklere gönderilen genelge ile yapılacağı duyurulmuştur[17].

Ancak Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, İzmir'deki İktisat Kongresi'ne resmî bir değer ve anlam yüklediği görülüyor. İktisat Vekaleti bu Kongre'yi düzenlerken İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Ankara'ya dönmesine kadar Nafia Vekili Feyzi (Pirinççizade) Bey'in ona vekalet etmesi Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmişti. 6 Şubat 1923 tarihli bu kararnamede Kongre'nin 15 Şubat'ta açılacağı belirtilmiştir[18].

İktisat Vekaleti'nin bildirisine göre, Kongreye her ilçeden 8 delege katılacaktı. Bu 8 delegenin üçü çiftçi, biri tüccar, biri sanayici (veya sanatkâr), biri amele, biri şirket, biri banka temsilcisi olacaktı. Ancak bu gruplaşma çiftçi, tüccar, sanayi ve amele olarak dörde indirildi. Ayrıca 100 kadar milletvekili temsilci sıfatıyla Kongre'ye katıldı[19].

Lozan görüşmelerinin kesildiği gün, Türkiye'de ilginç bir gelişme de yaşanmıştır. Yabancı sermayeli şirketlerde Türkçe kullanımına dair İktisat Vekaleti bir tebligat yayınlamıştır. Buna göre 23 Mart 1916 tarihli bu konudaki kanunun hemen uygulanmaya konulması istenmiştir[20].

Aslına bakılacak olursa, Mudanya'da bir mütarekenin yapılması, akabinde Lozan'da barış antlaşması için görüşmelerin başlaması ve kesintiye uğraması, bütün olarak düşünüldüğünde henüz barışa oldukça uzak bir ortamda olunduğunu da gösteriyor. Çünkü 16 Şubat 1923'te Batı Cephesi Karargâhı'ndan Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın Başbakan Hüseyin Rauf Orbay'a gönderdiği rapor, İzmir İktisat Kongresi toplanırken, daha askerî problemlerin tamamen çözülmediğini gösteriyor. Doğruluğuna güvenilen kaynaklardan alınan bilgiye göre, seksen beş vagondan oluşan iki treni 13-14 Şubat 1923 gecesi Yunanlılar, Dedeağaç'tan Bidinli İstasyonu'na doğru harekete geçirmişlerdi. Bunun amacının Meriç Havzası'na yaklaşmak olduğu söylenen raporda, Lozan Konferansı'nın ertelenmesinden istifade ederek, Yunanlıların Doğu Trakya'ya karşı tehditkâr bir tutum almaları ve

[17] Ubeydullah Türkyılmaz, **Birinci İzmir İktisat Kongresi ve Hukuki Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 53.

[18] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 6-49-17/06.02.1923.

[19] Gülay Dinçel, "İzmir İktisat Kongresi'nde Sanayi Kesimi", **75. Yılda Çarklar'dan Chiplere**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 27.

[20] Asaf Özkan, "Milli Mücadele'den Sonra ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yabancı Sermayeli Şirketlerde Türkçe Meselesi", **Belleten**, C LXXVIII, Ankara, Aralık 2014, S 283, Türk Tarih Kurumu Yayını, s. 1139.

"Ordularına sürülen lekeyi temizlemek için" yeni bir maceraya bu hareketle atılmak istedikleri tahmin edilmekteydi[21].

Üstelik İzmir İktisat Kongresi başladığı sırada silahlı çatışma da bitmemişti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak 18 Şubat 1923'te yayınladığı harp raporunda Çeşme'nin kuzeyindeki Kara Adası yakınındaki Türk karakollarına, Sakız Adası'ndan gelen piyade ve makinalı tüfek ateşi açan beş büyük kayığa ateşle karşılık verildiğini belirtmiştir[22].

B) İZMİR İKTİSAT KONGRE'NİN YAPISI VE TOPLANMASI

Lozan Konferansı'ndaki uzun tartışmaların sonuçsuz kalması üzerine 4 Şubat 1923'te Konferans tatil edildi. İzmir İktisat Kongresi'nin tam da bu sırada, Türk ekonomik ve malî bağımsızlığına olan ihtiyacı vurgulamak için toplandığı düşüncesi vurgulanan bir hususdur[23].

Kongre'ye Mustafa Kemal Paşa ile beraber Kurtuluş Savaşı'nın liderleri, Meclis üyeleri, bazı geniş toprak sahibi çiftçiler, İstanbullu Türk iş adamları, Anadolu esnafının önde gelenleri ile işçiler katıldı. İşçiler adına katılanlar daha ziyade İstanbullu iş adamlarının denetiminde bir gruptu. İstanbullu Türk iş adamları sayısı bini bulan Kongre delegelerinden en etkili olanlardı[24].

Kongre'ye katılan bu dört kesimin yani tüccar, çiftçi, sanayici ve işçilerin seçimi belli bir kuralla yapılmamıştı. Sivil, asker, bürokrat olan birçok kişi de delege olarak çağırıldı. Yazar Aka Gündüz Kongre'ye işçi temsilcisi olarak katılırken, Kongre Başkanlığı yapan Kazım Karabekir sanayici temsilcisi sıfatıyla katıldı[25].

Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanmasıyla ilgili 5 Ocak 1923 tarihli İktisat Vekaleti duyurusunda, Türkiye'nin iktisadî açıdan gelişim ve yükselmesi için takip edilecek yolun belirlenmesi için ciddî ve esaslı bir program hazırlanmasına karar verildiği belirtilmiştir. İktisat Vekaleti, programın hazırlanmasından önce ülkedeki bütün iktisadî unsurları bir araya

---

[21] **İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1994, s. 343.

[22] **İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar**, s. 345.

[23] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **age.**, s. 433.

[24] Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 148.

[25] Yakup Kepenek, Gelişimi, **Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara 1983, s. 51.

toplayıp, Türkiye İktisat Kongresi adı altında büyük bir kongre düzenlemeyi uygun gördüğünü belirtmiştir.

Kongre'ye Türkiye çiftçisi, tüccarı, sanayi mensupları, işçisi ve bütün şirket banka, borsa ve diğer iktisadî kuruluşlar davet edilmiştir. Kongre'nin 1923 Şubatı içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün açılış nutkuyla başlayacağı ve bir hafta devam edeceğe söylenmiştir. Kongre'nin hazırlanması ve üyelerinin seçimi hakkında ayrıntılı bir program hazırlanacağı ifade edilerek bunun da yayınlanacağı ifade edilmiştir[26].

Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir'e geldiği 27 Ocak 1923[27] tarihinden itibaren İzmir İktisat Kongresi'nin hazırlıkları devam ederken, Kongre'nin toplanmasından iki hafta önce, 29 Ocak 1923'te, Latife Hanım'la İzmir'de evlendiğine şahit oluyoruz[28].

Bütün hazırlıklar sonrasında 17 Şubat 1923 Cumartesi günü İktisat Kongresi açıldı. Mustafa Kemal Paşa fahrî başkanlığa, Kazım Karabekir Paşa da başkanlığa seçildi[29].

Atatürk, İktisat Kongresi'ne beş yüzü kadın olmak üzere üç binden fazla dinleyici ile Azerbaycan ve Sovyet Rusya büyükelçileri ile İzmir'deki yabancı misyon temsilcilerini davet etti[30].

İktisat Kongresi'ne 3000 delegenin katılması beklenirken, 1135 delege katılabilmiştir. Bunda işçi ve sanayici kesiminin yeterince gelişmemesi yanında, delegelerin yol parası temin etmede yaşadıkları zorluklar da etkili olmuştur[31].

İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un, İktisat Kongresi'nin toplanma amacı ve Kongre'nin niteliği hakkında basın temsilcilerine verdiği 9 Ocak 1923'te yayınlanan demecinde genel bilgiler yanında daha özel ifadeler de bulunur. İktisat Kongresi sayesinde Avrupalı işçi ve ziraatçılara Türkiye'nin sesini duyurma ve belki de bir propaganda fırsatı elde edilmiş oluyordu. Mahmut Esat Bozkurt, Avrupa işçisi ile çiftçilerine, Türkiye'nin giriştiği

---

[26] A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayaını, Ankara 1997, s. 1.

[27] Utkan Kocatürk**, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2023, s. 384.

[28] Utkan Kocatürk, **age.**, s. 386.

[29] Kazım Karabekir**, Günlükler (1906-1948),** 2. Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Hazırlayan: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 849.

[30] Hikmet Özdemir, **age.**, s. 337.

[31] **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, C 1, 1923-1940, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 21.

Millî Mücadele'de tek amacın kendi varlığını savunmak olduğunu ve Avrupa iktisadî unsurları ile çiftçilerinin istila fikriyle dolu kendi devlet adamları tarafından sürüklendikleri maceralara muhalefet etmeleri için bir beyanname hazırlanacağını ve bu hususun Kongre'nin gündemine dahil edildiğini söylemiştir. Kongre, Türkiye'de yeniden kurulan yönetimin bir ekonomi yönetimi olduğu ve buna dayandığı için Türkiye çiftçileri ve işçilerinin hükümete destek olması gerekeceğine dair Türkiye halkına da bir beyanname yayınlayacağını ilan etmiştir.

Bunun yanında İktisat Vekili, Kongre ile birlikte bir sanayi sergisi hazırlandığını söylemiştir. İzmir İktisat Kongresi ile aynı zamanda açılacak bu sergide ülkenin sanat ürünleri ve iç ürünleri sergilenecekti. Burada özellikle halılar, kumaşlar teşhir edilecekti.

Diğer taraftan Avrupa sanayi ve sanat ürünlerinin de bu sergiye gönderilmesi için Batı sanayi kuruluşlarına bilgi verildiğini söyleyen Mahmut Esat Bozkurt, aynı zamanda Avrupa basınını da Kongre'ye davet ettiklerini ifade etmiştir[32].

Mahmut Esat Bozkurt, İktisat Vekaleti'nin Kongre sırasında dış memleketlere kendi bilgi ve sanat ürünlerinin sergilemeleri için Avrupa'nın Türkiye ekonomisi ile ilgilenen fabrikalarına gerekli bildirimlerde bulunulduğunu da söyleyecektir. Bundan başka, Avrupalı sanayicilere, tüccarlara ve ziraatçılara mümkün olan kolaylığın gösterileceğini de eklemiştir[33].

İzmir İktisat Kongresi'nin niteliği ile ilgili de Türkiye'deki araştırmalarda yorumlar yapılmıştır. Kongre konusunun ekonomi olmasından dolayı, yapılan yorumların önemli kısmı da Kongre'nin bu yönüne aittir.

Bu görüşlerden biri, Kurtuluş Savaşı'na destek vermiş Anadolu tüccarı ile Kurtuluş Savaşı'na ilgisiz kalmış olan İstanbul tüccarının İzmir İktisat Kongresi'nde uzlaşmış oldukları düşüncesidir. Refet Bele'nin Ankara temsilcisi olarak İstanbul'a gitmesi üzerine, İstanbul tüccarının onun desteği ile Türk Millî Ticaret Birliği'ni kurduklarının ifade edildiği bu bakış açısı İslam ve Osmanlı tüccarının Türk ve millî tüccara dönüştüğü iddiasındadır. Tüccar birliği, kendi himayesindeki işçi ve esnafı da teşkilatlandırmıştır. Millî Türk Ticaret Birliği ile müşterek çalışacağını ilan eden Türk Amele

[32] A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 3.

[33] A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi,** s. 3-4.

Birliği de kurulur. Böylece İzmir İktisat Kongresi'ne işçi ve tüccar el ele gitmiş olarak gösterilir[34].

***

İzmir İktisat Kongresi'nin niteliği üzerine en kapsamlı tartışmalardan biri, Yapı Kredi Bankası'nın 1981'de düzenlendiği "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri"nde[35] gerçekleşmiştir. Prof. Dr. Yüksel Ülken'in bildirisinin[36] tartışma kısmında Prof. Dr. Erol Zeytinoğlu'nun açıklamaları bu konuya ayrılmıştır. Prof. Zeytinoğlu, Prof. Ülken'i dinlerken bazı tereddütlerinin oluştuğunu söylemiştir. Öncelikle İktisat Kongresi'nin bir iktisat kongresi olup olmadığı ve Atatürk'ün iktisada verdiği önem noktasında ele alınıp alınamayacağını sorgulamıştır.

Önce İzmir İktisat Kongresi'nin toplandığı zamanı ele alan Prof. Zeytinoğlu, 17 Şubat-4 Mart 1923'te sıcak savaşın henüz bittiğini; fakat nihai zaferin elde edilmediğini ifade etmiştir. Lozan Konferansı sonuçlanmadığı gibi üstelik kesintiye uğramış ve İsmet Paşa yurda dönmüştür. "İstanbul'un işgal altında olduğu, devletin daha rejiminin bile belli olmadığı bir zamanda İzmir'de toplanan bir iktisat kongresi ile Türkiye'nin ekonomik geleceğini saptamak mümkün olabilir miydi?" sorusuna cevap arayan Prof. Zeytinoğlu: "Atatürk'ün bundan daha önemli işleri yok muydu? O devirde siyasî rejim belli olmadan, devlet yönetimi belli olmadan... Lozan imzalanmadan acaba Türkiye'nin ekonomik geleceği, ekonomik sistemi ekonomik yöntemi saptanabilir miydi?"[37] sorularıyla dikkatini çekenleri dile getirmiştir.

Prof. Zeytinoğlu, açıklamalarında iddialarını delillendirmek için İzmir İktisat Kongresi'nin oluşumunu da ele almıştır. Kongreden, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin son anlarda basından haberdar olduğunu vurgular ve hatta bu kongrenin o günlerde gereksizliğinden de bahsedildiğini aktarır[38].

Prof. Erol Zeytinoğlu, İzmir İktisat Kongresi'nin o günkü şartlar içerisinde en kötü bir mevsimde Şubat ve Mart aylarında yapılması istendiğini hatırlatarak, Kongre'ye 1565 davetliden 1135'inin gelebildiğini

---

[34] Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e**, Dördüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s. 1379.

[35] **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981.

[36] Yüksel Ülken, "İzmir İktisat Kongresi'nin Anlam ve Değerlendirilmesi", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri,** 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981, s. 28-55.

[37] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 56.

[38] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 56.

söyler. Doğu'dan ve hatta Anadolu'nun farklı yerlerinden İzmir'e gelebilmenin zor olduğu bir zamanda acaba İzmir İktisat Kongresi'nin böyle kış ayında acele bir şekilde yapılmasının başka bir anlamı mı olacağı üzerinde durur[39].

Prof. Zeytinoğlu sorularına devam etmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nin eğer gerçekten Türkiye'nin ekonomik geleceğinin tartışılacağı bir ekonomi kongresi ise neden her ilçeden 7 veya 8 kişinin davet edildiğini sorar. Böyle ise gerçek iktisatçıların oluşturacağı bir kongre olması gerektiğini vurgular. Halbuki buraya ilçelere kadar inerek, halk temsilcileri davet edilmiştir[40].

Prof. Erol Zeytinoğlu'nun Kongre ile ilgili ifade ve yorumları bununla da sınırlı kalmamıştır. Kongre'nin İzmir'de toplanmasıyla ilgili iddialarını üç noktada toplamıştır. Bunlardan ilki Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi aracılığı ile Sovyetlerle ilişkilere bir düzen verme amacı olduğudur. Ona göre Atatürk, bu Kongre'yi toplamak suretiyle Rusya'ya Kurtuluş Savaşı boyunca angaje olunan bazı hususlarda halk temsilcileri aracılığıyla cevap vermeyi amaçlamış olabilirdi. Yani ona göre Atatürk Rusya'ya, Türkiye'de proletaryaya geçilmesi ile ilgili bir ihtilalin olmayacağını duyurmak da istemiş olabilirdi. Prof. Zeytinoğlu şu soruyu soruyordu: "Rusya'ya karşı Türkiye'nin geleceğini yansıtan bir ses midir bu Kongre? Veya bu Kongre Lozan'dan geri dönen İsmet Paşa'nın veya Lozan'dan gelen bilgilere karşı, Batı ülkelerine karşı Türkiye'nin verdiği bir cevap mıdır?"[41].

Prof. Erol Zeytinoğlu bu soruları sorduktan sonra kendi bakış açısıyla açıklama da getirmiştir. Lozan'da sınırlar ve siyasî tartışmaların genellikle olumlu yönde ilerlemesine rağmen, ekonomik konularda kapitülasyonlar ve özellikle Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde Batı'yı tedirgin eden yönler vardı. Batı ülkelerini Lozan'da en fazla tedirgin eden Türkiye'nin ekonomik geleceği idi[42].

Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında yabancı sermaye üzerinde durmasını, devletçilikten bahsetmemesini ele alan Prof. Erol Zeytinoğlu, Batı ile ekonomik ilişkilerin devamı için bu yolun seçildiği fikrinde idi. Çünkü Atatürk, ona göre Kurtuluş Savaşı'nı bir an önce bitirerek İstanbul'un tahliyesinin gerçekleşmesini istiyordu. Aksi takdirde İstanbul'un tahliyesi başka türlü mümkün olmayacaktı. "Atatürk için savaş bitmemiştir

[39] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 56.

[40] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 56.

[41] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 57.

[42] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 57.

ve Lozan'da antlaşmayı imzalayabilmek için Batı'ya bir çeşit taahhütte bulunmak durumunda mı hissetmiştir?" sorusuyla Prof. Zeytinoğlu konu hakkındaki sorularını genişletmiştir. Ayrıca "Ve İzmir İktisat Kongresi, Batı'ya verilen bir taahhüt müdür? Çünkü bu İzmir İktisat Kongresi, fevkalade acele olarak toplanan İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Lozan imzalanmıştır"[43] açıklamasıyla Kongre'nin amacına yönelik yorumlar yapmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nin mahiyetiyle ilgili Prof. Erol Zeytinoğlu'nun bir başka görüşü de Kongre'nin Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne karşı bir girişim olup olmadığı idi. Kurtuluş Savaşı'nı kazanabilmek için Atatürk'ün oldukça farklı yapıda olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile uzlaşmak zorunda kaldığını iddia eden Prof. Zeytinoğlu, savaşın sona ermesiyle birlikte Atatürk'ün Batılılaşabilmesi, reformlar gerçekleştirebilmesi için yeni bir Meclis yapısına ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Meclis içerisinde bir grubun Atatürk'ü siyasetin dışında tutmaya çalışması da eklenince, onun İzmir İktisat Kongresi'ni büyük bir halk hareketine çevirmek düşüncesine mi sahip olduğunu soruyor. Yani Türkiye'nin her yerinden çok sayıda insanı İzmir'e davet ederek, Ankara'ya bir ders mi vermek istediğini sorguluyor[44].

Prof. Erol Zeytinoğlu'nun sorularına Prof. Yüksel Ülken'in verdiği cevaplarda İktisat Kongresi'nin toplanmasının ana fikrinin ekonomi olduğu vurgulamakla beraber yine de şu ifadeler yer alıyor: "Atatürk'ün çok yönlü taraflarını ele alırken, bu Kongre'yi sadece iktisadî amaçlı bir Kongre olarak toplamamış olabileceğini ve gerek siyasal ve gerek sosyal açıdan da bir değerlendirme yapabileceğinin mümkün olabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz"[45].

Görüleceği üzere İzmir İktisat Kongresi'nin toplanma amacının çeşitliliği genel bir anlatıma sahiptir. Aslında bu soruların ve açıklamaların dikkat çekici yönleri vardır. İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasını, araştırıcıların genellikle ekonomik geleceğin belirlenmesi açısından önemli görmeleri ve çoğunlukla Kongre'nin incelenmesini bu noktadan ele almaları genel bir kabul haline gelmiştir. Ama Prof. Zeytinoğlu, Kongre'nin kendi varlığı dışında bir ekonomik göndermesi olduğu fikrindedir. Bu da o günün şartları gereği en önemli problem haline gelen kapitülasyonlara karşı

[43] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 57.

[44] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 58.

[45] Yüksel Ülken, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 60.

tepkinin dile getirilmesidir. Bunu yaparken Kongre'nin oluşum şekli hakkında Atatürk'ün farklı beklentilerle de hareket etmiş olabileceğinin altını çizer.

Bu fikirler günümüzde kabul görse de görmese de dönemin genel şartları içerisinde bir zemine oturtulabilirler. Bu açıdan İzmir İktisat Kongresi'nin Atatürk açısından ifade ettiği anlamı sözlerinden takip etmek mümkün olduğu gibi, Kongre'nin düzenlenmesine neden olan gelişmeler, Kongre'nin düzenlenme zamanı ve toplanma yeri gibi hususlar bunun kendi gününe mesajları olan bir toplantı olmasını sağlamıştır.

***

İzmir İktisat Kongresi sırasında Kongre hakkında yabancı ülkelerde propaganda maksatlı haberlere de rastlanmaktaydı. Atina'dan 1 Şubat 1923'te yayınlanan bir bildiride, İktisat Kongresi'nin programının yabancılara tekel ve imtiyaz verilmemesi, yabancı vapur şirketlerinin Türkiye sahillerinde sefer yapamaması gibi maddeler içerdiğinden bahsediliyordu. Aynı bildiride İstanbul'daki Türk Ticaret Odası üyelerinin bir zamanlar Ermeni, Rum ve Musevîlerden oluşurken, Türklerin buraya hâkim olmaya başladıklarından şikâyet edilmekteydi. Atina'dan yapılan bu propaganda yayınlarının bütün dünyaya ne amaçla düzenlendiğinin bilindiği söylenmiştir[46].

İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, İzmir İktisat Kongresi'nin yabancıların söyledikleri gibi Türkiye'de yabancı sermayeye karşı bir hareket olmadığını özellikle belirtmiştir[47]. İzmir İktisat Kongresi'ne katılanlar da yabancı sermayeye karşı olmadıklarını özellikle belirtmeye dikkat etmişlerdir[48].

Bu açıklamalar ve Kongre'de yabancı sermayeye karşı olunmadığının ilanı aslında İzmir İktisat Kongresi'nin toplanma amacına yönelik ipuçlarıdır. Zira Türkiye'nin yabancı sermayenin yani aslında Batı'nın sermayesinin Türkiye'de bulunacağının ilanı idi. İktisat Vekili tam da burada Chester Projesi'ni örnek vermiştir. Bu projenin Türkiye Hükümeti'nin yabancı sermayeye karşı takip ettiği siyaseti gösterdiğini ifade etmiştir[49].

---

[46] Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 6.

[47] Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 8.

[48] Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi içerisinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 80.

[49] Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 8.

İzmir İktisat Kongresi'nin bir propaganda savaşının izlerini taşıdığını bu toplantıyı düzenleyen Mahmut Esat Bozkurt'un başka açıklamalarında da görmek mümkündür. 15 ve 16 Şubat 1923'te Türk gazetelerinde yayınlanan, 13 Şubat'ta Anadolu Ajansı'na Türkiye İktisat Kongresi ile ilgili söyledikleri dikkat çekicidir. İktisat Vekili bu kongreyi millet ve ülkenin kabiliyet ve iktisadî ihtiyaçlarını birlikte inceleyip, araştırarak ona göre genel bir çalışma şekli oluşturup ülkedeki birbirine yabancı kalmış ekonomik unsurları birbiriyle tanıştırmak için açtıklarını söylemiştir. Bu ilk kongrenin hükümetin düzenlemesiyle olduğunu; fakat her sene yapılacak kongrelerin katılımcıların kendi girişimleriyle toplanacağını duyurmuştur. Bazı yabancı ve özellikle Yunan basınının Kongre aleyhine propaganda yapmaları ve Türkiye'nin ecnebi sermayesine düşman olduğunu iddia ettiklerini, bunların tamamen yalan ve iftira olduğunu eklemiştir[50].

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması, genel olarak Türkiye'de bu konuyu ele alan ekonomist ya da tarihçilerin bakış açısıyla tamamen ekonomik bir toplantı olarak sunulmaktadır. Örnek vermek gerekirse bu konuda kaleme alınan bir yazıda şu ifadeler geçmektedir: "Sorunların gittikçe karmaşık bir boyut kazandığı ve birçok sorunların acele çözüm beklediğini hemen anlayan Atatürk, ikinci aşama olarak Cumhuriyet'in ilanından 8 ay kadar önce, 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'ni açmak zorunluluğunu duyuyor. Böylece geniş halk kitlelerinin tutum ve davranışlarını, düşüncelerini öğrenmek için çiftçileri, tüccarları, sanayicileri ve işçileri temsilen 1135 kişiyi davet ediyor. Ne güzel bir yöntem"[51].

O sırada İzmir'in Kongre için seçilmesinin de sebebinin bilinmediği de genel bir kabuldür. İzmir İktisat Kongresi ile ilgili yapılan kimi çalışmalarda İzmir'in seçilmesine de dönemin ulaşım şartları içinde makul bir açıklama bulmanın zorluğundan bahsedilir. Hava yolunun olmadığı, kara ulaşımının henüz başladığı bir dönemde, Ankara'nın doğusuna demiryolu yokken delegelerin İzmir'e davet edilmelerini açıklamanın müşkil olduğu fikri hakimdir. Üstelik delegelerin alacakları kararların bağlayıcı olmayacağı duyurulmuştu. İstişarî bir içeriği olan Kongre'ye harcanan zaman ve masraflar o gün için eleştirilere de konu olmuştu[52].

---

[50] Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 9.

[51] Ali Özgüven, "Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)", **Journal of İstanbul Kültür University**, 2002/2, s. 110.

[52] Mehmet Kayıran, Selami Saygın, "İzmir İktisat Kongresi" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, **Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Eskişehir 2019, s. 32

C) ATATÜRK'ÜN İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NDEN BEKLENTİLERİ

Lozan görüşmelerinin kesilmesine kapitülasyonlar meselesi neden olduğu için İzmir İktisat Kongresi'nde bu konunun dolaylı ve doğrudan ele alınacağı tahmin edilebilir. İzmir İktisat Kongresi'nin niteliği ve Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye ekonomisinin temellerinin inşası sürecinde oynadığı rol, akademide genel bir kabuldür. Ancak İktisat Kongresi'nin toplanması hususunda Başkomutan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün beklentileri, vermek istediği mesaj ve Kongre'nin aslında hizmet ettiği siyasî kararlar açısından incelenmesi gerekiyor.

Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşma, onun iktisat hakkındaki görüşlerini açıkladığı gibi, o günün hassasiyetlerini de yansıtması açısından önemlidir. Elbette bu konuşma İktisat Kongresi'nin toplanma amacını da ima etmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir'de bir iktisat kongresinin toplanmasına giden yolda beklentileri nelerdi? İzmir'de konusu iktisat olan bir kongrenin toplanması, Atatürk'ün daha önce de Millî Mücadele zamanlarında, halkın gelişmeleri takip edip, düzenlemesi ve halkın gücünden yararlandığı örnekleri hatırlatmaktadır.

Aslında Millî Mücadele Tarihi'ne baktığımızda Atatürk'ün faaliyetlerini daha en başta iç ve dış kamuoyu ile paylaştığını ve planlarını ilan ettiğini görürüz. Havza ve Amasya Genelgeleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri bir yapılacaklar listesidir ve tüm dünyaya da bu faaliyetlerin neler olduğu açıklanmıştır. Bunu yaparken Atatürk bu eylemleri bir halk hareketi olarak ortaya koymayı da hep ön planda tutmuştur.

Havza Genelgesi'ne bakıldığında 28 Mayıs 1919'da Atatürk'ün İzmir ve Manisa'nın işgaline gösterdiği tepkide bu kötü gelişme karşısında halkın millî gösteriler yapmasını istediğine şahit oluyoruz. Atatürk bu işgali medenî milletlerle, büyük devletlere duyurmak için 2 Haziran 1919 Pazartesi günü ile 4 Haziran 1919 Çarşamba günleri arasında[53] büyük ve heyecanlı mitingler yapılmasını bütün mülkî amirliklerden talep etmekteydi. Böylece ortaya çıkacak millî tezahüratın bütün memlekete yayılması yanında büyük

[53] https://saatkac.info.tr/, Erişim Tarihi: (25 Ağustos 2023).

devletlerin temsilciliklerini ve Osmanlı Hükümeti'ni bu konuda etkili telgraflar gönderterek uyarmak istemiştir[54].

Esasen Atatürk, Millî Mücadele adını verdiğimiz bu sürecin her aşamasında halk hareketini ön plana taşımıştır. Mesela Amasya Genelgesi'nde 22 Haziran 1919'da Sivas'ta millî bir Kongre'nin düzenlenmesini gerekli görerek, milletin 1919'da kendi geleceğini ele alması için bir hedef göstermiştir. Sivas'ta toplanmasını istediği Kongre'nin o günkü bütün Osmanlı ülkesinden particilik ihtilafı olmadan, milletin güvenini kazanmış kimselerin katılımı ile gerçekleşmesini talep etmiştir[55].

Aynı şekilde Atatürk'ün Mebusan Meclisi'nin açılması için faaliyetleri, İstanbul işgal edilince Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması için çalışmaları, onun halk desteğine verdiği değeri ve güveni gösteren örneklerdir. Bu durum aslında İzmir'de toplanan "Türkiye İktisat Kongresi"nin de o günkü acil ihtiyaçlar karşısında millete güvenme, millet desteğini alma ve verilen mesajla Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasına neden olan İtilaf Devletleri'ne, Türk görüşlerinden vaz geçilmeyeceğinin ilanı idi. Elbette asıl problem Türkiye'nin muhataplarının kapitülasyonları bırakmak istememeleriydi.

***

Atatürk'ün Türkiye'nin ekonomisi üzerine demeçleri nispeten daha azdır. Bunlar içerisinde en önemlisi İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı bu konuşmadır[56]. Kongre'nin açılışında Atatürk'ün yaptığı bu konuşma incelendiğinde üzerinde durduğu noktalar birkaç başlık altında toplanabilir. İlk olarak geçmişte kötü olumsuz uygulamalara değinmiştir. İkinci olarak bu Kongre'ye katılanların kimler olduklarını ve niteliklerini bildirmiştir. Üçüncü olarak ekonomik açıdan yapılması gerekenlere temas etmiştir. Lozan Konferansı'nın durumu da Atatürk'ün değindiği bir husus olmuştur. Son olarak İzmir İktisat Kongresi'nin ifade ettiği tarihsel anlamı açıklanmıştır.

En başta Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin 1923 Şubatı'nda askerî zafer elde etmiş bir ülke olduğunun vurgusunu yapmıştır. Ayrıca geçmişten o güne kadar yaşananlara da temas ederek, Kongre'nin, uzun gafletlerle ve

---

[54] Millî Egemenlik Belgeleri, Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Millî Beyannamesi, Derleyen: Sefer Yazıcı, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayını, Ankara 2015, s. 7. file:///Users/orhanavci/Downloads/201503186.pdf, Erişim Tarihi 25 Ağustos 2023

[55] **Millî Egemenlik Belgeleri**, s. 9.

[56] Zafer Toprak, **age.**, s. 229.

derin kayıtsızlıklarla geçen asırların Türkiye'nin iktisadî yapısında açtığı yaraları sarmak ve ülkenin imara, millî bir refaha, mutluluğa ve servete ulaşması için bir vesile olmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Elbette onun için bu başarı Kongre'ye katılanlara aitti[57].

Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'ne katılanların niteliklerini de belirlemiştir. "Arkadaşlar" diye başlayan hitabında Kongre'ye katılanların doğrudan doğruya milleti teşkil eden halk sınıflarının içinden geldiklerini ifade etmiştir.

İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde, Atatürk'ün açılış konuşması, bu toplantının yapılmasının ipuçlarını da vermiştir. "Aziz Türkiye'mizin ekonomik gelişmesinin nedenlerini aramak ve bulmak için" bir araya gelindiğini söyleyen Atatürk, bu durumun vatanî, hayatî ve millî bir kutsal gaye olduğunu ifade etmiştir. Bunun sağlanması için İzmir'de toplanan halk temsilcilerinin huzurunda bulunduğu için de mutluluğunu açıklamıştır[58].

Mustafa Kemal Atatürk, konuşmasında yeni Türkiye'yi layık olduğu yere ulaştırabilmek için ekonomiye birinci derecede önem vermek zorunluluğundan bahsederek o gün için zamanın tamamen bir ekonomi döneminden başka bir şey olmadığını söylemiştir[59].

Atatürk aynı zamanda ekonomiye gereği kadar önem verilmemesinin milletin doğrudan doğruya hayat sebebi olan ekonomi ile uğraşamamasının tarihle ilgili olduğunu aktarmıştır[60]. Üstelik tarihte en önemli başarının askerî zaferler olmadığını ifade ederken şu sözleri sarf etmiştir: "Kılıç ile fütuhat yapanlar, sapanla fütuhat yapanlara mağlup olmaya ve bi'n-netice terk-i mevki etmeye mecburdurlar"[61].

Uzun yıllar savaşan bir milletin ve askerî zaferin lideri ve mimarı olarak bu sözleri, Atatürk'ün bir noktada o güne verilmiş bir mesaj olarak görülebilir.

Atatürk'ün ekonomi konusundaki geri kalmışlığı izahında eski yönetimleri hatalı görmesi dikkat çekicidir. Osmanlı sultanlarının sırf ihsan olsun diye ecnebilere ve memleketteki gayr-i Müslim unsurlara verdikleri

---

[57] Mustafa Kemal Atatürk], **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 103-104.

[58] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 103.

[59] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 104.

[60] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 104.

[61] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 106-107.

her şey kazanılmış hak olarak kabul edilmişti. Yabancılar bu haklarını korumakla da kalmamışlar, daima bunları arttırma yollarını aramışlardı.

Atatürk'e göre aynı zamanda bu durum, devletin kendi tebaasına uyguladığı vergiyi yabancılara uygulamamasına da neden olmuştu. Gümrük işlemleri ve vergileri memleketin ihtiyaçlarına uygun değildi. Bunun yanında bir devlet, topraklarındaki yabancılar üzerinde yargılama hakkına sahip değilse, doğal olarak bağımsız olduğu söylenemezdi. Atatürk, Osmanlı döneminde devlete ve millete yapılan müdahalelerin bunlardan da ibaret olmadığı söylenmekteydi. Milletin hayatî ihtiyaçlarından olan demiryolu yapımı, fabrika yapımı ve her şeyde devletin serbest olmadığını ifade etmiştir[62].

Aslında Atatürk'ün ekonomi konulu bir kongredeki sözleri, yeni dönemde neler yapılması gereğinden ziyade, mevcut durumun anlatımı idi. Verdiği mesajlar Türk ekonomisinin içerisinde bulunduğu vaziyetin anlaşılabilmesi içindi. Aynı zamanda o gün için ekonomik gelişmelerin önemini ifade ederken, askerî ve siyasî zaferlerin ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadî zaferlerle taçlandırılmazlarsa kalıcı olmayacağını ve az zamanda söneceğini söylemiştir[63].

Bu sözler tam da Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı o günler için seçilmiştir. Ortada askerî bir zafer vardır. Hem de neredeyse on yıl sürmüş üç savaş döneminin sonucunda elde edilmiş çok kıymetli bir zaferdir bu. Şüphesiz ki bu askerî zaferin kıymetini, kazananlar epey derinden hissediyorlardı. Her şeyin bu zaferin üzerine inşa edileceği bir zamanda aslında önemli olanın ekonomik zaferler olduğunun söylenmesi epey manidardır. Atatürk'ün söylediği aslında Lozan görüşmelerinin kesildiği bu ara dönemde Türkiye'nin olmazsa olmazının ilanıdır. Bu da anlaşılacağı gibi, kapitülasyonların lağvedilmesinin muhtemel barış için ön şart olduğudur.

Bunun böyle olduğunun ispatı Atatürk'ün konuşmasındaki diğer vurgularında da görülür. "En kuvvetli ve en parlak zaferimiz" şeklinde ifade ettiği askerî zaferin bile sağladığı ve sağlayacağı faydaların elde edilmesi için ekonomimizin ve ekonomik bağımsızlığımızın sağlamlaştırılması ve genişletilmesi gereklidir[64] demiştir.

---

[62] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 107-108.

[63] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 111.

[64] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 111.

Memleketimizi mamur edecek ve cennet haline getirecek olan şeyin ekonomik hususlar ve ekonomik faaliyetler olduğunu ifade eder[65].

Atatürk'ün hitap ettiği kongre katılımcılarından beklentileri de vardır. Onlardan memleketin ihtiyacını dikkate alarak, milletin kabiliyetine ve bütün dünyada var olan ekonomik teşkilata göre yapılması gereken en gerekli yenilikleri ifade etmelerini istemiştir[66].

Geçmiş ekonomik hayat üzerinde özellikle Tanzimat döneminden sonra, yabancı sermayenin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu belirten Atatürk, tam anlamıyla devlet ve hükümetin bu yabancı sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmadığını söylemiştir. Artık her medenî devlet ve millet gibi yeni Türkiye'de de buna izin verilmeyeceği ve Türkiye'nin esir bir ülke yapılamayacağını ilan etmiştir[67].

Bunları söyledikten sonra konuyu asıl can alıcı nokta olan ve İzmir İktisat Kongresi'nin gerçek gündemi olan hususa getirir. Herkesin dikkatini çekmiş olan Lozan Konferansı'nın son müzakeresinin de bu nokta ile ilgili olduğunu açıklar. "Konferansın kesintiye uğrayışı hep aynı meseleden, aynı noktadan kaynaklanmıştır diye düşünülebilir."[68] sözleriyle İktisat Kongresi'nin adı konulmamış gündeminin bu mesele olduğunu ima etmiştir.

Bu noktada Mustafa Kemal Atatürk, mevcut durumun izahını yapar. Lozan'daki Türkiye'nin güçlü taraflarını sıralar. İlk olarak Türk Ordularının en büyük bir zaferi elde ettiklerini ve zafer yürüyüşlerini durduracak hiçbir engelin olmadığını söylemiştir. Böyle bir zamanda İtilaf Devletleri'nin doğal ve meşru haklarımızı görüşmeler ile onaylayacaklarını ve meselelerin müzakerelerle çözüleceğini söylediklerini ve Türkiye'yi konferansa davet ettiklerini ifade eder. "Millet, Meclis ve Hükümetin samimî olarak barış istemesinden dolayı, muzaffer ordularımız durduruldu ve delegelerimiz Lozan'a gönderildi"[69] diyerek Millî Mücadele'nin galip tarafı olarak savaşın sona ermesi için nihaî barış antlaşmasının imzalanmasının gerektiğinin de altını çizmiş olur.

Aylardan beri görüşmelerin ve tartışmaların devam ettiğini İktisat Kongresi katılımcılarına hatırlatırken, Türkiye'nin muhataplarının üç-dört

[65] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 111.

[66] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 112.

[67] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 113.

[68] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 113.

[69] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 113.

senelik bir hesabı gözden geçirmediklerini ve üç yüz-dört yüz yıllık bir hesabı gündeme getirmeye başladıklarını[70] söylemiştir.

Yani Türklerin Lozan'da olma amacıyla, İtilaf Devletleri'nin burada bulunma amaçları birbirinden farklı nedenlere dayanıyordu. Türkler kazandıkları askerî zafer neticesinde -her savaşın sonunda olduğu gibi- barış antlaşması yaparak, sorunu çözmeye çalışıyorlar, İtilaf Devletleri ise sanki Türk Millî Mücadelesi olmamış da Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki durumu yeniden canlandırarak, 1920 şartlarını geçerli kılmaya çalışıyorlardı.

Bunu ifade ederken Atatürk, hâlâ Türkiye'nin muhataplarının eski Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığını, bugün yeni Türkiye Devleti'nin mevcut olduğunu ve Türkiye'yi kuran milletin çok azimli ve kahraman bir millet olduğunu, bu milletin artık tam bağımsızlığından ve millî hakimiyetinden zerre kadar fedakârlık yapmayacağını anlamadıklarını[71] ifade etmiştir.

Atatürk'ün buradaki ifadeleri aslında sadece Kongre salonundakilere değil, başta Lozan'daki İtilaf Devletleri'nin temsilcileri olmak üzere dünya kamuoyunadır. Hiç kimseden fazla bir şey istenmediğini, dünyanın her medenî milletinin doğal olarak sahip olduğu şeylerden Türkiye'nin menedilmemesi ve haklarının teslim edilmesini ifade eder. Çünkü bu hakların doğal, meşru, makul ve Türkiye'ye lazım olduğunu[72] söyler.

Kesintiye uğrayan Lozan Konferansı'na bir göndermeyle, "Biz bu haktan vazgeçmeyeceğiz"[73] diyerek Kongre'nin mesajını duyurmuştur. Bu kadar kesin ve yüksek bir askerî zaferden sonra bile Türkiye'nin barışa kavuşmasına engel olanın doğrudan doğruya ekonomik sebepler olduğunu[74] söyleyen Atatürk, çok anlaşılır şekilde bu konuyu açıklamaya devam etmiştir. Çünkü ona göre bu devlet ve bu millet ekonomik hakimiyetini elde ederse, o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşerek, yükselmeye başlamış olacaktır. Böylece onu yerinden kımıldatmanın mümkün olamayacağını söyleyen Atatürk aslında Lozan'da Türkiye'nin karşısında olarak bunların olmasını istemeyenlerin kimliklerini "düşman" olarak belirlemiş ve şunları

[70] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 113.

[71] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 113-114.

[72] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 114.

[73] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 114.

[74] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 114.

söylemiştir: "İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın muvafakat bir türlü rıza göstermedikleri budur"[75].

Bir askerî zaferin başkomutanı ve bir milletin lideri olarak Atatürk'ün bu sözleri oldukça düşündürücüdür. Osmanlı Devleti'ni 1920'de Sevr'e davet edenler, bu düşüncelerini terk etmeleri için 1922 sonuna kadar Millî Mücadele ile imtihan edilmişlerdir; ama bunu dikkate almamak için uğraşmaya devam etmektedirler.

İtilaf Devletleri, Türkiye'nin bu zaferini görmezden gelerek, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurdukları dünya düzenini Türkler silahla parçaladıkları halde, Türkiye'ye hâlâ mağlubiyet dayatmaya çalışıyorlardı. Bu açıklamalarla Mustafa Kemal Atatürk, bu düzeni kabul etmediğini ve bunun için savaşıldığını, eğer bir barış olacaksa bunun gerçekleşmesini sağlayacak hususun ekonomik mevzuların halledilmesinden geçeceğini üstü kapalı şekilde söylemekteydi.

Ekonominin hayatın her şeyi olduğunu ifade ettiği konuşmasının devamında "Arkadaşlar" şeklinde hitap ettiği Kongre'ye gelenlere ekonominin her şey olduğunu söylemiştir. Yaşamak için, mutlu olabilmek için, insanî varlık için ve ne gerekiyorsa onların tamamının ekonomi olduğunu söylemiştir. Ziraat, ticaret, çalışma her şeyin ekonomiyi oluşturduğunu ifade etmiştir[76].

Atatürk konuşmasını tamamlarken, İzmir'deki bu Kongrenin ne kadar önemli olduğunu yeniden vurgulamıştır. Kongre'yi Erzurum ve Sivas Kongreleriyle karşılaştırarak neden önemli olduğunu anlatmıştır. Buna göre Erzurum ve Sivas Kongreleri milleti kurtarma hususunda Misak-ı Millî'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını hazırlamışlarsa, İzmir İktisat Kongresi de milletin ve memleketin hayatı ve gerçek kurtuluşunu sağlayacak kuralların temel taşlarını ve esaslarını ortaya koyacaktır. Böylece tarihte en büyük şöhrete ve çok kıymetli bir hatıraya erişecektir[77].

Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'ndeki bu uzun konuşmasında bağımsızlığın ve çağdaşlaşmanın gerçek anlamda başarılı olabilmesi için ekonomik büyümeye ihtiyacını ifade etmiştir. Tarihî ve toplumsal gelişmelerin ekonomik atılımlarla mümkün olacağını söylemiştir. Üretim ilişkilerinin düzenlenmesinde ülke ve millet gerçeklerini göz önünde tutarak,

---

[75] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 114.

[76] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 114.

[77] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 116.

sınıf çatışması yerine sınıflar arası dengeyi öngörmüştür. Ticaretin yabancıların elinde kalması da ona göre kabul edilemez bir durumdu[78].

Görüleceği üzere 1923 yılı başında Atatürk'ün dış ilişkilerinde en hassas olduğu konu kapitülasyonlardı. İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşması tamamen kapitülasyonlar üzerine inşa edilmişti. Ülke ekonomisi ancak kapitülasyonlar kaldırıldığında ayağa kalkabilecekti[79].

***

Aslında kapitülasyonlar konusunun Lozan görüşmelerinin başlangıcından itibaren barış antlaşmasının en önemli engeli olduğu anlaşılıyor. Atatürk'ün daha 1922'nin sonunda görüşmeler devam ederken bir beyanatında bu durum görülmektedir. Demecinde, Lozan'ın şimdiye kadar şaşkınlık ve hayret veren yönleri olduğunu söylemiştir. Atatürk, kapitülasyonların konferansta toplantıların birçoğunu işgal etmesini anlayamadıklarını söylemiştir. Bu meselenin söz konusu edilmesi ve görüşülmesini bile millî izzet-i nefse yöneltilmiş bir hakaret olarak gören Atatürk, görüşme yaptığı muhabire hitaben, "Kapitülasyonların Türk Milleti için ne kadar menfur bir şey olduğunu size tarife muktedir değilim" ifadelerini kullanmıştır. Kapitülasyonları başka isimlerle gizleyerek, kabul ettirmeyi başaracağını düşünen ve hayal edenlerin bu konuda aldandıklarını söyledikten sonra, Türklerin kapitülasyonların devamının kendilerini kısa zamanda ölüme sevk edeceğini gayet iyi anladıklarını eklemiştir. Türkiye'nin esir olmaktansa son nefesine kadar mücadele ve gayret sarf etmeye azmettiğini açıklamıştır[80].

Atatürk, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması sırasında Vakit muhabirinin bu konudaki sorusuna verdiği cevapta da görüşmelerin kesilmesinin ekonomik problemlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Mesuliyetin Türkiye'ye ait olmadığı ve bu düşmanlığın ilerideki durumu ne olursa olsun Türkiye'nin meşru haklarını her şekilde elde edebileceğine

[78] Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983, s. 160-161.

[79] Zafer Toprak, **Atatürk**, **Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2019, s. 89-90.

[80] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 79 (25 Aralık 1922 Tarihinde Le Jurnal Muhabiri Paul Herriot'ya Çankaya'da Verilen Beyanat. **Hakimiyet-i Milliye,** 2 Ocak 1923).

inancının tam olduğunu söyleyerek, Türklerin azmi, kuvveti ve kabiliyetinin buna yeterli olduğunu belirtmiştir[81].

Atatürk İzmir İktisat Kongresi'ndeki bu siyasi mesajla, Lozan'da Türkiye'nin kararlılığını göstermek istiyordu. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir zamanda toplanan Kongre, kapitülasyonlar hususunda taviz verilmeyeceğinin İtilaf Devletleri'ne duyurulması amacını taşıyordu[82]. Kapitülasyonlardan bahsettiği bu meşhur konuşması İkinci Meşrutiyet yıllarının iktisat anlayışı olan "millî iktisat" düşüncesini de ön plana çıkardığı bir üsluptaydı[83].

***

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasını sağlayan İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Kongre açılış konuşmasında söylediklerinde de Şubat 1923'te böyle bir toplantının gerçekleşmesinin nedenlerini görmek mümkündür. Konuşmasında kapitülasyonların ülkede açtığı yaraları açıkladıktan sonra, "Fakat hakikatte Türkiye iktisaden bizden ziyade ecnebilerin memleketi, bir müstemlekesi idi"[84] demiştir.

İktisat Vekili, memleket ekonomisinden bahsederken de aslında yabancı sermayeye karşı olunmadığını; ancak Atatürk'ün konuşmasına da atıf yaparak, "Türkiye'yi iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebî sermayesinin eline terk ve tevdî edemeyiz" ifadeleriyle, yabancı sermayenin kanunlara bağlı olarak Türkler'den fazla bir imtiyaza sahip olmadan her türlü kolaylığa da sahip olacağını söylemekten geri durmamıştır[85].

Tam burada aslında Kongre'nin ne istediğini kendi ifadeleriyle dile getirmiştir. Mahmut Esat Bozkurt: "Yalnız yabancıların bizi asrî ve medenî bir millet olarak tanımaları ve ona göre bize karşı vaz-ı hakikilerini almaları lazımdır"[86] diyerek en başta ekonomik bağımsızlık noktasında "tanınma" istendiğini ilan etmiştir.

---

[81] Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, s. 83 (5 Şubat 1923'te Lozan'daki Görüşmelerin Kesilmesi Üzerine Sorulan Bir Soruya Cevap Olarak Vakit Muhabirine, **Vakit**, 6. Şubat 1923).

[82] Orhan Avcı, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası", ataturkansiklopedisi.gov.tr. (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023).

[83] Zafer Toprak**, age.**, s. 179.

[84] Yüksel Ülken, "İzmir İktisat Kongresi'nin Anlam ve Değerlendirilmesi", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981, s. 50.

[85] Yüksel Ülken, agm., 50.

[86] Yüksel Ülken, agm., 50.

Buradan şu sonuç da çıkartılabilir. Temelinde kapitülasyon ayrıcalıkları olmadan, yabancıların Türkiye'de ekonomik faaliyetleri desteklenecektir. Böylece Mahmut Esat Bozkurt, Lozan görüşmelerine kapalı bir mesajla, Türkiye barışının sağlanması neticesinde yabancılara kapıların kapatılmayacağını dikkate alarak hareket etmelerini hatırlatmış oluyordu.

İzmir İktisat Kongresi'nin dışarıya mesaj vermeye çalışmasının bir örneği de İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un yaptığı konuşmada seçtiği konulardır. Mahmut Esat Bozkurt, 6 ay önce Yunan işgalinde olan İzmir'deki işgalcilerden bahsetmemiştir. Yunan işgalini özendiren İtilaf Devletleri ve Türkiye hakkındaki düşüncelerinden de bahsetmemiştir. Tam tersi olarak onlara ait sermayeye başka ülkelerden daha fazla kolaylık tanınacağını açıklamak durumunda kalmıştır[87].

İzmir İktisat Kongresi Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir zamanda toplandığı için başka bir gerekçesi olduğu açıktır. Kongre'nin ülke ekonomisine dair aldığı kararların ötesinde, kurulacak yeni iktisadî yapı hakkında Batılılara güvence vermeyi hedeflediği söylenebilir. Millî Mücadele yıllarında Sovyetlerle Türkiye'nin ilişkileri Batı'yı endişelenmişti. Sovyet benzeri bir ekonomik yapının Türkiye'de de oluşması ihtimali de Batı'nın endişe duyduğu bir husustu.

Ankara'nın bu konudaki tepkisi Türkiye'deki gelişmeler konusunda bir yanılgının oluşmasını engellemek oldu. Bunun için de Lozan görüşmelerinin kesilmesinden önce İzmir'de bir iktisat kongresi toplamak şeklinde hareket edildi. Böylece kurulan yeni rejimin kolektivist bir çizgide olmayacağı Batılılara duyuruluyordu. Yine de pazar mekanizmasının yeterince gelişmediği bir ortam mevcut olduğu için üretici sınıflar arasında uyum sağlayacak meslekî bir dayanışmaya ihtiyaç duyuluyordu. İzmir İktisat Kongresi, bu açıdan Batı'nın liberal iktisat anlayışıyla da arasına mesafe koyarken, meslekî temsili gündeme getirdi[88].

Ayrıca İzmir İktisat Kongresi, Yeni Türkiye'nin süngülerle değil, endüstri araçlarıyla kurulduğunu dünyaya göstermiştir. Atatürk İzmir'de iken kesin olarak Türk Milleti'nin barış isteği üzerinde durdu. Ancak Lozan'daki devletlerin bunu yeterince değerlendiremeyip, görüşmelerin yeniden kesilmesine neden olmaları durumunda Türkiye'nin haklarının tanınması için yeniden silaha sarılmaktan çekinmeyeceğini de açıkladı. Bu sözlerini

[87] Mehmet Kayıran, Selami Saygın, agm., s. 42-43.

[88] Zafer Toprak, **age.**, s. 182-183.

desteklemek için yeni askerî sınıfları silah altına aldırdı. Terhis olmuş askerleri de yeniden birliklerine çağırttı. Eskişehir'i askerî bölge ilan ederek, birliklerin önemli harekâta başladığı söylentisini yaydı[89].

D) İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NİN KARARLARI VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA ETKİLERİ

Kongre delegeleri 4 Mart 1923'ten itibaren İzmir'den ayrılırlarken, Kongre'nin başkanlık divanı üyeleri altı gün daha çalıştılar ve Kongre kararlarını tutanaklara geçtiler. Kongre'deki meslek gruplarının önerilerini içeren tutanaklarla Kongre Genel Kurulu'nda kabul edilen "Misak-ı İktisadî" yayınlanarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, Başbakanlığa ve İktisat Vekaleti'ne gönderildi[90].

İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliği ile kabul edilen on iki maddelik "Misak-ı İktisadi Esasları" yanında Kongre'ye katılan her kurul, önerilerini karar haline getirdi. Bu kararlar arasında aşarın kaldırılması, sanayinin teşvik edilmesi, bir ana ticaret bankasının kurulması, günlük çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi, koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması gibi hususlar yer alıyordu[91]. İzmir İktisat Kongresi'nin kararları ve faaliyetleri hakkında "İktisat Esaslarımız" başlığında bir de kitapçık yayınlandı[92].

4 Şubat 1923'te Lozan Konferansı dağıldığında toplanan İzmir İktisat Kongresi ile yurt dışında Türklerin yabancı sermayeye karşı oldukları propagandası yapılıyordu. O sırada 9 Nisan 1923'te ABD'ye verilen ve daha sonra sonuçsuz kalan Chester imtiyazı ile de devletler arasındaki rekabet arttırıldığı gibi, Lozan Konferansı'nın kesilme tarihine denk gelmiş olan bu imtiyaz Türklerin yabancı sermayeye karşı olmadıkları fikrini göstermesi açısından önemlidir[93].

***

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar bağlayıcı bir özelliğe sahip değildi. Ancak Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinin müzakerelerden çekilmesinden sonra toplanan Kongre, sembolik olmanın ötesinde bir anlama da sahip olmuştur. Kongreye katılan grupların beklentileri ile Kongre'de

---

[89] Lord Kinross, **age.**, s. 429-430.

[90] Erdinç Tokgöz, "Türkiye İktisat Kongresi", ataturkansiklopedisi.gov.tr (Erişim Tarihi: 01.08.2023).

[91] **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, a.g.c., s. 21.

[92] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, HR. İm. 48-16. M. 05.05.1923

[93] Mehmet Emin Elmacı, **age.**, s. 233.

kabul edilen ilkeler, Cumhuriyet dönemindeki sistemin uygulanacak iktisadî politikaları ve başta bankalar olmak üzere kurumsal yapılanmalar konusuna ışık tutmuştur[94].

İlerleyen zamanda İş Bankası, İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen genel ilkeler çerçevesinde kurulmuştur. Banka, aslî bankacılık faaliyetleri yanında sınaî girişimlere ve diğer faaliyet alanlarına da ortaklıklar aracılığıyla katılmıştır[95]. Banka özel bir ticaret bankası statüsüne sahip olsa da Atatürk'ün inisiyatifi ile kurulmuş olması, kurucularının ve yönetim kurulunun siyasî iktidara yakın olmalarının yanısıra bankaya verilen görevler, Türkiye İş Bankası'nın yarı kamusal bir görünüme sahip olmasına yol açmıştır[96].

İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar grubunun istekleriyle ilgili kararlar daha ziyade İstanbullu tüccarların Kongre'ye sundukları raporu yansıtmıştır. Sanayicilerle ilgili "esaslar" koruyucu gümrük tarifesi ve dış ticaret politikası, sanayi makina ithalatının gümrükten muaf tutulması, 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği kolaylık ve yararların daha da genişletilmesi, bir sanayi kredi bankasının kurulması, sanayi ürünlerinin alım satımında düşük tarifeler uygulanması gibi kararlar vardı[97].

İstanbullu Türk tüccarların oluşturduğu Türk Millî Ticaret Birliği Genel Merkezi, hükümetten bazı taleplerde bulunmuştur. Türk limanları arasındaki deniz taşımacılığında yabancı şirketlere tekelci ayrıcalıklar tanınmamasını ve tekelci ortaklıklara gidilmemesi istenildi. İstanbullu tüccarlar kâğıt para çıkarma yetkisi olan bir banka kurulmasını, bu bankanın hisse senetlerinin sadece Türklere ve hükümete satılmasını önerdiler. Dış ticaret hususunda hükümetin tüccarlara piyasa araştırmaları ve bilgi konularında yardımcı olmasını istediler. Ayrıca gelir vergisi kanununun gözden geçirilmesi, ticaret okulları açılması, hükümetin ekonomik konularda önemeli kararlar almadan önce Türk iş adamlarına danışması öngörülmekteydi[98].

Kongre'de çiftçiler hakkında da kararlar alındı. İç bölgeleri ihraç limanlarına bağlayacak demiryolu ve limanların yapılması, tütün tekelinin

---

[94] Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Murat Ulutekin, Nesim Şeker, Özgür Gökmen, Proje Yöneticisi: Uygur Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2001, s. 25.

[95] Güven Sak, v.d., s. 17-18.

[96] Güven Sak, v.d., **age.**, s. 29.

[97] Yahya Sezai Tezel, s. 151.

[98] Yahya Sezai Tezel, s. 150.

kaldırılması ve tütün üretimindeki sınırlamalardan vazgeçilmesi, tarım makinalarının ithalatında gümrük vergisinin muaf tutulması istekleri Kongre'ye katılanlar tarafından oy birliğiyle kabul edildi[99].

İzmir İktisat Kongresi'nde işçilerle ilgili ortaya konulan taleplerden sadece haftada altı gün çalışma resmileşebilmiştir[100].

İktisat Vekaleti'nde oluşturulan bir heyet aracılığıyla Kongre'ye bir de rapor sunuldu. Burada bir finans kredi sisteminin alt yapısının oluşturulması gereği üzerinde duruldu. Devletin özel girişimcilere kredi, teknik yardım sağlaması ve koruyucu bir gümrük politikasının getirilmesiyle sanayileşmenin hızlanabileceği ileri sürüldü. Tarım üreticilerinin vergi yükünün fazlalığından bahsedildi. Köylülerin kooperatifler etrafında örgütlenmelerinin yararlı olacağı belirtildi. Birleştirilmiş bir iç piyasa oluşturulmasının iktisadî gelişme için taşıdığı önem vurgulandı. İç piyasa meydana getirebilmek için demiryolu ve karayolu yapımına ağırlık verilmesi ifade edildi[101].

***

İzmir İktisat Kongresi, uygulanacak iktisat politikası hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tüccarlar arasında bir uzlaşma sağlamıştır. Bir başka deyişle Kongre, yönetici-asker kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasi ve sosyal iletişim kurma amacı taşıyordu. Yani siyasi iktidarın bu toplum kesimleriyle kurulacak ilişkilerde ve hedeflerinin gerçekleşmesi açısından bir platform oluşturacaktı[102].

Kongre'de alınan kararların bir bölümü Cumhuriyet'in ilk yıllarında kanunlaştırıldı. Ancak işçi istekleri uygulanmadı. Kongre, toprak reformu, devletçilik ve grev hakkı gibi sorunlar gündeme getirilmediği, vergi ve işçi hakları konusunda oybirliğine varılmadığı ve sonuç olarak ticaret burjuvazisinin ayrıcalığına destek verildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir[103].

Kongre'de alınan kararlar işçi ve köylü sınıflarının seslerini yeterince duyuramadıkları ve katılımda bulunamadıkları izlenimini verir. İktisat Kongresi uygulamaya yönelik politika kararları almaktan çok ekonomiye

[99] Yahya Sezai Tezel, s. 151.

[100] Çağlar Keyder, **age.**, s. 89.

[101] Yahya Sezai Tezel, s. 149-150.

[102] Yahya Sezai Tezel, s. 149-150.

[103] **Cuhmuriyet Ansiklopedisi,** a.g.c., s. 21.

verilen önemi ve halkın özlemlerini dile getirmiş ve Lozan Antlaşması öncesinde Batılılara mesajlar vermeye yönelik kararlar almıştır[104].

Sonuçta Lozan Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik düşmüş Orta Avrupa Devletleri'nden birinin galip devletlere kendi şartlarını kabul ettirerek imzaladığı tek anlaşma olmuştur[105].

İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar izleyeceği ekonomik modelin ana hatlarını oluşturdu[106].

Bütün bunlara rağmen Lozan Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve Türkiye uzun yılların savaşlarını bitirmiştir. Yine de Türkiye'nin kapitülasyonları yok edebilmesi yani gümrük vergilerine istediği müdahaleyi yapabilmesi için altı yıl beklemesi gerekmiştir. Böylece İzmir İktisat Kongresi'nde alınan sanayileşme kararı, Lozan Antlaşması'nın Ekli Ticaret Sözleşmesi nedeniyle Türkiye'nin etkili bir koruma politikası uygulamasını 24 Ağustos 1929 tarihine kadar engellemiştir. Bu tarihe kadar Türkiye 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmiştir. Aynı sözleşme ile belirli istisnalar dışında, Türkiye yurda ürün getirmeye ve yurttan ürün çıkartmaya dair yasakları kaldırmayı ve bunları yeniden koymamayı da yüklendi. Bütün bunlar Türkiye'nin 1929'a kadar etkili bir dış ticaret politikası sürdürmesini engelledi. Aşarın kaldırıldığı bir dönemde devlet bütçesi gümrük vergisinden böylece mahrum kaldı. Devletin vergi gelirinden mahrumiyeti yanında bağımsız bir dış ticaret politikası izleyememesi sanayileşme için büyük problemler yarattı[107].

İzmir İktisat Kongresi'nin Lozan görüşmelerine bir göndermesi olabileceğine dair bazı işaretler de vardır. Kongre'nin aldığı kararlar gereği, "Çiftçi Grubu'nun İktisadi Esasları" arasında yer alan "Ziraatte Makine Meselesi" başlığının ilk maddesinde, sulhtan sonra memleketimizin ulaşım araçları uygun bir yerinde uluslararası bir ziraat aletleri sergisi ve diğer hususlardan bahsedilmiştir[108].

---

[104] **Cuhmuriyet Ansiklopedisi**, a.g.c., s. 21.

[105] Lord Kinross, **age.**, s. 438.

[106] Zafer Toprak, **age.**, s. 317.

[107] Akın İlkin, "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981, s. 94-95.

[108] A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi,** 17 Şubat-4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s. 31.

Görüleceği üzere "Sulhtan sonra" ifadesi yalnızca bu başlığın bir ifadesi olmaktan çok hem ortaya çıkan bu metinler hem de genel olarak düşünülecek olursa İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarının gerçekleştirilmesinin barışın sağlanmasına bağlı olduğunu göstermektedir.

İzmir İktisat Kongresi'nin başkanlığına seçilen Kazım Karabekir, açılış konuşmasında kayda değer bir konuşma yapmamışsa da 4 Mart 1923'teki kapanış konuşmasında rakamlar vererek, ekonomik hayata dair bilgiler sunmuştur. Konuşmasında ülkenin yabancı sermayeyi kabul etmekle birlikte İzmir'de alınan kararlar gereğince hareket edileceğini ima eder. "Ve artık beşikten mezara kadar ecnebî mallarına bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına ecnebî sütü dökmekten milletimiz kendisini kurtaracaktır"[109] şeklinde konuşur.

Karabekir'in son ifadelerinde İzmir İktisat Kongresi'nin ruhuna dair işaretler vardır: "Bazılarımız bu kış kıyamette ve hâlâ hüküm süren Şark'ın buzlu dağlarından geçerek, buraya toplandı. Ve burada müttehit bir cephe ve İktisat Misakı esaslarını müttefikan çizdik. Bunu buradan Akdeniz kıyısından cihana ilan ederken ve kararlaştırdığımız müfredatlı programı da şanlı büyük Meclisimizin Hükümetine takdim ederken, Türk Milleti de ilk iktisat zaferini ilan etmiş bulunuyor"[110].

Kazım Karabekir'in konuşmasında oldukça zor bir mevsimde iken İzmir'de toplanmış İktisat Kongresi'nin kararlarını dünyaya ilan etmekten bahsetmektedir. Türkiye'nin ekonomide olmazsa olmazlarının ortaya konduğu halkın istek ve kararlarıyla kabul edilen ekonomik şartlar, Lozan görüşmelerinin kesildiği bu dönemde, Türklerin bu kararlara bağlı olarak hareket edeceklerinin ilanı idi.

Yabancı sermayeye karşı olmama fikri ve bunu Misak-ı İktisadi'de ifade etmek de aslına bakılacak olursa Lozan Antlaşması'nın kapitülasyonlar ortadan kaldırılarak imzalanması durumunda yabancılara verilen bir garanti sayılabilir.

Her ne kadar İzmir İktisat Kongresi'nin kararı bu yazılmış ifadeler üzerinden değerlendirilerek, Kurtuluş Savaşı'nı veren ve Türkiye'nin o tarihte iktisadî ve toplumsal yapısını oluşturanların yabancı sermayeye karşı

[109] A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, s. 86.

[110] A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, s. 89.

olmadıkları[111] sonucu çıkıyorsa da bu dünyaya ilan edilen mesaj olarak da ele alınabilir.

Kongre'nin dışarıya bir mesaj olarak algılanabilecek bir kararı da işçilerle ilgilidir. İzmir İktisat Kongresi'nde işçi derneklerinin istekleri de ele alınan konulardandır. Tavsiye niteliğindeki kararlardan bazıları şunlardı. "Amele" yerine "işçi" kelimesinin kullanılması, grev hakkı verilmesi, çalışma saatlerinin 8 saatle sınırlanması, ücretli tatil, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak resmen kabulü[112].

Modern çalışma hayatının unsurlarının Türkiye'de de uygulanması için bir hazırlık olduğunu gördüğümüz bu kararların Lozan'da Türkiye'nin karşısındaki Avrupa Devletleri'ne verdiği mesajdan söz edilebilir.

Aslında 1923 yılı başında Türk ticaret dünyasının Batı ticaret dünyası ile doğrudan temas kurabilmesi için gerekli kararları almak üzere bir "Dış Ticaret Konferansı" düzenleme fikri vardı. Ancak o sırada İzmir İktisat Kongresi toplanmakta olmasından dolayı İstanbul'daki Milli Türk Ticaret Birliği, İzmir İktisat Kongresi'ne katılma kararı almıştır[113].

İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrasındaki ekonomisinin alacağı biçim ve yönün belirlendiği kabul edilir. Zaten Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde de ekonomik bağımsızlık özlemi dile getirilmişti. Atatürk yaptığı konuşmalarda bu konuya değinmekteydi.

Kimi araştırıcılara göre de İktisat Kongresi başlıca iki amaçla toplanmıştır. İlk olarak tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine has sorun ve isteklerini belirleyerek, bu kesimlerin siyasî kadro ile bütünleşmesi idi. İkincisi ise yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamaktı. İktisat Kongresi ile yönetici kadro iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istemekteydi[114].

İzmir İktisat Kongresi'nde sanayiciler lehine birtakım ilkesel kararlar alındı. Bu ilkeler çerçevesinde 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu düzenlenerek, uygulamaya kondu. Bu kanuna göre hükümet sanayi kuruluşları için gereken makine, teçhizat, gümrük vergisinden muaf tutacak,

---

[111] A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1971, s. 13.

[112] Yavuz Erdal, "Sanayideki İşgücünün Durumu 1923-40", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, Derleyenler: D. Quataert, E. J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 168.

[113] Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2006, s.7.

[114] Yakup Kepenek, **age.**, s. 50.

sanayicilerin ürünleri demiryollarında ucuza taşınacak, yerli sanayi ürünlerini ithalattan %10 daha pahalı da olsalar tercihen satın alacaklardı[115].

***

İzmir İktisat Kongresi ülkenin çeşitli iktisadî dertlerini dile getirmek ve çözümü için neler yapılması gerektiğini belirtmek üzere hükümetin girişimi ile düzenlenmiştir. Kongre'ye Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov da davet edilmişti. Bu durum hükümetin kalkınma çabalarında Sovyetler Birliği'nden destek beklendiğine işaret ettiği şeklinde de değerlendirilmektedir[116].

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların çoğu iktisat politikasına yansımışsa da bazıları çeşitli sebeplerle uygulanamamıştır. Mesela tütün tekeli kaldırılamadığı gibi daha sonraki yıllarda şeker ithalatı, kibrit ve bazı içkiler imalatı, limanlarda boşaltma ve yükleme işleri de devlet tekeli altına alınmıştır. Ayrıca 1929'a kadar yerli üretim himayeci gümrük vergileri ile korunmamıştır[117].

Aynı zamanda İzmir İktisat Kongresi, millî devletin seçkin tabakaları arasında yapılmış olan iş bölümünün konuşma ortamı olmuştur. Burada sınıflar üstü bir aygıt olarak sunulan devlet mekanizmasının yönetim ve işletimi, millî bürokrasinin bir ayrıcalığı olarak saptandı. Devlet ülkenin ihtiyaçların karşılanmasında yol gösteren ve uzlaştırıcı olacak; ancak ekonomiye karışmayacaktı[118].

Yani Kongre, Ankara seçkinleriyle, Millî Mücadele sırasında uzakta kalan İstanbul ve İzmir iş adamlarını bir araya getirmiştir. Tartışmalarda "millî iktisat" anlayışı, Cumhuriyet'le birlikte yeni şartlara uyarlanacaktır[119]. Bunun yanında İktisat Kongresi'nin İstanbul büyük burjuvazisini kazanmak yolunda bir girişim olduğu da kabul edilmektedir[120].

Türkiye'nin Batı yanında mı Sovyetler yanında mı yer alacağı tartışmalarına İzmir İktisat Kongresi'nde bir cevap verildiği de

---

[115] Mustafa Sönmez, "75 Yılın Sanayileşme Politikası", **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 2.

[116] **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980, s. 77.

[117] **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, s. 79.

[118] Doğu Ergil, **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1981, s. 394.

[119] CarterV. Findley, **Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik**, 1789-2007, Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 271.

[120] Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C.3, I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e, Türkçesi: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 1242.

söylenmektedir. Önceliği özel teşebbüs olan bir ekonomi kongresinin İzmir'de toplanması kararı Lozan görüşmelerindeki İtilaf Devletleri'ne de bir mesaj olarak görülebilirdi. Yeni Türkiye'nin Sovyetleri değil, Batı'yı tercih ettiği bu Kongre ile gösterilmek istenmiştir[121].

Lozan görüşmeleri kesintiye uğramış olsa bile Kongre'de kapitülasyonların kabul edilmeyeceği vurgusu İtilaf Devletleri'ne bir uyarı niteliği taşıyordu. Türkler kapitülasyonların devamını siyasî bağımsızlık için de engel olarak görüyorlardı. Osmanlı döneminde kapitülasyonlar aracılığı ile dış müdahalelerin varlığı ve Osmanlı idaresinin çaresiz kalışı bu konuda ciddi bir hassasiyet doğmasına neden olmuştur[122].

İzmir İktisat Kongresi sonunda iki temel belge ortaya çıktı. "Misak-ı İktisadî" çalışma hayatı üzerindeki etik değerlere yer verirken, diğer belgede her grubun önerileri kayıt altına alındı. Çiftçi grubu rejinin kaldırılmasını, tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılmasını, köylülere tarım metotlarının öğretilmesini, ziraî kredilerin düzene konulmasını istiyordu. Sanayiciler ise korumalı gümrük vergileri konulmasını, sanayicilere kredi açılmasını ve ulaştırmanın kolaylaştırılmasını istemekteydiler. Ticaret grubunun öncelikli isteği bir ticaret bankasının kurulması idi. Ayrıca borsaların millileştirilmesi, tekelcilikle mücadeleyi, ipotek karşılığı kredi verilmesini ve haberleşme ile ulaşımın kolaylaştırılması talepleri vardı. İşçi temsilcileri ise milletvekili ve belediye seçimlerinde meslekî temsil esaslarının uygulanmasını, mesai saatlerinin sekize indirilmesini, ücretlerin para olarak gününde ödenmesini, hayat ve kaza sigortası uygulaması başlatılmasını öneriyorlardı[123].

***

Prof. Dr. Erol Zeytinoğlu "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri"nde Prof. Dr. Akın İlkin'in bildirisinden[124] sonraki "Genel Görüşme" kısmında da söz alarak, İzmir İktisat Kongresi'nin hem niteliği hem de Lozan Barış Antlaşması'nın getirdiği sonuçlar açısından kapitülasyonların dönemi etkilemesine değinmiştir. Prof. Zeytinoğlu, Prof. İlkin'in açıklamalarında Atatürk dönemi Türkiye ekonomisini "liberal dönem" ve "devletçi dönem" olarak tasnif etmesine dikkat çekmiştir. Prof. Zeytinoğlu genellikle böyle bir yorumun var olduğunu belirterek, İzmir

[121] Mehmet Kayıran, Selami Saygın, agm., s. 32.

[122] Mehmet Kayıran, Selami Saygın, agm., s. 38.

[123] Abdurrahman Çaycı, **Mustafa Kemal Atatürk, Millî Bağımsızlık ve Modernleşme Önderi (Hayatı ve Eseri),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 393.

[124] Akın İlkin, agm.

İktisat Kongresi'nden 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar geçen zamanı "liberal dönem" olarak adlandırmanın mümkün olamayacağı kanaatindedir. İzmir İktisat Kongresi'nde sanayi ile ilgili kararlar alınmış olmasına rağmen, bu kararların özel sektör tarafından gerçekleştirilebilecek türde kararlar olmadığını ifade etmiştir.

Kendilerini yanıltan tarafın da bu olduğunu söyleyen Prof. Zeytinoğlu, İzmir'de kararlar alınmış olmakla beraber Lozan'da 1929'a kadar gümrük bağımsızlığına sahip olunamayacağının tescilini Türkiye'nin kendi gümrüklerine hükmedememesi demek olduğundan, 1916'daki gümrük vergilerini kullanmak zorunda kalarak, açık pazar olmaya devam ettiğini ifade etmiştir. Yani Lozan'da altı yıl daha gümrüklere dokunulamayacağının kabulü ile 1923-1929 arasında özel sektöre ağırlık verildiğini; ancak özel sektör başarısız olduğu için de 1934'te devletçiliğe geçildiğinin ifade edilmesine itiraz etmektedir. Halbuki o dönemde özel kesimin oluşmadığını söyleyen Prof. Erol Zeytinoğlu, Şunları söylüyor: "Açık gümrüklerin arkasında açık bir pazar ekonomisi içinde İzmir Kongresi'nin hangi kararlar alınırsa alınsın özel kesim fiili olarak ekonomi alanında mevcut değildir, olamaz. Gümrük duvarları ile himaye edilmeyen bir ekonomide özel kesimin varlığından bahsedebilmek mümkün değildir"[125].

[125] Akın İlkin, agm., Genel Görüşme Bölümü, s. 109-110.

SONUÇ

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi, zamanlaması ve seçilen mekân açısından dikkat çekici özelliklere sahiptir. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir tarihte ve Türk zaferinin simgesi olmuş İzmir'de iktisat başlıklı bir kongrenin toplanması üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Yeni Türkiye'nin iktisadî geleceğinin ana hatlarının belirlenmesi için yapıcı sonuçları olan Kongre'nin toplandığı günler için ayrı bir anlamı olmuştur. Bu tarzda bir toplantının gerçekleşmesinden ne beklenildiği sorusu konuya değinen herkesin birbirinden farklı olabilecek sonuçlara ulaşmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un birlikte tasarladıklarının söylenebileceği bu Kongre'nin 1923 Şubat ve Mart aylarındaki önceliği olan bir beklentisi yanında o günler için oldukça devasa ölçekte bir toplantının yapılması sonucu elde edilen istek ve bilgilerin Türkiye'nin ekonomisinin gelecekteki inşasında kullanılacak orta ve uzun vadede yapılacaklar listesi olduğu söylenebilir.

Bu açıdan incelendiğinde Türkiye İktisat Kongresi veya İzmir İktisat Kongresi adıyla tarihe geçen Kongre'den bazı beklentilere temel teşkil ettiği söylenebilir. Buna açık ve gizli beklentiler olarak bakılabilir. Açık beklenti, konusu "ekonomi" olan toplumsal bir hareket şeklinde gelişen Kongre'nin doğal olarak bu esas üzerine kararlar alacağıdır. Gerçekten de bu ekonomik yaklaşım İzmir İktisat Kongresi'nin sonunda tüm netliği ile görülür. Zaten İktisat Kongresi'nin bu yönü araştırmalarda da oldukça çok ele alınan tarafıdır.

Ancak İzmir İktisat Kongresi "gizli" demenin mümkün olabilecek adı konulmamış bir başka gündeme de sahip olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Kongre'nin toplandığı günlerin hassasiyetine uygun olarak kısa vadede beklenenler olduğu gibi bu kararların uygulanabilmesi için yani Lozan görüşmelerinde Türkiye lehine çıkacak sonuçla sağlanacak barış ortamı elde edildikten sonra da Kongre'nin diğer uygulanabilir kararlarına bakılabilmiştir.

Kongre'nin toplandığı günlerde şüphesiz esas düşünce, Lozan görüşmelerinin Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlanmasına giden yolun açılmasıydı. O gün için İzmir'deki toplantının öncelikli amacı, kalıcı bir iktisat programı hazırlamaktan ziyade, Lozan görüşmelerinin kesilmesine neden olan hususları hem Türkiye kamuoyuna duyurmak hem de barış

antlaşmasına engel olan bu sorunların dünya barışının sağlanmasına da engel olduğunun uluslararası alanda duyurulması arzusu idi.

Türkler uzayan savaşı zaferle sonlandırmışlardı. Doğal olarak bir savaşın sona ermesi için gerekli bütün şartlara sahiptiler. 11 Ekim 1922'de savaşın çatışma kısmı sonlandırılmış ve nihaî barışı sağlayacak görüşmeler de başlamıştı. Yine de bu durumda bile İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye mağlup olmadıklarına dair düşünceleri ve yüzyıllar boyunca imparatorluk topraklarında elde ettikleri kazançlarını bu savaşın sonunda kaybetmek istememeleri sorunların asıl kaynağı oldu. Osmanlı döneminden kalan kapitülasyonların geleceği ile ilgili anlaşmazlık, Kurtuluş Savaşı sonrasında esas barışı sağlamak için toplanan Lozan Konferansı'nın kesilmesine varacak kadar İtilaf Devletleri'nin önemsedikleri bir konu olarak tarihe geçti. 4 Şubat 1923'te Lozan'daki görüşmeleri kesen İtilaf temsilcileri şehri terk ettiler ve barışın sağlanması hususunda ciddi bir problem ortaya çıktı.

Tam da bu günlerde Atatürk'ün Lozan'da olup bitenleri dünyaya ilan edebilmek için İzmir'de Lozan görüşmelerinin esas sorunu olan ekonomiyi ön plana çıkardığı bir kongre toplama kararı oldukça önemli bir teşebbüs oldu.

Türkiye ekonomisinin her alanından temsilcilerin davet edildiği Kongre, üç etkiye sahip olmuş gibi görünüyor. İlki Kongre'nin Lozan'daki İtilaf temsilcilerine bir cevap olduğudur. İkincisi Lozan Barış Antlaşması'nın ekonomik sınırlarının burada belirlendiğidir. Üçüncü olarak da Cumhuriyet döneminin ekonomik hayatına yapıcı etkileridir.

Aslına bakılacak olursa, İzmir İktisat Kongresi'nin yapısal varlığının tartışılabilecek yönleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Askerî bir zafer, kalıcı bir barışa giden yolda en önemli adım olduğundan Türk Milleti bunu değerlendirmenin geleceği için ifade ettiği anlamı iyi bilmekteydi. Tarafların belirlenen bir metinler bütününe koyacakları imzalarla yürürlüğe girecek barışın önünde duran kapitülasyonlar konusunun aşılamamış olması bu hususun Avrupalılar için Türkiye'de sürdürmeye çalıştıkları ekonomik çıkarlarının kendilerince ne derece kârlı bir uygulama olduğunu gösteriyor. Bu anlaşmazlık Konferansın dağılmasına neden olduğu gibi Lozan Barış Antlaşması'nda kaldırılırken bile kapitülasyonların altı yıl daha devam etmesi kabul edilmek zorunda kalınmıştı.

KAYNAKÇA

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, s. 83 (5 Şubat 1923'te Lozan'daki Görüşmelerin Kesilmesi Üzerine Sorulan Bir Soruya Cevap Olarak Vakit Muhabirine, **Vakit**, 6 Şubat 1923.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 79 (25 Aralık 1922 Tarihinde Le Jurnal Muhabiri Paul Herriot'ya Çankaya'da Verilen Beyanat. **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Ocak 1923).

A. Âfetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, 17 Şubat-4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.

A. Âfetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969.

Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981

Avcı, Orhan, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası", ataturkansiklopedisi.gov.tr. (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023).

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi**, 1838'den 1995'e, Dördüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (**BCA**), 6-49-17/06.02.1923.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, HR. İm. 48-16. M. 05.05.1923.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, C 1, 1923-1940, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980.

Çaycı, Abdurrahman, **Mustafa Kemal Atatürk, Millî Bağımsızlık ve Modernleşme Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

Dinçel, Gülay, "İzmir İktisat Kongresi'nde Sanayi Kesimi", **75. Yılda Çarklar'dan Chiplere**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Elmacı, Mehmet Emin, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001.

Erdal, Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu 1923-40", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, Derleyenler: D. Quataert, E. J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Ergil, Doğu, **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1981.

Findley, Carter V., **Modern Türkiye Tarihi**, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007, Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Devrimler ve Tepkiler (1924-1930), Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2006.

İlkin, Akın, "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri,** 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981.

İnönü, İsmet, "İstiklal Savaşı ve Lozan", **Cumhuriyet'in 50 Yıldönümü Semineri**, Seminere Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1975.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, I. Cilt, Hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1994.

Karabekir, Kazım, **Günlükler (1906-1948)** 2. Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Hazırlayan: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Kayıran, Mehmet, Selami Saygın, "İzmir İktisat Kongresi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Eskişehir 2019.

Kepenek, Yakup, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, [Ankara] 1983.

Keyder, Çağlar, **Dünya Ekonomisi içerisinde Türkiye (1923-1929),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

Kili, Suna, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.

Sak, Güven, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Murat Ulutekin, Nesim Şeker, Özgür Gökmen, Proje Yöneticisi: Uygur Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2001.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2023.

Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2006.

Lozan Barış Konferansı, **Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C IV, 1 Şubat-22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler, Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Millî Egemenlik Belgeleri, Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Millî Beyannamesi, Derleyen: Sefer Yazıcı, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayını, Ankara 2015, file:///Users/orhanavci/Downloads/201503186.pdf, Erişim Tarihi 25 Ağustos 2023.

Ökçün, A. Gündüz, 1**920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1971.

Ökçün, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar,** Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara 1997.

Önsoy, Rıfat, **Malî Tutsaklığa Giden Yol, Osmanlı Borçları (1854-1914),** Turhan Kitabevi, Ankara 1999.

Özdemir, Hikmet, **Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul 2019.

Özgüven, Ali, "Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)", **Journal of İstanbul Kültür University**, 2002/2.

Özkan, Asaf, "Milli Mücadele'den Sonra ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yabancı Sermayeli Şirketlerde Türkçe Meselesi", **Belleten,** C LXXVIII, Ankara Aralık 2014, S 283, Türk Tarih Kurumu Yayını.

Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, Çeviren: Mehmet Harmancı, eyayınları, İstanbul 2010.

Sönmez, Mustafa, "75 Yılın Sanayileşme Politikası", **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Tokgöz, Erdinç, "Türkiye İktisat Kongresi", ataturkansiklopedisi.gov.tr (Erişim Tarihi: 01.08.2023).

Toprak, Zafer, **Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2019.

Turan, Şerafettin, **Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik, Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

Türkyılmaz, Ubeydullah, **Birinci İzmir İktisat Kongresi ve Hukuki Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Ülken, Yüksel, "İzmir İktisat Kongresi'nin Anlam ve Değerlendirilmesi", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran [1981], Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermer Çifter Konferans Salonu, İstanbul 1981.

Villalta, Jeorge Blonco, **Atatürk,** Çeviren: Fatih Özsu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982,

Yerasimos, Stefanos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C 3, I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e, Türkçesi: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Yılmaz, Faruk, **Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar, Duyun-ı Umumiye**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL KİMLİK ARAYIŞI OLARAK "KEMALİST HAREKET" (1923-1950)

Orhan TURAN*

Özet

Lozan Antlaşması ile Kıbrıs'ın İngiltere egemenliğinde olduğu kabul edilmiştir. Araştırmanın temel amacı 1923-1950 arasında Türk toplumunun Enosis ve Sömürge Yönetimi ile olan mücadelesinde Kıbrıslı Türk aydın ve liderlerin kimlik/aidiyet arayışı tartışmalarını Türkiye'deki Kemalist modernleşme kavramıyla değerlendirilebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Mevcut çalışmada İngiliz ve Türk arşiv belgelerinden hareketle Kıbrıslı Türklerin kendi aralarındaki siyasi hizipleşmeleri, İngiltere'nin Kemalist kimlik hareketinin kökleşmesi ve kitleselleşmesini önlemek için tedbirler alması, İngilizci Türk liderlikle Kemalist muhalefet hareketi arasındaki ilişkiler ve bu ilişkileri şekillendiren siyasi dinamikler, 1930 Yasama Konseyi Seçimleri'nde Kemalist siyasal liderliğin tavrı, 1931 Meclis-i Milli Kongresi, 1931 Rum isyanı sonrasında getirilen muhalefet yasağı ve Kemalist muhalefet kadrolarının dağıtılması, İkinci Dünya Savaşı sırasında yeni Kemalistlerin ortaya çıkışı ve İngilizci Türklerle ilişkileri ile savaş sonrasında Enosise karşı Kemalistlerle muhaliflerin gerçekleştirdiği tarihsel uzlaşma gibi konular ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın sonucunda elde edilen hususlar; Kıbrıslı Türklerin Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türkiye'de gerçekleşen inkılapları gönüllü olarak kabul ettiği ve sosyal hayatında uyguladığı, antiemperyalist Kemalist kimliği benimsediği, aydınlanma ve modernleşme hareketleri noktasında Türk toplumunda aydınlanmacı yeni genç neslin ortaya çıktığını, kurumsal yapı ve toplumsal kimliğin yeniden yapılandırıldığı ve nihayetinde Kıbrıs Türk toplumunun bu siyasi ve sosyal inşa sürecinin Kemalist ya da Türklük bilinciyle geliştiği ve şekillendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıslı Türkler, Kemalist, Evkaf, Sömürge Yönetimi, Türkiye.

* Doç. Dr., Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi-Tarih Bölümü, orhannturann@gmail.com

KEMALIST MOVEMENT AS A SEARCH FOR SOCIAL IDENTITY IN TURKISH CYPRIOTS IN THE BRITISH COLONIAL PERIOD

Abstract

With the Treaty of Lausanne, it was accepted that Cyprus was under British sovereignty. The main purpose of the research is based on the idea that the Turkish Cypriot intellectuals and leaders debates on the search for identity/belonging in the Turkish society's struggle with Enosis and Colonial Administration between 1923 and 1950 can be evaluated with the concept of Kemalist modernization in Turkey. In the present study, based on British and Turkish archive documents, the political schisms of the Turkish Cypriots among themselves, the UK's taking measures to prevent the rooting and massification of the Kemalist identity movement, the relations between the British Turkish leadership and the Kemalist opposition movement, and the political dynamics that shape these relations, in the 1930 Legislative Council Elections. The attitudes of the Kemalist political leadership, the 1931 National Assembly, the opposition ban after the 1931 Greek revolt and the dissolution of the Kemalist opposition cadres, the emergence of the new Kemalists during the Second World War and their relations with the English Turks, and the historical reconciliation between the Kemalists and the opponents against Enosis after the war were discussed. received and evaluated. In this context, the points obtained as a result of the research; The Turkish Cypriots voluntarily accepted the reforms that took place in Turkey under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and implemented them in their social life, adopted the anti-imperialist Kemalist identity, emerged in the Turkish society at the point of the enlightenment and modernization movements, the institutional structure and social identity were restructured, and finally the Turkish Cypriot It is seen that this political and social construction process of the Turkish society has been developed and shaped by Kemalist or Turkish consciousness.

Keywords: Turkish Cypriot, Kemalist, Evkaf, Colonial Administration, Turkey.

GİRİŞ

Kıbrıs, 4 Haziran 1878 antlaşmasıyla İngiltere'ye devredildiğinde adanın ilk Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley Larnaka'ya vardığında Kıbrıs Başpiskoposu'nun başkanlığındaki bir heyet tarafından karşılanmıştır. Başpiskopos kendisini selamladıktan sonra şu ifadeleri kullanarak adanın bir bakıma kaderinin nasıl değişeceğinin ipuçlarını aktarmıştı: "*Biz bu yönetim değişikliğini memnuniyetle karşılıyoruz. Çünkü İngiltere'nin daha önce Yunan adalarını verdiği gibi Kıbrıs'ı da Yunanistan'a Anavatanımıza bırakacağından eminiz*"[1]. Kilise'nin bu beklentisi adanın Yunanistan' a ilhakı veya Enosis anlamına gelmekteydi. Kilise başta olmak üzere Rum kamuoyu her fırsatta Sömürge Yönetimi'nden Enosis'i talep edecekti. Diğer taraftan adanın Müslüman-Türk nüfusu Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürürken adayı Osmanlı toprağı ve kendilerini de Osmanlı addetmekteydi. İngilizlerin yaptığı ilk iş Türkleri bürokrasiden uzaklaştırmak ve onların yerine Rumları görevlendirmek olmuştur. Buradan hareketle yönetimde yeni bir örgütlenme ve tasfiye gerçekleştirmiştir. Amaç Türklerin idareden uzaklaştırılması ve Rumların bir müttefik olarak kazanılmasıydı. Böylece Rumlar, İngilizlere daha fazla bağlanacak ve Türk idaresi de yavaş yavaş gücünü yitirecekti[2]. Türkler bütün Osmanlı coğrafyasında memur, asker ve mülk sahibi konumunda olup yönetici durumundaydı. Ancak idare İngilizlere geçince Türkler idare edenden yönetilen konumuna düştü[3].

İngilizler 12 Temmuz 1878'de adaya *de facto* olarak yerleşmeye başladıktan sonra idari bakımdan bazı değişikliklere gitmişti. Öncelikle Osmanlı idari hukukunda kullanılan dini "cemaat" kavramı, Sömürge Yönetimi tarafından etnik kökeni baz alan bir hüviyete dönüşmüştür[4]. Bu kavram zamanla Kıbrıs'taki etnik unsurlar arasında kurumsallaşmıştır. Sömürge Yönetimi'nin 1882'de Kavanin Meclisi'ni kurması ve etnisiteye göre düzenlemesi de bu ölçekte değerlendirilebilirdi. Mevcut meclis, yasama organı işlevinde olup Krallık Konseyi'nin buyruğuyla yürürlük kazanmıştır. Adanın etnik yapısı doğrultusunda nüfusa göre; 9 Rum ve 3 Türk ile doğal üye olan 6 İngiliz'den oluşmuştur. Daha sonra yapılan değişiklikle Rum

[1] C.W.J. Orr, **Cyprus Under British Rule**, Zeno Publishers, London, 1972, s.160.

[2] Fikret Alasya, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları-24, Başbakanlık Basımevi, 1992, s.24-25.

[3] Alasya, **age.**, s.25.

[4] Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs Meselesi ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti (15 Ağustos 1960)", Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kibris-meselesi-ve-bagimsiz-kibris-cumhuriyeti-15-agustos-1960/?pdf=5729 (Erişim Tarihi: 11.04.2023).

nüfusunun artmasıyla üyelerinin sayısı 12'ye çıkarılmış buna karşılık İngiliz üyelerin sayısı da 9'a yükseltilerek denge her zaman korunmuştur. Rumların çoğunluğuna karşı Türk-İngiliz işbirliği çerçevesinde eşitlik durumunda ise Yüksek Komiser'in oyunun belirleyici olacağı hesaba katılmıştır[5]. Zira Sömürge Yönetimi'nin bu düşüncesi doğru çıkmış ve tesis edilen mevcut düzen uzun yıllar varlığını sürdürmüştür.

Kıbrıs Rumları Enosis kampanyasını uzun yıllar sürdürmüştür. Ada Türkleri ise genel olarak sessiz kalmıştır. Bu durumun temel nedeni İngilizlerin Kıbrıs'taki idaresinin geçici olduğuna yönelik düşünceydi. Adadaki Türk liderler (Müftü/kadı vs.) de sorunu bir Londra ve İstanbul meselesi olarak görüyordu. Ancak Türkler de artık Rumlar gibi örgütlenmenin önemini fark etmişti. Nitekim Rumların *Kipriagos Silagos* (Kıbrıs Kahvehanesi) siyasi yapısına benzer Lefkoşa'da 1891'de Kıraâthane-î Osmanî'yi kurmuştur. Bugünkü anlamda siyasi bir yapı değildir. Fakat toplum sorunları hakkında görüş alışverişinde bulundukları bir nevi siyasi tartışmaların yapıldığı mekândı[6]. Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılın sonlarında tartışılan fikir hareketlerinden ada Türkleri de etkilenmiştir. Nitekim 1890'lardan itibaren yayınlanan gazetelerde Jön Türk fikriyatından etkilenen Türkçü bir aydın kesim karşımıza çıkmaktadır[7].

Osmanlı Devleti sınırları dışına kaçmak zorunda kalan Jön Türklerden bir kısmı Kıbrıs'a yerleşerek buradaki aydın çevreleri etkilemiştir. Jön Türkçülük adada kendisini İngiliz muhalifliği şeklinde göstermiştir. Özellikle İsmail Fethi, Ahmet Tevfik, İzmirli Saffet Bey gibi Jön Türkçü yazarlar gazeteler aracılığıyla Padişah II. Abdülhamid'e ve Enosise karşı muhalefet etmiştir[8]. Kıraâthane-î Osmanî aynı zamanda 25 Aralık 1891'de Zaman gazetesini yayımlamaya başlamıştır[9]. Gazetenin yayın amaçları arasında; İngiliz sömürgeciliği ile mücadele etmek, Türklük bilincini ayakta tutup anavatanın güveninin devamını sağlamak, Kıbrıs meselesinin dünyaya yalnız Rumların bakış açısı ile duyurulmasının önüne geçmek, Enosise karşı durmak, Türkçeyi bir yazı dili olarak adada var etmek, Türk toplumunu kalkındırmak, esnaf ve işçinin haklarını korumak, Türklerin çıkarlarını

---

[5] Fadıl Niyazi Korkut, **Hatıralar**, Yay. Haz. Harid Fedai-Mustafa H. Altan, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, KKTC, 2000, s.125.

[6] Alasya, **age.**, s.38.

[7] Cemalettin Ünlü, **Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)**, basım yeri ve tarihi yok, s.21.

[8] Ünlü, **age.**, s.21 vd.

[9] **Zaman**, 25 Aralık 1891, S 1. Zaman gazetesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Turan, **Tarihten Günümüze Kıbrıs Türk Basını (1879-2009)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s.29-34.

muhafaza etmek gibi genel anlamda Türk cemaatinin birlik ve beraberliği etrafında kenetlenmesi yanında Türk aydınının sorun ettiği konuları görebilmekteyiz[10]. Sorunların teşhisi ortaya konulurken bunların çözümüne yönelik yapılması gereken koşullar da belirtilmiştir.

XIX. Yüzyıl sona ererken Türkler, Padişah'ın fermanındaki geçici sözüne gönülden inanmıştır. Bu yüzden İngilizlere misafir gözüyle bakılırken Rumlar ise hemen İngilizce öğrenmeye başlamıştı. Türklerin İngilizce öğrenimine geç başlamış olmalarının sonucu olarak işgalden kısa bir süre sonra Rumlar; komiserlik başkâtipliklerini, mahkeme mukayyitliklerini defterdarlık ve müfettişlik dairelerindeki yüksek memuriyetleri ellerine geçirmişti. Rumlar yavaş yavaş Yunanlık emeline doğru ilerlerken Türklerin gösterebildikleri tek milliyetçilik göstergesi Kavanin Meclisi'ndeki Türk üyelerin açış söylevine verdikleri cevaptı. Adanın Yunanistan'a ilhak edilmesi hakkındaki Rum isteklerine karşı Türk üyeler "*Adanın meşru sahibi olan Devlet-i Âliyye-i Osmaniye'ye iadesi*"ni dile getirmekteydi[11].

Kıbrıslı Türkler, İngiliz egemenliğinde Müslüman bir cemaatten uluslaşma sürecine doğru evrilen bir aşamadan geçmiştir. Şöyle ki Türkçülük fikrine sarılması ve varlık mücadelesi vermesi bu önemli değişimin sonucuydu. Dolayısıyla Türkler, Kıbrıs sorununu varlık/yokluk zaviyesinden değerlendirmiş ve toplum bilincini de Anadolu'da ortaya çıkan fikir hareketleriyle eşitlemiştir[12]. Osmanlı coğrafyasında bir modernleşme hamlesi olarak ortaya çıkan Jön Türk hareketi, 1908 İhtilâli'nin ardından adada da taraftar bulmuştur. Hatta Padişah taraftarı Sünuhat gazetesi gibi birtakım yerel Türk gazeteleri dahi Meşrutiyet'in ilanıyla İttihat Terakki Cemiyeti yanlısı bir yayın çizgisine yönelmiştir. Aslında bu bağlılık Padişah'a değil anavatan olarak kabul edilen Osmanlı Devleti'ne idi[13].

II. Meşrutiyet'in ilanı elbette Kıbrıs Türkleri arasında sevinçle karşılandığı gibi Türk cemaatinin siyasal, sosyal ve kültürel hayatına da canlılık kazandırmıştı. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in yeniden tesis edilmesinden sonra başlayan yeni derneklerin kurulması Kıbrıs'ı da de etkiledi. Bu durum Türk cemaatinde Türkçülük fikrini savunanların sayısını artırmıştır. Buradan hareketle adada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

[10] **Zaman**, 25 Aralık 1891, S 1.

[11] Korkut, **age.**, s.125-127.

[12] Tamçelik, agm.

[13] Meltem Onurkan Samani, **Kıbrıs Türk Milliyetçiliği**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.23.

kurulmasından sonra adında Türk olan Türk Teavün Derneği 1908'de kurulmuştur. Yine aynı yıl içerisinde aralarında Fadıl Niyazi Korkut'un da olduğu Terakki Kulübü kurulmuştur. Türk Teavün Derneği dışında bulunan gençlerin birçoğu Terakki'ye katılmıştır[14]. Jön Türk hareketi sosyal alanda taraftar bulduğu gibi zamanla siyasi çevrelerde de etkisini göstermiştir. Örneğin Kavanin Meclisi'nde ve Evkaf yönetiminde bulunan kişiler Evkafçı (Hükümetçi/İngilizci) olarak bilinirdi. Diğer taraftan Türkiye'deki inkılâpların adaya da yansımasını isteyen yenilikçiler (Milliyetçiler/Halkçılar) vardı. Dolayısıyla bu iki kesim arasında sürekli bir çekişme mevcuttu[15]. Evkafçılar, gençlerin örgütlenmesinden yana değildi. Çünkü bu kulüpte toplanmış olan gençliğin çoğunluğu Evkaf'ın politik anlayışının karşısında idi. Terakki Kulübü'nün kapanmasından sonra Hürriyet Kulübü kurulmuştur. Daha sonra ise Hürriyet ve Terakki birleşmiştir. Cemiyet, İttihat ve Terakki taraftarları arasında tesis edilmiştir. Türk gençlerini bir çatı altında birleştirmek için kurulan cemiyet I. Dünya Savaşı'na kadar milli ve toplumsal faaliyetlerin öncülüğünü yapmıştır[16]. Dönemin Türk basınından Seyf ve Sünuhat gibi gazeteler[17] de Jön Türklere destek veren yayınlar yapmıştır. Basının kamuoyu oluşturma gücünden hareketle Jön Türk hareketinin söylem bazında kullandığı bir anlamda daha önce pek az bilinen hak, hürriyet, anayasa, meşruiyet gibi kavramlar gündelik hayatta telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu süreç içerisinde Türk cemaatinde yeterince ilgi görmeyen Jön Türk akımı ve cemiyet faaliyetleri artık Rumların Enosis kışkırtmalarıyla artan bir teveccühe mazhar olmuştur. Özellikle Mağusa'da Namık Kemal'in yazdığı "Vatan Yahut Silistre" gibi temsillerin sahnelenmesi Rumların Enosis eylemlerine karşı artan tepkinin bir sonucu açısından değerlendirmek mümkündü. Öte yandan İstanbul'da Türk Ocağı'nın açılmasından sonra burada Darülfünun'un Tıbbiye bölümünde okuyan Kıbrıslı Türkler arasında da Türk Ocağı'nın benimsediği ilkeler taraftar bulmuştur. Bunlardan Dr. Pertev, Dr. Şevki ve Dr. Küfi, Türk Ocağı'na girerek Türk gençlik ülküsünü benimsemişlerdi. 1913 yaz tatilinde adaya geldiklerinde Türk Ocağı'nın Kıbrıs'ta bir şubesinin açılması fikri ortaya atılmış ve Kıbrıs Türk Ocağı kurulmuştur[18].

---

[14] Korkut, **age.**, s. 59-61.

[15] Tamçelik, agm.

[16] Korkut, **age.**, s.59-60.

[17] Kıbrıs Türk basını ve Osmanlı hükümetleri arasındaki ayrıntılı ilişkiler için bkz. Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I, (1878-1910), **Atatürk Yolu Dergisi**, S 25-26, Mayıs-Kasım 2000, 119-134.; Turan, **age.**, s.44,60.

[18] Korkut, **age.**, s.63.

Adanın ikinci büyük etnik unsuru olan Türkler İngiltere'nin adayı tek yanlı ilhak ettiği Kasım 1914'e kadar bu yönetimle uyum içerisinde hareket etmeye yönelik bir tavır geliştirmiştir. Bu anlaşılabilir bir durumdu. Zira ada idaresi Kıbrıslı Türklerin kendilerini bir parçası saydıkları Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu bir antlaşma ile devredilmişti. Buna uyum gösterip kabullenmek Osmanlı Devleti'ne sadakat anlamına geliyordu. Bu sadakat 1914 yılına kadar güçlük çıkmadan sağlanmıştı. Kuşku yok ki buna Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan bağlılık yanında çok somut bir etken daha eklenebilirdi. Bu faktör Rum toplumunun öteden beridir gelen Enosis taleplerine İngiliz yönetiminin karşılık vermemesi yani İngilizlerle Müslümanların somut bir anti Enosis ortak paydasının bulunmasıydı. Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin yollarının ayrılması İngiltere'nin adayı ilhak etmesi, anılan geleneksel sadakatin birinci etkenini ortadan kaldırdığı için iki taraf arasındaki ilişki de sarsıntı nedeniydi. Bu sarsıntının sancıya dönüşmesinin ve Müslüman Türklerle İngiliz yönetimi arasındaki güvensizlik makasının açılmasının ikinci ve daha somut nedeni ise İngiltere'nin 1915'de Yunanistan'a götürdüğü Enosis önerisiydi[19]. Bu ikinci neden birincisinden çok daha somuttu. Çünkü Müslüman Türk toplumu için İngiliz Yönetimi de kabul edilebilirdi. Ancak Yunanistan'a iltihak anlamına gelen Enosis asla kabul edilemezdi. Bu Girit benzeri bir toplu kıyım veya toplu göç anlamına gelirdi. İşte bu koşullarda Kıbrıslı Türklerin kanaat önderleri, aydınları bir toplumsal güvenlik, aidiyet-kimlik arayışına ya da bir başka anlatımla "*kimiz ve ne olacağız*" sorusuna yanıt aramaya başladı[20].

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrıldığını kabul etmiştir. Kendilerini Osmanlı'nın bir parçası sayan Kıbrıs Türklerinin geleceği açısından bu durum hayal kırıklığıydı. Mütareke sonrasında Tüccar Lefkoşalı Said Ömer Bey'in başında olduğu bazı Lefkoşalı gençler Müftü'ye başvurarak ada Türklerinin kaderini düşünmek üzere bir Milli Kongre toplanması fikrini ileri sürmüştür. Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi bu talebi kabul ederek 10 Aralık 1918'de kongreye temsilci göndermeleri için bütün kasaba ve köylere beyanname göndermiştir. Nitekim Meclis-i Milli belirtilen tarihte Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi ve Öğretmen Mehmet Remzi (Okan) Bey'in öncülüğünde yaklaşık 200 kişinin katıldığı Lefkoşa'da Müftü'nün konağında

[19] **The National Archieves (TNA), Colonial Office (CO)** 926/174, p.2.

[20] Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi 1878-1960- Kolonyalizm Ulusçuluk ve Uluslararası Politika,** İmge Kitabevi, Ankara, 2020, s.161.

toplanmıştır[21]. İki gün süren görüşmelerde adanın eski sahibi Osmanlı Devleti'ne iadesi ve Paris'te toplanacak konferansa Kıbrıslı Türkler adına Hacı Hafız Ziyai Efendi'nin temsilci olarak gönderilmesi kararları alınmıştır. Ayrıca toplantıda Türk toplumunun haklarının korunması maksadıyla meclis tarafından Türkiye'ye bir heyet de gönderilecekti[22]. Fakat Sömürge Yönetiminin Paris'e gidecek temsilcilere izin vermemesi[23] Kıbrıslı Türklere artık Enosis ile mücadelede İngilizlere güvenilemeyeceğini göstermekle kalmadığı gibi ilişkilerdeki gerginliği daha da artırıp arayışa ivme kazandırmıştır. Kongre Türk cemaat liderlerinin geleceğe dair sorular sorması ve toplumsal arayış açısından cevapların tartışıldığı bir platform olmuştur. Zira Anadolu'daki Milli Mücadelenin mihenk aşamaları olan Erzurum ve Sivas kongrelerinin tarihleri düşünüldüğünde meclis toplayarak burada mevcut konumları ve geleceğe yönelik durum değerlendirmesi yapmaları ada Türklüğünün ilk örgütlü seslendirilişin mücadelesini göstermesi bakımından önem taşımıştır.

1- Kıbrıs'ta Kemalist Kimliğin Ortaya Çıkışı ve Evkaf Güdümlü Muhalefetin Kurumsallaşması

İttihat Terakki Cemiyeti'nin Kıbrıs'ta bir şubesi konumundaki Hürriyet ve Terakki kulübü üyelerinden Dr. M. Esat, Dr. Behiç ve Hasan Karabardak'ın Sömürge Yönetimi tarafından 1919 baharında "*Türkçü ve İslamcı bir isyan hazırlığında olup Magosa'da tutuklu bulunan Osmanlı savaş esirlerini kurtarmayı planladıkları*" gerekçesiyle tutuklanarak Girne Kalesi'ne hapsedilmiştir[24]. Kıbrıs Türk tarihinde bu tür örneklerin sayısı elbette artırılabilirdi. Buradan hareketle aydınlar arasında bir Türklük bilincinin giderek geliştiği anlaşılmaktadır. Fakat aydınların 'Osmanlı' ve 'Müslüman' kimliklerinden farklılaşmaları Kıbrıs'ın kendine özgü koşullarından ötürü kolay değildi. Enosis'ten dolayı adanın Osmanlı geçmişini ve kimliğini reddetmek Türklerin ada üzerinde var olma haklarını yadsımak anlamına gelebilirdi. İşte bu nedenle Anadolu'da Osmanlı-İslam kimliğini bir kenara iterek "Türklük"ü ön plana çıkaran yeni bir ulus-devlet kurulduktan sonra bile Türk cemaatinin Osmanlı-Müslüman kimliğini bir süre koruduğu ve özellikle 1920'li yıllarda kendilerini "Türk" olarak – o da

[21] Korkut, **age.**, s.29-31.

[22] Harid Fedai, "Bir Yıldönümü: 11 Aralık 1918", **Yeni Kıbrıs**, Ocak 1985,; Sabahattin İsmail, Ergin Birinci, **Kıbrıslı Türklerin Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre: Meclis-i Milli (1918)- Milli Kongre (1931)**, Cyrep, Lefkoşa, 1987, s.12-66.

[23] Korkut, **age.**, s.29-31.

[24] Samani, **age.**, s.24.

İslam'la Türklüğü özdeşleştirme yolu ile - tanımlamaya başladıklarını ifade etmek mümkündü.

İngiltere için Kıbrıs'ta geçerli olan tehlike 1920'li yıllarda Türk ulusal kimliğiyle kendini bulmuş, dünyada saygın ve antiemperyalist savaşın bayraktarlığını yapar konuma gelmiş Kemalizmin izleyicisi olan buradaki Türklerin varlığı düşünülünce eskisinden daha olası bir tehlikeydi. Yani bir yanda her koşulda Enosise karşı direneceklerini ortaya koyup diğer yandan da Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı modernleşme ve uluslaşma sürecini benimseyerek o günlerin konjonktörünün de kazandırdığı ivmeyle filizlenen Kemalist, modern, Müslüman bir cemaati çağdaş ulusal bir topluma evrilme hedefinde olan Kemalist Kıbrıslı Türk kimliği, İngiliz sömürge çıkarları için gerçek ve somut bir tehlike haline gelmişti. Başka bir ifadeyle Türk cemaatinin çok kısa bir süre sonra arayışı Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Anadolu'da başlayan İstiklâl Savaşı'na başından beri destek olunarak, onunla özdeşleşerek ve zafer sonunda onun modernist atılımlarını takip ederek Kemalist Türkiye'yi benimsemekle sonuçlanacaktı. Bundan böyle Türkler bir yandan Enosis'e diğer yandan da İngiliz Sömürgeciliğine karşı vereceği savaşımın yanında bir de yeni Türk devletine "*Kıbrıs davasını benimsetme*" gayretinde olacaktı. Bu arada söz konusu etnik farklılaşma sürecinde İngiliz Sömürge politikasının oynadığı önemli rol de göz önünde bulundurulmalıydı.

İngiliz sömürge politikaları, adadaki etnik çeşitliliği dönem dönem birbirlerine karşı kullanmıştır. Dolayısıyla bu duruma bağlı olacak şekilde milliyetçilik akımlarının gelişimi hızlanmıştır. Bilhassa Kıbrıs Türk milliyetçiliği İngiliz ve Rum faaliyetlerinden derinden etkilenmiştir. İngiltere sömürgelerindeki egemenliğini sürekli kılmaya, sömürge devlet mekanizmasını işler hale getirmeye ve sömürgedeki farklı etnisiteye sahip toplumları denetim altına almak suretiyle otoritesini korumaya yönelik politik çözümler üretmiştir. Zikredilen politikalar çoğunlukla "*böl ve yönet*" stratejisini ölçüt almıştır. Bu çerçevede İngiltere, farklı kültürel, etnik ve dini inançlardan mürekkep nüfus yapısıyla Kıbrıs'ta sömürge politikalarını kolayca uygulayabileceği bir sosyal yapı bulmuştur[25].

İstiklâl Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasından sonra Anadolu'da çağdaş Türk devletinin kurulması Kıbrıs Türklerini manen rahatlatmıştır. Artık Rumların Elenizmi ile Sömürge Yönetimi arasındaki kısır döngüden çıkarak kendi ulusal bilinçlerini geliştirme olanakları belirmişti. Buna göre

[25] Samani, **age.**, s.26-27.

adadaki Türk basını ve cemiyetler Anadolu'daki mücadeleye destek olurken aynı zamanda Kıbrıs Türkleri içindeki sosyal ve siyasi denklemi Türkiye'deki yeni sisteme entegre etmeye çalışmıştır. Böylece Türkler arasında Evkafçılara karşı Kemalistler olarak adlandırılan inkılâpçılar yoğun bir teveccühe mazhar olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Enosis hareketinin karşısında yeni bir milliyetçilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Söz, Doğru Yol ve Vatan milliyetçilik akımını ilke edinen yayınlar yapıyordu[26]. Mevcut yoğunlaşma zaman içerisinde daha somut bir raddeye erişmiştir. Bu amaçla kurulan Kıbrıs Türk Cemaat-i İslamiyesi, Evkafçılarla Kemalistler arasında *Osmanlı-Türk* sentezi konusunda mutabık kalmıştı. Bu tesis edilen teşkilata bir de ana tüzük hazırlanmıştır. Evkaf ve Müftülük başta olmak üzere Türk cemaat davalarından oluşan tüzük, Sömürge Yönetimine sunulmuştur. Kıbrıs Antlaşmasının Osmanlı Padişahına tanımış olduğu cemaat üstü hakları Lozan Antlaşması ile ortadan kaldırıldıktan sonra Kıbrıs Türkleri doğal olarak bu hakların doğrudan doğruya Türk cemaatine devredilmesini talep etmiştir. Bu bağlamda Teşkilat ilk defa olarak bu beklentiyi bir hak olarak ileri sürmüştür. Bu haklar sekteye uğramış olsa da teşkilatın "yaktığı ateş" sönmemiştir[27]. Bir başka ifadeyle Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi bu yakılan ateş üzerinden gelişmiştir.

Kıbrıs'taki Türk basını adada Türk Konsolosluğunun 1925'de kurulmasından sonra Türkiye tarafından daha fazla yakından takip edilmiştir. Şöyle ki Milli Mücadele'nin Türk milleti açısından zaferle sonuçlanması ve yeni Türk devletinin kurulmasından sonra Kıbrıs'ta yaşamaya başlayan 150'liklerden Sait Molla[28] adada yaşadığı sürece buradaki Kemalistlerle çatışma halinde olmuştur. Aynı zamanda adaya geldiği ilk günlerde Kıbrıs'taki İngiliz yetkililerinden kendisinin Kıbrıs Kadısı[29] olarak atanması müracaatında bulunan Sait Molla özellikle Söz gazetesi sahibi Mehmet Remzi Bey ile çatışma halinde olmuştur. Bir yandan aleyhindeki yayınlara cevap verirken diğer taraftan Sömürge Yönetimi'ne mektuplar yazmıştır. Bunların yanında ada Türklerinin Kemalist inkılâpları özümseme girişimlerini de başarısız kılmaya çalışmıştır. Bunu gören Söz ise Sait Molla aleyhinde yayınlar yapmıştır. Onun İstanbul'dan kovulduğu, şapka inkılâbına karşı çıktığı halde kendisinin yurtdışında şapka taktığını ve

[26] Tamçelik, agm.

[27] Kıbrıs Türk Cemaat-i İslamiyesi 1924'te Avukat Midhat ve Avukat Esat beylerin liderliğinde adanın farklı yerlerinden katılım sağlayan temsilcilerin iştirakıyla Lefkoşa'da kurulmuştur. Korkut, **age.**, s.29-31.

[28] Sait Molla'nın Kıbrıs'taki faaliyetleri hakkında bkz. Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 19/57, Ankara, 2003, ss.1211-1238.

[29] **TNA CO** 67/216/3., 25 Ocak 1926.

Türkiye'ye çok kötülükler yaptığını gazetesinin sütunlarına taşımıştır[30]. Bu bağlamda Misak-ı Milli dışında kalan Türkler arasında Kıbrıslı Türkler genel olarak devrimleri tamamen kabul etmiş, yeniliklerin takipçisi olan ilk ve tek topluluk olmuştur. Türkler adanın idarî vaziyetinin verdiği imkânlar nispetinde Türkiye'de yaşanan inkılâpları toplumsal hayatında uygulamaya çalışmıştır. Türk cemaati, Türk abecesindeki yeni harfleri basın yayın unsurlarında ve okullarda uygulayarak kabul etmiş, *birkaçı ihtiyar ve adedi sınırlı olan eski kafalı* müstesna çok az kişi dışında çoğunluk şapka devrimine tâbi olmuştur[31].

Örneğin Mehmet Remzi Bey, Söz gazetesi aracılığıyla cemaatinin sorunlarını gündeme taşıyarak şer'i mahkemeler ve miras hukukunun değişmesi ve yeniden düzenlenmesi için etkili yayınlar yapmıştır. Yeni harflerin Türkiye'de uygulanacağı haberi üzerine de harekete geçmiş ve adada da bu harflerin kabul edilmesi ve yerleşmesi için yoğun çalışmalar sarf etmiştir. Türkiye'de yeni harfler noktasında görevlendirilen Naşit Hakkı (Uluğ) Bey, Remzi Bey'in bu faaliyetlerini öğrendiğinde Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir. Böylece yeni harflerin temini konusunda Mustafa Kemal Paşa, "*Söz gazetesinin siparişi de bizim tarafımızdan ödensin, Kıbrıs'ta Türk sesi sönmesin*"[32] ifadelerini kullanarak adalı Türklerin bu konudaki çalışmalarını desteklemiştir. Nitekim Remzi Bey yeni hurufat konusunda Türkiye'den yardım talebinde de bulunmuş[33] ve bu istek Türkiye tarafından olumlu karşılanarak gazeteye matbaa harfleri gönderilmiştir[34]. Daha sonra yeni harflerin kullanımına dair oluşan kamuoyu baskısı sonuç vermiş ve Müftü Hürremzâde Hakkı Efendi başkanlığında öğretmenler 15 Ağustos 1928'de Lefkoşa'da toplanmıştır. Kemalist devrimle kabul edilen Latin harflerinin uygulanması için girişimlerde bulunmuşlardı. İngiliz Yönetimi'nin tüm baskılarına karşın yeni harflerin kullanımı Türkiye'den daha hızlı bir şekilde Kıbrıs Türkleri arasında yaygınlık kazanmıştır[35].

---

[30] **BCA**, 30.10.0.0/106.695.35., 18.07.1925.; **BCA**, 30.10.0.0/106.695.47., 14.12.1925. Sait Molla'nın faaliyetleri ve beyanatları özellikle Söz ve Birlik gazetelerinin koleksiyonları incelendiğinde görülmektedir. Ayrıca daha önce ifade edildiği üzere Türk Konsolosluğu tarafından da bu kişinin faaliyetleri adı geçen gazeteler yoluyla takip edilmiştir.

[31] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

[32] Ali Nesim, **Batmayan Eğitim Güneşlerimiz**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1987, s.84.

[33] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi** (**BCA**), 30.1.0.0/10.59.6.,21.05.1927.,

[34] **BCA**, 30.10.0.0/83.548.2., 26.02.1929.

[35] Ali Nesim, "Kıbrıs Türklerinde Atatürk ve İlke ve İnkılâpları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 5/14 (Mart 1989), s.309-331.

Nitekim İngiltere bunun önlemlerini almakta gecikmemiştir. Sömürge çıkarlarını korumak, "Kemalist kimlik" hareketinin kökleşmesine ket vurmak yoluyla bir dizi önlemler almaya başlamıştır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti bayramlarında Türk okullarında Atatürk resimlerinin ve Türk bayraklarının asılması engellenmeye çalışılmış, Kemalist öğretmenler sürgün edilmeye başlanmış, fesi çıkartıp şapka giymeye başlayan devlet memurları yargıç ve polisler cezalandırılarak yerleri değiştirilmiş, Türkiye'deki gibi tekkelerin kapatılmasını talep edenler kara listeye alınmış, şeriat yasaları yerine Türkiye'deki gibi medeni yasa istekleri karşılıksız bırakılmıştır[36].

Ancak alınan bu önlemler görülebileceği gibi otoriter korkutmaya dayalı önlemler niteliğindeydi. Bunun için İngiliz yönetimi bunları çok daha etkili, köklü, kurumsallığa dayalı önlemlerle tamamlamıştır. Ortaya Türk cemaatinin en küçük birimlerine kadar ulaşan, çok güçlü bir Evkaf yapısı inşa edilmiştir. Türk cemaatinin en temel kurumu niteliğindeki Evkaf'ın sahip olduğu kaynaklar İngilizci, sömürgeci amaçlarla kullanılarak Kemalistlerin karşısına çıkarılmıştır. Böylece Kemalist, yenilikçi, Türkiye'ye bağlı ideolojik harekete karşı İngilizci, gelenekçi, Evkafçı otoriter liderlik inşa edilmiştir. Adadaki İngiliz çıkarlarını korumak bunun için de Müslüman Türk toplumunu geleneksel yapısı içinde tutarak öncelikle ve özellikle ulusal bilinçlenmesini güçleştirerek sömürgeci karşıtı bir çizgiye gelmesini önlemek misyonuyla Türkler içinde bazı unsurlar bularak Evkaf otoritesine dayalı liderlik oluşturan İngiltere, klasik böl-yönet politikasını Evkaf kurumunu stratejik bir araç olarak kullanarak Türkler arasında uygulamaya koymuştur[37].

Evkaf 1928'de Kraliyet Fermanı ile resmen sömürge kurumu statüsü kazanmıştır. Evkaf'ın aynı zamanda mütevelli tayin ve azil yetkilerini de uhdesinde bulundurması kurumu çok daha güçlü bir konuma getirmiştir. Bir tür sömürge mekanizması Kıbrıs'ın somut koşullarında Evkaf kaynaklarıyla Müslüman Türk Evkaf Müdürü kullanılarak oluşturulmuştur. Bu müdür elindeki kaynaklar ve yetkiler düşünüldüğünde büyük iktidar sahibiydi. Bu erkin en zayıf noktası ise Sömürge Yönetimine olan bağımlılığı idi. Çünkü

[36] Kıbrıs'ta Türk devrimlerinin uygulanması hakkında geniş bilgi için bkz. Reşat Akar, **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, Veb Ofset, İstanbul, 1981, s.25.

[37] Aslında İngiltere'nin adayı ilhak ettiği 1914 yılına kadar süren bu yönetim sistemindeki ilk önemli değişiklik 1915 yılında yayınlanan bir Kral Fermanı ile yapılmıştı. Fermana göre Osmanlı Devletinin Kıbrıs Vakıfları ile bağı tamamen koparılmış ve onun atama yetkisi de krallığa devredilmiştir. Bundan böyle Müdürlük görevi Murahhasça yapılmaya devam edecekti. Ama bu murahhası atayacak olan artık İngiltere idi. Bu değişiklik daha önce anılan ve 1925 yılında önemli ivme kazandığı vurgulanan Kemalist-İngiliz ilişkilerinin çatıştığı zeminde 1928 yılında yeni bir kraliyet Fermanı ile de pekiştirilmiştir. Salih Egemen, **Kıbrıslı Türkler Arasında Siyasal Liderlik**, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa, 2006, s.95-100.

Sömürge Yönetimi, müdürü dilediği zaman görevden alabiliyordu. Elbette Evkaf'ın kaynakları sadece toprakla sınırlı değildi. Aynı zamanda Lefkoşa ve diğer kentlerde yüzlerce işyeri ve ev gibi değerli emlakin ve üstelik Evkaf Sandığı adı verilen bir *İslam Bankası* niteliğiyle büyük nakit paranın da sahibiydi[38]. İşte 1925'te Kemalist akımı dizginlemek kitleselleşmesini önlemek ve emperyalist çıkarlara hizmet etmek amacıyla başına tarihte bilinen adıyla *yüzde 100 İngiliz yanlısı, eski Türk Paşası zihniyetine sahip ve her türlü makamı kendine çeken* "*Sir Münür*"ün getirildiği Evkaf'ın kaynakları bunlardı[39]. Başka bir ifadeyle adada Türk cemaatine mali destek sağlayabilecek tek kurum Evkaf İdaresi idi. Ancak Evkaf Lozan Antlaşması'na aykırı olarak atanmış Evkaf murahhası Münir Bey'in aracılığıyla İngiltere Kralı adına kabul ettirilmişti. Diğer yandan Sömürge Yönetimi, Kilise hiyerarşisi ve emlakına karşı herhangi bir müdahalede bulunmamıştı[40]. Kilisenin malları Rum halkı tarafından belirlenen heyetle ve özerk bir yapıyla yönetildiği halde Evkaf İdaresi, Sömürge Yönetiminin tayin ettiği birer İngiliz ve Kıbrıslı Türk memurla idare edilmiştir[41].

Yukarıda ifade edilen koşullar altında Kemalist hareket önce adanın tek büyük kenti konumundaki Lefkoşa'da filizlenmiştir. Bunun öncülüğünü ise doğal olarak eşraf yapmıştır. Dolayısıyla Sir Münür'ün dizginlemekle görevli olduğu ilk unsur eşrafı oluşturan kişilerdi. Bu hiç de zor sayılmazdı. Çünkü Sir Münür'e eşraftan kişileri adamı konumuna getirmesi için çok büyük olanaklar sağlanmıştı. Bu noktada Sir Münür'ün elinde iki kaynak vardı. Birincisi geçim kaynağı önemli ölçüde vakıf mallarının tayin ve azil

---

[38] Mustafa Haşim Altan, **Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi**, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, Lefkoşa, 1986, s.121.

[39] **TNA CO**, 67/247/13. İngilizler tarafından Koloni'nin Türk nüfusunun lideri olarak tanımlanan Münür Bey'in İngiliz Hükümetine iyi hizmetlerde bulunduğu dile getirilmiştir. 1906 yılında Kıbrıs Mülkiye Memurluğuna girmiştir. 1920'de Hazine'de Sayman Muavinliği yapmıştır. Daha sonra hukuk okumak için İngiltere'ye gitmiş ve 1922'de Baro'ya çağrılmıştır. 1923'te geçici olarak Bölge Mahkemesi Yargıcı olarak atanmıştır. 1926'da Yasama Konseyi üyeliğine seçilmiştir. 1926'da İcranın ek üyesi (bir memuru) olarak atanmış ancak 1929'da yıllık 600 sterlinlik bir maaşla Evkaf Müdürlüğü ve ayrıca yıllık 200 sterlin ilave ücret ile Evkaf Türk Delegesi olarak görev yaptığı için istifa etmesi istenmiştir. Fakat Sömürge Yönetimi 1929'un sonunda Kıbrıs'ta karakter, deneyim ve yetenek bakımından onunla karşılaştırılabilecek başka kimse olmadığı gerekçesiyle istifa ettiği görevine yeniden atamıştır. 1928'de Kral ile kişisel görüşme gerçekleştirmiş ve 1931'de kendisine İngiliz İmparatorluğu Nişanı verilmiştir.

[40] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.

[41] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.; Kıbrıs hukuken Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunduğu zamanlarda Kıbrıs Müftüsü ve Kadısı ile Evkaf Müdürü, İstanbul Hükûmeti tarafından tayin edilmekte ve maaşları Kıbrıs bütçesinden karşılanmaktadır. Ancak 1927 yılında Kıbrıs Valisi olan Ronald Storrs, Kadılık ve Müftülük makamlarını ilga etmiştir. İngiliz sömürge hükümeti, Rumların ruhanî reislerine hükûmetçe maaş verilmediği halde Türk müftüsü ve kadısına Kıbrıs bütçesinden tahsisat verildiğini belirterek, bu durumun iki topluma eşit muamele edilmesi koşulunu zedelediği için kaldırıldığını açıklamıştır **BCA**, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

yetkisini elinde bulundurması; ikincisi de yine geçim kaynağının ikinci boyutunu oluşturan devlet memuriyeti konusundaki yetkisiydi. Başka bir ifadeyle Sir Münür İngiltere'nin Türk toplumuyla ilgili görevlendirdiği bir isimdi. Dolayısıyla kimlerin memuriyete alınacağı, kimlerin sürgüne gönderileceği, işten atılacağı ya da terfi ettirileceği konusunda Sömürge Yönetimi'nin danışacağı ilk ve tek isimdi. Nitekim bu gerçeği genç Rauf Raif Denktaş yıllar sonra Halkın Sesi gazetesinin 18 Mart 1948 tarihli nüshasında Sömürge Yönetimi ile Sir Münür arasındaki ilişkilere değindiği bir yazısında "*Kabile Reisi'ni dinle ve ona göre hareket et*" politikası olarak tarif edecekti[42].

2- 1930 Seçimleri ve Kemalist "Dalga"nın Yükselişi

Kemalist ulusalcılarla İngilizci Evkafçıların en temel ideolojik söylem ayrımları ait olunan toplumu tanımlamada kendini göstermiştir. Özellikle 1920'li yıllarda Kemalizmin ödünsüz savunuculuğu yapan Doğru Yol ve daha sonraki ismiyle Söz gazetesi Türk toplumunu "*Kıbrıs Türk Cemaati*" olarak tanımlamıştır. Oysa İngilizci Evkafçıların savunuculuğunu yapan Hakikat gazetesine göre buradaki toplum bir "*İslam ahalisi*"dir. Hatta çoğu zaman üstü kapalı biçimde de olsa inşa edilmek istenen kimliğin "*Müslüman İngiliz*" kimliği olduğu görülmektedir. Hakikat'ın Kemalistlere mesajı da bu doğrultudaydı: Ahalinin varoluş yolu İngiliz yönetimine daha önce yapıldığı gibi geleneksel sadakatten geçmekte; hükümetle samimi ve "*pürüzsüz işbirliği*"ne devam etmeliydi. Bu yüzden Türk kimliğine sarılan Kemalistleri, "yanlış yol"dan "Doğru Yol"a davet etmekteydi[43].

Bir başka anlatımla İngilizciler, Kemalistlere Türk kimliğinden vazgeçip kendileri gibi İngilizlerle işbirliği öneriyordu. Oysa bu davete Kemalistlerin yanıtı oldukça açıktı. Var olmak için modernleşmek, Türk kimliğine sahip çıkıp Kemalist reformları uygulamak bu anlamda Türkiye'ye sadakat göstermek gerekiyordu[44]. Keza Konsolos Asaf Bey'in desteği ile Kemalist hareket daha fazla taraftar bulmaya başlamıştı. Türk konsolosluğunda ulusal bayram ve milli günlerin kutlanması ada Türkleri arasında yeni heyecanları ortaya çıkarmıştır[45]. Cumhuriyetin ilk on yılı Kıbrıs'ta Türk cemaatinin liderler bazında Kemalistler ve İngiliz işbirlikçisi Evkafçılar arasındaki kamplaşmanın da derinleştiği bir dönem olmuştur.

---

[42] Egemen, **age.**, s.103.

[43] Altan, **age.**, s.737.

[44] Egemen, **age.**, s.118.

[45] İsmail-Birinci, **age.**, s.103.

Artık cemaat içerisinde iki farklı grup vardı: Kemalistler ve Evkafçılar. Bu ideolojik ayrılık özellikle 1930 Kavanin seçimlerinde daha da perçinleşecektir. İki taraf 1920'li yılların son bulup 1930'lu yılların başladığı ilk yılda Sömürge Yönetim mekanizmasının temel çarklarından olan konsey ve buradaki dengelerle adayı yöneten İngiltere için bu dengelerin bozulmaması gerekiyordu. Bunun yolu da belliydi. Türklerin seçeceği üç üye de İngilizci olmalıydı. Kavanin Meclisi seçimleri 15 Ekim 1930'da Türk cemaati içerisinde Kemalist ve Evkafçılar arasında oldukça çekişmeli geçen bir seçime sahne olmuştur. Kemalistlerin liderliğini Mısırlızade Necati (Özkan) Bey yapmıştır. Evkafçıların önderi ise Evkaf Müdürü, Yasama ve Yürütme Meclisi üyesi Mehmet Münir Bey idi. Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs[46] bu iki siyasi yaklaşımdan Mehmet Münir tarafına destek vermiştir. Ne var ki seçim sonuçları hesapları alt üst etti. Sömürge Yönetiminin adayı Evkaf Müdürü Sir Münür, Kemalistlerin adayı Necati Mısırlızade karşısında seçimi kaybetmiştir. Bu sonuç, sömürge yönetimi için büyük sürprizdi. Vali Storrs sonuçlara o kadar kızmıştır ki anılarında Özkan'a atfen "*küçük Türk*", "*On üçüncü Rum*" gibi sıfatlar kullanmıştı[47]. Valinin açıkça desteğini verdiği Evkafçılara rağmen seçimi Kemalistler kazanmıştır. Böylece Lefkoşa-Girne kazalarının temsilciliğini Özkan yapacaktı[48]. Diğer kazanan iki temsilci ise Kemalist Mehmet Zekâ ve Evkafçı Eyyüp Necmettin olmuştur[49]. Sömürge Yönetimi bu yenilgiyi adadaki Türk Konsolos Asaf Bey'in[50] de etkisiyle ortaya çıkan "*Kemalist dalga*"ya[51] bağlamıştır. Her şeye rağmen İngilizler Sir Münir'i adadaki Müslümanların temsilcisi olarak tanımaya devam etmiştir. Çünkü adadaki en donanımlı ve İngiliz çıkarlarına hizmet edebilecek Müslüman bir idareci olarak Münir Bey görülmekteydi[52].

Türk cemaatinin ezici çoğunluğunun bu ulusal kavgada hakları geri alma ve varlığını koruma savaşımında Kemalistlerin yanında yer alması cesaret ve umut verici olmuştur. Bu sırada cemaatin düşünce kesimi de nüfuzunu Kemalistlerden yana kullanmıştır. Lise öğrencileri Kemalistlerin birer "*militanı*" gibi köylerde ve kentlerde aydınlatıcı faaliyetlerde

[46] Storrs, 1926-1932 yılları arasında Kıbrıs'ta valilik yapmıştır.

[47] Sir Ronald Storrs, **The Memoirs of Sir Ronald Storrs**, G.P.Putnam's Sons, New York, 1937, p.532.

[48] Kemalist liderlerden M. Necati Özkan'ın meclis üyeliğine seçilmesi ve hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin Birinci, **M. Necati Özkan, I**, Derleyen: Ahmet Necati Özkan, Denetleyen: İsmail Bozkurt, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa, 1997, s.116 vd.

[49] Egemen, **age.**, s.118-120.

[50] Storrs, **age.**, p.531.

[51] **TNA CO** 67/247/13.

[52] **TNA CO** 67/247/13.

bulunmuştur. Zira bu gerçek Sir Münir'ün 1930 yılında son kez yapılan Yasama Konseyi seçimlerini Kemalist öğretmen ve lise öğrencilerinin desteklediği Özkan karşısında kaybetmesinden de anlaşılabilirdi. Çünkü Kemalist hareket bir ideolojik akım olarak öncelikle eğitim kurumları yoluyla gelişmiştir. Bütün çabalara ve alınan önlemlere rağmen Sir Münür'ün dizginlemekte ve kendi adamları konumuna getirmekte çok zorlandığı kişiler Kemalist ilkokul öğretmenleri idi[53]. Elbette bu seçim yenilgisinin başka nedenleri de olabilirdi. Ancak öğretmenlerin karşı tarafı desteği temel nedenlerin başında gelmektedir. Çünkü dönem, Vali Storss'un anılarında vurguladığı gibi öğretmenler köylerdeki tek okumuş kimselerdi. Bu nedenle de *siyasal ajan* olarak kentte oturan siyasilerin karşısında vazgeçilmez bir unsurdu[54]. Zaten Sir Münür de bunun farkına varmıştı ki kendisine sadakat göstermeyen öğretmen kitlesine karşı önlem almakta gecikmemişti. Buna göre seçimleri izleyen günlerde 370 ilkokul öğretmeninin görevine son verilip bu köylerdeki okullar kapatılmıştır. Çünkü İngiliz Sömürge Kurumu olarak ortaya çıkan Evkaf İdaresi eşrafın yanında din, yargı ve eğitim gibi konularda da Evkaf Müdürü'nün nüfuzundaydı. 1928'deki Kral Fermanına göre Müftülüğün yerine Evkaf Müdürlüğüne bağlı Fetva Eminliği makamı kurulmuştur. Başka bir ifadeyle Şeri Mahkemeler ve eğitim de Evkaf'a bağımlı kurumlara dönüştürülmüştü. Dolayısıyla bu kurumlardan özellikle eğitimin konumu gereği çok önemliydi. İşte bu yüzden Kemalistlerin köy temsilcileri cezalandırılmış ve Kemalizmin köylerdeki tasfiyesi amaçlanmıştır[55].

Sir Münür'ün seçim yenilgisinde ortaya çıkan sonuçla Vali Storrs'un da anılarında[56] vurguladığı gibi yönetimin dengelerini bozabilecek kadar güçlenen Kemalist hareket seçimlerin hemen sonrasında Özkan ve arkadaşlarının öncülüğünde örgütlenip somut toplumsal-siyasal talepleri olan örgütlü bir liderliğin ana halkasını oluşturmuştur. Bu halkanın adı ise 1 Mayıs 1931'de adanın her yanından gelen Kemalist temsilcilerin katılımıyla gerçekleşen Meclis-i Milli Kongresi idi. Ayrıca toplum içinde genç bir avukat olarak kendine özgü fikirleri, cesur ve atak davranışları, gözü pek karakteri ve ilerici görüşleriyle dikkat çekmeye başlayan Mehmet Rifat (Con Rifat) Bey'in de Kemalist liderlerin yanında yer alması moral gücü

[53] Nesim, **age.**, s.25.

[54] Storrs, **age.**, p.531-532.

[55] Sömürge Yönetiminin eğitime yönelik cezalandırıcı faaliyetleri ayrı başlık altında değerlendirilip ele alınacaktır.

[56] Storrs, **age.**, p.531-532.

getirmiştir. Nitekim Mehmet Rifat'ın 11 Nisan 1931'te yayınlamaya başladığı haftalık *Masum Millet* gazetesiyle Kemalistler nezdinde yeni bir soluk getirerek dâhil olması Evkafçılara ve işbirlikçilere karşı girişilen mücadelede etkili bir güç unsuru olmuştur. Gazete yayın hayatına başlar başlamaz Sömürge Yönetimi ve onun işbirlikçilerine karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. Con Rifat seçim galibiyetini "*hükümetin suratında patlayan onu hizaya getirecek nitelikte ilk güçlü şamarımız*" ifadeleriyle kazanılan zaferinin önemini vurgulamıştır[57].

3- Kemalistlerin Meclis-i Milli Kongresi'ni Düzenlemesi (1 Mayıs 1931)

Kemalist düşünceye sahip liderler Kavanin Meclisi seçimlerini kazandıktan sonra kendilerine karşı açıktan tutum sergileyen Vali Storrs ve Sömürge Yönetiminin işbirlikçileri karşısında örgütlü ve güçlü yeni bir demokratik hamleye başvurmaya karar vermiştir. Zira bu mücadele yasal ve demokratik bir düzlemde sürdürülmeliydi. Buna göre halkın temsilcilerinden oluşan bir Milli Kongre toplanmalıydı. Bu bağlamda kongrenin yapılması için Kavanin Meclisi ve Kemalist hareketin lideri Özkan sorumluluk aldı. Nitekim kendi imzasını taşıyan 20 Nisan 1931 tarihli çağrıda 1 Mayıs 1931'de Lefkoşa'da kendi konutunda gerçekleşecek kongreye Kıbrıs'ın her tarafından gelecek temsilcilerin katılması çağrısı yapılmıştı[58].

Vali Storrs, kongrenin toplanacağı haberi üzerine Özkan ve diğer Kemalist liderleri daha sıkı takibat altına almıştır. Onların köyleri dolaşmasını "*ulusal Türk duygularını körükleyen*" faaliyetlerini daha yakından izlemeye başlamıştır. Özkan'ın davetine uyan halk temsilcileri, temsilcisi oldukları birimlerden aldıkları ve onları temsil yetkisini gösteren imzalı yazılı belgelerle 1 Mayıs'ta Lefkoşa'ya gelmiştir. Kongreye yaklaşık 200 civarında temsilci katılmıştır. Yaklaşık altı saat süren kongrede cemaatin meseleleri, Enosis tartışmaları, gündeme alınmış ve alınan kararları uygulamak üzere demokratik yöntemle dokuz kişilik bir Merkezi Heyet ve Müftü seçimi yapılmıştır[59].

Kongrenin başlıca talepleri; Türk cemaatinin Kemalist çizgide modernleşmesi önüne çekilen Evkaf setinin kaldırılmasıdır. Buna göre Evkaf yönetimi Kıbrıslı Türklerin seçilmiş temsilcilerine devredilmeli, dinin

---

[57] Mehmet Rıfat Bey ve gazetesine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Harid Fedai, **Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı**, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986, s.15.

[58] **Söz**, 23 Nisan 1931, S 485.

[59] **Söz**, 7 Mayıs 1931, S 486; **Hakikat**, 9 Mayıs 193, S 480.

yobazlık aracı haline gelmemesi için müftülük makamı yeniden kurulmalı ve müftü seçimle işbaşına gelmeli, Şer'i mahkemelerle eğitim kurumları Evkaf vesayetinden kurtarılmalıydı[60]. Kongrede alınan kararların uygulanmasını izleyecek ve üç yıl sonra yapılacak ikinci kongreye kadar Kemalist hareket adına yetkili olacak ilk siyasal liderlik kadrosu anlamına gelen dokuz kişilik bir Merkez Komitesi seçilmişti[61]. Bu dokuz kişiden beşinin avukat, üçünün tıp doktoru ve birinin de Sir Münür ile ilişkileri iyi olmayan tanınmış eşraf ailelerinden birine mensup olup milletvekili seçilen Özkan'ın olması anlamlıydı. Burada dikkat edileceği üzere Kemalist liderlik kadrosu geçim kaynağı açısından nispeten Evkaf hiyerarşisinin ipoteğinde olmayan meslek sahiplerinden seçilmiştir. Sömürge Yönetimi on üç yıl önce Meclis-i Milli'de yaptığı gibi Milli Kongre'de ilan edilen kararları da kabul etmiş değildi. Akabinde Rum liderliğinin çıkardığı 1931 isyanını bahane ederek Türklerin de milli simgelerini sergilemesini ve siyasal örgütlenmesini engellemiştir. Böylece Kemalist hareketi, örgütlü bir siyasal liderliğe dönüştüğü ilk aylarda yasaklayıp dağıtarak Evkaf'ı tek siyasal kurum ve onun başındaki Sir Münür'ü de Türklerin resmi yasal tek siyasal lideri haline getirmiştir. Türkler adına siyasal platformda yasal olarak yalnızca Sir Münür'ün bırakılması, deyim yerindeyse kendisine *dikensiz gül bahçesi* hazırlanması elbette ki Kemalist hareketin ve ideolojinin toplumdan tasfiyesi anlamına gelmezdi. Ancak 1940'lı yılların ortalarına kadar Kemalist hareketin örgütlü bir liderliğe dönüşmesini engellemiştir. Gerçekten de Meclis-i Milli ile liderlik kadrosuna seçilen Merkez Komitesi üyeleri başta olmak üzere Kemalist hareket içinde olan pek çok insan bu dönemde baskılara dayanamayıp ya Türkiye'ye göç etmek ya da koşulların elverdiği güne kadar faaliyetleri gizli olarak sürdürmek veyahut Sir Münür saflarına geçmek gibi tercihlerde bulunmuştur[62].

4- Sömürge Yönetimi'nin Kemalist Türk Eğitimini Cezalandırması

Kemalist hareket 1930 seçimleri ile yükselmeye başladığı ve Milli Kongre ile örgütsel gücünü pekiştirdiği bir dönemde Rumların 1931 İsyanı sonucunda Sömürge Yönetimi tarafından hiç hak etmediği şekilde cezalandırılmıştır. İsyana bizzat katılan Rum öğretmenleri mahkeme huzurunda yargılama kararıyla; Kemalist Türk öğretmenlerin ise "*sudan*

[60] **Söz**, 7 Mayıs 1931, S 486.

[61] **Söz**, 7 Mayıs 1931, S 486; **Hakikat**, 9 Mayıs 193, S 480.

[62] Egemen, **age.**, s.122-123.

sebeplerle ve *idarî kararlarla"* görevlerinden uzaklaştırıldığı bu dönemde Türk cemaatinin eğitimi derin yaralar almıştır[63].

Kavanin Meclisi Üyesi Necati Özkan'ın Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleç'e göndermiş olduğu Kıbrıs ve Kıbrıslı Türkler hakkında verdiği bilgiler Müsteşar tarafından değerlendirilerek Hariciye Vekâleti'ne iletilmiştir. Burada adadaki Türklerin eğitimine yönelik analizler ve gözlemler dile getirilmiştir. Ada idaresinde bulunan Özkan'ın hem milletvekili hem de Kemalist bir lider olması onun raporda verdiği bilgilerin önem derecesini artırmaktadır. Bu bağlamda Özkan'ın ele aldığı rapora dair Müsteşar şu tespitleri yapmaktaydı[64]:

Baskı döneminin zorlukları ve adadaki sosyo-iktisadi yapıya dair gerçekleri ele alan raporda Rumların her yıl okullarını artırdığı belirtilirken Türk okullarının ise giderek azaldığına vurgu yapılmıştır. Buna göre 1935'de 42, 1936'da ise 39 Türk okulu kapatılmıştır. Sömürge Yönetiminin Rumların okullarına pek müdahale etmediği halde Türkler için adanın tek lisesi olan okula çok fazla karıştığı belirtilmiştir. Bu müdahale ise adadaki tek Türk Lisesi'ni *kolej* statüsüne dönüştürmek ve başına İngiliz uyruklu bir müdür atamak şeklinde tezahür etmiştir[65].

Adada 1935 yılı verilerine göre Türklere ait 263 adet ilkokul mevcuttu. Rapora göre daha önce bu okulların sayısı çok yüksekti. 1931'den sonra 100'den fazla okul kapatılmış ve öğretmen açığa alınmıştır. 1937'ye gelindiğinde zorla kapatılan Türk okullarının sayısı 121'e, işine son verilen öğretmenlerin sayısı ise 119'a ulaşmıştır. Bu okullarda 4.788'i erkek ve 3.174'ü kız olmak üzere toplam 7.962 öğrenci eğitim almıştı. Sömürge Yönetimi kapanan Türk okullarını şu gerekçeyle açıklamaktaydı: "… *Adadaki Türk nüfusunun genel nüfusun beşte biri oranına denk geldiğini belirterek toplanan maarif vergisinden Türk okullarına ayrılan miktarın beşte birinden fazla olamayacağını aksi takdirde bu duruma Rumların itiraz edeceğini ve Kıbrıs'ta bulunan etnik unsurlar arasında "eşit muamele yapılmadığı" gerekçesiyle şiddetli protestoya maruz kalınacağını belirtmiştir. Hâlbuki Türkler, ada nüfusunun beşte birine karşılık gelseler de genel emlâkin dörtte birine sahipti. Maarif vergisi ise emlâk üzerinden tahsil*

[63] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.

[64] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.

[65] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.

edildiğinden miktarın kendi nüfuslarına göre fazla olmadığını belirten Türkler" İngiliz yönetimi ile karşı karşıya gelmekteydi[66].

Sömürge Yönetiminin icraatlarının olumsuz bir başka neticesi ise adanın geneline dağılmış Türk köylerinin nüfusunun az olmasından dolayı birçok köy okulunun kapanmak zorunda kalmış olmasıydı. Bahse konu okulların öğrencileri komşu köylerin uzak olmasından ötürü buralara gidemeyerek eğitim hakkından yoksun kalmıştır. Konsolosluk raporuna göre Türk okullarının gideri yaklaşık birkaç bin İngiliz lirası civarındaydı. Bu miktar Sömürge Yönetimi tarafından karşılanabileceği gibi Türklerden alınan maarif vergisinin kısmen artırılmasıyla okulların eğitim vermesi sağlanabilirdi. Ne var ki bu yapılmamıştı. Dolayısıyla Türklerin şikâyetine maruz kalsa da istenilen sonuç elde edilebilmiş değildi[67].

Rum okulları, Yunanistan'dan gönderilen kitaplarla eğitim görürken Kıbrıs Türk okulları paralel bir durumda olduğu Türkiye'den gelecek kitapların adaya girişine dahi izin verilmedi. Ders kitapları Sömürge Yönetimi tarafından basılmıştır. Haliyle milli duygulardan arındırılmış kitaplardı. Özellikle Türkiye Maarif Vekâleti'nin tavsiyesi üzerine öğretmenler gönderilmişti. Bir yandan da adadaki tek Türk Lisesi'nin müdürlüğünü yapacak olan öğretmen ve diğer eğitimciler öğrencilerin milli bilince ve kimliğe sahip olması için büyük çaba göstermekteydi[68]. İngilizlerin olumsuz tavırları karşısında ada Türklerinin ileri gelenleri Ankara ile temasa geçerek onlardan bir talepte bulundu. Buna göre adada Türk gençliğinin kültürel gelişimi için öğretmen personelinin de olacağı bir lisenin kurulması önerisi getirilmiştir. Bahse konu okulun inşası için Ankara'nın maddi manevi desteğinin yanında Kıbrıs Türklerinden de 1.500 İngiliz lirası temin edilebileceği belirtilmiştir[69].

Adadaki bütün okullar Sömürge Yönetiminin sıkı denetimi ve idaresi altındadır. Hatta 1933'te çıkarılan kanunla Maarif Encümeni adıyla yeni bir kurum oluşturularak ilkokulların idaresi buraya devredilmiştir[70]. Maarif Encümeni ve Komiteleri, Sömürge Yönetimi tarafından tayin edilmiştir. Bir bakıma ilgili toplumların milli ve yerel kurumlarıymış gibi davranmaları mümkün değildi. Buradan hareketle İngilizlerin kontrolünde olan Türk

[66] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.
[67] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.
[68] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.
[69] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.
[70] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

Maarif Encümeni ve Komitesi, Türkiye'den gelen kitapların okutulmasını engellemek için "*kitapsız tedrisat usulünü*" kabul etmiş ve adadaki Türk çocuklarının Türkiye ile olan bağlantısını kesmeye çalışmıştır[71].

Bahse konu rapora göre 1937 verileri ölçeğinde Lefkoşa'da 1897'de kurulan Türk Lisesi'nde 252, Kız Lisesi'nde ise 99 öğrenci eğitim almıştır. Adı geçen okullar özel durumu nedeniyle devlet okulu statüsünde değildi. Masraflar okuyan öğrencilerden alınan ücretlerle (duhuliye) ve Evkaf tarafından verilen 932 lira ile karşılanıyordu. Adadaki kız ve erkek liseleri 1937'ye kadar Türkiye'deki liselerle aynı müfredata tabi olmuş ve müdürleriyle bazı öğretmenleri Türkiye'den getirilmiştir. Sömürge Yönetimi 1935'ten itibaren bu okullara müdahale etmeye başlamıştır. Konuyla ilgili olarak çıkarılan bir kanunla öğretmenlerin İngiliz uyruğunda bulunması zorunluluğu getirilmiş ve Türkiye'den öğretmen nakli mümkün olmamıştır. Ardından Sömürge Yönetimi liselerin idaresine İngiliz müdürleri görevlendirmiştir. Böylece müdürler Türkiye ile aynı olan ders programını değiştirerek tamamen ayrı bir müfredata geçmiştir. Ders programlarında "Türklüğe" karşı yapılan bütün bu hareketlerde "Türk düşmanlığı" ile bilinen Maarif Müdürü Mr. Cullen'ın çabaları dikkati çekmiştir[72].

Lise'nin kendi iç tüzüğünde ifade edildiği gibi Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanılan 29 Ekim tarihi, resmi tatil günü olarak kabul edilmiş olduğundan öğrencilerin okula devam zorunluluğu yoktu. Ancak 1936'da İngiliz Müdür bu bayramın kutlanmasını ve resmi tatil olmasını engellediğinden Bayram'dan bir gün önce öğrencilere duyuru yaparak "*…talebeden dördünü müşevvik addederek… tart eylediği*" ve bundan istifade "*Türk Lisesi, İslâm Lisesi'ne tahvil edilmiş*"tir. 1897'den beri adı Türk Lisesi olan okul artık "İslâm Lisesi" olarak değişmiş ve okulda Türk ismini taşıyan levha ve simgeler tamamen ortadan kaldırılmıştır[73].

Kavanin Meclisi'nin Türk üyeleri ile toplumun ileri gelenleri eğitim konusunda yaşanan sıkıntıları Ankara yönetimine doğrudan veya dolaylı olarak iletmiştir. Buna göre Ankara'dan tedrisat konusunda İngilizlere karşı destek talep edilmiştir. Buradan hareketle kapatılan ilkokullar açılmalı ve öğretmenlerinin tayini tekrar yapılmalıydı. Türkiye'de olduğu gibi adada da aynı ders içerikleri verilmeli ve ders kitapları Türkiye'den getirtilmeliydi. Rum isyanı sonrası Türklere dayatılan kitapsız tedrisattın bir sonucu olarak

[71] **BCA**, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.; **BCA**, 30.10.0.0/124.886.19., 26.05.1937.

[72] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

[73] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

şifahi tedrisat son bulmalıydı. Ayrıca Türk Lisesi'nin idaresine daha öncesinde olduğu gibi Türkiye'den gelen bir müdür atanmalı ve bununla birlikte Lise idaresi Türk cemaatine devredilmeli idi. Son olarak lise müfredatı da Türkiye'deki yükseköğrenime yönelik olarak yeniden düzenlenmesi gibi istekler ada Türklerinin eğitime dair vurguladığı önemli başlıklardı[74]. Buna karşın Sömürge Yönetimi, Türk cemaatinin en müstesna kurumlarından biri olan Türk Lisesi'nin ismini değiştirerek İslâm Lisesi adını vermiştir. Lisenin müdürlüğüne ise öğretmenlik mesleğiyle ilgisi olmayan bir İngiliz'i atamıştır. Böylece milliyetçi çizgideki öğretmenlerin meslekten uzaklaştırılması sağlandığı gibi öğretmenlik mesleğinin itibarı sekteye uğramıştır. Keza öğrenci kontenjanları sınırlandırılmış ve yeni kolej sınıflarının açılmasıyla Lise'nin bünyesi zarar görmüştür[75].

Diğer taraftan Sömürge Yönetimi, Türk Lisesi'nin gerekli bir kurum olmadığını öne sürmekteydi. Şöyle ki onlara göre buradan mezun olan öğrenciler Türkiye'de yükseköğretimleri bittikten sonra orada iş bularak geri dönmüyordu. Dolayısıyla onların ada Türklerine de bir faydası yoktu. Ancak yönetim, Türk Lisesi'nden mezun olanlara iş bulabilmesi için hiçbir kolaylık göstermediği gibi Türkiye'de üniversite eğitimi alanların adaya geldiklerinde çalışabilmelerine de fırsat vermiş değildi. Örneğin hekimlik ve avukatlığı benimseyenlerin mesleklerini ifa etmeleri dahi engellenmekteydi. Bunun için sadece İngiliz üniversitelerinden mezun olma şartı getirilmişti[76]. İşte bu yüzden Türkiye'de öğrenimlerini tamamlayan Kıbrıs Türk gençleri, adaya döndükten sonra işsiz kalacağı için Türkiye'de çalışmak zorunda kalıyordu. Türk öğrencilerin maddi konumu İngiltere'de eğitim görmek için yetersizdi. Bu nedenle Türk Konsolos Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 14 Eylül 1938 tarihli raporunda Türkiye üniversitelerinde öğrenim alan Kıbrıslı Türk gençlerden bir kısmına eski yurttaşlıklarının korunması ve bunların Türkiye'de tahsillerini bitirdikten sonra Türk Hükümeti hesabına İngiltere'ye gönderilmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Böylece Kıbrıs'a dönmeleri için bir mani kalmadığından Türk cemaatinin ihtiyacı olan "münevver zümre" varlığını sürdürebilecekti[77]. Sömürge Yönetimi, Kavanin Meclisi Seçimlerinin kazanılmasındaki rolü ve Milli Kongre'nin toplanmasında öncülük eden kimi Kemalist öğretmenlerin çalışmalarından rahatsız olduğu

[74] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.19., 26.05.1937.

[75] **BCA**, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.

[76] **BCA**, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.

[77] **BCA**, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.

için özellikle Kıbrıs'ta Türk eğitimini çeşitli bahanelerle sindirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

5- Hamidiye Eğitim Gemisinin Kıbrıs'ı Ziyareti veyahut Kıbrıs'ta "Kemalist Propaganda" (20-22 Haziran 1938)

Hamidiye eğitim gemisi II. Dünya Savaşı'nın arifesinde Kıbrıs ve Hatay'ı da kapsayan stratejik bir seyahate çıkmıştır. Öyle ki gemi mürettebatının önemli bir bölümü ve hatta devletin üst kademesinde yer alan kimi üst düzey yetkililer dahi bu gezinin anlamı ve ortaya koyacağı sonuçları görmekten uzaktı. Başka bir deyişle konu yalnızca "klasik bir dostluk gezisi" olarak tanımlanmaktaydı. Zira sonraki süreçte seyahatin çok iyi planlanmış bir stratejinin ürünü olduğu ortaya çıkmıştır[78]. Hamidiye eğitim gemisi 20-22 Haziran 1938'de Kıbrıs'ın da aralarında olduğu bazı Akdeniz limanlarına gezi gerçekleştirmiştir. Bu seyahat güzergâhları arasında Kıbrıs'ın Mağusa limanı da yer almıştır. Kıbrıs eski bir Türk toprağıydı. İngiltere'nin egemenliğinde olan adada önemli bir Türk nüfus da mevcuttu. Bu ziyaret planlanmış bir gezi olmasına rağmen Hamidiye gemisinin Kıbrıs'a gelmesi buradaki Sömürge yetkilileri tarafından endişeyle karşılanmıştır. Gezinin en önemli özelliği Lozan Antlaşması sonrasında ilk kez Kıbrıs'a, Türk askeri gücünün çıkacak olması ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulmasının ardından adaya gidecek ilk askeri gemi olmasıydı.

İngiltere tarafından 7 Haziran 1938'de Ankara'da bulunan kendi elçiliklerine gönderilen yazıda Hamidiye'nin Kıbrıs ziyareti konusunda herhangi bir engel bulunmadığı bu durumun İngiltere açısından bir rahatsızlık yaratmadığı bildirilmiştir. Konuyla ilgili olarak Kıbrıs Valisi H. R. Palmer'ın da gerek gemi personeline gerekse gemiyi ziyaret etmek isteyecek Kıbrıslı Türklere gerekli kolaylığı göstermesi gerektiği talimatı verilmiştir[79].

Hamidiye okul gemisinin Kıbrıs'a uğrayacağı ve Mağusa Limanı'nda demirleyeceği haberi Kıbrıs Türk basınında geniş yer bulmuştur[80]. Geminin Mağusa ziyareti Türk gazetelerine "*Hamidiye Mektep gemisi 20 Haziran'da Magosa Limanına gelmiştir. Ekseriyetini Kıbrıs Türkleri teşkil eden binlerce halk mektep gemisinin bu ziyaretini kutlamak için adanın her tarafından*

[78] Hamidiye Gemisi'nin Karadeniz ve Akdeniz limanlarını ziyaretleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, "Hamidiye Zırhlısı: 1924 Karadeniz ve 1938 Kıbrıs Gezileri", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, 10/1 (2008), s.320-321.

[79] **TNA CO,** 67/291/10, "Turkish Naval Visit Political Aspect".; **TNA CO,** 323/1594/18, "Turkish Ship "Hamidiye" Famagusta, Cyprus.; **TNA Foreign Office (FO)**, 371/21935.; **BCA**. 030.10.62.415.8.

[80] Ergin M. Birinci, **age.**, s.233.

Magosa'ya gelmiş bulunuyorlardır. Hamidiye rıhtım ve civarındaki kalelerin üzerinde biriken bu kesif kalabalığın sürekli alkışları arasında limana girerek rıhtıma yanaşmıştır" ifadeleriyle yansımıştır[81]. Bu arada Kıbrıs Şimendifer İdaresi de özellikle Lefkoşa-Mağusa hattında yapılan sefer sayısını arttırmak suretiyle bu hatta iki sefer daha işleteceğini duyurmuş ve böylece yolculuk açısından Kıbrıslı Türklere kolaylık sağlamıştır. Hamidiye eğitim gemisinin adayı iki günlük ziyaretinin ardından Sömürgeler Bakanlığı, Kıbrıs Valisi H.R. Palmer'den mevcut gezi sonrası bir değerlendirme raporu talep etmiştir. Vali mevcut geziyi "yerel milliyetçilik duyguları" ölçeğinde yorumlayarak şu tespitleri yapmıştır[82]:

"*…Bu tarihte "Hamidiye"nin ziyaretinin değerlendirildiği adada herkes tarafından bilinmekteydi ve haber iki Türkçe yerel gazete olan "Söz" ve "Ses" tarafından artan bir sevinç, açık bir vefasızlık ve hiç çekinme olmaksızın yayılmaktaydı. Bu yayınlar, sık uyarılara rağmen, uzun zamandır Türk milliyetçiliği propagandası yapmakta, Evkaf Bakanlığı'na saldırılar ve "Anavatan" (Türkiye'ye atfen) ve "Atatürkümüz" gibi ifadeleri kışkırtıcı şekilde kullanmaktadır. Bu Hükümeti kötüleme yaklaşımları gazetelerin okuyucu bulduğu Türkiye'de Kıbrıs'taki İngiliz İdaresinin Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına karşı düşmanca tavırları olduğu şeklinde zararlı ve tamamen yanlış bir algı yaratmak için hesaplı olarak benimsenmekte ve bunun gibi nedenlerle, Türk Gemisinin ziyaretinden kısa süre önce bu sinsi saldırıların yeniden görülmeye başlamasının sonucu olarak, Sömürge Bakan Vekili "Söz" ve "Ses" gazetelerine 1934 ile 1936 tarihli Gazeteler, Kitaplar ve Yazılı Basın Yasaları hükümleri uyarınca sansür uygulamayı gerekli bulmuştur*[83].

Nitekim Sömürge Yönetimi'nin bu yaklaşımları Türk Konsolosluğu'nun ada Türkleri hakkında kaleme aldığı raporlarda da yer bulmuştur. Buradan hareketle Konsolosluk Hamidiye'nin Türkler tarafından nasıl karşılandığı ve İngilizlerin yerel Türk basınına uygulamış olduğu sansür şöyle ifade edilmekteydi[84]:

"*Altmış senedir Türk bayrağını taşıyan bir gemi görmemiş olan Ada Türkleri, her taraftan Mağusa'ya koşmuş ve gemimizi sevinç gözyaşları ile istikbal eylemişlerdir. Gemi subay ve talebeleri de Lefkoşa'ya geldikleri*

[81] **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1938.; **Haber**, 24 Haziran 1938.

[82] **TNA FO** 371/21935.

[83] **TNA FO** 371/21935.

[84] **BCA**, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.

zaman aynı hararetli tezahürlerle karşılaşmışlardır. Hamidiye'nin buraya gelmesinin böyle büyük bir heyecan tevlid edeceğini tahmin eden Hükümet, bu heyecanı bir dereceye kadar teskin için geminin gelişinden bir müddet evvel Türkçe gazetelere sansür vaz ederek bu ziyaret hakkında yazılar yazılmasını men eylemişti. Bir memleketin asayişinden mesul olan idarenin umumi intizamı ihlal edebilecek mahiyyette hadiselerin önünü almaya çalışması tabii bir hakkı olduğu muhakkaktır. Fakat sansürün konulmasını icab ettiren zaruretle mahdut olması iktiza ederdi… Bundan maada o günlerde Türkiye hakkında bilhassa Hatay meselesine müteallik olarak gelen haberlerin neşrine mümanaat edilmiştir. Hamidiye adadan ayrılalı bir buçuk ay olduğu halde sansür hala kaldırılmamış" olduğu biçimindeki sitem Türk Kançılaryasının dikkatle üzerinde durduğu bir konu olarak ele alınmıştır.

Sömürge Yönetimi özellikle 1930'larda yoğunluk kazanan Türk milliyetçiliğine dair bir kaygıyı da dile getirmiştir. Onlara göre Türk milliyetçiliği "'*Enosis' ve Kemalizmi dava arkadaşı yapma eğilimi*" şeklinde tezahür etmişti. İngilizler, Kıbrıs'ın Rumca ve Türkçe konuşan bileşenleri arasında bir çıkar veya amaç birliği bulunmamasına rağmen adayı Ortodoks muhalefetin sürekli ve katı direncini yıllar boyunca ancak var olduğu dönemde Kavanin Meclisi'nin Müslüman üyelerinin desteğiyle aşabilmişti. Fakat Müslüman ve Rum Ortodoks toplumlarını birbirinden ayıran temel yaklaşım ve mizaç farkının herhangi bir siyasi ortaklıkla birleşmesi ihtimalinin Sömürge Yönetimi açısından bir "*utanç kaynağı*" olacağı hatırlatması yapılmıştır[85]. Aslında Kıbrıs Sömürge Yönetimi bu ziyaretin gerçekleşmesinden hiçbir şekilde memnun kalmış değildi. Bir başka ifadeyle Hamidiye'nin ziyareti Kıbrıs'ın Müslüman halkı arasında gündelik hayat rutinini geçici olarak askıya alınmasına neden olduğu gibi *Kıbrıslı Türk* ulusal bilincinin uyanmasının potansiyel tehlikelerini de göstermişti. Vali'ye göre Türk savaş gemilerinin olası ziyaretlerinin devamı adada karışıklıklara sebebiyet verebilirdi. Hatta bu öncüle dayanarak Vali bir de uyarıda bulunmuştu. Şöyle ki, *"Yunan Hükümeti de Kıbrıs'ı ziyaret etmek üzere bir savaş gemisi göndermeyi teklif ederse sonucu yalnızca derece olarak değil şekil olarak da daha ciddi olacak ve bu endişeler katlanarak"* artacaktı[86].

Vali mevcut endişelerini paylaştıktan sonra adada *Kemalist propaganda* yaptığını iddia ettiği Cumhuriyet gazetesi ve Türk konsolosluğuna yönelik

[85] **TNA FO** 371/21935.

[86] **TNA FO** 371/21935.

değerlendirmelerde bulunduğu mektubunu İngiltere'nin Ankara Büyükelçisine iletmiştir. Buna göre[87];

"*Kıbrıs'taki Türk Milliyetçiliği propagandasının Türk kaynaklarından ne derece yardım aldığı, kesin ve net değerlendirmeler yapmanın güç olduğu bir konudur. Ancak Kıbrıs'taki Türk konsolosluğunun Kemalist propagandanın yaygınlaşması için finansmana sahip olduğu ve bu Konsolosluk ve çevresinin Müslüman toplumu içinde bu Hükümete karşı taraflı faaliyetlerde bulunmakta olan bileşenlerin cesaretlendirilmesinden sorumlu olduğuna inanmak için nedenler bulunmaktadır. Bu bileşenler arasında Konsolosluk kaynaklarından ayda 18 Sterlin aldığı belirtilen, ancak bu ifadenin ispat edilemediği yerel Türk gazetesi "Söz" yer almaktadır".* Anlaşılacağı üzere adadaki Türk Konsolos'un yerel Türk gazetelerini finanse ettiği ve Kemalist propagandayı desteklediği vurgulanmıştır.

Kıbrıs Valisi, Türk gemisinin ziyaretinden kısa süre önce 24 Mayıs ve 7 Haziran'da "Cumhuriyet"te çıkan ve dikkatini çeken iki makaleyi de ekte göndermiştir. Valiye göre adı geçen gazete yayınlarıyla adada Kemalist propaganda yapıyordu. Bu makalelerden daha önce yazılmış olanın Kıbrıs'ta sadece Türk kaynaklarından gelen bir katkı olarak yerel gazetede yeniden yayınlanması amacıyla yazıldığını gösteren kanıtlar olduğunu düşünüyordu. Yine ona göre "Cumhuriyet" Kıbrıs'ta okuyucu bulan bir yayındı. Bu tür propagandanın devam etmesini önlemek için acil adımlar atılması gerektiği düşünülmüştür. Konu İdari Konsey'e götürülmüş ve konsey gazetenin Sömürgeye girişinin Kanun Hükmünde Kararname ile yasaklanmasını tavsiye etmişti[88]:

"Türk Hükümetinin yarı resmi bir organı olduğuna inandığım bu gazeteyi sınırlama kararını uygulamadan önce Kıbrıs Hükümeti tarafından alınacak resmi bir önlemi gereksiz kılabilecek bir adım atılabileceği umuduyla size yazmayı uygun buldum. Türk Hükümeti bu Hükümetin ve Kıbrıslıların Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı gerçek tavırlarını sürekli olarak yanlış aksettiren birkaç kötü niyetli ve ilgili kişinin Türkiye ile Kıbrıs arasındaki mutlu ilişkilere verdiği hasarı mutlaka takdir edecektir"[89]. Anlaşılacağı üzere Cumhuriyet gazetesinin Kıbrıs adasına girişinin yasaklanması konusunda İngiliz idaresince Kıbrıs Valisi'ne somut bir talimat

[87] **TNA FO** 371/21935.

[88] **TNA FO** 371/21935.

[89] **TNA FO** 371/21935.

gelmemesine rağmen İngilizler, Kıbrıslı Türkler arasında ortaya çıkan anavatan düşüncesinin giderek yükselişe geçmesinden rahatsız olduklarını saklamazlar ve bu durumu engelleyebilmek için kendilerince tedbirler, yasaklamalar ve kısıtlamalar yoluna gitmişlerdir.

6- Sömürge Yönetiminin Atatürk'ün Hayatı ve Cenazesine Yönelik Belgesel Filmi Yasaklaması

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı Kıbrıs Türklerinin yasa gömülmesine neden olmuştur. Her ne kadar Türkiye sınırları dışında kalsa da ada Türkleri Atatürk'e bağlılık ve onun fikirlerini, inkılâplarını uygulamak yoluyla Cumhuriyetin manen bir parçası olmuştur. Kemalist inkılâplar Kıbrıslı Türkler tarafından hemen benimsenip uygulanmış ve bu sayede Mustafa Kemal Paşa'ya dönük güçlü bir sevgi ve saygı bağı kurulmuştur. Atatürk'ün ölümüyle O'nun mücadelesini ve yaşamını gösteren fotoğraflar, dergi ve kitaplar adada daha fazla yaygınlaşmıştır.

Atatürk'ün vefatından kısa bir süre sonra hayatı ve cenaze töreninin gösterildiği belgesel bir filmin hazırlandığı gibi mevcut belgeselin adaya da getirilerek gösterileceği duyurulmuştur. Hatta belgesel Lefkoşa'da Papadopulos sinemasında izlenebilecekti[90]. Ancak Kıbrıs Valisi H.R. Palmer bu haber karşısında harekete geçerek belgesel filmin gösterimini yasaklamıştır. Bu durum elbette Kıbrıs'taki Türk Konsolosluğu'nun da dikkatini çekmiş ve mevcut yasak 10 Aralık 1938'de Ankara'ya iletilmiştir. Ardından Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği, Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ve Kıbrıs Sömürge Valisi'nin de dâhil olduğu bir dizi görüşme ve yazışmaların gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır[91]. Bu bağlamda ilk olarak Türk Dışişleri Bakanlığı Üçüncü Daire Genel Müdürü Esat Atuner 24 Aralık 1938'de Lefkoşa Valiliğinin Atatürk'ün yaşamı ve cenaze töreniyle alakalı filmin gösteriminin yasaklandığını içeren konsolosluk gönderisini İngiliz Büyükelçilik Müsteşarı Mr. Morgan ile paylaşmıştır. İngiliz Müsteşara Türk Konsolosluğundan gelen bilgiler verilmiş ve yasağa dair açıklama istenmiştir. Öyle ki sinema sahibi filmin Türk Milli Mücadelesi ile ilgili bazı bölümlerinin İngilizlerin rahatsız olabileceği düşüncesiyle çıkarılması teklifinin dahi Kıbrıs Sansür Kurulu tarafından kabul edilmediği belirtilmiştir[92].

---

[90] Ahmet C. Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler, Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep), İstanbul, 1996, s.312.

[91] **TNA FO** 371/23296/E 181/181/44.

[92] **TNA FO** 371/23296/E 181/181/44.

Mr. Morgan ise Türk Dışişleri yetkililerine karşı şu ifadeleri kullanmıştı[93]:

"*Bunun istisnai bir konu olarak düşünülecek bir şey olmadığını söyledim. Bütün ülkelerde, cenaze töreninin filmi gösteriliyor fakat Kıbrıs'ta özel bir durum söz konusudur ve bu tür bir filmi göstermek siyasi bir gösteriye yol açabilir. Kıbrıs'ta Türk vatandaşlığına sahip Müslümanların olduğunu söyledim. Bunlar siyasi bir amaç gütmeksizin Atatürk cenaze töreni filmini izlemeye gitmek isteyebilirler. Fakat ayrıca kendilerini irredantist kışkırtmanın bir parçası olarak gören ve bize haklı görünmeyen Türk yetkililerinden tanınma elde eden İngiliz Müslüman Kıbrıslılar tarafından yönlendirilen İngiliz vatandaşlığına (Türk ırkına sahip olmalarına rağmen) sahip Müslümanlar da vardır. Bu İngiliz Müslüman Kıbrıslılar arasında bu irredantist harekete yardım eden herhangi bir şey Kıbrıs yetkilileri tarafından kontrol edilmesi gereken bir konudur ve bana göre film bu özelliği taşımaktadır*" sözleriyle İngiliz Müsteşar adanın özel durumundan ötürü filmin adada karışıklık yaratabileceğini belirtmiş ve "*Atatürk'ün yüceliğinin adada siyasi bir hareket için kullanılmasının üzücü*" olduğunu dile getirerek Kıbrıs'taki Kemalistlere göndermede bulunmuştur[94].

İlerleyen günlerde İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Percy Loraine 30 Aralık 1938'de Kıbrıs Valisi Palmer'a bir mektup göndermek suretiyle Türk Dışişleri Bakanlığı'nın belgesel filmin yasaklanması konusunda açıklama istediğini ifade ederek aralarındaki görüşmeyi aktarmıştır. Ayrıca Büyükelçi mevcut sorunu Türk Dışişleri bakanları Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Saraçoğlu ile görüştüğünü açıklamıştır. Hatta Vali Palmer'ın Kıbrıs Türkleri arasındaki milliyetçilik hareketlerini ve elbette bu filme dair Türk yetkililere bilgi vermek üzere Ankara'yı ziyaret etmesi teklifinde bulunduğunu da eklemiştir[95].

Atatürk'e dair belgesel filmin adada gösteriminin yasaklanması İngiliz Parlamentosu'nun da konusu olmuştur. Nitekim İngiliz Milletvekili Mr. Foot, 3 Mayıs 1939'da "*Kıbrıs'ta Nazi ve Faşist eylemler gösteriliyorken Atatürk'ün cenaze filminin yasaklanma nedenlerini*" Sömürgeler Bakanı Mr. Macdonald'a yönelik hazırlamış olduğu soru önergesi ile öğrenmek istemiştir. Mr. Foot, Sömürgeler Bakanına Kıbrıs'ta Nazizm ve Faşizm içerikli filmlerin gösterimi yapılırken Kemal Atatürk'ün cenaze filmi ve

[93] **TNA FO** 371/23296/E 181/181/44.

[94] **TNA FO** 371/23296/E 181/181/44.

[95] **TNA FO** 371/23296/E 181/181/44.

Yunan Kraliyet ailesine dair filmlerin yasaklanmasının uygun olmadığını ve bu durumun gerekçelerini Sömürgeler Bakanı'ndan talep etmiştir. Bakan ise Kıbrıs'ta sivil ve resmi üyelerden oluşan bir Sansür Kurulu'nun olduğunu ve kendisinin bahse konu kurul üzerinde yetki sahibi olmadığını belirterek kurulun, "*Yöntemleri hakkında herhangi bir ayrıntılı kontrol yürütmüyorum ve hangi nedenlerin belirli kararları almada onları yönlendirdiğini söyleyemem*" sözleriyle yanıtlamıştır[96]. Elbette Atatürk belgesel filminin yayımlanması konusunda mevcut eleştiriler olumsuz kalmış ve 1931 Rum isyanı sonrası Sömürge Yönetiminin uygulamaya koyduğu Sansür Yasası gerekçe gösterilerek filmin yayımlanması engellenmiştir.

7- Kemalistlerin Türkiye'den Talepleri

Gerek Kıbrıs'taki Türk Konsolosluğu gerekse de Kıbrıslı Türklerin kaleme aldığı raporlarda Türk cemaatinin içinde bulunduğu koşullar aktarılırken aynı zamanda anavatan olarak görülen Türkiye'ye yönelik bazı talep ve tekliflerde bulunulmuştur. Bunlar arasında göçlerin engellenmesi, Türklerin iktisadi vaziyetinin güçlendirilmesi, eğitime destek verilmesi, karşılıklı gemi seferleri, bir kütüphane kurulması, Türkiye'den bir bankanın adada şube açması, Halkevi kurulması gibi istekler en başta gelmiştir. Özellikle adanın sosyal yapısını da etkileyen demografisini Rumlar karşısında gerileten göç mevzusu üzerinde bilhassa durulmuştur[97]. Buradan hareketle 4-5 Kasım 1936 tarihli belgede Kıbrıs'ta mevcut durumun analizi yapılmıştır. Buna göre adadaki nüfusu 300.000'i Rumlardan, 65.000'i Türklerden, 4.000'i de Ermenilerden oluştuğu belirtilmiştir. Türklerin, adada yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılar nedeniyle göç etme duygusunun perçinleştiği ifade edilen raporda, bu durumun tehlike arz ettiğine işaret edilmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra adada yaşanan gelişmeler ve İngiliz Sömürge Yönetiminin takındığı tavır Kıbrıslı Türklerin adadan göç etmesine neden olduğu ve bu konuda Kıbrıs Türk liderliğinin mesuliyet almaktan imtina ettiği belirtilmiştir[98].

Adada Kıbrıs Türk liderliğini üstlenen Necati Özkan liderliğindeki bir grup Kemalist aydın Kıbrıslı Türklerin göç etmesinin önlenmesi için nelerin yapılması gerektiğine dair çalışmalar başlatmıştır. Bununla ilgili olarak Ankara Hükümeti'ne bir dizi öneride de bulunmuştur. İlk olarak Kıbrıs'ta

---

[96] **TNA FO** 371/23296/E 3285/181/44.

[97] Kıbrıs'tan Türk göçleri hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Turan, **1878'den Günümüze Kıbrıs'tan Türk Göçleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2016.

[98] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.

yaşayan Türklerin ekonomik açıdan kuvvetlendirilmesi gerektiğine ikinci olarak ise Türklerin adadan göçü kurtuluş olarak görülüyorsa bir an evvel Anavatan'a naklinin mümkün olup olmadığı dile getirilmişti. Ayrıca Anavatan'a dönülecek ise birçok kişi Türkiye'ye fazla yük olmadan hayatlarını idame ettirebilirdi. Son olarak Lefkoşa Komiseri'nin Türkleri, Türkiye'ye göç etmeleri halinde adaya bir daha geri dönemeyecekleri *tehdidinin* açıklığa kavuşturulması istenmişti[99]. Mevcut belgeye göre Kıbrıs Türk liderliği, Türkiye'ye göç etme konusunu hararetli bir şekilde gündeme getirmiş ve bu konuda Ankara'nın alacağı vaziyet hakkında açıklama beklemişti[100].

Kıbrıslı Kemalist Türklerin talepleri arasında Türkiye'de Kemalist devrimin en önemli aparatlarından olan Halkevi'nin bir şubesinin adada kurulması çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Basının öncülük ettiği Kemalist fikirlerin Kıbrıs Türkleri arasında yaygınlaşmasının bir sonucu olarak Türkiye'de yeni cumhuriyetin eğitim ve kültürel örgütlenmesinde Halkevleri ile yapmaya çalıştığı yapısal dönüşüm Kıbrıs Türk kamuoyunun gündemine de girmeye başlamıştır.

Türkiye'deki "kültür ocağı" olarak tanımlanabilecek bir hüviyette olmasa da Kıbrıs'ta bir Halkevi'nin açıldığını Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosluğunun, Türk Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu 20 Mart 1942 tarihli 66/34 Sayılı yazıya ek olarak iliştirilmiş mektuptan öğrenmekteyiz[101]. Bahse konu olan mektup Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na yazılmıştır. Mektuba göre 25 Şubat 1942'de Lefkoşa'da Halkevi kurulmuştur. Halkevinin Başkanı Salim Dellâl, Gönüllü Yazganı Muzaffer Gökmen ve Veznedarı ise Cahit Örek idi. Ayrıca Reşat Tufan, Lütfü Milyalı, Salih Ertuğrul ve Fethi Korur da Halkevi'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Lefkoşa'daki Halkevi kurucuları mektupta Londra'da olduğu gibi bir Halkevi'nin Kıbrıs'ta da açıldığını ve bu konuda "manevi yardımlarının" esirgenmemesi istirhamında bulunarak Türkiye Cumhuriyeti'nden destek talep etmiştir. Mevcut mektupta Halkevi'nin açılması ile seksen bin Türk'ün aynı çatı altında birleşmelerini temin etmek gibi yüksek bir amaca hizmet etmek istenildiği vurgulanmıştır[102].

---

[99] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.

[100] **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.

[101] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı **Türkiye Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi** (**TDA**), 534/37099-1485-170., 20 Mart 1942.

[102] **TDA**, 534/37099-1485-170., 20 Mart 1942.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Kıbrıs'ta yayın hayatına başlayan "Hür Söz" ve "Kurun" gazeteleri başta olmak üzere Türk basınında Halkevleri, kültürel gelişimin koşulu olarak değerlendirilmiştir. Kıbrıs'ta da özellikle Türkiye'deki gibi bir Halkevi'nin şubesinin açılması girişiminin arşiv belgelerine yansıması Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosluğu'nun, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 20 Şubat 1948 tarihli 2732/57/26 sayılı yazıdan öğrenmekteyiz. Adada bir Halkevi açılması için stajyer avukatlardan Ülkü Cengizer'in konsolosluğa gelerek başvuruda bulunduğu belirtilmiştir[103]. Kıbrıs'ta Halkevi'nin kurulması ile ilgili Kurun gazetesinde yazı kaleme alan yazarlardan Necati Özkan da bir Halkevi kurulması gerektiğini köşesinde dile getirmiştir. Özkan, Kıbrıs'ta "Kemalist düşünce"nin bayraktarlığını yaparak bu konuda örnek bir karakter olmuştur[104].

Daha sonra Ülkü Cengizer'in Kıbrıs'a gelerek adada bir Halkevi açma girişimi 1 Nisan 1948'de Konsolosluk ve Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalara konu olmuştur. Ancak dört gün sonra Konsolosluktan, Dışişleri Bakanlığına çekilen şifreli bir telgrafta Cengizer'in Halkevi kurma girişimlerinden başarı elde edemediği için Ankara'ya gitmek üzere Konsolosluktan vize aldığı ifade edilmiştir[105]. Ancak Kıbrıs Türkleri kendi imkânları ile Halkevini faaliyete geçirmiştir. Elbette Türkiye'deki gibi bir işlevi yoktu. Ancak bilimsel ve kültürel etkinlikleri ile mümtaz bir kimliğe bürünen Kıbrıs'taki Halkevi, buluşma yeri bakımından Türk cemaatinin sosyo-kültürel merkezi haline gelmiştir. Halkevinin açılması ile birlikte Türkiye'den beklentiler yalnızca kitap, araç-gereç gibi temel ihtiyaçlar düzeyinde kalmıştır. Buna rağmen Türkiye ya da adadaki konsolosluğu arasında burada kurulan Halkevleri ile idari bakımdan bir ilişki tespit edilememiştir.

8- II. Dünya Savaşı Sırasında Siyasal Muhalefete İzin Çıkması: Yeni Kuşak Kemalistler ve Evkafçılarla İlişkileri

a. Kemalist-Evkafçı İşbirliği ve KATAK'ın Kurulması

Rumların Ekim 1931'de başlattığı Enosis isyanını gerekçe gösteren Sömürge Yönetimi on yıllık baskı rejimini uyguladıktan sonra II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında bu uygulamayı peyderpey yumuşatmaya başlamıştır. Böylece siyasi faaliyet ve örgütlenme tekrar mümkün olmuştur.

---

[103] Kıbrıs'ta bir Halkevi kurulmasına yönelik faaliyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Turan, "Türk Modernleşmesi'nin Kıbrıs'taki Yansıması: Halkevleri", **CTAD**, Yıl 16, S 31 (Bahar 2020), s.249.

[104] Turan, agm., s.254-258.

[105] **TDA**, 534/37390.149850.2., 1 Nisan 1948.

Ancak on yıldır baskı altında tutulan Kemalistlerin derhal siyaset sahnesine çıkması hiçte kolay olmadı. Türk toplumu adına siyasal platformda olan Sir Münir'in ise yeni ortaya çıkan koşullarda çok önemli bir tehlikeyi görüp kaygılanmaması kolay değildi. Çünkü savaşın devam ettiği 1941'de savaş sonrasında İngiltere'nin adayı Yunanistan'a bırakma teklifinde bulunduğu iddiası gündemdeydi. Zira yaşanan koşullar Türk cemaatine savaştan nasıl bir gelecek hazırlandığına ilişkin büyük kuşkular doğuruyordu[106]. Bu şartlar Sir Münir için de endişe vericiydi. Bunun iki temel nedeni vardı. Birincisi daha az önemli olanı ideolojik meşruiyetti. İngilizcilerin topluma verdiği en temel mesaj kendilerini meşrulaştırmaya çalıştıkları İngiliz yönetimi ile yaptıkları "pürüzsüz işbirliği"nin Enosisi önlemek amacına yönelik olduğu idi. Eğer İngiltere adayı Yunanistan'a verip birleşmeyi sağlayacaksa kendilerinin meşruiyeti ortadan kalkacaktı. Sir Münir'in kaygılanmasına ikinci ve belki asıl somut neden ise İngilizci liderliğin doğası gereği ancak İngiliz yönetiminin adada kaldığı sürece işlevsel olup varlık gösterebileceği gerçeğiydi. Oysa Enosis, İngilizci liderlik için varoluş nedenini ortadan kaldıran temel bir tehlikeydi[107].

Sir Münür, Enosis tehlikesine karşı önlemler alma, geniş bir cephe oluşturma gereğini duyunca düne kadar siyasal karşıtları olarak gördüğü hep mesafeli durduğu Kemalistleri hatırladı. Onların da desteğini alarak Enosis karşıtı cephenin örgütlenmesine ön ayak olmuştur. Böylece kuruluşuna 1941 yılı sonlarında başlanıp 18 Nisan 1943 tarihinde ilk kongresi yapılarak yasal tüzüğü, programı olan, bütün kasaba ve köylerde örgütlenip Kıbrıslı Türklerin ilk siyasal kitle örgütü anlamına gelen "*Kıbrıs Adası Türk Azınlık Kurumu*" (KATAK) ortaya çıkmıştır[108]. Şöyle ki Kemalistlerin KATAK'ta yer almalarını iki noktada açıklamak mümkündü: İlki yıllardır siyasal etkinliklerden dışlandıkları için KATAK onların yeniden siyasal alana çıkmalarına imkân vermekteydi. İkincisi ise Enosis tehlikesi Kemalistleri de en az İngilizciler kadar çok ürkütmekteydi. Sonuçta İngilizci liderlikle Kemalistlerin Enosisi önleme ortak amacında buluştukları noktada KATAK ortaya çıkmıştır.

KATAK'ın gelişimine değinmeden önce kurumun resmen ilan edilmesinden yaklaşık bir ay önce 21 Mart 1943'te yapılan Lefkoşa Belediye Meclisi üyeliği seçimlerinin de İngilizcilerle Kemalistler arasındaki

---

[106] Gürel, **age.**, s.237-238.

[107] Egemen, **age.**, s.122-123.

[108] **Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları**, Yayına Hazırlayan: Altay Sayıl, Yay Ajans Ltd., Lefkoşa, 2010, s.282.

ilişkilerin yumuşamasında olumlu bir rol oynadığı söylenebilirdi. Çünkü bu seçimlerde Türk toplumunun payına düşen dört üyelik için İngilizciler aday göstermeyip Kemalistlere bir anlamda *jest* yapmışlardı. Bir nevi İngilizcilerin aday göstermemesinin iki taraf arasındaki ilişkileri yumuşattığı kabul edilebilirdi. Bu seçimlerin Kemalistlerle Evkafçılar arasındaki ilişkilerin yumuşamasına yaptığı katkının yanında bir diğer rolü de Kemalistlerin kendi içindeki liderlik yarışına daha doğrusu yeni bir Kemalist liderin ortaya çıkışına olanak sağlamasıydı. Kemalistler biri 1930'da Sir Münür'ü yenilgiye uğratan Necati Özkan diğeri de tahsilini 1937'de bitirip hekim olarak mesleğe başlayan Dr. Fazıl Küçük[109] gibi iki lidere sahipti. Bu yüzden iki ayrı liste ile seçime girilmiş ve seçimi Dr. Küçük'ün listesi kazanmıştı. Böylece *ikinci kuşak Kemalistler* olarak adlandırılabilecek Dr. Küçük ve arkadaşları siyasal yaşamda etkili olmaya başlamıştır[110].

Kemalistlerin desteğini almayı düşünerek geniş tabanlı bir anti-Enosis cephesi oluşturup Evkaf salonunda KATAK'ın kuruluşuna öncülük eden Sir Münür, örgüt merkez yönetim kurulunun da İngilizcilerle Kemalistlerin bir koalisyonu niteliğinde görünmesine özen göstermiştir[111]. Kendisi resmi bir görev üstlenmeyip fazla ön plana çıkmamıştı ama başkan ve yardımcısı makamlarına kendisinin ve İngiliz Yönetiminin çok güvendiği emekli Hâkim İzzet ve Dr. Rauf beyleri atamıştı[112].

b. Evkafçılarla İkinci Kuşak Kemalistlerin Yeniden Çatışması ve KATAK'ın Bölünmesi

Aslında KATAK'la birlikte İngilizci ve Kemalist çizgiler arasında kurulan ittifak, Kemalistler için tam da Sir Münür'ün istediği gibi İngilizcilerin Kemalistleri yanına alması sonucunu getirecek büyük bir potansiyel tehlike taşımaktaydı. Tehlikenin varlığı 1931 Milli Kongresi'nden beridir Türk cemaatinin haksız sayılmayacak talepleri karşılıksız kaldığı halde Kemalist çizginin İngilizci çizgi içinde eriyip kendi kimliğini kaybetmesi nesnel olarak İngiliz çıkarlarına hizmet eden modernleşme karşıtı teslimiyetçi bir yolun *dümen suyuna* girebilme olasılığıydı. Daha

---

[109] Halil Sadrazam, **Kıbrıs Türkünün Özgürlük Mücadelesi Lideri Dr. Fazıl Küçük**, Kastaş Tarihsel Araştırmalar Dizisi, İstanbul, 1996, s.7.

[110] **Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları**, s.68, 282-284.: Egemen, **age.**, s.126.

[111] **Halkın Sesi**, 21 Nisan 1943.

[112] **Halkın Sesi**, 21 Nisan 1943.; Kemal Tekakpınar-Demiray Doğasal, **Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)**, Dilhan Ofset, Lefkoşa, 1991, s.39.

açıkçası KATAK, İngilizcilerin Kemalistleri kendilerine bağlaması için bir platform oluşturabilirdi. Anılan tehlikeyi besleyen başlıca iki neden mevcuttu: Birincisi somut ve yakın enosis tehlikesinin toplumsal öteki sorunları ve talepleri geri plana itebilmesi dolayısıyla önceliği bu tehlikeyi atlatmaya vermeyi teşvik edebilmesiydi[113]. İkincisi ise Kemalistlerin, Kemalizmi çok dar bir anlamda Türk Hükümeti'nin dış politikası bu arada Türkiye-İngiltere siyasal ilişkileri çerçevesinde ele alabilmesiydi. Kemalizmi bu dar anlamıyla değerlendirme 1930'lu yılların sonundan 1940'lı yıllara gelen süreçte oldukça iyileşen Türk-İngiliz ilişkileri nedeniyle dönemin Türk Dışişleri Bakanı Aras'ın sözcükleriyle Kıbrıs'taki *her Kemalist'i, İngiltere'nin dostu* yapabilirdi[114]. Oysa Kıbrıs'taki bir Kemalist için İngiltere'nin dostu olmanın somut koşullarının oluştuğu söylenemezdi. İngiltere, Kemalistlerin uzun yıllardır dile getirdiği taleplerini karşılamış değildi. Evkaf otoriterliği ile toplum dinamiklerinin gelişmesini, toplumun yenileşip modernleşmesini önlemekten vazgeçmemişti. Bu nedenle Kıbrıs'ta Kemalistlerin, İngilizlerle ya da onların temsilcisi olan İngilizcilerle mücadeleden vazgeçip KATAK içinde erimesi, Türk cemaatının geleceğinin tehlikeye atılması anlamına gelebilirdi. İzlenecek doğru çizgi bir yanda Enosis tehlikesini ortadan kaldırmak için Enosis karşıtı safları sıkı tutarken öte yandan da Türklerin geleceği, uzun vadeli çıkarları ve toplumsal gelişimi önüne konan Evkaf otoriterliği ipoteğinin kaldırılmasına çalışmak olmalıydı[115].

KATAK'ın Kemalistler için yukarıda değinilen tehlikelerini ilk algılayıp buna uygun politikaları uygulamaya koyan Kemalist lider Dr. Küçük olmuştur. Küçük, 12 Ocak 1944'te KATAK'tan istifa edip yeni örgütlenme arayışına girişmiştir[116]. Küçük, KATAK'tan istifa gerekçesini şöyle açıklamaktaydı: "*Siyasete karışmayalım, İngilizler kuvvetli bir millettir. Onlar ile dost geçinelim ki biraz bir şeyler koparabilelim diyenlerle daha fazla bir arada duramazdık*". Küçük'e göre İngilizlere yalvarıp yakarmakla değil kararlı etkin bir politika ile akıllı ve barışçı yöntemler

[113] Egemen, **age.**, s.128.

[114] **TNA CO** 67/292/10.

[115] Egemen, **age.**, s.129.

[116] **Halkın Sesi**, 12 Ocak 144.

kullanılarak sonuca ulaşılabilirdi. KATAK ise yapısı, kuruluşu ve felsefesi gereği bunu başaramazdı[117].

Öngördüğü politikalar ve düşünceler doğrultusunda çok geçmeden 23 Nisan 1944'te kısaca *Milli Parti* olarak anılan "Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi"ni kuran Dr. Küçük bir yandan Enosise karşı çıkarken eş zamanda İngiliz yönetiminden Türk cemaatının uzun yıllardır dile getirilen gasp edilmiş haklarını talep ediyordu[118]. Küçük, partinin kuruluş toplantısında yaptığı ve 25 Nisan 1944 tarihli Halkın Sesi gazetesinde yayınlanan konuşmasında, partinin kuruluş günü olan 23 Nisan'a dikkat çekiyor; bu günün "*Anavatan Türkiye'de kutlanan en mesut günlerden olduğunu*" vurgulayarak ideolojik simgesel atıfta bulunuyordu[119].

Dr. Küçük'ün KATAK'a alternatif olarak Milli Parti'yi kurması İngilizcilerle Kemalistlerin yolunun yeniden ayrılması demekti. Böylece II. Dünya Savaşı'nın bittiği günlerde Kıbrıslı Türkler arasında liderlik mücadelesi yürüten iki siyasal çizgi ve iki siyasal örgütten söz etmek mümkündü. Bunlardan birincisi KATAK'tı. Özünde İngilizci çizgiyi temsil ederken gerçek lideri Sir Münir'di. İkincisi ise kısaca Milli Parti idi. İkinci kuşak Kemalistlerin örgütü ve lideri de Dr. Küçük idi. Ne var ki savaş sonrası, koşulları baş döndürücü bir hızla değiştirecek, Kıbrıs'ın İngiltere için artan stratejik önemi ve buna paralel olarak paradoksal bir biçimde Enosisin kazanacağı ivme dünyada yeni siyasal dengelere neden olurken Kıbrıslı Türkler'de de şanslı olarak görülebilen Sir Münür ve KATAK'ı şansız duruma getirecekti[120].

9- II. Dünya Savaşı Sonrasında İngiltere'nin Değişen Siyaseti ve Sir Münür'ün Tasfiyesi ile Sömürge Yönetimi'nin Enosise Karşı Kemalistlerle Gerçekleştirdiği Tarihsel Uzlaşma

II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte İngiltere kazanan tarafta olmasına rağmen büyük bir ekonomik krizle savaştan çıkmıştır. Bir anlamda süper güç olmaktan uzaklaşıp yerini ABD'ye bırakmıştır. İngiltere'nin 1948'de Filistin'i de kaybetmesiyle Doğu Akdeniz'de egemenliği altında sadece Kıbrıs kalmıştır. İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığını ve çıkarlarını

[117] Tekakpınar-Doğasal, **age.**, s.37.

[118] **Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları**, s. 287-292.

[119] **Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları**, s. 287.

[120] Egemen, **age.**, s.130.

koruyabileceği son kalesi Kıbrıs'tı. Bu yüzden savaş ertesinden başlayarak İngiltere için adanın stratejik önemi daha da artmıştır[121]. Savaş sonrası yeni koşullarda İngiltere 1941'de düşündüğü gibi Kıbrıs'ı elden çıkarmayı değil tam tersine kendisi için hayati konuma gelmiş son stratejik noktayı koruma kararındaydı. Enosise kesin karşıt konuma gelecekti. Bu olgu ikisi de enosis karşıtlığında amaç birliğine gidebilecek iki gücün tarihsel rastlaşmasıydı. Siyasi ortam İngiltere ile Kıbrıslı Türkleri ortak bir amaçta yani Enosisi önlemede birleştirmiştir.

Aslında İngiltere adayı elinde tutmak için ilk olarak o günlerde dünyada esen genel özgürlükçü demokratik rüzgâra uygun çözümler arıyordu. Bu öyle bir çözüm olmalıydı ki bir yandan adanın egemenliği kendinde kalırken yani ipleri elinde tutarken aynı zamanda hem var olan özgürlükçü havaya uygun mesajlar vermeli hem de sömürgedeki huzursuzluk ve talepleri belli ölçüde karşılamalı ve Almanya'ya karşı kendi yanında savaşan insanları onurlandırmalıydı[122]. Böylesi bir çözüm için düşünülen model özerklikti. Bunun için 1947 yılı başlarında adaya yeni bir valiyi atamıştır. Ancak Rumlar, Valiyi karşılama törenine dahi gitmediği gibi "*Enosis ve yalnızca Enosis*" istedikleri mesajını yeni Vali Lord Winster'e göstermiştir[123]. Bu mesaj özellikle İngiltere için önemli dersler içeriyordu. Nitekim Winster'in adaya gittikten sonraki bütün çabaları boşa çıkmıştı. İngiltere'nin Rumların vermiş olduğu mesajdan ve takındıkları olumsuz tavırdan çıkarmış olduğu ilk ders daha önce değinildiği üzere Enosise karşı Türklerle işbirliği yapmaktı. Böylece yıllardır Sir Münür'ün patronluğunda baskı altında yaşayan, talepleri, özlemleri, beklentileri önemsenmeyen, Müslüman kimliği ile tanımlanan Kıbrıslı Türkler hatırlanmıştır. Bu hatırlanma ile birlikte Kıbrıs Türklerine karşı izlenen politikada değişikliğe giderek Türklerin sorunları tespit edilip çözülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Vali Winster, 11 Haziran 1948'de görevi Türk cemaatinin sorunlarını ve taleplerini saptayıp yönetime bildirmek olan "*Türk İşleri Komisyonu*"nu oluşturmuştur[124]. Başkanlığına ılımlı ve titiz bir hukuk adamı olarak bilinip Kemalistler arasında sayılan Zekâ Bey getirilmiştir. Üyelerinin çoğunluğu da benzer

---

[121] Gürel, **age.**, s.265-266.

[122] Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Sorunu (İç Etkenler)**, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986, s.73.

[123] Ahmet Gazioğlu, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri**, Ekin Kitabevi, İstanbul, 1960, s.66.

[124] Tekakpınar-Doğasal, **age.**, s.86

biçimde Kemalistlerden teşkil edilen komisyonla birlikte İngiltere, Kıbrıslı Türklerle ilgili geleneksel politikasından yani Sir Münür'ü dinleyip onu toplumun sözcüsü görüp hareket etme politikasından vazgeçmiş olduğunu tescil etmiştir[125]. Nitekim komisyonun oluşturulmasından hemen sonra 4 Kasım 1948'de Sir Münür, İngiliz Yönetimince Evkaf Müdürlüğünden istifa etmek zorunda bırakılmıştır[126]. Böylece Sir Münür'le cisimleşen Evkaf kaynaklarına dayalı bağımlılık zinciri ilk halkasından kırılmıştır.

Türk cemaati Enosise karşı mücadelede İngiltere'ye ancak bir bütün olarak destek verirse en yüksek katkıyı sağlayabilirdi. İç çatışma halinde olmayan bölünmemiş bir toplum yaratmanın yolu ise Kemalistleri baskı altında tutmak değil kendine bağlı gücü, Sir Münür'ü etkisiz kılmakla daha kolay mümkün olabilirdi. Aksi durum Enosisle mücadele ederken bir de Kemalistlerle mücadele etmek anlamına gelebilirdi ki bu da rasyonel bir siyasal savaş stratejisi sayılmazdı.

İngiltere için Sir Münür'ün görevden alınmasının ve Kemalistlere yakınlaşmanın daha uzun vadeli hesabı da şöyle açıklanabilirdi[127]: "*1940'lı yıllarda Türkiye'de Kemalizm, 1920'lerdeki gibi İngiltere ile çatışma ilişkisini de içeren bir ideoloji değil daha çok iki taraf arasında işbirliğini öngören pragmatik bir anlayıştı. Dolayısıyla Kıbrıs'ta da bir kimlik-aidiyet arayışı sonucu ortaya çıkan Türklük bilinci anlamındaki Kemalizmin, İngiltere için artık bir sakıncası olduğu söylenemezdi. Tersine Türklük kimliği işin içine Türkiye'yi de katabilirdi ki Ortadoğu'da hatırı sayılır bir gücü olan Türkiye'nin Kıbrıs'taki Türklerin geleceği ile ilgilenip Enosise karşı verilecek mücadeleye destek olması, İngiltere'ye Kıbrıs'ta çok önemli bir müttefik kazandırabilirdi*". Nitekim sonraki gelişmeler bu hesapların doğruluğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Sir Münür somut ve nesnel koşullar kendisini işlevsiz ve yararsız hale getirdiği için görevden uzaklaştırılmıştır. Sir Münür'ün istifasından sonra KATAK'ın da bir anlamı kalmamış, hukuksal başkan İzzet Bey 17 Mayıs 1949'da sağlık nedenlerini gerekçe göstererek istifa etmiş[128] yeni oluşan yönetim de 23 Ekim 1949'da Kemalist lider Dr. Küçük

---

[125] **Evkaf'ın Kurtuluşu Günlerinde Mücadele Edenlerin Anısına**, Yayına Hazırlayan: Altay Sayıl, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa, 1999, s.101-105.

[126] Erten Kasımoğlu**, Eski Günler Eski Defterler**, Novemberson Yayıncılık, Lefkoşa, 2006, s.34.

[127] Egemen, **age.**, s.133-134.

[128] **Hür Söz**, 18 Mayıs 1949.

başkanlığındaki Milli Parti'ye katılmıştır[129]. Böylece uzun yıllardır var olan İngilizci-Kemalist mücadelesinin Kemalistler yararına sonuçlandığı hukuksal olarak da tescil edilmiştir. Kıbrıslı Türkler kurdukları siyasal örgütlerle kendi haklarını korumayı ve Enosis'e karşı durmayı hedeflemiştir. Kendi iç çekişme ve Sömürge Yönetiminin baskısından kurtulmaya başladığı 1950'lere gelindiğinde adadaki iki cemaatte "kimlikleşme" evresini tamamladığından ve varlığını ötekine göre ifade ettiğinden toplumsal ve zihinsel ayrışma artık en üst seviyeye ulaşmıştır.

[129] **Hür Söz**, 25 Ekim 1949.; Tekakpınar-Doğasal, **age.**, s.71.

SONUÇ

Kıbrıs 4 Haziran 1878'de geçici olarak İngiltere'ye devredilmiştir. Bu süreç ada Türkleri için yeni ve sıkıntılı bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Türkler imparatorluğun adadaki hâkim unsuru ve otoriter gücü iken İngiliz idaresinde Rumlar karşısında ötekileştirilmiştir. Diğer taraftan Rumlar, Enosisi ifade etme noktasında daha aleni ve örgütlü bir şekilde dillendirmeye başlamıştır. Buradan hareketle:

Kıbrıs'ın İngilizlere de facto verilmesi ile Enosis söylemleri karşısında Türklerin millî mücadelesinin başladığı anlaşılmaktadır. Sömürge Yönetiminin politikaları ve Enosis çığırtkanlığına yönelik verilen savaşım aynı zamanda Kıbrıs davasını Türkiye'ye benimsetme süreci şeklinde bir seyir takip ettiği de görülecektir. Dolayısıyla Kıbrıs Meselesini adanın İngiliz yönetimine devredildiği tarihle birlikte başlatmak yerinde olacaktır.

Ada Türklerinin Enosise karşı sosyal ve kültürel hayatta örgütlendiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda gazeteler çıkarmış ve cemiyetler kurmuştur. Ayrıca toplumsal ve organize mitinglerle kültürüne ve kimliğine sarılarak milli şuurunu muhafaza etmiştir. Osmanlı kamuoyunun imparatorluğun yıkımını önlemek için tartıştığı Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi akımların Kıbrıs'ı da etkilediği anlaşılmaktadır. Örneğin Jön Türklerin tesiriyle ada Türklerini etkileyen Osmanlıcılık akımı zamanla değişerek Anadolu'da kendini gösteren İstiklâl Savaşı ile birlikte başka bir yöne evrilmiştir. Kendini Anadolu'daki Türklüğün kaderiyle bir gören ada Türkleri bu mücadeleye; yardım seferberliği başlatarak, savaşa fiziki katılımıyla, basın üzerinden propaganda yapmak suretiyle Kıbrıs Müslüman toplumunda "Türklük, Anadolu, vatan, millet" gibi değerlerin içselleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

Her şeyden önce adadaki Türkler, Müslüman bir cemaatken milletleşme sürecine girmesi, Türkçülük fikrine bağlanması ve varoluş mücadelesi vermesi ciddi bir değişimin sonucudur. Bu yönüyle Türkler, Kıbrıs Meselesi'ni bir varlık meselesi olarak algılamışlar ve toplumsal bilincini, Anadolu'da gelişen fikirlerle eşitlemeye çalışmıştır. Bir başka ifadeyle Türklerin talep ettiği değişim gerçekçi, akılcı ve yeni Türk devletinin kazandığı başarılarla uyumlu hale getirilmiştir. Bu yüzden çeşitli yollarla Ankara ile temasa geçen Kıbrıs Türk liderliği, aydınlanmacı Türk düşüncesini uygulayarak Kemalist devrimlerin benzerini adada da gerçekleştirmeye çalıştığı iki tarafın raporları incelendiğinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Nitekim 1920'lı yıllarda Türk ulusal kimliğiyle kendini bulmuş, dünyada saygın ve anti emperyalist savaşın bayraktarlığını yapar konuma gelmiş Kemalizmin izleyicisi olan Kıbrıslı Türklerin varlığı düşünülünce İngiltere açısından Kıbrıs eskisinden daha olası bir tehlikeye dönüşmüştür. Yani bir yanda her koşulda Enosise karşı direneceklerini ortaya koyup diğer yanda da Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı modernleşme ve uluslaşma sürecini benimseyerek o günlerin konjonktörünün de kazandırdığı ivmeyle filizlenen Kemalist, modernleşmeci, Müslüman bir topluluğu çağdaş ulusal bir topluma dönüştürme amacında olan Kemalist Kıbrıslı Türk kimliği, İngiliz koloni çıkarları için gerçek ve somut bir tehlike haline gelmesi Sömürge Yönetimi'nin bu durum karşısında tedbirler aldığı görülmektedir. Şöyle ki 1928'de Evkaf'ı bir sömürge kurumuna dönüştürme yoluyla müdürlüğüne de İngilizci Sir Münür'ü atayarak Türk cemaatinin kontrolünü uhdesinde tuttuğu görülmektedir. Bu kontrol yaklaşık yirmi yıl devam etmiştir.

Mevcut süreç Türkler arasında Kemalistler (Halkçılar/Milliyetçiler) ve Evkafçılar (İngilizciler/Gelenekçiler) adıyla anılan iki grup ortaya çıkarmıştır. Bu durum aynı zamanda Türk cemaati içerisindeki söylem ve eylem bazındaki ideolojik tanımlamayı vurgulamıştır. Türklük bilinci anlamındaki Kemalizmin gerek Sömürge Yönetimi gerekse de Enosis yanlısı Rumlara karşı bir cephe olduğu gerçekleştirdikleri faaliyetlerden anlaşılmaktadır.

1930'ların başı Kemalist düşüncenin Kavanin Meclisi Seçimleri (1930) ve Milli Kongre'yi (1931) toplamasıyla zafer dolu yılları olmuştur. Ancak bu başarıların etkileri 1931 Rum isyanı ve akabinde Sömürge Yönetimi'nin baskıcı rejimiyle kısa sürmüştür.

Sömürge Yönetimi'nin Enosis yanlısı Rumlara karşı desteğini aldığı Türklere karşı zaman zaman aşırıya kaçan önlemler aldığı görülmüştür. Kemalist hareketin giderek organize güç kazanması ve sonunda Hamidiye eğitim gemisinin adayı ziyaretinin Türkler üzerinde bıraktığı etki Sömürge Yönetimi'nin Atatürk'ün hayatı ve vefatına dair filmi adadaki irredentist Türkleri kışkırtabileceği gerekçesiyle gösterimine izin vermemesi İngilizlerin Kıbrıs'taki "Kemalist-Türk" kimliğine dair endişesini göstermiştir. İngilizlerin Kıbrıs'taki Türk halkına "İslam Cemaati" tanımını kullanırken Türkiye'ye "Anavatan" denilmesinden, ada Türklerinin Atatürk'e olan bağlılığından ve Kemalizm'in toplumun her katmanı tarafından benimsenmesinden hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. Keza Cumhuriyet gazetesinin adada satışının yasaklanmasının gündeme gelmesi

ve yerel Türk gazeteleri olan Söz ve Ses'e sansür uygulanması mevcut endişelerin örnekleriydi. Özellikle adada 1920-1940 arasındaki İngiliz politikası Türk eğitim kurumlarına yapılan baskı ve müdahaleler, kız-erkek liselerine İngiliz müdürler görevlendirmek, milli günlerin kutlanmasına engel olmak gibi tedbirlere başvurulduğu gözlemlenmiştir. "Kemalist ya da milliyetçi" olarak adlandırdığı akımları engellemek için *abartı* derecesinde önlemler alındığı görülmektedir.

II. Dünya Savaşının ilk yıllarında siyasi ortamın yumuşamasıyla Kemalistlerin yeniden siyaset sahnesine çıktıkları görülmüştür. Bu yıllar aynı zamanda Enosis karşısında Evkafçı-Kemalist uzlaşıların yaşandığı kısa süreli dönemler olmuştur. Savaşın sona ermesinin ardından dünyada yeni siyasi dengeler ortaya çıkmıştır. Bu uluslararası konjonktür Kıbrıs'ı da etkilemiştir. 1940'lı yıllarda Türkiye'de Kemalizm daha çok Türk-İngiliz işbirliğini gerektiren faydacı bir anlayıştı. Bu yüzden adada da bir "*kimlik-aidiyet*" arayışı sonucu ortaya çıkan Kemalizm, İngiltere için artık bir sorun olmaktan ziyade tam aksine Türklük kimliği işin içine Türkiye'yi de dâhil ettiği için mevcut coğrafyada önemli bir gücü olan Türkiye'nin Kıbrıs'taki Türklerin geleceği ile ilgilenip Enosise karşı verilecek mücadeleye destek olması, İngiltere'ye Kıbrıs'ta çok önemli bir müttefik kazandırdığından İngilizlerin adadaki Kemalistlere zımnen bir destek verdiği görülmektedir.

Dolayısıyla uzun yıllardır devam eden Evkafçı-Kemalist mücadelesinin Kemalistlerin lehine sonuçlandığı görülmektedir. Bu durumun kurulan siyasi cemiyetlerle de hukuksal olarak tescil edildiği gözlemlenmiştir. Nihayetinde Türkler siyasal örgütlerle kendi haklarını korumayı ve Enosis'e karşı mücadele etmeyi öğrenmiştir. Son kertede kendi iç çekişme ve Sömürge Yönetiminin baskısından kurtulmaya başladığı 1940'ların sonu ve 1950'lerin başlarında adadaki iki cemaat de "*kimlikleşme*" evresini tamamlamıştır. Başka bir ifadeyle Türkler ve Rumlar arasındaki toplumsal ve zihinsel ayrışma artık iyice açıklığa kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

A- Arşivler

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.1.0.0/10.59.6.

BCA, 30.10.0.0/83.548.2.

BCA, 30.10.0.0/106.695.35.

BCA, 30.10.0.0/106.695.47.

BCA, 30.10.0.0/124.886.18

BCA, 30.10.0.0/124.886.19

BCA, 30.10.0.0/124.886.14.

BCA, 30.10.0.0/124.887.3.

BCA.030.10/62.415.8.

2. The National Archieves (TNA), Colonial Office (CO), Foreign Office (FO)

TNA CO 67/247/13.

TNA CO 67/291/10.

TNA CO 323/1594/18.

TNA CO 67/216/3.

TNA CO 926/174.

TNA FO 371/21935.

TNA FO 371/23296.

3. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türkiye Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA).

TDA, 534/37099-1485-170.

TDA, 534/37390.149850.2.

B- Telif Eserler

Akar, Reşat, **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, Veb Ofset, Lefkoşa, 1981.

Alasya, Halil Fikret, **Tarihte Kıbrıs**, Ulus Ofset, Lefkoşa, 1988.

Alasya, Halil Fikret, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları-24, Başbakanlık Basımevi, 1992.

Altan, Mustafa Haşim, **Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi**, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, Lefkoşa, 1986.

Birinci, Ergin, **M. Necati Özkan, I**, Derleyen: Ahmet Necati Özkan, Denetleyen: İsmail Bozkurt, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa, 1997.

Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları, Yayına Hazırlayan: Altay Sayı, Yay Ajans Ltd., Lefkoşa, 2010.

Egemen, Salih, **Kıbrıslı Türkler Arasında Siyasal Liderlik**, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa, 2006.

Evkaf'ın Kurtuluşu Günlerinde Mücadele Edenlerin Anısına, Yayına Hazırlayan: Altay Sayıl, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa, 1999.

Fedai, Harid, **Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı**, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.

Gazioğlu, Ahmet, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri**, Ekin Kitabevi, İstanbul, 1960.

Gazioğlu, Ahmet C., **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler, Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep), İstanbul, 1996.

Gürel, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi- 1878-1960- Kolonyalizm Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, İmge Kitabevi, Ankara, 2020.

İsmail, Sabahattin, Birinci, Ergin, **Kıbrıslı Türklerin Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre: Meclis-i Milli (1918)- Milli Kongre (1931)**, Gelişim Ofset, Lefkoşa, 1987.

Erten Kasımoğlu**, Eski Günler Eski Defterler**, Novemberson Yayıncılık, Lefkoşa, 2006.

Korkut, Fadıl Niyazi, **Hatıralar**, Yay. Haz. Harid Fedai-Mustafa H. Altan, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları Gazimağusa KKTC, 2000.

Nesim, Ali, **Batmayan Eğitim Güneşlerimiz**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1987.

Orr, C.W.J., **Cyprus Under British Rule**, Zeno Publishers, London, 1972.

Sadrazam, Halil, **Kıbrıs Türkünün Özgürlük Mücadelesi Lideri Dr. Fazıl Küçük**, Kastaş Tarihsel Araştırmalar Dizisi, İstanbul, 1996.

Samani, Meltem Onurkan, **Kıbrıs Türk Milliyetçiliği**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1999.

Storrs, Sir Ronald, **The Memoirs of Sir Ronald Storrs**, G.P.Putnam's Sons, New York, 1937.

Kemal Tekakpınar Demiray Doğasal, **Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)**, Dilhan Ofset, Lefkoşa, 1991.

Turan, Orhan, **Tarihten Günümüze Kıbrıs Türk Basını (1879-2009)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Turan, Orhan, 1878'den **Günümüze Kıbrıs'tan Türk Göçleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2016.

Ünlü, Cemalettin, **Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)**, basım yeri ve tarihi yok.

C- Makaleler

Demiryürek, Mehmet, "Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I, (1878-1910), **Atatürk Yolu Dergisi**, S 25-26, Mayıs-Kasım 2000, s.119-134.

Demiryürek, Mehmet, "Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 19/57 (2003), ss.1211-1238).

Fedai, Harid, "1912 Olayları", **Söz Dergisi**, Haziran-Ekim 1985.

Fedai, Harid, "Bir Yıldönümü: 11 Aralık 1918", **Yeni Kıbrıs**, Ocak 1985.

Keser, Ulvi, "Hamidiye Zırhlısı: 1924 Karadeniz ve 1938 Kıbrıs Gezileri", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, 10/1 (2008), s.301-357.

Kürkçüoğlu, Ömer, "Türk İngiliz İlişkileri": 1920'lerden 1950'lere", **Türk-İngiliz İlişkilerinin 400. Yıldönümü**, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985, ss.75-92.

Nesim, Ali, "Kıbrıs Türklerinde Atatürk ve İlke ve İnkılâpları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 5/14 (Mart 1989), ss.309-331.

Turan, Orhan, Türk Modernleşmesi'nin Kıbrıs'taki Yansıması: Halkevleri, **CTAD**, Yıl 16, S 31 (Bahar 2020), ss.239-270.

D- Süreli Yayınlar

Zaman

Söz Gazetesi

Söz Dergisi

Hakikat

Halkın Sesi

Cumhuriyet

Haber

Hür Söz

E- e-Kaynaklar

Tamçelik, Soyalp, "Kıbrıs Meselesi ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti (15 Ağustos 1960)". Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kibris-meselesi-ve-bagimsiz-kibris-cumhuriyeti-15-agustos-1960/?pdf=5729 (Erişim Tarihi: 11.04.2023).

KAZANILAN HAKLAR VE KURUMSALLAŞMA YÖNLERİYLE TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK ALANINDAKİ DÜZENLEMELER (1923-2000)

Osman AKANDERE[*]

Özet

Tarıma dayalı, geniş aile yapısı olan Osmanlı toplumunda yaşlı, hasta ve sakatlara gerekli bakım ve destek ailenin diğer bireylerince verilmiştir. Yine dinsel kural ve geleneklere dayanan 'hayır kurumları' Osmanlı'da yoksulların korunması açısından önemli rol üstlenmişlerdir. Zekât, fitre, sadaka ve bağışlar yoluyla yoksullara yardım yapılmıştır. Vakıflar ise daha organize sosyal yardım kuruluşları olmuştur. İmparatorluğun son dönemlerinde Darülaceze, Darüleytam ve Hilal-i Ahmer gibi kurumlar sosyal yardım açısından önem kazanmıştır

Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal güvenliğe yönelik doğrudan düzenlemeler yapılmasa da çıkarılan Borçlar Kanunu (1926), Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1930) gibi yasalarla dolaylı kimi düzenlemelere gidilmiştir. Yine bu dönemde sosyal sigortalara benzeyen dar kapsamlı birtakım emeklilik ve yardımlaşma sandıklarının kuruluşunu öngören yasalar çıkarılmıştır.

1936 tarihli İş Kanunu ile ilk kez sosyal sigortaların kuruluşu ve sosyal sigortalara ilişkin temel ilkeler öngörülmüştür ancak, Cumhuriyet'in ilanından 1945 yılına gelinceye kadar bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulamamıştır. Sosyal sigortalarla ilgili ilk yasa 27 Haziran 1945 tarihli İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu'dur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde dünyada sosyal güvenlik alanında ortaya çıkan gelişmelere ayak uydurmaya çalışmıştır. "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" 6 Nisan 1949'da kabul edilmiş; yine Dünya Sağlı Örgütü (WHO) Anayasası, 9 Haziran 1949 tarihinde onaylamış ve Türkiye Dünya Sağlık Örgütü üyesi olmuştur. Bu sözleşmeler Türkiye'ye sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında yükümlülükler getirmiştir.

1949 yılında T.C. Emekli Sandığı kurularak genel ve katma bütçeli kuruluşlardan aylık alanlarla, daha önce özel kanunla kurulmuş kimi

[*] Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, e-posta.akandereO.59@gmail.com, (Orcid: 0000-0001-7875-4214)

sandıklara bağlı olanlar Emekli Sandığı kapsamına alınmıştır. Böylece o güne kadar dağınık halde bulunan ve memurlara sosyal güvence sağlayan tüm yasa ve sandıklar birleştirilmişti.

1961 Anayasası'nda sosyal güvenlik ve sağlık kavramları birer hak olarak tanımlanmış ve bu hakların sağlanmasının devletin görevi olduğu kabul edilmiştir. Sosyal güvenlik alanında yoğun düzenlemelere gidilen bu dönemde primli sistem açısından önemli bir gelişme, 1965'te yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Bu yasayla dağınık haldeki mevzuat bir bütün haline getirilmiştir. Bu gelişmeyi 1971 yılında kabul edilen ve esnaf, sanatkâr ve diğer bağımsız çalışanlara yönelik olan Bağ-Kur Kanunu izlemiştir.

1976 tarihinde kabul edilen yasayla, en geniş kapsamlı kamu sosyal güvenlik harcaması olarak bilinen "65 yaş aylığı" uygulamasının başlatılması, iyi bir sosyal güvence örneği olmuştur. Bu yasa ile "65 Yaşını Doldurmuş, Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları"na karşılıksız aylık bağlanmıştır.

1980'li yılların başından itibaren kamu kesiminde çalışan sivil ve askeri personele yönelik tazminat niteliğindeki ödemeler, 1983 yılında sosyal yardım hizmetlerini tek çatı altında toplamayı amaçlayan "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu- SHÇEK" in yeniden düzenlenmesi bu alandaki önemli gelişmelerdir. 1983 yılında yürürlüğe giren "Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu" ile tarım kesiminde çalışanlara da sosyal güvenlik sağlamayı hedeflemiştir.

1986 yılında oluşturulan "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ve 1992 yılında uygulanmaya başlanan "Yeşil Kart" sistemi bu alandaki diğer özgün düzenlemeleri oluşturmaktadır

Birinci 5 Yıllık Kalkınma Planı'ndan bu yana söz edilen "işsizlik sigortası"nın oluşturulması konusu 1999 yılında hayata geçirilmiştir. 1996-2000 yıllarını kapsayan Yedinci 5 Yıllık Kalkınma Planı'nda tüm sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanması hedefine yönelik olarak "Sosyal Güvenlik Temel Yasası" çıkarılmıştır.

Bu çalışmada Türkiye'de Sosyal Güvenlik alanında yapılan düzenlemeler ve oluşturulan kurumlar kronolojik çerçeve içerisinde ele alınıp, verilmeye çalışılacaktır. Çalışmada kurum arşivleri, kurumlarca yayınlanan resmi yayın ve raporlar başta olmak üzere konuyla ilgili yapılmış kitap, makale ve tezlerden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye,Sosyal Güvenlik, Kazanımlar, Kurumsallaşma, Düzenlemeler

REGULATIONS IN THE FIELD OF SOCIAL SECURITY IN TÜRKİYE IN TERMS OF ACQUIRED RIGHTS AND INSTITUTIONALIZATION (1923-2000)

Abstract

In the Ottoman society, which was based on agriculture and had a large family structure, the necessary care and support was given to the elderly, sick and disabled by other members of the family. Again, 'charities' based on religious rules and traditions played an important role in the protection of the poor in the Ottoman Empire. The poor were helped through zakat, fitra, alms and donations. Foundations, on the other hand, became more organized social welfare organizations. In the last periods of the empire, institutions such as Darülaceze, Darüleytam and Hilal-i Ahmer gained importance in terms of social aid. Although direct regulations were not made for social security in the first years of the Republic, some indirect regulations were made with laws such as the Law of Obligations (1926) and the Public Health Law (1930). Again, in this period, laws envisaging the establishment of narrow-scoped pension and mutual aid funds, similar to social insurance, were enacted. With the Labor Law of 1936, the establishment of social insurance and the basic principles regarding social insurance were foreseen for the first time, but a social security system could not be established from the proclamation of the Republic until 1945. The first law regarding social insurance is the Law on Work Accidents, Occupational Diseases and Maternity Insurance dated 27 June 1945. Türkiye has tried to keep up with the developments in the field of social security in the world after the Second World War. The "Universal Declaration of Human Rights" was adopted on 6 April 1949. Again, the Constitution of the World Health Organization (WHO) was ratified on 9 June 1949 and Türkiye became a member of the World Health Organization. These agreements brought obligations to Türkiye in the fields of health and social security. In 1949, Republic of Türkiye Retirement Fund was established, and pension funds from general and annexed budget institutions and those that were previously affiliated to certain funds established by special law were included in the scope of the Pension Fund. Thus, all the laws and ballot boxes that had been scattered until that time and that provided social security to the civil servants were combined. In the 1961 Constitution, the concepts of social security and health were defined as rights, and it was accepted that the provision of these rights was the duty of the state. In this period, in which intensive

regulations were made in the field of social security, an important development in terms of the premium system was realized with the Social Insurance Law, which came into force in 1965. With this law, the scattered legislation was brought into a whole. This development was followed by the Bağ- Kur (Self-Employed Social Security) Law, which was adopted in 1971 and aimed at tradesmen, craftsmen, and other independent workers. With the law adopted in 1976, the introduction of the "65 age pension", known as the most comprehensive public social security expenditure, has been a good example of social security. With this law, “Turkish Citizens over 65, Needy, Weak and Lonely” were granted an unrequited pension. Payments in compensation for civil and military personnel working in the public sector since the beginning of the 1980s, and the reorganization of the "Social Services and Child Protection Agency - SHÇEK", which aimed to gather social assistance services under one roof in 1983, are important developments in this field. With the “Social Insurance Law for Agricultural Workers” that came into force in 1983, it aimed to provide social security to those working in the agricultural sector. The "Social Assistance and Solidarity Encouragement Fund", created in 1986, and the "Green Card" system, which started to be implemented in 1992, constitute other unique regulations in this area. The issue of creating "unemployment insurance", which has been mentioned since the First 5- Year Development Plan, was implemented in 1999. In the Seventh 5- Year Development Plan covering the years 1996-2000, the "Social Security Fundamental Law" was enacted with the aim of gathering all social security institutions under one roof.

Keywords: Turkey, Social Security, Gains, Institutionalization, Regulations.

GİRİŞ

Sosyal güvenlik kavramının ortaya çıkışı bir ihtiyacın sonucu olmuştur. 1900 yılına kadar "sosyal yardım" ve "sosyal sigorta" kavramları herhangi bir sınıflandırmaya tabii tutulmadan kullanırken, bilahare "güvenlik" başlığı altında ele alınmaya ve sınıflandırılmaya başlanmıştır[1]. Bu sınıflandıra içerisinde hastalık, yaşlılık maluliyet, ölüm, işsizlik ve iş kazaları gibi sosyal sigortaların çeşitli branşları girmiştir[2]. Bugünkü anlamda sosyal güvenlik kavramının kullanımı 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Rusya'da olmuştur. Devrimi gerçekleştirenler Rusya'da oldukça kapsamlı bir sosyal sigorta sistemini hayata geçirmek üzere çıkardıkları kanunda ilk defa "sosyal güvenlik" kavramına yer vermişlerdir[3]. Sosyal Güvenlik kavramının yaygınlaşmasını sağlayan gelişme ise ABD'de 1935 yılında işçiler için yaşlılık ve ölüm sigortalarını düzenleyen ve işsizliğe karşı bazı önlemleri içeren "Sosyal Güvenlik Kanunu'nun çıkarılması olmuştur[4]. Böylece sosyal güvenlik kavramlaştırılmış ve çeşitli tanımları yapılmaya başlanmıştır.

Sosyal güvenlik kavramını dar ve geniş anlamları açısından ele aldığımızda, dar anlamda, kişinin belirli bir gelire sahip olmasını, belli bir yaşam standardına ulaşmasını ve bu standardını devam ettirmesini, geniş anlamda ise; kişinin yakalamış olduğu standardını daha yüksek seviyelere çıkarmasını ve nihayetinde sosyal politika ve sosyal ekonomi kapsamını ifade eder[5].

Günümüzde kabul görmüş olan sosyal güvenlik kavramı tanımını Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) yapmıştır diyebiliriz.

Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO)'ya göre sosyal güvenlik, toplumun, doğum, hastalık, işsizlik, iş kazası, yaşlılık, sakatlık ve ölüm sebebiyle gelirinin ortadan kalkması ya da ciddi ölçüde sebebiyet vereceği ekonomik

---

[1] 1900 yılına kadar "sosyal yardım" ve "sosyal sigorta" kavramları sınıflandırılmadan, bağımsız olarak kullanılmışken, bu tarihte ilk kez, "Sosyal Ekonomi" adlı bir kitapta "sosyal yardım" ve "sosyal sigorta" kavramları "güvenlik" başlığı altında ele alınıp sınıflandırılmıştır. Yüksel Akkaya, "Sosyal Güvenlik Tarihi Üzerine Notlar", **Toplum ve Hekim,** C 15, S 2, (Mart-Nisan 2000), s.82.

[2] Cahit Talas, **Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 17.

[3] Yüksel Akkaya, "Dünden Bugüne Sosyal Güvenlik", **Sağlık, Toplum, Siyaset,** S 1, Ankara 1999, 35.

[4] Aynı kavram, daha sonra 1941 yılında ABD başkanı ile İngiltere Başbakanı tarafından imzalanan Atlantik Şartı'nda; 1944 yılında Filadelfiya'da toplanan Uluslararası Çalışma Konferansında kullanılarak genel kabul görmüş, giderek yaygınlaşmıştır. Bk. Akkafa, Sosyal Güvenlik Tarihi Üzerine Notlar**, Toplum ve Hekim.** s.82.

[5] Muzaffer Koç, **Sosyal Güvenlik Sisteminin Makroekonomik Büyüklüklerle İlişkisi ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 15.

ve sosyal sorunlara ilişkin, birtakım kamusal önlemler yöntemiyle üyeleri için temin ettiği gözetme; sağlık hizmetleri ve çocuğu olan aileler için çocuk yardımlarıdır[6].

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1944 Philadelphia Konferansı'nda sosyal güvenlik için yapmış olduğu tarife göre, sosyal güvenlik, toplumun işsizlik, hastalık, yaşlılık, ölüm nedeniyle kalıcı olmayan bir süre zarfında ya da kesintisiz bir şekilde getiriden mahrum kalması halinde maruz kalacağı sefalete yönelik, sağlık hizmeti alması zorunlu olan çocukların ve kadınların hamilelik süresince gözetilmesini sağlayan yaygın tedbirler düzenidir[7].

Sosyal güvenliğin iktisadi ve mali yönünü incelemiş olan J. Henry Richardson da sosyal güvenliği, çalışma yaşamının içerisinde bulunurken, beden ve ruh sağlığını belirli bir süre ya da tamamen kaybedenlere, toplumun ortaklaşa veya cemiyet olarak destek olması ile onların karşılayamadığı gereksinimleri nedeniyle zor duruma düşmesini engellemeye uğraşan düzen olarak tanımlamıştır[8].

I. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Sosyal Güvenlikle İlgili Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik uygulamaları ve gelişimi 'doğal' ve 'geleneksel' kurumlardan 'modern' sosyal güvenlik uygulamalarına doğru bir tarihsel gelişme süreci geçirmiştir. Diğer bir ifadeyle sosyal güveliğin tarih içerisindeki gelişim süreçlerine benzer bir süreç izlemiş, geleneksel kurumlar yerlerini zamanla modern kurumlara bırakmıştır

Avrupa'da sosyal güvenlik sisteminin gelişip, yaygınlaşmasında özellikle Sanayi Devrimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan işçi sınıfının büyük bir rolü ve katkısı olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti sanayileşme sürecine girmemiş ve dolayısıyla sosyal korumayı talep edecek bir işçi sınıfı da oluşmamıştır. Bunun yanı sıra aile yapısının da koruyucu bir işlevi olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik sınırlı ve dağınık bir yapı göstermiş, gerçek anlamda bir sosyal güvenlik sistemine dönüşememiştir[9].

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde devlet tarafından idare edilen ülke geneline yayılmış kurumsal bir sosyal güvenlik sisteminden

---

[6] Bülent Alpar, "ILO Sosyal Güvenlik Nihai Raporu ve Gerçekleşen Değişiklikler", **Kamu– İş,** C 5, S 4, Ankara 2000, s. 2.

[7] Aysen Tokol, **Sosyal Politika,** Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, 1997, s. 94.

[8] J. Henry Richardson, **İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik**, Çev. Turan Yazgan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 11.

[9] Cemal Hüseyin Güvercin, "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi", **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,** C 57, S 2, Ankara 2004., s. 91.

bahsedilemez. Merkezî devletin sosyal alana müdahale imkânı sınırlı olduğundan refah sisteminin temellerini aile ilişkileri, mahalle, köy, cemaat dayanışmaları, lonca gibi üretim temelli dayanışmalar ve tarikatlar oluşturmuştur[10].

Osmanlı toplumsal yapısının temel karakteristiği tarıma dayalı ve geniş aile yapısında olmasıdır. Bu nedenle toplumda yaşlı, hasta ve sakatlara bakım ve destek öncelikle ailenin diğer fertlerince verilmiştir. Osmanlı toplumsal yapısının bu özelliği diğer pek çok toplumda da görülen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu bakım ve yardımlar insani yardım kapsamında görülmekteydi[11]. Koruyucu aile yapısı olarak da nitelendirebileceğimiz bu özellik Osmanlı'da sosyal güvenlik anlayışının yerleşmesini de olumsuz etkilemiştir.

Yine devletin temelinin dine dayalı olması Osmanlı Devleti'nde dini kural ve geleneklere dayanan hayır kurumlarının ülke genelinde yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu hayır kurumları toplumda yoksulların korunması açısından önemli roller üstlenmişlerdir. Nitekim zekat, fitre, sadaka ve bağışlar yoluyla yoksullara yardım yapılmıştır. Bu yardımların bir kısmının insani yardım çerçevesinde yapıldığını da göz ardı etmemek gerekiyor[12].

Dini kural ve geleneklere dayanan 'hayır kurumları' Osmanlı Devleti'nde yoksulların korunması açısından önemli rol üstlenmişlerdir. Zekât, fitre, sadaka ve bağışlar yoluyla yoksullara yardım yapılmıştır; ancak bunları da insani yardım çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Vakıflar ise daha organize sosyal yardım kuruluşları olmuştur[13]. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Darülaceze, Darüleytam ve Hilâl-i Ahmer (Kızılay) gibi kurumlar sosyal yardım açısından önem kazanmıştır.

---

[10] Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Sosyal Devlet". **Toplum ve Bilim**, S 92, s.10.; Osmanlı Devleti'nde sosyal devletin gelişimini ve bu konuda kapsamlı bilgiler için bk. Nadir Özbek**, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet (Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914),** İletişim Yayınları, İstanbul 2002; Ayrıca bk. Sevgi Işık Erol, Türk **Sosyal Güvenlik Sisteminde Sosyal Hizmetler,** İKSAD Publications, Ankara 2029, s. 57.

[11] Güvercin, agm., s.91.

[12] Ahmet Güzel, Ali Rıza Okur, **Sosyal Güvenlik Hukuku,** Beta Yayınları, İstanbul 1999, s. 27.

[13] Halkın refahını sağlamaya yönelik sosyal yardımların sağlandığı en önemli kurumlardan biri de vakıflardır Herhangi bir karşılık beklenmeden yaşlılara yapılan kıyafet yardımı, dükkân açmak isteyenlere maddi destekte bulunma, muhtaç kişilere verilen finansal destekler, aşevlerinde yiyecek desteği sunulması gibi sosyal yardımlar; vakıflar tarafından sağlanmıştır Faruk Taşçı. **Türkiye'de Sosyal Politika ve Dönüşüm: Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar,** SETA. İstanbul 2017, s. 12.

Tezgâh ve el sanatları gibi tarım dışı istihdam alanlarında ise hastalık, kaza ve ölüm gibi durumlarla karşılaşıldığında esnaf birlikleri (loncalar) içerisinde oluşturulan ve "orta sandığı" ya da "teavün sandığı" denilen dayanışma sandıkları güvenceyi sağlamaya çalışmışlardır[14]. Sandıklarca, yoksulluk durumuna göre, hastalanan üyelere tedavi için gerekli yardım yapılmakta, yaşlanan veya tedavisi mümkün olmayan hastalığa yakalanan usta, kalfa ve çırakların geçimi sağlanmaktaydı. Loncaların yardımlaşma sandıkları 19. yüzyıldan başlayarak yıkılmaya yüz tutmakla birlikte, yine de yüzyılın sonuna kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Loncaların sosyal yardımları, aile içi yardımlaşmalar ve dinsel yardımlara göre daha kurumsallaşmış bir nitelik taşımaktaydı[15].

Osmanlı Devleti'nde çalışanların ve halkın korunması ve sosyal güvenliklerinin sağlanması yönelik resmi bakımdan kapsamlı bir yapı ortaya konmamıştır. Ancak maden sektöründe çalışan işçilere yönelik üretimi artırma kaygısından kaynaklanan 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi; hafif hastalıkların işyerinde bulundurulacak doktor tarafından tedavi ettirilmesine, 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi ise iş güvenliği ve madenlerde bir hekim ve gerekli ilaçların bulundurulmasına yönelik bazı hükümleri içermektedir. Maadin Nizamnamesine göre, maden işleticileri, iş sırasında kazaya uğrayan işçilerin ölümü halinde ailelerine, mahkemece kararlaştırılacak bir tazminat ve yardım parası ödeyeceklerdi[16].

1 Nisan 1866'da kurulan ilk işçi örgütü Ameleperver Cemiyet'nin zanaat öğretme, araç gereç sağlama ve iş bulma gibi amaçları ve buna yönelik faaliyetleri Osmanlı Devleti'nde yetersiz de olsa bir sosyal güvenlik uygulaması kabul edilebilir. Yine 1866'da kurulan "Askeri Tekaüt Sandığı" ilk resmi sosyal güvenlik kurumudur. Bunu 1881'de sivil memurlar için kurulan bir emekli sandığı izlemiştir. 1890'da Seyrisefain Tekaüt Sandığı[17], 1909'da askeri ve mülki sandıklarla Tersane-i Amirenin işçi ve memurları

---

[14] Bu sandıkların gelir kaynaklarını usta ve kalfaların ödeme gücü ve geleneklere göre ödedikleri aidatlar ile bağışlar ve çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselenler için ustaların sandığa ödedikleri harçlar oluşturmaktaydı. Bk. Güvercin, agm., s. 91; Akkaya, agm., s. 88.

[15] Akkaya, agm., s. 91.

[16] Mesut Gülmez, **Türkiye Bölgesel Çalışma İlişkileri Tarihi**, TODEİ (Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi) Yayını, Ankara 1983, s. 37.; Ayrıca bk. Mehmet Merve Özaydın, **Sosyal Politika**, Editörler: Doç. Dr. Abdurrahman İlhan Oral, Yrd. Doç. Dr. Yener Sirmen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2014, s. 47.

[17] Bu dönemde kamuda çalışanlara yönelik ilk önemli gelişme, kamu çalışanlarının bir kısmının emeklilik aylığına bağlanmasıdır. Bu amaçla 1890 yılında "Seyri Sefain Tekaüt Sandığı" kurulmuştur. Yasemin Özdek, **Şirket Egemenliği Çağı- Sosyal Devletten Ceza Devletine**, Notabene Yayınları, Ankara 2011, s. 73; Füsun Kökatan Çımrın, Zafer Durdu, "Türkiye'de Sosyal Güvenlik sisteminin Dönüşümü ve Bireysel Emeklilik Sistemi", **Emek ve Toplum,** C 4, Yıl: 4, S 8, s. 64.

için emeklilik ve malullük sandığı, 1910'da Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdemlerine hastalık, kaza halleri için yardım sandığı, 1917'de Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandığı kurulmuştur. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da ücretli emeğin geliştiği meslek ve bölgelerde modern anlamda sosyal güvenlik kurumları oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır[18].

Ülke bütünlüğünü korumak ve milletin istiklalini temin etmek için Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan mücadele 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemi olarak nitelendirdiğimiz 1920-1923 yılları arasında sosyal güvenlikle ilgili gerek kazanılan haklar ve gerekse kurumsallaşma yönlerinden fazlaca bir gelişme söz konusu olmamıştır. Bu süreçte çalışma hayatına yönelik dikkati çeken iki önemli gelişme olmuştur.

Bu gelişmelerden ilki 28. 04.1921 tarih ve 114 sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafi-i Umumiyesine Olarak Füruhtuna Dair Kanun"dur. Kanun, genel anlamda çalışma ilişkilerini düzenleyen bir niteliğe sahip olmakla birlikte, Zonguldak ve Ereğli bölgelerinde kömür çıkarılmasında elde edilen kömür tozlarının satılarak işçilerin geçimlerine yardımcı olunması gibi bir sosyal hedefi taşımaktaydı.

Bu dönemde çıkartılan diğer bir kanun ise 23 Eylül 1921 tarihinde çıkarılan 151 Sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amalesinin Hukukuna Müteallik Kanun" dur. Mevcut düzenlemelerin yetersizliği nedeni ile maden ocaklarında çalışan işçilerin insani çalıştırılma şartlarına yönelik olarak düzenlenen kanun, çalışma hürriyeti, günlük mesai, asgari ücret, sosyal güvenlik, iş teftişi ve ceza-i müeyyideler konusunda önemli hükümler getirmiştir[19]. Diğer bir ifadeyle kanunla; iş ve işverenlerin zorunlu katılmasıyla oluşacak ihtiyat ve teavün sandıklarının kurulmasını ve işverenlerin zorunlu durumlarda işçilere sağlık yardımı yapmasını, Ereğli'deki tüm maden işçilerinin zorunlu sigortalı sayılmasını öngörmekteydi.

151 sayılı yasa; işçi ve işverenlerin, ücretler üzerinden zorunlu katkılarına dayanan yardımlaşma sandıklarının kurulmasını ve bu

[18] Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri (1850-1920),** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s. 211.

[19] Kamil Turan, **İş Hukukunun Genel Esasları,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.162-163.

yardımlaşma sandıklarının "Amele Birliği" adı altında işçi, işveren ve devlet temsilcilerinden oluşan üçlü bir yapıda örgütlenmesini hedefliyordu[20].

Kurtuluş Savaşı Dönemi'nin bir diğer önemli gelişmesi de 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'dir. İktisadi gelişmenin yollarının arandığı ve tüm kesimlerin temsilcilerinin davet edildiği kongrede işçi işveren ilişkilerinin çözüm bekleyen sorunları da değerlendirme konusu yapılmıştır. Ayrıca kongreye katılan "amele grubu" tarafından çalışma süreleri, kadın ve çocukların korunmasına yönelik önerilerle sosyal güvenlik kapsamında değerlendirilebilecek kimi dileklerde bulunulmuştur[21]. Çalışma hayatına ve ekonomik prensiplerine yönelik uygulamalarda sanayide gelişmiş ve bu yolla kalkınmış ülkeler model olarak alınmasına karar verilmiştir. Nitekim İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen program dâhilinde sanayileşmede liberal ekonomik modellerin uygulanmasına 1920'li yılların sonuna kadar devam ettiği görülmüştür[22].

II. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sosyal Güvenlik Sistemi ve Yapılan Düzenlemeler

Cumhuriyetin ilk yıllarında milli ekonominin korunması ve özel sektörün geliştirilmesine yönelik birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu dönemde Türk sanayicisi ve iş adamlarının ülkenin acil ihtiyacı olan ekonomik gelişimi sağlayabilecek bilgi, birikim ve sermayeden yoksun durumda oluşu yapılan girişimleri etkisiz ve yetersiz kılmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinin en fazla hissedildiği ülkelerden birisi olan Türkiye'de devlet, ülkeyi sanayileştirebilmek ve kalkınmayı hızlandırabilmek için yeni bir ekonomik modele yönelmiş, devletçi bir ekonomik yapı benimsemiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde devlet yeni kamu iktisadi teşekküllerinin kurulmasında ve özel sektörün desteklenmesinde çok önemli rol oynamıştır. Yine dış borçlanma ve kırsal kesimin sağladığı ucuz emeğin yardımıyla devlet eliyle bazı sanayi ve üretim kollarında fabrika ve işletmeler kurulmuş, endüstrileşme alanında başlangıç sayılabilecek önemli adımlar atılmıştır.

---

[20] Amele Birliği'nin, 1946 yılında ilk genel nitelikli sosyal sigortaların kuruluşuna kadar, üyeleri ve ailelerine hastalık, kaza, yaşlılık ve ölüm hallerinde, çağın koşullarına göre önemli yardımlar sağlayan ve Ereğli kömür havzasındaki sağlık hizmetlerinin gelişmesinde dinamik rol oynayan bir sosyal güvenlik kurumu olarak işlev görmüştür. 1980'li yıllarda Havza'da başlayan özelleştirmeler ve sosyal güvenlik alanında yaşanan dönüşüm ile Amele Birliği'nin gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir.

[21] Akkaya, **Sosyal Güvenlik Tarihi Üzerine Notlar**, s.88.

[22] Özaydın, **age.**, s. 48.

Yine bu dönemin başlangıç yıllarında çeşitli kurumlarda istihdam edilen askeri ve sivil devlet personeli için sosyal sigorta fonlarının kurulmasına devam edilmiş, ancak işçilerle ilgili düzenlemelerde yeni gelişmeler yaşanmamış, Ereğli ilçesindeki kömür işçileriyle sınırlı kalmıştır. Bir baskı unsuru olarak işçi sınıfının tam anlamıyla var olmaması ve korumacı-devletçi politikaların görülmediği bu dönemde sosyal güvenlik alanında düzenlemeler sınırlı kalmıştır. Bu dönemde çıkarılan 1921 ve 1924 Anayasalarında da sosyal güvenlik ya da sosyal haklar gibi konulara yer verilmemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal güvenliğe yönelik doğrudan düzenlemeler yapılmasa da çıkarılan Borçlar Kanunu(1926), Umumi Hıfzısıhha Kanunu(1930) gibi yasalarla dolaylı bazı düzenlemeler yapılmıştır[23].

Dolaylı da olsa, işçiler için olası risklere karşı koruma önlemleri içeren 1926 tarihli Borçlar Kanunu, işçiyi koruma düşüncesine bir ölçüde yer vermiştir. İşverenin, işçinin yaşam ve sağlığının korunması için gerekli önlemleri alması, önlemlerin alınmaması nedeniyle işçinin ölümü halinde ailesine tazminat ödenmesi (m.332), uzun süreli hizmet sözleşmesine göre çalışan işçinin hastalık ve askerlik gibi kendi kusuru dışında bir nedenle işini yapamaması halinde kendisine ücret ödenmesi (m.328), koruyucu hükümler olarak değerlendirilebilir. Anılan bu hükümler dışında, sosyal sigortalarla ilgili bir hüküm Borçlar Kanunu'nda yer almamıştır. Bireyci ve liberal hukuk anlayışını yansıtan Borçlar Kanunu, belirtilen sınırlı düzenlemelerle dahi işçilere sosyal güvence sağlamaktan uzak kalmıştır[24].

Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile emekli, dul ve yetimlerin aylıklarının devlet hazinesinden ödenmesi karara bağlanmış bütün memur ve emekli sandıkları birleştirilmiştir[25]. Yine bu dönemde sosyal sigortalara benzeyen, fakat kişiler ve riskler açısından dar kapsamlı birtakım emeklilik ve yardımlaşma sandıklarının kuruluşunu öngören yasalar çıkarılmıştır. 1930

---

[23] Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma ilişkileri: (1920-1946),** İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 422-425; 1930 tarihinde kabul edilen 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile ülke ve halkının sağlığının korunması amaçlanmıştır. Kanun özellikle çocuk ve kadınların çalışma şartlarına ilişkin getirdiği hükümler ile geniş kapsamlı sosyal politika tedbirlerini içermektedir. Bk. Özaydın, **age.**, s. 49.

[24] 1926 tarihli Borçlar Kanunu'nun işçilerin haklarına yönelik getirdiği esaslar ve hükümler konusunda bk. Tuğba Belenli, **Türklerde Sosyal Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Uygulanan Sosyal Politikalar (1938'e Kadar),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017, s.118-119. Nüvit Gerek; A. İlhan Oral; **Sosyal Güvenlik Hukuku,** Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2004, s. 72.

[25] Belenli**, age.**, s.119-121.

tarihli Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu bunların en önemlisidir. 1933 yılında Vilayet Hususi İdareleri Tekaüt Sandığı ve İstanbul Mahalli İdaresiyle, Ankara Belediyesi Memurları Tekaüt Sandığı, 1934 yılında DDY ve Limanlar. İdaresinin Memur ve Müstahdemleri Tekaüt Sandığı gibi çok sayıda emeklilik ve yardımlaşma sandığı kurulmuştur. İşçiler de benzer yardımlaşma sandıkları kurmuşlardır. En önemlisi 1923 yılında Zonguldak ve Ereğli bölgesinde maden işçilerinin kurdukları Amele Birliği[26] ve İhtiyat ve Teavün Sandıkları olmak üzere, Samsun Tütün İşçileri Teavün Cemiyeti ile İstanbul'da elektrik fabrikası işçilerinin kurduğu Yardım ve Teavün Sandığı bu türden kuruluşlardır[27].

Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin gelişiminde dönüm noktası olarak kabul edilen 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu ile ilk kez sosyal sigortaların kuruluşu ve sosyal sigortalara ilişkin temel ilkeler öngörülmüştür ancak, ilk sigorta kollarının kurulması için on yıl beklemek gerekmiştir. 1945 yılına gelinceye kadar bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulamamıştır[28]. Söz konusu dönem ve ilerleyen süreçlerde, sosyal güvenlik sistemi sigorta esasına dayalı ve çalışanlara memur, işçi ya da serbest çalışan olarak farklı alt sistemler olarak koruma sağlayan bir sistem olarak gelişmiştir[29].

Türk sosyal güvenlik sistemi, sosyal sigortalar üzerine kurulmuş bir sistem olarak ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de temel sosyal güvenlik kurumu olarak sosyal sigortalar tercih edilmiş ve örgütlenme yapısında çalışanların mesleki statüleri esas alınmıştır Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin kurumsal yapısı ve çalışma prensipleri, 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren oluşturulmaya başlanmış ve en önemli kilometre taşını aşağıda da bahsedeceğimiz gibi, Sosyal Sigortalar Kurulması uluşturmuştur.

---

[26] Sandıkların finansman kaynağını, öbür ek gelirler (bağışlar, işçilerden kesilen cezalar) yanında, esas olarak işçi ve işverenlerin, ücret üzerinden eşit oranlarda ödeyecekleri primler oluşturmaktaydı. Amele Birliği ile sosyal sigortalar arasında yakın bir benzerlik vardır. Bu uygulama ile sınırlı ve ilkel biçimde de olsa, Türkiye'de sosyal sigortaların ilk uygulaması gerçekleştirilmiş, sosyal sigortalara doğru bir ilk adım atılmış olmaktaydı. Gerçekten de Amele Birliği, sosyal sigortalar gibi zorunluluk ilkesine dayanmakta; sağlanan yardımlar, işçiler için bir hak oluşturmaktaydı. Bu değerlendirme için bk. Sait Dilik, "Atatürk Dönemi'nde Sosyal Politika", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Yıl 1985, C 40, S 1, Ankara 1985, s. 97-98.

[27] Güvercin, agm., s. 92.

[28] Cahit Talas, **Sosyal Ekonomi**, S Yayınları, Ankara 1983, s. 376.

[29] Güvercin, agm., s. 92.

III. Sosyal Güvenliğin Kurumsallaşma ve Sosyal Devletin Oluşturulması Dönemi (1946-1980)

Sosyal devlet anlayışının "altın çağı" olarak kabul edilen 1945-1980 yılları, aynı zamanda sosyal güvenlik politikalarının da tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de en üst seviye noktasına ulaştığı bir dönem olmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde dünyada sosyal güvenlik alanında ortaya çıkan gelişmelere ayak uydurmaya çalışmıştır. 10 Aralık 1948 tarihli "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" 6 Nisan 1949'da Bakanlar Kurulu'nca kabul edilmiş; 7 Nisan 1948 tarihli Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Anayasası, 9 Haziran 1949 tarih ve 5062 sayılı yasa ile onaylamış ve Türkiye Dünya Sağlık Örgütü üyesi olmuştur[30]. Bu sözleşmeler Türkiye'ye sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında yükümlülükler getirmiştir.

1946 yılında yürürlüğe giren 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu ile işçi statüsünde çalışanların sosyal güvenliği için gerekli kurumsal alt yapı hazırlanmış, 1945 tarihli 4772 sayılı kanun ile İş kazası, meslek hastalıkları ve analık; 1949 tarihli 5417 sayılı kanun ile ihtiyarlık; 1950 tarihli 5502 sayılı kanun ile hastalık ve analık; 1957 tarihli 6900 sayılı kanun ile maluliyet, ihtiyarlık ve ölüm sigortaları düzenlenerek koruma sağlanan risklerin kapsamı aşamalı olarak genişletilmiştir[31]. 1950 yılında yürürlüğe giren, 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu ile o güne kadar dağınık halde bulunan ve memurlara sosyal güvence sağlayan bütün kanun ve sandıklar kaldırılarak, memurlara tek çatı altında sosyal koruma sağlanmıştır[32].

Sosyal güvenlik alanında gerçekleştirilen bu düzenlemelerin dışındaki en önemli gelişme, 1961 Anayasası'dır. 1961 Anayasası'yla, 'sosyal güvenlik' kavramı ilk kez çalışma hayatı ve sosyal politikalara ilişkin anayasal terminolojiye girmiştir. 1961 Anayasası'nın sosyal güvenlikle ilgili 48. maddesine benzer bir hükme yürürlükteki 1982 Anayasası'nın 'sosyal güvenlik' başlıklı 60. maddesinde de yer verilmiştir. Söz konusu maddede 'Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.' denilmek suretiyle, devlete sosyal

---

[30] Bk. **Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile İlişkileri,** T.C. Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı. Ankara 1997: 21-63

[31] **Türkiye İstatistik Yıllığı (Statistical Yearbook of Turkey) 2002.** T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü., Ankara 2003, s. 209.

[32] Güzel, **age.**, s. 32-33.; Ayrıca bk. Güvercin, agm., s. 92.

güvenlik alanında önemli görevler yüklenilmiş ve Türk anayasal sistemine "Sosyal devlet" düşüncesi girmiştir[33].

1961 Anayasası'nda yer alan bu hüküm doğrultusunda, 5 Ocak 1961 tarihli 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu bu alanda önemli bir adım oluşturmuştur[34]. Bu kanun bütün sağlık hizmetlerinin finansmanının genel bütçeden karşılanmasını ve sağlık hizmetlerinin, yasal süreci izleyen herkese ücretsiz olarak verilmesini öngörmektedir. Kanuna göre "sosyalleştirme" uygulaması tüm illerde tamamlandığında, aynı zamanda herkesi içine alan bir sosyal sağlık güvencesi modeli de ortaya çıkarmış olacaktır. Fakat, "sosyalleştirme" uygulaması 1984'te tüm yurtta birçok aksaklıklarıyla birlikte tamamlanmış görünse de kanunda belirtilen hedeflerin çoğuna ulaşılamadığı vurgulanmaktadır.

Sosyal güvenlik alanında yaşanan gelişmeler 17.07.1964 tarih ve 506 sayılı "Sosyal Sigortalar Kanunu"nun çıkarılmasıyla devam etmiştir. 506 sayılı kanun ile, her bir sigorta kolu için ayrı ayrı uygulanmakta olan kanunlar birleştirilmiş, bu kanunu uygulamakla görevli kurumun ismi de "Sosyal Sigortalar Kurumu- SSK" olarak değiştirilerek kapsamı genişletilmiştir[35]. Ayrıca bu kanun ile, bütün Türkiye'de sanayi ve hizmetler kesiminde hizmet akdiyle çalışanların sosyal güvenlik kapsamına alınmaları sağlanmıştır. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle de sosyal güvenlik sistemi bir adım daha ileriye taşınmıştır.

Bu gelişmeyi "1971 yılında kabul edilen ve esnaf, sanatkâr ve diğer bağımsız çalışanlara yönelik olan 1479 sayılı Bağ-Kur Kanunu izlemiştir[36]. Yine bu dönemde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 'nün 1952 tarihli 102 sayılı 'Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin Sözleşmesi' 29 Temmuz 1971 tarih ve 1451 sayılı kanun ile onaylanmış, Bakanlar Kurulu'nun 1 Nisan 1974 tarih ve 7/7964 sayılı kararnamesi ile yürürlüğe girmiştir". Bu

[33] Meryem Koyar, Alper Topçuoğlu (1995). **Sosyal Politika,** Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995, s.64.

[34] 1961 Anayasası'nda sosyal güvenlik ve sağlık kavramları birer hak olarak tanımlanmış ve bu hakların sağlanmasının devletin görevi olduğu kabul edilmiştir. 5 Ocak 1961 tarihli 224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Yasası bu alanda önemli bir adım olmuştur. Bu değerlendirme için bk. M. Rahmi Dirican, "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Başarısızlık Nedenleri", **Toplum ve Hekim**, C 9, S 60, Mart-Nisan 1994; s. 49-50.

[35] Doç. Dr. A. Gürhan Fişek, Yrd. Doç. Dr. Şerife Türcan Özşuca, Arş. Gör. Mehmet Ali Şuğle, **Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi (1946-1990),** Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Ankara 1998.

[36] **Sosyal Sigortalar Kurumu 1999 İstatistik Yıllığı,** Sosyal Sigortalar Kurumu Sincan Matbaası, Ankara 2000: s. 2-13; Nadir Özbek, Özbek, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 2006, 232-240.

önemli sözleşme sosyal güvenlik kavramının çağdaş boyutunu göstermekte belirleyici bir role sahip olmuştur.

Diğer bir gelişme ise, 10 Temmuz 1976 tarih ve 2022 sayılı kanunla, en geniş kapsamlı kamu sosyal güvelik harcaması olarak bilinen "65 yaş aylığı" uygulamasının başlatılmasıdır. Bu uygulama ile 65 yaşını doldurmuş, muhtaç, güçsüz ve kimsesiz Türk vatandaşlarına karşılıksız aylık bağlanmıştır[37]. Bu açıdan 2022 sayılı kanunun iyi bir sosyal güvence örneği oluşturduğu belirtilmektedir.

1979 yılında herhangi bir zorunlu sosyal sigorta programına tabii olmayanlar için isteğe bağlı sosyal sigorta programı oluşturulmuş ve yönetiminden Bağ-Kur sorumlu tutulmuştur. Böylece Türkiye'de devlet memurları, kamu ve özel sektör çalışanları ile bağımsız çalışanlar için ayrı ayrı ve farklı norm ve standartlarla da olsa pirimle finanse edilen bir sosyal sigorta sistemi oluştururmuştur. Ayrıca primli sistemin dışında 1977 yılında yaşlılar ve özürlülerle asgari düzeyde sosyal yardım sağlayan vergilerle finanse edilen sosyal yardım programları oluşturulmuş ve yönetiminden Emekli Sandığı Sorumlu tutulmuştur[38].

Böylece, Türkiye de II. Dünya Savaşı'ndan sonra klasik sosyal güvenlik düzenlemelerinden modern sosyal güvenlik düzenlemelerine geçiş gerçekleşmeye başlamış ve tarihteki yerini biraz gecikmeli de olsa almıştır.

IV. Sosyal Güvenliğin Yeniden Yapılandırılması ve Kapsamının Genişletilmesi Dönemi (1980-2000)

1960 sonrası çıkartılan kanunlarla ve getirilen yeni düzenlemelerle Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin sosyal sigorta ayağının kurumsal yapısı büyük ölçüde tamamlanmıştır. Kurumsal yapının tamamlanmasından sonra kapsamının genişletilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.

1982 Anayasası'nda 1961 Anayasası'na göre sosyal güvenlik ile ilgili daha kapsamlı düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasa'nın 60, 61 ve 63. Maddelerinde herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu ve bu güvenliği sağlamak için devletin gerekli tedbirleri alacağı belirtilmektedir. 61. maddede sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gereken malul ve gaziler, sakatlar yaşlılar ve korunmaya muhtaç çocukların sosyal

[37] Güzel, **age.**, s. 459-460.

[38] Osman Bayrı, Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi'nin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti**" Sosyal Güvenlik Dergisi (SGD),** C 3, S 2, Haziran 2013, s. 24.

güvenlikleri, 62. maddede ise yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının sosyal güvenliklerine yer verilmiştir[39].

1983 yılında sosyal yardım hizmetlerini tek çatı altında toplamayı amaçlayan "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu- SHÇEK" in yeniden düzenlenmesi bu alandaki önemli gelişmelerdir. Yine aynı yıl çıkarılan iki önemli Kanun ile tarım sektöründe çalışanların büyük bir bölümü de sosyal güvenlik kapsamına alınmıştır. Bunlardan ilki, 17 Ekim 1983 tarihinde kabul edilen 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunudur. Aynı tarihte kabul edilen 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile de tarımda kendi nam ve hesabına çalışanlara da Bağ-Kur çerçevesinde sosyal güvenlik sağlanmıştır[40].

7 Kasım 1980'de, 1968 tarihli Avrupa Güvenlik Kodu'nun onaylanması, 1965 tarihli Avrupa Sosyal Güvenlik Şartı'nın 14 Ekim 1989'da onaylanarak 24 Aralık 1989'da yürürlüğe girmesi sosyal güvenlikle ilgili olarak bu dönemdeki önemli gelişmelerdir.

Bunların yanı sıra, sistemin sosyal yardım ve hizmetlerden oluşan primsiz ayağı kapsamında ise, gereksinim içerisinde bulunan yoksul yaşlılara oldukça sınırlı bir yardım 6 sunulmaktadır. Bu yardımlar, 1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu ile muhtaç çocuk, yaşlı ve sakatlara yönelik hizmet sunumu; 1986 tarih ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kurularak, vakıflar aracılığıyla yoksullara ayni ve nakdi yardım yapılması; 1992 tarih ve 3816 sayılı Yeşil Kart Kanunu ile yoksul vatandaşlara sağlık yardımı olarak şekillenmektedir. Ayrıca 1999 yılında 4447 sayılı kanun ile İşsizlik Sigortası uygulamasının oluşturulması; 2001 tarih ve 4362 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu ile de Türk sosyal güvenlik sisteminde tamamlayıcı sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulması için adımlar atılmıştı.

2000'li yıllara gelindiğinde ise Türk sosyal güvenlik sisteminin yaşadığı finansal ve yapısal sorunlardan dolayı ve bu sorunları gidermek adına birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda; Sosyal Güvenlik Kurumu'nun kuruluş, teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin usul ve esasları düzenlemek amacıyla 16 Mayıs 2006 tarih 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurum Kanunu kabul edilmiştir. Benzer şekilde; sosyal sigortalar ile genel

---

[39] Hasan Bülent Kantarcı, "Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik ve Türkiye'de Zorunlu Askerlik Hizmeti", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C 6, S 10, Aralık 2003, s. 81.

[40] Güzel, **age.**, s. 460.; Apan, agm., s.276.

sağlık sigortası bakımından kişileri güvence altına almak adına; bu sigortalardan yararlanacak kişileri ve sağlanacak hakları, bu haklardan yararlanma şartları ile finansman ve karşılanma yöntemlerini belirlemek; sosyal sigortaların ve genel sağlık sigortasının işleyişi ile ilgili usul ve esasları düzenlemek amacıyla 31 Mayıs 2006 tarih ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kabul edilmiştir. 5502 ve 5510 sayılı kanunlar sosyal güvenlik alanında yapılan reform kapsamında uygulamaya konulmuştur. Bu doğrultuda "Sosyal Güvenlik Reformu" adı altında, farklı norm ve standartlara göre hizmet sunan SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı tek çatı altında birleştirilmiştir

Sosyal güvenlik reformu ile Türkiye'de yaşayan nüfusun tümüne, hakkaniyete uygun, eşit ve kaliteli sağlık hizmeti sunumunun finanse edildiği, sürdürülebilir bir sistem oturtulmaya çalışılmıştır. Sosyal güvenlik reformu ile oluşturulan kurumsal yapı çok kısa bir sürede işler hale getirilmiş, ülke genelinde tüm bireylere eşit kalitede sosyal güvenlik hizmeti veren merkez ve taşra teşkilatı oluşturulmuş, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'yla çalışanların sigortalılık türlerine göre farklı olan mevzuatlar birleştirilmiş, ikincil mevzuat tamamlanmış, teknik altyapı güçlendirilmiş, bürokrasi azaltılmış ve gerçekleştirilen tüm bu yeniliklerle halka sunulan hizmetlerin hızı ve kalitesi artırılmıştır.

SONUÇ

19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kurumsallaşmış bir sosyal yardım sisteminden söz edilemez. Tanzimat devri ile devlet sosyal alana daha çok müdahale etmiş, İkinci Abdülhamit döneminde ise bu daha da artmıştır. Ancak devletin sosyal alana müdahalesi sınırlı kalmış sosyal refah aile, akraba, cemaat, lonca dayanışmaları yoluyla dağıtılmıştır.

Cumhuriyet döneminde sağlık ve eğitim alanındaki atılımlar yüzyılın ikinci yarısında sosyal güvenlik kurumlarının kurumsallaşmasıyla önemli bir aşama kat etmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen devletin birçok alanda sosyal refahın dağıtımına direk müdahil olmadığı bunu aile ve sivil topluma bıraktığı görülür.

1980'li yıllarla birlikte neo-liberal[41] politikalar dünyada ve Türkiye'de etkisini göstermiş, sosyal refah piyasa koşullarında dağıtılmaya başlanmıştır. Bu eğilime rağmen Türkiye'de sosyal güvenlik adına önemli gelişmeler yaşanmıştır. Günümüze kadar yapılan sosyal güvenlik uygulamaları incelendiğinde uzun vadede sonuçlarının olumlu ya da olumsuz olacağı noktasında yeterince etki analizleri hesaplanmamış, kısa sürede sorunları çözmeye çalışan ama pratikte sürdürülebilir olmayan, popülist kaygıları ağır basan politikalar olduğu görülmektedir.

Netice olarak gelir dağılımında giderek artan eşitsizlik ve toplumsal yapımızda her geçen gün derinleşen yoksulluk 2000'li yıllarda Türkiye'de sosyal güvenliğin önemini artırmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'de sosyal güvenlik politikaların önümüzdeki yıllarda gündemi daha çok meşgul edeceğini göstermektedir.

---

[41] Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile neoliberal ekonomi politikaları ekonominin merkezine oturtulmuş, bu tarihten sonra ekonomide serbestleşme üzerinden hareket edilmeye başlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası'nın gelişmiş ülkeler için zorunlu kıldığı politikaların diğer ülkeleri de kısmen ilgilendiren yönüne bağlı olarak bu tarihten itibaren Türkiye'de liberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Reel devalüasyonların yaşandığı, serbestleşmeyi savunan ekonomi politikalarının uygulandığı, emek gücünün arka plana itildiği bu yeni dönemde faiz ve döviz kurundaki denetimler de ortadan kaldırılmış, Türk ekonomisi küresel ölçekli ekonomilerle aynı piyasada varlık göstermeye adapte hale getirilmiştir. Bu değerlendirme için bk. Hande Ayhan Gökçek, Neoliberal "İktisat Politikaları ve 1980-1989 Yılları Arasında Türk Ekonomisinin Genel Görünüşünün Altı Faktör Altında İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", **SSAD Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 7 Issue 1, March 2023, s.150; Ayrıca bk. Selime Güzelsarı, **Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü,** İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları., İstanbul 2008, s.12.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile İlişkileri, T.C. Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı. Ankara 1997

Türkiye İstatistik Yıllığı (Statistical Yearbook of Turkey) 2002, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü., Ankara 2003.

Sosyal Güvenlik Kurumu ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Sosyal Güvenlik Kurumu Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2009.

Sosyal Sigortalar Kurumu 1999 İstatistik Yıllığı, Sosyal Sigortalar Kurumu Sincan Matbaası, Ankara 2000.

Kitaplar

Belenli, Tuğba, **Türklerde Sosyal Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Uygulanan Sosyal Politikalar (1938'e kadar),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017

Erol, Sevgi Işık, **Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Sosyal Hizmetler**, İKSAD Publications, Ankara 2029.

Fişek, Doç. Dr. A. Gürhan vd., **Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi (1946-1990),** Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Ankara 1998,

Gerek, Nüvit A.-Oral; İlhan, **Sosyal Güvenlik Hukuku,** Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2004,

Gülmez, Mesut, **Türkiye Bölgesel Çalışma İlişkileri Tarihi,** TODEİ (Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi) Yayını, Ankara 1983.

Güzel, Ahmet, Okur, Ali Rıza, **Sosyal Güvenlik Hukuku,** Beta Yayınları, İstanbul 1999

Güzelsarı, Selime, **Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü, İstanbul**: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları., İstanbul 2008

Koyar, Meryem-Topçuoğlu, Alper, **Sosyal Politika,** Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995

Makal, Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri (1850-1920),** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.

Makal, Ahmet, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma ilişkileri: (1920-1946),** İmge Kitabevi, Ankara 1999.

Özaydın, Mehmet Merve, **Sosyal Politika,** Editörler: Doç. Dr. Abdurrahman İlhan Oral, Yrd. Doç. Dr. yener Sirmen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2014.

Özbek**,** Nadir, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet (Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914),** İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Özbek, Nadir, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar***,* Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 2006.

Özdek, Yasemin, **Şirket Egemenliği Çağı- Sosyal Devletten Ceza Devletine***,* Notabene Yayınları, Ankara 2011.

Richardson, J. Henry, **İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik***,* Çev. Turan Yazgan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, 1970,

Talas, Cahit, **Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Talas, Cahit, **Sosyal Ekonomi,** S Yayınları, Ankara 1983.

Taşçı, Faruk, **Türkiye'de Sosyal Politika ve Dönüşüm: Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar,** SETA. İstanbul 2017

Tokol, Aysen, **Sosyal Politika,** Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, 1997.

Turan, Kamil, **İş Hukukunun Genel Esasları,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Makaleler

Akkaya, Yüksel, "Dünden Bugüne Sosyal Güvenlik", **Sağlık, Toplum, Siyaset,** S 1, Ankara 1999.

Akkaya, Yüksel, "Sosyal Güvenlik Tarihi Üzerine Notlar", **Toplum ve Hekim,** C 15, S 2, (Mart-Nisan 2000)

Alpar, Bülent, "ILO Sosyal Güvenlik Nihai Raporu ve Gerçekleşen Değişiklikler", Ankara, **Kamu–İş,** C 5, S 4, 2000,

Bayrı, Osman, "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi'nin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti", **Sosyal Güvenlik Dergisi (SGD),** C 3, S 2, Haziran 2013,

Çımrın, Füsun Kökatan-DURDU, Zafer, "Türkiye'de Sosyal Güvenlik sisteminin Dönüşümü ve Bireysel Emeklilik Sistemi"**, Emek ve Toplum,** C 4, Yıl: 4, S 8.

Dilik, Sait, "Atatürk Dönemi'nde Sosyal Politika", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl 1985, C 40, S 01, Ankara 1985

Dirican, "M. Rahmi, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Başarısızlık Nedenleri", **Toplum ve Hekim**, C 9, S 60, Mart-Nisan 1994.

Gökçek, Hande Ayhan, "Neoliberal "İktisat Politikaları ve 1980-1989 Yılları Arasında Türk Ekonomisinin Genel Görünüşünün Altı Faktör Altında İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", **SSAD Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Volume 7, Issue 1, March

Güvercin, Cemal Hüseyin, "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi", **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,** C 57, S 2, Ankara 2004

Kantarcı, Hasan Bülent, "Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik ve Türkiye'de Zorunlu Askerlik Hizmeti", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C 6, S 10, Aralık 2003,

Özbek, "Nadir Osmanlı'dan Günümüze Sosyal Devlet". **Toplum ve Bilim**, S 92, Yıl 2002.

Tezler

Koç, Muzaffer, Sosyal Güvenlik Sisteminin Makroekonomik Büyüklüklerle İlişkisi ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi,** İstanbul, 2000, s. 15.

ALMAN ARKEOLOGLAR VE ATATÜRK

Ömer Faruk DEMİREL*

Özet

Bilindiği gibi Güneş-Dil Teorisi'ne ve Tarih Tezi'ne çok büyük ilgi gösteren Atatürk, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'ndan başka Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurarak Türk dilinin ve tarihinin bilimsel yöntemlerle araştırılmasını ve öğretimini sağlamıştır. Bu fakültede dil, tarih ve coğrafyanın yanında arkeoloji ve filolojiye de gereken önem verilmiştir.

Gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde çok sayıda yabancı arkeolog ülkemizde kazılar yapmıştır. Şikago Üniversitesi'ne bağlı Oryantal Enstitü adına arkeolojik kazı yapan Amerikalılar arasında bir de Alman arkeolog bulunmaktadır. Hans Henning von der Osten 17 Mayıs 1930 tarihinde Atatürk tarafından Çankaya Köşkü'nde akşam yemeğine davet edilmiştir. Osten, Atatürk ile yaptığı konuşmalar ve edindiği izlenimler hakkında 4 sayfalık bir rapor kaleme almıştır. Amerikalı yetkililer için İngilizce yazmış olduğu raporun bir kopyası da İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından Alman Dışişleri Bakanlığına iletilmiştir. Bu bildiride bu rapor değerlendirildiği gibi von der Osten'in biyografisi ve Türkiye'de bulunduğu dönemde yapmış olduğu çalışmalar da ele alınmıştır.

Hans Henning von der Osten 30 Ekim 1899 tarihinde Potsdam'da doğmuş ve 30 Haziran 1960 tarihinde Uppsala'da ölmüştür. General Erimar von der Osten'in oğlu olan Hans Henning ilk öğretimini Herzog hanedanının prensleriyle birlikte özel öğretmenlerle yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa cephesinde yaralanan Osten ordudaki istihbarat görevine 1921 yılına kadar devam etmiştir. Savaş sonrası Berlin'de başladığı arkeoloji tahsilini 1922 yılında gittiği Amerika'da tamamlamıştır. Doktorasını yaptığı Şikago Üniversitesi adına 1926-1931 yılları arası Türkiye'de arkeolojik çalışmalarda bulunmuştur. Osten 1936-1939 yılları arası Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde arkeoloji dersleri vermiştir. Ankara Hava Savunma Genel Komutanlığı 2 No. lu Askeri Mahkemesi'nin 41/83 esas, 58 karar sayılı ve 16.VII.1941 tarihli kararı ile casusluk suçundan 11 sene 8 ay mahkum ve amme hizmetlerinden müebbeden mahrumiyet cezası almıştır. 14.VII. 1950

* Dr., info@yesi-gmbh.de.

tarihinde affedilmiştir.[1] İsveç'e yerleşen Osten, 1959 yılında İran'da yapılan Alman-İsveç ortak çalışması olan Taht-ı Süleyman kazısına başkanlık yapmıştır. Uppsala Üniversitesi'nde Ön Asya Arkeolojisi dersleri vermiştir.

Osten 18:45'te gittiği Çankaya'da Atatürk tarafından önce kütüphanede kabul edilir. Osten şahsı, eğitimi ve Oriental Institut adına Anadolu'da ifa ettiği işinden bahsettikten sonra söze giren Atatürk bir buçuk saat aralıksız eski Türk tarihi ve Akdeniz milletlerinin tarihi gelişimi hakkındaki fikirlerini anlatmıştır.

Osten, "*onun özellikle Orta Asya hakkında yapılan en son arkeolojik araştırmalar hakkında derin ve teknik bilgiye sahip olması beni şaşırttı*" demekten kendini alamamıştır. Atatürk kendisine Güneş Dil Teorisi'ni ve Tarih Tezi'ni anlatmıştır.

Atatürk yemek esnasında Alman kayzerinden, Alman askerlerinden ve özellikle Liman von Sanders Paşa'dan bahsetmiştir. Osten Atatürk'ün kendisine arkeoloji hakkında sorular sorduğunu ve notlar aldığını bildirmektedir. Atatürk kendisinden Ankara yakınlarında kazı yapmasını ve kendisinin kazı çalışmalarını yerinde görmek istediğini belirtir. Atatürk, 1 Haziran 1930 tarihinde Ankara'nın Haymana ilçesine bağlı Dereköy mahallinde bulunan Gavurkalesi'nde yapılan kazıyı ziyaret etmiştir.

Atatürk hakkında görgü tanıklarının beyanları hiç şüphesiz ki çok önemlidir. Atatürk'ün arkeolojiye dair bilgisinin ve ilgisinin bir yabancı arkeolog tarafından değerlendirilmesi çok önemlidir. Ayrıca Türkiye'de öğretim üyeliği ve arkeolojik kazılar yapmış olan Hans Henning von der Osten hakkında Berlin'deki Alman Arkeoloji Enstitüsünün arşivinde bulunan çok sayıdaki resmi yazışma, mektup ve raporun yardımıyla biyografisinin yazılması ve çalışmalarının incelenmesi de bilim tarihimimize küçük bir katkı sağlayacaktır.

Atatürk'e İzmir müzesinde rehberlik eden Dr. Hahland'ın kaleme almış olduğu rapor da Atatürk hakkında önemli bilgiler içermektedir. Atatürk'le şahsen tanışmış bir diğer Alman arkeologu Kurt Bittel'in Atatürk hakkında kısa iki yazısı da bu çalışmada değerlendirilmiştir. Alman arkeologların kaleminden Atatürk'e dair gözlemleri ve izlenimleri açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Arkeoloji, Hans Henning von der Osten, Germany, Kurt Bittel, Hahland

[1] 24.VII.1950 tarihli Resmi Gazete, S 7564.

GERMAN ARCHAEOLOGISTS AND ATATÜRK

Abstract

As is known, Atatürk, who showed great interest in the Sun-Language Theory and the History Thesis, established the Faculty of Language, History, and Geography, in addition to the Turkish Language and Turkish History Institutions, to ensure the scientific research and teaching of Turkish language and history with scientific methods. Archaeology and Philology were also given due importance in this faculty alongside Language, History, and Geography.

Numerous foreign archaeologists have conducted excavations in our country, both during the Ottoman period and the Republican era. Among the American archaeologists conducting archaeological excavations on behalf of the Oriental Institute affiliated with the University of Chicago was a German archaeologist. Hans Henning von der Osten was invited to dinner by Atatürk at Çankaya Palace on May 17, 1930. Osten wrote a four-page report on his conversations with Atatürk and the impressions he gained. A copy of the report, written in English for American authorities, was also sent to the German Foreign Ministry by the German Archaeological Institute in Istanbul. In this report, as well as evaluating the report, von der Osten's biography and the work he did during his time in Turkey were also discussed.

Hans Henning von der Osten was born on October 30, 1899, in Potsdam, and died on June 30, 1960, in Uppsala. Hans Henning, the son of General Erimar von der Osten, received his first education from private teachers with the princes of the Herzog dynasty. Osten, who was injured on the French front during World War I, continued his intelligence duties in the army until 1921. He completed his studies in Archaeology, which he started in Berlin after the war, in America in 1922. He conducted archaeological studies in Turkey between 1926 and 1931 for the University of Chicago, where he received his doctorate. Osten gave archaeology courses at the Faculty of Language, History, and Geography between 1936 and 1939. He was sentenced to 11 years and 8 months in prison for espionage by the Ankara Air Defense General Command Military Court No. 2 on July 16, 1941, and was deprived of his civic rights for life. He was pardoned on July 14, 1950.[2] Osten, who settled in Sweden, chaired the joint German-Swedish

[2] 24.VII.1950 tarihli Resmi Gazete, S 7564.

excavation at Taht-ı Süleyman in Iran in 1959. He taught courses in Near Eastern Archaeology at Uppsala University.

Osten was first received in the library by Atatürk when he arrived in Çankaya at 18:45. After a little chat, when Osten talked about himself, his education, and the work he had done in Anatolia on behalf of the Oriental Institute, Atatürk spoke uninterrupted for an hour and a half about his ideas on the ancient history of the Turks and the historical development of Mediterranean peoples.

Osten could not help but say that he was surprised by Atatürk's profound and technical knowledge about the latest archaeological research, especially on Central Asia. Atatürk explained the Sun-Language Theory and the History Thesis to him during the dinner.

During a meal, Atatürk spoke about the German Kaiser and especially about General Liman von Sanders. Osten reports that Atatürk asked him questions about archaeology and took notes. Atatürk expressed his desire for Osten to excavate near Ankara and to see the excavation work firsthand. On June 1, 1930, Atatürk visited the excavation site at Gavurkalesi in the village of Dereköy, located in the Haymana district of Ankara. The testimonies of witnesses about Atatürk are undoubtedly important. The evaluation of Atatürk's knowledge and interest in archaeology by a foreign archaeologist is very significant. Additionally, studying the biography and work of Hans Henning von der Osten, who was a professor and conducted archaeological excavations in Turkey, using the numerous official correspondences, letters, and reports found in the archives of the German Archaeological Institute in Berlin, would also make a small contribution to our scientific history.

Guiding Atatürk in the Izmir Museum, The report written by Dr. Hahland contains important information about Atatürk. Two short articles about Atatürk by Kurt Bittel, another German archaeologist who met Atatürk personally, are also evaluated in this study. Observations and impressions of Atatürk from the pen of German archaeologists are explained.

Keywords: Atatürk, Archeology, Hans Henning von der Osten, Germany, Kurt Bittel, Hahland.

GİRİŞ

Atatürk'ün askerliği ve devlet adamlığı yanında bilhassa Türk dili ve tarihiyle yakından ilgilendiği bilinmektedir. Tarihin yardımcı bilimlerinden coğrafya ve arkeoloji ile de yakından ilgilenmiş, yeni yayınları takip etmiş, aynı zamanda müzelerle de ilgilenmiştir. Yapmış olduğu yurt gezilerinde müzeleri de ziyaret ettiği bilinmektedir. Atatürk'ün arkeoloji ve müzelere olan ilgisi birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir.[3]

Bu bildiride Atatürk'ün arkeolojiye ve müzeye olan ilgisi Alman kaynaklarının ışığı altında incelenecektir. Atatürk ile tanışmış, sohbet etmiş Alman arkeologların Atatürk'e dair izlenimleri bu bildirinin ana konusudur. Bu arkeologlardan Kurt Bittel'in iki makalesi, Dr. Hahland'ın ve Hans Henning von der Osten'in raporları mevcuttur. Atatürk'ün arkeolojiye dair ilgisinin ve bilgisinin yabancı arkeologlar tarafından anlatılması, özellikle yabancıların kaleme aldıkları raporlar son derece önemli kaynaklardır. Raporlar Alman ve Amerikan kurumlarına hitaben yazılmıştır. Bu raporların ilgili makamları bilgilendirici mahiyette oldukları ve başkası tarafından okunmayacağı düşünülerek kaleme alındıkları için son derece samimi bir içeriğe sahip oldukları ve dolayısıyla güvenilir oldukları düşünülmelidir. Atatürk'le tanışmış, görüşmüş yerli ya da yabancı şahısların anılarını ve gözlemlerini kaleme almış olmaları hiç şüphesiz ki çok önemlidir. Yayımlanmış anı vb. kaynaklara nazaran yayımlanmamış raporların daha güvenilir kaynaklar olduğu şüphesizdir. Raporların içeriğinin Alman zaviyesinden ve Alman çıkarlarına yönelik haberler olduğunu da gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu raporlardan Dr. Hahland'a ait olanı hiçbir çalışmada kullanılmadığı gibi Hans Henning von der Osten'in kaleme almış olduğu rapor bir çalışmada kullanılmış olsa da Atatürk'le alakalı kısımlara çok az değinilmiştir.[4] Her iki rapor da bu çalışmada etraflıca işlenerek Alman arkeologların Atatürk'e dair gözlem ve izlenimleri açıklanmış olacaktır.

Alman arkeologlar Osmanlı Devleti sınırları içinde çok sayıda arkeolojik kazılar yapmışlardır. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Mondros mütarekesinin 19. maddesinin gereği olarak Almanlar Türkiye'yi terketmek zorunda kalmışlar ve 23. Madde gereği diplomatik ilişkiler sonlandırılmıştır. 1924 yılında imzalanan dostluk antlaşması ile Türk-Alman

[3] Latif Gökalp, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Atatürk'ün Arkeoloji Disiplinine Katkıları", **Hikmet Yurdu**, 7, S 14, Temmuz-Aralık, 2014, s. 173-187.

[4] James Goode, s.56.

ilişkileri kaldığı yerden devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye'de tekrar başlayan Alman çalışmaları arasında arkeoloji de yerini almıştır. Özellikle İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün resmen kurulması ile Almanların Türkiye'deki çalışmaları hızlanmış ve bazı Alman arkeologlar Türkiye'de uzun süre kalmışlardır. Alman arkeologların yaptıkları kazılardan başka Türkiye'de cumhuriyet dönemi öncesinde ve sonrasında müzelerde görev yaptıkları gibi üniversitelerde ders verdikleri bilinmektedir. Bu çalışmada Atatürk'ün arkeolojiye dair ilgisi iki Alman arkeologun raporlarına ve Kurt Bittel'in kısa iki yazısına dayanarak ele alınmıştır.

Kurt Bittel'in Atatürk Hakkındaki Değerlendirmesi

Türkiye'de uzun süre kalan Alman arkeologların başında Kurt Bittel gelmektedir. Atatürk'le tanışma şansını elde eden Bittel, Atatürk'e dair iki ayrı makale kaleme almıştır. Atatürk'ün ölümünden hemen sonra Belleten'de yayımlanmış olan makalesinde Atatürk'ün arkeolojiye olan ilgisine ve bu ilginin sebebine kısaca değinmiştir. Bittel'in yazılarına geçmeden önce biyografisine kısaca değinmekte fayda vardır.

5 Haziran 1907 tarihinde Heidenheim'da dünyaya gelmiş olan Bittel, Heidelberg, Berlin, Viyana ve Marburg'ta Klasik Arkeolojinin yanında Tarih ve Jeoloji de okumuştur. Keltler Würtemberg'de başlıklı tezini 1934 yılında savunmuştur. Kazı çalışmalarına talebeliği döneminde Almanya'da katılmış olan Bittel 1931 yılında altı aylık bir bursla Mısır ve Türkiye''ye gönderilmiştir. 1932 yılında Chicago Oriental Institut'un yapmakta olduğu Alişar Höyük kazılarına iştirak etmiştir.[5] İleride yer vereceğimiz bu ekipte bulunan arkeologlar hakkındaki Bittel'in değerlendirmelerinin birlikte çalışırken yaptığı gözlemlere dayandığının altı çizilmelidir.

Bittel Türkiye'de bulunduğu 1931-1939 ve 1952-1977 yıllarında toplam 35 kazı kampanyasına katılmıştır. Alman Arkeoloji Ensitütüsü'nün İstanbul şubesi müdürlüğünü yaptığı dönemde 1960 yılına kadar İstanbul Üniversitesi'nde arkeoloji dersleri vermiştir.

Bittel'in Atatürk'e dair yayımlanmış iki ayrı yazısı vardır.[6] Berlin'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan terekesinde Atatürk'e dair herhangi bir yazı bulunamamıştır.

---

[5] Christoph Bittel/Andrea Bräuning (2007: **Zur Erinnerung an Kurt Bittel, den Ausgräber von Hattuscha. Schwäbische Heimat**, 4, s. 425-429.

[6] Prof. Dr. Kurt Bittel, **Atatürk, Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981,** Vorträge und Aufsätze zu seänem 1000. Geburtstag. (1982): Julius Groos Verlag. Heidelberg. s. 125-127.

Bittel, Belleten'deki yazısında Atatürk'ün harici kurtuluşu dahili kurtuluşun takip etmesinin gerekli olduğunu idrak ettiğini ifade etmektedir. Bir halkın sürekli var olabilmesi için kendi geleneğine, geçmişine, atalarına ve yaşadığı toprağın tarihine dair bilinçli olması gerekir. Bu sebeple halkının en eski tarihinin, kültürünün ve yaşadığı toprakların en eski tarihinin araştırılmasını kendine vazife bilmiştir. Atatürk'ü diğer devlet adamlarından ayıran husus, bu araştırmaları sadece teşvik etmemiş, büyük bir coşkuyla arkeoloji çalışmalarına bizzat katılmış olmasıdır. [7]

Kurt Bittel, Atatürk'e dair kaleme aldığı ikinci yazısında 20-25 Eylül 1937 tarihinde Dolmabahçe'de gerçekleştirilen İkinci Türk Tarih Kongresi'ndeki izlenimlerini anlatmaktadır.

Bittel, Atatürk'ün bütün bildirileri dikkatlice dinlediğini, kendi bildirisini neredeyse göz göze sunduğunu bildirmektedir. Atatürk daha sonra kongreye katılanlardan bir kısmını kabul etmiş ve onlardan çalışmaları ve araştırmaları hakkında bilgi almıştır.

Bittel, Atatürk'ün arkeolojiye olan ilgisininin Türk halkında tarih şuuru oluşturmak ve bu tarihin başlangıcının Anadolu'da olduğunu açıklama isteğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu isteğini ispatlamak için arkeolojik kazılar yaptırmış ve Gavurkale örneğinde olduğu gibi kazı mahalline bizzat giderek incelemeler yapmıştır.[8]

Dr. Hahland'ın Atatürk'e Yaptığı Müze Rehberliği ve İzlenimleri

Asar-ı Atika Müzesi adıyla 1924 yılında Aziz Ongun tarafından kuruluş çalışmalarına başlanan müze 1927 yılında açılabilmiştir. Günümüzde İzmir Arkeoloji Müzesi adı altında hizmete devam etmektedir. Atatürk İzmir ziyaretinde diğer yurt gezilerinde de yaptığı gibi 3 Şubat 1931 tarihinde müzeyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Atatürk'e müzedeki eserler hakkında bilgi veren Dr. Hahland izlenimlerini kaleme alarak Alman makamlarına iletmiştir.

İzmir ziyareti esnasında gittiği müzede kendisine rehberlik etmiş olan müze görevlisi Alman arkeologu Dr. Hahland, Atatürk hakkındaki izlenimlerini içeren üç sayfalık bir rapor kaleme almıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Berlin'deki merkezinden Rodewald imzalı yazıyla Hahland'ın

---

Dr. Kurt Bittel, "Atatürk und die Urgeschichtsforschung", **Belleten,** s. 199-202.

[7] Agm., s. 201.

[8] Prof. Dr. Kurt Bittel, **Atatürk. Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981**, Vorträge und Aufsätze zu seänem 1000. Geburtstag. (1982): Julius Groos Verlag. Heidelberg. s. 125-127, s. 125

raporu 11 Şubat 1931 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.[9] Bu yazıda Dr. Hahland'ın İzmir'de yeni kurulmuş olan müzede bulunan heykellere dair bilimsel çalışma yapması için görevlendirildiğini bildirmektedir.

Avusturyalı arkeolog Walter Hahland (1901-1966) Heidelberg, Kiel ve Marburg'ta Klasik Arkeoloji, Eski Tarih ve Eski Filoloji tahsil etmiş ve 1928'de Marburg'ta doktora çalışmasını bitirmiştir. 1929-31 arası Atina ve Bergama'da kazı çalışmalarına katılmış ve İzmir müzesinde bulunan heykellerin kataloğunu yapmıştır. İzmir'de katalog çalışması yaptığı müzede Atatürk'le sohbet eden Dr. Hahland Atatürk'e dair izlenimlerini Alman makamlarına rapor etmiştir. İlk defa bu çalışmada değerlendirilen bu rapor Atatürk'ün arkeolojiye ve tarihe dair ilgisi hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Hahland raporunda bir gün önceden Kazım Paşa'nın kendisini arayıp, şayet Gazi isterse müze rehberliğini yapmak üzere kendisini hazırlamasını istemiştir. Rehberlik görevini Aziz Bey yaparken Hahland geri planda kalmayı tercih etse de Gazi'nin soruları karşısında Aziz Bey bunalınca Kazım Paşa,[10] Hahland'ı takdim eder ve rehberlik etmesini ister. Hahland yarı Türkçe yarı Fransızca üç saat süren rehberliği esnasında sohbetin Gazi ile kendi arasında geçtiğini bildirmektedir.

Heykellerde Atatürk'ü en fazla çehre kısımları ilgilendirmiştir. Lidya yazıtlarında bilhassa Yunanların dışındaki isimler ve yazı karakteri ilgisini çekmiştir. Etrüsk metinlerinde kelimeleri Hahland'a çizdirerek izahat almıştır. Hititlere gelince, Atatürk burada Anadolu'nun en eski tarihine, Ege havzasına dair fikirlerini ve göç teorisini anlatmıştır.

Müzede iki saat süren sohbetin ardından kütüphaneyi ziyaret edecek olan Atatürk Hahland'ın da gelmesini rica etmiştir. Vedalaşırken kendisine tarih kitabını göndereceği sözünü vermiştir. Aziz Bey'in Atatürk'ün karşısında arka plana itildiğinden dolayı kırılmamış olmasına sevindiğini belirtmektedir.

Atatürk ile olan sohbetinin çok iyi geçtiğine sevindiğini vurgulayan Hahland, Türkiye'deki Alman bilim politikası için temele iyi bir taş

---

[9] **Bundesarchiv Berlin**, R 901/69528.

[10] 1926-35 arası İzmir valiliği yapan Kazım Dirik müzeciliğe önem veren bir idarecidir. Geniş bilgi için bak. Doç. Dr. Serap Tabak (2015): "İzmir Valisi Kazım Dirik", **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Ed. Murat Alper Parlak,Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 475.

yerleştirdiğini düşünmektedir. Hahland, Atatürk'ü çok öfkeli birisi olarak beklerken, müsamahakar, centilmen, nefis neşeli ve cazibeli birisi olarak bulduğunu ifade etmektedir. Atatürk'ün her dediğine evet demediğini, bazen çok dikkatlice karşı çıktığını bildirmektedir. Hahland raporunu bitirirken ayrıntıları bilahere sözlü anlatacağını bildirmektedir.

Hans Henning von der Osten Çankaya'da

Bir diğer rapor ise Türkiye'de uzun süre kalmış olan bir diğer Alman arkeolog Hans Henning von der Osten'in kaleminden çıkmıştır. Von der Osten'in raporu başka bir makalede kaynak olarak kullanılmış olsa da Atatürk hakkındanki izlenimlere ve değerlendirmelere ilk defa bu çalışmada yer verilmiştir. Hans Henning von der Osten, Türkiye'de arkeolojik kazılar yapmış ve bir dönem Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ders vermiştir. Bunun yanında Atatürk ile uzun bir akşam geçirmiş ve gözlem ve izlenimlerini içeren kapsamlı bir rapor kalem almış olması hasebiyle gerek şahsının gerekse raporunun incelenmesi gereklidir.

Hans Henning von der Osten, Türkiye'de kazı çalışmaları yaptığı bir zamanda Atatürk tarafından Çankaya köşküne davet edilmiştir. Von der Osten bu davete icabet ederek Atatürk ile Çankaya'da arkeoloji ağırlıklı bir sohbet yapmıştır. Bu sohbete dair gözlem ve izlenimlerini kaleme aldığı rapora geçmeden önce von der Osten'in hayat hikâyesine bakmak rapordaki ifadelerinin daha iyi anlaşılmasına yarayacaktır.

Hans Henning von der Osten 30 Ekim 1899 tarihinde Potsdam'da doğmuştur. General Erimar von der Osten'in oğlu olan Hans Henning ilk öğretimini Herzog hanedanının prensleriyle birlikte özel öğretmenlerle yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa cephesinde yaralanan Osten ordudaki istihbarat görevine 1921 yılına kadar devam etmiştir. Savaş sonrası Berlin'de başladığı Arkeoloji tahsilini 1922 yılında gittiği Amerika'da tamamlamıştır. Doktorasını yaptığı Chicago Üniversitesi adına 1926-1931 arası Türkiye'de arkeolojik çalışmalarda bulunmuştur. John D. Roeckefeller'in büyük destekleriyle 1891 yılında kurulmuş olan Chicago Üniversitesi bünyesinde 1919 yılında Oriental Institut kurulmuştur. Mısır ve Ön Asya ağırlıklı çalışan bu enstitü günümüzde eski doğu kültürlerinin araştırıldığı merkezlerden birisidir. Bu enstitünün Türkiye'de arkeolojik kazılar yapan grubun içinde bir de Alman arkeolog bulunmaktadır.

Hans Henning von der Osten'in 1926 yılında Şikago üniversitesi oryantal enstitüsü müdürü James H. Breasted'e sunmuş olduğu Anadolu'nun

arkeolojik araştırma planı kabul görmüş ve enstitünün çalışma programına dahil edilmiştir. İlk araştırma gezilerini Kızılırmak havzasında yapmıştır.[11]

Hans Henning von der Osten, Sivas'tan başka Malatya ve diğer birçok ilde araştırmalar yapmıştır. En önemli kazısı Boğazköy'e 80 km mesafede Yozgat'a bağlı Alişar köyünde yapılanıdır. Kazıya 1927 yılında Dr. E. F. Schmidt ile başlamıştır. 1929 yılında Osten doğu vilayetlerinde büyük bir keşif gezisine çıkınca kazı tamamen Schmidt tarafından yürütülmüştür. [12]

Şikago Üniversitesi görevine son verince 1936-1939 arası Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde arkeoloji dersleri vermiştir. Fakülte 31 Mayıs 1939'da müddeti bitecek olan mukaveleyi uzatmak istemesine rağmen aldığı maaşın yetersiz olduğunu belirterek bu görevinden istifa etmiştir. İstifa dilekçesinde ailesinin Güney Amerika'da çiftlikte yaşadığını onlara para göndermesi gerektiğini ve müzeler dairesinde müşavirlik yaptığını ve diğer arkadaşlarının maaşı arttırılmış olmasına rağmen kendi maaşının arttırılmamış olmasını gerekçe olarak ileri sürmüştür.[13]

Öğrencileri arasında Tahsin ve Nimet Özgüç ve Raci Temizer ünlü olanlardır. 1940 yılında Oramiral Canaris[14] ile olan irtibatından dolayı casusluk yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştır.[15] Ankara Hava Savunma Genel Komutanlığı 2 No. lu Askeri Mahkemesinin 41/83 esas ve 58 karar sayılı ve 16.VII.1941 tarihli kararı ile casusluk suçundan 11 sene 8 ay mahkum ve amme hizmetlerinden müebbeden mahrumiyet cezası almıştır. 14.VII. 1950 tarihinde affedilmiştir.[16]

Türkiye'den ayrıldıktan sonra İsveç'e yerleşen Osten, 1959 yılında İran'da yapılan Alman-İsveç ortak çalışması olan Taht-ı Süleyman kazısına başkanlık yapmıştır. Osten burada özellikle Suriye ve İran ağırlıklı çalışmalar yapmıştır. 30 Haziran 1960 tarihinde Uppsala'da ölmüştür.

Von der Osten 'Memorandum of the Interviev of H.H. von der Osten with the President of the Turkish Republic' başlıklı yazısının aslını Prof. J.H.

---

[11] Hans Hanning von der Osten(1928-29): **Die Arbeiten des Orientalischen Institutes der Unıversität Chicago in Anatolien 1926-28**. Archiv für Orientforschung, 5, s. 249-251# s- 249-

[12] Hans Henning von der Osten. **Die Arbeiten des Orientalischen Institutes der Universität Chicago in Anatolien 1926-1928.** Archiv für Orientforschung, 5, 1928-1929, s. 249-251.

[13] Ankara Üniversitesi. Rektörlük Arşivi. Hans Henning von der Osten personal dosyası. No: 198.

[14] Wilhelm Franz Canaris askeri istihbarat örgütünün şefidir, 1945 Hitler aleyhtarı faaliyetlerinden ötürü idam edilmiştir.

[15] Rainer Michael Boehmer (1999): **Neue Deutsche Biographie**, C 19, s. 613.

[16] 24.VII.1950 tarihli Resmi Gazete, S 7564.

Breasted'e, kopyasını Jefferson Patterson'a, Amerikan Büyükelçiliğine, maslahatgüzara, Prof. M. Schede'ye gönderdiğini ve bir nüshasını da kazı dosyasına koyduğunu bildirmektedir.

Alman büyükelçisi Nadolny, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden kendisine intikal eden bu yazıyı 28 Temmuz 1930 tarihli mektubuyla Alman Büyükelçiliği kanalıyla Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir.[17]

Hans Henning von der Osten, raporunda belirttiğine göre Atatürk 17 Mayıs 1930 tarihinde akşam saat 6:45'te Amerika Büyükelçiliği kanalıyla kendisini Çankaya'da görüşmeye ve yemeğe davet etmiştir. Davete icabet eden Osten'i Çankaya'nın korumaları önce Tevfik Bey'e götürmüşlerdir. Hans Henning von der Osten'i kütüphanede kabul eden Atatürk'ün yanında Afet Hanım, bir mebus ve İstanbul Üniversitesi'nden üç profesör vardır. Atatürk Fransızca konuşmaktadır, fakat zaman zaman Türkçe konuşur. Önceleri Tevfik Bey, akşamleyin ise Cemal Hüsnü Bey tercüme etmiştir.

Osten şahsı, eğitimi ve Oriental Institut adına Anadolu'da ifa ettiği işinden bahsettikten sonra söze giren Atatürk bir buçuk saat aralıksız eski Türk tarihi ve Akdeniz milletlerinin tarihi gelişimi hakkındaki fikirlerini anlatmıştır.

Osten raporunda "*onun özellikle Orta Asya hakkında yapılan son arkeolojik araştırmalar hakkında derin ve teknik bilgiye sahip olması beni şaşırttı. Genel olarak fikirleri sağlıklı olmakla beraber maalesef imkansız filolojik çıkarımlara dayanan birçok görüşü yanlıştı. Bunları ancak acemi dilciler veya yalakalar tasdik ederlerdi. Teorisindeki genel eğilimi Selçuklu ve Osmanlıların Mısır hariç bütün kültürlerin türemiş olduğu Turan ırkının son dalları olduğunu kanıtlamak için halkların ve şehirlerin anlamlarını eski Türkçe ile açıklamaya yöneliktir. O ve yardımcıları bu teoriyi destekleyen yazıları Eski Çağ Tarihi ile ilgilenen tüm uluslardan temin etmişlerdir*" demektedir.

Ostan, Atatürk'e Güneş Dil teorisi hakkında fikir beyan edemeyeceğini, çünkü kendisinin dilbilimci değil de arkeolog olduğunu hatta yakın doğu, İran arkeolojisi uzmanı olduğunu ifade ederek diplomatik bir cevap vermiştir.

[17] **Bundesarchiv Berlin** R 901/69528

Atatürk, Akkadlarla Sümerlerin aynı ırktan geldiklerini anlattığını, onların farklı ırklardan geldiklerini anlatığını ifade eden Ostan, özetle filolojik tümden gelimle oluşturulan teori kabul edilebilir olsa da arkeolojik kanıtlarla desteklenmelidir dediğini ifade edtmiştir.

Osten, Atatürk'e bazı sonuçlara nasıl ulaşmış olduğunu sorduğunu ve bazı fikirlerine tamamen katılmadığını söylediğinde odada bulunanların tepkilerini izlemek ilginçti demektedir. Cumhurbaşkanı onların aksine notlar aldı ve işe yarar yayınları sordu derken Atatürk ile yakın çevresinin arkeolojiye dair ilgisine dikkatleri çekmektedir.

Osten, Atatürk'ün saat 9.00'a doğru daktiloyla yazılmış olan bir yazı vererek üzerinde çalışmasını ve notlar almasını istediğini, gülümseyerek tabii bir arkeolog olarak demeyi ihmal etmediğini belirtmektedir.

Saat 9:30'da büyük misafir kabul odasına gidilir, burada Atatürk kendisine bilardo oynamayı teklif eder, oynamadığını söyleyince Atatürk mebuslardan birisiyle kısa bir oyun oynar. 1926 yılında Amerikan elçiliğinde tanışmış olduğu Dışişleri Bakanı'yla sohbet eder. Bakan çok iyi İngilizce konuşmaktadır. Daha sonra yemek odasına geçilir. Atatürk başta oturur onun sağında Afet Hanım, Osten de Afet Hanım'ın sağına oturur. Başbakan ve Milli Savunma Bakanı hariç bütün bakanlar ve bazı milletvekiller de masada yerlerini alırlar.

11:30'a kadar devam eden yemekte Atatürk von der Osten ile konuşur. Bazı bakanlar bir iki defa söze karışır veya soru sorar. Atatürk, von der Osten'e Amerikan yaşam biçimi, özellikle de Amerikan üniversite yaşamı hakkında sorular sormuştur. Osten'e göre Atatürk'ün ülkesini modernleştirmek için Amerika geleneklerini Avrupa geleneklerine tercih etmektedir. Amerika medeniyetinin dünya medeniyetinden bir basamak yukarıda olduğuna inandığı izlenimini vermiştir.

Atatürk yemeğin ortalarına doğru Alman kayzerini eleştirmeye başlar. Osten kibar bir ifadeyle kayzerin eylemlerini eleştirmeye yetkisinin olmadığını ve onun ordusunda görev yaptığı için kayzer hakkında tartışmak istemediğini belirtmiştir. Osten'e kadeh kaldıran Atatürk Alman subaylarıyla özellikle Liman von Sanders ile olan deneyimlerinden bahsederken de onlara yeterince hayranlık ve saygı göstermemiştir. Von der Osten'in raporunda temas ettiği husus Atatürk'ün Alman kayzeri ve subayları hakkındaki kanaatleridir. Atatürk, Sultan Vahidettin ile Berlin'e gittikleri vakit Kayzer Wilhelm'i yakından görmüş olmalıdır. Mustafa Kemal'in Alman subayları hakkındaki olumsuz fikirlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki tecrübelerinden

kaynaklandığı bilinmektedir. Başlangıçta savaşa Almanların safında katılmayı zaruret olarak görmüştür. '*Savaş'ın başlamasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın Alman ordusuna ve Alman subaylarına bakışının netleştiği görülmektedir. O, Enver Paşa'nın aksine daha Savaş'ın başlangıcında Alman ordusunun harbi kazanabileceğine şüpheyle bakmıştı.*'[18]

Mustafa Kemal, Çanakkale'de 19. Tümen'e kumanda görevini alır almaz 5. Ordu komutanı Liman von Sanders ile anlaşmazlığa düşmüştür. 'Mustafa Kemal, Çanakkale Cephesi'nde düşmanın karaya çıktığı yeri tespit edemeyen Liman von Sanders'i eleştirmişti.'[19] Mustafa Kemal gerek Çanakkale'deki görevi esnasında gerekse daha sonra tayin edildiği Doğu Cephesi'nde Alman komutan ve subaylarla anlaşmazlığa düşmüş ve onları eleştirmiştir. [20]

Bundan sonraki sohbetin konusu daha ziyade Anadolu hakkında yapılan bilimsel çalışmalar olmuştur. Osten, eski eserler yasasını değiştirmesini ve valilik ile daha aktif iş birliği önermiş ve Atatürk zaman zaman not almıştır.

Atatürk masadan ayrılır kısa bir bilardo oyunundan sonra geri döner. Osten'in yanına gider ve görevlisi olduğu enstitünün Anadolu'da yaptığı çalışmalardan dolayı minnettarlığını ve her geçen yıl daha da keyifli olacak olan çalışma şartlarında burda çalışmalara devam edeceklerini umduğunu ifade eder. Atatürk, Osten'e Ankara yakınlarında bir kazı yapıp yapamayacağını sormuş. 'Türkiye Cumhur Başkanı Kamal Atatürk burada bir kazı yapılmasını 1930 da arzu edince, çok sevindim. 19 Mayısta başladığımız ilk küçük kazı 2 hazirana kadar devam etti. 29 Mayısta bizzat Cumhur Başkanını karşılamak ve çaılşmamızı ve elde edilen sonuçları göstermek şeref ve bahtiyarlığına nail olduk'[21] diyen Osten, Atatürk'ün bu arzusunu Gavurkale'de gerçekleştirmiştir. Atatürk, '*ülkemde yapacağım daha çok önemli işlerim olduğu için bu önemli kültürel sorunu inceleyemeyeceğim ancak büyük bir ilgiyle takip edeceğim'* demiştir. Çalışmalarının devam edeceğini umduğunu ve olabilecek en büyük yardımı sağlayacağını bir kez daha ifade etmiştir. Kendisini kapıya kadar uğurlayp iyi akşamlar dilemiştir.

---

[18] Bk. Uğur Üçüncü, s. 251.

[19] Aynı yer, s. 252.

[20] Aynı yer, s. 253 ve 255.

[21] Hans Henning von der Osten (1937): **Gavurkale Kılavuzu.** Kültür Bakanlığı Antiketeler ve Müzeler Direktörlüğü. Ankara. s.6.

Tamamen yalnız olan büyük bir adamın huzurunda olduğum izlenimine kapıldım. Türkiye'nin modernleştiricisi yalnızca o ve kendisi ve bana öyle geliyor ki, iş arkadaşlarından hiçbiri onun planlarını ve vizyonlarını büyük ölçüde takip etmiyor. Bana otokratik görünmüyordu, ancak onun konumunda ve böyle bir ortamda bir adamın otokrat olması gerektiğini anlayabiliyorum.

Hans Henning von der Osten Hakkında Almanların Değerlendirmeleri

Türkiye'de görev yapmış yabancı bilim adamlarının maalesef pek azı hakkında çalışma yapılabilmiştir. Hakkında çalışma yapılmamış bilim adamlarından birisi de von der Osten'dir. Gerek von der Osten'i daha yakından tanımak için gerekse bundan sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından Osten hakkında arşivde bulunan iki değerlendirmeye yer vermek faydalı olacaktır. Bu değerlendirmelerden birincisi bir diplomata aittir.

Almanya'nın Venezuela'nın başkenti Caracas'ta bulunan büyükelçisi Franz Graf von Tattenbach, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Hermann Terdenge'ye hitaben kaleme aldığı 20 Ocak 1933 tarihli yazıda von der Osten'in kendisini ziyaret ettiğini, eşinin Venezuelalı olduğunu, Chicago Üniverisitesi adına Türkiye'de arkeolojik kazılar yaptığını anlattığını belirtmektedir. Büyükelçi von der Osten'nin çok sempatik birisi olduğunu, Alman arkeologları ve Ankara'daki Alman elçilik mensuplarını yakından tanıdığını bildirmiştir. Her ne kadar yakında görev yeri Ankara'ya dönecekse de geri geleceği için hakkında bilgi istemiştir.

Terdenge 15 Mart tarihli cevabi yazısında von der Osten'i Türkiye'de göreve başladığı 1926 yılından beri tanıdığını, Berlin'de de görüştüğünü ve Almanya'da üniversitede veya müzede iş bulamadığı için Amerika'ya gittiğini ve Şikago Üniversitesi'nin onu Türkiye'ye gönderdiğini bildirmektedir. Üniversitenin konsesyonu ile Ankara'nın doğusunda Alişar'da bilimsel sömürü yapmaktadır.

Von der Osten'in Alman arkeologlarla ve elçilik mensuplarıyla iyi ilişkileri vardır. Terdenge von der Osten'in Berlin'de bir sunumunu dinlediğini fakat çalışmalarının bilimsel kıymeti hakkında fikir beyan edemeyeceğini bildirmektedir.

Terdenge sözlerine von der Osten'nin Chicago Üniversitesi'ndeki görevine kısa bir süre önce son verildiği bilgisini eklemiştir.[22]

Bir diğer değerlendirme ise Kurt Bittel'in kaleminden çıkmıştır. Kurt Bittel, Bilim, Eğitim ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na yazdığı 15 Ağustos 1939 tarihli yazıda Osten hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Almanya'da doçentlik tezi hazırlamak isteyen von der Osten için yazılmış olan raporlardan Osten hakkında önemli bilgiler edinmek mümkündür. Osten'i yakından tanıdığını belirten Bittel, onun Amerika'ya gidiş sebebinin tahsil amaçlı olmadığını, kaçtığını bildirmektedir. Ruhr bölgesi Fransızlar tarafından işgal edilince o bölgede istihbarat faaliyetleri yapmakta olan Albert Leo Schlagpeter'in[23] kadrosunda von der Osten de bulunmaktadır. Schlagpeter'in kimliği ifşa olunca von der Osten Amerika'ya kaçmıştır.

Kurt Bittel, Alişar höyüğü kazılarında beraber çalıştığı Osten için kazıyı tutkuyla yaptığını, kendisini işine verdiğini, bilimsel fikirlerle dolu olduğunu fakat bilimsel çalışma için gerekli olan sabırlı, sakin çalışma ve sağduyulu olmaktan uzak tavırlarının endişe veric olduğunu belirtmiştir. Amerikalı elemanlarının bilimsel açıdan ondan çok daha geri olmaları sebebiyle onun kaba tavırları onları maceracılığa götürmüştür. Şikago Üniversitesi ekonomik sebeplerden ötürü projeyi sonlandırınca işten ilk atılan Osten olmuştur.

Osten Amerikan vatandaşlığına geçmemiştir. Venezuela eski devlet başkanının kızıyla evlidir ve çocukları Almanca bilmemektedir. Almanya'da bir yüksek okulda öğretim görevlisi olabilecek birisi olup olmadığına kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Dengesiz yapısı, derme çatma eğitimi giderilecek gibi değildir. Hocası ünlü tarihçi Eduard Meyer, onun Amerika için çok iyi, Almanya için zor birisi olduğunu söylemiştir. Yabancı birisiyle evli olması da Almanya'da görev almasını güçleştiren bir başka sebeptir diyen Bittel, Almanya'nın uzun bir süre Almanlığa sıkı sıkıya bağlı Osten'i dışarda tutmayacaktır demektedir.[24]

---

[22] **Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes**, RZ 504/65738.

[23] Schlageter 1923 yılında Düsseldorf'taki Fransız Askeri Mahkemesi tarafından ajanlık ve sabotaj suçlamasıyla idam edilmiştir.

[24] **Archiv des Archäologischen Instituts Berlin**. Kurt Bittel terekesi.

SONUÇ

Atatürk'ün Türk dili ve tarihi ile devlet adamı olarak değil de bilim insanı gibi ilgilendiği herkesin malumudur. Bir devlet adamı olarak bu araştırmaların bilimsel olarak yapılmasını sağlamak için Dil ve Tarih Kurumlarını ve Dil veTarih-Coğrafya Fakültelerini kurmuştur. Dil ve Tarih araştırmalari için diğer bilim dallarından yararlanmayı gerekli görmüştür.*"Tarih araştırmalarında arkeoloji ve antropoloji başta gelir, tarih bu bilimlerin çıkardığı belgelere dayandıkça sağlam temelli olur.Çağdaş uygarlığı anlayabilmek, kavrayabilmek, dünyadaki eski uygarlıkları, insanlığın ilk uygarlıklarını doğru tanıyabilmekle mümkündür"*[25] diyen Atatürk arkeoloji ile de yakından ilgilenmiştir.

Şikago Üniversitesi adına Türkiye'de bulunan Hans Henning von der Osten'i Çankaya'ya akşam yemeğine davet etmiş, kendisine sorular sormuş, kendi fikirlerini anlatmış ve ona üzerinde çalışmasını istediği bazı konuları yazılı olarak vermiştir. Atatürk ayrıca von der Osten'den kendisini arkeolojik kazı yaparken izlemek istediğini, bunun için Ankara yakınlarında kazı yapmasını istemiştir. Von der Osten Ankara'ya 60 km uzaklıkta olan Haymana'ya bağlı Dereköy mahallinde bulunan Gavurkale'de kazı yaparken Atatürk tarafından 1 Haziran 1930 tarihinde ziyaret edilmiştir.

Von der Osten raporunda Atatürk'ün arkeolojiye dair ilgisini ve bilgisini hayranlıkla vurgulamıştır. Aynı şekilde Kurt Bittel de Atatürk'ün diğer liderler gibi arkeolojiyi sadece teşvik etmeyip kendisinin bizzat yakından ilgilendiğini belirtmiştir. Atatürk'ün okumuş olduğu kitaplar incelendiğinde Osten'in tespitinin ne kadar yerinde olduğu görülür. Atatürk ve arkeoloji konusunda kaleme alınmış olan kaynaklarda Atatürk'ün arkeoloji biliminin Türkiye'de gelişmesi için özellikle Avrupa'ya arkeoloji tahsili için talebe göndermiş olması vurgulanmıştır. Halbuki Alman arkeologlar Atatürk'ün arkeoloji tahsilini ve kazıları teşvik ettiğini belirttikten sonra başka önemli bir özelliğini vurgulamışlardır. Atatürk'ün arkeolojiyi teşvik etmekle kalmayıp arkeolojiye dair bilgi edinmiş olmasını, yeni çalışmaları takip etmesini hayranlıkla vurgulamışlardır.

Osten'in Atatürk'ün yalnız adam olduğu iddiası da son derece doğrudur. Osten'in raporunda belirttiği gibi Atatürk Güneş-Dil Teorisi, Tarih Tezi gibi konularla kendisi bizzat ilgilenmiştir. Onu takip eden devlet adamlarından

[25] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Ankara, Altınok Matbaası,1969.

hiçbirisi, dil, tarih, coğrafya ve arkeoloji gibi konularla ilgilenmemişlerdir. En fazla yaptıkları bu çalışmaları teşvik etmekten ibaret olmuştur.

Gerek Kurt Bittel Atatürk'e dair iki yazısında gerekse Hahland raporunda Atatürk'ün diğer devlet adamlarından farklı olarak arkeolojik çalışmaları sadece teşvik etmeyip çok yakından ilgilendiğini ve bilgi sahibi olduğunu vurgulamışlardır.

Alman arkeologlar Türkiye'de çok sayıda arkeolojik kazılar yapmışlar ve yapmaya devam etmekteler. Hatta Türkiye'de Arkeoloji Enstitüsü'nün bir şubesini açarak çalışmalarını kurumsallaştırdılar. Bu arkeologların bazıları aynı zamanda müzelerde veya üniversitelerde görev almışlardır. Bu sebeple Alman arkeologların ve Türkiye'deki çalışmaların çok yönlü olarak ele alınması Türkiye'de arkeolojinin gelişmesine, bilim tarihine ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Bundesarchiv Berlin R 901/69528

Archiv des Archäologischen Instituts Berlin. Hans Henning von der Osten'in Kurt Bittel ve Dietrich Opitz ile yazışmaları. Kurt Bittel Terekesi.

Ankara Üniversitesi Arşivi. Personal Dosya.

Türk Tarih Kurumu Arşivi. OFS KHO GHTD EÖ: 238, N:21

Yayımlanmış Kaynaklar

Akkaya, Serpil, **Sumerer, Hethiter und Trojaner. Urahnen der anatolischen Türken?: eine rezeptionsgeschichtliche Betrachtung der Rolle antiker Kulturen in den Identitätskonzeptionen der Atatürk"schen Reformpolitik,** Innsbruck Univ. Press. Innsbruck, 2012.

Akurgal, Ekrem, **Türkiye'nin Kültür Sorunları**, Bilgi Yayınevi, Ankara,1998.

Arslan, Bilgin, Uğur, Funda, **Atatürk'ün Eski Eser Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Yapılan Çalışmalar**,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2014.

Bittel, Kurt, "Atatürk und Urgeschichtsforschung", **Belleten**, 3, 1939, s. 199-202.

Bittel, Kurt, "Hans-Henning von der Osten", **Gnomon**, C 34, S 1, 1962, s. 105-108.

Bittel, Kurt, **Atatürk. Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981**. Vortraege und Aufsaetze zu seinem 100. Geburtstag. Julius Gross Verlag, Heidelberg, 1981, s.125-128.

Boehmer, Rainer Michael, **Neue Deutsche Biographie**, C 19, 1999, s.612-613.

Goode, James, **Archaeology and Diplomacy in the Republic of Turkey, 1919-1939**, Turkısh-Amreican Relations. Past, Present and Future. (ed. Mustafa Aydın and Çağrı Erhan), Routledge, London, New York, 2004, s. 49-65.

Omay Koca, Zeynep, **Cumhuriyet Döneminde Arkeolojiye Bakış (1923–1940)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Oberheid, Robert, **Emil O Forrer und die Anfänge der Hethitologie. Eine wissenschaftshistorische Biografie,** Walter de Gruyter. Berlin, New York, 2007.

Osten, Hans Henning von der, **Die Arbeiten des Orientalischen Institutes der Universität Chicago in Anatolien 1926-1928**. Archiv für Orientforschung, 5, 1928-1929, s. 249-251.

Osten, Hans Henning von der, **1937 Gavurkale Kılavuzu,** Kültür Bakanlığı Antiketeler ve Müzeler Direktörlüğü, Ankara.

Üçüncü, Uğur, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusu'ndaki Alman Subaylarına Bakışı", **OTAM**, 39 /Bahar 2016, 241-267.

Ünar, Şükrü, "Atatürk Dönemi'nde Türk Arkeolojisi", **Anasay**, 2020, S 11, 129-148.

Yıldırım, Recep, "Atatütk'ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1996, C 2, S 8, s. 33-47.

Yüzer, Arzu, **Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

TÜRKİYE'DE YÜZ YILLIK SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARI VE SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI

Özcan ÇÖLÜK*

Özet

Cumhuriyetin ilanından önce Birinci Meclis'te kabul edilen ve Zonguldak kömür madenlerinde çalışan işçileri kapsayan, ardından 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde işçilerin lehine yapılan birtakım düzenlemeler ile aynı yıl çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda yer alan hükümler Cumhuriyetin ilk sosyal güvenlik uygulamalarıdır.

1946 yılında İşçi Sigortaları Kurumu ile işçilere, 1949 yılında Emekli Sandığı Kanunu ile memurlara sosyal güvenlik alanında önemli haklar getiren kanunlar kabul edilmiştir. Bu dönemde kurulan çeşitli banka ve meslek odaları sandıkları da her bir iş ve meslek kolunun ayrı ayrı sosyal güvenlik kapsamına girmesine yol açmış, 1965 yılında 506 sayılı yasa ile Sosyal Sigortalar Kurumu, 1972 yılında serbest meslek erbabı ve esnafın sosyal güvenlik ihtiyacını gidermeye yönelik olarak Bağ-Kur kurulmuştur.

1980'li yıllarla birlikte sosyal güvenlik anlayışı, dünyaya hâkim olan neo-liberal politikaları tarafından şekillendirilmiştir. 1999 yılında emeklilik yaşı ve prim ödeme gün sayılarının arttırıldığı bir düzenleme yapılarak birçok sigortalı ve iştirakçinin emeklilik hayali yıllar sonraya ötelenmiştir. Sorun, ancak 2023 yılında yapılan düzenlemeyle kısmen de olsa düzeltilebilmiştir.

2008 yılında 5510 sayılı yasa gereğince kurulan Sosyal Güvenlik Kurumu, tüm sosyal güvenlik kurumlarını kademeli bir şekilde bir araya getirme hedefinin bir ürünü olarak varlığını devam ettirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik Kurumu, Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı, Bağ-Kur

* Dr., Marmara Üniversitesi, ocoluk2015@gmail.com

SOCIAL SECURITY PRACTICES AND SOCIAL SECURITY INSTITUTIONS IN THE LAST CENTURY IN TÜRKİYE

Abstract

In the Izmir Economy Congress held in 1923, after the social security laws covering the workers working in the Zonguldak coal mines and adopted in the First Assembly before the proclamation of the Republic, Some regulations in favor of workers and the provisions in the Public Health Law enacted in the same year are the first social security policies of the Republic.

Social security practices for workers with the Workers Insurance Institution enacted in 1946 and for civil servants with the Retirement Fund Law enacted in 1949 drew attention. Various banks and professional chamber funds established in this period resulted in the social security of each business and profession separately.

In 1965, the Social Insurance Institution was established with the law no. 506, and in 1972, Bağ-Kur was established to meet the social security needs of self-employed and tradesmen.

With the 1980s, the understanding of social security was shaped by the neo-liberal policies that dominate the world. In 1999, an arrangement was made in which the retirement age and the number of premium payment days were increased. The retirement dreams of many insured and contributors have been postponed for years. The problem could only be partially corrected with the arrangement made in 2023.

The Social Security Institution, which was established in 2008 in accordance with the law numbered 5510, continues to exist as a product of the goal of gradually bringing together all social security institutions.

Keywords: Social Security Institution, Social Insurance Institution, Pension Fund, Bağ-Kur

GİRİŞ

Modern devletin ortaya çıkmasıyla birlikte beliren sosyal devlet anlayışının bir sonucu olarak literatürde kendine yer bulan sosyal güvenlik kavramı, "Mesleksel, fizyolojik veya ekonomik bir riskten dolayı geliri sürekli olarak ya da geçici olarak kesilen kimselerin geçinme ve yaşama gereksinmelerini karşılayan bir sistem"[1] şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyal güvenliği, ödevine vurgu yaparak tanımlayan bir yaklaşım da "Toplumda yaşayan her kesimi hiçbir ayrım gözetmeksizin hayatın çeşitli sosyal risklerine karşı ekonomik güvence altına alarak yarın endişesinden kurtarmaya, toplumda yoksul ve muhtaç insanlara yardım ederek onlara insan onuruna yaraşır en az yaşam düzeyi sağlamaya çalışır" diyerek tanımlamaktadır. Bu tanım kuşkusuz sosyal güvenliği daha geniş anlamda ele almaktadır. Buradan hareketle tanımda belirtilen ödevleri yerine getirmenin iki aracı mevcuttur. Bunların birincisi sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler, ikincisi ise sosyal sigortalardır. Sosyal sigortalar, yardım görecek kimselerin önceden prim ödemesine yani belirli bir miktarda katkıda bulunması esasına dayanırken sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler yardım görecek kişinin katkısını aramaksızın bu yardımın verilmesi esasına dayanır.[2]

Çalışmanın üzerinde durduğu konu bu ayrım içinde şekillenmektedir. Çalışmada kişilerin belli bir katılım payı karşılığında sosyal güvenliğe kavuşturulduğu sosyal sigorta uygulamalarının Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar geçirdiği değişim incelenerek, bu değişim, içinde bulunduğu tarihsel koşullar bağlamında ele alınacaktır. Bu noktadan hareketle sosyal güvenlik şemsiyesi altına giren kişilerin sayısındaki artış ve sosyal güvenliğin kapsama alanı da ele alınacak konulardandır. Ağırlıklı olarak sosyal güvenlik uygulamalarına ilişkin mevzuata dayalı gelişmelerin yanı sıra, gelişimin siyasal ve toplumsal koşulları üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu anlamda öncelikle Cumhuriyet öncesi sosyal güvenlik uygulamalarına kısaca göz atmak Cumhuriyetin devraldığı mirası anlamak bakımından önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde sosyal güvenlik uygulamaları olarak görülebilecek başlıca üç başlık mevcuttur: Aile içi yardımlaşma, dinsel yapılar-vakıflar aracılığıyla gerçekleşen yardımlar ve

[1] Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 209.

[2] A. Can Tuncay**, Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1996, s. 6-7.

meslek kuruluşları içindeki uygulamalar.[3] Bunlardan "meslek kuruluşları içindeki uygulamalar" başlığı yardım görenlerin katılımına dayalı olması sebebiyle ele alınması gereken başlıklardan en önemlisidir. Meslek kuruluşları denildiğinde ilk akla gelen kurum ise lonca teşkilatıdır. Esnaf ve zanaatkarların meslek esasına göre örgütlendiği loncalar, kendi içlerinde dinsel birtakım kuralları da barındıran dışa kapalı kurumlardır. Loncaya bağlı işyeri; sahibi olan usta, yanında çalıştırdığı ve meslek öğrettiği kalfa ve çıraklardan oluşmaktadır. Loncanın orta veya teavün adı verilen sandıkları, meslek sahiplerinin ve aile üyelerinin sakatlık, hastalık, yaşlılık ve ölüm hallerinde yardım sağlamaktadır. Ayrıca kalfalıktan ustalığa geçenlerin işyeri açmaları için gerekli sermayenin sağlanmasına yönelik yardımlar mevcuttur. Sandığın finansmanı ise meslek sahiplerinin ödediği haftalık veya aylıklar ile harçlardan oluşmaktadır. Loncanın yanı sıra bir diğer geleneksel sosyal güvenlik uygulaması Osmanlı toprak düzeni olan tımar sistemi sayesinde ortaya çıkmıştır. Tarımsal üretimin yanında savaş zamanı devlete asker sağlamayı amaçlayan sistemde, kendilerine toprak verilen sipahiler bu sayede geçimlerini sağlarken, yaşlı ve malul gaziler için verilen tımar arazileri de bir tür sosyal güvenlik hizmeti sunmaktadır. Tımar arazilerinin gazilerin yanı sıra belli bir dönem hizmet ettikten sonra çalışmayacak kadar yaşlanan devlet görevlilerine de verilmeye başlanması ve yaşlanan yeniçerilere düzenli olarak aylık bağlanması gibi uygulamalar Tanzimat öncesi sosyal güvenlik uygulamaları olarak öne çıkmaktadır.[4] Her ne kadar belli bir prim ödemeye veya katılıma dayanmasa da gazilere, yeniçerilere ve devlet görevlilerine bağlanan aylıkların ve ihdas edilen tımar arazilerinin devletteki ve ordudaki hizmetleri karşılığında veriliyor olması ayırt edici bir unsurdur.

Tanzimat'ın ardından 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi ve 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi, hastalık ve iş kazalarına ilişkin birtakım güvenceler barındırmaktadır.[5] 1866 yılında Askeri Tekaüt Sandığı ve 1909 yılında Askeri ve Mülki Sandıkları, asker kişilerin emeklilik durumlarını düzenlemek amacıyla kurulmuşlardır. Asker olmayan memurlar için 1881 yılında Sivil Memurlar Emekli Sandığı, özel ve yarı kamusal işyerlerinde çalışanlar için 1890 yılında Seyri Sefain Tekaüt Sandığı ve 1917 yılında Şirketi Hayriye Tekaüt Sandığı kurularak buralarda çalışan işçilerin sınırlı da

[3] Makal, **age.**, s. 211.

[4] Yusuf Alper, **Türkiye'de Sosyal Güvenlik ve Sigortalar (SSK),** Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa, 1997, s. 20-21.

[5] Alper, **age.**, s. 23-24.

olsa sosyal güvenliğe ulaşmaları sağlanmıştır. Hicaz Demiryollarında çalışan işçiler için kurulan sandık ise hastalık ve iş kazası halleri için kurulmuş dar kapsamlı bir sandıktır.[6]

Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışanlara yönelik olarak gerçekleşen sosyal güvenlik uygulamalarını Alper, Tanzimat öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırmakta ve Tanzimat öncesi uygulamaların kapsamlı bir sosyal güvenlik garantisi sağladığını iddia etmektedir. Tanzimat sonrası dönem ise geleneksel yapıların çözülmesi ile her alanda olduğu gibi sosyal güvenlik alanında da bozulmaların yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmakla birlikte yine bu dönemde ortaya çıkan uygulamalar modern bir sosyal güvenlik yapısının ortaya çıkarılmasının temellerini atmıştır.[7] Makal ise Tanzimat öncesi dönemde modern anlamda sosyal güvenlik ölçütüne uyan uygulamanın loncalar olduğunu belirtmekle birlikte son derece sınırlı kaldığını belirterek, diğer uygulamaların "ilkel bir sosyal güvenlik anlayışı" olduğu üzerinde durmaktadır. Tanzimat sonrası sosyal güvenlik uygulamalarının, sınırlı olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin toplumsal yaşamında devlet memurlarının konumu ve elde ettikleri düzenli gelir sebebiyle ilk olarak bu kesimde başlamasına dikkat çekerek daha sonra Cumhuriyet ile sosyal güvenlik uygulamalarının aynı kesimde başlamasını anlamlı bulmaktadır. Bununla birlikte Tanzimat sonrası sosyal güvenlik uygulamalarını yetersiz bulmakta ancak kısmen geride olduğu Avrupa ülkelerindeki sosyal güvenlik uygulamalarına çok da uzak olmadığını düşünmektedir.[8] Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğunda özellikle Tanzimat öncesi dönemde modern sosyal güvenlik uygulamalarından bahsetmek mümkün değildir. Zira bu uygulamalar yasal dayanaktan yoksun ve geleneksel esaslara dayanmaktadır. Tanzimat sonrası görülen sosyal güvenliğe ilişkin çalışmalar ise daha çok Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan batılılaşma özleminin bir sonucu olarak vücuda getirilmiştir. 19. yy ortalarından itibaren başta Almanya olmak üzere, İngiltere ve ABD'nde geliştirilen sosyal güvenlik uygulamaları,[9] Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiş ve bu yönde girişimler yapmaya mecbur bırakmış görünmektedir.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet öncesi dönemde de sosyal güvenliğe ilişkin çalışmalara devam edilmiş, 1921 yılında çıkarılan "Zonguldak ve

---

[6] Yusuf Alper, İlknur Kılkış, **İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku**, Dora Basım Yayın, Bursa, 2020, s. 203. Makal, **age.**, s. 215.

[7] Alper, **age.**, s. 22-23.

[8] Makal, **age.**, s. 214-217.

[9] Tuncay, **age.**, s. 20-28.

Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafi-i Umumiyesine Olarak Füruhtuna Dair Kanun" adından anlaşılacağı gibi kullanılmayan kömür tozlarının satılarak madencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmasını öngörmektedir. O yıllarda hükümet ve Meclis içinde güçlü bir şekilde savunulan halkçılık anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıktığı anlaşılan kanun, görüşülmesi sırasında "sosyal, iktisadi ve milli" kavramları çerçevesinde şekillenmiştir. İşçilerin içinde bulunduğu sefalet; "sosyal", üretimi düzenlemek için işçilerin durumunda iyileştirme yapmak "iktisadi" ve o güne kadar yabancılar tarafından işletilen madenlerde çalışan Türk ve Müslüman işçilere tanınan bu hak "milli" bir tavır olarak benimsenmiştir. Kanunun aleyhinde söz alan vekillerin kanunu Bolşevik eğilimlerinden dolayı suçlaması[10] ise ilgi çekicidir. Kanunda işçilere tanınan hakların katılım esasına dayanmaması ve diğer şartları sağlamaması konumuz açısından yine bir eksiklik olarak göze çarpmakta ve katılıma dayalı sosyal güvenlik anlayışının uzağında durmaktadır. Oysa aynı yıl kabul edilen "Ereğli Havza-ı Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" işçiler için bir yardımlaşma sandığı kurulmasını zorunlu gördüğü gibi kazaya uğrayan işçilerin tedavilerinin işverence yapılmasını, kaza ölümlü ise yine işveren tarafından işçinin ailesine tazminat ödenmesini öngörmektedir. Bu yasaya göre kurulan sandıklar daha sonra "Amele Birliği" adıyla birleştirilmiş ve Sosyal Sigortalar Kurumu'nun kurulmasına kadar önemli bir sosyal güvenlik uygulaması olarak mevcudiyetini sürdürmüştür.[11] Milli Mücadele döneminde işçilere yönelik olarak bu tür kanunların çıkmasında kuşkusuz Sovyetler Birliği ile sürdürülen ilişkiler de önemli rol oynamaktadır. Bu ülkede çeşitli faaliyetler içerisinde bulunan Enver Paşa'nın hazırlamış olduğu parti programında, çalışamayacak duruma gelenlere sosyal yardım sağlanacağını belirtmesi[12] de Millî Mücadele kadrolarını işçiler lehine düzenlemeler yapma yönünde karar almaya zorlamış olmalıdır.

Cumhuriyet öncesi sosyal güvenlik uygulamalarını özetlemeye çalıştığımız bu bölümde öne çıkan başlıca mesele, sosyal güvenlik uygulamalarının çok kısıtlı bir çerçeve içinde kalmış olmasıdır. Devlet memurlarına ve kamu işçilerine sağlanan Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma sandıklar ve maden işçilerinin faydalandığı sandıklar

[10] Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 324.

[11] Alpaslan Işıklı, "Sosyal Güvenlik", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2146.

[12] Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi- İkinci Kitap,** Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 516.

dışında halkın büyük bir kesimin sosyal güvenlik şemsiyesi dışında kalması Cumhuriyet öncesi dönemin sosyal güvenlik anlamında en çok öne çıkan yönüdür. Keskin sınıf mücadelelerinin yaşanmadığı, toplumsal taleplerin örgütlenmesi konusunda bir hayli geri bir noktada olan Osmanlı toplumunun bir yansıması olarak devlet de uyruklarına sosyal güvenlik hakkının tanınması konusunda çok istekli davranmamıştır. Bunun istisnası olarak görülen devlet memurlarına ve bir kısım kamu işçilerine tanınan sosyal güvenlik uygulamalarını ise görece yüksek maaş alan ve toplum içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan bu kesimlere yukarıdan verilen bir hak olarak görmek yanlış olmayacaktır. Maden işçilerine yönelik olarak özellikle Millî Mücadele ve Cumhuriyet öncesi sosyal güvenlik uygulamalarını ise yukarıda belirttiğimiz şekilde dönemin anlayışına uygun "millilik" kavramıyla açıklamak daha olası görünmektedir.

1- ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARI-LİBERALİZM VE DEVLETÇİLİK

1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi ile ülkenin ekonomik istikametinin liberalizm olarak belirlenmesi kaçınılmaz bir şekilde sosyal güvenlik politikalarına da etki etmiş görünmektedir. Kongreye katılan işçi grubunun kadın işçiler için ücretli doğum izni hakkı, iş kazası ve yaşlılık halleri için bir sandık kurulması ve finansmanının işveren ve işçilerden yarı yarıya sağlanması talebi Kongre tarafından kabul görmemiştir.[13] 1926 tarihli Borçlar Kanunu, işçilerin iş kazası sebebiyle sakat kalması veya ölmesi durumunda sorumluluğun işverene ait olduğu hükmüne yer vermiş ise de uygulamada iş kazalarına ilişkin işverenlerin tazminat ödeme yükümlülüklerini belli oranda indirmeye olanak tanıyan hükümler barındırması, kanuna yönelik liberal dönemin ürünü bir metin olduğu iddiasını[14] güçlendirmektedir.

1929 yılında dünya çapında yaşanan ekonomik buhran Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Bu anlamda 1930'lu yıllar Cumhuriyetin ekonomik rotasının devletçi ekonomi politikalara yöneldiği bir dönem olmuştur. Bu yaklaşımdan hareketle 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu hamile kadınların doğumdan üç hafta önce ve üç hafta sonra çalıştırılmalarını yasaklamış ve bu sürelerde kendilerinin ücretli izinli sayılmasını ayrıca doğumdan sonra altı ay için emzirme izni verilmesini düzenlemiştir. Aynı Kanunla elli işçiden fazla işçi çalıştıran işyerleri için

[13] Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946,** s. 210.

[14] Işıklı**, age.**, s. 2146.

işçilerin hastalık ve kaza durumunda tedavilerinin işyerince sağlanması hükmü getirilmiştir.[15] Kanunun görüşülmesi sırasında Yusuf Akçura da söz alarak; Kanunda işçilerin sağlığı ve hayatlarıyla ilgili bir bölüm bulunduğunu, şimdiye kadar hükümetin bu konuya gerekli alakayı göstermediğini ileri sürmüştür. Akçura ayrıca işçilerle ilgili çıkarılması düşünülen kanunun da bir an önce çıkmasını istemektedir.[16] Kanunun gerekçesi de Akçura'yı destekler bir biçimde kaleme alınmıştır: "Yedinci fasıl(da)…çocuklarla kadınların ve alelumum işçi ve amelenin sıhhatlerinin muhafazası ve kaza sebebile duçar olacakları maddi zararlar ve hastalıklarının tedavisi derpiş olunmuştur. Bizde maalesef şimdiye kadar işçinin sıhhati ve hayatı daima ve her yerde ihmal edilmiş ve bunlar kadın çocuk ve hatta kâhil bir sürü sai erbabının hayatı ve sıhhati bahasına üç beş kuruş kazanç peşinde koşan bir takım adamların elinde birer esir gibi istihdam edilmişlerdir. Çalışan kol olmak itibarile her halde daha iyi bir nasıbe malik olması lazım gelen bu zavallı insanların mukadderatını islah etmek bunların sıhhatını, hayatını, istikbalini korumak Devlet için en mühim vazifedir."[17] Kanunda yer alan çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve kadın çalışanlara yönelik sosyal güvenlik tedbirlerinin alınmış olmasını 1930'lu yıllarla birlikte hakim olan devletçi ekonomik yapıya bağlamak olası görünmekle birlikte bu konuda asıl belirleyici olanın devletin nüfus politikası olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kanunda diğer fasıllarda da çocuk yapmanın teşvik edildiği hükümler görmek mümkündür. 1931 CHP Kurultayında da bu konuya ilişkin olarak nüfusu artırmaya yönelik tedbirler alınacağı, çocuk yapmanın teşvik edileceği, anne ve çocuk sağlığına ilişkin tedbirler alınacağı CHP programına eklenmiştir.[18]

Umumi Hıfzıssıhha Kanununun ardından Yusuf Akçura'nın Mecliste yaptığı konuşmada bahsettiği işçiler hakkında yapılması düşünülen İş Kanunu 1936 yılında kabul edilmiştir. Akçura'nın "senelerden beri tanzim edilmekte olan" [19]dediği İş Kanunu, bu sözlerin ardından ancak altı yıl sonra yapılabilmiştir. Türkiye'nin 1932 yılında katıldığı Uluslararası Çalışma Örgütü[20] de kanunun çıkmasında etkili olmuştur. Kanunda sosyal güvenlik

---

[15] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", **Resmî Gazete,** 6 Mayıs 1930.

[16] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Mecliste Kabul Edildi", **Cumhuriyet,** 18 Nisan 1930, s. 1.

[17] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 17 Nisan 1930, 115 No'lu Komisyon Raporu, 48. İnikat, C 18, İçtima: 3.

[18] Ali Haydar Soysüren, "Vatan Nüfus İle Şenlenirken 1931'de Vekil Sayısı Neden Artmadı?", **Sosyal Bilimlerde Aktüel Araştırmalar: Etkiler-Sonuçlar (1),** Kalan Yayınları, İstanbul 2022, s. 215-220.

[19] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Mecliste Kabul Edildi", **Cumhuriyet,** 18 Nisan 1930, s. 1.

[20] Ali Kemal Nurdoğan, "Uluslararası Çalışma Örgütünün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri", **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi,** C 3, S 4, 2018, s.81.

açısından en önemli yenilik Kanunun yürürlük tarihinden en geç bir yıl sonra işçiler için kurulması öngörülen "işçi sigorta idaresi"dir. Kanuna göre; "İş kazalarile mesleki hastalıklar, analık, ihtiyarlık, işten kalma, hastalık ve ölüm hallerine karşı yapılacak sosyal yardımlar, Devlet tarafından tanzim ve idare edilir." Kanun, işçi sigorta idaresi tarafından sağlanan hak ve yardımların finansmanı konusunu söz konusu idarenin kuruluş kanununa bırakmış, bununla birlikte işverenin işçi sigortasından kendine düşen payı ödemesi sebebiyle işçinin ücretinden indirim yapamayacağını belirterek[21] finansörlerden birinin işveren olacağını işaret etmiştir. Görüşülmesi sırasında Recep Peker'in yaptığı konuşma kanunun yapılış amacına yönelik bazı ipuçları taşımaktadır. Peker, liberalizme yoğun eleştiriler sunduğu konuşmasında; kanunun "milliyetçi ve halkçı" bir anlayışın ürünü olduğunu ifade ederek aynı zamanda devletin ekonomiye müdahil olduğu bir dönemin anlayışına uygun olarak şekillendirildiğini söylemektedir.[22] Yunus Nadi de kanunun "kendi kendine benzeyen Türk yeni rejiminin başlıca hususiyetlerinden" olduğunu ve bu kanunla sınıf savaşımlarının önüne geçildiğini iddia etmektedir.[23] İş Kanununda sosyal güvenlik alanında öngörülen iyileştirmeler yabancı sermayeyi memnun etmemiş özellikle ABD'nin tepkisini çekmiştir.[24]

İş Kanununda geçen hükümlerin uygulanması İkinci Dünya Savaşı sebebiyle mümkün olmamıştır. Gerçi kanunun çıkmasının ardından geçen bir yıl içinde savaş henüz başlamamıştı. Bu süre içinde kanunun öngördüğü işçi sigorta idaresi kurulabilirdi. Fakat kanunun işverene yüklediği mükellefiyetlerin ağırlığı kendisi de bir işveren durumunda bulunan devleti bu konuda adım atmakta zorlamış olmalıdır.

2- ÇOK PARTİLİ DÖNEM-ÇOK BAŞLI SOSYAL GÜVENLİK YAPISI

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin kendini Batı Bloku içinde konumlandırma çabası beraberinde çok partili siyasal yaşama geçişin yolunu açmış, sosyal güvenlik alanında da içeride ve dışarıda yaşanan gelişmelerin etkisiyle bir ilerleme ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu anlamda 1945 yılında birbirini tamamlayan üç kanun yürürlüğe girerek bu ihtiyacı gidermeye yönelik çabalar olarak öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi 22

[21] "İş Kanunu", **Resmî Gazete**, 15 Haziran 1936.

[22] "Meclis İş Kanunu Dün Kabul Etti.", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1936, s.7.

[23] "Rejimin Esaslı İşlerinden Biri İş Kanunu", **Cumhuriyet,** 12 Haziran 1936, s. 1.

[24] Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi-Birinci Kitap,** Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 366.

Haziran 1945 tarihinde Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasıdır. İkincisi 27 Haziran 1945 tarihli İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu, üçüncüsü ise 16 Temmuz 1945 tarihli İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu'dur. Özellikle birinci kanun çalışma ilişkilerini düzenleyen bir kanun olmakla birlikte ikinci ve üçüncü kanun aynı zamanda İş Kanununda öngörülen hükümleri yerine getiren kanunlar olarak da görülmelidir. Zira 27 Haziran 1945 tarihli Kanun, bu kanunun İş Kanunu kapsamında çalışanlara uygulanacağı yönünde bir madde ile başlamaktadır. İş Kanunu'na tabi olmak, aynı zamanda kanunun en az 10 işçinin çalıştırıldığı işyerlerinde uygulanması anlamına gelmektedir. Bu kapsamda sigortalılara tanınan menfaatler şöyle sıralanmaktadır: Sağlık yardımları, geçici ve daimî iş göremezlikte verilecek ödenekler, ortopedi ve diğer tedaviler, protez araç ve gereçlerinin sağlanması, tedavi için yapılan yol ve diğer giderlerin karşılanması, cenaze için yapılan masrafların karşılanması, sigortalının hak sahiplerine sağlanacak ödenekler, analık halinde sigortalı kadına veya eşi doğum yapan sigortalıya sağlanacak ödenekler. Kanun bu ödeneklerin sağlanması için alınacak primlerin tamamından da işverenin yükümlü olduğunu belirtmektedir.[25]

16 Temmuz 1945 tarihli Kanun'da yine İş Kanunu hükümleri gereği çıkarılmıştır. Kanunla Çalışma Bakanlığına bağlı, özel hukuk hükümlerine tabi, mali ve idari bakımdan özerk, tüzel kişiliğe sahip İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuştur.[26] Bu iki kanunun iş kazaları ve meslek hastalıkları ve analık sigortası kapsamında bir sosyal güvenlik anlayışı sağlaması, sanayileşmiş ülkelerin örnek alınması olarak değerlendirilmektedir. Oysa sanayileşmemiş bir ülkede öncelikle ele alınması gereken sosyal güvenlik uygulamasının malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarını kapsaması gerekmektedir. Bu alanlara ilişkin gelişmeler de kısmen işçilerden kaynaklanan taleplerin bir sonucu olarak sosyal güvenlik mevzuatında yer almaya başlayacaklardır.[27] Sosyal güvenlik alanında kaydedilen gelişmeler aynı zamanda Türkiye'de çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte gerçekleşen iktidar değişimi yıllarına denk düşmektedir. CHP iktidarının son yıllarında vuku bulan bu değişimler 14 Mayıs 1950 tarihinden itibaren iktidarda bulunan Demokrat Parti (DP) hükümetleri zamanında da sürekliliğini korumuştur. Çalışamayacak duruma gelen işçilerin belli süre ve prim şartlarına tabi olmak üzere emekliye ayrılmasına olanak veren 2

[25] "İş Kazalariyle Meslek Hastalığı ve Analık Sigortası Kanunu", **Resmî Gazete,** 7 Temmuz 1945.

[26] "İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu", **Resmî Gazete,** 16 Temmuz 1945.

[27] Işıklı, **age.**, s. 2148.

Haziran 1949 tarihli İhtiyarlık Sigortası Kanunu'nun ardından 4 Şubat 1957 tarihinde bu kez malullük ve ölüm hallerini kapsayan Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu kabul edilmiştir. Kanun, işçiler açısından önemli bir sosyal güvenlik kazanımı olması hem de bu kazanımların farklı iktidarlar dönemine rastlamasına rağmen süreklilik göstermesi bakımından önemlidir.

1957 yılında, İş Kanunu'nun uygulandığı işyerlerinde çalışanlar ile gemi adamları ve gazetecilerin, maluliyetleri, ihtiyarlıkları ve ölümleri halinde yapılacak yardımlara ilişkin çıkarılan Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu ile kanunda sayılan kimselere maluliyet aylığı bağlanması ve toptan ödeme yapılması sağlanmıştır. [28] Kanun çalışanlar lehine önemli kazanımlar sağlamış, kamuoyu tarafından olumlu karşılanmıştır.[29] Bununla birlikte İş Kanunu kapsamında faaliyet gösteren işyerlerinde uygulanıyor olması, sosyal güvenlik şemsiyesi altına girecek kişi sayısını sınırlamaktadır.

1957 yılında yapılan kanun, DP'nin iktidara gelmesiyle yaşanan köyden şehre göçün bir sonucu olarak kalabalıklaşan işçiler lehine önemli kazanımlara yol açmıştır. Gelişen ve şehirleşen bir ülkenin çalışanların sorunlarına kayıtsız kalması sosyal ve siyasal sorunlara yol açabileceği gibi aynı yılın ekim ayında yapılacak genel seçim de kanunun çıkarılmasında etkili olmuş olmalıdır.

İşçiler lehine yapılan sosyal güvenlik uygulamalarının yanı sıra devlet kademelerinde veya devlet bütçesi ile kurulmuş müesseselerde çalışanlar için 1934-1947 yılları arasında çeşitli sandıklar kurulmuştur. Bu sandıklar 8 Haziran 1949 tarihli 5434 sayılı yasayla Emekli Sandığı adı altında birleştirilmiştir.[30] Kanunun uygulanacağı kişiler, genel ve katma bütçeli daireler ile özel idareler ve belediyeler, özel kanunlarla kurulmuş ve kurulacak olan devlet kuruluşları ile bankalar, Ereğli Kömür Bölgesi Amele Birliği'ne tabi olanlar ve ticaret ve sanayi odalarında çalışanlar olarak belirlenmiştir. Kanunla tanınan haklar ise şöyle sıralanmıştır: Emekli aylığı, malullük aylığı, vazife malullüğü aylığı, son hizmet zammı, dul ve yetim aylığı, harp malullüğü zammı, toptan ödeme, emekli keseneğinin geri verilmesi, Biriktirme Sandığında biriken paraların geri verilmesi, harp malullerine çeşitli yardımların yapılması, ikramiyeler. Sandığın finansmanı

[28] "Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu", **Resmî Gazete**, 13 Şubat 1957.

[29] "İhtiyarlık ve Hastalık Sigortaları Hükümlerinde Son Değişiklikler", **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1957, s.2.

[30] Işıklı, **age.**, s. 2150-2151.

ise emekli sandığı iştirakçilerinden kesilen primler ve devlet katkısı yoluyla sağlanmaktadır.[31]

27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun müdahalesi ile DP iktidarının devrilmesiyle başlayan süreç sosyal güvenlik açısından da birtakım değişikliklerin habercisi olmuştur. Hazırlanan yeni anayasa ilk defa sosyal devlet kavramına yer vermiş,48. maddesinde "Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmak devletin ödevlerindendir" ibaresi sosyal güvenlik alanında yeni bir döneme işaret etmektedir.

Bu dönemde hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarının birincisinde sosyal güvenlik alanında ülkenin içinde bulunduğu durum, hedefler ve tedbirler yer almış, sosyal güvenliğe ilişkin önemli tespitler yapılmıştır. Sosyal sigorta alanında yapılan çalışmalar sosyal adaleti gerçekleştirme hedefinin önemli unsurlarından bir olarak görülürken, gelir dağıtım aracı olarak gelir eşitsizliğinin önüne geçilebileceği varsayılmıştır. İşverenlerden kesilen primler de tasarruf sağlama aracı olarak görülmüş, planın toplam tasarrufu arttırma amacıyla bir paralellik ortaya konulmuştur. Planda Türkiye'de sosyal güvenlikle ilgili kurumlar olarak; İşçi Sigortaları Kurumu, Emekli Sandığı ve 27 Mayıs müdahalesinin ardından kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu[32] sayılmakta, bunların dışında kalan sandıkların da zamanla ilk iki kurumun bünyesine katılma eğiliminde olduğu belirtilmektedir. İşçi Sigortaları Kanununa tabi işyerlerinin İş Kanunu kapsamına giren işyerleriyle sınırlı olması ve tarım işçilerinin sigorta kapsamı dışında kalması sebebiyle sigortalılık oranının yüzde 29 oranında gerçekleştirildiği ve bu oranın arttırılması gerektiği belirtilerek, işsizlik sigortasının olmayışı da bir eksiklik olarak görülmektedir. Planda belirtildiğine göre İşçi Sigortaları Kanunu kapsamına giren işçi sayısı 689 bindir. Durum değerlendirmesinin ardından hedefler de şu şekilde ortaya konmuştur. Herkes için ihtiyarlık ve sağlık sigortalarını kapsayan genel bir sosyal güvenlik düzeni kurulacaktır. Bütün sosyal güvenlik çalışmalarının bir elden yürütülmesi sağlanacaktır. Sigorta primlerinin tamamını ödeyecek olan serbest meslek erbabı, esnaf ve sanatkârlar sosyal güvenlik düzeni içine alınacaktır. Sürekli işçi niteliği taşıyanlar için işsizlik sigortası kurulacaktır. Sigorta fonları kalkınma ilkelerine ve sigortacılık ilkelerine uygun bir tarzda

[31] Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu", **Resmî Gazete**, 17 Haziran 1949.

[32] Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK), ordu mensuplarına yönelik olarak kurulmuş özel bir sosyal güvenlik kurumudur. Mensuplarına emeklilik, maluliyet ve ölüm yardımı sunmaktadır. "Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu", **Resmi Gazete**, 9 Ocak 1961.

işletilecektir. Planda bu hedeflere ulaşmak için alınması gereken tedbirler ise şöyle sıralanmaktadır: Sosyal güvenlikten faydalanan işçilerin sayısı sanayi kesiminde çalışanlardan başlamak üzere arttırılacaktır. Sosyal güvenlik toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde genişletilecek, İşçi Sigortaları diğer sandıklarla birleştirilecektir. Sürekli işçi niteliğinde bulunan işçiler için işsizlik sigortası kurulmasının yolları araştırılacaktır. Çeşitli sigorta dallarının ayrı ayrı çalışmasına usulüne son verilerek sosyal güvenlik kuruluşlarının tek çatı altında birleştirilmesi yoluna gidilecektir. Tarım işçileri ve çiftçilerin sosyal güvenlik kapsamına alınma yolları araştırılacaktır. Büyük şehirlerden başlamak üzere serbest meslek sahibi, esnaf ve fikir işçileri için ihtiyarlık ve ölüm sigortası kurulması yoluna gidilecektir.[33]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ortaya konulan hususlar esasında 1957 yılında yapılan genel seçimler öncesinde CHP'nin seçim bildirgesinde yer alan "sosyal sigorta uygulamaları genişletilecektir"[34] vaadine denk düşen bir söyleme işaret etmektedir. Plan, 1961 Anayasası ve dönemin ruhuna uygun olarak çalışanlar lehine ve sosyal güvenlik şemsiyesini genişletilmesi adına önemli bir perspektif sunmaktadır.

Planda belirtilen her bir sigorta dalındaki kanunları tek bir metin üzerinde birleştirme hedefi ise en azından işçi sigortaları açısından 29 Temmuz 1964 tarihli ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile yerine getirilmiştir.[35] Kanunun getirdiği en önemli yenilik kendinden önce çıkarılmış işçileri ilgilendiren kanun metinlerini birleştirmek olmuştur. Böylece ihtiyarlık, ölüm, iş kazası ve meslek hastalığı, analık ve hastalık gibi haller için tek bir kanun metni esas alınmıştır. İşçi Sigortaları Kurumu da isim değiştirerek Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) olarak adlandırılmıştır. Ayrıca daha önce İş Kanunu'nun uygulandığı işyerlerinde geçen sigortalılık kavramı yeni kanunda İş Kanunu kapsamı dışına çıkarılarak " bir hizmet akdine dayanarak, bir veya birden fazla işveren tarafından çalıştırılanlar" olarak değiştirilmiştir. Böylece sigortalılığın kapsamı genişletilmiştir. Planda belirtilenden farklı olarak ev hizmetlerinde çalışanlar ve tarım işçileri kanun kapsamı dışında bırakılmışlardır. [36]

---

[33] "Birinci Beş (1963-1967) Yıllık Kalkınma Planı", **Resmî Gazete,** 3 Aralık 1962.

[34] Tevfik Çavdar, "Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2028.

[35] Işıklı, **age.**, s. 2149.

[36] "Sosyal Sigortalar Kanunu", **Resmî Gazete**, 29 Temmuz 1964.

Bir hizmet akdine dayanarak tarım işlerinde ve ev hizmetlerinde çalışanlar 24 Kasım 1977 tarihli ve 2100 sayılı yasa kapsamında, süreksiz hizmet akdi ile çalışan tarım işçileri ise 17 Ekim 1983 tarihli 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu ile sosyal sigorta kapsamına alınmışlardır.[37]

1960'lı yıllarda emeklilik yaşıyla ilgili önemli gelişmeler olmuş, 1969 yılında çıkarılan bir kanunla 506 sayılı yasaya tabi sigortalıların emekli olmaları için gereken yaş şartı ortadan kaldırılmıştır.[38]

İşçiler ve devlet memurlarını ilgilendiren bu gelişmelerin yanında esnaf ve serbest meslek sahiplerine yönelik çalışmalar da yapılmıştır. İleride Bağ-Kur olarak adlandırılacak olan kanunun ilk hali, Adalet Partisi (AP) Milletvekili Kasım Önadım tarafından 1969 yılı Kasım ayında "Esnaf ve Sanatkârlar Sosyal Sigortaları" adıyla bir kanun teklifi olarak meclis gündemine girmiştir. Teklif sahibi Kasım Önadım, daha önce dokuma imalathanesi işletmiş bir sanayicidir. Kendisinin de kanunun kapsadığı kişilerden biri olmasının yanı sıra esnafın ve serbest meslek sahiplerinin sorunlarını yönetici düzeyinde gözlemlemiş biri olarak Önadım'ın kanun teklifi sayılan kesimlerin bu yönde oluşan beklentileri karşılamak üzere hazırlanmış görünmektedir. Teklifin gerekçesi öncelikle Anayasanın 48. Maddesine dayandırılmaktadır. Kanun teklifinin gerekçesinde, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından oluşturulan "Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu" adlı bir oluşumdan bahsedilerek bu komisyonun "sosyal sigortaların müstakil çalışanlara teşmili" adıyla hazırladığı bir rapor ele alınmakta ve bu raporda esnaf ve sanatkârlar için ayrı bir sosyal sigortalar kurumuna ihtiyaç olduğunun belirtildiği aktarılmaktadır. Aynı doğrultuda ele alınan konulardan biri de DPT'nin sosyal güvenliği tek bir çatı altında toplama planıdır. Kanun teklifi gerekçesinde, bazı batılı ülkelerde uygulamaya konulan bu sistemin ileriye bırakılmasının daha uygun olacağı vurgulanmakta, "Milletlerarası sosyal güvenlik teşkilatının" da "şahıs hürriyetlerinde" kısıtlamaya gidilebilir endişesiyle birleştirilmiş sosyal güvenlik yapısına karşı olduğu iddia edilmektedir[39] Böylece mevcut sosyal güvenlik kurumlarına bir yenisini eklemenin gerekçesi oluşturulmak istenmiştir.

---

[37] Alper, **age.**, s.31.

[38] "506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun", **Resmî Gazete,** 3 Kasım 1969.

[39] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** 21 Haziran 1971, 201 No'lu Komisyon Raporu, 117. Birleşim, C 14, Toplantı:2.

Kasım Önadım'ın kanun teklifi uzun bir süre Meclis gündemine gelememiş, AP Hükümeti de bu yasanın çıkması için özel bir çaba göstermemiştir. 12 Mart 1971 Muhtırasının ardından muhtırada belirtilen "Anayasanın öngördüğü reformları" gerçekleştirmek üzere kurulan Nihat Erim Hükümetleri döneminde Önadım'ın teklifi ile birleştirilerek ve ismi değiştirilerek Meclis gündemine gelen yasa tasarısı AP milletvekillerin oylarıyla kanunlaşarak Emekli Sandığı ve SSK'den sonra üçüncü büyük sosyal güvenlik yapısı ortaya çıkmıştır. Kanunla, Çalışma Bakanlığına bağlı olmak üzere, özel hukuk hükümlerine tabi, idari ve mali açıdan özerk, kamu tüzel kişiliği bulunan kısaca Bağ-Kur olarak adlandırılan, Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu kurulmuştur.[40]

Kanunla iki önemli eksiklik ilerleyen yıllarda yapılan düzenlemelerle giderilmiş, 1985 yılında sağlık sigortası uygulaması başlatılmış, 1983 yılında yapılan 2926 sayılı yasa ile tarımda kendi nam ve hesabına çalışanlar da Bağ-Kur kapsamına alınmıştır.[41]

Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur'un yanı sıra 506 sayılı Kanunun Geçici 20. maddesi kapsamında bankalarda, sigorta şirketlerinde, sanayi ve ticaret odalarında, borsalarda çalışanların vakıf statüsü kazanmaları ve 506 sayılı kanunun sağladığı hakları karşılamaları koşuluyla ayrı sandıklarda sigortalı olmalarına izin verilmiştir.[42] 2008 yılına kadar sosyal güvenlik şemsiyesi bu üç ana yapının yanında geçici 20. Madde kapsamında çalışan sigortalıları kapsamıştır.

1980'li yıllara kadar oldukça hızlı bir seyir izleyen sosyal güvenliğe ilişkin gelişmeler, kuşkusuz çok partili dönemle birlikte gelişen toplumsal taleplerin bir yansıması olarak görülmelidir. 1950'den sonra hız kazanan nüfus artışıyla birlikte köyden kente göçün ve çalışan nüfusun artması beraberinde ve iktidarların bu kesime karşı birtakım düzenlemeler yapması sonucunu doğurmuştur. 1980 yılında alınan 24 Ocak Kararları ve peşi sıra yaşanan 12 Eylül askeri darbesi 1980'li yılar boyunca önceki otuz yıla nazaran sosyal güvenlik alanında yapılan iyileştirmelerin çok daha düşük boyutta kalmasına yol açmıştır. Aynı yıllarda toplumsal talep ve mücadeleler de demokratik hakların sınırlandırılmasına bağlı olarak bir hayli gerilemiş,

---

[40] , "Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu", **Resmî Gazete,** 14 Eylül 1971.

[41] Alper, **age.**, s. 31-32.

[42] Alper**, age.**, s. 32.

askeri yönetim ve peşinden gelen Anavatan Partisi (ANAP) tarafından kurulan hükümetler sosyal güvenliğin gelişim hızında bir duraklamaya yol açmıştır.

ANAP iktidarı döneminde hazırlanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sosyal güvenlik alanında liberal yaklaşımını ortaya koyan ifadeler içermektedir. Ortalama ömrün 63 olduğu Türkiye'de ortalama yaşlılık aylığı alma süresinin 20 yıl, ortalama ömrün 70 ve üzeri olduğu İsviçre'de 9 yıl, Almanya'da 13 yıl, İngiltere'de 12 yıl olduğu vurgulanarak bu durumun ileride finansman sıkıntısına yol açacağı üzerinde durulmuştur. Bu ifadelerin varacağı sonuç da elbette emeklilik yaşının yükseltilmesine yönelik yaklaşımlar olacaktır. Zira planda erken yaşta emeklilik uygulamasına son verilecek tedbirler alınacağı belirtilmiştir. Planda sosyal güvenliğin ülke genelindeki vatandaşları kapsama oranı hakkında da bilgiler mevcuttur. Buna göre 1984 yılında sosyal güvenlik kapsamındaki kişi sayısı %48.52 olarak gerçekleşmiştir.[43]

Bu iktidar döneminde çıkarılan bir yasayla[44] emeklilik yaşlarının çalışanlar aleyhine olmak üzere yeniden düzenlenmesi, dönemin ruhunu yansıtması bakımından önemlidir.

1991 yılında kurulan Doğruyol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonu 1980'li yılların sosyal güvenlik alanındaki duraksamasını bir hayli cüretkâr bir yasa ile tekrar canlandırmış ve emeklilik koşullarında çok radikal değişikliklere gitmiştir. 20 Şubat 1992 tarihli ve 3774 sayılı yasa ile SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur,2925 ve 2926 sayılı yasa kapsamına tabi çalışanların emeklilik koşullarında yaş şartının ortadan kaldırılmasına yönelik getirilen hüküm birçok çalışanın emekli olmasını sağlamıştır.[45] Böylece kadınların 20, erkeklerin 25 yılı doldurmaları halinde yaş şartına tabi olmaksızın sadece gün şartını yerine getirerek emekli olmaları sağlanmıştır. Daha önce Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından veto edilen kanunun görüşülmesi sırasında muhalefete mensup milletvekilleri bu kanunla bütçeye ek bir yük getirileceğini savunmuş, iktidar sözcüleri ise gerekli kaynağın hükümet tarafından sağlandığını ifade

[43] "Beşinci Beş (1985-1989) Yıllık Kalkınma Planı", **Resmî Gazete,** 23 Temmuz 1984.

[44] "17.7.1964 Tarihli ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununa Ek ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun" **Resmî Gazete**, 10 Ocak 1986

[45] "5434 Sayılı T.C Emekli Sandığı Kanunu, 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 1479 Sayılı Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu, 2926 Sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile 2925 Sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", **Resmî Gazete,** 27 Şubat 1992.

etmişlerdir.[46] Çıkarılan yasa ile yaş şartının kaldırılması, yasanın yürürlüğe girdiği gün SSK kapsamında işe giren 18 yaşını tamamlamış kadın bir sigortalının beş bin gün prim ödemesi halinde 38 yaşında emekli olmasını sağlamıştır.

1990'lar, Türkiye'de siyasal istikrasızlık ve ekonomik bunalımın yanı sıra etnik çatışmaların ve dinsel kutuplaşmaların yoğunlaştığı yıllardır. Ekonomik bunalıma çare olarak kendisiyle ilişki kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan anlaşmada, kamu sektöründe tasarruf, yapısal reformlar ve tutarlı gelir politikaları taahhüt edilmiş, sosyal güvenlik alanında yapılacak değişiklikler de bu taahhütler kapsamında değerlendirilmiştir. Böylece 1992 yılında çıkarılan 3774 sayılı yasada çok ciddi bir değişiklik yapma ihtiyacı hissedilmiştir. 3774 sayılı yasanın değiştirilmesi 4447 sayılı kanun ile sağlanmıştır. Yasanın gerekçesinde, 1997 yılı itibarıyla sosyal sigorta programlarının toplam nüfusun yüzde 85,3'ünü kapsadığı vurgulanmaktadır. "Bu kapsamda Emekli Sandığı 7 milyon 947 bin, Sosyal Sigortalar Kurumu 32 milyon 752 bin, Bağ-Kur 12 milyon 680 bin ve diğer özel sandıklar toplamı 315 bin kişi olmak üzere toplam 53 milyon 694 bin kişi yer almaktadır."[47]

Gerekçede Sosyal Sigortalar Kurumu'nun 1991 yılında 128 milyar TL nakit fazlası vermişken 1992 yılında 2 trilyon 566 milyar TL açık verdiği belirtilmektedir. 1999 yılında bu açığın 1 katrilyon TL'ye ulaşacağı belirtilmekte, emeklilik yaşının düşüklüğünün ülke gerçekleriyle çeliştiği ifade edilmektedir. Her üç kurumun toplam açığının ise 2,4 katrilyon olacağı öngörülmektedir. Aktif-pasif dengesinin 1,8 olduğu ve daha da düşmesinden endişe edildiğinin belirtildiği gerekçe, bu duruma çözüm olarak emeklilik yaşının yükseltilmesini göstermektedir. Dikkat çeken tespitlerden biri de sosyal güvenlik alanında tek bir kanuni düzenlemenin yapılması ve bu kurumları tek çatı altında birleştirme perspektifinin ortaya konulmasıdır.[48]

Gerekçede çalışanlar aleyhine var olan bu hükümlerin yanı sıra sosyal devlet olmanın bir gereği olarak işsizlik sigortasına yönelik ifadeler de mevcuttur.[49] Kanunun komisyonda görüşülmesinin ardından kabul edilmesine rağmen birçok muhalif üye kanun aleyhine muhalefet şerhi

---

[46] "Tartışılan Üç Yasa Meclisten Geçti", **Cumhuriyet,** 21 Şubat 1992. s.1. s.19.

[47] **T.B.M.M Tutanak Dergisi,** 12 Ağustos 1999, 114 No'lu Komisyon Raporu, 48. Birleşim, Dönem:21, C 9, Yasama Yılı:1.

[48] **T.B.M.M Tutanak Dergisi,** 12 Ağustos 1999, 114 No'lu Komisyon Raporu, 48. Birleşim, Dönem:21, C 9, Yasama Yılı:1.

[49] **T.B.M.M Tutanak Dergisi,** 12 Ağustos 1999, 114 No'lu Komisyon Raporu.

koymuştur. Gerekçede kabul edilen kadınlarda 58, erkeklerde 60 yaşın ülke gerçeklerine aykırı olduğu, bunun mezarda emeklilik anlamına geldiğini belirten şerhlere rağmen kanun Meclis Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Kanun, malullük aylığından yaşlılık aylığına kadar birçok alanda hak kaybına yol açan düzenlemeler içermektedir. Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK'ya tabi sigortalılar ve iştirakçiler için kadınlarda 58, erkeklerde 60 yaş şartı getiren Kanun, yürürlük tarihinden önce işe başlayan sigortalıları da kapsayarak hukukun temel ilkeleriyle çelişecek bir şekilde kademeli bir emeklilik düzeni getirerek, emekli olmak için gereken şartları ağırlaştırmıştır. Kanunun çalışanlar adına getirdiği önemli bir yenilik ise işsizlik sigortası olmuştur. İşsizlik sigortasının uygulanmasından İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü sorumlu tutulmuş, 600, 900 ve 1080 gün prim ödemesi bulunan işçilere ödedikleri prim ile orantılı olarak işsizlik sigortası ödeneği bağlanması hüküm altına alınmıştır. [50]

3- SOSYAL GÜVENLİKTE TEK ÇATI DÖNEMİ

2002 yılında yapılan seçimlerin ardından iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde, 4447 sayılı yasanın gerekçesinde ortaya konulmuş olan sosyal güvenliği tek çatı altında birleştirme perspektifi hayata geçirilmiştir. 2006 yılında çıkarılan 5502 sayılı kanunla Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) çatısı altında birleştirilmiş, 5510 sayılı kanunla da bu üç kuruma tabi olarak sigortalı sayılan iştirakçi ve sigortalılar anılan kanun kapsamına alınmışlardır. 5510 sayılı yasa 1 Ekim 2008 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş ve bu tarihten sonra ilk defa sigortalı sayılanlar, söz konusu kanun kapsamında sosyal güvenlik kapsamına alınmışlardır. Kanunun en ayırt edici özelliği yukarıda belirtildiği gibi farklı sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi sigortalıları 4. Madde kapsamında 506 sayılı kanuna tabi sigortalıları (a), 1479 sayılı kanuna tabi sigortalıları (b) ve 5434 sayılı kanuna tabi sigortalıları (c) bendi kapsamında tek bir metinde saymış olmasıdır. Bu ayrım yapılırken (a),(b) ve (c) bendi olarak ayrılan sigortalıların hangi faaliyet kapsamında hangi bende tabi olacakları açıkça sayılarak, hak ve yükümlülükleri ve kendilerine sağlanan faydaların bu ayrım üzerinden sağlanması yoluna gidilmiştir.

[50] "İşsizlik Sigortası Kanunu (Sosyal Sigortalar Kanunu, Tanm İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile İş Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanunlara Ek ve Geçici Maddeler Eklenmesi, İşsizlik Sigortası Kurulması, Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanunun İki Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması ile Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun)", **Resmi Gazete**, 8 Eylül 1999.

Kanunda kısa vadeli sigorta kolları olarak; İş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık hali sayılmıştır. Bu durumda sigortalıya; Geçici iş göremezlik süresince günlük geçici iş göremezlik ödeneği verilmesi, sürekli iş göremezlik geliri bağlanması, iş kazası veya meslek hastalığı sonucu ölen sigortalının hak sahiplerine gelir bağlanması, gelir bağlanmış olan eş ve çocuklara evlenme ödeneği verilmesi, ş kazası ve meslek hastalığı sonucu ölen sigortalı için cenaze ödeneği verilmesi gibi daha önceki kanunlarda da yer alan yardımların yapılması yer almıştır. Uzun vadeli sigorta kolları ise malullük, yaşlılık ve ölüm hali olarak sayılmış, bu hallerde sigortalılara yapılan yardımlar; Malullük aylığı bağlanması, yaşlılık aylığı bağlanması, toptan ödeme yapılması, ölüm aylığı bağlanması, ölüm toptan ödemesi yapılması, aylık almakta olan eş ve çocuklara evlenme ödeneği verilmesi ve cenaze ödeneği verilmesi olarak sayılmıştır.[51] En dikkat çeken nokta ise bu hakların sağlanmasına yönelik şartların yıl, prim ödeme günü ve yaş gibi şartların ağırlaştırılmış olması yanında, sağlanan aylık ve gelirlerin hesaplanmasında kullanılan katsayı ve oranların değiştirilmesi yoluyla söz konusu aylık ve gelirlerin düşürülmesidir.

Kanun 41.maddesinde borçlanmalara yer vermiş, kendinden önceki düzenlemelere göre borçlanma yapabilecek durumları genişletmiştir. Borçlanma esas olarak sigortalıların ellerinde olmayan, yasal veya yaşamsal zorunluluklardan ötürü çalışamadıkları süreleri ödeme yapmak suretiyle satın almaları esasına dayanmaktadır. Örneği yasal bir yükümlülük olan askerlik süresi içinde sigorta primleri ödenmeyen bir sigortalı bu süreleri borçlanmak suretiyle prim gün sayısına dâhil edebilmektedir. 5510 sayılı kanun kendinden önceki kanunlarda yer almayan doğum sonrası ücretsiz izinde geçen süreleri, yurt dışında yaşayan ev kadınlarının yurt dışında bulundukları süreleri, avukatların staj süreleri ve daha birçok alanda yeni borçlanma imkânları getirmiştir. 2011 yılında yapılan bir düzenlemeyle "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğu 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren haklarında kovuşturmaya yer olmadığına veya beraatlerine karar verilenlerin…gözaltında veya tutuklulukta geçen süreleri" de borçlanabilmesine imkân tanınmış, böylece hem önemli bir mağduriyet giderilmiş hem de demokrasi adına önemli bir kazanım sağlanmıştır.[52]

[51] "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu", **Resmi Gazete,** 16 Haziran 2006.

[52] Murat Özdamar, "5510 Sayılı Kanunda Düzenlenen Sigorta Borçlanmaları", **İş ve Hayat,** C 1, S 1, 2011, s.219-229.

Kanunda daha önceki kanunlarda yer alan isteğe bağlı sigortalılık 4. Maddenin (b) bendi kapsamında sigortalılık olarak sayılmıştır.[53] Bu durum kanun yürürlüğe girmeden önce sigortalı olanlar, özellikle 506 sayılı yasa kapsamında sigortalı olanlar açısından önemli bir soruna yol açmış, sigortalıların SSK kapsamından çıkarak Bağ-Kur kapsamına girmesine yol açmıştır. Emeklilik şartları daha ağır olan Bağ-Kur kapsamına girmek istemeyen sigortalılar "sahte sigortalılık" adı verilen bir yönteme başvurarak fiili olarak çalışmadıkları halde 4. Maddenin (a) bendi kapsamında kötü niyetli kişiler tarafından kuruma bildirilen sahte işyerleri yoluyla kendilerini 4(a)sigortalısı olarak gösterme yolunu seçmişlerdir.

Kanun, çalışan ve çalışmayan ayrımı yapmaksızın ülkede yaşayan tüm vatandaşları sağlık hizmetlerinden faydalandırmaya yönelik hükümler barındırmaktadır. sağlık hizmetlerinin finansmanının genelleştirilmesi mantığı çerçevesinde düzenlenen Genel Sağlık Sigortası (GSS) adı verilen bu uygulama, "Finansman açısından sosyal sigorta modeli üzerine inşa edilmiştir ve Türkiye'de yaşayan herkesi zorunlu olarak sisteme dâhil etmektedir. Sistemdeki herkes, sağlık finansman yönteminin bir sonucu olarak ya doğrudan prim ödeme suretiyle ya da adına devlet tarafından prim ödenmesi koşuluyla, sağlık hizmetlerine erişebilmektedir. Buna göre; hangi statüde olurlarsa olsunlar (işçi, bağımsız çalışan veya kamu görevlisi) çalışanlar prime esas kazançları üzerinden prim ödemektedir. Çalışmayan, geliri olmayan ve ödeme gücü bulunmayanların primlerinin devletçe karşılanması öngörülmüştür. Gelir testi, bu kişilerin tespit edilerek çalışmayan ancak geliri/ödeme gücü olanlardan ayrılmasını sağlamaya yönelik teknik işlemi ifade etmektedir."[54] Böylece teorik olarak ülkede yaşayan herkesin sosyal güvenlik şemsiyesi altına girmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte devletin vatandaşlarına sağlık hizmeti sunma görevinin belirli istisnalarla da olsa prim ödeme şartına bağlı olması sendikalar ve bazı sivil toplum kuruluşlarının tepkisini çekmiş, "sağlık hakkının ortadan kaldırılması" olarak değerlendirilmiştir.[55]

5510 sayılı kanunun emeklilik şartlarını sigortalılar aleyhine zorlaştırmasının yanı sıra bir diğer sorun da 4447 sayılı yasa ile emeklilik koşulları kademeli olarak arttırılan sigortalıların yaşadıkları mağduriyettir. Kamuoyunda "Emeklilikte Yaşa Takılanlar" (EYT) olarak bilinen

[53] "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu", **Resmi Gazete,** 16 Haziran 2006.

[54] Nail Dertli, "Genel Sağlık Sigortası ve Gelir Testi: Statü Eşitsizliğinden Gelir Eşitsizliğine", **Mülkiye Dergisi,** C 39, S 3, 2015, s. 271-304.

[55] "Emekçiler Meydanlara Çıktı", **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 2006, s. 6.

sigortalılar, 08 Eylül 1999 tarihinden önce işe giren ve 3774 sayılı kanun ile yaş şartı kaldırılan çalışanları kapsamaktadır. Bu kapsamda iken 4447 sayılı kanun ile kademeli olarak yaş ve prim ödeme şartı getirilen sigortalılar bu kanunun hukuka aykırı olduğunu savunmuşlar ve tüm sonuçlarıyla birlikte 4447 sayılı yasanın kaldırılmasın istemişlerdir. Kamuoyunda oluşan tepkiler sonucunda 01 Mart 2023 tarihinde çıkarılan bir kanunla[56] yaş şartı kaldırılarak bu kişilerin önemli bir kısmının yaşlılık aylığı alması sağlanmıştır. Bununla birlikte Kanun mağdurlara yönelik haksızlığı tümüyle ortadan kaldırmamış, kademeli bir şekilde arttırılmış bulunan prim ödeme gün sayısını muhafaza etmiştir. Öte yandan 2023 yılı mayıs ayında yapılacak olan genel seçimler öncesinde çıkarılmış olması da sosyal güvenlik sisteminde popülist kaygıların önemli bir yer tuttuğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

1 Kasım 2023 tarihinde yayınlanan On İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 2023 yılı itibarıyla sosyal güvenlik kapsamındaki kişi sayısı %89 olarak hesaplanmış, bu kapsamdaki sigortalıların arttırılması hedeflenmiş, 2028 yılında %92 olacağı öngörülmüştür. Emeklilik sisteminin kişilerin daha çok istihdamda kalmasını sağlayacak şekilde yeniden düzenleneceği belirtilmiştir.[57]

[56] "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası ile 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**", Resmi Gazete**, 3 Mart 2023.

[57] "On ikinci Kalkınma Planı (2024-2028)" , **Resmî Gazete**, 1 Kasım 2023.

SONUÇ

Sosyal güvenliğin geçmişten bugüne ulaştığı noktayı tarihsel süreç içerisinde değerlendirdiğimiz bu çalışmada, sosyal güvenliğin gelişimine ilişkin başlıca üç temel kavram göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi köyden kente göç ile ortaya çıkan şehirleşmedir. Şehirleşme ile birlikte çalışma hayatının kalabalıklaşması ve çalışanların örgütlenmesi beraberinde ikinci kavram olarak toplumsal talepleri ortaya çıkarmıştır. Toplumsal talepler ise çok partili yaşamla birlikte popülist politikaları ön plana çıkarmış, sağlıklı bir sosyal güvenlik yapısının oluşmasını engellemiştir.

Popülist politikaların dışına çıkarak köklü reformlar yapmak arzusunu taşıyan kimi girişimler ise toplumda mağduriyetlere yol açmış, hukukun temel ilkelerine ve ülkenin gerçeklerine aykırı uygulamalara dönüşmüştür. Çalışabilecek yaştaki bir insanın çıkarılan kanunlarla erkenden çalışma hayatının dışına atılması hem toplumsal sorunlara yol açmakta hem de ülke ekonomisine ciddi yükler bindirmektedir. Öte yandan ülkenin çalışma koşulları ve demografik yapısına uygun olmayan düzenlemeler de kişilerin sosyal güvenlikten elde etmeyi umdukları faydayı azaltmakta ve refah seviyelerinde azalmaya neden olmaktadır. Bunu engellemenin yolu, bu alanda faaliyet gösteren bütün kurumları; işçi ve işveren sendikalarını, sivil toplum kuruluşlarını, siyasal partileri, bilim adamlarını ve hükümeti bir araya getirerek ortak bir zeminde uzlaşmayı sağlamaktır.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

Resmî Gazete

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21 Haziran 1971, 201 No'lu Komisyon Raporu, 117. Birleşim,

C 14, Toplantı:2.

TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Nisan 1930, 115 No'lu Komisyon Raporu, 48. İnikat, C 18,

İçtima: 3.

T.B.M.M Tutanak Dergisi, 12 Ağustos 1999, 114 No'lu Komisyon Raporu, 48. Birleşim,

Dönem:21, C 9, Yasama Yılı:1.

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet Gazetesi

ESERLER VE MAKALELER

Alper, Yusuf, **Türkiye'de Sosyal Güvenlik ve Sigortalar (SSK)**, Uludağ Üniversitesi

Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa, 1997.

Alper, Yusuf, Kılkış, İlknur, **İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku**, Dora Basım Yayın, Bursa, 2020.

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi- Birinci Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989.

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi-İkinci Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

Işıklı, Alpaslan, "Sosyal Güvenlik", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C 8,

İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Makal, Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920,** İmge Kitapevi

Yayınları, Ankara,1997.

Makal, Ahmet, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946,** İmge

Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

Makal, Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, İmge

Kitapevi Yayınları, Ankara, 2003.

Nurdoğan, Ali Kemal, "Uluslararası Çalışma Örgütünün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve

Türkiye İlişkileri", **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi**, C 3,

S 4, 2018, s.78-95.

Soysüren, Ali Haydar, "Vatan Nüfus İle Şenlenirken 1931'de Vekil Sayısı Neden Artmadı?" **Sosyal Bilimlerde Aktüel Araştırmalar: Etkiler-Sonuçlar (1),** Kalan Yayınları, İstanbul 2022,

Tuncay, A. Can, **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1996.

ATATÜRK DÖNEMİNDE KURULAN FABRİKALARA BİR ÖRNEK: "PAŞABAHÇE ŞİŞE-CAM FABRİKASI"

Özlem TAŞKIRAN[*]

Özet

"Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası", ülkenin sanayi sektörünü canlandırmak amacıyla 1933-1938 yılları arasında Türkiye'de uygulanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na bağlı olarak kuruldu. Paşabahçe'de bulunan ve Türkiye'nin ilk modern cam fabrikası olan fabrika için İş Bankası, 1 milyon lira sermaye sağladı. 13 Ağustos 1934 tarihinde temel atma töreninin yapıldığı fabrika, Temmuz 1935 tarihinden itibaren "Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş." adı ile faaliyete geçti. Aralıklarla fabrikanın eksiklikleri tamamlanmaya çalışıldı. İkinci Dünya Savaşı, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye sanayisinde de bir durgunluğa yol açtı. Dolayısıyla fabrikada bu durumdan etkilendi. 1955 yılından itibaren otomatik makineleşmede gelişme kaydeden fabrika, üretimde artış yaşadı. Zaman zaman yaşanan olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet döneminin uzun ömürlü kurumlarından biri olmayı başardı.1990'ların sonlarında 100 milyonluk sermayeli bir kuruluş haline geldi. Buna rağmen çalışmamızın ana temasını oluşturan, Paşabahçe'deki merkez binasında işler yolunda gitmeyince 2002 yılında üretim durduruldu.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Paşabahçe, Cam Sanayi, Ekonomi

[*] Dr., ozlem.taskiran88@hotmail.com

AN EXAMPLE OF THE FACTORIES ESTABLISHED DURING THE ATATÜRK PERIOD: "PAŞABAHÇE ŞİŞE-CAM FABRİKASI (PASABAHCE BOTTLE-GLASS FACTORY)"

Abstract

"Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası" was established in line with the First Five-Year Development Plan implemented in Türkiye between 1933 and 1938 in order to revive the country's industrial sector. İş Bankası, provided a capital of 1 million TL for the factory in Paşabahçe, which is Türkiye's first modern glass factory. The factory, where the ground breaking ceremony was held on 13 August 1934, has been named as "Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş." since July 1935. At intervals, the factory's deficiencies were tried to be completed. The Second World War caused a recession in Turkish industry as well as in the rest of the world. Therefore, the factory was affected by this situation. The factory, which has made progress in automatic mechanization since 1955, experienced an increase in production. Despite the negativities experienced from time to time, it managed to become one of the long-lasting institutions of the Republican period. In the late 1990s it became a capital of 100 million. In the late 1990s, it became a 100 million-capital enterprise. Despite this, production was stopped in 2002 when things did not go well in the central building in Paşabahçe, which is the main theme of our work.

Keywords: Atatürk, Paşabahçe, Glass Industry, Economy

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde camcılık, 19. yüzyılın sonlarına kadar fabrikalaşma seviyesine gelemedi. 1899 yılına gelindiğinde Saul Modiana tarafından Paşabahçe'de, *Fabrica Vetramidi D. Modiana Costantinopoli* isimli bir fabrika açıldı. 1902 yılında fabrika da çalışan işçilerin sayısı 500'ü bulmasına rağmen fabrika, hükümetin ithalat politikasına karşı dayanamadı ve kapatıldı. Birinci Dünya Savaşı, ekonominin pek çok dalını olumsuz yönde etkilediği gibi camcılığa da zarar verdi[1]. Bu olumsuz gidişat, Millî Mücadele dönemine de yansıdı. Ülke genelinde cam üretimi oldukça geriledi. Kısa bir süre sonra da bu üründe dışa bağımlılık arttı. Yalnızca bu alanda değil pek çok sanayi ürününün üretiminde de bu durum söz konusuydu. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak adına henüz savaş bitmeden Ankara Hükümeti, harekete geçti. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında, İzmir'de ilk İktisat Kongresi toplandı. Amaç siyasi ve askeri bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık ile taçlandırılması ve Milli İktisat oluşturulmasıydı. Bu sebeple kongrede, sanayi alanına dair de görüşmeler yapıldı. Alınan kararların içerisinde, gümrüklerde himaye usulü, Teşvik-i Sanayi Kanunu, ulaşım, bir sanayi bankasının teşkil edilmesi gibi maddeler yer aldı[2].

Cumhuriyetin ilanından sonra yeni hükümet, İktisat Kongresi'nde, ekonomi alanına dair tespit ettiği ihtiyaçları ve eksiklikleri gidermek için harekete geçti. Bunlar içerisinde fabrikalaşma da vardı. Birçok sanayi dalına dair fabrikaların açılması hedeflenirken cam sanayi de bu girişimden nasibini aldı. Bu ürün, 1930'ların başlarına kadar imalathanelerde yapılmaktaydı. Fakat bu sektördeki dünya genelindeki gelişmeler göz önüne alındığında Türkiye'de bir cam fabrikasının kurulması artık bir zorunluluktu. Bu nedenle 1933 yılında oluşturulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na dayalı olarak aynı yıl aralık ayında hazırlanan raporda, cam sanayinin çağa ayak uydurmasının gerekleri anlatıldı. Ayrıca üretim için ihtiyaç olan hammaddenin sağlanması, istek ve kapasiteler değerlendirildi[3]. Hazırlanan raporla birlikte yeni kurulan Türk Devleti'nde cam sanayi hızlı bir gelişim sürecine girdi. Yeni rejimin cam sektörüne en büyük katkısı ise kuşkusuz

[1] Tahir Karauğuz, "Camcılık ve İstanbul'da İlk Cam ve Billür Fabrikası", S 111, **Taha Toros Arşivi**, Dosya No: 1, s.163.

[2] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989, s.33.

[3] Baha Kurban, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Mühendislik Öyküleri Cam Sanayi", **Mühendis ve Makine**, Ekim 2018, s.12.

Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın kuruluşu oldu[4]. Çalışmada, "Paşabahçe-Şişe Cam Fabrikası"nın kuruluşu, tarihçesi, Türk sanayisine ve ekonomisine katkısı hakkında detaylı bilgilerin sunulması amaçlandı.

1- Fabrikanın Kuruluş Süreci

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girdikten sonra bu plana bağlı olarak birçok sanayi dalında fabrika açılması için girişime başlandı. Bu sektörlerden biri de cam sanayi ve buna ilişkin kurulması planlanan cam fabrikasıydı. Hükümet, 1934 yılında çıkardığı kararname ile İş Bankası'na Türkiye Cumhuriyeti'nde cam endüstrisini kurma yetkisini verdi[5]. Nisan ayının sonunda cam fabrikasının İstanbul, Beykoz, Paşabahçe'de açılması kararlaştırıldı[6]. 14 Ağustos 1934 tarihinde de fabrikanın temel etme töreni yapıldı. Başvekil İsmet Paşa ile İktisat Vekili Celal Bey, 14 Ağustos günü saat 16.40'ta Ertuğrul yatı ile Paşabahçe'ye gelirken onları karşılayanlar arasında Vali Muhittin, Kılıç Ali ve İş Bankası Genel Müdürü Muammer Beyler vardı. Yaklaşık 10 dakika sonra bu isimler Paşabahçe iskelesine çıkarlarken kendilerini yoğun bir kalabalık alkışlarla karşıladı. Halkın da katılımıyla fabrikanın kurulacağı yere gidildi. İş Bankası şirketler müdürü Hamit Bey'in fabrika hakkında verdiği açıklamaları dikkatle dinleyen Başvekil, temel atma töreni için bir konuşma yaptı. Ardından fabrikanın kurulacağı yere ilk taşı, Celal Bey ile birlikte attılar. Sonrasında 17.30'da Paşabahçe'den ayrıldılar[7]. Mayıs 1935 tarihinde işletmeye açılması planlanan fabrikada 30-35.000'den fazla cam ve şişenin yapılması hedeflendi[8]. Şubat 1935 tarihinde, Paşabahçe'de yaptırılmakta olan fabrikanın müştemilatı için satın alınması gereken, Sultan Çayırının arkasındaki beş dönüm arazinin, 2.000 liraya Türkiye İş Bankası'na satılması, İcra Vekilleri Heyetince onandı[9]. Mart ayında Fransa'dan uzman getirtildi. İnşaat alanında incelemelerde bulunan Fransız yetkili, fabrikayla ilgili şu açıklamaları yaptı:

"Paşabahçe Fabrikası için en asri makineleri kullanıyoruz. Bu sayede fabrika, dünyanın en ileri gelen cam fabrikalarından biri olacaktır. İnşaat biter bitmez, önce şişe yapmasına başlanacak, şişeler baştanbaşa otomatik

[4] Karauğuz, agm., s.164-165.

[5] Kurban, agm., s.12.

[6] **Anadolu**, 1 Mayıs 1934, s.2.

[7] **Türk Dili**, 16 Ağustos 1934, s.1.

[8] **Son Posta**, 15 Ağustos 1934, s.1; **Akşam**, 15 Ağustos 1934, s.1.

[9] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri** Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/ 52.13.2.

makineler vasıtasiyle ve işçi eli dokunmaksızın yapılacaktır. İşçi yalnız makinelere nezaret edecektir"[10]. Nisan ayında ise fabrikanın kurulma aşamasında, montajda yararlanılan alet ve edevatın işlerin tamamlanmasının ardından Ereğli'de yaptırılan Mensucat Fabrikasına nakledilmesine karar verildi[11]. Bu tasarrufun ardından haziran ayında fabrikanın kuruluş süreci tamamlandı. 25 Haziran günü provalara başlanırken fabrikanın çalışması için hazırlanan imalat programı iki kısımdan ibaretti. Bunların ilki şişe, diğeri zücaciye imalatıydı. Rakı, kolonya, su vb. şişelerin üretimi birinci; tabak, bardak, ecza şişesi gibi ürünlerin imalatı ise ikinci programa dâhildi. İmalat için tam ve yarım otomatik makineler kurulmuştu. Aynı zamanda üç tonluk iki fırın bulunmaktaydı. Bunların dışında üfleme işleri için dört fırın daha yapılmıştı.

Fabrikada ilk olarak birinci program uygulanacaktı. İlk ürünler ise temmuz ayında piyasaya sürülecekti. Akabinde aynı ay içerisinde ikinci program işlerine başlanacak, ağustos ayında da bu programın ürünleri satışa sunulacaktı[12]. Ancak bunlarla kalınmadığı gibi hükümet, fabrika için liman yapımı kararı aldı. Bunun için fabrikanın bitişiğindeki 1907.75 m alandaki denizden doldurulacak kısım kullanılacaktı[13]. Fabrikada yenilikler birbiri ardına devam ederken eylül ayında Belçika'dan Roinrant makinelerinin getirtilmesi planlandı. Ancak bunların ülkeden çıkışına izni verilmeyince fabrikanın çalışabilmesi için Türkiye'ye "*Office de Compensation*" makinelerinin gönderilmesine izin verilmesi sağlandı[14]. 24 Ekim 1935 tarihine kadar bu konu hakkında olumlu bir gelişme yaşanmayınca bu tarihte, Brüksel Maslahatgüzarlığına, ihracın gerçekleşmesi için yeni bir teşebbüste bulunması emredildi[15]. Akabinde inşası tamamlanan fabrikanın açılışı yapılmadan önceki ilk ziyaretçisi, Ulu Önderimiz Gazi Mustafa Kemal Atatürk oldu[16]. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 29 Kasım 1935 tarihinde, açılışının Başbakan İsmet İnönü tarafından yapıldığı fabrikanın, töreni oldukça parlak geçti. Açılışta kendisine Hasan Saka, Nuri Conker, Yunus Nadi, Ali Galip, Yahya Kemal gibi isimler eşlik etti.

[10] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1935, s.4; **Haber**, 20 Mart 1935, s.3; **Kurun**, 20 Mart 1935, s.3.

[11] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/ 53.25.14.

[12] **Akşam**, 7 Haziran 1935, s.1.

[13] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/ 57.62.8.

[14] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 44230.210521.19.

[15] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 44230.210521.16.

[16] **https://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce** , Erişim Tarihi. 14.11.2023, Erişim Saati. 20.43.

Başbakan açılış konuşmasında şunları aktardı: "*Cumhuriyetin elinde kudret, hazinesinde bereket vardır. İhtiyacı hisseder hissetmez vatandaşa koşacağız*"[17]. Bu açılış konuşmasının ardından fabrika, Cumhuriyet döneminin ilk cam fabrikası olarak çalışmalarına başladı.

2- Fabrikanın Açılışından 1966 Yılındaki İşçi Grevlerine kadar Geçen Süre

Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, açılmadan önce test üretimleri sırasında daha çok küçük tipte şişelere yönelik ihtiyacın olması, açılıştan önce Roinrant tipinde üç adet makine siparişini zorunlu kılmıştı. Ancak bu makineler, ülkemize gönderilmeyince artan isteğe karşın 3 Ocak 1936 tarihinde yeniden makineler talep edildi[18]. Brüksel Büyükelçiliğine yazılan yazıda, makinelerin Belçika'dan Türkiye'ye gönderilmesi için ricada bulunuldu. Bu makinelerin, kurumun geleceği için önemli olduğu bildirildi[19]. Bununla birlikte aralık ayına gelindiğinde Belçika'dan alınması planlanan makinelerin ihracına izin verilmesi için yapılan teşebbüslerin hiçbirinden olumlu bir netice alınamadı[20]. Bir yandan fabrikanın zor duruma düşürülmemesi için işlemler hızlandırılırken diğer yandan burada üretilen ürünler, kısa sürede ülke genelinde yoğun ilgi görmeye başladı. İmalatın önemli ihtiyaçlarından olan kireç ve mermer, fabrika tarafından kolaylıkla elde edilirken kurumun hedefi, yılda 2.670 ton ağırlığında, 12.160.000 şişe üretmekti. Bir yıllık imalat türleri şöyleydi: 340 cl'lik 30.300 büyük şarap galonu, 1.400.000 kaul, zamk, mürekkep, 1.200.000 çeşitli boyda ilaç, 600.000, kolonya ve losyon şişeleri, 250.000 çeşitli boyda kavanozlar, 100.000 kundura boya ve diğer boya şişeleri. Bununla birlikte fabrikanın, cam türü imalatının en önemli kısmını zücaciye üretimi kaplamaktaydı. Bir yıllık programa göre bu türün ürünleri 243.000 düzine her çeşit türde lamba şişesi, 33.000 düzine lamba depoları, 31.000 düzine kalın bardak (su, boza, bira) ve 42.000 düzine komposto kâsesiydi[21]. Fabrikanın yıllık üretim hedefi bu yöndeyken ocak ayında İktisat Vekâleti'nin Brüksel Elçiliği'nden makinelerin Türkiye'ye gönderilmesine ilişkin talebi karşılık buldu. Büyükelçilik verdiği cevapta, makinelerin gönderilmesi ve ihracına yönelik Belçika Hükümeti'nden izin istendiği ve olumlu bir netice alıncaya kadar da

[17] **Cumhuriyet**, 30 İkinciteşrin 1935, s.1.

[18] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 44230.210521.11.

[19] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 44230.210521.9.

[20] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 44230.210521.15.

[21] **Servetifunun (Uyanış)**, 16 Ocak 1936, s.15.

girişimlerinin devam edeceğini belirtti[22]. Belçika Hükümeti, bu ihracata engel olurken büyükelçilik, bu engelin kaldırılması ve ikili ilişkilerin yeniden başlatılmasına yönelik isteklerini içeren notayı, Belçika Hariciyesine verdi[23]. Bu notaya rağmen Belçika Hükümeti'nin, adı geçen malzemelerin ihracına ve ikili ilişkilerin askıya alınmasına yönelik kararında bir değişiklik meydana gelmedi[24].

Makine alımında meydana gelen bu sorunlara karşın fabrikada üretim devam etti. Bununla birlikte kurum, başarılı olan uzmanlarla devam etme kararı aldı. Bu isimlerden biri uzman makinist olarak görev alan Rak Usta'ydı. Onun fabrikada, 20 Temmuz 1936 tarihinden itibaren 1 yıl daha çalıştırılması kararlaştırıldı[25]. Akabinde, Ağustos 1936'da fabrika için ortalama 17.000 liraya mal olacak bir takdir cihazı alımına karar verildi. Bunun için Almanya'daki Golzern-Grimma ve Stranch und Schmidt fabrikaları ile pazarlık yapılacaktı[26].

Kurumun gelişmesi için verilen bütün çabalar, 1936 yılında yerini bulurken bu yıl genelinde fabrika, 6.884.174 adet şişe üretti. 1937 yılının başlarında bu miktar, 11.704.643'e yükseldi[27]. 1 Haziran 1937 tarihinde, İcra Vekilleri Heyeti tarafından, Paşabahçe'nin Müskirat Fabrikası için 45.816 lira 32 kuruşa ihalesi yapılan iskele ve rıhtımın inşaatının temel işlerinde ortaya çıkan bazı durumlardan dolayı ihalede fiyat indirimi yapılması koşuluyla sözleşme miktarının, Maliyenin incelemesinin ardından artırılması kararlaştırıldı[28]. 16 Haziran 1937 tarihinde ise fabrikanın ihtiyacı olan 400 ton çavdar sapı, en yüksek ücretten eksiltmeye konuldu[29].

1937 yılı bir yandan fabrikanın eksik bölümlerinin tamamlanması ile geçerken diğer yandan malzeme alımları ile devam etmekteydi. Bunlardan biri 12 Temmuz 1937 tarihli şişe ve cam kırığı ilanıydı. Buna göre isteyenlerin şartnameyi görmek için Bahçekapı Birinci Vakıf Hanındaki

---

[22] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 44230.210521.4.

[23] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 44230.210732.60.

[24] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 44230.210521.1.

[25] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/65.44.15.

[26] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/68.71.11.

[27] Kurban, agm., s.13.

[28] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/75.48.1.

[29] **Tan**, 2 Haziran 1937, s.12.

büroya başvuru yapmaları gerektiği bildirilmekteydi[30]. Tonu 13 liradan olması şartıyla, 200 ton alınacak olan şişe ve cam kırığının renk olarak tercihi, beyaz veya nim beyazıydı[31]. Akabinde, 24 Temmuz 1937 günü, fabrika için makine konstrüksiyonu veya inşaat işlerinde 2-3 yıl çalışmış olan, tecrübeli bir teknik ressam alınacağı duyuruldu. Başvuru merkezi yine Bahçekapı Birinci Vakıf Hanındaki büroydu[32]. Aralık ayında fabrikanın ispirto ihtiyacını karşılamak için gerekli görülen ispirto tasfiye cihazının Alman Strauch Und Schmidt, Neisse-Neuland fabrikalarından sağlanmasına yönelik karar alındı[33]. 7 Ocak 1938 tarihinde ise Paşabahçe Rakı Dairesi için alınması kararlaştırılan beşer bin litrelik 8 adet imbiğin, ücretinin Alman Maschinenbau Golzern-Grimma, Strauch und Schmidt, Neisse-Neuland fabrikalarından kliring usulü; Fransız Deroy Fils Aîne, Paris, Maison Egrot, Paris Fabrikalarından pazarlıkla satın alınmasına karar verildi[34]. Nisan ayında, basında, fabrikaya çeşitli malzeme ve ürün alım ilanları görülmekteydi. Bunlardan biri 24 Nisan 1938 tarihli ilandı. Fabrikaya yaptırılması planlanan kârgir ve betonarme istinat duvarıyla, filtre dairesi inşaatı, kapalı zarf yöntemiyle eksiltmeye konuldu[35]. Akabinde temmuz ayında satın alınması hedeflenen, 5.000 tonluk rekompoze maden kömürü[36], Ağustos 1938'de ise bir adet 400.000, beş adet 200.000, iki adet 100.000 ve iki adet 50.000 litrelik ceman, on adet ispirto tankı eksiltmeye konuldu[37].

Nisan 1939'a gelindiğinde fabrikanın idari yapılanmasında önemli değişiklikler meydana geldi. Fabrikanın müdürü Adnan Bey istifa etti. Yerine Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İstanbul şubesinin müdürü Vahid Bey getirildi. Bununla birlikte fabrikadaki şeflerin de bir kısmı görevinden alındı[38]. İdari kadroda yaşanan gelişmenin ardından, mayıs ayının başında, fabrika, İstanbul'un çeşitli yerlerinde üretilen ürünlerin satışa sunulduğu şubeleri açmak için incelemeler yapmaya başladı. Bu şubelerde perakende

[30] **Tan**, 12 Temmuz 1937, s.2.

[31] **Akşam**, 23 Temmuz 1937, s.10.

[32] **Son Posta**, 24 Temmuz 1937, s.16

[33] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/ 81.104.2.

[34] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/82.2.10.

[35] **Ulus**, 24 Nisan 1938, s.11.

[36] **Ulus**, 23 Temmuz 1938, s.6.

[37] **Ulus**, 26 Ağustos 1938, s.10.

[38] **Haber-Akşam Postası**, 28 Nisan 1939, s.2.

satış yapılması planlanmaktaydı[39]. 13 Eylül 1939 tarihinde Alman Strauch Et Schmidt Fabrikası'ndan alınmış olan tasfiye cihazını kurabilmesi için bir montörün ismi anılan fabrikada çalıştırılmasına izin verilmesi kararlaştırıldı[40]. Aralık ayında da Paşabahçe'deki şişe ve diğer cam ürünleri fabrikasının genişletilmesi kararlaştırıldı. Bu amaç doğrultusunda, 17 ton cam hamurunu alabilecek kapasitede bir kazan dairesi yaptırıldı. Böylece üretilen ürünlerin oranının %20 civarında artırılması düşünülmekteydi. Fabrikanın yeni kısmının açılması için Macaristan'dan davet edilen cam imalat uzmanlarından oluşan dört kişilik heyet, aileleriyle beraber İstanbul'a geldi. Bunların dışında üç ustanın daha getirtilmesi zorunlu görülürken yetkililer, bu gelişmelerin neticesinde, fabrikanın ülke genelinin cam ihtiyacının yaklaşık olarak %80'ini karşılayabileceğini belirtmekteydi[41].

1940 yılında fabrikada, Türk işçilerin yanı sıra yabancı uyruklu kimselerin de çalıştırıldığı bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. 9 Mart 1940 tarihinde, Yunan üfürükçü ustasının sözleşmesi aynı yıl için yenilenirken eşinin de Türkiye'ye gelmesine izin verilmesi üzerine bir karar alındı[42]. Fabrika, bu sene yalnızca teknik açıdan değil sosyal açıdan da yeniliklere açıldı. Fabrikada çalışanların sağlığı ve kadınların çocuklarını iş saatleri içerisinde bırakabilecekleri bir çocuk yuvasının yapımına karar verilmesi bunlardan bazılarıydı. Bu amaç doğrultusunda nisan ayında iki yapının inşası eksiltmeye konuldu[43]. Akabinde üretim açısından bir yeni girişimde bulunuldu. Bu da toplu şekilde sarı renkte şişe üretimiydi[44]. Ertesi yılın ortalarında üretimin hızlı artışına rağmen zücaciye fiyatlarının artış göstermesi kamuoyunda yankıya sebep olurken konuya ilişkin Paşabahçe-Şişe Cam Fabrikası müdürü ile çeşitli kurumlar görüşmeler yaptı[45]. Bu meseleyi çözüme kavuşturan kurum, eski makinelerin yerine yenilerinin alınmasında karar kıldı. Almanya ile 25 Temmuz 1940 tarihinde imzalanan anlaşmaya dayanarak bu ülkeden yeni makineler alınması planlandı[46].

[39] **Akşam**, 4 Mayıs 1939, s.5; **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1939, s.5.

[40] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/88.90.15.

[41] **Haber-Akşam Postası**, 17 Birincikânun/Aralık 1939, s.2.

[42] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı**, 30.18.1.2/99.19.5.

[43] **Ulus**, 16 Nisan 1940, s.7.

[44] **Yeni Sabah**, 6 Mayıs 1940, s.8.

[45] **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1941, s.2.

[46] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 32175.128825.18.

Bununla birlikte geri dönüşümün önemini vurgulayan kurum yetkilileri, rakı şişesi üretiminde, eski şişe ve cam kırıkları dahi aldıklarını belirtmekteydi[47].

1942 yılı fabrika açısından adeta yenilikler senesi gibiydi. Nisan ayında şişe satışlarında yeni bir uygulama görüldü. Bu da şişelerin yalnızca şehirlerden gönderilen güvenilir, bilindik kimselere satılacağı meselesiydi[48]. Akabinde mayıs ayının son haftasında, fabrikanın müdürü Ethem Edlem, 1941 yılında alınması planlanan makinelerle ilgili görüşme yapmak için Almanya'ya gitti. Yetkililerle yaptığı görüşmelerin neticesinde, bunların en geç 1943 yılı içerisinde teslim edilmesi fikrinde anlaştı[49]. Firma, zücaciye fiyatlarının yüksek olmasından ötürü alım gücü azalınca da bir perakende satış mağazası açmaya karar verdi. 1 Haziran günü itibariyle faaliyete geçecek olan bu mağaza, Galata Perşembe pazarındaydı. İhtiyacı olanlara, kimliklerine bakılmak koşuluyla uygun fiyatlı zücaciye verilecekti[50]. Hızar Hanı altındaki mağazada dağıtılacak ürünler arasında kişi başına bir çay, su bardağı, tütün tablası ve ailelere de birer sürahi vardı[51]. Halka sunulan bu ürünlerin dağıtımı, ağustos ayında devam etti. Yaklaşık olarak 2 ayda toplamda yüz bin parça uygun fiyatlı cam eşya satıldı[52].

Eylül ayına gelindiğinde yetkililer aldıkları kararın neticesinde, Paşabahçe'de yeni bir cam fabrikası açılacağını bildirdi. Genel Müdür Yardımcısı, bu amacın gerçekleşmesi için gerekli malzemeleri almak üzere 20 Eylül 1942 tarihinde Berlin'e gitti[53]. Burada girişimlerde bulunan Baki Bey, gerekli görülen ürünlerin siparişini Giarlottenburg 2 Goethestrasse'de bulunan İndustrileofen und Kaschinen sür die Glas İndustri şirketine verdi. Ürünlerin bir kısmı tamamlanırken Temmuz 1943 tarihinde kalan siparişlerin en kısa sürede bitirilerek ülkemize gönderilmesi talep edildi[54]. Bu istek, kısa sürede büyük ölçüde sağlandı. 7 Ekim 1943 tarihinde, siparişlerden 55 ton reküperatör, 60 ton taşın tamamı, 89 ton dinas taşının dört vagonunun yola çıkarıldığı, kalan ikisinin ise en kısa sürede gönderileceği bildirildi[55]. Kasım ayında malzemelerin kalan kısmının da

[47] **Son Telgraf**, 20 Kasım 1941, s.3.

[48] **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1942, s.2.

[49] **Südost-Echo**, 29 Mai/Mayıs 1942, s.2; **Son Telgraf**, 11 Ağustos 1942, s.3.

[50] **Tan**, 30 Mayıs 1942, s.2.

[51] **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1942, s.2.

[52] **Tan**, 17 Ağustos 1942, s.2.

[53] **Son Telgraf**, 21 Eylül 1942, s.1.

[54] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 32175.128825.5.

[55] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 32175.128825.4.

gönderilmek üzere yola çıkarıldığı Alman Hariciye Nezareti'nden öğrenildi ve 11 Kasım günü de İktisat Vekâletimize bu durum aktarıldı[56]. Malzemelerin tamamı yılsonuna kadar ülkemize gelince çalışmalar hız kazandı. Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'na ilave edilecek olan bu cam fabrikasında mayıs ayında üretime başlanabileceği bildirildi. Ülkenin pencere camı gereksinimini büyük ölçüde karşılayacak olan bu kısım, ülke sanayinin gelişimi noktasında önem taşımaktaydı[57].

1945 yılına gelindiğinde bir yandan ek binaların yapımı devam ederken diğer yandan üretimde farklılıklara gidildi. Yılın ilk aylarında ülkede kahve fincanlarının fiyatlarında gözle görülür derecede artış yaşanınca fabrika, cam malzeme ile kahve fincanı üretmeye başladı. Bu sayede 3-4 liraya satılan porselen fincanların yerine halk, 70-75 kuruşa kadar düşen cam fincanları rahatlıkla alabildi[58].

Ağustos ayında Tekel İdaresi, fabrikayı satın almaya karar verdi. Bu zamana kadar gelen süreçte fabrika üretiminin %80'ni Tekel İdaresi'nin gereksinimlerine, %20'si serbest piyasaya ayrılırdı. Fabrika da idarenin eline geçtikten sonra yeni bir cam ve şişe fabrikası açılıncaya kadar yukarıda bahsettiğimiz şekilde üretime devam edilecekti[59]. Fabrikanın hızlı yükselişine bağlı olarak yaşanacak bu değişime karşın eylül ayında Ekonomi Bakanlığı müfettişlerini ağırlayan fabrika yetkililerini üzücü bir haber beklemekteydi. Hazırlanan rapora göre fabrikanın randımanı 150.000 şişeden 6.000 şişeye kadar düşmüştü. Bu gerileme nedeniyle idari kadroda ciddi anlamda değişiklikler yaşandı. Başta fabrika müdürü olmak üzere birçok yetkili görevinden alındı. Akabinde kurum bütün gücünü cam üretimine verdi[60].

1946 yılında Paşabahçe, yine bir ilk ile dikkatleri çekmeyi başardı. Bu da yerli ampul üretimiydi. Bu amaç doğrultusunda deneme çalışmaları başlatıldı. Bunlardan olumlu bir sonuç alındığı takdirde fabrikada, ampul üretimine başlanacaktı[61]. Aynı yıl içerisinde Belçika'nın Hanrez Firması'ndan 6 adet tek kollu şişe makinesi getirtildi[62]. Akabinde yeni yılda yeni ürünlerin üretimi başladı. Bu da on litrelik beyaz damacanaydı. Bu

[56] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi**, 32175.128825.1.

[57] **Cumhuriyet**, 9 Mart 1944, s.1.

[58] **Tanin**, 2 Mart 1945, s.4.

[59] **Akşam**, 25 Ağustos 1945, s.3.

[60] **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1945, s.2.

[61] **Tan**, 16 Nisan 1946, s.3.

[62] Fuat Konya, **Benim Paşabahçem**, Azim Matbaa, Antalya, 2011, s.115.

damacanalar, şubat ayının son haftasında 5 liraya satışa sunuldu[63]. Ardından nisan ayında imal edilen, lamba, fener ve lüks şişeler halka sunuldu[64]. Bununla birlikte bir süredir inşa çalışmaları devam eden fabrikanın ek binası olan pencere camı fabrikasının temmuz ayında açılışının yapılacağı bildirildi[65]. Aynı ay fabrikada suda silikat üretimi ve serbest satışı başlatıldı[66].

Kolonya üretimi de fabrikanın önemli faaliyetlerinden biriydi. Ancak 1948 yılının başlarında bu imalata son verildi. Yerine 2 ve 12 litrelik, kaliteli portakal ve limonlu cam eşyasının siparişinin verilebileceğinin haberi, tüccarlara duyuruldu[67]. Akabinde kasım ayında fabrikanın ülkenin cam ürünleri ihtiyacını tam anlamıyla karşılamasından ötürü cam ithali yasaklandı[68]. Aynı yıl fabrikaya, Çekoslovakya'dan, yeni şişe makinelerinin getirtilmesi kararlaştırıldı. Bunlar Skoda marka 2 adet otomatik şişe makinesiydi. Ancak makinelerin üretim kalitesi ve randımanı beğenilmedi[69]. Bu durum üretimde hiçbir aksamaya sebep olmazken 1949 yılının ilk haftalarında artan yükselişe dayalı olarak imalatı yapılan ürünlerin dış ülkelere ihracatının yapılabilmesi için Bakanlıktan izin istendi. Ürünler, ABD Doları, İngiliz Sterlini ve İsviçre *Frangı ile satılacaktı*[70]. *Buna rağmen yılın son aylarında cam bulunmamaktaydı. Bunun nedeni fabrikanın cam ithalatı için aldığı kısıtlama kararıydı. Yetkililer, yerli cam üretiminin yeterli olduğunu iddia ederlerken tüccarlar ithalatın zorunlu olduğunu belirtmekteydi. Bu iddialarını doğrulamak adına çalışmalar hız kazanırken yeni getirtilen makinelerin montaj işlemleri tamamlandı*[71].

1950 yılının başlarından itibaren fabrika, gelişen teknolojiye bağlı olarak büyümeye başladı. 1952 yılına gelindiğinde çalışanların iyi performansından ötürü kendilerine toplu ikramiye verildi[72]. *1 Temmuz 1953 tarihinde uzun süredir inşa edilmekte ve otomatik makine ile üretim yapacak olan 4 nolu fırın tamamlandı. Temmuz ayının ilk haftasında faaliyete geçti. Bunun için 300'e yakın işçiyle toplantı yapan genel müdür Adil Aktuluğ, yeni*

[63] **Akşam**, 23 Şubat 1947, s.8.

[64] **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1947, s.5.

[65] **Akşam**, 18 Haziran 1947, s.8.

[66] **Akşam**, 5 Temmuz 1947, s.8.

[67] **Akşam**, 8 Eylül 1948, s.8.

[68] **Akşam**, 10 Kasım 1948, s.2.

[69] Kurban, agm., s. 13, Konya, **age.**, s.115.

[70] **Akşam**, 18 Ocak 1949, s.3.

[71] **Akşam**, 20 Eylül 1949, s.3.

[72] **Cam-İş**, 1 Şubat 1953, s.2.

fırının herkese hayırlı olmasını temenni ettiğini bildirdi[73]*. Bunun ardından yaklaşık iki ay sonra da görevinden ayrıldı*[74]*.*

1948 yılında kalite açısından yetersiz bulunan Skoda marka makineler, 1954 yılına kadar kullanılmışsa da üretimde yetersiz kalındı. Aynı yıl 4 adet otomatik makine daha getirtildi[75]*. Kurulumu tamamlanan ve yenilenen makinelerle birlikte fabrika, tam randımanla çalışmalarına devam etti. Bununla beraber fabrika, yaklaşık olarak 8 ay gibi bir süredir genel müdür olmadan vekâleten yönetildi*[76]*. 11 Mayıs 1954 tarihinde bu sorun giderildi ve Şahap Kocatopçu genel müdür oldu*[77]*. Bu yıllarda, 1329 işçisiyle yılda 14.000 ton üretim yapmaktaydı. Yaklaşık olarak fabrikanın 14.000.000 lira cirosu vardı*[78]*. Bu yükselişe 1 Aralık 1954 tarihinde meydana gelen Gaz jeneratörü patlaması gölge düşürdü. Olayın neticesinde işçilerden ağır yaralananlar ve hayatını kaybedenler oldu*[79]*. Bu üzücü olayın yaraları sarılmaya çalışılırken Şubat 1955 tarihinde fabrika yönetimi yaşanan olayları atlatmak adına, fabrikada çalışan işçi ve memurların memnuniyetine verdiği önemi artırdı. Bununla birlikte çalışanlarını tam çalışmaya teşvik etti. Aynı ay, ülkemizde ithal ürünü olan kringle, ilk kez imal edilmeye başlandı*[80]*. 1955 yılı içerisinde fabrikada tamamıyla otomatik makine kullanımına geçildi*[81]*. 1956 yılına gelindiğinde artık birçok cam ürününün imalatı, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın Türk işçileri tarafından yapılmaktaydı. Üstelik bu ürünlerin ithalatı büyük ölçüde azalmıştı. Böylelikle cam sanayinde büyük ölçüde ilerleme kaydedildi*[82]*. Gün geçmeden modernleşen fabrikaya getirtilen Licbny Penisilin Makinesi faaliyete geçirilince makinenin, 1956 yılının sonlarına doğru ülkeye, yarım milyonluk döviz getirisi oldu*[83]*.*

1957 yılında, fabrikanın bölümlerinde çalışan işçi sayılarında artış yaşandı. Bu bölümlerden biri olan gazojen servisinde, 65 işçi, 1 ustabaşı ve 3 posta başı vardı. Genel şef ve ustabaşı Fazlı Çetinkaya'ydı. Günde

[73] **Cam-İş**, 1 Temmuz 1953, s.1.
[74] **Cam-İş**, 1 Eylül 1953, s.1.
[75] Kurban, agm., s.13.
[76] **Cam-İş**, 1 Mayıs 1954, s.1.
[77] Konya, **age.**, s.110.
[78] Kurban, agm., s.13.
[79] **Cam-İş**, 1 Aralık 1954, s.1.
[80] **Cam-İş**, 1 Şubat 1955, s.4.
[81] Konya, **age.**, s.115.
[82] **Cam-İş**, 1 Ocak 1956, s.3.
[83] **Cam-İş**, 1 Eylül 1956, s.1.

ortalama 60-70 ton kömür ısısı 1440-1480 °C olan fırınlara aktarılmaktaydı[84]*. Hammaddenin oluşturulduğu bu bölüm başta olmak üzere birçok kısımdan oluşan fabrika, günden güne gelişmekteydi. Buna bağlı olarak kurumu yönetmekte zorluklar yaşayan Genel müdür Şahap Kocatopçu, kendisine yardım etmeleri için yeni müdürler tayin edilmesine dair teklifi meclise sundu. Yapılan görüşmelerin ardından onun önerisi kabul edildi. Karabük Çelik Fabrikaları İşletme Şefi Bahri Ersöz, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası müdürlüğüne tayin edildi. Fethi Arman da teknik müşavir müdürlüğünün başına getirildi*[85]*. 1958 yılında, fabrikada ilk H28 makinesi çalıştırıldı*[86]*. 1959 yılının başında ise fabrikaya yeni bir fırın daha yaptırıldı. 12 Ocak 1959 tarihinde sabahleyin düzenlenen törenle fırının açılışı yapıldı*[87]*.*

1960 yılına gelindiğinde fabrika, 150.000 $ karşılığında ABD'ye ilk ihracatını gerçekleştirdi[88]*. Bardak ihracı ile başlayan bu ticaret, 1962 yılında pencere ve masa camı ile devam etti*[89]*. 1963 yılında, Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in döneminde çıkarılan 274-275 sayılı grev–lokavt kanunuyla fabrika da sendikalaşma başladı*[90]*. Aynı yıl ilk mekanik pres üretimi yapıldı*[91]*. Bu yıldan sonra fabrikada üretim aynı hızla devam ederken 1966 yılında meydana gelen grevler, yönetimi zor durumda bırakacaktı.*

3- 1966 Grevlerinden Fabrikanın Kapanışına doğru Giden Süreç

1966 yılı, fabrika yönetimi açısından olumsuz başlarken haklarını aramak için mücadele veren işçiler toplu olarak başlattıkları grevleriyle ülkedeki diğer fabrikalarda çalışan işçilerin dikkatlerini çekti. Yılın ilk günlerinden itibaren fabrikada çalışan 2200 işçi, toplu sözleşmede ücret zammı konusunda işverenle anlaşamayınca greve çıktı. 138 işçinin işten atılmasıyla sonuçlanan sözleşme üzerine işçiler protesto yürüyüşüne çıktılar. Eylem bir süre sonra çalışanların ailelerine yansıyınca Türk-İş grevi resmen bitirdi. Ancak grev buna rağmen oldukça yayıldı. Üç ay gibi süre sonra hükümet tarafından ertelendi. İşçiler yine de işbaşı yapmadı. Grevi destekleme komiteleri kurdular. Türk-İş grevi bitirmişse de diğer sendikalar

---

[84] **Cam-İş**, 1 Şubat 1957, s.2.

[85] **Cam-İş**, 1 Eylül 1957, s.1.

[86] Konya, **age.**, s.115.

[87] **Cam-İş**, 15 Ocak 1959, s.4.

[88] Konya, **age.**, s. 115.

[89] **Cam-İş**, 27 Mayıs 1962, s.4.

[90] Konya, **age.**, s.113.

[91] **Age.**, s.115.

devam edince geçici ihraç cezası aldılar. Bunun üzerine grev son buldu. Grevin neticesinde başta Kristal-İş olmak üzere faaliyeti destekleyen diğer sendikalar ve Türk-İş o yıllarda işçi muhalefetinin temel ögelerinden biri haline geldi[92]*. 1967'de Topkapı Şişe-Cam Fabrikası'nın temel atma töreni gerçekleştirildi*[93]*. Bu süreçte işçi grevlerinde bir durulma söz konusu olunca üretim yeniden devam etmeye başladı. 1968'de fabrika da Teknik Cam Sanayii A.Ş. ile ısıya dayanıklı cam ev eşyası ve laboratuvar cihazları üretimine başlandı*[94]*. 1969'da Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'ndaki şişe ve kavanoz üretimi, Topkapı Fabrikası'na devredildi. Aynı yıl fabrikada 6 pota ile kristal üretimine başlandı.*

1971'de Cam Tasarım faaliyetleri başlatıldı. Akabinde fabrika yetkilileri, Lizbon'daki "Uluslararası El Üretimi Cam Sergisi'ne katıldı. Ertesi yıl ülke içinde açılan fuarlarda stantlar kurarak fabrikada imal edilen ürünleri tanıttı. 1974'te Paşabahçe'de ilk kez sertleştirilmiş pres ürün imalatı gerçekleştirildi. İki yıl sonra ilk çift damla pres makinesi faaliyete geçirildi[95]*. 1977'de fabrikanın New York temsilciliği kuruldu. Bununla birlikte kurum, ilk Chicago Fuarı'na katıldı.*

1990 yılına kadar çeşitli yenilikler, yurt dışı temsilcilikleri, tanıtımlar ve açılan yeni fabrikalar ile hızlı bir gelişim gösteren Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın 1990-1998 yılları arasındaki cam eşya satışları şu şekildeydi:

Yıllar	Satış (Ton)
1990	111.302
1991	106.597
1992	186.100
1993	206.571
1994	252.859
1995	189.383
1996	222.173
1997	292.274
1998	298.574

Tablo 1 Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın 1990-1998 yılları arasındaki cam eşya satışları[96]

[92] **CAM-KÖY**, 16 Mart 1998, s.3.

[93] Konya, **age.**, s.115.

[94] **https://www.pasabahce.com/tr/hakkimizda/tarihce** , Erişim Tarihi. 07.08.2023, Erişim Saati. 14.08.

[95] Konya, **age.**, s. 115-116.

[96] **CAM-KÖY**, 1 Aralık 1998, s.3.

Tabloya baktığımızda üretimde zaman zaman yaşanan azalmalara rağmen genel olarak artışlar yaşandığı görülmektedir fakat bu durum kuşkusuz bütün Paşabahçe fabrikaları için geçerli değildir. İlk kurulan ve çalışmamızın da ana konusunu oluşturan, Paşabahçe'deki fabrikada, işler tam olarak yolunda gitmemekteydi. Aralık 1998 tarihinde, fabrika, kuruluşundan bu yana ilk kez stoklarını azaltmak için üretimde kısıtlamaya gitti. Çalışan hat sayısı 11'e düşürüldü. Bununla birlikte işten çıkarmaların yaşanacağı haberleri yayılmaya başladı[97]. 1999 yılında genel olarak, 100 milyonluk sermayeye sahip Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketi, yedi fabrika ile faaliyet halindeydi. Bu fabrikalar, kuruluş tarihlerine göre Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, Çayırova Pencere Camı Fabrikası, Tacam, Teknik Cam Fabrikası, Çayırova Fibrocam Fabrikası, Paşabahçe Otomatik Zücaciye Fabrikası, Topkapı Otomatik Şişe Fabrikası, Paşabahçe Kristal Fabrikası idi[98]. Kötü gidişatın önüne geçilemeyince 2002 yılında, Beykoz, Paşabahçe'deki Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nda üretime son verildi[99].

4- Fabrika'nın Sosyal Faaliyetleri

Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, kuruluşundan itibaren ülke sanayinin kalkınmasına sağladığı katkılarla birlikte yaptığı sosyal faaliyetlerle de dikkat çekmekteydi. Öncelikle erzak ihtiyaçlarını, fabrikanın çevresindeki manav ve bakkallar olan Mustafa Efendi, Osman Çap, Hüseyin Bey'den karşılayan kurum yetkilileri, bu sayede esnaflara ciddi anlamda katkı sağlardı. Bununla birlikte çalışanların iş saatleri içerisinde çocuklarını rahatlıkla bırakabilecekleri bir çocuk yuvası açıldı[100]. 1954 yılında, İşçi Sigortası Umum Müdürlüğü, Beykoz, Paşabahçe civarında bir işçi hastanesi yapmak üzere harekete geçince[101] hastanenin yapım aşamasında Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, büyük özverisiyle dikkat çekti. Açılan bu yataklı hastane, fabrika çalışanlarıyla birlikte halka da hizmet verdi. Sağlık kuruluşu, 1960'larda, SSK Paşabahçe Hastanesi açılıncaya kadar bu önemli görevini yerleşim yerinde sürdürdü[102]. 1954 yılı ortalarında fabrika, aldığı

[97] **CAM-KÖY**, 1 Aralık 1998, s.3.

[98] Nezih Uzel, "Paşabahçe Cam Fabrikası", 11 Ocak 1999, **Taha Toros Arşivi**, Dosya No 1, s.62.

[99] **https://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce**, Erişim Tarihi. 07.08.2023, Erişim Saati. 14.57.

[100] Konya, **age.**, s.113.

[101] **Cam-İş**, 1 Mayıs 1954, s.1.

[102] Konya, **age.**, s.112- 113.

yeni kararla çalışanları memnun etmeye devam etti. Bunlardan biri de fabrikanın önünde bulunan, deniz kenarındaki parka gazino yapılmasıydı[103].

Cumhuriyet Bayramları, fabrika için en özel gündü. Bu nedenle her yıl düzenli olarak coşku ile kutlanırdı. Bu kutlamalardan biri de 1959 yılında yaşandı. 29 Ekim 1959 tarihinde, fabrika, ışıklarla süslenip bayraklarla donatıldı. Bununla da kalmayan yönetim, çevre okullardan getirtilen öğrenciler ile birlikte fabrikanın parkında tören düzenledi. Günün anlam ve önemini belirten şiirler de herkesin yoğun ilgisini çekti[104].

Kuzu Bayramı da fabrikanın bir diğer önemli sosyal faaliyetlerinden biriydi. Bu bayram, her yıl düzenli olarak Sultaniye Çayırı'nda, kutlanmaktaydı. 1959 yılında, saat 10.00 civarında davul zurna çalmasıyla başladı. Bu sesin duyulmasıyla herkes çayıra koştu. Akabinde fabrikanın genel müdürü kürsüye çıkarak yaptığı konuşma ile bayramın açılışını yaptı. Meydanda yalnız işçiler olmazken ihtiyar, genç, çocuk demeden herkes gönüllerince eğlendi. Çocuklar arasında yapılan yumurta, çuval, kiraz, simit ve helva yarışları heyecanlı ve bol kahkahalı geçmekteydi. Boks ve güreş müsabakaları ise bu bayram gününün olmazsa olmazlarıydı. Her sene kuzular kesilir, toplu yemeklerle gün boyunca eğlenceler devam ederdi[105].

Spor faaliyetlerine gelince futbol başta olmak üzere fabrikanın sporcularının, önemli kulüplerle birçok dalda yarıştığı görülmekteydi. Paşabahçe Gençlik Kulübü ise fabrikanın spor kulübü görevini üstlenmişti. 1950 senesinde kurularak Haziran 1952 tarihinde federe olan bu kulübün sporcuları, çeşitli dallarda canla başla mücadele etmekteydi. 1954 yılına gelindiğinde onların önemli bir eksiği olan saha meselesi halledildi. Kulüp üyelerinin ve yöneticilerinin hiçbir yardım almadan yapımını tamamladıkları, Paşabahçe Sultaniye mevkiindeki Rıfat Bey Futbol Sahası, köylülerin huzurunda açıldı. Bu saha yüksek bütçeli birçok sahadan daha kaliteli olması sebebiyle yoğun ilgi gördü[106]. Kulüp, aldığı galibiyetlerle çoğu sezonda şampiyon oldu. 1957 yılında ise 38 puanla tekrar şampiyonluk elde etti[107].

---

[103] **Cam-İş**, 1 Haziran 1954, s. 1.

[104] Neşriyat Komitesi, "Ayın Olayları", **Şişe ve Cam**, S 7, Yıl 1, Kasım 1959, s.10.

[105] Neşriyat Komitesi, "Sosyal Faaliyet (Kuzu Bayramımız)", **Şişe ve Cam**, S 3, Yıl 1, Temmuz 1959, s.9-10.

[106] **Cam-İş**, 1 Kasım 1954, s.4.

[107] **Cam-İş**, 1 Temmuz 1957, s.2.

Gençlik Kulübü, yalnızca futbol değil farklı dallarda da müsabakalara dâhil oldu. Bunlardan biri 15-16 Ocak 1955 tarihlerinde Galatasaray lokalinde düzenlenen boks müsabakasıydı. Paşabahçe Gençlik Kulübü sporcularından Hayri Kuru, 54 kg da yarışarak İstanbul birincisi oldu[108]. Bunlar gibi birçok sosyal faaliyetlerle dikkatleri üzerine toplayan fabrika, bu aktivitelerle birlikte adeta sanayi alanında değil sosyal alanda da ön planda olmayı başardı.

[108] **Cam-İş**, 1 Şubat 1955, s.3.

SONUÇ

Ekonomik kalkınmanın önemli faktörlerinden biri olan sanayi, bir ülkenin gelişimi açısından önem arz etmektedir. Bu durum, kuşkusuz yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de geçerliydi. 1920'lerde başlangıç seviyesinde olan bu ekonomi dalında, 1930'ların başlarından itibaren uygulanan devletçilik politikasına ve hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına bağlı olarak sanayileşme noktasında ilk ciddi adımlar atıldı. Bunlardan biri de temelinin 1934 yılında atıldığı ve 1935'te açılışının yapıldığı Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'ydı. Bu yıla kadar cam üretiminin yapıldığı fabrika olarak adlandırabileceğimiz bir kurumun olmaması, fabrikanın açılmasının cam üretimini geliştirmesi açısından önemini ortaya koymaktadır.

Açıldığı günden itibaren teknolojiyi takip eden fabrika, özellikle Belçika'dan sipariş verdiği makinelerin ülkemize gönderilmesine izin verilmemesi üzerine verdiği mücadele ile dikkatleri çekerken tüm eksikliklere rağmen üretim kapasitesini her geçen yıl artırdı. Avrupa teknolojisini yakalama adına yalnızca yeni model makineleri almakla yetinmeyip yabancı uyruklu, alanında uzman isimleri bünyesine katarak cam üretimi konusunda Türk işçilerine tecrübe kazandırmış oldu.

1940'ların ortalarına kadar geniş yelpazede cam ürünlerinin imal edilmediği fabrikada zamanla pek çok ilkin yaşanması ürün çeşitliliğinin genişlemesi gibi olumlu bir sonucu doğurdu. Yetkililerin 1940'larda verdiği mücadele, 1950 yılı itibariyle meyvesini verdi. Fabrika, gelişen teknolojiyle birlikte büyümeye başladı. Bu yılların sonlarına doğru üretimdeki artış ve büyümeye paralel olarak işçi sayısında artış yaşandı. Akabinde bu hıza karşın 1960'lardan 1990'lara giden süreçte yeni fırınlar ve hatta fabrikanın yeni şubelerinin açıldığı görüldü. Bunu, ürünlerin tanıtımının yapıldığı fuarlar takip etti. Dış temsilcilikler de ürünlerin yurt dışında rağbet görmesi ihracatın artması açısından önemliydi. Genel anlamda hızlı bir gelişim gösteren Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, kendi içinde 1990'ların sonlarına doğru olumsuzluklar yaşamaya başladı. 1998 yılında fabrikanın ilk kez stoklarını azaltmak için kısıtlamaya gitmesi zor günlerin habercisi oldu. 2002 yılında bu fabrikada üretime son verilmesi ise cumhuriyetin ilk cam fabrikasının sonu oldu. Birçok isme, idari kadrolara ve teknolojik gelişmeye tanık olan fabrika, Türkiye Cumhuriyeti'nin cam yapımında adını tüm dünyaya duyurmasını sağladı.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi

44230.210521.19.

44230.210521.16.

44230.210521.11.

44230.210521.9.

44230.210521.15.

44230.210521.4.

44230.210732.60.

44230.210521.1.

32175.128825.18.

32175.128825.5.

32175.128825.4.

32175.128825.1.

30.18.1.2/82.2.10.

30.18.1.2/ 81.104.2.

30.18.1.2/ 52.13.2.

30.18.1.2/ 53.25.14.

30.18.1.2/ 57.62.8.

30.18.1.2/65.44.15.

30.18.1.2/68.71.11.

30.18.1.2/75.48.1.

30.18.1.2/88.90.15.

30.18.1.2/99.19.5.

SALT Research Archives

Taha Toros Arşivi

Karauğuz, Tahir, "Camcılık ve İstanbul'da İlk Cam ve Billür Fabrikası", S 111, , Dosya No: 1, s. 163.

Uzel, Nezih, "Paşabahçe Cam Fabrikası", 11 Ocak 1999, Dosya No 1, s. 62.

Süreli Yayınlar

Gazeteler

Akşam

Anadolu

Cam-İş

CAM-KÖY

Cumhuriyet

Haber

Haber-Akşam Postası

Kurun

Son Posta

Son Telgraf

Südost-Echo

Tan

Tanin

Türk Dili

Ulus

Yeni Sabah

Dergiler

Mühendis ve Makine

Servetifunun (Uyanış)

Şişe ve Cam

Araştırma Eserler ve İnceleme Yapıtlar

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989.

Konya, Fuat, **Benim Paşabahçem**, Azim Matbaa, Antalya, 2011.

Kurban, Baha, "**Cumhuriyetin Kuruluşundan Mühendislik Öyküleri Cam Sanayi**", Mühendis ve Makine, Ekim 2018, s.12-18.

Neşriyat Komitesi, "Ayın Olayları", **Şişe ve Cam**, S 7, Yıl 1, Kasım 1959, s. 10.

Neşriyat Komitesi, "Sosyal Faaliyet (Kuzu Bayramımız)", **Şişe ve Cam**, S 3, Yıl 1, Temmuz 1959, s.9-10.

İnternet Kaynakları

https://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce, Erişim Tarihi. 07.08.2023, Erişim Saati. 14.57.

https://www.pasabahce.com/tr/hakkimizda/tarihce, Erişim Tarihi. 07.08.2023, Erişim Saati. 14.08.

https://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce, Erişim Tarihi. 14.11.2023, Erişim Saati. 20.43.

https://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce, Erişim Tarihi. 14.11.2023, Erişim Saati. 22.00.

EKLER

Ek 1 İnşası Tamamlanan Fabrikaya Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Ziyareti[109]

Ek 2 Başbakan İsmet Paşa, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikasının İlk Temel Taşını Koyarken[110]

[109] **https://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce ,** Erişim Tarihi. 14.11.2023, Erişim Saati. 22.00.

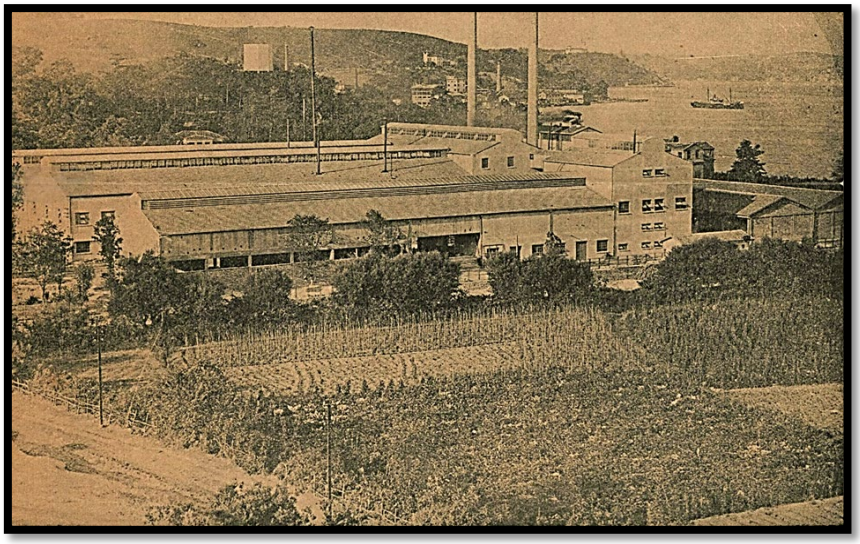

Ek 3 Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikasının Genel Görünümü[111]

Ek 4 Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikasının Yandan Görünümü[112]

[110] **Akşam**, 15 Ağustos 1934, s.1.

[111] **SALT Research Archives**, Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası.

Ek 5 Geleneksel Kuzu Bayramı Şenliklerinden Bir Görünüm[113]

Ek 6 Paşabahçe Gençlik Kulübü İdarecileri[114]

[112] **SALT Research Archives**, Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası.

[113] **Cam-İş**, 1 Temmuz 1955, s.4.

Ek 7 Paşabahçe Gençlik Kulübü Futbolcuları[115]

[114] **Cam-İş**, 1 Kasım 1954, s.4

[115] **Cam-İş**, 1 Temmuz 1955, s.4.

MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İSTANBUL MERKEZLİ MİLLİYETÇİ SİYASET SÖYLEMLERİNE KARŞI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TAVRI

Ramazan Erhan GÜLLÜ[*]

Özet

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası İstanbul'da birçok siyasî grup, çeşitli cemiyet ve partilerle siyaset hayatına yeniden dâhil olmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçişi sonrası başlatılan Millî Mücadele hareketi İstanbul'daki siyaset hayatı üzerinde de etkiliydi. Erzurum ve Sivas kongreleri ile Millî Mücadele hareketinin kendi kurumsal yapısını oluşturması, otoritesini de güçlendirmişti. Bu gelişmeler karşısında İstanbul'da Millî Mücadele'ye tamamen karşı olan siyasî gruplarla birlikte Millî Mücadele'yi haklı ve meşru gördüğünü ifade eden, kendilerinin de milliyetçi politikalar savunduklarını vurgulayan siyasî gruplar ortaya çıkmıştı. Millî Türk Fırkası, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ve Millî Ahrar gibi fırkalar/partiler bu gruplardan bazılarıydı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da faaliyet yürüten bu siyasi partilerin Millî Mücadele yanlısı bir politikaya sahip olduklarına inanmamaktaydı. Ona göre bu faaliyetler tamamen Millî Hareket'i İstanbul'a bağlama çabalarının bir parçasıydı. 1919 seçimleri esnasında bu tavrını açıkça göstermişti. Kara Vasıf, İstanbul'daki seçimleri kontrol etmek amacıyla Heyet-i Temsiliye tarafından İstanbul'a gönderilmişti. Kara Vasıf İstanbul'daki birçok grubun Millî Mücadele hareketi ile birlikte çalışabileceğini düşünmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa bu görüşü doğru bulmuyordu. Paşa, bu tavırları İstanbul'daki siyasi grupların Anadolu hareketine karşı bir siyasi oyunu olarak görüyordu. Fakat onlarla açıktan bir çatışma içerisine girmek de istemiyordu. Bu yüzden İstanbul'daki gruplarla ilişkilerini iyi tutmak istiyor, bu gruplar arasından bazı etkili isimleri kendi tarafına alarak kendisi de onlara karşı bir hamle yapmayı arzuluyordu. Câmi (Baykurt), İsmail Subhi (Soysallıoğlu) ve Bekir Sami (Kunduk) gibi isimler, Sivas Kongresi'nden beri Mustafa Kemal Paşa'nın bu politikayla yanına çektiği isimlerdi ve sonradan da Ankara Hükümeti ile birlikte çalışmaya devam etmişlerdi. Bunlara karşılık Mustafa Kemal Paşa, örneğin Prens

[*] Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Sabahattin gibi isimlerin kendi listelerinden aday olması gibi teklifleri kabul etmemişti. İstanbul'daki siyasî partilerle kurumsal bir ittifaka da girmemişti. İstanbul'un resmen işgalinden sonra bu partilerin çoğu Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ni meşru görmeyerek İstanbul'da siyasete devam etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa sonraki dönemlerdeki beyanlarında, bu durumun siyasî olarak kendisinin haklılığını gösteren en bariz bir delil olduğunu ifade etmişti.

Bu tebliğde, İstanbul'daki siyasi partiler ile Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye arasındaki ilişkiler, milliyetçi siyasî söylem bağlamında ele alınacaktır. Zaman aralığı 1919 seçim süreci ve İstanbul'un resmen işgali ile sınırlandırılacak, işgal sonrası yaşananlar aynı bağlam üzerinden genel bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Temel kaynaklar olarak o dönemde mevcut siyasî partilerin sözcüsü olarak yayımlanan gazeteler, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin yazışmaları, süreçte etkin olan isimlerin sonraki yıllarda yayımladıkları hatıralar kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele,1919 Seçimleri, Liberal Milliyetçilik, Meclis-i Mebusan, Büyük Millet Meclisi.

MUSTAFA KEMAL PASHA'S ATTITUDE TOWARDS ISTANBUL-CENTERED NATIONALIST POLITICAL DISCOURSES DURING THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE

Abstract

After the signing of the Armistice of Mudros, many political groups in Istanbul re-entered political life with various associations and parties. The National Struggle movement launched after Mustafa Kemal Pasha's departure for Samsun had an impact on political life in Istanbul. With the Erzurum and Sivas congresses, the Turkish National Struggle movement established its own institutional structure and strengthened its authority. In the face of these developments, political groups emerged in Istanbul that were completely opposed to the Turkish National Struggle, as well as political groups that expressed that they considered the Turkish National Struggle justified and legitimate, and emphasized that they also advocated nationalist policies. Some of these groups included the Millî Türk, the Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye and the Millî Ahrar.

Mustafa Kemal Pasha did not believe that these political parties in Istanbul had a pro-National Struggle policy. According to him, these activities were all part of the efforts to connect the National Movement to Istanbul. During the 1919 elections, he had clearly demonstrated this attitude. Kara Vasıf had been sent to Istanbul by the Committee of Represantation to control the elections in Istanbul. Although Kara Vasıf thought that many groups in Istanbul could work together with the National Struggle movement, Mustafa Kemal Pasha did not think this view was right. Mustafa Kemal Pasha thought that these attitudes were a political move of the political groups in Istanbul against the National Struggle movement. But he did not want to engage in direct conflict with them. For this reason, he wanted to keep good relations with the groups in Istanbul and wanted to make a move against them by taking some influential names from these groups to his side. Names such as Câmi (Baykurt), İsmail Subhi (Soysallıoğlu) and Bekir Sami (Kunduk) were the names Mustafa Kemal Pasha had drawn to his side with this policy since the Sivas Congress, and they continued to work with the Ankara Government afterwards. After the official occupation of Istanbul, most of the parties in Istanbul did not consider the Grand National Assembly in Ankara as legitimate and

continued their politics in Istanbul. These developments showed that Mustafa Kemal Pasha was right.

In this paper, the relations between the political parties in Istanbul and Mustafa Kemal Pasha and the Comittee of Represantation will be discussed in the context of nationalist political discourse.

Keywords: Turkish National Struggle, Elections of 1919, Liberal Nationalism, Ottoman Assembly of Mebusan, Grand National Assembly

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası, savaşın ardından oluşan karmaşa ortamıyla birlikte İstanbul yeniden canlı bir siyaset hayatına da dönmüştü. Barış görüşmelerine hazırlık hedefinin yanında müttefiklerle – özellikle de İngiltere'yle – yakın ilişki içerisinde olabileceği ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin haklarını daha rahat savunabileceği düşünülen siyasi figürler siyaset sahnesinde görülmeye başlamışlardı.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından birkaç ay sonra (21 Aralık 1918 tarihinde), 1914 yılında yapılan seçimle toplanmış olan ve savaş dönemi boyunca vazifesini sürdüren Meclis-i Mebusan Sultan Vahdettin tarafından feshedilmişti. Yeni bir Meclis için yapılacak seçimler de dönemin şartları nedeniyle bir süre ertelenmiş, Anadolu'da gelişen Kuva-yı Milliye hareketinin de etkisiyle 1919 yılı sonlarına doğru seçim için çalışmalar başlatılmıştı. Seçim sürecinin etkisiyle Meşrutiyet döneminin siyasi oluşumlarının birçoğu tekrar canlandığı gibi yeni cemiyet ve fırkalar da kurulmuştu. İttihat ve Terakki'nin devamı olarak ortaya çıkan Teceddüt Fırkası ile yine İttihatçı bir oluşum olarak kabul edilen Osmanlı Çiftçiler Derneği gibi döneme çok etki edemeyen cemiyet ve fırkalar yanında Hürriyet ve İtilaf gibi önceki dönemin İttihatçı muhalifi fırkaları güçlü söylemlerle siyaset sahnesinde yer almışlardı. Kürdistan Teali Cemiyeti ve Teali-i İslam Cemiyeti gibi merkeziyetçi anlayıştan uzak fırkalar yanında Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi sol görüşlü oluşumlar da siyasette yer bulmuşlardı[1]. Kurulan cemiyet ve fırkaların yanında, farklı grupları bir araya getirerek ortak ve üst siyasi yapılar teşkil etmek isteyen oluşumlar da ortaya çıkmıştı. Bunlardan en meşhuru Milli Kongre Cemiyeti'ydi. Milli Kongre, Dr. Esat Paşa tarafından 29 Kasım 1918 tarihinde, farklı fırka ve cemiyetleri bir araya getirerek milli bir cephe kurmak amacıyla kurulmuş partiler üstü bir cemiyettir. Mütareke henüz imzalanmadan önce, böyle bir birliktelik için çalışmalara başlamış olan Esat Paşa ve arkadaşlarının temel amacı, savaş sonunda oluşan olumsuz ortamda milletin hukukunu müdafaa etmek amacıyla tüm fırka ve cemiyetlerin birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalışmaktı. Kongrenin çalışmalarını Esat Paşa tertip etmekle birlikte başkanlığı o yürütmemekteydi, aslında kongrenin belirli bir başkanı da olmamıştı. Milli Kongre ilk dönemlerde kamuoyunda ciddi bir ilgi ve destek de görmemişti. Seçimlerin yapılacağının ilan edilmesiyle çalışmalarını

[1] Mütareke döneminde siyasi cemiyet ve fırkalar hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C II – Mütareke Dönemi 1918-1922**, İstanbul 1986, Hürriyet Vakfı Yayınları.

hızlandıran kongre, milli bir cephe oluşturmak, seçilecek mebusların milliyetçi kişilerden oluşması ve gayrimüslimlerin de seçime iştiraklerini sağlamak gibi amaçlarla çalışmış, adaylığını desteklediği 15 mebus adayından 8'i Meclis'e girmeyi başarmıştı. Muhalifler tarafından Milli Kongre İttihatçı bir oluşum olmakla suçlanmıştı. İttihatçıların farklı şekillerle Milli Kongre üzerinden siyasi hayata dâhil oldukları ifade edilmekteydi. Seçimden sonra da Milli Kongre Cemiyeti dağılmıştı[2]. Esat Paşa, Milli Kongre'nin kuruluşu sırasında Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey ile de görüşmüş hatta cemiyetin başına Ahmet Rıza Bey'in geçmesini teklif etmişti. Ancak Saray'la da yakın ilişkileri olan Ahmet Rıza Bey bu teklife olumlu yaklaşmamıştı. Ayan Reisliği'nden ayrıldıktan sonra ise Ahmet Rıza Bey kendisi de benzer bir birliktelik kurmak için harekete geçerek "Vahdet-i Milliye" adıyla bir heyet oluşturmuştu. Buradaki çalışmalarından gerekli sonuçları alamayan Ahmet Rıza Bey, başlattığı hareketi fırkalardan bağımsız bir "Milli Blok" teşekkülüne dönüştürmeye çalışmış, bunda da istediği neticeyi alamamıştı. Bu teşebbüs de Ahmet Rıza Bey'in Saray ve çevresini baskı altında tutma girişimi olarak kalmıştı[3].

Mütareke Döneminde Liberal Siyaset

Mütareke döneminin karmaşık siyasi ortamı içerisinde, farklı görüşlerdeki siyasi oluşumlar arasında "liberal" söylemli hareketler de görüşmüştü. Dönemin siyasi gelişmeleri çerçevesinde kimi zaman "liberal milliyetçi" söylemlerle hareket eden liberal siyaset, döneme önemli bir etkide bulunamasa da siyaset içerisinde çeşitli tartışmalar sağlamayı başarmıştı. Liberal siyasi söylemleri savunan cemiyet ve fırkalar büyük oranda Prens Sabahattin taraftarı oluşumlardı[4]. Mütareke döneminde liberal bir siyaset savunucusu ve Prens Sabahattin yanlısı olarak kurulan ilk siyasi yapılanma olan Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti, fiilen mütareke dönemi öncesinde ve Ankara'da kurulmuştu. Cemiyetin kuruluşunda etkili olan esas isim, Yakup Cemil olayı dolayısıyla Ankara'ya sürgün edilmiş olan Satvet Lütfi Bey'di. Fakat cemiyet, İttihatçı muhalifi bir yapı olduğu için mütareke

[2] Milli Kongre Cemiyeti hakkında bkz. Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Ankara 2004, s. 31-35, 238-249.; Tarık Zafer Tunaya, **age.**, s. 150-160.

[3] Taha Niyazi Karaca, **age.**, s. 35-43. Vahdet-i Milliye heyeti çalışmalarını Ahmet Rıza Bey'in kendi anlatımı için bkz. Ahmet Rıza, **Anılar**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul 2001, s. 99-102.

[4] Prens Sabahattin'in Meşrutiyet sürecinden Mütareke dönemi ve sonrasına uzanan siyasi faaliyetleri hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, **Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti**, İstanbul 2023, Ötüken Neşriyat. Bu metinde zikredilen bilgiler büyük oranda bu eserimizden nakledilmiştir.

sonrasına kadar gizli bir örgütlenme şeklinde kalmıştı. Mütarekenin ardından 20 Kasım 1918'de İstanbul'da resmen kurulan cemiyet[5], kısa zaman içerisinde İstanbul'la birlikte ülkenin farklı şehirlerinde teşkilatlanmaya başlamıştı. Cemiyetin başkanı Topçu Feriki Ferit Paşa'ydı[6].

17 Aralık 1918 tarihinde de Selâmet-i Osmâniyye Fırkası kurulmuştu. Kurucular arasında yer alan İsmail Subhi (Soysallıoğlu) Bey'in[7] çıkardığı *Söz* gazetesi ile Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Süleyman Radi Bey'in başyazarı olduğu *Yeni İstanbul* gazetesi, fırkanın "nâşir-i efkârı" (resmî sözcüsü) konumunda idiler. Fırkanın reisi İsmail Hakkı Paşa[8] da liberal görüşleriyle Prens Sabahattin'e yakın bir isim olarak tanınmaktaydı[9].

Cemiyet ve fırkanın faaliyetleri çok uzun sürmemiş, kısa süre içerisinde birleşerek tek çatı altında bir fırka olarak çalışmaya başlamışlardı. 14 Ocak 1919 tarihinde Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile Osmanlı Sulh ve Selâmet

---

[5] "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti", **Sabah,** nr. 10422, 22 Kasım 1918, s. 2.; "Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti", **Yeni İstanbul,** nr. 14, 22 Kasım 1918, s. 1.

[6] "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti Teşkilâtı", **Sabah,** nr. 10432, 2 Aralık 1918, s. 2.

[7] İsmail Subhi Bey 1884 yılında İstanbul'da doğmuştu. Servet-i Fünun dergisinde yazdığı yazılarla basın hayatına girmiş, İttihatçıları desteklemiş hatta bir dönem İttihat ve Terakki'nin yayın organı Şurâ-yı Ümmet gazetesinin iç konularla ilgili yazılarının sorumluluğunu üstlenmişti. Servet-i Fünun ve İkdam gazetelerinin başyazarlıkları ile yazı işleri müdürlüklerini yapmıştı. Milliyetçi görüşleriyle tanınmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Celal Nuri (İleri) Bey ile Âti gazetesini çıkarmış, mütareke döneminde Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye ile Milli Ahrar fırkalarında siyaset yapmış, Söz gazetesini yayımlamıştı. İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'yi desteklemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine bir süre **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinin başyazarlığını da yapmıştı. Burdur Mebusu olarak Birinci Büyük Millet Meclisi'ne de giren İsmail Subhi Bey, daha sonra siyasetten çekilerek bir süre daha gazetecilik ve bazı şirketlerde yöneticilik yapmıştı. 1967 yılında da İstanbul'da vefat etmişti. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, III. Cilt – I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri,** Ankara 1995, s. 206-208.; Uygur Kocabaşoğlu – Aysun Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer"in 100 Atlısı,** İstanbul 2019, s. 445-446.

[8] İsmail Hakkı Paşa 1858 yılında Amasya'da doğmuştu. Harbiye'yi bitirmiş, II. Abdülhamit'e muhalif Jön Türk hareketi içerisinde yer almış ve 1900 yılında Rodos'a sürgün edilmişti. Sürgünden kaçarak Avrupa'ya giden Paşa, Meşrutiyet'in ilânı sonrası yurda dönerek 1908 seçimlerinde Amasya Mebusu olarak seçilmişti. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kurucu üyesi olmuş, sonradan fırka başkanlığı da yapmıştı. 1919 seçimlerinde de Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan yine Amasya Mebusu olarak seçilecekti. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet, II. Cilt: Ayân ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri**, Ankara 1997, s. 529.

[9] Rodos'ta sürgündeyken Mısır'a firar eden İsmail Hakkı Paşa, Damat Mahmud Celaleddin Paşa ile oğulları Sabahattin ve Lütfullah beylerle burada tanışmıştır. Mısır'dan Avrupa'ya Mahmud Celaleddin Paşa ile birlikte giden İsmail Hakkı Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatına kadar da yanında bulunmaya devam etmişti. **Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları,** (Yay. Haz. Orhan Sakin), İstanbul 2014, s. 198-200. Paşa'nın hatıraları, Rodos'a sürgün süreci ve sürgün günlerini anlatmakta, Avrupa'ya firarı ile noktalanmaktadır. Bu yüzden hatıralarında Prens Sabahattin ile ilişkisine dair bilgi bulunmamaktadır.

Cemiyeti'nin birleştikleri açıklanmıştı[10]. Fırkanın başkanı yine İsmail Hakkı Paşa, ikinci başkanı Yahya Adnan Paşa ve kâtib-i umûmisi de Ferit Paşa idi. Kuruluş yeri ve merkezi Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile aynıydı.

Bu arada yine 1919 yılı Ocak ayında İstanbul'da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti adıyla bir cemiyet daha kurulmuştu. Adından da anlaşılacağı üzere Trabzon ve civarında özerk bir idareyi savunan cemiyet, İstanbul'da liberal siyasetin savunucuları arasındaydı. 1919 yılı Eylül ayına kadar çalışmalarını sürdüren cemiyet, bu tarihte kendini feshederek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dâhil olmuştu[11].

Fırka olarak çalışmalarını sürdüren Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nda Prens Sabahattin'in destekçilerinden olan önemli isimlerin başında *Söz* gazetesinin sahibi İsmail Subhi Bey gelmekteydi. Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın olduğu gibi, sahibi İsmail Subhi'nin fırkadan ayrıldığı 19 Nisan 1919 tarihine kadar Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın da İstanbul basınında "nâşir-i efkârı" *Söz* gazetesiydi. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurulmasından bir hafta önce yayımlanmaya başlanan gazete[12], İsmail Subhi'nin fırkadan ayrılışına kadar cemiyetin ve her iki ismiyle de fırkanın sözcüsü olmuştu. Bu tarihe kadar fırkanın resmî açıklama ve çalışmaları *Söz* gazetesinden takip edilebilmektedir. Ayrıca taşrada da fırkanın hem sözcüsü hem destekçisi konumunda gazeteler bulunmaktaydı. İzmir'de *Hukuk-ı Beşer* ile *Sulh ve Selâmet* gazeteleri bunların başında gelmekteydi. *Hukuk-ı Beşer*'in sahibi ve başyazarı Osman Nevres cemiyet olarak kuruluşundan itibaren Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye içerisinde yer almaktaydı. Cemiyetin de fırkanın da yöneticilerindendi ve her iki yapının İzmir şubesinin kurucusu kendisiydi. Özellikle *Sulh ve Selâmet* gazetesinde cemiyetin Prens Sabahattin'e bağlı olduğunu açıkça yazmaktaydı[13]. Sosyalist ve milliyetçi bir dünya görüşüne sahip olan Osman

[10] "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyetiyle Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan", **Âtî,** nr. 367, 15 Ocak 1919, s. 3.; "Fırkaların Tevhidi", **Tasvir-i Efkâr**, nr. 2622, 15 Ocak 1919, s. 2.; "Fırkaların Bugünkü Vaz'iyyeti", Muvakkit, nr. 444, 17 Ocak 1919, s. 1. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası hakkında ayrıca bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası", **Türkiyat Mecmuası**, C 32, S 1, İstanbul 2022, s. 381-403.

[11] Subutay Hikmet Karahasanoğlu, "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Program ve Beyannamesi", **Tarih ve Toplum**, C 16, S 92, İstanbul, Ağustos 1991, s. 42-47.

[12] "İfâde-i Merâm", **Söz,** nr. 1, 13 Kasım 1918, s. 1. 11 Kasım tarihli sayısında Söz gazetesinin yayına başlayacağını duyuran **Âtî**, yeni gazetenin "yeni bir fırkanın nâşir-i efkârı olacağı"nı ifade etmişti. "Söz Gazetesi", **Âtî,** nr. 303, 11 Kasım 1918, s. 4.

[13] Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti, İstanbul'da kuruluşuyla aynı günlerde İzmir şubesini açmak için çalışmalara başlamıştı. Kısa süre içinde açılan şube oldukça aktif çalışmaktaydı. "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti", Yeni Gün, nr. 92, 5 Aralık 1918, s. 2. Şubeyle ilgili haberler Sulh ve Selâmet gazetesinde sık sık yayımlanarak ahaliden cemiyete destek istenmekteydi. "Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti –

Nevres, Hasan Tahsin müstear ismiyle yazılar yazmaktaydı. Osman Nevres, Prens Sabahattin'in düşüncelerine sıkı sıkı bağlıydı ve Prens Sabahattin'i açıktan desteklemekteydi. Sonradan fırka içerisinde oluşan görüş ayrılıkları neticesinde Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın, Hürriyet ve İtilaf'ı destekleyen politikalarını gerekçe göstererek fırkadan istifa etmişti. Böylece Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan benzer gerekçelerle ayrılan ilk yönetici ve yazarlardan birisi Osman Nevres olacaktı. Gazetesini yayımlamaya devam eden Osman Nevres (Hasan Tahsin), İzmir'in işgal edildiği günün akşamı yaşanan bir kargaşa sırasında bir Yunan teğmene silah sıkmış ve bir anda yaşanan çatışma içerisinde öldürülmüştü[14].

Fırkanın, cemiyet olarak kurulduğu ilk dönemdeki Prens Sabahattin etkisi, *Sulh ve Selâmet* gazetesinde daha net görülmekteydi. Gazete, *Hukuk-ı Beşer*'in 10 Aralık 1918 tarihinde "hissiyât-ı İslâmiyye'yi rencide eden bazı yayınları" dolayısıyla kapatılması[15] üzerine aynı kadro tarafından yayımlanmaya başlamıştı. *Sulh ve Selâmet* gazetesi kendisini açıkça "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin nâşir-i efkârı" olarak tanıtmaktaydı[16]. Ayrıca gazete cemiyetin Prens Sabahattin'e bağlı olduğunu da açıkça yazmaktaydı. Cemiyet, "Prens Sabahattin Bey'e mensub Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti" olarak tanıtılmaktaydı[17]. Cemiyet ile Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın birleşerek yeni fırkayı oluşturmasından birkaç hafta sonra *Hukuk-ı Beşer* yeniden yayımlanmaya başlanınca *Sulh ve Selâmet* de yayın hayatından çekilmişti[18]. *Hukuk-ı Beşer* ayrıca çeşitli kapatma cezaları

Prens Sabahaddin Beyefendi'nin Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti İzmir heyet-i merkeziyesi teşekkül ederek hükümetten ruhsat-ı lâzimesi istihsal edilmişdir", **Sulh ve Selâmet**, nr. 7, 10 Ocak 1919, s. 1.

[14] Uygur Kocabaşoğlu – Aysun Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını** …, s. 95-96.; Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922),** Ankara 1989, s. 7-8.; Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 – Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara 1997, s. 125-126.

[15] "Hukuk-ı Beşer gazetesi 10 Kanun-ı Evvel 1334 tarih ve 29 numrolu nüshasında hissiyât-ı İslâmiyye'yi rencide edecek ve binâen aleyh tahdiş-i ezhânı mucib neşriyâtda bulunduğundan dolayı idâre-i örfiye kararnamesinin altıncı maddesine tevfikan bilâ-müddet tatil edilmiştir.", **Köylü**, nr. 6159, 11 Aralık 1918, s. 2.

[16] Sulh ve Selâmet, nr. 1, 4 Ocak 1919, s. 1. İzmir'de yayımlanan Köylü gazetesi de Hukuk-ı Beşer'in kapanıp yerine Sulh ve Selâmet'in yayımlanmasını şu şekilde duyurmuştu. "İstirahat köşesine çekilen Hukuk-ı Beşer yerine Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârı olan Sulh ve Selâmet gazetesi çıkmaya başladı." Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, s. 8.

[17] "Vilâyet Havâdisi", **Sulh ve Selâmet**, nr. 3, 6 Ocak 1919, s. 2.

[18] Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, s. 8.; Berber, **Sancılı Yıllar** …, s. 126-127.; Kocabaşoğlu – Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını …,** s. 115-116.

dolayısıyla zaman zaman isminde eklemeler yapılarak yayımlanmış, *Öz Hukuk-ı Beşer* ve *Hür Hukuk-ı Beşer* isimleriyle de çıkmıştı[19].

Osman Nevres'in kısa süre sonra Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan ayrılmasıyla *Hukuk-ı Beşer* de fırkanın sözcüsü konumundan ayrılmıştı. Ancak *Sulh ve Selâmet* gazetesinin kısa süreli yayın dönemi, hem cemiyetten fırkaya dönüşüm sürecindeki sürekliliği hem de cemiyette de fırkada da Prens Sabahattin etkisinde hareket eden grupları açıkça göstermesi açısından önemlidir. Osman Nevres'in fırkadan ayrılması Prens Sabahattin'e yakın olan kadro içinden bazılarının fırkadan ayrılmaya başlamalarının da ilk işaretiydi. Bir müddet sonra – İsmail Subhi Bey gibi – Prens Sabahattin çizgisindeki farklı kişiler de fırkadan ayrılacaklardı. Ancak fırkadan ayrılana kadar İsmail Subhi Bey ve *Söz* gazetesi açıkça Prens Sabahattin'i ve onun fikirlerini desteklemeye devam ettiği gibi Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın da Prens Sabahattin çizgisinde söylemlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. İsmail Subhi Bey'in ayrılışı sonrası da fırka aynı söylemine devam etmişti. Dolayısıyla Prens Sabahattin yanlılarından bazılarının fırkadan kopuşları, fırkada tamamen bir fikrî dönüşüm yaşandığı anlamına gelmemekteydi. Prens Sabahattin'e yönelik destek ve savunmalar sürekli Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile onu destekleyen gazetelerden gelmekteydi. Bazı isimler değişse de İttihat ve Terakki muhalifliği çerçevesinde Hürriyet ve İtilaf da dâhil olmak üzere muhalif grupların birbirlerine destekleri dikkat çekmekteydi. Ayrıca Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin cemiyet olarak kurulduğu sırada kurucular arasında yer alan Ali Kemal ve Said Molla gibi isimler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden siyaset sahnesine girmesiyle bu fırkaya dâhil olmuşlardı. Aynı şekilde Refik Halid (Karay) da Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye kurulduğu sırada adı zikredilmemekle birlikte kendisinin de orada yer aldığını ancak Hürriyet ve İtilaf'ın tekrar çalışmalarına başlamasıyla bu fırkaya dâhil olduğunu anlatır. Kendisi Sulh ve Selâmet'in çalışmalarından pek de memnun olmadığını belirtmekle beraber[20], ayrılırken "iki fırka arasında ayrılık gayrılık bulunmadığı"nı vurguladıklarını da ifade eder[21].

[19] Hukuk-ı Beşer gazetesinin, Latin harfelerine transkripsiyon edilmiş nüshaları İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı tarafından yayımlanmıştır. **Hukuk-u Beşer: Siyasî, Fennî, İlmî, Edebî, İçtimaî, Ziraî, İktisadî**, (Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir), İzmir 2011, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

[20] Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul 2015, s. 98.

[21] Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, s. 103.

Hatta başlangıçta bir "temas komitesi" kurularak iki fırka arasındaki "dostane ilişkiler" sürdürülmeye çalışılmıştır[22].

İsmail Subhi Bey, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin programına bakıldığında memleketin sorunlarına dair görüşlerinin anlaşılacağını belirtirken temel fikirlerinin İttihatçı karşıtlığı olduğunu da inkâr etmiyordu. Hatta bunu, memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışmakla eşdeğer bir zorunluluk ve millî ihtiyaç olarak gördüklerini şu şekilde belirtiyordu:[23]

> "Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası kuvvetli bir ihtiyâc-ı millî mahsûlüdür. Bu ihtiyâc-ı millî de bir daha âlem-i siyâsetimizde İttihat ve Terakki gibi habîslerin mezâlimine meydan bırakmamak ve memleketi bugün düştüğü hâl-i elîmden kurtarmağa, az çok ta'mîre çabalamaktır. Bunlar öyle iki esâsdır ki el-yevm biz onlardan daha büyük bir ihtiyâc-ı millî tanımıyoruz …"

Diğer taraftan fırka Hürriyet ve İtilaf dışındaki gruplara uzak tavrını sürdürmüş, sonraki süreçte Ahmed Rıza Bey'in Vahdet-i Milliye grubunun çalışmalarına da iştirak etmemişti. "Ahmed Rıza Bey'in samimiyetinden ve vatan aşkından şüphe etmediklerini" ancak "İttihat ve Terakki'den ayrılmış fırkalarla birlikte çalışmayı da doğru bulmadıklarını" ifade etmeye devam etmişti[24].

İsmail Subhi Bey ise bir süre sonra fırkadan istifa ederek Millî Ahrar'a katılmıştı. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan istifasını ve gazetesinin de artık fırkayla bir bağının kalmadığını 19 Nisan 1919 tarihinde sunduğu istifa metni ile fırkaya iletmişti. İsmail Subhi kısaca kendisinin fikirlerini net olarak açıklayan ve savunan bir kişi olduğunu, aynı tavrı sergilemeyen Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan ayrıldığını belirtmekteydi. İstifa metni 26 Nisan tarihli *Söz* gazetesinde yayımlanmıştı. Kendisini "adem-i merkeziyet yanlısı" bir "liberal nasyonal" olarak tanımlayan ve bu fikirleri savunan başka bir fırkaya (Millî Ahrar) geçeceğini belirten İsmail Subhi Bey'in istifa metni tam olarak şöyleydi[25]:

---

[22] Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, s. 120.

[23] İsmail Subhi, "Muhâlif Fırkalara Hücûm Ediyorlar – Acaba Muhalif Fırkaların Yeri Yok da İttihat Fırkası'nın Yeri mi Var?", **Söz**, nr. 97, 20 Şubat1919, s. 1.

[24] Müşfik Selami, "Ahmed Rıza Bey ve Vahdet-i Milliye Hey'eti", **Söz,** nr. 142, 7 Nisan 1919, s. 1.; "Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ve Vahdet-i Milliye Hey'eti", **Söz**, nr. 144, 9 Nisan 1919, s. 2.

[25] **Söz**, nr. 151, 26 Nisan 1919, s. 1.

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan İftirak

İstifa-nâme Sûreti

Beş altı ay mukaddem (İttihad ve Terakki) hükûmet ve kuvvetinin inhilâlini müteakib mevcûdiyyet ve menâfi'-i milliyeyi müdâfaaya şitab maksadıyla lekesiz evlâd-ı vatanın etrafına toplanacağı bir âlem rekzi ve bu âlemin suhûlet-i kabûle mazhâriyyeti içün de ona mümkün mertebe husûsiyetden mütecerrid ve muhtasar bir umûmî renk bahsi lâzım geliyordu. Bu yapıldı. (Selâmet-i Osmâniyye) doğdu. (Sulh ve Selâmet) ile birleşdi, ve memleketin sahâ-i siyâsiyyâtında hadîm olmağa çalışarak yaşadı.

El-yevm sulhûn imzâsı takarrüb etdi. Memleketde meslek dâiresinde ayrılınacak ve âsûdegî dâiresinde çalışılacak zamanlar gelmek üzere. Fikirler günden güne muhtelif mesâil muvâcehesinde husûsiyetleri, şekilleri, istikametleriyle zümre zümre ayrılmakda. Artık her ferd, zümre ve mesleğinin – liberal, radikal, klerikal, konservatör, nasyonal gibi – hutûtunu bâriz sûretde çizmeğe ve göstermeğe mecbûrdur. Bendeniz öteden beri (liberal) bir (Osmanlı Türkçüsü)'yüm. Ve (adem-i merkeziyet – teşebbüs-i şahsî) mesleği tâbi'lerindenim. Binaen aleyh bu dâire dâhilinde kat'i hutût ile (liberal nasyonal) bir fırkada çalışmak üzere (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) fırkası heyet-i merkeziyesinden ve a'zalığından istifâ ediyorum. Bi-t-tabi artık (Söz) de (liberal nasyonal) meslek ve kanaât-ı sarîhasını müdafaa edecek ve şimdiye kadar hizmet eylediği (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) camiasının "nîm-resmî nâşir ve müdafaa-i efkârı olmak" sıfatını muhafaza edemeyecekdir.

Keyfiyeti arz vesilesiyle gerek bendenizin ve gerek gazetemin (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) a'za-yı muhteremesi haklarında meveddet ve ta'zîmâtımız ve temâyülât ve temenniyâtımız kâmekân bâki bulunduğunu te'yîde müsaraat eylerim. Ol babda.

19 Nisan 1919
(Söz) Sahibi
İsmail Subhi

İsmail Subhi Bey'in fırkadan ayrılmasına etki eden esas sorunun, Sulh ve Selâmet'in, Hürriyet ve İtilaf ile çok fazla yakınlaşması olduğu söylenebilir. Fırkayı "liberal nasyonal" çizgide olmamakla suçlaması da bu durumun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hürriyet ve İtilaf'a muhalifliği açık olarak bilinen İsmail Subhi Bey'in Sulh ve Selâmet'e dâhil olmasındaki temel nedenler, Prens Sabahattin destekçiliği yanında – kendisi de eski bir İttihatçı olmakla beraber sonradan ayrılarak sert eleştirilerde bulunduğu - İttihatçılara muhalifliğiydi. Bununla beraber Hürriyet ve İtilaf politikalarına katılmayı da doğru bulmuyordu. Benzer şekilde Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne de girmemişti. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan ayrıldıktan sonra Millî Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer alarak bu fırkada siyasete devam etmişti. *Söz* gazetesi de Nisan ayı sonlarında yayın hayatını sonlandırmıştı[26]. İsmail Subhi Bey ise İstanbul'un işgalinden sonra daha önce bahsettiğimiz gibi Anadolu'ya geçmiş ve Millî Mücadele'yi desteklemişti. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Anadolu'da Yeni Gün* gazetelerinde çalışmış, Burdur Mebusu olarak Meclis'e girmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmeleriyle farklı görevlerde de bulunmuştu[27].

Fırkanın İstanbul adayları arasında Millî Mücadele yanlısı basının takdirini alan ve onlar tarafından adaylığı desteklenenler de vardı. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'daki sözcüsü olarak kabul edilen *Yeni Gün* ile sonraki süreçte daha net bir Millî Mücadele yanlısı tavır sergileyecek olan *İleri* gazeteleri, eski Konya ve Trabzon valisi, *İleri*'nin de yazarlarından olan Samih Rıfat Bey'in Sulh ve Selâmet tarafından aday gösterilmesini büyük bir takdirle zikretmekteydiler[28].

İstanbul adaylarından kazanan bulunmamakla birlikte Amasya'dan İsmail Hakkı Paşa ile Kırkkilise'den Mustafa Arif Bey Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası mebusları olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmişlerdi. Diğer fırkaların hepsi çeşitli ittifak veya gruplarla seçime dâhil oldukları için, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası iki mebusuyla mecliste kendi adına mebus bulunduran ve doğrudan kendisini temsil eden tek fırka olmuştu[29].

---

[26] Kocabaşoğlu – Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını …,** s. 38.

[27] Kocabaşoğlu – Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını …,** s. 446.

[28] "Samih Rıfat Bey'in Meb'usluğu", **İleri**, nr. 684, 4 Aralık 1919, s. 4.; "İki Namzed", **Yeni Gün,** nr. 259, 5 Aralık 1919, s. 1.

[29] Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri,** s. 260-261.

Millî Ahrar Fırkası ve Liberal Milliyetçilik

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan kopan Prens Sabahattin yanlılarının önemli bir kısmı, yeni bir siyasi oluşum içerisine girerek "Millî Ahrar Fırkası"nı kurmuşlardı[30]. Millî Ahrar, "liberal milliyetçilik" söylemlerinin de en fazla dile getirildiği siyasi partiydi. Bu söylemlerin arkasında yatan gerçek niyet ise mümkünse Prens Sabahattin'in Sadaret'e getirilmesini sağlayarak, İstanbul'da da milliyetçi bir siyaset takip edildiği propagandası ile Millî Mücadele hareketini etkisizleştirmekti. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul merkezli milliyetçi siyaset söylemlerini tehlikeli ve gerçek dışı bulduğunu sürekli ifade etmiş ve süreç onu haklı çıkarmıştı[31].

Kuruluş beyannamesinde fırka Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkımı vurguluyor, savaş sırasında İttihat ve Terakki Hükümeti'nin politikalarını eleştiriyordu. İmparatorluk içindeki farklı unsurların baskı veya bir parti etrafında birleştirilmeleri gibi yöntemlerle bir arada tutulamayacağının anlaşıldığı, bu yüzden "içtihad" siyasetine dayanan millî bir fırka kurmak istendiği belirtilirken, millî azınlıkların da "kadîm cemaat haklarına bağlı olarak" siyasi teşkilat kurma haklarının savunulduğu ifade edilmekteydi. İttihat ve Terakki politikaları uzun uzun eleştirilirken, Türklerin çoğunlukta olduğu Osmanlı topraklarını bölmeye çalışmanın yanlışlığı üzerinde duruluyordu. İttihatçıların en büyük yanlışlarının "fütuhat arzuları" ve "merkeziyet idaresi" olduğu ifade edilmekteydi. Ülkenin kalkınmasının şartı olarak milli sınırlar içinde merkeziyetçilikten kurtulmuş, bürokrasiden sıyrılmış, tarım ve sanayiye dayalı ekonomik politikaların hayata geçirildiği bir yapının şart olduğu savunuluyordu. Liberal milliyetçilik söylemiyle ortaya atılan temel prensipler de fırkanın vurguladığı bu hususlardı. Kısaca özetlenecek olursa, programında da ifade edilen görüşler çerçevesinde fırka Prens Sabahattin'in Meşrutiyet döneminden beri savunduğu fikirleri savunmaya devam etmekte, merkeze bağlı yerel yönetimlerin kendi idarelerinde serbest bırakılmalarını savunmaktaydı. Ancak Wilson prensiplerine de bağlı kalınarak Türklerin çoğunlukta oldukları İstanbul ve Anadolu topraklarında millî Türk devletinin

[30] Millî Ahrar Fırkası hakkında ayrıca bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Millî Ahrar Fırkası ve Mütareke İstanbul'unda Liberal Milliyetçilik", **Prof. Dr. Hikmet Öksüz'e Armağan**, (Editörler: Ahmet Köksal – Veysel Usta), Trabzon 2022, s. 265-278.

[31] Millî Ahrar ve Prens Sabahattin taraftarlarının İstanbul merkezli milliyetçi siyaset söylemleri ve Anadolu hareketi ile ilişkileri hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Türkiye'nin Yakın Tarihine Dair Bir Propaganda: Prens Sabahattin Millî Mücadele Taraftarı mıydı?", **Tarih Dergisi – Turkish Journal of History**, S 81, İstanbul 2023, s. 33-61.

tanınmasının sağlanması için çalışılacağı da belirtilmekteydi. Genel anlamıyla beyanname liberal bir milliyetçiliğin uygulanma tarzını izah etmekteydi[32].

Millî Ahrar, siyasi partilerle ilgili çalışmalarda genel olarak kabul edilen tanımlamayla, "Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selâmet-i Osmaniye ile İttihatçılardan kopan bir kısım kişiler tarafından kurulmuştu; adem-i merkeziyetçi yönetimden yana, Millî Mücadeleyi desteklemiş bir partiydi."[33]

Öncelikle ifade etmek gerekir ki fırka açıkça Millî Mücadele'yi destekleyen bir siyasi kuruluş değildi. Mütareke İstanbul'unda böyle bir söyleme sahip olan siyasi bir fırkanın faaliyette bulunabilmesi de zaten mümkün değildi. Ancak Erzurum ve Sivas kongrelerinden itibaren Millî Ahrar Fırkası'nın kurucu ve üyelerinden bir kısmı Millî Mücadele hareketine dâhil olmaya başlamış, İstanbul'un işgali sonrası da fırka mensuplarından Ankara'ya geçerek Millî Mücadele'ye destek verenler olmuştu. Ancak fırka o süreçte faaliyetlerini durdurmuş, mensuplarının bir kısmı da İstanbul'da kalarak İstanbul merkezli siyaset çabalarına devam etmişlerdi. Dolayısıyla fırkanın kurumsal olarak Millî Mücadele yanlısı olduğunu iddia etmek doğru değildir.

Fırkanın kurucuları da doğrudan Millî Mücadele taraftarı olarak ortaya çıkmadıklarını, aslında Hürriyet ve İtilaf'ın yanlış gördükleri siyasi tarzına karşı böyle bir harekete giriştiklerini ifade etmektedirler. Ahmed Bedevî Kuran'ın aktardığı şekliyle fırkanın kurucularından Mahir Said Bey'e göre, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası, zamanın ve ahvalin temelden değiştiğini bir türlü anlayamamıştı." Mahir Said Bey, "bu fırka programının, çeşitli unsurlardan terekküp eden imparatorluğun hürriyet ve adalet prensiplerine tevfikan idamesi için yapıldığını, halbuki memlekette şimdi hemen Türk'ten başka unsur kalmadığını, yeniden siyasete atılırken milliyet esasının ehemmiyetle dikkate alınmasını" tavsiye etmekteydi. Bu şartlarla seçtiği "vatanseverlerle" de Millî Ahrar Fırkası'nı kurmuştu. Yine Kuran'a göre fırka "ortalıktaki ikiliği gidermek" gibi bir amaca da sahipti[34]. Buradaki "ikilik"ten kasıt Anadolu'da gelişen milliyetçi hareketti ve daha sonra fırkanın İstanbul'da, Anadolu hareketinin destekçisi gibi görülmesine neden olan söylemin bir parçasıydı.

---

[32] Millî Ahrar Fırkası Beyannamesi, **Millî Ahrar Fırkası: Beyanname, Program, Nizamnâme-i Dâhili**, Dersaadet 1335, s. 3-10.

[33] Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Partiler Sosyolojisi**, İstanbul 2021, s. 77.

[34] Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul 2000, s. 455.; Ahmed Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, İstanbul 2012, s. 746.

Fırkanın kuruluş çalışmalarında yer alan isimlerden olan Yahya Kemal (Beyatlı)'ya göre ise fırka, İzmir'in işgal edildiği ve milliyetçiliğin yükselişe geçtiği bir dönemde İstanbul'da milliyetçi bir oluşumun eksikliğini doldurmak üzere kurulmuştu. İstanbul'da bulunan müttefik işgal kuvvetleri de Anadolu içlerinde görülmeye başlanan milliyetçi teşekküller karşısında, İstanbul'da böyle bir milliyetçi oluşuma göz yummuşlardı[35]. Yine Yahya Kemal'e göre müttefikler artık sulh görüşmelerinin milliyetçilerle yapılmasının daha sağlam olacağı temayülündeydiler. Bu yüzden İstanbul'da bir milliyetçi oluşumun ortaya çıkması, Anadolu'da gelişen hareketleri kontrol altında tutabilmek ve gerektiğinde irtibatta bulunmak için bir basamak olarak değerlendiriliyordu. Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümeti ise İstanbul'daki diğer fırkaların halk nazarında fazla bir itibarlarının kalmadığı gerekçesiyle ve yükselen milliyetçiliğin engellenemeyeceğini de görerek Millî Ahrar'ın kuruluşuna izin vermişlerdi. Ayrıca fırkanın kurucuları arasında "İttihat ve Terakki'nin azılı muhalifi olarak öne atılmış olanlar" göze çarpmaktaydı ki bu durum da hem müttefiklerin hem de Sultan ve İstanbul Hükümeti'nin kurulduğu sırada fırkaya olumlu bakmalarını sağlamıştı[36]. Fırka, milliyetçi ancak açık ve sert bir şekilde İttihat ve Terakki muhalifi olarak ortaya çıkmıştı[37]. Bu tavır, İstanbul'da fırka etrafında bir örgütlenmeyi kolaylaştırmıştı. Yahya Kemal bu hususu şöyle vurgulamaktaydı:

> "İttihâd ü Terakkî'ye muhâlif olan Türk milliyetperverleri !.. İşte böyle bir teşekkül İstanbul'un ve taşranın nice aklı başında olanları tarafından özleniyordu. Hakikatte Millî Ahrar Fırkası havada dolaşan bu emelden doğmuştu. Bu işin bütün sırrı buradaydı."[38]

Yahya Kemal, fırka kurulduğu gün yapılan toplantıda açış konuşmasını da kendisinin yaptığını ifade etmektedir. (Aslında konuşmanın fırkanın

---

[35] Yahya Kemal, **Eğil Dağlar – İstiklâl Harbi Yazıları**, İstanbul 2008, s. 326.; Yahyâ Kemal (Beyatlı), **Târih Musâhabeleri**, İstanbul 2017, s. 74.

[36] Yahya Kemal, **Eğil Dağlar** …, s. 327.; Yahyâ Kemal (Beyatlı), **Târih Musâhabeleri**, s. 76.

[37] Mete Tunçay ve Erden Akbulut'un Millî Ahrar ile ilgili yorumları da fırkanın temelde İttihatçı karşıtlığından şekillenmesidir: "İttihatçı karşıtı muhalefetin en iyi unsurları, Millî Ahrar Partisi'ni kurdular. Bu parti, bileşimleri ve eğilimleri itibariyle, büyük sermayenin çıkarlarını temsil ediyordu ve yerel koşulları yeterince dikkate almaksızın, olduğu gibi kapitalist Avrupa'nın yöntemlerini benimsemek istiyordu. Daha sonraları, bu partinin en iyi birimlerinin tümü (Cami Bey, Bekir Sami Bey, Rauf Ahmet Bey vb.) milliyetçi parti içinde yer aldı." Erden Akbulut – Mete Tunçay, **Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu**, **1919-1925,** İstanbul 2020, s. 265. (Buradaki milliyetçi partiden kasıt, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve onun devamı olarak kurulan Halk Partisi idi.)

[38] Yahya Kemal, **Eğil Dağlar** …, s. 328.; Yahyâ Kemal (Beyatlı), **Târih Musâhabeleri**, s. 76.

kuruluşunun kamuoyuna ilân edildiği Mayıs ayı sonlarında yapıldığı anlaşılmaktadır.) Açılışta yaptığı konuşmayı da sonraki yıllarda kendisi şu şekilde özetleyerek aktarmıştır:

> "Türk milliyetperverliğini müttefikler, harbi açan ve mütarekede savuşan bir fırkanın malı addetmekle menfaat görüyorlar. Biz bu devletleri bu müddâlarından vazgeçirmeğe uğraşsak bile muvaffak olamayız. Ancak bir hakikat var ki vatanımızın galip devletler tarafından işgalinden sonra Türk milleti ortada hiçbir müteşekkil kuvvete mâlik olmayan bir vaziyetde, öksüz kalmıştır. Hepimizin idrâk ettiğimiz gibi bir memlekette milliyetperverler, öteden beri mütemeddin bir unsurdurlar. Bu unsur Türkiye'nin teşekkülünü ancak Avrupa'da herhangi bir milletin bugünkü zihniyeti ile telâkkî eder; yâni asıl Türk milletinin kendi kadîm yurdu dâhilinde, İttihâd-ı İslâm ve Tûran mevhûmelerinden uzak, kendi lisânı ve örfü havzasında inkişâf ederek yeni bir devlet olmak kaygısındadır. Bu harbin encâmı zaten Türk hududlarını kendiliğinden çizmiş oldu. Türklerin ekseriyyeti ile meskûn kıt'alardan başka her kıt'adan vazgeçen Türk milleti zarûri olarak yeni şekilde bir Avrupa devleti olacaktır. Fırkanın bütün esasları bu realiteden mülhemdir."[39]

Türk milliyetçiliğinin İttihat ve Terakki'ye ait bir fikir olmadığı vurgusu, fırkanın kuruluşunda aslında milliyetçilikten ziyade İttihatçı karşıtlığının egemen olduğunu göstermektedir. Zira Yahya Kemal de aktardığı pasajlarda fırkanın milliyetçi söylemlerinden bahsederken, adem-i merkeziyet savunusu ve fırkanın manda taraftarlığı gibi hususlara değinmemektedir. Kendisinin de – Meşrutiyet sürecinde daha radikal şekilde - fikren destekçisi olduğu Prens Sabahattin'in ise adından dahi söz etmemektedir. Bunlara rağmen fırka, kurulduğu dönemlerde liberal ve milliyetçi bir siyasi oluşum olarak kabul edilmiştir. Hatta Mustafa Kemal Paşa liderliğinde ilerleyen Millî hareketin birkaç ay içinde güçlü ve örgütlü bir hale gelmesiyle fırka, "Sivas Kongresi'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bir tecelli şekli olarak" da vehmedilmiştir[40].

Dönemin İstanbul basınında da bu görüşü destekleyen yazılara rastlanmaktaydı. Önceki süreçte muhalif İstanbul basını Anadolu hareketini

---

[39] Yahya Kemal, **Eğil Dağlar …,** s. 328.; Yahyâ Kemal (Beyatlı), **Târih Musâhabeleri,** s. 76-77.

[40] Yahya Kemal, **Eğil Dağlar …,** s. 326-327.; Yahyâ Kemal (Beyatlı), **Târih Musâhabeleri,** s. 74-75.

ülkeyi yıkıma götüren bir oluşum şeklinde değerlendirmekteydi. Muhalif basın "manda" fikrini işgalden kurtuluşun çaresi olarak savunurken özellikle Anadolu Türklerinin bu fikrin zorunluluğunu görmelerine yönelik adımlar atılması gerekliliğini savunuyorlardı. Çeşitli yazılarla Anadolu'nun İstanbul'la birlikte işgalden kurtulmasının yolunun bu fikir olduğu ifade ediliyor, milletin başka çare arayanlara destek vermemesi isteniyordu. Başka çareden kasıt ise Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketi idi. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra, milletin Kuva-yı Milliye'ye desteğini engellemek adına Anadolu Türklerinin kurtuluşunun İstanbul ile birlikte hareket ederek siyasi çözümler bulmakta olduğu şeklindeki yayın ve propagandalar artırılmıştı. Ali Kemal'in yazılarından örneklerle bu tür propagandalara bakıldığında; "Anadolu Türk'ü bu vatanın temel direğidir" şeklinde görünüşte millî bir söylemle başlayan, ancak devamında Millî Mücadele hareketini hem İstanbul'da hem de Anadolu'da Türklüğü yok edecek bir "çete organizasyonu" olarak tanımlayan bir siyasi söylemle karşılaşılmaktadır. Klasik Millî Mücadele aleyhtarı söylemlerle ahaliye, ülkeyi savaşa sokan ve yıkımına neden olan İttihatçıların tekrar hükümeti ele geçirmeye çalıştıkları, din ve Padişah düşmanlarına destek vererek Türklüğün kurtulamayacağı, İstanbul Hükümeti'nin ve Sultan'ın politikalarına destek verilmesinin zorunlu olduğu şeklinde propagandalar yapılmaktaydı. Manda veya benzeri bir şekilde oluşacak yeni sistemde Anadolu Türklerinin durumu önemliydi çünkü ekonomi ve üretim anlamında da ülkenin canlanabilmesinin yolu Anadolu'dan ve Anadolu Türkleri'nin çalışmasından geçmekteydi. Bu yüzden Anadolu'nun İstanbul'a bağlılığı ve Millî Mücadele hareketine desteğinin engellenmesi zorunluluk olarak görülmekteydi[41].

Ancak Sivas Kongresi sonrası muhaliflerin bu üslubu yumuşamıştı. Örneğin, Millî Mücadele'nin en sert muhaliflerinden olarak bilinen ve Prens Sabahattin'in de en güçlü destekçilerinden olan *Alemdar* gazetesinde, Sivas Kongresi'nin toplanmasından birkaç hafta sonra ve Damat Ferit Paşa hükümetinin istifa ederek yerine Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulduğu günlerde yayımlanan bir yazıda, Heyet-i Temsiliye içinde yer alan Millî Ahrar mensupları örnek gösterilerek "hareket-i milliye" hakkında olumlu görüşler dile getirilmişti. "Hareket-i Milliye" hakkında gösterilen güvensizliğin Damat Ferit Paşa ve kabinesinin "anlaşılmaz bir şekilde"

[41] Ali Kemal'in İstanbul ve Anadolu Türklüğü'ne yönelik bu tür propaganda yazılarına örnek olarak bkz. "Anadolu Türkü", **Peyam**, nr. 259, 18 Ağustos 1919, s. 1.; "İstanbul ve Anadolu: Baş ve Gövde", **Peyam**, nr. 262, 21 Ağustos 1919, s. 1.; "Bizi Ancak Anadolu Kurtarabilir", **Peyam**, nr. 276, 4 Eylül 1919, s. 1.

izledikleri sert politikadan kaynaklandığının ifade edildiği yazıda, Sivas'ta toplanan kongrenin ve millî harekete katılanların[42] İttihatçılıkla alakalarının olmadığının anlaşılmasıyla bu güvensizliğin de artık son bulması gerektiği belirtilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında bulunanlar İttihat ve Terakki ile alakası olan insanlar olmadıkları gibi, Milli Hareket İzmir'in işgali sonrası vatanın diğer kısımlarını korumak amacıyla ortaya çıkmıştı. İzmir'de bulunan Kuva-yı Milliyecilerin Millî Ahrar ile Hürriyet ve İtilaf fırkalarına mensup olanlardan oluştuğu iddia edilirken, Sivas Kongresi'nin İttihatçılıkla alakasının olmadığı da Millî Ahrar mensuplarının kongreye destekleri ve fırkanın kurucularından Bekir Sami Bey'in kongredeki ve Heyet-i Temsiliye'deki görevleri üzerinden delillendirilmekteydi. Millî Ahrar'ın içinde yer aldığı bir hareketin İttihatçılıkla alakası olamazdı. Özellikle Bekir Sami Bey, *Alemdar* için güvenilir bir referanstı ve yazıda "Sivas'ta umûmî bir kongre akdedilmiş ve bu kongreye, İttihat ve Terakki'ye en kuvvetli zamanında bî-amân bir âlem-i muhâlefet açmakla şöhret kazanan ve Millî Ahrar Fırkası müessislerinden bulunan hâmiyyetli ricâl-i hükûmetimizden Bekir Sami Bey riyâset eylemişdir" denilmekteydi[43].

Ancak *Alemdar* örneğinden ve sonraki süreçte Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin Millî Ahrar'a karşı tavırlarından anlaşılacağı üzere, bu süreçte muhalif İstanbul basınının Milli Hareket'e yönelik olumlu görünen tutumunun arkasında yine Millî Ahrar üzerinden Millî Mücadele'yi İstanbul tarafından kontrol edilebilir bir hale çevirme arzusunun olduğu anlaşılmaktadır. Kongreler sırasında muhalif İstanbul basını, Anadolu hareketini hala İstanbul'a bağlanabilir bir yapı olarak değerlendirmekteydi[44]. Zira bir süre Mustafa Kemal Paşa'yı da İttihatçılıkla ilgisi olmadığı gerekçesiyle olumlu bir tavırda ele alan *Alemdar* gazetesi, daha sonra hem Paşa'ya hem de Millî Mücadele hareketine çok daha sert söylemlerle karşı çıkmaya başlamıştı. Özellikle *Alemdar*'ın sahibi Ref'i Cevad yazılarında Millî Mücadele'yi "İttihatçılığın Anadolu'da yeniden canlanması" şeklinde değerlendirecek, İzmir'in işgali dâhil Anadolu'daki işgal sürecinin sorumlusu olarak da Millî Mücadele hareketini gösterecekti[45]. Bu sert

[42] Sivas Kongresi'ne katılan delegeler hakkında bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, "Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegelerine Dair Bazı Tespitler", **Tarih Dergisi – Turkish Journal of History,** S 71 İstanbul (2020/1), s. 473-496.

[43] "Hareket-i Milliye – Hakikatin Tezâhürüne Doğru" – "Artık yanlış telâkkilere nihayet vermenin zamanı gelmişdir.", **Alemdar**, nr. 293-2593, 4 Ekim 1919, s. 1.

[44] Basının bu süreçteki tavrı hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, **İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941),** İstanbul 2021, s. 78-79.

[45] Şaduman Halıcı, **Mütareke Döneminin İşbirlikçileri: Yüzellilik Gazeteciler,** İstanbul 2021, s. 197-201.

dönüşümde de Anadolu hareketinden beklenenlerin gerçekleşmemesi etkili olduğu gibi Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Anadolu hareketini kontrol çabasının sonuçsuz kalmasının da etkisi vardı. Aslında başlangıçta Mustafa Kemal Paşa ile Ali Rıza Paşa hükümeti arasındaki ilişkiler oldukça ılımlıydı. Seçimlerin yapılması hususunda anlaşılmıştı ve İstanbul'da Heyet-i Temsiliye'ye yakın isimler aracılığıyla da hükümetle temasta bulunulmaktaydı. Ancak seçim süreci ve sonrasında gelişen olaylar hükümetle ilişkileri germişti. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta Ali Rıza Paşa hükümetinin faaliyetlerini çok sert eleştirir[46]. Ayrıca Millî Ahrar'ın Sivas Kongresi sonrası Heyet-i Temsiliye ve Millî Mücadele hareketi üzerinde etkinlik oluşturabilmesi de söz konusu olmamıştır. Hatta 1919 Meclis-i Mebusan seçimleri sırasında, Heyet-i Temsiliye tarafından İstanbul seçimlerini kontrol altında tutabilmek amacıyla İstanbul'a gönderilmiş olan Kara Vasıf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya 6 Kasım 1919 tarihli bir telgrafında "Millî Ahrar'ı yıkıyoruz" demekteydi. İstanbul'daki siyasi ortama dair bilgi veren Vasıf Bey, "Sulh ve Selâmet'i tamamen kazandık demektir. Milli Türk kezâ bizim, Milli Ahrar'ı yıkıyoruz. Milli Kongre yola gelecek" demişti. Mustafa Kemal Paşa ise bu siyasi grupların hiçbirine güvenmiyor ve Nutuk'ta Vasıf Bey'in sözlerini "vâhi (boş) şeyler" olarak değerlendiriyordu[47].

Milli Türk Fırkası da 1919 seçimleri esnasında Ahmet Ferit (Tek) başkanlığında İstanbul'da kurulan ve milliyetçi söylemlere sahip olan bir fırkaydı. Mustafa Kemal Paşa kurumsal olarak bu fırkanın çalışmalarını da gerçekçi bulmamaktaydı ve yakın ilişki içerisinde olmak istememişti. İstanbul'un resmen işgali ve Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra fırka mensuplarından Ahmet Ferit (Tek), Adnan (Adıvar) ve Hamdullah Suphi gibi isimler Ankara'ya geçerek Millî Mücadele hareketine fiilen katılmışlardı. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya da yakın isimler haline gelmişlerdi. Ancak İstanbul'daki çalışmaları sırasında bu derece bir yakınlık söz konusu olmamıştı[48].

Millî Ahrar Fırkası'ndan, Aydın Sancağı'ndan Câmi Bey ile Amasya'dan Bekir Sami Bey seçimi kazanarak Meclis'e girmişlerdi ancak fırka sadece İstanbul'dan seçimlere dâhil olduğu için onlar da Meclis'te Millî Ahrar'ı temsil etmemekteydiler. Bekir Sami ve Câmi Beyler

[46] Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1927, s. 225-245.

[47] Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk,** s. 163.

[48] Milli Türk Fırkası hakkında bkz. Tunaya, **age.**, s. 531-533.

örneklerinde görüldüğü gibi her iki isim de İstanbul'un işgali sonrası Millî Mücadele'yi desteklemeye devam ederek Ankara'ya dâhil olmuşlar ve oradaki mücadeleye destek vermişlerdi. Benzer şekilde İsmail Subhi Bey gibi fırka mensuplarından Ankara'ya geçerek fiilen mücadelenin içinde yer alanlar yanında İstanbul'da kalsa da Millî Mücadele'yi fiilen ve fikren destekleyen Millî Ahrar mensupları da bulunmaktaydı. Bunlar haricinde kalarak İstanbul'da önceki fikirleri çerçevesinde siyasi faaliyetlerine devam etmeye çalışanlardan Meclis-i Mebusan'a dâhil olmak isteyenler başarılı olamadığı gibi, diğerleri de seçim sonrası aktif mücadelede bulunamamışlardı.

SONUÇ

İstanbul merkezli olarak yürütülen liberal siyasetin temel amacı, İttihat ve Terakki aleyhtarlığını milliyetçilikle birleştirerek, kendilerince yeni ve farklı bir politik duruş ortaya koymak olmuştur. Belki bir "üçüncü yol" arayışı olarak da değerlendirilebilecek olan bu siyasetin arkasında büyük oranda Prens Sabahattin yer almaktadır. Sadaret'e geçerek İstanbul siyasetinde etkili olmak isteyen Prens, Damat Ferit'in Millî Mücadele aleyhtarı söylem ve faaliyetlerinin başarısızlığı karşısında Anadolu Hareketi ile ılımlı bir siyaset takip etmeyi uygun bulmuştur. Bu sayede – belki Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin de desteklediği – bir kabine kurmayı hedeflemiştir. Bu siyaseti başarıya ulaşsa idi kendince Anadolu hareketini İstanbul'a kolaylıkla bağlayabileceğini ve kendi siyasi programını kolaylıkla uygulayabileceğini düşünmüştü. Ancak bu siyasetinde hiçbir başarı elde edememişti.

İstanbul'da İngiliz siyasetiyle çatışmayan ve Sultan'la ilişki halindeki liberal ve milliyetçi bir siyasetin konjonktürel olarak başarılı olacağı düşünülmüştü. İşgal altındaki İstanbul'da böyle bir politik duruşun Millî Mücadele taraftarlığı olarak yorumlanacağı da düşünülüyordu. Yahya Kemal ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin de bu siyasetin içinde yer almaları, sadece bu grubun "milliyetçi" söylemlerine inandırıcılık katma ve Anadolu hareketi karşısında referans oluşturma amacı taşıyordu. Genel olarak liberal politikalardan vazgeçilmiş değildi. İstanbul'un resmen işgali sonrası sergilenen tavır da bunu doğrulayacaktı. Ancak özellikle 1919 seçim sürecinde milliyetçilik vurgusuyla izlenecek siyaset sayesinde Anadolu hareketi ile temas sağlamak, İstanbul'da yürütülen milliyetçi siyasetin esas olduğu Anadolu'ya da kabul ettirilerek Anadolu hareketini tasfiye etmek hedefleniyordu. Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele taraftarları, bu siyasetin Millî hareketi İstanbul üzerinden etkisizleştirme çabalarının bir ürünü olduğunu görmüşlerdi. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa bu gruplarla ortak hareket etmek yerine onların arasından çeşitli devlet adamı ve aydınları kendi tarafına çekmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştu. İsmail Subhi, Bekir Sami ve Câmi Beyler gibi Millî Ahrar Fırkası'nın önde gelenlerinin sonradan Ankara'ya bağlı bir siyaset takip etmeleri bu başarının göstergelerindendi.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki siyasi grupların milliyetçi politikalar savunmalarını "boş şeyler" olarak tanımlarken, bu gruplarla ortak hareket edilmesinin sadece İstanbul'da geçici bir tavır olduğunu da ifade etmiş oluyordu. Sivas Kongresi'nden İstanbul'un resmen işgaline kadar olan

süreçte bu gruplardan kendi tarafına dâhil olanlarla birlikte hareket ederken İstanbul'da fiilî bir birliktelikten uzak durulmasını istemesi bu durumun kanıtıydı. Paşa, siyasetin tamamen Anadolu merkezli sürdürülmesini istemiş, Meclis'in açılmasıyla da tek siyasi yetkili merci olarak Büyük Millet Meclisi'nin kabul edilmesini sağlamıştı. Bu süreçte Meclis'e ve Millî Mücadele'ye dâhil olanlar haricindeki İstanbul siyaseti de tamamen tasfiye edilmişti.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Alemdar

Âtî

İleri

Köylü

Peyam

Sabah

Söz

Sulh ve Selâmet

Tasvir-i Efkâr

Yeni Gün

Yeni İstanbul

Eserler

Ahmet Rıza, **Anılar**, İstanbul 2001, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş.

Akbulut, Erden – Tunçay, Mete, **Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu, 1919-1925**, İstanbul 2020, Yordam Kitap.

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922),** Ankara 1989, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 – Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı,** Ankara 1997, Ayraç Yayınevi.

Beyatlı, Yahya Kemal, **Eğil Dağlar – İstiklâl Harbi Yazıları,** İstanbul 2008, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Beyatlı, Yahyâ Kemal, **Târih Musâhabeleri,** İstanbul 2017, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi – Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, III. Cilt: I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri,** Ankara 1995, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk,** Ankara 1927, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını.

Güllü, Ramazan Erhan, **İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941),** İstanbul 2021, Ötüken Neşriyat.

Güllü, Ramazan Erhan, **Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti**, İstanbul 2023, Ötüken Neşriyat.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet, II. Cilt: Ayân ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri,** Ankara 1997, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Halıcı, Şaduman, **Mütareke Döneminin İşbirlikçileri: Yüzellilik Gazeteciler,** İstanbul 2021, Cumhuriyet Kitapları.

Hukuk-u Beşer: Siyasî, Fennî, İlmî, Edebî, İçtimaî, Ziraî, İktisadî, (Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir), İzmir 2011, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

Karaca, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Ankara 2004, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karay, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab,** İstanbul 2015, İnkılâp Kitabevi.

Kocabaşoğlu, Uygur – Akan, Aysun, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer"in 100 Atlısı,** İstanbul 2019, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul 2000, Kaynak Yayınları.

Kuran, Ahmed Bedevî, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, İstanbul 2012, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Millî Ahrar Fırkası: Beyanname, Program, Nizamnâme-i Dâhili, Şems Matbaası, Dersaadet 1335.

Sarıbay, Ali Yaşar, **Siyasal Partiler Sosyolojisi,** İstanbul 2021, Dün Bugün Yarın Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: II - Mütareke Dönemi 1918-1922,** İstanbul 1986, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları, (Yay. Haz. Orhan Sakin), İstanbul 2014, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Makaleler

Güllü, Ramazan Erhan, "Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası", **Türkiyat Mecmuası**, C 32, S 1, İstanbul 2022, s. 381-403.

Güllü, Ramazan Erhan, "Millî Ahrar Fırkası ve Mütareke İstanbul'unda Liberal Milliyetçilik", **Prof. Dr. Hikmet Öksüz'e Armağan**, (Editörler: Ahmet Köksal – Veysel Usta), Trabzon 2022, Serander Yayınları, s. 265-278.

Güllü, Ramazan Erhan, "Türkiye'nin Yakın Tarihine Dair Bir Propaganda: Prens Sabahattin Millî Mücadele Taraftarı mıydı?", **Tarih Dergisi – Turkish Journal of History**, S 81, İstanbul 2023, s. 33-61.

Karahasanoğlu, Subutay Hikmet, "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Program ve Beyannamesi", **Tarih ve Toplum**, C 16, S 92, İstanbul, Ağustos 1991, İletişim Yayınları, s. 42-47.

Sancaktar, Fatih Mehmet, "Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegelerine Dair Bazı Tespitler", **Tarih Dergisi – Turkish Journal of History**, S 71 İstanbul (2020/1), s. 473-496.

AYASOFYA MOZAİKLERİ VE 1930'LU YILLARDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN KÜLTÜREL DİPLOMASİ BOYUTU

Resul BABAOĞLU[*]

Özet

Türk-Amerikan ilişkilerinin 1930'lu yıllardaki seyrini siyasal tarih ekseninde inceleyen araştırmaların bolluğuna kıyasla, dönemin ince diplomasi yönünü teşkil eden kültürel temas gereken ilgiyi görmemiştir. Olasılıkla, Türkiye'nin yakın dönem tarihçiliğinin baskın karakterinden ileri gelen bu husus, kaynak çeşitliliğinin yarattığı yeni imkânlarla aşılabilecektir. 1930'lu yıllar Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir sayfanın açıldığı bir dönemdir. Arkeolojik faaliyetler iki ülke arasında yeni bir diplomasi imkânı doğurmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde Amerika'daki arkeoloji kuruluşlarının mümbit Anadolu coğrafyasında yoğun kazı çalışmaları yürüttükleri bilinmektedir. Bu dönemde yabancı arkeologlar, Troya'da başlatılan kazılara ek olarak Hatay, Adana, Kadifekale, Yalova ve Sultanahmet civarında yaptıkları kazılarda Anadolu'nun kadim tarihini açığa çıkarmışlardır. Atatürk dönemi Türkiye'sinin Batılı ülkelerle kurmayı planladığı kültürel ve diplomatik bağları güçlendirmesinin yanı sıra, erken Cumhuriyet döneminin tarih anlayışını pekiştirecek tarihsel bilginin elde edilmesine ilişkin beklentiler de söz konusu kazı faaliyetleri için olumlu bir ortam oluşmasını beraberinde getirmiştir. İki savaş arası döneme dair yapılan okumalarda dikkati çeken konular arasında dış politik meselelerden biri olan Ayasofya'nın mozaiklerinin temizlenerek açığa çıkarılması ve bu doğrultudaki genel restorasyon, Türkiye'nin dış politikadaki tercihleri ve kültürel politikalarının somut yansımalarından birini oluşturmaktadır. Türkiye'nin 1930'lu yıllarda kültürel alanda son derece hareketli geçen bir dönem oluşu, bir yönüyle dış politikadan da izler taşımaktaydı. Atatürk'ün kültür devriminin batı medeniyeti yönelimli izler taşıdığının bilinmesine karşın, bu tercihin hangi kanallarla batı ülkeleri ile diplomatik temas imkânları doğurduğu sorusu ise güncelliğini korumaktadır. Bu açıdan bakıldığında, İstanbul'un Bizans mirasının en önemli kalıntıları arasında sayılan Ayasofya'nın yakın tarihin seyri içerisinde geçirdiği dönüşüm,

[*] Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, resul.babaoglu@ikc.edu.tr

Türkiye'nin kültürel ve diplomatik tercihlerini de yansıtan tarihsel bir izlek sayılabilir. Ayasofya'nın doğu ve batı kültürleri için mimari ve manevi bir hazine oluşu 1930'lu yılların Türkiye'sinde izlenen kültür politikalarında da dikkate alınmıştır. Amerikan Bizans Enstitüsü Direktörü Thomas Wittemore'un başlattığı Ayasofya'daki restorasyon Amerikalı diplomatların yakından takip ettikleri bir gelişme olmuştur. Türk-Amerikan ilişkilerinin farklı bir yönünü ortaya koyan bu misyon, Cumhuriyet'in entelektüel kuşağından mutlak bir destek görmüştür. Bu çalışma kapsamında, Amerika'nın Ankara büyükelçiliğinin diplomatik yazışmalarına yansımaları ve dönemin ulusal basınında konunun ele alındığı şekliyle Ayasofya'daki restorasyon bağlamında Türk-Amerikan ilişkilerinin iki savaş arası dönemdeki gidişatı ile alakalı çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Amerika, Ayasofya, Thomas Wittemore, Bizans, Kültürel Diplomasi

HAGIA SOPHIA MOSAICS AND CULTURAL DIPLOMACY ASPECT OF TURKISH-AMERICAN RELATIONS IN THE 1930S

Abstract

Compared to the abundance of studies examining the course of Turkish-American relations in the 1930s on the axis of political history, cultural contact, which constituted the subtle diplomacy aspect of the period, did not receive the necessary attention. Possibly, this issue, which stems from the dominant character of Turkey's recent historiography, can be overcome with the new possibilities created by the diversity of sources. The 1930s was a period when a new page was opened in Turkish-American relations. Archaeological activities have created a new opportunity for diplomacy between the two countries. It is known that archeology organizations in America carried out intensive excavations in the fertile Anatolian geography during the Early Republic period. In this period, in addition to the excavations started in Troy, foreign archaeologists unearthed the ancient history of Anatolia in the excavations they carried out in Hatay, Adana, Kadifekale, Yalova and Sultanahmet. In addition to strengthening the cultural and diplomatic ties that Atatürk's Turkey planned to establish with Western countries, the expectations regarding the acquisition of historical information that would reinforce the understanding of history of the early Republican period also brought about a positive environment for the excavation activities in question. Among the issues that draw attention in the readings about the inter-war era, the cleaning of the mosaics of Hagia Sophia, which is one of the foreign policy issues, and the general restoration in this direction, constitute one of the concrete reflections of Turkey's foreign policy preferences and cultural policies. The fact that Turkey was a very active period in the cultural field in the 1930s also had traces of foreign policy. Although it is known that Atatürk's cultural revolution had traces of western civilization, the question of which channels this preference led to diplomatic contact with western countries remains up-to-date. From this point of view, the transformation of Hagia Sophia, which is considered as one of the most important remains of Istanbul's Byzantine heritage, in the course of recent history can be considered a historical path that also reflects Turkey's cultural and diplomatic preferences. The fact that Hagia Sophia is an architectural and spiritual treasure for eastern and western cultures was also taken into account in the cultural policies followed in Turkey in the 1930s. The restoration of Hagia Sophia, initiated by Thomas Wittemore,

Director of the American Byzantine Institute, has been a development closely followed by American diplomats. This mission, which reveals a different aspect of Turkish-American relations, received absolute support from the intellectual generation of the Republic. Within the scope of this study, inferences about the course of Turkish-American relations in the interwar period will be made in the context of the restoration in Hagia Sophia, as the reflections of the American embassy in Ankara on the diplomatic correspondence and the issue in the national press of the period.

Keywords: Türkiye, America, St. Sofia, Thomas Wittemore, American Byzantine Institute

GİRİŞ

Büyük Kilise adıyla anılan ve bugünkü Ayasofya'nın öncülü olduğu düşünülen bazilika biçimli ilk yapı Bizans İmparatoru Constantinus döneminde Yerebatan Sarnıcı'nın olduğu alanda 404 yılında inşa edilmiştir. Bugünkü Ayasofya'nın ise tam kuruluş tarihi ile ilgili farklı görüşler olmasına rağmen, İmparator I. Justiniaus'a karşı başlatılan *Nikea Ayaklanması* sırasında yıkılan eski yapının yerine inşa edilen yapının açılış tarihi olan 27 Aralık 537 tarihinin kabul edilebileceği düşünülmektedir.[1] Doğu Roma İmparatorluğu'nun önemli bir ruhani merkezi olmasının yanı sıra Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinin ardından da camiye dönüştürülerek İslami bir mabed olarak ruhani kimliğini devam ettirmiştir. 1467 yılından sonra da Ayasofya-i Kebir Vakfiyesi ile cami, medrese, imaret, hamam ve etrafındaki yapılarla geniş bir kompleks halini alarak günümüze kadar İstanbul'un sembol hafıza mekanlarından ve evrensel kültür mirasının da önemli bir unsuru olmuştur. Bizans idaresi altında bir kilise olarak inşa edilen yapı, İstanbul'un fethi ile birlikte Ayasofya-i Kebir Camii olarak Osmanlı döneminde kentin önemli yapılarından biri olmuştur.[2] 1453'ten 1934'e kadar şehrin ulu cami niteliğindeki baş camisi olan Ayasofya Camii ve külliyesi şehrin en tanınmış ve önemli eseridir. Ayasofya, köklü tarihsel geçmişi dönemsel tadilat ve güçlendirme çalışmalarını zaruri kılmıştır. 1402'de İstanbul'a gelen İspanyol elçisi Ruy Gonzales de Clavio, Ayasofya'nın harap ve bakımsız durumunu aktarmaktadır. Osmanlı döneminde Ayasofya külliyesine yapılan türbe ilaveleriyle ortaya çıkan geniş komplekste Türk mimarisinin yapı ve çinileri ile süslenmiştir.[3]

Osmanlı döneminde yapıdaki mimari tahribatı gidermek amacıyla Mimar Sinan tarafından yapılan tadilatlar ile Sultan Abdülmecid dönemindeki restorasyon çalışmaları ile Ayasofya Cumhuriyet dönemine kadar fiziken güçlendirilerek tüm ihtişamıyla ayakta kalmıştır.[4] İstanbul'un fethinden 1934 yılına kadar cami olarak kullanılan yapının Bizans İmparatoru tarafından kilise olarak inşa edilmiş olduğu gerçeği Ayasofya'yı

---

[1] Haluk Çetinkaya, "Ayasofya", Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C 8, Edt. Coşkun Yılmaz, Mehmet Akif Aydın, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2016, s. 70.

[2] Ayşe Bedir, "Geçmişte Günümüze Belgelerle Ayasofya", **Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu, 2-4 Ekim 2020, Bildiriler Kitabı**, T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2021, s. 45.

[3] Semavi Eyice, "Ayasofya", TDV İslam Ansiklopedisi, C 4, 2020, ss. 206-210.

[4] Yavuz Yıldırım, "Türk Sekülerizminde Fenemonolojik Bir Yapıt: Mabet'ten Mekâna Ayasofya", **Tarih ve Günce**, S. 11 (Yaz 2022), s. 275.

tarihin farklı dönemlerinde tartışma nesnesi haline getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Hristiyan unsurlarının bu konudaki tutum ve düşünceleri üzerine kesin bilgilerin yokluğu bu konuda fikir beyan etmeyi güçleştirse de İmparatorluğun tasfiye edildiği I. Dünya Savaşı yılları ve Mütareke döneminde bu konuda bir hareketlilik yaşandığı görülmektedir. Özellikle 1918'de toplanan Paris Barış Konferansı'nda Ayasofya'nın kiliseye dönüştürülmesi gündeme gelmiş ve bu konu İstanbul Rumlarının işgal devletlerine yönelik baskı unsurlarından biri haline getirilmiştir.[5] İlk bakışta bu konunun sadece İstanbul Rumlarının bir meselesi gibi görünse de esasında Patrikhane, İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükümeti, Hindistan Müslümanları ve İngiliz parlamenterlerin de dâhil oldukları son derece girift bir konu haline geldiği anlaşılmaktadır.[6] Şubat 1919'da Canterbury Başpiskoposu Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesine destek olmak için bir toplantı düzenlemek istemesi üzerine İngiltere hariciye bürokrasisi bu tarz bir eylemin İstanbul'daki işleri daha da karmaşıklaştıracağı endişesiyle hareket ederek İngiliz siyasetinin geleneksel ihtiyatlı doğasını bozmamıştır.[7]

CUMHURİYET DÖNEMİNDE AYASOFYA

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine intikal eden kültür varlıklarının korunması, Cumhuriyet bürokrasisinin üzerinde önemle durdukları bir konu olmuştur. Atatürk'ün kültür devriminin önemli bir yönünü teşkil eden evrensel medeniyet dairesinin bir unsuru olma hedefi ile de yakından ilişkili olan bu çaba ve istek kültür varlıklarının korunmasını elzem kılmıştır. 1925 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2370 sayılı tezkeresinde Ayasofya Camii'nin merkezi kubbesini tutan payandalardan birinin oturması nedeniyle kubbede tamirat yapılması ile ilgiliydi. Vekiller Heyeti'nde görüşülen bu konunun ele alınması için oluşturulan bir kurul vakit kaybetmeksizin çalışmalara başlamıştır.[8] Cumhuriyetin ilk yıllarında Ayasofya'ya gösterilen ehemmiyetin bir boyutu da Batılı devletler ile geliştirilmek istenen olumlu ilişkilerin sekteye uğratılmaması isteği idi. Bu yıllarda yerli ve yabancı basında yer alan haberlerde Ayasofya'da sürdürülen tadilat çalışmaları bütün ayrıntıları ile yer almış, yapılan yorumlarda da

[5] Bedir, agm., s. 48.

[6] Can Eyüp Çekiç, "İşgal İstanbul'unda Ayasofya'nın Statüsü Meselesi", **Turcology Research**, S 74, (2022), ss. 401-408.

[7] Çekiç, agm., s. 403.

[8] Zeynep Omay Koca, **Cumhuriyet Döneminde Arkeolojiye Bakış (1923-1940)**, Yayımlanmamış YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2012.

yapının çökme ya da başka türlü bir tahribata uğramasının Batı kamuoyunda Türkiye aleyhine bir hava yaratabileceği düşüncesine yer verilmiştir.[9] Bu tarz bir yorumun yer aldığı bir yazıda Avni Lifiji adlı ressam mabedin eşsiz bir Bizans eseri olduğu gerekçesiyle onarılmasını isteyerek bu yapıya gerekli ehemmiyet verilmezse "cihan efkâr-ı umumiyesi karşısında" büyük bir mahcubiyete uğranılacağını dile getirmiştir.[10]

Ayasofya konusunda oluşan yoğun gündem sırasında yaşanan bir gelişme de o sıralarda Amerika'da kurulan Boston Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nün konuya dâhil olmasıdır. 1930'da Amerika'da kurduğu Bizans Enstitüsü'nün İstanbul, Paris ve Boston'daki şubeleri vasıtasıyla adından söz ettirmeye başlayan Whittemore, kuruluşun antetli kağıtları sayesinde Gazi Mustafa Kemal'e ulaşarak Ayasofya'da çalışma izni istemiştir. Resmi makamlar ve etkili insanlarla geliştirdiği ilişki ağları ile tanınan Whittemore'un Türkiye'de de bu maharetlerinin kısa zaman içinde karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Asar-ı Atika Müzelerinin eski Müdürü ve Mebus Halil Ethem Bey'in desteğini alan Whittemore, yaşal prosedürlerin tamamlanması ile Ayasofya'da çalışmalarını başlatacaktır.[11]

7 Haziran 1931 tarihinde Reisicümhur Gazi Mustafa Kemal imzasıyla yayınlanan kararname ile T. Whittemore'un[12] İstanbul Müzesi'nden mütehassıs bir zatın nezaret ve murakabesi altında Ayasofya Camiinin sıvaları altında kalan mozaiklerin meydana çıkarılması ve tetkikatının yapılmasına müsaade verilmesini içeren teklif İcra Vekilleri Heyeti'nin 7 Haziran 1931 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur.[13] ABD'nin İstanbul Konsolosluğuna göre çalışmaların 5-6 yıl sürmesi planlanmış ve çalışma için ayrılan bütçe ise 25.000 Amerikan Doları olarak belirlenmiştir.

---

[9] Erkin Akan, **Cumhuriyet Döneminde Ayasofya**, Yayımlanmamış YL Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2008, s. 32.

[10] **Vakit**, 22 Aralık 1926; aktaran İsmail Kandemir, **Ulu Mâbed Ayasofya**, Ekip Matbaası, İstanbul, 2004, s. 53.

[11] Charles King, **Pera Palas'ta Gece Yarısı, Modern İstanbul'un Doğuşu**, Çev. Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 252.

[12] 2 Ocak 1871 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri/Boston'da dünyaya geldi. Brown Üniversitesi'nden Edebiyat doktoru olarak mezun oldu. Harward Üniversitesi Fogg Art Museum'da Bizans sikke ve kurşun mühürleri konservatörü olarak bir müddet çalışmış, Mısır'da araştırmalar yapan *Egypt Exploration Society* dâhilinde 1911-1926 yılları arasında Amerika'yı temsil etmiştir. Merkezi Boston'da bulunan The Byzantine Institute Inc. Adı altında kurulan cemiyetin kurucu ve başkanlığını üstlenen Whittemore, Ayasofya'daki çalışmalarından önce Mısır'da Aziz Paulus ve Antonius manastırlarında ve 1921'de Bulgaristan'da Filibe yakınındaki Kızılkilise'de çalışmalar yürütmüştür. Semavi Eyice, **Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1951, s. 3.

[13] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Kararlar Daire Başkanlığı 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 20-37-18.

Tahminen 1932 yılında başlaması düşünülen çalışmaların cami cemaatini rahatsız etmemesi için azami dikkat gösterilecek, bu gerekçeyle çalışmalar öncelikle dış dehlizden başlatılacak ve zamanla mabedin diğer galerilerindeki mozaikler temizlenmeye başlayacaktır.[14]

Çalışmalara başlamak üzere İstanbul'a gelen Whittemore basına verdiği demeçte amaçlarının zannedildiği gibi eserleri Amerika'ya götürmek değil, üzerleri badana ile kapatılmış olan mozaikleri temizleyip ortaya çıkarmak olduğunu ifade etmiştir.[15]

Başvurusu hemen olumlu karşılanan Bizans Enstitüsü'nün ilk talebi yapının ibadethane olarak kullanılmasının çalışmaları aksatacağı gerekçesiyle faaliyetine bir süre ara vermiştir. Bir görüşe göre Ayasofya'nın hızlı bir şekilde dini bir mabed olma özelliğini yitirmesine yol açan gelişmeler de bu aşamadan sonra yaşandı. İlk iş olarak Küçük Ayasofya Camii'nin minarelerinin yıktırılması ve Bizans eserlerinin canlandırılarak yapının Bizans hüviyetine büründürülmesi Prof. Thomas Whittemore'un çalışmalarının genel amacını yansıtmaktaydı. İstanbul Müzeler Genel Müdürü Aziz (Ongan) Bey, bu görüşü paylaşırken mozaiklerin temizlenmesi için kurulan komisyonun üyelerinden Prof. E. Unger ise yapının içindeki Türk-İslam sanatının örneklerinden olan levhaların yerlerinde bırakılması görüşünü savunmaktaydı. Dönemin Maarif Vekili Abidin Özmen ise Aziz Bey ve Prof. Whittemore ile aynı görüşü paylaşmış ve İstanbul'da bulunan ve tıpkı Ayasofya gibi camiye çevrilen mabetlerin de asıllarına uygun bir şekilde restorasyonunu savunmuştur.[16]

Lozan Antlaşması'ndan sonra Batı ülkeleri ile ilişkilerinde normalleşme dönemine giren Türkiye'nin bu yıllarda Lozan'dan arta kalan sorunların çözümü ve uluslararası yalnızlıktan kurtulmak için yoğun bir diplomasi yürüttüğü bilinmektedir. 1932'de Milletler Cemiyeti'ne dahil olan Türkiye'nin kurucu elitleri iki savaş arası dönemin revizyonist aktörleri karşısında sınırlarını korumak ve çağdaş devletler arasındaki yerini almak için Batılı devletlerle karşılıklı iyi niyet anlayışına dayanan ilişkiler geliştirmiştir.[17] Bu dönemde Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin ağırlık

[14] National Archive (NA), Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Embassy of the United States of America/İstanbul (Joseph C. Grew) to The Secretary of State/Washington, July 22, 1931, 867.4033/3.

[15] **Milliyet,** 11 Şubat 1932.

[16] Kandemir, **age.**, s. 53.

[17] Gökhan Çetinsaya, "Dış Politikanın Yüz Yılı: Süreklilik ve Değişim", **Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe**, Der. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 192. (181-225)

merkezinin İngiltere'den Amerika'ya doğru kaydığı söylenebilir. Ne var ki Amerika Birleşik Devletleri ile olumlu ilişkiler geliştirmek İngiltere ile sorunsuz bir ittifak yürütmekten daha kolaydı. Her şeyden önce, İngiltere'nin aksine Amerika'nın Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkiler emperyal ve yayılmacı motivasyonlar taşımıyordu.[18] Dolayısıyla Amerika ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi, "Pax Americana" nın küresel siyasal düzende başat aktör olduğu dönem için Türkiye'nin kurucu kadrolarının bilinçli bir politik manevrasına tekabül ediyordu.

Ayasofya'nın müze statüsüne dönüştürülmesinde atılan ilk adımlar restorasyon çalışmalarından sonraya denk gelmektedir. Bu dönemde Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi kararında etkili olan gelişmeler üzerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre, Gazi Mustafa Kemal'in Ayasofya'ya yaptığı bir ziyaret sırasında yapının bakımsız ve harap bir halde oluşu ve güvercinlerin binanın farklı bölümlerinde yuva yapmaları gibi olumsuzluklar bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Aynı şekilde Maarif Vekili Abidin Özmen'in 1934'te Ayasofya'ya yaptığı ziyarette yapının perişan haldeki durumu aynı etkiyi yaratmıştır.[19] Sonuç olarak Müzeler Genel Müdürü Aziz Bey'e yaptığı ziyarette konuyu gündeme getiren Abidin Özmen, Ayasofya Camii'nin müzeye dönüştürülmesi ve burasının Bizans ve Osmanlı eserlerini kapsayan bir müze olacağını açıklayarak konuyu ilk kez gündeme getirmiştir.[20] Abidin Özmen bunun üzerine anıtın müzeye dönüştürülmesi için bir komisyon kurulmasını önermiş ve hemen orada daktilo ettirdiği emri imzalayarak Müze Müdürü'n e vermiş, aynı yazı İstanbul Valiliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü'ne gönderilmiştir.[21]

Aziz Ongan'ın başkanlığında müze müdürleri, mütehassıslar, belediye temsilcisi ve Vakıflar müdür ve mimarlarından kurulan bir komisyon çalışmalarını başlatarak hazırladığı raporu 27 Ağustos 1934 tarihinde bakanlığa vermiştir. Ayasofya'nın statüsünde planlanan değişiklik aynı

---

[18] Dilek Barlas, Şuhnaz Yılmaz, " Managing the Transition from Pax Britanica to Pax Americana: Turkey's Relations with Britain and the US in a Turbulent Era (1929-1947)", **Turkish Studies**, 17:3, s. 452. (449-473)

[19] Bedir, agm., s. 59.

[20] Erdem Yücel, "Belgelerin Işığı Altında Ayasofya'nın Müze Oluşu ile İlgili Bazı Gerçekler", **Türk Dünyası Araştırmaları,** S 78, (Haziran 1992), s. 186.

[21] Aynı yer. Başbakanlık'tan Evkaf Vekâlet'ine gönderilen evrak 24 Kasım 1934'te Vekiller Heyeti'nin onayını alarak 1 Şubat 1935'te resmi olarak Ayasofya Müzesi açılmıştır. Atatürk'ün de müzeyi ziyaretinin ardından Ayasofya'nın içerisinde muhtelif eşyanın teşhir edileceği bir Bizans Müzesi kurulması gündeme geldiyse de daha sonra bu fikirden vazgeçilmiştir. Eyice, **Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore**, s. 8.

zamanda geniş ölçekte bir yıkım ve inşaat faaliyetini de içermekteydi. Yapının kampüsüne dâhil edilmiş olan kayyumhane ve öksüzler evi olarak kullanılan bina ve diğer dükkânlarla binanın güney yüzündeki dükkânların istimlak edilerek yıktırılması bu kapsamda yapılacak işlerdendi.[22]

9 Kasım 1934 tarihinde Ramazan ayının ilk gününde cami statüsünde olan Ayasofya'nın kapısına asılan tabelada " Müze, tadilat ve sınıflandırma amacıyla kapalıdır" yazısının yer alması ABD İstanbul Konsolosluğu'na göre memnuniyet verici bir gelişme olmuştur. Aslında Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin emareleri son zamanlarda yazılıp çizilmeye başlamıştı. Diğer yandan, Thomas Whittemore'a Ayasofya'da bulunan ve Bizans kalıntıları arasında önemli gördüklerinin yapının içinde sergilenmek üzere kurulumunun yapılacağı söylenmiştir. Konsolosluk yetkilileri, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi kararının Ramazan ayına denk getirilmesinin sembolik öneminin altını çizmişlerdir. Özellikle "Kadir Gecesi"nde toplanan kalabalıkların son derece ihtişamlı bir ibadet seremonisini performe etmeleri Ayasofya'yı ikonik bir mekân haline getirmesinden dolayı, hükümetin bu kararının muhafazakâr çevrelerde tepki yaratacağı yorumları yapılmıştır.[23]

Kasım ayının sonlarında Prof. Whittemore, Ayasofya'daki çalışmalarını sonlandırmış ve bir sonraki yılın Nisan ayında çalışmalarına kaldığı yerde devam etmek üzere İstanbul'a geri dönecektir. 1934 Kasım ayı itibarıyla Ayasofya'nın iç dehlizindeki haçlar ortaya çıkarılmıştır. Whittemore, Nisan ayında başlayacağı çalışmalarında hedeflediği işleri önceden planlamış ve Ayasofya'nın kuzey-batısındaki mozaiklere ağırlık vereceğini belirtmiştir.[24]

Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin yarattığı tepkiler homojen bir bütünlükten uzaktır. ABD Yakın Doğu İşleri Bürosu'nda yapılan değerlendirmelere göre İstanbul'a gelen turistler alınan bu karardan dolayı büyük bir heyecan yaşarlarken, genel olarak yapının Hristiyanlık dinine ait objeleri barındırıyor olmasının alınan kararın doğruluğunu gösterdiği düşünülmüştür. Ancak ilginçtir ki, özellikle İstanbul'un Rum sakinleri yapının müzeye dönüştürülmesinden hiç memnuniyet duymamışlardır. Ayasofya'nın cami olarak kullanılmasının en azından yapıya dini/ruhani bir mabet statüsü kazandırdığını, müze olarak kullanılmasının ise bu mabedi şov

---

[22] Aziz Ongan, **Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1947, s. 15.

[23] National Archive (NA), Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Embassy of the United States of America/İstanbul (Robert P. Skinner) to The Secretary of State/Washington, December 10, 1934, 867.927/86.

[24] NA, Embassy of the United States of America/İstanbul (Robert P. Skinner) to The Secretary of State/Washington, December 10, 1934, 867.927/86.

mekânına çevireceği için Rum cemaati durumdan duyduğu rahatsızlığı gizlememiştir. İstanbul'daki ABD Konsolosu Skinner, çevresinde bulunan Rumların bu kararın Ayasofya'nın ruhaniyetine saygısızlık anlamına geldiğini düşündüklerini aktarmıştır.[25]

THOMAS WHİTTEMORE'UN AYASOFYA'DAKİ ÇALIŞMALARI

Ayasofya Basilikası'ndaki mozaiklerin temizlenmesi ve restore edilmesi için planlanan çalışmaların başladığı bilgisi Ankara'daki ABD Büyükelçiliği tarafından Washington'a bildirilmiştir. Bu kapsamda ilk iş olarak iç duvarların tamamının titizlikle incelenmesi ve çalışmanın kayıt altına alınması maksadıyla fotoğraflanması şeklinde bir yol haritası belirlenmiştir. Whittemore'un ekibinde çalışan uzmanlardan M. Boston basına verdiği demeçte ilk incelemenin bittiğini fakat mozaiklerin üzerine çekilmiş olan badana ve kireç tabakasının çıkarılması esnasında mozaiklerin dökülmesinden endişe ettiklerini aktarmış, buna engel olmak için de Fransızların Emevi Camii'nin mozaiklerini temizlemekte kullandıkları yöntemi takip edeceklerini ifade etmiştir. Bu yöntemde sabahın erken saatlerinde getirilen sıcak ekmekler mozaiklerin üzerine yapıştırılıyor ve daha sonrasında temizleme çalışmaları başlatılıyordu. Yapının iyi güneş gördüğü aylarda çalışmalara hız verilerek güneş ışığından olabildiğince fazla yararlanılıyordu.[26] Whittemore, mozaiklerin üstünü örten kireç ve badana tabakasını temizleme işini başlattığı dış narteksten iç nartekse kadar dokuz kapı açmıştır. Bunlardan ikisinin üst mozaikleri temizlendikçe birer kâğıt ile üstleri örtülmüştür. Böylece temizlenen mozaikler kapalı tutulmuştur.[27] Açığa çıkan mozaik parçaları seyreltilmiş amonyak ve su solüsyonlarına batırılmış güderiyle yıkanıyor ve ardından yumuşak bir fırça yardımıyla temizleniyordu. Charles King'in anlatımına bakılırsa Thomas Whittemore daha önce bu incelikte bir işte görev almamıştı, ancak maiyetinde çalıştırdığı Venedikli mozaikçiler, Rus ustalar, Fransız antikacılar ve Amerikalı mimarlık tarihçileri sayesinde çalışmalarını titizlikle yürütme olanağı elde ediyordu.[28]

Thomas Whittemore'un Ayasofya'daki çalışmaları dört sezon devam etmiştir. 4 Mayıs-4 Kasım 1935, 5 Mayıs-24 Kasım 1936, 20 Mayıs-23

---

[25] NA, Embassy of the United States of America/İstanbul (Robert P. Skinner) to The Secretary of State/Washington, February 22, 1934, 867.927/87.

[26] Akan, **a.g.t**., s. 33.

[27] Selahaddin Gök, "Camiden Müzeye İlk Adım: Ayasofya Mozaiklerinin Ortaya Çıkarılması", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 31, (Ekim 2022), s. 467. (461-485)

[28] King, **age.**, s. 254.

Kasım 1937 ve 30 Nisan 27 Ekim 1938 dönemlerinde devam ettirilen çalışmalar görüldüğü gibi gün ışığından olabildiğince daha fazla yararlanmak üzerine tasarlanmıştır. Whittemore'un aktardığına göre Türk hükümeti Ayasofya'da sürdürülen çalışmalara her türlü desteği vermekten geri durmamıştır. Halil Edhem, Aziz Ogan ve Dr. Hamit Zübeyr Kosay gibi isimlerin işbirliğine açık tutumları sayesinde çalışmaların hız kazandığı, Whittemore'un anlatımlarında yer almaktadır.[29] Bu isimlere ek olarak Milli Müzeler Mimarı Macit Bey de Whittemore'un çalışmalarında yer almak üzere görevlendirilmiştir.[30]

İki metrekarelik alanda başlatılan ilk çalışmanın neticesinde altından yapılmış müthiş bir mozaik keşfedilmiştir. Elde edilen bu ilk bulgular, çalışmanın sonucunda büyük değer taşıyan keşiflere ulaşılacağı şeklinde yorumlanmıştır. Raporda Byzantine Institute Direktörü Thomas Whittemore'un bu çalışmanın başında olduğu belirtilmiştir. Whittemore'un çalışmalarının Türk idareciler tarafından da desteklendiği anlaşılmaktadır, zira İstanbul Müzesi'nden Macit Bey Whittemore'un çalışmaları için görevlendirilmiştir.[31] Konsolosluk yetkililerine göre Whittemore'un Türkiye'deki hükümet yetkilileriyle arası oldukça iyi durumdaydı, ayrıca Ankara'da Maarif Vekili'nin daveti üzerine Türk Tarih Kongresi'ne katılmak üzere Ankara'ya gitmesi de kayda değer bir gelişmeydi.[32] Tarih Kongresindeki oturumlardan sonra Gazi'nin daveti üzerine Atatürk Orman Çiftliği'ndeki çay partisine katılan Whittemore, Kazım Paşa ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Akçura ile görüşme ve sohbet etme fırsatı elde etmiştir. Büyükelçi Sherrill'e göre Gazi'nin gerek çay partisinde gerekse de Tarih Kongresi'nde Whittemore'un şahsında Ayasofya'daki çalışmaları takdir etmesi Türk-Amerikan ilişkileri açısından da muazzam bir önem taşımaktaydı.[33] Diğer yandan, Whittemore'un Ayasofya'daki çalışmalarına Türk Hükümeti'nin müzahir bir tutum benimsemesi dış basında da takdir görmüştür. Times gazetesinden aktarılan bir haber göre, Türkiye, Ayasofya'daki eserlerin meydana çıkarılmasına yardım ederek sanat

---

[29] Thomas Whittemore, **The Mosaics of Haghia Sophia at Istanbul, Third Preliminary Report Work Done In 1935-1938, The Imperial Portraits of the South Gallery**, Oxford University Press, Boston, 1942, s. 8.

[30] **Milliyet**, 22 Nisan 1932.

[31] National Archive (NA), Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Embassy of the United States of America (İstanbul) to The Secretary of State (Washington), April 14, 1932, 867.927/63.

[32] NA, Embassy of the United States of America (İstanbul) to The Secretary of State (Washington), April 14, 1932, 867.927/71.

[33] NA, Embassy of the United States of America (İstanbul) to The Secretary of State (Washington), April 14, 1932, 867.927/71.

âşıklarının minnettarlığını elde etmiştir.[34] Benzer olumlu dönütlere sanat çevrelerinde de rastlanmıştır. Atina Üniversitesi akademisyenlerinden M. Sotiriu, İstanbul'da bir gazeteye verdiği demeçte Kariye Camii ve Ayasofya'nın mozaiklerinin meydana çıkarılması için başlatılan çalışmanın Türk Hükümeti'nin ne kadar geniş fikirli olduğunu yansıttığını öne sürmüştür.[35]

Whittemore'un kadrosunda aynı zamanda Messrs Gregorini ve Benvenuti adlı iki mozaik uzmanı da bulunmaktaydı. Venedik'teki St. Mark Katedrali'ndeki mozaiklerin temizlenmesi işinde ün yapan bu iki İtalya'nın da Whittemore'un ekibinde yer alması kayda değer bir gelişmeydi. Zira ilerleyen günlerde bu isimlere ek olarak M. Luigi Marangoni de Whittemore'un isteği üzerine İstanbul'a gelip bilgi ve tecrübelerini paylaşmıştır.[36] Marangoni Cumhuriyet gazetesine yaptığı açıklamada daha önce Roma'daki St. Mark Katedrali'nde benzer çalışmalar yaptığı için bu konuda deneyimli bir uzman olduğunu vurgulamıştır. Açıklamayı ilginç kılan bir husus, kendisinin İstanbul'da olmayacağı zamanlarda çalışmaların Whittemore tarafından yürütüleceğine ilişkin üstenci yaklaşım idi.[37] Diğer yandan, İtalyan Büyükelçiliği de bu işbirliğini bir fırsat olarak görüyordu. Neticede Amerikan Bizans Enstitüsü'nün Ayasofya'daki çalışmalarını destekleyen kuruluşların dikkatini çekecekti. Bu işbirliğinin bir diğer faydası da Ayasofya'daki çalışmaların salt Amerikan çabasından ziyade İtalyan-Amerikan işbirliğine dayandığının basına yansıyacak olmasıydı. Ancak Marangoni'nin bu "saçma" amaçlara destek vermediği anlaşılınca da konsolosluğa çağrılarak İtalyan çıkarlarına hizmet etmesi yönünde uyarılmıştır. Buna rağmen Marangoni İtalya'ya döndüğünde bir İtalyan bilim adamı olarak faşist idareye destek anlamına gelecek bir basın açıklaması yapmayı reddetmiştir. Washington'a gönderilen raporda yer alan bu yöndeki ifadelere rağmen Marangoni'nin basına yapmış olduğu bazı açıklamalara rastlanmıştır. Bu açıklamalarda Ayasofya'daki çalışmanın eş koordinatörü olduğunu ileri sürmüştür. İtalyan bilim adamının bu iddiası Türk basınında birtakım kuşkuları uyandırmıştır. En başta Halil Ethem Bey olmak üzere Türk müzeciliğinde neden İtalyan mütehassısların desteklerinin alınmadığı sorusu açıktan dillendirilmeye başlamıştır. Raporda yer alan oldukça dikkat çekici çıkarımlardan biri İtalyan uzmanların faşist partiye üye olmamalarına

[34] **Akşam,** 17 Haziran 1935.

[35] **Vakit,** 19 Ağustos 1933.

[36] **Milliyet**, 13 Nisan 1932.

[37] **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1932.

rağmen ileride Amerikan yetkililerden bir ödül alma arzusuna kapılma ihtimallerinin sorun yaratacağı yönündeki endişe idi.[38]

Aynı yılın Temmuz ayına gelindiğinde İstanbul konsolosluğu tarafından Washington'a gönderilen raporda Whittemore'un çalışmalarının Türk yetkililerin takdirini kazandığına yer verilerek Ayasofya'da önemli mozaiklerin gün yüzüne çıkarıldığı vurgulanmıştır. Kilisenin iç dehlizinde Hz. İsa'nın diz çökmüş bir krala taç giydirmesini resmeden bir mozaik ve iki madalya figürünün keşfedilmesi çalışma ekibinde büyük bir heyecan uyandırmıştır. Prof. Whittemore, bu mozaikleri 886 ve 912 yılları ile tarihlendirmiştir. Aynı şekilde Müslümanların hassasiyetini rencide etmemek için gelişigüzel bir şekilde kahverengi kâğıt ile kaplanmış olan haç figürleri de keşfedilmiştir.[39]

1933 yılının Kasım ayında Thomas Whittemore'un Ayasofya'da oldukça önemli bir mozaik parçasını açığa çıkardığı bilgisi Washington'a bildirilmiştir. Whittemore'un The Oxford University Yayınevi'ndeki kitabının basılmasına kadar çalışmaların durdurulması da aktarılanlar arasındaydı. Çalışmalar esnasında Roma dönemine ait mahzenlerde yapılan temizlik sonucunda altın mozaiklerin zemininde rozet ve haç figürlerinin tasvir edildiği alan keşfedilmiştir. İstanbul Konsolosluğu tarafından Washington'a yollanan ayrıntılı raporda Whittemore'un çalışmaları ile ilgili detaylar yer almıştır. Orta hole açılan dokuz kapıdan bahsedildiği raporda Hz. İsa'nın İmparator VI. Leo'ya taç giydirmesini temsil eden mozaiğin açığa çıkarıldığı aktarılmıştır. Aynı şekilde Hz. Meryem ve Cebrail (a.s.) figürlerinin son derece zengin bir renklendirmeyle temsil edildiği mozaikler de bu çalışmayla ortaya çıkarılmıştır. Kilisenin dış dehlizinde yer alan mozaiklerin açığa çıkarılmasıyla arkeoloji bilimi açısından oldukça kıymetli bir iş çıkarıldığı belirtilmiştir. Whittemore'un en çok zorlandığı nokta buruşmuş mozaiklerin düzleştirilmesi olmuştur. Bakır mengeneler kullanılarak mozaiklerin güçlendirilmesi yeni bir teknik olarak uygulanmıştır. Whittemore'un asit, alkali ya da herhangi bir sıvı kullanmadan sadece metal nesnelerle mozaikleri temizlemesi olumlu sonuçlar vermiştir. Kendi deyimiyle, çalışma boyunca "hiçbir şey eklenmedi ve hiçbir şey eksiltilmedi. Mozaiklere antik bir doküman olarak yaklaştım ve alçının altında oldukları şekliyle sunmak istedim."[40]

---

[38] NA, Embassy of the United States of America (İstanbul) to The Secretary of State (Washington), April 14, 1932, 867.927/63.

[39] NA, Embassy of the United States of America (İstanbul) to The Secretary of State (Washington), April 14, 1932, 867.927/71.

[40] NA, Embassy of the United States/İstanbul (Robert P. Skinner) to The Secretary of Satate (Washington), November 21, 1933, 867. 927/82.

Washington'a gönderilen rapordan Whittemore'un çalışmanın her anını fotoğrafladığı ve renklendirilmiş fotoğrafların oldukça başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Whittemore, 1933 yılında İtalyan uzmanlar yerine İngiliz arkeologlarla çalışmayı tercih etmiştir. İtalyanların Ayasofya'daki çalışmaların İtalyan-Amerikan işbirliğinde yürütüldüğü intibaını oluşturma amacını taşıyan basına verdikleri beyanatların bu kararda etkili olduğunu tahmin etmek olasıdır. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'nun hazırladığı raporda yer alan bilgilere göre Whittemore, Avrupa genelindeki arkeologlarla yakın ilişkiler geliştirmiş olup aynı zamanda Türk yetkililerle son derece olumlu bir iletişim geliştirme becerisi göstermiştir. Dahası 1932 yılında Whittemore Gazi Mustafa Kemal Paşa ile üç kez görüşmüş ve kendisinin desteğini elde etmeyi başarmıştır. Ayasofya'daki mozaiklerin temizlenmesi konusu oldukça hassas bir ince işçiliği gerektirdiği için bu görev birkaç yıla yayılmış ve Prof. Whittemore bir sonraki yılın ilkbahar aylarına kadar çalışmalarına ara vermiştir.[41]

THOMAS WHİTTEMORE'UN AYASOFYA'DAKİ ÇALIŞMALARINA VERİLEN TEPKİLER

Whittemore'un Ayasofya'daki mozaikleri temizleme çalışmalarına beklenmedik bir tepki *La Republique* adlı yayın organından gelmiştir. Gazetenin 21 Ekim günü çıkan sayısında Ayasofya mozaiklerinin temizlenmesi üzerine yer alan eleştirel yazı Büyükelçi Sherill tarafından dışişlerine bildirilmiştir. Okuyucu üzerinde olumsuz etkileri bırakacağı tahmini yapılan yazıda her ne kadar İtalyan bir mühendisin eşliğinde yürütülüyor olsa da mozaiklerin temizlenmesi işinin tamamıyla Whittemore tarafından organize edildiği öne sürülmüştür. Sherill'e göre bu yazı gazeteci Yunus Nadi Bey ve dönemin Maarif Vekili Reşit Galip Bey'i de olumsuz anlamda etkilemiştir. Yazıda ileri sürüldüğü şekliyle mozaiklerin dinsel propaganda amacı gözetilerek açığa çıkarılması ciddiyetle tartışılmayı hak etmeyecek kadar garip karşılanmıştır. Sherill, hiçbir Amerikalı'nın münferit ya da devletle ilişkili olarak Türkiye'nin aleyhine bir iş yürütmeyeceğinin herkes tarafından bilindiğini ileri sürerek Yunus Nadi ve Reşit Galip'in Amerika'nın Türkiye'deki bilimsel faaliyetlerini sürdürmesi için adeta yalvardıklarını vurgulamıştır.[42] Ancak Sherrill'in mesajında yer alıp Washington'un tepkisini çeken bir ifade de yer almaktaydı. Sherrill, Ayasofya'da kayda değer buluşlarla sonuçlanan Amerikan girişiminin Türk yetkililerde ve La Republique editörlerinde rahatsızlığa sebep olması

[41] NA, Embassy of the United States/İstanbul (Robert P. Skinner) to The Secretary of Satate (Washington), November 21, 1933, 867. 927/82.

[42] NA, From Turkey (Sherrill) to The Secretary of State, Washington, 867.911/24, November 14, 1932.

durumunda daha fazla Amerikan parasının ve enerjisinin harcanmaması adına çalışmaların durdurulabileceğine ilişkin düşüncesiyle tepkileri üzerine çekmiştir. Dışişleri, bu yazıya cevap verdiği yazıda Sherrill'in Ayasofya'daki çalışmalara yönelik ilgisini tebrik ettikten sonra mozaiklerin açığa çıkarılması konusunda verilecek nihai kararın kendisine değil, Bizans Enstitüsü Başkanı Whittemore'a ait olduğu hatırlatmasında bulunmuştur.[43]

La Republique gazetesinde yer alan tepkilerin ardından Türkiye'de Cumhuriyet gazetesinde de benzer suçlama ve yıpratıcı haberler yer almıştır. Cumhuriyet'in sütunlarında yer alan bir haberde en son Bakanlar Kurulu'nun aldığı ve Türkiye'de çalışan yabancıların vergi sistemine dâhil olduğu kararın Ayasofya'daki uzmanlar için de uygulanması gerektiği yorumları yapılmıştır. Diğer yandan da *La Republique* gazetesinde yer alan iddialar arasında yer alan ve Whittemore'un çalışmalarının dini reflekslerle başlatıldığına ilişkin suçlamalar olduğu gibi Cumhuriyet gazetesinde de yer bulmuştur. Habere göre Türklerin hiçbir şekilde dini fanatizme meyilli olmamalarına rağmen Ayasofya'daki mozaik çalışmalarının dini gerekçelerle yürütülmesi eleştiriye konu edilmiştir.[44] Bu tür iddialar daha sonraki süreçlerde daha fazla sündürülerek Whittemore'un papaz olmasına kadar vardırılacaktır.[45] Diğer yandan, Whittemore'un çalışmalarıyla ilgili Maarif Vekâlet'ine ayrıntılı bir program vermemesi de eleştirilen konular arasında olup dönemin basınında sıkça işlenmiştir.[46]

Ayasofya'daki çalışmalara yöneltilen eleştiriler ve Charles Sherrill'in tepki çeken açıklamaları ABD Yakın Doğu İşleri Ofisi'nin Whittemore ile yaptığı haberleşmede de ele alınmıştır. Türkiye'deki çalışmaları hakkında kendisinden rapor istenen Whittemore, La Republique gazetesinde yer alan eleştirilerin bilgi edinme kaygılarından ziyade dini fanatizmden kaynaklandığını belirterek Sherrill'in açıklamalarının ise kendisini ve çalışma arkadaşlarını zor duruma düşürdüğünü vurgulamıştır. Whittemore'a göre zaman zaman adı geçen gazetenin kendisine saldırmasına rağmen bu saldırıların dikkate alınmaması durumunda bir etkisinin olmayacağı kesindir. Diğer yandan, Whittemore, Türk hükümetinin sonuna kadar arkasında olduğunu belirterek çalışmalarını hızlandırması yönünde kendisine telkinlerde bulunulduğunun da altını çizmiştir. Ne var ki, bu olumlu gidişata rağmen Sherrill'in talihsiz açıklamaları Ayasofya'daki çalışmaları tehlikeye

---

[43] NA, From The Secretary of State (Washington) to American Ambassador/Charles H. Sherrill (İstanbul), December 13, 1932, 867.927/75.

[44] **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1932.

[45] Hüseyin Yılmaz, **Ayasofya**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1938, s. 38.

[46] Mustafa Solak, **Atatürk ve Ayasofya, İddialar-Gerçekler**, Kaynak Yayınları, 2021, s. 228.

atmaktadır. Dahası, Whittemore'a göre çalışmaların sonlandırılması ya da devam ettirilmesi konusu da tamamıyla Amerikan Bizans Enstitüsü'nün inhisarında olan bir karardı.[47]

Ertesi yıl Whittemore'un Ayasofya'daki çalışmalarına devam edip etmeyeceği belirsizliğini korumuştur. 1933'ün Şubat ayında Whittemore önce Ankara'ya gidip Maarif Vekili ile görüştükten sonra Amerikan Bizans Enstitüsü'nün Halep ve Mısır'daki çalışmalarını teftiş etmek üzere uzun bir seyehate çıkacaktır. Sherrill'in Washington'a bildirdiğine göre İtalyan uzmanların Ayasofya'daki görevlerinin devam etmesi konusunda Whittemore'un yaklaşımı da son derece olumsuzdur, zira İtalyan uzmanların basına verdikleri demeçler Ayasofya'daki çalışmalara sistemli bir karalama kampanyasına dayanak teşkil etmiştir. Sherill'in aktardığına göre bir süre sonra Whittemore'un Ayasofya'daki çalışmalarına devam edecek olması, bir Amerikalının işini yarıda bırakmasının arzulanmayacağı gerekçesiyle olumlu bir gelişme olmuştur.[48]

Prof. Whittemore'un yıllara yayılan çalışmaları görüldüğü gibi bazı çevrelerin hedefinde olmuştur. 1938 yılına gelindiğindeyse İstanbul Müzesi Müdürü Aziz Bey, Whittemore'a Ayasofya Müzesi Direktörü Sam Bey'in komploları ile karşı karşıya olduklarını kendisine ifade etmiştir. İstanbul Konsolosluğu'nun aktardığına göre Sami Bey, daha önce İstanbul Müzesi'ndeki görevine son verilen, görevini kötüye kullanan ve kötü bir şöhrete sahip biriydi. Sami Bey'in yaymaya çalıştığı söylentilere göre Whittemore ve Aziz Bey, Ayasofya'da bulunan değerli buluntuları kaçak yollarla Amerika'ya taşımışlardır.[49] Sami Bey, bununla da yetinmeyerek Aziz Bey'in Ayasofya'daki çalışmaları ilgilendiren direktiflerinin Whittemore'a ulaşmasına da çeşitli şekillerde engel olmuştur. Aziz Bey'in bu durum karşısında Whittemore'a tavsiyesi ABD Konsolosluğu vasıtasıyla Maarif Vekili Saffet Arıkan ve Maarif Vekâleti Müsteşarı Rıdvan Nafiz gibi isimlerle görüşüp durumu ifade etmesi yönünde olmuştur. Konsolosluk yetkililerinin bu teklife yaklaşımları ise sıcak olmamıştır. Konsolosluğa göre, herhangi bir Amerikan vatandaşına direkt bir zarar gelmesi durumunda bazı önlemler alınabileceği şeklindeydi. Oysa Aziz Bey'in söyledikleri ham haliyle bir iddiadan ibaretti. Diğer yandan, Whittemore'un Sami Bey'e yönelik olarak işbirliğine kapalı ve itaatsiz biri olduğu gerekçesiyle görevden alınması yönündeki talebi de yine Türkiye'nin iç işlerine müdahale anlamına

[47] NA, Department of State, Division of Near Estern Affairs, December 8, 1932, 867.927/77.

[48] NA, From Turkey (Sherrill) to The Secretary of State, Washington, February 21, 1933, 867.927/79.

[49] NA, Memorandum of Conversation: Mr. Thomas Whittemore of the Byzantine Institute, The Ambassador/İstanbul, October 19, 1938,

geleceği gerekçesiyle Konsolosluk tarafından geri çevrilmiştir.[50] Buna mukabil, konsolosluk yetkililerinin neler yapılabileceği hususunda Whittemore'a önerileri son derece diplomatik bir yönteme dayanıyordu. Buna göre Maarif Vekili'nin de yer alacağı bir heyetin Ayasofya'ya davet edilerek çalışmalar konusunda bilgilendirilmesi sırasında bazı isteklerin gündeme getirilebileceği düşünülüyordu. Ancak Whittemore'un konuyu müzakere ettiği Aziz Bey, bu yöntemin pek etkili olmayacağı görüşünde olmuştur. Aziz Bey'e göre bu konunun direkt olarak konsolosluk tarafından maarif vekâletine bildirilmesi daha etkili olacaktı. Aziz Bey'in ısrarları ve konsolosluk yetkililerinin temkinli duruşları arasında kalan Whittemore'un konuya serinkanlı yaklaştığı görülmektedir. O sıralarda Atatürk'ün giderek ağırlaşan hastalığının bürokratik çevrelerde yarattığı üzüntü ve hassasiyet, yetkililerin radikal kararlara uzak durmalarında etkili olmuştur. Ayasofya'daki çalışmalarla ilgili gelişmelerin de beklemeye alınarak halledilmeye çalışılması her şeyden önce Whittemore'u telaşa sevk etmiştir. Ne var ki 24 Ekim'de İstanbul Konsolosu ile yaptığı görüşmede yeni gelişmelerden bahsetmiştir. Whittemore'un Türk yetkililerle arasındaki ilişkiden sorumlu olan ve Sami Bey'in eser kaçakçılığı suçlamalarında dâhil ettiği Zühtü Bey 'in girişimleri sonucunda Sami Bey'in tüm yetkilerinin elinden alınacağı yönünde bir beklenti oluşmuştur.[51]

Prof. Whittemore ile konsolos arasında yapılan ikinci görüşmeden sonra dikkat çeken bir gelişme de Robert Koleji Müdürü Dr. Walter L. Wright'ın konsolosluğa gelip bu konu hakkında bazı uyarılarda bulunması olmuştur. Wright'a göre Whittemore'un bu konuyu gündeme getirip tartışma meselesi haline getirmesi her şeyden önce Türkiye'deki bütün Amerikalıları etkileyebileceği gibi ülkede faaliyet gösteren Amerikan kuruluşlarını da tehlikeye atacağı ihtimal dâhilindedir. Wright'ın anlattıklarına bakıldığında kendisinin bu konuya dâhil olması Sami Bey'in girişimi ile gerçekleşmiştir. Wright'a göre Whittemore'un kibirli ve aşağılayıcı tavırları Sami Bey'i açıkça kindar bir tutum almaya sevk etmiştir.

[50] NA, Memorandum of Conversation: Mr. Thomas Whittemore of the Byzantine Institute, The Ambassador/İstanbul, October 19, 1938,

[51] NA, Memorandum of Conversation: Mr. Thomas Whittemore of the Byzantine Institute, The Ambassador/İstanbul, October 24, 1938,

SONUÇ

1930'lu yıllar Türkiye'nin orta büyüklükte bir devlet olarak dünya siyasetinde yerini almaya çalıştığı son derece kritik bir dönemi ifade etmektedir. Lozan Antlaşması'ndan geriye kalan sorunların çözülmesi ve dünya barışını tehdit eden revizyonizm dalgası karşısında sınırlarını koruma güdüsüyle hareket eden Türkiye'nin siyasal elitleri Batılı devletleri merkeze alan bir dış politika tercihinde bulunmuşlardır. İki savaş arası dönemde dünya siyasetinin ısınmaya başlaması Türkiye'nin güvenlik kaygılarıyla hareket etmesine yol açmıştır. Bu dönemde Batı siyasetinin ağırlık noktasını oluşturan başat aktör olan İngiltere'nin yerini tedrici bir Amerikanizm almıştır. Bu koşullar altında Amerika ile ilişkilerini geliştirip ileri bir noktaya taşımak isteyen Türkiye'nin bu tercihini kolaylaştıran bir dizi değişkenden bahsetmek mümkündür. İmparatorluk geçmişi boyunca İngiltere'ye nazaran Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanına dâhil olan sınırlara yönelik bir yayılma hevesi göstermeyen ABD'nin yeni Türkiye Cumhuriyeti ile olumlu ilişkiler geliştirmesinin önünde tarihsel köklere dayanan engeller bulunmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu elitleri, iki savaş arası dönemde yürüttükleri temkinli dış politikayı sürdürürken şüphesiz ki uzun bir savaşlar silsilesini güçlüklerle yürütmekten ileri gelen nedenlerle farklı diplomatik araçların arayışına girmişlerdir. 1930'lu yılların iktisadi buhran koşullarında askeri ve ekonomik güç gibi zorlayıcı diplomasi araçlarının yerini yumuşak güç unsurları almıştır. Kültürel diplomasi başlığı altında yer alan faaliyetler ülkeler arasında yeni bir diplomatik kanal oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda toplumlar arasında da dayanışma ve iyi niyet köprüleri kuruyordu. Dünya kültür mirasının her dönem popüler bir unsuru olan Ayasofya'nın 1930'lu yıllarda olumlu yönde seyreden Türk-Amerikan ilişkilerine katkı yapma potansiyeli taşımıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli spekülasyonlara konu olan Ayasofya'nın restorasyonu ve statüsünde yapılan değişiklikler söz konusu yapının ruhani özelliğinden kaynaklandığı kadar, sembolik değerde bir hafıza mekânı olmasıyla da irtibatlıydı. 1930'ların başlarında Ayasofya'nın ulusal ve dünya kamuoyunun gündemine gelmesi, Boston Bizans Enstitüsü'ne verilen çalışma izni sonrasında mozaiklerin temizlenmesini kapsayan restorasyonun yapının statüsünde yapılan değişikliğe kapı aralaması ile alakalı bir durumdu. Sözü edilen dönemde öne çıkan bazı bürokratların Thomas Whittemore'a sağladıkları kolaylıklar ve Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi hususunda takındıkları hevesli tutum, kişisel birtakım tercihlerin ötesindeydi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılı

ülkelerle geliştirmeye çalıştığı olumlu ilişkilerin karşılıklı iyi niyet esasına dayanan bir temele oturtulması ve batı kamuoyunun desteğini elde etmek gibi gerekçelerin de bahse konu olan kararın alınmasında etkili olabileceği ihtimali dikkate alınabilir.

Ayasofya'nın değişik bölümlerindeki mozaiklerin temizlenmesi, Türkiye'nin sanata ve evrensel kültürel mirasa verdiği değeri kanıtladığı yönünde batılı yayın organlarında yer verilen haber içeriklerine ek olarak Amerikan diplomatik çevreleri de bu konudaki takdirlerini ifade etmişlerdir. Konuyla alakalı diplomatik yazışmalar, ABD'li yetkililerin Thomas Whittemore'un çalışmalarını günü gününe takip ettiklerini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, Whittemore'un zaman zaman karşı karşıya kaldığı suçlamalar ve komplo iddialarında ABD diplomasi çevreleri müdahil olmak yerine konunun Türk Hükümeti tarafından hal yoluna koyulması gerektiği düşüncesini savunmuşlardır. Ayasofya'da mozaiklerin temizlenmesi ile başlayan ve 1934'te yapının müzeye dönüştürülmesi süreç, günümüze kadar uzanan tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma kapsamında üzerinde durulmayan bu konu her yönüyle spekülasyona açık olmasının yanı sıra, Whittemore'un Ayasofya'daki çalışmalarına atfettiği rol açısından zikredilmeye değerdir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (**BCA**) Kararlar Daire Başkanlığı 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 20-37-18.

National Archive (NA), Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Embassy of the United States of America/İstanbul (Joseph C. Grew) to The Secretary of State/Washington, July 22, 1931, 867.4033/3.

National Archive (NA), Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Embassy of the United States of America/İstanbul (Robert P. Skinner) to The Secretary of State/Washington, December 10, 1934, 867.927/86.

NA, Embassy of the United States of America/İstanbul (Robert P. Skinner) to The Secretary of State/Washington, February 22, 1934, 867.927/87.

National Archive (NA), Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Embassy of the United States of America (İstanbul) to The Secretary of State (Washington), April 14, 1932, 867.927/63.

NA, Embassy of the United States/İstanbul (Robert P. Skinner) to The Secretary of Satate (Washington), November 21, 1933, 867. 927/82.

NA, From Turkey (Sherrill) to The Secretary of State, Washington, 867.911/24, November 14, 1932.

NA, From The Secretary of State (Washington) to American Ambassador/Charles H. Sherrill (İstanbul), December 13, 1932, 867.927/75.

NA, Department of State, Division of Near Estern Affairs, December 8, 1932, 867.927/77.

NA, , From Turkey (Sherrill) to The Secretary of State, Washington, February 21, 1933, 867.927/79.

NA, Memorandum of Conversation: Mr. Thomas Whittemore of the Byzantine Institute, The Ambassador/İstanbul, October 19, 1938.

NA, Memorandum of Conversation: Mr. Thomas Whittemore of the Byzantine Institute, The Ambassador/İstanbul, October 24, 1938.

II. Telif Eserler

Akan, Erkin, **Cumhuriyet Döneminde Ayasofya**, Yayımlanmamış YL Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2008, s. 32.

Barlas, Dilek, Şuhnaz Yılmaz, " Managing the Transition from Pax Britanica to Pax Americana: Turkey's Relations with Britain and the US in a Turbulent Era (1929-1947)", **Turkish Studies**, 17:3, s. 452. (449-473)

Bedir, Ayşe, "Geçmişte Günümüze Belgelerle Ayasofya", **Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu, 2-4 Ekim 2020, Bildiriler Kitabı**, T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2021, s. 45.

Çekiç, Can Eyüp, "İşgal İstanbul'unda Ayasofya'nın Statüsü Meselesi", **Turcology Research**, S 74, (2022), ss. 401-408.

Çetinkaya, Haluk, "Ayasofya", **Antik Çağdan XX!. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi,** C 8, Edt. Coşkun Yılmaz, Mehmet Akif Aydın, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2016, s. 70.

Çetinsaya Gökhan, "Dış Politikanın Yüz Yılı: Süreklilik ve Değişim", **Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe**, Der. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 192. (181-225)

Eyice, Semavi, "Ayasofya", TDV İslam Ansiklopedisi, C 4, 2020, ss. 206-210.

Eyice, Semavi, **Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1951.

Gök, Selahaddin, "Camiden Müzeye İlk Adım: Ayasofya Mozaiklerinin Ortaya Çıkarılması", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 31, (Ekim 2022), s. 467. (461-485)

Kandemir, İsmail, **Ulu Mâbed Ayasofya**, Ekip Matbaası, İstanbul, 2004, s. 53.

King, Charles, **Pera Palas'ta Gece Yarısı, Modern İstanbul'un Doğuşu**, Çev. Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 252.

Koca, Zeynep Omay, **Cumhuriyet Döneminde Arkeolojiye Bakış (1923-1940)**, Yayımlanmamış YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2012.

Ongan, Aziz, **Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1947.

Solak, Mustafa, **Atatürk ve Ayasofya, İddialar-Gerçekler**, Kaynak Yayınları, 2021.

Thomas Whittemore, **The Mosaics of Haghia Sophia at Istanbul, Third Preliminary Report Work Done In 1935-1938, The Imperial Portraits of the South Gallery**, Oxford University Press, Boston, 1942, s. 8.

Yıldırım, Yavuz, "Türk Sekülerizminde Fenemonolojik Bir Yapıt: Mabet'ten Mekâna Ayasofya", **Tarih ve Günce**, S 11 (Yaz 2022), s. 275.

Yılmaz, Hüseyin, **Ayasofya**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1938.

Yücel, Erdem, "Belgelerin Işığı Altında Ayasofya'nın Müze Oluşu ile İlgili Bazı Gerçekler", **Türk Dünyası Araştırmaları,** S 78, (Haziran 1992), s. 186.

III. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Vakit

ULUSLARARASI HUKUKA GÖRE KIBRIS ERMENİLERİNE KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

Rümeysa ÜLKÜ[*]

Özet

1960 yılında ortak bir şekilde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde, 1963 saldırıları başladıktan sonra 500 Kıbrıslı Rum, 1200 Ermeni ve 25000 Kıbrıslı Türk mahallelerinden ve köylerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır.

Bu süreçte Türklere çok ağır saldırılar yapılmıştır ancak bu saldırılarda sadece Türkler değil Ermeniler de Rumların çeşitli baskı, tehdit ve şantajlarına maruz kalmıştır. Hatta Türkler aleyhinde konuşmadıkları gerekçesiyle öldürülmüşlerdir.

Lefkoşa'nın Türk kesiminde rahat ve huzur içinde yaşayan Ermenilerin, Rumlarla iş birliği yapmaması hatta iş birliği yapan soydaşlarını telin etmeleri, bunu da gazetelere verdikleri röportajlarda açıklamaları Rumların hoşuna gitmemiştir. Bu sebeple Rumların istediklerini yapmayı reddeden Ermenilerin binalarına bombalar konulmuş, evlerine saldırılarda bulunulmuş, dayak ve ölümle tehdit edilmiş hatta katledilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Ermeni, Türk, Uluslararası Hukuk, 20. yy.

[*] Marmara Üniversitesi, rumeysa.ulku@hotmail.com.

CRIMES COMMITTED AGAINST ARMENIANS OF CYPRUS ACCORDING TO THE INTERNATIONAL LAW

Abstract

In the Republic of Cyprus, which was jointly established in 1960, 500 Greek Cypriots, 1200 Armenians and 25000 Turkish Cypriots had to leave their neighborhoods and villages after the 1963 attacks began.

During this period, very heavy attacks were made on the Turks, but in these attacks, not only the Turks but also the Armenians were exposed to various pressures, threats and blackmail from the Greeks. They were even killed for not speaking out against the Turks.

The Greeks did not like the fact that the Armenians, who lived comfortably and peacefully in the Turkish part of Nicosia, did not cooperate with the Greeks and even criticized their co-religions who cooperated, and explained this in the interviews they gave to the newspapers. For this reason, Armenians who refused to do what the Greeks wanted had bombs placed on their buildings, their homes were attacked, they were threatened with beatings and death, and even they were murdered.

Keywords: Cyprus, Armenian, Turkish, International Law, 20th Century.

GİRİŞ

Kıbrıs adası coğrafi konumu sebebiyle her zaman önemli olmuş, bu durumu sebebiyle de Kıbrıs adasını elde etmek isteyenler arasında Kıbrıs büyük mücadelelere sahne olmuştur. Bu stratejik konumuna ek olarak Kıbrıs'ta keşfedilen yeraltı madenlerinin zenginliği Kıbrıs adasının öneminin artmasına sebep olmuştur.[1]

1955 yılında Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak isteyen EOKA Terör örgütü, Kıbrıs'a saldırmıştır. Rumların Kıbrıs'a düzenlediği terör saldırıları neticesinde bu meselenin içine Türkiye'yi de dahil etmek isteyen İngilizler, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına destek vermiştir.[2]

Rum milliyetçiliğinin bu durumdan memnun olmadığı ve anayasada Türklerin hak elde etmelerine rağmen ama ortak olmalarını istememeleri sebebiyle Türklerden bu hakkı almak ve Enosis'i gerçekleştirmek için 21 Aralık 1963'te saldırılarına başlamıştır. Bu saldırılar 1974 yılının sonlarına kadar bütün şiddetiyle devam etmiştir.[3]

Rumlar bu saldırılarında Türklere karşı oldukça acımasız davranmış, kadın erkek fark etmeksizin türlü işkencelerde bulunarak onları öldürmüştür. Bazılarını esir almış, evlerini yağmalamış, köylerini yakmış ve kadınlara tecavüz etmiştir.[4]

1963 ile 1974 yılları arasında, Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a müdahale etmesine kadar, Kıbrıslı Türkler burada Rumlar tarafından birçok işkenceye maruz kalmış ve Kıbrıs adasının sadece %3'lük bölümünde yaşamak zorunda bırakılmışlardır.[5]

Rumlar 1955 ile 1974 yılları arasında sistemli bir şekilde, Enosis'i gerçekleştirmek amacıyla Kıbrıs'ta çok sayıda suç işlemişlerdir.[6] Türklere

---

[1] Kıbrıs'ın önemi hakkında bkz. Ali Satan, "Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, **Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi**, S 6, 2004.

[2] George Hill, **Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948**, Çev. Nazım Kadıoğlu, The Rise Of Ethno-Nationalism in Cyprus Under The British Rule: 1878-1960, The Gruaduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Masters Thesis, Ankara, 2010.

[3] Mehmet Hasgüler, **Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

[4] Kıbrıs'ta Türklerin çektiği acıları, bu acıları bizzat yaşayanların anlattığı çalışma için bkz.; Ali Satan, Erdoğan Şentürk, **Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

[5] Mehmet Bahadır, **Kıbrıs'ta Katliamlar**, C 1, Rüstem Yayınevi, Lefkoşa, 2001.

[6] Oğuz Yücel, **Kıbrıs'ta Türklere Karşı İşlenen Suçlar 1955-1974**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.

karşı işledikleri soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarını dışında, hedeflerini engelleyecek ve kendilerinden farklı fikirleri dile getirecek olan Ermenilere karşı da oldukça acımasız olmuşlardır.

Uluslararası hukuka göre soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçu ve saldırı suçunu hem Türklere hem de adada yaşayan bazı Ermenilere karşı işleyen Rumların bu suçları sebebiyle Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanması gerekmektedir.

Kıbrıs'la ilgili raporlarda Kıbrıslı Türklere karşı yapılan saldırılar dile getirilmektedir. Hatta daha çok dile getirilmeli ve adalet sağlanmalıdır. Ancak az bilinen bir gerçek ise Rumların Türkleri ortadan kaldırmak pahasına her şeyi göze alması ve sonucunda da Türklere karşı işlenen uluslararası suçlar kapsamına Ermenileri de dahil etmeleri ve Ermenilere karşı Uluslararası Ceza Hukuku'nda belirlenen suçları işlemelerdir.

Bu çalışmanın amacı Kıbrıs Ermenilerine karşı Kıbrıs'ta işlenen suçları tarihi ve güncel uluslararası antlaşma ve belgelerden yararlanarak uluslararası hukuka göre incelemektir.

Bu çalışmanın önemi ise Kıbrıs'ta Türkiye'yi işgalci bir güç olarak nitelendiren uluslararası camiaya Rumların Türklere karşı işlediği suçları görmezden geldiği gibi kendilerine destek vermeyen Ermenileri de amaçları uğruna öldürmekten çekinmediğini Kıbrıs Türk Milli Arşivi belgelerine dayanarak aktarmasıdır.

1. Uluslararası Ceza Hukuku'na Göre Suç Kavramı

Uluslararası hukuk açısından önemli olan iki konferansın ilki 1898 yılında diğeri ise 1907 yılında yapılmış, sonrasında ise konferansa katılan devletlerle bir sözleşme imzalanmıştır. Lahey'de yapılan ilk görüşmede bazı konuların çözülememesi sebebiyle yapılan ikinci toplantıya oldukça yüksek bir katılım olmuştur.[7] Bu konferansların sonucunda insanlığa karşı suç kavramı ortaya çıkmıştır.[8]

Roma'da Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde 15 Haziran 1998 ve 17 Temmuz 1998 tarihlerinde *"Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni Kuran Diplomatik Konferansı''* gerçekleştirilmiştir. Burada Roma statüsü metninde

[7] Zafer Koca, **İnsanlık Suçunun Önlenmesi ve Mağduru Korunmasında Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin Önemi ve Etkileri**, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2013, s. 51.

[8] Ezeli Azarkan, "Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar", **AÜHF Dergisi**, C 52, S 3, 2003, s. 276.

yer alan maddeler kabul edilmiş ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasına karar verilmiştir.[9]

Ayrıca Roma Statüsüne taraf olan devletler başka bir beyana gerek duymaksızın Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisini de kabul etmiş sayılmaktadır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin uluslararası suçlar olarak belirlediği maddelerde zaman aşımı geçerli değildir ve bu özellikle Roma Statüsünde belirtilmiştir.

Bir diğer konu ise, bazı durumlar söz konusu olduğunda uluslararası Ceza Mahkemesi bu kişiler hakkında soruşturma açma yetkisine sahiptir. Eğer roma statüsünü onaylayan devletin topraklarında suç işlenirse veya bu suç roma statüsünü onaylayan bir devletin vatandaşı tarafından işlenirse soruşturma açılır. Ancak bir devlet roma statüsünü onaylamıyor ama yapılan suç karşısında mahkemenin yetkisini kabul ediyorsa da aynı durum uygulanmaktadır.

Ayrıca suçların uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği tespit edilirse bu durumda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu bu durumu Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın yedinci bölümüne uygun şekilde mahkemeye göndermektedir.[10]

Uluslararası suç dediğimiz zaman bu kavram uluslararası hukuka aykırı olan ve özellikle uluslararası sözleşmelerde geçen, yargılanması bu şekilde kabul edilen suçlar ifade edilmektedir. Uluslararası hukuk suçları literatürde 4 gruba ayrılmaktadır. Roma Konferansı'nda da belirtildiği üzere, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yetkisinde olan suçlar şunlardır: Soykırım Suçu, İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar, Savaş Suçları ve Saldırı Suçu.[11]

1.1. Saldırı Suçu

Tarih boyunca pek çok masum sivil halk savaşlarda zarar görmüş, genellikle bunlar cezasız kalmıştır. 1864 Cenevre, 1899 ve 1907 Lahey Uluslararası Sözleşmeleri ise sivil kayıpları önlemeyi ve bu durumu engellemeyi amaçlamıştır.

Saldırı suçu uluslararası ceza mahkemesinin yargı alanına giren, uluslararası toplumun bütününü ilgilendiren niteliği en ağır suçlardandır. Bu

---

[9] Günal Kurşun, **101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi**, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara, 2011, s. 5.

[10] Kurşun**, age.**, s. 9.

[11] Gökmen Avcı, **Uluslararası Ceza Mahkemesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012, s. 45-65.; Roma Statüsü maddeleri: 3, 3/1, 3/3.

suç 30 Mayıs 2010 ile 11 Haziran 2010 tarihinde Uganda'da yapılan konferansta tanımlanmış ve sonrasında Roma statüsüne dahil olmuştur.[12]

Bir devletin siyasi veya askeri eylemlerini kontrol eden veya yöneten konumunda olan bir kişinin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı açıkça ihlal eden bir saldırıyı planlanması, başlatması veya bu saldırı fiilen meydana getirmesi saldırı suçunu oluşturmaktadır.[13]

Roma Statüsü'nde belirlenen Saldırı Suçu'nun tanımı şu şekildedir:

''Bu statünün amacı bakımından "saldırı suçu", bir devletin siyasi veya askeri eylemlerini etkili biçimde kontrol edebilme veya yönetebilme pozisyonunda bulunan bir kimse tarafından, karakteri, ağırlığı ve boyutu itibariyle Birleşmiş Milletler Şartı'nı açıkça ihlal eden bir saldırı fiilinin planlanması, hazırlanması, başlatılması veya icrasını ifade eder" denilmektedir. Bu durum uluslararası hukuk çerçevesinde uluslararası güvenlik ve barış için aykırı bir durumdur.[14]

1.2. Soykırım Suçu

''Soykırım'' kelimesi hukuk literatürüne ilk defa 1944 yılında girmiştir. Polonyalı bir hukukçu olan Rafel Lemkin'in "Axis Rule in Occupied Europe" adlı kitabında yer almıştır. Yunanca "genos" (ırk, soy) kelimesi ile Latincede öldürme anlamına gelen "cide" kelimelerinin birleşmesinden bu kelime meydana gelmiştir.[15]

Roma Statüsü'nün 6. maddesinde düzenlenen suç *"...ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu kısmen veya tamamen yok etmek amacıyla ..."* şeklinde ifade edilmiştir.[16] Suçun faili olabilmek için herhangi bir üstünlük, imtiyaz, statü gibi bir şart aranmamaktadır. Yani soykırım suçu hem devletin üst düzeylerinde görev alan biri hem de herhangi bir kişi tarafından işlenebilmektedir.[17]

Lemkin soykırımın yapılmış olması için iki durumdan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi baskı altına alınan grubun varlığını, grubun değer ve

---

[12] Yücel, **a.g.t.**, s. 58.

[13] Roma Statüsü, Madde 8.

[14] Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 655.

[15] Kurşun, **age.**, s. 14.

[16] Roma Statüsü, 6. Madde; W. A. Schabas, **Genocide in International Law**, Cambridge University Press, 2009, s. 10-11.

[17] T. Durmuş, M. R. Erdem, M. Önok, **Uluslararası Ceza Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 499.

kültürlerini tahrip etmektir. İkincisi ise baskı yapanların kendi değerlerini kabul ettirmeye yönelik uyguladığı şiddettir. Bu durum Kıbrıs'ta Türklere Rumların yaptığı soykırım tanımlamasına örnek gösterilebilir.[18] Aynı durumu Kıbrıs'ta Ermenilere karşı baskı uygulayan, kendi fikirlerini kabul ettirmek için onlara karşı suç işleyen Rumlar için de söyleyebiliriz.

9 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda onaylanan *''Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi''* ile soykırım daimî bir suç niteliği kazanmıştır. İkinci maddede ise bu suç tanımlanmıştır. Bu tanıma göre; *''grup üyelerinin öldürülmesi, grup mensuplarında ciddî bedenî ve zihnî zarara sebep olma, grubun fizikî varlığını kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak kasten yaşam şartlarını değiştirme, grup içinde doğumları önlemek amacıyla tedbirler dayatma ve gruba mensup çocukları zorla başka bir gruba nakletme''* soykırımın tam tanımı olmaktadır.[19]

1.3. İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar

1474 yılında Peter Von Heigenbach'ın yargılamasında insanlığa karşı suça ilk olarak rastlanmıştır. Daha sonra ise I. Dünya Savaşı sonunda *"insanlığa karşı işlenen suçlar"* kavramı meydana çıkmıştır. Ancak bu suç daha çok II. Dünya Savaşı sonrasında tanımlanmış ve hukuk metinlerine girmiştir.[20]

Roma Statüsü'nün 7. maddesinde *"...insanlığa karşı suçlar herhangi bir sivil nüfusa karşı yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak"* işlenmesiyle gerçekleşir.[21] Buradaki amaç eylemin yöneldiği kesimin bir kısmının yok edilmesidir. Ayrıca hayatlarını sürdürebilmeleri için gereken temel gıdaya, sağlık hizmetine, ilaca erişimin kısıtlanmasıdır. Yani yaşam koşullarının kötüleştirilmesiyle birlikte insanlığa karşı suç işlenmesidir.[22]

Nürnberg İlkelerinin VI. maddesinde *"İnsanlığa karşı işlenen suçlar: Cinayet, kitle imha, köleleştirme, sürgün ve sivil halka yapılan diğer insanlık suçları, ya da siyasî, etnik ya da dinî nedenlerle eziyet ya da savaş suçu ya*

---

[18] Yücel, **a.g.t.**, s. 60.

[19] Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, Madde: 2.

[20] A. S. Çakar, İnsanlığa Karşı Suçlar, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, C 103, S 103, 2012, s. 170-171.

[21] Roma Statüsü, Madde: 7.

[22] D. Aydın, **Uluslararası Ceza Mahkemesi Temel Belgeler Derlemesi**, Buluş Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri, Ankara, 2006, s. 4.

da insanlığa karşı işlenen suçlarla ilgili idam ya da eziyet ya da eylemler sürdürülmesi" şeklinde tanımlanmıştır.[23]

Roma Statüsünde ise insanlığa karşı suç olarak görülen fiiller şu şekilde belirtilmiştir: *''öldürme, imha, köleleştirme, nüfusun zorla nakli, uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal eder biçimde, hapsetme veya fiziksel özgürlükten ağır biçimde yoksun bırakmak, işkence, cinsel şiddet biçimleri, tanımlanabilir bir grup veya topluluğa karşı politik, ırksal, milli, etnik, kültürel, dinsel zulüm, kişilerin zorla kaybedilmesi, kasıtlı olarak büyük acıya veya vücutta ya da zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi zarara neden olan benzer nitelikteki insanlık dışı fiiller.''*[24]

1.4. Savaş Suçları

İlk kez Amerikan iç savaşı sırasında kapsamlı bir kanun halinde Başkan Lincoln tarafından 1863'te ''Savaş Suçları'' çıkarılmıştır. Uluslararası hukukta ise 1899 ve 1907 Lahey Konferanslarında ilk kez ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Roma Statüsü 8. maddede Savaş Suçları *"Bir plan veya politikanın ya da bu tarz suçların geniş çapta işlenmesinin bir parçası olarak işlenmesi başta olmak üzere..."* şeklinde düzenlenmiştir.[25]

Nuremberg Statüsü'nde ise şu şekilde tanımlanmıştır: *''kasten öldürme, kötü muamele ya da sivil halkın sürgünü, kölelik ya da başka amaçla çalıştırma, savaş tutsaklarına ya da denizdeki kişilere kötü muamele, rehinelerin öldürülmesi, kamu ya da özel mülkiyetin yağmalanması, gereksiz yere kentlerin, kasaba ve köylerin yok edilmesi ya da askeri gereklilik olmadan bunların yakılıp yıkılması ile sınırlı olmamak üzere savaş yasalarını ya da yapılagelişlerini ihlaller.''*[26] Ayrıca 1998 Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünde silahlı çatışmalarda yasaklanan ve bu durumun faillerinin cezalandırılması gereken fiiller de sivil halka ve sivillere karşı açıkça saldırma ve askeri hedef oluşturmayan sivil mallara karşı açıkça saldırma maddeleri de yer almaktadır.[27]

2. Kıbrıs Ermenilerine Karşı İşlenen Suçlar

Kıbrıs Cumhuriyeti, Rumların ve Türklerin ortak kuruculuğu esasına dayanmıştır. Cumhuriyetin devamı için birbirlerinin haklarına önem

[23] Nürnberg İlkeleri, Madde: 6.

[24] Roma Statüsü, Madde: 7.

[25] Roma Statüsü, Madde: 8.

[26] Pazarcı, **age.**, s. 657-658.

[27] Pazarcı, **age.**, s. 660.

göstermeleri önemliydi.[28] Ancak Cumhurbaşkanı Makarios başta olmak üzere Rum toplumunun önemli isimleri Enosis için mücadele etmeye devam edeceklerini ve Kıbrıs'ın iki eşit toplumun ortak kuruculuğuna dayanan bir Cumhuriyet olduğunu inkâr ettikleri beyanlarda bulunmuşlardır. Bunlardan birisi 1 Nisan 1960 tarihinde Makarios'un yaptığı şu açıklamadır: *"Bu neticeler muhakkak ki, tam değil, fakat hali hazır realite bizim peşinde koştuğumuz emellerin yolunu tamamıyla kapamış değildir. Londra ve Zürich Antlaşmaları ile ümit ve emellerimiz tam olarak gerçekleşmiş değildir. Sulh yoluyla kampanyamıza devam etmek için bir tabya ve bir başlangıç noktası elde edildi. Bu tabya ve başlangıç noktasından zafer elde etmek üzere mücadelemize devam edeceğiz."*[29]

Daha sonra çeşitli tarihlerde hedeflerinin Enosis olduğunu belirten açıklamalarda bulunmuştur. Hatta 4 Eylül 1962 tarihinde çok net bir biçimde Türk ırkına olan düşmanlığını belli eden şu cümleleri kurmuştur: *"Helenizmin korkunç bir düşmanı olan Türk ırkının bir parçasını teşkil eden küçük Türk toplumu kovulmadıkça, EOKA kahramanlarının görevi hiçbir zaman bitmiş olmayacaktır."*[30]

1960 yılından itibaren Rumların Kıbrıs'ta anayasayı ihlal ettiği çok sayıda olay meydana gelmiştir. Rumlar Türk köylerine ve camilerine saldırmışlar, Türk evlerini bombalamışlardır.[31]

1963 yılının aralık ayında ise çatışmalar başlamıştır. Özellikle 22 Aralık tarihinde Kıbrıs'ta iki Türk'ün öldürülmesiyle başlayan ve Kanlı Noel olarak bilinen çatışmalarda Lefkoşa'daki Türkler Rumların hedefinde olmuştur. Hatta bu sebeple Türk hükümeti Kıbrıs Adası'na müdahale etmek durumunda kalmıştır.[32]

Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının ikinci maddesinin üçüncü bendinde yer alan maddeye göre Kıbrıs'taki Ermeni cemaati kendilerini tanınan hak gereğince Rum cemaatine katılmayı tercih etmiştir. Hatta 1963 yılında Kıbrıs olayları başladı esnada Türk kesiminde ikamet eden Ermeniler toplu bir şekilde Rum kesimine geçmişlerdir. Bu konuda Türklerden hiç baskı ve tehdit görmemişlerdir.

---

[28] Pıerre Oberling, **Bellapaıs'e Giden Yol**, Çev.: Mehmet Erdoğan, Atase Yayınları, Ankara, 1987, s. 51.

[29] Fazıl Küçük, **Kıbrıs Türk Davası ve Kıbrıs'ta Rum Vahşeti**, Devlet Basımevi, Lefkoşa, 2002, s. 14.

[30] Ahmet Tolgay, **Kanlı Noel**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993, s. 27.

[31] **Milliyet**, 03.04.1960.

[32] **Milliyet**, 23.12.1963.

Tüccar ve sanatçı olan pek çok Ermeni aile Rum kesiminde işleri olduğu için oraya gitmek istemesine rağmen bazı Ermeni aileleri Türk kesiminde kalmayı tercih etmiştir. Türk kesiminde kalmak isteyen 6-7 Ermeni ailesi bulunmaktadır. Türkler tarafından Türk vatandaşlarının güvenliği nasıl sağlanıyorsa aynı şekilde Ermeniler için de güvenlik sağlanmıştır.

Kendi istekleriyle Rum tarafına geçen 200 kadar Ermeni ailesi ise Rumların baskılarına dayanamayıp başka ülkelere göç etmek durumunda kalmışlardır. Çünkü bazı Rumlar Ermenileri kendi tarafına çekmek ve propagandalarına alet etmek istemiş veya kendilerinden para talep etmiştir. Bunu reddeden Ermeniler de öldürülmüşlerdir. Bazılarının binalarına bombalar konulmuş, dayak ve ölümle çok kez tehdide maruz kalmışlardır.[33]

26 Şubat 1964 tarihinde Luiza Bedrosyan ve annesi Samandjian Lefkoşa'nın Rum kesiminde bulunan evlerinde öldürülmüş olarak bulunmuştur. Haberin detayında şu bilgiler yer almaktadır; Lefkoşa'nın Rum kesiminde yaşayan ve ticaret yapan varlıklı birçok Ermeni, son zamanlarda Rum terör örgütünün fonlarına, Rumların kendileri gibi katkı olarak büyük miktarlarda para ödemeye zorlanmaktadır. Talep edilen ödemeleri yapmakta isteksiz olan bazı Ermenilerin tehdit edildikleri ve silah zoruyla çek imzalatıldıkları da bilinmektedir. Birçoğu ise, daha fazla benzer taleplerin tekrarlanmasından endişe ettikleri için adadan göç etmiştir. İki Ermeni kadının vahşice öldürülmesiyle ilgili genel kanı ise bunun EOKA teröristlerine geçim vergisi ödemeyi reddetmelerinden kaynaklandığı yönündedir.[34]

Ermeniler Cumhuriyet Anayasası uyarınca Rum Cemaati'ne üye sayılmayı tercih ettikleri zaman Rumlar onlara tam azınlık hakları vaat etmişlerdir. Ancak Rumlar, Ermenilerden büyük paralar elde etmek için onlara büyük baskı uygulamışlardır. Birçok zengin Ermeni, Rumların bu taleplerini karşılamak için borçlanmıştır. Bu sebeple birçok Ermeni göç etmiştir, bunlardan biri de Chakarian ailesidir. Zaten Ermeniler, Petrosyan ailesinin trajik kaderinden sonra Rum mahallelerinde kendilerini güvende hissetmemişlerdir. Çünkü Bay Petrosyan'ın karısı önce tecavüze uğramış, sonra annesiyle birlikte EOKA tarafından öldürülmüştür. Bu suçla ilgili olarak da kimse yargılanmamıştır.

---

[33] KTMA, ''Kıbrıs'taki Ermeni Cemaati'', Belge No: 2995, 25 Haziran 1969, Lefkoşa.

[34] **Special News Bulletin**, ''Armenians v. Greeks'', No: 64, 28 Şubat 1964.

Hatta Rumlar bir Ermeni aileyi evlerine arka pencereden girerek soymuş, Makar Cherchedian isimli bir Ermeni'nin Magosa'da bulunan deposuna da büyük bir hasara sebep olan bombayı yerleştirmişlerdir ancak bu konuda da asla yargılanmamışlardır.[35]

2.1. Ermeniler Rum İddialarını Yalanladı

Lefkoşa'nın Türk mahallesindeki Victoria sokağında yaşayan bazı Ermeni ailelerin evlerini boşaltmaya ve Rum mahallesine taşınmaya zorlandığı iddiaları hakkındaki gerçeği ortaya çıkarmıştır. Türk makamlarının konuyu araştırmak için derhal soruşturma başlatmıştır.

Ermenilerle röportaj yapan yabancı muhabirler, aslında bu ailelerin hiç kimse tarafından evlerini terk etmeye zorlanmadıklarını, kendilerinin mevcut şartlar altında Rum mahallesinde çalışmayı istediklerini ve bu bağlamda Türkler aleyhine bir şey söylemelerinin nankörlük olacağını belirtmişlerdir.

Ermenilerden biri muhabirlere şunları söylemiştir: ''Kendi özgür irademizle ayrılıyoruz. Türkler bizi asla tehdit etmediler ve evlerimizi terk etmemizi istemediler. Türklerle her zaman dostluk içinde yaşadık ve niyetimiz durum normale döner dönmez evlerimize dönmek.''[36]

2.2. Ermeni Bir Kadın Türk Kesimine Dönmek İstiyor

Bir müddet önce Victoria sokağında Ermeni Kilisesi yakınındaki evini tahliye ederek Rum kesimine taşınan 60 yaşındaki Bayan Koharig Shahinian evinde kalan eşyasını görmek ve onların da Rum kesimine tahliye edilmesi maksadıyla ziyaret etmiştir.

Ziyareti esnasında kendisine soru soran basın mensuplarına Türk polisinin kendisine çok iyi davrandığını ve Türk kesiminde kendisini Rum kesimindekinden daha fazla emniyette hissetmekte olduğunu söylemiştir. Rum kesimine götürmüş olduğu eşyasını da geri evine getireceğini söylemiştir.

Koharig Shahinian, ''Bütün ömrüm boyunca bu mahallede yaşadım, buradaki Türkleri çok iyi tanıyorum, bunlardan bana hiçbir zarar gelmeyeceğine eminim'' demiştir.[37]

---

[35] **Special News Bulletin**, ''Eoka Pressure on Armenians Increasing'', No: 147, 22 Mayıs 1964.

[36] **Special News Bulletin**, ''Armenians Deny Greek Allegations'', No:7, 5 Mart 1964.

[37] **Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi Özel Basın Bülteni,** No: 1, 1 Haziran 1964.

Ancak bu açıklamasından bir ay sonra 25 Temmuz 1964 tarihinde, gece saat 10 civarında, Lefkoşa'da Türk Mahallesi'ndeki Meryem Ana Caddesi'ndeki evine yürürken dört Rum tarafından ciddi şekilde dövülmüştür.

Vücudunun çeşitli yerlerinde morluklar bulunan Koharig Shahinian, gazetecilere verdiği demeçte, sivil bir Rum'un kendisine saldırdığını ve ardından onu Baf Kapısı'na sürüklediğini ve kendisini aşağıya ittiğini söylemiştir. BM Barış Gücü'nün Kanadalı askerleri tarafından kurtarılmış ve bir Rum polis herhangi bir şikâyeti olup olmadığını sorunca Shahinian şikayetçi olmuş ve bir kişi tutuklanmıştır. Ancak daha sonra Polis Karakolundan ayrılıp evine doğru yürürken bu kişinin onu takip ettiğini fark etmiştir.[38]

2.3. Ermeniler Türk Polisine Şükranlarını Bildiriyor

Lefkoşa'nın Türk kesiminde 50 seneden fazla kalmış olan ve birkaç ay önce Rum kesimine taşınmış bulunan 82 yaşındaki bir Ermeni Bayan Katerina Bohçaliyan, eşyalarını almak üzere oğullarını Lefkoşa'nın Türk kesimine göndermiştir.

Bayan Bohçaliyan'ın büyük oğlu Migel Bohçaliyan, eşyalarının hepsini almayacaklarını çünkü Rum kesiminde kiraların çok yüksek olduğunu söylemiştir. Bay Bohçaliyan bütün eşyalarının hiç dokunulmamış olduğundan çok memnun kalmış, kendisine gösterilen yardım ve eşyalarının korunmuş olmasından dolayı Türk Polisine teşekkür etmiştir.

Bay Garabet Medazunyan da eşyalarını Rum kesimine taşımak için ailesi ile birlikte Türk kesiminde bulunan eski evini ziyaret etmiştir. Bu aile de bütün eşyalarına hiç dokunulmamış olduğunu görerek memnun kalmıştır. Kendilerine yapılan yardım ve gösterilen kolaylıktan dolayı Türk polisine teşekkür etmişlerdir.[39]

Mıgirdiç Balyan ile Vahan Muradyan isimli iki Ermeni de Türk Polisi ile anlaştıktan sonra, Lefkoşa'nın Türk kesiminde bulunan Viktorya Sokağındaki dükkânlarını ziyaret etmişlerdir. Buzdolapları ve oyun makineleri dahil bütün eşyalarında hiçbir sorunla karşılaşmadan alan iki

[38] **Cyprus Turkish Information Services Special Press Release**, No: 1, 25 Temmuz 1964.

[39] **Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi Özel Basın Bülteni**, No: 2, 1 Haziran 1964.

Ermeni, mallarını koruyan Türk Polisine derin teşekkürlerini bildirmişlerdir.[40]

Haig Assaduryan isimli bir Ermeni daha Lefkoşa'nın Türk kesimindeki eski evini ziyaret etmiştir. Bay Assaduryan evini ve içerisindeki eşyaları dokunulmamış bulduğundan çok memnun kalmış ve Türk Polisine bu sebeple teşekkür etmiştir. Assaduryan evinden ayrılırken sevdiği bazı kitaplarını ve saksılarını da almıştır.[41]

2.4. Lefkoşa'nın Türk Mahallesinde Yaşayan Bazı Ermenilerin Görüşleri

''50 yıllık üzücü olaylardan bahsetmek utançtır ve edepsizlik'', ''Türkler yemeklerini benimle paylaşıyorlar. 50 yıllık üzücü olayları hatırlamanın ne faydası var? Ermenilerin Türk karşıtı tutumu, Rum tehditlerinin bir sonucudur.'' Bu sözler, Rum çıkarlarına hizmet eden Ermenileri kınayan Bayan Arşak Nalbantian'ın ifadesinden alıntılanmıştır.

Bir başka Ermeni Victoria Kamyan, Berj Tilbian'ın Türkiye karşıtı açıklamasından haberdar olunca şunları söylemiştir: *''50 yıllık üzücü olaylardan hiç bahsetmemek daha iyi olur. Tilbian Kıbrıs'ta doğdu. Bu olayları nasıl bilebiliyor? Rum mahallesinde yaşayan Ermeni kadınların vahşice katledilmesini bu kadar çabuk unutabiliyor? Rumlar, Ermeni esirlerini istedikleri gibi konuşmaya zorlamakta özgürdürler; ama 50 yıl sonra yaşanan üzücü olaylardan bahsetmek kabalıktır.''*

Basın muhabirleri tarafından ziyaret edilen Türk mahallesinde yaşayan tüm Ermenilerin görüşleri şu şekilde özetlenebilir: *''Rumların kışkırtmasıyla Türk aleyhtarı mitingler düzenleniyor. Türkler ve Ermeniler yüzyıllardır barış ve uyum içinde bir arada yaşamaktadırlar. Şimdi bile, büyük zorluklara ve yoksunluklara rağmen, Türkler aralarında yaşayan Ermenilere hem maddi yardımda bulunuyorlar.''*

Yaşlı bir Ermeni çift, Bay ve Bayan Artin Idoyan ise Türkçe'nin ana dilleri olduğunu söyleyerek, Rum mahallesinde yaşayan Ermenilere, olayların gerçeğini yansıtan Bayrak Radyosu'nun yayınlarını dinlemelerini içtenlikle tavsiye ettiklerini söylemiştir.[42]

---

[40] **Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi Özel Basın Bülteni**, No: 5, 4 Haziran 1969.

[41] **Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi Özel Basın Bülteni**, No: 9, 4 Haziran 1969.

[42] **Cyprus Turkish Information Centre**, Ek-3, 24 Nisan 1965.

SONUÇ

Kendilerini böyle bir baskı ve terör ortamında bulan Ermenilere karşı amaçlanan tek şey Rumların kendilerini siyasi propaganda amacıyla kullanmak istemesidir. Bu sebeple de bazı Ermeniler zaman zaman televizyonda veya basında Türkler aleyhinde yalan beyanlar vermek durumunda kalmışlardır. Hatta bu konuda toplantılar düzenlemek zorunda bile bırakılmışlardır.

Türk kesiminde yaşayan Ermenilerse bu durumun baskı ve tehdit ile meydana getirildiğini bilmekteydiler. Bu sebeple soydaşlarının yaptığı açıklamaları verdikleri beyanatlarla tel'in etmişler, bu durumlar karşısındaki hislerini dile getirmişlerdir.

Bazı Ermenilerin Rumlara yardım ettiği[43] bilinmesine rağmen Türkler hiçbir zaman Ermenilere karşı düşmanca bir tavır içinde olmamıştır. Yaşanan olay ve belgelerle, Ermenilerin kendilerinin yaptıkları tekzipler ve teşekkürlerle, hatta birbirlerine yapılan kıyafet ve yiyecek yardımlarıyla sorunsuz bir şekilde yaşamışlardır.

Mesela Rumlara ait olan bölgelerde bulunan Türklerin binaları ve dini yapıları bile yakılıp yıkılmış hatta yağma edilmiştir ancak Rum kesimine göç eden ama evleri Türk tarafında kalan Ermenilerin evlerinde hiçbir hasar tespit edilememiştir. Özellikle de bu evlerin bazılarının aylık kiraları kontrat dahilinde sahiplerine ödenmiştir.

1963 yılından itibaren sistemli bir şekilde saldırılarına başlayan Rumlar 1974 yılına kadar bu saldırılarında Türklere karşı soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarını işlemişlerdir.

Uluslararası suçlar kapsamında olan ve o dönemde başlayan raporlarda Kıbrıslı Türklere karşı yapılan suçlar yer almıştır. Ancak bunlar uluslararası tüm toplantılarda yeterince dile getirilmemiştir. Türkler üzerinde emelleri olan Rumlar, hedeflerine ulaşmak için Uluslararası Ceza Hukuku'na göre suç sayılan bazı suçları Ermenilere karşı da işlemişlerdir.

Ermenilerin Türklerin kendilerine iyi davrandığını ve Türk kesiminde eşyalarının koruduğunu belirtmeleri Rum taraflarınca iyi karşılanmamıştır. Hatta Türklere teşekkür eden veya Rumların çıkardığı bazı iddiaları tekzip eden Ermeniler dövülmüş veya öldürülmüştür. Kendilerine destek vermeyen Ermenileri amaçları uğruna öldürmekten çekinmemişlerdir. Özellikle

[43] **Special News Bulletin**, ''Armenian Church Used By Greek Terrorists'', No: 35, 30 Ocak 1964.

insanlığa karşı suçlar bağlamında Uluslararası Ceza Hukuku'na göre Ermenilere karşı suç işledikleri görülmektedir.

Uluslararası hukuka göre soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçu ve saldırı suçunu hem Türklere hem de adada yaşayan bazı Ermenilere karşı işleyen Rumların bu suçları sebebiyle Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv belgeleri

KTMA (Kıbrıs Türk Milli Arşivi)

KTMA, ‘‘Kıbrıs’taki Ermeni Cemaati’’, Belge No: 2995, 25 Haziran 1969, Lefkoşa.

Special News Bulletin, ‘‘Armenians v. Greeks’’, No: 64, 28 Şubat 1964.

Special News Bulletin, ‘‘Eoka Pressure on Armenians Increasing’’, No: 147, 22 Mayıs 1964.

Special News Bulletin, ‘‘Armenians Deny Greek Allegations’’, No:7, 5 Mart 1964.

Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi Özel Basın Bülteni, No: 1, 1 Haziran 1964.

Cyprus Turkish Information Services Special Press Release, No: 1, 25 Temmuz 1964.

Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi Özel Basın Bülteni, No: 2, 1 Haziran 1964.

Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi Özel Basın Bülteni, No: 5, 4 Haziran 1969.

Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi Özel Basın Bülteni, No: 9, 4 Haziran 1969.

Cyprus Turkish Information Centre, Ek-3, 24 Nisan 1965.

Special News Bulletin, ‘‘Armenian Church Used By Greek Terrorists’’, No: 35, 30 Ocak 1964.

Milliyet, 03.04.1960.

Milliyet, 23.12.1963.

Kitap, Makale ve Tezler

Avcı, Gökmen, ‘‘Uluslararası Ceza Mahkemesi’’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.

Aydın, D., **Uluslararası Ceza Mahkemesi Temel Belgeler Derlemesi**, Buluş Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri, Ankara, 2006.

Azarkan, Ezeli, "Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar", **AÜHF Dergisi**, C 52, S 3, 2003.

Bahadır, Mehmet, **Kıbrıs'ta Katliamlar**, C 1, Rüstem Yayınevi, Lefkoşa, 2001.

Çakar, A. S., İnsanlığa Karşı Suçlar, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, C 103, S 103, 2012, s. 170-171.

Durmuş, T., M. R. Erdem, M. Önok, **Uluslararası Ceza Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.

Hasgüler, Mehmet, **Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Hill, George, **Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948**, Çev. Nazım Kadıoğlu, **The Rise Of Ethno-Nationalism in Cyprus Under The British Rule: 1878-1960,** The Gruaduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Masters Thesis, Ankara, 2010.

Koca, Zafer, **İnsanlık Suçunun Önlenmesi ve Mağduru Korunmasında Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin Önemi ve Etkileri**, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2013.

Kurşun, Günal, **101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi**, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara, 2011.

Küçük, Fazıl, **Kıbrıs Türk Davası ve Kıbrıs'ta Rum Vahşeti**, Devlet Basımevi, Lefkoşa, 2002.

Nürnberg İlkeleri, VI. Madde.

Oberling, Pierre, **Bellapais'e Giden Yol**, Çev.: Mehmet Erdoğan, Atase Yayınları, Ankara, 1987.

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.

Roma Statüsü Maddeleri: 3, 3/1, 3/3.

Roma Statüsü, Madde: 6.

Roma Statüsü, Madde: 7.

Roma Statüsü, Madde: 8.

Satan, Ali, "Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, **Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi**, S 6, 2004.

Satan, Ali, Şentürk, Erdoğan, **Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

Schabas, W. A., **Genocide in International Law**, Cambridge University Press, 2009.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, Madde: 2.

Tolgay, Ahmet, **Kanlı Noel**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993.

Yücel, Oğuz, **Kıbrıs'ta Türklere Karşı İşlenen Suçlar 1955-1974**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.

TÜRKİYE'DE DÜZENLENEN İLK KADIN İKTİSAT SERGİSİ (15-23 Aralık 1932)

Seda BAYINDIR ULUSKAN*

Özet

1929 Dünya Ekonomik Krizi dünyada olduğu kadar Türkiye'de de ciddi iktisadi sorunlar yarattı. Krizi önlemeye yönelik çabalar çerçevesinde ülkenin ekonomik yapısına uygun pek çok tedbir alındı. Bu depresyon yıllarında öncelik verilen konuların başında; ithalatın kısılması, halkın yerli malı üretip tüketmeye teşvik edilmesi ve topluma tasarruf alışkanlığı kazandırılması geliyordu. Halkı tutumlu olmaya ve yerli malı kullanmaya alıştırmak gayesiyle 1929 yılının Aralık ayında *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* kuruldu. Cemiyet, amacına ulaşmak için uzun yıllar 12-19 Aralık tarihleri arasında "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" düzenledi. Bilhassa 1930-35 yılları arasında adeta birer kampanyaya dönen bu hafta boyunca okullarda programlar yapıldı, piyesler, oyunlar oynanıp yerli malları satan mağazalar arasında vitrin yarışmaları düzenlendi.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında toplantı ve konferanslar düzenlemenin yanı sıra sergiler de açtı. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 15-23 Aralık 1932 tarihleri arasında Ankara'da, Cemiyet ile İsmet Paşa Kız Enstitüsü tarafından düzenlenen *Birinci Kadın İktisat Sergisi* idi. Sergide, 1928'de açılan ve Cumhuriyet'in ilk kız enstitüsü olan İsmet Paşa Kız Enstitüsünün ürünleri büyük ilgi çekti. Açılışını TBMM Başkanı Kâzım Özalp'in yaptığı sergide Başbakan İsmet İnönü, bakanlar ve milletvekilleri ile pek çok zat hazır bulundu. Enstitü Müdürü Münir Hayri Bey ve öğrencilerinin büyük emek harcadığı ilk Kadın İktisat Sergisi'ni 18 Aralık'ta Gazi Mustafa Kemal Paşa da ziyaret etti. Cumhurbaşkanı, yaklaşık bir buçuk saat kaldığı sergiden büyük beğeniyle ayrıldı.

İsmet Paşa Kız Enstitüsü binasında hazırlanan sergi altı kısımdan oluşmaktaydı. Serginin Kız Enstitüsüne ait olan birinci kısmında; kadınlara mahsus yerli mallardan hazırlanmış çamaşır, elbise, şapka gibi ürünler teşhir edildi. İkinci kısmında Tasarruf Cemiyetinin faaliyetlerine, diğer kısımlarda

* Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, İstanbul / Türkiye, suluskan@hho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3809-5802

ise yerli mallardan yapılan ürün ve mobilyalarla döşenen bir ev modeli ile Gazi Orman Çiftliği, İpekiş ve Hereke Fabrikası ürünlerine yer verildi. Büyük bir özenle hazırlanan sergi; enstitülü kız öğrencilerin yeteneklerine, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin faaliyetlerine, yerli mallardan ucuz ve güzel neler yapılabileceğine dair gezenlere fikirler verdi ve olumlu bir kanaat oluşturdu.

Bu bildirinin amacı, Birinci Kadın İktisat Sergisi'nin düzenlenme nedenini, detaylarını, toplumsal yansımalarını ve millî iktisat davasında Türk kadınının rolünü ortaya çıkartarak bu alandaki araştırmalara katkıda bulunabilmektir. Çalışmanın ana kaynağını dönemin basını oluşturmakta, ayrıca konuyla ilgili telif eserler ve lisansüstü tezlerden de yararlanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millî İktisat, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Yerli Malı, İktisat Sergisi.

THE FIRST WOMEN'S ECONOMICS EXHIBITION ORGANIZED IN TURKIYE (December 15-23, 1932)

Abstract

The World Economic Crisis of 1929 created serious economic problems in Türkiye as well as in the world. As part of the efforts to prevent the crisis, many measures were taken in accordance with the economic structure of the country. At the beginning issues that are given priority during these depression years; the reduction of imports, encouraging the people to produce and consume domestic goods, and instilling a habit of saving into society. The National Economy and Savings Society was established in December 1929 to accustom the people to being thrifty and using domestic goods. The Society organized "Savings and Domestic Goods Week" between 12-19 December for many years to achieve its goal. Especially during this week, which turned into almost a campaign between 1930-35, programs were held in schools, games were played, and showcase competitions were organized between stores selling domestic goods.

The National Economy and Savings Society organized meetings and conferences as part of the Savings and Domestic Goods Week, as well as opened exhibitions. One of the most striking examples of this was the *First Women's Economics Exhibition* organized by the Society and İsmet Paşa Girls Institute between 15-23 December 1932 in Ankara. The products of İsmet Paşa Girls Institute, which was opened in 1928 and was the first girls' institute of the Republic, attracted great attention in the exhibition. Prime Minister İsmet İnönü, ministers, deputies and many people were present at the exhibition, which was opened by the Speaker of the Grand National Assembly of Türkiye Kazım Özalp. On December 18, Gazi Mustafa Kemal Paşa also visited the first Women's Economics Exhibition, where the Director of the Institute, Münir Hayri, and his students made great efforts. The President left the exhibition with great admiration, where he stayed for about an hour and a half.

The exhibition, which was prepared in the İsmet Paşa Girls Institute building, consisted of six parts. In the first part of the exhibition, which belongs to the Institute for Girls; Products such as underwear, dresses and hats made from domestic goods for women were exhibited. In the second part, the activities of the Savings Society, and in the other parts, a house

model furnished with products and furniture made from domestic goods, and the products of Gazi Forest Farm, İpekiş and Hereke Factory were included. The exhibition, prepared with great care, gave ideas to the travelers about the talents of female students from the institute, the activities of the National Economy and Savings Society, and what can be made cheap and beautiful from domestic goods and formed a positive opinion.

The purpose of this article is to contribute to research in this field by revealing the reason for the organization of the First Women's Economy Exhibition, its details, social reflections and the role of Turkish women in the national economy case. The main source of the study is the press of the period. In addition, copyrighted works and postgraduate theses related to the subject are also used.

Keywords: National Economy, National Economy and Savings Society, İsmet Paşa Girls Institute, Domestic Goods, Economics Exhibition.

"*Azami tasarruf şiar-ı millîmiz olmalıdır.*"[1]

Mustafa Kemal Paşa

GİRİŞ

Kapitülasyonlar, ticaret sözleşmeleri, dış borçlar, savaşlar gibi nedenlerden ötürü zamanla ekonomik bağımsızlığını yitiren Osmanlı Devleti'nde; 20. yüzyılın başına gelindiğinde ticaret azınlıkların kontrolüne geçmiş, millî tüccar ön plana çıkarılamamış, modern tarıma geçilememiş, en önemlisi de üretim düşmüş ve köylünün durumu hayli kötüleşmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı zor savaş koşulları ise durumu daha da ağırlaştırmıştı. Bu da 1914 sonrasında, 1908 Meşrutiyeti'nin gündeme getirdiği milliyetçiliğin de etkisiyle İttihat ve Terakki yönetimini bazı önemli kararlar almaya yöneltmişti. Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarına da esin kaynağı olan bu kararlar; kapitülasyonların tek taraflı olarak iptali, yeni bir gümrük tarife yapısının kabulü, 1913'te yerli sanayii desteklemek için çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kapsamının genişletilmesi ve Osmanlı Devleti'nin dış borçları için yapılan tüm ödemelerinin durdurulup Düyun-ı Umumiyenin faaliyetlerinin askıya alınması idi. Bu kararlar, beraberinde ekonomide kendi kendine yeterlilik, korumacılık, sanayileşme ve en nihayetinde *millî iktisat*[2] ilkesinin benimsenmesini getirdi.[3]

İttihat ve Terakki yönetiminin ele aldığı bu konular, Lozan Barış Konferansı sürecinde de konuşulup tartışıldı. Nitekim yapılan uzun görüşme, pazarlık ve tartışmalardan[4] sonra kapitülasyonlar kaldırıldı. Yeni Türk Devleti'nin 1929 sonrası kendi gümrük tarifesini belirlemesi ile Osmanlı borçlarının yeniden yapılandırılması karara bağlandı. Lozan Barış Antlaşması ile kazanılan bu hakların[5] dışında, 1923 ve sonrasında Osmanlı Devleti'nden kalan ekonomik mirasın kötü izlerini silmek ve ekonomik

---

[1] **Cumhuriyet**, 18 Kânunuevvel 1929, s.1.

[2] "*İkinci Meşrutiyet'in gündeme getirdiği ulusçuluk*" ile Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü koşullar İttihat ve Terakki yönetimini, ülke olanakları ile yetinen ve kendi yağıyla kavrulan bir ekonomi oluşturmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu da onları, savaş yıllarından itibaren piyasanın "*millîleştirilmesi*", ticaretin yabancıların ve gayri Müslimlerin elinden alınarak Müslüman-Türk unsura devredilmesi, satış ve kredi kooperatifleri ile ulusal bankaların kurulması gibi adımlar atmaya yöneltmiştir. İttihatçılar bundan sonra tüm enerjilerini "*Millî İktisat*"ı benimseyip yükseltmeye adamışlardır. İttihat ve Terakki'nin Millî İktisat politikası için bk. Zafer Toprak, **Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

[3] Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yılık İktisadi Tarihi-büyüme, kurumlar ve bölüşüm**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2014, s.163-165.

[4] Detaylı bilgi için bk. Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan**, Alfa Yay., İstanbul, 2015.

[5] Detaylı bilgi için bk. **Lozan Barış Antlaşması-Tutanaklar-Belgeler**, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

kalkınmayı sağlamak amacıyla daha pek çok hamle yapıldı. Bu bağlamda Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyetin ilanını dahi beklemeden attığı ilk adım bir iktisat kongresi toplamak oldu. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile yeni devletin ekonomi politikasının belirlenmesi ve tam bağımsızlık konusundaki kararlılığın tüm dünyaya gösterilmesi amaçlandı. Nitekim kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa da tam bağımsızlığın "*millî egemenlik*" ve "*iktisadi egemenlik*" olmak üzere iki düsturu bulunduğunu, fakat bu mukaddes ve azametli hedeflerin kâğıt üstündeki düsturlar, arzu ve hırslarla değil ekonomiyle gerçekleştiğini, o yüzden de siyasi ve askerî zaferlerin iktisadi zaferle taçlandırılmasının[6] elzem olduğunu vurguladı.

Atatürk ve İnönü'nün "*mutedil devletçilik*" olarak tanımladığı kalkınma modeli[7] doğrultusunda, konferanstan sonra Yeni Türk Devleti'nin öncelik verdiği konuların başında halkın ekonomik durumunun düzeltilmesi, yoksulluktan kurtarılması ve üretimin artırılması geldi. Bunu, köylünün üzerinde büyük yük oluşturan aşar vergisinin 17 Şubat 1925'te kaldırılması izledi. Ülkedeki demiryolu ağı güçlendirilip milllîleştirildi. Yine hayvancılığın ve ormancılığın geliştirilmesi için gerekli tedbirler alınırken, ekonomik kalkınmanın bel kemiği sayılan sanayileşme konusunda da hızlı ve önemli adımlar atıldı. Türkiye İş, Sanayi ve Maadin bankalarının kurulması, 28 Mayıs 1927'de 15 yıllığına yeniden Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe konarak sınai yatırımlar konusunda sanayicilerin özendirilmeye çalışılması bu adımların başında geldi.[8]

1929 yılına kadar tarımdan sanayiye, bankacılık sektöründen ulaşıma kadar hemen her alanda sıkıntılar aşılmaya, yasal düzenlemeler yapılmaya çalışıldı. Fakat "*Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan temel dengesizliklerin aşılamaması ve gelişmiş ülkelerdeki hatalı iktisat politikaları nedeniyle, dünya ekonomisi 1929 yılından itibaren ciddi bir bunalıma sürüklendi. Önce Wall Street'de borsanın çökmesi, daha sonra da ülkelerin para politikalarındaki hataların etkisiyle derinleşen bunalım, uluslararası koordinasyonun olmaması nedeniyle süreklilik kazandı.*"[9] 1929 yılında patlayan bu kriz, tüm dünyada olduğu gibi yeni kurulmuş Türkiye

[6] A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1981, s.251.

[7] Mustafa Aysan, **100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Es Yay., İstanbul, 1980, s.47.

[8] Vahdettin Engin, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Ekonomisi", **Modern Türkiye Tarihi**, Editörler: Süleyman Beyoğlu-Ali Satan, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014, s.177-180.

[9] Pamuk, **age.**, s.185.

Cumhuriyeti'nde de ciddi sorunların yaşanmasına yol açtı. Oysaki devlet yönetimi 1929 yılı için hayli iyimserdi. Çünkü Lozan Barış Antlaşması'nda getirilen bazı kısıtlamalar[10] bu yıl içinde kalkacaktı. Böylece devlet, ekonomi konusunda kendi kararlarını özgürce alabilecek, dış ticaret ile gümrüklerini düzenleyebilecekti.[11] Ayrıca, Osmanlı borçlarının ilk taksidinin ödenmeye başlayacağı yıl da 1929 idi. Fakat sonuç beklenildiği gibi olmadı. İki dünya savaşı arası döneme denk gelen bu krizle birlikte, en başta tarım ürünleri olmak üzere hammadde fiyatları hızla düşmeye başladı.[12] Bunun üzerine çoğu ülke krizin etkilerini azaltmak amacıyla develüasyona başvurarak mal stoklarını eritmeye, gümrük oranlarını yükseltmeye, ithalatı kısıtlayıp yerli üretim ile tüketimi özendirmeye ve yerli mallarını yabancı mallara karşı korumaya yöneldi.[13]

Dünyanın karşı karşıya kaldığı bu ekonomik sıkıntı üzerine Türkiye'de de krizi engellemeye yönelik benzer tedbirler alındı. Buhranın etkisini kontrol altında tutabilmek amacıyla millî bir iktisat politikası benimsendi. Öncelik verilen hususlar ise Türk Lirasının sterlin karşısında değer kaybını önlemek, halkı tasarruf yapmaya ve yerli ürünler kullanmaya teşvik etmek oldu. Çünkü Türk Lirasındaki düşüşün nedeni dış ticaret açığı olarak görülmüş, açığı kapatma yolunun da ithal edilen tüketim maddelerinin kısıtlanmasından geçtiğine karar verilmişti.[14] Nitekim Türk Lirasının değer kaybı üzerine Başvekil İsmet Paşa da 12 Aralık 1929'da Meclis'te yaptığı konuşmada, liranın değer kaybının nedenlerini uzun uzadıya anlatmış ve alınması gereken tedbirler konusunda şunları söylemişti:[15]

> *... Şimdi iktisadi açığın girift olan, güç olan asıl millî kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi membaına, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl*

[10] Lozan Barış Antlaşması'na ekli Ticaret Sözleşmesi'ne göre Türkiye, 24 Ağustos 1929 tarihine kadar bazı ülkelere 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmekteydi. Ayrıca, belli istisnalar dışında yurda mal sokmamak ve çıkarmamakla da yükümlüydü. Bk. **Lozan Barış Antlaşması-Tutanaklar Belgeler**, Çev. Seha L. Meray, İkinci Takım, C II, Yapı Kredi Yay., Ankara, 2001, s.72-81.

[11] Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.34.

[12] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yay., İstanbul, 1993, s.36, 48.

[13] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yay., Ankara, 1983, s.28.

[14] Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C I, S 2, İzmir, 1992, s.128-129.

[15] İsmet İnönü'nün "Millî Para Hakkında" yaptığı 12 Aralık 1929 tarihli konuşma için bk. **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri-T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)**, C I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s.207-208.

> *büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarfetmiyecek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir…Bin belâya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan millî mevcudiyet mahza millî maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir… Aklı eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek katî kararımızdır.*

Bu politika beraberinde yeni kurumların ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlardan biri de *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* idi. Cemiyet, "Millî İktisat" bilincinin güçlendirilmesi ve halkın yerli malı kullanmaya teşvik edilmesi amacıyla 14 Aralık 1929 tarihinde Ankara'da kuruldu.[16] Mustafa Kemal Paşa'nın himayesi ve TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa'nın başkanlığında kurulan cemiyetin kurucu üyeleri; TBMM Başkan Vekili Hasan (Saka), milletvekilleri Saffet (Arıkan), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Celal (Bayar), Mustafa Rahmi (Köken), Reşit Saffet (Atabinen), Dr. Fuat (Umay), Besim (Atalay) ile Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü (Ataman) ve Emlak Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet (Tan) Beyler idi. Bu arada Mustafa Rahmi (Köken) Cemiyetin Genel Sekreterliğine, Vedat Nedim (Tör) de Müşavir Müdürlüğüne atanmıştı.[17]

Nizamnamesine[18] göre cemiyetin ana amaçları;

"1. Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,

2. Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak,

3. Yerli malların miktarını yükseltmeye, metanet ve zerafat itibariyle hariçteki mümasili mallar derecesine getirmeye fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,

4. Yerli malların sürümünü arttırmak idi".[19]

---

[16] "Millî tasarruf-Ankara'da bir cemiyet teşekkül etti..:", **Cumhuriyet**, 14 Kânunuevvel 1929, s.1.

[17] Madde 1 ve 2 için bk. **Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1929; Doğan Duman, **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti,** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstütüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.48.

[18] Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi, belediyelere ve CHP Parti Müfettişlerine de gönderilmiştir. Bk. **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 490-1.0-0/1-3-16.

[19] **Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyet Nizamnamesi**, s.3-4.

Aslında halka tutumlu olmayı, tasarruf yapmayı ve yerli malı kullanmayı özendirme çabası Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gündeme gelmişti. Özellikle 1908 sonrası yaşanan dönüşümle Millî İktisat görüşü ön plana çıkmış, hatta 1912'de *İstihlak-ı Umumiye-i Tensik ve Menafi-i Milliye-yi İktisadiyeyi Müdafaa* adlı bir cemiyet dahi kurulmuştu. Cemiyetin amacı, yerli ürünlerin tüketimini sağlamak ve halkı tasarrufa alıştırmaktı. Bu manada, adı geçen cemiyetin Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetine model oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat bu çalışmalara ve yapılan propaganya rağmen o günlerde tasarruf ve yerli malı kullanımı konusunda istenen sonuç alınamadı. Cumhuriyet öncesi, "yerli malı ideali"nin oluşmamasının en büyük nedeni ise piyasada halkın ihtiyaçlarının pek çoğunu karşılayacak yerli malın bulunmayışı idi.[20]

Özel bir kurum olarak örgütlenen Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti[21] kısa süre zarfında başta Ankara ve İstanbul olmak üzere pek çok yerde açılan şubeleri sayesinde hızla ülke çapında etkin hale geldi.[22] Amaçlarını gerçekleştirip başarılı çalışmalar yapabilmek amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkası başta olmak üzere[23] Türk Ocağı, Himaye-i Etfal, Hilal-i Ahmer, Türk Tayyare Cemiyeti gibi birlik ve teşekküllerle sürekli iş birliği içerisinde oldu. Cemiyet bünyesinde ayrıca, amaçlarını halka daha kolay duyurabilmek ve etkili olabilmek için bir "Neşriyat ve Propaganda" komitesi de oluşturuldu. Bu komite, "*yerli ürünler hakkında hazırlanmış filmleri sinemalarda halka gösterecek, tasarrufa ait atasözlerini belirleyerek günlük gazetelerde yayınlatacaktı. Bundan başka çeşitli zamanlarda afişlerle, halk tasarruf ve iktisada teşvik edilecek, aile bütçesi hakkında eserler yazılacak ve broşürler yayınlanacaktı.*" Neşriyat ve Propaganda Komitesi, her yıl düzenlenmesi kararlaştırılan Tasarruf ve Yerli Malları Haftası için gerekli hazırlıkları yapmakla da yükümlüydü.[24]

---

[20] Duman, agm., s.132-133.

[21] Cemiyetin ismi, dil devrimi sonrası "Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu" olmuş, bu durumun yasalaşması ise 28 Haziran 1938'de gerçekleşmiştir. 29 Aralık 1947'de yapılan son değişiklikle de "Millî Ekonomi ve Artırma Kurumu" adını almıştır (Erdinç Tokgöz, **Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi Kurumu (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s.9-10).

[22] Cemiyetin kuruluşundan sonraki birkaç ay içinde 273 şubeye ulaştığına dair bk. Aysan, **age.**, s.47.

[23] CHF Genel Sekreterliği de parti teşkilat ve mensuplarının Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin çalışmalarına yardımcı olması hususunda büyük hassasiyet göstermiştir. Örneğin Parti Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey 15 Ekim 1931 tarihinde tüm vilayet ve kazalara gönderdiği yazıda; Cemiyet gayelerinin CHF gayelerinin içinde olduğunu, Fırka programının *"fert ve aile hayatında tasarruf fikrini yerleştirmeyi"* prensip olarak kabul ettiğini, bunun için de tüm teşkilatların Cemiyet şubeleri ile sıkı temasta bulunarak onların faaliyetleriyle yakından ilgilenmelerini, Tasarruf Haftası'ndaki mesailerinde de Cemiyet çalışanlarını himaye ve takviye etmelerini istemiştir. Bk. **BCA**, 490-1-0-0/2-7-18.

[24] Duman, agm., s.136.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, en önemli misyonu olan halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye özendirmek amacıyla uzun yıllar boyunca *Tasarruf ve Yerli Malları Haftası* düzenledi. Hafta boyunca yürütülen kampanyanın ana amaçları ise şunlardı:

> "1. Tüketimi yerli mallara yöneltmek,
>
> 2. İthalatı azaltmak, dış ticaret açığını azaltmak ve Türk Lirasının dış değerindeki düşmeyi önlemek,
>
> 3. Yerli üretimi canlandırmak,
>
> 4. İhraç edilebilecek mal fazlaları yaratmak,
>
> 5. Yatırımlar için sağlıklı kaynak sağlamak suretiyle kalkınmayı hızlandırmak,
>
> 6. Küçük tasarrufları, yatırım sermayesine dönüştürebilmek için bir finansal alt yapının kurulmasını sağlamak."[25]

İlki 12-19 Aralık 1930'da kutlanan Tasarruf ve Yerli Malı Haftası, Merkez Şube ile vilayetlerdeki diğer şubelerin hazırladığı etkinlik programı çerçevesinde icra ediliyordu. Şöyle ki yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda her yıl 12-19 Aralık tarihleri arasında adeta bayram havasında kutlanan hafta süresince, bir taraftan halkta tasarruf bilinci ve alışkanlığı kazandırmak amacıyla çarpıcı sloganlar[26] kullanılarak tasarruf progapandası yapılır diğer taraftan da yerli ürünleri halka tanıtabilmek için eğitici yazılar yayımlanarak[27] halkın rahatça göreceği yerlere afişler asılırdı. Cemiyetin faaliyetlerinin halka duyurulmasında, 1930-1936 yılları arasında aylık olarak yayımlanan *İktisat ve Tasarruf* isimli dergi de önemli bir rol oynadı.[28] Yine yerli ürünlerin miktarını, kalite ve pazar paylarını artırmak amacıyla yurt içi ve dışında çeşitli etkinlikler düzenlendi. Bunun en somut örneği 1930 Sanayi

---

[25] Tekeli-İlkin, **age.**, s.94; Duman, agm., s.138.

[26] Örneğin "*Yurttaş!. Yerli malı savaşında sonuna kadar ön safta kalmağı ahlak edin. Yerli malı, yurdun malı, herkes onu kullanmalı*", **İktisat ve Tasarruf**, No.10, Eylül 1932'den naklen Duman, agm., s.138.

[27] Örneğin Ankara Ticaret Mektebi Müdürü Şevket Süreyya (Aydemir) tarafından, *Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi*, *Halk İçin İktisat Bilgisi* ve *Türkiye Ekonomisi* adlarıyla hazırlanan kitaplar ile aynı amaç doğrultusunda "Vatandaş Hesabını Bil!" sloganıyla, *Hesabını Bilenin Defteri* adıyla basılan defterler vasıtasıyla tasarruf ve yerli malı konusuna yönelik bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştı. Sema Yılmaz Genç, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Maddesi", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-iktisat-ve-tasarruf-cemiyeti/, Erişim tarihi: 11 Mart 2023.

[28] Cemiyetin yayın organı olan *İktisat ve Tasarruf* aylık bir dergiydi. Daha ilk sayısında, "İlk hedef: Akdenizdi… İkinci hedef: İktisat" başlıklı bir makale yayımlayan dergi, hemen her sayısında Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında yapılan kutlamalara geniş yer ayırmıştır. Dergi, 1936 yılından sonra *Ulusal Ekonomi ve Artırma* adıyla yayımlanmıştır (Duman, **a.g.t.**, s.69).

Kongresi ile 1931 Ziraat Kongresi idi. Söz konusu kongrelerde, dönemin sanayi ve ziraat uzmanları toplanmış ve bu alanlarda gelişmenin yolları aranmıştı. Kongreler sonunda hazırlanan raporlar da Cemiyet tarafından basılmıştı.[29]

Başbakanın geleneksel açış konuşmasıyla başlayan Tasarruf Haftası içinde, basında kamuoyuna yönelik "*Atatürk ve çevresinin tasarruf konusunda halka örnek uygulamaları*" haber yapılıp konuyla ilgili şiir ve sloganlara yer verilirken, radyoda da başta dönemin İktisat Bakanı olmak üzere diğer bakanlar ile üst düzey yetkililerin yerli malı ve tasarrufa ilişkin konuşmaları yayınlanırdı. Keza yine çalışmalara ciddi destek veren Maarif Vekâletinin talimatları doğrultusunda okullarda tasarrufa ve yerli malı kullanımına yönelik piyesler oynanıp şiir ve kompozisyon yarışmaları düzenlenirdi. Yerli malları satan mağazalarda indirimli satışlar yapılıp vitrin müsabakaları tertip edilmesi de haftanın renkli aktiviteleri arasındaydı.[30]

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında toplantı, yarışma ve konferanslar düzenlemenin yanı sıra sergiler de açtı. Bunlardan bazıları; İstanbul'da 1929-1938 yılları arasında düzenlenen *Yerli Malları Sergisi*, *Millî Sanâyi Numûne Sergisi*, *Ziraat Teknik Sergisi*, *On Yıl İktisat Sergisi* vs. idi.[31] Ankara, İstanbul, Bursa, Adana gibi belli başlı şehirlerde açılması gelenek haline gelen bu sergiler vasıtasıyla yerli ürünlere olan ilgiyi artırmak, halkı aydınlatmak ve en mühimi de bir tüketim bilinci oluşturmak hedeflendi. Üçüncü Tasarruf ve Yerli Malı Haftası münasebetiyle açılan sergilerin en çarpıcı ve nadir örneklerinden biri de 15-23 Aralık 1932 tarihleri arasında Ankara'da, Cemiyet ile İsmet Paşa Kız Enstitüsü tarafından ortaklaşa düzenlenen *Birinci Kadın İktisat Sergisi* idi. Açılışını TBMM Başkanı Kâzım Paşa'nın yaptığı, Başvekil İsmet Paşa, vekiller, milletvekilleri ile pek çok zatın hazır bulunduğu ilk Kadın İktisat Sergisi'ni 18 Aralık'ta Gazi Mustafa Kemal Paşa da ziyaret etti.

Dönemin ekonomi politikasına hizmet eden ve alanında bir ilk olan bu önemli sergiye, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ya birkaç cümleyle değinildiği ya da hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı ise ülkemizde ilk, dünyada ise on altıncısı yapılan Kadın İktisat Sergisi'nin

---

[29] Duman, agm., s.138-139.

[30] Duman, agm., s.136-137; Genç, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Maddesi", **Atatürk Ansiklopedisi**.

[31] Cemiyetin düzenlediği sergiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aysu Özçaylak**, Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Yerli Malı Politikaları ve Uygulamaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2017, s.125-133.

düzenlenme nedenini, detaylarını, toplumsal yansımalarını ve en önemlisi de millî iktisat davasında Türk kadınının rolünü ortaya çıkartarak bu alandaki araştırmalara katkıda bulunabilmektir. Çalışmanın ana kaynağını dönemin basını oluşturmakta, ayrıca konuyla ilgili telif eserler ve lisansüstü tezlerden de yararlanılmaktadır. Metinde ilk olarak, sergi öncesi başlayan önemli bir kutlamaya, üçüncü yılına giren Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kutlamalarına değinilmekte, ardından da bu kutlamalar kapsamında düzenlenen Birinci Kadın İktisat Sergisi'nden bahsedilmektedir.

Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Kutlamaları (12-19 Aralık 1932)

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından düzenlenen Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nın üçüncüsü, 12-19 Aralık 1932 tarihleri arasında tüm yurtta büyük bir coşkuyla kutlandı. İlk iki yılda olduğu gibi o sene de hafta boyunca yapılacak etkinlikler basında bütün detaylarıyla kamuoyuna duyuruldu. 11 Aralık 1932 günü yapılan haberlere göre hafta, 12 Aralık 1932 Pazartesi günü Başvekil İsmet Paşa'nın yapacağı bir nutukla açılacak, sonra da çeşitli etkinliklerle devam edecekti. Örneğin İstanbul'da, 16 Aralık Cuma günü havanın müsait olması durumunda Kadıköy iskele yakınındaki kumsala, Beyazıt Meydanı'na, Taksim Meydanı'na ve Üsküdar Doğancılar Parkı ve civarına tayyareler tarafından hediyeler atılacaktı. Hediyeler, paraşüt şeklinde renkli ipekli mendillerin ucuna bağlanan kravat, çikolata, fındık, üzüm vs. gibi ürünlerden oluşacaktı. Ayrıca, bu paraşütlerde birer numara bulunacak, onu bulan talihliler ayın 20'sinden sonuna kadar Eminönü Dördüncü Vakıf Hanı'ndaki Ticaret Odasına müracaat ederek hediyelerini alabileceklerdi.

Tasarrruf Haftası münasebetiyle halkevlerinde ve radyolarda pek çok konferans verilecek, bazı camilere halkı tasarrufa teşvik edici mahyalar asılacak,[32] sinemalarda da konuyla ilgili filmler gösterilecekti. Okullarda yapılacak etkinlerlerle ise yönetimleri meşgul olmaktaydı. İlaveten, *Vitrin Yarışması* ile fındık, üzüm, incir, portakal[33] gibi yerli mahsüllerden yapılacak *Tatlı Müsabakası* için de hazırlıklar tamamlanmak üzereydi. Bu arada Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından düzenlenen Tatlı Yarışması'na tatlıcı, muhallebici, helvacı, şekerci, pastacı, lokantacılar ile ev

[32] Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti İstanbul Şubesi, Tasarruf Haftası'nda birkaç mühim caminin minarelerine Cemiyetin belirleyeceği halkı tasarruf yapmaya davet edecek mahyalar asılması için Evkaf Umum Müdürlüğüne başvuruda bulunmuştur. Müdürlük de "çok faydalı" olacağı düşüncesiyle bu müracaatı 26 Kasım 1932 günü kabul etmiştir (**BCA**, 30-10-0-0/192-315-10).

[33] *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, Üçüncü Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nın "üzüm, incir, fındık ve portakal" haftası olduğunu ilan etmiştir ("Yerli Malı Haftası-Yarın Hafta Başlıyor", **Hakimiyeti Milliye**, 11 BirinciKânun 1932, s.1).

hanımları katılabilirdi. Yarışma iki kategoriye ayrılmıştı. 1.Esnaf arasında yapılan yarışmanın birincisine madalya, ikincisine diploma; 2.Halk arasında yapılan yarışmanın birinci ve ikincisine birer kostümlük kumaş veya yerli malından bir hediye verilecekti. Yarışmaya katılacak olanlar hazırlayacakları ürünleri 15 Aralık Perşembe günü sabahtan İstanbul'da Cağaloğlu Halkevi merkezine götürecek, öğleden sonra da ödüle layık görülenler belirlenen jüri tarafından açıklanacaktı.[34]

İlan edildiği üzere, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nın üçüncüsü Başvekil İsmet Paşa'nın 12 Aralık 1932 Pazartesi öğleden sonra Ankara Halkevinde yaptığı uzunca bir konuşmayla açıldı.[35] İsmet Paşa Kız Enstitüsü öğrencilerinin okuduğu İstiklal Marşı ile başlayan merasimde Meclis Başkanı Kâzım Paşa, vekiller, mebuslar ve kalabalık bir halk kitlesi hazır bulundu. Radyo ile de tüm memlekete neşredilen açılış konuşmasında İsmet Paşa; millî iktisat ve tasarruf mücadelesinin büyük buhranla birlikte ortaya çıktığını, buhranın fertlerin hayatında kazanılandan fazlasını sarfederek artık yaşanılmayacağını gösterdiğini, millet olarak daha ileri gidebilmek için "*millî emniyet, millî tasarrruf, millî sermaye*" konularına daha çok önem ve ağırlık verileceğini, en zenginden en fakirine kadar dünyadaki milletlerin bundan sonra yerli malı alıp kullanmaktan başka çarelerinin kalmadığını, bizim de bu yolda yürümek mecburiyetinde olduğumuzu, yiyeceği ve giyeceği yerli malından temin edebilmemiz durumunda Türkiye'nin geleceği seviyeyi tasavvur bile edemediğini söyledi. Konuşmasında tasarruf konusuna da değinen İsmet Paşa, tasarrufun "*teneffüs etmek gibi zaruri bir şart*" haline geldiğini, millî tasarruf hareketinde vatandaşların millî müesseselere mutlaka itimat etmeleri gerektiğini ve millî iktisat noktasından uluslararası bütün sıkıntılara karşı bizim milletçe takınmamız lazım gelen tavrın, "*nefsimize, memleketin iktisadi kudret ve istikbaline itimat ederek çok hevesle çalışmak*" olduğunu ifade etti. Başvekilin açılış konuşmasının en dikkat çekici bölümü ise verilen iktisadi mücadelede en mühim rolün kadınlara düştüğüne yönelik söylediği sözlerdi. İsmet Paşa, bu hususta kadınların yiyecek ile giyeceklerini yerli ürünlerden almayı dava haline getirmeleri durumunda memleketin dışarıdan bir çöp bile almaya muhtaç olmayacağını belirtti. Son olarak konuşmasını, kadınların yerli malı yedirmeyi ve giydirmeyi temin

[34] "Tasarruf Haftası Yarın Başlıyor", **Cumhuriyet**, 11 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6; "Tasarruf haftası bugün başladı", **Cumhuriyet**, 12 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 4; "Yerli Malı… Gökten Hediye Hâlinde Yağacak", **Son Posta**, 13 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6; "Tasarruf Haftası bugün başladı!", **Milliyet**, 12 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6.

[35] "Hafta Bugün Başvekil Hazretlerinin Bir Nutku İle Açılacaktır", **Hakimiyeti Milliye**, 12 BirinciKânun 1932, s.1.

etmeleri durumunda memleketin varacağı yüksek ve ileri hedefleri düşünmenin insanın gözlerini kamaştırdığını söyleyerek bitirdi.[36]

İsmet Paşa'nın alkışlarla kesilen konuşmasını Enstitü öğrencilerinin oynadığı piyesler, monologlar ve millî danslar takip etti. Bunlar arasında Aka Gündüz'e ait bir monolog ve piyes, Vedat Nedim Bey'in *Kumbara* ve *İpekböceği* piyesleri ile Müdür Münir Hayri Bey ve Enstitü öğretmenlerinin katkılarıyla modernize edilen millî danslar izleyenlerden büyük beğeni ve takdir topladı.[37] Tören, İktisat Vekili Celal Bey'in müsamerede görev alan öğrencilere birer elbiselik *İpekiş* kumaş dağıtmasıyla son buldu.

Üçüncü Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nın ilk günü akşamı radyodan bir konuşma yapan Meclis Bakanı Kâzım Paşa da vatandaşlara yerli malı kullanımının ve tasarrufun öneminden bahsetti. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin başkanlığını da yapmış olmanın gururuyla konuştuğunu söyleyen Paşa, "*Yerli malı kullan!*" şiarının bizde iktisadi bir yükselişin işareti olduğunu, Türkiye'nin bir buhran memleketinden ziyade bir kuruluş, yükseliş ve imar memleketi olarak görülmesi gerektiğini, zaten üç seneden beri bu maksatla çalışmalara devam edildiğini belirterek vatandaşlardan yerli malı kullanmalarını istedi. Tasarruf konusunda ise vatandaşların millî bankalarımıza güvenmeleri ve herkesin bir tasarruf hesabının olması gerektiğinin altını çizdi.[38]

Tasarruf ve Yerli Malı Haftası münasebetiyle sonraki günlerde başta Ankara ve İstanbul olmak üzere memleketin her köşesinde etkinlikler tüm hızıyla devam etti. Şöyle ki Darülfünun hocalarından İbrahim Fadıl Bey 13 Aralık 1932 akşamı saat 18.00'de İstanbul Radyosunda tasarrruf konulu bir konferans verdi. Keza yine dönemin Maarif Vekili Reşit Galip Bey'in de aynı akşam radyoda bir konuşması yayınlandı. Reşit Galip Bey konuşmasında, eğitim politikamızın "*millî iktisat terbiyesini*" programının ana prensiplerinden biri olarak saydığını, gençlerimizin kuvvetli iktisadi

[36] "Başvekil Hazretlerinin Dünkü Kıymetli Nutku", **Hakimiyeti Milliye**, 13 BirinciKânun 1932, s.1 ve 5; "Millî Haftanın ilk günü-Başvekil İsmet Pş. en mühim vazifenin kadınlara teveccüh ettiğini söyledi", **Cumhuriyet**, 13 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 5; "Başvekil Paşanın Nutku", **Son Posta**, 13 Kânunuevvel 1932, s.3; "Tasarruf Haftası Başvekilimizin bir nutku ile açıldı", **Vakit**, 13 Kânunuevvel 1932, s.1-2; "İsmet Paşanın mühim nutku", **Milliyet**, 13 Kânunuevvel 1932, s.5.

[37] "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Nasıl Açıldı?", **Hakimiyeti Milliye**, 13 BirinciKânun 1932, s.5.

[38] "Kâzım Pş. Hz. Dün Gece Radyoda Konuştu", **Hakimiyeti Milliye**, 13 BirinciKânun 1932, s.1 ve 4; "Kâzım Pş. dün gece radyoda bir konferans verdi", **Cumhuriyet**, 13 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6; "Kâzım Paşanın nutku", **Milliyet**, 13 Kânunuevvel 1932, s.5.

unsurlar olarak yetişmelerinin iyi birer asker olarak yetişmeleri kadar mühim olduğunu vurguladı.[39]

14 Aralık 1932 Çarşamba günü radyoda iktisat ve tasarruf haftası münasebetiyle konuşma yapan kişi bu kez İktisat Vekili Celal Bey idi. Celal Bey nutkunda; bizdeki tasarruf hareketinin nasıl başladığını, 1928 yılında Türkiye İş Bankasında tasarruf konusunda önemli kararlar alındığını ve o günden bu yana yalnız İş Bankasının vatandaşlara 50.000 adet kumbara dağıttığını anlattı. Konuşmasının sonunda da buhranın tüm beşeriyete elem vermeye devam ettiğini, ne yazık ki memleketin de bu sarsıntıları hissettiğini, ama Türk milletinin bu badireyi metanetle atlatacağını söyledi.[40]

İstanbul'da ise Tayyareci Vecihi (Hürkuş) Bey şehrin semalarında bir uçuş yaparak, üzerinde halkı tasarruf yapmaya teşvik edici ibareler taşıyan ufak kâğıtlar ile hediyeler atarken,[41] Türk Kadınlar Birliği üyesi Aliye Esat Hanım da aynı günün akşamı radyodan tasarruf konusunda uzun bir konferans verdi. Okullardaki etkinlikler çerçevesinde İstanbul'un Aksaray semtinde Yirmi Dördüncü İlk Mektep'te bir yerli malı sergisi açıldı. Maarif Müdürü Haydar Bey'in de hazır bulunduğu serginin bir hafta boyunca açık kalacağı halka duyuruldu. Yine bilumum ilk ve ortaokullarda tasarrruf konulu piyesler oynanırken Üsküdar Kız Lisesi konferans salonunda da bir müsamere verildi.[42]

15 Aralık 1932 Perşembe günü, İstanbul'da Tasarruf Haftasına damga vuran en önemli etkinlik İstanbul Halkevinde düzenlenen Tatlı Müsabakası idi. *Şahıslar* ve *Müesseseler* olmak üzere iki kategoriye ayrılan yarışmaya

---

[39] "Tasarruf Haftası büyük intibah uyandırıyor!", **Cumhuriyet**, 14 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6; "Maarif Vekili Reşit Galip Beyin Radyodaki Konferansı", **Hakimiyeti Milliye**, 14 BirinciKânun 1932, s.1 ve 4; "Tasarruf haftası münasebetile-Maarif vekili radyoda bir nutuk söyledi", **Vakit**, 14 Kânunuevvel 1932, s.2; "Millî Tasarruf haftası devam ediyor..", **Milliyet**, 14 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6.

[40] "İktisat Vekilinin Tasarruf ve İş Hakkında Radyoda Konferansı", **Hakimiyeti Milliye**, 15 BirinciKânun 1932, s.1 ve 4.

[41] Yerli Malı Haftası kutlamalarında Vecihi Bey'in büyük bir özveriyle görev alması, halk arasında "Tasarruf Tayyarecisi" olarak anılmasına neden olmuştur. Onun bu destek ve yardımlarının ardında, 1930 Sanayi Kongresi dolayısıyla Ankara Halkevinde hazırlanan sergide Vecihi Bey'in uçak maketlerine de yer verilmesinin yattığı bilinmektedir. Nitekim anılarında kendisi de bu durumdan bahsetmiş ve Cemiyetin İstanbul Şube Başkanı Daniş Bey'in (Derler) önerisiyle oluşturulan sergide uçak maketlerinin teşhir edildiği köşeden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (Özcan Sarıdoğan, **Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Kutlamaları (1929-1949)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.53; Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yayına Hazırlayanlar: Gönül Hürkuş Şarman, Sevim Hürkuş Maxon, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2022, s.231-232).

[42] "Haftanın dördüncü günü-İktisat Vekili Celâl Bey dün radyoda şayani dikkat bir hitabe irat etti", **Cumhuriyet**, 15 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6; "Tasarruf Haftası", **Son Posta**, 15 Kânunuevvel 1932, s.3; "Yerli vitrinler gezilecek, yemekler ve tatlılar sergisi açılacak", **Vakit**, 15 Kânunuevvel 1932, s.6.

profesyonel ve amatör çok sayıda kişi katıldı. Yarışmacılar fındık, üzüm, incir, portakal, badem gibi yerli mahsüllerden çeşit çeşit tatlılar hazırlamışlardı. Nitekim Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından seçilen Latife Bekir, Meliha Avni, Aliye Esat, Safiye Hüseyin, Zeynep, öğretmen Sıdıka Hanımlar ile Sıhhıye Müdürü Ali Rıza ve Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti İstanbul Şube Başkanı Daniş Bey'den oluşan hakem heyetinin yaptığı tadımlar sonunucunda; *Şahıslar* kategorisinde Türk Kadınlar Birliği üyelerinden Zühtü Paşa'nın torunu Emine Saffet Hanım birinciliğe, Türk Kadınlar Birliği üyelerinden merhum İsmail Paşa'nın kızı Seher İsmail Hanım ikinciliğe; *Müesseseler* kategorisinde de Selçuk Hatun Kız Sanat Okulu birinciliğe, Lion Çikolata Fabrikası[43] da ikinciliğe layık görüldü. Tatlı yarışmasının sonunda birinci kategoride dereceye girenlere yerli mallardan oluşan çeşitli hediyeler verildi. İkinci kategorinin kazananları ise madalya ile ödüllendirildi.[44]

Millî İktisat ve Tasarruf Haftası'nın beşinci günü, Ankara ve İstanbul'un her tarafında haftanın en zengin programıyla kutlandı. 16 Aralık 1932 Cuma günü Ankara'da izcilerin, öğrencilerin ve esnaf cemiyetlerinin iştirakiyle büyük bir miting düzenlendi. Öğleden sonra Zafer Abidesi önünde yapılan mitingde, Ankara kadınları adına İffet Halim Hanım, gazeteciler namına Neşet Halil Bey, esnaf cemiyeleri adına Sabri Bey, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti namına da Vedat Nedim Bey birer nutukda bulundu. Hatipler konuşmalarında, millî tasarruf ve yerli malları hakkında halkı aydınlatacak izahatlar verdiler.[45] Aynı günün akşamı Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey de radyoda tasarruf hakkında konuştu. Nutkunda ağırlıklı olarak paranın biriktirilmesi ve harcanması üzerinde duran Yusuf Kemal Bey, "*millî iktisadımızın icaplarına ve hatta millî varlığımızın zaruretlerine göre*" harcama ve biriktirme dengesinin kurulması ile ferdi ve millî ihtiyaçların mutlaka sıraya koyulması gerektiğini söyledi.[46]

---

[43] Yorgi Amaslidis'in oğlu Yani Bey tarafından kurulan *Lion Çikolata Fabrikası*, daha sonra *Melba* ile birleşerek yoluna *Lion Melba Fabrikası* adıyla devam eder. 2011 yılında da *Elit Çikolata* bu markayı devralır. Bk. "Elit Çikolata 1924", *Yüzyıllık Hikâyeler*, https://yuzyillikhikayeler.com/tarihi-markalar/elit-cikolata/, Erişim Tarihi: 18.07.2023.

[44] "Yerli mahsulâttan tatlı müsabakası", **Cumhuriyet,** 16 Kânunuevvel 1932, s.5; "Tatlı Müsabakası Büyük Bir Alâka Uyandırdı", **Son Posta**, 16 Kânunuevvel 1932, s.9; "Dünkü tatlı müsabaka!", **Vakit***,* 16 Kânunuevvel 1932, s. 3; "Tatlı müsabakası", **Milliyet**, 16 Kânunuevvel 1932, s.4.

[45] "Bugünkü Miting-Hakimiyeti Milliye Meydanında Tasarruf Mitingi Var", **Hakimiyeti Milliye**, 16 BirinciKânun 1932, s.1; "Tasarruf ve Yerli Malı Mitingi", **Hakimiyeti Milliye**, 17 BirinciKânun 1932, s.1; "Ankarada tezahürat", **Vakit***,* 17 Kânunuevvel 1932, s.9.

[46] "Tasarruf ve Yerli Malı Haftasında Adliye Vekilinin Konferansı", **Hakimiyeti Milliye**, 18 BirinciKânun 1932, s.1 ve 5; "Adliye Vekilinin radyodaki konferansı", **Cumhuriyet***,* 17 Kânunuevvel 1932, s.6.

Tasarruf Haftası'nın beşinci günü İstanbul'da da hayli hareketli geçti. İlkokul öğrencileri, şehrin muhtelif yerlerinde gruplar halinde ellerinde taşıdıkları tasarruf ve yerli mallara ait pankartlarla dolaşarak yerli malı propagandası yaparken, İstanbul Sanatlar Mektebi öğrencileri hazırladıkları on metre uzunluğundaki propaganda afişini Beyoğlu taraflarında gezdirdiler. Öğleden sonra tayyarelerden Beyazıt, Taksim Meydanı, Kadıköy ve diğer mahallere yerli mallardan hediyeler atıldı. Tayyarelerin belirtilen mahallere hediyeler atacağı önceden ilan edildiği için buralarda geniş bir halk kitlesi toplanmıştı. Nitekim meydanlarda bekleyenlerden Cemiyetin hediye kuponlarını bulanlar Ticaret Odasına giderek kazandıkları ödülleri almak için müracaat etti.[47]

Tasarruf konulu konferansların radyodan yayınlanmasına 17 Aralık 1932 Cumartesi günü de devam edildi. Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey Ankara Radyosunda verdiği konferansta; yerli malı kullanma davasının aslında memleketin iktisatça gelişmesine, yükselmesine, istiklaline hizmet etme davası olduğunu ve böyle mühim bir davaya karşı candan bağlanmayacak bir Türk vatandaşının olacağını tasavvur dahi edemediğini söyledi. Tasarruf konusuna da değinen Şükrü Bey, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin tasarruf alışkanlığının *millî ahlak* haline gelmesi için çok çalıştığını belirterek 1931 senesi sonunda bankalarda 38 milyon lirayı bulan küçük tasarruf hesapları toplamını en kısa sürede 50 milyon liraya çıkarmayı hedeflediklerini açıkladı. Dâhiliye Vekili konuşmasını, halkı tasarruf yapmaya davet ederek sonlandırdı.[48]

Aynı gün Gazi Terbiye Enstitüsünde de bir müsamere tertip edildi. Müsamerede Maarif Vekili Reşit Galip, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumi Kâtibi Rahmi, Erzurum Milletvekili Nafi Atuf, Maarif Müsteşarı Salih Zeki, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Muamelât Müdürü Vedat Nedim Beyler, maarif umum müdürleri ile öğrencilerin aileleri hazır bulundu. Saat 15.00'te başlayan müsamerede İsmail Hüsrev, muallim Zihni ile Kemal Beyler iktisat ve tasarruf konulu birer konuşma yaptılar. Akabinde de misafirlere projeksiyonla devlet büyüklerinin iktisat ve tasarruf hakkında

---

[47] "Millî haftanın Cuması…-Dün mektepliler tezahürat yaptı, tayyarelerden hediyeler atıldı", **Cumhuriyet**, 17 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6; "Memlekette Tasarruf Haftası-Hafta Memleketin Dört Köşesinde Büyük Tezahürata Vesile Oldu", **Son Posta**, 17 Kânunuevvel 1932, s.9; "Dün tayyareler İstanbula yerli mallardan hediyeler attılar", **Milliyet**, 17 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 5; "İpekli mendiller birer paraşüt gibi düşüyor..", **Vakit**, 17 Kânunuevvel 1932, s.1.

[48] "Dahiliye Vekilinin Konferansı", **Hakimiyeti Milliye**, 18 BirinciKânun 1932, s. 1 ve 5; "Dahiliye Vekilinin nutku", **Cumhuriyet**, 18 Kânunuevvel 1932, s.2; "Tasarruf Haftası münasebetile-Dahiliye Vekilimiz bir konferans verdi", **Vakit**, 18 Kânunuevvel 1932, s.9; "Bugün son gün ve Dahiliye Vekilinin nutku", **Milliyet**, 18 Kânunuevvel 1932, s.6.

söyledikleri sözler ile ihracat mallarının yıllar içindeki artışı hakkında bilgiler gösterildi.[49]

18 Aralık 1932 Pazar günü ise bu kez Ankara Halkevinde İsmet Paşa Kız Enstitüsü öğrencileri tarafından bir müsamere düzenlendi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da sonuna kadar kalarak takip ettiği müsamere son derece başarılı geçti. Gazi Paşa, müsamerenin ardından Maarif Vekili Reşit Galip ile Necip Ali Beylerin refakatlerinde Halkevinin Tarih ve Halk Kütüphaneleri kollarını tetkik etti. Buradan da İsmet Paşa Kız Enstitüsüne geçerek hazırlanan Birinci Kadın İktisat Sergisi'ni gezdi.[50]

O gün Ankara Hukuk Fakültesinde de saat dörtte başlayan ve iki buçuk saat süren büyük bir konferans vardı. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Kâtibi Rahmi Bey'in yanı sıra pek çok mebusun, fakülte öğretim üyeleri ile öğrencilerinin de hazır bulunduğu bu toplantıda; İktisat profesörü ve Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey, Prof. Yusuf Akçura ile kız ve erkek öğrencilerden altı kişi tasarrufun önemi ve faydaları hakkında konuştu. 18 Aralık akşamı Millî Müdafaa Vekili Zekâi (Apaydın) Bey de radyodan yaptığı konuşmada, tasarrufun öneminden, bankalardaki tasarruf hesaplarındaki artıştan, yerli malı kullanılmasının lüzumundan söz etti. Konuşmasının bitiminde de millî iktisadımızı temin etmeye muktedir olduğumuzu, bunun için çok çalışmamız gerektiğini söyleyerek artık haraç vermeyeceğimizi belirtti. İlk ve ortaokullarda tasarrufla ilgili kompazisyon yarışması düzenlenirken Türk Talebe Birliğinin yapacağı duyurulan Tasarruf Mitingi'nin ise ay sonuna ertelendiği[51] açıklandı.[52]

Bu arada merakla beklenen *Vitrin Müsabakası*'nda dereceye girmeyi başaran mağazalar da belli oldu. Bir önceki yıla oranla daha fazla ilgi gösterilen yarışma için Ankara Ticaret Odasının özel olarak hazırlandığı görüldü. Kırk mağazanın başvurduğu başkentteki vitrin yarışması için jüri

---

[49] "Gazi Terbiye Enstitüsünde", **Hakimiyeti Milliye**, 18 BirinciKânun 1932, s.2.

[50] "Reisicumhur Hz. Müsamere ve sergide..", **Cumhuriyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 4; "Kız Lisesinde-ReisiCümhur Hz. Kız Lisesinin Müsameresini Beğendiler", **Hakimiyeti Milliye**, 19 BirinciKânun 1932, s.1.

[51] Türk Talebe Birliği'nin ertelenen "Yerli Malı Mitingi" 30 Aralık 1932 günü gerçekleşmiştir. Darülfünun ve yüksekokul öğrencileri tarafından mitingde heyecanlı nutuklar söylenerek yerli malı konusunda nümayişler yapılmıştır ("Yerli malı mitingi", **Cumhuriyet**, 30 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 2).

[52] "Tasarruf Haftası bitti-Dün Ankara Hukuk Fakültesinde heyecanlı bir içtima yapıldı", **Cumhuriyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.1; "Tasarruf Haftası-Ankara Hukuk Fakültesinde bir toplantı", **Vakit**, 19 Kânunuevvel 1932, s.2; "Tasarruf haftası münasebetile Millî Müdafaa vekili Zekâi Bey bir konferans verdi", **Vakit**, 19 Kânunuevvel 1932, s.9; "Zekâi Beyin Konferansı", **Hakimiyeti Milliye**, 19 BirinciKânun 1932, s.1; "Millî tasarruf haftası dün bitti-Millî müdafaa vekilinin nutku", **Milliyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.6; "Ankara Hukuk Fakültesinde", **Milliyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.6.

heyeti yaptığı incelemeler sonucunda çok sayıda mağazayı ödüle layık gördü. Bunlardan Mimar Ali Rasim Bey'in "Hacıbektaş Taşı" da denilen zarif bir taştan yaptığı hokka takımı, abajur, bardak, vazo gibi süs eşyalarının teşhir edildiği Ali Rasim Bey'in Vitrini, Şehzadebaşı Şekercisi Vitrini, Azmi Millî Vitrini, Kavaklıdere Şarabı Vitrini, Halk Pasta Salonu Vitrini, Akba Kütüphanesi Vitrini vs. birinci; Yeşil Bursa Şekercisi, İstanbul Pasta Salonu, Atlas Kundara Mağazası, İstanbul Eczanesi vs. ikinci; Hilal Manifatura, İstanbul Şekercisi, Yeni Şark Kundura gibi mağazalar da üçüncü olarak madalya ve diploma almaya hak kazandı.[53]

İstanbul'da da on sekiz kişiden oluşan jüri heyeti yarışmaya katılan yirmi beş mağazanın yerli mallarla düzenlenmiş vitrinlerini tek tek dolaştı. Yaptığı inceleme sonucunda ise yarışmaya İstanbul tarafından iştirak edenler arasında Sultanhamamı'nda Hasan Pertev Tuhafiye Mağazası birinciliğe, Sultanhamamı'nda Ata Refik Tuhafiye Mağazası ikinciliğe; Beyoğlu tarafından müsabakaya girenlerden Psalty Mobilya Mağazası[54] birinciliğe, Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde Samatya Pazarı adlı tuhafiye mağazası ikinciliğe; Kadıköy'de de Hamdi Hasan Terzisi birinciliğe, Şekerci Rasim'in vitrini de ikinciliğe layık görüldü. Kadıköy'de dereceye giren mağaza sahiplerinin madalya ve diplomalarının 22 Aralık 1932 akşamı Kadıköy Süreyya Sineması'nda Kadıköy Fukaraperver Cemiyetinin tertiplediği baloda verileceği, diğer madalya ve diplomaların ise kendilerine takdim edildiği açıklandı.[55]

Tasarruf Haftası, 19 Aralık günü Ankara Erkek Lisesi öğrencilerinin düzenlediği müsamere ile son buldu. Ankara Halkevindeki müsamereye Maarif Vekili Reşit Galip Bey, Maarif Vekâleti erkânı ile çok sayıda misafir katıldı. Gecede, tasarrufa dair monolog ve diyaloglar söylendi. Hereke Fabrikası'nın mesaisini anlatan bir film gösterildi. Müsamere, viyolonist

---

[53] "Vitrin Müsabakası", **Hakimiyeti Milliye**, 18 BirinciKânun 1932, s.4.

[54] 1867'de Pera'da açılan *Psalty Mefruşat Mağazası*, Avrupa'dan ithal mobilya getiren meşhur mağazalardan biridir. "*Mağazanın sahibi olan İtalyan asıllı Psalty Kardeşler, I. Cumhurbaşkanlığı Konutu olarak kullanılmış olan Atatürk Müze Köşkü'nde, Atatürk'ün yatak odasındaki tuvalet masası ve dolap gibi mobilyaların da üretici firmasıdır.*" (Çiler Buket Tosun-Arda Can Özsu, "Cumhuriyet Döneminin Art Deco Mobilya Tasarımları: Selahattin Refik Sırmalı ve Atatürk'ün Çalışma Odası", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, C 2, S 2, Aralık 2014, s.218, 234).

[55] "Zarif Vitrinler", **Cumhuriyet**, 20 Kânunuevvel 1932, s.2; "Birinciliği Kim Aldı?", **Son Posta**, 20 Kânunuevvel 1932, s.1; "Vitrincilik", **Vakit**, 20 Kânunuevvel 1932, s.1; "En güzel vitrinler", **Milliyet**, 20 Kânunuevvel 1932, s.1.

Necdet Remzi (Atak) ve besteci Ulvi Cemal (Erkin) Beylerin çaldığı Anadolu türküleriyle son buldu.[56]

Görüldüğü üzere Üçüncü Millî İktisat ve Tasarruf Haftası, yurdun dört bir yanında samimi ve heyacanlı etkinliklerle kutlandı. Başta Ankara ve İstanbul olmak üzere geçit resimleri, yarışmalar, müsamereler düzenlendi, nutuklar söylendi. Hafta şerefine, *Yerli Mallar Pazarları*nda büyük tenzilatlar yapılarak halk yerli malı almaya davet edildi.[57] Basında da kamuoyuna; şuurlu harcama yapılması, para biriktirilmesi, ihtiyaçların yerli mallardan temin edilmesi, masraflardan arta kalan paraların biriktirilerek millî sermayeye nasıl sahip çıkılması gerektiğini havi yazılara, sloganlara,[58] kumbara reklamlarına[59] ve memleketin dört bir yanında yapılan kutlamalara dair haber ve görsellere yer verildi. Yurt genelinde yapılan bu kutlamalar devlet erkânında büyük memnuniyet yarattı. Nitekim aynı zamanda Millî Tasarruf ve İktisat Cemiyeti Başkanlığını da yürüten TBMM Başkanı Kâzım Paşa İstanbul'da 21 Aralık günü basına verdiği demeçte, bu sene haftanın çok başarılı geçtiğini, memleketin her tarafından bunu teyit eden telgraflar aldığını ve halkın yerli malı kullanmaya istekli oluşunun kendilerini fazlasıyla memnun ettiğini söyledi.[60]

Birinci Kadın İktisat Sergisi (15-23 Aralık 1932)

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında toplantı ve konferanslar düzenlemenin yanı sıra sergiler de açtı. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri 15-23 Aralık 1932 tarihleri arasında Ankara'da, Cemiyet ile İsmet Paşa Kız Enstitüsü[61] tarafından ortaklaşa

---

[56] "Hukuk Fakültesinde Tasarruf ve İktisat Haftası Müsameresi", **Hakimiyeti Milliye**, 20 BirinciKânun 1932, s.4.

[57] Bir tenzilat ilanı için bk. **Son Posta**, 12 Kânunuevvel 1932, s.12.

[58] Örneğin, "Vatan yalnız toprak değil, Sevgi yalnız bayrak değil, Yerli malı almak gerek!, Yerli malı almak gerek!", **Vakit**, 14 Kânunuevvel 1932, s.5; "Ah portakal, ah portakal, İçindeki hep süzme bal, Portakalın şifası var, Ondan bize sağlık akar", **Vakit**, 20 Kânunuevvel 1932, s.6.

[59] Örneğin Türkiye İş Bankası tarafından verilen, "Kumbara, bütün bir istikbal'dir!" başlıklı kumbara reklamı için bk. **Cumhuriyet**, 16 Kânunuevvel 1932, s.7.

[60] "Yerli Malı haftasında-Görülen faaliyet ve gayrete dair Meclis Reisimizin beyanatı", **Vakit**, 22 Kânunuevvel 1932, s.3.

[61] İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Türkiye'ye davet edilen Amerikalı Pedagog Prof. John Dewey'in teklifiyle açılmaya başlanan ve kadınların eğitimine yönelik olarak faaliyet gösteren kız enstitülerinin ilkidir. Enstitünün kurulmasında, eğitim ve öğretimin modernleştirilmesi, teknik eğitim alanında yeni düzenlemelerin yapılabilmesi için bilgi ve tecrübelerinden faydalanmak amacıyla ülkemize getirilen Belçikalı Prof. Omer Buyse son derece etkili olmuştur. Planlarını Alman Mimar Ernest Egli'nin yaptığı binanın yapımı 1925-1933 yılları arasında sürmüştür. Binanın inşaatı bitene kadar okul, 1928 yılında ilk olarak Çocuk Esirgeme Kurumuna bağlı olarak eğitime başlamış, 1930-31 döneminde de kendi binasına taşınmıştır. Açıldığı günden bu yana ismi pek çok kez değişen, bugün ise eğitime *Zübeyde Hanım Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi* olarak devam eden Türkiye'nin bu en ünlü Kız Enstitüsü hakkında ayrıntılı bilgi

düzenlenen *Birinci Kadın İktisat Sergisi* idi. Basında sergiyle ilgili ilk haber 7 Aralık 1932 günü *Hakimiyeti Milliy*e gazetesinde çıktı. Gazete, hafta için açılacak serginin büyük bir merakla beklendiğini yazdı.[62] Bunu 13 Aralık günü *Vakit ve Milliyet* gazetelerindeki haberler takip etti. Fazla detayın yer almadığı haberlerde, İsmet Paşa Kız Enstitüsü tarafından hazırlanan Kadın İktisat Sergisi'nin 15 Aralık Perşembe günü Meclis Başkanı Kâzım Paşa tarafından açılacağı kamuoyuna duyuruldu.[63] Serginin açılış haberi ertesi gün diğer gazetelerde de yer aldı.[64]

Sergide, bir evin idaresi için lazım olan eşyanın hemen her çeşidi yerli mallardan hazırlanmış; ayrıca bir evin güzel ve ucuz bir şekilde nasıl döşeneceği, bir mutfağın nasıl idare edileceği ve çocuklu bir evin nasıl olması gerektiği ayrı ayrı temsil edilmeye çalışılmıştı. Kız Enstitüsü Müdürü Münir Hayri (Egeli) Bey'in[65] ev sahipliğini yaptığı serginin kapıları 14 Aralık 1932 Çarşamba günü ilk önce basın mensuplarına açıldı. Aralarında Maarif Vekili Reşit Galip Bey ile Yunus Nadi, Ruşen Eşref, Burhan Asaf gibi gazetecilerin de hazır bulunduğu misafirler sergi hakkında bilgilendirildi, ardından da konuklara bir çay ziyafeti verildi. Küçük ve yerli parçaların nasıl değerlendirileceğine dair örneklerin de sunulduğu sergi özel ziyaretçiler tarafından çok beğenildi. Sergiyi tertip eden Enstitü müdürü ile talebeleri büyük takdir topladı.[66]

---

için bk. Mustafa Kılınç, **Ankara Zübeyde Hanım Anadolu Kız Meslek Teknik ve Meslek Lisesi (1928-2006)**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2007; Ayten Sezer Arığ, "Ankara'da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 7, S 14, Güz 2011, s.3-15.

[62] "Tasarruf Haftası", **Hakimiyeti Milliye**, 7 BirinciKânun 1932, s.1.

[63] "Tasarruf Haftası-Başvekilimizin bir nutku ile açıldı", **Vakit**, 13 Kânunuevvel 1932, s.1; "Kadın iktisat sergisi açılıyor", **Milliyet**, 13 Kânunuevvel 1932, s.2.

[64] "Kadın İktisat Sergisi", **Cumhuriyet**, 14 Kânunuevvel 1932, s.3; "Kadın İktisat Sergisi Bugün Açılıyor", **Son Posta**, 15 Kânunuevvel 1932, s.3.

[65] İstanbul Muallim Mektebi ve Sorbonne Üniversitesi Psikoloji Enstitüsünden mezun olan Münir Hayri Egeli (1899-1970) pek çok yerde öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Çalıştığı kurumlardan biri de 1932 yılında müdürlüğüne getirildiği İsmet Paşa Kız Enstitüsü'dür. Bunun dışında Atatürk'ün isteğiyle sinema eğitimi gören Münir Hayri, rejisörlük ve gazeteciliğin yanı sıra opera ve plastik sanatlarla da yakından ilgilenmiştir. Edebiyat, opera ve sinema alanında çok sayıda eser veren, "öğretmen, ressam, heykeltraş, yazar, gazeteci ve sinemacı" kimliğiyle döneme damgasını vuran Münir Hayri Bey hakkında detaylı bilgi için bk. Damlanur Küçükyıldız Gözelce, "Münir Hayri Egeli", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/munir-hayri-egeli-1899-1970/, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2023.

[66] "Birinci Kadın İktisat Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 15 BirinciKânun 1932, s.1; "Ankara'da bugün açılacak sergi", **Cumhuriyet**, 15 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6; "Kadın iktisat sergisi", **Vakit**, 15 Kânunuevvel 1932, s.2; "Kadın iktisat sergisi bugün açılıyor", **Milliyet**, 15 Kânunuevvel 1932, s.2.

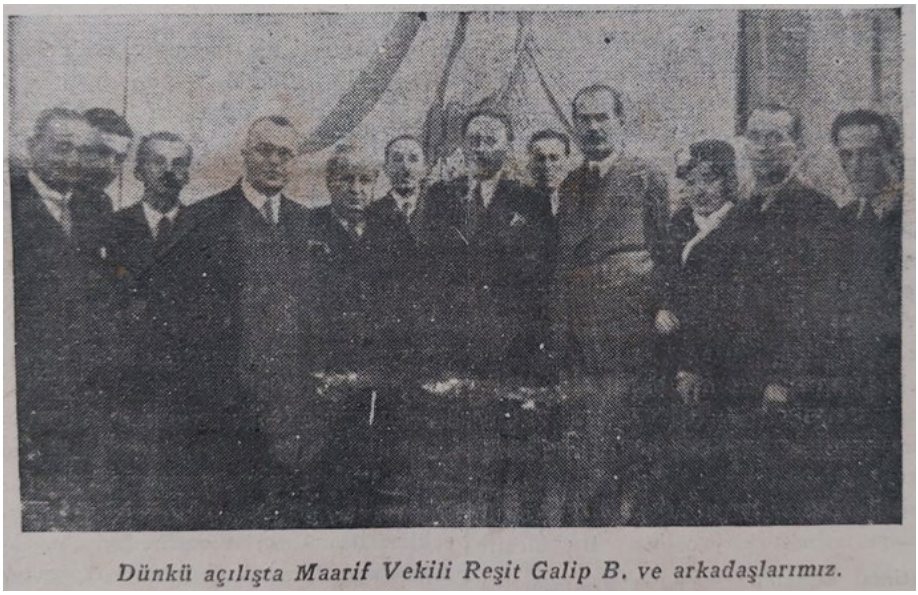

Dünkü açılışta Maarif Vekili Reşit Galip B. ve arkadaşlarımız.

Açılıştan Bir Gün Önce Sergiyi Gezen Basın Mensupları

(**Hakimiyeti Milliye**, 15 BirinciKânun 1932, s. 1)

Türkiye'de birinci, dünyada ise on altıncısı[67] düzenlenen *Kadın İktisat Sergisi*, ilan edildiği üzere 15 Aralık 1932 Perşembe günü saat dörtte Meclis Başkanı Kâzım Paşa tarafından törenle açıldı. Açılış töreninde Başvekil İsmet Paşa, Hariciye, Dâhiliye, Maarif Vekilleri, mebuslar ile daha pek çok zat hazır bulundu. Sergi açılışına yüksek kademeli devlet erkânının katılım sağlaması elbette ki hükûmetin etkinliğe verdiği önemin açık bir göstergisiydi. Serginin açılış töreninde İsmet Paşa bir konuşma yaptı. Açılışın ardından davetlilere sergi salonları gezdirilerek teşhir edilen ürünler hakkında ayrıntılı bilgi verildi. Ürünler üzerinde tek tek duran ve izahat alan Başvekil, sergi hakkındaki kanaatini ise çevresindekilere "*Tekniği çok kuvvetli bir eser*" sözleriyle dile getirdi. Misafirlerin sergi ziyareti iki saatten fazla sürdü.[68] Bu arada, sergi süresince ziyaretçilere serginin büfesinden ucuz ve yerli maddelerden hazırlanan pastaların satışı da yapıldı. Kız Enstisünün yerli üzüm, fındık, badem vs. maddelerden yapılacak pastaların reçetelerini bir kitap halinde neşredeceği de gelen haberler arasındaydı.[69]

[67] "Birinci Kadın İktisat Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 16 BirinciKânun 1932, s.5.

[68] "Kadın İktisat Sergisi Açıldı", **Hakimiyeti Milliye**, 16 BirinciKânun 1932, s.1.

[69] "Aile ocağında inkılâp", **Cumhuriyet**, 21 Kânunuevvel 1932, s.5.

HAKİMİYETİ MİLLİYE

Birinci Kadın iktısat Sergisi

SERGİ, TÜRK EVİNİN; TÜRK MEMLEKETİNİN REFAHINA TEMEL OLMAK VASFINI KUVVETLENDİRMEK İÇİN AÇILMIŞTIR.

İsmet ve Kâzım Paşalar ve Vekiller talebe ile beraber.

Serginin 15 Aralık 1932 Tarihinde Açılışı

(**Hakimiyeti Milliye**, 16 BirinciKânun 1932, s. 5)

Sergi Pavyonları

Hakimiyeti Milliye gazetesine göre; "*Türk Evinin, Türk Memleketinin refahına temel olmak vasfını kuvvetlendirmek*" amacıyla açılan serginin iki ana davası vardı. Birincisi Türk kadınının *ev kadınlığı* davası, ikincisi de Türk kadınının *yerli malı kullanma* davası idi.[70] Gerçekten de sergi, gazetede belirtilen hedefler doğrultusunda hazırlanmış, millî iktisada hizmet ve yardım eden Türk kadınının mutfak hizmetlerinden giyime, ev döşeyiş şeklinden çocuk bakımına kadar hemen her konuyu ele alış biçimi örnekleriyle teşhir edilmeye çalışılmıştı. Şöyle ki Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü binasında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin desteğiyle açılan Kadın İktisat Sergisi altı pavyondan[71] oluşmaktaydı. Bunlardan ilki yerli giyimlere, ikincisi İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin faaliyetlerine, üçüncüsü modern ev tekniğine, dördüncüsü çocuk bakımına, beşincisi ev tasarruflarına, altıncısı da kadın neşriyatına ayrılmıştı. Buna göre *birinci pavyon*da, İsmet Paşa Kız Enstitüsü öğrencilerince hazırlanan yerli ürünlerden yapılmış kadınlara mahsus elbise, şapka, çamaşır gibi parçalara

[70] "Birinci Kadın İktisat Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 16 BirinciKânun 1932, s.5.

[71] Pavyon: Bir sergi ya da fuarda bulunan bağımsız sergileme yeri.

yer verilmişti. Ayrıca, yerli ürünlerin yanı sıra Merinos yünlerinden ve tiftikten yapılmış kumaşlar da teşhir edilmişti. Enstitü bilhassa tiftiğe ayrı bir önem vermekteydi. Nitekim Enstitü bünyesinde kurulan özel atölyede hem tiftik işinin bir ev sanatı haline gelmesi için çaba sarfedilmiş hem de ipliğin parlaklığını muhafaza ederek boyama konusunda önemli yol katedilmişti. Pavyonun en renkli ve ilgi uyandıran ürünleri ise öğrencilerin Paris'in ünlü şapka dükkânlarından getirtilen modelleri örnek alarak, öğretmenleri Kâmile Feyzi Hanım'ın[72] nezaretinde hazırladıkları şık şapkalardı.

Ankarada açılan kadın iktısat sergisinden iki intiba: İşlerini teşhir eden hanımlar ve çamaşır, elbise dairesi

Milliyet, 18 Aralık 1932, s.1

[72] İsmet Paşa Kız Enstitüsü öğretmen ve öğrencileri, kendilerini daha iyi yetiştirip geliştirebilmeleri için zaman zaman Fransa, İtalya, Belçika gibi ülkelere gönderilmişlerdir. Avrupa'ya gönderilen bu öğretmenlerden biri de Enstitünün Moda Muallimi Kâmile Feyzi Hanım'dır. Kâmile Hanım'ın 15 Temmuz 1934'te İtalyan Kız Sanat Okulunda incelemeler yapmak üzere yurtdışına gönderildiğine dair bk. **BCA**, 30-18-01-02/47-52-4.

Yünlüler köşesi.

Hereke'nin köşesi.

Hakimiyeti Milliye, 16 Aralık 1932, s.5

İkinci pavyon, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetine ayrılmıştı. Pavyonda, Cemiyetin tasarruf ve yerli malı kullanımı konusunda üç yıldır yaptığı faaliyetler, düzenlediği kongreler ile hazırladığı basılı yayınlar sergilenmişti.

Milli İkısat ve Tasarruf Cemiyetinin köşesi.

Hakimiyeti Milliye, 16 Aralık 1932, s.5

Serginin en dikkat çeken bölümü, modern ev tekniğine ayrılan *üçüncü pavyon*du. Çünkü buraya, ev inşasında ve döşemesinde yapılabilecek tasarrufu göstermek için hazırlanan ve mobilyaları Selahattin Refik (Sırmalı) Bey'in[73] mobilya fabrikası tarafından yapılan küçük bir ev numunesi yerleştirilmişti. Tamamen yerli malları ve mobilyasıyla döşenmiş bu ev, daha ziyade küçük ailelerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştı. Gelen ziyaretçilere bir misafir odası, bir oturma odası, bir yatak odası, banyo, mutfak, bir teras ve avludan ibaret böyle modern bir evin, mobilyasıyla birlikte takribi 2.350-2.500 liraya nasıl mâl olabileceği gösterilmişti.

Çocuk bakımına ayrılan *dördüncü pavyon*da; yer yatağına, kilime, beşiğe karşılık karyola, banyo, çocuk sandalyesi, çocuk eşyası gibi parçalar sergilenerek eski ve yeni çocuk bakım eşyalarının mukayesesi yapılmaya çalışılmıştı. Ayrıca pek çok afiş, grafik, levha yardımıyla bir çocuğun doğumundan büyümesine kadar nasıl giydirileceğinin ve bakılacağının fenni şartları gösterilmişti.

Ev tasarrufuna tahsis edilen *beşinci pavyon*da; kumaş kırpıntılarından, işe yaramayacak şeylerden yapılmış çay takımı, çerçeve vs. ürünlere yer verilmişti. Örneğin bir şeker ya da gaz sandığından kadın eliyle nasıl şık ve ucuz şeyler yaratılabileceği gezenlerin istifadesine sunulmuştu. Bu pavyonun en ilginç yanı ise eşyalar arasına yerleştirilen, "*Bu işler boş zamanlarda eğlenerek yapılmıştır. Siz de böyle çalışınız. Öğrenmek isteyen herkese enstitünün kapıları açıktır*" yazılı levha idi.

Bu pavyona, kadınların evde sıkça kullandığı, kumaştan gıda maddesine kadar her çeşit ürünün mahiyetini, kullanma şekillerini ve bunlardan istifade etme yöntemlerini gösteren pek çok levha da yerleştirilmişti. Örneğin hazırlanan levhalardan birine, yakıtların kilo itibarıyla ihtiva ettikleri kalori miktarı ile bu maddelerin her birinin verecekleri eşit miktardaki kalorinin maliyet fiyatları yazılmıştı. Söz konusu levhaya göre en pahalı yakıt odundu.

---

[73] Selahattin Refik Sırmalı; 1914'te İstanbul Çemberlitaş, 1915'te de Galata'da açtığı mağazalarla mobilya ve dekorasyon sektörüne girmiş, *Selahattin Refik Bey Fabrikası*'nı da bu yıllarda kurmuştur. Tasarımlarında "uluslararası sanat ortamının en yeni ve popüler sanatı Art Deco'yu" uygulayan Selahattin Refik, Ankara'nın başkent olmasından sonra burada da bir mağaza açmıştır. Ankara'da Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası Merkez Binası gibi devlet yapılarının iç tasarımını yaparak büyük takdir toplamış, hatta bu uygulamalarındaki başarısından ötürü kendisine Çankaya Köşkü'ndeki Atatürk'ün Çalışma Odası'nın dekorasyonu işi verilmiştir. Görevini başarıyla tamamlayan Selahattin Refik Bey'in yaptığı dekorasyon Atatürk tarafından çok beğenilmiştir. "İç mimar, dekoratör, marangoz, mobilya tüccarı, antikacı ve şirket sahibi bir iş adamı olarak yeni kurulan Cumhuriyet'e özgün ve öncü çalışmalarıyla" önemli katkılar sağlayan Selahattin Refik Bey hakkında detaylı bilgi için bk. Tosun-Özsu, agm., s.216-235.

Bu sergi ve hazırlanan levha sadece kadını ve aile reisini alakadar etmiyor, bir iktisatçıya ve ormancıya da önemli mesajlar içeriyordu. Aslında verilen mesajla, odunu kullanmanın yalnız orman servetini tahrip etmek, toprağı yağmursuz bırakarak stepleştirmek olmadığı, aynı zamanda aile ocağının ateş ihtiyacının en pahalı bu şekilde temin edildiği gösteriliyordu.

Pavyonun başka bir köşesinde, ev gıdalarının seçilme ve kullanılma teknikleri ile onları satın alırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini gösteren levhalar sıralanmıştı. Diğer köşesinde, giysilerdeki kir ve lekelerin nasıl çıkarılacağı, eski elbiselerden istifade şekilleri hakkında fikir verilirken bir diğerinde de kadınların evlerinde kolay metodlarla yapabilecekleri konserve, makarna, erişte vs. den örnekler sergilenmişti. İlginç olan ise bahsedilen iş ve metodların, duvarlara asılan "*sebze soymakta kolaylık*", "*yerleri silmekte kolaylık*", "*çamaşır yıkamakta kolaylık*" gibi levha ve resimlerle izah edilmiş olmasıydı.

Altıncı ve son pavyonda ise Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından hazırlanan zengin bir neşriyata yer verilmişti. Sergide ayrıca Gazi Orman Çiftliği, İpekiş, Sanayi ve Maadin Bankası ile Hereke Fabrikalarının mamülleri de teşhir edilmişti.[74]

Serginin en önemli kısımlarından biri ise Türkiye İş Bankasının tertip ettiği tasarruf köşesiydi. Bu köşede, devasa kumbaranın yanına konulan grafik ile bir yandan İş Bankasına yatırılan tasarruf paralarının yıldan yıla büyümekte olduğu gözler önüne serilmiş, diğer yandan da 1924'te 12.554 lira olan tasarruf yekûnun 1932'de 7 milyon 340 liraya yükseldiği ilan edilmişti.[75] Türkiye İş Bankası, sergide ayrıca bir kumbara piyangosu da düzenledi. Nitekim basında bununla ilgili çıkan haberde, sergi boyunca çocuklara kumbara dağıtılacağı, kumbara alanlar arasından piyongo ile belirlenecek olanlara da 25 lira mükâfat dağıtılacağı duyurulmuş ve bunun çocuklar için kaçırılmaz bir fırsat olduğu belirtilmişti.[76]

---

[74] "Ankara'da bugün açılacak sergi", **Cumhuriyet**, 15 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6; "Birinci Kadın İktisat Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 16 BirinciKânun 1932, s.5;"Kadın İktisat Sergisi", **Son Posta**, 16 Kânunuevvel 1932, s.3; "Ankarada ilk kadın iktisat sergisi dün açıldı", **Milliyet**, 16 Kânunuevvel 1932, s.2; "İlk Kadın İktisat Sergisi", **Cumhuriyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.6; Ali Süreyya, "Aile ocağında inkılâp", **Cumhuriyet**, 21 Kânunuevvel 1932, s.5.

[75] "Tasarruf Haftası-Kadın İktisat Sergisi Bugün Açılıyor", **Son Posta**, 15 Kânunuevvel 1932, s.3; "İsmet Pş. Kız Enstitüsü sergisi", **Cumhuriyet**, 16 Kânunuevvel 1932, s.1; "Güzel bir eser-Kadın iktisat sergisi dün açıldı", **Vakit**, 16 Kânunuevvel 1932, s.2.

[76] "İktisat Sergisinde Kumbara Piyangosu", **Hakimiyeti Milliye**, 18 BirinciKânun 1932, s.1.

İş Bankasının güzel tertip edilmiş olan tasarrut köşesi.

Hakimiyeti Milliye, 16 Aralık 1932, s.5

Başvekil İsmet Paşa, baştan sona büyük bir itina ve zevkle düzenlenmiş olan sergideki bütün pavyonları açılış günü tek tek gezerek yetkililerden bilgi aldı. Teşhir edilen ürünler hakkında verilen izahatı büyük bir ilgi ve memnuniyetle dinledi. Özellikle İpekiş'e ait kumaşları tetkik ederken Başvekilin bir ara gururla, "*İpekiş, İpekiş! Dünyayı kapladı!*" dediği ve bu tür sergiler için büyük bir sergi binasına ihtiyacımız olduğunu ifade ettiği duyuldu.[77] İsmet Paşa yanındakilere, "*Bütün şehrin hanımlarını davet ediniz ve kendilerine ayrı ayrı bunları gösteriniz ve izahat veriniz*" tavsiyesinde bulunduktan sonra da sergiden ayrıldı.[78]

[77] Başvekil İsmet Paşa'nın 1932 yılı Aralık ayında eksikliğini dile getirdiği sergi binasının yapımına, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından 1933 yılında düzenlenen uluslararası bir proje yarışması sonucunda başlanmıştır. İnşası 1934 yılında tamamlanan *Ankara Sergi Evi*, modern mimarinin Türkiye'deki ilk örneklerinden biri olmuştur. Bina açıldıktan sonra çok sayıda sergiye ev sahipliği yapmıştır. Fakat projesi mimar Şevki Balmumcu'ya ait olan Ankara Sergi Evi, 1946-48 yılları arasında Alman mimar Paul Bonatz tarafından opera binasına dönüştürülmüştür. Günümüzde ise *Ankara Devlet Opera ve Bale Binası* olarak hizmet vermektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa S. Akpolat, "Mimar Şevki Balmumcu'nun ve Ankara Sergi Evi Binası'nın Üzüntü Verici Öyküsü", **Kebikeç**, S 16, 2003, s.309-321).

[78] "Birinci Kadın İktisat Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 16 BirinciKânun 1932, s.5.

İpekiş'in köşesi.

Hakimiyeti Milliye, 16 Aralık 1932, s.5

İsmet Paşa Kız Enstitüsünde açılan Birinci Kadın İktisat Sergisi'ni 18 Aralık 1932 Cumartesi günü Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa da ziyaret etti. Daha önce de bahsedildiği üzere, önce Enstitü öğrencilerinin Ankara Halkevinde düzenledikleri müsamereye katılan, oradan Halkevinin Tarih ve Halk Kütüphaneleri bölümlerini tetkik eden Gazi Paşa, ardında da yanında bulunan Afet (İnan) Hanım ve Maarif Vekili Reşit Galip Bey ile birlikte İsmet Paşa Kız Enstitüsüne geçti. Burada Enstitü müdürü ve öğretmenleri tarafından karşılanan Cumhurbaşkanı, saat altı buçukta geldiği sergide bir buçuk saat kaldı. Gezdiği süre boyunca teşhir edilen eserleri tek tek inceledi, her pavyon için yetkililerden uzun izahat aldı.

Mustafa Kemal Paşa, Kadın İktisat Sergisi'nin birinci pavyonunda yer alan Merinos koyunlarının yününden yapılmış kumaşlar ile tiftik üzerinde bilhassa durdu. İpekiş'in kumaşlarını inceleyip Enstitüde bu kumaşlara dair yapılan tecrübelerin neticelerini dinledi. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin üç senelik faaliyetini gösteren ikinci pavyonda, Cemiyetin neşriyatıyla yakından ilgilendi, yanındakilere duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Ev idaresine yönelik hazırlanan giyim, ev eşyası ve yiyeceğe ait kısımları gözden geçirdikten sonra da küçük ev modelini tetkike geçti. Evin misafir odasında bir müddet istirahat eden ve her eşyayı ayrı ayrı inceleyen Paşa, bunlar hakkındaki görüşlerini de etrafındakilerle paylaştı. Hatta yanında bulunan Reşit Galip Bey'e bir aralık, Gazi Orman Çiftliğine de bu

evin hakiki bir örneğini yaptırma arzusunu[79] dile getirdi. Gezisini, çocuk bakımı, resim ve elişleri kısmını gezerek tamamladı.

Kadın İktisat Sergisi'ni çok beğenen Mustafa Kemal Paşa, sergide emeği geçenlere "*Çok muvaffakiyetli bir sergidir. Cidden çok etraflı ve esaslı çalışıldığını anlatan eserler vardır. Muvaffakiyetlerinizi tebrik ederim. Görülmeye değer bir eser.*." diyerek, yanında bulunan Maarif Vekili Reşit Galip Bey'e de sergiyi "*mükemmel*" bulduğunu söyleyip tebrik ve teşekkürlerini ileterek sergiden ayrıldı. Cumhurbaşkanı, Anadolu Ajansına yaptığı açıklamada da "*uyanık ve yüksek duygulu*" Türk halkının "*millî istihsali koruma ve tasarruf yolundaki faydalı çalışmasından*" duyduğu büyük mutluluğu dile getirdi.[80] Bu arada Birinci Kadın İktisat Sergisi'ni ziyaret edenlerden biri de İktisat Vekili Celal Bey idi. Celal Bey, 20 Aralık 1932 Salı günü gittiği sergide, teşhir edilen ürünleri etraflı bir şekilde incelemiştir.[81]

Hakimiyeti Milliye, 19 Aralık 1932, s.1

Hakimiyeti Milliye, 21 Aralık 1932, s.1

[79] Mustafa Kemal Paşa'nın Kız Ensititüsü sergisinde görüp beğendiği numune evin Keçiören'de de yapılması hakkında dile getirdiği arzusu Keçiörenlilerde büyük memnuniyet yaratmıştır. Hatta Keçiören muhtarı ve ihtiyar heyeti tarafından Gazi Paşa'ya tüm Keçiörenliler adına bir de mektup gönderilmiştir. Muhtar ve İhtiyar Heyeti 10 Ocak 1933 tarihli kısa mektuplarında duygularını, "*Kalplerinde yaşattıkları Ulu Gazi'yi sık sık aralarında görmelerini temin edecek olan bu sevinçli meylin tahakkukunu Keçiörenliler çok derin ve kalbî bir iştiyakla dilediklerini arz ile daimi sevgi ve saygılarını bir kere daha Ulu Başbuğlarına sunarlar.*" şeklinde ifade etmişlerdir. (**Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE), Atatürk Koleksiyonu (1905-1980)**, 110-9-1-11/39-0-36).

[80] Reisicümhur Hz. Dün Birinci Kadın İktisat Sergisini Gezdi", **Hakimiyeti Milliye**, 19 BirinciKânun 1932, s.1; "Gazi'mizin Sevinci", **Hakimiyeti Milliye**, 19 BirinciKânun 1932, s.1; "Reisicumhur Hz. Müsamere ve sergide…", **Cumhuriyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 4; "Reisicümhur Hazretleri iktisat sergisinde", **Vakit**, 19 Kânunuevvel 1932, s.2; "Gazi Hz.nin Takdirleri-Gazi Hazretleri Kadın İktisat Sergisini Çok Beğendiler", **Son Posta**, 19 Kânunuevvel 1932, s.3; "Gazi Hz. Kadın sergisini ziyaret ettiler", **Milliyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.1.

[81] "Kadın Ev İktisadı Etrafında", **Hakimiyeti Milliye**, 21 BirinciKânun 1932, s.1.

15 Aralık 1932 Perşembe günü İsmet Paşa Kız Enstitüsünde kapıları açılan Birinci Kadın İktisat Sergisi 23 Aralık Cuma günü akşam saat altıda kapandı. Sergiye devlet erkânının yanı sıra Ankara halkı da yakın ilgi gösterdi. Nitekim basında yer alan haberlere göre sergiyi 17 Aralık'ta 3.172, 18 Aralık'ta 4.816,[82] açık bulunduğu sekiz gün zarfında ise 24.867 kişi ziyaret etmişti. Bu ziyaretçilerin 6 bin kadarının öğrenci, geri kalanın yarısının da kadın olduğu belirtildi. Sergide, talebelerin yaptıkları küçük el işlerinin hemen hepsi satıldı. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, elde edilen başarı ve gösterilen ilgi üzerine, serginin her sene tekrar edilmesini[83] Maarif Vekâletinden rica etmeye karar verdi. Cemiyet ayrıca, sergide hâkim olan ev idaresi tekniğinin memleketin her tarafında takip edilebilmesi için İsmet Paşa Kız Enstitüsü ile birlikte bir seri neşriyat yapacağını da duyurdu.[84]

Yukarıda da detaylarıyla anlatıldığı üzere, Türkiye'de ilk defa düzenlenen Kadın İktisat Sergisi ile ziyaretçilere ucuz, kaliteli ve güzel eşyalı modern bir evin nasıl olacağı, yerli yemişlerle nefis bir pastanın nasıl hazırlanacağı, yerli mallardan ucuz bir elbisenin nasıl dikileceği, evde kalan kumaş parçalarından nasıl istifade edileceği vs. tatbiki bir şekilde gösterildi. Bunun dışında, yerli malı ile kendini süsleyen, yemeğini yerli malı çerez ve gıda ile hazırlayan, en önemlisi de israf etmeyen bir "ideal Türk kadını" profili çizilerek kamuoyuna bu yönde mesajlar verilmeye çalışıldı. *Hakimiyeti Milliye* gazetesi de sergiyle ilgili yaptığı haberde, "Türk iktisadiyatının beklediği kadın"ının "bu kadın" yani "serginin kadını" olduğunu belirterek bu yönde arzu edilen amacı açıkça dile getirdi.[85]

Yerli Malı, Tasarruf ve Kadının Rolü

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulduğu günden itibaren üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de ailenin yapı taşlarından biri olan kadının yerli malı kullanımı ile tasarruftaki rolü idi. Nitekim bu durum Cemiyetin üyeleriyle birlikte yaptığı ilk toplantıda da gündeme gelmiş ve Kadınlar Cemiyeti ile ilgili bir karar alınmıştı. Söz konusu kararda, Cemiyet nizamnamesinde, "*Herkes Cemiyet'in azası olabilecektir. Azanın vazifesi yerli mamulatı giymek ve bu hususta vatandaşları teşvik ederek milli tasarrufa alıştırmaktır. Kadınlar cemiyetin faal azasındandırlar ve yerli malı*

[82] Reisicümhur Hz. Dün Birinci Kadın İktisat Sergisini Gezdi", **Hakimiyeti Milliye**, 19 BirinciKânun 1932, s.1;

[83] Gazetenin sonraki yıllarına ait nüshaları tarandığında bunun gerçekleştiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

[84] "Birinci Kadın Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 24 BirinciKânun 1932, s.1.

[85] "Birinci Kadın İktisat Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 16 BirinciKânun 1932, s.5.

giymekle mükelleftirler"[86] denildiğinin altı çizilerek kadının görevlerinden bahsedilmişti. Yine Cemiyetin İstanbul'da açılan şubesinin ilk üyelerinin Nakiye Hanım ve Efzayiş Suat Hanım olması[87] ve haftanın belirli günleri yapılması kararlaştırılan toplantılarda kadınları ilgilendiren hususlar için kendilerinin çağrılacak olması[88] da kurumun kadına verdiği değerin önemli bir göstergesiydi.

Devletin başlattığı yerli malı ve tasarruf kampanyasının ilk günden itibaren en büyük destekçileri gençler[89] ve kadınlar oldu. Zaten Başvekil İsmet Paşa da 12 Aralık 1929 günü Mecliste, "Millî Para Hakkında" yaptığı konuşmada her iki konuda da kadınların özel bir yeri olduğunun altını çizmiş ve Türk kadınından beklentilerini şu sözlerle dile getirmişti:[90]

> *Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak, gürbüz vücutla cephane taşıyan anaları gibi kızlarımızın sağlam vücutlu ve yerli ipeklileriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz…Millî tasarruftan bahsederken evvelâ kızlarımızın vazifelerinden bahsetmem pek tabiîdir. Çünkü bir yuvaya millî tasarruf ve kanaatkârlık bir defa-kadının dikkati ve takayyüdü ile-yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi maddeten müşkül olacaktır..*

---

[86] "Gazi ve yerli mallar-Gazi Hz. millî tasarruf cemiyetinin tabiî azasındandırlar", **Cumhuriyet**, 16 Kânunuevvel 1929, s.1.

[87] "Millî Tasarruf Cemiyeti-Cemiyetin İstanbul şubesi teşekkül etti", **Cumhuriyet**, 24 Kânunuevvel 1929, s.1 ve 2.

[88] "Tasarruf Cemiyeti faaliyete geçti-Dün ilk defa toplanan idare heyeti mesai tarzını kararlaştırdı", **Cumhuriyet**, 27 Kânunuevvel 1929, s.1 ve 3.

[89] Örneğin yüksek öğrenim gençliğinin sesi olan Türk Talebi Birliği nasıl 1928'de "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasını başlattıysa 1929 yılında da "Yerli Malı Kullanalım" kampanyasına imza atarak yerli malı kullanılması hususundaki duyarlılığını açıkça ortaya koymuştur (Türk Talebe Birliği'nin yerli malı çalışmalarına katkısı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Duman, **a.g.t.**, s.106-110; Darülfünun talebelerinin başlattığı Türkçe konuşma kampanyası hakkında ise bk. Seda Bayındır Uluskan, "Atatürk Döneminde Vatandaşlık Politikasına Rum ve Ermeni Cemaatlerden Destek: Laik Türk Hristiyanlar Birliği ve Laik Ermeni Katolikleri Cemiyeti", **9. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019 Amasya, Bildiriler**, C III, Yay. Haz. Erdem Ünlen-H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2021, s.1995-1997).

[90] "Millî Para Hakkında" konuşma, **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri-T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)**, s.208.

Başvekil İsmet Paşa, Üçüncü Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nın açılış konuşmasında da iktisadi mücadelede en mühim vazifenin kadınlara düştüğünün altını çizdi. Paşa, iktisadi meselelere değindiği konuşmasında kadının taşıdığı önemi ise şu sözlerle vurguladı:[91]

> *Arkadaşlarım, vatandaşlar vazifelerini aramızda taksim ederken, memleket için bu kadar hayati olan mevzunun bilhassa kadınlarımıza kadın vatandaşlarımıza teveccüh ettiğimi söylemeyi bir borç bilirim. Eğer kadınlarımız, eğer kızlarımız ailede ve cemiyette yiyeceği ve giyeceği mutlaka yerli almaya vazife ve dava olarak ellerine alırlarsa bu memleket iki seneye kalmadan yiyecek ve giyecek hususunda hariçten bir çöp bile almaya muhtaç kalmaz.*

Aslında kadınların yerli malı konusundaki hassasiyeti biraz daha eskiye dayanmaktaydı. Türk Kadınlar Birliği, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmadan önce yerli ürünlerin kullanımı hususunda propagandaya başlamıştı. Bu çaba, kısa sürede iyi sonuçlar vermiş, hatta yerli malı kullanma meselesi Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde yaşayan kadınlar arasında ciddi bir rekabete yol açmıştı. Kadınlar, yerli malı konusundaki çalışmalar haricinde tasarruf hareketi içinde de hayli aktiflerdi. Nitekim aynı günlerde düzenlenen toplantı ve konferanslarla onların bu konuya da dikkatleri çekilmeye çalışıldı. Bunun önemli örneklerinden biri Türkiye İş Bankasının 5 Ocak 1930 tarihinde sadece kadınlara yönelik düzenlediği bir toplantıydı. Ankara'da, bankanın merkez binasında davetli beş yüz kadının iştirakiyle gerçekleşen toplantıda, Siirt Milletvekili Mahmut Bey tarafından ülke ekonomisi hakkında bilgiler verilmiş ve kendilerine tasarruf hareketi içinde kadına düşen görevlerden söz edilmişti.[92] Yine Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin İstanbul Şubesi tarafından 10 Ocak'ta Darülfünun konferans salonunda başka bir toplantı düzenlenmiş ve

[91] "Başvekil Hazretlerinin Dünkü Kıymetli Nutku", **Hakimiyeti Milliye**, 13 BirinciKânun 1932, s.1 ve 5; "Millî Haftanın ilk günü-Başvekil İsmet Pş. en mühim vazifenin kadınlara teveccüh ettiğini söyledi", **Cumhuriyet**, 13 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 5; "Başvekil Paşanın Nutku", **Son Posta**, 13 Kânunuevvel 1932, s.3; "Tasarruf Haftası Başvekilimizin bir nutku ile açıldı", **Vakit**, 13 Kânunuevvel 1932, s.1-2; "İsmet Paşanın mühim nutku", **Milliyet**, 13 Kânunuevvel 1932, s.5.

[92] "Anneler; vazife başına!", **Milliyet**, 6 Kânunusani 1930, s.3.

katılımcılara yerli mallardan örnekler gösterilerek onların ilgisi çekilmeye çalışılmıştı.[93]

"*Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kadınları sürece dâhil eden kararlarının ve projelerinin yanı sıra, doğrudan kadınlara yönelik faaliyetleri de*"[94] söz konusuydu. Bu faaliyetlerden biri, Üçüncü Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında gerçekleştirilen Kadın İktisat Sergisi idi. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde de bahsedildiği üzere, büyük beğeni toplayan ve olumlu izlenimler bırakan bu serginin iki büyük davası vardı. Bunlardan ilki *Türk kadınlığının ev kadınlığı davası*, ikincisi de *Türk kadının yerli malı kullanma davası* idi.[95] Zaten Cemiyet ile Kız Enstitüsünün ortaklaşa düzenlediği bu serginin en mühim özelliği, İsmet Paşa'nın 1932'nin Aralık ayında Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nı açarken Türk kadınının rolü hakkında dile getirdiği fikirlerle örtüşmesiydi. Gerçekten de sergi, millî iktisat davasında kadının rolünü gösteren ve bu davanın en modern hayat tarzıyla Türk evine nasıl başarıyla girebileceğini yansıtan güzel bir örnekti. Çünkü orada hem modern ev tekniği hem aile hayatını ucuzlaştırmanın sırları hem de Türk kadınının yerli malı kullanarak millî sanayi ile üretimi nasıl ayakta tutup ileriye götürebileceğinin bir modeli gösterilmişti. Bu yönüyle etkinlik, basında sıradan bir sergiden ziyade "*ferde ve cemiyete faydalı, ileri bir hayat tarzının çok başarılı bir öğretme ve telkin vasıtası*" olarak tanımlanıp lanse edilmişti.[96]

Başvekil İsmet Paşa'nın kadın ve tasarruf hakkındaki söz konusu beyanatı, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetini bu hususta konferanslar verdirip neşriyatta bulunma kararı almaya sevk etti.[97] Bu bağlamda kesinleşen ilk konferans ise İsmet Paşa Kız Enstitüsü Müdürü Münir Hayri Bey'in 22 Aralık 1932 günü Ankara Radyosundan saat 19.30'da vereceği duyurulan "*Kadın, tasarruf sahasında neler yapabilir?*" başlıkla konuşma oldu.[98] Münir Hayri Bey, Tasarruf Haftası dolayısıyla yaptığı bu konuşmada, millî iktisadın aile tasarrufları ile kurtulacağından, bunu idare edecek kişilerin kadınlar olduğundan, milletçe programlı ve hesaplı yaşamak zorunda olduğumuzdan ve para biriktirmenin yöntemlerinden bahsetti. Enstitü müdürü, radyodan seslendiği kadınlara; iktisat seferberliğinde birinci

[93] "Türk anaları darülfünunda toplandılar", **Milliyet**, 10 Kânunusani 1930, s.1.

[94] Sarıdoğan, **a.g.t.**, s.94.

[95] "Birinci Kadın İktisat Sergisi", **Hâkimiyeti Milliye**, 16 Birinci kânun 1932, s.1, 5.

[96] "İlk Kadın İktisat Sergisi", **Cumhuriyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.6.

[97] "Millî İktisat Cemiyeti Neşriyat Yapacak", **Hakimiyeti Milliye**, 21 BirinciKânun 1932, s.1.

[98] "İktisat seferberliğinde kadın", **Milliyet**, 21 Kânunuevvel 1932, s.2.

vazifelerinin "eğer hala yoksa" ailelerini bir ev sahibi yapmaları, sarfiyatları deftere yazarak bir aile bütçesi oluşturmaları, gıda ve giyim eşyalarında yerli malı kullanmaya özen göstermeleri, en pahalı ısınma vasıtası olan odun yerine daha ucuz (kömür ve havagazı gibi) yakıtlar kullanmaları, giyime fazla bütçe ayırmamaları gibi bazı tavsiyelerde bulundu.[99]

Kadın İktisat Sergisi'ne basın da yakın ilgi gösterdi. Gerek yapılan haberlerde gerekse köşe yazılarında kadının iktisadi meselelerde üstlendiği misyon, tasarruf, yerli malı kullanımı ve sergi hakkındaki yazılara geniş yer verildi. Örneğin iktisadi hayatta kadına düşen rol ve tasarruf hakkındaki yazılardan biri, 19 Aralık 1932 tarihli *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde çıkan "Tasarruf ve Kadın" başlıklı yazı idi. Yazar Zeki Mesut (Alsan) bu makalesinde; kadının memleketin iktisadiyatı üzerindeki rolünün aile hayatındaki rolü kadar büyük olduğunu, aile bütçesini en iyi idare eden kadın olduğu için onun tasarruf konusunda da önemli roller oynayacağını, bu zamana kadar Türk ev idaresinin ve mutfağının tasarrufa yabancı kaldığını, ama bundan sonra milletçe tasarruf ameliyesine başlamak mecburiyetinde olduğumuzu belirtmiş, yazısını da bu hususstaki ilk vazifenin Türk kadınına düştüğünü vurgulayarak bitirmişti.[100]

Aynı gazetenin 20 Aralık 1932 tarihli nüshasında konuyla ilgi yayımlanan başka bir yazı da İffet Halim (Oruz) Hanım'ın kaleme aldığı "Başvekilimizin Türk Kadınlığına Verdiği Öğütler" başlıklı makaleydi. İffet Halim Hanım, yazısında önce Başvekil İsmet Paşa'nın 12 Aralık günü yaptığı açılış konuşmasında Türk kadınının rolü üzerine söylediği sözlerden küçük alıntılar yapmış, sonra da iktisat davasında kadına büyük işler düştüğünden, Türk kadınının İsmet Paşa'nın tecrübelerine dayanarak gösterdiği yoldan yürümek ve ona uymak mecburiyetinde olduğundan bahsetmiştir. Şair ve yazarlığının yanı sıra dönemin önemli kadın hakları savunucularından olan İffet Hanım yazısını, "*İstiklal harbinin destanlık zamanlarında sürüye katılan Türk kadınından bu uygunluğu korkusuzca beklemek hakkımızdır. Millet kavradı, milletin benlikli adamları kavradı ve bundan sonradır ki bu kavrayış şuura geçti; artık bu milletten şuursuzluk beklenebilir mi? Türk kadını, yürüdüğün yolda bir daha hızlan, arş!*" sözleriyle tamamlamıştı.[101]

---

[99] "Münir Hayri Beyin bir konferansı-Kadın, tasarruf sahasında neler yapabilir?", **Cumhuriyet**, 30 Kânunuevvel 1932, s.5.

[100] Zeki Mesut, "Tasarruf ve Kadın", **Hakimiyeti Milliye**, 19 BirinciKânun 1932, s.1.

[101] İffet Halim, "Başvekilimizin Türk Kadınlığına Verdiği Öğütler", **Hakimiyeti Milliye**, 20 BirinciKânun 1932, s.3.

Bu arada *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, yazarlarından İffet Halim Hanım'ın 16 Aralık1932 Cuma günü Ankara'da düzenlenen *Tasarruf ve Yerli Malı Mitingi*'nde yaptığı konuşmaya da yer ayırmıştır. Mitingle ilgili yapılan 17 Aralık tarihli haberde gazete; İffet Halim Hanım'ın konuşmasında zikrettiği, "*Arkadaş sen bu yıl ne yaptın, kaç esbabını dıştan, kaç esbabını içten giydin, evine giren yiyeceği nerden aldın, bir kıyıya kaç para koydun, çocuğuna ne öğrettin? Bu hafta içinde batıdan doğuya kadar, bu topraklardan fışkıran ne varsa önümüze dikilecek ve bize soracaktır. Kaçınız beni yedi, kaçınız beni kullandı, kaçınız beni sevdi?*" şeklindeki sözlerinin altını çizerek kadının yerli malı kullanmadaki sorumluluğunu ön plana çıkarmaya çalışmıştır.[102]

Basında, tasarruf ve yerli malı kullanımı dışında Kadın İktisat Sergisi hakkındaki yazılara da yer verildi. Bunlardan bir tanesi, Burhan Asaf'ın 17 Aralık 1932 tarihli *Hakimiyeti Milliye* gazetesindeki "Kadın İktisadiyatı Sergisi" başlıklı makalesi idi. Burhan Asaf makalesinde; Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin İsmet Paşa Kız Enstitüsü ile elele vererek ortaya çıkardığı Kadın İktisat Sergisi'nin, "*kadını bitirici ve kemirici bir müstehlik halinden çekip alarak onu rasyonel yani akıl hassalarımızı en iyi kullanan bir mütehassıs haline koymak*" amacıyla tertip edildiğini, bu manada ülkemizde düzenlenen ilk sergi olduğunu, ama ilk olmasına rağmen umulmayacak derecede bir başarı yakaladığını yazmıştır. Makalede ayrıca, bu serginin bir satış yapmaktan ziyade göstermek amaçlı tertip edildiğini, bu açıdan bakıldığında Türk ressam ve dekoratörlerinin kendilerini başarılı bir şekilde ispatladıklarını, fakat sergicilik sanatının bir ihtisas haline gelmesi ve sanatkârlarını yaratabilmesi için Ankara'ya sergi salonları yapılmasının şart olduğu yazmıştır. Burhan Asaf yazısını, Enstitü müdürünü, öğrencilerini, Vedat Nedim ile onun çalışma arkadaşlarını tebrik ederek tamamlamıştır.[103]

19 Aralık 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde de sergi hakkında başka bir yazı yer aldı. Ali Süreyya "Kadın İktisat Sergisi" başlıklı makalesinde; Başvekil İsmet Paşa'nın Tasarruf Haftası'nı açış konuşmasında kadınlar hakkında söylediği sözlerin değerinden, Türk kadınını iyi bir ev ve iyi bir anne olarak yetiştirmeye çalışan ilim ve terbiye müessesesi tarafından düzenlenen serginin başarısından bahsetmiştir. Yazar, İsmet Paşa Kız Ensititüsündeki sergiyi millî iktisat davasında kadının rolünü gösteren en güzel örneklerden biri olarak tanımlarken, bu faaliyetin sıradan bir sergiden

[102] "Tasarruf ve Yerli Malı Mitingi", **Hakimiyeti Milliye**, 17 Kânunuevvel 1932, s.1.

[103] Burhan Asaf, "Kadın İktisadiyatı Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 17 BirinciKânun 1932, s.3.

ziyade "*ferde ve cemiyete faydalı, ileri bir hayat tarzının çok muvaffak bir öğretme ve telkin vasıtası*" olduğununda da altını çizmiştir. Yazının devamında ise Başvekil İsmet Paşa'ya, "Tekniği çok kuvvetli bir eser" dedirten serginin muhtevası hakkında detaylı bilgiler vermiştir.[104]

Ali Süreyya'nın sergiyle ilgili ikinci yazısı, 21 Aralık 1932 günü yine *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlandı. Yazar, "Aile ocağında inkılâp" başlıklı makalesinde serginin pavyonları hakkında detaylı bilgiler vermeye devam etmiştir. Ali Süreyya yazısında, kadınların yerli mallardan yaptıkları ürünlerden, modern tekniğin ev işlerine tatbik şekillerinden ve atık maddelerden yapılan eşyalardan çok etkilendiğini belirtmiş, kadının iktisadi hayata katkısı ve bu serginin kamuoyuna verdiği mesajı ise şu sözlerle ifade etmiştir:

> *Kadın iktisat sergisi israf etmeyen, yerli malı kullanan, yerli eşya ile evini ve hayatını süslemesini bilen iktisadi kadının bir millet iktisadındaki mühim rolü neler olabileceğini göstererek İsmet Paşanın son nutkundaki fikri maddeleştirmiştir. İdeal Türk kadını, Türk milli iktisadının beklediği, Türk Cumhuriyetini idare edenlerin görmek istedikleri kadın, işte düşünüşünü, emeğini ve yüksek bilgisini sergide gördüğümüz kadındır, bir kelime ile serginin kadınıdır!*

Ali Süreyya aynı makalede, kız çocuklarının eğitilmesinde önemli bir rol üstlenen İsmet Paşa Kız Enstitüsünün başarısına ise ayrıca dikkat çekmiştir. O, Enstitüye devam eden öğrenci sayısının ilk sene 28, ikinci sene 53, üçüncü sene 80, dördüncü sene 695, bu sene de (1932) 847 olduğunu belirterek söz konusu başarıyı istatistiksel olarak gözler önüne sermeye çalışmıştır. Yazar, okulun son iki yılında Türk mütehassıslar eliyle yönetilmesinin bu başarıyı ve istatistiği daha anlamlı kıldığını da ilave etmiştir. Ali Süreyya sergi yazısını, "*bu kadar iyi ve mükemmel bir kadınlık nesli yetiştirenlere teşekkür etme*"nin "*millî bir vazife*" olduğunu söyleyerek noktalamıştır.[105]

---

[104] Ali Süreyya, "İlk Kadın İktisat Sergisi-İsmet Pş. Enstitüsü sergisi, Başvekilin fikirlerine muvaffak bir misal olmuştur!", **Cumhuriyet**, 19 Kânunuevvel 1932, s.1 ve 6.

[105] Ali Süreyya, "Aile ocağında inkılâp", **Cumhuriyet**, 21 Kânunuevvel 1932, s.5.

Basında sergi izlenimlerini paylaşanlardan biri de İffet Halim Hanım idi. 27 Aralık 1932 tarihli *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde yazısını kaleme alan yazar önce; sanata çok değer verilen bir dönemde söylemek ve yapmak istenen şeyleri elle tutulur gözle görünür hale getirmenin bize büyük faydalar sağlayacağını, bu yönüyle kendisinin Kadın İktisat Sergisi'ni çok anlamlı ve çekici bulduğunu yazmıştır. Devamında, sergiyi gezmeye gittiğinde oradaki atmosferden çok etkilendiğini, gördüklerinin etkisiyle bu etkinliği, *memleket+inkılap+kadın=Sergi* şeklinde formülize edebileceğini, dünyanın yaşadığı sıkıntı ile Türkiye'nin inkılabı içinde hem kaliteli yaşamanın hem de tasarruf yapmanın hiç kolay bir iş olmadığını, bu anlamda söz konusu serginin kişilere güzel mesajlar ve fikirler verdiğini belirtmiştir. Sergiyi son derece başarılı bulan İffet Halim Hanım, başta Enstitülü kız öğrenciler olmak üzere sergi için canla başla çalışanlara teşekkür ve tebriklerini iletmeyi de ihmal etmemiştir.[106]

[106] İffet Halim, "Kadın İktisat Sergisi", **Hakimiyeti Milliye**, 27 BirinciKânun 1932, s.3.

SONUÇ

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yarattığı olumsuz etkilerden Türkiye Cumhuriyeti de nasibini fazlasıyla aldı. Bu durum devleti, buhrandan etkilenen diğer ülkelerde olduğu gibi, sıkıntılardan kurtulmak için bazı kararlar almaya yöneltti. Bunların başında, ithalatın kısılması, halkın yerli malı tüketmeye teşvik edilmesi ve topluma tasarruf alışkanlığının kazandırılması geliyordu. Halkı tutumlu olmaya ve yerli malı üretip tüketmeye alıştırmanın bir devlet politikası halini aldığı bu dönemde atılan adımlardan biri de Ankara'da 1929 yılının Aralık ayında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulması oldu. Cemiyet, devletin büyük önem verdiği yerli malı politikasını uygulamak ve belirlediği amaçlara ulaşmak için uzun yıllar 12-19 Aralık tarihleri arasında *Tasarruf ve Yerli Malı Haftası* düzenledi. Bilhassa 1930-35 yılları arasında adeta birer kampanyaya dönen bu hafta boyunca yaptığı programlarla Cemiyet, ülkedeki tüketim biçiminin şekillenmesinde büyük rol oynadı. Nitekim adeta bir seferberliğe dönen yerli malı politikası ve Cemiyetin verdiği destek sayesinde ihracaatta ve yerli mallarının tüketiminde büyük artışlar yaşandı.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında toplantı ve konferanslar düzenlemenin yanı sıra sergiler de açtı. Bunun en çarpıcı ve nadir örneklerinden biri, 15-23 Aralık 1932 tarihleri arasında Ankara'da Cemiyet ile İsmet Paşa Kız Enstitüsünün ortaklaşa düzenlediği *Birinci Kadın İktisat Sergisi* idi. Dönemin ekonomi politikasına hizmet eden Kadın İktisat Sergisi, ülkemizde o tarihe kadar bu amaçla yapılmış ilk ve tek sergi oldu. Sergiye ev sahipliği yapan İsmet Paşa Kız Enstitüsü de sergilediği performansla tüm dikkatleri üzerine çekti. Ankara'da 1928'de açılan ve Olgunlaşma Enstitülerine de temel teşkil eden Cumhuriyet'in bu ilk kız enstitüsünün elde ettiği başarı, ülkede meslek okullarının önemini bir kez daha gözler önüne serdi. Çünkü bu tür okullar, modern teknikle donanımlı, iktisatlı, Türk evinin yaşam şartlarını değiştirecek ideal Türk kadınının yetişeceği yerlerin başında gelmekteydi. İsmet Paşa Kız Enstitüsü, kızların sanat eğitimine ve meslek edinmelerine katkı sağlamanın yanı sıra açtığı sergiler ve hazırladığı ürünlerle Ankara'da kadın modasının oluşumuna da öncülük etti. 1933 yılında kurulan Sümerbank ile Enstitünün yerli malı kullanımına verdiği destek, aynı zamanda modern kadın giyiminin yerleşmesine de önemli katkılar sağladı.

Başlatılan tasarruf ve yerli malı kampanyasına devlet erkânı tüm gücüyle destek verdi. Özellikle Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, "*Azami tasarruf şiar-ı millimiz olmalıdır.*" sözüyle kampanyaya ilk günden

itibaren büyük destek vermekle kalmadı, sonraki süreçte de gerek yaptığı konuşmalar gerekse yerli mallardan hazırlattığı kıyafetleriyle her zamanki gibi halkına rol model oldu. Tasarruf ve Yerli Malı kampanyasına verilen en "güzel" destek ise Keriman Halis (Ece) Hanım'dan geldi. *Cumhuriyet* gazetesinin 2 Temmuz 1932 tarihinde düzenlediği güzellik yarışmasında "Türkiye Güzeli", 31 Temmuz 1932'de Belçika'da yapılan yarışmada da "Dünya Güzeli" seçilen Keriman Halis, Tasarruf Haftası'nda babası Halis Bey aracılığıyla İzmir Ticaret Odasına gönderdiği mektupta, yakında Avrupa ve Amerika'ya seyahate çıkacağını belirtmiş ve oralarda yerli mallarımızdan ne şekilde propaganda yapabileceğini, kampanyaya nasıl faydalı olacağını sormuştur.[107] Sadece bu teşebbüs dahi Türk kadınının, her ne vasıfta ve görevde olursa olsun, Millî Mücadele'de olduğu gibi İktisadi Mücadele'de de devletinin yanında olduğunu ve Büyük Atatürk'ün gösterdiği yolda yürüdüğünü göstermektedir.

[107] "Keriman H. Millî mahsullerimize propaganda yapmak istiyor", **Vakit**, 22 Aralık 1932, s.2.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE), Atatürk Koleksiyonu (1905-1980)

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye

Milliyet

Son Posta

Vakit

Araştırma Eserler

Akpolat, Mustafa S., "Mimar Şevki Balmumcu'nun ve Ankara Sergi Evi Binası'nın Üzüntü Verici Öyküsü", **Kebikeç**, S 16, 2003, s.309-321.

Aysan, Mustafa, **100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Es Yayınları, İstanbul 1980.

Bayındır Uluskan, Seda, "Atatürk Döneminde Vatandaşlık Politikasına Rum ve Ermeni Cemaatlerden Destek: Laik Türk Hristiyanlar Birliği ve Laik Ermeni Katolikleri Cemiyeti", **9. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019 Amasya, Bildiriler**, C III, Yay. Haz. Erdem Ünlen-H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2021, s.1991-2017.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1993.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

Duman, Doğan, **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

_____, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C I, S 2, 1992, s.127-141.

Engin, Vahdettin, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Ekonomisi", **Modern Türkiye Tarihi**, Editörler: Süleyman Beyoğlu-Ali Satan, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.175-196.

Hürkuş, Vecihi, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yayına Haz. Gönül Hürkuş Şarman-Sevim Hürkuş Maxon, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri-T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1946), C I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.

Kılınç, Mustafa, **Ankara Zübeyde Hanım Anadolu Kız Meslek Teknik ve Meslek Lisesi (1928-2006)**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2007.

Kuruç, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Lozan Barış Antlaşması, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Ökçün, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1997.

Özçaylak, Aysu, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Yerli Malı Politikaları ve Uygulamaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

Sarıdoğan, Özcan, **Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Kutlamaları (1929-1949)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Sezer Arığ, Ayten, "Ankara'da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 7, S 14, Güz 2011, s.3-15.

Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yılık İktisadi Tarihi-büyüme, kurumlar ve bölüşüm**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

Tokgöz, Erdinç, **Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi Kurumu (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004.

Toprak, Zafer, **Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

Tosun, Çiler Buket-Özsu, Arda Can, "Cumhuriyet Döneminin Art Deco Mobilya Tasarımları: Selahattin Refik Sırmalı ve Atatürk'ün Çalışma Odası", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, C 2, S 2, Aralık 2014, s.216-235.

Elektronik Kaynaklar

Küçükyıldız Gözelce, Damlanur, "Münir Hayri Egeli", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/munir-hayri-egeli-1899-1970/, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2023.

Yilmaz Genç, Sema, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-iktisat-ve-tasarruf-cemiyeti/, Erişim tarihi: 11 Mart 2023.

"Elit Çikolata 1924", Yüzyıllık Hikâyeler, https://yuzyillikhikayeler.com/tarihi-markalar/elit-cikolata/, Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2023.

ATATÜRK DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR: SÜREKLİLİK VE KATILIM

Seda ÖRSTEN ESİRGEN[*]

Özet

Lozan Antlaşması, Cumhuriyet döneminde eşitlik ve karşılıklılık esaslarına dayanan uluslararası hukuk gelişmelerine yön vermesi açısından da hareket noktasını oluşturmaktadır. Söz konusu kapsama uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örgütlere üyelikler de dahil olup, Antlaşma'nın 99., 100., 101-105. maddeleri ile Ek Ticaret Sözleşmesi'nin 14. maddesiyle, yeni kurulan Türk devleti, farklı konulara ilişkin sayılan çok taraflı antlaşma ve sözleşmelerin yeniden yürürlüğe girmesi ya da katılım sağlanması yönünde taahhüt altına girmiştir. Çalışmanın amacı, uluslararası hukuk açısından bir dönüm noktası olan Lozan Antlaşması'nın yeniden yürürlüğe girmesini veya ilk kez katılımı öngördüğü düzenlemelerin, ülkenin siyasi ve hukuki kuruluş sürecini de içinde barındıran Atatürk döneminde nasıl yer bulduğunun ortaya konulmasıdır. Bir başka deyişle, yüzyıl önce yeni Türk devletinin eşitlik ve bağımsızlık esasına dayalı olarak kurduğu uluslararası hukuk ilişkilerinde farklı iş birliği konularındaki uluslararası antlaşma ve uluslararası örgütlerin ne şekilde yer aldığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu tespit, bu düzenlemeler ve örgüt üyeliklerinin Cumhuriyet döneminde devletin iç hukukunun şekillenmesinde ve uluslararası ilişkilerinin yürütülmesinde ne ölçüde rol oynadığının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Lozan Antlaşması'nda yer verilen çok taraflı antlaşma ve sözleşmeler ile uluslararası örgüt üyelikleri, yerli ve yabancı hukuk literatüründe doğrudan bir araştırmaya konu olmamıştır. Bu açıdan çalışma, TÜBİTAK'ın ARDEB-1001 Programı çerçevesinde yürütülmekte olan 220K076 numaralı proje kapsamında da desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk hukuk tarihi, uluslararası hukuk, Lozan Antlaşması, uluslararası antlaşmalar, uluslararası örgütler.

[*] Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, orsten@law.ankara.edu.tr

INTERNATIONAL TREATIES IN THE PERIOD OF ATATURK: CONTINUITY AND ACCESSION

Abstract

In the paper, the legal developments that emerged in the post-Lausanne period regarding the arrangements in the form of international treaties, agreements or protocols included in Articles 99 and 100 of the Lausanne Peace Treaty will be evaluated. In this respect, international treaties that are envisaged to be re-enacted within the framework of the Treaty of Lausanne or to which it has been decided to participate for the first time will be discussed among the international legal developments of the Atatürk period. Therefore, the aim of the paper is to determine how international agreements and international organizations on different cooperation issues take place in the international legal relations established by the new Turkish state based on equality and independence a century ago. This determination is also important in terms of understanding the extent to which the said regulations and membership of the organization played a role in the formation of Turkish law and international relations in the Republican period. Consequently, it will be tried to reveal what kind of transformation was carried out in the field of international law during the Ataturk period through the mentioned international treaties and international organizations. However, in the Republican era, besides the political and legal developments in question, the multilateral treaties and agreements included in the Treaty of Lausanne have not been the subject of a direct research in the legal literature. In this direction, the study is also supported within the scope of the project numbered 220K076, which is being carried out within the framework of TUBITAK's ARDEB-1001 Program.

Keywords: Turkish legal history, international law, Treaty of Lausanne, international treaties, international organizations.

GİRİŞ

Lozan Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından, yeni kurulan Türk Devleti'nin uluslararası hukuk açısından kurucu senedi kabul edilmiş; Antlaşma'nın yürürlüğe girişiyle beraber, çeşitli konularda farklı siyasi ve hukuki mücadeleler de başlamıştır. Musul meselesi, etabli sorunu ya da karma hakem mahkemeleri, bu mücadelelere örnek gösterilebilir.

Ancak aynı zamanda Lozan Antlaşması'nda birçok konuda farklı düzenlemelere yer verilmiş; uluslararası antlaşmalar ve sözleşmeler ile uluslararası örgüt üyelikleri de bu açıdan ele alınmıştır. Lozan Antlaşması'nın 99., 100., 101.-105. maddeleri ile Ticaret Sözleşmesi'nin 14. maddesi, sağlık, tarım, insan ticareti, ulaşım, haberleşme gibi konulara ilişkin olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkan teknolojik ve ekonomik gelişmelere bağlı iş birliklerine dayanan çok sayıda düzenlemeyi içermektedir. Bu düzenlemelerin bir kısmı, Osmanlı döneminde taraf olunmuş ve yürürlüğe girmiş olup, Lozan Antlaşması'nın 99. maddesinde yeniden yürürlüğe girecek şekilde yer bulmuştur. 99. maddede antlaşmaların yeniden yürürlüğe girme meselesi, Lozan Antlaşması'nın Türk hukuk tarihi açısından halefiyet ve devamlılık tartışmalarının odak noktalarından birini oluşturması açısından da ayrıca önem arz etmiştir.[1]

Bir kısmı Osmanlı döneminde de yürürlükte olan bu uluslararası antlaşma ve sözleşmelerin, yeni kurulan Türk devletinin uluslararası ilişkilerinde etki yaratıp yaratmadığı ya da bu düzenlemelere Cumhuriyet yönetiminin yaklaşım şekli, bugüne kadar literatürde ele alınmamıştır. Atatürk dönemiyle sınırlandırılan bu çalışmayla, devletin kuruluş döneminde uluslararası hukuk açısından sürdürülen bir birikimin ya da yeni katılım sağlanan bir oluşumun varlığı araştırılacaktır.

Bilindiği üzere, T.B.M.M.'nin kuruluşunun ardından, Ankara Hükümeti'ni Türk milletinin hem meşru, hem de kanuni hükümeti olarak ilk kez Afganistan (1 Mart 1921) ve Sovyet Rusya (16 Mart 1921) tanımışlardır. 13 Ekim 1921 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Sovyet Rusya ile imzalanan Kars Antlaşması da, aynı çerçevede önem arz etmektedir. Ancak 21 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması, T.B.M.M.

[1] Detaylı bilgi için bkz. Seda ÖRSTEN ESİRGEN, "Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Halefiyet ve Devamlılık Tartışmaları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 72, S 1, 2023, s. 381-415.

Hükümeti'nin tanınması açısından ayrı bir öneme sahiptir.[2] Zira bu anlaşma, ileride Lozan Antlaşması'nın da taraflarından birini oluşturacak Avrupa devletlerinden biriyle gerçekleşmiştir.

Milli Mücadele'de elde edilen askerî başarı, Lozan görüşmelerinin yolunu açarken, saltanatın kaldırılmasıyla, ülkede var olan siyasi parçalanmışlık sona ermiş ve milletin temsilcilerinin uluslararası siyasette tek temsilci olarak yer almalarını sağlamıştır. Kasım 1922'de başlayan barış görüşmeleri, yeni Türk devletinin her alanda eşitlik ve bağımsızlık elde etmesini sağlayacak şekilde diplomatik zaferle sonuçlanırken, Cumhuriyetin ilanı yeni Türk devletinin siyasî geleceğini belirlemiştir.

Lozan Antlaşması'nda Yer Verilen Uluslararası Antlaşmalar ve Sözleşmeler

Atatürk'ün kurucu cumhurbaşkanı olduğu Cumhuriyetin ilk on beş yılı, atılan birçok önemli siyasî, hukukî, ekonomik ve toplumsal adımı içinde barındırırken, uluslararası hukuk alanında da birbirinden farklı, çok sayıda gelişmeyi kapsamaktadır. Bu gelişmeler arasında Lozan Antlaşması'nın 99., 100., 101.-105. maddeleri ile Ticaret Sözleşmesi'nin 14. maddesinde yeniden yürürlüğe girmesi ya da ilk kez katılım sağlanması taahhüt edilen uluslararası antlaşma ve sözleşmeler ile uluslararası örgüt üyelikleri de yer almaktadır.

Yeniden yürürlüğe girmesi öngörülenler açısından bakıldığında, Osmanlı döneminde modern devletler hukuku ilkeleri çerçevesinde bu antlaşmalara taraf olunduğu, uluslararası örgütlere üyeliklerin gerektirdiği hak ve yükümlülüklerin bu ilkeler doğrultusunda karşılıklı olarak belirlendiği ve yürütüldüğü görülmektedir. Bu açıdan Osmanlı Devleti, geçmişi yüzyıllara dayanan ve zaman içinde dönüşüm geçiren kapitülasyon anlaşmaları dışında, eşitlik ve karşılıklılık doğrultusunda, iş birliği gerektiren konularda uluslararası hukuk gelişmelerinin de içinde yer almıştır. Böylece gerek hukuk, gerek tarih literatüründe kapitülasyonlar çerçevesinde şekillenen uluslararası hukukun Türkiye'deki tarihsel birikiminin farklı bir yönden ortaya konulması da mümkündür. Bu doğrultuda, çalışmayla amaçlanan özgünlük de yaratılmış olmaktadır.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti, onaylamamakla birlikte, birçok uluslararası antlaşma ve sözleşmenin imzalandığı toplantıya da katılmış; çok

[2] Cemil BİLSEL, "Türkiye'nin Beynelmilel Hayatı", **Milletlerin Hukuki Hayatı Serisinden Türkiye**, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 405, 406.

taraflı düzenlemelerle ele alınan güncel gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu durum, Cumhuriyet döneminde konu tekrar gündeme geldiğinde, belirli bir tecrübeyle yaklaşılması sonucunu doğurmuştur. Nitekim bazı noktalarda Osmanlı döneminde yöneltilen çekincelerin Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde ileri sürüldüğü görülmektedir. Fikri mülkiyet, bu konuda örnek gösterilebilir.

Bu doğrultuda, Lozan Antlaşması, uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örgüt üyelikleri açısından -halefiyet/devamlılık tartışmalarından bağımsız olarak- uluslararası hukukta dikkate değer bir köprü işlevi görmektedir. Zira toplantılara davet, temsilci seçimi ve yetkilendirilmesi, müzakerelerin yürütülmesi, ortaya çıkan düzenlemenin imza ve onay süreçleri ile çekince ileri sürülmesi gibi hususlar konusunda Osmanlı döneminden belirli bir tecrübe elde edildiği, onaylanmasa dahi konuyla ilgili bilgi birikimi yaratıldığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan Lozan Antlaşması'nda verilen taahhütler, elde edilen tecrübe ve bilgi birikiminin Cumhuriyet dönemine yansımasını mümkün kılmıştır.

Ancak Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefinin önemli bir parçası olarak değerlendirilebilecek uluslararası antlaşma ve sözleşmeler ile uluslararası örgüt üyelikleri konusunda, gerek iç hukuk, gerek uluslararası hukuk açısından Cumhuriyet yönetiminin yaklaşımının araştırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda 1923-1938 yılları arasında atılan adımların arşiv belgeleri ışığında incelenmesi, konuyla ilgili izlenen politikayı ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

Lozan Antlaşması'nın Ardından Uluslararası Antlaşmalar Açısından Süreklilik ve Katılım

Lozan Antlaşması, 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda imzalanan ve sadece hukuk tarihi değil, siyasi ve ekonomik tarih açısından ulusal ve bölgesel nitelikte birçok dinamiği içinde barındıran bir uluslararası antlaşmadır. Türk Hükümeti, yeni kurulmakta olan devletin uluslararası ilişkilerinin şekillenmesinde Konferansın başından itibaren her türlü gelişmeyi yakından takip etmiştir.

Bu açıdan Lozan barış görüşmeleri devam ederken dahi, çeşitli alanlarda gerçekleştirilen uluslararası toplantılara katılım konusunun Ankara'nın gündeminde olduğu görülmektedir.

Örneğin, 9 Ocak 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti, posta ve telgraf konusundaki uluslararası düzenlemelerle ilgili olarak Lizbon'daki gelişmeleri takip etmiş; posta konusunda İsviçre Hükümetine, telgraf

konusunda ise Portekiz Hükümetine siyasî yoldan bilgi vermek gerektiği, ayrıca Posta Birliği'ne ödenecek iştirak hissesinin 1. sınıf üyelik çerçevesinde belirlenebileceği yönünde karar almıştır.[3]

Ocak 1923'te gündeme gelen söz konusu posta ve telgraf düzenlemeleri, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda yer almıştır.

Antlaşma'nın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra, Lozan Antlaşması'nın 100. maddesinin 6. fıkrasında yer verilen müstehcen yayınlarla ilgili 1910 tarihli Sözleşme, 31 Ağustos 1923 tarihinde Cenevre'de toplanan Konferans'ta yeniden ele alınmış ve 12 Eylül 1923 tarihinde yeni bir Sözleşme meydana getirilmiştir. Konferans'ta alınan kararların 31 Mart 1924 tarihine kadar imzalanması mümkün kılınmış; bu süre içinde Türkiye adına imzalamak üzere Bern maslahatgüzarı Rüştü Bey görevlendirilmiştir.[4] 1923 tarihli Sözleşme'nin onaylanması, 1910 tarihli Sözleşme'yi de kapsadığından (md.10), T.B.M.M. tarafından 1 Haziran 1926 tarihinde 886 sayılı Kanun'la[5] gerçekleşen onay işlemiyle, Lozan Antlaşması'nın 100. maddesinin 6. fıkrasında kabul edilen katılım da sağlanmıştır.

Görüldüğü üzere, Lozan Antlaşması'nın oluşum ve imzalanması süreci, Türk Hükümeti'nin uluslararası hukukun barındırdığı yeni gelişmeleri de eş zamanlı takibiyle birlikte yürütülmüştür.

Lozan Antlaşması, T.B.M.M. tarafından 23 Ağustos 1923 tarihinde onaylanmış; diğer devletlerin onay işlemlerinin de tamamlanmasıyla, 6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu süreçte uluslararası antlaşmalar açısından izlenen politikaya aynı şekilde devam edilmiş; birbirinden farklı alanlardaki antlaşma ve sözleşmelerin yürürlüğe girmesi için gerekli adımlar atılmıştır.

Örneğin, 1905'te Roma'da kurulan Uluslararası Tarım Enstitüsü'ne üyeliğin, Lozan Antlaşması'yla yeniden yürürlüğe girmesi kabul edilmiş (md.99/4); Enstitü bünyesinde gerçekleştirilecek bitki hastalıkları ve

---

[3] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (**BCA**), 30-18-1-1/6-44-12.

[4] **BCA**, 30-18-1-1/9-18-18. Büro'nun 1930-1932 yıllarındaki toplantılarına Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Müsteşarı Hüsamettin Bey'in, 1933-1938 yıllarındaki toplantılara ise Hıfzıssıhha İşleri Umum Müdürü ve Sıtma Mücadele Reisi Dr. Asım İsmail (Arar) Bey'in katılması uygun görülmüştür. **BCA**, 30-18-1-2/10-21-15; 19-24-11; 26-19-17; 35-21-13; 43-17-8; 53-24-20; 64-34-1; 73-28-16; 83-32-20.

[5] **BCA**, 30-18-1-1/19-30-19, 06.05.1926; R.G.No: 408, 30.06.1926. Sözleşmede sonraki yıllarda yapılan değişiklikler de, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından takip edilmiş; 1949 yılındaki değişiklikler çerçevesinde Sözleşme'nin gereği bazı işlemlerin, artık Birleşmiş Milletler bünyesinde yürütülmesi kararı alındığında, Türkiye de, bu Protokol'ü 01.03.1950 tarihli ve 5571 sayılı Kanun'la onaylamıştır.

zararlıları hakkındaki kongreye davet edilen Türkiye'yi kongrede temsil için 20 Ağustos 1924 tarihinde Ziraat Vekaleti Müsteşarı Süreyya Bey seçilmiştir.[6] Enstitü çalışmalarına düzenli katılım ve üyelik sürecinin başlatılması ise, sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. 1927 yılının başında Enstitü toplantısına Cumhuriyet Hükümetini temsilen Roma Büyükelçisi Suad Bey'in katılması uygun görülmüştür.[7] 13 Ekim 1927 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından Enstitü'ye iştirak için 200.000 Frank ödenmesine ve üyeliğin 3. sınıf olarak devam etmesine karar verilmişse de[8], 26 Ocak 1928 tarihli Enstitü Daimi Komitesi'ne sunulan raporda[9] Türkiye'nin halen 1. sınıfa mensup bir devlet olarak Enstitü üyeliğini sürdürdüğü görülmüş; ancak bu yönde ödeme yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sonraki dönemde de, Enstitü'nün proje çalışmalarına katılım sürdürülmüştür.[10]

Bu kapsamda Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girişini takiben yürütülen çalışmalar, kongrelere katılımın ve uluslararası örgütlere üyeliklerin gerektirdiği bazı yükümlülüklerin de değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Nitekim 19 Şubat 1925 tarihinde Meclis'teki bütçe görüşmelerinde uluslararası kuruluşlara üyelikler ile kongrelere katılacak memurların yapacakları masraflar konusu da ele alınmıştır.

Aynı oturumda Yusuf Akçura, konuyu halefiyet ve devamlılık tartışmaları açısından önemli sayılabilecek bir şekilde, şu sözlerle değerlendirmiştir: *"Türkiye Cumhuriyeti, sabık Osmanlı İmparatorluğundan ayrı, onunla hiçbir teselsülü olmayan müstakil bir vücud-ı hukukidir. Sizlerin tasvibinden de anlıyorum ki, bu hepimizin kani olduğu ve kabul ettiği bir esastır. Nasıl ki, Habsburglar imparatorluğunu taksim ederek müstakil Çekoslovakya Cumhuriyeti teessüs ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun vefatı sıralarında da tamamen müstakil bir Türkiye Cumhuriyeti teessüs etmiştir. Bu esasın hadisatı dahiliye ve hariciyemizde birtakım netayici çıkmalıdır ve çıkmıştır ve çıkması icab eder. Ben bugün size burada o netayicin hepsini saymayı lüzumlu addetmiyorum. Yalnız Hariciye bütçesi münasebetiyle bu umde-i esasiyenin tespit edilmesini lüzumlu görüyorum"*.[11]

---

[6] **BCA**, 30-18-1-1/10-41-2, 20.08.1924; 11-47-8, 05.10.1924.

[7] **BCA**, 30-18-1-1/23-12-18, 05.03.1927.

[8] **BCA**, 30-18-1-1/26-55-13.

[9] Asher HOBSON, **The International Institute of Agriculture:An Historical and Critical Analysis of Its Organization, Activities and Policies of Administration**, University of California Press, 1931, s. 334.

[10] **BCA**, 30-18-1-2/22-57-12, 09.08.1931.

[11] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, İçtima Senesi: 2, C 14, 60. İçtima, s. 178.

Diğer taraftan, İcra Vekilleri Heyeti, 4 Ekim 1925 tarihinde Lozan Antlaşması'nın 99-103. maddelerinde bahsi geçen sözleşme ve beyannamelerin Türkçe'ye tercüme ve basımından doğacak masrafların ilgili bakanlıkların bütçelerinden karşılanması kararını almıştır.[12]

1925 yılının sonlarına gelindiğinde ise, bu konudaki gelişmelere Hariciye Vekaleti Bütçesi'ne uluslararası kuruluşlar ile kongrelere katılacak memurların yapacakları masraflar için ek ödenek tahsis edilmesi de dahil olmuştur.[13]

Bu durum, 1925 yılından itibaren söz konusu uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örgüt üyeliklerinin, Cumhuriyet dönemi uluslararası hukuk gelişmeleri içinde giderek artan bir şekilde yer aldığını göstermektedir.

Söz konusu örnekler arasında 1907 yılında kurulan ve Osmanlı Devleti'nin de üye olduğu Uluslararası Halk Sağlığı Bürosu da bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemine girildiğinde, Hükümet, 23 Mart ve 23 Ağustos 1925 tarihli kararnamelerinde 1907 tarihli Sözleşme'yi kabul ettiğini belirterek, Büro'nun senelik toplantısına katılmak üzere Hudut ve Sevahil-i Sıhhiye Müdür Vekili Dr. Galip Ata'yı görevlendirmiştir.[14] Ayrıca İmparatorluk zamanında birinci sınıf olarak iştirak edilen üyeliğin aynı şekilde sürdürülmesi de, Hükümetçe kararlaştırılmıştır.[15]

Benzer şekilde, Temmuz 1924'te Stockholm'de toplanan ve Türk Hükümet temsilcilerinin de katıldığı Beynelmilel Posta Kongresi'nde kabul edilen Sözleşme ve düzenlemelerin Ekim 1925'e kadar yürürlüğe girmiş olması gerektiğinden, 1 Eylül 1925'ten önce onay işlemlerinin tamamlanması ve belgelerin İsveç'e gönderilmesine karar verilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin bu kararında, söz konusu Sözleşme ve eklerinin, *"terakkiyat-ı asriyeye tevfikan"* onaylanmasına engel oluşturacak bir içeriği bulunmadığı da belirtilmiştir.[16]

---

[12] **BCA**, 30-18-1-1/15-63-8, 04.10.1925.

[13] **BCA**, 30-18-1-1/16-71-15, 23.11.1925.

[14] **BCA**, 30-18-1-1/23-19-1, 15-60-6.

[15] **BCA**, 30-18-1-1/16-71-8, 11.11.1925. Sonraki dönemde, devletler tarafından ödenen iştirak hissesi miktarının faaliyetler için yeterli gelmediğinden bahsedildiği görülmektedir. Altın esası üzerinden yapılan ödemenin birçok devlet tarafından kabul edilmesi nedeniyle, Türk Hükümeti de, 15.625 franklık ödemenin altın üzerinden yapılması kararı almıştır. **BCA**, 30-18-1-1/ 23-20-18, 29.03.1927. 1939 yılında da benzer bir durumun yaşandığı, 22 Temmuz 1939 tarihli karardan anlaşılmaktadır. **BCA**, 30-18-1-2/88-72-5.

[16] **BCA**, 30-18-1-1/13-27-15, 29.04.1925.

Yine aynı doğrultuda Hariciye Vekaleti, 1925 yılının sonlarında, otomobillerin uluslararası dolaşımı hakkında gerçekleşecek toplantıya katılım için çeşitli hazırlık çalışmaları yürütmüş[17]; 20 Nisan 1926 tarihinde Paris'te toplanacak olan toplantı hakkında Fransa Büyükelçiliği ile Hariciye Vekaleti'nin İstanbul Murahhaslığı arasında yürütülen çeşitli yazışmalar ve ortak mutabakatla kabul edilen hususların ardından, Türkiye'yi Nafıa Vekaleti Müdür-i Umumi Muavini Nafiz Ziya Bey'in temsil etmesi ve kendisine imza yetkisinin de verilmesi kararlaştırılmış ve bildirilmiştir.[18]

Aynı yıl, Ticaret Sözleşmesi'nin 14. maddesiyle katılımı taahhüt edilen sınai mülkiyetin korunması konusunda da gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye, 1883 tarihli Paris Sözleşmesi'nin 1911'de Washington'da tadil edilmiş metnine katılmayı taahhüt etmiş; 8 Ekim 1925'te La Haye'de yapılan toplantıda Paris Sözleşmesi tekrar değişikliğe uğrarken, toplantıya Türkiye Cumhuriyeti adına Mülkiyet-i Sınaiye Müdürü Reşat Bey ile önceki Mülkiyet-i Sınaiye Müdürü Mehmet Münir Bey katılmıştır.[19]

Görüldüğü üzere, 1926 yılına gelindiğinde, Lozan Antlaşması kapsamındaki uluslararası düzenlemelerin bir kısmı hakkında girişimlerde bulunulurken, bir kısmına ilişkin güncel gelişmeler yakından izlenmiştir.

Türkiye'nin 1912 tarihli Uluslararası Telsiz Telgraf Sözleşmesi'ne (md. 100/10) 30 Ağustos 1926'da katıldığı görülmektedir.

1926 yılındaki gelişmeler arasında özellikle Hariciye Vekaleti'nin ihtiyaç duyduğu bir meclis yorumu dikkat çekmektedir.

Şöyle ki, Hariciye Vekaleti'nin gönderdiği bir yazının ardından, Başvekalet tarafından 15 Nisan 1926 tarihinde T.B.M.M.'ne yapılan başvuruyla, söz konusu düzenlemelerin onay ve katılım işlemlerinin ne şekilde gerçekleşeceğinin belirlenmesi konusunda Meclis'ten bir tefsir kararı istenmiştir.

6 Mayıs 1926 tarihinde T.B.M.M. tarafından verilen 241 sayılı kararla, Lozan Antlaşması'nda sayılan düzenlemelerden, 100. maddenin 13. fıkrasında yer alan *"…iktiza ettirdiği tadilâta Türkiye nail olduğunu gördüğü takdirde"* gibi bazı ifadeler hakkında, belirtilen şartların gerçekleşip gerçekleşmediğinin araştırılarak tespit edilmesine ve ardından

[17] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR.İM. 165/31-6, 7, 8; 175/31, 04.02.1926.

[18] **BCA**, 30-18-1-1/17-88-15, 27.01.1926.

[19] **BCA**, 30-18-1-1/15-60-18, 20.09.1925.

düzenlemelerin Meclis'e ayrı ayrı takdim edilmesinin gerektiğine karar verilmiştir.[20]

Bu durum, Hükümetin ve özellikle Hariciye Vekaleti'nin söz konusu uluslararası düzenlemelerle ilgili özel olarak çalışması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Nitekim İcra Vekilleri Heyeti, 30 Ağustos 1927'de Lozan Antlaşması'nın 99. ve 100. maddeleri gereğince henüz tercüme edilmemiş ve basılmamış antlaşma ve sözleşmeler için bir komisyon kurulmasına ve bunların tercüme edilerek bastırılmasına karar vermiştir. Ayrıca konuyla ilgili kanun layihalarının hazırlanması için haftada en az üç gün, günde yedi saat çalışmak şartıyla, Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri Ziya Bey'in başkanlığında, Milli Müdafaa Vekaleti haricinde her Vekaletten seçilecek birer uzmanın katılacağı bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.[21]

Görüldüğü üzere, bir yandan Medeni Kanun, Borçlar Kanunu gibi Türk hukuk devriminin temel taşları döşenirken, bir yandan da adım adım uluslararası alandaki teknolojik, toplumsal ve ekonomik gelişmeler de yakından takip edilerek, alınması gereken kararlar ve yapılması gereken işlemlere devam edilmiştir.

Aynı dönemde Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği, 23 Ağustos 1927'de toplanacak olan Münakalat ve Transit Umumi Konferansı'na Türkiye'yi de davet etmiş; İcra Vekilleri Heyeti, 6 Temmuz 1927'de bu daveti kabul etmiş[22] ve Müdafaa-i Milliye ile Ticaret Vekaletlerinden seçilen bir heyet ile heyetin alacağı harcırahlar belirlenmiştir.[23] Ancak Lozan Antlaşması'nın 105. maddesinde belirtilen, demiryollarıyla uluslararası eşya taşımacılığına ilişkin düzenlemelerin yerine geçen 1924 tarihli Sözleşme'ye 3 Haziran 1930 tarih ve 1673 sayılı Kanun'la katılım sağlanmıştır.

1928 yılında Belgrad'da düzenlenen Beynelmilel Asar-ı Edebiye ve Sınaiye Kongresi'ne müşahit sıfatıyla iştirak eden Belgrad Büyükelçiliği Baş Katibi İnayetullah Cemal Bey tarafından sunulan raporda, Lozan Antlaşması'nda verilen taahhüdün yerine getirilmediği, Türkiye'den

---

[20] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, İçtima Senesi: 3, C 25, 95. İçtima, 06.05.1926, s. 42.

[21] **BCA**, 30-18-1-1/25-48-9, 30.08.1927. Komisyon'un tercüme çalışmalarının tamamlanmasının ardından, basım işlerinin Vekaletlerce ayrı ayrı yürütülmesinin masraflı ve külfetli olacağı gerekçesiyle, 29 Ocak 1928 tarihinde Türk Ocağı Matbaası'nda basılması kararlaştırılmıştır. **BCA**, 30-18-1-1/27-77-12, 29.01.1928.

[22] **BCA**, 30-18-1-1/25-42-7, 06.07.1927.

[23] **BCA**, 30-18-1-1/25-46-14, 11.08.1927. Türkiye, 1931 yılında Cenevre'de toplanacak olan Konferans'a da katılmıştır. Katılan temsilcilere İcra Vekilleri Heyeti tarafından konferansa iştirak, oy verme, gerektiğinde çekince koyma ve imza için yetki verilmiştir. **BCA**, 30-18-1-2/21-45-20, 24.06.1931; 30-18-1-2/22-56-8, 02.08.1931.

kanunlarının Bern Sözleşmelerine uygun hale getirmesinin istenmesine karar verildiği aktarılmıştır.[24] Bu doğrultuda söz konusu Sözleşme (Lozan Ticaret Sözleşmesi, md. 14/1), 25.05.1930 tarih ve 1619 sayılı Kanun'la[25] onaylanmıştır.

Görüldüğü üzere, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti, henüz Milletler Cemiyeti üyesi olmadığı, üstelik Musul ve mübadele gibi sorunların peş peşe çözüm beklediği bir dönemde uluslararası hukukun önemli bir alanı olan antlaşmalar ve örgütler açısından verdiği taahhütleri yerine getirirken, aynı zamanda güncel gelişmelerin de içinde bulunmuştur. Bu durumun, Milletler Cemiyeti'ne üyelik sürecinin ardından, aynı şekilde istikrarlı olarak devam ettiği görülecektir.

1930'lu Yıllarda Uluslararası Antlaşmalar ve Milletler Cemiyeti Üyeliği

1930'lu yıllara gelindiğinde, Lozan Antlaşması'nın siyasî ve hukukî etkilerinin öncelikli olarak ortaya çıktığı konuların halledilmiş olduğu görülmektedir. Ancak Lozan Antlaşması'nda sayılan uluslararası antlaşma ve sözleşmeler ile uluslararası örgüt üyelikleri konusunda yeniden yürürlüğe giriş ya da katılım için gerekli işlemlerin tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar o tarihe kadar bazıları hakkında işlem yapılmış ya da güncel gelişmelere iştirak edilmişse de, işlem yapılmayı bekleyen uluslararası düzenlemeler hala bulunmaktadır.

Bununla beraber, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuk ilişkileri açısından dönemin en önemli gelişmesi olan Milletler Cemiyeti üyeliğinin de, konuyla ilgili olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

---

[24] İcra Vekilleri Heyeti, Türk Hükümeti'nin Lozan Ticaret Sözleşmesi gereğince iltihak için yaptığı başvurusuna İsviçre'den Türkiye'nin tercüme konusunda ileri sürdüğü çekincenin hiçbir ülke tarafından kabul edilemeyeceği yönündeki görüşünü bildiren notadan başka bir cevap verilmediği, Japonya gibi gelişmiş devletlerden de sözleşmelere katılmayanların olduğu, Türkiye'nin çekincesinin dayandığı nedenlerin ortadan kalkmadığı, bu nedenle kayıtsız şartsız katılımın uygun olmayacağı yönünde karar almıştır. Bu kararda, Adliye Vekaleti'nin de 27.03.1930 tarihli görüşünde belirtildiği üzere, ülkenin bir süre daha yabancı eserlerden yararlanmaya olan ihtiyacının devam edeceği de dikkate alınarak, Lozan Antlaşması'nda da ileri sürülen çekinceden vazgeçmek suretiyle Bern Sözleşmesi'ne katılımın uygun olmayacağı sonucuna varılmıştır. **BCA**, 30-18-1-2/11-31-9, 14.05.1930.

[25] R.G.No: 1506, 29.05.1930. Türkiye tarafından 15 Mayıs 1930 tarih ve 1619 sayılı Kanun'la 6 Kasım 1925 tarihli La Haye tadillerine katılım sağlanan, sınai mülkiyetin himayesine mahsus 20 Mart 1883 tarihli Paris İttihadı Mukavelenamesiyle, ticaret eşyası üzerinde sahte mahreç işaretlerinin men'i hakkındaki 14 Nisan 1891 tarihli Madrid İtilafnamesinin, 2 Haziran 1934 tarihinde Londra'da yapılan ve Türk Hükümeti tarafından da imza edilmiş bulunan değişiklikler, 30 Ocak 1957 tarih ve 6894 sayılı Kanun uyarınca onaylanmıştır. R.G.No: 9529, 07.02.1957.

10 Ocak 1920 tarihinde kurulan Milletler Cemiyeti'nin kuruluş misyonu, uluslararası barış ve güvenliğin kolektif şekilde sağlanması olmakla birlikte, savaşı önlemekteki rolü başından itibaren sınırlı bulunmuştur. 1930'lara gelindiğinde dünya konjonktürünün değişmesi, Milletler Cemiyeti'nin yetersiz kaldığını ortaya koyarken, aynı zamanda uluslararası iş birliklerinin daha fazla dile getirilmeye başlanmasına da neden olmuştur.[26]

Türkiye, 1926'da Musul sorununun çözümüne kadar Cemiyet'in düzenlediği silahsızlanma dahil tüm konferanslara katılmış; ancak bu tarihten itibaren Cemiyet ile arasına büyük bir mesafe koymuştur. 1930'da Türkiye'nin Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan Avrupa Birliği İnceleme Komisyonu'na katılımı, Cemiyet'e yaklaşımını da değiştirmiştir. Sonuçta Türkiye, Cemiyet'e 18 Temmuz 1932'de üye olmuş; 17 Eylül 1934'te ise Milletler Cemiyeti Konsey üyeliğine seçilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası statükoya bağlı bir güç olduğunun statüko yanlısı büyük güçler tarafından da kabul edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim uluslararası bir örgütün parçası olma gerekliliğini Cumhuriyet'in ilanından itibaren hisseden Türkiye de, Milletler Cemiyeti bünyesindeki faaliyetlerini 1933'ten itibaren arttırmış; Cemiyet gerçek işlevini yerine getirmese de, diplomatik katkıda bulunmaktan kaçınmamıştır. Bu durum, şüphesiz Türkiye'nin diplomatik ilişkilerini çeşitlendirmesini de sağlamıştır.[27]

Bu doğrultuda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyelik sürecinin, Lozan Antlaşması'nda sayılan uluslararası düzenlemelerle ilgili eksikliklerin de ele alınmasında bir yoğunluk yarattığı düşünülebilir. Ancak bu iki durum arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığının tespiti için Milletler Cemiyeti Misakı'na bakılması yararlı olacaktır.

Milletler Cemiyeti Misakı'nın 24. maddesi[28], Cemiyet'in kuruluş sürecinde, uluslararası kurumlarla arasında bir çeşit bağlantı oluşturulmasının düşünüldüğünü göstermektedir. Sözleşmeye taraf devletlerin onayıyla uluslararası büroların Cemiyet'in hüküm ve nüfuzu altına girişinin öngörülmesi, söz konusu teşkilatların yapısının değiştirilmesi

---

[26] Dilek Barlas, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", **Uluslararası İlişkiler**, C 14, S 55, 2017, s. 95-99.

[27] Barlas, agm., s. 98-109.

[28] Milletler Cemiyeti Misakı, 24. madde: *"Ortak çok-taraflı antlaşmalarla önceden kurulmuş bulunan bütün uluslararası bürolar, bu antlaşmalara taraf olan devletlerin rızalarına bağlı olarak, Cemiyet'in otoritesi altına konulacaklardır. Uluslararası çıkara ilişkin işleri düzenlemek için bundan sonra kurulacak olan bütün uluslararası bürolar ve komisyonlar, Cemiyet'in otoritesi altına konulacaklardır"*.

ya da onlara müdahale edilmesi anlamını taşımamakta; ortak menfaatleri geliştirmek için bazı tavsiyelerin belirlenmesi olarak anlaşılmaktadır. Ancak Misak'ın bu hükmünün varlığına rağmen, uygulamada sıkı bir bağ kurulamamıştır. Milletler Cemiyeti, ekonomik ve malî alanlar ile eğitim ve sağlık konularında birtakım çalışmalar yürütmekle birlikte, bu konuda varolan örgütlerle hukuksal bağlar oluşturulmasına olanak yaratmadığı gibi, böyle bir bağ kurulmasının pek istenmediği de ileri sürülmüştür.[29] Dolayısıyla Türkiye açısından her iki konu arasında doğrudan bir ilişki kurulamasa da, gerek Milletler Cemiyeti'ne, gerek çeşitli uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örgütlere katılımın, Atatürk'ün çağdaşlaşma hedefi çerçevesinde bütüncül bir şekilde değerlendirilebilmesi mümkündür.

Ancak her şekilde Cumhuriyet yönetiminin uluslararası antlaşmalar hakkında yapılacak işlemlerin hızlandırılması yönünde bir yaklaşımının ortaya çıktığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Özellikle bazı antlaşma ve sözleşmeler açısından *"taahhüdümüzün ifasına davet vukuunu beklemeksizin şimdiden iltihak olunması"* şeklinde alınan karar dikkat çekmektedir.

Örneğin, İcra Vekilleri Heyeti tarafından 27 Nisan 1932 tarihli kararname ile hastane gemilerinin limanlarda resim ve vergilerden muafiyetine ilişkin 1904 tarihli Sözleşme[30] (md. 100/4) ve kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin 1906 tarihli Sözleşme[31] (md. 100/14), bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Aynı şekilde, Lozan Antlaşması'nda katılım taahhüt edilen düzenlemelerden olan kadın ticaretinin yasaklanması hakkındaki 1904, 1910 ve 1921 tarihli sözleşmelerle (md. 100/5) ilgili olarak benzer bir yaklaşım sergilenmiştir. Hariciye Vekaleti tarafından 21 Nisan 1932 tarihli bir yazıyla *"Lozan Antlaşması'nın âkitlerince taahhüdümüzün ifasına davet vukuunu beklemeksizin derhal iltihak edilmesi muvafık görüldüğü takdirde"*, sözleşme hükümlerinin uygulanması için iç hukukta değişiklik yapılmasının ya da yeni hükümler kabul edilmesinin gerekli olup olmadığını araştırmak üzere Adliye ve Dahiliye Vekaletlerinin de katılacağı ortak bir komisyon kurulması teklif edilmiştir. Hariciye Vekaleti'nin bu teklifi, Hükümet

[29] Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, C II, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 235, 236; Cemil Bilsel, **Devletler Arasında Andlaşmalar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1936, s. 394.

[30] **BCA**, 30-18-1-2/28-31-5, 27.04.1932.

[31] **BCA**, 30-18-1-2/28-32-3, 27.04.1932.

tarafından *"bahsi geçen mukavelelere şimdiden iltihak edilmesi"* şartı vurgulanarak, 27 Nisan 1932 tarihinde kabul edilmiştir.[32]

Bu çerçevede 27 Nisan 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında ortaya çıkan söz konusu düzenlemelere katılım iradesi, kısa süre içinde hayata geçirilmiştir. Ancak katılım konusunda yürütülen işlemler sonucunda hastane gemilerinin limanlarda resim ve vergilerden bağışıklığı hakkındaki 1904 tarihli Sözleşme'ye Türkiye, 8 Haziran 1932 tarihinde, kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanması hakkındaki 1906 tarihli Sözleşme'ye ise 17 Şubat 1933 tarihinde katılmıştır.

Ancak kadın ticaretinin yasaklanması konusundaki düzenlemeler açısından sürecin tamamlanması, daha geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Bu durumun, konuyla ilgili uluslararası düzenlemelerin kapsamının genişletilmesi için yürütülmekte olan çalışmalardan kaynaklandığı akla gelmektedir. Zira 11 Ekim 1933 tarihinde Cenevre'de düzenlenen fuhuş ve kadın ticareti ile ilgili sözleşme, 24 Ağustos 1934 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Hariciye Vekaleti tarafından yeni Sözleşme'nin, Lozan Antlaşması'nda öngörüldüğü üzere katılım gösterilen düzenlemeleri tamamlama ve varolan eksikliklerini giderecek nitelikte olması özellikle vurgulanmıştır. Sonuçta 1933 tarihli Sözleşme, 15 Nisan 1935 tarih ve 2693 sayılı Kanun'la tasdik edilmiş; Lozan Antlaşması'nda belirtilen tüm düzenlemeleri de kapsayacak şekilde geniş bir perspektif sunmuştur.

Benzer şekilde, otomobillerin uluslararası dolaşımı konusunda Lozan Antlaşması'nda yer verilen 1909 tarihli Sözleşme (md. 100/1), 1926 yılında Paris'te değişikliğe uğramış ve yeni bir sözleşme meydana getirilmiştir. Türkiye, 1926 tarihli Sözleşme'nin görüşmelerine katılmakla birlikte, Sözleşme'yi 14 Ocak 1933 tarih ve 2095 sayılı Kanun'la onaylamıştır.[33]

Aynı şekilde, 1926 tarihli Esaretin Men'i Hakkındaki Sözleşme'nin T.B.M.M. tarafından 5 Haziran 1933 tarih ve 2273 sayılı Kanun'la onaylanmasıyla, Lozan Antlaşması'nın 100.maddesinin 12.fıkrasıyla verilen taahhüt yerine getirilmiştir. Zira 1926 tarihli Köleliğe Karşı Sözleşme'nin

---

[32] **BCA**, 30-18-1-2/28-32-14, 27.04.1932.

[33] **BCA**, 30-18-1-1/17-88-15, 27.01.1926; 18-22-6, 28.03.1926. 20 Nisan 1926 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen toplantı hakkında hazırlanan raporda, açılışın ardından, çalışmaların alt komisyonlara ayrılarak sürdürüldüğü; esas olarak ortaya çıkan uluslararası anlaşmanın yalnızca otomobil dolaşımıyla sınırlı tutulmayarak, genel olarak karayollarındaki ulaşım konusunu kapsayacak şekilde yeniden bir sözleşme oluşturulmasının amaçlandığından bahsedilmiştir. Fransız makamları tarafından hazırlanan layiha, birçok ülkede yeknesak şekilde uygulanacak ulaşım konusunu düzenlerken; layiha hakkındaki görüşmeler, idari ve teknik olarak iki ayrı komisyonda yürütülmüş ve alınan kararlar sonradan komisyonların birlikte toplanmasıyla birleştirilmiştir. **BCA**, 230-0-0-0/150-58-2.

giriş kısmında, hem 1885 tarihli Berlin Umumi Senedi, hem 1890 tarihli Brüksel Genel Senedi, hem de 1919 tarihli Saint Germain En Laye Antlaşması'na atıf yapılmıştır (md. 100/12).

Başka örneklerde de görüldüğü üzere, Türkiye, güncel gelişmeleri takip etmekle beraber, Lozan Antlaşması'ndaki taahhüt kapsamındaki düzenlemeyi onaylamadan, daha geniş kapsamlı oluşturulan yeni düzenlemeyi onaylayarak taahhüdünü yerine getirmiştir.

Sonraki yıllarda Lozan Antlaşması kapsamındaki uluslararası antlaşma ve sözleşmelerden onaylanarak yeniden yürürlüğe girenler veya katılım sağlananlarla ilgili gelişmeler devam etmiştir.

Bu çerçevede Türkiye, 1933 yılında afyon konusundaki düzenlemelere (md. 100/9) 14 Ocak 1933 tarih ve 2108 sayılı Kanun'la[34]; gümrüğe tabi vagonların kurşunlanması hakkındaki Protokol'e 4 Mart 1933'te[35]; transit serbestliği ve deniz kıyısından yoksun devletlerin gemi bayrağına sahip olma haklarının tanınmasına ilişkin 1921 tarihli Sözleşme'ye (md.101, 102) 27 Haziran 1933 tarihinde katılmıştır.

1934 yılında Paris'te 24.4.1926'da imzalanan otomobil seyrüseferine ait beynelmilel sözleşme belgesinin Fransa Hariciye Nezareti'ne verilmesi gerçekleşirken[36]; 1935 yılında filoksera (phylloxyra) hastalığına karşı alınacak tedbirlere ilişkin uluslararası Sözleşme ve Protokol'e (md. 100/8) Türkiye, 16 Ocak 1935 tarihinde katılmıştır.

Bu noktada, filoksera konusundaki düzenlemelerle ilgili olarak Lozan Antlaşması'ndaki taahhüdün değerlendirilme usulü dikkat çekicidir. Zira Hariciye Vekaleti tarafından Ziraat Vekaleti'ne filokseraya karşı alınacak tedbirlerle ilgili düzenlemelere *"hemen iltihak etmek mi, yoksa muahede âkitlerince bu taahhüdümüzün yerine getirilmesi istenilinceye kadar*

---

[34] R.G.No: 2314, 26.01.1933.

[35] Hariciye, Gümrük ve İnhisarlar ile Nafıa Vekaletlerinin teklifleri üzerine 15 Mayıs 1886 tarihli Protokol'ün yerine kaim olmak üzere kabul edilmiş olan 18 Mayıs 1907 tarihli Protokol'e iltihak edilmesine karar verilmiştir. **BCA**, 30-18-1-2/34-15-20, 04.03.1933. Bu katılım, İsviçre Hükümeti'ne bildirilmiş; İsviçre, şimdiye katılan devletlerin aynı zamanda demiryollarının teknik birliği hakkındaki 1886 tarihli Sözleşme ile 18 Mayıs 1907 ve 14 Aralık 1912 tarihli Protokollere de, birbirlerini tamamlamaları nedeniyle katıldıklarını bildirmiş; Türk Hükümeti'ne söz konusu düzenlemelere de katılmayı isteyip istemediği sorulmuştur. Türkiye, gümrüğe tabi vagonların kurşunlanması konusundaki düzenlemeye yalnızca Şark Demiryolları ile sınırlı olarak katılım gösterildiğini; aynı şekilde Şark Demiryolları faaliyet alanı ile sınırlı tutulmak suretiyle, diğer düzenlemelere de iştirak edilebileceğini bildirmiştir. **BCA**, 30-18-1-2/4-1-14, 08.01.1934.

[36] 1926'da Paris'te imzalanan sözleşmenin tasdiknamesini Fransa Hariciye Nezareti'ne sunulması ve bu hususta zabıtnamenin imzalanması için Paris Büyükelçisi Suat Bey yetkilendirilmiştir. **BCA**, 30-18-1-2/43-18-2, 03.04.1934.

beklemek mi doğru olacağı" sorulmuş; Ziraat Vekaleti, bu düzenlemelere katılmak için ilk önce mücadele kanunlarının bu sözleşme hükümlerine göre değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak konuyla ilgili bir kanun layihası hazırlanmakla birlikte, henüz kanunlaşmadığını da belirtmiştir. Halbuki İktisat Vekaleti de, söz konusu düzenlemelere katılmamaktan dolayı, Türkiye'de üretilen üzümlerin Trieste yoluyla Almanya'ya transit gönderilmesine İtalya Hükümeti'nce izin verilmediğini, bu yıl da aynı zorlukla karşılaşmamak için adı geçen düzenlemelere hemen katılımın gerektiğini Ziraat Vekaleti'ne bildirmiştir. Bu doğrultuda Ziraat Vekaleti tarafından İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulan tezkerede, layihanın kanunlaşmasındaki gecikmenin giderilmesi ve dış ticaretin bozulmaması için adı geçen düzenlemelere katılım kararının hemen alınması istenmiştir. Nitekim İcra Vekilleri Heyeti de, 16 Ocak 1935 tarihinde söz konusu sözleşmelere katılma kararını almıştır.[37]

Görüldüğü üzere, uluslararası hukukun geniş düzenleme alanı çerçevesinde doğacak sonuçlar, Türkiye tarafından da her açıdan ele alınmıştır.

1937 yılında ise denizlerde çatma, yardım ve kurtarma işlerine ilişkin bazı kuralların birleştirilmesi hakkındaki 1910 tarihli Sözleşme'ye (md. 100/3) Türkiye, 9 Haziran 1937 tarih ve 3226 sayılı Kanun[38] ile katılmıştır. Bu noktada 1929 tarihli Deniz Ticaret Kanunu'nun çatmaya ilişkin 1275-1280.maddeleri, 1913 tarihli Alman Kanunu'ndan resepsiyon yoluyla alınması önemlidir. Zira söz konusu Alman Kanunu, 1910 tarihli Sözleşme'nin ruhuna uygun bir şekilde düzenlendiği ve Türkiye tarafından da aynen benimsendiği için, Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması'ndaki katılım taahhüdünü fiilen gerçekleştirmiş olmaktadır.[39]

[37] **BCA**, 30-18-1-2/51-3-11, 16.01.1935.

[38] R.G.No: 3638, 23.06.1937.

[39] Galip Gültekin, "Deniz Hukuku, Çatma, Kurtarma ve Yardım", **Cemil Bilsel'e Armağan**, İ.Ü.Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1939, s. 620.

SONUÇ

Görüldüğü üzere, daha barış görüşmeleri sürerken ekonomik ve teknik iş birlikleri konusundaki uluslararası gelişmelere Ankara Hükümeti'nin katılımcı yaklaşımı, Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından da, her alanda açıkça devam etmiştir.

Barış Antlaşması'nda 99., 100., 101-105. maddeleri ile Ticaret Sözleşmesi'nin 14.maddesinde yer verilen uluslararası düzenlemeler hakkındaki yeniden yürürlüğe girme veya katılım taahhüdü, Atatürk döneminde büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Bu durum, hukukî dayanağını Lozan Antlaşması'ndan alan eşitlik ve karşılıklılık esaslarına dayalı uluslararası hukukun antlaşmalar ve örgütler alanında Türkiye'nin vazgeçilmez bir aktör olduğu ve önemli bir rol üstlendiği gerçeğini de göstermektedir. Atatürk'ün çağdaşlaşma hedefinin, iç hukukta olduğu gibi, uluslararası hukukta da sağlanmasında, söz konusu uluslararası antlaşma ve sözleşmeler ile uluslararası örgüt üyeliklerinin payı, bu açıdan gözden kaçırılmamalıdır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı (BOA) ve Cumhuriyet Arşiv Belgeleri (BCA)

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.), 165/31.

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) (30-18-1-1): 6-44-12; 9-18-18; 10-41-2; 11-47-8; 13-27-15; 15-60-18; 15-63-8; 16-71-8; 16-71-15; 17-88-15; 18-22-6; 19-39-19; 23-12-18; 23-19-1; 23-20-18; 25-42-7; 25-46-14; 25-48-9; 26-55-13; 27-77-2.

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-) (30-18-1-2): 4-1-14; 10-21-15; 19-24-11; 11-31-9; 21-45-20; 22-56-8; 22-57-12; 26-19-17; 28-31-5; 28-32-3; 28-32-14; 34-15-20; 35-21-13; 43-17-8; 43-18-2; 51-3-11; 53-24-20; 64-34-1; 73-28-16; 83-32-20; 88-72-5.

Nafıa Vekaleti (230-0-0-0): 150-58-2.

Kitap ve Makaleler

Barlas, Dilek, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", **Uluslararası İlişkiler**, C 14, S 55, 2017, s. 93-111.

Bilsel, Cemil, **Devletler Arasında Andlaşmalar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1936.

Bilsel, Cemil, "Türkiye'nin Beynelmilel Hayatı", **Milletlerin Hukuki Hayatı Serisinden Türkiye**, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1940.

Gültekin, Galip, "Deniz Hukuku, Çatma, Kurtarma ve Yardım", **Cemil Bilsel'e Armağan**, İ.Ü.Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1939, s. 609-641.

Hobson, Asher, **The International Institute of Agriculture: An Historical and Critical Analysis of Its Organization, Activities and Policies of Administration**, University of California Press, 1931

Meray, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş**, C. II, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Örsten Esirgen, Seda, "Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Halefiyet ve Devamlılık Tartışmaları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 72, S 1, 2023, s. 381-415.

İYİ BİR MİLLİ FİLM YAPMAK: CUMHURİYET GAZETESİ SAYFALARINDA BİR SENARYO MÜSABAKASI

Sedat GENCER[*]

Özet

İpek Film Şirketi ile Cumhuriyet gazetesi 1934 yılında bir senaryo yarışması düzenleme kararı alırlar. Amaçları, ilhamını büyük Türk İnkılabı'ndan alan bir film çekebilmek için iyi bir senaryo yazılmasını teşvik edebilmektir. 500 lira ödüllü yarışmanın ilanları Şubat 1934 tarihinden itibaren Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmaya başlar. Şubat ayı sonuna kadar katılımcıların senaryo özetlerini gazeteye göndermeleri istenir. Bir ön elemeden geçen bu özetlerden otuz tanesi 19 Mart tarihinden itibaren gazetede yayınlanır. Sonraki süreçte okuyucuların oyları ile bu özetlerin içinden seçilen on tanesi jüri heyetine sunulur. Nihayetinde 6 Ocak 1935 tarihinde gazetede jüri heyetinin Şevket Süreyya'nın metnini birinci seçtiği duyurulur. Böyle bir müsabaka açılması Batı taklitçiliğinin, biçim ve içerik olarak da tiyatro tekniğinin etkisindeki sinemayı yerli ve daha yetkin hale getirebilmek kaygısı ile doğrudan bağlantılıdır. Yerli olabilmenin temel ölçütü ise o dönemde Türk İnkılabı gibi önemli bir hadiseyi sinema dili ile yaratıcı bir şekilde anlatabilmektir. 1932 yılında Muhsin Ertuğrul *Bir Millet Uyanıyor* filmini çekmiş ve film halktan yoğun ilgi görmesine rağmen istenilen sanatsal ve teknik yeterliliğe sahip olmadığından çokça eleştirilmiştir de. Türkiye'de de milli bir film yapabilmek için yazılan senaryolar basit ve yetersiz görüldüğünden İpekçi Kardeşler ve Cumhuriyet gazetesi yönetimi bu sorunun çözümüne bir katkı sunabilmek adına bu senaryo yarışmasını tertip etmişlerdir. Sinema, Türk İnkılabı'nın tarihsel öneminin ve başarılarının dünya kamuoyuna tanıtılmasında ve ayrıca Cumhuriyet rejiminin değer ve ideallerinin topluma benimsetilmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu dönemde kültür, dil ve tarih çalışmalarına ağırlık vererek yeni bir Türk kimliğinin inşası için çaba harcayan ve aynı zamanda iyi bir film izleyicisi de olan Mustafa Kemal film ve senaryo çalışmalarını da bu bağlamda yakından takip etmiştir. 1930'lu yıllar Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojik, siyasal ve toplumsal olarak yeniden örgütlendiği ve Türk İnkılabı'nı yorumlama ve sistematize etmeye

[*] Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, sedatgencer@gmail.com

yönelik entelektüel çabaların yoğunlaştığı bir dönemdir. Onuncunu yılını henüz doldurmuş rejim kendi icraatının bir muhasebesini yaparken aynı zamanda kendisini tanımlamaya, anlamaya ve nihayetinde iç ve dış kamuoyuna anlatmaya yönelik bir faaliyet içine de girmiştir. Sinema da bu anlatım vasıtalarının en önemlilerinden birisidir. Bildiri senaryo yarışmasını bu bağlamda değerlendirecektir. Basın ve sinema literatürü tarandığında birincilik ödülü alan senaryonun filme çekildiğine dair bir malumata rastlanamamıştır. Dolayısıyla bildirinin ana malzemesini gazetede yayınlanan senaryo özetleri oluşturacaktır. Bildiri bu özetleri Cumhuriyet'in sinemaya yönelik yaklaşımı ve politikaları ekseninde ele alırken aynı zamanda senaryo yazarlarının Türk İnkılabını ve Milli Mücadele'yi nasıl kurguladıklarını da sorgulayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Senaryo, Türk İnkılabı, Cumhuriyet, Yarışma

MAKING A GOOD NATIONAL FILM: A SCRIPT COMPETITION ON THE PAGES OF CUMHURİYET NEWSPAPER

Abstract

İpek Film Company and Cumhuriyet newspaper decided to organize a script competition in 1934. They aim to encourage the writing of a good script to make a film inspired by the great Turkish Revolution. The announcements of the competition with a prize of 500 liras began to be published in the Cumhuriyet newspaper as of February 1934. By the end of February, participants are asked to send their script summaries to the newspaper. Thirty of these abstracts, which pass a preliminary screening, are published in the newspaper as of March 19. In the following process, ten of these abstracts selected by the readers' votes are presented to the jury committee. Finally, on January 6, 1935, it was announced in the newspaper that the jury committee chose Şevket Süreyya's text first. The opening of such a competition is directly linked to the concern to make cinema, which is under the influence of Western imitation and theatrical technique in form and content, indigenous and more competent. The main criterion for being indigenous is to be able to creatively express an important event such as the Turkish Revolution in the language of cinema. In 1932, Muhsin Ertuğrul made the film Bir Millet Uyanıyor (A Nation is Awaking) and although the film attracted great interest from the public, it was also widely criticized for not having the desired artistic and technical competence. Since the scripts written to make a national movie in Turkey were considered simple and inadequate, the İpekçi Brothers and Cumhuriyet newspaper organized a script competition in order to contribute to the solution of this problem. Cinema is seen as an important tool in introducing the historical importance and achievements of the Turkish Revolution to the world public opinion and also in adopting the values and ideals of the Republican regime to the society. In this period, Mustafa Kemal, who was also a good movie watcher and who endeavored to build a new Turkish identity by focusing on cultural, linguistic and historical studies, closely followed film and script works in this context. The 1930s were a period in which the Republican People's Party was reorganized ideologically, politically and socially, and intellectual efforts to interpret and systematize the Turkish Revolution intensified. While the regime, which has just completed its tenth year, is making an accounting of its own actions, it has also engaged in an activity aimed at defining, understanding and ultimately explaining itself to the domestic and foreign

public opinion. Cinema is one of the most important of these means of expression. The paper will evaluate the script competition in this context. When the press and cinema literature was scanned, no information could be found that the scenario that won the first prize was filmed. Therefore, the main material of the paper will be the script summaries published in the newspaper. While discussing these summaries in the context of the Republic's approach and policies towards cinema, the paper will also question how the screenwriters fictionalized the Turkish Revolution and the National Struggle.

Keywords: Cinema, Script, Turkish Revolution, Republic, Competition

GİRİŞ

Bu bildirinin konusunu 1934 yılında *Cumhuriyet* gazetesi ile İpek Film'in düzenlediği senaryo müsabakası oluşturmaktadır. Türkiye'de sinemanın yeni gelişmeye başladığı bir dönemde böyle bir müsabaka açılmış olması önemlidir. Zira bu dönemi inceleyen yayınlarda sinemanın önemli bir bileşeni olarak senaryo pek gündeme getirilmemiştir. Sinemanın özel teşebbüs eli ile kurumsallaştırılmaya çalışıldığı bu dönemde, Batı ve Türk Edebiyatı uyarlamalarına bağımlı bir sektörün özgün bir senaryo yazımını teşvik etmesi, üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu müsabaka o dönemde az sayıda düzenlenen müsabakalardan biri ve belki de bu alandaki öncü teşebbüslerden biridir. Bu anlamda bildiri sinema tarihine bir katkı olarak kabul edilmelidir. Diğer ve daha da önemli bir husus ise neden böyle bir müsabakaya ihtiyaç duyulmuş olduğu sorusunun yanıtlanmasıdır. Bildiri bu anlamda iki ana kısımda tanzim edilmiştir. İlk kısımda müsabaka ilanlarının yayınlanmaya başlaması, müsabaka şartnamesi ve senaryo hülasalarının neşri gibi olgular ele alınırken ikinci kısımda müsabakanın açılması iktidar, piyasa ve sinema ilişkileri çerçevesinde analiz edilecektir.

Son olarak bildirinin ana malzemesini teşkil eden senaryo hülasaları üzerinde durmak gerekmektedir. Üç yüzü aşkın hülasa içinden otuz tanesi seçilerek yayınlanmış; bu otuz senaryo da okuyucunun oyları/tercihleri ile ona indirilmiştir. Bu on hülasa sahibinin ayrıntılı senaryoları tamamlayarak gazeteye göndermeleri istenmiştir. Bununla beraber ancak üçünün ayrıntılı/tam senaryosu hakem heyetine teslim edilebilmiştir. Şevket Süreyya dışında –o da birincilik ödülünü aldığından- herhangi bir yazarın ismi de okuyucu ile paylaşılmamıştır. Dolayısıyla bildiri de kendi değerlendirmelerini bu on hülasa üzerinden yapmıştır. Bu hülasalar yazılan diğer metinleri de temsil edecek bir içeriğe/vasata da sahiptir. Öncesinde ise bu on senaryonun konuları kısaca özetlenmiştir. Sinema nihayetinde popüler kültürün önemli bir unsurudur. Seyircinin istekleri film yapımcıları, rejisör ve senaristler açısından da belirleyici olmaktadır. Dereceye giren on senaryonun analizi bu bağlamda ortak hassasiyet ve hususiyetlerin de tespitine imkân verecektir. Yapılan basın ve literatür taramasında bu senaryonun filme alındığına dair bir bilgiye de ulaşılamamıştır. Müsabakanın birincisi Şevket Süreyya'nın kendi yazdığı eserlerde ve otobiyografisinde de böyle bir kayda rastlanmamıştır.

1. Müsabakanın İlanı, Şartnamesi ve Hülasaların Neşri

Senaryo müsabakasına dair ilk haber 1934 yılı Ocak ayı sonlarında *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfasında yer almıştır. "Senaryo Müsabakamız" başlığı altında daha küçük puntolarla: "Açtığımız müsabakada en ziyade muvaffak olan senaryo muharririne 500 lira mükâfat verilecektir"[1] ibaresine yer verilmiştir. Haber, İpek Film adına çekilen ve yönetmenliğini de Muhsin Ertuğrul'un üstlendiği *Bir Millet Uyanıyor* filmini yapım aşamasında gösteren bir fotoğrafla basılmıştır. Müsabaka Şubat ayından itibaren gazetede hemen hemen her gün "500 lira mükâfat senaryo müsabakamıza iştirak ediniz", "Senaryo müsabakası birinciye 500 lira mükâfat verilecek, iştirak ediniz" gibi başlıklarla okuyucuya duyurulmuştur. Bu başlıkların altında da 13 maddelik müsabaka şartnamesi ilan edilmiştir.

Şartnameye göre müsabakaya herkes katılabilir. Katılımcılar (müsabıklar) senaryo konusunun özetini küçük bir hikâye şeklinde yazarak gazeteye göndereceklerdir. Gazete idarehanesine gelen senaryo özetleri bir heyet tarafından okunarak bir ön elemeye tabi tutulacak ve bunların içinde neşre layık bulunanlar sırasıyla gazetede yayınlanacaktır. Gazetede neşredilen senaryo özetleri hakkında okuyucuların fikirleri sorulacak ve bunlardan da en fazla oy alan on özetin ayrıntılı/tam senaryoları bir hakem heyetine sunulacaktır. Birinciliğe layık görülen eserin sahibine 500 lira ödül ve telif hakkı verilecek, senaryosu da filme çekilecektir. Senaryonun yazarı, eserini kitap yapabilir veya başka bir gazetede tefrika da ettirebilir. Yazar, senaryosunu İpek Film'den başka bir kurum veya kuruluşa film yapması için veremeyecektir. Yarışmaya katılarak birinciliği kazanan senaryo özetine oy veren okuyuculara da ödül olarak üçer tane birer senelik, altışar aylık, birer aylık sinema abonman kartı (serbest duhuliye kartı) verilecektir. Hakem heyeti Yunus Nadi, Reşat Nuri, Mahmut Yesari, Namık İsmail, Vedat Nedim, İhsan İpekçi, Kemal Film sahiplerinden Şakir ve Abidin Daver Beylerle, Seniha Bedri Hanımdan teşekkül olunacaktır. Senaryo özetlerinin gazetede yayınlanan küçük hikâyelerden uzun olmaması şarttır ve Şubat ayı sonuna kadar gazeteye gönderilmiş olması gerekmektedir. Senaryo özetleri daktilo ile yazılmış olmalıdır. Asıl senaryolar, son kararı verecek hakem heyeti için hazırlanacak ve ayrıca gazetede neşredilmeyecektir. Son madde ise şöyledir: "Milli filmden maksat, mevzuun milli hayatımızdan alınmış

[1] "Senaryo Müsabakamız", **Cumhuriyet**, 27 Kânunusani (Ocak) 1934, s.1.

olmasıdır. Binaenaleyh senaryonun büyük inkılabımızdan mülhem olması şarttır."[2]

Yarışma şartları önce on, sonra on iki, nihayet on üç madde şeklinde tanzim edilmiştir. Bu arada okuyuculardan da sorular geldiği anlaşılmaktadır. Mehmet Nuri Bey senaryonun bir özetini yapmanın zorluğundan yakınmış ve yine okuyucuların meşhur imza sahiplerine oy verecekleri yönünde gazeteye bir uyarıda da bulunmuştur. Gazete yönetimi de bu uyarıyı yerinde bulmuş ve senaryoları numaralandırarak ve yazarların isimlerini beyan etmeden yayınlama yoluna gitmiştir. Böylece yarışmayı kazanamayanların da şöhret ve izzetine halel gelmeyecektir.[3]

19 Mart tarihinde ise *Cumhuriyet* gazetesi senaryo hülasalarını yayınlamaya başlamıştır. Haber şöyle verilmiştir: "Senaryo müsabakamıza iştirak etmek üzere karilerimiz tarafından gönderilmiş olan 300'den fazla hulasanın tetkiki bitmiştir… Karilerimizin tesir altında kalmamaları için hulasalara imza atılmıyarak birer sıra numarası konacaktır."[4] İlk yayınlanan hülasanın adı *Mahvolan Hulya*'dır.

Senaryo hülasalarının yayınlamasının bitimine yakın gazetenin 5 Mayıs, 12 Mayıs nüshalarında "Senaryo hulasalarına nasıl rey verilecek"[5] başlığı ile okuyucuların beğendikleri hülasaları ne şekilde oylayabilecekleri hatırlatılmıştır. Öncelikle bu senaryo özetlerinin yayınlanıp bitmesinden sonra okuyucular en beğendikleri üç tanesini seçip gazeteye bildirecektir. Bu iş için ise her hülasanın sonunda bir rey pusulası neşredilmektedir. Okuyucu bu beğendiği özetin rey pusulasını kesip üzerine açık adresini ve ismini yazıp gazeteye gönderecektir. Adressiz ve isimsiz pusulalar müsabakaya sokulmayacaktır. Zarfların üstüne mutlaka "senaryo müsabakası" kaydı konmuş olmalıdır. Son hülasa neşrolunduğu tarihten itibaren üç hafta içinde (15 Hazirana kadar) rey pusulalarının gazeteye ulaştırılması gerekmektedir. Okuyucuların gönderdikleri oy pusulaları tasnif edilerek, sırası ile en çok oy alan on hülasa sahibinin isimleri de açıklanacak ve bu isimlerden asıl senaryoları hazırlayıp hakem heyetine göndermeleri rica edilecektir. Nihai hakem heyeti bu asıl senaryoları tetkik ettikten sonra içlerinden birini seçecektir. Eser sahibine de beş yüz lira ikramiye verilecek ve senaryo İpek

[2] "Senaryo Müsabakası Birinciye 500 Lira Mükâfat Verilecek, İştirak Ediniz", **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1934, s. 5.

[3] "500 Lira Mükâfat Senaryo Müsabakamıza İştirak Ediniz", **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1934, s. 2.

[4] "Senaryo Müsabakamız Beğendiğimiz Hulasaları Bugün Neşre Başladık", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1934, s.1, s.3.

[5] "Senaryo Hulasalarına Nasıl Rey Verilecek", **Cumhuriyet**, 5, 12, Mayıs 1934, s.4, s.6.

Film stüdyolarında filme çekilecektir. En çok oy alan hülasayı beğenmiş okuyuculardan üçer kişiye ise birer senelik, altışar, üçer ve birer aylık serbest sinema duhuliye kartları takdim edilecektir.

27 Mayıs 1934 tarihli nüshada senaryoların neşredilme sürecinin sonlandığı belirtilmiştir.[6] Gazeteye üç yüzü aşkın hülasa gönderilmiş ve bu gönderilenlerin içinden otuz tanesi seçilmiş ve okuyucu ile paylaşılmıştır.[7] Son olarak *Cumhuriyet* gazetesinin 30 Mayıs 1934 tarihli nüshasında "Senaryo Müsabakamız"[8] başlığı ile senaryo hülasalarının neşrinin bittiği tekrar belirtilmiş, oylama ve oy pusulası gönderme kuralları da kısaca hatırlatılmıştır. 18 Haziran 1934 tarihli nüshada ise okuyucu ile şu haber paylaşılmıştır: "Senaryo müsabakamıza rey veren karilerimizin gönderdikleri rey pusulaları tasnif edilmektedir. Neticeyi birkaç güne kadar ilan edeceğiz."[9]

27 Haziran 1934 tarihli nüshada nihayet en fazla rey alan on senaryo hülasası yayın numaraları dikkate alınarak ilan edilmiştir: 1. 5 numaralı *İzmir Kızı*. 2. 11 numaralı *Doğan Köy*. 3. 12 numaralı *Gazi Gençleri*. 4. 17 numaralı *Ergül*. 5. 21 numaralı *Gözler Açılırken*. 6. 22 numaralı *Kadına Kurtuluş*. 7. 24 numaralı *Satılan Vatan, Kurtulan Vatan*. 8. 25 numaralı *Mustafa Kemal'in Sesi*. 9. 26 numaralı *Sis ve Güneş*. 10. 28 Numaralı *İş Birliği*. Müsabakanın sonuçlanması için bu on hülasanın mufassal yazılmış senaryolarının nihai hakem heyetine Temmuz ayı sonuna kadar gönderilmesi istenmiştir.[10]

Yarışmanın kesin sonucu 6 İkinci Kânun (Ocak) 1935 tarihinde ilan edilmiştir: "Senaryo müsabakamızın neticesi. Birinciliği Şevket Süreyyanın senaryosu kazandı." Yarışmaya üç yüzü aşkın senaryo özeti gönderilmesine rağmen bunlardan en çok oy alan on tanesi seçilmiştir. Bununla birlikte on senaryo hülasasından sadece üçünün gazeteye ayrıntılı senaryoları gönderilebilmiştir. Hakem heyeti üç mufassal senaryo arasından bir değerlendirme yapmak durumunda kalmıştır. Yunus Nadi, Vedat Nedim, Film Tamircisi Şakir, Namık İsmail, Reşat Nuri, Seniha Bedri ve Abidin

---

[6] "Senaryoların Neşri Bitti", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, s. 5.

[7] 16 Mayıs 1934 tarihli nüshada 30 numara olarak yayınlanan, önceden ise 12 numara olarak neşredilen *Gazi Gençleri* başlıklı hülasanın mükerrer basıldığı belirtilmiştir. 17 Mayıs 1934 tarihli nüshada ise bu durum "Senaryo Müsabakasına Dair Bir Tashih" başlığı ile duyurulmuştur. Dolayısıyla gazetede toplam 30 hülasa yayınlanmıştır.

[8] "Senaryo Müsabakamız", **Cumhuriyet,** 30 Mayıs 1934, s.3.

[9] "Senaryo Müsabakamız", **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, s. 3.

[10] "Senaryo Müsabakamız En Fazla Rey Alan On Hulasa", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, s.3.

Daver'den mürekkep hakem heyeti Şevket Süreyya'nın *İşbirliği* senaryosunu ekseriyetle birinci seçmiştir. Şevket Süreyya'nın senaryosuna rey vermiş okuyucular da birer senelik, altışar, üçer ve birer aylık sinema duhuliye varakası kazanmışlardır.[11]

2. Neden Bir Senaryo Müsabakasına İhtiyaç Duyuldu?

Senaryo müsabakasının kamuoyuna ilk kez duyurulduğu haberin devamında neden böyle bir senaryo müsabakası tertip edildiğine dair ipuçlarını yakalamak mümkündür: "Memlekette bir film müessesi var. Şimdiye kadar müteaddit yerli filmler yaptı. Bunların ekserisinde mevzu zaafı en bariz kusur olarak kendini göstermektedir. Birçok emek ve para sarf edilmiş olmasına rağmen filmler, halkı da, onları yapanları da tamamıyla memnun etmiyordu. San'atkarların gittikçe artan bir muvaffakiyet göstermelerine rağmen senaryoların hafifliği, filmleri istenilen kuvvetten ve canlılıktan mahrum bırakıyordu."[12]

Gazetenin aynı nüshasında Doğan Nadi de senaryo mevzuuna değinmiş, yerli ve milli bir film yapabilmenin önemi üzerinde durmuştur. Nadi'ye göre şehre gelen Yunan aktörlerinden biri Almanlar, Amerikalılar ve Fransızlar gibi güzel film yapamayacak olduktan sonra Yunanistan'da yerli film yapılmasının manasızlığından bahsetmiştir. Aktöre göre Batının yaptığı filmleri almak ve onlara dublaj yapmak yeterlidir. Nadi için bu bir ölçüde doğrudur. Yunanistan için söylenenlerin Türkiye için de geçerli olduğu kabul edilebilir. Türkiye'de de yerli film yapacağız diye Avrupa'ya ait operet ve vodvillerin fena birer taklidini yapmak beyhude bir çabadır. Eser, müzik ve dekor Batıya ait olduktan sonra filmlerde Greta Garbo yerine filan hanımı, Maurice Chevalier yerine falan beyi görmek kaçınılmazdır. Şimdilik ecnebi filmleri ile yerli filmler arasındaki esaslı fark bundan ibarettir. "Hâlbuki yerli filmin bizim anladığımız bütün kıymeti milli olmasındadır. Yerli Türk filmi ancak milli olduğu zaman, ancak beyaz perdeye milli bir hadise aksettirdiği zaman manalı ve faideli olabilir."

---

[11] "Senaryo Müsabakamızın Neticesi", **Cumhuriyet**, 6 İkinci Kanun (Ocak) 1935, s. 4.

[12] "Senaryo Müsabakamız", **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1934, s.1. Türk Sinema Tarihi literatüründe bu senaryo müsabakasına ait bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Bunun istisnası Mustafa Gökmen'in kitabıdır. Kitapta senaryo müsabakasının tertip edildiği tarih ile müsabakanın kazananın Şevket Süreyya olduğu bilgisi kronolojik bir sıra içerisinde verilmiştir. Mustafa Gökmen, **Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları**, Denetim Ajans, İstanbul, 1989, s. 137, s. 140. Agâh Özgüç de Gökmen'e dayanarak bu bilgiyi kitabında tekrarlamıştır. Agâh Özgüç, **Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, s.53-54.

Bu yolda Cumhuriyet'in on yıllık ömründe yapılan ilk film *Bir Millet Uyanıyor*'dur. Nadi'ye göre İpek Film stüdyolarında çekilen bu ilk film hiç de iyi olmamıştır. Şirketin kurucuları İpekçi Kardeşlerin de dile getirdikleri gibi film şimdiye kadar yapılan bütün filmlerden fazla ilgi görmüş olmasına rağmen bu böyledir. Film bu kadar çok ilgi görmüşse de sebebi eserin milli oluşunda aranmalıdır. Milli film yapma çabası *Bir Millet Uyanıyor*'dan sonra gündemden düşmüştür. Bu filmden sonra yapılan bütün filmler Avrupa komedilerinin kötü bir taklidi olmuş ve halkta bunlara pek ilgi göstermemiştir. Yerli film sektöründe en büyük atılımı yapan İpekçi Kardeşlere de "Niçin milli film yapmıyorsunuz?" sorusu sorulduğu zaman onlar da senaryo bulamadıklarından şikâyet etmektedirler. Senaryo bir filmin ruhudur ve iyi bir film yapabilmek için iyi bir senaryo gereklidir: "Bugün 'Cumhuriyet'in birinci sahifesinde ilanını gördüğünüz senaryo müsabakası işte, bu millî ihtiyaç karşısında tertip edilmiştir. İpekçi kardeşlerle müştereken açtığımız bu müsabaka neticesinde hem yeni ve belki de kuvvetli senaryo muharrirleri bulunmuş olacak; hem de itina ile bir veya birçok milli eserler vücude getirmek imkânı hâsıl olacaktır."[13]

8 Şubat tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "Karilerimiz diyorlar ki" köşesinde üniversite öğrencisi Cevat Ruhi de benzer şeyleri dile getirmektedir: "Hangi sinemaya gitseniz karşınıza Fransız, İngiliz, Amerikan propagandası yapan bir film veya bir film gazetesi çıkıyor. Bugün bir sinema meraklısına Türkiye'nin hava müsteşarı kimdir? diye sorarsanız bilmez. Fakat Fransa'nın, Amerika'nın, İngiltere'nin değil hava nazırını orta derecede bir memurunu sorunuz, lüzumundan fazla izahat verebilir. İpek film müessesesi Foks veva Paramunt sinema gazetelerinin Türkiye muhabirliğini alamaz mı? Bu kordelalara Türkiye'ye ait havadisleri ve vakayii koydurmak imkânsız mıdır? Bu filmlerde ismi ilk defa duyulan bir adamın nişan aldığını uzun uzun seyrettiğimiz halde bütün dünyayı şaşırtan bir inkılap yapan ve bu inkılabın onuncu yılını kutlayan Türkiye Cumhuriyeti hakkında birkaç; metrelik bir parçaya rasgelmedik."[14]

Cumhuriyet yönetimi de inkılabın ilke ve değerlerinin topluma benimsetilmesi sürecinde sinemanın vaat ettiği imkânların farkındadır.[15]

---

[13] Doğan Nadi, "Türk Filmciliğine Dair", Mülahazalar, **Cumhuriyet**, 27 Kânunusani (Ocak) 1934, s. 3.

[14] "Karilerimiz Diyorlar Ki, Sinema Gazeteleri ve Türk İnkılabı", **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1934, s.4.

[15] Marc Ferro'ya göre "Bir toplumun yöneticileri sinemanın üstlenebileceği rolün farkına vardıklarında, onu kendilerine mal etmeyi, kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı denediler; buradaki farklılıklar ideolojilerde değil, bilinçlilik düzeyinde konumlanır… Sinemayı tüm yoğunluğuyla üstlenen, onun işlevini çözümleyen ve ona bilgi, propaganda ve kültür dünyasında ayrıcalıklı bir konum sunan, ilkin

Kazım Karabekir Paşa daha Nisan 1923'te meclise *İbret Yerleri* başlıklı bir proje sunmuştur. Proje sinemanın yurt sathına yayılması, sinemadan eğitici-öğretici çerçevede yararlanılması, geleceğin sinemacılarının da yetiştirilmesini öngören kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Bununla beraber proje, iktidar tasarlananların tatbik edilmesine imkân verecek bir bütçeye malik olmadığından hayata geçirilmemiştir.[16] Mustafa Kemal'in kendisi de iyi bir film izleyicisidir ve yukarıda zikredilen *Bir Millet Uyanıyor* filminde de rol almıştır. Gazi Numune Çiftliği, çıktığı yurt gezileri, İran Şahı Pehlevi'nin Türkiye ziyareti hep onun talimatı ile filme çekilmiştir ve hatta *Ben Bir İnkılap Çocuğuyum* isimli bir senaryo da yazmıştır.[17] Daha da önemlisi Türkiye'nin nesnel koşulları-okuma yazma oranın düşüklüğü, dağınık köylere ulaşmanın zorluğu, bölgeler arasında sosyo-kültürel ve ekonomik eşitsizlikler vb.- ile öznel koşulları -devrimlerin halka anlatılmasının gerekliliği-iktidarın sinemayla daha yakından ilgilenmesini beraberinde getirmekteydi; ama iktidar konulu/kurgu film üretiminden ziyade özellikle eğitici-öğretici filmlerin gösterimine yoğunlaşmıştır. Tarım, ziraat ve sağlık vb. alanlarda içerik üretim ve ithaline önem vererek bunların gösterimlerini teşvik etmişti. Bu yıllarda Türkiye'de film üretimi çok azdı ve bunun sonucunda da Hollywood filmleri ve yıldızları gazete ve dergilerin sayfalarını süslemekteydi. Sinemanın ülkede gelişip kökleşebilmesi tiyatro, opera ve bale gibi diğer güzel sanat kollarına kıyasla daha maliyetliydi. 1930'lu yıllarda Cumhuriyet devletçi politikalar uygulayarak zaten bir ekonomik krizden kurtulmaya çalışmaktaydı. Bu bakımdan önemli diğer bir husus Cumhuriyet yönetiminin sinemayı bütün yönleri ile değerlendirip kurumsallaşmasını sağlayacak insan kaynağından ve birikimden yoksun olmasıydı.[18]

Halk Fırkası'nın Türk İnkılabı ve Milli Mücadele konularında film yaptırmak istediğinde Sovyetleri seçmesi de bu anlamda dikkat çekicidir.[19]

Sovyetler ve Naziler oldu." Marc Ferro, **Sinema ve Tarih**, Çev. Handan Demir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 17, s. 48.

[16] Serdar Öztürk, "Erken Cumhuriyet Yıllarında Sinema Konusunda Başarısız Kalmış İki Girişim: Çekilemeyen İki Propaganda Filmi (1939) ve İbret Yerleri Projesi (1923)", **Selçuk İletişim**, C 3, S 3, Temmuz 2004, s. 77-82.

[17] Ali Özuyar, **Gazi'nin Sineması**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 19-125.

[18] Serdar Öztürk, "Cumhuriyet Türkiye'sindeki Sinema Uygulamalarını İletişim Sosyolojisi Açısından Yeniden Değerlendirmek", **Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar Politikalar**, Der. N. Güngör, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, s. 322, 326-327.

[19] Gazetede senaryo hülasaları yayınlamaya başladığında Sovyetlere çektirilen *Türkiye'nin Kalbi Ankara* filmi hakkında bir habere de yer verilmiştir: "Türkiye'nin Kalbi: Ankara. Şehrimize Gelen Sovyet Rejisörler Yaptıkları Film Hakkında İzahat Veriyorlar", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1934, s. 3.

Almanya ve Sovyetler örneğinde sinemanın devletleştirilmesi tercih edilmemiştir: "Devletin etkisinin olmaması sinemanın kısmen kendi dinamizmi ile gelişmesine yol açmıştır. Ancak sinemanın kendi dinamizminin de bir sınırlılığı vardır."[20] Bu sınırlılık 1930'lu yıllardan itibaren daha görünür hale gelmiştir. Aslında Sinematograf, Lumiére kardeşlerin Paris'te ilk gösterimlerini yaptıklarından hemen sonra 1896 yılında II. Abdülhamit döneminde Osmanlı topraklarına girmiştir. Sinemanın serbestleşmesi ve yaygınlaşması ise ancak II. Meşrutiyetin ilanı sonrasındadır. Sinemanın devlet desteği ile kurumsallaşması yönündeki en önemli adım I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu bünyesinde Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin tesis edilmesidir. Balkan ulusları bağımsızlıklarını elde etme sürecinde ve I. Dünya Savaşı'nda da İtilaf Devletleri sinemayı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı etkili bir savaş propagandası olarak kullanmışlardır. İttihat ve Terakki bunun farkında olarak sinemanın gelişimini bir anlamda hızlandırmıştır. Mütareke Döneminde belgesel ve haber filmleri dışında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Malul Gaziler Cemiyeti eli ile ilk öykülü filmler de çekilebilmiştir.[21] Yine de imparatorluktan devralınan miras cılızdır. Sinemayı yerli bir sektör olarak kurmak sadece film ithal edip göstermek ve yeni film salonları açmaktan ibaret değildir: "Teknik bir buluş- ki sinema başlangıçta teknik bir buluş, hatta mekanik bir eğlencedir- bir ülkeye, özellikle teknolojik yeniliklere henüz açılmamış bir ülkeye bile kolaylıkla yerleşebilir, sinema gibi bir eğlence genel izleyici topluluklarına hızla seslenebilir, ama öte yandan bir ülkenin kendi sinemasına sahip olabilmesi kendi sinemasını yapabilmesi için bambaşka ve çok değişik olanaklar ve nitelikler gerekmektedir."[22]

Bu dönemde Türkiye'de sinema ile ilgilenen tek adam Muhsin Ertuğrul'dur.[23] Ertuğrul tiyatrodan gelen bir sanat insanıdır. Kendi kariyerinde de tiyatro sezonu kapandığında ancak sinema yapmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla tiyatronun yedeğinde ve etkisinde gelişebilen bir sinema söz konusudur ve bu dönemin "Tiyatrocular Dönemi (1922-1939)"[24] olarak adlandırılması da sinemanın gelişim koşullarını ve sınırlarını işaret etmesi açısından önemlidir. Muhsin Ertuğrul (1892-1979) Batı

[20] Kurtuluş Kayalı, **Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması**, Deniz Kitabevi, Ankara, 2006, s.23.

[21] Ali Özuyar, **Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar (1896-1945)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013, ss. 37-64; ss.155-169.

[22] Giovanni Scognamillo, **Türk Sinema Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 21.

[23] Muhsin Ertuğrul sineması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Âlim Şerif Onaran, **Muhsin Ertuğrul'un Sineması**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013.

[24] Nijat Özön, **Türk Sineması Tarihi 1896-1960**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 29.

edebiyatından yaptığı uyarlama senaryolarla tiyatro tekniğinde film çektiği gibi hususlarda eleştirilse de konusunu "milli" tarihten alan senaryolarla de film yapmış bir yönetmendir. Hem Kemal Film hem de İpek Film adına *Ateşten Gömlek,(1923), Ankara Postası(1928), Bir Millet Uyanıyor (1932)* gibi Milli Mücadele eksenli filmler de çekmiştir.[25] Bu filmler bütün eksiklerine ve zaaflarına rağmen hem izleyicinin büyük bir ilgisine mazhar olmuş hem de yapımcısının yüzünü güldürmüştür. *Cumhuriyet* gazetesi ile İpek Filmin açtıkları müsabaka bu çizgiyi devam ettirerek yukarıda zikredilen sınırlılığı aşabilme isteğinin bir sonucudur.

Öte yandan 1930'lu yıllarla beraber Cumhuriyet ancak "yeni hayatı" ve "yeni toplumu" gerçek anlamı ile yaratabilecek bir dinamizme kavuşmuştur. Bu dinamizm sadece devletçi politikaların uygulandığı ekonomi sahası ile sınırlı değildir. Halk Fırkası yeni bir ideoloji ve örgütlenme modeli inşa etmektedir. Zafer Toprak'ın ifadesi bir "kültür devrimi" programı hayata geçirilmek istenmektedir.[26] Halkevleri, Halk Odaları, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Dili Tetkik Cemiyeti, yeni kurulan İstanbul Üniversitesi hep bu sürecin ürünleridir. İnkılap 1930'lu yıllarda toplumla yeni bir ilişki kurabilmenin yollarını aramakta ve yaratmaktadır. Sinema da bu anlamda önemli bir iletişim kanalıdır. Böylesi bir süreçte rejime yöneltilen eleştiri iki yönlüdür: Sinemadaki Batı etkisine teslim olmak ve kendi değerlerini yeni nesle aşılayacak bir pedagoji içinde sinemayı kullanmamak. 1930'lu yıllarda Yakup Kadri ve Falih Rıfkı gibi önemli isimlerin yazdıkları özellikle bu bağlamda zikredilmelidir.

Falih Rıfkı 1932 yılında yayınlanan "Roman' isimli kurmaca metnini bir film provası ile başlatmıştır: "İstediğiniz kadar, stüdyolarda, muşambalaşmış yüzlerden, kirpiksiz hasta göz çanaklarından, Hollywood sokaklarında sürünen binlerce kızdan, kadından, yan-oda esrarlarından bahsediniz. Paramount şeridi genç kız rüyalarını, yılan gibi, boğum boğum sarmıştır. Şerit üstüne gelmek, şeride çıkmak! Yirminci asır, yirmi-otuz yaşına kadar, sancı gibi hep bu hasreti çekiyor. Sırat köprüsünün hangi hikayesi, M.G.M veya Fox veya Paramount negatifine kadar geçilen yolun ıztıraplarını anlatabilir."[27] Bu dönemde gezi yazıları ile inkılapçı bir terbiye tekniği geliştirilmesi hususunda İtalya ile Rusya'nın örnek alınabileceğini düşünen,

[25] Agâh Özgüç, **Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü**, Horizon International, İstanbul, 2012, s. 28, s.30, s.33

[26] Zafer Toprak, **Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s.15.

[27] Falih Rıfkı, **Roman**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1932, s. 10-11.

Türk İnkılâbı'nın bu minvaldeki arayışına katkı vermek isteyen Falih Rıfkı'nın sinemadan neden şikâyet ettiği çok açıktır.

Yakup Kadri de Falih Rıfkı gibi *Kadro* dergisinde Türk İnkılâbı'nı faşist ve komünist rejimlerle kıyaslayarak genç neslin caz, bar, kumar ve sinema etrafında Avrupalılaştığından yakınmaktadır. "Bizde, Ankara'nın plânından kaç kişinin haberi var? Cinayet ve şehvet hikâyelerile ve yahut sadece Hollywood malümatiyle dolu gazetelerimiz, bilmem, bir kere olsun bunun ana hatlarından bahsettiler mi? Rusya'da «Beş yıllık plân» sözü, dedelerimizin «besmele"si gibi hemen her konuşmanın, her işin, her düşüncenin başına geçiyor. Bu büyük; bu devce İş, ancak, böyle kolektif bir alâka ile başarılabilirdi."[28]

Bütün bunlar Batı etkisinden kurtularak kendi ayakları üzerinde durabilecek yerli ve milli bir sinema kurulması özlemini yansıtmaktadır. "Milli eser", "milli hadise" ifadeleri Türk İnkılâbı'nı tarihsel bağlamda layıkıyla ele alabilecek bir senaryo yazılmasına işaret etmektedir. Yarışmanın tertip edildiği tarihe gelinceye kadar bu manada Türk sinemasındaki "milli eser" sayısı çok da fazla değildir. Bu durum sinemanın o yıllardaki genel sorunlarının bir sonucudur. Batı uyarlamalarına bağımlı, sürekli film ithal eden, özgün senaryo üretemeyen, tiyatronun hâkimiyetinde, devlet desteğinden yoksun ve büyük oranda özel teşebbüsün ticari kaygıları ile şekillenen bir sinema sektörü söz konusudur.[29]

3. Senaryo Hülasaları Ne Anlatır?

İlk on hülasa arasında birinci olan *İzmir Kızı* İzmir'in işgali ve kurtuluşu günlerinde geçen bir fedakârlık hikâyesini anlatır.[30] Mütareke sonrası beklenen sulh Osmanlı İmparatorluğu için gerçekleşmemiş ve Batı'nın iler sürdüğü "Her millet kendi hudutları içinde hür ve müstakil yaşayacak" düsturunun bir hayalden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Perişan, terhis olmuş asker kafileleri dönüşlerinde İstanbul'u işgal edilmiş bulurlar. "Düşman donanmasının dört sene evvel zorla giremediği yerden harpsiz giriş." Her yerde İngiliz, Fransız ve İtalyan bayrakları, Türk erkek ve kadınına hakaret ederek geçen düşman askerleri. Anayurt işgal olunurken, Yunanlılar İzmir'e

[28] Yakup Kadri, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S 10, Birinci Teşrin (Ekim) 1932, s. 42; Yakup Kadri, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S 12, Birinci Kanun (Aralık) 1932, s. 34.

[29] Özön'ün belirttiği gibi Türkiye'de sinemanın, yıllık filim çekebilme kapasitesini arttırması; yönetmeni, teknisyeni ve oyuncusu ile bu işi profesyonelce yapan kadrolarını yetiştirebilmesi, tiyatronun etkisinden kurtularak kendi ait bir dil kurabilmesi ve nihayetinde dünya sinema sektöründe belirli bir yere gelebilmesi ancak 1950'li yıllarda mümkün olabilmiştir. Özön, **age.**, s.15.

[30] "İzmir Kızı Numara 4", **Cumhuriyet**, 25 Mart 1934, s.6.

asker çıkarırken yapılan bütün zulümlere karşı saray hissiz kalmaktadır. Vezirler İngiliz, Fransız sefir ve generaller önünde diz çökmekte ve Padişah Papaz Furo'ya (Rahip Frew) dalkavukluk yapmaktadır. Başta bir rehber yoktur. Sadece Mustafa Kemal evinde vatanın kurtuluş çarelerini aramaktadır. Büyük Taarruz'un hemen öncesinde Miralay Karayanis'ten Yunan ordusunun müdafaa planını çalarak kardeşi Ziya ile arkadaşı Kemal'e veren "İzmir Kızı"nın hikâyesi senaryonun ana eksenini oluşturur.

Afyon Taarruzu'ndan sonra Türk süvarileri dağda perişan ve bitkin bir halde bir kadın bulurlar. Müfrezenin kumandanı Yüzbaşı Macit'tir. Yüzbaşı kadını hemen tanır, kadın onun nişanlısıdır. Yüzbaşı Macit onu bir köye götürüp köylülerin kadın hakkında bir şeyler bilip bilmediklerini soruşturur. Köy ahalisinden kadının önceleri çok namuslu olduğunu, çocukları okuttuğunu fakat sonra Yunan askerleri ile düşüp kalktığını, gece evine yabancı adamlar aldığını öğrenir. Köy ahalisi yüzbaşı izin verirse bu "kahpeyi" öldürmek istemektedir. Onun bu durumunu öğrenen nişanlısı Yüzbaşı Macit ondan yüz çevirmiş ama arkadaşı İhtiyat Mülazımı Nüzhet kadınla yakından alakadar olmuştur. Savaş bittiğinde köylülerden kadını İzmir'e göndermelerini istemiştir. Nüzhet İzmir'in kurtuluşundan sonra düşman zabitleri ile görüştüğü ileri sürülerek tutuklanan kadının mahkemede savunmasını da üstlenmiştir. Kızın babası İzmir'in işgalinde öldürülmüş, kardeşi Ziya da düşman gerisinde istihbarat toplarken Büyük Taarruz'da şehit düşmüştür. İlk tanıştıklarında Nüzhet'e "Ben bildikleri gibi bir kadın değilim" diyen kadının ağzından mahkemede de "Sadece ben masumum" cümlesi çıkmıştır. Gerçekleri Nüzhet'e bile anlatamamıştır. Savcı mahkemede ona karşı çok ağır suçlamalarda bulunmuştur. Şimdiye kadar yaptıklarının esas nedenini söylememiş ve susmayı tercih etmiş kadın, hapisten korktuğu için değil ama vatan haini olarak anılmamak için gerçekleri anlatmış ve sonra da ona güvenen, destek veren Nüzhet ile evlenmiştir. "Nüzhet beni karılığa almakla fedakârlık yapıyorsun!" demiş, Nüzhet ise "fedakârlıkta hiçbir zaman sana yetişemem" cevabını vermiştir. Sonrasında kurtuluş ile beraber yaşanan değişim vurgulanmıştır: "Memleketteki kurtuluş sevinçleri, sahneleri padişahın kaçışı. Halifenin kovulması, tekkelerin kapanması, yeni harfler, şimendifer, yol siyaseti. Mektepler, şapka, yeni kadın, genç, faal ve güzel Ankara. Eski daracık, kafesli evlerin yerinde bol güneşli evler." Hikâye Cumhuriyet'in onuncu yılında resmi geçiti izleyen Gazi'nin görüntüsü ile bitirilmiştir.

İkinci sıradaki *Doğan Köy*[31] iki kardeş Zehra ile Tosun'un (Doğan) yaşadıkları üzerinden kurgulanmıştır. Hikâye, üzerinde hala yanık dumanları tüten, harap olmuş Doğan Köy ile açılır. Köy, milli kuvvetleri bozmaya çalışan asiler tarafında yakılıp yıkılmış ve yağma edilmiştir. Asiler insanları ve hayvanları öldürüp kaçırmışlardır. Köyde tek hayatta kalan küçük kız Zehra bir başına çaresiz çırpınmakta ve feryat etmektedir. Bir yük arabası ile oradan geçmekte olan genç bir adam Zehra'yı kurtarır. Bu genç müttefik güçlerin işgalindeki bir vilayet merkezinde *Savaş* gazetesini çıkaran Aziz'dir. Zehra şimdi onun matbaasında ve yanındadır. Bu günlerde Mustafa Kemal Sivas'tadır. Müttefik güçleri Milli Mücadele'nin yaman taraftarı bu gazetecinin matbaasını basar. Ama Aziz ihtiyatlı davranarak matbaasını şehrin dışında bir bağın ortasındaki türbeye (Satılmışbaba) taşımış, gazetesini muntazam olarak orada çıkarmaktadır. Şehirdeki zabitler, memurlar, eşraf ve halkın çoğu da Aziz'i desteklemektedir. Burada gizli çalışan ve küçük bir silahlı kuvvete sahip Müdâfaa-i Hukuk şubesi de vardır. Gazete türbeden İzmir, İstanbul ve diğer şehirlere dağıtılmaktadır. Bu dağıtma işini de Zehra yürütmektedir. Zehra köylü kıyafeti ile her sabah merkebine gazeteleri yükleyerek şehre gitmekte ve işini bitirdikten sonra da kıyafet değiştirerek okuluna devam etmektedir. Akşam ise kendisine verilen Sivas telgrafı, posta ve yeni haberleri alıp Satılmışbaba türbesine getirmekte ve bütün bunları yaparken büyük badireler atlatmaktadır. Bir yandan okuldaki genç muallimin, diğer tarafta muharrir Aziz'in etkisinde yetişip olgunlaşmaktadır. Bir gün asiler şehri basıp matbaayı da kuşatmışlardır. Aziz, çetin bir müsademeden sonra bu saldırıdan kurtulup Ankara'ya yeni gelmiş bulunan Mustafa Kemal'e katılmıştır. O gün köye gelemeyip şehirde kalan Zehra'yı ise karı-koca öğretmen çift evlat edinmiştir. Zehra şimdi hem okumakta hem de hastabakıcılık yapmaktadır. Bu sırada tanıştığı bir mülazımla evlenmiş ve beraber mülazımın tayin edildiği yere taşınmışlardır. Zehra mütemadiyen okuyan mükemmel bir ev hanımı ve aynı zamanda bir mücadele ve ihtilal kadınıdır. Askeri hastanede çalışan Zehra zaman zaman köyünü ve abisi Tosun'u düşünüp ağlamaktadır. Tosun da köyde zulümden sağ kurtulanlardan biridir. Asiler ertesi gün köyden geçerken iniltilerini duydukları Tosun'u insanlık duygularına yenilerek kurtarırlar. Tosun da onlara katılır ama "Vuran da vurulan da Türk… Fakat kim haklı" diyerek asilerin keyfi yağma ve talan faaliyetlerini sorgulamaya başlayınca milli kuvvetlere katılmayı tercih etmiştir. Onu çok seven kumandanı bir gün Tosun'u çağırarak şehit olan oğlunun ismini ona verir. Tosun'un ismi artık

[31] "Doğan Köy Numara 11", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1934, s.4.

Doğan'dır. Doğan mert, cesur, kahraman bir askerdir. Köyünü ve kardeşi Zehra'yı da hasretle anmaktadır. Doğan bir çatışmada yaralanınca Zehra'nın hastabakıcı olarak çalıştığı hastaneye götürülür. Zehra onunla çok yakından ilgilenir ve onun başucundan ayrılmaz. Doğan'ın yüzü sarılı olduğundan birbirlerini tanıyamamışlardır. Doğan iyileşip birliğine katılmak için hastaneden taburcu edildiğinde Zehra da doğum yapmak için izne ayrılmıştır. Vuslat gerçekleşmez. Büyük Taarruz başlar ve İzmir kurtulur. İki kardeş İzmir'in kurtuluşunun sevinç gösterileri ile kutlanması esnasında yeniden biraya gelirler. Doğan zafer takının önünde selam vaziyetinde durmaktadır. Kadınlar ellerinde bayraklar, çiçekler ve çiçekleri de Doğan'a atarak ağlamalar ve hıçkırıklarla takın önünden geçmektedirler. Bu kadınlar arasında yer alan Zehra da elindeki çiçekleri onun ayaklarına atmış ve dayanamayarak onu kucaklamıştır. Heyecandan iki kardeş yine birbirlerini tanıyamamışlardır. Aradan on seneden fazla zaman geçmiştir. Uşak Şeker Fabrikasında ustabaşı olarak çalışan Doğan'ın bir oğlu olmuştur. Doğan şeker fabrikasından kendi yıkık köyünün yakınlarındaki bir mensucat fabrikasına geçer. Böylece Doğan köyüne tekrar kavuşur ama yanında sevdikleri yoktur. Zehra bu toprakların neresinde gömülüdür? diye düşünür. Köyün Cumhuriyet ile yaşadığı değişim betimlenir: "Doğanköy tanınmıyacak bir hale gelmiştir. Yeni, yepyeni bir şirin köy, sanki yerden bitmiştir. Şimendifer gelmiştir, şoselerde vızır vızır otomobiller işliyor, inkılâbın bütün güzellikleri göze görünüyor. Yeni harfler, yeni kıyafetler, yeni kanunlar, yeni jandarmalar... Bir kelime ile yeni hayat bir güneş gibi doğmuştur. Heygidi Doğanköy!.." Bu sırada Zehra Muallim Mektebini bitirip muallim olmuş eşi ise Şeyh Sait İsyanı'nda şehit düşmüştür. O da çocuğu ile beraber yaşayıp giderken Tayyare Piyangosundan yılbaşı mükâfatını kazanır. Bu para ile köyüne bir yatılı mektep yaptırır. Bu onun çok önceden hayalini kurduğu bir iştir. Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde mektebin açılışı yapılır ve iki kardeş nihayet bu açılış vesilesi ile birbirlerine kavuşurlar. Radyoda Atatürk'ün onuncu yıl konuşması başlar. Muharrir Aziz şimdi mebustur: "Bütün kalabalık vect içinde bu nutku dinlerken Azizin hayalinden mücadelenin ilk günleri, o kara günler, o ümitsiz günler geçiyor. Zehra'yı şuracıkta yanık, harap köyünün önünde kurtardığı o boralı gün gözlerinin önüne geliyor..."

Okuyucuların oyları ile üçüncü seçilen *Gazi Gençleri,*[32] Manisa'nın zümrüt gibi yeşil bağlarında Özcan ile Aykut arasında filizlenen bir aşk hikâyesini anlatır. Genç muallim Özcan komşusunun güzel, narin kızıyla

[32] "Gazi Gençleri Numara 12", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1934, s.4.

tanışmış ona bir sempati duymaya başlamıştır. Aykut, öksüz, babası ve halası tarafından sevgiyle şımartılarak büyütülmüş bir kızdır. Özcan Manisa'dan ayrılacağı akşam bu hislerini Aykut'a değil de kuzeni Güler'e açar. Güler de gidip bunu Aykut'a söyleyince genç kız babasını, kışı İstanbul Erenköy'de amcasının köşkünde geçirmek için ikna eder. O da muallimden hoşlanmaktadır. Böylece İstanbul'da buluşan Aykut ile Özcan tatlı bir nişanlılık hayatı yaşamaya başlarlar. Aralarındaki tek sorun Özcan'ın fakir, Aykut'un zengin olmasıdır. Özellikle Aykut'un halası bu durumdan memnun değildir. İstanbul'un işgali ile işler herkes için değişir: "Mütareke zamanıydı... İstanbulun saf havası tahammül edilmez bir esaret zehrile dolmuş, bağrı yanık, başı dik, hür ve "mağrur Türkler üzerlerine kara bir duman gibi çöken bu kokmuş havada yaşayamaz, soluk alamaz bir hale gelmişlerdi. Özcanla Aykut, yurt ateşi, milliyet aşkile yanan mustarip, hasta ruhlarını "musikinin seyyal tesellisile avuturlardı… Bu zelil yaşayışa tahammül imkânını gittikçe kaybeden Özcanın mektebini İtilâf kuvvetleri işgal ettiler. Minimini talebelerinin sokak ortasında mahzun ve şaşkın ağlaştığını gören muallim aylardan beri tasarladığı emeline kavuşmak için Anadoluya o nur ve iman ülkesine ulaşmanın o yollarını araştırdı ve buldu."

Özcan Aykut'a veda edemeden gitmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Manisa'da bütün malı mülkü yanan Selim Bey (Aykut'un babası) kederinden hasta düşmüş az sonra da ölmüştür. Genç kız da nişanlısının kendisini ihmal etmesini fakirleşmelerine bağlamış ve büyük bir hayal kırıklığı içinde avunmaya çalışmaktadır: "Milli savaş neticelenmiş, Türk yeniden dirilmiş, yeniden hayata doğmuştu. Gözyaşlarını dindiren, baykuşları susturan Büyük Mustafa Kemal, karanlık ufkumuza ruhundaki cevherden özlü bir nur serpmişti. İzmire ilk giren Türk ordusunun atsız neferi muallim Özcan, Güler ve annesile birlikte bağa çekilmişti. O şimdi... Levent endamını bozan koltuk değneklerini taşımakta garip bir haz duyan, kesik ayağını bir harp madalyası gibi azizliyen bahtiyar malüldü. Artık hayattan ne bekliyebilirdi. Yeni doğan Cumhuriyet Türkiyesi onun yegâne saadeti değil miydi? Kalbinde ümitsiz bir aşkın küllenmemiş ateşini saklıyan Güler; ağabeysinin şefkatli bir bakıcısı olmuştu." Güler, Özcan'ın hastalığı esnasında eline geçen defterden onun aşk yarasının öyle zamanla kapanacak cinsten olmadığını görmüş ve onları tekrar bir araya getirmeye karar vermiş ve bunda da muvaffak olmuştur: "Aykutun yarı kapalı gözlerinden süzülen yaşlar, genç malulün göğsündeki istiklal madalyası damlıyordu… Aykutla Özcan, Gazi gençliğine layık bir saadetle mesut oldular."

Dördüncü sıradaki hülasa *Ergül,*[33] Ergül Hanım ile Yüzbaşı Özer arasındaki aşk ekseninde Milli Mücadele'yi kendisine konu edinir. Genç bir üniversite talebesi milli bir hikâye yazabilmek için konu arayışındadır. İstanbul'da bir ilk mektepte çocukların inkılap hakkında yaptıkları resimler arasında muallim Ergün Hanım'ın yaptığı tablo dikkatini çeker ve onunla tanışır. Ergül Hanım ona tabloyu eşi ile beraber yaptıklarını söyler. Genç talebe tablonun hangi hisler altında resmedildiğini öğrenmek istediğini söyler. Böylece "milli hikâyesi" için aradığı konuya da kavuşmuş olur: Ergül Hanım ile Özer Beyin hikâyesi.

Ergül saray yaverlerinden Nizami Paşa'nın kızıdır. Tek çocuk olduğundan babası üzerine çok titremiştir. Tahsilini bitirince resim yapmaya başlamış, spora heves etmiş, ata binmeyi ve otomobil kullanmayı öğrenmiştir. Bir gün atı ile her zamanki gibi Maslak tarafına gezmeye gitmiştir. Dönüş yolunda işgal kuvvetlerine ait bir otomobil önüne çıkıp atını ürkütünce, dengesini kaybedip hafif yaralanır. Ergül bu kazayı Özer isimli Türk süvari zabitinin yardımı ile ağır yaralanmadan atlatabilmiştir. Özer İstanbul Büyükdere'de yaşayan ve Çanakkale Cephesinde çarpışmış bir zabittir. Aradan bir hayli müddet geçtikten sonra Çanakkale şehit aileleri menfaatine verilen bir müsamerede Ergül ile Özer tekrar karşılaşırlar. Mukaddes bir amaç için tertip edilmiş bu toplantıyı kendilerini maskelerle kamufle eden işgal askerleri bozmak isterler. Hatta içlerinden biri odada, kapının üstüne asılmış Türk sancağını indirmek isteyince Yüzbaşı Özer bu askere müdahale etmiş, ortalık karışmış ve arbede çıkmıştır. Ergül de Özer'e ve sancağa bir şey olmaması için askerlere karşı gelir. Özer de sancağı onların tecavüzünden kurtararak bulunduğu yerden indirmeyi başarır. Bu olay Ergül'ün yaşamında bir kırılma yaratır. Babası Özer'e İnzibat kuvvetlerinde önemli bir vazife vaat etmiş ve padişaha sadık kalırsa bunun mükâfatını da her zaman göreceğini belirtmiştir. Özer Ergül'e mektup yazarak babasının teklifini kabul edemeyeceğini, milli kuvvetlere iltihak kararına vardığını ve kendisi gibi hayatı cephelerde geçmiş biri ile huzura alışkın bir kızın ayrılmasının da bu anlamda iyi olacağını belirtmiştir. Şahsen veda edemeden ayrılmak durumunda kaldığından Ergül'den özür dilemektedir: "Onun mektubundan sonra bütün hayatım birdenbire değişmişti, Ben filhakika Nizami Paşanın kızı idim, Fakat kalbim memleketim için çarpan, fedakârlık hislerile kaynıyan bir Türk kızı idim. İzzeti nefsim rencide edilmişti, O zalim düşünceli Özere hakkımdaki zehaplarının doğru olmadığını ispat etmek lâzımdı. Bu ağır ithamı bütün

[33] "Ergül Numara 17", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1934, s. 9.

memleketin genç kız nesli namına reddetmek artık benim için bir borç olmuştu. Bendeki bu değişikliği gören babam çok müteessir görünüyor ve uzun zamandır, peşimi bırakmıyan teyzezademle izdivacımızı tacile çalışıyordu o Hâlbuki ben nefretle kaçıyordum."

Neticede Ergül babasının arabasını ve yine babasına hediye edilen bir mitralyözü de alarak milli kuvvetlere katılmaya karar verir. Üç gün süren nerdeyse sıkıntısız bir yolculuktan sonra lastiği patlayınca Kuvayı Milliye efeleri onu yakalayıp sorguya çekerler. Yüzbaşı Özer'in ismini verince Efeler Ergül'e yemek, su verip, onun lastiğini değiştirmesine de yardımcı olurlar. Efeler nezaretinde Kuvayı Milliye kumandanlığına varan Ergül Hanım burada mitralyözü ve arabasını makbuz karşılığında milli kuvvetlere verir ve cephe gerisinde hastabakıcı olarak çalışmak istediğini belirtir. Cepheye yakın bir hastanede görevlendirilir. Özer cephede kahramanlıktan kahramanlığa koşarken İstanbul'daki hayatını geride bırakan Ergül de cephe gerisinde yaralıları tedavi ederek ülkesine hizmet etmektedir. Bir gün Özer de ağır yaralı bir halde onun çalıştığı hastaneye getirilir. Özer'in yatağının yanında yaralı bir Yunan zabiti de aynı şekilde yaşam ile ölüm arasında gidip gelmektedir. Ergül kaderin tuhaf cilvesi diyerek savaşın anlamsızlığını sorgular. Özer iyileşir ve zafer kazanıldıktan sonra İstanbul'a dönerler. Çanakkale şehit aileleri için müsamere verilen mekânda, o Türk sancağının altında evlenirler. 29 Ekim tarihinde Yalçın ismini verdikleri bir çocukları olur. Çiftin mutluluğu uzun sürmez. Özer doğuda başlayan isyanı bastırmakla görevlendirilen komutanlardan biridir. Yazdığı son mektubunda isyanı tamamen bastırdıklarını söyleyen Özer'den Ergül bir daha haber alamaz. Ergül Hanım'ın okulunda talebe olan oğlu Yalçın içeri girince üniversite talebesi ile Ergül Hanım'ın konuşması da biter. Ergül Hanım Gazi Mustafa Kemal portresinin altında çocuklara Gençliğe Hitabe'yi okur. Bu hitabe çocukların her gün mektepten çıkmadan okudukları duadır.

Beş numarada yer alan *Gözler Açılırken*[34] Harbiye Mektebi son sınıf öğrencisi Kemal'in İstanbul'dan Anadolu'ya geçme macerasına odaklanır. Kemal'in hikâyesi İzmir'in işgalinden sonraki günlerde İstanbul'da başlar. "Milli izzeti nefis hergün ve her yerde hırpalanıyor… Türklük ayaklar altında." Bir İngiliz birliği Harbiye Mektebine Türk bayrağını teslim almak için gelmektedir. Mektebin müdürü ağlayarak son sınıf efendilerine kendisine tebliğ edilen emri okur; ama kimse bayrağı yabancılara teslim etmek istemez. Neticede kura çekilir ve bu iş sınıf çavuşu İzmirli Kemal'e

[34] "Gözler Açılırken Numara 21", **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1934, s.4.

düşer. "Kemal zaten yaralı bağrına vurulan bu son bıçakla fevkalade acı" duymaktadır. Kendisini öldürmeyi bile düşünür. Arkadaşları ona bir yandan merhamet ederken bir yandan da suçluymuş gibi bakmaktadırlar. Kemal hemen bir plan yapar. Önce mektebin bayrağını gönderden indirir sonra da arka kapından kaçar. Beşiktaş'taki evine gelen Kemal bayrağı vücuduna sarar ve anasını öptükten sonra Anadolu'ya geçmenin bir yolunu bulabilmek amacıyla evinden çıkar. Akrabasından İsmail kaptanın motoru ile İnebolu üzerinden Anadolu'ya geçme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanır: Kemal ölümden zor kurtulmuştur. Nihayetinde çocukluk arkadaşı Bahriye Mülazımı Ekrem'in de yardımı ile bir deniz uçağına binerek Anadolu'ya geçebilmiştir.

Aradan haftalar aylar geçtiği halde İstanbul'da bıraktığı annesi ve nişanlısı Melek Kemal'den bir haber alamamışlardır. Melek komşuları Miralay Şükrü Bey'in kızıdır. Çapa'daki Muallim mektebinin son sınıf talebesindendir. İki sene evvel Kemal ile nişanlanmışlardır. Mektepleri bitince evlenmeyi düşünmektedirler. Kemal'in kendisine haber vermeden ortadan kaybolması Melek'i oldukça sarsmıştır. Dedikodular alıp yürür: Kemal Melek'i sevmiyormuş, metresi ile kaçmış vb. gibi. Babası saraya yakın ve çok eskiden beri Melek'te gözü olan komşu çocuğu Hamit tam bu sırada ortaya çıkar ve durumdan faydalanmaya karar verir. Melek'e, Kemal'in bir Rum dilberle beraber Yunanistan'a kaçtığını ve yakında da düğünleri olacağını söyler. Anlatılanlara inanan Melek Kemal'e derin bir kin bağlar. Melek okuldan diplomasını aldığı gün babası Miralay Şükrü Bey'in de şehit olduğunu öğrenir ve annesine bir mektup yazar. Bu arada Hamit vatan kurtarıcılarına sarayın teşviki ile silah atanlar safına girmiş, Şile'de, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeye çalışanlara göz açtırmamaktadır. "Zira birçok kahraman, Türkün kalbine bu damardan" akmaktadır.

Hamit sıcak bir Ağustos akşamı erkek kıyafeti ile bir muhacir arabasında Anadolu'ya geçmeye çalışan Melek'i yakalar. Melek, Hamit'ten kaçmayı başarır. Kemal ve Melek Anadolu mücadelesinde giderek nam salarlar: "Sakarya eteklerinde bir yiğit nam vermişti. Süvari bölüğü kumandanı Kemal. İzmir eteklerinde de başka bir yiğit nam almıştı. Avcı hattında efeleri idare eden (Kız Efe) adındaki delikanlı." "Kız Efe" Melek'tir. Yaralanınca bir daha cephe hattında çarpışmasına izin verilmez ve bir hastaneye başhemşire olur. Burada Sakarya Muharebesi'nde bir şarapnel ile yaralanan Kemal ile karşılaşır. Melek Kemal'i tanır. Yüzü sargılar içinde olan Kemal ilk anda Melek'i tanıyamaz. Sonrasında ise gözlerini kaybedecektir. Başka biri zannettiği Melek'e aşkını itiraf edince tekrar biraya gelip sevişeceklerdir: "Ordu muzaffer olmuş. İzmir geri alınmış.

İstanbul kurtulmuş. Anadolu müftehir bir ebeveyn hali ile her derde yeni bir deva, Her sızıya yeni bir merhem buluyor. Benlik inkılapları, insanlık inkılapları medeniyet inkılapları yapılmış Türk dirilmiş yaşıyor."

Zaferden sonra Melek-Kemal çifti Anadolu'nun güzel ve yeşil bir köyünde çiftlik hayatı yaşamaya başlamıştır. Melek muallimdir. Adını Mustafa koydukları bir çocukları olmuştur. Kemal'in iki büyük zevki karısı, çocuğu ve en büyük şerefi de sahip olduğu İstiklal Madalyası'dır. Mustafa büyüyecek babası gibi asker, anası gibi mert olacaktır. Artık "Her tarafta Türk için iftihara değer bir hayat eseri" vardır. Zaman geçer Mustafa Cumhuriyet'in onuncu yılında on dört yaşındadır. Onuncu yıl kutlamalarında izci olarak resmi geçit törenine katılacaktır. Bu müjdeyi babasına bir mektup yazarak bildirince Kemal ile Melek hemen Ankara'ya doğru yola çıkarlar. Çocuk, genç, köylü, ihtiyar, herkes Ankara'ya doğru akın etmektedir: "Onlar da vagonlardan birinde Türk Kâbe'sine giden yol için bir tarafa sığındılar. Havanın serinliğinden ziyade heyecandan titriyorlardı. 29 teşrin sabahı ciğerleri dolduran ılık ve temiz bir havayı koklaya koklaya istasyona vardılar. Yüz binlerce insan bir yanardağ sıcağı ve kaynamasile şehri sarsıyordu. Tribünde yer aldılar. Karşıda memnun, sağda mes'ut, solda müftehir bir kalabalık ayakta duruyordu." Bu heyecan anı Kemal için yeni bir aydınlanma yaratır ve onun gözleri aniden açılır. "Görüyorum Mustafa Kemal'i görüyorum" diye eşine haykırır. Kemal'in vatan yolunda kaybettiği gözleri Mustafa Kemal sayesinde tekrar açılmıştır.

Altı numaralı *Kadına Kurtuluş*[35] Milli Mücadele özelinde değil, kadının özgürleşmesi bağlamında kaleme alınmış bir senaryo hülasasıdır. Kenan I. Dünya Savaşı'nda şehit olmuştur. Kenan'ın kız kardeşi Mihriban ise bir ömür geçireceği kişiyi kendisinin seçmesi gerektiğine inanan, okumayı seven, özgür düşünceli bir kızdır. Bununla beraber Mihriban ekonomik durumları iyi olmadığı için annesi tarafından görücü usulü zengin bir adam ile evlenmeye mecbur edilmiştir. Mihriban'a göre içinde yaşadığı cemiyet onu çalışmaktan men etmekte, erkeğin zevk vasıtası olarak görmekte, mirasını devredeceği evladı yetiştirme işi ile görevli addetmektedir. Bu durumda özgürlükçü düşünceleri savunmanın bir anlamı olmadığı sonucuna varmış ve annesinin ısrarlarına boyun eğmiştir. Mihriban cahil, kaba, sarhoş, kendisine sadık olmayan zengin koca ile tam bir işkence hayatı sürdürmektedir. Bir gün hizmetçinin getirdiği mektubu okur ve eşinin onu itaatsizliğinden dolayı boşadığını öğrenir. Bunun üzerine Mihriban gece

[35] "Kadına Kurtuluş Numara 22", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1934, s.4.

evden çıkarak rüzgârlı bir havada karanlığın içinde yürümeye başlar ve bir binanın önüne geldiğinde bayılır. Bu binada Nedim oturmaktadır. Nedim Mihriban'ın ağabeyi Kenan'ın çocukluk arkadaşıdır, cephede de beraber savaşmışlardır. Nedim Mihriban'ı daha önce bir ev davetinde görüp tanımış ve onun diğer kadınlardan farklı olduğunu anlamıştır. O geceden sonra Nedim ile Mihriban evlenirler. Nedim'in yetim kalmış Melahat isimli bir yeğeni vardır. Mihriban onu kendi çocuğu gibi sever, büyütür. Melahat hukuk tahsil eder ve ceza mahkemesine hâkim olur. "Mihriban kendi erişmediği gayeye onun vasıl olduğunu görmekle bahtiyardır." Nedim bu konuda Mihriban'a müteşekkirdir. Mihriban Nedim'e şöyle karşılık verir: "Bu iftihar kadını talihin oyuncağı olmaktan alıp, kadınlık, erkeklik yok, insanlık var diyen, ona tabii haklarını avuç doluları bahşeden Türk Cumhuriyetinin hakkıdır. Melahat, Türk Cumhuriyetinin hayat karşısında asla sarsılmayacak eseridir. Hâlbuki bizlim neslimizin kadınları, ne talihsizdirler. Dünyada yalnız kaldıkları gün akıbetleri felaket ve sefaletle nihayete ererdi. Ancak fevkalade bir tesadüften başka onları kurtaracak çare yoktu." Nedim ise Mihriban'ın sözleri üzerine şunları söyler: "Türkiye Cumhuriyeti manevi varlığını kadının kurtuluşile tamamladı." Devamında ise doktor, memur, akademisyen ve avukat olarak çalışan, şehir meclisinde, tarih kongresinde söz alan, fikirlerini özgürce söyleyen Cumhuriyet kadınları resmedilir. Fonda ise Gazi'nin resimlerinin sürekli çoğalmasına vurgu yapılır. Hikâye Nedim'in şu sözleri ile nihayete erer: "Hepsi onun azmi ile vücut buldu: Gazi, Türk milletinin harikulade istidatlarını muvaffakiyete götüren mükemmel bir şeftir. O, Cumhuriyetin müşahhas ifadesidir ..."

Yedi numaralı *Satılan Vatan Kurtulan Vatan*[36] hülasasının girişinde asıl mufassal senaryonun 24 bölüm 200-250 sahne şeklinde yazıldığı ve bu hikâyenin de oradan özetlendiği belirtilmiştir. Bütün hikâye "objektif göz" üzerinden aktarılmıştır: "ve objektif gözümüz inkılabın bütün safhalarını birer birer tesbit etti." Yazar "objektif göz" ile şunu ifade etmek ister: "Hayat bir roman değildir ve biz de inkılaba öz veren savaşı, roman olmıyan bir hayatın seyrile takip edeceğiz." Bu "objektif göz" bize Fikret, kardeşi Adnan ile kız kardeşleri Müjgân arasında geçen bir hikâye anlatmaktadır. Beyazıt Meydanı'nda kara gününü yaşayan halkın kin ve isyanı gösterilir. Sarayın yaldızlı duvarları arasında yaşayanlar memleketi babalarının çiftliği gibi yüzleri kızarmadan satmışlardır. Fikret cidalci ihtilal gençliğinin bir temsilcisi olarak Milli Mücadele'den yanadır. Kardeşi Adnan ise Harbiye'den yeni çıkmış ve saraya şakşakçı olabilecek karakterde yetişmiş

[36] "Satılan Vatan Kurtulan Vatan Numara 24", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1934, s. 4.

biridir. Sarayın verdiği şan, şeref ve nişanlara düşkündür, Fikret'in "aşkın yurtçuluğunu" bir fantezi gibi görmektedir. Kardeşi Müjgân, annesi ve Fikret, Adnan'ın nişanlara olan düşkünlüğünü, rütbe alarak terfi etmesini, neredeyse nefretle karşılamaktadır. Bu anlamda aile içinde bir saadetten bahsetmek mümkün değildir. Amcaları Hasan Paşa ise bir "mandacı" olarak Adnan ile aynı saftadır. Fikret ise amcasının kızı Semru'yu sevmektedir. Mücadele için Anadolu'ya gidecek olması bu ilişkinin geleceğini belirsiz kılmaktadır. Nitekim telefonla vazife alarak cepheye gitmesi gerektiğinde Semru ona gitme diyememiştir. Semru da onun fikirlerine yakındır. Birbirlerini çok sevmelerine rağmen ikisi de bu ayrılığa karşı gelememişlerdir.

Fikret İstanbul'dan ayrılır. Geride kalan Adnan halkın gözlerinde ona karşı duyulan nefreti okumaktadır ve buna rağmen yine de müteredditdir: "Bardadır. Sarhoş düşman neferlerinin kudurmuş naralarında yılan ıslığı gibi Rum fahişelerinin kahkahaları parazitleşiyor. Onu burada göğüslerinde nişanlarını koparark fırlatan arkadaşları cepheye gitmek için terkettiler." Adnan'ı bu müteredditt halden, sarhoş düşman neferlerinin annesini öldürüp, kardeşi Müjgân'ı da kirletmiş olmaları kurtarmıştır. Müjgân da ona vazifesini hatırlatan bir mektup bırakarak hayata veda etmiştir. Adnan göğsündeki madalyalarını koparıp atar, artık onun vazifesi intikamdır. Adnan yurdu için savaşmış ve kardeşi Fikret'in kollarında ölmüştür. O vatanı için toprağa düşsen sayısız isimden sadece biridir. Fikret ise savaşta bir kolunu kaybetmiştir. Objektif göz için bu bir trajedi değildir. Hayatın kendisi ve gerçeğidir. Fikret'in savaştan sonra gidebileceği kimsesi de yoktur. Semru'yu hatırlamak istemez zira kendisi gibi tek kollu bir adamın onu mutlu edemeyeceğini düşünür. Yine de fark etmeden hastaneye dönüştürülmüş amcasının konağının önünde bulur kendisini. Semru ile Fikret nihayet birbirlerine kavuşmuşlar, köyün ruhuna erişebilme ideali ile -ki bu son idealdir- savaş sonrasında köye, köylünün yanına koşarak anayurdun yasına da ortak olmuşlardır. "Altın başaklar dalgalandı ve ekinlerin şarkısı rüzgâra karıştı… Objektif gözümüzü bir çoban siluetine diktik ve antenimizi kaval için gerdik."

Gazetenin 4 Mayıs 1934 tarihli nüshasında yayınlanan sekizinci sıradaki *Mustafa Kemalin Sesi*[37] Hamza'nın hikâyesini anlatır. Hikâye Mart 1919 tarihinde ana karakter Hamza'yı tanıtarak başlar. Hamza'nın babası Çanakkale Anafartalar'da Mustafa Kemal'in vatan kurtardığı tepelerde

[37] "Mustafa Kemal'in Sesi Numara 25", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1934, s. 9.

ölmüştür. Hamza Ziraat Mektebini bitirmiş parasız, işsiz, annesi ile zor bir hayatı sürdürmektedir. Vatan için şehit olan babanın bu evladına mevcut koşullar yaşama ve çalışma hakkı vermemektedir. Onu seven zengin bir kadın vardır. Hamza ise kadın parası istemeyecek kadar gururludur. Üstelik sırtını saraya dayamış bir adamın kızını sevmesi de mümkün değildir. Hamza çaresizlikten Ziraat Nezaretine giderek durumunu anlatıp iş istemiştir. Nazır onu bir mektup ile Erenköy'ünde Hasan Paşa'ya yönlendirir. Hasan Paşa onu önce Bursa'daki çiftliğine ziraat memuru yapar. Paşa aslında Hamza'yı kendi çiftliğine de baskınlar yapan çetecilere karşı kullanmak istemektedir. Milli Mücadele'yi tenkil için kurulan Kuvayı İnzibatiye'de önemli bir vazife verdiği Hamza'nın önüne bir tomar da para koyar. Bu durum karşısında kısa süreliğine de olsa hayallere dalan Hamza teklifi hemen kabul etmez. Çanakkale'de şehit düşen bir babanın oğlu olarak yurduna ihanet edemeyeceğine karar verir. Onu İstanbul'da tutan tek şey anasıdır. Hamza anasını bu yoksulluktan kurtarmak istemektedir. Anası da ölünce Hamza'nın Anadolu'ya geçmek için bir engeli kalmamıştır.

Saray ve hükümet çürümüş bir tahtın eteklerinde vatanı satmakla meşgul iken Ankara yaylasının sesi yurdun ufuklarını aşmaktadır. Sultan Vahidettin'i huzursuz eden bu ses "Ya İstiklal Ya Ölüm", "Artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, tabi olmak mecburiyetindedir", "Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir" demektedir. Bu kuvvetli ses insanları akın akın Mustafa Kemal'i desteklemeye çağırmaktadır. Geceli gündüzlü cephane taşıyan kağnılar, yeni evliler, nişanlılar ovalardan yaylalara, yaylardan ovalara yaya kafileler halinde bu sesin geldiği tarafa koşmaktadır.

Hasan Paşa'nın oğlu Lemi ise hayatında hiç çalışmamış, baba parası ile Beyoğlu'nun sefahat âlemlerinde yaşamaya alışmış bir asalaktır. Hamza Anadolu'ya geçmiş Mustafa Kemal'in "vait ve hayat dolu" sesine inanmış Sakarya'da ve Büyük Taarruz'da savaşmış ülkenin kurtuluşu için canla başla çalışmıştır. Hamza'nın kalbi feragat ve iradenin bir timsali olduğundan vatan kurtulduktan sonra da onu seven varlıklı kadını reddetmiş ve anasının ölüm günlerinde kendisine yardımcı olan Çanakkale şehidi Mustafa babanın kızı Ayzit'le evlenmiştir. "Gazinin sesi, kurtuluşun iksirini içeren damlalardı. Bu ses saltanatı yıkmış ve Cumhuriyetin arkasından büyük inkılaplar sürüklemişti. Vatandaş yaşama ve çalışma hakkına malikti. Çünkü Cumhuriyet idaresi tufeyliler, dejenereler, idaresi değildi. Bunun içindir ki saltanat terbiyesi gören ve baba parası bitmez tükenmez bir hazine sanarak yarını fütursuz karşılayan Hasan Paşazade, hakiki hayatın gözlerine sırıtan

çehresile karşı karşıya kaldı. Parası bitmişti. Köşkler satılmıştı. İşsizdi. Morfin ve kokain müptelasıydı." Lemi bu durumda iken "toprağın öz çocuğu Hamza karısı Ayzit ve on yaşındaki oğlu Sakarya ile beraber kavuştuğu tarla hayatında, toprak türküsünün terennümlerile çalışmanın tatlarını büyük bir zevk ve saadet içinde, içine sindiriyordu."

Dokuz numarada yer alan *Sis ve Güneş*[38] Mütareke günlerinde Robert Kolejden arkadaş Madlen ile Nihat'ın aşkları ekseninde kurgulanmış eski-yeni, doğu-batı ayrımlarını öne çıkaran bir hikâyedir. Başlangıçta Nihat, Madlen için Şarka yönelik tecessüsünü tatmin etme arayışında beraber vakit geçirmekten hoşlandığı bir dosttur. Madlen oryantal eşyalar koleksiyonu yapmaktadır. Nihat ile beraber bir gün Mevlevi tekkesine, Eyüp'te bir falcıya, diğer bir gün hisarları gezmeye gider, Şark usulü dilencilere para dağıtır. Nihat bütün bunlara gülüp geçmektedir. Aralarındaki ilişki bir aşka dönüşmek üzeredir. Bir gün Ayasofya Cami'de çekim yapan bir rejisör şadırvanın önünde bir adamı namaz kılarken filme almak ister. Nihat bu duruma müdahale eder. Türklerin bu şekilde uydurma sahneler içinde gösterilmesinden yakınır. Madlen ve ailesi de oradadır. Onlar da Nihat'ın yaptığına itiraz ederek ortada onun düşündüğü gibi bir fenalık olmadığını dile getirirler. Ailenin danslı bir çay partisinde Madlen o günkü hareketinden dolayı Nihat'ı centilmen ve vatanperver bir Türk olarak tanıyıp takdir ettiğini itiraf eder. "Nihat vazifesini yapan bir Türkü daha iyi tanımış olduklarını ve memleket vazifesi için kadının aşkını bile unutabileceğini söyler." Madlen heyecanlanarak bunu gerçekten yapıp yapamayacağını Nihat'tan teyit etmek ister. Nihat, "Sırası geldiği zaman tereddütsüz" der. Aşkları henüz tomurcuklanmakta iken Nihat Anadolu'ya geçtiğini, kendisini bekleyen bir milli vazife olduğunu bir mektup yazarak Madlen'e bildirir. Nihat gittikten sonra İstanbul işgal edilmiştir, her yerde ecnebi polisleri ve bayrakları vardır. Anadolu steplerinde ise, kızgın güneş altında ihtiyarlar, kadın ve çocuklar kağnılarını bin mihnetle sürerek istiklal yoluna götürmektedirler. Anadolu'nun her yerinde aynı yola giden muhtelif kafileler görmek mümkündür. Aralarındaki aşk mücadelenin seyrine göre dalgalanır. Madlen'e Anadolu hareketinin başarıya ulaşmasının çok da mümkün olmadığı söylenir. Sultanın "zelilane" bir sulh imza etmesi ile beraber Madlen'in de sevgisi sönmeye, ümitleri azalmaya başlar ve babası bir miras meselesi yüzünden İstanbul'dan ayrılmaları gerektiğini söyleyince İstanbul'u terk etmek istemese de, çocukken bıraktığı vatanını da özlediğinden karara direnmez.

[38] "Sis ve Güneş Numara 26", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1934, s. 4.

Aradan birkaç sene geçmiştir. Annesi ve kocası ile beraber Avrupa'da bir sinemada buluruz Madlen'i. Sinemada Türk ordusunun İstanbul'a girişi gösterilmektedir. Mütebessim, genç bir zabit halkı kılıcı ile selamlamaktadır. Beyaz perdedeki zabitin Nihat olduğunu anlar ve onu çılgınca alkışlar. Madlen mesut değildir. Kocası başka kadınlarla ilgilenmektedir. Türk meselesini yeniden gündemine alır. "Türk mucizesi"nden bahseden bir gazeteyi babasına gösterir: "Senelerden sonra Sirkeci garında Nihadı görürüz. Şark Ekspresini beklemektedir. Göğsünde İstiklal madalyası, elinde küçük bir çiçek demetile vakurane gezinmektedir. Trenden siyahlar giymiş bir kadın iner. Nihada yaklaşır. Nihat kadının elini hürmetle yavaş yavaş öper. Bir müddet birbirlerine bakarlar. Bir tarafta millî zaferle aşk gururunu kazanan fakat Madleni kaybettikten sonra birçok mesai silsileleri ile yeni bir gönül rabıtasına düşmeyerek onun aşkını saklıyan idealist Nihat, diğer tarafta, kaybettiği aşkını senelerce bedbaht olduktan sonra yeniden bulan romantik Madlen İstiklal madalyasını merakla tutarak bakan Madlen hem acıya, hem saadete delalet eden sözlerle yürüyerek gösterilen otoya biner." Ertesi gün otelin salonunda Nihat'ı beyaz bir tuvaletle kabul eden Madlen için bu yeni bir başlangıçtır. İstanbul'dan bedbaht ayrılmasına yol açan geçmiş olaylara dair Nihat ile otelde yapılan mülakat bir anlamda mazinin tasfiye edilmesidir. Madlen bu muzaffer memleketin her köşesini gezmek istemektedir. Eski oryantal tecessüsü canlanmıştır ve Nihat'a Eyüp'ten ve dervişlerden söz eder. Nihat buna kahkahalarla karşılık verir. Bunlar tarihe karıştı "Cumhuriyetçi müesseselerden başlıyalım" der. Otomobil onları Cumhuriyet Abidesine götürür. Ankara Ekspresi ile Ankara'ya giderler. Bir otomobille, medeni olarak doğan bu şehri tetkik ederler. Nihat ona bir sürpriz yapar. Madlen'e Etnografya Müzesinde senelerden beri halkın vicdanını elinde tutan fakat büyük inkılapta müzeye giren dervişi gösterir. Müzeye giren daha birçok hurafe eserlerini de görünce Madlen "Türkler bir memleket değil, bir millet kurtarmışlar" şeklinde bir tepki verir. Nihat ise "Tamam der. Anladınız. Vaktile bunlar sizi de aldatmıştı." Müzeden çıkarken Madlen Gazi'nin uzaklara bakan heykelini eliyle selamlar.

Son sıradaki *İşbirliği*[39] birincilik ödülü alan Şevket Süreyya'nın senaryo özetidir. *Kadro* dergisi fikriyatı bağlamında Şevket Süreyya'nın anlatmak istediği şey çok nettir: "Bu film Türkiyede yeni bir neslin yeni bir vazife ile hayata doğuşunu tasvir eder ve tezi, memleketimizde kültür hareketinin, iktisadi kuruluş işlerile beraber ve aynı zamanda yürümesini müdafaa etmektir."

[39] "İşbirliği Numara 28", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1934, s. 4.

1912 senesinde başlayan hikâye bir iç Anadolu kasabası ile buraya yakın bir dağ köyünde geçmektedir. Burası evvelce yerli bir dokuma sanayi merkezi iken ucuz ve bol Avrupa mallarının memleketi sarmasıyla kendi sanayisini kaybetmiş ve fakirleşmiştir. Bu kasabaya yakın dağ köyü de dokuma sanayi için gerekli tiftik iplikleri yapan müreffeh bir yer iken kasabayla aynı akıbeti paylaşmıştır. Bu dönemde Orta Anadolu'da bir kuraklık yaşanmaktadır. Yanık ve ıssız bozkır ortasında ilerleyen bir yaylı araba içinde yolcular vardır. Bunlardan ihtiyar olanı kuraklığı yeniliklerin ve bidatların sonucu olarak görür. Arabada yeni bir mektep açmağa giden kırk yaşlarında bir muallim ile sekiz yaşındaki kızı da yolculuk etmektedir. Kasabada muallim ile konuşan S. Ağa ona ahalinin mükemmel durumdaki eski mektep dururken yeni bir mektep açılmasına karşı olduğunu söyler. Çatışma yeni mektebe ve bu mektebin yetiştireceği yeni nesile karşı olan kasaba taassubu ile muallim arasındadır. Hikâyenin birinci kısmında mektebe karşı girişilen bir isyan esnasında muallim öldürülür. Böylece İrtica ile milli kuvvetin mücadelesi sembolik düzeyde gösterilmiş olur. İkinci kısımda irticanın öldürdüğü muallimin kızı S. ile eski mektepten yenisine geçmiş küçük çocuk B. yeni neslin, yeni hayatın temsilcisi olmuşlardır. Hikâyenin ikinci kısmı on sene sonrasında başlar. S. Ağanın Ankara'ya yolladığı küçük kız kasabaya, ondan bir sene sonra da oğlan köye geri döner. Kız babasının davasını tamamlamak fikir ve inancında ama ondan biraz farklı düşünmektedir. Babası "yalnız başına" bir adamın mücadelesini yapmış, halkı sadece okutarak kurtarabileceğini düşünmüştür. Oysa bu yeterli değildir. Sorunun tek adamın mücadelesi ile çözülmesi çok zordur. Bir neslin ortak ve organize mücadelesi bunun yerine ikame edilmelidir. Halkı sadece okutmak yetmez, onu aynı zamanda iş sahibi de yapmak gerekir. Her şeyden önce bu iş organize edilmelidir. Kasaba artık işsiz ve fakirdir. Kız kasabada modern bir trikotaj ve dokuma işleri yapan bir iş yurdu açar. Kasabayı iş ile fetheder. S. Ağa ona da babasına yaptığı gibi karşı çıkar. Bu sırada B. ismindeki genç köye dönmüştür. Onun amacı da köyde işi organize etmektir. Yeni hayatı yaratabilmek için köyde mücadele sahneleri gösterilir. B. aynı zamanda köyün muallimidir. Köyde hâkim olan eşkıya ile tefeciye karşı köylüyü bir kooperatif teşkilatı kurarak korumak istemektedir. S. kasabada, B. köyde işbirliği yaparak planlı bir kuruluşu tatbik etmektedir. Bu işbirliği ile neticede tefeci tasfiye olunmuş, işsizlikten eşkıyalığa soyunan çete reisi ile avenesi, yeni açılan kooperatifte yazı ve iş öğrenerek emin ve çalışkan insanlara dönüşmüştür. Köy ve şehir, işbirliği içinde modern birer iş yuvası haline gelmiştir.

SONUÇ

Cumhuriyet gazetesi ile İpek Film'in beraber düzenledikleri senaryo müsabakası 1934 yılının Ocak sonlarında başlamış ve yaklaşık bir yıl sonra 1935 yılının Ocak ayında ancak sonlanabilmiştir. Hülasaların kısa sürede toplanmasına rağmen mufassal senaryoların teslimi uzun sürmüştür ve bu da müsabakanın geç neticelenmesine yol açmıştır. Hakem heyeti üç mufassal senaryo arasından bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Bu durum profesyonel anlamda tam bir çekim senaryosu yazabilmenin dönemin koşullarında çok da kolay olmadığını göstermektedir. Senaryolar genel anlamda değerlendirildiğinde ise bazı hususlar ön plana çıkmaktadır.

Yukarıda da zikredildiği gibi şartnamede yarışmaya katılacak senaryoların konularını ve ilhamlarını milli hayat ve büyük Türk İnkılâbı'ndan almak zorunda oldukları belirtilmiştir. Bu durum senaryo yazarlarının konularını seçip kurgularken Milli Mücadele ve özellikle onun askeri safhasına yoğunlaşmalarına neden olmuştur. *İşbirliği*, *Kadına Kurtuluş* ile kısmen *Sis ve Güneş* konuları açısından farklılaşabilmiştir. İzmir ve İstanbul'un işgali, Sakarya Muharebesi ve Büyük Taarruz vb. tarihsel süreçteki dönüm noktaları bütün hülasaların dramatik yapılarını örerken kullandıkları ortak olaylardır. Karakterlerin gelişimleri de bir bakıma bu mücadelede gösterdikleri fedakârlık ve yararlılık üzerinden verilmiştir. Neredeyse bütün senaryolarda erkek karakterlerin sevgililerine, nişanlılarına, ailelerine haber vermeden Anadolu'ya geçmek durumunda kalmaları ortak bir kalıptır. Savaş ortamında karakterler aşk ve aile hayatının hemen geride bırakılmasını gerektiren bir sorgulama sürecinde ani kararlar vermek durumunda kalırlar. Esas olan asker, sivil veya casus olarak milli kuvvetlere hizmet edebilmektir. Karakterlerin önünde sadece iki seçenek bulunmaktadır: Saraya destek olmak veya Mustafa Kemal'e katılmak. Olağanüstülükler, mucizeler, tesadüfler bu seçimlerin kurgulanmasında oldukça işlevsel bir biçimde kullanılmıştır.

Senaryo yazarları açısından ayrım çok net bir şekilde ortaya konmuştur: Vatanı satan saray ve İstanbul hükümeti ile aynı vatanı kurtarmaya çalışan Ankara'daki hükümet. Bu daha da daraltıldığında Padişah ile Mustafa Kemal arasında yapılan bir karşılaştırmaya ulaşılır. Karakterizasyon da saraya yakınlığa veya milli kuvvetlere duyulan sempatiye göre yapılır. "İyiler" Ankara'nın, "kötüler" ise İstanbul ile özdeş sarayın hanesine kaydedilirler. Dolayısıyla işgal edildiğinde karakterler açısından İstanbul bir vatan parçası değil, orada bir an bile durulmaması gereken bir mekâna dönüşmüştür. Bu anlamda askeri sürece sıkışan senaryolar Osmanlı geçmişi ile Cumhuriyetin

yarattığı değişimi vurgulamak için genelde hülasanın sonunda kısa da olsa inkılapların bir özetini vermek ihtiyacını hissederler. Bunun bir sonucu olarak senaryolarda kronoloji, savaşlar bittikten sonra on yıllık sıçramayla hemen Cumhuriyet'in onuncu yılının kutlandığı 1933 senesine getirilir. Burada hem toplumun hem de karakterlerin yaşadığı değişimin bir muhasebesi yapılır. Bozkırın ortasında yeniden inşa edilmiş Ankara, değişimin en sembolik mekânı olarak sivrilir.

Cumhuriyetin banisi olarak Mustafa Kemal'in hayatta olması kurguların şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Milli Mücadele öncesinde olayların ve karakterlerin Çanakkale Cephesi ile ilişkilendirilmesi buna iyi örnektir. Osmanlı geçmişi bağlamında tek olumlanan olay Çanakkale zaferidir. İtilaf devletlerine karşı verilen mücadelenin Mustafa Kemal açısından sürekliliğine işaret etmesi açısından bu husus ayrıca önemlidir. Âşıklar vatan kurtulduktan sonra yeniden kavuşur, aileler kurup, çocuklar dünyaya getirirler. Herkes, Gazi'nin Cumhuriyeti'nde mesut bir şekilde yaşamaya başlar. Cumhuriyet herkese bir yaşama sevinci ve ideali, yeni bir aidiyet duygusu verebilmiştir.

Nihayetinde bu müsabaka, onuncu yılını kutlayan Cumhuriyet'in yarattığı değişimi sinema dili ile gösterebilme amacını taşır. Halk Fırkası iktidarı, eğitici-öğretici ve belgesel tarzda filmlerle bunu sağlamaya çalışırken *Cumhuriyet* gazetesi ile İpek Film de öykülü bir filmin çekilmesine ön ayak olarak sürece katkı vermek istemektedir. 1930'lu yıllarda Türk İnkılâbı toplum ile yeni ilişki kurma denemeleri içinde ideoloji ve örgütlenmesini revize etmiş ve aynı zamanda kendi performansını değerlendirebilecek bir olgunluğa da ulaşmıştır. İyi bir film yapabilmek isteği bu tarihsel bağlamda değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

"500 Lira Mükâfat Senaryo Müsabakamıza İştirak Ediniz", **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1934, s. 2.

"Karilerimiz Diyorlar Ki, Sinema Gazeteleri ve Türk İnkılabı", **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1934, s.4.

"Senaryo Hulasalarına Nasıl Rey Verilecek", **Cumhuriyet**, 5, 12, Mayıs 1934, s.4, s.6.

"Senaryo Müsabakamız Beğendiğimiz Hulasaları Bugün Neşre Başladık", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1934, s.1, s.3.

"Senaryo Müsabakamız En Fazla Rey Alan On Hulasa", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, s.3.

"Senaryo Müsabakamız", **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1934, s.1.

"Senaryo Müsabakamız", **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, s. 3.

"Senaryo Müsabakamız", **Cumhuriyet**, 27 Kânunusani (Ocak) 1934, s.1.

"Senaryo Müsabakamız", **Cumhuriyet,** 30 Mayıs 1934, s.3.

"Senaryo Müsabakamızın Neticesi", **Cumhuriyet**, 6 İkinci Kanun (Ocak) 1935, s. 4.

"Senaryo Müsabakası Birinciye 500 Lira Mükâfat Verilecek, İştirak Ediniz", **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1934, s. 5.

"Senaryoların Neşri Bitti", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, s. 5.

"Türkiye'nin Kalbi: Ankara. Şehrimize Gelen Sovyet Rejisörler Yaptıkları Film Hakkında İzahat Veriyorlar", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1934, s. 3.

Ferro, Marc **Sinema ve Tarih**, çev. Handan Demir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.

Gökmen, Mustafa, **Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları**, Denetim Ajans, İstanbul, 1989.

Kadri, Yakup, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S 10, Birinci Teşrin 1932, ss.40-43.

Kadri, Yakup, "Ankara Moskova Roma", **Kadro**, S 12, Birinci Kanun 1932, s.33-35.

Kayalı, Kurtuluş, **Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması**, Deniz Kitabevi, Ankara, 2006.

Nadi, Doğan, "Türk Filmciliğine Dair", Mülahazalar, **Cumhuriyet**, 27 Kânunusani (Ocak) 1934, s. 3.

Özgüç, Agâh, **Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.

Özgüç, Agâh, **Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü**, Horizon International, İstanbul, 2012.

Özön, Nijat, **Türk Sineması Tarihi 1896-1960**, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2013.

Öztürk, Serdar, "Cumhuriyet Türkiye'sindeki Sinema Uygulamalarını İletişim Sosyolojisi Açısından Yeniden Değerlendirmek", **Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar Politikalar**, Der. N. Güngör, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, ss. 307-338.

Öztürk, Serdar, "Erken Cumhuriyet Yıllarında Sinema Konusunda Başarısız Kalmış İki Girişim: Çekilemeyen İki Propaganda Filmi (1939) ve İbret Yerleri Projesi (1923)", **Selçuk İletişim**, C 3, S 3, Temmuz 2004, s. 77-82.

Özuyar, Ali, **Gazi'nin Sineması**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.

Özuyar, Ali, **Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar (1896-1945)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.

Rıfkı, Falih, **Roman**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1932.

Scognamillo, Giovanni, **Türk Sinema Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.

Toprak, Zafer, **Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

ALMAN BASININDA TÜRKİYE'DE CUMHURİYET'İN İLANI VE ATATÜRK

Sefa VİDİNLİOĞLU[*]

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde Alman basınında yer alan haber ve yazıların incelenmesi suretiyle, Cumhuriyet'in ilanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'e yönelik Almanya'daki kamuoyu algısını ortaya koymak amacı ile yapılmıştır.

Araştırmada, öncelikle Cumhuriyet'in ilanına giden sürece ve Cumhuriyet'in ilanına kısaca değinilmiş, daha sonra o dönemdeki Alman basınının durumu eğilimlerine göre incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Ardından, Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde Almanya'da öne çıkan gazeteler taranarak, Cumhuriyet'in ilanına giden sürecin ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinin Alman kamuoyundaki yansıması ile Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilan edilmesindeki rolü ve ilk Cumhurbaşkanı seçilmesine ilişkin haber ve yorumlar incelenmiştir.

Alman basınında yer alan haber ve yazılarda Türk halkının Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yaptığı Kurtuluş Savaşı ve ardından Lozan Barış Antlaşması'yla tam bağımsızlığına kavuştuğu belirtilmektedir. Alman basınında Cumhuriyet ilan edilmeden önce de Türkiye'nin Cumhuriyet'e doğru giden adımlar attığına yönelik haberlere yer verilmiştir. Haber ve yorumlarda Cumhuriyet'in ilanı, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Atatürk'ün rolünden övgü ile bahsedilmektedir. Ayrıca bağımsızlık savaşı ve ardından Cumhuriyet'in ilanının Asya ve Afrika'daki mazlum ülkelere örnek olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilan edilmesine şüpheyle yaklaşan ve Mustafa Kemal (Atatürk)'in ilk cumhurbaşkanı seçildiğinde bütün yetkileri elinde toplamasına eleştirel gözle bakan yazılar da yer almıştır.

Genel olarak, Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde Alman basınında yer alan haber ve yorumlarda, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle milli egemenliğe dayalı yepyeni bir devlet kurulması ve örnek teşkil eden bu

[*] Dokuz Eylül Üniversitesi, deniz.sefa@hotmail.com

değişimde Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliği ve rolü ifade edilmiş, ancak Atatürk ve Cumhuriyet'e yönelik eleştirel yazılar da yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilanı, Türkiye Cumhuriyeti, Saltanatın kaldırılması, Hilafet, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Alman basını

THE PROCLAMATION OF THE REPUBLIC IN TÜRKİYE AND ATATÜRK IN THE GERMAN PRESS

Abstract

This study was carried out with the aim of revealing the public perception in Germany of the proclamation of the Republic in Türkiye and the founder of the Turkish Republic, Atatürk, by examining the news and articles in the German press during the proclamation of the Republic.

In the research, first of all, the process leading to the proclamation of the Republic and the proclamation of the Republic were briefly mentioned, then the situation of the German press at that time was examined and evaluated according to its tendencies. Then, newspapers that were prominent in Germany during the proclamation of the Republic were reviewed, the news and comments about the process leading to the proclamation of the Republic, the reflection of the proclamation of the Republic in the German public opinion, the role of Atatürk in the proclamation of the Republic and her election as the first President were examined.

İt is stated from the news and articles in the press that the Turkish people gained full independence with the Lausanne Peace Treaty after the War of Independence led by Mustafa Kemal Pasha. There were news in the German press that Turkey took steps towards the Republic even before the Republic was declared. In news and comments, the proclamation of the Republic, the establishment of the new Turkish Republic and the role of Atatürk are mentioned with praise. It was also stated that the war of independence and the proclamation of the Republic afterwards set an example for the oppressed countries in Asia and Africa. However, there were also articles that were cautious about the proclamation of the Republic and were critical of the fact that Mustafa Kemal (Atatürk) gathered all the powers when she was elected as the first president.

Generally, in the news and comments in the German press at the time of the proclamation of the Republic, the establishment of a brand new state based on national sovereignty with the proclamation of the Republic. and the leadership and role of Mustafa Kemal Atatürk in this exemplary change are expressed, however, there were also critical articles about Atatürk and the Republic.

Keywords: Lausanne Peace Conference, Mustafa Kemal Pasha, Proclamation of the Republic, Republic of Türkiye, Abolition of the sultanate, Caliphate, Grand National Assembly of Türkiye, German press

GİRİŞ

Lozan Barış Antlaşması'nın kabulü ve barışın sağlanması ile birlikte geride Türk Devleti'nin siyasal yapısını belirleyecek devlet şeklinin ve adının ne olacağı sorunu kalmıştı.[1] Cumhuriyeti oluşturan temel öz, toplum ve sistem tarafından içselleştirilmiş, ulusal egemenlik kavramı yüceltilmiş, uygulamaya konmuş, yapı kendine özgü bir çizgide işlemeye de başlamış, ancak bunun adı konulmamıştı.[2] Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim akşamında Çankaya köşkünde verdiği yemek sırasında "Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz" dediğini[3] ve 29 Ekim 1923 günü Meclis'te yapılan görüşmeler neticesinde Cumhuriyet kararının alınarak, kendisinin Cumhurbaşkanı seçildiğini Nutuk'ta ayrıntısıyla ifade etmektedir.[4] Yine Nutuk'ta Cumhuriyet'in ilanının bütün ulusça sevinçle karşılandığını, yalnız İstanbul'da iki, üç gazetenin ve İstanbul'da toplanan bazı kişilerin, ulusun genel ve içten sevincine katılmaktan çekindiğini, kaygılandığını, Cumhuriyet'in ilanına ön ayak olanları eleştirmeye başladığını ifade etmektedir.[5]

Genellikle Cumhuriyet'in ilanının bir gecede sürpriz bir kararla alındığı sanılmaktadır. Ancak, Cumhuriyet ani bir kararla ilan edilmemiştir. Sadece zamanı beklenmiştir. Cumhuriyet rejimine geçileceğinin işaretleri aslında çok önceden verilmeye başlanmıştı. Bununla ilgili haberler Türk basınında çok fazla yer almamakla birlikte, yabancı basının gündeminde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya savaşında müttefiki olan Almanya'da da Türkiye ile ilgili gelişmelere basında geniş yer verildiği görülmektedir. Alman basınında 1. Dünya Savaşı'nın ardından Millî Mücadele dönemi, Lozan Konferansı, saltanatın kaldırılması ve ardından Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Mustafa Kemal Paşa ve yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşuna ilişkin haber ve yorumların yer aldığı görülmektedir. Özellikle 1920'li yılların başında çalkantılı bir dönem geçiren ve Cumhuriyet'e geçişin sancılarını yaşayan Almanya'daki basının bu süreci nasıl gördüğü ve nasıl bir kamuoyu algısını yarattıkları incelemenin konusunu teşkil etmektedir. Bu kapsamda, Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde Almanya'nın toplumsal yapısı ve Alman basının durumu ortaya konulacak, ardından da Cumhuriyet'in ilanının Alman basınında nasıl değerlendirildiği incelenecektir.

---

[1] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1,** 4.b.,Zeus Yay., İzmir, 2008, s.356.

[2] Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi-2**, İleri Yay., İzmir, 2012, s.80.

[3] M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.537.

[4] **Age.**, s.544.

[5] **Age.**, s.544.

1920'li Yılların Başında Almanya'nın Durumu

Cumhuriyet'in ilanına yönelik gelişmeler, diğer Batı ülkelerinde olduğu gibi Alman basını tarafından da ilgi ve merakla izlenmiştir. Cumhuriyet'in ilanının Alman basınındaki yansımasına ilişkin bilgi vermeden önce, basının haberlere yaklaşım tarzının ortaya konması bakımından, o dönemde Almanya'nın siyasi ve ekonomik durumu ile Alman basının durumuna kısaca değinilmesinde fayda bulunmaktadır.

Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, siyasi ve ekonomik açıdan her gün biraz daha çöküntüye doğru gitmiştir.[6] 1918 Kasım'ında çeşitli eyaletlerde başlayan sosyalist ayaklanmalar özellikle Mütareke'nin imzalanması ve Cumhuriyet'in ilanından sonra gittikçe artmış ve ülke tam bir kargaşa ile karşı karşıya kalmıştır.[7] 9 Kasım 1918 sabahı Başbakan Max de Bade imparatora danışmadan II. Wilhelm'in tahttan çekildiğini ilan etmiş ve Başbakanlığı sosyalistlerden Ebert'e bırakmıştır.[8] Aynı günün akşamı Ebert, Reichstag'da[9] Alman Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.[10] Ocak 1919'da yapılan seçimlerde oy çokluğunu alan sosyal demokratlar, liberallerin desteğiyle oluşturdukları koalisyonla, 6 Şubat'ta Weimar şehrinde Alman Milli Meclisi'ni kurmuşlar ve Friedrich Ebert'i Devlet Başkanı seçmişlerdir.[11]

Almanya'da Weimar hükümeti Versay Antlaşması'nı imzalamış, az sonra da anayasasını kabul etmişti.[12] Almanya imzaladığı bu antlaşmayla özellikle, Fransa, Polonya'ya toprak veriyor, ordusu 100.000 kişiyle sınırlanıyor, denizaltı ve uçak yapmamayı kabulleniyor ve ağır bir savaş tazminatı ödeme yükümlülüğü altına giriyordu. Bunun neticesinde üretim ve ekonomik hayat felce uğramış, enflasyon ve işsizlik çığ gibi büyümüş, dolar fırlamış ve 1923 yılında savaş tazminatının ödemeleri durmuştur.[13]

---

[6] Sezen Kılıç, **Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933-1945),** ATAM Yay., Ankara, 2010, s.11.

[7] **Age.**, s.11.

[8] Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay., İstanbul, 2009, s.186.

[9] Reichstag, Berlin'de bulunan Alman Parlamento binasına verilen addır.

[10] Armaoğlu**, age.**, s.186.

[11] Kılıç, **age.**, s.11.

[12] Recep Çelik, "I. Dünya savaşı sonrası Türk Alman ilişkilerinde benzer yönler ve durumlar", **Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu** (8-10 Ekim 2009), Konya İl Kültür Turizm Müd. Yay., Konya, 2010, s.152.

[13] Kılıç, **age.**, s.12.

Bu arada Almanya siyasal birliğine kavuştuğundan bu yana ilk defa parlamenter sisteme geçiyordu.[14] Bu durum sağcı-milliyetçi çevreler tarafından benimsenmemişti.[15] Nitekim, Versay Antlaşması'nın imzalanması sorumluluğunu da sağcılar Weimar hükümetine yüklemekteydi.[16] Almanya'da milliyetçi sağ, askeri başarısızlığın bir sonucu olan Weimar Cumhuriyeti'nin Alman milletinin gerçek duygularını yansıtamayacağını ileri sürüyordu.[17]

1919 ila 1923 yılları arasında sağda Cumhuriyet'e yönelik bir dizi saldırı ve darbe girişimi, solda ise artan ekonomik sorunlar karşısında devam eden grevler ve devrimci hareketler yaşanıyordu.[18] 1923 Şubat'ında Berlin'de bir kilo et 3.400 Mark iken Kasım ayında bu fiyat 280 milyar Mark idi.[19] 1921'de bir Dolar 70 Mark iken 1923 Kasım'ında bir Dolar 840 milyar Mark idi.[20] Sağ kanattaki aşırı uçlara oldukça tutucu bir yargıyla genellikle hoşgörülü yaklaşılırken, solcular orantısız biçimde uygulanan ölüm cezaları dâhil olmak üzere çok ağır cezalara çarptırılıyordu.[21] Mary Fulbrook *Almanya'nın Kısa Tarihi* adlı kitabında 1918 sonrası yaşananları şöyle özetlemişti:

"1918 yılının Kasım ayında Almanya'da meclise dayalı Cumhuriyet ilan edildi. Anayasasının hazırlandığı kentin adıyla anılacak olan Weimar Cumhuriyeti ilerici bir siyasal sistem ve görece gelişmiş bir refah devletini içeren bir dizi toplumsal uzlaşmadan oluşuyordu. Yine de iç savaşa yakın koşullarda karmaşa ve yenilgiden doğuşunun yanı sıra ağır bir barış antlaşmasının ve dengesiz bir ekonominin güçlüklerini yaşıyordu. Ayrıca hem sol hem de sağ kanattan sürekli saldırı altındaydı; çünkü çok sayıda Alman demokrasiyi reddediyordu. Tüm bunların sonucunda ve kuruluşundan on dört yıl sonra Weimar Cumhuriyeti Anayasa tarafından şansölye atanan Adolf Hitler'in insanlık tarihinin tanıdığı en kötü rejimlerden birini başlatmasıyla sona erecekti."[22]

---

[14] Çelik, agm., s.152.

[15] Agm., s.152.

[16] Agm., s.152.

[17] Agm., s.153.

[18] Mary Fulbrook, Çev.Sabri Gürses, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Boğaziçi Üni.Yay.İstanbul, 2011, ss..160-161 Kitabın orijinal adı "a Concise History of Germany, Cambridge University Press, 1991, çeviri kitabın 2004 yılındaki ikinci basımından yapılmıştır.

[19] Armaoğlu, **age.**, s.201.

[20] **Age.**, s.201.

[21] Fulbrook, **Age.**, s.161.

[22] **Age.**, s.154.

Bu ifadelerden Alman toplumunun aslında Cumhuriyet rejimini pek benimsemediği ve nihayetinde de bir dikta rejimine doğru kaydığı anlaşılmaktadır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Almanya'da demokrasiye inancın zayıf olduğu ve istikrarsızlık ve kargaşalık döneminin yaşandığı değerlendirilmektedir. Almanya'da Weimar döneminde gerçekleşen Cumhuriyet ve anayasal düzen bir arzunun değil, aksine galip devletlerin zorlamalarının etkisi ile ortaya çıkan bir zorunluluğun neticesinde gerçekleşmiştir.[23] Bunun yanında Versay Antlaşması'nın imzalanması utanç verici bir durum olarak görüldüğünden, bunun sorumluluğunun sivil yönetime devredilmesinin istenmesi de Cumhuriyet rejimine geçişin önemli etkenleri arasındaydı. Dolayısıyla Weimar Cumhuriyeti Birinci Dünya Savaşı'ndaki büyük bir askeri yenilgi ve Versailles gibi şartları ağır bir antlaşma üzerine kurulmuştur.[24]

Almanya'nın iç siyasi durumuna baktığımızda, 1920 yılında yapılan seçime giren partilerden sol kesime ait SPD (Sosyal Demokrat Parti) %21,7, USDP (Bağımsız Ulusal Sosyal Demokrat Parti) %17,9, DDP (Alman Demokrat Partisi) %8,3, KPD (Alman Komünist Partisi) %2,1; sağ kesime ait DNVP (Alman Nasyonal Halk Partisi) %15,1, DVP (Alman Halkçı Parti) %13,9, Merkez'de bulunan ancak sağ kesime daha meyilli olan BVP (Bavyera Halk Partisi) ve ZP (Merkez Partisi)'nin oyları %18 idi.[25] Dolayısıyla sol kesime ait oylar yaklaşık olarak %50, sağ kesime ait oylar %29 oranında, diğerleri de %21 oranında dağılmıştır.

Sonuç olarak 1923 yılına gelindiğinde Almanya'da Cumhuriyet'e yönelik mutlak bir güven kaybı yaygındı, korku ve panik yaşanıyordu, peş peşe grevler ve ayaklanmalar vardı.[26] 1920'li yıllardan itibaren reformist bir program benimseyen SPD (Sosyal Demokrat Parti) üst yönetimi, Reichstag'da (Almanya Parlamentosu) Merkez Parti'yle (Deutsche Zentrumspartei-Zentrum) birlikte parlamenter rejimin devamlılığını savunan en önemli iki güç odağından birisi haline gelmiştir.[27] Sağ kesimde, DNVP (Alman Nasyonal Halk Partisi) ve NSAPD (Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi)

---

[23] Nihat Yılmaz, "Weimar Dönemi ve Öncesinde Meydana Gelen Siyasi Çekişmeler ve Ekonomik Krizlerin Alman Sosyal Demokrat Partisi Bağlamında Bir Değerlendirmesi", **Sosyal Bilimler Dergisi** / C XV, S 1, 2013, s.80.

[24] Yılmaz**,** agm., s.80.

[25] Colin Storer, **Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi**, 2.b., İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.67.

[26] Fulbrook, **age.**, s.163.

[27] Ufuk S. Yüksel, Weimar Cumhuriyeti'nde Almanya Sosyal Demokrat Partisi – Almanya Komünist Partisi İkiliğinin Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin Yükselişindeki Rolü, **Alternatif Politika**, 2021, 13 (2), s.501.

Cumhuriyet karşıtı bir politika izlemekteydiler. DVP (Alman Halkçı Parti) ise aktif olarak Cumhuriyet rejimine karşı olmamakla birlikte güçlü bir Cumhurbaşkanlığı sistemini savunuyordu.[28]

1920'li Yılların Başında Alman Basınının Durumu

1923 yılına gelindiğinde Almanya'da basının önemli bir kısmını teşkil eden gazetelerin, partileri destekleme durumuna göre sayıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1: 1923 yılında Almanya'da partileri destekleyen gazete sayıları[29]

Parti adı	Gazete sayısı
Sosyal Demokrat Parti (SPD)	121
Alman Demokrat Partisi (DDP)	202
Almanya Komünist Partisi (KDP)	10
Alman Nasyonal Halk Partisi ve Alman Halkçı Parti (DNVP/DVP)	449
Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (NSDAP)	1
Almanya Merkez Partisi ve Bavyera Halk Partisi (DZP/BVP)	350
Bağımsız ve herhangi bir partiyi desteklemeyen	1632
Toplam gazete sayısı	**2765**

Kaynak: Heinz Dietrich Fischer, **Handbuch der deutschen Presse**, Droste Yay., Düsseldorf, 1981, s.281

Partileri destekleyen gazete sayılarına bakıldığında, toplam 2765 adet gazeteden en çok tarafsız gazetelerin sayısının fazla olduğu (%72), daha sonra sağ kesime ait partileri destekleyen gazetelerin olduğu (%16) ve en az da sol kesime ait gazetelerin olduğu (%12) görülmektedir.

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında Almanya'da öne çıkan gazete ve dergilerin eğilimlerine göre sınıflandırılmaları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

[28] Storer, **age.**, ss. 245-247.

[29] Heinz Dietrich Fischer, **Handbuch der deutschen Presse**, Droste Yay., Düsseldorf, 1981,s.281.

Tablo 2: 1923 yılında Almanya'da çıkan gazetelerin siyasi eğilimlerine göre sınıflandırılmaları[30]

Eğilimi		Öne çıkan gazeteler
Sol eğilimli veya Komünizm yanlısı	Sol eğilimli[31]	Sozialdemokrat Volksstaat Vorwärts Leipziger Volkszeitung
	Komünizm yanlısı[32]	Rote Fahne Welt am Abend Arbeiter Zeitung[33]
Sağ eğilimli	Muhafazakar[34]	Deutsche Allgemeine Zeitung Berliner Lokal Anzeiger Deutsche Tageszeitung Berliner Börsenzeitung[35] Tägliche Rundschau[36]
	Nasyonal sosyalist[37]	Alldeutsche Blätter Völkischer Beobachter Der Stürmer
Merkez	Liberal[38]	Königlich-priviligirte Berlinische Zeitung Kölnische Zeitung Frankfurter Zeitung Berliner Tageblatt Mannheimer General Anzeiger
	Merkez[39]	Kölnische Volkszeitung Germania Rhein Mainische Volkszeitung[40] Bergisch Gladbacher Volkszeitung[41] Dortmunder Zeitung *Westfälische Zeitung* Aachener Anzeiger Paderborner Anzeiger

Kaynak: Rudolf Stöber, **Deutsche Pressegeschichte**, 3.Bas., UVK Verlag, Münih, 2014, ss.236-254.

[30] Rudolf Stöber, **Deutsche Pressegeschichte**, 3.b., UVK Verlag, Münih, 2014, ss. 236-254.

[31] **Age.**, s.246.

[32] **Age.**, s.248.

[33] Fischer, **age.**,ss. 232-240.

[34] Stöber, **age.**, s. 239.

[35] Fischer, **age.**, ss. 264-270.

[36] **Age.**,ss. 264-270.

[37] Stöber, **age.**, s.252.

[38] **Ag.e**., s.237.

[39] **Age.**, s.244.

[40] Fischer**, age.**, ss.250-256.

[41] https://zeitpunkt.nrw/ulbbn/periodical/titleinfo/4368546 (Erişim 05.11.2023).

Almanya'da sağcı partilerin basını, Weimar Cumhuriyeti'nin başlangıcında, basının yalnızca %16'sını oluşturduğu düşük bir noktaya sahipti.[42] Daha sonra bu oran gittikçe artmaya başlayacaktır. 1920'li yılların başlarında Nasyonal Sosyalist gazetelerin baskı sayısı 30.000[43], muhafazakâr gazetelerin 1.000.000, sosyalist ve sosyal demokrat gazetelerin 1.090.000[44] civarındaydı. Nasyonal Sosyalistlerin en fazla baskı sayısına sahip Völkischer Beobachter gazetesi, Kasım 1923'ün başlarında Hitler'in darbe girişimi nedeniyle yasaklandı ve ancak Hitler serbest bırakıldıktan sonra 1925'te yeniden yayınlandı. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde bu gazetede bir haber görülememiştir. Liberal ve demokratik gazeteler büyük şehirlerin gazeteleriydi. Komünist Partiyi destekleyen gazeteler ise daha çok gettolarda okunurdu.[45] Devrim sırasında merkezi gazeteler temelde kayıtsız kaldılar ne monarşiyi savundular ne de Cumhuriyet'i coşkuyla desteklediler.[46]

Alman Basınında Cumhuriyet'in İlanına Yönelik Çıkan Yazılar

Türkiye'de yürütülen Millî Mücadele ve yeni devletin kuruluş aşamaları Almanya basını tarafından yakından takip edilmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesi, biraz önce bahsedildiği gibi sürpriz bir kararla olmamış, bunun işaretleri Millî Mücadele'nin başlamasıyla verilmişti. Her ne kadar o dönemde Türkiye'deki bazı kesimler rejimin değişmeyeceğini veya Devlet Başkanlığı makamının halifenin şahsında devam edeceğini umut etse de Alman basınında Cumhuriyet ilan edilmeden önce çıkan haber ve yorumlarda devletin şeklinin Cumhuriyet olacağından bahsedilmişti. Bu kapsamda, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önce Alman basınında öne çıkan gazetelerde yer alan haberlerin bir kısmından bahsedilecektir.

Muhafazakâr eğilimli Deutsche Allgemeine Zeitung'un 31 Temmuz 1921 tarihli "*Ankara, En Yeni Cumhuriyet*" başlıklı haberinde Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması, Erzurum ve Sivas kongrelerini yapması, TBMM'nin açılması ve yeni Anayasa'nın maddelerine geniş yer verilerek yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşunun temellerinin atılmasına yönelik ifadeler yer almıştır. Bununla birlikte, 1921 Anayasası'nda belirtilen Meclis

[42] Stöber, **age.**, s.234.
[43] **Age.**, s.252.
[44] **Age.**, s.247.
[45] **Age.**, s.244.
[46] **Age.**, s.255.

Hükümeti sisteminin parlamenter sistemden uzak olduğu, Anayasa'nın da parlamenter mutlakiyetçiliğin bir türü olduğu ifade edilmiştir.[47]

Tarafsız Mannheimer General Anzeiger'in 28 Ağustos 1923 tarihli Mümtaz Faslı tarafından kaleme alınan "*Yeni Türkiye*" başlıklı haberinde özetle; son Osmanlı Padişahı'nın düşman tarafına geçmesiyle birlikte milli bir yönetimin kurulmasının zorunlu hale geldiği ve Millî Mücadele sırasında dünyanın, halkın egemenliğine dayanan yeni Devlet'i yönetim kargaşası olarak gördüğü ifade edilmiştir. Ayrıca, Devlet'in mevcut yönetim şeklinin dünya tarafından pek anlaşılmadığı da belirtilmiştir. Dışarıya karşı verilen mücadelenin yanı sıra, içeride de köklü bir değişikliğin hazırlığının yapıldığı, ancak bu şekilde düşman saldırısına karşı yıllarca dayanmanın ve nihai zaferi kazanmanın mümkün olduğu, Padişah ve Hükümeti'nin vatanı savunmak için görev yapamaması üzerine yeni bir Devlet kurmanın zorunlu olduğu ve TBMM'nin bu Devlet'in yeni Anayasası'nı hazırladığı ifade edilmiştir. Bu Anayasa'da hâkimiyetin millete ait olduğu, halkın fiilen ve bizzat kendisini yöneteceği, yasama ve yürütme erklerinin TBMM'nin elinde toplandığı ve TBMM'nin halkın tek temsilcisi olduğu belirtilmiştir. Yazar, iki erk, yani yasama ve yürütmenin birleşmesi konusunu anayasa hukuku teorisyenlerine bırakılması gerektiğini belirterek zor bir dönemde bu uygulamanın başarı sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca 1920 baharında bu Anayasa kabul edildiğinde, dünyanın geri kalanı ile birlikte Padişah VI. Muhammed'in, bunun sadece o dönem ile ilgili olduğunu zannettiklerini, ancak zaferin kazanılmasından sonra Padişah'ın ayrılmasıyla Türkiye'nin artık bir monarşi olmadığının anlaşıldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte halifelik makamının devam etmesinin Müslüman dünyasını oldukça memnun ettiği ve İngilizlerin bu konuda oluşabilecek ihtilafı Müslüman dünyasına taşıma gayretlerinin boşa çıktığı belirtilmiştir.[48] Makalede, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin beklendiği, bununla birlikte Milli Mücadele sırasında halkın iradesine dayanan yönetim biçiminde yasama ve yürütmenin Meclis bünyesinde birleştirilmesine eleştirel olarak yaklaşıldığı, ancak dönemin şartlarına uygun olduğu da ifade edilmektedir.

Siyasi eğilim olarak yine merkezde yer alan Bergisch Gladbacher Volkszeitung'un 27 Eylül 1923 tarihli "*Türkiye Cumhuriyeti mi?*" başlıklı haberinde, TBMM'nin 24 Eylül tarihli kapalı oturumunda Anayasa'nın nihai şekline yönelik görüşmenin yapıldığı ve Anayasa taslağının Cumhuriyet

[47] **Deutsche Allgemeine Zeitung** 31 Temmuz 1921 tarihli "Angora, Jüngste Republik", s.5.

[48] Mümtaz Faslı, "Die neue Türkei", **Mannheimer General Anzeiger**, 28 Ağustos 1923, s.2.

idaresini ön gördüğü bildirilmiştir. Ayrıca Devlet'in başının Cumhurbaşkanı sıfatını taşıyacağı ve geniş yetkilerle donatılacağı bildirilmiştir.[49] Mustafa Kemal Paşa, zaten Wiener Neue Presse muhabiri Lazar'a 22 Eylül 1923 tarihinde verdiği demeçte, ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini açıkça ortaya koymuştu.[50] Böylece, Alman basını Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edileceğini bilmesine rağmen bunu en yetkili kişiden de duymuş oldular.

Merkeze yakın liberal eğilimli Kölnische Zeitung'un 08 Ekim 1923 tarihli "*Kurtulan İstanbul"* başlıklı haberinde Türklerin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde büyük bir zafer kazandıklarından övgüyle bahsedilmekte ve *"Sultan'ın yerine dünyevi konularda yetkisi olmayan ancak tüm İslâm âlemi tarafından İslam'ın başı olarak tanınan bir Halife bulunmaktadır"* denilmektedir.[51] Bilindiği üzere Meclis Başkanı, Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkili olmakla ve aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nun doğal başkanı olmakla beraber Devletin Başkanı olduğuna ilişkin bir yasal kayıt ve açıklık bulunmamakta idi.[52] Bu nedenle padişahlık kaldırıldıktan sonra Devlet Başkanlığı makamının halifeye geçeceği şeklinde yanlış bir kanı Cumhuriyet ilan edilene kadar Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarında dahi mevcuttu. Gazetedeki haberin *devamında "Yenilik, Muhammed'in öğretileriyle uyumlu olmayabilir, ancak günümüzün gereksinimlerine uymaktadır. Ayrıca şu ana kadar hemen hemen unutulmuş olan Türk sözcüğü hak ettiği yeri almıştır. Türk Devleti'nde daha önce diğer halkların nüfusu daha fazla iken şimdi Türk nüfusu daha fazla olmuştur. Özgüvendeki büyük bir artışla Türkler yeniden eski kutsal topraklarına adım atıyor. Son on yılda bazen Bulgarların bazen Yunanlıların eline geçen Edirne'de Türk bayrağı yeniden dalgalanmaktadır. Daha önce etkisi fazla olan yabancı elçilikler, temsilcilikler ve konsoloslukların savaş öncesine göre etkileri azalması üzerine İstanbul çok farklı bir şehir haline geldi. İstanbul'da da artık mahkemeler önünde yabancı Türk ayrımı kalmadı. Ayrıca aşağılayıcı kapitülasyon hükümleri de ebediyen kaldırıldı. Alman halkı Türklere en iyi dileklerini sunar ve yeni Türkiye'nin meşru özelliklerini koruyarak, ancak başkalarının isteklerini de dikkate alarak organik olarak daha iyi bir görünüme bürünmesi arzusunu ifade ediyor*." Burada özellikle milli ve laik esaslara dayanan tam bağımsız bir devletin kurulma

[49] **Bergisch Gladbacher Volkszeitung**, "Türkische Republik?", 27 Eylül 1923, s.2.

[50] Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, 1.b., Savaş Yay., Ankara, 1990, s.214.

[51] **Kölnische Zeitung**, "Kurtulan İstanbul", 08 Ekim 1923, s.6.

[52] Atatürk, **age.**, s.550.

hazırlıklarının yapıldığına ve Alman halkının bunu desteklemesine vurgu yapılmıştır.

Tarafsız Paderborner Anzeiger'in 09 Ekim 1923 tarihli "*Curzon'un Cenaze Konuşması*" başlıklı haberinde İngiliz kuvvetlerinin İstanbul'dan çekilmesi ile birlikte İngiltere'nin sömürgecilik politikasının başarısızlığa uğradığı ifade edilmektedir. Haberin bir bölümünde şu ifadeler yer almaktadır: "*Almanya'da yaşayan Türklerin İngiltere ile ilgili şu konuşmaları duyulmaktadır: Anavatanlarını parçalamak, bölmek ve güçsüz kılmak isteyen, tüm Yakın Doğu'ya hükmediyormuş gibi görünen bu ülke, ona karşı duyulan nefretten, yani İngiltere'ye karşı duyulan büyük öfkeden dolayı, açıkça bir alay konusu haline gelmiştir. Bu çevrelerde Hindistan'a, Mısır'a yönelik arzu ve ümitler, Arabistan ve Mezopotamya'nın kurtuluşuna yönelik temenniler ile İran ve Afganistan'ın genişleyen büyük İslami Federasyon'a bağlanması ve bunun başının da halifelik makamına getirilecek Mustafa Kemal'in olmasına yönelik istek ve umutlar açık bir şekilde dile getirilmektedir.*"[53] Bu yorumda Atatürk'ün bağımsızlık savaşıyla diğer ülkelere de örnek olduğu, ancak Mustafa Kemal'in halife olacağı şeklinde bir algının olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Alman basınında Cumhuriyet'in ilan edilmesi öngörülmekle birlikte biraz önce yer alan haberden de anlaşıldığı gibi halifeliğin kaldırılmasına pek ihtimal verilmediği ve halifenin aynı zamanda Devlet Başkanı olacağını bekledikleri görülmektedir. Bunda, özellikle yüzyıllardır dini esaslarla yönetilmeye alışmış bir toplumun iç dinamiklerinin göz önüne alındığı ve Türkiye'nin Cumhuriyet rejimine geçse bile devlet yapısının dini karakterden uzaklaşamayacağının beklendiği değerlendirilmektedir.

Siyasi eğilim olarak merkezde yer alan Dortmunder Zeitung'un 07 Ekim 1923 tarihli "*Türkiye Cumhuriyeti*" başlıklı haberinde; "*Halk Partisi "Türkiye Cumhuriyeti" adını onayladı ve Ankara'yı başkent olarak açıkladı*"[54] ifadesine yer verilmiştir. Saltanatın kaldırılmasından sonra 13 Ekim 1923 tarihinde TBMM tarafından başkentin İstanbul'dan Ankara'ya yer değiştirmesine karar verilmişti. Bu değişiklik stratejik nedenlere bağlı olmakla birlikte, sembolik olarak da aslında Cumhuriyet'in ilanına yönelik de bir işaretti.

Bununla birlikte siyasi eğilim olarak yine merkezde yer alan, Berg. Gladbacher Volkszeitung'un 17 Ekim 1923 tarihli "*Türkler*" başlıklı

[53] **Paderborner Anzeiger**, "**Curzons Grabrede**", 09 Ekim 1923, s.1.

[54] **Dortmunder Zeitung**, "**Türkische Republik**", 07 Ekim 1923, s.1.

haberinde[55] başkentin İstanbul'dan Ankara'ya yer değiştirmesinin Türkiye'nin yönünü Batı'dan Doğu'ya çevirdiği belirtilmiştir. Haberin içeriğinde:

"Ankara Milli Meclisi büyük bir çoğunlukla Ankara'yı başkent olarak belirledi.20 milletvekili çekimser oy kullandı. Bu karar hem ilginç hem de büyük önem taşımaktadır. Türkler bunu Sovyet Rusya'ya benzer şekilde gerçekleştirdi. Onlar da hükümet merkezini Petersburg'dan Moskova'ya taşımışlar ve Avrupa'ya açılan pencereyi kapatmışlardı. Rusya'nın hâlihazırdaki bu değişikliği bir anlam ifade etmese de Türkler için durum farklıdır. Ankara'daki en önemli oylamada 20 kişinin çekimser oy kullanması, İstanbul'un politik öneminin olduğunu, İslam dünyasının dini merkezi olarak anlam ifade ettiğini göstermektedir. Ancak Milli Meclis çoğunlukla Ankara için karar vermiş ve bu kararla Ankara onurlandırılmıştır...35.000 kişiden fazla olmayan nüfusuyla bu şehir dünyanın siyasi yönden büyük başkentleri arasına girmek üzere adım atmış ve Türklerin ülkelerinin kurtuluşu için yapacakları çalışmalar belirli bir dereceye ulaştığında yakın bir gelecekte dikkatleri üzerine çekecektir."[56] Kurulma aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinin olacağı yerin Cumhuriyet için önemli bir anlamı vardır. Meclis'te, hilafetin merkezi olduğu gerekçesiyle başkentin İstanbul olması gerektiğini savunanlar vardı. İsmet Paşa'ya göre Ankara'nın hükümet merkezi olması ve hilafet merkezinin İstanbul'da bulunması, ondan kurtulmak için ayrıca bir vasıta olacaktı.[57] Osmanlı Devleti'ne yıllarca baskı yapmaya alışmış, İstanbul'u kolayca tehdit ederek Osmanlı Devleti'ne istediklerini çoğu kez kabul ettirmiş olan başta İngiltere olmak üzere büyük devletler Ankara başkent olursa büyükelçi atamayacaklarını dahi açıklamışlardı.[58] Alman basınında çıkan haberde ise bu hususta yanlı bir ifadeden ziyade meclis kararı belirtilmiş, sadece batılı devletlerin bu duruma karşı olan olumsuz tutumlarına vurgu yapılmıştır.

Berg. Gladbacher Volkszeitung'da yer alan aynı haber şöyle devam etmektedir:

"Ankara'daki Meclis'in dış siyasetteki işlevi büyük bir aşamayı geride bırakmıştır. Yakın zamanda Ankara'dan gelen bilgilere göre Türkiye

---

[55] Bkz. EK-I.

[56] **Berg. Gladbacher Volkszeitung**, "Türken", 17 Ekim 1923, s.1.

[57] Eroğlu, **age.**, s.217.

[58] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1…**, s.366.

Cumhuriyeti Devleti'nin son Anayasası da hazırlanmaktadır. Bu Anayasa'nın geçici veya kalıcı bir karaktere sahip olması önemli değildir, asla inanılmayacak bir ülkenin demokrasi ve cumhuriyete geçişi gerçekleşmektedir ve buna saygı gösterilmesi gerekir. Yeni Anayasa esas olarak şunları içermektedir: "Türkiye, Cumhuriyet'i ilan etmektedir. Cumhurbaşkanı dört veya beş yıl için seçilir. Büyük Millet Meclisi yasama yetkisine sahiptir. Yürütme yetkisi Meclis'e karşı sorumlu olan bakanlara aittir, Senato işlevi gören bir Danışma Kurulu oluşturulacaktır. Üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır." Şimdiye kadar, Türkiye'nin Anayasası hakkında pek bir şey bilinmiyordu. Bu birkaç cümlenin içerdiği hususlar kesinlikle Cumhuriyet ile ilgilidir. Türklerin devlet ve anayasa konusundaki bu esaslı değişikliğe nasıl geldikleri insanın aklına takılıyor"[59]. Bu gazete haberinde Türkleri yakından tanıyan ve isteksiz bir şekilde Cumhuriyet rejimine geçmiş olan Almanların şu ana kadar mutlakiyet ve monarşi ile yönetilmeye alışmış bir toplumun Cumhuriyet'e geçişini büyük bir şaşkınlık ve hayranlıkla izlediği anlaşılmaktadır. Burada Almanya ile Türkiye arasındaki esas farklılık; Almanya'da Cumhuriyet'e geçişin, savaşın bitiminde yapılan ağır barış antlaşması sorumluluğunun sivil yönetime yüklenmek istenmesi, Türkiye'de ise Millî Mücadele'nin millet iradesine dayanmasında yatmaktadır.

Merkezde yer alan Berg. Gladbacher Volkszeitung'un 17 Ekim 1923 tarihli "*Türkler"* başlıklı aynı haberin devamında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen mücadele ve demokrasiye geçişin diğer ülkelere de örnek teşkil ettiğinden ve Türkiye'nin saygınlığını yeniden kazanmasından övgüyle bahsedilmektedir. Söz konusu haberde şu ifadeler yer almıştır: *"Her şeyden önce Türklerin Barış Sözleşmesi'ne karşı koyma hareketinin halk tarafından ve halktan bir adam tarafından organize edilmiş olduğu, hedefe doğru yönlendirildiği ve Sultan'ın bu savaşta hiçbir katkısının olmadığı söylenebilir. Böylece Ankara'daki Milli Meclis giderek daha fazla hukukun kalesi haline geldi ve demokrasi ve cumhuriyetin zeminini hazırladı. Kemal Paşa'ya daha önce padişahın sahip olmadığı yetkilerin verildiğinin de dikkate alınması gerekmektedir. Yine de Türk'ün en derin doğası demokratik anlayışa eğilimlidir. Sadece her zaman algılanamadı. Ön Asya ve Mısır, tarihi ve politik açıdan Dr. Albert Wirth tarafından ele alınmıştır. Şark konusundaki bilgisi tartışılmaz olan Yazar bu kitapta, Türklerin demokrasi eğilimlerini şu sözlerle ifade etmektedir: Türklerin en derin doğası demokrasi anlayışına eğilimlidir. Yüksek Asya'nın tüm halkları bu anlayıştan*

[59] **Berg. Gladbacher Volkszeitung**, "Türken", 17 Ekim 1923, s.1.

bir şeyler almıştır. …Wirth'e göre Anadolu Halkı tüm Türk Devleti'nin ana ve esas halkıdır. Başkent olan Ankara şimdi Anadolu'nun, Küçük Asya dediğimiz ülkenin merkezinde yer aldığından Almanya'nın onda dokuzu kadar bir alana sahip ülkenin kalbi artık doğru yere yerleşmiş olmaktadır… Ancak Kemal'in azmi Türkiye'ye saygınlığını yeniden kazandırdı ve sağlamlaştırdı.[60] Haberde, Türkiye'de millet egemenliğine vurgu yapıldıktan sonra Mustafa Kemal'e padişahtan daha fazla yetki verilmiş olması eleştirilmektedir. Burada dikkat edilecek husus, Meclis Hükümeti sisteminin tipik anlamda bir ihtilal veya olağanüstü hâl meclisleri olmasıdır.[61]

Berg. Gladbacher Volkszeitung'un 17 Ekim 1923 tarihli "Türkler" başlıklı haberinde ayrıca ekonomik durum hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

"Şaşırtıcı olan şey, Türkiye'nin finans durumunun iyi olmasıdır. Son on yılda yaşanan onca çatışmaya rağmen Türkiye Devleti'nin borcu bir milyar doların biraz üzerinde tutmaktadır. Bu, 1914 yılında yaklaşık 165 milyon Türk Lirası olup bunun %60'ı Fransa'ya, %21'i Almanya, %18'i İngiltere, Hollanda ve Belçika'ya idi. Dünya Savaşı'nda Türkiye oldukça tutumlu bir şekilde yönetilmişti. Her şeyden önce, Ankara'da sınırsız miktarda kâğıt parayı etrafa saçma hatasından kaçınmak gerekir. Sadece 155 milyon Türk Lirası kâğıt para basılmıştı. Türkiye özellikle Almanya'nın ilgisini hak ediyor. Eskiden çok kolay küçümsediğimiz bu ülkeden bazı yönlerden öğrenebileceğimiz şeyler var."[62] Doğrudan Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili olmasa da dolaylı olarak millet egemenliğine dayanan bir yönetimde şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi hususların uygulanması sayesinde ekonomik durumdaki iyileşmeye duyulan hayranlık Alman basınında ifade edilmiştir.

Sol eğilimli Sosyal Demokrat Parti yayın organı Vorwärts gazetesi ise 10 Nisan 1923 tarihli "*Türk Seçim Hareketi*" başlıklı haberinde, Mustafa Kemal tarafından yeni kurulan Halk Partisi'nin programının belirlendiğini, bu kapsamda, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, 1 Ocak 1922'de alınan kararla, bir kişinin hâkimiyetinin kaldırılmasının değişmez olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ülkede düzen ve güvenliğin sağlanması ile yargının hızlı bir şekilde işlemesi gerektiği, bunun yanında alt yapıyla ilgili gelişmelerin parti programına dâhil edildiği, Türkiye'deki yabancı okullarda

[60] **Berg, Gladbacher Volkszeitung**, "Türken", 17 Ekim 1923, s.1.

[61] Eroğlu, **age.**, s.224.

[62] **Berg, Gladbacher Volkszeitung**, "Türken", 17 Ekim 1923, s.1.

en azından Türkçe, Tarih, Coğrafya dersi öğretmenlerinin Türk olmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir.[63] Gazetenin özellikle milli egemenliğe ve milli eğitime vurgu yaptığı görülmektedir.

Cumhuriyet'in ilanından önce konuya ilişkin olarak Alman basınında çıkan haber ve yorumlardan Türkiye'de Cumhuriyet rejimine geçişin aslında bir sürpriz olmadığı, bunun beklendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilanına yönelik olarak Alman basınında Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, öncesine göre daha az yer verildiği görülmüştür.

Cumhuriyet'in ilanından sonra tarafsız Dortmunder Zeitung'un 02 Kasım 1923 tarihli "*Türkiye Cumhuriyeti*" başlıklı haberinde:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun dönüşüm dolu tarihi yeni bir sayfa açtı. Ankara'daki Milli Meclis Türkiye'nin yönetim şeklini Cumhuriyet olarak ilan etti ve Mustafa Kemal'in ilk Cumhurbaşkanı olduğunu duyurdu. Devletin başkentinin Ankara olarak değiştirilmesi, mevcut iktidarın Türkiye'nin politik yönünü tekrar doğuya çevirmek istediğini göstermektedir. Ayrıca İstanbul için zorlu ve büyük bir azimle yürütülen mücadele çelişkili olarak görülebilmektedir. İstanbul ve Edirne her şeyden önce Osmanlı geleneğinin devam ettiği İslam'ın kutsal yerleridir. İstanbul aynı zamanda yüzyıllar boyunca Sultan olarak imparatorluğun başı da olan halifenin konuş yeridir. Yeni Türkiye doğduğunda saltanat da yok oldu. Abdülhamit son Halife Sultan idi, kendisinden sonra gelenler ise sadece gölge imparator idiler. Saltanat sadece despotizm olarak, kendi yasasıyla sınırladığı bir despotizm olarak düşünülmelidir. Abdülhamit'in devrilmesinden sonra Jön Türkler Batı'dan bazı anayasal kavramları kopyalayan bir imparatorluktan daha fazlasını yapmak istediler. İttifak Devletleri ile savaşa girme kararı zekice bir karardı. Müttefikler savaşı kaybedince Türkiye de kaybetti. Türkiye tarafsız kalsa nasıl olurdu? Müttefikler ona kurtlar gibi saldıracak, onu parçalara ayıracaktı ki Mustafa Kemal'in milli enerjisi bile Ankara'yı kurtaramayacaktı. Mustafa Kemal alınacak yerlerden yardım aldı. Avrupa dışına itildi, İmparatorluk'tan geriye Anadolu yaylalarından sadece bir parça kaldı. İtilaf Devletleri'nin hiçbiri diğerine Başkent ve Çanakkale'yi bahşetmediğinden İstanbul'da müşterek bir yönetim kurdular. Rusya da olsaydı, İstanbul'a sahip olmak için yeni bir savaş başlardı. Mustafa Kemal büyük bir beceri ile İtilaf Devletleri'nin Küçük Asya'ya yönelik ilgi alanlarındaki çatışmaları kullandı. Halkından, Avrupa savaşında gösterdiklerinden daha büyük fedakârlıklar talep etti. Halk ta ona karşılığını

[63] **Vorwärts**, "Türkische Wahlbewegung", 10 Nisan 1923, s.3.

verdi. Bugün Türkiye özgür ve bağımsız bir devlet. Halife İstanbul'da ve Osmanlı Hanedanı'nın yerinde kalıyor. Böylece Cumhuriyet, İslam âlemi üzerindeki ruhani hâkimiyeti sürdürüyor, İngiltere ise halifeliği sözde Arabistan'a taşıma gayreti içindedir."[64] Haberde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal'in üstün nitelikleri, Türk Milleti'nin vatana bağlılığına yönelik övgü dolu sözler sarf edilmektedir. Daha önce olduğu gibi yine başkentin taşınması konusu haber konusu yapılmıştır.

Almanya Sosyal Demokrat Parti basın organı Vorwärts gazetesinin 07 Kasım 1923 tarihli "Padişahlıktan Cumhurbaşkanlığına" başlıklı haberinde[65]:

"*Bir zamanlar dünyanın her şeye gücü yeten hükümdarları olan Sultan ve Halifenin tahtında şimdi artık bir Cumhurbaşkanı oturmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi ve en büyük güçleri bu makamda birleştirmektedir. O aynı zamanda Devlet Başkanı, Kabinenin Başkanı, Yasama Organının Başkanı ve Halk Partisi Başkanı. Bu nedenle, muhaliflerinin, O'nun Cumhurbaşkanı unvanı altında padişahların kudretine sahip olduğunu iddia etmeleri tamamen yanlış değil. Ne de olsa, basit bir general ve vatandaşın, İslam'ın en yüksek siyasi ve dini gücünü bu kadar uzun süre elinde bulunduran romantik saltanat ailesinin halefi olması garip bir olgu. Osmanlı Hanedanı'nın son Sultanı mülteci olarak Boğaz'ı terk ettiğinde Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman'ın monarşisisinin yerini basit bir Cumhuriyet'in alması son derece inanılmaz görünüyordu. Times dergisinin bir baş makalesinde, Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığının, Doğu'nun tüm dünya görüşü üzerinde muhtemelen büyük etkiye sahip olacağı ifade edilmektedir. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiğinden beri yeryüzünde Peygamber'i temsil eden "Halife", "Allah'ın gölgesi" ve Türk Sultan olarak, daima aynı kişi oldu. Gerçi halifelik yine kaldı, ancak tek görevi Cuma namazlarını kıldırmak olan yetkisiz bir kukla haline geldi. Osmanlı Hanedanı'nda kalıtsal olarak geçen ve 600 yıl süren saltanat yok oldu. Türk hükümdarlarının dini güçleri kayboldu ve bunun sonuçları da öngörülememektedir."*[66]Gazete haberinde, Mustafa Kemal'in biraz önce Berg. Gladbacher Volkszeitung'un haberinde de yer aldığı gibi padişahlık veya diktatörlüğü devam ettireceği ima edilmiştir. Sol eğilimli olan bu gazete Türkiye'nin sadece şeklen Cumhuriyet rejimine geçeceğini aslında monarşi sisteminin devam edeceğini değerlendirmektedir.

---

[64] **Dortmunder Zeitung**, "Republik Türkei", 02 Kasım 1923, s.2.

[65] Bkz. EK-2.

[66] **Vorwärts**, "Vom Sultan zum Präsidentschaft", 07 Kasım 1923, s.2.

Muhafazakâr Deutsche Allgemeine Zeitung'un 9 Aralık 1923 tarihli sayısında Mustafa Nermi tarafından kaleme alınan makalede[67] şöyle ifade edilmektedir:

"…Yeni Türkiye'nin devlet gelişiminin nihai anayasal şeklini alması için zaman içinde daha birçok formalitenin yerine getirilmesi gerekiyordu. Yeni hükümet merkezi konusunu ve yeni Devlet'in adını hatırlıyoruz. 14 Ekim 1923'te Ankara başkent olarak ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti Mustafa Kemal Paşa'nın Devlet Başkanlığı'yla birlikte halkın büyük coşkusu arasında ilan edildi. Böylece 1288 yılından beri mevcut olan monarşi rejimi kaldırılmış oldu. Yeni Cumhuriyet, Batı anlayışının kesin bir zaferi anlamına gelmektedir. Şüphesiz Türk yönetimi başlangıçtaki güçlüklerin üstesinden gelecek ve saygın ve sağlam bir mevcudiyet oluşturacaktır, çünkü bu olgulardan ortaya çıkmıştır. Yeni Cumhuriyet'in Asya ve Afrika üzerindeki etkisi Avrupa'daki Fransız Devrimi'nden çok daha fazla olmuştur. Bu sayede Asya ve Afrika'daki halklar özgür olabileceklerini öğrenmiş oldular. Bu açıdan bakıldığında Türk Devrimi boyun eğdirilen halkların hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. İtilaf Devletleri'nden ünlü bir devlet adamının "savaşın iyi yanları vardır çünkü gerçeklere dikkat çeker" sözü. Türkiye için beklenmeyen bir dirilişin işaretiydi."[68] Almanya'da Cumhuriyet rejimine geçiş konusunda isteksiz olan sağ kesime ait Deutsche Allgemeine Zeitung'un bu haberinde milli bir devlet kurulması ve mazlum ülkelere örnek olması vurgulanmıştır.

Tarafsız Aachener Anzeiger gazetesinin 3 Kasım 1923 tarihli sayısında "Türkiye Cumhuriyeti" başlıklı haberinde Osmanlı İmparatorluğu yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu, yeni Devlet'in Cumhurbaşkanı'nın Mustafa Kemal Paşa olduğu, başkentinin Ankara olarak değiştirildiği, halifeliğin sadece dini hüviyetinin olduğu ve İstanbul'da ikamet edeceği ifade edildikten sonra, özellikle atılan modernleşme adımlarına dikkat çekilmiştir. Haberde *"…Mustafa Kemal Paşa kendisi tarafından kurulan Halk Partisi Başkanlığı'nı da yürütmektedir ve çiftçiler lehine bir vergi reformu, nadasa bırakılan arazinin endüstriyel olarak işletilmesi ile alınacak bir dizi sosyal önlemleri ilan etti. Yasamanın ve idari işleyişin keskin bir şekilde modernizasyonu ile bağlantılı olarak modern oy hakkı ve kadınların oy kullanma hakkını içeren bu çağdaş program*

[67] Bkz. EK-3.

[68] Mustafa Nermi, "Die türkische Republik", **Deutsche Allgemeine Zeitung**, 9 Aralık 1923, s.9.

Türkiye'nin artık nihai olan yeni Hükümeti için sakin ve istikrarlı bir gelişme sağlamaktadır.'"[69] *ifadesine yer verilmiştir.*

Merkezde yer alan liberal eğilimli Kölnische Zeitung'un 20 Aralık 1923 tarihli "Ha*lifelik ve Cumhuriyet*" başlıklı haberinde özetle, Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte özellikle hilafet ve saltanatın birlikte devam etmesini isteyen halkın tamamını memnun etmediği ifade edilmekte ve şöyle devam etmektedir; *"İslâm hiçbir şekilde kültüre düşman değildir, ancak diğer kültürlerle temastan korkmaktadır. Ankara tarafından yapılan yenilikler bir karşı koyma ve karşıtlığın olabileceği kadar çok büyük derecede olmuştu… Kadınlara, yabancılar örnek alınarak hakların verilmesini herkes onaylamamaktadır. Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması birçok özel çıkara zarar vermektedir, ayrıca bir zamanlar her şeye gücü yeten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Abdülhamid'in devrilmesiyle ilerleme yolunu açtığına ve şimdi omuzlarında yükselenlere güç ve nüfuz bırakmak için kenara çekilmesi gerektiğine inanan hatırı sayılır sayıda üyesi bulunmaktadır. Yabancı entrikaların yardımıyla bu temel muhalefet tohumlarını geliştirmek zor değil. Ankara Hükümeti'nin tarafsız sermayeyi veya en azından dünyanın hiçbir yerinde İslam'a karşı olmayan güçleri ülkenin zenginliğinin inşası ve gelişmesi için kullanma eğilimi, yakın zamana kadar Anadolu'yu kendilerinin ilgi alanı olarak gören Batı Avrupa kültür taşıyıcılarının hoşuna gitmemektedir. Bu koşulların bir sonucu olarak Mustafa Kemal dikkat çeken bir muhalefet geliştirmiştir…"*[70] Gazetede yer alan haberde saltanat ve hilafetin devamını isteyen, modernleşmenin önünde bir kitlenin olduğuna dikkat çekilmektedir.

Fritz Hartung'un Weltwirtschaftliches Archiv'de 1924 yılında yayımlanan bir makalesinde Türklerin emperyalist ülkelere karşı yürüttüğü mücadeleden ve Lozan Barış Antlaşması'yla Sevr Antlaşması'nın nasıl geçersiz kılındığından bahsedildikten sonra şöyle devam etmektedir: "*Henüz çözüme kavuşturulmamış meseleler bir yana, Lozan Barışı'nın Doğu Sorunu'nu bitirmediği kesindir. Hatta bunun şimdi gerçekten başladığını bile söyleyebiliriz. İslam canlandı; bu, İslam ülkelerinde, İran ve Afganistan'da olduğu gibi İngiliz sömürgelerinde de her yerde hissediliyor. Ancak içeride kalıcı bir canlanma yeteneğine sahip olup olmadığı, modern hükümet biçimlerine tahammül edip edemeyeceği, Ankara'daki Türklerin saltanatın kaldırılması ve halifenin dini görevlerle sınırlandırılması*

[69] **Aachener Anzeiger politisches Tageblatt**, "Die türkische Republik" 3 Kasım 1923, s.1.

[70] **Kölnische Zeitung**, "Kalifat und Republik", 20 Aralık 1923, s.2.

deneyinin başarılı olup olmayacağı, tüm bunlar şimdilik karanlık."[71] Aslında bu ifadelerin Almanya'nın başlangıçta bahsedilen Cumhuriyet rejimine geçişte isteksizliğinin Türkiye için de geçerli olacağı gibi yanlış bir algıya dayandığı değerlendirilmektedir.

[71]Fritz Hartung, Chronik der Weltpolitik, **Weltwirtscaftliches Archiv**, 20.Band, ss.232-233, https://www.jstor.org/stable/40415921,

SONUÇ

Millî Mücadele kazanıldıktan sonra Lozan Antlaşması ile bağımsız bir devlet olma yolunda büyük bir adım atılmıştır. Sadece devletin şeklinin ne olacağı hem içeride hem de dışarıda büyük bir merak konusuydu. Resmi olarak ilan edilmemekle birlikte aslında bir Cumhuriyet rejimine doğru gidilmekteydi.

Bu konu diğer yabancı basın organlarında olduğu gibi Alman basınında da yakından takip edilmekteydi. O dönemde karışıklık içinde bulunan Almanya'daki basın kendi cumhuriyet rejimini çok benimsememişti. Basının çoğunluğu tarafsız ve merkezde yer almakta, bunu sağ ve muhafazakâr partileri destekleyen basın ve en az da sol partileri destekleyen basın takip etmekteydi.

Cumhuriyet'in ilanına yönelik haberler aynı sıralamaya göre en çok tarafsız basında, daha sonra sağ basında ve en az da sol basında yer almıştır. Komünist partileri destekleyen basında Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili bir habere rastlanmamıştır. Bunda Türkiye'nin komünizm rejimini seçmemesinin etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiği günlerde Almanya'da iç karışıklıklar yaşanıyordu.[72] Aşırı sağcı Nazi Partisi'nin önde gelen basın organı olan Völkischer Beobachter gazetesine, Hitler'in başarısız darbe girişimi sonucunda, 1923 yılı Kasım ayı başından itibaren yayım yasağı getirilmişti. Gazete ancak 1925 yılında tekrar yayım faaliyetine başlamıştır.[73] Dolayısıyla Nazi Partisi'ni destekleyen bu gazetede Cumhuriyet'in ilanına yönelik haber görmek de mümkün olmamıştır.

Tüm eğilimlere ait gazetelerde Mustafa Kemal önderliğinde yürütülen Millî Mücadele ve bağımsızlık savaşından övgü ile bahsedilmektedir. Sağ eğilimli gazeteler hariç; gazetelerin genelinde ağırlıklı olarak, başkentin Ankara olması, hilafet makamının devlet başkanlığı ile birlikte yürütüleceği, Mustafa Kemal'in saltanatı devam ettireceği ve başına geçeceği, Cumhuriyet'in şeklen olacağı konusunda bir algının olduğu görülmektedir.

Sağ eğilimli gazetelerde genel olarak eleştirel bir husus görülmemiştir. Millî Mücadele ve ardından Cumhuriyet'in ilan edilmesi takdirle karşılanmış, ayrıca mazlum ülkelere örnek teşkil ettiği vurgulanmıştır. Bu konuda özellikle Almanya'nın savaştan yenik çıkmasından sonra imzaladığı

---

[72] Fulbrook, **age.**, s.163.

[73] Stöber, **age.**, s.253.

Versay Antlaşması'nın ağır koşullarına boyun eğmesi, Türkiye'nin ise bağımsızlık savaşı vermesinin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Sol eğilimli gazetelerin Cumhuriyet'in ilanına genellikle eleştirel yönden yaklaştığı görülmektedir. Hakimiyetin kayıtsız şartsız Türk Milleti'ne ait olduğu vurgulanmıştır. Ancak yazılarda Cumhuriyet rejimi küçümsenmekte, Mustafa Kemal'e padişahlara verilmeyen yetkinin verilmesi ve hilafetin etkisizleştirilmesine yönelik eleştirel haberlere yer verilerek Türkiye'nin sadece şeklen Cumhuriyet rejimine geçeceği ifade edilmekte, Mustafa Kemal'in Osmanlı Hanedanı'nın halefi olacağı belirtilmektedir.

Tarafsız basında hem eleştirel hem de övgüye yer veren ifadeler bulunmaktadır. 1921 Anayasası'na göre yasama ve yürütme faaliyetlerinin TBMM bünyesinde toplanması, Mustafa Kemal'e fazla yetki verildiği, padişahın yerine halifenin geçeceği, bu halifenin de Mustafa Kemal olabileceği, başkentin Ankara olmasıyla Türkiye'nin yönünün Batı'dan Doğu'ya yöneleceğine yönelik eleştirel yazılar yer almıştır. Bunun yanında, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele, milli bir devlet kurulması, kapitülasyonların kaldırılmasıyla tam bağımsız bir devletin kurulması, Türkiye'nin Cumhuriyet rejimine geçmesi, kadınlara haklarının verilmesiyle modern bir devletin kurulması hususlarında övgü dolu yazılar da yer almıştır.

Türkiye ve Türkleri yakından tanıyan Alman basını rejim değişikliği olacağını Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren ve 1921 Anayasası'nda yer alan hükümlerden anlamışlardır. Çıkan haberlerden bu kadar büyük radikal değişiklikleri beklemedikleri ve hayranlıkla izledikleri anlaşılmaktadır. Ancak eleştirel haber ve yorumlardan, Osmanlı Devleti'ni tanıyan ve bir dönem sıkı iş birliği içinde olan Almanya'ya ait basının o dönemde Mustafa Kemal'in özellikle düşünce yapısını, demokrasiye olan inancı ve bağlılığını, ileri görüşlülüğünü yeterince değerlendiremediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Aachener Anzeiger politisches Tageblatt

Berg. Gladbacher Volkszeitung

Deutsche Allgemeine Zeitung

Dortmunder Zeitung

Kölnische Zeitung

Mannheimer General Anzeiger

Paderborner Anzeiger

Völkischer Beobachter

Vorwärts

Zeitschrift für Politik

Kitaplar

Arı, Kemal, **Türk Devrim Tarihi-2**, İleri Yay., İzmir, 2012.

Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay., İstanbul, 2009.

Atatürk, M. Kemal, **Nutuk**, 1.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1,** 4.b., Zeus Yay., İzmir, 2008.

Aybars, Ergün, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, 2.b., İleri Yay., İzmir.

Aybars, Ergün, **Atatürkçülük ve Modernleşme Tarih Dizisi 3**, 2. b., Zeus Yay., İzmir.

Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, 1. b., Savaş Yay., Ankara, 1990.

Fischer, Heinz Dietrich, **Handbuch der deutschen Presse**, Droste Yay., Düsseldorf, 1981.

Fulbrook, Mary, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Boğaziçi Üni.Yay.İstanbul, 2011.

Kılıç, Sezen, "**Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933-1945),** ATAM Yay.,Ankara, 2010.

Storer, Colin, **Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi**, 2.b., İletişim Yay., İstanbul, 2015.

Stöber, Rudolf, **Deutsche Pressegeschichte**, 3.b., UVK Verlag, Münih, 2014.

Makaleler

Çelik, Recep, "I. Dünya savaşı sonrası Türk Alman ilişkilerinde benzer yönler ve durumlar", **Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu** (8-10 Ekim 2009), Konya İl Kültür Turizm Müd. Yay., Konya, 2010.

Faslı, Mümtaz, "Die neue Türkei", **Mannheimer General Anzeiger**, 28 Ağustos 1923.

Mermi, Mustafa, "Die türkische Republik", **Deutsche Allgemeine Zeitung**, 9 Aralık 1923.

Yılmaz Nihat, Weimar Dönemi ve Öncesinde Meydana Gelen Siyasi Çekişmeler ve Ekonomik Krizlerin Alman Sosyal Demokrat Partisi Bağlamında Bir Değerlendirmesi, **Sosyal Bilimler Dergisi** / C XV, S 1 (2013).

Yüksel, Ufuk S., Weimar Cumhuriyeti'nde Almanya Sosyal Demokrat Partisi – Almanya Komünist Partisi İkiliğinin Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin Yükselişindeki Rolü, **Alternatif Politika**, C 13 (2) (2021).

İnternet Kaynakları

Hartung Fritz, "Chronik der Weltpolitik", **Weltwirtscaftliches Archiv**, 20.Band, https://www.jstor.org/stable/40415921 (Erişim 05.11.2023)

https://zeitpunkt.nrw/ulbbn/periodical/titleinfo/4368546 (Erişim 05.11.2023)

EKLER

EK-I: 17 Ekim 1923 tarihli Berg. Gladbacher Volkszeitung gazetesi s.1'de yer alan "Türkler" başlıklı haber

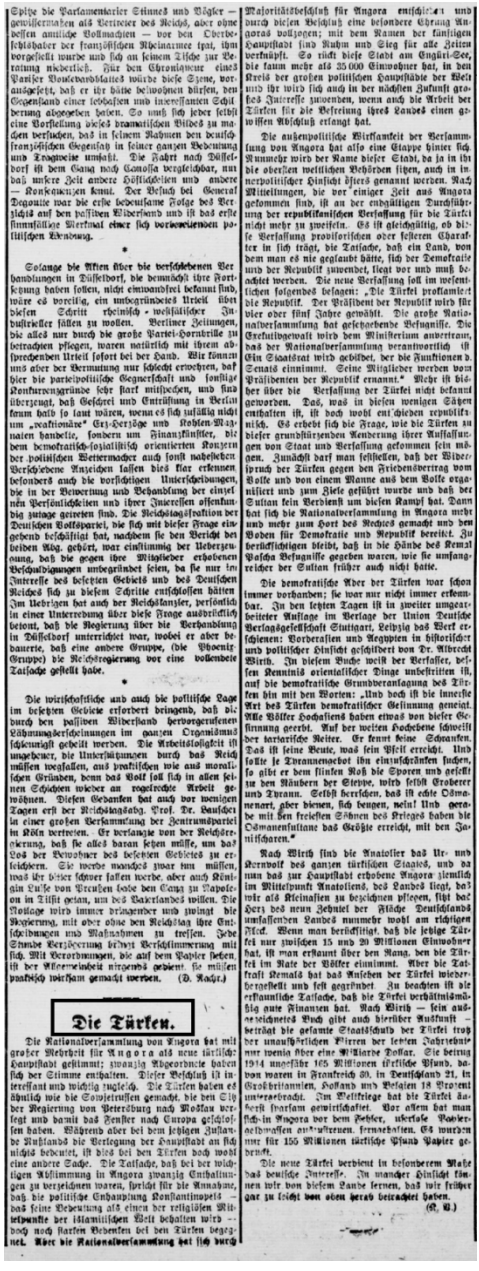

Spitze die Parlamentarier Stinnes und Vögler — gewissermaßen als Vertreter des Reichs, aber ohne dessen amtliche Vollmachten — vor den Oberbefehlshaber der französischen Rheinarmee trat, ihm vorgestellt wurde und sich an seinem Tische zur Beratung niederließ. Für den Chronisten eines Pariser Boulevardblattes würde diese Szene, vorausgesetzt, daß er ihr hätte beiwohnen dürfen, den Gegenstand einer lebhaften und interessanten Schilderung abgegeben haben. So muß sich jeder selbst eine Vorstellung dieses dramatischen Bildes zu machen versuchen, das in seinem Rahmen den deutsch-französischen Gegensatz in seiner ganzen Bedeutung und Tragweite umfaßt. Die Fahrt nach Düsseldorf ist dem Gang nach Canossa vergleichbar, nur daß unsere Zeit andere Höflichkeiten und andere — Konsequenzen kennt. Der Besuch bei General Degoutte war die erste bedeutsame Folge des Verzichts auf den passiven Widerstand und ist das erste sinnenfällige Merkmal einer sich vorbereitenden politischen Wendung.

*

Solange die Akten über die verschiedenen Verhandlungen in Düsseldorf, die demnächst ihre Fortsetzung haben sollen, nicht einwandfrei bekannt sind, wäre es voreilig, ein unbegründetes Urteil über diesen Schritt rheinisch-westfälischer Industrieller fällen zu wollen. Berliner Zeitungen, die alles nur durch die große Parteibrille zu betrachten pflegen, waren natürlich mit ihrem absprechenden Urteil sofort bei der Hand. Wir können uns aber der Vermutung nur schlecht erwehren, daß hier die parteipolitische Gegnerschaft und sonstige Konkurrenzgründe sehr stark mitsprechen, und sind überzeugt, daß Geschrei und Entrüstung in Berlin kaum halb so laut wären, wenn es sich zufällig nicht um „reaktionäre" Ost-Herrlige und Roßbach-Mannen handelte, sondern um Finanzkünstler, die dem demokratisch-sozialistisch orientierten Konzern der politischen Wettermacher auch sonst nahestehen. Verschiedene Anzeichen lassen dies klar erkennen besonders auch die vorsichtigen Unterschätzungen, die in der Bewertung und Behandlung der einzelnen Persönlichkeiten und ihrer Interessen offenkundig zutage getreten sind. Die Reichstagsfraktion der Deutschen Volkspartei, die sich mit dieser Frage eingehend beschäftigt hat, nachdem sie den Bericht der beiden Abg. gehört, war einstimmig der Ueberzeugung, daß die gegen ihre Mitglieder erhobenen Beschuldigungen unbegründet seien, da sie nur im Interesse des besetzten Gebiets und des Deutschen Reiches sich zu diesem Schritte entschlossen hätten Im Uebrigen hat auch der Reichskanzler, persönlich in einer Unterredung über diese Frage ausdrücklich betont, daß die Regierung über die Verhandlung in Düsseldorf unterrichtet war, wobei er aber bedauerte, daß eine andere Gruppe, (die Phoenix Gruppe) die Reichsregierung vor eine vollendete Tatsache gestellt habe.

*

Die wirtschaftliche und auch die politische Lage im besetzten Gebiete erfordert dringend, daß die durch den passiven Widerstand hervorgerufenen Lähmungserscheinungen im ganzen Organismus schleunigst gehoben werden. Die Arbeitslosigkeit ist ungeheuer, die Unterstützungen durch das Reich müssen wegfallen, aus praktischen wie aus moralischen Gründen, denn das Volk soll sich in allen seinen Schichten wieder an regelrechte Arbeit gewöhnen. Diesen Gedanken hat auch vor wenigen Tagen erst der Reichstagsabg. Prof. Dr. Bauschen in einer großen Versammlung der Zentrumspartei in Köln vertreten. Er verlangte von der Reichsregierung daß sie alles daran setzen müsse, um das Los der Bewohner des besetzten Gebietes zu erleichtern. Sie werde manches zwar tun müssen, was ihr bitter schwer fallen werde, aber auch Bismarck Lutze von Preußen habe den Gang zu Canossa in Kauf getan, um des Vaterlandes willen. Die Notlage wird immer dringender und zwingt die Regierung, mit oder ohne den Reichstag ihre Entschließungen und Maßnahmen zu treffen. Jede Stunde Verzögerung bedeutet Verschlimmerung mit sich. Mit Verordnungen, die auf dem Papier stehen, ist der Allgemeinheit nirgends gedient. Sie müssen praktisch wirksam gemacht werden. (D. Nachr.)

Die Türken.

Die Nationalversammlung von Angora hat mit großer Mehrheit für Angora als neue türkische Hauptstadt gestimmt; zwanzig Abgeordnete haben sich der Stimme enthalten. Dieser Beschluß ist interessant und wichtig zugleich. Die Türken haben es ähnlich wie die Sowjetrussen gemacht. Sie den Sitz der Regierung von Petersburg nach Moskau verlegt und damit das Fenster nach Europa geschlossen haben. Während aber bei dem jetzigen Zustande Rußlands die Verlegung der Hauptstadt an sich nichts bedeutet, ist dies bei den Türken doch wohl eine andere Sache. Die Tatsache, daß bei der wichtigen Abstimmung in Angora zwanzig Enthaltungen zu verzeichnen waren, spricht für die Annahme, daß die politische Enbauptung Konstantinopels — das seine Bedeutung als einen der religiösen Mittelpunkte der islamitischen Welt behalten wird — doch noch starken Bedenken bei den Türken begegnet. Aber die Nationalversammlung hat sich durch Majoritätsbeschluß für Angora entschieden und durch diesen Beschluß eine besondere Ehrung Angoras vollzogen; mit dem Namen der künftigen Hauptstadt sind Ruhm und Sieg für alle Zeiten verknüpft. So nicht diese Stadt am Enguri-See, die kaum mehr als 35 000 Einwohner hat, in den Kreis der großen politischen Hauptstädte der Welt und ihr wird sich auch in der nächsten Zukunft großes Interesse zuwenden, wenn auch die Arbeit der Türken für die Befreiung ihres Landes einen gewissen Abschluß erlangt hat.

Die außenpolitische Wirksamkeit der Versammlung von Angora hat also eine Etappe hinter sich. Nunmehr wird der Name dieser Stadt, die ja in ihr die obersten weltlichen Behörden sitzen, auch in innerpolitischer Hinsicht öfters genannt werden. Nach Mitteilungen, die der einiger Zeit aus Angora gekommen sind, ist an der endgültigen Durchführung der republikanischen Verfassung für die Türkei nicht mehr zu zweifeln. Es ist gleichbältig, ob diese Verfassung provisorischen oder festeren Charakter in sich trägt, die Tatsache, daß ein Land, von dem man es nie geglaubt hätte, sich der Demokratie und der Republik zuwendet, liegt vor und muß beachtet werden. Die neue Verfassung soll im wesentlichen folgendes besagen: „Die Türkei proklamiert die Republik. Der Präsident der Republik wird für vier oder fünf Jahre gewählt. Die große Nationalversammlung hat gesetzgebende Befugnisse. Die Exekutivgewalt wird dem Ministerium anvertraut, das der Nationalversammlung verantwortlich ist Ein Staatsrat wird gebildet, der die Funktionen d. Senats einnimmt. Seine Mitglieder werden vom Präsidenten der Republik ernannt." Mehr ist bisher über die Verfassung der Türkei nicht bekannt geworden. Das, was in diesen wenigen Sätzen enthalten ist, ist doch wohl entschieden republikanisch. Es erhebt sich die Frage, wie die Türken zu dieser grundstürzenden Wendung ihrer Auffassungen von Staat und Verfassung gekommen sein mögen. Zunächst darf man feststellen, daß der Widerspruch der Türken gegen den Friedensvertrag vom Volke und von einem Manne aus dem Volke organisiert und zum Ziele geführt wurde und daß der Sultan kein Verdienst um diesen Kampf hat. Dann hat sich die Nationalversammlung in Angora mehr und mehr zum Hort des Rechtes gemacht und den Boden für Demokratie und Republik bereitet. Zu berücksichtigen bleibt, daß in die Hände des Kemal Pascha Befugnisse gegeben waren, wie sie umfangreicher der Sulten früher auch nicht hatte.

Die demokratische Aber der Türken war schon immer vorhanden; sie war nur nicht immer erkennbar. In den letzten Tagen ist in zweiter umgearbeiteter Auflage im Verlage der Union Deutsche Verlagsgesellschaft Stuttgart, Leipzig das Werk erschienen: Vorderasien und Aegypten in historischer und politischer Hinsicht geschildert von Dr. Albrecht Wirth. In diesem Buche weiß der Verfasser, dessen Kenntnis orientalischer Dinge unbestritten ist, auf die demokratische Grundveranlagung des Türken hin mit den Worten: „Und doch ist die innerste Art des Türken demokratischer Gesinnung geneigt. Alle Völker Hochasiens haben etwas von dieser Gesinnung geerbt. Auf der weiten Hochebene schweift der tatarische Reiter. Er kennt keine Schranken. Das ist seine Beute, was sein Pfeil erreicht. Und sollte je Tyrannenmacht ihn einzuschränken suchen, so gibt er dem flinken Roß die Sporen und geselft zu den Räubern der Steppe, wird selbst Eroberer und Tyrann. Selbst herrschen, das ist echte Osmanenart, aber dienen, sich beugen, nein! Und gerade mit den freiesten Söhnen des Friedens haben die Osmanensultane das Größte erreicht, mit den Janitscharen."

Nach Wirth sind die Anatolier das Ur- und Kernvolk des ganzen türkischen Staates, und da nun das zur Hauptstadt erhobene Angora ziemlich im Mittelpunkt Anatoliens, des Landes liegt, das wir als Kleinasien zu bezeichnen pflegen, sitzt das Herz des neun Zehntel der Fläche Deutschlands umfassenden Landes nunmehr wohl am richtigen Fleck. Wenn man berücksichtigt, daß die jetzige Türkei nur zwischen 15 und 20 Millionen Einwohner hat, ist man erstaunt über den Rang, den die Türkei im Rate der Völker einnimmt. Aber die Tatkraft Kemals hat das Ansehen der Türkei wiederhergestellt und fest gegründet. Zu beachten ist die erstaunliche Tatsache, daß die Türkei verhältnismäßig gute Finanzen hat. Nach Wirth — sein ausgezeichnetes Buch gibt auch hierüber Auskunft — beträgt die gesamte Staatsschuld der Türkei trotz der unaufhörlichen Kriegen der letzten Jahrzehnte nur wenig über eine Milliarde Dollar. Sie betrug 1914 ungefähr 165 Millionen türkische Pfund, davon waren in Frankreich 30, in Deutschland 21, in Großbritannien, Holland und Belgien 18 Prozent untergebracht. Im Weltkriege hat die Türkei äußerst sparsam gewirtschaftet. Vor allem hat man sich in Angora vor dem Fehler, übertrie Papiergeldmassen auszudrucken, fernzuhalten. Es wurden nur für 155 Millionen türkische Pfund Papier gedruckt.

Die neue Türkei verdient in besonderem Maße das deutsche Interesse. In mancher Hinsicht können wir von diesem Lande lernen, das wir früher gar zu leicht von oben herab betrachtet haben.

(E. Z.)

EK-2: 07 Kasım 1923 tarihli Vorwärts gazetesi s.2'de yer alan "Padişahlık'tan Cumhurbaşkanlığı'na" başlıklı haber

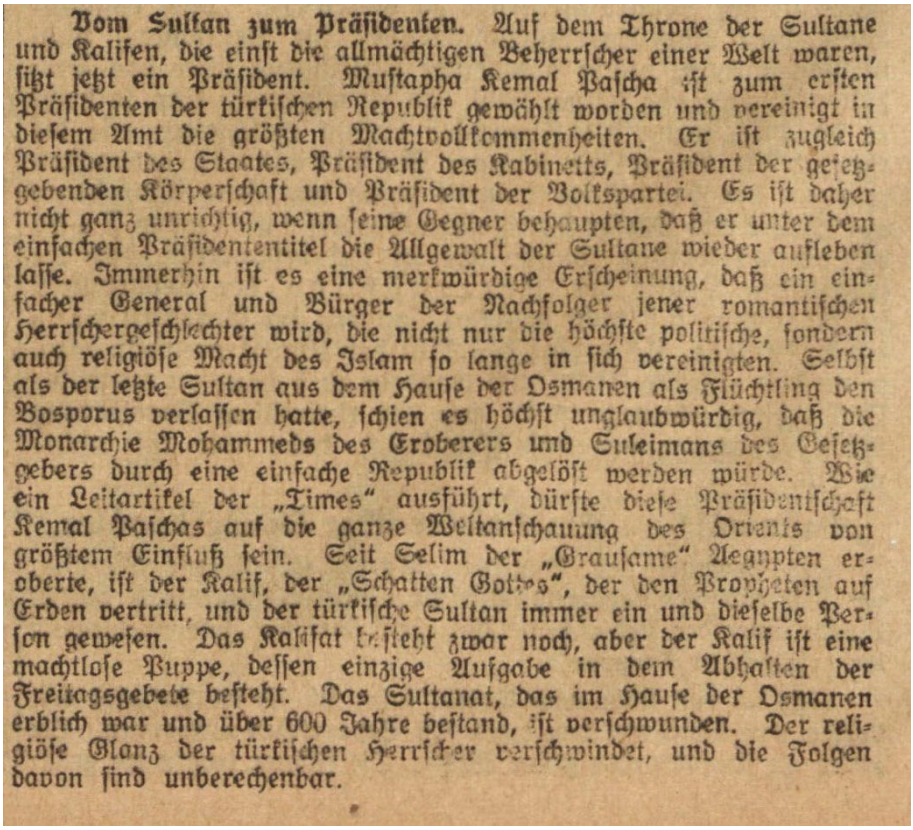

Vom Sultan zum Präsidenten. Auf dem Throne der Sultane und Kalifen, die einst die allmächtigen Beherrscher einer Welt waren, sitzt jetzt ein Präsident. Mustapha Kemal Pascha ist zum ersten Präsidenten der türkischen Republik gewählt worden und vereinigt in diesem Amt die größten Machtvollkommenheiten. Er ist zugleich Präsident des Staates, Präsident des Kabinetts, Präsident der gesetzgebenden Körperschaft und Präsident der Volkspartei. Es ist daher nicht ganz unrichtig, wenn seine Gegner behaupten, daß er unter dem einfachen Präsidententitel die Allgewalt der Sultane wieder aufleben lasse. Immerhin ist es eine merkwürdige Erscheinung, daß ein einfacher General und Bürger der Nachfolger jener romantischen Herrschergeschlechter wird, die nicht nur die höchste politische, sondern auch religiöse Macht des Islam so lange in sich vereinigten. Selbst als der letzte Sultan aus dem Hause der Osmanen als Flüchtling den Bosporus verlassen hatte, schien es höchst unglaubwürdig, daß die Monarchie Mohammeds des Eroberers und Suleimans des Gesetzgebers durch eine einfache Republik abgelöst werden würde. Wie ein Leitartikel der „Times" ausführt, dürfte diese Präsidentschaft Kemal Paschas auf die ganze Weltanschauung des Orients von größtem Einfluß sein. Seit Selim der „Grausame" Aegypten eroberte, ist der Kalif, der „Schatten Gottes", der den Propheten auf Erden vertritt, und der türkische Sultan immer ein und dieselbe Person gewesen. Das Kalifat besteht zwar noch, aber der Kalif ist eine machtlose Puppe, dessen einzige Aufgabe in dem Abhalten der Freitagsgebete besteht. Das Sultanat, das im Hause der Osmanen erblich war und über 600 Jahre bestand, ist verschwunden. Der religiöse Glanz der türkischen Herrscher verschwindet, und die Folgen davon sind unberechenbar.

EK-3: 09 Aralık 1923 tarihli Deutsche Allgemeine Zeitung gazetesi s.9'da yer alan "Türkiye Cumhuriyeti" başlıklı haber

Die türkische Republik.

Von

Prof. Mustafa Nermi, Konstantinopel.

Das türkische Volk hat mehrfach in seiner Geschichte den Verrat seiner Herrscher erlebt. Solchen Verrat hat das Volk niemals ruhig hingenommen, mehrfach mußten Staatsmänner und Monarchen mit ihrem Leben für ihre Handlungen büßen. Die Berührung mit der abendländischen Kultur, die erst mit dem Krimkrieg von 1855 beginnt, hat dem türkischen Volk eine deutlich spürbare Anregung gegeben. Seit dem Krimkrieg ist im osmanischen Kaiserreich ein zur politischen Urteilseinheit sich drängendes Empfinden festzustellen, obgleich von einer klaren öffentlichen Meinung noch nicht die Rede sein kann, ein Empfinden, das den kaiserlichen Hof bald zur Aufmerksamkeit zwingt. Immerhin baute sich die Monarchie auf eine glorreiche Geschichte auf, die ihr Ansehen schuf. Selbstsucht und ihre offenbare und auffallende Betriebsamkeit, wo immer dynastische Interessen auf dem Spiele standen, genügten dem Volke noch nicht, um gegen das System selbst schwerwiegenden Verdacht zu äußern. Selbst unter der sprichwörtlich gewordenen Mißwirtschaft von Abd-ul-Hamid blieb die Masse dem monarchischen Prinzip treu und noch nach der Revolution von 1908 bekannten sich die Jungtürken zur konstitutionellen Monarchie als Grundlage des türkischen Reiches. Wie die legendären Patriarchen Zentralasiens sollten die neuen Monarchen in märchenhafter Pracht das Volk regieren und ihm seine Schlachtfelder zeigen. Eine Generation mußte erzogen werden, die in der erobernden Monarchie ihr Wesen erschauen könnte. Diese Auffassung ist in dem berühmten Gedicht „O, Türke, erwache" von Mehmed Emin in leidenschaftlicher Form wiedergegeben. Der Drang der Volksseele nach Teilnahme an der Macht ist als Rückwirkung des europäischen Imperialismus zu betrachten, der seinerseits die Aufteilung und Zertrümmerung der Türkei zum Ziele hatte.

Mehrfach hat die türkische Monarchie versucht, durch Reformationen ihre Machtstellung zu stärken. Diese Versuche waren aber, objektiv betrachtet, ein sehr ungeschicktes Gebilde, denn der den Staat beherrschende mittelalterlich-patriarchalische Geist blieb dominierend, und in dem auf einer ganz diametralen Grundlage aufgebauten türkischen Staate bildeten diese abendländischen Neuerungen einen auffallenden Widerspruch. Deshalb versagte auf die Dauer die türkische Monarchie, während in Rußland der durch Peter den Großen vermittelte Geist des Abendlandes siegte. In einer Zeit, in der die europäischen Monarchien im geistigen und wirtschaftlichen Leben hervorragende Rollen gespielt haben, konnte die osmanische Monarchie nicht einmal eine nennenswerte Organisation im Lande schaffen. Der Untergang des osmanischen Kaiserreiches ist vor allem darauf zurückzuführen, daß die Neuerungen nicht als einheitliches System eingeführt wurden, sondern daß man nur diejenigen aufsuchte, die der Dynastie nützlich waren. Die Mißwirtschaft der Monarchie hat die Türkei vor verhängnisvolle außenpolitische Probleme gestellt, deren Lösung der fast vollständigen Zertrümmerung des Reiches gleichkam. Selbstverständlich konnte die jungtürkische Revolution von 1908, die nur ein innerpolitisches Problem zu lösen berufen war, mit dem Parlamentarismus nicht die drängenden außenpolitischen Fragen bewältigen. Der Türkei hat die Balkanniederlage die größten Schwierigkeiten gebracht. Erst der Weltkrieg und das Bündnis mit Deutschland beseitigten die psychologische Depression des Volkes. Durch das Bündnis mit Deutschland stärkte die osmanische Monarchie zum letztenmal ihr Ansehen. Die Abschaffung der Monarchie in Rußland und die darauf folgenden bolschewistischen Umwälzungen gaben aber der neuen türkischen Generation eine starke Anregung zur Abkehr von der monarchischen Staatsauffassung. Die Berliner Türkische Studentenschaft z. B. war für das neue Rußland begeistert.

Der unglückliche Verlauf des Weltkrieges und die Gleichgültigkeit des osmanischen Herrscherhauses gegenüber den schweren Schicksalsschlägen der türkischen Heimat erschütterten aufs heftigste die moralische Grundlage der Monarchie. Mit der Verneinung der Zentralgewalt von Konstantinopel hat die Angora-Regierung die größte Gefahr überwunden, welche die sämtlichen späteren Erfolge hätte paralysieren können. Das Volk brauchte nur eine einheitliche Führung. Niemals hat das türkische Volk seine eigene Kraft so tief empfunden wie unter der genialen Führung von Mustafa Kemal Pascha. Die inneren Aufstände wurden rasch unterdrückt, die Franzosen an der Südgrenze geschlagen und die wohlausgerüstete Hellenen-Armee erlebte die berüchtigte und berühmte Katastrophe. Dadurch wurde der Friedensvertrag von Sèvres vom 10. August 1920 erledigt. Wie sich die westeuropäische Diplomatie dieser gewaltigen Tatsache gegenüber verhalten hat, ist der ganzen Welt bekannt. Was konnte die Grundlage des neuen türkischen Staates kräftiger unterstützen als diese große Befreiungstat! Die Volksherrschaft, die Republik, ist jetzt eine Tatsache geworden. Die „Deutsche Allgemeine Zeitung" vom 31. Juli 1921 besprach diese Tatsache ausführlich unter dem Titel „Die jüngste Republik".

Der Militärkommissar für das von den Griechen geräumte Thrazien, Refet Pascha, hatte Ende Oktober 1922 den bekannten Staatsstreich in Konstantinopel herbeigeführt und dadurch die Existenz der Scheinmonarchie endgültig vernichtet. Die Hohe Pforte existiert nicht mehr, die Herrschaft der Großen Nationalversammlung der Türkei ist im Lande die einzig maßgebende. Dem letzten Monarchen Wehid-ud-Din, der mit England einen Sondervertrag zwecks eines Protektorates unterschrieben hatte, blieb nichts anderes übrig, als auf einem englischen Kriegsschiff den türkischen Boden am 1. November 1922 zu verlassen. Kurz darauf erfolgte die amtliche Abschaffung der Monarchie und die Einführung des Wahlbarkeitssystems für das Kalifat.

Noch viele Formalitäten mußten im Laufe der Zeit erfüllt werden, damit die staatliche Entwicklung der neuen Türkei ihre endgültige verfassungsrechtliche Form erhielt. Wir erinnern an die Frage der neuen Hauptstadt und die Bezeichnung des neuen Staates. Am 14. Oktober 1923 erfolgte die Verkündigung Angoras als Hauptstadt und am 29. Oktober die Ausrufung der „Türkischen Republik" mit ihrem tatkräftigen Präsidenten Mustafa Kemal Pascha unter ungeheurer Begeisterung der gesamten Bevölkerung. Damit wurde das seit 1288 bestehende monarchische System endgültig aufgehoben. Die neue Republik bedeutet einen ausgesprochenen Sieg des abendländischen Geistes. Zweifellos wird die türkische Regierung ihre Anfangsschwierigkeiten überwinden und sich ein würdiges und gesichertes Dasein schaffen, denn sie ist aus der Tat entstanden.

Die Wirkung, welche die neue Republik in Asien und Afrika ausgelöst hat, ist weit größer als diejenige der großen französischen Revolution für Europa. Die Völker Asiens und Afrikas haben dadurch die Tatsache erfahren, daß sie sich selbst befreien können. Von diesem Standpunkt aus betrachtet ist die türkische Umwälzung ein bedeutungsvoller Wendepunkt im Leben der unterjochten Völker. Das Wort eines berühmten Staatsmannes der Entente: „Der Krieg hat Gutes, denn er schafft Achtung vor Tatsachen" war für die Türkei das Signal einer ungeahnten Auferstehung.

Offizielle Ziffern des französischen Wiederaufbaues.

Paris, 8. 12. Eine offiziöse Note weist darauf hin, daß zurzeit im zerstörten Gebiet 20 000 Fabriken von 22 900 wiederhergestellt seien, 2 912 000 000 ha Ackerland sei bereits wieder angebaut, 558 000 Häuser seien repariert, 143 000 Häuser seien noch reparaturbedürftig. Die für alle diese Arbeiten bisher aufgewendeten Summen beliefen sich auf mehr als 100 Milliarden Franken. Für das nächste Jahr seien in das Budget 18 Milliarden Franken eingestellt worden, davon allein 8 Milliarden als Bezahlung für die Entschädigungen.

CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA KÜLTÜR DEVRİMİ: TARİH VE DİL ÇALIŞMALARI ÖRNEĞİ (1930-1980)

Seher AKÇA[*]

Özet

İmparatorluğun çöküş döneminin tarihsel koşullarından doğan Türk Devrimi, kurtuluş-kuruluş-yeniden yapılanma aşamalarından oluşan uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu sürecin kurtuluş aşamasını, Milli Mücadele yıllarında yaşanan gelişmeler teşkil etmiştir. Askeri alanda yürütülen bu mücadelenin zaferle taçlandırılmasından sonra, Saltanatın kaldırılması ile ulusal iradenin siyasal hayata egemen olması yolunda önemli bir adım atılmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin, yeni devletin adı ve yönetim şekli olarak resmen ilânı ile, Cumhuriyet Türkiye'sinde gerçekleştirilecek devrimci atılımlara da zemin hazırlanmıştır. Bundan sonraki süreçte devlet ve toplum hayatına ilişkin yapılacak köklü düzenlemelerle, Türk Devriminin yeniden yapılanma aşamasına gelinmiştir. Bu aşamada ulusal-laik-çağdaş esaslar doğrultusunda toplumsal yaşamın her alanında yapılan yenilikler, Türk devlet ve toplum hayatının Cumhuriyet değerleriyle bütünleştirilmesi açısından büyük önem kazanmıştır. Bu devrimler, askeri zaferle kurulan Türkiye Cumhuriyetinin temellerini, toplumsal ve kültürel dinamiklerle güçlendirmiştir. Bu çalışmada, Cumhuriyet Türkiye'sinde kültürel alanda yapılan yenilikler, temelini kültürle bütünleştiren yeni rejimin tarih ve dil alanında izlediği politikalar ekseninde ve bu politikaların, Cumhuriyet döneminde liseler için hazırlanan tarih ders kitaplarında işlenişi boyutuyla incelenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yeni-modern bir devlet ve ulusal kimliğin inşası noktasında, tarih dersleri, ders kitapları ve bu kitaplarda işlenecek konular önem kazanmıştır. Tarih derslerinde işlenecek konuların belirlenmesinde; dönemin siyasal iktidarlarının ve siyasal yönelimlerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu nedenle ders kitaplarında tarih konularının işleniş tarzı, eğitim-siyaset ekseninde izlenen değişim ve yaklaşımların ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında lise öğrencileri için farklı yıllarda, farklı kişiler tarafından, farklı başlıklar altında yazılan kitaplardan

[*] Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, seherakca@mu.edu.tr

yararlanılmıştır. Türk Tarih Tezine göre liseler için hazırlanan ders kitaplarının 1934 yılında basılan ve Cumhuriyet dönemine ait IV. Cildi başlangıç olarak alınmış; 1958, 1973, 1976, 1981, 2000 ve 2008 yıllarında liseler için hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında dönemin tarih ve dil çalışmalarına ilişkin veriler toplanmıştır. Çalışmada, Cumhuriyet dönemi lise tarih ders kitaplarında tarih ve dil politikalarına ne kadar yer ayrıldığı, kişiler, kurumlar, yıllar ve tarihsel ifadelere nasıl ve hangi sıklıkla yer verildiği, kullanılan ifadelerin olumlu-olumsuz hangi anlamlar taşıdığı, görsel unsurlara hangi sıklıkla ve hangi içerikle yer verildiği, hazırlık ve değerlendirme sorunlarının düzey bakımından nasıl dağıldığı sorularına cevap aranmıştır. Araştırma sorularına yönelik toplanan veriler, nitel araştırma yöntemi olan doküman incelemesi yapılarak içerik açısından analiz edilmiştir. Çalışma bulgularına göre, Atatürk dönemi kültür devriminin en önemli iki alanını teşkil eden tarih ve dil çalışmaları, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren lise tarih ders kitaplarında, konu alt başlıklarına göre belirlenen içeriklerle sürekli olarak yer almıştır. İlgili ders kitaplarında teorik yaklaşım, görsel unsurlar açısından konu işlenişinde farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıklarda, siyasal ve pedagojik esaslar belirleyici olmuştur. Bu çalışma ile, tarih ders kitaplarında dönemin tarih ve dil politikalarının işlenişine ilişkin toplanacak veriler, dönemin siyasal yönelimleri yanında, tarih konularının lise düzeyinde pedagojik ilkeler açısından değerlendirilmesi ve tarih konularının öğretiminde karşılaşılan temel sorunların tespitine de katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ders kitapları, Cumhuriyet, Tarih, Dil, Kültür

THE CULTURAL REVOLUTION IN HIGH SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS IN THE REPUBLIC PERIOD: THE EXAMPLE OF HISTORY AND LANGUAGE STUDIES

Abstract

The Turkish Revolution, which emerged from the historical conditions of the collapse of the empire, covers a long process consisting of liberation-establishment-restructuring stages. The liberation phase of this process was constituted by the developments during the years of the National Struggle. After this military struggle was crowned with victory, with the abolition of the Sultanate, an important step was taken towards the domination of the national will in political life. As a matter of fact, with the official proclamation of the Republic as the name and form of government of the new state on October 29, 1923, the groundwork was prepared for the revolutionary breakthroughs to be made in the Republic of Turkey. In the next period, with the radical arrangements to be made regarding the state and social life, the Turkish Revolution has reached the stage of restructuring. At this stage, innovations made in all areas of social life in line with national-secular-contemporary principles gained great importance in terms of integrating Turkish state and social life with the values of the Republic. These revolutions strengthened the foundations of the Turkish Republic, which was established with a military victory, with social and cultural dynamics.

In this study, the innovations made in the cultural field in Republican Turkey were examined in the context of the policies followed by the new regime in the field of history and language, which integrated its foundation with culture, and the processing of these policies in the history textbooks prepared for high schools in the Republican period. Since the first years of the Republic, history lessons, textbooks and the subjects to be covered in these books have gained importance in the construction of a new-modern state and national identity. In determining the subjects to be covered in history lessons; It is seen that the political powers and political orientations of the period were decisive. For this reason, the way in which history subjects are handled in the textbooks is important in terms of revealing the changes and approaches followed in the education-politics axis.

Within the scope of the study, books written under different titles by different people in different years were used for high school students.

According to the Turkish History Thesis, the textbooks prepared for high schools were published in 1934 and belong to the IV. The skin was taken as a starting point; Data on the history and language studies of the period were collected in the History of the Republic of Turkey textbooks prepared for high schools in 1958, 1973, 1976, 1981, 2000 and 2008.

In the study, how much space is left for history and language policies in the Republican period high school history textbooks, how and how often people, institutions, years and historical expressions are included, what positive and negative meanings the expressions used have, how often and with what content visual elements are included. Answers were sought to the questions of how the preparation and evaluation problems were distributed in terms of level. The data collected for the research questions were analyzed in terms of content by making document analysis, which is a qualitative research method.

According to the findings of the study, history and language studies, which constitute the two most important areas of the cultural revolution in the Atatürk period, have been constantly included in high school history textbooks since the first years of the Republic, with the contents determined according to the subject subheadings. In the related textbooks, differences were determined in the treatment of the subject in terms of theoretical approach and visual elements. Political and pedagogical principles have been decisive in these differences.With this study, the data to be collected on the history and language policies of the period in the history textbooks will contribute to the evaluation of history subjects in terms of pedagogical principles at the high school level and the determination of the main problems encountered in the teaching of history subjects, as well as the political orientations of the period.

Keywords: Textbooks, Republic, History, Language, Culture

GİRİŞ

İmparatorluğun çöküş döneminin tarihsel koşullarından doğan Türk Devrimi, kurtuluş-kuruluş-yeniden yapılanma aşamalarından oluşan uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu sürecin kurtuluş ve kuruluş aşamasını, Milli Mücadele yıllarında yaşanan gelişmeler teşkil etmiştir. Askeri zaferin kazanılmasından sonra, devlet ve toplum hayatına ilişkin yapılacak köklü düzenlemelerle, Türk Devriminin yeniden yapılanma aşamasına gelinmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde ulusallık ve çağdaşlık ekseninde yürütülen devrimci düzenlemelerde, "Kültür Devrimi" başlı başına büyük önem taşımıştır. Yeni rejimin temelini kültüre dayandırması, kültürün de ulusal kültürle tanımlanması, genç Cumhuriyetin kültür politikalarını şekillendirmiştir.

Cumhuriyet dönemi kültür anlayışının temel dinamiklerini ise, tarih ve dil çalışmaları teşkil etmiştir. Bu çalışmada, Cumhuriyet Türkiye'sinde kültürel alanda yapılan yenilikler, yeni rejimin tarih ve dil alanında izlediği politikalar ekseninde ve bu politikaların, Cumhuriyet döneminde liseler için hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında işlenişi boyutuyla incelenmiştir.

Çalışmanın amacı, Atatürk dönemi kültür devriminin en önemli iki alanını teşkil eden tarih ve dil çalışmalarının, Cumhuriyet döneminde liseler için hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında nasıl işlendiğine ilişkin tespitlerde bulunmaktır.

Çalışma kapsamında lise öğrencileri için farklı yıllarda, farklı kişiler tarafından yazılan ders kitaplarından yararlanılmıştır. Lise kitapları arasında, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları incelenmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin ulus devlet olarak kurulması ve ulusal kimlik inşasında ulusallığın sınırlarının kültürle çizilmesi, çalışmanın Cumhuriyet Tarihi ders kitapları üzerinden yürütülmesinde belirleyici olmuştur.

Çalışmada, 1930-1980 dönemi için, belli tarih aralıklarına göre dönemlendirme yapılmış; bu dönemlendirme çerçevesinde ders kitapları incelenmiştir. Türk Tarih Tezine göre liseler için hazırlanan ders kitaplarının 1931/1934 yıllarında basılan ve Cumhuriyet dönemine ait IV. Cildi başlangıç olarak alınmış; 1945, 1950, 1958, 1961, 1973, 1976 yıllarında liseler için hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında dönemin tarih ve dil çalışmalarına ilişkin veriler toplanmıştır. Toplanan veriler, konu kapsamı, sayfa aralığı, işlenişi, konu içeriğinde kullanılan özel anlamlı

sözcükler (kişi-yer-kurum), görsel unsurlar ve diğer çeşitli açılardan içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

İncelenen ders kitaplarında teorik yaklaşım açısından konu işlenişinde farklılıklar tespit edilmiştir. Siyasal ve pedagojik unsurlar yanında, tarih alanında yeni bakış açıları ve yaklaşımlar, bu farklılıklarda belirleyici olmuştur.

I. 1930-1945 Dönemi Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitaplarında Tarih ve Dil Çalışmaları

1930-1945 Dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını izleyen ilk yıllar olması, Devlet Başkanı Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde Türk Devrim sürecine tanıklık etmesi, CHP tek parti iktidar yıllarını kapsaması itibariyle Türk siyasi hayatında önemli yere sahiptir. Yine bu süreç, Atatürk'ün 1938 yılında ölümü sonrasında, İsmet İnönü devlet başkanlığında, İkinci Dünya Savaşının yaşandığı yıllar olarak da tarihe iz bırakmıştır. Bu dönemin ders kitapları açısından, daha sonraki yılları etkileyecek belki de en büyük özelliği, Türk Devriminin kültür hayatında tarih ve dil alanındaki esaslı ve bilimsel çalışmaların 1930'lu yıllar itibariyle başlamış olmasıdır. Bu çalışmaların, dünyanın yeni bir savaşa sürüklendiği ve Avrupa ülkelerinin büyük kısmında faşist yönetimlerin yükseldiği bir dönemde başlamış olması ise, önemini daha da arttırmıştır.

Bu dönemde 1931-1932 öğretim yılında lise ve öğretmen okulu son sınıflarında, Türk İnkılabı ve Cumhuriyet devri tarihi dersleri okutulmaya başlanmış; 1933 yılından sonra da, bu derslerin liselerin her üç sınıfında da okutulmasına karar verilmiştir. 1933 yılında Maarif Vekâleti, bu derslerin daha esaslı ve kapsamlı işlenmesi amacıyla liselerde her sınıfta 15 günde bir tarih derslerine ayrılan saatlerden birinin bu derslere tahsisine karar vermiştir. Bu karara göre, Milli kurtuluş mücadelesi, Türk milli devletinin kuruluşu, Cumhuriyet devrinde ülkenin gelişmesi konuları ders kapsamında ele alınacaktır.[1] Bu kararda, dönemin ulusal ve uluslararası konjonktürünün etkili olduğu görülmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, 1930'lu yıllarda Türk Tarih Tezine uygun olarak ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından liseler için hazırlanan dört

[1] Sadık Erdaş, "Atatürk'ten Günümüze Türk İnkılap Tarihi Derslerine Genel Bir Bakış", **Türk Eğitim Sisteminde Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Öğretimi,** Ed: Yasemin Doğaner, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 2006, s.12; **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Birinci kanun 1933, s.1. "Türk İnkılabı ve Cumhuriyet Devri Tarihi Liselerin Her Üç Sınıfında da Okutulacak" başlıklı yazı.

ciltlik tarih kitaplarının IV. Cildi (1931 ve 1934 baskıları) ile Cumhuriyet tarihinin ilk Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarından olan ve Enver Ziya Karal'ın 1940'lı yılların başında hazırladığı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabı, kültür devriminde tarih ve dil çalışmaları konularına ilişkin veriler açısından analiz edilmiştir.

I.A. Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Matbaası, İstanbul 1931/Tarih IV, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, İstanbul Devlet Matbaası, 1934.

Tarih IV Kitabı iki kısımda hazırlanmış; I. Kısmı, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu"; II. Kısmı, "İstiklal Harbinden Sonra İnkılap ve Islahat Safhaları" başlıkları altında düzenlenmiştir.

Cumhuriyetin kültür devriminde tarih ve dil çalışmaları konusu, ilgili kitabın II. Kısmında VI. Bölümde "Maarif ve Terbiyede İnkılap ve Islahat Cereyanları" başlığı altında "Harf İnkılabı, Türk harflerinin kabulü (1928)"; "Tarih ve Yurtbilgisi tedrisatının millileşmesi" alt başlıklarında ele alınmıştır. Aynı kitabın 1934 yılı baskısına ise, bu başlıklara ek olarak, "Türk dil inkılabı hareketi" alt başlığı eklenmiştir.

I.A.1. Kültür Devriminde Dil Çalışmaları Konusu

İlgili kısmın "Harf İnkılabı, Türk Harflerinin Kabulü" alt başlığı, Cumhuriyet döneminde harf devrimini hazırlayan koşulların ortaya konulmasıyla başlamıştır. Bu kısımda Arap Alfabesinin Türkçede kullanılmasının okuma-yazmada ortaya çıkardığı güçlüklere temas edilirken, yazının Türk dili bünyesine uygun hale getirilmesi, harf devrimi gerekçesi olarak ortaya konulmuştur.

Kitabın bu kısmında Türkçenin sesler ve telaffuz açısından dünyanın en güzel dillerinden biri olduğu belirtilirken, ünlü-ünsüz yerine Fransızca kökenli vokal-konson sözcükleri kullanılması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte konu bütününde vazıh, sada, kifayet, mütehassıslar encümeni, intihap, inkılap, mebus, vekil, vekâlet, maarif, ümmi, mütekâmil gibi Arapça kökenli sözcükler de tespit edilmiştir. Bu kullanımlar, kitabın hazırlandığı dönemin dil devrimi açısından geçiş sürecinde olmasından kaynaklanmaktadır.

İlgili başlığın diğer kısımlarında temas edilen başlıca hususlar ise şunlardır:

- Yeni yazı sisteminde Latin Alfabesinin esas alınması, (uluslararası alanda dış dünya ile temas açısından önemi) [2]
- Harf inkılabı için yürütülen çalışmalar, (Gazi önderliğinde yürütülen çalışmalar, Dolmabahçe Sarayı yazı çalışmalarının yürütüldüğü merkez olması, "ilim akademisi "ne benzetilmesi)[3]
- Fikri hazırlık süreci, (Cumhuriyet Halk Fırkası Sarayburnu'nda düzenlediği müsamere, Sarayburnu Nutkunda Yeni Türk harflerini kabul edileceğinin ilan edilmesi) [4]
- Meclis açılıncaya kadar Türk harfleri seferberliği, (Gazinin yurt gezileri -Tekirdağı, Çanakkale, Maydos, Karadeniz, Orta Anadolu gezileri)[5]
- Meclisin açılmasıyla yasal zemin hazırlanması. Büyük Millet Meclisinin kararıyla Türk harflerinin resmiyet kazanması
- Harf inkılabının kültür hayatındaki sonuçları, (Türk Milletinin kültür istiklali, okuryazarlık artması, matbaacılığın gelişmesine teknik olarak sağladığı imkânlar, (Matbaalarda, Arap Alfabesi ve Türk Alfabesi ile yazı yazmanın teknik olarak karşılaştırılması)[6]

Tarih IV Kitabının 1934 yılında yapılan yeni baskısında, tarih çalışmaları ile ilgili kısımdan sonra, dil çalışmaları için "Türk dil inkılabı hareketi" alt başlığı eklendiği tespit edilmiştir.[7]. 1931 yılından sonra ulusal tarih çalışmalarına paralel olarak Türk dili çalışmalarının, Türk Dili Tetkik Cemiyeti bünyesinde bilimsel olarak yürütülmesinin, konu kapsamının genişletilmesinde belirleyici olduğu görülmektedir.

Bu kısımda, Türk dilini kültür dili haline getirmek, halk dili-aydın dili kopukluğunu gidermek, okuryazarlığı yaygınlaştırmak, milli kültür yaratmak açısından dil inkılabı zarureti ortaya konulmuştur. [8] Bu amaçla kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nce, İstanbul'da Birinci Büyük Dil Kurultayı toplanması, kurultay kararları doğrultusunda Anadolu Türkçesine ve bütün

---

[2] **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti**, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.250-251.

[3] Tarih IV, **age.**, s.251.

[4] Tarih IV, **age.**, s.252.

[5] Tarih IV, **age.**, s.253.

[6] Tarih IV**, age.**, s.255.

[7] **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti**, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, ss.263-265.

[8] Tarih IV (1934)**, age.**, s.263.

Türk lehçelerine ait derleme-tarama çalışmalarının yürütülmesi hususlarına ilgili kısımda yer verilmiştir.

I.A.2. Kültür Devriminde Tarih Çalışmaları Konusu

Tarih IV ders kitabın tarih çalışmalarına ilişkin olan kısmı, "Tarih ve yurt bilgisi tedrisatının millileşmesi" başlığıyla ele alınmıştır. Burada dikkat çeken hususlardan biri, tarih ve yurt bilgisinin, dil konusu işlenişinde olduğu gibi inkılap hareketi olarak değil; ulusal ahlaki değerler açısından öğretimin millileşmesi boyutuyla ele alınmış olmasıdır.

Türk tarihinin medeniyet ve dünya tarihi için öneminin belirtildiği bu kısımda, Türk ırkının her alanda, askerlikte, siyasette, ilimde, fende, edebiyatta, güzel sanatlarda en asil ve yüksek insan tipini temsil etmesi vurgusu dikkat çekmektedir. [9] Bu vurgu, dönemin Türk Tarih Tezi anlayışına uygun düşmektedir. Batıda Türkler hakkında uygarlık yoksunu, sarı ırka mensup ikinci sınıf insan oldukları iddiaları, Türk ırkının dünya tarihindeki yerine vurgu yapılmasında etkili olmuştur.

Kitabın ilgili kısmında, Türk Tarihine yönelik çalışmaların yürütülmesinde, Osmanlı Saltanatı-Meşrutiyet-Cumhuriyet olarak dönemlendirme yapıldığı tespit edilmiştir. Bu dönemlendirmede, Osmanlı saltanatında milli tarihin ihmal edilmesi, Meşrutiyet devrinde Türkçülük hareketine rağmen Türk tarihinin okul kitaplarında gerçek yerini almaması, Cumhuriyet döneminde ise Gazi rehberliğinde ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bünyesinde milli tarih çalışmalarının ciddi olarak yürütülmesi hususlarına temas edilmiştir.[10]

Tarih IV ders kitabının 1934 baskısında da, tarih konusunun işlenişinde içeriğe eklemeler yapıldığı tespit edilmiştir. Ekleme yapılan kısımda, Ankara'da Birinci Türk Tarihi Kongresi toplanması ve çalışmalarının, Maarif Vekâleti tarafından bir kitap halinde bastırılması suretiyle milli tarihçilik açısından katkısı ortaya konulmuştur. [11]

I.A.3.Genel Değerlendirme

Ders kitabında Cumhuriyetin kültür devriminde tarih ve dil çalışmaları konusuna ayrıntılı yer ayrıldığı tespit edilmiştir. Kitabın 1931 baskısında, 250-258 sayfaları arasında işlenen bu konu, aynı kitabın 1934 baskısında, dil

[9] Tarih IV (1931), **age.**, s.258

[10] Tarih IV (1931)**, age.**, s.259-260

[11] Tarih IV, (1934), **age.**, s.262-263.

inkılabı kısmının eklenmesiyle genişletilmiş ve 253-263 sayfalarında işlenmiştir.

Tarih kısmının, dil kısmına göre daha kısa olması, kitabın 1. Cildinde konunun "İnsanlık Tarihine Giriş" ve "Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Genel Bir Bakış" başlıkları altında ve dönemin Türk Tarih Tezine uygun şekilde incelenmiş olmasından kaynaklıdır. Yine aynı ciltte, dünya medeniyetlerine ayrı ayrı başlıklarla ayrıntılı yer verildiği görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen Tarih IV kitabında yer verilen tarih çalışmaları konusu işlenişinde ise, Cumhuriyetin tarih öğretiminde milli tarih çalışmalarının önemi vurgulanmıştır.

Ders kitabında konu kapsamında geçen kişi ve karakterler içerisinde, Mustafa Kemal odak noktası olmakla birlikte; İsmet Paşa isminin de geçtiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal için doğrudan Mustafa Kemal kullanımı değil; Gazi, Reis, Büyük Reis, Büyük Rehber, Büyük Kurtarıcı, Başkumandan, Başmuallim kullanımları dikkat çekmektedir. Bu kullanımlar, kültür devriminde Mustafa Kemal'in önderliğinin vurgulanması açısından önemlidir.

Ders kitabında olayların zaman dilimine ilişkin kronolojik bilgiler de verilmiştir. Bu bilgiler, geçmişin detaylı aktarılması ve olayların bağlantılandırılmasında önem taşımaktadır. Kitapta ilgili konu işlenişinde geçen zaman kullanımına ilişkin veriler tabloda gösterilmiştir.

	Dil çalışmaları	**Tarih çalışmaları**
Tarih IV, 1931 Baskısı	1927 ve 1928 yılları, 26 Haziran 1928, 23 Ağustos 1928, 25 Ağustos'ta, 1 Teşrin-i sani 1928, 3 Teşrin i sani 1928, 1928'in kış ayları, 1928 Ağustos'unun 9 uncu perşembe günü akşamı, 13 Eylül 1928 Aynı gün, kısa süre içinde, birkaç yıl içinde, bu yıl, yaz mevsiminin ilk ayları, Meclis açılıncaya kadar	İnsanlığın doğuşundan beri, zamanla, İslamlıktan evvel, Osmanlı saltanatında, Meşrutiyet devri, 1929 yılı
Tarih IV, 1934 Baskısı	(Diğer kullanımlara ek olarak) 12 Temmuz 1932, 26 Eylül 1932 tarihinden 5 Ekim 1932 tarihine kadar	(Diğer kullanımlara ek olarak) 2-11 Temmuz 1932, sonradan

Ders kitabında zaman kullanımlarında gün-ay-yıl olarak verilen kullanımlar yanında, genel olarak tarihsel zaman ifadelerinin kullanıldığı da tespit edilmiştir. "Kısa süre içinde", "birkaç yıl içinde", "Meclis açılıncaya kadar", "sonradan", "Osmanlı saltanatında" gibi ifadeler bunlara örnek verilebilir. Konu işlenişinde bu ifadelerin kullanılması, konunun çok fazla tarih (gün-ay-yıl bilgisi olarak) içeriğinden arındırılması açısından pedagojik önem taşımakla birlikte; bu söz gruplarının seçilmesinde, az sayıda ve belirgin anlam taşıyan ifadeler seçilmesi önem taşımaktadır.[12] Yine zaman ifadelerinin kullanımında, kasım ayı için teşrin-i sani kullanımı dikkat çekmektedir.[13] Ders kitaplarında yer alacak tarihlerde Türk Devriminin esasını teşkil eden yasal düzenleme ve kanunların esas alınması, tarihlerin yalnızca yıl olarak verilmesi, anlaşılır zaman ifadelerinin kullanılması konu öğretiminde pedagojik açıdan önemli unsurları teşkil etmektedir.

Ders kitabında konu işlenişinde dikkat çeken bir başka unsur, 20. Yüzyılda okutulan diğer ders kitaplarında çok fazla yer almayan dipnotların kullanılmış olmasıdır. Dipnotlar, bilgi notları, işlenen konunun ayrıntılandırılması açısından önem taşımakla birlikte, pedagojik açıdan lise düzeyinde öğrenci seviyesine uygun dipnot ve bilgi notları kullanımı gerekmektedir.

Konu ile ilgili verilen dipnotlar tabloda gösterilmiştir.

Dil çalışmaları konusu	**Tarih çalışmaları konusu**
• Tekirdağ Nutku- 23 Ağustos 1928 • Malatya Nutku- 13 Eylül 1928 • Büyük Millet Meclisi zabıtları (1 Kasım 1928) • TDCT çalışmalarının esasları, yolları ve hedefleri etrafında bilgi için şu eserlere bakılmalıdır: Birinci Türk Kurultayı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, 497 sayfa. TDCT bültenleri. CHF tarafından 10. Yıl dolayısıyla çıkarılan Rehber, s. 191-194.	• Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekâleti, 631 sayfa, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1933.

[12] Ahmet Şimşek-Emre Çakmakcı, "Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Millî Mücadele", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Yıl 15, S 30, Ankara, 2019, s.210-212.

[13] 10 Ocak 1945 tarih ve 4696 sayılı Bazı ay adlarının değiştirilmesi hakkında kanunla Teşrinievvel ayı Ekim, Teşrinisani ayı Kasım, Kânunuevvel ayı Aralık ve Kânunusani ayı da Ocak olarak değiştirilmiştir. **T.C. Resmi Gazete,** 15 Ocak 1945, S 5905, s.8181.

Ders kitabında konunun işlenişinde, görsel materyallere yer verildiği de tespit edilmiştir. Görsel malzeme, özellikle yakın dönem ve Cumhuriyet tarihi araştırmalarında öğretim sürecini destekleyen materyaller arasında yer almıştır. Ders kitabında verilen bilgilerin zihinde somutlaştırılması, pekiştirilmesi ve kalıcı olması açısından işlenen dönemin ruhuna uygun, ele alınan konularla bağlantılı görsel materyalin kullanılması önem taşımakla birlikte, bu materyalin doğru ve yerinde kullanılması pedagojik açıdan önemlidir.[14]

Ders kitabının IV. Cildi 1931 yılı baskısında, kitabın geneli itibariyle, 5 renkli resim - 8 harita- 162 resim; 1934 baskısında toplam 5 renkli resim-12 harita- 176 resim kullanılmıştır. Cumhuriyetin tarih ve dil çalışmalarına ilişkin olarak kullanılan görsellerden, Arap alfabesi ve Türk harflerinin tertip kasası planlarını gösteren görseller, metin içerisinde kullanılmış[15]; diğer görseller ise, kitap sonunda verilmiştir. Ders kitaplarında kullanılacak görsellerin, kitap sonu ya da bölüm sonu yerine konu işlenişi sırasında verilmesi pedagojik olarak öğretimi bütünleyici ve pekiştirici olmaktadır.

Konu ile ilgili kitap sonunda verilen görseller şunlardır:[16]

Gazi'nin Reisliği Altında Dolmabahçe Sarayında Yapılan Dil Tartışmalarından Bir Sahne (1931-1934 baskıları)
Millet Mekteplerinin Başmuallimi Gazi Mustafa Kemal (1931-1934 baskıları)
Millet Mekteplerine Devam Eden İhtiyar Kadınlar (1931-1934 baskıları)
Hanımların Devam Ettiği Millet Mektebi Dershanelerinden Biri. (1931-1934 baskıları)
Gazi Sivas'ta Halka Yeni Türk Harflerini Bizzat Öğretirken. (1931-1934 baskıları)
Türk Harflerinin Pek Basit Tertip Kasalarından Biri (1931-1934 baskıları)
Arap Harflerinin Çok Kalabalık Ve Kullanılması Güç Tertip Kasalarından Biri. (1931-1934 baskıları)
Gazi, İnceleme Gezilerinden Birinde Samsun Lisesi Talebelerini Türk Tarihi Ve Türklerin Ana Yurdu Hakkında Aydınlatırlarken (1931-1934 baskıları)
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin Büyük Gazi'nin Başkanlığı Altında Yaptığı Toplantılardan Biri (1931-1934 baskıları)
Dolmabahçe Sarayı'nın Büyük Tören Salonunda Birinci Türk Dili Kurultayı'nın İlk Toplantısı Ve Kurultaya Katılanlardan Bir Grup (1934 baskısı)
Büyük Gazi Birinci Türk Tarih Kongresi'ne Katılan Tarih Profesör Ve Öğretmenleri Arasında (1934 baskısı)

[14] Tarih öğretiminde görsel imge kullanımı, görsel kullanımının faydaları ve görsel kullanımında karşılaşılan sorunlar için bkz. Erdal Aslan, "Tarih Öğretiminde Görsel Kullanımı", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl 13, S XLVIII, Ekim 2020, s.3011-3024.

[15] Tarih IV, (1931), **age.,,** s.256; Tarih IV (1934), s.257.

[16] Tarih IV (1931**), age.**, Görsel Kısmı; s. 90-98; Tarih IV (1934), **age.**, Görsel Kısmı; s.99-109.

I.B. Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi adını taşıyan ve liselerde okutulan ilk ders kitabı, dönemin Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü Enver Ziya Karal[17] tarafından 1940'lı yılların başında hazırlanmıştır. Kitabın 1. baskısı Milli Eğitim Basımevi tarafından 1942 yılında yapılmış; 1981 yılına kadar da farklı zamanlarda basılmıştır. Bu çalışmada, kitabın 1945 baskısı incelenmiştir.[18]

Kitabın 1945 baskısında, Cumhuriyet döneminde tarih ve yazı çalışmaları konusu, "Cumhuriyet Maarifinin Doğuşu ve Gelişmesi" bölüm başlığı altında ve "Okul Dışında Maarif İnkılâbı: Arap Harflerinin Değiştirilmesi", "Türk Tarih İnkılabı", "Türk Dil İnkılâbı" alt başlıklarında, 138-143 sayfaları arasında işlenmiştir.

I.B.1. Kültür Devriminde Dil Çalışmaları Konusu

"Arap Harflerinin Değiştirilmesi" başlıklı kısımda, Osmanlı İmparatorluğunda harfler meselesi, Türkiye Cumhuriyetinde yeni harfler için araştırmalar, yeni Türk harflerinin kabulü konularına temas edilmiştir.[19] Konu işlenişinde tespit edilen ve kitap sayfalarının yan kısımlarında verilen ara başlıkların, öğretimde neden-sonuç ilişkisinin kavranması ve konu bütünselliğini sağlaması itibariyle pedagojik açıdan önem taşıdığı tespit edilmiştir.

Ders kitabında, Türklerin İslamiyet'i kabulünden itibaren kullanılan Arap harflerinin ıslahı ve değiştirilmesi zarureti, Türkçe dil ve imla kuralları açısından zorluğu ile açıklanmış; Latin harflerinin Türkçenin yazılmasına en uygun yazı olduğu belirtilmiştir. Cumhuriyet Döneminde yeni yazı çalışmaları yürütülmesinde de, Dolmabahçe Sarayı, Sarayburnu Nutku, Millet Mektepleri, yurt seyahatleri, Meclis yasal düzenlemesi konu işlenişinde temas edilen anahtar kavramlar olarak tespit edilmiştir.

---

[17] Enver Ziya Karal, 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde başladığı Yakınçağ Tarih Doçenti kariyerini, 1940 yılında yeni kurulan Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde sürdürmüş; 1940-1944 yıllarında Maarif Vekâleti Talim Ve Terbiye Dairesi üyeliği yapmış; 1942 yılında Ankara Üniversitesine bağlı Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünü kurmuş ve 1960 yılına kadar aralıklarla bu enstitü müdürlüğü görevini yürütmüştür. Seçil Karal Akgün, "Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Yapıtları ve Yaşam Öyküsü", **OTAM,** S 5, Ankara 1994, s.536.

[18] Kitabın 1945 baskısı, "Birinci Cihan Harbinin Sonunda Osmanlı Devletinin Durumu" başlığıyla başlamakta; "İkinci Dünya Harbinde Türkiye" başlığı ve Milli Şef ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1944 Nutku ile sonlanmaktadır.

[19] Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944),** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s.138-141.

Kitabın "Türk Dil İnkılabı" kısmında da, milli birliktelik açısından dil birliğinin önemi vurgulanmış; Türkçeyi yabancı kelimelerden arındırmak suretiyle Türk Diline milli karakterini kazandırma çalışmalarına yer verilmiştir. Bu çalışmaların yürütülmesinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve 1931-1942 yıllarında toplanan dört dil kurultayı toplantıları yanında; çeşitli bilim dallarına ilişkin terimlerin ve Anayasa başta olmak üzere kanun dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarına temas edilmiştir.[20] Ele alınan ders kitabında, kitabın yayınlandığı 1945 yılı içerisinde Anayasa Türkçeleştirilmesi hususuna yer verilirken, aynı tarihli bazı ay adlarının değiştirilmesine ilişkin kanuni düzenlemeye rağmen, kasım ayı için 1 İkinci teşrin 1928 ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.[21]

I.B.2. Kültür Devriminde Tarih Çalışmaları Konusu

Ders kitabının tarih çalışmalarına ilişkin kısmı, "Türk Tarih İnkılâbı" başlığı altında ele alınmıştır. Burada Cumhuriyetin ilk ders kitabının IV. Cildinden farklı olarak, yalnız dil çalışmaları için değil, tarih çalışmaları için de "inkılâp" kelimesi kullanıldığı görülmektedir.

Bu kısımda Cumhuriyetin tarih anlayışı, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri olarak iki ayrı alt başlıkla verilmiştir. İmparatorluk dönemi tarih anlayışı başlığı altında, ümmet tarihi, İslam tarihi, Tanzimat, Osmanlı Tarihi, II. Meşrutiyet, Türkçülük ifadeleri, konu işlenişinde kullanılan anahtar kavramlar olarak tespit edilmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi çalışmalarının Türk tarihçiliğinin gelişmesi açısından yetersizliği ortaya konulurken; Türk tarihçiliğinin Cumhuriyetle gerçek niteliğini kazandığı vurgulanmıştır.

Yine aynı kısımda, Cumhuriyet Döneminde kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin çalışmaları kapsamında, dört ciltlik tarih kitapları serisi ile yeni rejimin tarih anlayışının Türk Tarih Tezi ile şekillendiği belirtilirken; Türk Tarih Tezinin dayandığı temel fikirlere, maddeler (3 madde) halinde yer verilmiştir. Bu maddelerin birincisinde, tezin Asyatik niteliği ortaya konulmuş ve Türk Milletinin, Dünya'nın en eski medeniyet kurucusu topluluk olduğu belirtilmiştir. [22]

I.B.3. Genel Değerlendirme

---

[20] Karal, **age.**, s.143. 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Anayasaya Dair Kanunla, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Türkçeleştirilmiş; 15 Ocak 1945'te Resmi Gazete 'de yayınlanmıştır. **T.C. Resmi Gazete,** 15 Ocak 1945, S 5905, s.8178-8181.

[21] Karal, **age.**, s.141.

[22] Karal, **age.**, s.141-143.

Ders kitabında konu kapsamında geçen kişi ve karakterler içerisinde, Mustafa Kemal odak noktasıdır. Konu içeriğinde Gazi, Gazi Mustafa Kemal, görsel açıklamalarında da Atatürk ifadeleri sıkça kullanılmıştır. Bununla birlikte İsmet Paşanın ismi de, Malatya Nutku vesilesiyle ders kitabında geçmekle birlikte; kendisi için, Başbakan, şimdiki Cumhurbaşkanı ve Milli Şef ifadelerinin kullanımı dikkat çekmektedir.

Ders kitabında olayların zaman dilimine ilişkin veriler tabloda gösterilmiştir.

Dil çalışmaları	**Tarih çalışmaları**
1927 yılı, 1928 yılının bir kısmı, 1928 yılı yazı, 9 Ağustos akşamı, BMM toplandığı vakit, 1 İkinci teşrin 1928, Osmanlı İmparatorluğu göçmesinden sonra, 12 Temmuz 1932, on yıl içinde	Tanzimat'tan beri, daha sonraları, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından, halifeliğin kaldırılmasından sonra, 15 Nisan 1931, uzun çalışmalardan sonra, tarihin bütün devrilerinde, Birinci cihan harbinin sonunda, dünya tarihinin en eski devirlerinde, en yeni devirlerinde, Cumhuriyet devrinde, 1932, 1937, 1943.

Tablodaki zaman ifadelerinin kullanımlarına bakıldığında, Tarih IV ders kitabına göre, gün-ay-yıl şeklindeki kullanımların daha az olduğu; bunun yerine yıl olarak ya da daha genel tarihsel zaman ifadelerinin tercih edildiği, tarih çalışmaları kısmında daha fazla zaman ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu ders kitabının Tarih IV ders kitabından bir farkı da, kitapta dipnotlara yer verilmemiş olmasıdır. Bununla birlikte bazı bölümlerin sonunda o bölümde işlenen konu ile ilgili çeşitli kaynaklardan alınan okuma parçalarına yer verilmişse de; bunlar içerisinde kültür devrimi, tarih ve dil çalışmaları ile ilgili bir kısım tespit edilememiştir. Yalnızca konu işlenişi sırasında yanda verilen ara başlıkların, pedagojik olarak öğrenimi kolaylaştırıcı nitelik taşıdığı söylenilebilir.

Ders kitabında kullanılan görsellere bakıldığında, şu görsellerin kullanıldığı görülmektedir.[23]

"Atatürk yeni Türk harflerini halka öğretiyor."

[23] Karal, **age.**„ s.139, 140, 142.

"Her yaştan Türk kadınları millet okullarında Türk harflerini öğreniyorlar."

"İkinci Dil Kurultayında yabancı bilginler Atatürk ile bir arada."

Konu işlenişinde kullanılan görseller, Tarih IV ders kitabına göre büyük oranda azalmış olmakla birlikte; kitapta yer alan görsellerin içerik olarak örtüşmekle birlikte; yalnızca birinin iki ders kitabında da aynı olduğu, diğerlerinin farklı olduğu tespit edilmiştir.

II. 1950-1960 Dönemi Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitaplarında Tarih ve Dil Çalışmaları

Türkiye'de 1950-1960 Dönemi, Demokrat Partinin iktidarda olduğu yılları kapsamaktadır. Bu dönem, II. Dünya Savaşından sonra Soğuk Savaşın yaşandığı, dünyanın yeniden yapılandığı, Türkiye'nin Batı bloğu ve ABD ile ilişkilerinin geliştirildiği, siyasi, ekonomik, kültürel açıdan önemli bir değişim sürecine girdiği bir dönem olmuştur.

Demokrat Parti iktidara gelmesi ile birlikte yaşanan gelişmeler, dönemin tarih ders kitaplarında da yerini almıştır. Gazi Lisesi ve Harp Okulu tarih öğretmenlerinden Enver Behnan Şapolyo tarafından yazılan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1950) kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 9.12.1950 tarihli kararıyla liseler için ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu ders kitabında Demokrat Parti iktidarı, "1950 İnkılâbı" başlığı ile 178-183 sayfaları arasında yerini almıştır.

Bu bölümde, bu kitapla birlikte DP iktidarının son yıllarında Fahriye Yazgan ve Neriman Serdarlar tarafından yazılan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1955) ders kitapları, kültür devriminde tarih ve dil çalışmaları konusunun işlenişi açısından değerlendirilmiştir.

II.A. Enver Behnan Şapolyo, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.

Bu ders kitabında tarih ve yazı çalışmaları konusu, "Cumhuriyet Devrinde İnkılâplar" başlığı altında "harf inkılâbı", "Türk tarihi inkılâbı", "Türk dili inkılâbı" alt başlıklarında ve 130-135 sayfaları arasında ele alınmıştır. Burada da, daha önceki ders kitaplarında olduğu gibi, Cumhuriyetin tarih ve dil çalışmaları için "inkılâp" kelimesi kullanıldığı görülmektedir. Aynı yazarın 1976 tarihli ders kitabında ise, "inkılâp" yerine "devrim" kelimesi kullanıldığı tespit edilmiştir.

II.A.1. Kültür Devriminde Dil Çalışmaları Konusu Cumhuriyetin dil çalışmalarına ilişkin kısımda, Türklerin İslamiyet öncesinde Göktürk, Uygur Alfabeleri kullandıklarına, İslamiyet'ten sonra Arap harflerini kabul ettiklerine, Arap harflerinin okuma-yazma güçlüklerine temas edilmiştir. Böylece yeni yazı sistemi olarak Latin harflerinin kullanılmasının gerekçesi ortaya konulurken; yazı sistemlerinin zaman içerisinde değişim gösterebileceği vurgulanmıştır.

Kitapta, Latin harfleri esasına dayanan yeni harfler için yürütülen çalışmalar kapsamında, İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında dil bilginleriyle yapılan toplantılar, Sarayburnu Nutku, yeni harfler için yazılıp bestelenen marş, Meclisin yeni Türk Alfabesi Kanununu kabulü hususlarına yer verilmiştir.[24]

Dil çalışmalarının diğer kısmı olan "Türk dil inkılabı" kısmında, Osmanlıcanın aydın-halk kopukluğuna yol açması noktasından hareketle, Türkçeyi yabancı kelimelerden kurtarmak ve öz dile yönelmek hedefi vurgulanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde öz Türkçecilik çalışmaları, dönemin milliyetçilik hareketi ile bağlantılandırılmış ve bu hareketin ilk olarak edebi alanda, milli edebiyatla başlaması, Türkçü şair, yazar ve dergi isimleri ile örneklendirilmiştir.

Cumhuriyet rejiminde de, dil inkılabı, milliyetçilik ve halkçılık esasları çerçevesinde ele alınmış; bu dönemdeki dil çalışmaları için, Türk Dil Kurumu kurulması, bu kurumun Türkçe sözlük ve terimlerle ilgili çalışmaları, Dolmabahçe Sarayında yapılan dil kurultaylarına temas edilmiştir. Burada daha önce incelenen ders kitaplarında yer almayan "Güneş Dil Teorisi " ne de yer verilmesi dikkat çekmektedir. Bu teori ile dünya dilleri üzerinde Türkçenin etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.[25]

II. A.2. Kültür Devriminde Tarih Çalışmaları Konusu

Ders kitabının tarih çalışmaları kısmında, Türklerde milli tarih anlayışının Cumhuriyet döneminde geliştiği vurgulanırken; bunun öncesinde ümmet tarihi, İslam tarihi, Osmanlı tarih anlayışlarına yer verilmiştir. Yine Türk milli tarihçilik çalışmalarında, II. Meşrutiyet dönemi milliyetçilik hareketimin etkisi belirtilirken; Ziya Gökalp, Türk Tarih Encümeni, Atatürk'ün tarih tezleri, kavmi-milli-Asyatik tarihçilik anlayışları olarak

[24] Enver Behnan Şapolyo, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950, s.130-131.

[25] Şapolyo, **age.**, s.132-133.

ortaya konulmuştur. Bu içerik itibariyle, daha önce incelenen kitaplara göre, tarih çalışmaları kısmının ayrıntılandırıldığı ve öğrencilere konu ile ilgili farklı tezlerle karşılaştırma imkânı sunulduğu tespit edilmiştir.

Yine aynı kısımda, Cumhuriyetin tarih çalışmalarında Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Tezi ve dayandığı esaslar, arkeolojik kazılar, 4 ciltlik tarih ders kitapları, tarih kurultayları, Türklerin göç yollarını gösteren bir harita konu işlenişinde kullanılan anahtar ifadeler olarak tespit edilmiştir. [26]

II. A.3. Genel Değerlendirme

Enver Behnan Şapolyo tarafından hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitabında, daha önceki dönem için incelenen kitaplara göre, tarih çalışmaları kısmının ayrıntılandırıldığı, farklı hususlara da temas edildiği görülmektedir. Dil çalışmaları açısından dikkat çeken husus ise, bu ders kitabında "Güneş Dil Teorisi"ne yer verilmiş olmasıdır. Türk Tarih Tezi, Enver Ziya Karal'ın 1945 yılında hazırladığı kitapta olduğu gibi, burada da maddeler halinde (3 madde) verilmiş; tarih çalışmaları konusu kapsamında, Karal'ın kitabına ek olarak Türklerin göç yollarını gösteren bir haritanın hazırlandığı belirtilmiştir.

Bu ders kitabında, daha önce incelenen kaynaklara göre konu işlenişinde geçen kişi ve karakter kullanımları açısından da farklılıklar tespit edilmiştir. Atatürk, burada da konunun odak noktasına yerleştirilmiş olmakla birlikte; Osman Gazi, Süleyman Paşa, Ziya Gökalp, Mete, Ömer Seyfettin, Kaşgarlı Mahmut kitabın ilgili kısmında geçen isimler olduğu görülmektedir. Bu kişi isimlerinin, hangi konularla ele alındığı tabloda gösterilmiştir.

Dil çalışmaları	**Tarih çalışmaları**
Ziya Gökalp/ Öz dil devrimi için makale yazması	Ziya Gökalp/"Türk milletinin tarihi nereden başlıyor" sorusu etrafında tarih tezi
Kaşgarlı Mahmut/Divan-ı Lügat-it Türk'ün neşri	Mete /Göktürklerin ataları Hun Türkleri olması, Türk tarihi Mete'den başlaması
Ömer Seyfettin/ hikâyeleriyle milli edebiyata katkısı	Osman Gazi/Osmanlı tarihinde padişahların seferleri öğretilmesi
	Süleyman Paşa/ İlk defa "Osmanlı tarihi yoktur, bir Türk tarihi vardır" sözü

[26] Şapolyo, **age.**, s.127.

Ders kitabında olayların zaman dilimine ilişkin veriler de tabloda gösterilmiştir.

Dil çalışmaları	Tarih çalışmaları
Müslümanlıktan önce, Müslüman olduktan sonra, Cumhuriyet devrinde, 1927 yılında, 1 Kasım 1928 tarihinde, ertesi gün, bundan sonra, 1911 tarihinde, 12 Temmuz 1932, bundan sonra, birkaç defa,	Pek eski devrilerden beri, Müslüman olduktan sonra, Tanzimat ilanından sonra, Osman Gaziden itibaren, Meşrutiyet inkılabında, 1299, MÖ 3. Asır, Neolitik devirlerden beri, tarihten önceki devirlerde, prehistorik devrilerden, 15 Nisan 1931, sık sık tarihin bütün devirlerinde, Birinci Cihan Savaşının sonunda, dünya tarihinin en eski devirlerinde, yeni devirde, 1932, 1937, 1943.

Tablodaki zaman ifadelerinin kullanımlarına bakıldığında, gün-ay-yıl şeklinde tarihlendirmelerin çok az kullanıldığı, daha çok tarihsel zaman ifadelerinin tercih edildiği görülmektedir. Ancak bu zaman ifadelerinin kullanımında da, belli ve açık ifadeler yerine, çok daha geniş zaman dilimini kapsayan ve belirsiz ifadelerin kullanılmış olması da dikkat çekmektedir. Özelikle konunun tarih çalışmaları kısmında bu tür kullanımlara yer verilmiş olmasının, Türk tarihinin çok eski ve uzun bir geçmişe sahip olduğunu vurgulayıcı nitelik taşıdığı görülmektedir. Ders kitabında tarihlendirme konusunda diğer önemli bir husus da, ay isimlerinde teşrin kullanımının kalkmış olması, teşrin-i sani ifadesi yerine kasım kelimesinin ay ismi olarak kullanılmasıdır.

Ders kitabında konu işlenişinde dipnot veya bilgi notu şeklinde ayrıntılandırma tespit edilmemiş olmakla birlikte, kitabın sonunda yer alan "özetler" kısmında ilgili kısmın özetine yer verildiği görülmektedir.

Ders kitabında, "Atatürk harf inkılâbında", "Birinci Tarih Kurultayı Üyeleri", "Dil Kurultayında Atatürk ve Arkadaşları" açıklamalı görseller kullanılmıştır.[27]

II. B. Fahriye Yazgan- Neriman Serdarlar, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1955, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958.

İstanbul Kız Lisesi Tarih Öğretmeni Fahriye Yazgan ve Devlet Konservatuarı Tarih Öğretmeni Neriman Serdarlar tarafından liselerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Kitap, diğer ders kitaplarında olduğu gibi, I.

[27] Şapolyo, **age.**, s.130, 131, 134.

Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğunun durumu ile başlamakta; II. Dünya Savaşı sonunda Demokrat Partinin kuruluşu, programı ve diğer partiler ile bitmektedir. Burada DP iktidarı, "1950 İnkılabı" başlığı altında değil; "Harp Sonunda Türkiye'de Demokrasi Gelişmesi" başlığı altında incelenmiştir.

Kitapta Cumhuriyetin tarih ve dil çalışmaları konusu, "Harf, Dil ve Tarih İnkılâpları" ana başlığı altında, "Harf İnkılâbı", "Tarih İnkılâbı", Türk dil İnkılâbı" alt başlıklarında ve kitabın 126-131 sayfaları arasında ele alınmıştır.

II.B.1. Kültür Devriminde Dil Çalışmaları Konusu

Kitabın "Harf İnkılabı" kısmında, Arap harfleriyle Türkçe okuma-yazma güçlükleri, Latin harfleri esasına dayalı Türk alfabesinin Batı medeniyeti ile bütünleşme açısından önemi, yeni Türk Alfabesi hazırlanması ve öğretilmesi için yürütülen çalışmalara temas edilmiştir. Daha önce incelenen ders kitaplarında konu işlenişinde geçen anahtar kavramlardan "Sarayburnu Nutku" ifadesi bu kitapta geçmemekle birlikte; Atatürk'ün harf inkılabını müjdeleyen bu nutkundan bir cümlelik çok kısa bir alıntı yapıldığı tespit edilmiştir.[28]

Konunun "Türk dil inkılabı" başlıklı kısmında ise, dilin milli kültür ve milli birliktelik açısından önemi ve Türk dilinin bilim-kültür dili olarak geliştirilmesi, dil inkılabının gerekçesi olarak ortaya konulmuştur. Burada dil çalışmaları, Tanzimat-II. Meşrutiyet-Cumhuriyet olarak dönemlendirilmiş; Tanzimat dönemi, dilde sadeleştirme, II. Meşrutiyet dönemi dilde ve edebiyatta Türkçülük çalışmaları ile bütünleştirilmiş; konunun ilgili kısımları dil çalışmalarını yürüten kişi isimleriyle örneklendirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde dil çalışmalarında Atatürk'ün önderliği vurgulanırken; Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulması, derleme-çeviri çalışmaları, "Türk Dili" Dergisi, konu işlenişinde anahtar kavramlar olarak tespit edilmiştir.[29]

II. B.2. Kültür Devriminde Tarih Çalışmaları Konusu

Ders kitabında Cumhuriyet dönemi tarih alanında yürütülen çalışmalar, kültür sahasında yapılan "inkılâp"lardan biri olarak ele alınmıştır.

---

[28] Fahriye Yazgan, Neriman Serdarlar, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1955**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958, s.126.

[29] Yazgan-Serdarlar, **age.**, s.129-130.

Cumhuriyet rejiminde tarih çalışmalarının temel gerekçesi, İmparatorluk döneminde milli tarihin ihmal edilmiş olması ile ortaya konulurken; Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarih anlayışları, Ümmet-İslam-Osmanlı-Türk tarihçiliği olarak tasnif edilmiştir. Bu tasnifte, Birinci Meşrutiyetin ilanıyla milliyetçilik cereyanının başlaması ve "Türk tarihi" görüşünün önem kazanması hususuna yer verilirken; Süleyman Paşa'nın yazdığı Tarih-i Âlem kitabından alıntı yapıldığı görülmektedir.[30] Burada Birinci Meşrutiyetle milliyetçilik akımının başlaması ifadesi ise, ders kitabında tespit edilen bilgi hatalarından biri olmuştur.

Atatürk'ün ulusal tarih anlayışının temelleri, dünyada Türkler hakkında ileri sürülen "iftiracı", "kinci", "esassız" tarih iddialarına dayandırılmıştır. [31] Burada tırnak içerisinde kullanılan ifadeler, tarih ders kitaplarında "öteki" ile yapılan karşılaştırmalar üzerinden, Cumhuriyetin kültür devriminde tarih ve dil çalışmalarının anlamlandırılması açısından önem taşımaktadır. Konunun ele alınmasında, milli tarihçiliğin gelişmemesi boyutunda "Osmanlı" dönemi, iç; "Dünya" ve "Batı", dış etken olarak "öteki" kategorisinde kurgulanmıştır.[32] Osmanlı tarih yazımı ve Batı kaynaklı tarih yazımına olumsuz değer aktarımı üzerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet kimliğinin meşruiyetinde, Türk Tarihinin Asyatik temelleri ve diğer medeniyetlere etkisi vurgulanmıştır.

Konu işlenişinde Cumhuriyetin tarih çalışmalarının yürütülmesinde Türk Tarih Kurumunun çalışmaları kapsamında, Türk Tarih Tezi esaslarının belirlenmesi, yapılan kazılar, tarih kongreleri, yayın faaliyetleri hususlarına temas edildiği tespit edilmiştir.[33] Kurumun yayın faaliyetleri içerisinde, üç aylık "Belleten" dergisinin adının geçmesi dikkat çekmektedir.

---

[30] Yazgan-Serdarlar, **age.**, s.127-128. 19. Yüzyılda "Umumi Tarih" dersi orta ve yüksek eğitim kurumları müfredatına konulmuş; içeriği, İslam ve Osmanlı Tarihinden ziyade, Dünya Tarihini kapsayacak şekilde belirlenmiş ve buna uygun ders kitapları hazırlanmaya başlanmıştır. Bu kitaplardan biri de, askeri liselerin ikinci sınıfında okutulmak üzere Süleyman Hüsnü Paşa tarafından 1876 yılında hazırlanan Tarih-i Âlem kitabı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde telif edilen ilk umumi tarih ders kitapları arasında yer alan bu kitap, Eskiçağ dünya tarihi konularını kapsamıştır. Hatice Gül Küçükbezci-Döndü Çavdar, "Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih-i Âlem 'inin (1876) İki Bölümü Üzerinden Eskiçağ Tarih Yazımının Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** Sa:25, Konya 2022, s.264-270.

[31] Yazgan-Serdarlar, **age.**, s.128.

[32] Tercan Yıldırım, "Tarih Ders Kitaplarında "Öteki" Kurgusu: 1930'lı Yıllar Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish History Education Journal- Türk Tarih Eğitimi Dergisi,** 2014: 3 (1), s.65-67.

[33] Yazgan-Serdarlar, **age.**, s.129.

II. B.3. Genel Değerlendirme

Yazgan ve Serdarlar tarafından yazılan bu ders kitabında, daha önce incelenen ders kitaplarında olduğu gibi, Cumhuriyetin kültür politikalarında tarih ve dil çalışmaları, "inkılap" olarak nitelendirilmiş; bu çalışmaların yürütülmesinde ulusallık vurgusu yapılmıştır. Kitapta konu ile ilgili çalışmaların, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu bünyesinde resmi devlet politikası olarak yürütülmesine temas edilirken; yayın faaliyetleri arasında, diğer ders kitaplarında yer almayan "Türk Dili" ve "Belleten" dergilerinin adının geçtiği tespit edilmiştir. Diğer ders kitaplarında olduğu gibi, Türk Tarih Tezi bu kitapta da yer almış; ancak dil çalışmaları kapsamında "Güneş Dil Teorisi "ne yer verilmemiştir.

Ders kitabında konu işlenişinde geçen kişi ve karakter kullanımları açısından da, Atatürk tarih ve dil çalışmalarının merkezine yerleştirilmiş olmakla birlikte; diğer kişi isimlerinin hangi konularla bağlantılı olarak ele alındığı tabloda gösterilmiştir.

Dil çalışmaları	**Tarih çalışmaları**
Atatürk	Atatürk
Ahmet Vefik Paşa/Lehçe-i Osmanı Türk Sözlüğü	Süleyman Paşa/Tarih-i Âlem kitabı yazarı
Ali Canip/Genç Kalemler	
Ömer Seyfettin /Genç Kalemler	
Ziya Gökalp /Genç Kalemler	
Mehmet Emin (Yurdakul)/nazımda edebi Türkçülük çalışmaları	
Ahmet Hikmet/nesirde edebi Türkçülük çalışmaları	

Ders kitabında olayların zaman dilimine ilişkin veriler de tabloda gösterilmiştir.

Dil çalışmaları	**Tarih çalışmaları**
Bilinen en eski yazı, bundan sonra, daha sonra, İslamiyet'in kabulünden sonra, 1927, bir aralık, 9 Ağustos 1928, 3 Kasım 1928, bundan önceki, Tanzimat devrinde, ilk önce, 1908'de, II. Meşrutiyetin ilanından sonra, daha önce, 1932'de, bir sene, iki sene içinde.	Osmanlı İmparatorluğundan önce, İslamiyet'ten önceki ve sonraki, İslamiyet'ten önce, Tanzimat'ın ilanından sonra, Birinci Meşrutiyetin ilanıyla, o zaman, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına kadar, Cumhuriyet devrine kadar, 15 Nisan 1931, daha sonra, çok defa, şimdiye kadar, çok eski, bundan önceki, üç ayda bir.

Ders kitabında tarihlendirme konusunda, yıl olarak ya da genel tarihsel zaman ifadelerinin kullanıldığı görülmekle birlikte; Meclisin yeni harfleri kabul tarihi verilirken, tarih hatası yapıldığı tespit edilmiştir. Yine bölüm sonunda yer alan "Yeni Türk Harfleri" başlıklı okuma parçası[34] için de, Atatürk'ün 1 Kasım 1928'de T.B.M.M'de söylediği açış nutkunun alıntı yeri olarak gösterilmesi suretiyle bilgi hatası yapılmıştır. Bu okuma parçasında yer verilen Atatürk'ün Nutku, yeni harflerin müjdelendiği 9 Ağustos 1928 tarihli Sarayburnu Nutku'dur.

Ders kitabının dil çalışmaları kısmında, "Harf İnkılabı esnasında açılan Millet Mekteplerinde bir sınıf" ve "Dolmabahçe Sarayında dil münakaşaları" açıklamalı resimler, görsel malzeme olarak kullanılırken[35]; tarih çalışmaları kısmında görsel malzemeye yer verilmediği tespit edilmiştir. Konu ile ilgili kullanılan görsel malzeme açısından incelenen diğer ders kitaplarına göre sınırlılığı tespit edilen bu ders kitabında, diğer ders kitaplarında bulunan Atatürk'ü harf devrimi sırasında kara tahta başında gösteren resim de yer almamıştır.

III. 1960-1980 Dönemi Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitaplarında Tarih ve Dil Çalışmaları

Türkiye'de 1960-1980 dönemi, Demokrat Parti iktidarının 1960 Askeri Darbesi ile sona erdiği, 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu, iki darbe arası dönemi kapsamıştır. Türkiye Cumhuriyetinde siyaset ve demokrasi kültürü açısından önem taşıyan bu süreçte yaşanan gelişmeler, dönemin ders kitaplarında da yerini almıştır.

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları arasında ilk kitabın, 1950-1960 döneminde incelenen Neriman Serdarlar ve Fahriye Yazgan tarafından yazılan ve 1961 yılında basılan kitap olduğu tespit edilmiştir. 1960-1980 dönemi için incelenen diğer ders kitapları ise, Mükerrem Kamil Su-Kamil Su'nun hazırladığı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1973), Enver Behnan Şapolyo'nun 1976 yılında yeniden basılan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitaplarıdır.

III. A. Neriman Serdarlar-Fahriye Yazgan-, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1955, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961.

Bu kitap, daha önceki bölümde incelenen ve yazarlarının 1958 yılında basılan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabıyla aynı içerikte hazırlanmış

[34] Yazgan-Serdarlar, **age.**, s.131.

[35] Yazgan-Serdarlar, **age.**, s.127, 129.

olmakla birlikte; kitabın 1961 yılı baskısında, yazarların isim sırasında değişiklik yapıldığı ve kitabın son bölümüne "27 Mayıs İnkılâbı" kısmı eklendiği tespit edilmiştir. 27 Mayıs Askeri Darbesinin kitapta "inkılâp" olarak yer alması, Demokrat Parti iktidarının son bulmasıyla sonuçlanan sürecin meşruiyeti açısından önem taşımaktadır. Bu bölümde, inkılabı hazırlayan sebepler, Demokrat Parti iktidarının politikaları üzerinden ele alınmış; 27 Mayısın anlam ve önemi, hukuk, siyaset, ekonomi, sosyal ve kültürel alanda çalışmalara ayrı ayrı yer verilmek suretiyle ortaya konulmuştur.[36] Bununla birlikte, aynı kitabın 1958 yılı baskısında yer alan Türkiye'de demokrasinin gelişmesi ve Demokrat Partinin kurulması kısmının, 1961 baskısında da yer aldığı görülmektedir. [37]

Çalışmaya konu olan Cumhuriyetin kültür devriminde tarih ve dil çalışmaları konusunun, kitabın 125-128. Sayfalarında ve 1958 yılı baskısında işlendiği şekilde aynı içerik ve görsellerle yer aldığı tespit edilmiştir.[38]

III.B. Mükerrem Kâmil Su-Kâmil Su, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1973.

Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının önemli isimlerinden Mükerrem Kamil Su[39] ve tarih öğretmeni Kamil Su tarafından kaleme alınan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabının ilk baskısı 1957 tarihlidir.

İncelenen ders kitabı, diğer ders kitaplarında olduğu gibi Birinci Dünya Savaşının sonunda Osmanlı Devleti'nin durumu ile başlamakta; "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi" başlığı altında "Demokrat Parti Yönetimi" ve "27 Mayıs Devrimi" konularına yer verilmektedir. Cumhuriyetin tarih ve dil çalışmaları konusu da, "Cumhuriyet Devri Devrimleri" ana başlığı ve "Harf Devrimi" ile "Tarih Öğreniminde Gelişme" alt başlıklarında, kitabın 138-140 sayfalarında işlenmiştir.

---

[36] Neriman Serdarlar - Fahriye Yazgan, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1955,** İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961, 178-197.

[37] Serdarlar-Yazgan, **age.**, s.175-176.

[38] Konu için bkz. II.B., II.B.1, II.B.2., II.B.3.

[39] Mükerrem Kamil Su'nun kaleme aldığı çok sayıda roman, hikâye, çocuk kitapları, ders kitapları mevcut olup; 1950 sonrasında edebiyat ve tarih konularında ders kitapları yazmış ve eğitim-kültür sahasındaki çalışmalarını Ankara Radyosunda devam ettirmiştir. Yazdığı ders kitapları arasında, 1952 yılında 5. Sınıflar İçin Tarih Ders Kitabı, 1953 yılında Resimli Yurttaşlık Bilgisi Orta 1-2, 1957 yılında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları yer almıştır. Gülnur Gündoğan, **Mükerrem Kamil Su'nun Hayatı ve Edebi Kişiliği Üzerinde Bir Araştırma,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.24-37.

III. B.1. Kültür Devriminde Dil Çalışmaları Konusu

Harf Devrimi kısmında, Türk Dili, Arap Alfabesi, yeni Türk Harfleri, Türk Milleti, Dolmabahçe Sarayı, Sarayburnu, yurt gezileri, kara tahta, başöğretmen, uzmanlar komisyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Batı uygarlığına geçiş, Latin esasından alınan Türk Alfabesi, Türk dilinin bağımsızlığı şeklinde kullanılan ifadeler, konu ile bağlantılı anahtar kavramlar olarak tespit edilmiştir. Yine konu işlenişinde, Atatürk'ün Sarayburnu ve Türkiye Büyük Millet Meclisini açış nutuklarından alıntı yapıldığı görülmektedir. [40]

Ders kitabının tarih çalışmaları kısmında da, Cumhuriyetin dil çalışmalarına yer verilmiş; burada Cumhuriyet devrinde Türk dilinin yabancı kelimelerden kurtarılması ve sadeleştirilmesinde Türk Dil Kurumunun katkısı belirtilmiştir. [41]

III. B.2. Kültür Devriminde Tarih Çalışmaları Konusu

Ders kitabında Cumhuriyet tarih çalışmaları konusunun, daha önce incelenen ders kitaplarından farklı olarak, "inkılap" veya "devrim" başlığıyla değil, "tarih öğreniminde gelişme" başlığıyla ele alındığı tespit edilmiştir. Bu kısımda, İslam Tarihi, Osmanlı Tarihi, Türk Tarihi tasnifi yapılmış; Cumhuriyetle Türk tarihinin bilimsel ve doğru kaynaklardan araştırılması ve Türk uygarlığının dünya uygarlığındaki yerinin ortaya konulması çalışmaları vurgulanmıştır. Bu çalışmalar içerisinde, Türk Tarih Kurumu, tarih kongreleri, dört ciltlik Tarih kitabı, yayın faaliyetleri, okulların Türk tarihi esaslı tarih programlarına temas edilmiştir. [42] Yine Tarih alanında yürütülen çalışmaların dün ile sınırlı kalmayarak içinde yaşanılan zamanda da devam ettirilmesi vurgusu, lise tarih öğretiminde tarihsel olgu ve olayların dinamizmi açısından dikkat çekmektedir.

III. B.3. Genel Değerlendirme

İncelenen ders kitabının, daha önceki dönemler için incelenen kitaplara göre, kültür devrimi konusunun işlenişi açısından başlık ve içerik olarak daha zayıf kaldığı, konunun daha yüzeysel işlendiği tespit edilmiştir. Konu başlıklarında dikkat çeken bir husus, diğer ders kitaplarında dil çalışmaları için kullanılan "inkılâp" yerine, "devrim" sözcüğünün kullanılmasıdır. Yine

---

[40] Mükerrem Kâmil Su-Kâmil Su, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1973, s. 138-139.

[41] Su-Su**, age.**, s.140.

[42] Su-Su**, age.**, s.140.

harf değişikliği sonrasında yürütülen dil çalışmaları konusunun da, diğer ders kitaplarında olduğu gibi ayrı başlık olarak değil; tarih çalışmaları konusu içinde işlendiği görülmektedir. Tarih çalışmaları konusu işlenişinde de, Cumhuriyet döneminde yürütülen tarih çalışmaları kapsamında Türk Tarih Tezine yer verilmediği dikkat çekmektedir.

Ders kitabında geçen kişi ve karakterler açısından, yalnızca Atatürk isminin geçtiği görülmektedir. Atatürk, dil ve tarih çalışmalarının merkezinde yer almış; milletin kendisine "başöğretmen" unvanını verdiği belirtilmiştir.[43] Bunun yanında, Türk Milleti, Türk aydınları, vatandaşlar gibi genel ifadeler de konu işlenişinde kullanılmıştır. Daha önce incelenen ders kitaplarına göre, kişi isimleri açısından da sınırlı kalmıştır.

Ders kitabında olayların zaman dilimine ilişkin veriler de, konu işlenişine bağlı olduğundan sınırlı kalmış; zaman ifadelerinde, geçmiş zaman yanında içinde yaşanılan zaman dilimine de vurgu yapılmıştır.

Dil çalışmaları	**Tarih çalışmaları**
Cumhuriyet devrinden önce, Cumhuriyet devri, 1928 yılı başları, 9 Ağustos 1928, o gece, sonra, o günden sonra, o yıl, 1 Kasım 1928, on dokuzuncu yüzyıl son yıllarında, içinde bulunduğumuz yüzyılın başında,	Eskiden, Tanzimat devrinde, Cumhuriyet devri, önce, bugün, çalışmalar ilerledikçe,

Konu içeriğinde, Atatürk Sivas'ta yeni Türk harflerini bizzat öğretirken ve Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk'ün Başkanlığı altında yaptığı toplantılardan biri açıklamalı görseller kullanılmıştır.[44]

Bu ders kitabının diğer kitaplardan ayrılan bir başka özelliği ise, konu işlenişinde bölüm başı ve sonunda bölüm içeriği ile ilgili hazırlanan araştırma ve değerlendirme sorularıdır. Ders kitaplarında hazırlık ve değerlendirme soruları, öğrencilerin bireysel araştırmaya yönlendirilmesi, öğrenci odaklı öğretim ve konunun pekiştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Hazırlanan soruların çeşit ve düzeyi, öğrencilerin bilgisini ölçme yanında; tahmin ve yorum yetisinin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.[45]

[43] Su-Su**, age.**, s.139.

[44] Su-Su**, age.**, s.138-139.

[45] Şimşek, agm., s.218-221.

İncelenen bu ders kitabında, konu ile ilgili bölümün başlangıç kısmında, "Osmanlı Devleti'nin her alanda Avrupa ülkeleri ile rekabet eder konumdayken batı karşısında gerileme sebepleri ve Türkiye'de Milli Mücadele sonrası yapılması gereken yenilikler" araştırma konusu olarak belirtilmiştir.[46]

Aynı bölüm sonunda yer alan sorularda da, işlenen her bir alt başlıkla ilgili soruların yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sorular içerisinde kültür devrimiyle ilgili olanlar şunlardır:

"Eski devir milli eğitimi ile Cumhuriyet devri milli eğitimini karşılaştırınız. Cumhuriyet devri milli eğitim politikasının temel ilkeleri hakkında bildiklerinizi söyleyiniz."

"Harf devriminin Türk Milletinin hayatındaki değerini anlatınız. Cumhuriyet devrinde tarih öğretiminin aldığı yönü açıklayınız."

"Atatürk'ün Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümünde söyledikleri söylevlerinde geçen "Memleketimizi muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız" sözünü devrimlerden örneklerle açıklayınız. "

Bu sorulara bakıldığında, kültür devriminde tarih ve dil çalışmalarını doğrudan ve dolaylı ilgilendiren nitelikte olduğu, öğrencinin araştırma, yorum ve karşılaştırma yapmaya yönlendirilmesi açısından önem taşıdığı görülmektedir.[47]

III. C. Enver Behnan Şapolyo, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1976.

Enver Behnan Şapolyo'nun daha önceki bölümde incelenen Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabının 1976 yılı baskısı, Osmanlı İmparatorluğu ve Mondros Mütarekesi ile başlamakla birlikte; konu içeriği açısından 27 Mayıs Askeri Darbesini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu kitapta, 27 Mayıs için, 27 Mayıs Devrim Hareketi başlığı kullanılırken; kitabın 1950 baskısında yer alan 1950 İnkılabı bölümü ders kitabından çıkartılmıştır. 1950 baskısında Demokrat Parti iktidarı, demokrasinin zaferi olarak işlenirken; 1976 baskısında, yalnızca savaş sonunda 1950 yılında Demokrat Partinin kurulduğu ve iktidarı eline aldığı belirtilmiştir. Bu yaklaşım, dönemin siyasal konjonktürünün eğitim ve ders kitaplarında yansımasının göstergesidir.

[46] Su-Su**, age.**, s.129.

[47] Su-Su**, age.**, s.147.

Kitabın 1950 baskısında tarih ve dil çalışmaları konusu, "Cumhuriyet Devrinde İnkılâplar" başlığı altında ve hukuk, kadın hakları, toplumsal yaşamdaki diğer düzenlemelerle birlikte ayrı alt başlıklarla ele alınırken; 1976 baskısında, diğer devrimlerden bağımsız olarak ve "Milli Eğitim Alanında gelişme" "Harf Devrimi", "Türk Tarihi Devrimi", "Türk Dili Devrimi" başlıklarında incelenmiştir.[48]

Konunun ele alındığı bölüm dışında diğer farklı bir husus da, kullanılan başlıklarda "inkılâp" yerine "devrim" sözcüğünün kullanılmasıdır. Yazarın farklı tarihlerde basılan iki kitabı arasında tarih ve dil çalışmaları konusunun işlenişi itibariyle, kullanılan dil açısından dönemsel farklılıklar tespit edilmiş olmakla birlikte; iki kitabın da içerik açısından aynı içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi gibi konular[49], konu ile ilgili geçen kişi isimlerine her iki kitapta da temas edilmiştir.

İki ders kitabı arasında, özet kısmı ve kullanılan görseller açısından farklılık tespit edilmiştir. Kitabın 1950 baskısındaki özet kısmı ve konu işlenişinde kullanılan "Dil Kurultayında Atatürk ve arkadaşları" görseli, 1976 baskısında yer almamış; bu görsel yerine "Atatürk bir tarih dersinde" görseli kullanılmıştır.[50] Kitapta kullanılan diğer iki görselin aynı olduğu görülmektedir.

[48] Enver Behnan Şapolyo, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1976, s.123-129.

[49] Şapolyo, **age.**, 1976, s.127-128.

[50] Şapolyo, **age.**, 1976, s.125-126,128.

SONUÇ

Cumhuriyet dönemi kültür devrimi içerisinde tarih ve dil çalışmaları konusu, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren lise ve dengi okullar için hazırlanan Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında işlenen konular arasında yer almıştır. Konu içeriği, genel itibariyle harf, tarih, dil çalışmaları şeklinde ayrı alt başlıklarda ele alınmıştır. Bu alt başlıklarda, inkılap, devrim, tarih öğreniminde gelişme gibi kullanımlar tespit edilmiştir.

İncelenen ders kitapları içerisinde, farklı dönemlerde farklı kişiler tarafından yazılan kitaplar yanında; aynı kişiler tarafından farklı dönemlerde yazılan tarih ders kitaplarının da olduğu görülmektedir. Enver Behnan Şapolyo, Enver Ziya Karal, Fahriye Yazgan-Neriman Serdarlar, Mükerrem K. Su incelenen dönemde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarının hazırlanmasında ön plana çıkan isimler olmuştur.

Lise Türkiye Cumhuriyeti ders kitapları, genel olarak I. Dünya Savaşı sonrası gelişmelerle başlarken; kitapların son bölümleri, yazıldıkları tarihe göre farklılık göstermiştir. 1950 sonrasında ders kitaplarında Türkiye'de demokrasi, siyasi partiler, Demokrat Parti, 1960 Askeri Darbe konuları yer almıştır. Bu konuların işlenişinde de, dönemin siyasi konjonktürüne göre farklılıklar tespit edilmiştir.

Ders kitaplarının dili itibariyle, günümüze yaklaştıkça daha sade, yalın bir üslup görülmekle birlikte; bazı kitaplarda konu işlenişinde daha yüzeysel yaklaşımın benimsendiği tespit edilmiştir. Konu işlenişinde, ulusallık vurgusu ön plana çıkarken; saltanat-meşrutiyet-cumhuriyet dönemlendirmesi dikkat çekmektedir. Genel itibariyle konu içeriğinde Cumhuriyetin tarih ve dil çalışmalarının TTK ve TDK bünyesinde resmi devlet politikası olarak yürütülmesine temas edilmiştir. Bununla birlikte Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi, bazı tarih kitaplarında yer alırken; bir kısmında da bu kavram ve ifadelere yer verilmemiştir. Tarih konularının işlenmesinde, kelime ve kavramların kullanılmasında siyasal ve pedagojik esasların belirleyici olduğu görülmektedir.

Ders kitaplarında konu işlenişinde kullanılan görseller, verilen bilgilerin pekiştirilmesi açıdan önem taşımakla birlikte; incelenen ders kitaplarında görsel imge kullanım düzeyinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. En fazla görselin, Cumhuriyetin ilk lise tarih kitaplarında kullanılmış olması da, bu yetersizliği ortaya koymaktadır. Ders kitaplarında kullanılan görsellerde, Mustafa Kemal odak noktası olmakla birlikte, incelenen bir kaynak dışında bütün kitaplarda O'nun harf devrimi sırasında kara tahta başında yer aldığı görselinin kullanılmıştır. Bununla birlikte Millet Mektepleri, Türk Tarih ve

Dil Kurultayları toplantılarından görsellerin de ders kitaplarında benzer olduğu görülmektedir.

20. Yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeye paralel olarak konu ile bağlantılı görsel materyallerin çeşitlendirilmesi ve konu bütünlüğü içerisinde uygun şekilde kullanılması, pedagojik açıdan büyük önem taşımaktadır. Tarih konusunun işlenişinde de, görsellerin çeşitlendirilmesi ve kullanılan görseller içerisinde Türklerin göç yollarını gösteren harita görseline yer verilmesi pedagojik açıdan katkı sağlayacak bir örnek olarak düşünülebilir.

İncelenen ders kitapları açısından diğer bir tespit de, konu işlenişinde geçen kişi isimleridir. Bu isimlerde, her ders kitabında Mustafa Kemal isminin geçmesi, kültür devriminde Atatürk'ün önderliğinin vurgulanması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte bazı ders kitaplarında geçen kişi isimlerinin çeşitlendirilmesi, konunun ayrıntılandırılması ve farklı karakterler üzerinden yaşanan tarihsel sürecin anlamlandırılmasına katkı sağlayacaktır. Kullanılan kişi isimlerinde erkek isimler yanında, kadın isimlerine yer verilmesi de, tarih yazımında toplumsal cinsiyet sınırlarının aşılması noktasında dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin tarih çalışmaları konusunda, önemli kadın figürlerden Afet İnan isminin ders kitaplarında kullanılmasının, pedagojik açıdan önem taşıdığı belirtilebilir. Nitekim 2000'li yılların ders kitaplarında, Afet İnan isminin ilgili konu işlenişinde geçtiği tespit edilmiştir. [51]

1930-1980 döneminde incelenen Türkiye Cumhuriyeti ders kitapları, bilgi notları, okuma parçaları, hazırlık ve değerlendirme soruları gibi hususlar açısından da incelenmiş ve bazı sınırlılıklar tespit edilmiştir. Cumhuriyetin ilk ders kitaplarında dipnotlar, bazı ders kitaplarında kullanılan okuma parçaları, bilgi notları, konu işlenişinde tamamlayıcı unsurlar olarak tespit edilmiş olmakla birlikte; okuma parçalarının dönemin hatıralarından örneklerle çeşitlendirilmesi, konu işlenişinde hazırlık ve değerlendirme sorularıyla öğretim sürecinde öğrencilerin araştırma, yorumlama, analiz yetilerinin geliştirilmesi pedagojik açıdan önem taşımaktadır. Özellikle 1970'lerden itibaren hazırlanan ders kitaplarında konu işlenişinde hazırlık ve değerlendirme sorularına yer verildiği görülmektedir. Bu hususlar, 21. Yüzyılda ortaöğretim ve lise düzeyinde bireysel farklılığa ve özgünlüğe dayalı yapılandırmacı öğretim programlarının tarih eğitim ve öğretiminde etkisini ortaya koymaktadır.

---

[51] Kemal Kara, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük,** Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.215.

KAYNAKÇA

Akgün, Seçil Karal, "Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Yapıtları ve Yaşam Öyküsü", **OTAM,** S 5, Ankara 1994, ss.535-555.

Aslan, Erdal, "Tarih Öğretiminde Görsel Kullanımı", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl 13, S XLVIII, Ekim 2020, ss.3006-3031.

Erdaş, Sadık, "Atatürk'ten Günümüze Türk İnkılap Tarihi Derslerine Genel Bir Bakış", **Türk Eğitim Sisteminde Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Öğretimi,** Ed: Yasemin Doğaner, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 2006, s.9-21.

Gündoğan, Gülnur, Mükerrem Kamil Su'nun Hayatı ve Edebi Kişiliği Üzerinde Bir Araştırma, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Hakimiyet-i Milliye, 4 Birinci kanun 1933.

Kara Kemal, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük,** Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Karal Enver Ziya, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944),** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.

Küçükbezci, Hatice Gül – Çavdar, Döndü, "Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih-i Âlem 'inin (1876) İki Bölümü Üzerinden Eskiçağ Tarih Yazımının Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** Sa:25, Konya 2022, ss. 257-282.

Serdarlar, Neriman – Yazgan, Fahriye, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1955,** İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961

Su Mükerrem Kâmil - Su Kâmil, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1973,

Şapolyo, Enver Behnan, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.

Şapolyo, Enver Behnan, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1976

Şimşek, Ahmet - Çakmakcı Emre, "Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Millî Mücadele", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Yıl 15, S 30, Ankara, 2019, ss.189-227.

Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

T.C. Resmi Gazete, 15 Ocak 1945, S 5905.

Yazgan, Fahriye-Serdarlar,Neriman, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1955**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958.

Yıldırım. Tercan, "Tarih Ders Kitaplarında "Öteki" Kurgusu: 1930'lı Yıllar Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish History Education Journal-Türk Tarih Eğitimi Dergisi,** 2014: 3 (1), ss.62-89.

HAYATI BOYUNCA SANATÇILARI VE TİYATROCULARI YÜCELTEN BİR LİDER: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Selda KULLUK YERDELEN[*]

Özet

Ülkemizde tüm toplumsal, kültürel ve siyasal yapının değişimi Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra başlar. Mustafa Kemal Atatürk, Türk toplumunun yaşayışını Batı anlayışına yöneltmenin yanında ülkemizi her alanda Avrupa toplumlarının seviyesine çıkarmayı amaçlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından düşünsel, eğitimsel ve yaşamsal açıdan devrimlerini birer birer gerçekleştirirken sanatı da unutmamıştır. Sanatı hem devrimin geniş kitlelere tanıtılmasında hem de ulusal bilincin yayılmasında bir araç olarak görmüştür. Bu düşünceyle birlikte güzel sanatlarda başarılı olunursa devrimlerde de başarılı olunacağına, tüm devrimlerin geniş kitlelere sanatla daha kolay yayılacağına inanmış ve bunu sürekli vurgulamıştır. Müzikten resme heykelden opera ve tiyatroya tüm sanat dallarıyla ilgilenmiş ve her konuşmasında güzel sanatların önemini ifade etmiştir. Kurduğu Cumhuriyet'in temellerini ulusun bütünleşmesi ve güçlenmesinde temel öğelerden biri olan kültür üzerine oturtmuştur. Kültürün gelişiminde tiyatronun yerinin farkına varmıştır. Tanzimat ve sonrasındaki Meşrutiyet döneminde tiyatronun eski geleneksel tiyatrodan koptuğu gözlemlenir. Meşrutiyetle birlikte tiyatroda millileşme sürecinde ilk adım atılmıştır. Bu dönemde Batılı tarzdaki tiyatro örnek alınmıştır ama tiyatro amatörlükten kurtulamamıştır. Meşrutiyet döneminde başta konservatuar olarak kurulan Darülbedayi'nin gelişerek İstanbul Şehir Tiyatrosu olması, Türk ve Müslüman kadınların sahneye çıkma özgürlüğünü kazanması, Ankara'da " resim, tezyini sanatlar, mimarlık ve heykeltıraşlık " eğitiminin yanında "musiki ve temaşa" sanatlarında eğitimin gerçekleştiği Musiki Muallim Mektebi'nin, Milli Musiki ve Temsil Akademisi'nin, Ankara Devlet Konservatuarı ve İstanbul Devlet Konservatuarı'nın kurulması Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün yönlendirmesi ve desteğiyle gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın amacı, onun kültür değişimini ortaya koyarken sanata bakış açısını, tiyatro sanatına ve sanatçılara verdiği önemi vurgulamaktır. Özellikle yaşanmış olaylardan yola çıkarak tiyatroya verdiği

[*] Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, selda.kulluk@deu.edu.tr

değeri kendi cümleleriyle örnekler verme yöntemiyle aktarmak, yeni nesillere onun eğitimli usta bir sanatçı gibi duyarlı kişiliğini anlatmak amaçlanmıştır. Bildiride; sanatçılara ve tiyatro sanatına dair Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünceleri ve dönemin tiyatro sanatındaki kazanımları, yazılı - basılı kaynaklar olan anı kitapları, Türk Tiyatrosu ile ilgili kitaplar, döneme ait dergiler, konuyla ilgili makaleler ve görsellerden faydalanılarak incelenmeye ve ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tiyatrosu, Cumhuriyet, Sanat, Tiyatro, Oyuncu

A LEADER WHO GLORIFIED ARTISTS AND THEATER ARTISTS THROUGHOUT HIS LIFE: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Abstract

The transformation of the entire social, cultural and political structure in our country began after the War of Independence was won. Mustafa Kemal Atatürk aimed to bring our country to the level of European societies in every field as well as directing the life of Turkish society to the Western understanding. After the War of Independence, he did not forget art while realizing his intellectual, educational and vital revolutions one by one. He saw art as a means of both introducing the revolution to the masses and spreading national consciousness. With this in mind, he believed and constantly emphasized that if one was successful in fine arts, one would also be successful in revolutions, and that all revolutions would spread to the masses more easily through art. He was interested in all branches of art from music to painting, sculpture, opera and theater, and expressed the importance of fine arts in every speech. He based the foundations of the Republic he established on culture, which is one of the basic elements in the integration and strengthening of the nation. He realized the place of theater in the development of culture. It is observed that the theater broke away from the old traditional theater during the Tanzimat and the Constitutional Monarchy period. With the Constitutional Monarchy, the first step was taken in the process of nationalization in theater. In this period, Western style theater was taken as an example, but the theater could not get rid of amateurism. The development of Darülbedayi, which was initially established as a conservatory during the Constitutional Monarchy period, to become the Istanbul City Theater, the freedom of Turkish and Muslim women to perform on stage, the establishment of the Musiki Muallim Mektebi in Ankara, where education in "music and theater" arts took place in addition to education in "painting, decorative arts, architecture and sculpture", the establishment of the National Music and Representation Academy, the Ankara State Conservatory and the Istanbul State Conservatory were realized with the guidance and support of Mustafa Kemal Atatürk during the Republican period. The aim of this study is to emphasize his perspective on art and the importance he gave to the art of theater and artists while revealing his cultural change. In particular, it is aimed to convey the value he gave to the theater based on the events he experienced by giving examples in his own words, and to tell new generations about his sensitive personality as

an educated master artist. In the paper; Mustafa Kemal Atatürk's thoughts on artists and theater art and the achievements of the period in the art of theater will be examined and revealed by making use of written and printed sources such as memoirs, books on Turkish Theater, magazines of the period, articles and visuals on the subject.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Turkish Theater, Republic, Art, Theater, Actor

GİRİŞ

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ülkenin ulusal temellere göre siyasal, ekonomik ve toplumsal olarak yeniden yapılanmasıyla birlikte Türk kültürünün ulusallaşması için de çaba sarf edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, ulusal bir devlet kurarken, eylemlerini gerçekleştirirken çok yönlü düşünmüştür. Atatürk kültürü, okumak anlamak, görebilmek ve bundan çeşitli anlamlar çıkarmak için düşünerek çeşitli konular üzerinde zekâyı geliştirmek olarak tanımlar. İnsan olabilmek için kültürle yoğrulmamız gerektiğini ve bizim Cumhuriyetimizin temelinin kültür olduğunu bunun yanı sıra kültürümüzü kendi köklerimizden yola çıkarak oluşturmamız gerektiğini vurgulamıştır.[1] Atatürk'e göre çağdaş bir toplum haline gelmenin ilk yolu milli kültürümüze ve sanata değer veren bir anlayışı gerçekleştirmekle olur. Türkiye'yi dünyadaki diğer ülkelerin üstüne çıkarmanın yolunun da çağın gerektirdiği yenilikleri, çağdaşlaşmayı benimseyerek ve gerçekleştirerek olacağını söylemiştir.

Kültür alanında ilerlemek için güzel sanatlara önem vermemizi ve Türk milletinin çalışkanlığını, bilime bağlılığını, doğuştan gelen zekâsını milli birlik duygularıyla geliştirerek güzel sanatların her alanında yükselmesini onuncu yıl nutkunda belirtmiştir. Milletimizin tüm bu özellikleriyle uygarlığa erişmeye layık olduğunu, resim ya da heykel yapmayan, sanatla ilgilenmeyen, bilime sırtını dönen milletlerin ilerleyemeyeceğini ve uygarlık seviyesine yükselemeyeceğini de açıklamıştır. 16 Mart 1923 tarihinde Adana esnaflarıyla konuşmasında bir milletin yaşaması için sanatın en başta gelen temellerden biri olduğunu söyledikten sonra sanattan yoksun olan milletin ayağının topal, kolunun çolak yani hastalıklı, engelli ve milletin sanatsız kalması durumunda da hayat damarlarından birinin kopmuş olacağını söylemesiyle[2] sanatın önemini halka en iyi örneklerle anlatmış ve sanata bakış açısını da açıkça vurgulamıştır. *"Fikirler ve inkılaplar sanatla yayılır"* diyerek[3] Cumhuriyet'in devrimlerinin müzikle, sinemayla, operayla, baleyle, resimle, heykelle, mimariyle, edebiyatla, dansla, halk oyunlarıyla ve tiyatroyla yani sanatın tüm dallarıyla geniş kitlelere daha kolay yayılacağına, kabul göreceğine inanmıştır. Bunun gerçekleşmesi için her alanda sanatçıları

---

[1] Bkz.Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,2009, ss.373-374.

[2] Bkz., **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yay., 2006, s.305.

[3] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999,s.97.

yetiştirecek okulları ve kurumları açmanın bilincini çevresindekilere anlatmıştır. Bir ülkede halkı eğitmek için tüm bu sanat dallarının yanında tiyatrodan yararlanılması bilinciyle tiyatronun hem düşünce ve sezgi hem de duygusal açıdan seyirciyi etkileme gücünün farkındadır.

I. Mustafa Kemal Atatürk'ün Tiyatro Sanatına ve Sanatçılara Verdiği Önem

Cumhuriyet öncesinde, II. Meşrutiyet döneminde sıklıkla Türkiye'de yabancı tiyatro toplulukları sahne alır ve buradaki oyunculara özenen gençler onlardan tiyatroyu öğrenmeye çalışırdı. Bu gençlerin farkına varan ve usta çırak eğitimine önem veren Burhanettin Bey, Mınakyan, Binemeciyan, Ahmet Fehim Efendi, Raşit Rıza, Reşit Rıdvan, Muhsin Ertuğrul, Şâdi Fikret gibi sanatçılar kendi tiyatrolarını kurmuştur. Bu tiyatro toplulukları, oyuncular ve oynadıkları oyunlar profesyonelce değildi. O yıllarda oyunculuk meslek olarak görülmüyordu. Türk oyuncuların sayıca azlığından yerli oyunlarda erkek rolleri Ermeni oyunculara da veriliyordu. Kadın rollerini ise sadece Ermeni sanatçılar üstleniyordu. Ermeni kökenli oyuncuların rol almasıyla konuşmalarının rahatça anlaşılmaması ve Müslüman Türk kadın oyuncularının sahneye çıkamaması sorunu da vardı.[4] Dönemin İstanbul Belediye Başkanı Dr. Cemil Topuzlu Paşa çevresindekilere, aydınlara bu konuyla ilgili memlekette iyi eğitim almış tiyatro oyuncularının olmadığı ve Beyoğlu ya da Direklerarası'ndaki birkaç binadan başka donanımlı tiyatro sahnelerimizin olmamasıyla tiyatromuzun geri kaldığını söyleyerek *Da-rülbedayi-i Osmanî'nin (Güzellikler Evi)* kurulmasını 1914 yılı Mayıs ayında gerçekleştirir.[5] Paris'te Odéon Tiyatrosu'nun müdürü, tiyatro ve opera yönetmeni, eğitmeni ve oyuncu olan André Antoine'a konservatuarı kurma görevi verilir. Halkın zevklerini, kültürünü sanat aracılığıyla arttırmak, sanatçı ve oyun yazarı yetiştirmek, halkı çağdaşlaştırmak amacıyla Darülbedayi hem müzik hem de tiyatro bölümü diye okul olarak kurulmuştur. Özdemir Nutku *"Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na"* adlı kitabında müzik bölümünün Batı müziği ve klasik Türk müziği olarak planlanmasına karşın tiyatro bölümünün sadece Batı tarzında temsiller vermek üzere oluşturulmasını eleştirir. Geleneksel tiyatromuzun sadece eğlendirmek amacını güttüğünü zannedenler yüzünden görmezden gelinmesini hata olarak nitelendiren Nutku, yöntemin batıdan

[4] Bkz., Metin And, **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul,2014,ss.117-120.

[5] Bkz., Bünyamin Aydemir, **Türk Tiyatrosunda İstanbul**, Hilmi Zafer Şahin "Darülbedayi'den Şehir Tiyatroları'na, İstanbul'un Tiyatrosu Olmak", İBB Yayınları, İstanbul, 2022, s.214.

alınarak oyunların içeriği ve estetik yanının kendi özelliklerimize göre şekillendirmenin daha doğru olacağını savunmuştur.[6] André Antoine kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Fransa'ya döner. Bunun üzerine Darülbedayi-i Osmanî, 1916 yılında okul olmaktan çıkıp profesyonel bir tiyatro topluluğu gibi çalışmalarına devam eder. Aynı yıl Emile Faber'den Hüseyin Suat'ın uyarladığı *Çürük Temel* adlı oyun 20 Ocak'ta halka ilk gösterimini yapar. Tepebaşı'ndaki tiyatro binasında gündüz kadınlara akşam da erkek seyircilere oynanır. Bu gösterinin ardından dört ay sonra 20 Mayıs 1916'da İbnürrefik Ahmet Nuri Bey'in uyarladığı *Hisse-i Şayia* adlı oyun sahnelenir.[7] Savaşın sona erdiği 1918 sonrası süreçte Darülbedayi'nin ekonomik açıdan zorlandığı bir dönem olmuş ve müzik bölümü kapatılmıştır. Yeni belediye başkanı İsmail Canpolat ve Milli Eğitim Bakanı sanatçıların tiyatro için yardım talebini yanıtsız bırakmıştır. Gerek bina sıkıntısı, gerekse oyuncuların yönetimle çatışmalarıyla da Darülbedayi'nin gelişimi duraksamıştır. Bu sırada Berlin'den dönen Muhsin Ertuğrul, 2 Mart 1917'de ilk yerli oyun olan Halit Fahri'nin *Baykuş* adlı oyununu sahneye koyar. Kasım 1918 tarihinde Refika, Behire, Beyza, Memduha ve hepimizin ilk sahneye çıkan Türk kadın oyuncu olarak bildiğimiz Afife Jale adlı Müslüman kadın sanatçılar Darülbedayi'ye öğrenci olarak alınmıştır. Bir yıl sonra Afife Jale Apollon Tiyatrosu'nda Eliza Binemeciyan ayrıldığı için burada *Yamalar* adlı oyunla sahneye çıkar. Ama hemen hemen her oyunda Müslüman kadınların sahneye çıkması istenmediği için polis tiyatroyu basarak binanın arkasından kaçmayı başarır. Afife'den sonra Burhanettin Topluluğu'nda Seniye, Yeni Sahne Topluluğu'nda Şaziye de sahneye çıkar ama haklarında yakalama kararı çıkarılınca Şaziye Ankara'ya kaçar.[8]

1923 yılına kadar Türk kadınının sahneye çıkması engellenmeye çalışılır. Temmuz 1923 tarihinde İzmir'de Türk Tiyatro Tarihi adına önemli anlardan birine tanık olunur. Vasfi Rıza Zobu, Türk Tiyatrosu Dergisi'nde *"Türk Tiyatrosu'ndan Darülbedayi'ye İlk Turne İzmir'e"* yazısında yaşanılanları kaleme alır. 12 Temmuz 1923'te Darülbedayi sanatçıları Pierre Loti Vapuru ile ilk defa İzmir'e gelir. İzmir'in düşmandan kurtuluşunun üzerinden on ay geçtiği için o günlerde ayakta kalan sadece Birinci Kordon'da sonradan Tayyare Sineması adını alan Palas Sineması vardır. Sinemanın sahnesi yoktur ama 29 Temmuz akşamı oyunu oynayabilmeleri

[6] Bkz., Özdemir Nutku, **Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2015, ss.25-27.

[7] Bkz., Gökhan Akçura, **Muhsin Ertuğrul**, Efdal Sevinçli "Muhsin Ertuğrul/Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na (1910-1930)", İBB Yayınları, İstanbul, 2023, s.62.

[8] Bkz., Özdemir Nutku, **age.**, ss.180-182.

için Behzat Budak ustabaşılığı ele alarak üç gün üç gecede kulis ve soyunma odalarıyla sofitalı bir sahne yapar. Tam bu günlerde sadece altı aylık evli olan Atatürk ile Latife Hanım İzmir'e gelmiş, Göztepe'de Latife Hanım'ın ailesine ait Uşakîzâde Köşkü'ndeydiler. Halkın köşkün etrafını sardığını gören Atatürk pencereye çıkarak kısa bir konuşma yapar. Atatürk'ün konuşması sona erince halkın arasındaki İstanbul'dan gelen tiyatro sanatçıları Şadi Bey, Ahmet Muvahhit ve Behzat Butak, önceden yazdıkları oyuna davet mektubunu köşkün kapısındaki nöbetçi askere verirler. Sanatçılar Atatürk'ün gösteriye gelip gelmeyeceğine dair büyük bir merak içinde ayrılırken hiç beklemedikleri bir anda görevli arkalarından seslenerek Gazi Paşa hazretlerinin köşkte onları beklediğini söyler. O sırada Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve paşalarla konuşan Atatürk onları sakin bir odaya aldırır. İstanbul'da sahneye çıkması yasaklanan, engellenen Müslüman Türk kadınının oyunda görev almasıyla ilgili konuyu Atatürk'e nasıl açacaklarını bilemezler ama Atatürk'ün bu konuda önceden bilgisi vardır. [9] Tiyatrocuların ziyaretinden önce Türk sinemasının kurucularından Cemil Filmer ve eşi Latife Hanım'ın daveti üzerine köşke gelmişti. Konuşmanın bir yerinde Atatürk, en iyi propaganda aracı olan tiyatro sanatında Türk kadınlarının yasaktan kurtulamadığını, artistlerin filmde rol aldıkları halde sahneye çıkartılmadıklarını ve Türkçe şivesi bozuk olanların tercih edildiğini söyler. Bu durumu düzeltmek için de okul müdürlerinden kız öğrencileri sahneye çıkartmalarını isteyeceğini de konuşmasının sonuna ekler. [10]

İstanbul'dan gelen tiyatro sanatçılarına ilk sorusu oyunda görev alanların kimler olduğudur. Sayılan isimler içinde Şehber, Anayis gibi yabancı kadın oyuncuların olduğunu duyunca *"Niçin Türk Hanımlarına rol vermiyorsunuz?"* diye ikinci sorusunu sorar. Atatürk Bedia Hanım'ın da grupla birlikte İzmir'e gelmiş olduğunu öğrendikten sonra Ahmet Muvahhit'e: *"Niçin karınızı sahneye çıkarmıyorsunuz? Ben onu Ateşten Gömlek filminde gördüm, pek muvaffakiyetliydi."* diyerek [11]devam eder: *"Türk hanımlarıyla geldiğinize pek memnun oldum. Onları güzel şiveleriyle sahneden dinlemek pek zevkli olacak."* diye söze başlar. Ardından

[9] Bkz., Vasfi Rıza Zobu, "Türk Tiyatrosu'ndan Darülbedayi'ye İlk Turne İzmir'e", **Türk Tiyatrosu Dergisi**, S 331, Yıl 27, İstanbul, 1958, ss.6-7, Yaşar Gürsoy, "Atatürk, ülkeyi düşman işgalinden kurtardıktan sonra ilk hangi tiyatro oyununu izledi?", https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ataturk-ulkeyi-kurtardiginda-ilk-hangi-tiyatroyu-izledi-524706h.htm (07.08.2023)

[10] Bkz., Cemal Necip Gürel, "Uşakizade Köşkünde Sahnelenen Bir Tiyatro Oyunu ve Düşündürdükleri", **Kardelen Dergisi (İTK)**, Şubat 2018, s. 12.

[11] Refik Ahmet Sevengil, "Bedia: Ailesi,Hayatı,Sanatı", **Sahnede 50.Yıl:Bedia Muvahhit**, 4 Ağustos 1973,s.4.

Darülbedayi'yi ülkenin sanat hayatında bir çiçeğe benzeterek *"Türk hanımlarının katılmasıyla bu çiçek daha serpilecek, daha sevimli bir hale gelecek"* der ve Şadi'ye tiyatroyu Ankara'da da görmek istediğini söyleyerek cümlesini tamamlar. Oradaki tüm sanatçılar gözyaşlarına hâkim olamazlar. O gün huzurunda olan sanatçılar Türk Tiyatrosu için tarihi bir anda olduklarının farkındadırlar. Çünkü Atatürk'ün Müslüman Türk kadınının rol aldığı oyunu izlemesi ve onaylaması yasakları bitirecektir. Bir de Darülbedayi İdare Heyeti İstanbul dışında taşrada oyunların sahnelenmesini onaylamadığını ilan etmiştir. Bunun üzerine gazetelerde Atatürk'ün sanatçıları kabul ederek oyunu izlemeye gidişiyle ilgili çıkan haberlerle bu heyetin ilanı da geçersiz sayılacaktı.[12]

Ertesi akşam oynayacakları İbnürrefik Ahmet Nuri Bey'in *Hisse-i Şayia* oyunundaki Sacide karakteri başrollerden biridir. Bedia Muvahhit, bir gecede oteldeki odasında rolünü ezberleyip prova yaparak oyuna hazırlanır. Bir gece sonra da Atatürk ve Latife Hanım'ın izlediği oyunda sahneye çıkar. Oyun sonrasında sanatçılarının başarısını kutlayan Atatürk'ün *"Bedia Hanım sahneyi bırakmayacaksın. Anadolu'nun dört bir köşesine giderek Türk kadınının sanat gücünü göstereceksin"* sözlerini Bedia Muvahhit hayatı boyunca her sahneye çıkışında hep hatırlayacaktır.[13] Ertesi gün İzmir'deki gazetelerde Türk kadınının sahnede görülmesinin yasak olduğu bir dönemde Atatürk'ün onayıyla sahneye çıkmak cesaretini gösteren Bedia Muvahhit'in tiyatro hayatına girişi ve başarısıyla ilgili haberler yer alır. İzmir'den sonra İstanbul'da Muhsin Ertuğrul, 6 Aralık 1923'te sahnelediği *Othello* oyununda Bedia Muvahhit'i Desdamona, Neyire Neyir'i de Emillia rollerinde oynatarak sanat hayatında ilk günden beri istediği Türk kadınının sahneye çıkışını resmen başlatır. *" Elli Yıl Önce"* adlı yazısında da Cumhuriyet'in ilanından otuz sekiz gün sonra Türk Tiyatrosu'nda *" Kadınlı Çağ"*ın başladığını, tiyatro sanatında Cumhuriyet'in erdemlerinden ilkinin gerçekleştiğini büyük bir heyecanla kaleme alır.[14]

[12] Vasfi Rıza Zobu**, age.**,s.7.

[13] Hilmi Alkaner, "Bedia Muvahhit 50 Yıl'da 500 Tip Canlandırdı ", **age.**, s.26.

[14] Bkz., Gökhan Akçura, **Muhsin Ertuğrul**, Efdal Sevinçli, **age.**, ss.74-79.

Resim 1: Bedia Muvahhit

https://www.kadikoyboasahne.com/unlu-kadin-tiyatrocular/

Atatürk'ün Bedia Muvahhit'ten sonra sahneye çıkmaya cesaretlendirdiği sanatçı Nezahat Tanyeri de Darülbedayi'nin en beğenilen kadın oyuncularından biri olacaktır. İlk kez Behçet Kemal Necatigil'in *Çoban* oyununda rol alan Nezahat Tanyeri, Atatürk'le olan anısını kendisinin 40.sanat yılı jübilesinde anlatır. Sanatçı Ankara'ya bir akraba ziyaretine gitmiştir. Halkevi'ndeki Çoban oyununun provalarına her gün giderek izlediği için tüm rolleri ezberlemiştir. Oyunun oynanmasından birkaç gün önce oyunculardan biri hastalanır. Yönetmen ve oyuncular her gün provaları izleyen Nezahat Tanyeri'nin tiyatro sevgisini anlamışlardır ve onu sahneye çağırırlar. Ok gibi sahneye fırlayarak rolü başarıyla canlandırır. 3 Nisan 1932 tarihinde oyunun oynandığı gece diplomatlar, milletvekilleri ve sanatçıların yer aldığı seyirciler arasında Atatürk de vardır. Oyun sonrası tüm sanatçılar Atatürk'ün huzurundadır. Atatürk, Nezahat Hanım'ın yanına yaklaşır ve sorar: *"Sen bu sanatı seviyor musun?"*. Sanatçı o anları şöyle anlatır: *"(...) Heyecandan adeta dilim tutularak "Çok seviyorum Paşam" diyebildim. Sağ eliyle çenemi hafif yukarıya doğru kaldırdılar ve çok müşfik ve aynı zamanda keskin mavi bakışlarını gözlerime dikerek adeta komuta eder gibi "Seni bu sanatın zirvesinde görmek isterim" dediler. Atatürk'ün bu cümlesi emirdi. Kırk yıldır bu emri yerine getirmeye çalışıyorum"*. O gece çevresindeki sanatçı, devlet adamı ve paşalara söylediği *"Tiyatro bir memleketin kültür seviyesinin aynasıdır"* cümlesiyle tiyatronun bir ülkenin kültür düzeyini belirlemede ilk sırada yer aldığını vurgulamıştır.

Darülbedayi sanatçılarının 1926 yılı Mayıs'ında Bursa'ya yaptığı bir turnede de Atatürk her gece seyirciler arasında locasında yerini alır. Topluluğun içinde olan Vasfi Rıza Zobu, Atatürk'ün neşeyle oyunu izlerken görmeleriyle kendilerinin de sevinç içinde oyunu sahnelediklerini söyler. Atatürk, sanatçılardan bu sanatı yurdun her köşesine yaymalarını ister:

"Sizleri çok takdir ederim. İnkılâbımızda sizin de mühim hizmetleriniz vardır. Sanatınızı meslek edinerek azmetmenizi, arkadaşlarınızla samimî olarak geçinmenizi bilhassa tavsiye ederim. Sizin vatana en büyük hizmetiniz, Anadolumuzu baştan başa dolaşıp halkımıza sanatın ne olduğunu anlatmanız olacaktır."[15]

Atatürk, Bursa ve İzmir gibi gittiği her şehirde yakınındaki çalışma arkadaşlarıyla birlikte mutlaka oyunları izler. İstanbul Şehir Tiyatrosu Dergisi'nin Atatürk 100 Yaşında özel sayısında Muzaffer İrdem *"Atatürk ve Darülbedayi"* yazısında 1936 yılına kadar Atatürk'ün Darülbedayi sanatçılarının sahneledikleri şu oyunları izlediğini yazar: "İzmir'de Palas (Tayyare) Sineması'nda *Hisse-i Şaiya*, *Ceza Kanunu*, *Rakibe* ve *Üçüzler*; Bursa'da Türk Ocağı'nda *Murai*; İstanbul'da Tepebaşı Tiyatrosu'nda *Yalova Türküsü*, *Akın*, Şehir Tiyatrosu Operet Sahnesi'nde *Aşk Mektebi*; Ankara'da Türk Ocağı'nda (Halkevi) *Kadın Polis Olursa*, *Kafes Arkasında*, Kör, *Zehirli Kucak* ve *Hamlet*" [16]

Atatürk, tiyatro sanatçılarının unutamadığı ve hemen hemen tüm sanat kurumlarının girişinde görmeye alışık olduğumuz "*Efendiler, hepiniz milletvekili olabilirsiniz, Bakan olabilirsiniz, hatta Cumhurbaşkanı olabilirsiniz. Fakat sanatçı olamazsınız. Hayatlarını büyük bir sanata veren bu çocukları sevelim.*" cümlelerini Ankara'da 11 Nisan 1930'da Türk Ocağı (Halkevi) Tiyatrosu'nun açılışında söylemiştir.[17] Lütfi Ay, Ulus Gazetesi'nde ve sonra Türk Tiyatrosu Dergisi'nde yayınlanan *"Atatürk ve Tiyatro"* adlı yazısında o geceyi anlatır. Kısa bir süre önce Sovyetler Birliği'nden dönmüş ve oyunları yönetmek için baş rejisör görevini üstlenmiş, genel sanat yönetmeni olan Muhsin Ertuğrul ve Darülbedayi sanatçıları Ankara'ya önceki paragrafta adları verilen oyunları sahnelemeye gelmiştir. Oyunların çoğunu izleyen Atatürk, sanatçıları Marmara Köşkü'nde kutlamak ve sohbet etmek için çağırmıştır. Muhsin Ertuğrul'la baş başa

[15] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, **age.**, s.98.

[16] Muzaffer İrdem, "Atatürk ve Darülbedayi", **İstanbul Şehir Tiyatrosu Dergisi (Atatürk 100 Yaşında-Özel Sayı)**, 1981, s.20.

[17] Lütfi Ay, "Atatürk ve Tiyatro", **Türk Tiyatrosu Dergisi**, Yıl 15,S 175,s.2.

kaldıklarında Sofya'da ateşe militer olduğu zamandan beri memlekette olmasını istediği bir hayali gerçekleştirdiklerini söyler. Sofya'da bulunduğu yıllarda sıklıkla oradaki oyunları ve operaları da izler. 1913'te bir gece *Carmen* operasını izleyerek çok beğenir ve görev alan tüm sanatçıların Bulgar olduğunu öğrenince yanındaki arkadaşı Milletvekili Şakir Zümre'ye *"Biz bu uygarlık düzeyine ulaşamazsak bize yaşam hakkı yok"* der. [18] Kendi ülkesindeki tiyatro sanatçılarının da birbirlerine bağlılıkla kendi olanakları ve yetenekleriyle hazırladıkları oyunları izleyince 1913 yılında o geceki gibi çok etkilenmiştir. Devlet Başkanı olarak hükümetten nasıl bir yardım istediklerini sorar. Muhsin Ertuğrul, tiyatronun maddi ve manevi sıkıntıları, vergileri gibi hükümetten istenecek birçok şey olmasına rağmen tiyatronun geleceğini düşünerek *"Bir tiyatro okulu istiyorum Paşam"* diye yanıtlar. İsmet Paşa hemen köşke çağırılır ve bu istek ona da söylenir.[19] Bu istek 1936 yılında gerçekleşecektir.

Aynı geceyle ilgili anısını Vasfi Rıza Zobu *"Sanat Tarihinde Geçen O Sözler Böyleydi Böyle Olmuştu"* adlı yazısında aktarır. Ertesi günü provaları ve oyun olduğu için köşkten ayrılmak isteyen sanatçılar bunu nasıl söyleyeceklerini bilemezken milletvekili olan Dr. Reşit Galip Bey onlara yardım teklif eder. Atatürk'e yaklaşıp ayrılmaları için izin ister ve *"Müsaade ederseniz ayrılırlarken elinizi öpmek istiyorlar"* der. Bunun üzerine Atatürk: *"Reşit Galip Bey, Bilin ki sanatkâr el öpmez, sanatkârın eli öpülür"* diyerek[20] bu yüreklendirici sözlerle sanatçılara bir kez daha güç ve güven verir.

[18] H.C. Çuhadar, "Atatürk'ün Müzik Devrimi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24 (2), 2015,s.23.

[19] Bkz., Gökhan Akçura, **Muhsin Ertuğrul**, Sündüz Haşar "Devlet Tiyatroları Umum Müdürü Muhsin Ertuğrul", **age.**,ss.281-282.

[20] Vasfi Rıza Zobu " Sanat Tarihinde Geçen O Sözler Böyleydi Böyle Olmuştu", **İstanbul Şehir Tiyatrosu Dergisi (Atatürk 100 Yaşında-Özel Sayı)**,1981, ss.13-14.

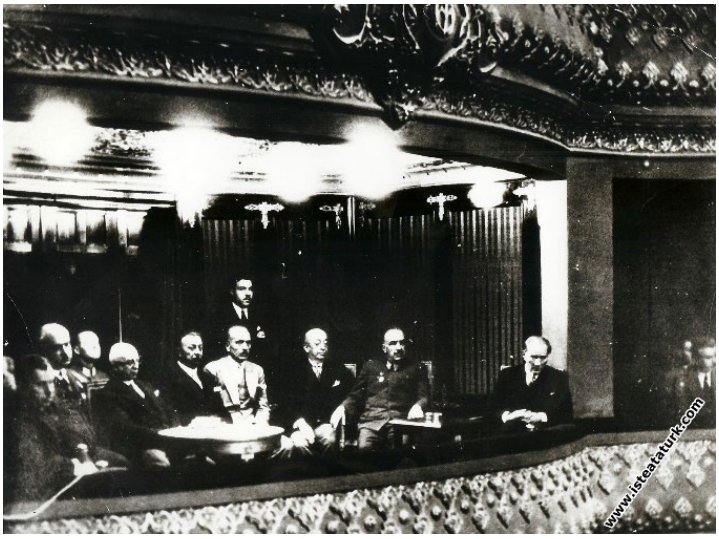

Resim 2: Ankara Türk Ocağı'nda Locasında (Halkevi)- 1932

https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1932/7/2/Ankarada-duzenlenen-ilk-Turk-Tarih-Kongresini-izlerken-2-11071932/1

Atatürk'ün batılı anlamda tiyatro ve operaya ilgisinin yanında geleneksel tiyatromuz ve ortaoyunu sevgisini de Muhsin Ertuğrul'un Geleneksel Türk Tiyatrosu'nda hem ustalık hem de uzmanlık belgesi verdiği, aynı zamanda asistanlığını da yapan oyuncu Rauf Altıntak *"Atatürk ve Geleneksel Türk Tiyatrosu"* yazısında anlatır. Atatürk, 1930 yazı Hazım Bey'in Beşiktaş'ta Haşim Bey Park'ında eski bir yapının önünde Karagöz oynattığını duymuştur. İstanbul'dayken sofrasında sanatçılar arasında bulunan, çocukluğundan beri Karagöz'e ilgisi olan, oynatan ve ustalaşan Hazım Bey'e kendisine de oynatmasını rica eder. Hazım Bey: "*Aman Paşam Karagöz'ün çeşitli fasılları vardır. Huzurunuzda belki bir hata yaparım, pot kırarım"* diye korkusunu heyecanla dile getirir. Atatürk," *Ziyanı yok, çekinme ...Perde arkasında her şey söylenir. Yeter ki söylenenler Cumhuriyet'e ve halka ışık tutsun* "diyerek bu sanatın eğlendirirken eğitme ve öğretme işlevini, seyirci üzerindeki etkisini çok iyi bildiğini ifade eder. Geleneksel Türk Tiyatrosu'nun yaşatılması, gelişmesi ve fayda sağlanmasını söyleyerek Türk Ocakları'nda, Halkevleri'nde Karagöz perdesi yaptırtmıştır. Yeni oyunlar yazılarak Türk devrimleri halka bu yolla da anlatılmaya ve tanıtılmaya başlanmıştır. Bu oyunların en önemlisi Harf Devrimi için yazılmış olan *Karagöz'ün Okuma Yazma Öğrenmesi* adlı oyundur. Bu oyun o dönemde plaklara okunarak halkın bilgilenmesi için yurdun her köşesine dağıtılmıştır. Atatürk, İstanbul'da bulunduğu zamanlarda Gülhane Parkı'nda

bu oyunu oynatan Hazım Bey'i izlemeye gidermiş. Ortaoyunu üstatlarından İsmail Dümbüllü ise Atatürk'ün üç kez oyununu izlemeye geldiğini anılarında anlatır. 9 Ağustos 1929 tarihinde akşamüstü Fethi Okyar'ın yalısının arkasında Bülbül Bahçesi adı verilen koruda İsmail Dümbüllü, Naşit Bey ve arkadaşlarının gösterisini zevkle izler. Hem oyun sırasında fasılla eşlik eden sanatçılara hem de üstatlara *" İşte Milli Türk Tiyatrosu bu oyunlardan hareket ederek olmalı, bunu inkişaf ettirin "* diyerek[21] aslında ulusal tiyatromuz adına çok doğru bir tespit yapmıştır. Bizim ulusal tiyatromuzu oluşturmanın yolunun geleneksel tiyatromuza sahip çıkarak özümüzdeki yaratıcılığa ve doğaçlamaya dayanarak olması gerektiğini vurgulamıştır.

Geleneksel tiyatromuzun önemini vurgulamanın yanında Türk tarihine, efsanelerine olan ilgisiyle Türk tarihi ile ilgili bir oyun yazılmasını istiyordu. Bunun için Faruk Nafiz Çamlıbel 'e konusu Orta Asya 'da geçen bir oyunu kaleme almasını söyler. Bunun üzerine *Akın* adlı bir oyun yazan Çamlıbel, yazım aşamasında sık sık Atatürk'e oyunu okur, onun düşüncelerini dinler ve değiştirilmesi gereken yerleri birlikte yazarlar. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelişini ve yayılışını anlatan oyunun yazımı bittiğinde Muhsin Ertuğrul'a oyunu yönetmesi görevi verilir. 1932 yılının ilk ayı oyunun provaları başlar ve bir taraftan da dekor, kostümler yapılır. İ. Galip Arcan, Emin Beliğ, Hazım Körmükçü, Neyire Neyir, Şaziye Hanım gibi oyuncuların rol aldığı oyunda Muhsin Ertuğrul Türk Hakanı İstemi Han'ı oynar. Atatürk, oyunun nasıl sahneleneceğini öylesine merak eder ki birkaç kez hazır olup olmadığını sordurur. Türk Tiyatro tarihinde sanatçıların unutamayacakları akşamlardan birinin yaşanacağı 19 Şubat 1932'de oyun sahnelenir. İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ile birlikte oyunu izler ama vali oyun boyunca sadece Atatürk'ün tepkilerini ve yüzünü gözlemler. Oyunun başlangıcından bitişine kadar ilgisi giderek artan Atatürk'ün ilk perdenin sonunda yanaklarında iki damla gözyaşını fark eder. Oyunu izlerken bir lider, komutan değil duyduğu heyecanı ve duygularını gizleyemeyen duygusal bir insandır.[22]

Cumhuriyet'in ilk on yılında yazarlarımızın Atatürk'ün yönlendirmesiyle hem Türk ulusunu, yurdunu sevdirmeyi amaçlayan hem de Türk'ün güzel ahlak ve gücünü yücelten oyunlar yazdıkları görülür. Bunlar

---

[21] Rauf Altıntak, "Atatürk ve Geleneksel Türk Tiyatrosu", **Şehir Tiyatrosu Dergisi**, S 438, Mart 1984, ss.28-29.

[22] Bkz., Lütfi Ay, "Atatürk ve Tiyatro", **İstanbul Şehir Tiyatrosu Dergisi (Atatürk 100 Yaşında-Özel Sayı),**1981, s.30.

arasında Necip Fazıl Kısakürek'in *Tohum*, *Sabır Taşı*; Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Akın*'la birlikte *Kahraman*, *Özyurt*; Behçet Kemal'in *Çoban* ve *Atilla*; Yaşar Nabi Nayır'ın *Mete* adlı oyunları sayılabilir.[23]

Tiyatro oyunlarının konusu ve metin yazımını yapmanın yanında Türkiye'de sahnelenen ilk Türk operası *Özsoy*'un ve ondan sonraki *Bay Önder, Taş Bebek* ve *Ülkü Yolu*'nun konusunu da belirlemiş, bestecilerle librettosunu birlikte yazmıştır. 1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi'yi ülkemize davet eder. Atatürk'ün taslaklarını yazdırdığı Özsoy'un metinde Türk ve İran uluslarının kardeş oldukları düşüncesinden yola çıkılmasını ister. Librettosunu Münir Hayri Egeli ile birlikte yazdığı operayı Ahmet Adnan Saygun'a besteletir. Provalarını heyecanla izlediği operanın sahnelenmesinden sonra *" Ankara'da Özsoy'un temsili milli operamızın başlangıcı sayılır. Özsoy'un temsil edildiği gün milli sahne ve musiki hayatımızın bir dönüm noktası olacaktır"* diyerek bu operanın sahnelenişiyle ve sanatçıların başarılarıyla ilgili beğenilerini dile getirir. [24]

Muhsin Ertuğrul Darülbedayi'nin başına geldikten sonra tiyatro sanatının yüceltilmesi ve önemsenmesi için kurum içinde sanatçılardan ve oyunu izleyen seyircilerden bu sanatı ciddiye almalarını ister. Bunun için *"Sahne Arkası Etiği"* diye adlandırdığı o günlerden günümüze kadar ve sonrasında da geçerli olacak sahne arkası düzeni ilkelerini belirler. Oyun sırasında kulisteki sessizlik, oyun öncesi ve sırasında kuliste görevlilerden başka birinin bulunmaması, kuliste ve soyunma odalarında bir şey yiyip içilmemesi gibi ilkelerin içinde tiyatroya zamanında gelmek de vardır.[25] Tiyatroya vaktinde gelmekle ilgili Atatürk'ün bir anısı bu kurala uymayan günümüz seyircilerine bir ders niteliğindedir. 1935 yılında Darülbedayi Ankara'da turnededir. Oynayacakları Vedat Nedim Tör'ün *Kör* oyununa Atatürk de gelecektir. O dönemin İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya, Muhsin Ertuğrul'a oyun öncesinde Atatürk'ün yoğun programı nedeniyle geç gelebileceğini ve o gelmeden perdeyi açmamasını söyler ama Muhsin Ertuğrul, *"Maalesef ! Biz, geleneğimiz gereği saat dokuz oldu mu perdeyi açar oyuna başlarız. Benim bildiğim Atatürk, her şeyi bırakır, tiyatroya zamanında gelir."* diye yanıtlar. O gece, ikinci zile kadar Atatürk gelmemiştir. Üçüncü zille birlikte perde açılır, oyun başlar. Sahnede yerini

[23] Bkz., Özdemir Nutku, **Dünya Tiyatrosu Tarihi II**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, ss.294-295.

[24] Bkz., Dikmen Gürün, **Ateş Kuşu Semiha Berksoy**, T.C.Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 2010, s.55.

[25] Bkz., Gökhan Akçura, **Muhsin Ertuğrul**, Murat Tuncay: "Türk Tiyatrosu'nda Sahne Arkası Disiplininin Gelişimi ve Muhsin Ertuğrul", **age.**, ss.163-164.

alan Muhsin Ertuğrul o anı şöyle aktarır: *"Perde açılırken, sahnede rol gereği, ceketimi çıkarıyordum. Göz ucuyla baktım. Atatürk, yanındakilerle, Cumhurbaşkanlığı locasına yeni gelmiş oturmakta. Rahatladım. Oyundan sonra, locasında bizleri kutlayan Atatürk 'Nasıl Muhsin Bey, tiyatroya tam zamanında geldim değil mi?'* dedi."[26]

II. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sanatla İlgili Kurum ve Okulların Açılışı

Mustafa Kemal Atatürk, verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi sanatçı ve tiyatroculara her bulduğu fırsatta takdir ederek ülkede sanata olan ilgiyi arttırmaya çalışırken bir an önce kurumların ve okulların açılmasını da hızlandırmıştır. İstanbul'da 10 Ocak 1917 tarihinde Dar-üedayi'nin bir bölümü olarak *Dar-ül Elhan* açılır. Darü'l Elhân'da Doğu ve Batı müziğinin yanında Türk müziği de okutulur. 1923'te İstanbul Valiliği'ne, 1926'da da valilikten ayrılıp İstanbul Belediyesi'ne bağlanmıştır. Darü'l Elhan bir belediye sanat ve öğretim kurumudur ama hem kuramsal hem de uygulamalı olarak Batı müziği eğitimi veren konservatuvar niteliğindedir. Darü'l Elhan 1927 sonrasında *"İstanbul Konservatuvarı"* adıyla eğitim vermiş, "*İstanbul Belediye Konservatuvarı"* adını alması 5 Şubat 1944 tarihindeki bir yönetmelikle gerçekleşmiştir.[27]

Cumhuriyet'in kuruluşunun hemen sonrasında 1924 yılında Osmanlı döneminde saray orkestrası olan Muzika-ı Hümayun'u İstanbul'dan Ankara'ya getirtmiştir. İstiklal Marşımızın bestecisi Zeki Üngör'ü şef olarak görevlendirir. Şimdiki adı Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası olan orkestraya *"Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti"* adı verilmiştir. İstiklal Marşımızın bestecisi Zeki Üngör'ü şef olarak görevlendirir. Bu orkestrayla birlikte hem *"Riyaseti Cumhur Fasıl Heyeti"* hem de *"Riyaseti Cumhur Bandosu"* da kurulur. Aynı yıl, Atatürk'ün isteğiyle ortaokul, lise ve öğretmen okullarında Batı müziğini öğretebilecek müzik öğretmeni yetiştirmek amacıyla *"Musiki Muallim Mektebi"* 1 Kasım 1924'te açılır. Bu mektebin kuruluşuyla müzikle ilgilenen yetenekli gençler yurt dışına gönderilir. Ahmet Adnan Saygun, Ekrem Zeki Ün, Cezmi Erinç ve Ulvi Cemal Erkin Paris'e giderken Necil Kazım Akses, Hasan Ferit Alnar Viyana'ya, Halil Bedii Yönetken Prag'a giderler. 1930'lu yıllarda ülkeye döndüklerinde Musiki Muallim Mektebi'nde göreve başlarlar.

[26] https://mustafakemalim.com/ertugrul-muhsin-gercegi/(09.08.2023)

[27] https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-belediye-konservatuvari/(15.08.2023)

Sanayi-i Nefise Müdürlüğü ve Sanayi-i Nefise Encümeni Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey tarafından 1926 yılının Mart ayında bakanlığa bağlı kurulur. Temsillerden ve dinletilerden tüketim vergisi alınmama kararı Darülbedayi için önemli bir karardır. 1927 yılında Muhsin Ertuğrul'un başa geçmesiyle de olumlu adımlar atılmaya devam eder. Bunlardan biri de tiyatro sanatçılarını yetiştirecek bir okulun gereksinimidir. 1930 yılı Ağustos ayında gazetelerde belediye başkanı ve Mili Eğitim Bakanı'nın yardımlarıyla *Tiyatro Meslek Mektebi* kurulacağı yazılır. 20 Kasım 1930 tarihinde sınav yapılmış ve altı erkek, iki kadın öğrenci sınavı kazanmıştır. Sami Ayanoğlu, Sabih Gözen ve Semiha Berksoy öğrenciler arasındadır. Edebiyat, tiyatro, beden hareketi-nefes, müzik ve eskrim derslerinin verildiği mektep iki yıl sonra Milli Eğitim Bakanlığı'ndan yardım alamayınca kapanmak zorunda kalır.[28] Tiyatro Meslek Mektebi kapanır ama 19 Şubat 1932'de başta Ankara olmak üzere Afyon, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İzmir, Konya, Samsun, Malatya'da açılan *"Halkevleri"*yle yurdun her köşesinde güzel sanatlar, folklor, dil, müze, spor, sergi ve tiyatro kollarında çalışmalar yapılmıştır. Halkevleri, Cumhuriyet döneminde ülkenin hem sosyal hem de kültürel açıdan gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Ankara Devlet Konservatuarı'nın ilk adımlarının hem Musiki Muallim Mektebi hem de Tiyatro Meslek Mektebi'nin kuruluşunda olduğu görülmektedir. Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur'un olduğu dönemde Atatürk'ün izniyle Haziran 1934'te çıkarılan kanunla Konservatuara "*Milli Musiki ve Temsil Akademisi"* adı verilmiştir. Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası ve Musiki Muallim Mektebi'yle birleştirilmiştir. Atatürk aynı yıl, 1 Kasım 1934 tarihinde TBMM açılış konuşmasında gençlerin yetişmesine verdiği önemi vekillere açıklarken onlar için güzel sanatların her alanında gelişmelerin olmasını, ulusal değerleri, duyguları ve düşünceleri içinde barındıran, klasik batı müziği kurallarına göre Türk müziğinin de ilerletilmesini ister.[29] 1935 yılına gelindiğinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Güzel Sanatlar Umum Müdürlüğü kurulur. Bu müdürlüğün ilk amacı okulların ve okul dışında dramatik sanatlar, müzik ve plastik sanatlardaki çalışmaların ulusal ülküye uygun yürümesine ve yayılmasına çalışmak, ikincisi de ulusun tüm sanatlarda yücelmesine ve yetişmesine çalışmak, bu çalışmanın toplumsal

[28] Bkz., Gökhan Akçura, **Muhsin Ertuğrul**, "Türkiye'nin İlk Tiyatro Mektebi", **age.**,ss.152-158.

[29] Bkz., Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s.100.

eğitim açısından gereği gibi verimli olması yollarını aramak ve göstermektir.[30]

Atatürk, Güzel Sanatlar Umum Müdürlüğü'nden sonra 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında konservatuarın kurulmasıyla duyacağı mutluluğu milletvekillerine şöyle söylemiştir: "*Ankara'da bir Konservatuvar ve bir temsil Akademisi kurulmakta olmasını zikretmek, benim için bir* hazdır. *Güzel sanatların her şubesi için T.B.M. Meclisinin göstereceği alaka ve emek, milletin insani, medeni hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir."* [31]

Konservatuarın kuruluşunda görev alan sanatçıların yurt dışından getirilmesine karar verilir. Atatürk'ün davetiyle Almanya'dan sanat danışmanı olarak Paul Hindemith, ardından Eduard Zuckmayer ve Carl Ebert gelir. Paul Hindemith, ders programlarını oluşturarak öğrencilere piyano çalmayı öğretir. Ülkemizde ilk madrigal korosunu, öğrenci orkestrasını ve 1938 yılında Gazi Enstitüsü Müzik Bölümü'nü kuran kişidir. Alman tiyatro yönetmeni ve eğitmeni Carl Ebert, Paul Hindemith'in önerisiyle davet edilmiştir. 22 Şubat 1936'da göreve başladığında ilk işi tiyatro ve operayla ilgili bir rapor yazmak olur. Raporunda hem devletin yerleşik bir tiyatro ve tiyatro okulu kurması hem de burada yetişen gençlerin bu tiyatroda sahneye çıkmak üzere görev alması gerektiğini belirtir. Bu okul, 16 Mayıs 1940 tarihinde Müzik, Opera, Bale ve Tiyatro bölümlerinden oluşan Ankara Devlet Konservatuarı'na dönüştürülmüştür.1982 yılında da Hacettepe Üniversitesi'ne bağlanmıştır. [32]

---

[30] Bkz., Lütfi Ay, "Atatürk ve Tiyatro", **Türk Tiyatrosu Dergisi**,s.4.

[31] Gülfem Adile Şankaya, **Atatürk Dönemi Türk Tiyatrosu: Afife Jale ve Kadın Tiyatrocular**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Bursa, 2020, s.70.

[32] Bkz., Özdemir Nutku, **age.**, ss.322-323.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-devlet-konservatuvari/(15.08.2023)

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1923 tarihinde kurduğu devleti yeniden ayağa kaldırmak, devlet ve toplum yaşamını her alanda çağın gerektirdiği düzeye çıkarmak için devrimleri sırayla gerçekleştirmiştir. Her karış toprağını düşman işgalinden kurtardığı yurdumuzda öncelikle Anadolu'ya Orta Asya'dan gelen Türklerin asırlardır süren kültür ve medeniyet anlayışını korumayı ve sürekli yükseltmeyi amaçlamıştır. Kültürümüzü oluşturan tarihimiz, dilimiz ve sanatımızın ulusal birlik ve beraberliği sağlamada en önemli öğeler olduğunun bilincinde olan bir liderdir. Tüm devrimlerin halkına sanatla daha kolay yayılacağına inanmış ve bunu her ortamda sürekli vurgulamıştır. Müzikten resime heykelden opera ve tiyatroya tüm sanat dallarıyla ilgilenmiş ve her konuşmasında güzel sanatların önemini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün güçlü siyasi ve askeri kişiliğinin yanında sanatçı bir ruha sahip olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü her alanda ve tiyatro sanatında sanata ve sanatçıya verdiği değeri konuşmalarında, davranışlarında incelikle, duyarlılıkla göstermiştir.

İlk on yılda Atatürk devrimlerinin ve devletin temel ilkelerinin Cumhuriyet dönemi tiyatrosuna yansımasını yazarlarla birlikte oyunların konusunu belirleyerek hatta çeşitli sahneleri bizzat kaleme alarak sağlamıştır. Tiyatronun iyi bir propaganda aracı olduğunu bilerek Türk sanatçılarının, tiyatro topluluklarının Anadolu'ya giderek halkın tiyatro yoluyla devrimleri ve ilkeleri öğrenmesini, eğitilmesini istemiştir. Onun sayesinde Türk kadını hem gündelik hayatta hem sahnede yerini almıştır. Hayatlarını sanata adamış Türk sanatçıları ve tiyatrocularının yaşadığı zorlukları görüp sorunlarıyla ilgilenmekle birlikte önlerindeki engelleri devlet eliyle ortadan kaldırmıştır. Bulduğu her fırsatta oyunları izleyerek sanatçılara güç ve cesaret veren, öven konuşmalar yapmış, yetişmeleri için önce yurt dışına eğitime göndermiş sonra da okullar açmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, yurdumuzda modern sanatların ve modern Türk Tiyatrosu'nun hem başlamasında hem de gelişmesinde yol gösterici bir rol oynayan dünyadaki en önemli liderlerin başında ve hatta başkalarına örnek olan bir liderdir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akçura, Gökhan, **Muhsin Ertuğrul,** İBB Yayınları, İstanbul, 2023.

And, Metin, **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul,2014.

Aydemir, Bünyamin, **Türk Tiyatrosunda İstanbul**, İBB Yayınları, İstanbul, 2022.

Gürün, Dikmen, **Ateş Kuşu Semiha Berksoy**, T.C. Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara,2010.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,2009.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yay., 2006.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Nutku, Özdemir, **Dünya Tiyatrosu Tarihi II**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985.

Nutku, Özdemir, **Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Şankaya, Gülfem Adile, **Atatürk Dönemi Türk Tiyatrosu: Afife Jale ve Kadın Tiyatrocular**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Bursa,2020.

MAKALELER

Alkaner, Hilmi, "Bedia Muvahhit 50 Yıl'da 500 Tip Canlandırdı", **Sahnede 50.Yıl: Bedia Muvahhit,** 4 Ağustos 1973, s.25-27.

Altıntak, Rauf, "Atatürk ve Geleneksel Türk Tiyatrosu", **Şehir Tiyatrosu Dergisi**, S 438, Mart 1984,s.28-29.

Ay, Lütfi, "Atatürk ve Tiyatro", **Türk Tiyatrosu Dergisi**, Yıl 15, S 175, s.2-3.

Ay, Lütfi , "Atatürk ve Tiyatro", **İstanbul Şehir Tiyatrosu Dergisi (Atatürk 100 Yaşında-Özel Sayı)**,1981,s.30.

Çuhadar, H.C.," Atatürk'ün Müzik Devrimi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24 (2), 2015, s.28-30.

Gürel, Cemal Necip, "Uşakizade Köşkünde Sahnelenen Bir Tiyatro Oyunu ve Düşündürdükleri"**, Kardelen Dergisi (İTK)**, Şubat 2018, s.10-15.

İrdem, Muzaffer, "Atatürk ve Darülbedayi", **İstanbul Şehir Tiyatrosu Dergisi (Atatürk 100 Yaşında-Özel Sayı)**, 1981, s.19-20.

Sevengil, Refik Ahmet, "Bedia: Ailesi, Hayatı, Sanatı", **Sahnede 50.Yıl: Bedia Muvahhit,** 4 Ağustos 1973, s.2-8.

Zobu, Vasfi Rıza, "Türk Tiyatrosu'ndan Darülbedayi'ye İlk Turne İzmir'e", **Türk Tiyatrosu Dergisi**, S. 33, Yıl.27, İstanbul, 1958, s.6-7.

Zobu, Vasfi Rıza, "Sanat Tarihinde Geçen O Sözler Böyleydi Böyle Olmuştu", **İstanbul Şehir Tiyatrosu Dergisi (Atatürk 100 Yaşında-Özel Sayı)**, 1981, s.13-14.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-devlet-konservatuvari/(15.08.2023)

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-belediye-konservatuvari/(15.08.2023)

https://mustafakemalim.com/ertugrul-muhsin-gercegi/(09.08.2023)

Yaşar Gürsoy, "Atatürk, ülkeyi düşman işgalinden kurtardıktan sonra ilk hangi tiyatro oyununu izledi?", https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ataturk-ulkeyi-kurtardiginda-ilk-hangi-tiyatroyu-izledi-524706h.htm (07.08.2023)

ATATÜRK DÖNEMİNDE ÇOCUK SUÇLULUĞUNU ÖNLEMEYE YÖNELİK BİR GİRİŞİM: ÇOCUKLARI KURTARMA YURDU

Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA*

Özet

Ailelerinin ekonomik düzeylerinin yetersizliğinden dolayı sefalet içinde olan çocukları yahut kimsesiz durumdakileri, ilaveten suç işlemiş veya işlemeye yönelmiş/yönlendirilmiş olup toplumun gözünde "serseri" şeklinde lanse edilen çocukları ülke için yararlı hale getirebilmek adına tarihte birçok politika üretilmiştir. Uzun süren savaşların ardından toplumsal sorunlarla mücadele edilen yeni dönem içinde Türkiye'de de benzer oluşumları görebilmek mümkündür. Savaş sürecinde ailesini yitiren, yoksulluk nedeniyle küçük yaşta çalışmak zorunda bırakılan, dilencilik ve hırsızlık yapan, çeşitli baskılar nedeniyle evden uzaklaşan çocukların topluma kazandırılabilmesi adına verilen mücadeleler dikkat çekmektedir. Bir yandan "gürbüz çocuk" sayısı çoğaltılarak sağlıklı nesiller ortaya çıkartılmak istenirken öte taraftan "sokak çocukları" şeklinde kavramlaşan kesim özelinde de sağlığını yitiren çocukların kurtarılmasına çalışılmıştır.

Cezalandırma mekanizmasından ziyade bu çocukları topluma kazandırabilmek, eğitebilmek, psikolojilerini iyileştirebilmek için uygulanan ve genel manada devletin ön ayak olduğu böylesi faaliyetler içinde şahsi girişimlerle vücuda getirilmiş oluşumlar da söz konusudur. Bunlardan birisi 1933'te Kazım Zafir Bey tarafından düşünülüp İstanbul Valiliği ve Belediyesi bünyesinde, Galata'da uygulamaya geçirilen Çocukları Kurtarma Yurdu'dur. Mustafa Kemal Atatürk'ün yol göstericiliğinde, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ'ın desteğiyle faaliyete geçen Çocukları Kurtarma Yurdu, kurucusu ve müdürü Kazım Zafir Bey'in öncülüğünde "öteki" çocukları topluma kazandırmayı amaçlamıştır. Ayrıca asayişin sağlanması yönüyle de büyük katkısı olan kurumun, bahsi geçen çocukların fiziksel ve ruhsal sağlıklarıyla ilgilenmede ve eğitilmelerinde yoğun çaba sarf ettiği görülmektedir. Psikolojik ve fiziksel kazanımlar içeren

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bilecik/TÜRKİYE, selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr

aktiviteleriyle ses getiren Çocukları Kurtarma Yurdu'nun işleyişi 1939 itibariyle değişikliğe uğramıştır. Hazırlanan çalışma, yurdun 1933-1939 arasındaki sürecini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Politikaları, Çocukları Kurtarma Yurdu, Kazım Zafir Yenerden.

AN INITIATIVE TO PREVENT JUVENILE DELINQUENCY IN THE ATATÜRK ERA: CHILDREN'S RESCUE HOME

Abstract

In history, many policies have been produced to rehabilitate children in poverty, orphans, children who have committed crimes, and vagrant children. These policies were implemented not to punish, but to reintegrate into society. After the long war years, Turkey has entered a new era in which social problems are struggled. In this new period, he encountered similar formations. During the war, some of the children lost their families, were forced to work at a young age due to poverty, started begging and stealing, or moved away from home due to various pressures. The struggles to reintegrate these children into society draw attention. On the one hand, Turkey wanted to create healthy generations by increasing the number of "strong children". On the other hand, efforts were made to save the children who lost their health, especially for the segment that turned into a concept as "street children".

In addition, the state has implemented many policies in order to educate and improve their psychology. However, some studies have also been carried out with personal initiatives outside the state. For example, in 1933, Kazım Zafir brought the Children's Rescue Dormitory project to the agenda. This idea has been put into practice by the Governorship of Istanbul and the Municipality. Founded under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk and with the support of Governor Muhiddin Üstündağ, the dormitory brought children into society. In addition, this institution has made a great contribution to the provision of public order, and has made great efforts to take care of the physical and mental health of these children and to educate them. The Children's Rescue Dormitory, which is good for children psychologically and physically, was attached to the Istanbul Education Directorate in 1939. The dormitory made a splash with its activities that included psychological and physical gains. The functioning of the Children's Rescue Home changed in 1939. The prepared study covers the dormitory period between 1933-1939.

Keywords: Child Policies, Children's Rescue Home, Kazım Zafir Yenerden.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin yirminci yüzyılın başı itibariyle Trablusgarp Harbi, Balkan Muharebeleri ve sonrasında da Birinci Dünya Harbi içinde yer almış olması, devletin işleyişine zarar verdiği gibi devamlılığına da mani olmuştur. Öte yandan üst üste yaşanan askeri mücadeleler, toplumsal manada da büyük problemlere yol açmıştır. Bu şartlar dahilinde gerçekleşen Milli Mücadele sürecinde de benzer şekilde problemlere tanık olunmuş ve aile yapısının maruz kaldığı bozulmalar devam edegelmiştir. Erkek nüfusun senelerdir cephelerde olması, çoğunun geri dönmemesi temeline oturtulabilecek aile yapısındaki sarsıntılar her bireyi tesiri altında bıraksa da çocuklarda meydana getirdiği problemler elbette daha çok olmuştur. Buradan hareketle Milli Mücadele'nin başarı ile neticelendirilmesinin ardından toplumun yaşadığı problemler çözümlenmeye çalışılırken özellikle sahipsiz çocuklara yönelik politikalara ağırlık verildiği göze çarpmaktadır. Öyle ki bu politikaların uygulanması için hiç zaman kaybedilmemiş ve zaferin tacı olan Lozan Antlaşması'nın imzalandığı günden başlayarak Ankara'nın gündeminde çocuklar hep ön planda olmuştur.

Lozan Anlaşması'nın imza edildiği 24 Temmuz günü, 1923 yılının ekim ayı itibariyle "*Yetimlerimize Yardım Günü*" olarak kabul edildiği gibi bu çocuklar için yardım kampanyaları da düzenlenmiştir. Bu doğrultuda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'ne yetim çocuklar için kullanılması gayesiyle yurdun dört bir yanından bağışlarda bulunulmuştur. Bu bağışlar, *Darüleytamlar Veznesi* tarafından gelir olarak kayıt altına alınıp çocuklar için kullanılmıştır.[1] Bunun yanı sıra kimsesiz çocukların barınması amacıyla Darüleytamlardan istifade edilmeye çalışılmışsa da mevcut kurumların yetersiz kaldığını söylemek yerinde olacaktır. Daha doğru bir ifadeyle bu durumdaki çocukların sayısının fazla olması nedeniyle Darüleytamlar yetersiz kalmıştır. Öyle ki Besim Ömer (Akalın) Bey'in 1924'te belirttiği üzere kimsesiz çocuk sayısı bu dönemde 500 ila 600 bin arasında değişmektedir.[2] İlgili problemin çözüme ulaştırılması adına oldukça çaba sarf edildiği, kimi siyasilerin konuya daha da hassasiyet gösterdiği görülmektedir. Bu konularla ilgili yapılmış çalışmalar[3] olduğu için detaya

---

[1] **Ceride-i Resmiyye**, "Yetimlere Teberruat", S 36, 22 Ekim 1923. **Resmi Ceride**, "Yetimlere Yardım", S 43, 18 Kasım 1923. **Resmi Ceride**, "Yetimlere Yardım", S 49, 27 Aralık 1923.

[2] Safiye Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 227-228.

[3] Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuklarla ilgili yapılan çalışmaları konu edinen eserlerden birkaçı şöyle sıralanabilir: Abdullah Karatay, **Erken Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklar Politikası**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2018. Yaşar Özüçetin, Şeyma Sanatasan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında

girmemekle beraber birkaç örnek vermek de yerinde olacaktır. Örneğin Cebelibereket Mebusu Naci (Eldeniz) Paşa, verdiği soru önergesi ile sahipsiz kalmış bakımsız çocuklara yönelik alınmış tedbirleri gündeme getirmiş[4], Samsun Mebusu Hasan Ruşeni (Barkın) Bey Maarif Vekaleti bütçesine kimsesiz çocuklar için ödenek ayrılmasını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Bilhassa İstanbul'da 3 yaşına kadar olan çocukların dilencilik etmesi, yedi yaşındaki çocuğun sırtında küfe ile hamallık etmesi, bir kısmı da vardır ki avare ve serseri olarak sokaklarda dolaşıyorlar. Bunlar sahipsiz çocuklardır. Belki babaları, anaları vardır. Fakat onlar da fakirdir. Bu sebepten mektebe veremiyorlar. Memleketin ve milletin mektebe olan aşkı meydandadır. Bilhassa büyük şehirlerde bunlara tesadüf edilir. Küçük yaştan beri serbest olarak büyüdüklerinden serseri ve yankesici olarak yetişiyorlar. Bendeniz bunu memleket için feci bir yara olarak görüyorum, miktarını, derecesini tahmin edemem. Zannedersem ekserisi İstanbul'dadır. Diğer şehirlerde azdır; acaba bunun için bir tahsisat konabilir mi, vilayetler bununla ayrıca meşgul olabilirler mi, zabıta alâkadar olabilir mi, yedi yaşındaki çocuğun sırtına yük konur mu?"[5]

Ruşeni Bey'in konuşması üzerine söz alan dönemin Maarif Vekili Dr. Reşit Galip (Mustafa Reşit Baydur) Bey ise yaşı küçük çocukların ağır işlerde çalıştırılması noktasında gerek Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin gerekse Maarif Vekaleti'nin tedbir politikalarının bulunduğunu belirtmiştir. Böylesi çocukların en çok İstanbul'da olduğundan hareketle İstanbul Valiliği ile ortaklaşa sanat yurdu açılması projesinden bahsetmiştir. Buna göre İstanbul sokaklarındaki yüzlerce çocuk bu yurtta hem barınabilecek hem de ilk eğitimini alıp geçimini sağlayabileceği bir sanat alanında öğrenime tabi tutulacaktır. Reşit Galip Bey, bu projenin öteki yoğun nüfuslu, "*sefil, biçare, zavallı, bakımsız çocuklar*" barındıran illerde de meydana getirilmesini arzu ettiklerini söylemiştir.[6] Maarif Vekili tarafından hakkında izahat verilen proje, aynı süreçte açılan ve çalışmalarına başlayan Çocukları Kurtarma Yurdu'dur.

Türkiye'de Çocuk Korunmasına İlişkin Yaklaşımlar ve Yasal Gelişmeler", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9/120, Eylül 2021, s. 1-24. Mehmet Onur Kocabıyık, **Cumhuriyet Dönemi Çocuk Koruma Politikaları (1923-1950)**, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019. Ayşe Nur Reçberoğulları, **Atatürk Dönemi Çocuk Politikası**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2021.

[4] **CA**, 30.10.0.0 (Muamelat Genel Müdürlüğü) /8.48.6, 30 Mayıs 1929.

[5] **TBMM ZC**, Devre 4, C 15, 52. İnikat, 17 Mayıs 1933, s. 150.

[6] **TBMM ZC**, Devre 4, C 15, 52. İnikat, 17 Mayıs 1933, s. 150-151.

Esasen Birinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada büyük bir sorun haline gelen ve çözüm yolları aranan çocuklara yönelik koruyucu müdahalede bulunma konusundaki bu adım, Türkiye'de diğer ülkelerden daha erken atılmıştır. Çocuklara ait "*Maison d'acceuil*" (bakım evi) fikrinin vücut bulmuş hali olan Çocukları Kurtarma Yurdu, fikir babası Kazım Zafir Bey'in de ifade ettiği üzere Fransa'dan bir yıl önce Türkiye'de kurulmuştur.[7] Kazım Zafir Bey'in fikrinin İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı tarafından kabulüyle süreci başlayan bu yurt sayesinde çok sayıda sokak çocuğu kurtarılmış ve onların hayatına dokunulmuştur. Hazırlanan çalışmada Kazım Zafir'in fikri ortaya atmasından başlayarak yurdun yapısında ve işleyişinde değişikliğe gidildiği zamana kadar geçirdiği süreçteki çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Bu süreç ise 1933-1939 senelerini kapsamaktadır.

Çocukları Kurtarma Yurdu'nun Kuruluş Süreci

Beşiktaş'ta, Yıldız Sarayı'nın yakınlarında inşa edilen Zafir Konağı'nda 1896 senesinde dünyaya gelen Kazım Zafir (Yenerden) Bey, Sultan İkinci Abdülhamid'in ziyaretine gittiği nadir isimlerden olan ve danışmanlığını da üstlenen şeyhlerden Şeyh Muhammet Zafir'in torunudur. Kabataş Lisesi ile Robert Koleji'nde edebiyat öğretmeni olarak da görev yapmış bulunan eğitimci Kazım Zafir Bey, "*başıboş çocuklar*" için onları korumaktan öte kurtarmak amacıyla bir yurt açma fikrini ilk olarak arkadaşı Prof. Dr. Fahrettin Kerim (Gökay) Bey'e söylemiştir. Gökay vasıtasıyla İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) Bey ile tanışan Kazım Zafir Bey, projesini Üstündağ'a şu şekilde açıklamıştır: "*Bir tecrübe müessesesi inşa edeceğim. Mevcut talimatnamelere uymak istemem. Müfettiş, polis de istemem. Bana karışmayın ki müspet, menfi bir çözüm alabileyim. Bir anlaşma imzalayalım. Başarılı olamazsam 6 ayda çekilirim*."[8] Kazım Zafir Bey'in projesinin kabul edilmesi üzerine İstanbul Valiliği bütçesinden ayrılan ödenekle ve İstanbul'la sınırlı olarak "*maddi ve manevi yoksulluk yüzünden sokağın türlü menfi tesirleri altında yetişen cürüm işlemeye müstait veya cürüm işlemiş çocukların terbiye ve talimi için*" Çocukları Kurtarma Yurdu'nun kuruluşu gerçekleştirilmiştir.[9] Bu doğrultuda "*kimsesiz çocukları kurtarma yurdu*" kurulmasına yönelik çalışmaları yürütmesi için bir komisyon oluşturulmuş ve komisyonda uzman sıfatıyla İstanbul

[7] Latif Erenel, "Mücrim Çocukları Kurtarma Yurdunda", **Tan**, 30 Temmuz 1936, s. 7.

[8] **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si La Turquie Kemaliste**, Edt. Bülent Özükan, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 279. Baki Öz, "İttihat-Terakki ve Bektaşiler", **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 2001, s. 8.

[9] **CA**, 30.10.0.0 (Muamelat Genel Müdürlüğü) /174.201.6 (9 Ekim 1940).

Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay ile Hapishaneler Başhekimi Dr. İbrahim Zati Öget de yer almıştır.[10] Ancak burada mevcut yurdun yalnızca kimsesiz çocuklara yönelik olmadığının altını çizmekte fayda var. Yalnızca yurt, faaliyet gösterdiği zaman diliminde bazen bu şekilde adlandırılmıştır.

Yapılan çalışmalar neticesinde, 1933'ün nisan ayında yurdun müdürlüğüne, o sırada Selçuk Hatun Kız Sanat Mektebi'nde öğretmenlik yapan ve zaten projenin fikir babası olan Kazım Zafir Bey getirilmiştir. Aynı zamanda yaklaşık üç sene boyunca Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi'nde müteredddi çocuklarla ilgilenen ve psikoloji öğretmenliği de yapan Dr. Kazım Zafir Bey'in müdürlüğe uygun görülmesinin bir diğer nedeni de yurda "*gayri tabii, ahlakı tereddi etmiş çocuklar alınacağından*" dolayı bu konularda uzmanlaşmış birisinin düşünülmüş olmasıdır. Bunun için de İstanbul'da vazifeli sinir hastalıkları uzmanlarının da önerisiyle bu göreve Kazım Zafir Bey uygun bulunmuştur. Çocukların tabii tutulacağı eğitim şeklini belirleyen yönetmeliği de Kazım Zafir Bey hazırlarken inşaatının ve tadilatının tamamlanmasının ardından yurdun açılması planlanmış ve İstanbul Belediyesi tarafından ilk sene yurda 75 erkek çocuğun alınması uygun bulunmuştur. Ancak bir yıl sonrasında kız çocuklarının da buraya alınacağı açıklanmıştır. Her ne kadar zaman zaman yurda kız çocuklarının alınmasına yönelik temenniler gündeme getirilmişse de bunun hiçbir zaman gerçekleştirilemediğini de eklemek gerekir.[11]

Yurdun kuruluş sürecinde gerek eğitim gerekse karyola gibi barınmaya dayalı malzemeler İstanbul Belediyesi'nin Maarif İdaresi'nden temin edilirken[12] çalışmaların kısa sürede hızla ilerlemiş olması sebebiyle 5 Mayıs 1933 günü itibariyle öğrenci kaydına başlanmıştır. Öte yandan yurdun resmi açılışı ise Cumhuriyet'in 10. Yıldönümü kapsamında, 30 Ekim 1933'te gerçekleştirilmiştir.[13] Galata'da, Osmanlı Bankası'nın bulunduğu sokakta, Saint Pierre Kilisesi karşısında yer alan ve önceden İskoç Mektebi olarak kullanılan binanın[14] İngilizlerden satın alınması için İstanbul İl Meclisi

[10] **CA**, 30.18.1.2 (Kararlar Daire Başkanlığı) /38.53.1 (16 Temmuz 1933).

[11] Yurda kızların alınmadığına dair bilgi için bkz. **Tan**, "Çocukları Kurtarma Yurdu", 2 Mayıs 1939, s. 2.

[12] **Cumhuriyet**, "Kimsesizler Yurdu", 23 Nisan 1933, s. 2. **Akşam**, "Çocuklar Yurdu", 26 Nisan 1933, s. 3. **Vakit**, "Çocuklar Yurdu", 27 Nisan 1933, s. 4. **Son Posta**, "Kimsesizler Yurdu", 3 Mayıs 1933, s. 2.

[13] **CA**, 30.10.0.0 (Muamelat Genel Müdürlüğü) /174.201.6 (9 Ekim 1940). **Vakit**, "Dün Şehrimizde Yeni Açılan Müesseseler", 31 Ekim 1933, s. 3.

[14] Bina bugün Beyoğlu Okçu Musa İlkokulu olarak hizmet vermektedir. Okulun tarihçesinde öncesinde yetimhane olarak kullanıldığı belirtilmişse de Kazım Zafir Bey'in de üstünü çizdiği gibi Çocukları Kurtarma Yurdu yetimhane değildir ve buradaki çocukların büyük bir kısmının da ailesi vardır. Bina ile

Üyelerinin onayıyla 50-60 bin lira, masraflar için de 30-40 bin lira ayrılan yurdun açılışında ilk olarak Vali Muhittin Bey bir konuşma yapmıştır. Amaçlarının "*ötede beride dolaşan serseri, kimsesiz çocukların… hiçbir günahı olmayan vatan çocuklarının cemiyete faydalı birer uzuv haline getirilmesi*" olduğundan söz eden Üstündağ, konuşmasının devamında şunları söylemiştir:

"Bu eseri meydana getirmek için önümüzde emsali olmadığını nazar-ı dikkate alarak bu işle meşgul olan zevat memleketin hayrı namına benimle beraber çalıştılar ve müessesenin esas nizamnamesini tespit ettiler. Bu zevatın isimlerini burada anmayı bir vazife bilirim: Doktor Fahrettin Kerim, Muallim Servet, Hüsnü, Haydar, Maarif Müfettişi Hilmi, Doktor İbrahim Zati, Avni, Tevfik Beyler…"

Açılış töreninde Üstündağ'dan sonra Çocukları Kurtarma Yurdu Müdürü Kazım Zafir Bey de bir konuşma yapmış ve müessesenin "*ahlaken tereddi etmiş serseri çocukları toplayarak onları 18 yaşına geldikleri zaman müstahsil birer vatandaş haline getirmek*" amacıyla kurulduğunu belirtmiştir. Konuşmaların ardından yurtta kalan çocukların dans gösterisi ile şiir ve marş dinletileri izlenmiştir.[15] Açılış sonrasındaki bu etkinlik bile aslında yurdun verimliliğini göstermektedir. Zira mayıs ayı itibariyle yurda kabul edilen sokak çocuklarının beş ay içerisinde yeni ortamlarına adapte olmuş bulunmalarının çok da kolay olduğu söylenemez. Bu noktada özellikle yurt müdürünün çocuklara yaklaşımının büyük rol oynadığı da belirtilmelidir. Yurda dair hazırlanan haber ve yazılarda da Çocukları Kurtarma Yurdu-Kazım Zafir kelimelerinin girift hale geldiği göze çarpmaktadır. Bunun en önemli sebebi de Kazım Zafir Bey'in kendisini çocuklara adamış olmasıdır denilebilir.

Müdür Kazım Zafir Bey'in ifadesiyle "*cemiyet arasında ihmal edilmiş, kendi hallerine bırakılmış ve bu yüzden yalnız faydasız değil, hatta tehlikeli bir unsur olacak olan memleket yavrularını ellerinden tutup kurtarmak, onları cemiyetin arzu ettiği şekilde istihsalci bir vatandaş yapmak*" maksadıyla kurulan Çocukları Kurtarma Yurdu, sadece ailesi olmayan yoksul çocukların korunması için oluşturulmadığı gibi "*kuru bir himaye ve şefkat müessesesi*" olarak da değerlendirilemez. Bu amaçlarla çalışmalar yapan farklı kuruluşların olduğunu belirten Kazım Zafir Bey için Çocukları

ilgili bilgi için bkz. **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si**, s. 279. **Okçu Musa İlkokulu**, "Tarihçe", https://okcumusa.meb.k12.tr/icerikler/okulumuz-tarihcesi_11049494.html (erişim: 15.08.2023)

[15] Ümit Bayazoğlu, **Uzun, İnce Yolcular**, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 32. **Vakit**, "Dün Şehrimizde Yeni Açılan Müesseseler", 31 Ekim 1933, s. 3.

Kurtarma Yurdu, "*evlerine isyan etmiş, cemiyetin kayıtlarından kaçmış, enerjilerini memleketin zararına kullanan isyankar, anti sosyal çocukların terbiye ve ıslah yurdudur*."[16] Bu bağlamda ilk günlerinde mübadeleden etkilenenler başta olmak üzere sokaklardaki sahipsiz çocuklar, Dr. İbrahim Zati Bey'in 1932'de kaleme aldığı rapor çerçevesinde yurda kabul edilmiştir. Buna göre "*verem, belsoğukluğu, frengi, kel ya da uyuz ya da bitli değilse ve yaşı tutuyorsa*" çocuklar yurda alınmıştır. Çocukları Kurtarma Yurdu'nda kalabilmek için 12-16 yaş aralığında olmak da şartlardan birisidir.[17] Yurtta kalan çocukların ortak sorunları arasında alkol ve uyuşturucuya meyilli olmaları da vardır ve Kazım Zafir Bey bu sorunun kaynağını aileye bağlamaktadır. Buna göre anne babası alkolik veya uyuşturucu bağımlısı olduğu için kalıtsal olarak çocukların çoğunda da buna eğilim söz konusudur. Ayrıca yurttaki çocukların çoğu, anne veya babasının ikinci evliliklerı sırasında olumsuz muameleye maruz kalmıştır ve bu tesirle kin ve nefret gibi hisleri barındırmaktadır. Kazım Zafir Bey'in ifadesiyle "*kıskançlık ve şiddetle yüklü sefalet ve yoksulluk ortamında büyümüş bu talihsiz çocuklar küfür, dayak ve bıçağın baskın olduğu kavgalardan başka bir şeye tanıklık etmemişlerdir.*" Dolayısıyla bu yurt korkmuş, uyuşturucu bağımlısı ve zararlı alışkanlıklara sahip çocukların hayata kazandırılması adına açılmıştır denilebilir. Ayrıca "*orta derecede sanat ehli*" haline getirilmeleri de düşünülmüştür.[18] Cumhuriyet'in yazısına göre Cumhuriyet'in ilan edilmesinin 10. Yılında İstanbul Belediyesi'nin eğitim alanında gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerden biri olarak gösterilen Çocukları Kurtarma Yurdu ile "*İstanbul sokaklarında gündüzleri aç, sefil ve çıplak olarak sürünen ve geceleri köprü altında, sokak ortalarında ve viraneliklerde, izbelerde ve kuytu köşelerde taş, toprak ve demir üstünde yatarak bir ömür geçirdikleri görülen sokak çocuklarını bile sefaletten kurtarmak, onları cemiyete ve kendilerine faydalı bir unsur haline getirmek*" hedeflenmiştir.[19] Hedefleri doğrultusunda faaliyet gösterdiği anlaşılan yurdun, kurtarmaya çalıştığı çocuklara ait verdiği şu bilgiler de konunun anlaşılabilmesi adına mühimdir:

"Hakkı: Yaman bir tiptir. Cürüm işleyici bir karakteri vardır. Serkeştir, inatçıdır. Kavgacıdır. Brüt insandır. En mühim karakteristik vaziyeti

[16] Kazım Zafir, **Çocukları Kurtarma Yurdu**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1933, s. 3.

[17] Bayazoğlu, **age.**, s. 31-33.

[18] **Cumhuriyet**, "Bakımsız Çocukları Kurtarma Yurdu", 8 Kasım 1933, s. 6. **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si**, s. 82.

[19] **Cumhuriyet**, "İstanbul'un 10 Senelik Faaliyet Bilançosu", 6 Kasım 1933, s. 6.

tembelliğidir. Bu tembellik ona esrardan gelmektedir. Müthiş esrar kullandığı anlaşılmıştır. Aydınlıdır. Muhitinin kahramanlık hislerine istinat eden telkinlerle esrarı, tütünü unutturmaya muvafık olduk.

Ali: Çok yumuşaktır. Yalnız esrarkeş ve hırsızdır. Bu esrarkeşlik toksikomani kompleksinin verdiği bir neticedir. Yalnız bu çocuğun biyolojik bir hususiyeti var. Babası henüz sağdır. Temizdir. Katiyen tütün içmez, alkol kullanmaz. Hali vakti yerinde dipdiri bir Tatar'dır. Anası da beş vakit namazında bir Müslüman. Şu hale nazaran Ali'nin sokağa fırlamasında sefaletin tesiri yok. Çocuktaki bu serseriliğin amillerini fizyolojik karakterinde arayacağız. Mamafih şimdiden anatomik değişiklikler görüyoruz. Kulaklar ve henek deformedir. Ali o kadar inatçıdır ki bizi çok yormuştur. İtiyatlarını unutturmak yolunda üç seneden beri mukavemet gösteriyor. Mamafih geldiğinden çok farklıdır. Halen deruni bir mücadele içinde bulunuyor. Aptal görünmesine rağmen ikna kuvveti fazla ve hitabeti üstündür. Müessesenin hatibi sayılabilir. Halk çocuğudur. Şimdi kunduracıdır. Ali'nin bir hususiyeti vardır. Her sene karpuz zamanı müesseseden gider ve bir müddet uğramaz. Şimdiye kadar hiç kampa gelmemiştir.

İbrahim: Orijinal bir tip. Küçük bir kasa hırsızı. Yedi sene evvel evinden uzaklaşmış, yerini yurdunu kaybetmiş. Bandırma ve civarında hırsızlıkla geçinmiş. İstanbul'a geldiği zaman barındığı evde büyük bir kumbara kırmış ve bu yüzden polisin eline düşmüş. Vaziyetinde iki seneden beri salah var. Şansı da yardım ediyor. Geçenlerde yurt ağabeyini bulmuş. Ağabeyi küçük İbrahim'e şimdi bir kunduracı dükkanı açıyor. Dünkü hırsız İbrahim'in uzun macerası dükkan sahibi olmakla kapanıyor.

Hüseyin: O kadar maceraperesttir ki Orta Anadolu'yu Samsun'dan çaldığı bir atla baştan başa gezmiştir. Müesseseye ilk giren yahut getirilen çocuktur. Hüseyin beş sene önce bir gün tramvayda Müdür Kazım Zafir'in cebini karıştırırken yakalanmış ve ertesi günü de müdürün davetiyle müesseseye girmiş bir delikanlıdır. Çocukta seyahat fantezisi fazla. Karakteristik orijinalitesi tembelliktir. Esrar kullanmıyor. Başkalarını idare etmesini seviyor ve beceriyor. Kendisinin hastalığı dilencilik. Arkadaşları üzerinde otoriter. Etrafındakileri haraca bağlamasını biliyor. Müessese terbiye heyeti çocuğun seyahat kompleksine en iyi başka bir mecrayı vermeye çalışıyor."[20] Bu satırlarda da görüldüğü üzere çocukların ailelerine ve önceki yaşamlarına dair bilgilere sahip olan, karakteristik özelliklerini

[20] Erenel, agm., s. 7.

bilen, problemlerinin farkındalığı ile hareket eden Çocukları Kurtarma Yurdu, bu bileşenleri kullanarak çözüme odaklanmış ve başarıya ulaşmıştır. Buradan hareketle yurdun faaliyetleri hakkında daha detaylı bilgi vermek yerinde olacaktır.

Çocukları Kurtarma Yurdu'nun Faaliyetleri

Çocukları Kurtarma Yurdu Müdürü Kazım Zafir Bey'in defaten altını çizdiği gibi "*ne bir kimsesizler yurdu, ne de acizleri himaye eden bir şefkat müessesesi*" olan Çocukları Kurtarma Yurdu, genetiksel problemler ve toplum ihmalinin esiri halindeki sokak çocuklarına iş sağlamak amacıyla meydana getirilmiş "*iş ve fikir damı*" olarak değerlendirilebilir. Ruhsal bozuklukları olmasa da "*çarpık ruhlu*" olan bu çocukları düşünmenin toplum adına gerekli olduğunu belirten Kazım Zafir Bey'e göre aldıkları eğitimle doğuştan gelen yetenekleri ortaya çıkartılacak ve bundan da ülke kazançlı çıkacaktır. Öte yandan sahip çıkılmamaları halinde bu çocukların geleceğin mahkum adayları olma olasılığının büyüklüğüne dikkat çeken Kazım Zafir Bey, toplumun huzuru ve güvenliği adına yurdun gerekliliğine vurgu yapmıştır.[21] Bu bağlamda 1934'te sokaklarda bulunup yurda alınan çocukların sayısı 30 iken 1935'in başında 75'e, 1936'da ise 85'e ulaşmıştır. Esasen çocuk sayısı, yurt binasının koşullarıyla ilintili olup 100 çocuk alınması adına Kazım Zafir Bey'in binanın büyütülmesi için İstanbul Belediyesi'ne teklif götürdüğü görülmektedir ki bunun için gereken meblağın 7 bin lira olduğu da kayıtlara geçmiştir. Kısa süre içinde ahlaki açıdan düzelme gösteren çocukların eğitimi için zamanla kadronun büyütülmesine de gidilmiş, gerek öğretmen gerekse hizmetli sayısı da birkaç yıl içinde artış göstermiştir.[22] Müdür yardımcılığını Sıdkı Şaşılar'ın üstlendiği yurda pedagojik bakımdan çocuklara destek verebilmek adına Belçika'dan "*Mulle*" isminde bir eğitimci de getirilmiştir.[23] Ancak kadronun daha da büyümesi ve kabul edilebilecek çocuk sayısının artması, kızların da alınabilmesi konusu yurdun hep gündeminde olmuş, bundan dolayı farklı kurumlardan destek alma yoluna da gidilmiştir. Bu kurumlardan birisi de Evkaf Umum Müdürlüğü olmuştur.[24] Ayrıca Sümerbank'la da temasa geçilmiş ve çocukların derslerinden kalan zamanlarını Sümerbank'ta

[21] Zafir, **Çocukları Kurtarma Yurdu**, s. 3-5.

[22] **Hilal-i Ahmer**, Kimsesiz Çocukları Kurtarma Yurdu", 16 Mart 1935, s. 3. **Cumhuriyet**, "Çocukları Kurtarma Yurdu", 11 Ocak 1936, s. 2. Erenel, agm., s. 7.

[23] Salahaddin Güngör, "Çocukları Kurtarma Yurdunda Bir Tetkik", **Cumhuriyet**, 8 Mart 1938, s. 5. **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si**, s. 82.

[24] **Cumhuriyet**, "Evkafın Yaptığı Yardımlar", 8 Ocak 1937, s. 2.

geçirmeleri kaydıyla yurda destek sağlanmıştır. Bu gelişme çocukların sanayii sektöründe çalışabilmelerinin önünü açması adına da önemli görülmüştür.[25] Herhangi bir engeli bulunmayan fakir çocukların Darülaceze veya başka bir kuruma gönderilmesinin de önüne geçen yurt, bu durumdakilerin yalnızca kendilerine yönlendirilmesini basın aracılığıyla da duyurmuştur.[26] Kısaca yurt, aynı durumda olan çocukların farklı yerlerde barınmasını ve farklı yöntemlerle rehabilite edilmesini istememiştir. Kazım Zafir'in yurda dair tüm açıklamalarında da görüleceği üzere ciddiyetin ve disiplinin hakim olduğu ama ceza yöntemine başvurulmadığı, tamamen modern eğitim metotları ile iyileştirilmeye çalışılan çocukların yurda girişlerinden mezun olmalarına kadar tüm hareketleri, karakteristik özellikleri titizlikle incelenmiştir. Aşağıdaki satırlar, bu görüşü doğrular nitelikte olduğu için kayda değerdir.

Çocukları Kurtarma Yurdu'na getirildikten sonra öncelikle fotoğrafları çekilen çocukların daha sonra hamamda temizlenip doktor kontrolünden geçirilmesi rutin bir işlem olarak kayda geçmiştir. Sonrasında on gün boyunca tek başına bırakılarak gözlenen çocuklar bu sırada edinilen bilgiler sayesinde eğitime tabi tutulmuşlardır. Sokakta kalmaya alıştıklarından dolayı yurdun açıldığı ilk günlerde firar vakalarına sıkça rastlansa da yurdun ortamından dolayı kısa zamanda çocuklar bundan vazgeçmişler, hatta diğer sokak çocuklarını da yanlarında getirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda ilk olarak fiziki, ahlaki ve entelektüel eğitimlerden geçirilmişlerdir ki Kazım Zafir Bey bu konuyla ilgili olarak "*sağlıklı bir zihin için sağlıklı bir bedene sahip olmak gerekir. Psikolojik ve ahlaki bir iyileşmenin, fiziki gelişim ile son derece yakından bağlı olduğunu bize gösterdi… Onlara konfor, ışık, temiz hava, jimnastik, çeşitli gezintiler ve disiplinli bir hayat çerçevesinde eğlenceler sunuyoruz*" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.[27] Çocuklar yurtta, bir sanat alanında ustalaşmaları amacıyla da eğitim almışlardır. Bu eğitimi verecekler ise gazete ilanları vasıtasıyla bulunmuştur. Aşağıdaki ilan buna bir örnektir:

"Çocukları Kurtarma Yurdu marangozluk, demircilik ve terzilik atölyeleri için kırkar lira ücretle üç ustabaşı alınacaktır. Marangoz ve demircinin Sanat Mektebinden, terzinin Terzilik Okulundan mezun olmaları

[25] **Cumhuriyet**, "Kimsesiz Çocuklar", 17 Ağustos 1935, s. 3.

[26] **Son Posta**, "Darülacezeye Değil", 9 Ekim 1935, s. 2.

[27] Güngör, agm., s. 5. **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si**, s. 82.

lazımdır. İsteklilerin her gün saat 15.00'ten sonra 23 Ağustos 1939 tarihine kadar Darülaceze Yurt Müdürlüğüne müracaat etmeleri."[28]

Ustaların dışarıdan bulunması aslında yurdun bir diğer özelliğini göstermesi açısından da önemlidir. Çünkü yurt, bünyesinde barındırdığı atölyeleri kendisi işletmeyip dışarıdan iş sahiplerine vermektedir. Bu sayede çocuklar da iş hayatı içine doğrudan atılmış olmaktadırlar.[29] Çocukların sanat öğrenecekleri atölyelerin masrafları ise yurda ayrılan bütçeden karşılanmıştır.[30] Yurtta oluşturulan "*tesviye, kundura, dokuma, mobilya, litoğraf (taş baskı), hasır möble, dikiş*" atölyelerine her gün saat 14.00'te girerek iş öğrenen ve çalışarak para kazanan bu çocuklar, pazar günlerinde izin alarak dışarıya çıkabilmekteydi ve dönüşte geçirdikleri saatleri rapor olarak sunmaktaydılar. Buna dair bir örnek 26 numaralı Süleyman[31] adlı çocuğun raporu üzerinden şöyle verilebilir: "*Saat 10'da yurttan çıktım. Cebimde 10 kuruş vardı. Yalnızca Kasımpaşa'ya haminnemin evine gittim. Oraya 95'le 27 geldiler. Beraberce 95'in evine gittik. Orada biraz oturduktan sonra bizim eve geldik ve 18.40'ta yurda döndük. Harçlığımla bir çorap aldım*." Yurt idaresi tarafından çocukların özellikle parayı harcadıkları yerlerle irtibata geçildiği ve doğru söyleyip söylemediklerinin araştırıldığı görülmektedir ki yurtta herhangi bir ceza işlemi uygulanmadığından yalan söyleme veya gizleme olaylarına rastlanmaması da dikkate değer bir durumdur.[32] Burada çocukların kazançlarının tamamının kendilerine verilmediğinin belirtilmesinde fayda vardır. Haftalık 20 ila 25 kuruş arasında harçlık alan çocukların geri kalan paraları yurt tarafından açılan cari hesaplarda biriktirilmekteydi ki bu sayede hayata atılma zamanları geldiğinde kendilerinin küçük birer sermayeleri de olmaktaydı.[33]

Çocukların haftalık izinlerinden ayrı olarak yurt tarafından tatil ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla Heybeliada'da kampa götürüldüğü de bilinmektedir. Her ne kadar 30 gün sürecek 100 kişilik bir kamp açılması

---

[28] **Son Telgraf**, "İstanbul Valiliğinden", 19 Ağustos 1939, s. 8.

[29] Sabih Alaçam, "Çocukları Kurtarma Yurdu", **Yarım Ay**, 1 Temmuz 1937, s. 9.

[30] Bu maksatla yurda kuruluş senesi olan 1933'te 21.270 lira ayrılmışken işleyişinin değişeceği son seneleri olan 1938'de 10.488, 1939'da ise 12.360 lira ödenek ayrılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, "Bakımsız Çocukları Kurtarma Yurdu", 8 Kasım 1933, s. 6. **Tan**, "Çocukları Kurtarma Yurdu, 2 Mayıs 1939, s. 2. Bu durum yurda ayrılan meblağın düştüğü yarı yarıya düşürüldüğünü göstermesi açısından önemlidir.

[31] Kazım Zafir'in ifadesine göre "*26 Süleyman çok garip… Karakteri muharriş… Hareketi fazla. Ruf bakımından mazohist. Yani kavga etmekten, maznun mevkiine düşerek hırpalanmaktan, ağlayıp sızlanmaktan zevk alıyor. Esrar, bulursa içiyor. Gürültücü bir tip*." Erenel, agm., s. 7.

[32] Erenel, agm., s. 7.

[33] **Cumhuriyet**, "Düşmüş Çocuklarımızı Hayata Çıkaran Yurt", 4 Kasım 1935, s. 7.

yoluna gidildiği söylense de Heybeliada Kampı 15 Temmuz'da başlayıp eylül sonuna kadar devam ettirilmiş ve zorunlu olmamakla beraber çocukların çoğu katılım sağlamıştır.[34] Kazım Zafir Bey'in ifade ettiği üzere çocukların ruhsal yapıları doğrultusunda oluşturulan Heybeliada Kampında özellikle şu hususlara önem verildiği söylenebilir: "*1. Yeni temiz itiyatlar kazandırmak, 2. Affeketivité'lerine*[35] *normal bir tevettür vermek, 3. Sağlık ve diriliklerini muhafaza etmek.*"[36] Çocukların duygusal ve bedensel açıdan iyileşmelerini sağlamak adına düzenlenen bu kamplarda özellikle denizin temizleyici ve eğlendirici yönünden istifade ettiklerini belirten Kazım Zafir Bey, takdir görmeye aç olan yurt çocuklarının çadırlarını temiz tutarak bu duygularını tatmin ettiklerini de dile getirmiştir. Ayrıca sokaklarda tahtaların, toprağın üstünde yatan çocuklara yurtta yatak eğitiminin verilmesinde kampın etkisinin büyük olduğunu göstermek adına kampa katılmayan çocukların bu eğitimi daha güç aldıklarını da söylemiştir.[37] Buradan hareketle yurtta kalan çocukların hepsinin kampa katılım sağlamadığını, daha doğru bir ifadeyle kampa gelmenin zorunlu olmadığını görmek mümkün. Adanın Çamlimanı Plajı kısmında kurulan kamptaki düzen ise Kazım Zafir Bey tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

"Sabah altıda kalk borusu tabii! Kısa bir jimnastikten sonra hurra denize! Sonra 'ti' çekilip bayrak açılır, kısa bir nasihat, kahvaltı, mıntıka temizliğinden sonra da öğle yemeğine kadar serbest bırakılırlardı. Çocuklara göre kamp hayatının en sevimsiz yanı bir buçuk saatlik mecburi '*öğle uykusu*'ydu ki, düpedüz kanlarına dokunuyordu. Halbuki onlar bu sürede kuş avlamak, köpek taşlamak isterlerdi. Ancak kamp yönetimi programından asla şaşmazdı. Öğle uykuları, marş talimleri ve zorunlu banyolar hariç, çocuklar yuvalarında bile bulamayacakları bir konforda sevgiyle şımartılıyorlardı."[38]

Kampta uygulanan programın bir benzerinin yurtta da uygulanıyor olduğunu söylemek gerekir. Nitekim yurtta da saat altıda uyanan ve "*liderlerinin ve annelerinin*[39] *denetimi altında yataklarını ... yatakhaneyi*

---

[34] Alaettin Cemil Topçubaşı, "Sokak Çocukları", **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1934, s. 5. **Cumhuriyet**, Çocukları Kurtarma Yurdu Kampı", 23 Temmuz 1936, s. 2. Alaçam, agm., s. 9.

[35] Alıntı yapıldığı için değiştirilmeyen Fransızca kelime, "*duygusallık*" olarak Türkçeye çevrilebilir.

[36] Kazım Zafir, "Heybeliada Kampı", **Yeni Türk**, C 5, S 60, Eminönü Halkevi Yayınları, İstanbul, 1937, s. 1265.

[37] Kazım Zafir, **Heybeliada Kampı**, s. 1267.

[38] Bayazoğlu, **age.**, s. 35-36.

[39] Buradaki anne ifadesinin yurtta görevli kadın personeller olduğu söylenebilir.

düzeltip odalarını havalandıran, yatakhaneyi temizleyen, daha sonra gruplar halinde banyoya götürülen…" çocuklar yarım saat sporun sonrasında kahvaltıya geçmekteydiler. Kahvaltının ardından ise saat dokuz itibariyle hizmet ve eğitim saatleri başlayan çocuklar her gün ayrı bir konuda olacak şekilde yurt personeline çamaşır yıkama, servis yapma, odaları temizleme gibi işlerde yardım ederek çalışma hayatına hazırlanmışlar, sonrasında da atölyelere giderek ayakkabıcılık, terzilik gibi el becerisi isteyen uğraşları öğrenmeye çalışmışlardır. Atölye çalışmaları sonrasında kişisel temizliklerini yapan ve öğle yemeklerini yiyen çocukların dinlenmeleri için yurt tarafından 13.00-14.00 arası uygun görülmüştür. 14.00 itibariyle eğitim-öğretim sürecine giren çocuklar için yurtta "u" biçimine getirilmiş masalardan ibaret 20 kişilik sınıflar oluşturulmuştur. Verilen eğitimle ilgili olarak yurt müdürü Kazım Zafir Bey'in anlatımı ise şu şekildedir:

"Eğitimci o günkü dersin konusunu anlatıyor ve daha sonra her öğrenciye konuyla ilgili bir yorum yaptırıyor. Böylece dersin çocukların aklında kalması kolaylaşıyor. Çocukların dikkati hiç dağılmıyor. Eğitimcilerin sorularına sözlü yanıt vermek zorunda kalan çocuklar böylece nitelikli bir eğitimin zorunlu koşulu olan gerçek bir beyin jimnastiği yapma fırsatını muhakeme yoluyla yapıyorlar. Hangi dersi verirsek verelim işe önce çocuğun konuyla ilgilenmesini sağlamakla başlıyoruz. Bilgilerin hayatta nasıl, ne kadar ve ne zaman işlerine yarayacağını çocuklara gösteriyoruz. Çocuğu iyi hazırlamaktan anladığımız şey, onlara dersleri ezberletmekten ziyade üzerinde düşünmelerini sağlamak"[40]

Eğitimlerini 16.30'da tamamlayan çocukların sonrasındaki aktiviteleri ise 18.00'e kadar oyun oynamak olup şiddete dayalı oyunlar hariç her türlü oyunu oynamakta da serbest kaldıkları görülmektedir. Saat 19.00'da serbest zaman geçiren çocukların bu süreçte yaptıkları ise yurt eğitimcileri için oldukça önem arz etmektedir. Çünkü çocuklarla alakalı değerlendirmeler bu zaman diliminde yapılan gözlemlere dayandırılmaktadır. Akşam yemeğinden sonra ise birlikte eğlenen çocukların şarkılar söylediği, skeçler oynadığı bilinmektedir. Bunun ardından ise zorunlu olarak soğuk duş alıp uyumaya geçmişlerdir. Çocukların uyku saatlerinde de gözlem yapan eğitimciler, uykuya dalmakta zorlanan, uykusunda konuşan, uykusu derin ya da hafif olan, horlayan, yatakhaneden sıkça ayrılan çocukların gündüz yaptıkları hareketlerle gece yaptıkları arasındaki ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Sokakta yaşamaya alışmış ve kötü alışkanlıklara sahip çocukların bu özelliklerinden

[40] **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si**, s. 82-83.

kurtarılmasını amaçlayan yurtta ceza sistemi yoksa da baş edilemeyenler için odaya kapatma usulüne başvurulduğu da olmuştur. Arkadaşlarının serbestçe neler yaptığını görecek şekilde odaya kapatılan ve sadece kuru ekmek verilen çocukların bu cezanın ardından düzeldiği de görülmüştür. Örneğin bağıra bağıra hırsızlık yapıp adam öldüreceğini söyleyen madde bağımlısı 56 numaralı Burhan, cezasını çektikten sonra kendisini düzeltmiş; kısa süre sonra bağımlığından kurtularak kundura atölyesinde usta olmuştur.[41] Belli bir düzen çerçevesinde kurtarmaya çalıştığı çocukları hayata hazırlayan ve ilk dönemlerinde basının oldukça dikkatini çeken Çocukları Kurtarma Yurdu'na yönelik yapılan haberlerden birini 1938'in mart ayında Cumhuriyet için Salahaddin Güngör hazırlamıştır. Güngör'ün yazısından yurdun ancak 80 çocuğu barındırıp iaşesini sağlayabilecek kapasitede olduğu bilgisini edinebilmek mümkün. Ayrıca yazıda maddi yetersizlik nedeniyle yurtta kalan ve dışarıda lise seviyesinde eğitimine devam eden çocukların da olduğu, 1937'de Çocukları Kurtarma Yurdu'ndan mezun olan çocuklardan birinin Beyoğlu'ndaki büyük bir otelde yüksek ücretle aşçılık yaptığı da görülebilmektedir.[42] Hatta 19 Ekim 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "*Bilmeceyi Doğru Çözenler*" kısmında "*Çocukları Kurtarma Yurdu talebesinden 12 Kadri Akdoğan*"[43] ibaresinden de fark edileceği üzere yurttaki çocuklar sadece serserilikten kurtarılmamış, eğitsel anlamda da kendisini geliştirmek isteyen bireylere dönüştürülmüştür. Aynı yıl içinde, 1935'te yurda dair verilen bilgiler, açılan müessesenin ne denli maksadına ulaştığını göstermesi yönünden de mühimdir. Buna göre 1933'te kuruma giren çocukların 10'u kunduracı, 10'u mobilyacı, 5'i marangoz, 5'i terzi, 3'ü dizgici, 1'i saraç olmuş ve günde 150 ila 250 kuruş[44] kazanabilecekleri işlere yerleştirilmişlerdir. Bundan ayrı "*ekzamen psikolojik*" sonucundan okumaya eğilimi olduğu anlaşılan çocuklardan biri Güzel Sanatlar Akademisi Resim Şubesine, ikisi Darüşşafaka'ya, ikisi Gedikli Küçük Zabit Mektebi'ne, beş çocuk Büyükdere'deki Fidancılık Enstitüsü'ne kaydettirilmişlerdir.[45] Bu doğrultuda yurtta çocukların ilgi alanlarına göre yönlendirildiğinin bir kez daha altını çizmek yerinde olacaktır.

---

[41] İhsan Arif Gökpınar, "Sefil Çocukları Kurtarma Yurdu", **Haber**, 13 Nisan 1935, s. 8. **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si**, s. 83.

[42] Güngör, agm., s. 5.

[43] **Cumhuriyet**, "Bilmeceyi Doğru Çözenler", 19 Ekim 1935, s. 7.

[44] Bu haberin yer aldığı gazetenin fiyatı 5 kuruş olup çocukların kazançları buradan hareketle değerlendirilebilir.

[45] **Cumhuriyet**, "Kimsesiz Çocuklar", 17 Ağustos 1935, s. 1.

1937 senesinde Sabih Alaçam'ın gerçekleştirdiği röportajda da Kazım Zafir Bey, uygulamaya çalıştığı metotla ilgili olarak kendilerinin klasik eğitim sisteminin dışında olduklarını belirtmiştir. Buna en yakın usul her ne kadar ABD'de uygulansa da orada da "*yurtlar ile hayat arasında bir pencere açılmadığından*" söz eden Kazım Zafir Bey'e göre Çocukları Kurtarma Yurdu, "*tamamen hayatın içine açılan ve çocuklarımızı bonservislerini verip de mezun yapıncaya kadar çalışmak, iş sahibi olmak, yetiştirildikleri sanat şubelerinde…rekabetten yılmaz kuvvetlere sahip olacak kadar hayat mücadelesi nedir bilir bir tarzda ortaya atan bir müessese*" yapısındadır. Kazım Zafir Bey'in Alaçam'a anlattıkları arasında en dikkat çeken ise banyo ve hamamı laboratuvar olarak değerlendirmesi olmuştur. Bunu ise "*mücadelemizin en büyüğünü pislik ile yapıyoruz*" şeklinde açıklamıştır.[46]

Yurda dair haber hazırlayan bir başka gazeteci Latif Erenel de 1936 yılının temmuz ayında Tan gazetesinde yayınladığı yazısında İstanbul Belediyesi bünyesinde kurulmuş olan yurtta kalanların, yukarıdaki sayfalarda Kazım Zafir'in broşüründen alıntılanan cümlelerin neredeyse aynısı olacak şekilde "*evlerine isyan etmiş, cemiyetin kayıtlarından kaçmış, enerjilerini memleketin zararına kullanan isyankar, antisosyal çocuklar*" olduğunu belirtmiştir. Kendisine yöneltilen soru üzerine Kazım Zafir Bey, yurdun kurulma amacını da Erenel'e şu şekilde açıklamıştır:

"Çocukları Kurtarma Yurdu, şehrin diriliğinde korkunç birer tehlike olabilecek sosyal şartlar içinde yaşayan Delingnant ve psikopat çocuklara mahsus adli yardım müessesesidir. Bu müessese, herhangi bir otoriteye boyun eğmeyen serkeş ruhlu serseri şehir çocuklarını büyük şehrin bin bir girdabından çekip kurtarmak ve kendilerini şehir ve cemiyet hesabına faydalı kılmak maksadıyla kurulmuştur… Bu müessese yepyeni bir ihtiyacın mahsulüdür ve adli prevantoryum mahiyetindedir. Hapishane ve tımarhane namzetlerini sinelerinde ıslah ederek şehri feci akıbetlerden kurtarır. Fakat mücrim namzedi çocuklar, yalnız bu yurt dahilinde murakabe ve müşahede edilerek hususi bir rejime tabi tutulur. Bundan başka piyasa şartlarına bağlanan iş atölyelerinde çalıştırılarak kendisi hem kendine hem cemiyete müfit bir hale getirilir."[47]

Yurtla ilgili bir diğer araştırmayı da Suad Derviş yapmış ve 1935 yılında 12 sayılık "Çocuklarımız Ne Halde" yazı dizisini hazırlayan Suad Derviş 6. Yazısını "*Kurtulan Çocuklara Göre*" başlığıyla kaleme almıştır. Çocukları

[46] Alaçam, agm., s. 8-9.

[47] Erenel, agm., s. 7.

Kurtarma Yurdu'ndaki çocuklarla ve yurt müdürü Kazım Zafir Bey'le görüşen Suad Derviş'in öne çıkardığı çocuk ise Zaro Ağa'nın torunu Süleyman olmuştur. Madde bağımlısı olan ve yankesicilik yapan Süleyman, öncesinde Darülaceze'ye götürüldüğünü, kendisine büyük kıyafetler giydirildiği[48] ve yemeklerin içinden taş çıktığı için oradan kaçtığını, yurdu ise sevdiğini anlatmıştır. Anlatının detaylarının tesirinde kalan Suad Derviş, uyuşturucu tüccarlarının istismar ettiği çocukların çamura sürüklenişinden bahsetmiş, Kazım Zafir Bey'in ifadesiyle bu çocukların çoğunun üvey anne-baba, dayak gibi ailevi sorunlar nedeniyle "*aile düşmanlığı*" olan ve evden uzaklaşan çocuklar olduğunu söylemiştir. Kazım Zafir Bey'e göre kıymet görmeyi bilmeyen bu çocuklara yurda geldiğinde aşılanan ilk iki şey "*kendilerine karşı hürmet ve muhabbet uyandırmak, sonra cemiyeti ve işi sevip saydırmak*" olarak belirlenmiş olup yurdun selamı dahi "*seviyorum, sayıyorum, çalışıyorum*" şeklinde belirlenmiştir.[49] Kazım Zafir Bey'in ifadelerinden hareketle, Çocukları Kurtarma Yurdu'nun hali hazırda ve/veya ilerleyen yaşlarında mevcut düzene karşı duran, duracak olan, genel manada toplumu ve devleti zora sokacak potansiyele sahip çocuklara büyümeden müdahale ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Çocukların sokaktan kurtarılması, meslek sahibi yapılması, klasik ifadeyle "*vatanına, milletine hayırlı evlat*" haline getirilmesi temeline oturtulmuş bir işleyişe sahip olan yurt, okul hüviyetine de sahip olup eğitim aldığı sanat dalında başarılı olanları mezun da etmiştir.

Çocukları Kurtarma Yurdu'ndan bir sanat alanında uzmanlaşarak mezun olanların sayısı 1936'da 16, 1937'de 23, 1938'de ise 14 olarak kayda geçmiştir. Dolayısıyla eş zamanlı yurda alınan çocukların buradan mezun olmaları ise aynı süreçte olmamış, yurda veda etmek için başarıya ulaşmak en mühim kriter olarak belirlenmiştir. Sanatlarını öğrenmelerinin yanı sıra ahlaki açıdan da eğitimlerini tamamlayan ve kendilerine birer iş de bulunan bu çocukların yerine yenileri alınırken Kazım Zafir Bey, mezunlarla temasını sonrasında da sürdürmüş, hepsini bir araya getirdiği yemekler organize etmiştir.[50] Kendilerini bir sanat alanında kanıtlayan ve aldıkları şahadetnameyle mezun olan çocukların çalışma hayatı ise İstanbul'la sınırlı olmamıştır. Öyle ki Ankara, İzmir, Eskişehir gibi illerde iş bulunması

[48] Çocukları Kurtarma Yurdu'nda kıyafetler tek tiptir. Bk. Gökpınar, agm., s. 8

[49] Suad Derviş, "Çocukları Kurtarma Yurdu'nda Dinlediklerim", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1935, s. 7-8.

[50] **Cumhuriyet**, "Kurtarılan Çocuklar", 5 Aralık 1936, s. 2. **Akşam**, "Çocukları Kurtarma Yurdu Kampı", 1 Ağustos 1937, s. 4. **Akşam**, "Kimsesiz Çocukları Kurtarma Yurdu", 31 Ekim 1938, s. 3.

üzerine şehir dışına çıkanlar da olmuştur.[51] Ayrıca mezun olan çocukların müsamereler düzenlediği de görülmektedir. Örneğin 1938 mezunları 29 Mayıs'ta Beyoğlu Halkevi'nde Muhittin Üstündağ'la beraber İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı çalışanlarının da hazır bulunduğu etkinlikte "*Köprüaltı Çocukları*" adlı bir piyes sergilemişler, misafirlere ikramlarda bulunmuşlardır.[52] Aynı senenin ekim ayına gelindiğinde, 30 Ekim 1938 günü kuruluşunun beşinci yıldönümünü kutlayan Çocukları Kurtarma Yurdu[53], Atatürk'ün vefatı sonrasında mevcut görünümünü muhafaza edememiştir. Nitekim Atatürk'ün vefatının üzerinden henüz bir ay geçmeden görevinden alınan Muhittin Üstündağ'ın yerine İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığına getirilen Lütfi Kırdar'ın ilk faaliyetlerinden biri yurtla ilgili olmuştur.

1939 yılının nisan ayında Çocukları Kurtarma Yurdu'nun Düşkünler Evi ile birleştirilerek "*Şefkat Yurdu*" adıyla faaliyet göstereceğine dair basında haberler verilmeye başlanmıştır.[54] Ancak bundan yaklaşık iki sene öncesinde de Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun vekalete bağlı ıslahhanelerle Çocukları Kurtarma Yurdu'nun birleştirilmesine yönelik düşünceleri olduğunu basından okuyabilmek mümkün.[55] Bu nedenle yurdun mevcut halinin değişikliğe uğramasına dair planların 1939'dan önce de olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Ayrıca şehrin en işlek yerlerinden birinde olmasından rahatsızlık duyan belediyenin, yurdu Heybeliada'ya taşımak istemesi de belediyeyle Kazım Zafir arasındaki sürtüşmeleri doğurduğu da bilinmektedir.[56] Kaldı ki 29. Dipnotta da belirtildiği üzere yurda ayrılan bütçenin 1933'e nazaran son iki yılda yarı yarıya düşürülmüş olması da bunu göstermektedir. Dolayısıyla giderek yurda yönelik tutumların değişmeye başladığı dikkat çekmektedir.

Bu gelişmeler ışığında 1939'da yaşananları köşesinde değerlendiren Suad Derviş, yararı görülmediği gerekçesiyle yurdun dağıtılarak öğrencilerinin Darülaceze'ye gönderilmesine dair alınan kararı doğru bulmadığını, sonrasında yurdun büyütülmesi, binasının genişletilmesi gibi değişikliklerin kabul edilmesini ise memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir.

---

[51] **Akşam**, "Çocukları Kurtarma Yurdu", 9 Haziran 1937, s. 3.

[52] **Cumhuriyet**, "Çocukları Kurtarma Yurdunun Müsameresi", 30 Mayıs 1938, s. 2.

[53] **Akşam**, "Kimsesiz Çocukları Kurtarma Yurdu", 31 Ekim 1938, s. 3.

[54] **Vakit**, "Kurtarma Yurdunun Yeni Şekli", 13 Nisan 1939, s. 11.

[55] **Cumhuriyet**, "Adliye İşlerinde Yapılacak Islahat", 22 Haziran 1937, s. 1.

[56] Erol Gökşen, "Gazeteci Suat Derviş'ten Romancı Suat Derviş'e: Fosforlu Cevriye'yi Röportajlar Üzerinden Okumak", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, C XIII, S 25, Ankara 2021, s. 246.

Suat Derviş'e göre kız çocuklarının da yurda alınması gerekmektedir ki "*kaldırımlarda sürünmekten, şunun bunun hesabına dilencilik etmekten ve nihayet en genç yaşlarında sefaletin ve ahlaksızlığın en derin uçurumlarına yuvarlanmaktan*" kurtarılabilsinler.[57] Ancak daha önce de belirtildiği üzere yurda kız çocuklarının alınmasına dair bir gelişmenin yaşanmadığı görülmektedir. Öte yandan yurt da artık 1939 yılı itibariyle eski düzeninden uzaklaşmaya başlamıştır.

Bu doğrultuda öncelikle İstanbul Valiliği'ne bağlı olmakla birlikte 1939'a değin tamamen bağımsız olarak faaliyet gösteren yurdun bu süreçte denetim ve kontrollerini İstanbul Belediyesi müfettişleriyle iki uzmanın gerçekleştirdiğini belirtmek gerekmektedir. Bu denetimlerde hazırlanan raporlar neticesinde yurdun yöneticilerinin kendilerine verilen geniş yetkileri çok iyi değerlendiremedikleri, programlı ve disiplinli bir çalışma sistemi gerçekleştiremedikleri düşünülerek ve yurdu dağılmaktan kurtarmak amacıyla Çocukları Kurtarma Yurdu, 6 Haziran 1939'da İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Tüm valilik ve belediye müesseseleri gibi yurdun da tahsisatının İstanbul Vilayeti bütçesinden karşılanması uygun görülmüştür. Ayrıca konumunun şehrin işlek bir caddesinde olmasının doğru olmadığı kanaatiyle daha uygun bir yere nakledilerek bir yandan da müstakil bir bina ve arazi arayışına geçilmiştir. Yönetim ve eğitim kadrosunda da değişikliğe gidilen ve çocuk sayısının da bine çıkartılması planlanan yurtta bu değişiklikler yapıldığında 120 çocuğun bulunduğu bilinmektedir. İktisat Vekaleti'nin önerisiyle bu çocukların sanayii ve maadin işlerinde çalışabilecek şekilde yetiştirilmesi de uygun görülmüştür.[58] Bu bağlamda bu çocuklarının düzenlerinin değiştirilmesinin ne denli doğru olduğunun tartışılması dahi gereksiz olacaktır. Ayrıca sonraki süreçte de görülecektir ki yurda yönelik bu değişimin neticeleri çok da olumlu olmamıştır.

Yukarıda ele alınan değişim kapsamında Darülaceze'yle birleştirilen Çocukları Kurtarma Yurdu hakkında aynı yıl içinde iyileştirilmesine gidilmesi ve yeniden ayrı bir oluşum halinde varlık göstermesi yönünde ikinci bir karar da alındığı görülmektedir. Bu doğrultuda 1939'un son ayında yurtla ilgili yapılacak faaliyetler için yurt nizamnamesinin 10. Maddesine göre yeni bir komisyon da oluşturulmuştur ki komisyonda bulunan Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, Dr. Necati Kip, Dr. İbrahim Zati Öget, Maarif

[57] Suat Derviş, "Çocukları Kurtarma Yurdu Büyütülecekmiş", **Haber**, 4 Aralık 1939, s. 2.

[58] **CA**, 30.10.0.0 (Muamelat Genel Müdürlüğü) /174.201.6 (9 Ekim 1940).

Müdürü Tevfik Kut tarafından yeni bir talimatname de hazırlanmıştır.[59] Çalışmaların ardından Çorum Maarif Müdürü Neşet Köse Çocukları Kurtarma Yurdu'na müdür olarak görevlendirilmiş, yurdun doktorluğuna ise Bakırköy Hastanesi Emraz-ı Akliye doktoru Necati Kip getirilmiştir.[60] 1940 senesi başında ise yurdun Darülaceze'den ayrılmasına yönelik kararın uygulanmasına geçilmiş ve Kağıthane'deki İmrahor Köşkü istimlak edilerek yurda tahsis edilmiş, yetmediği takdirde Çağlayan Köşkü'nün de ilave edilmesi uygun görülmüştür.[61] 1941'de ise yurt genişletilerek Yeşilköy'e taşınmıştır.[62] 1939-1941 yılları arasında yaşanan bu gelişmeler, Kazım Zafir idaresindeki Çocukları Kurtarma Yurdu'nun değişim sonrasında varlık göstermekte zorlandığının kanıtı olarak gösterilebilir. Öte taraftan her ne kadar planlanan hedefe ulaşılamadığı söylense de Kazım Zafir'in oğullarının Çocukları Kurtarma Yurdu'nda "*serseri*" olmaktan kurtarıldığını görmemek mümkün değildir. 1933'ten 1939'a değin yapılan çalışmalarla bu çocuklar her şeyden önce en çok ihtiyaç duydukları kıymet görme hissiyle tanışmışlardır. Yurdun her faaliyetinde bunu görebilmek mümkünse de şu anekdot ile örneklendirmek de yerinde olacaktır:

"Çocukların beyaz örtülü masalarda yemek yediğini gören bir belediye görevlisi Galatasaray Lisesi'nde bile bu kadar özen olmadığını söyleyince Kazım Bey şu yanıtı vermişti: *Galatasaray talebesi muşambada yiyebilir. Hatta çömelip taş üstünde yemeyi tecrübe etsinler. Çünkü onlar evlerinde beyaz örtü nedir biliyorlar. Benim çocuklarım bilmiyor. Onların seviyesini yükseltmezsem buradan çıkıp yine sokağa giderler*"[63]

Çocukları sokaktan kurtarmaya kendini adayan Kazım Zafir'in müdürlüğü döneminde ki bu dönem aynı zamanda yurdun İstanbul Valiliği'ne ve Belediyesi'ne bağlı olduğu süreçtir, toplamda 250 çocuğa kol kanat gerilmiş, ileride suçlu olma potansiyeli bulunan 250 çocuk sokaktan kurtarılmıştır. Yurdun kapatılması sonrasında ise İstanbul sokaklarındaki başıboş çocukların sayısının yeniden arttığı gözlemlenmiş ve bunun için çareler aranmaya başlanmıştır. Hatta 1944'te Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "*çocuk davası*" olarak değerlendirdiği ve İstanbul'un önemli

[59] **Vakit**, "Çocukları Kurtarma Yurdu Genişletiliyor", 3 Aralık 1939, s. 2. **Cumhuriyet**, "Çocukları Kurtarma Yurdu", 16 Aralık 1939, s. 2. **Haber**, "Çocukları Kurtarma Yurdu Genişletiliyor", 16 Aralık 1939, s. 2. **Vakit**, "Çocukları Kurtarma Yurdu Islah Edilecek", 16 Aralık 1939, s. 2.

[60] **Cumhuriyet**, "Maarifte Tayinler", 19 Aralık 1939, s. 2.

[61] **Cumhuriyet**, "Çocukları Kurtarma Yurdu Açılacak", 5 Nisan 1940, s. 2. **Cumhuriyet**, "Kimsesiz Çocukları Kurtarma Yurdu", 8 Nisan 1940, s. 2.

[62] **Cumhuriyet**, "Çocukları Kurtarma Yurdu Tevsi Edildi", 28 Kasım 1941, s. 2.

[63] **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si**, s. 83.

bir meselesi olarak gördüğü bu konuda artık geçmişte kalan Çocukları Kurtarma Yurdu'nu örnek gösterdiği görülmektedir.[64] İki sene sonra, 1946'da da Metin Toker aynı hususa dikkat çekmiş ve Kazım Zafir'in 1933'te yedi kimsesiz çocukla şehrin en işlek yerinde kurduğu ve bu sayede onları yanında tutarak kısa sürede "*meslek sahibi, namuslu kişiler*" haline getirdiği Çocukları Kurtarma Yurdu'nun yeniden kurulması çözüm yollarından birisi olarak sunulmuştur.[65] Ancak bu çözüm önerilerinin uygulanmadığı ve Çocukları Kurtarma Yurdu ile Kazım Zafir Bey'in sonraki senelerde unutulmaya yüz tuttuğu[66], bir yandan da İstanbul sokaklarındaki "*serseri çocuk*" taifesinin yeniden çoğalmaya başladığı görülmektedir.

[64] Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Çocuk Davasında Küçük ve Müsbet İş Numuneleri", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1944, s. 2.

[65] Metin Toker, "Kimsesiz ve Serseri Çocuklar Davası", **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1946, s. 2.

[66] Kazım Zafir Bey sonrasında da çocuklarla ilgili çalışmalarını devam ettirmiş, 5 Mart 1949'da kendisinin de katıldığı toplantıda kurulan Çocuk Dostları Derneği'nin yönetim kurulu üyeliğini Hasene Ilgaz, Muhittin Üstündağ, Süreyya Ağaoğlu ve İffet Halim Oruz ile beraber üstlenmiştir. Bkz. Hasene Ilgaz, **Atatürk'e 100. Yıl Armağanı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 156-157.

SONUÇ

Egemenliği kayıtsız şartsız Türk milletine veren ve milletin her bir ferdini sınıf ve aile ayrımı gözetmeksizin eşit gören Cumhuriyet Türkiye'sindeki bu gerçeklik, devleti yöneten erkin politik noktada sosyal gücünü görebilme açısından bir belirleyicilik arz etmektedir. Tarihsel serüvende her bir vatandaşın devlet tarafından güvenliğinin sağlanması, eğitim, sağlık, kültür, barınma ve beslenme gibi ihtiyaçlarının giderilmesi zaruriyetinin ne derecede giderildiği merak konusu olurken bu işleyişi içinde bireye destek veren devlet kadar devlete destek veren birey de olmuş mudur sorusu da merak uyandırmalıdır. Yalnızca maddi kaynağın sunulması ile değil; üretilen fikirler, ortaya konulan projeler ile de devlete destek olunabileceğinden hareket edilerek bakıldığında ve bu desteğin de devlet yönlü kabulü söz konusu olduğunda sosyal gelişimin politik gelişmeyle ne denli girift hal aldığı görülmektedir. Bu bağlamda 1930'lu yılların ortaları itibariyle bilhassa İstanbul'da dikkati çeken kimsesiz ya da ailesi olsa da ilgisiz kalan, bir genellemeyle sokak çocukları şeklinde kabul gören kesimin kurtarılması için uygulamaya geçilen planlar arasında yer alan Çocukları Kurtarma Yurdu, Atatürk Dönemi sosyal politikaları içinde ayrı bir yere sahiptir. Çocukları korumaktan ziyade ki bu misyonu Himaye-i Etfal zaten üstlenmiş bulunmaktadır, adına uygun bir şekilde kurtarmayı amaçlayan, gerek sağlıklı bir ortamda barınmalarını gerekse geçimlerini sağlayabilecekleri bir iş kolunda gelişmelerini arzu eden bu kurum, özellikle fikir babası ve müdürü olan Kazım Zafir Bey'in çabalarıyla döneminde adından sıkça söz ettirmiştir. Ancak Kazım Zafir Bey'in kurulma sürecinin başında iken dışarıdan müdahale edilmemesine yönelik kriteri zamanla geçerliliğini yitirmiş, başta yurdun bulunduğu muhit olmak üzere yapısı ve işleyişi ile ilgili eleştirel sesler giderek artmıştır. Bu durum beraberinde Çocukları Kurtarma Yurdu'na dair katı değişiklikleri getirmiştir.

Kazım Zafir Bey'in üzerinde ısrarla durduğu koruma değil kurtarma amacını taşıdıkları kısmı gözden kaçırılmış, diğer kurumlardan farklı olduğunu ise tam olarak izah edememiştir ki 1939 itibariyle Çocukları Kurtarma Yurdu Darülaceze ile birleştirilmiş ve mevcut yerleşkesinden ayrılmıştır. Çocukların ruhsal iyileşmesine önem veren Kazım Zafir Bey'in altı senede şekillendirmeye çalıştığı yapı, bu değişikliklerin ardından bir daha kendine gelememiştir. 1940'lı yıllarda İstanbul'da artış gösteren sokak çocuklarının verdiği rahatsızlık üzerine düşünülen çözüm önerileri arasında ise Çocukları Kurtarma Yurdu hep yerini korumuştur. Buradan hareketle eğitim sahasında yahut herhangi bir başka alanda uzmanlaşmış bir ismin

çalışmalarına müdahale edilmesinin ne denli zarar verdiği görülmektedir. Bu gerçekliğin unutulmaması adına böylesi örneklerle ilgili çalışmaların çoğalmasına ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Tarihin ilerleyen safhalarında unutularak Atatürk döneminin sosyal ve eğitsel faaliyetlerini konu edinen çalışmalarda kendisine yer bulamayan Kazım Zafir Bey ile Çocukları Kurtarma Yurdu'na dair yapılabilecek daha geniş akademik çalışmalara zemin hazırlamak isteyen bu tebliğ metni bir eğitimci ile çocuklarının başarısına dikkat çekmeyi hedeflemiştir.

KAYNAKÇA

Akşam, "Çocuklar Yurdu", 26 Nisan 1933.

Akşam, "Çocukları Kurtarma Yurdu Kampı", 1 Ağustos 1937.

Akşam, "Çocukları Kurtarma Yurdu", 9 Haziran 1937.

Akşam, "Kimsesiz Çocukları Kurtarma Yurdu", 31 Ekim 1938.

Alaçam, Sabih, "Çocukları Kurtarma Yurdu", **Yarım Ay**, 1 Temmuz 1937, s. 8-9.

Bayazoğlu, Ümit, **Uzun, İnce Yolcular**, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si La Turquie Kemaliste, Edt. Bülent Özükan, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2014.

Ceride-i Resmiyye, Yetimlere Teberruat", S. 36, 22 Ekim 1923.

Cumhuriyet, "Adliye İşlerinde Yapılacak Islahat", 22 Haziran 1937.

Cumhuriyet, "Bakımsız Çocukları Kurtarma Yurdu", 8 Kasım 1933.

Cumhuriyet, "Bilmeceyi Doğru Çözenler", 19 Ekim 1935.

Cumhuriyet, "Çocukları Kurtarma Yurdu Açılacak", 5 Nisan 1940.

Cumhuriyet, "Çocukları Kurtarma Yurdu Tevsi Edildi", 28 Kasım 1941.

Cumhuriyet, "Çocukları Kurtarma Yurdu", 11 Ocak 1936.

Cumhuriyet, "Çocukları Kurtarma Yurdu", 16 Aralık 1939.

Cumhuriyet, "Çocukları Kurtarma Yurdunun Müsameresi", 30 Mayıs 1938.

Cumhuriyet, "Düşmüş Çocuklarımızı Hayata Çıkaran Yurt", 4 Kasım 1935.

Cumhuriyet, "Evkafın Yaptığı Yardımlar", 8 Ocak 1937.

Cumhuriyet, "İstanbul'un 10 Senelik Faaliyet Bilançosu", 6 Kasım 1933.

Cumhuriyet, "Kimsesiz Çocuklar", 17 Ağustos 1935.

Cumhuriyet, "Kimsesiz Çocukları Kurtarma Yurdu", 8 Nisan 1940.

Cumhuriyet, "Kimsesizler Yurdu", 23 Nisan 1933.

Cumhuriyet, "Kurtarılan Çocuklar", 5 Aralık 1936.

Cumhuriyet, "Maarifte Tayinler", 19 Aralık 1939.

Cumhuriyet, Çocukları Kurtarma Yurdu Kampı", 23 Temmuz 1936.

Deutsche Fotothek, "Türkei, Istanbul, Galata, Treppenstraße", https://www.deutschefotothek.de/documents/obj/70100981/df_hauptkatalog_0024885 (erişim: 16.08.2023).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA), 30.10.0.0 (Muamelat Genel Müdürlüğü) /174.201.6 (9 Ekim 1940).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA), 30.10.0.0 (Muamelat Genel Müdürlüğü) /8.48.6, (30 Mayıs 1929).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA), 30.18.1.2 (Kararlar Daire Başkanlığı) /38.53.1 (16 Temmuz 1933).

Erenel, Latif, "Mücrim Çocukları Kurtarma Yurdunda", **Tan**, 30 Temmuz 1936, s. 7.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Çocuk Davasında Küçük ve Müsbet İş Numuneleri", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1944, s. 2.

Gökpınar, İhsan Arif, "Sefil Çocukları Kurtarma Yurdu", **Haber**, 13 Nisan 1935, s. 8

Gökşen, Erol, "Gazeteci Suat Derviş'ten Romancı Suat Derviş'e: Fosforlu Cevriye'yi Röportajlar Üzerinden Okumak", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**. C XIII, S 25, Ankara, 2021, s. 231-252.

Güngör, Salahaddin, "Çocukları Kurtarma Yurdunda Bir Tetkik", **Cumhuriyet**, 8 Mart 1938, s. 5.

Haber, "Çocukları Kurtarma Yurdu Genişletiliyor", 16 Aralık 1939.

Hilal-i Ahmer, Kimsesiz Çocukları Kurtarma Yurdu", 16 Mart 1935.

Ilgaz, Hasene, **Atatürk'e 100. Yıl Armağanı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981.

Kazım Zafir, "Heybeliada Kampı", **Yeni Türk**, C V, S 60, Eminönü Halkevi Yayınları, İstanbul, 1937, s. 1264-1267.

Kazım Zafir, **Çocukları Kurtarma Yurdu**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1933.

Kıranlar, Safiye, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Okçu Musa İlkokulu, "Tarihçe", https://okcumusa.meb.k12.tr/icerikler/okulumuz-tarihcesi_11049494.html (erişim: 15.08.2023).

Öz, Baki, "İttihat-Terakki ve Bektaşiler", **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 2001, s. 8.

Resmi Ceride, "Yetimlere Yardım", S. 43, 18 Kasım 1923.

Resmi Ceride, "Yetimlere Yardım", S. 49, 27 Aralık 1923.

Son Posta, "Darülacezeye Değil", 9 Ekim 1935.

Son Posta, "Kimsesizler Yurdu", 3 Mayıs 1933.

Son Telgraf, "İstanbul Valiliğinden", 19 Ağustos 1939.

Suad Derviş, "Çocukları Kurtarma Yurdu'nda Dinlediklerim", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1935, s. 7-8.

Suat Derviş, "Çocukları Kurtarma Yurdu Büyütülecekmiş", **Haber**, 4 Aralık 1939, s. 2.

Tan, "Çocukları Kurtarma Yurdu, 2 Mayıs 1939.

TBMM ZC, Devre 4, Cilt 15, 52. İnikat, 17 Mayıs 1933.

Toker, Metin, "Kimsesiz ve Serseri Çocuklar Davası", **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1946, s. 2.

Topçubaşı, Alaettin Cemil, "Sokak Çocukları", **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1934, s. 5.

Vakit, "Çocuklar Yurdu", 27 Nisan 1933.

Vakit, "Çocukları Kurtarma Yurdu Genişletiliyor", 3 Aralık 1939.

Vakit, "Çocukları Kurtarma Yurdu Islah Edilecek", 16 Aralık 1939.

Vakit, "Dün Şehrimizde Yeni Açılan Müesseseler", 31 Ekim 1933.

Vakit, "Kurtarma Yurdunun Yeni Şekli", 13 Nisan 1939.

EKLER

Resim 1. İhsan Arif Gökpınar, "Sefil Çocukları Kurtarma Yurdu", **Haber**, 13 Nisan 1935, s. 8

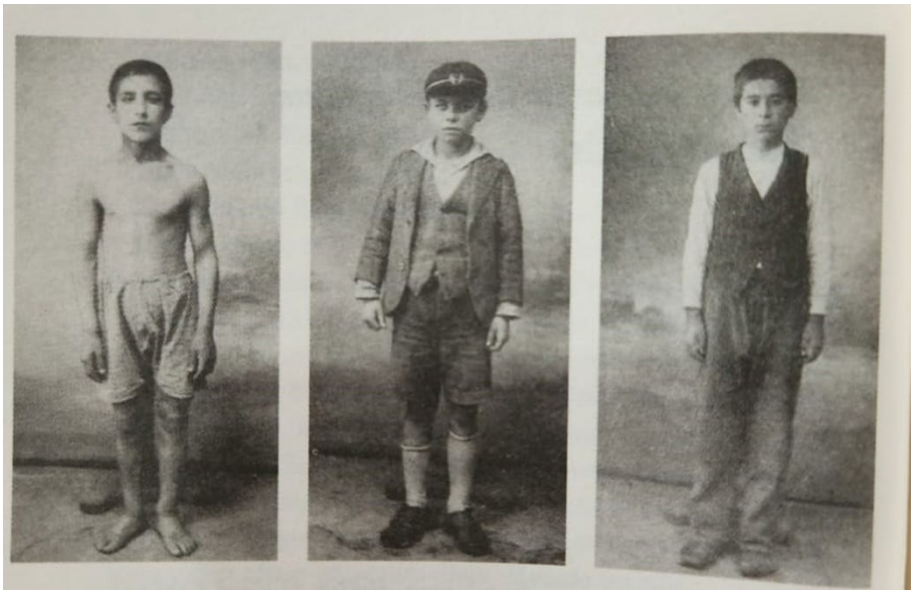

Resim 2. Ümit Bayazoğlu, **Uzun, İnce Yolcular**, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Resim 3. Deutsche Fotothek, "Türkei, Istanbul, Galata, Treppenstraße", https://www.deutschefotothek.de/documents/obj/70100981/df_hauptkatalog_0024885 (erişim: 16.08.2023).

HİTLER BASININDA SANCAK MESELESİ

Sezen KILIÇ[*]

Özet

İlk kez 1887 yılında yayın hayatına başlayan Völkischer Beobachter, zaman zaman yasaklanmış, fakat Hitler'in iktidara geldiği tarihten itibaren tirajı sürekli artarak Almanya'nın en çok okunan gazetesi haline gelmiştir. Zamanla Hitler'in resmi yayın organı statüsüne kavuşan Völkischer Beobachter, Sancak konusunu ilk günden itibaren takip edip konuyla ilgili çok sayıda yazıya yer vermiştir. 1936-1939 yıllarına ait bu yazılarda Atatürk'ün Sancak için yaptığı seyahatler, Türkiye'nin Sancak konusunda yapılan önceki antlaşmayı değiştirme talebi, Fransa'nın Türkiye ile dostluğunun bozulmasından neden korktuğu, İngiltere'nin Sancak meselesinin dostça çözümden yana olmasının gerekçesi, Suriye'nin Sancak düzenlemesinden memnuniyetsizliği ve Suriye sınırına Türkiye'nin asker sevkiyatı irdelenmekte ve "Sancak Konusundaki Kavga" başlığı altında bir makale ile yorumda bulunulmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Sancak konusunda Cenevre ve Paris'teki protestoları, Fransa'nın Türkiye'nin taleplerine boyun eğmesi, Türk-Fransız Genelkurmay Başkanlarının görüşmeleri, Suriye'nin Türk-Fransız görüşmelerine protestosu, Türkiye'nin Sancak'a asker gönderme talebi, Sancak seçim sonuçları, Türkiye'nin Yahudi göçmenleri Sancak'a yerleştirme planı konu edilmektedir. Nihayetinde de Hatay'ın Türkiye'ye nasıl ilhak olduğu, Türk-Fransız heyetlerinin Hatay konusunda görüşmeleri, Sancak'ın Fransızlar tarafından Türkiye'ye devri, Fransız basınının Hatay konusundaki başarısızlığı hafifletmeye çalışması açıklanmakta, "Satılan Mandat" ve "Batılı Devletlerin Manda Hilesi" başlıkları altında iki gazetecinin yorumları verilmektedir.

Araştırmamızda Völkischer Beobachter gazetesinin Sancak meselesine dair haber ve makaleleri verilerek o dönem Almanyası'nın konuya dair değerlendirmesi ve bunların gerçekleri ne derece yansıttığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sancak, Atatürk, Völkischer Beobachter, Hitler Almanyası, Fransa, Suriye.

---

[*] Doç. Dr., sezenkilic197@yahoo.com., ORCID Numarası:000000017871140

THE ISSUE OF SANJAK IN HITLER'S PRESS

Abstract

Völkischer Beobachter, which was first published in 1887, was banned from time to time, but since Hitler came to power, its circulation has constantly increased and become Germany's most read newspaper. Völkischer Beobachter, which gradually gained the status of Hitler's official publication, followed the Sanjak issue from the first day and published many articles on the subject. In these articles from 1936 to 1939, Atatürk's travels for Sanjak, Turkey's request to change the previous agreement on Sanjak, why France feared the deterioration of its friendship with Turkey, the reason why England favored a friendly solution to the Sanjak issue, Syria's Dissatisfaction with the sanjak arrangement and Turkey's military deployment to the Syrian border are examined and comments are made in an article under the title "Fight over the Sanjak Issue". In addition, Turkey's protests in Geneva and Paris regarding Sanjak, France's submission to Turkey's demands, the meetings of the Turkish-French Chiefs of Staff, Syria's protest against the Turkish-French talks, Turkey's request to send troops to Sanjak. , Sanjak election results and Turkey's plan to settle Jewish immigrants in Sanjak are discussed. Finally, it explains how Hatay was annexed to Turkey, the negotiations of Turkish-French delegations on Hatay, the transfer of Sanjak to Turkey by the French, the efforts of the French press to alleviate the failure on the Hatay issue, "Mandate Sold" and "Mandate Trick of Western States". The comments of two journalists are given under the headings.

In our research, the news and articles of the Völkischer Beobachter newspaper on the Sancak issue will be given, and the evaluation of Germany at that time on the subject and the extent to which these reflect the facts will be tried to be revealed.

Keywords: Sanjak, Atatürk, Völkischer Beobachter, Hitler's Germany, France, Syria.

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu Hitler Basınında Sancak Meselesi olduğu için Nazi Partisinin [NSDAP: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)] resmi yayın organı olan Völkischer Beobachter'de çıkan haber ve makaleler esas alınacaktır. Söz konusu gazete, ilk kez 2 Ocak 1887'de "Münchener Beobachter" adı altında yayınlanmaya başladığında pek siyasi içeriğe sahip değildir. Ağustos 1919'da Völkischer Beobachter[1] adını alan gazetenin 1920 yılına gelinceye kadar tirajı sadece 7 bin olarak kalmıştır. Aynı yılın sonunda 250 bin Marklık borcu nedeniyle iflasın eşiğine gelince 17 Aralık 1920'de NSDAP tarafından satın alınmış ve bu tarihten 30 Nisan 1945'e kadar NSDAP'ın resmi parti organı olarak faaliyette bulunmuştur. Diğer gazetelerden farklı olarak kendini "Kampfblatt" (mücadele gazetesi) diye adlandıran gazete, bilgi vermekten ziyade propaganda amacı gütmüştür. Başlangıçta haftada iki kez ve dört sayfa olarak, 8 Şubat 1923'ten itibaren ise günlük olarak yayınlanmaya başlanmıştır. NSDAP'ın eline geçtikten sonra ilk şef redaktörlüğünü Hansjörg Maurer'in yaptığı gazetede, Hitler'in 1922 yılına gelinceye kadar çok sayıda makalesi yayınlanmış, ancak daha sonra bu sayı gittikçe azalmıştır. Yine de Hitler 30 Nisan 1933'e kadar gazetenin editörü olarak görevini sürdürmüştür. Gazetenin Aralık 1920'de 8 bin olan tirajı, 1923'te 30 bine yükselmiştir. Hitler'in 9 Kasım 1923'teki darbe girişimi sonrası gazete kapatılmış, ancak partinin yeniden açılmasıyla birlikte 26 Şubat 1925'ten itibaren tekrar yayın hayatına katılmıştır. VB'in tirajı 1929 yılına kadar ancak 20 binde kalırken 1930 yılının başında önce 40 bine, yılsonuna doğru 100 bine çıkarak Almanya'nın en büyük gazeteleri arasında yer almıştır. İlk çıktığında sadece Münih'te basılan gazete, daha sonra önce Berlin, sonrasında da Viyana'da da basılmaya başlanmıştır. 1931 yılında 120 bine yükselen gazetenin tirajı, 1941 yılına gelindiğinde milyona ulaşmış ve 1944 yılında ise 1,7 milyona yükselmiştir. Son nüshası 30 Nisan 1945'teki basılmasına rağmen dağıtıma sunulmamıştır. Gazetenin başyazarı olarak 25 Aralık 1920'den itibaren sırasıyla Hansjörg Maurer, Hugo Machhaus, Hermann Esser, Dietrich Eckart, Alfred Rosenberg ve Wilhelm Weiss görev almıştır.[2]

---

[1] Völkischer Beobachter yerine VB kısaltması kullanılacaktır.

[2] Peter de Mendelssohn, **Zeitungsstadt Berlin**, Ullstein Verlag, Berlin 1959, s. 309; Sonja Noller, Hidegard von Kotze, **Facsimile-Querschnitt durch den Völkischer Beobachter**, Scherz Verlag, München 1967; Heinrich August Winkler, **Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie**, Verlag C. H. Beck, München 1998, s. 211.

VB'de Sancak meselesi ile ilgili yazıların bir kısmı köşe yazısı şeklinde, ancak isim belirtilmeden "Völkischer Beobachter'in Özel Haberi" diye çıkarılmıştır. Çalışmamızın amacı Sancak konusunu Hitler basının nasıl değerlendirdiğini ortaya koymak olduğundan VB'de çıkan yazıların tamamı, "1936-1937 Yıllarında Çıkan Haber ve Makaleler" ve "1938-1939 Yıllarında Çıkan Haber ve Makaleler" şeklinde iki bölümde ele alınacak ve özetlenmiş şekilde verilen yazılardaki bilgilerin doğruluğuna dair gerektiğinde basılı eserlere başvurulacak, yazılar hakkında da sonuç bölümünde genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

I. 1936-1937 YILLARINDA ÇIKAN HABER VE MAKALELER

VB'de Sancak konusunda 1936 yılında çıkan iki yazıdan ilki "Sancak Konusunda Türk-Fransız Anlaşmazlığı" başlığı altında 23 Aralık 1936 tarihinde kaleme alınmıştır. Bir köşe yazısı şeklinde ele alınan, ancak kaleme alan kişinin adının verilmediği bu yazıda özetle şunlar açıklanmaktadır: Türk Dışişleri Bakanı Rüştü Aras, Sancak konusunda Quai d'Orsay[3]'da görüşmelerde bulunmak üzere Cenevre Türk Elçisinin eşliğinde Paris'e sessizce geldi. Fransız Suriye manda devleti şimdi Suriye ve Lübnan devletlerine dönüştüğü için Türkler, Sancak'ı bu yeni devletten ayırmak istiyor. Bilindiği üzere Milletler Cemiyeti[4] Konseyi, Sancak konusunda uzlaşmayı tamamen Türkiye ve Fransa'ya bırakmıştır. Yeni Fransız-Suriye anlaşması MC tarafından onaylanıncaya kadar Suriye bir manda ülkesi olarak kalacak. Sancak konusunda anlaşmazlıktan rahatsız duyan Fransız hükümeti, Türkiye'nin bu konudaki taleplerinin Kuzey Afrika kolonilerindeki Arap bağımsızlık çabalarına kışkırtmasından korkmasına rağmen Türklere kolaylık göstermeye çabalamaktadır. Fransa'nın manda olsa da bir bölgeyle ilgili bu olağan olmayan tutumunun gerekçesi, kendi güvenlik sisteminde Türkiye'ye Balkan ülkeleri ve Rusya ile bağlantı açısından önemli bir rol biçmesinden dolayıdır. Aynı düşüncelerle Poincare de Sevres Barışını bozan muzaffer Mustafa Kemal Paşa ile Kilikya'yı Türklere ve Sancak'ı da Fransızlara bırakan 1921 yılında bir anlaşma yaparak İngilizleri öfkelendirmişti. Her ne kadar Türkiye, yeni Boğaz sözleşmesi ile askeri yardımlar ve bölgesel anlaşmalar konusunda çok önem kazansa da Fransız hükümeti, Sancak'ın bırakılmasına, hatta şuana kadarki Suriye manda devletinden ayrılmasına rıza göstermeyecektir.[5]

---

[3] Fransız Dışişleri Bakanlığına verilen isimdir.

[4] Milletler Cemiyeti yerine MC kısaltması kullanılacaktır.

[5] **Völkischer Beobachter,** "Sancak (İskenderun) Konusunda Türk-Fransız Anlaşmazlığı", 23.12.1936.

Aynı makalede şunlar da ileri sürülmektedir: 1921'de yapılan Türk-Fransız anlaşması, aslında bir nevi Türk-Fransız anlaşmazlığının temelini oluşturmaktadır. Bu anlaşmanın 7. Maddesi, "Sancak için özerk bir idare sistemi oluşturulacak ve Türk kökenli tüm vatandaşların kendi kültürlerini muhafaza ve geliştirmeleri için her tür kolaylık sağlanacak, Türkçe de resmi dil olacak" diyerek Türklere azınlık haklarından fazlasını vermektedir. Ankara hükümeti, Sancak Türk halkına sağlanan bu haklar Fransız mandasının sona ermesi ve idarenin Suriyelilerin eline geçmesi ile yitirileceği için Sancak'ın Suriye'den ayrılmasını talep etmektedir. Bunun yanı sıra Araplar ile eski zıtlaşmalara, Suriyelilerin karşı tavrına, Sancak'taki son huzursuzluklara ve Suriye yönetimini destekleyen Kürt ve Çerkezlerin Türk karşıtı tavrına dikkat çekmektedir. 1933 yılına ait son resmi verilerine göre İskenderun bölgesi 89 688 Arap, 70 843 Türk, 23 552 Ermeni, 1800 Kürt ve 1097 Çerkez nüfusuna sahiptir. Buradaki çok sayıda Ermeni, büyük oranda Türkiye'den buraya göç edip yerleşmiştir. Fransa ile Türkiye arasındaki 1921 tarihli anlaşmaya ek olarak yapılan mektup değişimleri de konuya bir açıklık getirmemektedir. İfade edilmese de bunun altında Türkiye'nin jeopolitik olarak Kilikya'ya ait olup da topraklarından yapay şekilde ayrılan ve Akdeniz'de hayati önem taşıyan İskenderun limanını elinde bulundurma isteği yatıyor.[6]

Gerçekten de 20 Ekim 1921'de Franklin Bouillon ve Yusuf Kemal (Tengirşek) arasında yapılan anlaşmanın 7. Maddesi, "İskenderun bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacak, buranın Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her tür kolaylıktan yararlanacak, Türkçe de resmi dil olacak" demektedir. 8. Maddesi ise Türkiye-Suriye sınırını İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinden geçeceği, ancak İskenderun Sancağını Fransa'ya bırakılacağı şekilde belirlemektedir. Sancak'ın Suriye sınırları içinde kalması kabul edilmiş, fakat bölgede özel bir yönetim öngörülerek Türkiye için açık bir kapı bırakılmıştır. Aynı anlaşmaya dair 2. Ek Mektupta ise "Türklerin mallarını ve bayrağını taşıyan gemiler, İskenderun limanından özgür bir şekilde yararlanacak" denmiştir. 3. Ek Mektupta "İskenderun bölgesinde uygulanacak özel yönetim konusunda Türk çoğunluğunun bulunduğu bölgeler, genellikle Türk soylu memurlarca yönetilecek" denmiştir.[7]

---

[6] **Völkischer Beobachter,** "Sancak (İskenderun) Konusunda Türk-Fransız Anlaşmazlığı", 23.12.1936.

[7] Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, C I, 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 149-150; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s. 171; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 313.

Üstelik 1936 yılına gelindiğinde İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ederek Akdeniz'de ciddi bir tehdit oluşturması, Almanya'nın da Versailles Antlaşmasına aykırı şekilde Ren bölgesini silahlandırması Fransa'nın dikkatlerini Avrupa'ya yoğunlaştırmasına vesile oldu. Bu da petrolü olmayan Suriye'deki harcamaların ekonomik yükünden ve kendine düşmanca tavır takınan halktan kurtulmak üzere Suriye manda yönetimini sona erdirme kararına vesile oldu. Nitekim aynı yıl iktidara gelen sosyalist görüşlü Başbakan Leon Blum, muhafazakârların ve askerlerin karşı çıkmasına rağmen bu kararı uygulamak üzere 9 Eylül 1936'da Suriye ile MC üyesi olması durumunda, yani 3 yıl sonra yürürlüğe girecek bir anlaşma imzaladı. Anlaşmanın 3. Maddesi ile Fransa, Suriye'yle ilgili daha önce imzaladığı tüm anlaşma, sözleşme ve taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini Suriye hükümetine devretti. Bu maddenin Sancak Türklerinin durumunu tehlikeye sokması Türkiye'de büyük bir tepkiye yol açtı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 26 Eylül 1936'da MC Konseyinde yaptığı konuşmada Fransa'nın Suriye ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini Sancak halkı ile imzalamasını istedi. Buna karşın Fransa, böyle bir anlaşmanın manda sözleşmesine aykırı olduğu gibi Suriye topraklarının parçalanması anlamına da geldiğini açıkladı.[8]

VB'nin özel haberi şeklinde verilen 1936 yılına dair ikinci ve son yazıda şunlara yer verilmiştir: Quai d'Orsay'da Sancak konusunda iki gün süren Türk-Fransız görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı. Türkiye, 200 bin Türkün yaşadığı toprakların şimdiki Fransız manda bölgesinden çıkarılıp Suriye ve Lübnan gibi eşit ve bağımsız devlet haline getirilmesini talep etti. Bu talebi Fransa, bu konudan sadece MC'nin sorumlu olduğunu belirterek, ama gerçekte ise böyle bir çözümün Arap dünyasında ve Kuzey Afrika kolonilerindeki Müslüman bağımsızlık çabalarına olumsuz etkisinden korktuğu için reddetti. Türk hükümetinin, neden Suriye, Lübnan ve Sancak'ın bir federasyon oluşturmasını Fransa'nın istemediği sorusuna, MC Konseyi görüşmelerindeki Fransız Temsilci Müsteşar Vienot, Suriye bölgesel statüsünün değiştirilmesinin kendilerine bağlı olmadığı, ancak Sancak'taki Türk halkının haklarını kültürel, dini ve ulusal manada genişletmeye hazır oldukları şeklinde cevaplamıştır. Ardından da mandanın sona ermesi ile oluşan yeni duruma göre Sancak'taki idari düzeninin uyarlanmasını teklif etmiştir. Buna karşın Türk Dışişleri Bakanının

[8] Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitapevi, İstanbul 2013, s.96-97; Oran, **age.**, s.283; Turan, **age.**, s. 173-174; Armaoğlu, **age.**, s. 313.

Sancak'ın Suriye'den ayrılmadan böyle bir şeyin mümkün olamayacağını belirtmesi üzerine görüşmeler tıkamıştır.[9]

Türkiye'nin 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota ile Suriye ve Lübnan'a tanınacak bağımsızlığın Sancak bölgesine de tanınmasını istediği, Fransa'nın ise bölgeye bağımsızlık verilmesi yerine özerkliğin korunacağını belirttiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra Sancak'ta toplam nüfusun 219 bin olduğu ve bunun %39,7'sini Türklerin, %28'ini Alevilerin, %11'ini Ermenilerin, %10'unu Sünni Arapların, %9'unu Rum Ortodoksların, %3'ünü ise Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavutların oluşturduğu da bir gerçektir.[10]

1937 yılına ait ilk yazıda VB önce 7 Ocak tarihli Daily Herald Kudüs muhabirinin, Türklerin Sancak konusunda Fransa'ya yönelik iddialarının barış antlaşmasının toprakla ilgili hükümlülüklerinin kaldırılmasına dair yeni dış politikalarının ilk adımı olduğu, ikinci adımının ise vakti zamanında Irak'a bırakmak zorunda kaldıkları Musul'un petrol sahasının yeniden kazanılması olduğuna dair yorumunu vermektedir. Ardından da bu yorumunun ne derece doğru olduğuna henüz kestirmek mümkün olmasa da İngiltere üzerinde etkili olacağının kesin olduğuna, nihayetinde Türklerin petrol kaynaklarına sahip olmadığı için şuan Rus petrolüne bağımlı olduklarına dair bir değerlendirmede bulunmaktadır.[11]

Aynı tarihli ikinci yazıda ise Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, özel bir trenle Konya'ya seyahate çıktığı, bu seyahatine Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Dışişleri Bakanının eşlik ettiği ve bunun özel bir siyasi anlamı olduğu iletiliyor.[12] Atatürk'ün gezisi ile ilgili bir gün sonraki yazıda da şu değerlendirmede bulunuluyor: Bütün Fransız basını, sanki emir almışçasına heyecanlı bir şekilde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün başkanlığında Başbakan, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve Emniyet Müdürünün katılımında Eskişehir'de yapılan bakanlar kurulu ile ilgileniyor. Bu gizemli görüşme, Suriye limanına yönelik bir Türk hareketi endişesi yaratsa da ne Paris'in ne de Londra'nın böyle bir hareketi tahammül edemeyeceği belirtiliyor. Üstelik Türk basının Fransa'ya yönelik sert üslubu ve haksız ithamları da hayret uyandırıyor. MC tarafından kabul edilen manda sistemi, Türk hükümetinin İskenderun limanının bugününe ve geleceğine

[9] **Völkischer Beobachter,** "Türk-Fransız Sancak Görüşmeleri Başarısız Oldu", 24.06.1936.

[10] Oran, **age..**, s.287; Turan, **age.**, s. 174-176.

[11] **Völkischer Beobachter,** "Türkiye'nin Revizyon Çabaları", 07.01.1937.

[12] **Völkischer Beobachter,** "Atatürk'ün Siyasi Gezisi", 07.01.1937.

dair endişelerini gidermek üzere bir çıkış yolu bulamadığı gibi Fransız hükümetinin Suriye toprağını devretmesine de izin vermiyor. Türkiye, Suriye'nin ve özellikle Türklerin ikamet ettiği Sancak'ın kendisiyle Fransa ve İngiltere arasında yeni bir pazarlık konusu olmasından korkuyor.[13]

VB, İstanbul kaynaklı İngiliz haberlerine dayanarak Atatürk'ün söz konusu seyahatiyle ilgili bir analizde bulunmaktadır: MC Konseyi, Sancak konusunda Türk hükümetinin istekleri aleyhinde bir karar verecek olursa Türkiye'nin MC'den çıkacağı hesaba katılmalıdır. Türk devlet adamlarının Konya'da toplanması İngiliz basınının tamamı tarafından çok ciddiye alındı. Bugüne kadar Sancak'a dair Türk taleplerinin Cenevre'de müzakere edilebileceği beklendi. Ancak şimdi bu beklentinin yanıltıcı olduğu ve Kemal Atatürk'ün İskenderun ve Antakya'nın bağımsız bir devlete bırakılmasını asla tahammül edemeyeceği anlaşılmaya başlandı. İngiliz siyaseti, Türk-Fransız krizinin tırmanmasından oldukça rahatsız.[14]

Atatürk'ün bahse konu olan seyahatinden çok önce 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılış konuşmasında Türk-Fransız ilişkilerinin gelişimini Sancak meselesine bağladığı bilinmektedir. Bunun akabinde Cenevre ve Paris görüşmelerine katılan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tan 3 Ocak 1937'de Fransa Başbakanı Leon Blum'un Sancak konusunda bir çözüm önerisini en kısa zamanda ileteceğini öğrenmiş, ancak Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Henri Posot Paris dönüşünde bir teklifte bulunmayınca 6 Ocak 1937'de İstanbul'dan Eskişehir'e trenle seyahate çıkmış, aynı gün kendi başkanlığında Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Rüştü Aras ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Yine aynı gün Eskişehir'den Konya'ya doğru hareket etmiş ve Ulukışla üzerinden 8 Ocak 1937'de Ankara'ya dönmüştür. Bu gezi, gerek Türk gerekse yabancı basınında büyük yankı uyandırmıştır[15]

10 Ocak 1937'de VB'de Sancakla ilgili iki haber yer almaktadır. Bunlardan ilki özel haber niteliğindedir ve Türkiye ile Fransa arasında Sancak konusunda yaşanan tartışmanın neden sertleştiği konusunda şu açıklamada bulunmaktadır: Türkiye, Sevres Barış Antlaşması ile elinden alınan bölgenin Türk azınlıkları ile birlikte ayrılmasını ve Suriye ve Lübnan dışında üçüncü bir devlet oluşturmasını talep ediyor, açıkça bu bölgenin

---

[13] **Völkischer Beobachter,** "Paris, Türk Dostluğunu Kaybetmekten Korkuyor", 08.01.1937.

[14] **Völkischer Beobachter**, "Türkiye MC'den Çıkmakla Tehdit Ediyor", 08.01.1937.

[15] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 571-577; Oran, **age.**, s.287-288; Turan, **age.**, s. 174.

egemenliğine geçmesini istiyor. Bu konuda İskenderun limanı ile birlikte buranın Türk halkının korunması önem arz ediyor. Buna karşın Fransa, İngiltere'den aldığı destekle daima MC'nin ve Suriye manda yöneticiliğinin arkasına sığınıyor.[16]

İkinci yazıda ise Reuters muhabirinin bir haberine yer verilmektedir: Sancak konusundaki tartışmayı yakından takip eden Londra, Türkiye'nin tartışmayı zirveye taşıyarak MC'yi terk edeceği veya İskenderun'a sınırdan saldıracağına dair haberlere endişeyle bakıyor. Bu endişeler doğru çıkarsa İngiliz-Fransız dayanışması devreye girecek. Londra'nın her iki ülkeyle iyi ilişkisini, konunun dostça çözümünde yana kullanması ihtimal dâhilinde. Her iki taraf arasında görüşme fırsatı oluşursa makul bir çözüm bulanabileceğine inanılıyor. Bir savaş durumunda Sancak'ın Fransa açısından stratejik bir değeri olacağı da hatırlatılıyor.[17]

14 Ocak tarihli haber ise Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın, Ankara ve İstanbul'daki yabancı basın mensuplarına yaptığı şu açıklamadır: "*Türkiye bugün Paris'e son tekliflerine ulaştırdı ve Başbakan Blum'un meseleyi detaylıca araştırıp doğru şekilde değerlendireceğini umuyorum. Ancak Sancak meselesinin Türkiye için hayat ve onur meselesi, Fransa için sadece hukuk meselesi olması konuyu çok zorlaşıyor*." Ardından da bu durumda MC Konsey toplantısından önce Paris'e gitmek için bir gerekçe görmediğini ifade ettiğini, ancak konunun Paris'te doğru olarak takdir edilip tatminkâr bir çözüm bulunacağı konusunda bir umudunun da olduğunu belirttiği iletiliyor.[18] Bilindiği üzere Aras, Cenevre ve Paris görüşmelerine katıldıktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve Atatürk'e, TBMM'ye ve CHP grubuna yaptığı açıklamada Fransa Başbakanı Leon Blum'un kendisine Sancak konusunda bir çözüm önerisini en kısa zamanda bildireceğini ifade etmiştir.[19]

E.L. kısaltmasıyla 19 Ocak'ta VB'de çıkan köşe yazısında şu yoruma yer verilmektedir: Fransa, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Sancak'a özerklik tanımayı üstlenmiş, bu da Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile teyit edilmişti. Bu anlaşmalar uluslararası hukuk açısından tartışma konusunun temelini teşkil etmektedir. Türkiye, Fransız hükümetini anlaşmalara uymamakla suçluyor ve Sancak'ta özerk yönetimin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini

[16] **Völkischer Beobachter**, "Türk-Fransız Tartışması Sertleşiyor", 10.01.1937.

[17] **Völkischer Beobachter,** "İngiltere Dostça Çözümden Yana", 10.01.1937.

[18] **Völkischer Beobachter**, "Sancak Meselesine Dair Türk Dışişleri Bakanının Görüşü, 14.01.1937.

[19] Soyak, **age.**, s. 571-577.

belirtiyor. 1936 yılı Kasım ayı başında, Sancak'ta yapılacak seçim hazırlıklarında çıkan ayaklanmalar Fransız manda yönetimi tarafından zalimce bastırıldı, üstelik yönetimindeki çok sayıda Türk işten çıkartılıp hapse atıldı. Sancak halkının çoğunluğu seçimden uzak durunca Fransız manda yönetimi, Suriye'nin başka yerlerinden İskenderun'a seçmenler gönderdi, bunu da oradaki Türk halkı protesto etti. Buna karşın Rüştü Aras, Fransız ve Suriye askeri birliklerinin derhal Sancak'tan geri çekilmesini istiyor ve Sancak'ın bağımsız bir devlet haline dönüştürülmesi teklifini MC Konseyine getirmeye karar veriyor. Fransız hükümeti de Sancak'ın Suriye'den ayrılmasını karar verecek tek merciinin MC Konseyi olduğu, Fransa'nın kendisine ait olmayan ve sadece MC görev sahasına giren bölgeleri devretme imkânı olmadığı görüşünü temsil ediyor. MC Konseyi benzer olaylarda, zaman kazanmaya ve soruşturma komisyonu atanmasına yönelik ertelemeleri kabul etmiyor. Türk kamuoyu bu ertelemeye taraftar olmadığı gibi Sancak'ın derhal geri verilmesini, Suriye manda rejiminin Sancak yönetmekten aciz olduğu ve edinilen tecrübelerden özerklik sözüne de güvenilemeyeceği ibaresiyle şiddetle talep ediyor. Sancak meselesinde Cenevre ve Paris'te uzlaşılamayınca Türk-Fransız görüşmeleri başarısız oldu.[20]

Bilindiği üzere Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk birliklerinin elinde bulunan Sancak'ı İngilizler Mütarekenin 7. Maddesine dayanarak 9 Kasım 1918'de işgal etti, ancak müttefiklerin kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmaya dayanarak Fransızlara bıraktı. 25 Nisan 1920'deki San Remo'da yapılan müttefik devletler toplantısında Suriye ve Lübnan, Fransız mandasına bırakıldı. 28 Ocak 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'ye göre Türkiye sınırları içerisinde kabul edilen Sancak, 20 Ekim 1921'de yapılan Türk-Fransız anlaşması ile özel bir yönetim altına sokularak Suriye sınırı dışında bırakıldı. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının 3. Maddesinde, 1921 tarihli anlaşmasının 8. Maddesinde tanımlanan sınır, Türkiye-Suriye sınırı olarak kabul edildi. Aynı gün Fransa hükümeti bir bildiriyle de 1921 Anlaşmasının tümüyle yürürlükte olması için gerekli onayın yapıldığını açıkladı. Böylece 1921 Anlaşması ile çizilmiş olan Türkiye-Suriye sınırı ve Sancak'a tanınmış olan özel yönetimin geçerli olduğu Lozan'da teyit edilmiş oldu.[21] Ankara'nın bu politikasında, 1921'den beri kimi zaman Arap milliyetçileriyle ittifak içinde Fransız yönetimine karşı

[20] **Völkischer Beobachter**, "Sancak Konusunda Tartışma", 19.01.1937.

[21] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi, C 3, Kısım I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 772-773; Oran, **age.**, s.280-281; Turan, **age.**, s. 171-172.

çete faaliyetini sürdüren Sancak Türklerinin tutumu etkili olmuştur. Sancak Türkleri Ankara ile daima temas halindeydi ve anavatana katılmak istiyorlardı. 1936 yılında Fransa'nın Suriye ile bir anlaşma yapıp bir nevi Sancak'ın geleceğini bu ülkenin inisiyatifine bırakması üzerine başlayan Türk-Fransız ikili görüşmelerinde bir uzlaşı sağlanamayınca konunun MC'ye taşınması kabul edildi. Bunun üzerine MC Konseyi, 14 Aralık 1936'da İsveçli Sandler'i raportörlüğe atayıp Sancak'a üç gözlemci gönderilmesi kararını aldı. Aynı tarihlerde uluslararası konjonktür Türkiye'nin önemini arttıracak biçimde gelişmekteydi. Nitekim Almanya'nın Versailles düzenini yıkmaya yönelik genişlemeci politikacılardan rahatsız olan İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in yaptığı baskılara daha fazla direnemeyen Fransa, MC'nin Sancak'ı ayrı bir birim olarak kabul etmesine razı olacağını bildirdi. Zaten Suriye'ye bağımsızlık vermeyi öngören anlaşmayı Fransız parlamentosunun onay vermeyeceği de anlaşılıyordu, çünkü bunun Kuzey Afrika'dakiler başta olmak üzere Fransız sömürgelerinde kötü bir örnek olacağı düşünülüyordu.[22]

1937 yılına ait son iki yazıdan ilki İngiliz gazete haberlerine dayanmaktadır. Bu haberlere göre Şam'da Sancak bölgesine dair Türk-Fransız anlaşmasına karşı bir protesto gösterisi yapıldı. Göstericiler resmi binaların önünden geçerek Fransa ve MC'yi hedef alan milli mücadele çağrıları yaptı. Aynı zamanda genel grev çağrısı yapıldığından Suriye şehirlerindeki tüm dükkânlar kapatıldı. Suriye Başbakanı Cemil Bey, Suriyelilerin Türk dilinin Arap dili ile eşit konumda olmasını tahammül edemediklerini ve İskenderun limanının Türkiye'nin çıkarları uğruna elden çıkartılmasını sağlayacak bir düzenlemeyi reddedeceklerini açıkladı.[23]

VB'nin bu haberini teyit eder şekilde MC Konseyinin Sandler'in raporunu kabul etmesi üzerine Suriye'de protesto gösterileri başladığı, Fransa'nın Suriye'ye ihanet etmekle suçlandığı, Suriye Başbakanı Cemil Mardam'ın Şam'da yaptığı açıklamada, Sancak'ın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ilettiği bilinmektedir.[24]

Aynı yıla ait son yazı ise İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Ankara'daki meclis oturumunda Türk-Suriye sınır güvenliğine dair yaptığı şu açıklamalara dayanmaktadır: Kaya, yılın ikinci yarısından itibaren sınırı

---

[22] Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu?**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 11-12; Oran, **age.**, s.281-284; Turan, **age.**, s. 174.

[23] **Völkischer Beobachter,** "Suriye, Sancak Düzenlenmesinden Memnun Değil", 30.01.1937.

[24] Oran, **age.**, s.284.

aşarak Türkiye'nin doğusunda büyük ölçüde yağma ve katliamlar yapan çetelerin sistematik faaliyetleri hakkında bilgiler vermiş, söz konusu bölgede polisiye tedbirlerin yürürlüğe sokulacağını duyurmuştur. Ayrıca her türlü ihtimal göz önünde tutularak sınır bölgesindeki bir tümenin tam bir seferberlik konumuna getirildiğini de açıklamıştır. Ardından, çete faaliyetleri konusunda Suriye'deki Fransız manda makamlarının sorumlu olduğunu, özellikle manda bölgesinde çetelerin ortaya çıktığını işaret etmiştir. Nihayetinde de alınan tedbirlerin yetersiz kalması durumunda, hükümetin daha geniş kapsamlı tedbirler alacağı konusunda milletin emin olmasını istemiştir.[25]

Şükrü Kaya'nın Fransız manda yönetimin dair suçlamalarının haklılığını 1926 yılında Türkiye ile Fransa arasında 5 yıllığına yapılan anlaşmada yer alan şu ibare teyit etmektedir: İki ülke arasında belirlenen sınırlar bozulmayacak, dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri sürecek, taraflardan birine yöneltilecek herhangi bir saldırı özendirilmeyecek ve yardımcı olunmayacak, ayrıca her iki ülke, kendi toprakları üzerinde öteki ülkeye yönelmiş eylemleri engellemek üzere gerekli önlemleri almakla yükümlü olacaktır.[26]

II. 1938-1939 YILLARINDA ÇIKAN HABER VE MAKALELER

Sancak'a dair 1938 yılına ait ilk yazıda şu açıklamalar yer almaktadır: Cumhurbaşkanı Atatürk, bazı milletvekillerinin eşliğinde özel bir trenle Akdeniz'deki liman şehri Mersin'e doğru yola çıktı ve bir süre orada kalacak. Bu seyahat, özellikle Atatürk'ün tekrar eden ağır bir hastalıktan muzdarip olduğunu belirten Suriye kaynaklı Fransız haberlerini çürütür tarzdadır. Türk basını, Fransız manda yönetimine yönelik saldırılarını her şekilde sürdürüyor ve hükümetinden Sancak'taki Türk halkına yönelik baskıyı sonlandırması için gerekli tedbirleri almasını bekliyor.[27]

19 Mayıs 1938'de hastalığı giderek ağırlaşmasına rağmen Atatürk güneye doğru ordu denetlemesine çıkarak Mersin ve Adana'ya gitmiş, aynı zamanda güney sınırına 30.000 kişilik bir kuvvet yerleştirilmesini sağlamıştır.[28]

---

[25] **Völkischer Beobachter**, "Bir Türk Tümenin Suriye Sınırına Seferliği", 10.04.1937.

[26] Sander, **age.**, s. 95; Oran, **age.**, s.281-282.

[27] **Völkischer Beobachter**, "Cenevre ve Paris'te Türk Protestoları", 21.05.1938.

[28] Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Antakya 1993, s. 96-97; Oran, **age.**, s.288; Turan, **age.**, s. 177; Armaoğlu, **age.**, s. 315.

Sancak konusunda Fransa'nın Türk isteklerine nasıl boyun eğdiği 1938 yılının ikinci yazısını oluşturmaktadır. Söz konusu yazıya göre Fransız Dışişleri Bakanı Georges Bonnet, Perşembe günü Paris'teki Türk Büyükelçisi ile yapılacak bir Türk-Fransız anlaşmasına yönelik pürüzleri yok eden uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir. Aslında bu, Türklerin Sancak meselesinin silahlı bir çatışmaya yol açabileceğine dair yarattıkları baskıya Fransa'nın boyun eğdiği anlamına gelmektedir. Zaten Fransız hükümeti, Sancak yönetiminin başından Türklerin hoşnut olmadığı Vali Garreau'yu görevden alıp yerine General Collet'i atamakla Sancak meselesi konusunda Türk hükümetinin çözümünü onayladığını göstermiştir. Üstelik yeni vali karar verici pozisyona iki Türkü ve gizli polis teşkilatının başına da bir Fransız yerine bir Türkü getirmiştir. Bu suretle aynı zamanda Suriyelilerle yapılan ve Fransız parlamentosunun henüz onaylamadığı anlaşmadan vazgeçildiği ispatlanmıştır. Fransa'nın Türklere 1921 yılı anlaşması sonrası yapılan gizli bir anlaşmayla Sancak milli meclisindeki 40 sandalyeden 22'sine söz verdiği hatırlanırsa verilen bu tavizlerin gerekçesi daha iyi anlaşılacaktır. Bu durumda Fransa, bu verdiği sözü tutmak ya da sınıra 30 bin asker yığmış Türkiye ile bir savaşa girişmek seçenekleri ile karşı karşıya kalmıştır. Artık yeni bir Türk-Fransız-Suriye üçlü anlaşması ve Sancak'ın savunmasına yönelik genel bir anlaşma ile sonuçlanacak görüşmelere başlanacak. Sancak seçimlerinin başlamış olmasıyla birlikte Araplara ve Türk olmayan diğer unsurlara karşı Türk baskısının yarattığı gergin ortam zirveye ulaşmış oldu. Bu da Suriye milletvekillerinin büyük çoğunluğunun Şam'daki meclisin olağanüstü toplanmasını talep etmesine vesile oldu.[29]

Fransa'nın Türkiye'ye Sancak meclisindeki 40 sandalyeden 22'sini söz vermesi yukarıda ileri sürüldüğü üzere 1921 yılı anlaşması sonrası yapılan gizli bir anlaşmaya değil, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Fransa Dışişleri Bakanı Siyasi Müsteşarı arasında 10 Mart 1938 tarihinde yapılan "Gentlemen Agreement" anlaşmasına dayanmaktadır.[30]

VB'de 13 Haziran 1938 tarihinde Sancak konusunda iki yazı çıkmıştır. Bunlardan ilki Türk-Fransız askeri görüşmelerine dairdir. Buna göre Antakya'da, Genelkurmay Başkan Vekili General Asım Gündüz ile Fransız Şark Ordusu Komutanı General Hutzinger, Sancak'ta huzuru sağlamak üzere sıkı bir askeri işbirliğini esas alan görüşmelere başlayacak. Görüşme öncesinde Cenevre'de her iki devlet, Sancak'ta güvenliği sağlama

[29] **Völkischer Beobachter**, "Fransa, Türk İsteklerine Boyun Eğdi", 12.06.1938.

[30] Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2005, s. 158-159.

konusunda uzlaşmış, çünkü Türk tarafının Sancak'ın denetiminde kendilerinin de yer alması talebine Fransa'nın boyun eğerek Sancak'ta yeni huzursuzluklar çıkması durumunda Türk birliklerinin Sancak'a girmesine onay vermiştir.[31]

İkincisi yazı da Arabi-Şarki adlı bir Sancak Arap köyünün kısa bir süre önce bir Türk askeri birliği tarafından baskına uğradıktan sonra yakıldığına dair bir iddiadır. Aynı yazıda Türk olmayan azınlıkların Sancak Seçim Komisyonuna, Türklerin jandarma ve devlet kurumları kanalıyla kendilerine kötü muamele yapmak ve tehdit etmek suretiyle seçimi etkilemeye çalıştıklarına dair beş yüze yakın şikâyet mektubu ilettikleri belirtilmektedir.[32]

22 Haziran'da VB'de üç farklı haber yer almaktadır. Bunlardan ilkinde Türk-Fransız askeri görüşmelerinin kesintiye uğramasına yönelik bir değerlendirmede bulunulmaktadır: Buna göre görüşmelerin kesintiye uğrama sebebi Türklerin Fransızlardan yerine getiremeyecekleri taleplerde bulunmalarıdır. Bunda Türklerin Fransa'nın siyasi durumundan istifadeyle çok çabuk istediklerini elde etme umudu rol oynamaktadır. Ancak belirli tavizlerin dışına çıkmak istemeyen Fransızların tavrı, Türklerin hayal kırıklığına neden olmuştur. Bu hayal kırıklığına tezat bir şekilde Sancak Türkleri, evlerini süs ve bayraklarla donatıp Türk askerinin topraklarına girmesini beklemektedir.[33]

İkinci haberde ise şu değerlendirme yer almaktadır: Şam siyasi çevreleri, Türk ve Fransız askeri birliklerinin Sancak'a girişinin ertelenmesini ve genelkurmay başkanlarının görüşmelerinin kesintiye uğramasını Fransız tutumunun sertleşmesine bağlamaktadır. Ardından da Türkiye yanlısı bir çözüm sağlanması durumunda Suriye kabinesinin istifa edeceği duyurulmakta, 1926 yılındaki benzer bir durumda ülke genelinde kanlı bir ayaklanmaya çıktığı da hatırlatılmaktadır. Diğer yandan Suriye'de üç partiye ayrılan Ermeniler, Sancak'taki soydaşlarının menfaatlerini savunmak üzere bir cephe oluşturma kararı almıştır. Türk karşıtı olan Ermenilerin fikrini değiştirmek üzere Türkiye'nin vazifelendirilmesiyle İstanbul'dan yola çıkan Ermeniler Sancak'a ulaşmıştır. Öte yandan Arap ve alevi liderlerin serbest bırakılmasını sağlamak üzere Antakya'da bir gösteri

[31] **Völkischer Beobachter**, "Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmeleri", 13.06.1938.

[32] **Völkischer Beobachter,** "Sancak'ta Arap Köyü Yakıldı", 13.06.1938.

[33] **Völkischer Beobachter,** "Türk ve Fransız Genelkurmay Konferansı Kesintiye Uğradı", 22.06.1938.

gerçekleştiren yüzlerce Arap'ın şehre girişi Fransız askerleri tarafından engellenmiştir.[34]

Bahsedilen Arap ayaklanması, Fransa'nın 24 Temmuz 1922'de MC tarafından Suriye'nin mandası olmasına ilişkin anlaşma yürürlüğe girdikten sonra Suriye'de kendi yönetimini sağlamlaştırmak üzere bölgeyi Halep, Şam, Lübnan ve Alevi Lazkiye diye dörde bölüp Halep'e bağlı İskenderun Özerk Sancağını kurması üzerine 1925 yılında başlamış ve kısa sürede tüm topraklara yayılmıştır. Bu ayaklanmayı Fransa, Ermeni birlikleriyle bastırdıktan sonra 1 Ocak 1926'da Halep ve Şam devletlerini birleştirme, Sancak'ı da mevcut özerkliği korumak şartıyla Suriye'ye bağlama kararı almıştır. Arap milliyetçilerini memnun etmek için alınan bu karar, Sancak'ta daha fazla karışıklığa yol açmış, Suriye'ye bağlanmak istemeyen Sancaklı Türkler, Araplar, Aleviler ve Ermeniler bu duruma tepki göstermiştir.[35]

Üçüncü ve son haberde ise VB, Arap ve Ermeni gazetelerine dayanarak şu ilginç iddiada bulunmaktadır: Şuan Sovyetler Birliği, Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istiyor. Bilindiği üzere her iki vilayet 1922 yılında Türkiye tarafından Rus-Ermeni Sovyet Cumhuriyetinden zorla alınmıştır. Sovyetlerin bu talepleri şuan ileri sürmesinin Sancak'a dair Türk isteklerinin onaylanması esnasında daha iyi şartlar elde edeceğini ummasından kaynaklandığı görüşü hâkimdir.[36]

Aslında 1922 yılında Kars ve Ardahan'ın Türkiye tarafından zorla alınması söz konusu değildir, çünkü bu iki şehir Brest-Litowsk Antlaşması ile 1918 yılında Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Diğer yandan Sovyetlerin Kars ve Ardahan'ı Türkiye'den geri istemesi daha ziyade İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemiyle ilgili olduğu bilinmesine rağmen 1938 yılında böyle bir talepte bulunduğuna dair iddiayı ispatlayacak bir bulguya rastlanmamıştır.

25 Haziran'da Sancak ile ilgili VB'de 4 farklı kısa haber yer almaktadır. Bunlardan ilki Sancak Fransız Komutanı Albay Collet'in Sancak'ta tüm siyasi partilerin tasfiye etmesine yöneliktir.[37] İkincisi ise Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet'in Türk Büyükelçisi ile Paris'te Sancak meselesi hakkında uzun bir görüşme yaptığına dairdir. Aynı haberde bu görüşmeye dayanarak Fransız çevrelerinin pek yakın zamanda Sancak bölgesindeki seçimlerin

[34] **Völkischer Beobachter,** "Sancak'a Henüz Girilmeyecek", 22.06.1938.

[35] Melek, **age.**, s. 11-12; Oran, **age.**, s.281.

[36] **Völkischer Beobachter,** "Moskova Bulanık Suda Balık Avlıyor", 22.06.1938.

[37] **Völkischer Beobachter**, "Sancak'taki Tüm Siyasi Partiler Kapatıldı", 25.06.1938.

kesintiye uğrama ihtimalinden söz ettiklerinden bahsetmektedir.[38] Üçüncü haber, tekrar başlanan Türk-Fransız genelkurmay görüşmelerinin muhtemel sonuçlarıyla ilgili henüz bir bilgi olmadığı ile ilgilidir. Ayrıca Sancak'a gelmesi beklenen Türk birliklerinin geliş tarihi konusunda bir uzlaşı sağlanamadığı da dile getirilmektedir.[39] Dördüncü ve son haberde de Uluslararası Sancak Komisyonunun Cenevre Birliğine[40] Türk-Fransız askeri görüşmelerini protesto eden bir telgraf çektiğine yöneliktir. Bu telgrafta manda hükümleri ile ilgili görüşmelerde uzlaşıya varılamadığı belirtilmektedir.[41]

27 Haziran'da iki farklı haber yer almaktadır. Bunlardan ilki Sancak'a girecek asker sayısı ile ilgilidir. Bu yazıya göre Ankara hükümetinin Sancak'a 6000 Türk askerinin girmesine dair talebi askeri işgale eşdeğer olduğu, karşılığında da otomatik şekilde 6000 Fransız askerini gerektirdiği belirtilmektedir. Sancak gibi küçük bir bölgede bu kadar büyük bir askeri gücün konuşlanmasını Fransızlar tamamen gereksiz bulsa da askeri birliklerinin sayısı ve gücü konusunda Türk-Fransız uzlaşısının yakın tarihte gerçekleşeceği umuluyor. Sancak'ta Cenevre Birliğinin sağladığı düzenlemenin geçerliliğini çoktan yitirdiği konusunda fikir birliği söz konusu. Nitekim aynı birliğin Sancak için oluşturduğu komisyonun Belçikalı üyesi ile birlikte çok sayıda üye Antakya'yı terk edip Cenevre'ye doğru yola çıkmış, diğer komisyon üyeleri de Salı günü yola çıkması beklenmektedir.[42] İkinci haberde ise Sancak civarındaki birçok köyden Türk çiftçilerinin, Türk askeri birliğinin Sancak'a girişini eşlik etmek üzere Antakya'da buluştuklarına dairdir.[43]

VB'de yer alan ve Sancak'ta her bir ülkenin 6000'er kişilik askeri güç bulunduracağına dair haberi ile basılı eserlerdeki şu bilgiler tezatlık teşkil etmektedir: Türkiye ile Fransa arasında Antakya'da 3 Temmuz 1938'de imzalanan askeri antlaşma uyarınca Sancak'a bir saldırı durumunda güvenliği sağlamak üzere alınacak önlemler düzenlendi. Buna göre Sancak'ta iç ve dış güvenliği sağlamak üzere toplam 6000 kişilik bir kuvvet

[38] **Völkischer Beobachter**, "Bonnet, Türk Büyükelçisini Kabul Etti", 25.06.1938.

[39] **Völkischer Beobachter**, "Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmelerinin İlerlemesi", 25.06.1938.

[40] Cenevre Birliği: Merkezi Cenevre'de olan Milletler Cemiyeti için gayri resmi bir ifadeyle Cenevre Birliği ya da Cenevre Ligi de denilmiştir.

[41] **Völkischer Beobachter**, "Sancak Komisyonu, Türk-Fransız Askeri Görüşmelerini Protesto Ediyor", 25.06.1938.

[42] **Völkischer Beobachter,** "Türkiye, Sancak Kontenjanı için 6000 Asker Talep Ediyor", 27.06.1938.

[43] **Völkischer Beobachter**, "Antakya, Türk Birliklerinin Girişini Bekliyor", 27.06.1938.

olacak, bu kuvvetin 1000 kişisi Sancak'tan geri kalanı ise Türk ve Fransız kuvvetlerinden eşit olarak sağlanacak, gerektiğinde de bu sayı arttırılabilecek. Sancak'a girecek Türk kuvvetinin sayısı 2500 olacak ve başında bir albay bulunacak. Sancak Türk köylülerinin beklediği üzere 4 Temmuz 1938'de Türk birlikleri, Albay Şükrü Kanatlı komutasında Sancak'a girmiş, aynı günde Ankara'da Fransa ile Türkiye arasında yeni bir dostluk anlaşması imzalanmıştır.[44]

VB'de 28 Haziran'da "İskenderun Sancak Konusunda Kavga" başlığı altında isimsiz olarak uzun bir köşe yazısı çıkmıştır. Söz konusu köşe yazısı, daha iyi irdelenmek üzere ayrı ayrı incelenecektir. Öncelikle İskenderun ve Sancak kelimelerin tarihçesinden söz edilmekte ve bölgenin önemi değerlendirilmektedir: Sancak kelimesi önce Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir beyliğin bayrağı, sonra ise beyliğin kendisi ve en nihayetinde ise beyliğin idari bölgesi için kullanılmıştır. Sancak, İskenderun ismini M.Ö. 333 yılında Büyük İskenderun'un Issos Zaferi anısına kurulan aynı adlı şehirden almıştır. Bu isimden adını alan körfezde 15 000 bin nüfusuyla Suriye'nin en önemli liman şehri kurulmuştur ve burası Bağdat demiryolu ile bağlantıya sahiptir, son zamanlarda da Suriye'nin en önemli ihracat-ithalat limanı haline gelmiştir. Bu limanın ticaret yaptığı asıl ülkeler Fransa, Mısır, Romanya, İtalya ve ABD'dir. İskenderun limanı geniş, fakat açıktır ve de şiddetli deniz ve kara fırtınalarına karşı sadece güneydoğudan korunan koya, kıyı şeridi ise arkasını Amanus Dağlarının ayırdığı dar bir şeride sahiptir. Buranın nüfusunun yaklaşık 80 binin Türkler, aynı sayıdaki Araplar, 25 binini Ermeniler, birkaç binini ise Kürt ve Rumlar oluşturmaktadır.[45]

Bilindiği üzere Osmanlı döneminde Halep eyaletine bağlı bir sancak olan İskenderun Sancağı, 1856 Islahatından sonra mutasarrıflığa dönüştürülmüş, ancak gerek yerel, gerek uluslararası belgelerde "İskenderun Sancağı" ya da kısaca "Sancak" olarak adı geçmeye devam etmiştir.[46]

Aynı makalede "Kapsamlı Türk-Fransız Özel Anlaşması" alt başlığı altında Sancak konusunda yaşanan gelişmeler analiz edilmektedir: 20 Ekim 1921'de Fransa, müttefikleri olan İngiltere ve Yunanistan'a sürpriz bir şekilde Franklin Bouillon aracılığıyla Kemalist Türkiye ile temel şartlarının daha sonra yapılan Lozan Barış Antlaşmasına aktarıldığı özel bir anlaşma

---

[44] Nuri Aydın Konuralp, **Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi**, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun 1973, s. 160; Oran, **age.**, s.288; Turan, **age.**, s. 177; Armaoğlu, **age.**, s. 315; Sander, **age.**, s.97-98.

[45] **Völkischer Beobachter**, "İskenderun Sancak Konusunda Kavga", 28.06.1938.

[46] Oran, **age.**, s.279-280; Turan, **age.**, s. 171.

yaptı. Buna göre Sancak, Türkiye'den kopartılarak yönetiminin Fransa tarafından 24 Temmuz 1922'de MC'ye emanet edileceği şekilde Fransız manda bölgesi A'ya[47] dâhil edildi. Türkiye bu sayede Kilikya bölgesinde avantajlara sahip oldu. Bu anlaşmayla Sancak'ın yaklaşık 80 bin nüfusunu oluşturan Türk halkı kapsamlı kültürel ve idari özerklik elde etti. Ancak Türkiye zamanla anlaşmanın belirsiz ifadeler içeren şartlarından rahatsız oldu ve 1926 baharında Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri Henri de Jouvenel ile Paris'in de onayladığı ve Sancak'ın resmi dilinin Türkçe, Türk memurları ve Türk okul ve kültürü ile birlikte Türk bayrağına benzer kendi özel bayrağı olacağı özerk bir yönetime sahip olmasını içeren yeni bir anlaşma yapma fırsatı oldu. On yıl boyunca süren bu düzenleme sonrası 1936 yılında bir değişim gerçekleşti. Buna savaş sonrası süreçte Arap halkının hızlı milli ve kültürel gelişimi sebep oldu ve bunun etkisini, İslam topraklarının tamamında hissetmek mümkün oldu. Bunun yarattığı baskıyla İngiltere, himayesinde olan Mısır ve Irak ile himaye ya da manda anlaşması yerine ittifak antlaşması yapmak zorunda kaldı. Fransa da bundan kaçınamadı ve 1936 yılında kendi manda devleti Suriye ile benzer antlaşma yaptı.[48]

30 Mayıs 1926'da Türkiye ile Fransa arasında imzalanan "Dostluk ve İyi Komşuluk sözleşmesi" ile iki ülke ilişkilerinin iyileşmesiyle birlikte Sancaklı Türklerin durumunun da düzelmesini, Ankara'yı yakından takip edip Türkiye'de uygulanan reformların tamamını gerçekleştirmesini, Halk Partisinin de kurulup örgütlenmesini sağladı. Bu da kendi yönetimine muhalefet eden Şam'a karşı Sancak'ı koz olarak kullanan Fransız yönetimi tarafından desteklendi. Ancak İngiltere'nin 1930'da manda yönetimini sona erdirerek Irak'a bağımsızlık vermesi Suriye Arapları ile Sancaklı Türklerin harekete geçmesi ve milliyetçi istemlerde bulunmasına vesile oldu. 14 Mayıs 1930'da Suriye Anayasasına Sancak'ın özel rejimine ilişkin hükümler konularak bir yandan Sancaklı Türkler rahatlatıldı, diğer yandan da Suriye Araplarına Sancak'ın özel konumu hatırlatılıp gözdağı verildi.[49]

Yine aynı makalede "Paris ve Ankara Arası Gerilim" başlığı altında bu kez 1936 sonrası gelişmeler irdelenmiştir: 1936 tarihli anlaşmanın

---

[47] MC Tarafından manda A olarak tanımlanan bölge –yanlışlıkla kısaca Suriye olarak tanımlanmaktadır- 1930 yeni düzenlemesiyle 4 eski Türk devletini kapsamaktadır: 1. Başkenti Şam olan Suriye'ye katılan Sancak(İskenderun), 2. Başkenti Beyrut olan Lübnan, 3. Başkenti Lazkiye olan Lazkiye, 4. Başkenti Süveyda olan Dürzi.

[48] **Völkischer Beobachter**, "İskenderun Sancak Konusunda Kavga", 28.06.1938.

[49] Oran, **age.**, s.282; Turan, **age.**, s. 172.

yapılmasıyla Fransa, Türkiye'nin Sancak üzerindeki teminat altına alınmış haklarının Suriye tarafından garanti edilmesini sağlamış, ancak bu durum Türkiye'de, bu garantinin Sancak'ta yaşayan Arap kabilelerinin lütfuna bırakıldığı endişesiyle hoşnutsuzluk yaratmıştır. Türkiye gibi milli açıdan güçlenmiş bir ülke, oradaki Türk halkının bu şekilde tehdit edilmesine sabretmeye razı değildi. Nitekim haklarının geçersiz kılınmasına protesto etmek için Sancak'ta yaşayan Türkler, Kasım 1936'daki Suriye parlamento seçimlerini boykot etti. Ancak Fransızların desteklediği Araplar, seçimleri zorla yapınca silahlı çatışma çıktı ve çok sayıda Türk yaralandı ya da öldü. Bunun üzerine Ankara ile Paris arasında başta pek sonuç vermeyen bir nota değişimi oldu. Ardından Fransa, Türkiye'nin de kabul ettiği üzere meseleyi MC Konseyinin gündemini getirmeyi teklif etti. Yeni başlayan görüşmelerde Türkiye, Sancak'ta tamamen özerk bir cumhuriyet ya da devlet oluşturulmasını, ayrıca Fransız askeri birliklerinin bölgeden çekilmesini talep etti. Buna karşın Fransa, mandater ülke olarak MC tarafından kendisine verilen görevleri aşamayacağı, İskenderun limanına dair haklarından vazgeçilmesine Suriyeli milliyetçilerinin sert şekilde muhalefet ettiğini görüşünü savundu.[50]

1936 yılında bağımsızlığına kavuşacak olan Suriye parlamentosu için seçim yapılması gerekiyordu. Sancak Türklerinin ileri gelenleri bu seçimlere katılmama kararı almaları üzerine Türkler ile Fransız ve Suriyeli yöneticiler arasında gerginlik baş gösterdi. Seçimlere katılmayan Türklerin bir kısmı ya hapsedildi ya da çeşitli baskılara maruz kaldı. Düzenlenen gösterilerde Fransız polisi ile çatışmalar çıktı ve bu olaylarda 2 Türk öldürüldü.[51]

Söz konusu makalenin "Cenevre'de Yeni Bir Anlaşma" ve "Suriyelilerin Direnci" başlıkları altında da şu yorumlarda bulunulmuştur: Türkiye ile Fransa arasında MC'de 1937 yılı Ocak ayında yapılan uzun görüşmelerden sonra 27 Ocak'ta şu şekilde bir düzenleme için karar kılındı: 1) Sancak, içişlerinde tamamen bağımsız olan özel bir devlet (Enstite distince) şekline sahiptir, 2) Sancak'ın dışişleri Suriye tarafından yürütülecek, fakat Sancak'a dair her tür uluslararası anlaşma konusundaki karar, mutlaka MC onayını gerektirecek, 3) Sancak ve Suriye'nin ortak gümrük ve finans yönetimi olacak, 4) Sancak ile ilgili MC'nin garantisinin kontrolünü Fransız tabiiyetinden bir MC komiseri bizzat yerinde kontrol edecek, 5) Sancak askerden arındırılacak; ancak toplam gücü MC'nin iznine

[50] **Völkischer Beobachter**, "İskenderun Sancak Konusunda Kavga", 28.06.1938.

[51] Turan, **age.**, s. 173; Sander, **age.**, s.97.

gerek olmaksızın 1500 kişiyi aşmayacak bir polis birliği bulundurulacak, 6) yapılacak anlaşma, vatandaşlık ve kültürel manada eşitlik ihtiva edecek şekilde azınlıkların korunmasına dair ayrıntılı hükümler içerecek, 7) Türk dili tek dil olmasa da resmi dil olacak, MC ikinci bir resmi dil belirleme hakkına sahip olacak, 8) Sancak'ın dış saldırılara karşı savunulması için bir Türk-Fransız askeri anlaşması sağlanacak, 9) Türkiye, İskenderun limanından geniş kapsamlı ihtiyacını karşılama hakkı elde edecek, 10) Sancak'ın kendi parlamentosu olacak, 11) Seçimlerin ayrıntılarına dair kararları MC belirleyecek.[52]

Yukarıda bahsi geçen düzenleme, MC Konseyinin Sancak konusunda görevlendirdiği Sandler'in sunduğu raporda yer alan maddelerin tamamının 27 Ocak 1937'de MC Konseyinde oybirliğiyle kabul edilmesine dayanmaktadır. Raporda yer almasına rağmen yukarıda belirtilmeyen maddeler ise şunlardır: 1) Türkiye ve Fransa, Konsey'in tavsiye kararına saygılı kalacak ve aralarında bir anlaşma yaparak Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alacak, 2) Türkiye, Suriye ve Fransa arasında yapılacak bir anlaşmayla Türkiye-Suriye sınırının dokunulmazlığının ve kışkırtmaların önlenmesi için yükümlülükler getirilecek, 3) Sancak statüsü ve anayasası Konsey'in kararıyla yürürlüğe girecek ve Konsey'de Sancak ile ilgili kararlar 2/3 çoğunlukla alınacak. Nitekim Sandler raporuna uygun olarak 5 Kişilik bir uzmanlar komitesi Sancak'ın statüsü ve anayasasını hazırladı. Bu da 29 Mayıs 1937'de MC Konseyinde oybirliği kabul edilince Sancak'ın "ayrı varlığı" hukuki olarak da kurulmuş oldu.[53]

Aynı makalenin sonunda yazar şu yorumda bulunmaktadır: Söz konusu düzenlemeyle Türklerin istekleri yerine getirilmesine rağmen Sancak'ta bir huzur sağlanamazsa bunun nedeni, bu düzenlemede fikir beyan etmesine izin verilmeyen Suriyelilerin direncinin hesaba katılmamasıdır. Suriyeliler, Fransa tarafından verilen tavizleri, Sancak'ın Türklerin tamamen mülkiyetine geçirilmesinin ön aşaması olarak gördükleri için hiçbir şekilde kabul etmiyor. Bu nedenle Suriyeli milliyetçilerin önderliğinde buna karşı güçlü bir harekât başlatıldı, bu da şiddetli halk gösterileri, protesto grevleri ve nihayetinde Araplar ile Türkler arasında ciddi çatışmalar şeklinde ifadesini buldu.[54]

---

[52] **Völkischer Beobachter**, "İskenderun Sancak Konusunda Kavga", 28.06.1938.

[53] Ahmet Asker, "Türk Dış Politikasında Sancak Sorunu (1918-1938)", **Hatay Araştırmaları I**, Cantekin Matbaası, Ankara 2010, s. 155-156; Oran, **age.**, s.284-285; Turan, **age.**, s. 173-176; Armaoğlu, **age.**, s. 314; Soyak, **age.**, s.591-592, 601-604.

[54] **Völkischer Beobachter,** "İskenderun Sancak Konusunda Tartışma", 28.06.1938.

Yukarıdaki makalede bahsedildiği üzere 3 Haziran 1937'de Suriye Meclisi, bir bildiri yayınlayarak Suriye topraklarının bir parçasını Suriye egemenliğinden ayırmak amacı güden söz konusu belgeleri kınadı ve Suriye milletinin hem birliğine hem de yeniden doğuşuna zarar getiren hiçbir çözümü tanımayacağını, bütün kuvvetiyle kendini savunmaya kararlı olduğunu bildirdi. Ancak Suriye'nin bu protestoları ne Ankara ne Paris ne de Cenevre'de (MC) etkili olabildi.[55]

1938 yılına ait bir başka haber de Sancak'ta yapılacak seçimleri içermektedir: Uluslararası Seçim Komisyonu tarafından Sancak seçimlerine dair tutulan kayda göre vaktinden önce yapılan kayıtta Türklerin katılımının % 47 olduğu belirlenmiştir. Bu da seçim kayıt sürecinde Türkler lehinde bir değişiklik olduğunu işaret etmektedir. Türklerin neredeyse tamamı seçim kayıt hakkını kullanmışken Türk olmayan binlerce azınlık henüz bu listeye kayıt dahi yaptırmamıştır.[56]

Bilindiği üzere 15 Nisan 1938'de yapılması öngörülen seçimleri düzenlemek ve denetlemek üzere MC tarafından Sancak'a gönderilen seçim komitesinin Fransız manda memurlarıyla işbirliği halinde çalışması Sancaklı Türklerin ve Türkiye'nin tepkisini çekmiş bu da çatışma ve gerilimin artmasına yol açmıştır. Burada sorun, birinci seçmenlerin hangi topluluklara yazılacakları konusunda odaklanıyordu. Topluluk ayrımları hem dinsel hem de etnik mahiyete göre yapılmış olduğundan seçim komitesi Türkler aleyhine karar alabiliyordu. Sorun daha çok Aleviler konusunda çıkıyordu, çünkü Alevilerin bir kısmının ana dili Türkçe, bir kısmının ise Arapçaydı ve yönlendirmeye göre kendilerini bazen Arap, bazen Türk bazen de Alevi topluluğu olarak yazdırabiliyorlardı. Bu esnada Avrupa'daki durum Türkiye lehinde gelişiyordu, nitekim giderek saldırganlaşan revizyonist devletlere karşı Akdeniz'de Türkiye ile ittifak yapmanın önemi arttıkça, İngiltere'den gelen uyarılarla Fransa geri adım atarak MC Konseyi, Seçim Yönetmeliğinde Türkiye'nin istekleri doğrultusunda düzeltmeleri yapıp seçim işlerini yeniden başlattı. Buna rağmen Türkiye, seçim komisyonun çalışmalarından memnun kalmayınca 20 Haziran'da Fransa ile sağladığı mutabakatla bu komisyonun çalışmasını durdurmasını sağladı. Bunun üzerine seçim komitesi 29 Haziran'da Sancak'tan ayrılınca seçim uluslararası denetimden çıkmış oldu.[57]

---

[55] Oran, **age.**, s.287.

[56] **Völkischer Beobachter,** "Sancak Seçimlerine %47 Oranında Türk Katılımı", 30.06.1938.

[57] Oran, **age.**, s.287-288; Armaoğlu, **age.**, s. 314.

Sancak konusuyla ilgili 1938 yılına ait son iki yazıdan biri olan isimsiz köşe yazısında şu analizde bulunulmaktadır: Türkiye, Sancak anlaşmazlığındaki başarısıyla şüphesiz Fransız, daha net ifadeyle Cenevre manda sistemini alt etmiş oldu ve bunda da daha çok silah, daha az diplomasi dili rol oynadı. Sancak tekrar Türklerin oldu ve aylardır Ön Asya üzerine kara bulut gibi çöken İskenderun konusundaki anlaşmazlık da artık mazide kaldı. Sancak meselesinde sağlanan bu çözüm, Ön Asya'daki çatışmaların sona erdiği anlamına gelmemektedir: Belki gelecekte Sancak, bazı devletler için hedeflerini Cenevre Ligi ile birlikte, hatta ona rağmen gerçekleştirebileceklerinin bir emsali haline alabilir. Manda sistemiyle ilk kez yaratılıp sonra da Cenevre Liginin sonunu getiren bu emare, Ön Asya'daki en büyük gelişime işaret etmektedir.[58]

Bu yılın son yazısında ise şu çok ilginç iddia dile getirilmektedir: İstanbul kaynaklı bir ajans haberi, Türk hükümetinin Sancak'a 100 bin Avrupalı Yahudi'nin yerleşmesi için Yahudi örgütüyle görüştüğünü belirtiyor. Konuyla ilgili Fransa'da aşırı sağcı ve monarşizm yanlısı bir hareket ve aynı zamanda bir dergi adı olan "Action Francaise" şu ifadeyi kullanmıştır: "Eğer bu doğruysa Türkiye, Sancak'ın her şeyden önce Türk yurdu olduğunu belirterek taviz istediği için Türk hükümetinin böyle bir amacının Fransa tarafından çok zor anlayış göreceğini ifade ediyor."[59]

1939 yılına ait ilk yazı, yine "Action Française"nin bir yorumuna dayanmaktadır: Sancak'ın ayrılması, prestijimize, hatta kaldıysa onurumuza ağır bir darbe vurmaktadır. Daha 27 Nisan 1939'da Dışişleri Bakanı George Bonnet, Sancak meclisinin Türkiye'ye ilhak olunacağına dair Türkiye'nin iddiaları karşısında, böyle bir şeyin kaderlerinde olmaması ve silaha başvurulmadan gerçekleşmemesi gerektiğini ifade ettikten altı hafta sonra bu iddialar karşısında boyun eğmek zorunda kalındı. Şuan buna dair anlaşmanın resmiyet kazanmama nedeniyse umutsuzluğa terk edilen Türkiye'deki Hıristiyanlar için bir düşünme payı ve boş garantiler elde etmeye yönelik utanç verici çabamızdır.[60]

İkinci yazı ise Sancak konusunda yapılan Türk-Fransız anlaşmasına dair bir eleştiri niteliğindedir. Buna göre, Paris sabah gazetelerinin çoğu, imzalanmak üzere olan Türk-Fransız anlaşması hakkında çok sayıda makale yayınlamaya ihtiyaç duymaktadır. Paris'te fikirlerden ne kadar hızlı

[58] **Völkischer Beobachter,** "Yakın Doğu'daki Dört Ülkenin Birliği", 10.07.1938.

[59] **Völkischer Beobachter,** "Türkiye Sancak'ta Bir Yahudi Yerleşimi Planlıyor", 25.08.1938.

[60] **Völkischer Beobachter,** "Türk-Fransız Görüşmeleriyle İlgili Üzücü Gelişme", 21.06.1939.

dönüldüğünü, bir bölgenin geri verileceğini duydukları andan itibaren "asla", "hiçbir suretle" gibi ifadeler yazan Paris gazeteleri ispatlamaktadır. Bu gazeteler, Sancak verilmeden önceki gece, Paris ile Ankara arasındaki Yahudi pazarlığında ortaya çıkan zorlukların halledildiğini belirtip bunun için kendilerini kutluyor. Yarı resmi gazete "Petit Parisien", tam bir hayranlıkla okuyucularına, "Türk-Fransız anlaşmasının önemini kavramak için haritaya bakmak yeterli" diyerek Fransa'nın düşüşünü güzellemeye çalışıyor. Ardından da şunları ileri sürüyor: "Stratejik durumu sayesinde Türkiye, bir savaş durumunda Fransa'nın İngiltere, Romanya ve Sovyetler Birliği ile irtibat sağlamasını garanti ediyor. Türk-Fransız-İngiliz işbirliği, Doğu Akdeniz'de statükonun muhafazası ve buna kıyı ülkeleri olan Suriye, Filistin, Mısır ve Yunanistan'ı, aynı zamanda Süveyş Kanalını koruma açısından çok büyük önem arz ediyor." Nihayetinde söz konusu gazete, Sancak'ın kaybının ağır bir bedel olduğunu da itiraf etmek zorunda kalıyor.[61]

Aslında 1939 yılına gelindiğinde Almanya Çekoslovakya'yı işgal ettiği, Polonya ile saldırmazlık paktına son verdiği, İtalya ile de Çelik Paktı imzaladığı için Avrupa hızlı şekilde savaşa doğru ilerliyordu. Bu durum karşısında 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan deklarasyonunun 3. Maddesi Akdeniz bölgesinde savaşa yol açacak bir saldırı durumunda iki ülke arasından işbirliği yapmaya, her tür tüm yardım ve kolaylığı sağlamaya hazır olduklarını açıklıyordu. Aynı deklarasyonun Türkiye ile Fransa arasında yapılması için Hatay sorunun halledilmesi beklendi ve bu konu halledildikten sonra 23 Haziran 1939'da Paris'te aynı içerikte bir deklarasyon imzalandı. Türkiye'nin İngiliz-Fransız ittifakına katılmak için Hatay'ın kendi topraklarına dâhil edilmesi şartının kabul edilmesinde İngiltere'nin baskısı kadar Fransız ordusunun da etkisi oldu. Türk-Fransız ortak demeci yayınlandığı gün iki ülke temsilcileri "Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Anlaşmayı" imzalayarak en geç 23 Temmuz 1939'da Fransız kuvvetlerinin Hatay topraklarını terk etmesi ve Hatay'ın da Türkiye'ye dâhil edilmesi kararını kabul ediyordu.[62]

1939 yılına ait bir başka yazıyı ise U. P. adlı bir yazarın makalesi oluşturmaktadır. Bu makalede şu değerlendirmeye yer verilmektedir: İskenderun'un iadesine dair bugün imzalanan Türk-Fransız anlaşması ile birlikte artık Sancak hakkında oynanan oyun da sona erdi. İngiltere, Fransa

[61] **Völkischer Beobachter,** "Sancak Konusunda Fransız Yahudi Pazarlığı", 23.06.1939.

[62] Oran, **age.**, s. 275-276, 290; Turan, **age.**, s. 178, Armaoğlu, **age.**, s. 316.

ve Türkiye, aylardan beri çok şiddetli bir tartışma konusunun çözümü için uğraş verdi. Sonuçta da Suriye'ye ait bir bölge tamamen Türkiye'ye verildi. Oysa Türklerin Sancak'ta halkın çoğunluğu teşkil ettiklerine dair iddiası henüz ispatlanmadı. Buna rağmen Suriye'nin şuanki mandateri Fransa, müttefiki İngiltere'nin baskısıyla bu konuda görüşmeye hazır olduğunu açıkladı. Türkler gerektiğinde güç kullanmaktan çekinmeyecekleri konusunda hiç şüpheye yer bırakmadı. Geçen yıl Avrupa'da yaşanan Eylül krizi Türk hükümetine, Sancak halkının ayaklanmasını hazırlamak üzere ilk uygun fırsatı sağladı. Buna karşın Fransızlar duyarsız kalınca Türkler daha güçlü şekilde harekete geçti. Kemal Atatürk de aniden sınıra yakın şehir olan Konya'ya hareket etti. Üstelik Eskişehir'de şimdiki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, o zamanın Dışişleri Bakanı Rüştü Aras ve daha birçok yetkili şahsiyetle buluştu. Askeri birliklerin Sancak'a girmesinden her hâlükârda vazgeçildi. Onun yerine Sancak meclisinde Türklerin çoğunluğu teşkil ettiğini ispatlamak üzere meclis seçimleri hazırlığına başlandı. Bu özgür halk oylamasından (!) bağlantısız olarak Türklere 40 kişilik meclis sandalyesinden 22'sinin önceden tanınmış olması çok ilginçti. Bu şartlar altında özerk bir cumhuriyetten bahsetmek kesinlikle mümkün değildi. O andan itibaren Türkiye, Hatay bölgesinde siyasi, ekonomik ve idari açıdan tutunmak üzere denemedik şey bırakmadı. Hatay Cumhuriyeti'nin artık Türk devletinin bir parçası olduğu hususunda hiç kimsenin tereddüdü kalmadı. Bugün imzalanan anlaşma artık sadece formaliteden ibarettir. Bu durumda, Batılı devletler savaş sonrası tarihte ilk kez kendi el koydukları bölgeyi savaş öncesi sahibine geri verdi. Ayrıca mandat hükmünün açık ihlali, Fransa tarafından olduğu gibi İngiltere tarafından da yapıldı.[63]

Bilindiği üzere Türk-Fransız ilişkilerinin düzelmesi sonrası 22 Temmuz 1938'de Sancak'ta seçim işleri başladı. 1 Ağustosta sona eren işlemlere göre 35847 Türk, 11.319 Alevi, 5504 Ermeni, 1845 Arap ve 2098 Rum Ortodoks topluluğuna yazıldı. Buna göre 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap ve 20 Rum Ortodoks ikinci derece seçmen olarak belirleniyordu. 24 Ağustos'ta yapılan seçimlerde 40 üyeli mecliste 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap ve 2 Rum Ortodoks milletvekili yer aldı. 2 Eylül'de meclis açıldığında tüm milletvekilleri Türkçe yemin etti, Abdülgani Türkmen meclis başkanı, Tayfur Sökmen devlet başkanı, Abdurrahman Melek de başbakan oldu. Devletin adı da Hatay olarak değiştirildi, Türk bayrağına çok benzer bir bayrak da Hatay bayrağı olarak seçildi. Bu sırada Türk yasaları Hatay'da kabul edildi. Hatay'ın giderek Türkiye'nin yörüngesine girmesi üzerine başta

[63] **Völkischer Beobachter,** "Satılan Manda", 24.06.1939.

Arap milliyetçi liderler olmak üzere Arap ve Ermeni nüfusu ülkeyi terk ederek Suriye'ye göç etmeye başladı.[64]

1939 yılına ait son yazısını kaleme alan Alfred Puellmann, başta Fransa olmak üzere MC ve manda sistemine yönelik ağır bir eleştiri mahiyeti taşıyan analizde bulunmaktadır: Mussolini, Fransa'nın Ön Asya'daki yasalara aykırı politikasını muhafaza etmesi üzerine diplomatik çekingenlikten vazgeçerek resmi bir notayla Fransızlara, kendi hükümetinin Sancak'ın ayrılmasından büyük kaygı duyduğunu iletti. Siyasi ve hukuki açıdan bu İtalyan itirazı, 25 Nisan 1920'de San Remo'da attığı imzayla İngiltere ve Fransa gibi mandaların paylaşılmasının sorumluluğunu üstlenen ülkeler arasında yer almasına dayanmaktadır. Ancak İtalya, Fransa tarafından ne bu anlaşma ihlali konusunda onayına başvuruldu ne de ayrılmanın icrası esnasında bilgilendirildi. Manda varlığına ters olmasına ve bundan mağdur olan halkın açık itirazına rağmen Fransa, Sancak'ı Suriye devlet birliğinden çıkararak manda meselesini temelden tartışmaya açık hale geldi. Nitekim Suriye olayı, savaştan sonra müttefiklere emanet edilen ve en yakın sürede bağımsızlık sözü verilen her bölgeye nasıl bir akıbetin beklediğini ispatlamaktadır. Eski Osmanlı toprağı olan Suriye, İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmış, San Remo'da da nihai olarak Fransa'nın mandası olmuştur. O andan itibaren Fransızlar, Suriye halkı pahasına, bölgeyi emperyalist şark siyasetinin bir üssü haline getirme gayretine girişti. Fransa, ne Suriye'deki taşkınlıkları yatırmak üzere defalarca yinelediği vaatleri ne de üstlendiği sorumlulukları yerine getirdi. Sancak'ın ayrılması, hukuksuzluğu ve kanunsuzluğu en bariz şekilde ortaya koydu. Fransız-Suriyeli ilişkisi, Sancak'ın izinsiz ve keyfi olarak devriyle birlikte manda ilişkisi özelliğini yitirdi. Her ne kadar Paris tarafından yayılan ve dünya basının tamamında yer alan iddialara göre, bu müdahaleler karşısında dahi halkın sükûnetini muhafaza ettiği belirtilse de bölgeden gelen haberler bunu yalanlamaktadır. Sancak'a dair Yahudi pazarlığını, dünya siyaseti açısından, daha çok da Fransa'nın Araplara, İtalya'ya ve İngiltere'ye karşı anlaşma ihlali ve savaş öncesi gasp edilmiş bir bölgeyi savaş sonrasında sahibine iade ederek emsal bir olay yaratması açısından değerlendirmek gerekir.[65]

Malum olduğu üzere Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına İtalya, 10 Temmuzda Fransa'ya bir nota göndererek 1920'de San Remo'ya katılan bir

---

[64] Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992; s. 14, 106; Oran, **age.**, s.289; Turan, **age.**, s. 177-178; Armaoğlu, **age.**, s. 315; Sander, **age.**, s.98; Melek, **age.**, s.60-61.

[65] **Völkischer Beobachter,** "Batılı Devletlerin Manda Hilesi", (Alfred Puellmann), 19.07.1939.

devlet olarak kendisine haber verilmeden ve izni olmadan yapılan antlaşmanın mandanın amacına ve ilgili halkların isteklerine ters düştüğünü belirterek itiraz etmiştir. Diğer yandan da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının akabinde Suriye Meclis Başkanı, Fransız hükümetine ve MC Konseyine birer telgraf çekerek olayı protesto etmiştir. Hatay'ın kendi ülkesinin bir parçası olduğunu, alınan kararları ve katılma işlemini kabul etmeyeceğini, bu antlaşmanın 1921 Ankara, 1923 Lozan, 1926 Ankara Anlaşmalarına ve 1930 Son Sınır Protokolü ile 1937 kararlarına aykırı olduğunu açıklamıştır. Nitekim Suriye, bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını hiçbir zaman kabul etmeyecektir.[66]

Puellman makalesini Fransa'ya yönelik şu eleştiri ile sonlandırmaktadır: Hiçbir zaman Türk halkının çoğunluğu teşkil etmediği Sancak'ta özel bir yönetim kurulması, bu Suriye bölgesinin tamamının ödün olarak verilmesinin ilk adımıydı. Fransız manda yönetimi, dini mezheplerden milli azınlıklar oluşturmak suretiyle Suriye'nin milli bir devlet olarak gelişimini çok zorlaştırdı. Mandater devletin Suriye'nin milli bir devlet olmasını sağlaması göreviyle çelişecek şekilde ülke, Cebel, Drus, Lazkiye ve Alevi bölgeleri adı altında dört yerel özerk bölgeye bölündü. Suriye'de böyle bir âdemi merkezi yönetim biçimi, Fransa'nın egemenlik politikasına uyan, ama asla Suriye'nin menfaatlerine uymayan kasıtlı bir parçalanma sürecine götürdü. Fransız askeri birlikleri tarafından bu ülkenin daimi işgali, aslında 1926 yılında Şam'da çıkıp sonrasında her yere yayılan isyan nedeniyle kurulan ve bugün siyasi açıdan da hoyratça genişletilen askeri bir diktatörlük oluşturulması anlamına gelmekteydi. Manda metninin 17'nci maddesi, mandater devletin MC Konseyine yıllık bir rapor sunmasını mecbur kılıyordu. Bu hüküm baştan itibaren bir maskaralıktı, çünkü MC Konseyi, bizzat manda egemenliği kuran devletlerin egemenliğindeydi. Bugünlerde Fransa ve MC'ye çekilen Suriye protesto telgrafları, bugüne kadar bir kez dahi dikkate alınmadı. Fransa, 20 yıl boyunca ikiyüzlü yapmacıkla Suriye Araplarını kandırdı. Aynı zamanda İngilizlerle birlikte manda hükümlerinin ve MC sorumluluklarının nasıl son verildiğini dünyaya gösterdi.[67]

[66] Oran, **age.**, s.291.

[67] **Völkischer Beobachter**, "Batılı Devletlerin Manda Hilesi", (Alfred Puellmann), 19.07.1939.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma konumuz olan Hitler basını Völkischer Beobachter'de Sancak meselesiyle ilgili yer alan haber ve köşe yazılarından yola çıkılarak şu kanaatlere ulaşılmıştır: Öncelikle söz konusu gazete, zaman zaman başka ülke basınından haber ve yorumlara yer ayırmışsa da genel olarak kendi haberlerine, özel haberlerine ve köşe yazılarına ağırlık vermiştir. VB'de 1936-1937 yıllarına ait haber ve köşe yazıları değerlendirildiğinde öncelikle Fransa'nın başlangıçta Sancak'ın özerkliği ya da tamamen Suriye'den ayrılmasına yönelik Türkiye'nin taleplerini kabul etmemesinde, bunun kendi kolonilerinde zaten mevcut olan milli uyanışları ve bağımsızlık hareketlerini daha da tetiklemesinden, açıkçası örnek olmasından korkmasının yattığı görülmüştür. Ayrıca Stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin önemi, Fransa'nın Sancak'a dair taleplerini doğrudan reddetmek yerine Sancak konusunda sorumluluğun kendisinde değil de MC'de olduğunun arkasına sığınmasına vesile olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin Sancak konusundaki taleplerinin altında da İskenderun limanını, Akdeniz'deki stratejik öneminden dolayı elinde bulundurma isteğinin de yattığı doğru analiz edilmiştir. Diğer yandan Fransa'nın Sancak konusunda İngiltere'nin desteğine güvendiği, İngiltere'nin de her iki ülkeyle iyi ilişkisine dayanarak meseleye barışçı bir çözümden yana tavır sergilediği, ancak Türkiye'nin herhangi bir silahlı müdahalesi durumunda Fransa'dan yana tavır alabileceği de ortaya konulmuştur. Sancak konusunda sadece Ankara hükümetinin değil, aynı zamanda Türk basınının da kararlı tutumunun Fransa üzerinde baskı oluşturduğu irdelenmiştir.

1938-1939 yıllarına ait haber ve köşe yazıları değerlendirildiğinde ise Sancak konusunda Fransa'nın geri adım atmasında ve Türkiye'nin istediklerini almasında diplomasi kadar silahların da önemli bir rol oynadığı, bunda da Atatürk'ün Sancak meselesi uluslararası gündeme geldiği andan itibaren gerek yaptığı seyahatler gerekse sınıra asker yığmalarıyla icabında Sancak konusunda silaha başvurmaktan çekinmeyeceğini göstermesinin büyük etkisinin olduğu doğru analiz edilmiştir. Bununla birlikte Sancak meselesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Batılı devletlerin haksız yere işgal ettikleri toprakları savaş sonunda eski sahibine iade etmeleri konusunda bir örnek teşkil ettiği iyi irdelenmiştir. Ayrıca aynı meselenin başka devler için de bir örnek oluşturup hedeflerini MC ile veya MC'ye rağmen gerçekleştirebilecekleri konusunda bir emsal oluşturduğu da ortaya konmuştur. Her ne kadar Fransa, Sancak konusunda geri adım atmak zorunda kalsa da özellikle aşırı sağcı Fransız kesiminin bunu ülkelerinin

prestij ve onurunun zedelenmesi olarak gördüğü tespit edilmiştir. Bununla birlikte Sancak'ın Türkiye'ye bırakılmasını dair bir anlaşmayı daha dün karşı çıkan Fransız basının bugün bu anlaşmayı kabul etmenin de ötesinde nasıl gerekli olduğunu ispatlamaya çalıştığı da gözlemlenmiştir. Aynı zamanda başta Atatürk olmak üzere Türk devlet adamlarının Avrupa'daki savaşa doğru gidişatı ve müttefik olarak kendilerine duyulan ihtiyacı doğru okuyarak bu uygun konjonktürden Sancak meselesinin çözümünde çok iyi yararlandığı, İngiltere'nin de aynı nedenle kendisine destek olup Fransa'ya baskı uyguladığı da doğru analiz edilmiştir. Bunun dışında Fransa'nın böl ve yönet politikasına uygun olarak Suriye'de dini mezheplere dayanan milli azınlıklar ve bölgeler oluşturmasının, Suriye'nin bağımsızlığını elde etmesi durumunda dahi milli bir devlet oluşturulmasında çok büyük bir engel teşkil edeceği öngörülmüştür. Ayrıca MC'nin aslında manda egemenliği kuran devletlerin egemenliğinde işlevsiz bir organ olduğu haklı eleştirisi de yapılmıştır. Manda sisteminin bizzat bunu kuran İngiltere ve Fransa tarafından nasıl yok edildiği de ortaya konmuştur.

Sonuç itibarıyla Hitler basını Völkischer Beoabachter, Sancak'ın tarihi gelişimi de dâhil olmak üzere nasıl haksız yere Türklerin elinden alındığı ve sonrasında yaşanan gelişmeler doğru şekilde analiz etmiştir. Bununla birlikte bu konuda Türkiye'nin haklı tavrını genel anlamda desteklerken olayları eleştirel bakış açısıyla da değerlendirebilmiştir. Bu eleştiriler de daha ziyade MC sistemine ve Fransa'ya yönelik olmasındaki en büyük etkenin Almanya'ya dikte ettirilen Versailles Antlaşmasının hükümlerini doğrultusunda Alman hükümetinin savaş tazminatını ödeyememesi üzerine Fransa'nın Alman sanayi bölgesi Ruhr'u 11 Ocak 1923'te işgal etmek gibi baştan itibaren gösterdiği sert tavrın etkisi olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Völkischer Beobachter Gazetesi:

"Sancak (İskenderun) Konusunda Türk-Fransız Anlaşmazlığı", 23.12.1936,

"Türk-Fransız Sancak Görüşmeleri Başarısız Oldu", 24.06.1936,

"Atatürk'ün Siyasi Gezisi", 07.01.1937,

"Türkiye'nin Revizyon Çabaları", 07.01.1937,

"Paris, Türk Dostluğunu Kaybetmekten Korkuyor", 08.01.1937,

"Türkiye MC'den Çıkmakla Tehdit Ediyor", 08.01.1937,

"Türk-Fransız Tartışması Sertleşiyor", 10.01.1937,

"İngiltere Dostça Çözümden Yana", 10.01.1937,

"Sancak Meselesine Dair Türk Dışişleri Bakanının Görüşü, 14.01.1937,

"Sancak Konusunda Tartışma", 19.01.1937,

"Suriye, Sancak Düzenlenmesinden Memnun Değil", 30.01.1937,

"Bir Türk Tümenin Suriye Sınırına Seferliği", 10.04.1937,

"Cenevre ve Paris'te Türk Protestoları", 21.05.1938,

"Fransa, Türk İsteklerine Boyun Eğdi", 12.06.1938,

"Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmeleri", 13.06.1938,

"Sancak'ta Arap Köyü Yakıldı", 13.06.1938,

"Türk ve Fransız Genelkurmay Konferansı Kesintiye Uğradı", 22.06.1938,

"Sancak'a Henüz Girilmeyecek", 22.06.1938,

"Moskova Bulanık Suda Balık Avlıyor", 22.06.1938,

"Sancak'taki Tüm Siyasi Partiler Kapatıldı", 25.06.1938,

"Bonnet, Türk Büyükelçisini Kabul Etti", 25.06.1938,

"Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmelerinin İlerlemesi", 25.06.1938,

"Sancak Komisyonu, Türk-Fransız Askeri Görüşmelerini Protesto Ediyor", 25.06.1938,

"Türkiye, Sancak Kontenjanı için 6000 Asker Talep Ediyor", 27.06.1938,

"Antakya, Türk Birliklerinin Girişini Bekliyor", 27.06.1938,

"İskenderun Sancak Konusunda Kavga", 28.06.1938,

"Sancak Seçimlerine %47 Oranında Türk Katılımı", 30.06.1938,

"Yakın Doğu'daki Dört Ülkenin Birliği", 10.07.1938,

"Türkiye Sancak'ta Bir Yahudi Yerleşimi Planlıyor", 25.08.1938,

"Türk-Fransız Görüşmeleriyle İlgili Üzücü Gelişme", 21.06.1939,

"Sancak Konusunda Fransız Yahudi Pazarlığı", 23.06.1939,

"Satılan Manda", 24.06.1939,

"Batılı Devletlerin Manda Hilesi", (Alfred Puellmann), 19.07.1939.

Basılı Kaynaklar

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2005.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Asker, Ahmet, "Türk Dış Politikasında Sancak Sorunu (1918-1938)", **Hatay Araştırmaları I**, Cantekin Matbaası, Ankara 2010.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâp Tarihi, C 3, Kısım I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983

Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Antakya 1993.

Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi**, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun 1973.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu?**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Mendelssohn ,Peter de, **Zeitungsstadt Berlin**, Ullstein Verlag, Berlin 1959.

Noller, Sonja, Kotze Hidegard von, **Facsimile-Querschnitt durch den Völkischer Beobachter**, Scherz Verlag, München 1967.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası, Cilt I, 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitapevi, İstanbul 2013.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Sökmen ,Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.

Winkler, Heinrich August, **Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie**, Verlag C. H. Beck, München 1998.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK AND THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE AS REFLECTED IN THE CONTEMPORARY PRESS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA 1919-1939

Slobodan ILİĆ[*]

Abstract

The paper aims at presenting the personality of Mustafa Kemal Atatürk, his role in the Turkish War of Independence, and the foundation of the Turkish Republic as reflected in the covering of the contemporary serial publications in the newly established Kingdom of Yugoslavia. Atatürk's reforms and his personal political rise were followed by the Yugoslav press firstly with caution, then with enthusiasm, reaching its pinnacle during the non-official visit of the king Aleksandar and queen Marija to Istanbul in October 1933. The Kingdom of Yugoslavia was an autocratic state, and it will not be wrong to assume that the views expressed in the capital's newspapers were not only reflecting the official state policy, but were very probably also composed according to the king's personally dictated lines. The both heads of states, leaving the First World War as high military officers fighting on the opposed sides in the war, although not directly confronted, seem to have passed a long road from suspicion to sympathy, and, if judging by the press reports on the Istanbul visit, even friendship. The main sources for the research are contemporary daily press and monthly journals, published in Belgrade between 1919 and 1939.

Keywords: Atatürk, Kingdom of Yugoslavia, Press, The Balkans, Foreign Policy**.**

[*] Prof. Dr., slobodan.ilic@neu.edu.tr.

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NIN 1919-1939 ARASI BASININDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI

Özet

Tebliğin amacı, Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyeti, Türk Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki rolünün, yeni kurulmuş Yugoslavya Krallığı'nın muasır seri yayınlarına nasıl yansıdığını incelemektir. Atatürk'ün reformları ve siyasi yükselişi ilk başta temkinli, daha sonra heyecanla ve özellikle Ekim 1933'teki Kral Aleksandar ve Kraliçe Marija'nın gayrı resmi İstanbul ziyareti ile birlikte gıpta ile takip edilmeye başlanmıştı. Yugoslavya Krallığı otokratik bir devletti, dolayısıyla başkent gazetelerinde arz edilen görüşler sadece devletin resmi politikası değil büyük olasılıkla Kral'ın kendi direktifleri doğrultusunda da yazılmıştı. Her iki devlet adamı da Birinci Dünya Savaşı'ndan, doğrudan düşman cephelerde olmasalar da, savaşın farklı taraflarda savaşan yüksek rütbeli subayları olarak çıkmışlar ve görünen o ki temkinden karşılıklı anlayışa, hatta İstanbul ziyareti ile ilgili basın raporlarına göre arkadaşlığa uzanan uzun bir yol geçmişler. Araştırmanın ana kaynaklarını Belgrad'da 1919'dan 1939'a kadar basılan muasır günlük gazeteler ve aylık dergiler teşkil ediyor.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Yugoslavya Krallığı, Basın, Balkanlar, Dış Politika.

The developments in Asia Minor in the aftermath of the First World War, and the emergence of the Turkish national state on the ruins of the multiethnic Ottoman Empire naturally draw attention of the European press. As expected, the particular interest was shown by the daily press published in equally young Kingdom of Yugoslavia (founded in 1918). Atatürk's reforms and his personal political rise were followed by the Yugoslav press firstly with caution, then with enthusiasm, reaching its pinnacle during the non-official visit of the King Aleksandar and Queen Marija to Istanbul in October 1933. Aleksandar was a fanatical anti-communist, not only for being himself member of the European royalty, and as such deeply distressed at the events in Russia, and he understandably saw the dissolution of the Ottoman Empire as a part of the world revolution, or at least as inspired by it. However, the two states were founded about the same time as antitheses of long-lasting empires.The both heads of states, leaving the First World War as high military officers fighting on the opposed sides in the war, although not directly confronted, seem to have passed a long road from suspicion to sympathy, and, if judging by the press reports on the Istanbul visit, even friendship. The Kingdom of Yugoslavia was an autocratic state, and it will not be wrong to assume that the views expressed in the capital's newspapers were not only reflecting the official state policy, but were very probably also composed according to the King's personally dictated lines. Here I will examine the covering of the events related to personality of Mustafa Kemal Atatürk using the printed editions of the three biggest Yugoslavian newspapers of the time concerned: *Politika*, *Pravda*, and *Vreme*.

Politika (Serbo-Croatian: politics) is the oldest daily newspaper still in circulation in the Balkans. It was founded in 1904 by Vladislav F. Ribnikar, and for the most of the time owned and edited by the members of Ribnikar family. It was printed in Belgrade. During the period concerned the owners were Slobodan and Vladislav Ribnikar, and the editors-in-chief were Darko Ribnikar, and Miomir Milenović. The newspaper was not printed in war times ie. between 1915 and 1919, and later between 1941 and 1944. The newspaper claimed to maintain an independent and centrist political stance. *Pravda* (Serbo-Croatian: justice) was owned and published between 1904 and 1941 in Belgrade by Pavle Marinković, and Sokić brothers. Only between 1916 and 1918 it was published in Thessaloniki. The editor-in-chief for the most time was Jovan Adamović. The newspaper was nominally an organ of the youth wing of the Serbian Progressive Party (Srpska Napredna Stranka), and as such maintained conservative-liberal political stance. *Vreme*

(Serbo-Croatian: Time) was published in Belgrade between 1921 and 1941, was founded by a group of prominent members of the centre-right Serbian Radical Party (Srpska Radikalna Stranka) on the direct initiative of King Aleksandar, so the neswspaper mostly reflected official views of the court and the regime.

The first mention of Kemal Pasha in Yugoslav press, at least to the best of my knowledge, is dated with 11 of February 1922. *Vreme* relates the news that the Popular Assembly in Ankara gave a vote of confidence to Kemal Pasha, and postponed all its sessions until the fourth of May.[1] Like the rest of the European press, Belgrad newspapers were meticulously covering the Greek-Turkish war, and were sincerely hoping for the soon end of emnities. So, *Vreme* of 2.6.1922 optimistically shares an information on the direct negotiations between Greece and Turkey, in the same time indirectly questioning the legitimacy of the Istanbul government, adding that the "Kemalist circles" claim to have no whatever knowledge on them, and indirectly accepting them as a parallel government.[2] The new situation was not warmly wellcomed by Great Britain whose government protests the commercial agreement of Italians "with Kemal".[3]

The Belgrade press was also very much concerned with the news on the activities of the Turkish army in the Eastern front and the alleged attempts of Enver Pasha to create a Bolshevik state in southern Russia and Caucasus. So, the daily *Vreme* of 22.12.1921 reports on concentration of Turkish military forces around Batum, which is to become the very center of the revolution in central Asia. There were rumors that Enver was organizing the local branches of the Union and Progress Party and preparing proclamation of a new Soviet republic.[4] On 15.3 of the next year there is a follow-up with an emphatic title "Enver Pasha, the Bolshevik," reporting that the Turkish army entered Bukhara, where Enver proclaimed a Soviet republic and immediatelly came into contact with Moscow.[5]

The first more comprehensive report related to Kemal Atatürk was published in *Vreme* of 5.1.1922 as an unsigned editorial with the title "The Politics of Kemal Pasha." The author offers a broad insight in the dire

[1] **Vreme**, 11.2.1922.

[2] **Ibid.** 2.6.1922.

[3] **Ibid.** 4.5.1922.

[4] **Ibid.** 22.12.1921.

[5] **Ibid.** 15.3.1922.

situation of the defeated Ottoman Empire, asserting that in the time when Kemal Pasha stood as an indisputed head of the nationalistic forces, Istanbul under foreign occupation was only "a shadow of power where a gendarme of allied forces exercised more power than a Turkish minister." The Sultan, with no real ally, could only retain an illusion of independence symbolized in the office of caliph. As an unofficial voice of the Royal regime, *Vreme* reflects the attitude of Belgrade's political circles in expressing a slight suspicion regarding the sincerity of the alleged emnity between Kemal and the Sultan. The author praises Kemal Pasha's military genius and ability to impose discipline on rowdy elements (the author uses Turkish word "bashibozuk" used also in Serbo-Croatian with the roughly same meaning) and rendered them into a new army "which could match better equipped and trained Greek troops." Rightly guessing that the Greeks were only puppets in a proxy war led by the Great Powers, Kemal only reluctantly took advantage of his military success, hoping to acquire more through diplomacy, "knowing how to threaten even with an alliance with Moscow, as well as how to conclude separate economic agreements (like the one with France) which could be regarded as the first step in recognition of his regime, and way to obtain a favorable compromise with Greeks, or allied forces' authorisation for throwing them into the sea." The author is positively surprised with Kemal's reform of the parliament, "on strange and original basis," and predicts that he will stick to his promises only until he deem it useful. On the other hand, *Vreme* relates the rumors about Kemal's fight against "Enver's Soviet brigands," and speculates both on the veracity of the reports as well as sincerity of Kemal's intentions.[6] Indeed, in a short news item of 20.3 *Vreme* reports that "Kemal threatens with a Soviet revolution if his demends are rejected."[7] Two weeks later, the same paper publishes a short telegraph report from Ankara via London, claiming that Kemal Pasha was killed.[8] There was no follow-up to the news.

A month later, in another editorial, *Vreme* offers a further insight into the war in Anatolia and the Greek-Turkish relations. According to the unsigned analysis, the both sides have exhausted human and material resources, and see no aim in extending the war without any change in position or noticeable advance. The author rebukes the Greek side for being unable to realize its original intentions, and specifically Venizelos for letting

[6] **Ibid.** 5.1.1922.

[7] **Ibid.** 20.3.1922.

[8] **Ibid.** 17.1.1922.

Constantine resume the throne. Regarding the National Schism of Greece, Yugoslavia was understandably taking side of its war ally Venizelos, and feeling a deep resentment towards the pro-German King Constantine. The author concludes that the Great Powers do not see in Constantine's Greece a potential to defend itself and retain its rule. The author states that "Kemal's Turkey had showed much more dynamic and determination, and proved that it can effectively exercise control over the area. After France had already granted its blessing to Kemal's rule, now Great Britain also agreed that Asia Minor should remain in Turkish hands," predicting "that a revision of Sèvres is on its way, and the Greece will be forced to leave not only Anatolia, but Smyrna too." The editorial concludes that the Greek destiny is an example for all freedom-aspiring nations, that no one will help somebody who is unable to defend himself.[9] As a follow-up and confirmation of the editorial's prediction, on 31.3.1922 *Vreme* reports on results of the Eastern conference, and Greek loss of Anatolia, the author ascribes all liability to Constantine's faction, and grants only a lukewarm sympathy for Venizelos.[10] On 25.4 *Vreme* publishes a short news that Ankara government accepted a meeting with the Allies in İzmit, without further details.[11]

The events of 1923 eventually leading to the proclamation of the Republic were much better covered by the daily newspaper *Pravda*, which obviously had its own correspondent in Ankara, and was not confined to agency news. In a short item of 1.12.1923 *Pravda* predicts unrests in Istanbul after an alleged decision of the Ankara government to move the seat of the caliphate from Istanbul to Konya.[12] There was no follow-up to the news. The next day Pravda brings a long article being, at least to the best of my knowledge, the first elaboration of the Kemalist inner policy in Yugoslavian press. The unsigned text on the first page, entitled "News from Turkey" depicts the actual events in Turkey in a rather positive way. It is strange that the text was sent on 14. November, but published the whole two weeks later, so it seems that it had got stuck in the state censor's office, from where it was finally released. The author was astonished with the new appearance of Turkey, "renewed by Kemal Pasha's nationalism and bolstered by Lausanne treaty." Turkism became a new ethnic ideal replacing the Hamidian Pan-Islamism and Ottomanism, like Turkish replased Arabic, even

[9] **Ibid.** 6.2.1922.

[10] **Ibid**. 31.3.1922.

[11] **Ibid.** 25.4.1922.

[12] **Pravda,** 1.12.1923.

in religious ceremonies. Ankara is aiming to become the center of the Turkish world, so following the Greek-Turkish population exchange, Turkey invited all Turks from the Balkans to come and settle in allegedly 200.000 empty Greek and Armenian houses to be distributed among the Balkan refugees. The text concludes with unconfirmed reports that the Caliph is to be removed, citing his reluctant and conditional congratulation message upon the inauguration of Kemal Pasha.[13]

On the whole, the news concerning Turkey had not occupied prominent place in the Yugoslavian press until October of 1933, and the unofficial visit of the King Alexander and Queen Marija to Istanbul. By 1933 all doubts and prejudices regarding Atatürk's alleged Bolshevik agenda were over, and the meeting of the two statesmen was expected to pass in an atmosphere of friendship and mutual respect. Aleksandar's refusal to participate in Allied military operations against Ottomans in the aftermath of the Great War, despite the territorial promises ("We settled all accounts with Turks in 1912, and have nothing more to give or to take from them") was well known in European diplomatic circles, and it would be very unlikely to remain unknown to Atatürk himself. Moreover, although the visit had an unofficial character, the press was expecting concrete talks about Turkey's joining the Balkan Pact, known also as the Balkan Entente, a treaty aimed at maintaining the geopolitical status quo in the Balkan region after the Great War, ie. to suspend all disputed territorial claims against one another.[14] On the day of the visit, the all three daily newspapers from the capital, brought the extensive reports, *Vreme* and *Politika* covering the whole first pages, illustrated with pictures of both statesmen. The headline in *Politica* read: "Turkish political circles expect that Istanbul meeting will strenghten politics of peace, understanding and cooperation in the Balkans"[15] The title of another article on the second page elaborates further: "Turkish political circles expect the Balkan agreement." *Pravda* and *Vrema* were more abstained announcing the visit simply as "Meeting between His Majesty King and the Turkish president Kemal Pasha."[16] The long article in *Politika*, signed by a prominent Serbian foreign and war correspondent Mihajlo Petrović (d. 1949) was fairly enthusiastic and detailed. *Vreme* similarly alloted the covering of the royal visit the whole first, and the half of the

[13] **Ibid.** 1.12.1923.

[14] The treaty was indeed signed on 9.2.1934 in Athens, by Greece, Romania, Turkey and Yugoslavia.

[15] **Politika**, 5.10.1933.

[16] **Politika**, 5.10.1933; **Vreme**, 5.10.1933.

second page. The long article was written by a certain Đ. Bukulica. On the same page *Vreme* also brings a short excerpt from the book on Ataturk written by French author Paul Gentizon. Pravda also published the news as the first headline on the cover page, with pictures of both heads of state, and the long article with no sign of author. The text was obviously sent earlier because there were no details on dinner in Dolma Bahçe, but offers some more details on the morning visit. The elite Yugoslav ship, destroyer "Dubrovnik", with the royal couple on board, dropped anchor in Bosphorus, near the Dolma Bahçe Palace, after being escorted by two Turkish small military ships, “Tınaztepe" and "Zafer" Given that the text was dictated by phone, it is understandable that the names of the vessels were misspelled (Jihaztepe, Zefer). After "Dubrovnik" and Turkish elite frigate "Yavuz" exchanged the traditional 21 gunshot salute, the King and his suite were ushered by a small yacht "Ankara" ("Istanbul", according to *Politika*) to the docks of Dolma Bahçe. The arrival was expected at 8:30, however the guests were on shore not earlier than 9:45. Atatürk, wearing top hat and black suit, after an exchange of pleasantries in French, led Aleksandar to his private salon where they remained, according to *Pravda*, not more than 20 minutes. The Queen Maria was regularly accompanying her husband during the official visits, however out of respect for the Ottoman Turkish traditions, and knowing that Atatürk had no spouse, it was decided that the Queen remain on board during the reception, together with the wife of the Yugoslavian envoy in Ankara, and court ladies. Very probably understanding the intention, and eager to demonstrate to the guests exactly the opposite ie. that the Ottoman ways are gone forever, and that in his, new Turkey men and women belong together, at the end of the meeting Atatürk suddenly expressed the wish to greet the Queen, so the two statesmen, accompanied by two ministers of foreign affairs Dr. Janković and Rüşdi Bey, the general secretary of the Turkish Government Hikmet Bey, Turkish envoy to Belgrade Haydar Bey, the governer of Istanbul Muhiddin Bey, and Atatürk's adjutant Celil Bey embarked "Dubrovnik" where, after the military greetings, a small cocktail was organized. According to *Politika*, two leaders remained in an unofficial conversation for several hours. However, given that the King's visit to Hagia Sofia was scheduled for 13:00, the wording "several hours" seems to be much exaggerated. The same evening Atatürk organized a private dinner for his guests at Dolma Bahçe, and made sure that Ismet Pasha was accompanied by his spouse. On the same page *Politika* published another short news received from Anatolian Agency that the dinner lasted until midnight, and that "Dubrovnik" almost immediately sailed

for Greece, after the Queen received flowers both from Kemal Pasha and the governer of Istanbul. Both statesmen expressed a sincere wish for a new meeting. However, destiny had a different design. Aleksandar, the king of Yugoslavia, was assasinated on 9 October 1934 in Marseille by a member of a Bulgarian terrorist organization.

Only four years later, the Yugoslav press was focused on another devastating loss, the ilness and the eventual death of Mustafa Kemal Atatürk. Actually, although probably unrelated to the immediate causes of Atatürk's death, the first mentioning of the deterioration of Mustafa Kemal's health in the Yugoslavian press was dated with 2.12.1923 when *Politika* published a short news that a special medical expert was requested from Berlin to Ankara to take control on Kemal Pasha's treatment, concluding that the health of Kemal Pasha still causes concern.[17]

In the first days of November 1938, headlines with news from Turkey reflected both unfounded hopes, and the bitter reality. On 10.11.1938 *Vreme* and *Pravda* informed shortly that the conditon of Atatürk's health was critical. The official Turkish bulletin of 9th and 10th of November with the detailed medical report including temperature, heart beat and breath, came after fifteen days during which Atatürk's health had been allegedly stabilized. The rapid deterioration of the health was the reason that Celal Bayar, the president of the government was summoned to Ankara.[18] *Politika* offered a bit more extensive information, conveying the last medical report in extenso, including the names of the members of the medical committee, also depicting the atmosphere of utmost anxiety among the common people in Turkey, as well as political and diplomatic traffic in Istanbul and Ankara prepared for bad news.

And the bad news finally came. All capital's newspapers brought them on the first pages. *Politika* on the whole first page, illustrated with the big picture of Atatürk, published a text signed by M. Marković under the headline ”Gazi Kemal Atatürk, the creator of the modern Turkey, died yesterday in Dolma Bahçe Palace.” The article summarizes the last two days in the life of Atatürk, informs on the atmosphere of sorrow in Turkish capital, and the importance of Atatürk, as well as his political and diplomatic legacy. The author adds that the whole Balkans was mourning after the death of the great stateman who was “committed to peace between nations,

[17] **Politika,** 2.12.1923.

[18] **Vreme,** 10.11.1938; **Pravda**, 10.11.1938.

particularly in the Balkans.“ On the same page is also the whole text of the telegraph of condolence to the president of the General Assembly of the Turkish Republic, written by the Yugoslavian regent Duke Pavle, and Milan Stojadinović, the minister of foreign affairs. Next to the preliminary program of the funeral ceremonies in Ankara is also a short news on a suicide attempt of Salih Bozok, a member of the parliament and a personal friend of Atatürk.[19]

Pravda was obviously better informed, following the last two days' communiques, and conveying them in full details. The last one, from 10 November, under the headline: "The Great Leader of the Turkish Republic, Kemal Atatürk, died this morning at 9:08" with a big picture. The extended report on the second page covers the first reactions to the news in Belgrade diplomatic circles. The medical reports from Istanbul were followed in Belgrade with an immense interest and apprehension. The September news about the improvement of Atatürk's health were received both with joy and caution, until the last bulletin of yesterday which made clear that Atatürk can not live longer than couple of days. It seems that the news on Atatürk's death had reached the press of the Yugoslav capital earlier than the Turkish embassy, which received the official confirmation about 11:00 (Belgrade time), ie. two hours later. Before that time a huge crowd of people gathered before the Turkish Embassy in Belgrade waiting for the confirmation in a futile hope that the news were wrong. Finally, the confirmation came, and the flag on the Embassy was lowered. The first to visit the Embassy offering condolences were Hungarian, Greek, Chilean, German, and Romanian diplomats, probably because their embassies were nearby. *Pravda* on the first and second pages brings also two extended unsigned articles on Atatürk, the one entitled "The national struggle of Kemal Atatürk," the other "The life of Kemal Atatürk". The first one offers a chronologal testimonial of Atatürk's life and reforms, in particular his struggle against the representatives of the old elite, quoting, among others, his response to the embittered members of the conservative ulema that "progress will not be obstructed, and the only possible difference is that heads of some of them will not be on their shoulders." *Vreme* also brings on the first page a picture of Atatürk with the main headline of the day: "Death of Kamal Ataturk". It is worth mentioning that *Vreme* was the only Yugoslav paper which regularly spelled Atatürk's name as "Kamal" instead of "Kemal". The news on Atatürk's death share the first page of *Vreme* with the news on the birth of

[19] **Politika,** 11.11.1938.

the Greek princess, healing of the Yugoslavian queen, and the Nazi destruction of the Jewish properties and synagogues. At the foot of the same page there is a short text conveying sorrow following Atatürk's death illustrated with the picture of King Aleksandar and Atatürk during the King's visit to Istanbul in 1933, entitled "The Republic is legacy (the author used Turkish word 'amanet' having the same meaning in Serbo-Croatian) of Kamal Atatürk". On the second page *Vreme* also brings the news on the condolence visit of the minister of foreign affairs Milan Stojadinović to Turkish envoy in Belgrade Ali Haydar Aktay. Another short text on the same page, authored by Đ. Bukilica sees Atatürk's achievements as miracles and him as a lucky man for living long enough to witness the realization of his great project, the immortal institution of Turkish Republic.[20] *Politika* of 12.11.1938 had on its first page a picture of Ismet İnönü, and a long article about him, stressing his words that Turkey will continue on the path laid out by Atatürk. The text also includes some Atatürk's words on the late King Aleksandar and the president of the Yugoslavian parliament Nikola Pašić.[21] The preparation for the funeral were also closely covered by the press reports. *Politika* in its 15 November issue informed that the funeral ceremonies would take place in seven days and that all hotels in Ankara were taken under state control for accomodation of the foreign guests. Politika also conveys the related news from the Turkish press alloting the prominent place to an article from *Cumhuriyet*, written by Salahuddin Cönker (?) on friendship between the King Aleksandar and Kemal Atatürk: "only one eye contact was sufficient to create a sincere friendship." *Pravda* of 13.11 dedicated the whole first page to the death of Atatürk, brings news on the program of the funeral, congratulations of the Yugoslav Regent to İsmet İnönü, and an three pages long unsigned article entitled "On the way of salvation and rebirth of Turkey" in which the author brings generally known details from Atatürk's biography.[22] The same day *Politika* also dedicates the whole first page to the long unsigned article entitled "Turkey is crying over the body of its creator Kemal Atatürk" depicting Istanbul in sorrow with empty streets, closed tavernas and cinema theaters, local radio broadcasting Atatürk's message to the Turkish youth, and people on the streets reading newspapers and crying loudly. The article finishes with quotations from speeches on Atatürk offered by the rector of Istanbul

[20] **Vreme**, 11.11.1938.

[21] **Politika,** 12.11.1938.

[22] **Pravda**, 13.11.1938.

University Cemil Bilsel, army general Tondemir, and journalist Hüseyin Cahit Yalçın. In another short article the readers were informed that Atatürk's mortal remains will be carried from the European to the Asian side of the Bosphorus on the frigate "Yavuz," escorted by a defile of foreign military vessels. The first arrived Soviet destroyer "Moskva," next day followed British Mediterranean fleet leader "Malaya," Greek frigate "Hydra," "French cruiser Émile Bertin," Romanian frigate "Regina Maria," and German school cruiser "Emden." An elite unit of Yugoslav army will travel by train to Ankara to participate in the ceremony. [23]

Among the longer articles published on the Atatürk in the contemporary press of the Kingdom of Yugoslavia three of them distinguish themselves either by their sincerity, or by the personality of their authors. The first among them was entitled "The New Istanbul," published in *Pravda* on occasion of the visit of King Aleksandar to Istanbul in 1933, and written by a prominent Serbian poet Rade Drainac (1899-1943), who worked also as a journalist for several magazines, and a reporter for *Pravda*. After a romantic introduction on history and geography of the old Istanbul, Drainac enthusiastically praises the new Istanbul, and the new Turkey, attributing the merit to the genius of Kemal Atatürk. "Turkey was reformed by the president of the Republic Gazi Kemal Pasha, so profoundly that no trace remained from the old one. A country which used to be a stage of the feudal bigotry, both in political and cultural fields, today, like only few others in Europe, succeeded to get rid of ballast of the past, which was obstructing the life of the people, and making Turkey a land of unthinkable idleness and slackness (the author uses the word “yavašluk“ having roughly the same meaning in Turkish and Serbo-Croatian). Atatürk implemented the reforms resolutely and thoroughly, from the political system to the smallest daily customs of the common people. This could be done only by great men, who could not be discouraged when they work in behalf of advancement of the people and survival of the homeland. Someone could call it a dictatorship, but the dictatorship of Kemal Pasha is a positive one, with all elements of utilitarianism, and Kemal Pasha is the biggest reformer remembered in history of our neighbor. Some people are deafening our ears with fanciful and horrifying stories about Turkey, but all of them are ridiculous and with no ties to reality. What is today on the agenda in Turkey, at least as much as I could see with my own eyes, from human rights to agrarian reforms, and administration, I must confess, makes me delighted. Today Istanbul raised its

[23] **Politika** 13.11.1938.

head, and makes us reflect on the passed centuries and inevitability of change as a leverage of life and creativity.“[24]

The second article, published in *Politika* 13.11.1938, was written by the famous Serbian historian Vasilj Popović (1887-1941). Vasilj Popović studied in Graz and Vienna before being appointed as professor of early modern history at the University of Belgrade. He published mostly on Serbian history and the Eastern Question. Between 1921 and 1922 he was also a member of parliament of the newly established Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (after 1929 Kingdom of Yugoslavia). After German occupation of Yugoslavia, committed suicide in imprisonment at the age of 54. In his page long and well written article entitled "Kemal Atatürk as a historical figure" Popović follows Atatürk's life, from the early childhood until the very end, along the generally known facts, but enhanced with witty remarks and clever conclusions. The author exhibits a profound admiration for Atatürk's military achievements, and political reforms. In addition, knowing that Atatürk himself was of Balkan origin, Popović added some, if not scientifically founded, in any case interesting anthropological observations. ”As the first characteristic of his appearance catching one's eye is vigor and determination articulated in a naturally sharp gaze and a deep wrinkle between his eyes, being the first and basic feature of revolutionary reformers and natural born leaders of the people. All his corporal and spiritual constitution reveals the violent type of a Balkan highlander, in which the poetical zest and the creative fantasy of Turkish and Balkanic atavism meet the genuine organizational practicality of a modern soldier and revolutionary. This type of noble authoritative look is not encountered only among the Muslims of his birthplace Thessaloníki, but in all cities of the Balkans, as result of the Ottoman selection of the most capable boys and prettiest girls from Balkan ethnic background. The external appearance completely matched his inner attributes, virtues, and abilities: diligent, competent and eager for power. Persistent and stubborn. Revolutionary, reformer, and creator. Audacity and ambition in service of high revolutionary, progressive national ideals."[25]

The last article was a rather personal account of author's first encounter with Mustafa Kemal Atatürk, written by Yugoslav Air Force colonel Novica Rakočević (1894-1941). Novica Rakočević entered Military Academy in

[24] **Pravda,** 5.10.1933.

[25] **Politika,** 13.11.1938.

1913, and was among the first ten Yugoslavian air force pilots who received training in France 1915. In later years he was teaching in Military schools, and authored more books on military strategy and tactics. He was killed during the German air attack on Belgrade 6.4.1941. The author recollects his first converstation with Mustafa Kemal Pasha, after being dispatched to Ankara as a military attaché in 1935. It was published by *Politika* on 17.11.1938. Several days upon his arrival to Ankara Rakočević met the first adjutant of Atatürk, major Cemal Bey, and expressed his wish to meet the Turkish president. Cemal Bey informed him that Mustafa Kemal Pasha never received military envoys, but promissed to make an exception on any occasion. On 18 April 1935 Rakočević attended a ball in Ankara where, around midnight appeared Atatürk himself. Atatürk, being on the other side of the hall, beckoned to him. The distance was rather long, and many other people were between the two, so the young military attaché was unsure if Kemal Pasha was adressing exactly him, so he remained on his place. Then Atatürk's adjutant came, saying that the President wanted to see him. Rakočević approached, introduced himself and the two shook hands. In a pleasant conversation, Atatürk explained that he himself used to be military envoy in Sofia, so he knew that there is much do do, and promissed to instruct his subordinates to help Rakočević. I found interesting that Mustafa Kemal started conversation not by offering Rakočević a cigarette, but asking him if he had one. Rakočević did not have, and Atatürk said: ”No problem, I do”, and offered him a cigarette from his pocket case, take another for himself, and lighted the both. The conversation continued in another room with champagne, and company of some diplomats. Rakočević who was later meeting Atatürk in many other occasions, recollects that Atatürk always behaved very sincere and affable, adressing him as ”my dear friend.” To be sure, they communicated in French, and the expression ”mon chere ami” is in French much less intimate than its Serbo-Croatian or Turkish equivalents. Probably the only close Serbian friend of Mustafa Kemal Atatürk was the late King Aleksandar, what Atatürk confirms in his words related by Colonel Rakočević: “My dear friend, you have lost your king, and I have lost my great friend. Nobody knows, my dear friend, how much I cried when I heard for his death, and how big is my pain when I think on him. When I sent that dispatch I wanted to show to the whole world that I have made a commitment with him. I gave him my word, and my word is a commitment

for me, and I guarantee to keep my word, and I am sure that you will keep his word."[26]

Newspapers are doomed for their value which lasts for only one sole day. The truth of yesterday is not the truth of today. Only extraordinary men and women are blessed with the eternal truth, so the news about them published a whole century ago are valid as if they were published today. Mustafa Kemal Atatürk is undoubtedly one of the greatest among them.

[26] **Politika,** 17.11.1938.

LITERATURE AND SOURCES

Kisić, Milica and Branka Bulatović**, Srpska štampa: 1768-1995,** Belgrade 1996.

Politika, daily newspaper, Belgrade (1904-)

Pravda, daily newspaper, Belgrade (1904-1941)

Vreme, daily newspaper, Belgrade (1921-1941)

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KIBRIS'TA TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATI (TMT) ÖNCESİ YERALTI TEŞKİLATLARI: KARA YILAN, VOLKAN VE 9 EYLÜL CEPHESİ İLE İLGİLİ YENİ BİLGİLER

Soyalp TAMÇELİK*

Özet

Bu çalışmada, Kıbrıslı Türklerin EOKA tedhişine karşı nefsi müdafaa hakkını kullanarak Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) öncesi kurduğu yeraltı teşkilatları ele alınmaktadır. Araştırmanın temel amacı, Kıbrıs'ta TMT öncesinde var olan *Kara Yılan*, *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi* adındaki üç yeraltı teşkilatının bilinmeyen yönlerini yerli ve yabancı arşiv belgeleriyle ortaya koymaktır. Araştırmanın önemi, Kıbrıs'la ilgili olarak bugüne kadar ele alınmamış belgeleri ortaya çıkarmak ve adı geçen yeraltı teşkilatlarının özelliklerini, yapısını ve eylemlerini değerlendirerek gün yüzüne çıkarmaktır. Buna göre İngiliz, ABD, KKTC ve GKRY'den elde edilen arşiv ve istihbarat belgelerine göre *Kara Yılan*, *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi* adındaki yeraltı teşkilatlarının kimler tarafından kurulduğu, ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, organizasyon biçimini, eylem tarzını, kullandığı söylemlerini, politika amaçlarını, şiddete tevessül edip etmediklerini, Kıbrıs Türk halkıyla olan ilişkilerini, EOKA'ya ve Rumlara karşı tavırlarını belirlemek hedeflenmiştir.

Çalışmanın temel hipotezi, Kıbrıslı Türkler arasında TMT öncesi mukavemetçi grupların olduğunu, basit yapılı olsa da bir araya gelip örgütlendiklerini, bu konuda Türkiye'den yardım ve destek almadan yaptıklarını, temel amaçlarının Enosis'in gerçekleşmesini engellemek olduğunu, Türklere yapılan saldırılara karşı direnç gösterdiğini ve bunun zamanla TMT'nin kuruluşuna zemin hazırladığını göstermektir.

Bu araştırmada uygulanacak yöntemin kuramsal boyutuna gelince, metin daha çok yapısalcı-fonksiyonalist bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak araştırma, *süreç analizine* uygun bir yöntemle değerlendirilmiştir. Buna göre ele alınan bu araştırma, geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik tarih ikame edilerek kaleme alınmış ve beşerî faaliyetleri kucaklayan bir tarih anlayışıyla kıymetlendirilmiştir.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, soyalp@hotmail.com.

Türk Dış Politikası'nın önemli alanlarından biri olan Kıbrıs Meselesi'nin bilinmeyen bir yönünü aydınlatmak gayesiyle ele alan bu çalışmadan elde edilen sonuca göre TMT öncesi organizasyonların nefsi müdafaa prensibine göre kurulduğu, münferiden ve müştereken kurulan bu organizasyonların ileride TMT'ye dönüştüğü, ilgili yeraltı teşkilatlarının iç yapısı, eylemleri, kuruluş tarihleri eldeki belgelere göre aydınlatıldığı ve bununla birlikte Kıbrıslı Türklerin TMT öncesi teşkilatlanma kültürüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bu tespitten hareketle araştırma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde arşiv ve istihbarat belgelerine dayanarak TMT öncesi *Kara Yılan*, *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi* ele alınmış, ikinci bölümde ise TMT öncesi yeraltı teşkilatlarının yasaklanmasıyla ilgili faaliyetler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kara Yılan, Volkan, 9 Eylül Cephesi ve Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT).

NEW INFORMATION ON UNDERGROUND ORGANIZATIONS BEFORE THE TURKISH RESISTANCE ORGANIZATION (TRO) IN CYPRUS ACCORDING TO ARCHIVE DOCUMENTS: BLACK SNAKE, VOLCANO AND NINTH SEPTEMBER FRONT

Abstract

In this study, underground organizations established by Turkish Cypriots prior to the Turkish Resistance Organization (TRO/TMT) by exercising their right to self-defense against EOKA terrorism are examined. The main aim of the research is to shed light on the unknown aspects of three underground organizations existing in Cyprus before the TRO, namely *Black Snake, Volcano*, and *Ninth September Front*, through local and foreign archival documents. The significance of the research lies in uncovering previously unexplored documents related to Cyprus and bringing to light the characteristics, structure, and actions of the mentioned underground organizations. Based on archival and intelligence documents obtained from the UK, USA, TRNC, and the Republic of Cyprus, it has been possible to determine the founders, emergence time and location, organizational structure, modus operandi, rhetoric, political objectives, resort to violence, relations with the Turkish Cypriot people, and attitudes towards EOKA and Greeks of the underground organizations named *Black Snake, Volcano*, and *Ninth September Front*.

The basic hypothesis of the study aims to demonstrate the existence of pre-TRO resistance groups among Turkish Cypriots, their simple yet organized nature, their efforts without assistance and support from Turkey, their primary objective of preventing Enosis, their resistance against attacks on Turks, and how this eventually paved the way for the establishment of TRO.

Regarding the theoretical dimension of the methodology to be applied in this research, the text has been approached mainly from a structural-functional perspective. However, the study has been evaluated with a method suitable for process analysis. Accordingly, instead of traditional narrative history, this research has been written predominantly with an analytical historical approach and valued with a historical understanding that embraces human activities.

Based on the results obtained from this study, which aims to shed light on an unknown aspect of the Cyprus Issue, an important area of Turkish

Foreign Policy, it can be concluded that the pre-TRO organizations were established based on the principle of self-defense, and these individually and collectively established organizations eventually transformed into TRO. The internal structure, actions, and establishment dates of the relevant underground organizations have been clarified based on the available documents, and it has been determined that Turkish Cypriots had a culture of organizational formation prior to TRO.

Based on this finding, the research consists of two sections. The first section examines the pre-TMT *Black Snake*, *Volcano*, and *Ninth September Front* based on archival and intelligence documents, while the second section evaluates the activities related to the prohibition of pre-TMT underground organizations.

Keywords: Black Snake, Volcano, 9 September Front and Turkish Resistance Organization (TRO)

GİRİŞ

Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumları arasında çatışmaya neden olan ve iki toplumun ayrışmasıyla sonuçlanan olgunun altında farklı nedenler aramak mümkündür. Bu ayrılığı; kimileri ulusalcılığın gelişmesine, kimileri dekolonizasyon sürecinin yaşanmasına, kimileri de bağımsızlık hareketlerinin ivme kazanmasına dayandırmaktadırlar. Ancak bu unsurların hiçbiri, ayrılığın temel nedenlerinin tam olarak bilinmesine imkân sağlamamaktadır.

Yukarıda ifade edilen görüşlerin hemen hepsinin haklı yönleri olsa da eleştirilecek pek çok yönü vardır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni unsurlar, kolonyal toplumları sömürge yönetimlerinden ayırdığı doğrudur. Bu açıdan bakıldığında anti-kolonyalist çabaların Kıbrıs'ta cereyan ettiği görülmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası toplumda ortaya çıkan bu akım, Kıbrıs'a da yansıdığı; ancak farklı bir şekilde tezahür ettiği açıktır. Rumların EOKA çatısı altında başlattığı şiddet eylemlerini, bağımsızlık hareketleri ya da bağımsızlığa giden yolda yapılan uğraş şeklinde değerlendirmemek gerekmektedir. Zira Rumlar, Ada'nın sömürge yönetiminden kurtarmayı tali amaç, Yunanistan'la birleşmesi (Enosis) ise ana amaç olarak tanımlamışlar ve Ada'nın mülkiyetinin Büyük Britanya'dan Yunanistan'a geçmesi şeklinde formülize etmişlerdir. Buna göre Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (EOKA)'un[1] şiddet eylemlerini, Ada'nın sömürge rejiminden kurtararak bağımsızlık mücadelesi veren veya devlet kurmayı hedefleyen faaliyetler biçiminde anlamlandırmak daha doğru olacaktır.

Kıbrıslı Türklerse Rumların silahlı saldırılarına genel olarak 'karşı durma' eylemiyle cevap vermişlerdir. Buna göre EOKA'nın 1955'ten itibaren İngiliz yönetimine karşı başlattığı şiddet hareketinden zarar görmeye başlayınca Türk toplumu, Ada üzerindeki haklarını gösterebilmek için önce toplumsal olarak varlığını korunmak ve haklarını savunmak amacıyla silahlı örgütlenmeye önem vermişlerdir.

Kıbrıs Türk toplumunun Türk Mukavemet Teşkilatı'ndan (TMT) önce başlattığı eylem tarzı genel olarak 'karşıtlık ilişkisinden' doğuştur. EOKA'nın aksiyoner eylemlerine karşı, TMT öncesi nüvelerin reaksiyoner olarak cevap verdiği ve orantılı güç kullanamadığı görülmüştür. EOKA'nın

[1] EOKA, Yunanca "Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών" kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Yunanistan'ın Kıbrıslı Rumlarla kurduğu bu örgüt, "*Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü*" manasında gelmektedir.

tedhiş eylemlerinin siyasal ideolojisi Yunan ulusalcılığı, Türk düşmanlığı, anti-komünizm ve irredantizm şeklindeyken, TMT öncesi nüvelerin temel ideolojisi Türk toplumunun haklarını savunmak, Türk kimliğini korumak, Enosis'i engellemek ve Türkiye'nin Kıbrıs'la yakından ilgilenmesini sağlamak şeklindedir. Bu yüzden TMT öncesi nüvelerin uluslararası hukuktan istifade ederek, nefsi müdafaa hakkını temel olarak kullandığı görülmüştür.

Bu sebeple ele alınan bu çalışma, Kıbrıs'ta TMT öncesi bilinmeyen yeraltı teşkilatlarının yönlerini, ortaya koyduğu eylemlerin doktrinel boyutunu, kuramsal yapısını, ideolojik değerlerini ve siyasal kültürünü ele alma iddiasındadır. Bu şiarla TMT öncesi nüvelerin mensuplarıyla muhtelif zamanlarda yapılan mülakatlardan ve ilgili kişilerin özel arşivlerinden istifade edilmiştir. Pek tabiî ki TMT öncesi nüvelerin mensuplarına tamamıyla ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak adının açıklanmasını istemeyen pek çok mukavemetçiyle yapılan mülakatlardan derlenen bilgilerin doğruluğu arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerle kontrol edilmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Buna göre çalışmanın konusu, Kıbrıslı Türklerin EOKA tedhişi karşısında meşru müdafaa hakkını kullanması ve TMT öncesi kurduğu yeraltı teşkilatlarıyla ilgilidir. Araştırmanın temel amacı Kıbrıs'ta TMT öncesinde var olan *Kara Yılan*, *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi*'yle ilgili 3 yeraltı teşkilatının bilinmeyen özelliklerini, yapısını ve eylemlerini yerli ve yabancı arşiv belgeleriyle ortaya koymaktır. Araştırmanın önemi, bu konuyla ilgili bugüne kadar ele alınmamış belgeleri ortaya çıkarmak ve adı geçen yeraltı teşkilatlarının özelliklerini, yapısını ve eylemlerini değerlendirmektir. Buna göre İngiliz, ABD, KKTC ve GKRY (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi)'den elde edilen arşiv ve istihbarat belgelerine dayanarak *Kara Yılan*, *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi*'ni kimlerin kurduğu, ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, organizasyon biçimi, eylem tarzı, kullandığı söylemler, politika amaçları, şiddete tevessül edip etmediği, Kıbrıs Türk halkıyla olan ilişkileri, EOKA'ya ve Rumlara karşı tavırları belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın ana sorunsalı; Kıbrıslı Türklerin TMT öncesi dönemde güvenlik kaygısı duyup duymadığının, yeraltı teşkilat yapılarıyla nüveleşip nüveleşmediğinin ve bu yapılar aracılığıyla TMT'ye geçiş dönemine zemin hazırlayıp hazırlamadığının belirlenmesidir.

Çalışmanın temel hipotezi, Kıbrıslı Türkler arasında TMT öncesi mukavemetçi grupların olduğu, basit yapılı olsa da bir araya gelip örgütlendiği, bu konuda Türkiye'den yardım almadan yapıldığı, temel

amaçlarının Enosis'i engellemek olduğu, Türklere yapılan saldırılara karşı direnç gösterdiği ve zamanla TMT'nin kuruluşuna zemin hazırladığı tezine dayanmaktadır.

Bu araştırmada uygulanacak yöntemin kuramsal boyutuna gelince, metin daha çok yapısalcı ve foksiyonalist bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak araştırma, süreç analizine uygun bir yöntemle değerlendirilmiştir. Geleneksel hadise naklinin yerine, analitik tarih ikame edilen bu çalışmada, birincil arşiv kaynaklarından elde edilen bilgilerle betimlenmiş ve yapısalcı yöntemlere dayanılarak analiz yapılmıştır. Buna göre araştırmanın evreni, TMT öncesi dönemle ilgili ve sınırlıdır.

Nitel araştırma usullerinden biri olan doküman analizi yönteminin uygulandığı bu çalışmada, Türkçe ve İngilizce basılı eserler haricinde İngiliz, GKRY, ABD ve KKTC'deki özel arşiv belgelerinden istifade edilmiştir. Buna göre çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde arşiv ve istihbarat belgelerine dayanarak TMT öncesi *Kara Yılan*, *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi* ele alınmış, ikinci bölümde ise TMT öncesi yeraltı teşkilatlarının yasaklanmasıyla ilgili faaliyetler değerlendirilmiştir.

1. Arşiv ve İstihbarat Belgelerine Göre TMT Öncesi Yeraltı Teşkilatları: Kara Yılan, Volkan ve 9 Eylül Cephesi

Kıbrıslı Türkler arasında kurulan üç yeraltı teşkilatı, TMT'den önce var olan, mahalli ve mütecanis örgütler olarak bilinmektedir. Bugüne kadar bu teşkilatlar hakkında yeterli bilgiye sahip olunmuş değildir. Bunlarla ilgili bilgileri İngiliz arşivinden ve istihbarat belgelerinden elde etmek mümkün olmuştur. TMT öncesi yeraltı teşkilatları incelenirken, İngiliz sömürge yönetimine bağlı Kıbrıs İstihbarat Komitesi (CIC)'nin[2] Lefkoşa'daki merkezî teşkilatının hazırladığı belgelere ulaşılmıştır. CIC'in 22 Nisan 1958 tarihli ve 47 numaralı belgesinde TMT'nin yasaklanması veya yasa dışı ilan edilebilmesiyle ilgili karar alınacağı sırada konuya ilişkin istihbaratın gerekliliğine işaret edilmiş ve TMT öncesi örgütlere temas edildiği görülmüştür.[3]

1.1. Kara Yılan: CIC tarafından hazırlanan ve "*Gizli*" damgalı olan 47 numaralı belgeye sadece mahdut sayıda kişinin erişimine izin verilmiştir. Üstelik diğer makamların veya kişilerin bu belgeye erişebilmesi için CIC'ten

[2] Belgede "*Cyprus Intelligence Committee*" olarak geçmektedir. Bundan sonra "*CIC*" denecektir.

[3] Foreign and Commonwealth Office (FCO) 141/4232, File No.X.145, "Proscription of T.M.T. (Turkish Resistance Organisation) 1957-1959, Top Secret", No.X.145, 22.04.1958, s. 36. Bundan sonra "*FCO 141/4232*" denecektir.

görüş alınması da şarta bağlanmıştır.[4] Dolayısıyla bu belgenin önemine binaen içeriğine ulaşılması sınırlı tutulduğu görülmüştür.

Belgenin giriş bölümünde EOKA'nın terör faaliyetlerine başlamasına müteakiben Kıbrıslı Türklerin de karşı faaliyete bulunduğundan söz edilmektedir. Belgede, Türklerin kendilerini koruyabilmek için "*Kara Yılan*"[5] adında bir teşkilat kurduklarından bahisle ilk teşkilatın bu olduğu değerlendirilmektedir. Buna göre *X.145* numaralı dosyada *Kara Yılan* adı, sadece 3 belgede geçmektedir. İlk belge 26 Mayıs 1958,[6] ikinci belge 10 Haziran 1958[7] ve üçüncü belge ise 27 Temmuz 1958[8] tarihlidir. Her üç belge de TMT öncesi teşkilatlanmalara ait bilgiler bulunurken, *Kara Yılan* adı ilk kez burada zikredilmiştir. Bu bağlamda Kıbrıslı Türklerin kurduğu en eski, hatta ilk teşkilatın *Kara Yılan* olduğu anlaşılmaktadır.[9]

İlgili dosyada adı geçen teşkilat hakkında daha fazla bilgi bulunmadığı görülse de *Kara Yılan* adındaki teşkilatın EOKA'nın kurulduğu 1 Nisan 1955 tarihinden sonra, CIC'in istihbarat raporlarına ilk kez girdiği 22 Ağustos 1956 tarihinden önce kurulmuş olabileceğini göstermektedir. *Kara Yılan*'ın kuruluş tarihiyle ilgili görüşü, CIC'in 22 Ağustos 1956 tarihli ve CIC/5/502 numaralı belgesine dayandırmak mümkündür.[10] Bahse konu belgede *Kara Yılan* adının geçmesi, bu Teşkilat'ın daha önceki tarihlerde de var olduğunu göstermekte, ancak tam olarak hangi tarihte kurulduğunu belirtmemektedir. Buna göre *Kara Yılan*'ın, EOKA'ın kurulduğu 1 Nisan 1955'ten hemen sonra veya en erken Mayıs 1955 ile en geç Temmuz-Ağustos 1956 arasında kurulduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak bir başka arşiv belgesinde ise *Kara Yılan*'dan söz edildiği ve bu belgede 15 ile 16 Mayıs 1955 tarihlerinin geçtiği görülmektedir. Colonial Office (CO) arşiv belgelerine istinaden *Kara*

---

[4] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36.

[5] Belgede, "*Kara Yılan*" adı Türkçe olarak yazılmış olup, ardından "*Black Snake*" şeklinde ifade edilmiştir. Bunun için bkz… FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36; FCO 141/4232, a.g.b., "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38 ve FCO 141/4232, a.g.b., "Memorandum: Proscription of Turkish Resistance Organisation", 28.05.1958, s.42. Ancak bazı belgelerde "*Yara Yilan*" olarak da ifade edildiği görülmüştür. Bunun için bkz… FCO 141/4232, a.g.b., "The Turkish Resistance Movements, TMT", 15.07.1958, s.86.

[6] FCO 141/4232, a.g.b., 26.05.1958, s.38.

[7] FCO 141/4232, a.g.b., 10.06.1958, s.47.

[8] FCO 141/4232, a.g.b., No.85'e Ek, 10.06.1958, s.85.

[9] İlgili arşiv dosyasında *Kara Yılan* adı ilk kez 26 Mayıs 1958 tarihinde geçmektedir. Bunun için bkz… FCO 141/4232, a.g.b., "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38.

[10] FCO 141/4232, a.g.b., 28.05.1958, s.39.

Yılan'ın varlığından söz edildiği, Teşkilat'ın EOKA'ya karşı mücadele etmek için Kıbrıslı Türkleri davet ettiği, bildiriler yayımladığı ve bu bildirileri Ada'nın birkaç kasabasında dağıttığı ifade edilmiştir.[11] Buna göre *Kara Yılan* adlı teşkilatın en erken 1955 yılının 15-16 Mayıs'ından önce kurulmuş olabileceğini göstermektedir.

Bu tarihler dikkate alınırsa *Kara Yılan*'ın faaliyetleri, en fazla 14-15 ay gibi bir süreye tekabül ettiği veya sürdürmüş olabileceği değerlendirilmektedir. İstihbarat belgelerinde *Kara Yılan*'ın yerini *Volkan*'ın almış olması ve bu Teşkilat'ın kuruluş tarihinin en az Nisan 1956'ya kadar geriye çekilebilecek olması, *Kara Yılan*'la ilgili ifade edilen 22 Ağustos 1958 tarihini ister istemez Nisan 1956'ya kadar çekilebileceğini göstermektedir. Buna göre *Kara Yılan*'ın faaliyet süresi 4 ay daha kısalarak, en fazla 10-11 ayla sınırlandırılması mümkün olabilecektir. Ancak bu Teşkilat'ın faaliyetlerini bu kadar dahi sürdürmediği tahmin edilmektedir.

İlgili arşiv belgelerinde bundan başka bir verinin bulunmaması *Kara Yılan*'ın muhtemelen Lefkoşa'da kurulduğunu, daha çok Türk mahallelerinde görev yaptığını, Ada'nın tamamına nüfuz edemediğini, gerekli maddî ve lojistik güce sahip olmadığını, kısa ömürlü olduğunu ve güçlü bir organizasyon olmadığını göstermektedir.

1.2. Volkan: İngiliz arşiv belgelerinde *Kara Yılan*'dan sonra "*Volkan*" adında yeni bir teşkilatın kurulduğu, "*kısa bir sürede onun yerini aldığı*" ve *Volkan*'ın temel amacının Kıbrıslı Türkleri EOKA "*saldırılarına karşı*" korumak olduğu belirtilmiştir.[12] Belgelerden hareketle *Volkan*'ın, tıpkı *Kara Yılan*'da olduğu gibi savunma nitelikli bir teşkilat olduğu ve Ada Türklerini korumak için kurulduğu anlaşılmaktadır.[13] Lefkoşa'nın tanınmış marangozlarından Şakir Özel'in liderliğini yaptığı, ancak her aşamasında Dr. Küçük'e karşı sorumlu olduğu *Volkan*'da, onun kadar çaba harcayan Selçuk Osman ve Kemal Mişon'un da adı geçtiği bilinmektedir.

Volkan'ın mottosu, "*Var Olmak Lâzımsa Kan Akıtmamak Niye*"[14] şeklinde betimlenmiştir. Bir yönüyle *Volkan*, TMT'nin embriyonik hâli gibidir. *Volkan* damgalı belgelerde, sol başta "*VOLKAN*" adının büyük

[11] Colonial Office (CO) 926/413, No.46, "Cyprus Police Headquarters", 16.05.1955, s.1. Bundan sonra "*CO*" denecektir.

[12] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36.

[13] FCO 141/4232, a.g.b., "The Turkish Resistance Movements, TMT", 15.07.1958, s.86.

[14] Bu mottonun ilk harfleri kullanılarak "*Volkan*" kelimesi üretilmiş ve teşkilatın adı bu minvalde tasvir edilmiştir.

harflerle yazıldığı, hemen altına ele aldığı konuyla ilgili başlık koyduğu, "*Teşkilatımız Aşağıdaki Pek Mühim Noktalara Halkımızın Nazırı Dikkatini Çekeriz*",[15] "*İhtar*"[16] veya "*Korkmuyoruz*"[17] şeklinde adlandırdığı, metnin sonunda ise "*Başkan Alparslan/Başkan Alp Arslan*"[18] veyahut sadece "*Volkan*"[19] olarak rumuz yazıldığı görülmüştür. *Volkan*'ın 4 Nisan 1957 tarihli bildirisinde olduğu gibi "*birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için(dir)*"[20] sözüyle metne son verildiği olmuştur.

Volkan'ın kuruluş tarihi meselesine gelince, bu konu hakkında *Kara Yılan*'da olduğu gibi kesin bir tarihe rastlamak mümkün olmamıştır. Kaldı ki bugüne kadar *Volkan*'ın kuruluş tarihiyle ilgili herhangi bir tespit de yapılmamıştır. Ancak arşiv belgelerinden hareketle *Volkan*'ın takribi kuruluş tarihini belirlemek mümkün olabilmiştir. Buna göre *Volkan*'ın 18 Ocak 1957 tarihli istihbarat belgesinde adının ilk kez geçtiği ve bundan hareketle Teşkilat'ın bu tarihten önce kurulmuş olabileceği anlaşılmaktadır.[21] Ancak eldeki diğer istihbarat belgelerine göre sömürge yönetiminin polis teşkilatındaki Türklerin EOKA tarafından Nisan 1956'da öldürülmeleri üzerine meydana gelen ayaklanmaların ve kundaklamaların başlıca azmettirici olarak değerlendirilmesi sebebiyle *Volkan*'ın kuruluş tarihini en az Nisan 1956'ya kadar, hatta biraz daha geriye götürmek mümkündür. Buna göre *Volkan*'ın, en erken Nisan 1956 ile en geç Ocak 1957 arasında kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihler dikkate alınırsa *Volkan*'ın faaliyetleri en fazla 15-16 ay sürdüğü tahmin edilmektedir. Zira *9 Eylül Cephesi*'nin *Volkan*'dan sonra kurulması ve bu Teşkilat'ın ilk bildirisini 14 Ağustos 1957 tarihinde yayımlamış olması,[22] *Volkan*'ın faaliyetlerini en fazla Temmuz-

---

[15] "Volkan: Teşkilatımız, Aşağıdaki Pek Mühim Noktalara, Halkımızın Nazarı Dikkatini Çekeriz", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια TMT Και VOLKAN EOKA20/1, 04.04.1957. Bundan sonra "*Volkan, TMT Και VOLKAN EOKA20/1, 04.04.1957*" denecektir. Ayrıca bu belgelerin temini için Mustafa Kemal Kasapoğlu'nun gayretleri için teşekkür ediyorum.

[16] "İhtar", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια TMT Και VOLKAN EOKA20/2, ty. Bundan sonra "*İhtar, TMT Και VOLKAN EOKA20/2, ty*" denecektir.

[17] "Korkmuyoruz", TMT Και VOLKAN EOKA20/3, ty.

[18] "Volkan", TMT Και VOLKAN EOKA20/1, 04.04.1957 ve "İhtar", TMT Και VOLKAN EOKA20/2, ty.

[19] "Korkmuyoruz", TMT Και VOLKAN EOKA20/3, ty.

[20] "Volkan", TMT Και VOLKAN EOKA20/1, 04.04.1957.

[21] Belgede; "*The Turkish Organisation Volkan*" olarak yazılmış olup, ardından "*Volcano*" şeklinde ifade edilmiştir. Buna göre Teşkilat'ın adı "*Kıbrıs Türkleri Teşkilatı Volkan*" olarak tanımlanmıştır. Bunun için bkz… FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36.

[22] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36.

Ağustos 1957'ye kadar sürdürmüş olabileceğini göstermektedir. Buna göre *Volkan*'ın faaliyetleri Nisan 1956'tan itibaren alınırsa en çok 15-16 ay, Ocak 1957'den itibaren alınırsa en az 6-7 ay gibi bir süre sürdürmüş olabileceği değerlendirilmektedir. Ancak bu durum İngiliz ve GKRY arşivlerinde bulunan belgelere göre daha farklı bir tarihlendirme yapmayı gerektirmiştir. Örneğin *Volkan*'la ilgili tespit edilen ve "Kıbrıs Cumhuriyeti Adalet ve Kamu Düzeni Bakanlığı Devlet Arşivi"ne bulunan bir belgeye göre "*Teşkilatımız, Aşağıdaki Pek Mühim Noktalara, Halkımızın Nazarı Dikkatini Çekeriz*" başlığını taşımaktadır.[23] İlgili arşivde "*EOKA Broşürleri: Türkçe TMT ve Volkan Bildirileri*" adını taşıyan dosyada *Volkan*'a ait 3 belgenin bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre *Volkan*'a ait ilk belgenin 4 Nisan 1957 tarihli olduğu görülmekte[24] ve *Volkan*'ın TMT'ye dönüşmesiyle ilgili geçen sürenin halef-selef ilişkisiyle uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Buna karşın *Volkan*'ın kuruluş tarihi ile ilgili bilgiyi, Amerikan Merkezî İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency/CIA)'nın belgeleri arasında görmek mümkündür. CIA'nın "*Information from Foreign Documents or Radio Broadcasts*" belgesinde *Volkan*'la ilgili ilk bildirinin 15 Nisan 1956 tarihinde ve *Albay Fethi* rumuzuyla yayımlandığı anlaşılmaktadır.[25] *Volkan*, yayımladığı bildiride Teşkilat'ın adının halka açık yerlerde kullanmamasını istemiş, ardından da kamuoyunu bilgilendirerek "*yakında toplumsal çatışmaların başlayacağını*" belirtmiştir. Bildirinin devamında "*Volkan hakkında bilerek veya gösteriş amaçlı bilgi vermeye cüret edenler, köpek gibi vurularak cezalandırılacağı, İngiliz sevdalısı sömürgeci uşaklara Türk değil, hain muamelesi yapılacağı ve görevlerine ihanet derecesinde hareket eden polislerin [ise] cezalandırılacağı*"[26] belirtilmiştir. Bu belgeden de anlaşılmaktadır ki, *Volkan*'ın 15 Nisan'da yayımlandığı ilk bildirisinden kısa bir süre önce kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Yukarıdaki bilgilerin hilafına *Volkan* ile ilgili farklı bilgilere de ulaşmak mümkün olmuştur. Kıbrıs'taki sömürge idaresine bağlı istihbarat birimlerinin raporlarında *Volkan*'ın EOKA karşıtı bir örgüt olduğu, Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliğini korumak için kurulduğu ve bu amaçla silah

---

[23] Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια TMT Και VOLKAN EOKA20/1-12, Λευκωσία, 2002, s.2, http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/BE1759305D07527FC2258059002328CA/$file/%CE%95%CE%9F%CE%9A%CE%9120%201-12.pdf, (Erişim tarihi: 13.11.2022).

[24] a.g.b.

[25] The National Archives of the United States (NAUS), Digital Archive of the CIA, "Information from Foreign Documents or Radio Broadcasts", D455107, 15.04.1956, s.1. Bundan sonra "*NAUS*" denecektir.

[26] NAUS, a.g.b., D455107, 15.04.1956, s.1.

toplamaya çalıştığı belirtilmiştir.[27] İngiliz istihbarat birimlerinin Ağustos ayının ikinci yarısında (1955) böylesi bir faaliyeti rapor etmesine rağmen bu Teşkilat'ın adını zikretmemesi ilginçtir. EOKA'nın 1955 Nisanında faaliyete geçmesi üzerine Türkler arasında küçük nüvelerin oluşabileceği ve bu amaçla silah toplayabileceği değerlendirilecek olursa, bu teşkilatın *Volkan* öncesi yapılanmalardan biri olan *Kara Yılan*'ın olabileceğini akla getirmektedir. Ancak bu Teşkilat'ın yine de *Volkan* olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira Türk kaynaklarına göre ilgili zaman dilimiyle uyumlu olması hasebiyle bu Teşkilat'ın *Volkan* olabileceği değerlendirilmektedir.

İngiliz istihbarat belgelerine göre *Volkan* ile ilgili ilk bilginin 1955 Ağustosunun ikinci yarısından itibaren görülmesi, ardından 3 Eylül, 20 Eylül, 15 Ekim, 21 Ekim, 21 Kasım, 1 ve 8 Aralık 1955'ten, en sonunda 9 Ocak 1956 ile 18 Ocak 1957 tarihlerinden söz edilmesi,[28] *Volkan*'ın CIA'nın 15 Nisan 1956 tarihli ilk bildirisinden de önce kurulmuş olabileceğini göstermektedir.

İngiliz istihbarat belgelerine göre *Volkan*'ın ilan ettiği bildirilerin tamamında hedef kitlenin Kıbrıs Türk gençliği olduğu görülmekte, üye sayısının ise çelişkili olmakla birlikte 200 ila 5.000 arasında olduğu gösterilmektedir.[29] *Volkan*'ın Ada'nın tamamına nüfus edemediği, belirli merkezlerin dışında eylem yapamadığı, büyük ve ses getirici faaliyetlerde bulunamadığı göz önüne alınırsa bu Teşkilat'a mensup olanların sayısının bu kadar çok olamayacağı, dolayısıyla istihbarat belgesinde ifade edilen rakamların abartılı olduğu değerlendirilmektedir.

İngiliz istihbarat belgelerinde *Volkan* ile ilgili değerlendirme yapılırken, "*gevşek nitelikli bir birlikten*" söz edilmektedir.[30] CIC belgelerine göre *Volkan*'ın kurumsal bir örgütten ziyade Helen milliyetçiliğine ve terörüne karşı Türk toplumunu koruyan ve onun adına direniş faaliyetinde bulunan bir teşkilat olarak tanımlanmıştır.[31] Bu tanımlamadan hareketle denebilir ki, bu

---

[27] Foreign Office (FO) 371/117659/CIC(55)17(Final), No.16/55, "Special Branch Fortnightly Intelligence Report for the Second Half of Aug 1955", 03.09.1955, s.1.

[28] FCO 141/3678, "Commissioner of Police to Hon. Colonial Secretary", 15.10.1955, s.1; FCO 141/3678, "Commissioner of Police to Administrative Secretary", 21.10.1955, s.1; FCO 141/3678, "Commissioner of Police to Chief of Staff to Her Majesty's Government (COSHEG)", 21.11.1955; 01.12.1955 ve 08.12.1955, s.1; FCO 141/4408, "Commissioner of Police to COSHEG", 09.01.1956, s.1; FCO 141/3840, CIC(57), "The Turkish Cypriot Organisation, Volkan", 18.01.1957, s.1.

[29] FCO 141/3678, "Commissioner of Police to Hon. Colonial Secretary", 15.10.1955, s.1.

[30] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36.

[31] FO 371/117659/CIC(55)17(Final), No.16/55, "Special Branch Fortnightly Intelligence Report for the Second Half of Aug 1955", 03.09.1955, s.1.

dönemden EOKA'nın birçok üyesinin teröre ve cinayete karıştığı gerekçesiyle hapse atıldığı veya idam edildiği bir dönemde İngiliz makamlarının *Volkan*'ın az sayıdaki mensubunu yargılaması veya hiçbir üyesini idam etmemesi bu görüş destekler niteliktedir. Ancak *Volkan*'ın, EOKA'nın yaptığı gibi terör faaliyetlerine bulaşmaması, onunla mukayese edilemeyecek kadar küçük bir örgüt olması ve kapasitesinin yeterli olmaması, EOKA militanlarının karşılaştığı muameleyle karşılamamasına neden olmuştur.

Bütün bunlardan sonra *Volkan*'ın kuruluş tarihini en erken 1955 Ağustosunun ikinci yarısına kadar geriye çekilebileceğini göstermektedir. 15 Ağustos ile 30 Ağustos 1955 tarihleri arasında kurulmuş olması muhtemel olan *Volkan*'ın faaliyetleri, en fazla 23-24 ay gibi bir süreye denk geldiği tahmin edilmektedir. Zira *9 Eylül Cephesi*'nin *Volkan*'dan sonra kurulması ve adı geçen Teşkilat'ın ilk bildirisini 14 Ağustos 1957 tarihinde yayımlamış olması,[32] *Volkan*'ın faaliyetlerini en fazla Temmuz-Ağustos 1957'ye kadar sürdürdüğünü göstermektedir. Buna göre *Volkan*'ın faaliyetleri Ağustos 1955'ten itibaren ele alınırsa, en fazla 23-24 ay gibi bir süre devam etmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Genel olarak *Volkan*'ın, EOKA'ya karşı duyduğu olumsuz hisler en üst düzeydedir. Olumsuz hislerini sembolleştirme başarısı göstermesine rağmen *Volkan*, gücünü askerî kapasiteyle ikame edebilmiş değildir. İnsan kaynaklarını, askerî gücünü ve maddî varlıklarını istenilen düzeye ulaştıramayan ve bu nedenle örgütsel yapısı *gevşek nitelikli* olarak değerlendirilen *Volkan*'ın, Kıbrıslı Türklerin arzuladığı EOKA dengi bir yapılanmaya dönüştüğü iddia edilemez. Örneğin konuyla ilgili bir başka belgede *Volkan*'ın iyi örgütlenmediği ya da EOKA'yla mukayese edilebilecek kadar büyük olmadığı açıkça belirtilmiştir.[33] Türkiye'nin Lefkoşa Konsolosu Kemal Girgin de aynı fikirdedir. Girgin, Lefkoşa'da bir grup gencin *Volkan* adında bir teşkilat kurduğunu, ancak eylemlerinin dikkate değer olmadığını, faaliyetlerinin sembolik düzeyde kaldığını ve üyelerinin ise amatör kişilerden oluştuğunu belirtmiştir.[34] Dönemin arşiv belgelerine göreyse *Volkan*'ın ateşli silahlara sahip olması ve bünyesinde kararlı Türk gençlerinin bulunması sebebiyle bu zafiyetini kısa sürede

[32] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36.

[33] FCO 141/4232, a.g.b., "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38.

[34] Kemal Girgin, **Dünyanın Dört Bucağı-Bir Diplomatın Anıları (1957-1997)**, Milliyet Yay., İstanbul, 1998, s.151.

giderebileceği değerlendirilmiştir.[35] Bir yönüyle *Volkan*'ın Ada'daki insan kaynağına güvendiği ve işlevsel boyut kazanabileceği düşünülmektedir.

Volkan'ın temel faaliyetleri, Kıbrıslı Türklerin maruz kaldığı şiddet eylemlerine karşı *misillemede* bulunmak ve birtakım *tehdit eylemlerinden* oluşmaktadır. *Volkan*'ın EOKA'ya karşı eylem tarzı, daha çok bildiriler ve sloganlar şeklinde olmuş, buna göre propaganda bir araç olarak kullanılmıştır. Buna göre ilk bildirilerden itibaren EOKA'nın öldürdüğü her Türk'e karşılık 4 Rum'un öldürüleceğini işaret eden *Volkan*'ın tehdit edici yönünün güçlü olduğu kuşkusuzdur.[36] 1956 yılından itibaren tehditlerini hayata geçirmeye çalışan *Volkan*, birtakım eylemlerle kendini görünür kılmaya çalışmıştır. Bu sebeple *Volkan*, 1956 Nisan'ında polis memuru bir Kıbrıslı Türk'ün öldürülmesine karşılık misillemede bulunmuş ve bir Rum'u yaralamıştır. Akabinde Temmuz ayında toplumlararası çatışmalarda başrol oynayan Larnakalı bir Rum'a saldırıda bulunmuş, protesto yürüyüşü düzenleyerek halkı heyecana getirmiş, 1956 Noel'inde Lefkoşa'daki Rum mallarına bombalı saldırılar düzenlemiş ve EOKA saldırılarına karşı misillemede bulunarak varlığını tescil ettirtmeye çalışmıştır. Mart 1957'deki EOKA'nın ilan ettiği ateşkesin ardından *Volkan*, bildirilerinde hakarete ve tehdide varan mesajlarda bulunmuş olsa da şiddete tevessül etmemiştir.[37] *Volkan*'ın yayımladığı 28 Kasım 1956 tarihli belgede EOKA'nın *Volkan*'ı itham ettiği ve "*tedhişçilik[le]*" suçladığı belirtilmiştir. *Volkan* ise bu ithamı kabul etmeyerek açık bir dille reddettiğini açıklamıştır.[38]

İngiliz istihbarat kaynaklarına göre *Volkan*'ın yaptığı propaganda basit, yavan ve zaman zaman kötü yazılmış metinlerden oluşmaktadır. Belgelerin orijinaline bakıldığında EOKA'yı ve Rum destekçilerini aşağılama, küçümseme, ötekileştirme şeklinde bir dil kullanıldığı,[39] Türkiye'yi, Türklüğü, Kıbrıs Türk liderliğini ise yüceltme, değer verme, haklılığını gösterme eğiliminde olduğu görülmüştür. Buna karşın *Volkan*'ın tehditleri, genel hatlarıyla abartılı, uygulamadan uzak ve söylemden öteye geçebilmiş

[35] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36; FCO 141/4232, a.g.b., "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38 ve FCO 141/4232, a.g.b., "Memorandum: Proscription of Turkish Resistance Organisation", 28.05.1958, s.42.

[36] FCO 141/3678, "Commissioner of Police to Hon. Colonial Secretary", 23.08.1955, s.1.

[37] a.g.b., s.1; CO 926/209, "Weston to Reddaway", 02.07.1956, s.1; CO 926/419, "Harding to Colonial Office", 26-27.12.1956, s.1; FCO 141/3840, CIC(57), "The Turkish Cypriot Organisation, Volkan", 18.01.1957, s.1; FCO 141/3840, No.ST/1028/1/11, "Special Branch, Volkan", 20.07.1957, s.1.

[38] "İhtar", TMT Και VOLKAN EOKA20/2, ty.

[39] "Korkmuyoruz", TMT Και VOLKAN EOKA20/3, ty.

değildir.[40] *Volkan*'ın 28 Kasım 1956'da EOKA'nın bildirisine cevaben yaptığı açıklamada bunu görmek mümkündür. "*İhtar*" adlı bildiride EOKA'ya hitaben "*...herhangi bir TÜRK KARDEŞİME yapılan ufacık bir tecavüz vukuunda misilleme hareketi olarak CANA CANLAR ile mukabele edeceğimize and içip hazır olduğumuzu ihbar ederiz*"[41] veya 22 Aralık 1956 tarihli "*Enosis'e giden yol Atina'dan değil, mezarlıktan geçer*" şeklindeki ifadeden de anlaşılabilmektedir.[42] Bir başka örnek ise GKRY'nin Adalet ve Kamu Düzeni Bakanlığı'na bağlı arşivde bulunan 4 Nisan 1957 tarihli belgede "*Dünyanın iflâs etmiş politikacılarından Averof'un Birleşmiş Milletler'de bir paçavra gibi dışarı atıldığını göz önüne tutarak ve dünya efkârı umumiyesine gür sesiyle, hatta icap ederse bazusu [sic.] ile haklarımızı müdafaa etmiş ve edecek olan büyük Türkiye'mizin ve Kıbrıs'taki başkanlarımızın izinden zerre kadar şaşmamayı, halkımıza şiddetle tavsiye ederiz*"[43] dediği görülmüştür. Bildirinin devamında *Volkan*, Kıbrıs'ta günlük yayımlanan bir gazeteye atıf yaparak "*şahsi menfaat için baştan aşağı yalan ve propagandalarla dolu ve ...çarşıda dellanandıktan [sic.] sonra çöplüğe (???) atılan bir gazete*[44]" olduğundan bahsederek aşağıladığı ve Makarios'a izafeten "*...Büyük Britanya gibi müttefikimiz olan şerefli bir devletin, canilerin başkanı olup, kendisine din reisi süsü veren serseri bir papazla karşı karşıya oturup, müzakerelerde bulunmak küçüklüğünü göstermeyece[ğini]...*" ifade ederek tahkir ettiği tespit edilmiştir.[45] Bu belgeden de anlaşılmaktadır ki *Volkan*, Türkiye'nin ve Türk milletinin Büyük Britanya'yla ilişkilerinin iyi olduğundan söz ederek, İngilizleri müttefik gördüğünü ve bundan mülhem alarak İngiliz sömürge yönetimine karşı duruş sergilemediğini belirtmiştir. *Volkan*'ın temel olarak karşı olduğu durum, İngiliz sömürge yönetiminin EOKA'yı ve Makarios'u muhatap alması ve çözüm için olanlarla görüşmesidir.

Tarihi belli olmayan, ancak *Volkan*'ın "*Korkmuyoruz*" başlıklı bildirisinde de ifade ettiği gibi, EOKA ve Politiki Epitropi Kypriakou Agona (PEKA)'ya "*gafiller*" diye seslenerek, "*bir kuduz köpek gibi cemaatımıza [sic.] saldırmaktan vazgeçsinler. Çünkü bunun sonucunda ziyanlı [sic.] çıkacak olan kendileridir*" dediği, İstiklâl Savaşı'na vurgu yaparak, "*Türk'ün*

[40] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36 ve "Korkmuyoruz", TMT Και VOLKAN EOKA20/3, ty.

[41] "İhtar", TMT Και VOLKAN EOKA20/2, ty.

[42] CO 926/670, No:Ek, "Volkan Leaflet", 22.12.1956, s.1.

[43] "Volkan", TMT Και VOLKAN EOKA20/1, 04.04.1957.

[44] İngilizce yayımlanan "*The Cyprus Times*" gazetesinden söz edilmektedir.

[45] "Volkan", TMT Και VOLKAN EOKA20/1, 04.04.1957.

icap ettiği zaman nasıl savaştığı" ve bundan ders alınması gerektiği, Yunan soyundan gelmedikleri halde Rumların Yunanlıymış gibi kendilerini gösterdiği, "*sahte kahraman palikaryacılıkla*" itham ettiği ve son olarak EOKA'dan "*Türkleri rahat bırakmalarını, ...korkmadık[larını]... ve ... icap ederse bunu yakın bir gelecekte ...ispat edece[klerini]*" belirterek bir ölçüde tehdit ettiği görülmüştür.[46]

Buna rağmen *Volkan*, toplumsal yürüyüş düzenleme, sivil itaatsizliğe teşvik etme,[47] kundaklama,[48] darp etme gibi olaylarda aktif rol aldığı anlaşılmaktadır. İngiliz sömürge yönetimi, Türk polis memurlarının Nisan 1956 ve Ocak 1957'de öldürülmesine müteakiben toplumsal ayaklanmanın ve kundaklama eylemlerinin azmettirici rolünde gördüğü *Volkan*'ın, Aralık 1956'da bir Rum'un mülküne bombalı saldırıda bulunması ve Ağustos 1957'de bir Rum'a ait fabrikada 4 kişinin ölümüyle sonuçlanan patlamanın faili şeklinde gösterilmesi, Teşkilat'ın tehdit oluşturabileceği görüşünü giderek güçlendirmiştir. *Volkan*'ın kurulduktan sonra bu türden faaliyetlere girişmesi, tehdit faaliyetlerinin kâğıt üzerinde kalmadığını göstermiş ve bu amaçla 4 cinayetten ve 2 cinayete teşebbüsten sorumlu olarak dikkat edilmesi gereken örgütler sınıfına girmesine neden olmuştur.[49] Bu açıdan bakıldığında *Volkan*, EOKA kadar olmasa da yaptığı propaganda ve uyguladığı şiddet eylemleri nedeniyle Ada'da ikinci bir silahlı nüvenin olduğu gerçeğini kanıtlar gibidir. Öyle ki *Volkan*, tedhiş nedeniyle sürgüne gönderilen Makarios'un affedilmesi ve Ada'ya dönmesi halinde öldürüleceğini belirtmesi ve bununla ilgili bildiri yayımlamaktan çekinmemesi dikkat çekicidir.[50] *Volkan*'ın yaptığı bu tehdidin İngiliz Hükümeti'nce kale alındığı, Makarios'un Ada'ya geri dönmemesi şartıyla serbest bırakılacağı, bunun karşılığında EOKA'nın şiddetten kaçınacağı çağrısında bulunduğu döneme denk gelmesi şaşırtıcı değildir.[51]

---

[46] "Korkmuyoruz", TMT Και VOLKAN EOKA20/3, ty.

[47] FCO 141/4232, a.g.b., "The Turkish Resistance Movements, TMT", 15.07.1958, s.86.

[48] Su borularından yapılmış patlayıcılardan ve molotof türü bombalardan bahsedilmektedir. Bunun için bkz… FCO 141/4232, a.g.b., "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38.

[49] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36; FCO 141/4232, a.g.b., "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38 ve FCO 141/4232, a.g.b., "Memorandum: Proscription of Turkish Resistance Organisation", 28.05.1958, s.42.

[50] Andrew R. Novo, **On All Fronts: EOKA and the Cyprus Insurgency 1955-1959**, Unpublished Doctoral Thesis, University of Oxford, London, 2010, s.217.

[51] "Editorial Note", Foreign Relations of The United States, 1955-1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean (FRUS), Vol.XXIV, No.233, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v24/d233, (Erişim tarihi: 25.11.2022).

İngiliz istihbarat belgelerine göre *Volkan*'la ilgili bir diğer konu ise sahip olduğu silahlarla ilgilidir. *Volkan*'ın sahip olduğu silahlar, genel itibarıyla Ada'da Türk toplumundan toplanan ya da satın alınan silahlardır. Ancak İngiliz istihbarat birimleri, *Volkan*'ın sahip olduğu silahlar Ada dışından ve kaçak yollarla getirtildiğine inanmaktadırlar.[52] *Volkan*'ın elindeki otomatik silahların kaçakçılık yoluyla elde edilebileceğini belirten İngiliz istihbarat birimleri, Teşkilat'ın güvenlik tehdidi oluşturabilecek seviyeye geldiğini belirterek rahatsızlıklarını dile getirmeye başlamışlardır. EOKA'nın idari birimleri ise *Volkan*'ın elindeki silahların EOKA'ya karşı kullanılması için İngiliz sömürge yönetimi tarafından verildiğini iddia etmektedirler. Konuyla ilgili olarak *Volkan*'ın yayımladığı bildiride, *Volkan*'a ait silahların İngiliz sömürge yönetiminden temin edilmediği, bunun bir "*iftira*", hatta bir "*utanmazlık*" olduğu değerlendirilmiş ve "*elimizde kâfi derecede silah vardır. Harding'in silahlarına ihtiyacımız yoktur*" dediği görülmüştür.[53]

EOKA'nın bir başka bildirisinde ise bu konunun hilafına olacak şekilde *Volkan*'ın hiçbir silahının olmadığına işaret edilmiştir. *Volkan*'ın ise buna şiddetle karşı çıktığı ve "*...EOKA palikaryalarına bu düşüncelerini değiştirmelerini, aksi takdirde yakında büyük bir sürpriz ile karşılaşacaklarını…*"[54] hatırlatarak, silahlı eyleme geçebileceğinin sinyallerini vermeye başlamıştır.

1.3. 9 Eylül Cephesi: Ağustos 1957'de yapılan bombalama eyleminin azmettirici olduğu iddia edilen *Volkan*'ın içinde anlaşmazlıkların yaşandığı, bu yapıdan ayrılan birtakım kişilerin[55] "*9 Eylül Cephesi*"ni kurdukları bilinmektedir. 14 Ağustos 1957'de ilk bildirisini yayımlayan *9 Eylül Cephesi*'nin, 1571'de Türklerin Lefkoşa'yı fethettikleri ve Yunanların 1923'de İzmir'de yenilerek Anadolu'dan çekildikleri tarihe izafeten bu adın kullanıldığı anlaşılmaktadır. *9 Eylül Cephesi*, *Volkan*'ın adının karıştığı bombalı eylemlerden sonra *Ulus Ülfet*, *Mustafa Ertan*, *Kubilay Altaylı* ve *İsmail Beyoğlu* tarafından kurulmuştur.[56] İngiliz istihbarat belgelerine göre

[52] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36.

[53] "Korkmuyoruz", TMT Και VOLKAN EOKA20/3, ty.

[54] a.g.b.

[55] Kemal Mişon, kişisel gerekçelerle *Volkan*'dan ayrılmış, Selçuk Osman İngiliz yönetimince Polemitya köyüne sürülmüş, Şakir Özel ise tutuklanarak hapse atılmıştır. Böylece *Volkan*, büyük ölçüde pasivize edilmiştir.

[56] *9 Eylül Cephesi*, TMT'nin kurucularından biri olan Dr. Burhan Nalbantoğlu'nun desteği ve yönlendirmeleriyle kurulduğu da iddia edilmektedir. Bunun için bkz… Petros Savvides, **The Operation**

bu Teşkilat tanımlanırken, *Volkan*'ın yerini ve görevini aldığından söz etmektedir. *Volkan*'ın faaliyetlerinden, yönetiminden, organizasyonundan ve bazı şüpheli finansal işlemlerinden rahatsızlık duyulmasından sonra ortaya çıktığı iddia edilen *9 Eylül Cephesi*,[57] *Volkan*'ın savunma pozisyonunu aynen koruyacağını belirtse de bildiri dağıtmaktan öteye geçemediği görülmüştür.[58]

Adı geçen Teşkilat'ın siyasal ideolojisi, 1 numaralı bülteninde ifade edildiği şekliyledir. Buna göre ilgili bültende Kıbrıs'ın yarısına özgürlüğün geleceği işaret edilmiş ve *Taksim tezi* desteklenmiştir. Bunun için elden ne geliyorsa yapılacağını belirten Teşkilat, bu uğurda kişilerin tutuklanabileceğini, işkence görebileceğini ve nihayetinde idam dahi edilebilinebileceğini dile getirmiştir. *Taksim tezini* gerçekleştirmek ve Anavatan'a uzanan yolda her türlü cefa çekilebileceğini, bunun için ölüm dahil her türlü ezaya hazır olduklarını, şehit olmanın iftihar kaynağı olduğunu ve müstakbel şehit analarına seslenerek, bu durumun onlar için gurur vesilesi olduğunu belirtmiştir.[59]

"Kıbrıs Cumhuriyeti Adalet ve Kamu Düzeni Bakanlığı Devlet Arşivi" kayıtlarında "*EOKA Broşürleri: Türkçe TMT ve Volkan Bildirileri*" başlığı altındaki bölümde *9 Eylül Cephesi*'yle ilgili iki belge bulunmaktadır. Bunlardan biri 14 Ağustos 1957, diğeri ise 24 Ağustos 1957 tarihlidir.[60] İlgili arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır ki, Ağustos ayında sadece 2 belge bulunmaktadır. Bundan da *9 Eylül Cephesi*'nin en aktif olduğu dönemin Ağustos olduğu görülmektedir.

9 Eylül Cephesi'nin 1 numaralı bülten olarak belirttiği ve 14 Ağustos 1957'de yayımladığı bildiride Kıbrıs'ı, Türk Adası olarak değerlendirdiği ve Ada'yı "*Türk Kıbrıs*" olarak tanımladığı görülmektedir. Ada'da Türklerin haklarını korumak amacıyla kurulduğunu dile getiren *9 Eylül Cephesi*, Kıbrıs'ta bugüne kadar kurulmuş veya görev yapmış bütün yeraltı

---

of Underground Armed Movements in Cyprus and their Influence on the Transition of a Colony into a Republic 1955-1963, Unpublished Thesis, University of Glasgow, Scotland, 2007, s.65.

[57] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.36.

[58] a.g.b., s.35.

[59] "Dokuz Eylül Cephesi, I. Bülten", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια TMT Και VOLKAN EOKA20/8, 14.08.1957. Bundan sonra "*Dokuz Eylül Cephesi, I. Bülten, TMT Kαι VOLKAN EOKA20/8, 14.08.1957*" denecektir.

[60] Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια TMT Και VOLKAN EOKA20/1-12, Λευκωσία, 2002, s.2, http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/BE1759305D07527FC2258059002328CA/$file/%CE%95%CE%9F%CE%9A%CE%9120%201-12.pdf, (Erişim tarihi: 13.11.2022).

teşkilatlarını bünyesinde topladığını belirtmesi dikkat çekicidir. *9 Eylül Cephesi*, "*Türk milliyetçi[si]*" nüveleri hepsine seslenerek, "*Cephe'miz dahilindedir*"[61] dediği ve var olan yeraltı teşkilatlarını aynı cephede toplamaya çalıştığı görülmüştür. Kıbrıs'ta Türkler arasında bütün yeraltı teşkilatlarının bir araya toplanması, onların yönetilmesi, tek bir organizasyona dönüştürülmesi ve buna "*Cephe*" adının verilmesi ilk kez görünen bir şeydir. Ancak *9 Eylül Cephesi*'nin böyle bir organizasyonu yönetebilecek birikime, deneyime ve kapasiteye haiz olmadığı açıktır. Nitekim 31 Ağustos'ta meydana gelen elim kazadan sonra cephe hareketi tamamen akamete uğramış ve yönetilemez hale gelmiştir. *9 Eylül Cephesi*, EOKA'ya karşı kurulduğu iddia edilse de Türk toplumu içindeki diğer mukavemet gruplarına karşı cephe açmış olması ve *Volkan*'a meydan okuması dikkat çekicidir.

Bildirinin devamında *9 Eylül Cephesi*'nin bilgisi haricinde hiçbir kişinin faaliyete geçemeyeceği, yayın yapamayacağı, buna tevessül edenleri "*kendini bilmez*" olarak niteleyerek *mahvedileceği* ifade edilmiştir.[62] *9 Eylül Cephesi*, 24 Ağustos 1957 tarihinde yayımladığı ikinci bildirisinde ise bu kişileri "*gafil*" olarak tanımlamış ve "*halkımızın arasına karışıp casusluk yapmakla*" suçladığı kişilere açık ihtarda bulunmuş ve eylemlerine devam etmeleri halinde *öldürüleceklerini* bildirmiştir.[63]

İlgili bildirinin 3. paragrafında ifade edildiği şekliyle *9 Eylül Cephesi*, isim vermemiş olsa da ilgili kişinin fizikî özelliklerini zikrederek aleni bir şekilde tehditte bulunmuştur. Buna göre *9 Eylül Cephesi*, bildiride "*Türklük haini bir şahıs kulüplerde ve köylerde dolaşarak bir millî kahraman edasıyla Teşkilatımızın isminden istifade ederek, köylünün ne kadar silahı olduğunu ve bu silahların nerede bulunduğunu öğrenmeye çalışmaktadır. Geçen hafta Lefkoşa'da birkaç kulübe uğradıktan sonra köyleri ziyarete başlayan bu şahıs, son iki gün içerisinde Ayakebir, Arçoz ve Çatoz'a uğramıştır. Kendisi ilkokul tahsili yapmış cahilce konuşan birisidir*"[64] şeklinde tarif ettiği bu kişinin fizikî özelliklerine de temas ettiği görülmüştür. *9 Eylül Cephesi* tarafından yakında takip edilen ve bilenen, ancak ismi ifşa edilmeyen bu kişinin fizikî özellikleri şu şekildedir: "*Dişler iri ve lekeli olup, saçlarının ön*

---

[61] "Dokuz Eylül Cephesi, I. Bülten", TMT Και VOLKAN EOKA20/8, 14.08.1957.

[62] a.g.b.

[63] "9 Eylül Cephesi, II. Bülten", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, EOKA Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια TMT Και VOLKAN EOKA20/9, 24.08.1957. Bundan sonra "*9 Eylül Cephesi, II. Bülten, TMT Και VOLKAN EOKA20/9, 24.08.1957*" denecektir.

[64] "9 Eylül Cephesi, II. Bülten", TMT Και VOLKAN EOKA20/9, 24.08.1957.

kısmı dökülmüş, kumral, zayıf, arada [bir] gözlük takmaktadır"[65] şeklinde tanımladığı bu kişinin cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

Bildirinin devamında bu kişinin *9 Eylül Cephesi*'ni överek "*müthiş bir Teşkilat*" dediği, "*ona yardım ediniz; silahlarınızı ona hazırlayınız*" diye konuştuğu ve Türklerin elindeki silahlarla ilgili bilgi toplamaya çalıştığı belirtilmiştir. Bu kişiye şahsi uyarıda bulunulmayarak, "*aleni ihtarda*" bulunulduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra İngiliz sömürge yönetiminin Ada'daki istihbarat biriminin (*Special Branch*) Lefkoşa şubesinde görevli olduğundan ve "*vatansız*" olarak tasvir edildiğinden bahisle bu kişinin eylemlerine devam etmesi halinde cezalandırılacağı da dile getirilmiştir.[66]

Bildirinin 4. paragrafında ise İngilizce yayınlanan "*Times of Cyprus*"[67] gazetesine dikkat çeken *9 Eylül Cephesi*, Türklerin aleyhine çeşitli haberler yapan ve bunu yayımlayan gazeteye karşı şiddet eylemlerine başvurulmayacağını, bu gazetenin sanıldığının aksine İngiliz Gizli Servisi'ne hizmet ettiğini, bu türden yazılan haberlerin Türkleri galeyana getirmek için yayımlandığını, Türklerin terörize edilerek tutuklanmalarının istendiğini, bunu bildiklerinden "*pire (için) yorgan yakacak kadar aptal*" olmadıklarını ve bütün bunları gazetenin sahibi ve editörü Charles Foley'e[68] hitaben "*Sevgili Foley!*"in dikkatine sunduklarını dile getirmek istemiştir.[69]

9 Eylül Cephesi'nin bildirilerinde kullandığı *imza* veya *rumuz* dikkat çekicidir. *9 Eylül Cephesi* tarafından kullanılan *imza* veya *rumuzun* değişik harflerden oluştuğu, kendi içinde bir kombinasyon oluşturduğu ve bunu taktik icabı yaptığı belirtilmiştir.[70] Nitekim *9 Eylül Cephesi*'nin 14 Ağustos tarihli ilk bildirisinde "*G.B.*",[71] 24 Ağustos tarihli ikinci bildirisinde "*P.T.*"[72] ve tarihi belli olmayan, ancak 31 Ağustos'tan sonra yayımlandığı anlaşılan bildiride ise "*Ş.K.*"[73] şeklinde olduğu görülmüştür. *9 Eylül Cephesi*'nin böyle

---

[65] a.g.b.

[66] a.g.b.

[67] Gazetenin asıl adı "*The Cyprus Times*"dır.

[68] Charles Foley, 1955'te Kıbrıs'a gelmiş, Kıbrıslı Türklerle Rumlar arasında toplumlararası çatışmanın patlak verdiği ve EOKA'nın İngiliz sömürge yönetimine karşı silahlı mücadele başlattığı bir dönemde "*The Cyprus Times*" gazetesini yayımlamıştır.

[69] "9 Eylül Cephesi, II. Bülten", TMT Και VOLKAN EOKA20/9, 24.08.1957.

[70] "Dokuz Eylül Cephesi, I. Bülten", TMT Και VOLKAN EOKA20/8, 14.08.1957.

[71] a.g.b.

[72] "9 Eylül Cephesi, II. Bülten", TMT Και VOLKAN EOKA20/9, 24.08.1957.

[73] "Son İnfilak Neticesinde…", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, EOKA Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια TMT Και VOLKAN EOKA20/5, ty. Bundan sonra "*Son İnfilak Neticesinde…, TMT Και VOLKAN EOKA20/5, ty*" denecektir.

bir davranış sergilemesinin sebebini gizliliğe önem vermiş olmasından ya da gizemli görünmek istemesinden kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

9 Eylül Cephesi'nin bildirilerinde önem verdiği bir diğer husus ise Kıbrıslı Türklerin iktisadî bağımsızlığına yaptığı vurgudur. TMT'den önce bu konuya pek vurgu yapılmadığı göz önüne alındığında, *9 Eylül Cephesi*'nin ilk bildirisinden itibaren bu hususa işaret etmesi dikkat çekicidir. Buna göre *9 Eylül Cephesi*, bu durumu *iktisadî savaş* olarak değerlendirirken, yapılan mücadelede başarılı olabilmek için 3 aşamalı hareket tarzını belirlediği görülmüştür. EOKA ve PEKA'nın Türk esnafına ve mallarına karşı başlattığı boykotu Kıbrıslı Türklerin bağımsızlığına darbe vuracağı için tehlikeli olduğunu ifade eden *9 Eylül Cephesi*, konuyla ilgili birinci aşamada Ada'daki Türklerin sadece Türk mallarını satın almasını ve bunun için Türk tüccarların desteklenmesini, ikinci aşamada sigaradan alçı tüketimine kadar bütün ihtiyaçlar için Türk mallarını ve ürünlerini kullanmalarını ve son aşamada ise bu hususlara hassasiyet göstermeyen kişilerin ilan edilecek bültenlerde isimlerinin ifşa edileceğini ve bunun fayda etmemesi halinde gereken cezaya çarptırılacağını belirtmiştir.[74] Bunun üzerine *9 Eylül Cephesi*, Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'nu desteklediğini ve "*Türk'ten Türk'e*" veya "*Türk Mallarını Kullan*" kampanyasına destek vereceğini ilan etmiştir. *9 Eylül Cephesi*'nin bu tavrı, ilkin EOKA ve PEKA'ya yönelik olsa da Kıbrıs'ta toplumsal ayrılığın filizlendiğini, eyleme dönüştüğünü ve bir ölçüde davranış kalıbına evrildiğini söylemek yerindedir. Belgeden de anlaşılmaktadır ki, *9 Eylül Cephesi*'nin, Kıbrıs Türk halkının ekonomik refahını sağlamak ve bağımsızlığını temin etmek için yapılan bu kampanyaya katılmayanların veya kurallara riayet etmeyenlerin cezalandırılacağı ifade edilmiş olmasına rağmen bu cezanın ölümden çok, darp edileceği yönündedir.

9 Eylül Cephesi'nin ölümle cezalandırabileceği hususlar, Kıbrıslı Türklerin yararına olmayan eylemlerde bulunanlara ve bu uğurda başkalarına hizmet ettiği anlaşılan kişilere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre adı geçen kişileri "*çatlak ses*" olarak niteleyen *9 Eylül Cephesi*, ilgili kişilere müsamaha gösterilmeyeceğini ve müstahak cezalarının verileceğini belirtmiştir.[75]

[74] "Dokuz Eylül Cephesi, I. Bülten", TMT Και VOLKAN EOKA20/8, 14.08.1957.

[75] a.g.b.

Bunun akabinde *9 Eylül Cephesi*, 24 Ağustos 1957 tarihinde ikinci bültenini yayımladığı görülmüştür. İlk bildirisinden 10 gün sonra ikincisini yayımlayan *9 Eylül Cephesi*'nin "*Türk Mallarını Kullan*" kampanyasında ilkinden daha sert ve daha tehditkâr bir dil kullandığı tespit edilmiştir. Halka hitap eden *9 Eylül Cephesi*, 26 Ağustos Pazartesi gününden itibaren Türk pazarlarında "*Çarşı Ekibi*" adı altında yeni bir birim kurulacağından ve pazar yerlerinin bunlar aracılığıyla denetleneceğinden söz etmektedir. Adı geçen ekiplerin Rum mallarını tercih eden kişileri tespit edeceği, haftalık bültenlerle bu kişilerin isimlerinin ilan edileceği, şayet bu yeterli olmaz ise alınan mallara veya alan kişilere yaptırımlar uygulanacağı belirtilmiştir. Bu kişilere ne tür yaptırımların uygulanacağını, ancak *9 Eylül Cephesi*'nin karar vereceği belirtilmiştir. Bildiride, emir kipi kullanılarak "*Türk esnafından, Türk işçisinden, Türk tüccarından alışveriş yapacaksınız. Bu bir reca [sic.] değil, emirdir*" dendiği görülmüştür.[76] *9 Eylül Cephesi*'nde kurulan *Çarşı Ekibi*'nin bir benzerini daha sonra TMT'nin de kurduğu bilinmektedir.

Rum dükkânlarından veyahut esnaflarından alışverişin yasaklamasında[77] ısrarlı olan *9 Eylül Cephesi*, birkaç bombalı saldırı ve darp hadisesinden öteye yaptırımda bulunmadığı görülmüştür. Bunun başlıca sebebi, lideri konumundaki *Ulus Ülfet*'in[78] bomba yapımı sırasında düzeneğin infilak etmesi ve yanındaki arkadaşlarıyla birlikte vefat etmesidir.[79] Bu durumun neticesinde Teşkilat'ın faaliyetleri sekteye uğramıştır.

9 Eylül Cephesi'nin kuruluş tarihi meselesine gelince, bu konu hakkında daha önceki yeraltı teşkilatlarında olduğu gibi kesin bir tarihe ulaşılmış değildir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi arşiv belgeleri değerlendirildiği zaman *9 Eylül Cephesi*'nin takribi kuruluş tarihini belirlemek mümkün olmuştur. Buna göre CIC'in istihbarat belgelerinde geçtiği şekliyle *9 Eylül Cephesi*'nin ilk bildirisi 14 Ağustos 1957'de yayımlandığına göre bu tarihten hemen önce kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Ağustos 1957'de bombalama eylemine adı karışan *Volkan*'ın teşkilat yapısında ciddi anlaşmazlıklar baş göstermesi üzerine buradan ayrılan kişiler *9 Eylül*

[76] "9 Eylül Cephesi, II. Bülten", TMT Και VOLKAN EOKA20/9, 24.08.1957.

[77] FCO 141/4232, a.g.b., 22.04.1958, s.35.

[78] Ulus Ülfet'in lider olduğuyla ilgili bkz… FCO 141/4232, a.g.b., "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38 ve FCO 141/4232, a.g.b., "Memorandum: Proscription of Turkish Resistance Organisation", 28.05.1958, s.42.

[79] Kaymaklı bölgesinde 31 Ağustos 1957 gecesi su borusundan yapılan bomba düzeneğinin patlaması üzerine Ulus Ülfet (27), Kubilay Altaylı (16), Mustafa Ertan Celal (15) ve İsmail Beyoğlu'nun (24) vefat ettiği anlaşılmaktadır. Adı geçen bu kişiler, Kıbrıs Türk tarihinde EOKA'ya karşı mücadele ederken ilk şehitler olarak kabul edilmektedirler. Bunun için bkz… "Kaymaklı'da Yangın", **Bozkurt Gazetesi**, No.158, 01.09.1957, s.1.

Cephesi'ni kurmuşlardır. Bundan dolayı *9 Eylül Cephesi*'nin kuruluş tarihini, bombalama tarihinden sonrasına tarihlemek mümkündür. Ancak her hâl ve şartta *9 Eylül Cephesi*'nin kuruluş tarihinin, bombalama tarihinden itibaren 15 günü geçmeyeceği yönündedir. Buna göre *9 Eylül Cephesi*'nin, en erken Ağustos'un ilk günlerinde, en geç 14 Ağustos 1957 arasında bir tarihte kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihler dikkate alındığında *9 Eylül Cephesi*'nin faaliyetleri, en fazla 15 ile 30 gün arasında sürdüğü değerlendirilmektedir.

9 Eylül Cephesi'yle ilgili İngiliz ve GKRY belgelerinde Ağustos ayından sonra başka bir belgeye rastlanılmamış olması bu görüşü destekler niteliktedir. Zira İngiliz arşiv belgelerine göre *9 Eylül Cephesi*'nin 31 Ağustos'ta patlayan bomba sebebiyle faaliyetlerine son verdiği ya da vermek zorunda kaldığı belirtilmektedir.[80] Ancak yaşanan patlamadan sonra *9 Eylül Cephesi* adına "*Ş.K.*" rumuzuyla yayımlanan taziye bildirisinde mücadeleye devam edileceği belirtilmiştir. Konuyla ilgili bildiri, GKRY arşivinde bulunmakta olup, önem arz etmesi açısından burada zikredilmesinde yarar vardır. Buna göre tarihi belli olmayan bu bildiri, olayın vuku bulduğu 31 Ağustos'tan kısa bir süre sonra yayımlandığı tahmin edilmektedir. "*Ş.K.*" rumuzuyla yayımlanan bildiri, kimin tarafından yayımlandığı da tespit edilememiştir. Ancak bildiride "*son infilak neticesinde arkadaşlarımızın feci ölümüne sebep olan bu elim hadise hepimize kan ağlatıyor… Bu elim hadise dolayısıyla birliğimizin en kıymetli elemanlarından dördünü kaybetmiş bulunuyoruz…*" dendiğinden ve onların yerine başkalarının geçtiğinden söz edilmektedir. Bildirinin devamında şehit analara hitap ederek "*ağlamayın Ulu Millet'in aziz anaları. Hepimiz onların izindeyiz. Sıramız geldiğinde biz de …vatan ve millet borcunu çekinmeden ifa [etmekte] onlarla yarışacağız. Onların ölümü sizlere ve bizlere şeref, iftihar kaynağı olmuştur*" dendiği görülmüştür. Ardından toplumun geneline hitaben "*…aramızda binlerce Beyoğlular, Uluslar, Mustafalar ve Kubilaylar var. Hatta tanımadığımız nice Mehmetler var*" şeklinde ifade edildiği tespit edilmiştir. Bildiride EOKA'yı kastederek "*bu mübarek topraklar üzerinde uluyan sürüleri yok edinceye kadar azim ve sebatla mücadeleye and içmiş bulunuyoruz*" diyerek mücadeleye devam edileceği, ancak Teşkilat'ın tek amacının "*mecbur olmadıkça kan dökmeksizin hedefimize ulaşmak ve atalarımızdan bize miras kalan bu aziz topraklar üzerinde tam bir egemenlik ve barış içinde yaşamak*"

[80] Colonial Office (CO) 926/672, No.16/57, "Special Branch Half-monthly Intelligence", CIC(57)25(Final), 03.09.1957, s.1.

olduğu ve "*bu millet[in], bugün de yarın da 9 Eylüller yaratacak ve vatanın harimi hislerine girmek isteyenlere kan kusturacaktır*" dediği görülmüştür.[81]

Bu bildiride dikkat çeken diğer bir husus ise infilak eden bombanın şehit ettiği 4 kişiyi tarif ederken, "*iki seneden beri geceli gündüzlü durmadan ve yılmadan çalışan*" kişiler olarak tarif etmesidir. Ancak bu görüşe göre *9 Eylül Cephesi*'nin 2 yıldan beri var olduğu sonucunu doğurmaz. Bu bilgiden hareketle bu kişilerin bir önceki teşkilat olan *Volkan*'da görev almış olabileceklerini göstermektedir.

2. TMT Öncesi Yeraltı Teşkilatlarının Yasaklanma Meselesi:

İngiliz arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre Kıbrıslı Türkler arasında yeraltı teşkilatlarının kurulduğu ve bunlara ilgili istihbarat ya da değerlendirme raporlarının tanzim edildiği görülmüştür. Buna göre TMT öncesi yeraltı teşkilatlarının hangileri olduğunu, nasıl çalıştığını, organizasyonunun nasıl yapıldığını, eylem tarzının ve kapasite gücünün ne olduğunu anlamak mümkün olmuştur.

Foreign and Commonwealth Office (FCO) 141/4232 numaralı dosyanın ilk belgesi bu konuyla ilgili olup, TMT öncesi yeraltı teşkilatlarının adının zikredildiği ve bu konuyla ilgili bilgiler verdiği görülmüştür. Bunun yanı sıra sömürge idaresinin siyasî ve askerî makamlarının hazırladığı raporlara ve yapılan mülahazalara da rastlamak mümkün olmuştur. Bu raporların bazıları el yazısıyla, bazıları ise daktiloyla yazılmış olup, sömürge kurumları veya makamları arasında teati edildiği, yazışma tekniği açısından yapılan mülahazaların ve ortaya konan politik tercihlerin büyük ölçüde önemli olduğu ve bazı konular hariç genellikle tarafsız bir dille kaleme alındığı görülmüştür.

Adı geçen dosyada "*Kişiye Özel*" veya "*Çok Gizli*" ibaresiyle not düşüldüğü görülen ilk belge, 13 Eylül 1957 tarihli olup, doğrudan *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi*'yle ilgilidir. "*Acil*" kodlu yazıda Sömürge Müsteşarı Kenneth J. Neale, *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi*'nin yasa dışı örgütler sınıfında değerlendirilmesine, ardından yasaklanmasına ve bu mevzunun acil olarak ele alınmasına işaret ettiği görülmüştür. Lefkoşa ve Girne Komiseri Martin Clemens ve Mağusa Komiseri B. John Weston'a hitaben yazılan bu belgede, Neale'in de görüşleri alındıktan sonra sömürge hükümetinin bu konuda adım atabilmesi için siyasal saiklere ihtiyaç duyduğu, konuyla ilgili gerekli ve yeterli bilgiye sahip olunduğu, her iki örgütün eylemleri hakkında meşru

[81] "Son İnfilak Neticesinde…", TMT Και VOLKAN EOKA20/5, ty.

delillere ulaşıldığı ve bu bilgilerin güvenirliği sebebiyle makul adımların atılarak, bu iki örgütün ivedilikle yasaklanması gerektiği belirtilmiştir.[82]

Kıbrıs'taki Başsavcılığın, İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'na yazı yazarak konuyla ilgili görüş almak istediği ve bunu tutanak haline getirerek kayıt altına aldığı tespit edilmiştir. Adı geçen belgede, Başsavcı'nın *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi*'nin yasa dışı ilan edilerek yasaklanması meselesini İdarî Sekreter ile görüştüğünü, izlenecek yolu meşru kılmak adına mezkur örgütler hakkında yeterli bilgiye sahip olunduğunu, Mağusa ve Lefkoşa komiserlerine danışıldığını, Ada'da yaşanan olayların "*teröre*" vesile olduğunu, İngiliz Hükümeti'nin şiddete karşı genel politikasının değişmediğini ve sonuçta alınacak en makul kararın bu örgütleri yasa dışı ilan etmek olduğunu belirtmektedir. Ancak bu prosedürün uygulanabilmesi için öncelikle bu yöndeki düşüncenin tavsiye edilmesi gerektiğine ve bunun için de Genelkurmay Başkanlığı'ndan görüş alınmasının gerekliliğine işaret edilmiştir.[83]

İngiliz Genelkurmay Başkanlığı tarafından kaleme alınan değerlendirme yazısı ise 14 Eylül 1957 tarihinde "*Çok Gizli*" olarak iletildiği görülmüştür. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın ortaya attığı görüşe göre Türk toplumu nezdinde kurulan örgütleri yasaklanmasından çok, hangi örgütün yasaklanması gerektiği üzerinde durmuştur. Genelkurmay Başkanlığı'na göre *yasaklama* kararıyla ilgili değerlendirilmesi gereken ilk şeyin hangi örgütün yasaklanacağının belirlenmesidir. Zira *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi*'nin Ada'da bildiri, broşür veya el ilanı yayımlamak dışında aktif faaliyette bulunmadığına işarete eden Genelkurmay Başkanlığı, her iki örgütün kendisine ait mallarının, yayın organlarının (gazete) veya bilinen üye listesinin bulunmadığına dikkat çekmesi önemli bir husustur. Belgede, bu iki örgütten söz edilirken sadece bomba yapan ve uygun fırsatta kullanabilecek birkaç kişinin varlığından söz edildiği görülmüştür.

Askerî cenahtan gelen değerlendirmeye göre idarî makamın alacağı yasaklama kararının siyasî bir karar olacağı, hiçbir işe yaramayacağı, üstelik bunun kandırmacadan öteye gidemeyeceği yönündedir. Kıbrıslı Türkler arasında *Volkan*'ın feshedildiğine ilişkin kanaatini belirten askerî yetkililer, alınacak yasaklama kararının etkili olmayacağını, kimseyi sindiremeyeceğini, buna ilaveten istihbarat verilerine göre bu örgütün adını

[82] FCO 141/4232, No.Ek, a.g.b., 13.09.1957, s.1-2.

[83] a.g.b., s.3-5.

değiştirdiğini ve yeni bir isimle anıldığını ifade etmektedirler.[84] Ancak belgede örgütün yeni adından söz edilmemişse de TMT olduğu anlaşılmaktadır.

Belgede örgütün isim değiştirdiği ve ne isim aldığı belirtilmese de Kemal Tanrısevdi'nin ifadesinden hareketle TMT'nin kurulmasıyla ilgili ilk toplantının 27 Temmuz 1957 tarihinde yapılması, bu örgütün bildik bir örgüt olduğunu, büyük bir olasılıkla da "*TMT*" olabileceğini akla getirmektedir. Tanrısevdi'nin belirttiği üzere TMT'in Temmuz ayının sonunda kurulduğu iddia edilmektedir. Şayet bu kabul edilecek olursa, Teşkilat'ın varlığı Ada'daki İngiliz istihbaratının dikkatine ve bilgisine Eylül ayında gelmiş olabileceği değerlendirilebilir. Belgenin kaleme alındığı tarih 14 Eylül 1957 olması, TMT'nin kabul edilen kuruluş tarihinin 26 Kasım 1957'den önceye denk geldiğini ve bir ölçüde Tanrısevdi'nin ifade ettiği tarihe yakın olduğunu göstermektedir. İngiliz arşiv belgelerine göre bu tarihin en az 14 Eylül 1957 tarihine kadar inebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak bu bilginin kesin olduğunu iddia etmek doğru değildir.

Genelkurmay Başkanlığı, bir başka belgede Türklerin kurduğu her iki örgütün de yasaklanmasının askerî açıdan herhangi bir kazanç sağlamayacağına yönelik görüşünü yinelemiştir. Buna göre askerî makamlar kendi yetki alanının dışına çıkarak siyasî mülahazada bulunduğu ve iki noktaya dikkat çektiği görülmüştür. *Volkan*'ın yasaklanması halinde bu örgütün mensuplarının ya da sempatizanlarının radikalleşeceğine, şiddete tevessül edebileceğine, kapasitesini artırabileceğine veyahut Ada'daki basının etkisiyle bunun Rum zaferiymiş gibi gösterilebileceğine işaret etmesi önemli bir husustur. Her üç durumda da bunun olumsuz tesirlerinin olacağını değerlendiren Genelkurmay Başkanlığı, Türk-İngiliz ilişkilerinde gerginliğin doğmasına ve örgütteki güç yanlısı kesimlerin aktif potansiyelini kullanmasına yol açabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla bunun doğru bir tercih olmadığına işaret eden askerî yetkililer, askerî-politik mülahazada bulunarak "*Volkan'ın yasaklanmasını tavsiye etmediklerini*" dile getirmişlerdir.[85] Kurumsal yapısının belirsiz olması ve kamuya bildirimlerde bulunmaktan başka bir şey yapmayan bu iki örgütün yasaklanmasının hiçbir işe yaramayacağını belirten Genelkurmay Başkanlığı, kurum olarak bu fikrin arkasında durduğunu belirtmiştir.

[84] FCO 141/4232, No.Ek, a.g.b., 14.09.1957, s.6.

[85] a.g.b.

Belgelerden ve güvenlik bürokrasisi arasında yapılan yazışmalardan da anlaşılmaktadır ki, Hükümet nezdinde *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi*'nin yasaklanmasıyla ilgili fikir birliğine ulaşılmış değildir. Başsavcılıktan, Genelkurmay Başkanlığı'ndan ve Mağusa ile Lefkoşa komiserlerinden gelen raporlara göre fikir ayrılığının devam ettiği görülmüştür.

Başsavcılığa göre Ada'da adı geçen örgütlerin kargaşaya neden olduğu gerekçesiyle yasaklamanın doğru ve haklı bir istek olduğunu ve bunlarla ilgili kanıtların yeterli düzeyde bulduğunu ifade ederken, Genelkurmay Başkan Vekili ve İç Güvenlik Müsteşarı bu görüşün aleyhinde olduğunu, böylesine bir eylemin siyasî olarak uygunsuz olacağını ve Ada'daki güvenlik güçlerinin içerisinde yer alan Kıbrıslı Türklerin sadakatini olumsuz etkileyeceğini, ancak herhangi bir şiddet veyahut bombalama hadisesinin gerçekleşmesi halinde yasaklama kararını destekleyebileceklerini ifade etmiştir.[86] Lefkoşa Komiseri ise Genelkurmay Başkan Vekili ve İç Güvenlik Müsteşarıyla aynı fikirde olduğunu ifade etmesine rağmen Mağusa Komiseri, yasaklamayla ilgili izlenecek yolun meşru olduğunu, bununla ilgili yeterli malumatın bulunduğunu, Hükümet'in de nereden gelirse gelsin şiddete karşı durmasının ve mücadele etmesinin en mantıklı yöntem olacağını ileri sürdüğü görülmüştür. Bu sebeple Mağusa Komiseri, *9 Eylül Cephesi*'nin ilk baştan itibaren yasaklanmasını istemiştir. Dolayısıyla *9 Eylül Cephesi*'nin yasaklanmasını teklif eden ilk kişi Müsteşar Neale olup, onun bu görüşünü destekleyen sadece Mağusa Komiseri olmuştur.[87]

Yapılan değerlendirmeden sonra *Volkan*'la *9 Eylül Cephesi*'nin yasaklanması konusunda mutabakata varılamamış, ancak Lefkoşa Komiseri ile Genelkurmay Başkan Vekili'nce öne sürülen görüş kuvvet kazanmaya başlamıştır. Buna göre Kıbrıslı Türklerin taşkınlık yapmadığı müddetçe güvenlik unsurlarının ve adlî makamların harekete geçmeyeceği karara bağlanmıştır. Ancak yasaklama kararına ihtiyaç duyulması halinde bu kararın ivedilikle uygulanabilmesi için ilkin Sömürgeler Bakanlığı'ndan, ardından Ankara ve Atina'daki İngiliz Büyükelçiliklerinden görüş alınması ve hareket tarzının ona göre belirlenmesi istenmiştir.

Konuyla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'na ve Ankara Büyükelçiliği'ne gönderilmek üzere bir telgraf taslağı hazırlanmış ve *Volkan*'la *9 Eylül Cephesi*'nin yasaklanması halinde olası yorumlarına başvurulmuştur. Aynı

[86] FCO 141/4232, a.g.b., No.Ek1, 17.09.1957, s.193.

[87] FCO 141/4232, a.g.b., No.X.145/57, 18.09.1957, s.7-11.

metin Atina'daki İngiliz büyükelçisine de sunulmuş ve gelecek yorumlara göre davranılması ittifakken kabul edilmiştir.[88]

Kıbrıs Valisi John Harding, 21 Eylül 1957 tarihinde Sömürgeler Bakanlığı üzerinden Dışişleri adresli, Ankara Büyükelçiliği tekrarlı ve M.819 numaralı telgrafı çekerek, önceleri *Volkan* olarak bilinen yeraltı örgütünün ve daha sonraları kurulan *9 Eylül Cephesi*'nin yasaklanmasını istemiştir. Buna göre Harding; yönetimin elinde yeterince kanıt ve bilgi olduğunu, *Volkan*'ın en az 4 cinayet işlediğini, 2 kez de suikast girişiminde bulunduğunu,[89] örgütün Ada'daki Türkleri isyana ve kundakçılığa teşvik ettiğini, Küçük Kaymaklı'da (Omorfita) patlamalardan sorumlu olduğunu, bu sebepten ötürü örgütün patlayıcı bulundurduğunu, siyasî şiddet içerikli planlar yaptığını ve daha da önemlisi cephane stoklarına sahip olduğunu belirtilmiştir. Harding'in ifadesine göre eldeki bilgilerin tümü, gerek *Volkan*'ın gerekse *9 Eylül Cephesi*'nin EOKA ile aynı kefede değerlendirilemeyeceğini, ancak Türkler arasında tehlikeli olabilecek "*terörist bir örgüt*" olduğunu vurgulamıştır.[90]

Harding'in bu görüşünden hareketle PEKA ve EOKA, 1957 yılının Eylül ve Ekim aylarında yayınladığı bildiride *Volkan*'ın İngiliz sömürge yönetimiyle işbirliği[91] içinde olduğunu iddia etmektedir. Ancak İngiliz arşivinde ve istihbarat raporlarında bu bilgiyi doğrulayacak herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Bunun yanı sıra İngiliz arşiv belgelerinde İngiliz Sömürge Valisi Harding'in *Volkan*'ın yasaklanmasını engelleyen veya yasa dışı ilan edilmemesini sağlayan bilgilere de ulaşılmamıştır. Vali Harding'in, *Volkan*'ın yasaklanmasını, üstelik "*terörist bir örgüt*" olarak tanımlamasını isteyen birçok belgeye ulaşıldığını söylemek mümkündür.

Harding, kaynağı her ne olursa olsun şiddete müsamaha gösterilemeyeceğini ve toplumlar arasında tarafsızlık ilkesi gereği EOKA ve diğer yasa dışı örgütlere davranıldığı gibi *9 Eylül Cephesi*'ne de aynı minvalde davranılması gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşünü kamuoyuyla da paylaşan Harding, siyaseten kendini bağlamış ve yakın bir gelecekte *9 Eylül Cephesi*'ni yasa dışı bir örgüt olarak yasaklayabileceğinin sinyallerini

---

[88] FCO 141/4232, a.g.b., 21.09.1957, s.13.

[89] FCO 141/4232, a.g.b., No.Ek1, 17.09.1957, s.193.

[90] FCO 141/4232, a.g.b., No.1462, 21.09.1957, s.14 ve FCO 141/4232, a.g.b., "Memorandum: Proscription of Turkish Resistance Organisation", 28.05.1958, s.42.

[91] "Korkmuyoruz", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, EOKA Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια TMT Και VOLKAN EOKA20/3, ty. Bundan sonra "*Korkmuyoruz, TMT Και VOLKAN EOKA20/3, ty*" denecektir.

vermeye başlamıştır.[92] Ada'da barışı temin için örgütün şiddete başvurması veya Küçük Kaymaklı'da olduğu gibi benzer bir olayı tekrar etmesi halinde *9 Eylül Cephesi*'nin yasaklanması için harekete geçeceğini belirten Harding, gergin olan kamuoyunu teskin etmek için özel bir çaba harcadığı görülmüştür.

Bu esnada İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği, *Volkan* ile *9 Eylül Cephesi*'nin yasaklamasına ilişkin bir teklifte bulunmuştur. Buna göre Ankara Büyükelçiliği, adı geçen örgütlerin yasaklanması halinde doğabilecek olumsuz etkinin azaltılabilmesi için Türk Hükümeti'yle doğrudan görüşülmesini ve bilgi verilmesini önermiştir.[93] Bu yöntemle Kıbrıs'taki Türklerin tepkisini azaltmak ve İngiliz Hükümeti'ne zaman kazandırmak olduğu anlaşılmaktadır.

[92] FCO 141/4232, a.g.b., No.1462, 21.09.1957, s.14.

[93] FCO 141/4232, a.g.b., No.1602, 21.09.1957, s.15; FCO 141/4232, a.g.b., No.1617, 26.09.1957, s.16; FCO 141/4232, a.g.b., "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38 ve FCO 141/4232, a.g.b., "Memorandum: Proscription of Turkish Resistance Organisation", 28.05.1958, s.42.

SONUÇ

Kıbrıs'ta cereyan eden toplumlararası çatışmanın her aşamasında, silahlı bir mücadelenin yanında, *sessiz bir mücadele* daha yaşandığı anlaşılmaktadır. Kıbrıslı Rumların EOKA'yla, Kıbrıslı Türklerin ise TMT'yle toplumsal çıkarlarını korumaya çalıştığı bu *sessiz savaşta* cephe bütün Kıbrıs ve her iki toplum olmuştur. Kıbrıslı Türklerin toplumsal mücadelesi TMT ile başarıya ulaştığı bir vaka ise, TMT öncesi *Kara Yılan*, *Volkan* ve *9 Eylül Cephesi*'nin bir nüve olarak istenilen amaca ulaştıramadığı ve yeterince etkili olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

Kıbrıs'ta TMT öncesi savunma teşkilatlarının faaliyetleri, EOKA saldırılarına karşı korumak, Türk toplumunu savunmak, halkın maneviyatını yüksek tutmak ve toplumsal birliği temin etmek yönünde olduğu tespit edilmiştir. TMT öncesi teşkilatların bu yöndeki çalışmaları; Kıbrıslı Türklerin sahip olduğu kimliği, toplumsal bilinci, manevî değerleri, siyasal otoriteyi ve Türkiye'ye olan bağlılığı içermektedir. Ancak bütün gayretlerine rağmen bu teşkilatların Türk toplumunun tamamını *kuşatıcı* davranamadığı açıktır. Bu teşkilatların Lefkoşa'da kurulmuş olması ve Ada sathına yayılmamış olması da etkinlik sahasını satıhta bırakmıştır.

Bu çalışmayla, TMT öncesi nüvelerin 1955'ten 1958 yılına kadar olan faaliyetlerine bakılmış ve kavramsal olarak ilk defa ele alınmıştır. Şüphesiz ki bu çalışmayla yapılmak istenen şey, Kıbrıs'ta TMT öncesi nüvelerin çalışma alanını, düzenini ve doğasını kavramsal olarak tanımlamak, elde edilen verileri kategorik olarak tasnif etmek ve senteze ulaşabilmektir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığı zaman bu çalışma, türünün ilk örneği olmakla birlikte ilk denemesidir.

Bütün bunlardan sonra elde edilen sonuç, TMT öncesi nüveler EOKA'yla bir tutulmayacağı, Türk toplumunun güvenliğini sistematik olarak sağlayamayacağı ve Türk tezlerine destek veremeyeceği görülmüştür. Bu sebeple bu nüvelerin TMT'ye dönüşmesindeki ihtiyaç kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. TMT, bu ihtiyacı karşıladığı için toplumsal direnişin en kâmil şekliyle tebarüz ettiği ve savunma teşkilatı haline dönüştüğü görüşmüştür.

Türk Dış Politikası'nın önemli alanlarından biri olan Kıbrıs Meselesi'nin bilinmeyen bir yönünü aydınlatmak gayesiyle TMT öncesi organizasyonların nefsi müdafaa prensibine göre kurulduğu, münferiden ve müştereken kurulan bu organizasyonların ileride TMT'ye evrildiği, ilgili yeraltı teşkilatlarının iç yapısı, eylemleri, kuruluş tarihleri eldeki belgelere

göre belirlenmeye çalışıldığı ve bununla birlikte Kıbrıslı Türklerin TMT öncesi teşkilatlanma kültürüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Buna göre Kıbrıs'ta Türkler arasında ilk kurulan yeraltı teşkilatının "*Kara Yılan*" olduğu, TMT öncesi kurulan bu teşkilatın Nisan 1956 kurulmuş olabileceği ve diğerlerinin de bundan sonra tesis edildiği, en kısa süreli olanın "*9 Eylül Cephesi*", en uzunun ise "*Volkan*" olduğu, bunların savunma amaçlı kurulduğu, literatürde bulunmayan, ancak ilgili arşivlerden elde edilen belgelerle bildirilerine, dolayısıyla da içeriğine ulaşıldığı, Ada'daki İngiliz istihbarat sistemi tarafından adı geçen teşkilatların takip edildiği ve raporlandığı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri:

"9 Eylül Cephesi, II. Bülten", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια ΤΜΤ Και VOLKAN EOKA20/9, 24.08.1957.

Colonial Office (CO) 926/209, "Weston to Reddaway", 02.07.1956, s.1.

CO 926/413, No.46, "Cyprus Police Headquarters", 16.05.1955, s.1.

CO 926/419, "Harding to Colonial Office", 26-27.12.1956, s.1.

CO 926/670, No:Ek, "Volkan Leaflet", 22.12.1956, s.1.

CO 926/672, No.16/57, "Special Branch Half-monthly Intelligence", CIC(57)25(Final), 03.09.1957, s.1.

"Dokuz Eylül Cephesi, I. Bülten", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια ΤΜΤ Και VOLKAN EOKA20/8, 14.08.1957.

"Editorial Note", Foreign Relations of The United States, 1955-1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean (FRUS), Vol.XXIV, No.233, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v24/d233, (Erişim tarihi: 25.11.2022).

"İhtar", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια ΤΜΤ Και VOLKAN EOKA20/2, ty.

"Korkmuyoruz", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια ΤΜΤ Και VOLKAN EOKA20/3, ty.

"Son İnfilak Neticesinde…", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια ΤΜΤ Και VOLKAN EOKA20/5, ty.

"Volkan: Teşkilatımız, Aşağıdaki Pek Mühim Noktalara, Halkımızın Nazarı Dikkatini Çekeriz", Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια ΤΜΤ Και VOLKAN EOKA20/1, 04.04.1957.

Foreign and Commonwealth Office (FCO) 141/3678, "Commissioner of Police to Administrative Secretary", 21.10.1955, s.1.

FCO 141/3678, "Commissioner of Police to Her Majesty's Government (COSHEG)", 21.11.1955, 01.12.1955 ve 08.12.1955, s.1.

FCO 141/3678, "Commissioner of Police to Hon. Colonial Secretary", 15.10.1955 ve 23.08.1955, s.1.

FCO 141/3840, CIC(57), "The Turkish Cypriot Organisation, Volkan", 18.01.1957, s.1.

FCO 141/3840, No.ST/1028/1/11, "Special Branch, Volkan", 20.07.1957, s.1.

FCO 141/4232, "Proscription of Turkish Resistance Organisation", 26.05.1958, s.38.

FCO 141/4232, "The Turkish Resistance Movements, TMT", 15.07.1958, s.86.

FCO 141/4232, 10.06.1958, s.47.

FCO 141/4232, 13.09.1957, s.1-2.

FCO 141/4232, 14.09.1957, s.6.

FCO 141/4232, 21.09.1957, s.13.

FCO 141/4232, 22.04.1958, s.35-36.

FCO 141/4232, 26.05.1958, s.38.

FCO 141/4232, 28.05.1958, s.39.

FCO 141/4232, File No.X.145, "Proscription of T.M.T. (Turkish Resistance Organisation) 1957-1959, "Memorandum: Proscription of Turkish Resistance Organisation", 28.05.1958, s.42.

FCO 141/4232, No.1462, 21.09.1957, s.14.

FCO 141/4232, No.1602, 21.09.1957, s.15.

FCO 141/4232, No.1617, 26.09.1957, s.16.

FCO 141/4232, No.85'e Ek, 10.06.1958, s.85.

FCO 141/4232, No.Ek1, 17.09.1957, s.193.

FCO 141/4232, No.X.145/57, 18.09.1957, s.7-11.

FCO 141/4408, "Commissioner of Police to COSHEG", 09.01.1956, s.1.

Foreign Office (FO) 371/117659/CIC(55)17(Final), No.16/55, "Special Branch Fortnightly Intelligence Report for the Second Half of Aug 1955", 03.09.1955, s.1.

The National Archives of the United States (NAUS), Digital Archive of the CIA, "Information from Foreign Documents or Radio Broadcasts", D455107, 15.04.1956, s.1.

Υπουρ γ ε Ιο Δ Ικαιοσυνησ Κα Ι Δημοσ Ιασ Ταξεωσ, Κρατικο Αρχειο, ΕΟΚΑ Φυλλαδια: Τουρκικα Φυλλαδια ΤΜΤ Και VOLKAN ΕΟΚΑ20/1-12, Λευκωσία, 2002, s.2, http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/BE1759305D07527FC2258059002328CA/$file/%CE%95%CE%9F%CE%9A%CE%9120%201-12.pdf, (Erişim tarihi: 13.11.2022).

2. Gazete:

"Kaymaklı'da Yangın", **Bozkurt Gazetesi**, No.158, 01.09.1957, s.1.

3. Basılı Eserler:

Novo, Andrew R. **On All Fronts: EOKA and the Cyprus Insurgency 1955-1959**, Unpublished Doctoral Thesis, University of Oxford, London, 2010.

Girgin, Kemal. **Dünyanın Dört Bucağı-Bir Diplomatın Anıları (1957-1997)**, Milliyet Yay., İstanbul, 1998.

Savvides, Petros. **The Operation of Underground Armed Movements in Cyprus and their Influence on the Transition of a Colony into a Republic 1955-1963**, Unpublished Thesis, University of Glasgow, Scotland, 2007.

TMT Öncesi Yeraltı Teşkilatların Bildirileri

Approved For Release 2002/06/28 : CIA-RDP78-04864A000300070056-0

CLASSIFICATION CONFIDENTIAL/NOFORN

25X1A

D455107

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
INFORMATION FROM
FOREIGN DOCUMENTS OR RADIO BROADCASTS

REPORT NO.

CD NO.

COUNTRY	Cyprus	DATE OF INFORMATION	
SUBJECT	VOLKAN "Communique"		
HOW PUBLISHED	Single mimeographed sheet	DATE DIST.	8 May 56
WHERE PUBLISHED		NO. OF PAGES	2
DATE PUBLISHED	15 April 1956		
LANGUAGE	Turkish	SUPPLEMENT TO REPORT NO.	

25X1A

THIS DOCUMENT CONTAINS INFORMATION AFFECTING THE NATIONAL DEFENSE OF THE UNITED STATES WITHIN THE MEANING OF ESPIONAGE ACT 50 U.S.C., 31 AND 32, AS AMENDED. ITS TRANSMISSION OR THE REVELATION OF ITS CONTENTS IN ANY MANNER TO AN UNAUTHORIZED PERSON IS PROHIBITED BY LAW. REPRODUCTION OF THIS FORM IS PROHIBITED.

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION

SOURCE

25X1A

A mimeographed sheet in the Turkish language which, translated into English, reads as follows, was distributed in Nicosia on the evening of Sunday, 15 April 1956. The copy from which this translation was made had been slipped under the door of a Nicosia resident.

(Text)

FIRST COMMUNIQUE

To the Turkish people of Cyprus,

Our underground movement deems it necessary to announce the following:

1. Bearing in mind that communal clashes will soon start, take lawful defense precautions in your shops and homes.

2. Try to gain time by resisting any raid staged by the Greeks by using stones, knives, or sticks. Rest assured that our armed groups will come to your rescue in ten minutes.

3. Do not use the word VOLKAN in public places. Even if you happen to be members of VOLKAN, talking face to face with each other, do not disclose your secrets to each other.

4. Those who either deliberately or through vain display dare to give the slightest information regarding the Organization will be penalized by being shot like dogs.

5. The colonial lackeys who are in love with the British will be treated not as Turks but as traitors.

6. We ask our Turkish police brothers to continue to perform their duties as before, to be devoted to their duties, without racial discrimination. We wish to add, however, that policemen who carry their duties to the extent of treachery shall be punished.

7. It is true that one or two swindlers who joined our organization since its inception have collected money from the people without the knowledge of our organization. These swindlers have been expelled.

CLASSIFICATION CONFIDENTIAL/NOFORN

STATE		NAVY		NSRB		DISTRIBUTION								
ARMY		AIR		FBI										

Approved For Release 2002/06/28 : CIA-RDP78-04864A000300070056-0

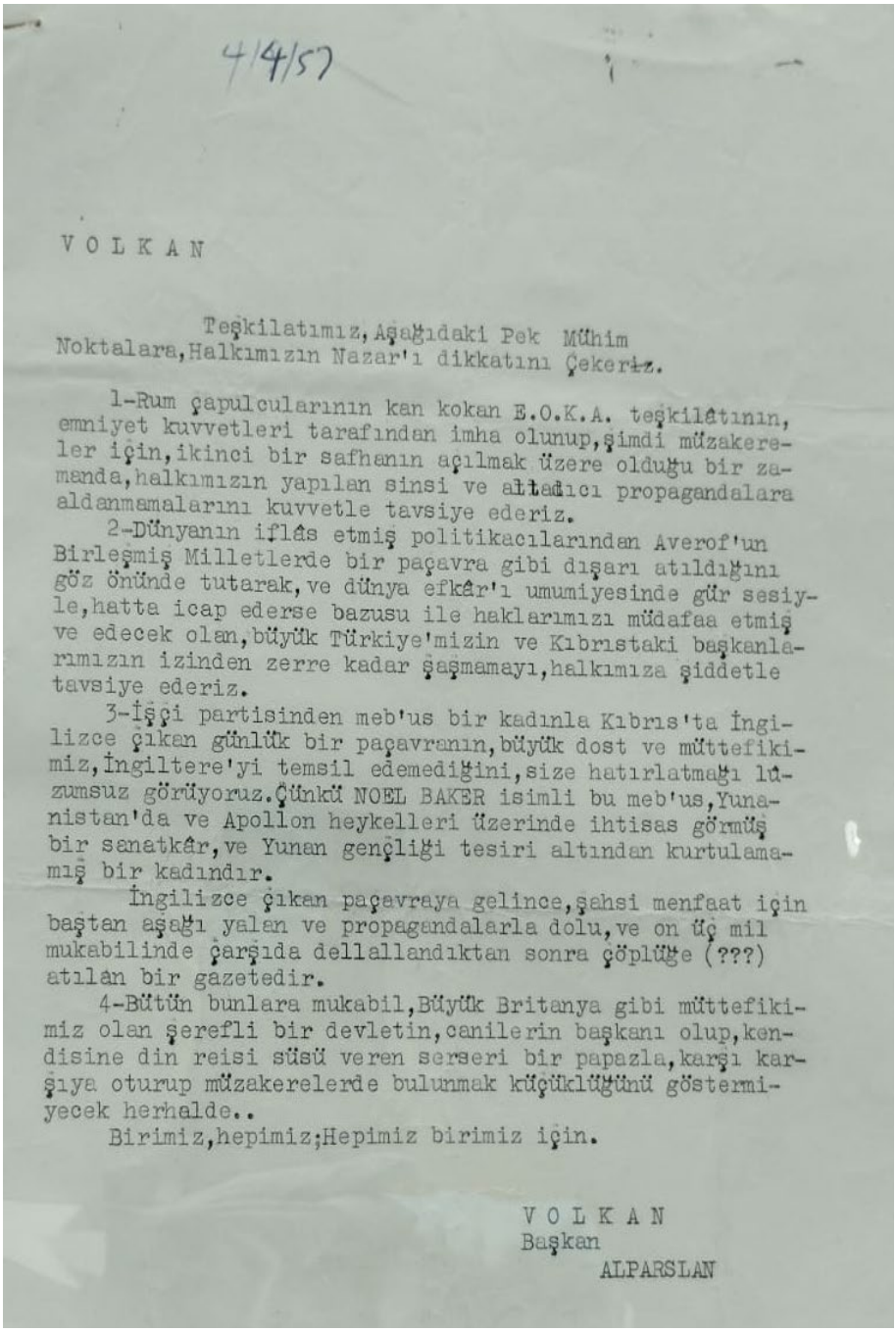

4/4/57

VOLKAN

Teşkilatımız, Aşağıdaki Pek Mühim Noktalara, Halkımızın Nazar'ı dikkatını Çeker~~iz~~.

1-Rum çapulcularının kan kokan E.O.K.A. teşkilâtının, emniyet kuvvetleri tarafından imha olunup, şimdi müzakereler için, ikinci bir safhanın açılmak üzere olduğu bir zamanda, halkımızın yapılan sinsi ve aldatıcı propagandalara aldanmamalarını kuvvetle tavsiye ederiz.

2-Dünyanın iflâs etmiş politikacılarından Averof'un Birleşmiş Milletlerde bir paçavra gibi dışarı atıldığını göz önünde tutarak, ve dünya efkâr'ı umumiyesinde gür sesiyle, hatta icap ederse bazusu ile haklarımızı müdafaa etmiş ve edecek olan, büyük Türkiye'mizin ve Kıbrıstaki başkanlarımızın izinden zerre kadar şaşmamayı, halkımıza şiddetle tavsiye ederiz.

3-İşçi partisinden meb'us bir kadınla Kıbrıs'ta İngilizce çıkan günlük bir paçavranın, büyük dost ve müttefikimiz, İngiltere'yi temsil edemediğini, size hatırlatmağı lüzumsuz görüyoruz. Çünkü NOEL BAKER isimli bu meb'us, Yunanistan'da ve Apollon heykelleri üzerinde ihtisas görmüş bir sanatkâr, ve Yunan gençliği tesiri altından kurtulamamış bir kadındır.

İngilizce çıkan paçavraya gelince, şahsi menfaat için baştan aşağı yalan ve propagandalarla dolu, ve on üç mil mukabilinde çarşıda dellallandıktan sonra çöplüğe (???) atılan bir gazetedir.

4-Bütün bunlara mukabil, Büyük Britanya gibi müttefikimiz olan şerefli bir devletin, canilerin başkanı olup, kendisine din reisi süsü veren serseri bir papazla, karşı karşıya oturup müzakerelerde bulunmak küçüklüğünü göstermiyecek herhalde..

Birimiz, hepimiz; Hepimiz birimiz için.

VOLKAN
Başkan
ALPARSLAN

Volkan Bildirisi – GKRY Belgesi, EOKA 20/2

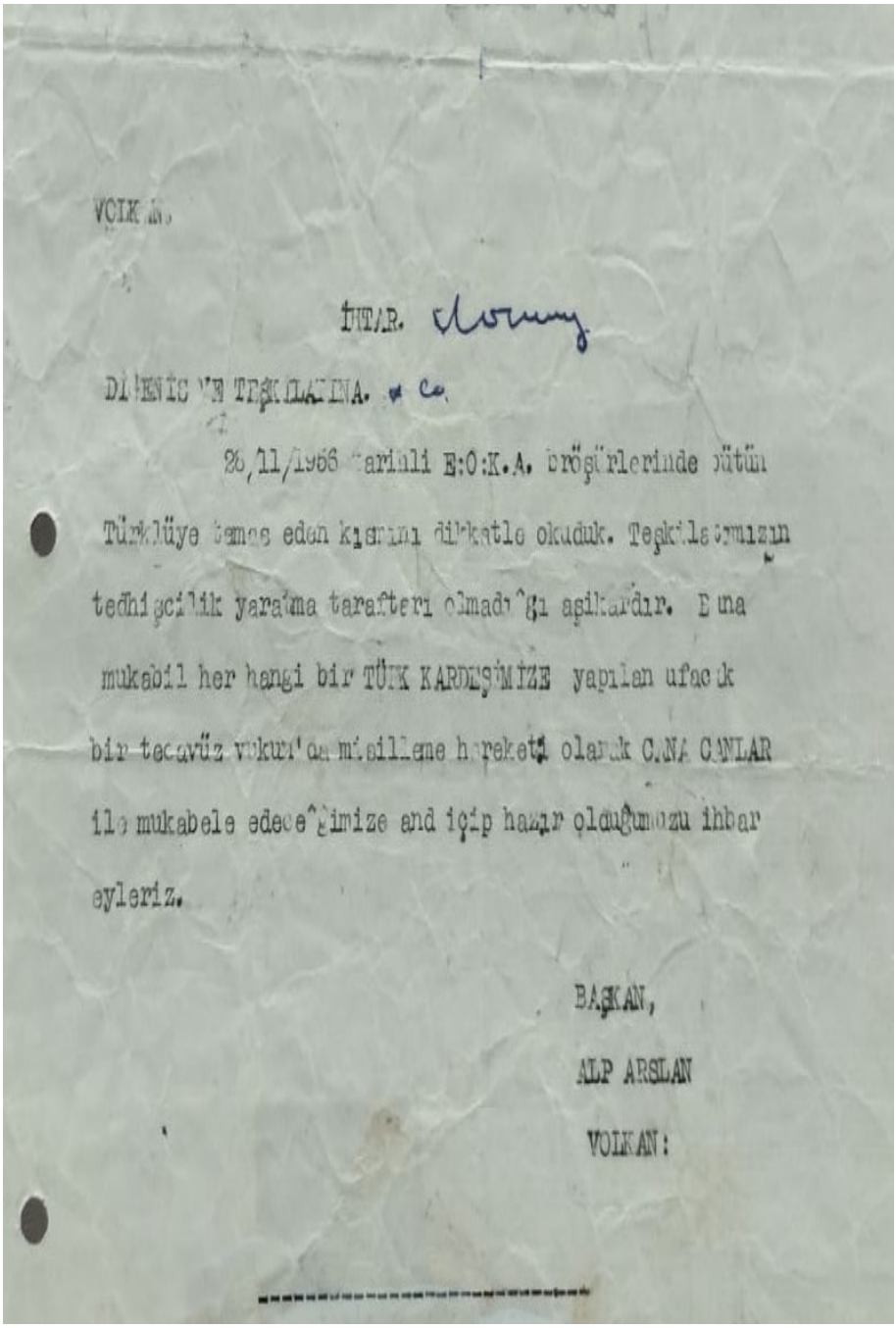

VOLKAN

TMT/R.

DİRENİŞ VE TEŞKİLATINA.

26/11/1956 tarihli E:O:K.A. bröşürlerinde bütün Türklüye temas eden kısımları dikkatle okuduk. Teşkilatımızın tedhişçilik yaratma taraftarı olmadığı aşikardır. Buna mukabil her hangi bir TÜRK KARDEŞİMİZE yapılan ufacık bir tecavüz vukuunda mukabeleme hareketi olarak CANA CANLAR ile mukabele edeceğimize and içip hazır olduğumuzu ihbar eyleriz.

BAŞKAN,

ALP ARSLAN

VOLKAN:

Volkan Bildirisi – GKRY Belgesi, EOKA 20/3

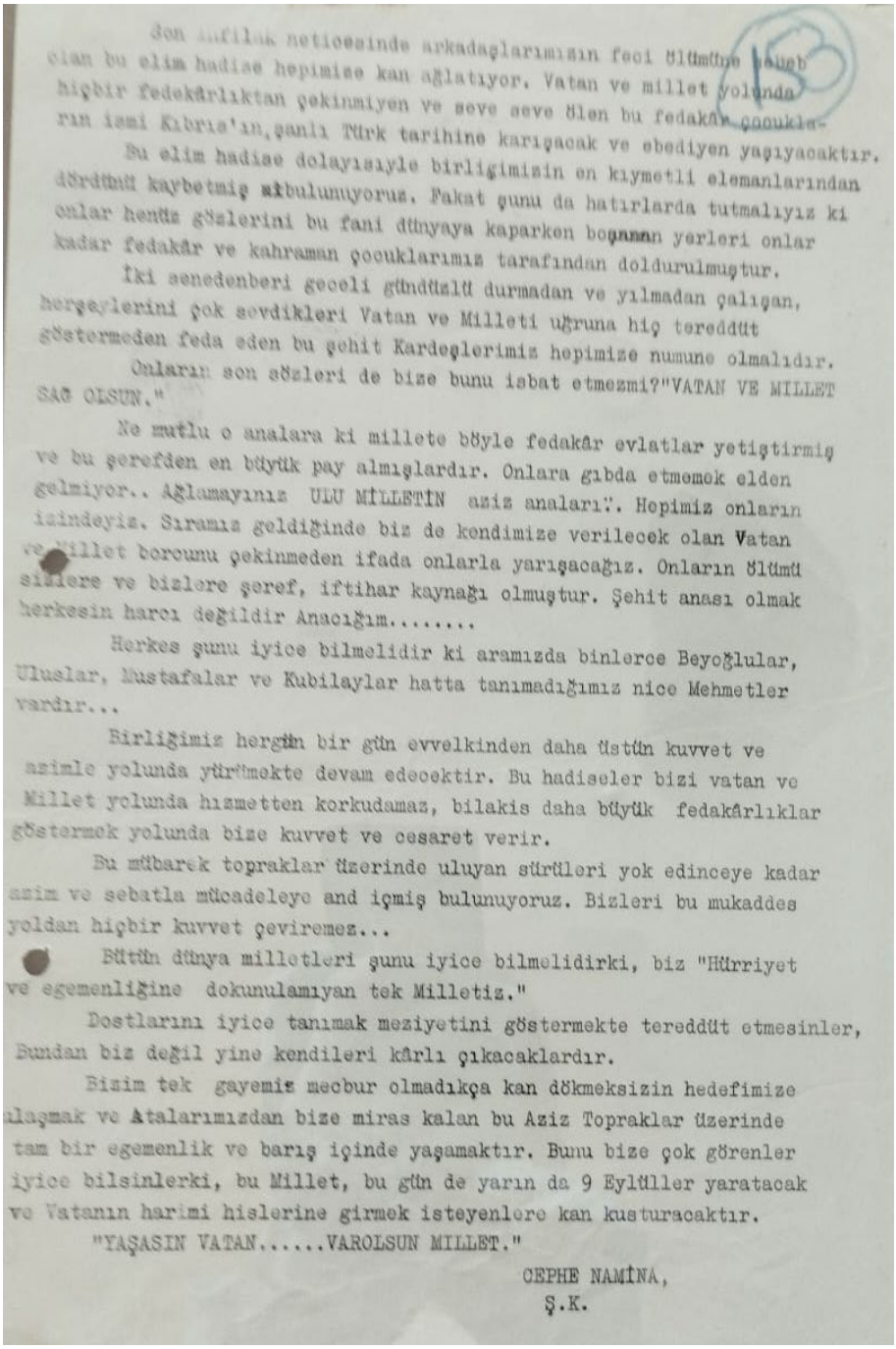

Son [illegible] neticesinde arkadaşlarımızın feci ölümüne sebeb olan bu elim hadise hepimize kan ağlatıyor. Vatan ve millet yolunda hiçbir fedakârlıktan çekinmiyen ve seve seve ölen bu fedakâr çocukların ismi Kıbrıs'ın şanlı Türk tarihine karışacak ve ebediyen yaşıyacaktır.

Bu elim hadise dolayısıyle birliğimizin en kıymetli elemanlarından dördünü kaybetmiş bulunuyoruz. Fakat şunu da hatırlarda tutmalıyız ki onlar henüz gözlerini bu fani dünyaya kaparken boşanan yerleri onlar kadar fedakâr ve kahraman çocuklarımız tarafından doldurulmuştur.

İki senedenberi geceli gündüzlü durmadan ve yılmadan çalışan, herşeylerini çok sevdikleri Vatan ve Milleti uğruna hiç tereddüt göstermeden feda eden bu şehit Kardeşlerimiz hepimize numune olmalıdır.

Onların son sözleri de bize bunu isbat etmezmi?"VATAN VE MILLET SAĞ OLSUN."

Ne mutlu o analara ki millete böyle fedakâr evlatlar yetiştirmiş ve bu şerefden en büyük pay almışlardır. Onlara gıbda etmemek elden gelmiyor.. Ağlamayınız ULU MİLLETİN aziz anaları'. Hepimiz onların izindeyiz. Sıramız geldiğinde biz de kendimize verilecek olan Vatan ve Millet borcunu çekinmeden ifada onlarla yarışacağız. Onların ölümü sizlere ve bizlere şeref, iftihar kaynağı olmuştur. Şehit anası olmak herkesin harcı değildir Anacığım.....

Herkes şunu iyice bilmelidir ki aramızda binlerce Beyoğlular, Uluslar, Mustafalar ve Kubilaylar hatta tanımadığımız nice Mehmetler vardır...

Birliğimiz hergün bir gün evvelkinden daha üstün kuvvet ve azimle yolunda yürümekte devam edecektir. Bu hadiseler bizi vatan ve Millet yolunda hizmetten korkudamaz, bilakis daha büyük fedakârlıklar göstermek yolunda bize kuvvet ve cesaret verir.

Bu mübarek topraklar üzerinde uluyan sürüleri yok edinceye kadar azim ve sebatla mücadeleye and içmiş bulunuyoruz. Bizleri bu mukaddes yoldan hiçbir kuvvet çeviremez...

Bütün dünya milletleri şunu iyice bilmelidirki, biz "Hürriyet ve egemenliğine dokunulamıyan tek Milletiz."

Dostlarını iyice tanımak meziyetini göstermekte tereddüt etmesinler, Bundan biz değil yine kendileri kârlı çıkacaklardır.

Bizim tek gayemiz mecbur olmadıkça kan dökmeksizin hedefimize ulaşmak ve Atalarımızdan bize miras kalan bu Aziz Topraklar üzerinde tam bir egemenlik ve barış içinde yaşamaktır. Bunu bize çok görenler iyice bilsinlerki, bu Millet, bu gün de yarın da 9 Eylüller yaratacak ve Vatanın harimi hislerine girmek isteyenlere kan kusturacaktır.

"YAŞASIN VATAN.....VAROLSUN MILLET."

CEPHE NAMİNA,
Ş.K.

9 Eylül Cephesi Bildirisi – GKRY Belgesi, EOKA 20/5

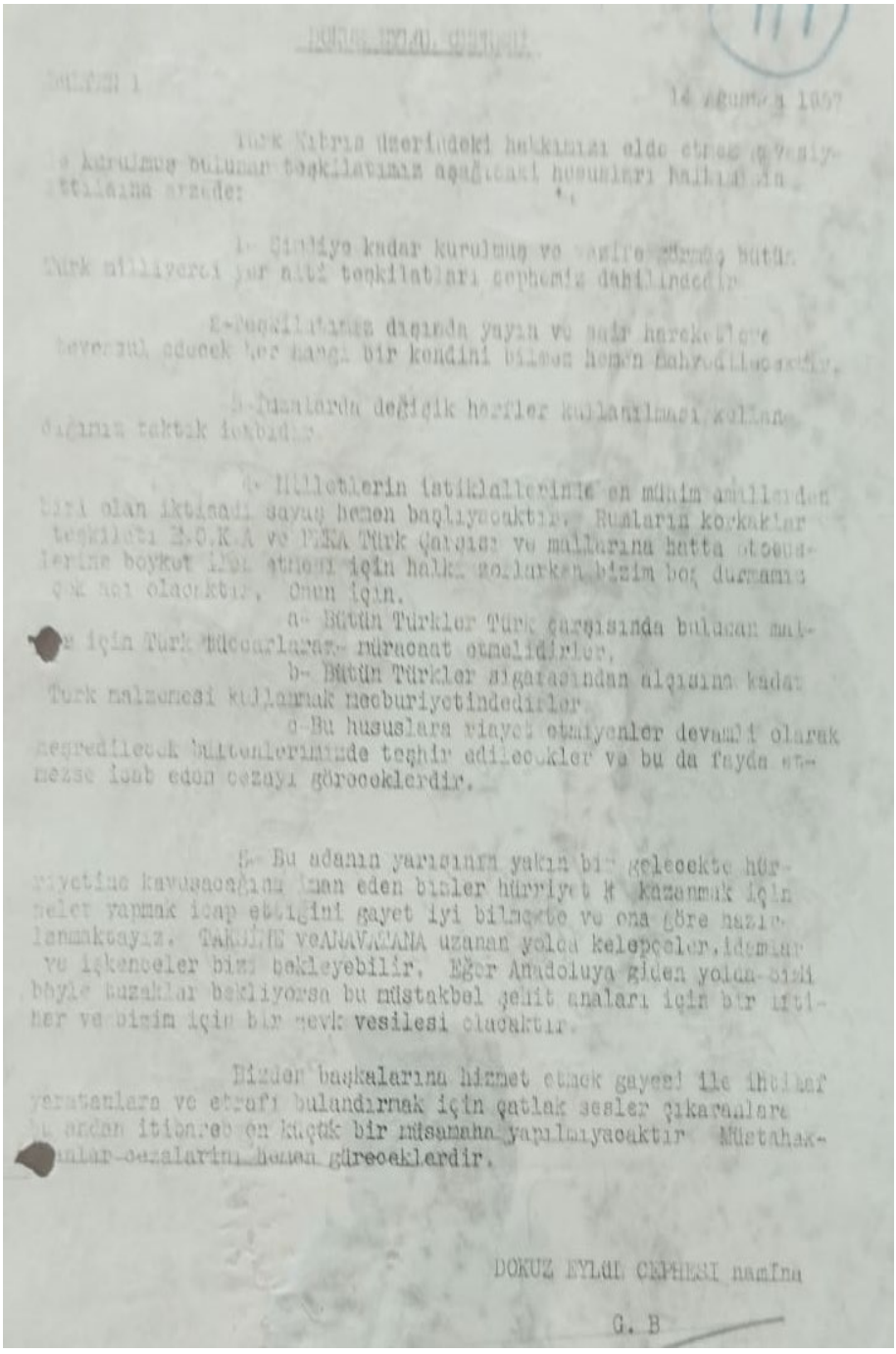

14 ağustos 1957

Türk Kıbrıs üzerindeki hakkımızı elde etmek gayesiyle kurulmuş bulunan teşkilatımız aşağıdaki hususları halkımızın bilgisine arzeder:

1- Şimdiye kadar kurulmuş ve yarın kurulacak bütün Türk milliyetçi yer altı teşkilatları cephemiz dahilindedir.

2- Teşkilatımız dışında yayın ve sair hareketlere bevesul edecek her hangi bir kendini bilmez hemen tahrip edilecektir.

3- Binalarda değişik harfler kullanılması kolaylığını teklik edecektir.

4- Milletlerin istiklallerinin en mühim amillerinden biri olan iktisadi savaş hemen başlıyacaktır. Rusların kokakolar teşkilatı A.B.K.A ve PEKA Türk çarşısı ve mallarına hatta otobüslerine boykot ilan etmesi için halk sokaklara çıkarken bizim boş durmamız çok hata olacaktır. Onun için,

a- Bütün Türkler Türk çarşısında bulacak malı için Türk tüccarlarına müracaat etmelidirler.

b- Bütün Türkler sigarasından alışına kadar Türk malzemesi kullanmak mecburiyetindedirler.

c- Bu hususlara riayet etmiyenler devamlı olarak kaydedilecek listelerimizde teşhir edilecekler ve bu da fayda etmezse icab eden cezayı göreceklerdir.

5- Bu adanın yarısının yakın bir gelecekte hürriyetine kavuşacağına iman eden binler hürriyeti kazanmak için neler yapmak icap ettiğini gayet iyi bilmekte ve ona göre hazırlanmaktayız. Takiye ve aldatmaca uzanan yolda kelepçeler, idamlar ve işkenceler bizi bekleyebilir. Eğer Anadoluya giden yolda bizi böyle kuzular bekliyorsa bu müstakbel şehit anaları için bir iftihar ve bizim için bir sevk vesilesi olacaktır.

Bizden başkalarına hizmet etmek gayesi ile ihtilaf yaratanlara ve etrafı bulandırmak için çatlak sesler çıkaranlara bundan itibaren en küçük bir müsamaha yapılmıyacaktır. Müstahaklar cezalarını bulacaklardır.

DOKUZ EYLÜL CEPHESİ namına

G. B

9 Eylül Cephesi Bildirisi - GKRY Belgesi, 14.08.1957, EOKA 20/8

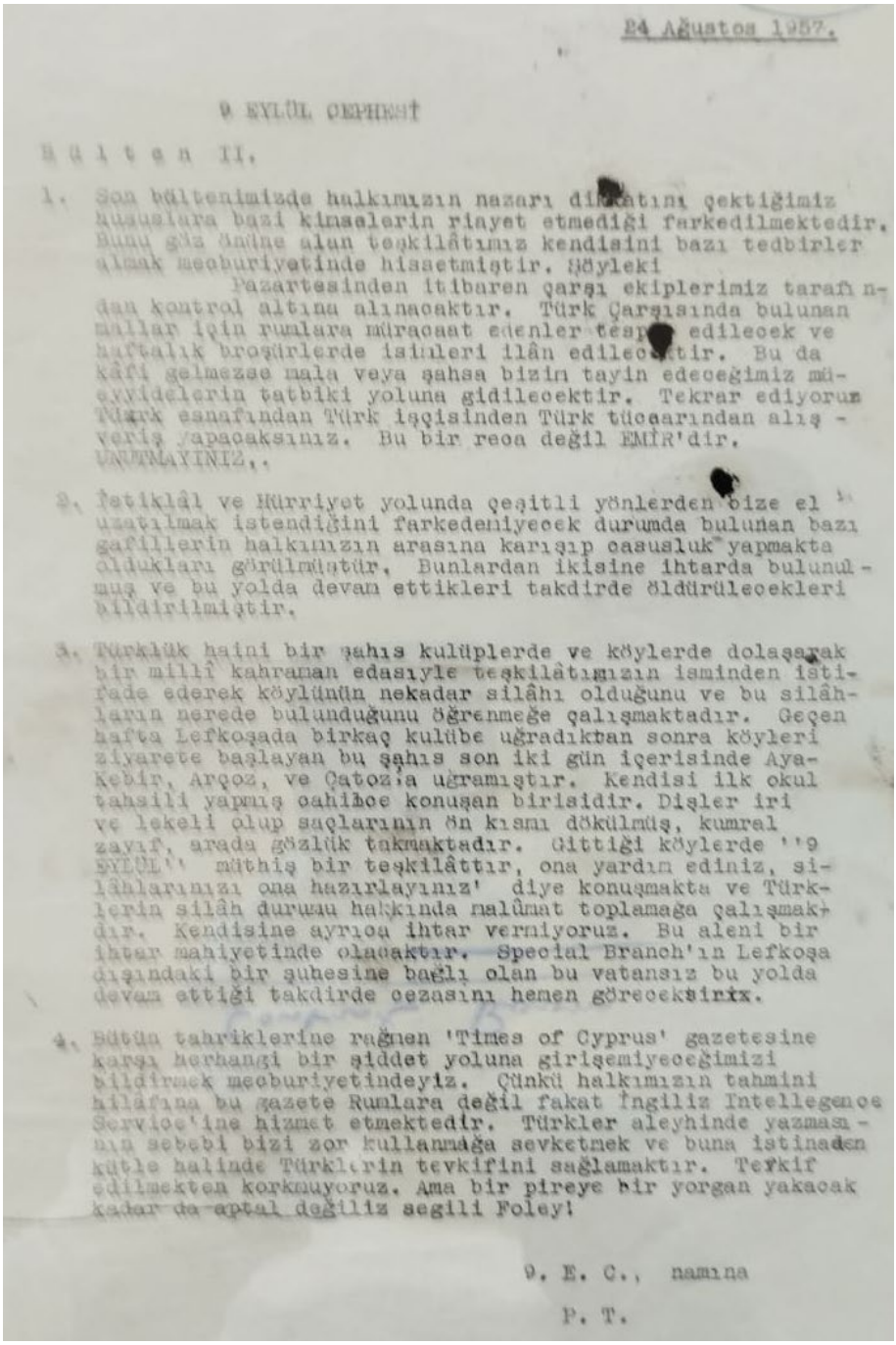

24 Ağustos 1957.

9 EYLÜL CEPHESİ

B ü l t e n II.

1. Son bültenimizde halkımızın nazarı dikkatini çektiğimiz hususlara bazi kimselerin riayet etmediği farkedilmektedir. Bunu göz önüne alan teşkilâtımız kendisini bazı tedbirler almak mecburiyetinde hissetmiştir. Şöyleki Pazartesinden itibaren çarşı ekiplerimiz tarafından kontrol altına alınacaktır. Türk Çarşısında bulunan mallar için rumlara müracaat edenler tespit edilecek ve haftalık broşürlerde isimleri ilân edilecektir. Bu da kâfi gelmezse mala veya şahsa bizin tayin edeceğimiz müeyyidelerin tatbiki yoluna gidilecektir. Tekrar ediyorum Türk esnafından Türk işçisinden Türk tüccarından alış - veriş yapacaksınız. Bu bir reca değil EMİR'dir. UNUTMAYINIZ,.

2. İstiklâl ve Hürriyet yolunda çeşitli yönlerden bize el uzatılmak istendiğini farkedemiyecek durumda bulunan bazı gafillerin halkımızın arasına karışıp casusluk yapmakta oldukları görülmüştür. Bunlardan ikisine ihtarda bulunulmuş ve bu yolda devam ettikleri takdirde öldürülecekleri bildirilmiştir.

3. Türklük haini bir şahıs kulüplerde ve köylerde dolaşarak bir millî kahraman edasıyle teşkilâtımızın isminden istifade ederek köylünün nekadar silâhı olduğunu ve bu silâhların nerede bulunduğunu öğrenmeğe çalışmaktadır. Geçen hafta Lefkoşada birkaç kulübe uğradıktan sonra köyleri ziyarete başlayan bu şahıs son iki gün içerisinde Ayakebir, Arçoz, ve Çatoz'a uğramıştır. Kendisi ilk okul tahsili yapmış cahilce konuşan birisidir. Dişler iri ve lekeli olup saçlarının ön kısmı dökülmüş, kumral zayıf, arada gözlük takmaktadır. Gittiği köylerde ''9 EYLÜL'' müthiş bir teşkilâttır, ona yardım ediniz, silâhlarınızı ona hazırlayınız' diye konuşmakta ve Türklerin silâh durumu hakkında malûmat toplamaga çalışmaktadır. Kendisine ayrıca ihtar vermiyoruz. Bu aleni bir ihtar mahiyetinde olacaktır. Special Branch'ın Lefkoşa dışındaki bir şubesine bağlı olan bu vatansız bu yolda devam ettiği takdirde cezasını hemen görecektir.

4. Bütün tahriklerine rağmen 'Times of Cyprus' gazetesine karşı herhangi bir şiddet yoluna girişemiyeceğimizi bildirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü halkımızın tahmini hilâfına bu gazete Rumlara değil fakat İngiliz Intellegence Service'ine hizmet etmektedir. Türkler aleyhinde yazmasının sebebi bizi zor kullanmağa sevketmek ve buna istinaden kütle halinde Türklerin tevkifini sağlamaktır. Tevkif edilmekten korkmuyoruz. Ama bir pireye bir yorgan yakacak kadar da aptal değiliz aegili Foley!

9. E. C., namına

P. T.

9 Eylül Cephesi Bildirisi - GKRY Belgesi, 24.08.1957, EOKA 20/9

ITALY AND TURKEY IN KEMALIST TIME: RELATIONS AND COMPARISONS

Stefano TRINCHESE[*]

Abstract

This paper aims to propose reasons and arguments about relations, contacts and differences between Italy and Kemalist Turkey since 1918 to 1939. These relationships will be situated an international context of foreign relations after World War I. Of course the heritage of Lybian War (Tirabuluš Savaši) will be greatly considered, like a preface of future contrasts and evident conflicts among the two countries. This heritage will be continuously considered like a hostile beginning, in XXth century, for Turkey and Italy. The failure of every rapprochement in Turkish-Italian relations will be studied in the light of the very different ways of their foreign politics: during the fascist period, Italy tried to a deep destabilization of Mediterranean area, aiming to a renovation of an Italian or fascist Roman Empire, while Kemalist Turkey aimed to a national political attitude, regarding Turkish interests in the area, in the sense of a stabilization. Two different approach to nationalism and to authoritarian regimes: Kemalist Turkey, regarding to a peaceful nation into a world in progressive conflict; Italy, to an aggressive and bellicist power of expansion. This paper will examinate in a comparison Italian-Turkish relations among Twenties and Thirties Years of XXth century, moving from expansionist intentions of Italy, since 1912-1914, looking at Balkan Area and Aegean Islands, just to occupation of Albania in 1939, just before World War II, regarded from Ankara point of a view, like an evident aggression; on the other side, will be considered Turkish research of balancing among the Nations and a new order, after I World War Turkish defeat. Balkan difficulties, research of new economic stability and regional influence were invisible but powerful reasons of new misunderstanding and contrasts for Rome and Ankara. As a conclusion, residual different perspectives and new conflicts between Kemalist Turkey and Fascist Italy, will be regarded also from the privileged point of view of a distinguished German observer: Ambassador Franz von Papen, who served nazi-Germany from 1939 to 1944 in Turkey.

Keywords: Italian-Turkish relations, Fascism and Kemalism, First and Second World War

---

[*] Prof. Dr., Università G. d'Annunzio di Chieti-Pescara

The establishment of the two regimes, in Fascist Italy on October 1922, and of Turkish Republic in October 1923, can approximately defin a difficult period, because of Italian colonial aims on Anatolian Coast, followed by a rapprochement and attempts of an alliance among the two Nations, against the aggressive foreign policy of France in the Region, and more widely on Balkans. After this period, the relations between Turkey and fascist Italy will improve, but their failure will be suddenly caused by fascist aggression on Corfù in 1923. The main reason of this failure will be caused by Italian different way of power in Adriatic Sea and in the new Balkan Policy of Mussolini.

Conflicts among nationalist regimes were normally based on national interests: Italy renounced in 1921-22 to any ambitions on Anatolia, but it didn't mean a rapprochement among the two Parts, and not at all new and wider projects of alliance. As a matter of fact, Ankara was aiming stability "into world and country", trying to manage a new peaceful relation all over the area, while fascist Italy tried to conquer new space and power on Mediterranean Sea and into Balkan region, becoming an element of disorder and destabilization all over the same zone.

Turkey tried to realize stability in a peaceful behavior, in regard to League of Nations; on the contrary, Italy was looking to new politics and to an exit from that international agreement. Italy had since long time cultivated ambitions on Balkan Region, especially on Albania and Eastern Mediterranean, moving from the occupation of Dodecanese in 1912. Italy was between the winner of I World War, and Turkey, although the end of the Ottoman Empire, was a loser. Therefore, Turkey looked for wider security and a peaceful stability, also to preserve the rest of Anatolian Peninsula. Italy tried initially to conquer new positions in the post-war establishment, as a victorious Great Power, like and within France and Great Britain, in consequence of London Pact and Treaty of Versailles. Turkey had lost most of the ancient imperial territories, and was obliged to preserve her own life against Greece, but also against allied occupations troops on her own national ground.

But above all, Italy and Turkey had completely different ways to approach on international relations, and other aims in order to foreign policy of their regimes.

The myth of a partial victory ("*vittoria mutilata*") promoted by D'Annunzio, according to mussolinian policy and nationalist elites and the Treaty of Versailles, had reduced Italian participation to allied victory of

1918, requiring compensation and revanches. After Mussolini's assumption of power, Italy begun to reclaim possession on Adriatic Coast and islands, on Albania, Greek Islands and in various ex Ottoman territories. Nevertheless, Rome tried from one side to hold up the victorious balance of powers, from her position of winner; on the other side Mussolini tried to approve territorial ambitions and aims of expansion of defeated countries, as Bulgaria, aiming to become in Eastern Europe the leadership of an *entente* of nations according to Bulgaria, Hungary and also Turkey, with a particular position against Yugoslavia.

In the same period, Ankara was engaged in a hard struggle against Greece to safe her own survival and borders, winning for her national independence thanks to Atatürk and Inönü, and renouncing to every imperial ambition. The Republican Turkey based her independence on Anatolian borders, only contesting some bordering and extern contests, like Aleppo in Syria and on Hatay.

After Sèvres Treaty, the new Treaty of Lausanne gave to Turkey a complete independence, while the Allied renounced to their old secret ambitions and pacts for any partition of Turkey.

The Italian Dodecanese was too close to the Turkish coasts to be tolerated by Ankara. In the Turkish view, it was a perfect point of approach for the invasion of Anatolian territory. On the other hand, in Rome's view, the proximity of the Anatolian coast to the archipelago was a reason of particular interest from a strategic point of view. This Italian ambition was expanded in 1925 with the purchase of the islet of Castellorizo (Castelrosso), very far east of the Dodecanese and also so close to the Turkish coast around Kaš, as a potential point of influence and invasion in direction of the inner region of Konya.
All these islands were largely inhabited, after the end of the war in 1912 between Italy and the Ottoman Empire, by a very nationalist Greek population. In this way, Ankara could easily see in the agreement between the Italian occupiers and the Greek population a potential double factor of risk for its own territorial safety. In fact, all the Greek and Italian islands a few miles from the Turkish coast were so many bridgeheads for potential landings for occupation troops for military operations on the Turkish soil. Probably fascist Italy was not in the condition, nor did it want to immediately declare war on Turkey. But Mussolini could well think of a crisis in international relations in the area of the Eastern Mediterranean, to advance new demands on the entire region. All these reasons were causes of

high tension between the diplomats of the two countries, as it appears from the reading of the Italian diplomatic documents in that period, and for all the Twenties years. Turkey was complaining against the Italian military preparations on its borders, but in fact an invasion plan had been prepared by the Italian War Minister in 1924, with the approval of Mussolini.

Dilek Barlaš wrote that the key to Italy's strategy against Turkey was to keep the tension high, pending the dispute between Turkey and Great Britain over the province of Mosul, which had been submitted to arbitration, and on which the Ankara government had insisted so much, that it risked its own fall. Italian diplomacy had maintained this position, which was as aggressive as it was unclear and ambiguous. Rome supported the British arguments on Mossul, because it could hope for territorial gains or border offsets in Libya and Somalia, as in fact it would have been in 1925. Rome also hoped to maintain a position of occupation in Anatolia after the possible conflict between Turkey and Great Britain, due to Mossul or other border disputes. The Corfù crisis of 1923 dissuaded Mussolini from ventures of expansion, destined to fail without the consent of the Allies, and especially of London. In short, the Italian strategy regarding the Mossul crisis was a strategy for the future, not the present, in the case of a boarder crisis in the region. In 1926, at the height of the Mossul crisis, Italy confirmed its trust and friendship with Turkey, denying or concealing any aggressive intention against Turkey. The Commission's proposal for a Council Directive on the approximation of the laws of the Member States, relating to the carriage of goods by road was in that time being discussed. In the Italian diplomatic documents it seems that the purpose of Italy was not a war directed to Turkey, but wait for the Mossul issue, to bring Turkey out of defeat and humiliation by Britain. This would have created the conditions for a possible and advantageous agreement between Rome and Ankara, for the control of the Eastern Mediterranean, obviously favorable to the Italian presence.

Ankara's possible objections prevailed over Italian ambitions, and Ankara, always attentive to international politics, was changing its strategy, even in the expression of words by Mussolini. In the case of the southern Turkish coast, however, the Italian government in 1921 was the first among the occupying nations to abandon any ambition in this regard on land once belonging to the Ottoman Empire. But the aggressive ambition of Mussolini's government along with the rethoric about the disappointment at Versailles, along with the recent Italian military presence in southern

Anatolia between Smyrna and Antalya, was obviously feared by Ankara, as an open declaration of hostility.

In 1926, Turkey had accepted the international Resolution on Mossul, which assigned it to the British mandate in Iran. This resolution in fact left Turkey disappointed and isolated, exactly as Mussolini had hoped. This condition of isolation was seen by Rome as preliminary to agreements between Italy and Turkey for political arrangements and friendly relations. Turkey, on the other hand, was only able to move in the direction of Italy after the conclusion of a treaty of cooperation and understanding between Yugoslavia and the Allies in 1927, effectively pushing Rome towards Ankara. Italy feared an hostile presence on its borders and Turkey saw the renewal of the unforgotten Balkan League against the Ottoman Empire, but now with the support of France.

At the same time, Ankara saw the realization of the old slavic ambitions against Bulgaria, which would soon turn to the European region of Turkish Thrace. This pushed Turkey, for its part, towards Italy, to face the anti-Turkish French blockade in the Balkans.

The project of a Mediterranean alliance between Italy and Turkey against the French Entente or Little Intesa, excluded Greece for the present. However, the rapprochement between Athens and Ankara, and the reconciliation with Italy, left hope for a tripartite agreement between Turkey and Italy, with the accession of Greece. In the vision of Mussolini, the Dodecanese was to be an element of reassurance and relaxation in the area of the Aegean and the Eastern Mediterranean. Between 1926 and 1928 diplomatic relations with Turkey improved and led, after several political talks between Italy and Turkey, to the signature of a treaty of mutual neutrality between Ankara and Rome. Mussolini defined Turkey as a nation capable of rebuilding "its spirit with courage", in the sense of the rebirth of the national spirit and the feeling of independence.

Shortly after, Italy established a treaty of friendship and cooperation with Greece, pushing for the same end on accession or similar behavior by Turkey. Only in October 1930 Ankara and Athens established a pact of collaboration and friendship and in the Turkish Parliament Italy was thanked for its mediation in the reconciliation between the two countries, because they had been enemies for a long time. In this way, Italy became a sure reference point for the foreign policy of Turkey.

Political agreements and commercial arrangements were followed by military contracts, especially in the naval field, so that, according to Mussolini, Turkey would become an area of Italian influence and a favorable partner for the control of Eastern Mediterranean.

On the other hand, Ankara looked at naval agreements as a strengthening of her national security, not of an external control over the sea, something that Italy wanted with the rearmament of Turkey. Similarly, Turkey was now certain about the security of its eastern and southern borders, and absolutely wanted to avoid a financial dependence on foreign countries, as it had been for the Ottoman Empire, and the friendship with Italy did not seem to propose those so feared conditions again, which had dragged the Empire towards a complete ruin.

At the same time, during the period of good relations with Italy, the Italian political model could provide new opportunities for development to Turkey, especially to the military class. These occasions were acquired during visits of military and civilian personnel to Italy in the early 1930s. This could provide some argument of imitation of fascism to the military and administrative top in the Turkish Republic, also in the field of law and legal codes, as well as in the authoritarian management of society and the internal management of economic crisis.

But very soon, starting in 1932, Italian-Turkish relations had begun to deteriorate. The limited possibility shown by Italy to be able to support Ankara economically and militarily, and shortly after the Ethiopian crisis and international sanctions, to which Italy had been subjected, isolated Italy at international level by an autarchic policy ("*autarchia*"). Initially followed closely by Ankara, these conditions contributed to the failure of Turkish aspirations towards Rome and showed the limits of Italian foreign policy. Inönü's State Visit to Rome in 1932, despite the political success, did not provide Turkey with any concrete and stable Italian aid. The economic policy of autarchy had weakened the proposal for any Italian foreign policy, both on the financial level and moreover on the military and naval. This prompted Ankara to turn again towards France and in the near future also to England. French Prime Minister Briand's proposals for a plan to stabilization of the european economy and the growing of mutual mistrust between Rome and Ankara strengthened Turkey's adherence to policies of the League of Nations and caused an imbalance in relations with Rome. This politic connection had therefore been involved in some completely provisional agreements between Italy and the USSR. Turkey proposed and

obtained an admission to the League of Nations, also with the negative vote of Italy; that saw in the League a French and English retention of their prevalence over the area and towards the nations of central and Balkan Europe. Obviously, after the negative vote of Italy in 1932, relations between Turkey and Italy fell into a marked deterioration. Italy was again manifesting a policy of aggression and expansionism, preparing for the future war in Ethiopia and proposing an agreement between the victorious nations of the war, that could eventually replace the League of Nations.

The resignation of Dino Grandi, too conciliatory and Anglophile according to Mussolini, led *Duce* to personally direct the Italian foreign policy. The relations with France and England have deteriorated, and Turkey had become increasingly anxious. Mussolini's ambitions "towards Asia and Africa", following the Italian "historical objectives" proposed new mistrust and hostility in Ankara, which once again were committed to the search for stability in the European and Mediterranean order, following the peaceful and balanced scheme of Atatürk and Inönü. The next approach of Italy to Germany after the seizure of power by Hitler, although not immediately, and even interrupted by new agreements with England and France in 1934, caused that Turkish government was again worried and worried. The subsequent and progressive accession of fascist Italy to the Nazi regime contributed to increase Mussolini's ambitions for a role of great power, but it had verified only the consequent isolation of Italy. This could only further alienate Ankara, which instead aspired to a contrary policy of pacification and balancing presence in the Balkans and into the Mediterranean Sea. The subsequent agreements of fascist Italy with Greece had not led to an alliance and had aggravated the destabilization of the Balkan region: that condition was wanted by Mussolini against Yugoslavia. Only Bulgaria remained sensitive to Rome, as a regional power revisionist of international peace agreements.

The Turkish foreign policy in the Balkans aimed at peace and stabilization, and was again opposed to that of Italy, who claimed instead to an hegemonic influence over the area and to new possible military expansions. In 1934, Turkey joined the Balkan Pact with Greece, Yugolavia and Romania, against the revenge ambitions of Bulgaria and against the expansionist aims of Italy. It was the end of the difficult, quite impossible partnership between Atatürk's Turkey and Mussolini's Italy.

Therefore, the isolation of Turkey after the resolution of the Mossul question led to consider a progressive lack of security and stability in relations with the great powers and had produced a rapprochement with Italy, also because Italy had abandoned any claim to occupy Anatolia, and Mussolini had begun a brief phase of political moderation on the international scene, thanks to the policy of Foreign Minister Dino Grandi. Finally, the growth of French relations with Yugoslavia since the end of 1927 represented a double risk for both Ankara and Rome, contributing to their diplomatic and strategic rapprochement. Finally, the British interest to reduce French influence on the Middle East, could be a new indirect element to promote an understanding between Turkey and Italy, since London used Italy as a balancing element against France in the Mediterranean. It was probably the revival of Italian aggression, even if only nominally in Mussolini's speeches and not directed against Turkey, that aroused new mistrust and old resentments in Turkey. The regional policy of pacification carried out by Atatürk and after him by Inönü, was summarized in the historical motto "Peace in the Homeland and Peace in the World". It safeguarded the survival of the Turkish nation and dictated a completely different international political line, in contrast to Mussolini's aggressive and expansionist one. It was only during the brief period of moderation of Italian foreign policy, that relations between the two Nations could shortly reach an agreement, which soon proved to be fragile and precarious.

SHORT BASIC BIBLIOGRAPHY

Documenti Diplomatici Italiani, serie 7, volumes I-III.

S. Trinchese**, Il diavolo col cilindro. La Turchia di Franz von Papen, Bologna 2023**

F. Grassi, **Atatürk, Roma 2006**

E. Zürcher, **Turkey, a Modern History**, London 2004

D. Barlas, **"Friends or Foes?" Diplomatic Relations between Italy and Turkey, International Journal of Middle East Studies**, 36, 2004, pp. 235 ff.

S. Trinchese, **Mare Nostrum. Percezione ottomana e mito mediterraneo in Italia**, Milano 2005 Mango, Atatürk, Woodstock 2000

Di Casola, **Turchia neutrale 1943-1945**, Padova 1985.

CUMHURİYETİN İLK AFRO-AMERİKAN MÜSLÜMAN MÜLTECİLERİ: MOHAMMAD EZALDEEN'İN AMERİKA'DAN VAAT EDİLMİŞ TOPRAKLARA-İSTANBUL'A GÖÇÜ (1930)

Tansu Barış MAHMUTOĞLU[*]

Özet

Erken cumhuriyet dönemi Türkiye'ye göç hareketlerinin başta Balkanlar olmak üzere Kafkaslar, Rusya, Ortadoğu, Almanya ve dünyanın çeşitli ülkelerinden değişik sebeplerle gerçekleştiği bilinmekle birlikte, 1930 yılında genç cumhuriyet, İslam'ın rahatlıkla yaşanabileceği düşüncesiyle, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) vatandaşları tarafından da ilk sırada görülen ülkelerden biri olmuştur. Bu bildiride, ABD'deki siyahi vatandaşların içinde bulunduğu İslami hareketlerde 1920'lerden itibaren öncülük görevi üstlenen ve cemiyet içerisinde ön plana çıkan Muhammad Ezaldeen'in, Türkiye'ye göç etme ve vatandaşlık taleplerini 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya iletmesiyle başlayan süreç konu edinilmiştir. Talebin geri planında birçok sebep bulunmasına rağmen, dönemin ABD basınında Ezaldeen'in "Müslüman Musa" olarak isimlendirilmesi ve Türkiye'ye göç için "vaat edilmiş topraklara yolculuk" benzetmelerinin kullanılması, Türkiye'nin o yıllarda ABD'deki bir siyahi vatandaş için taşıyabileceği anlamı göstermektedir. Ezaldeen'in seyahati ulusal basında başlangıçta ilgiyle mercek altına alınmış olsa da Türkiye'de kalacağı yaklaşık 1.5 yıl boyunca bir daha basına konu olmamıştır. 1931 yılı sonundan itibaren Suriye ve sonrasında Mısır'a yapacağı seyahat İslami bilgilerini artırmış ve 1936'da ABD'ye dönüşünden 1957'de vefatına kadar Sünni İslami hareketin liderliğini yapmıştır. Söz konusu göç hikâyesine (talebine) sebep teşkil eden olaylar, süreçte yaşananlar ve müteakip safhada Ezaldeen'in izlediği yol araştırılmıştır. Bu göç hikâyesi ve Amerikan İslam cemaatlerinin Türkiye açısından analizi, ABD FBI raporları, Türkiye Devlet Arşivleri, araştırma eserleri ve basın üzerinden taranmış; ABD-FETÖ teorik ilişkilendirmesinde Amerikan İslam cemaatlerinin ne ifade ettiği sorusuna cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de Göç, Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'de İslami Hareketler, Muhammad Ezaldeen.

---

[*] Dr., Jandarma Genel Komutanlığı. barismahmutoglu@gmail.com.

THE FIRST AFRO-AMERICAN MUSLIM REFUGEES OF THE REPUBLIC: MOHAMMAD EZALDEEN'S MIGRATION FROM AMERICA TO PROMISED LAND- ISTANBUL (1930)

Abstract

Although it is known that immigration to Turkey in the early republican period was mainly from the Balkans, the Caucasus, Russia, the Middle East, Germany and various countries of the world, in 1930, the young republic became one of the first countries seen by the citizens of the United States of America (USA) with the idea that Islam could be easily experienced. This paper focuses on the process that began in 1930 when Muhammad Ezaldeen, who had been a pioneering role in the Islamic movements of black citizens in the United States since the 1920s and who came to the forefront in the community, conveyed his request for citizenship and immigration to Turkey to Mustafa Kemal Pasha. Although there were many reasons behind the request, the fact that Ezaldeen was called "Moses the Muslim" in the US press of the time and the use of the metaphor of "journey to the promised land" for immigration to Turkey shows the meaning that Turkey could have for a black citizen in the US in those years. Though Ezaldeen's trip was initially scrutinized with interest in the national press, it was not covered in the press again for the approximately 1.5 years of his stay in Turkey. From the end of 1931, his travels to Syria and then Egypt increased his Islamic knowledge and he became the leader of the Sunni Islamic movement from his return to the US in 1936 until his death in 1957. The events that led to this emigration story (request), what happened during the process, and Ezaldeen's path in the subsequent phase are explored. This immigration story and the analysis of the American Islamic communities from the Turkish perspective are analyzed through US FBI reports, Turkish State Archives, research works and the press, and an answer was sought to the question of what American Islamic communities mean in the US-FETO theoretical association.

Keywords: Immigration in Turkey, Turkey-US Relationship, Islamic Movements in the USA, Muhammad Ezaldeen.

GİRİŞ

Amerikalı siyahi Müslüman Mohammad Ezaldeen, ülkesinde, siyahi ve Müslüman vatandaşların karşılaştıkları ön yargı ve uygulanan baskı sorunu gerekçesiyle 1930 yılında Türkiye'ye göç etmek istemiştir. Önce kendi ailesi, sonra yüze yakın ailenin ve nihayetinde 28 bine yakın Müslüman'ın Türkiye'ye taşınmasını içeren bu talep, çeşitli sebeplerle gerçekleşememiştir. Türkiye açısından bu talep, hem vatandaşlık ve iskân konularından hem de ABD ile olan ilişkiler bağlamında ele alındığından, bu göç hikâyesine ayrıntılarıyla değinmeden önce, o dönemki ABD ile olan münasebetleri ve müteakiben iskân ve vatandaşlık sorununu ortaya koymak gereklidir.

Bu bağlamda, gerçekleşemeyen göçün teknik sebebi her ne kadar iskân/vatandaşlık noktaları olarak görülse de olayın arka planındaki faktörlerden biri olarak, gelişmekte olan Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaması kaygısının yattığı değerlendirilmektedir. Keza Ezaldeen'in hicret ettiği 1930-1931 yılları, birçok açıdan iki ülke ilişkilerinin ivmelendiği, gelecekte kurulacak sağlam ilişkilerin başlangıç/eşik yıllarına denk gelmektedir.

Diğer bir faktör ise Türkiye'de 1923'ten itibaren devletin kademeli olarak sosyo-kültürel ve dini açısından geçirdiği dönüşüm bulunmaktadır. Dolayısıyla geri plandaki tüm faktörleri ortaya koyduğumuzda, mevzubahis göç talebinde nelerin, neden karşılanmadığı veya karşılanamadığı sorularının cevaplarına da erişebiliriz.

I.Mohammad Ezaldeen'in Hicreti Sürecinde Türk-Amerikan İlişkileri

Cumhuriyetin ilanı öncesinde, Osmanlı-Amerika ilişkileri siyasi olmaktan ziyade Amerika'nın Osmanlı topraklarında kurduğu ticari, dini ve kültürel faaliyetler olarak gelişmiştir. Bununla birlikte ABD'nin Osmanlı'ya yönelik politikası, coğrafi yakınlık bulunmayışı gibi nedenler doğrudan bir ittifak veya çatışmaya yol açmamıştır[1].

1800'lerin ilk yıllarından itibaren İzmir limanı ABD deniz ticareti için önem arz etmeye başlamış, İzmir'den alınan mallar ABD'li şirketler aracılığı ile uzak doğuya taşınmıştır. Bu ticaret iki ülke resmi görevlileri arasındaki

[1] Ayşe Yanardağ, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk-Amerikan İlişkilerinin Basına Yansıması", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 59, Ankara 2016, s. 242.

yakınlık ve tanınırlığı artırmış[2] ve müteakiben ikili ilişkilerin resmi anlamda başlangıcını ifade eden "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması" 7 Mayıs 1830'da imzalanmıştır. Antlaşmayla, Osmanlı Devleti ve ABD'ne ticarette en çok gözetilen ulus statüsü tanınmış; iki devlet birbirlerinin ülkelerinde konsolosluklar açmayı kabul etmiştir. Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarından kolayca yararlanması sağlanmış; ABD vatandaşlarının işledikleri suçlar nedeniyle yargılanmaları konusu düzenlenmişti. ABD elçi veya konsoloslarının Osmanlı tebaa ve reayasını kendi korumalarına almayacakları öngörülmüş; Amerikan ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş serbestisi verilmiş, iki devlet bandırasını taşıyan gemilerin kazaya uğramaları halinde birbirlerine yardım etmesi kabul edilmiştir.[3]

İlişkiler 1914'te I. Dünya Savaşı başlayana kadar, 1830 ve 1862 tarihli ticaret ve denizcilik anlaşmaları, 1874 tarihli iade anlaşması ve yabancıların mülk edinme protokolleri çerçevesinde yürütülmüştür. Müteakip süreçte İttihat ve Terakki yönetiminin Kapitülasyonları kaldırma kararıyla ABD'nin ülkedeki temsilcilerini çekerek, durumu protesto etmesiyle sıfır noktasına gerilemiştir[4].

I. Dünya Savaşı sürecinde, Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa katılmış olmasına rağmen Amerika ile olan ilişkilerinde çok dikkatli davranmaya özen göstermiştir. Ancak Amerika 02 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan edince, Almanya, Osmanlı'nın da Amerika'ya savaş ilan etmesi için baskı yapmıştır. Bu baskılara rağmen Osmanlı Devleti, Amerika'ya savaş ilan etmemiş, sadece 20 Nisan 1917'de diplomatik münasebetler kesilmiştir. Hatta Osmanlı Hariciye Nazırı, esasında ilişkilerde herhangi bir değişiklik olmayacağını Amerikan elçisine bildirirken; ülkedeki

[2] Doğan Koçak, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye ile ABD Arasında Olan İlişkilerin Gelişimi ve Türkiye-ABD Ticaret Antlaşması (1 Nisan 1939), **Atatürk Dergisi**, C 7, S 1, Erzurum 2018, s.115-119.

[3] Miller'den aktaran Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşmasının Gizli Maddesi ve Sonuçları", **Belleten**, C LXII, sayı 234, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998, s.458-459; Vander Lippe ise, anlaşmanın, 1820'den itibaren Osmanlı İmparatorluğunda çalışan Amerikalı misyonerlere okul ve hastane açma izni de verdiğini belirtmiştir. John M. Vander Lippe, "The 'Other' Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations", **The Turkish Yearbook of İnternational Relations,** Ankara University, C 23, 1993, s. 32; Öte yandan Koçak, yapılan bu anlaşma ile ABD'nin Karadeniz'de Rusya, Akdeniz'de ise Fransa tehdidine karşı Osmanlı'nın elini güçlendireceği saikini taşıdığını değerlendirmektedir. Koçak, agm., s.115-116.

[4] Leland J. Gordon, "Turkish-American Treaty Relations", **The American Political Science Review**, American Political Science Association Pub., Vol 22 No:3, 1923, s.718; Ayrıca bzk. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.1-6.

Amerikan okul ve sair kuruluşlarının eskisi gibi faaliyetlerine devam edeceği hususunda teminat vermiştir.[5]

İlişkiler kesildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu açısından ilk yakınlaşma umudu, Başkan Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde kongrede açıkladığı 14 maddelik beyanname ile doğmuş; beyannamenin Türkler ile ilgili 12. maddesi Osmanlı yönetiminde savaştan çıkmanın yollarından biri olarak görülmüş; hatta Wilson Prensipleri Cemiyeti adlı bir cemiyet kurularak ABD kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Lakin ABD manda sisteminde yer almak ve Orta Doğu'da bir rol oynamak istemediği için ilişkilerde herhangi bir iyileşme olmamıştır. Böylece Milli Mücadele dönemi Türk-Amerikan ilişkileri açısından diplomatik münasebetlerin kesik olduğu bir dönemde başlamıştır.[6]

ABD'nin 1918–1923 arası dönemde Türkiye'ye olan ilgisi siyasi değil ekonomiktir. Dünya Savaşı sonrası dönemde Almanya'nın devre dışı bırakılmasıyla Orta Doğu'da oluşan nüfuz bölgelerinin yeniden paylaşılması esnasında söz sahibi olmak isteyen ABD'nin, Türkiye siyaseti de bu bağlamda şekillenmiştir. Wilson'un göreceli idealizmi doğrultusunda ilan edilen 14 prensip ve takip edilen Açık Kapı siyaseti ile Avrupalı müttefiklerinin yanında Orta Doğu'ya verilecek yeni şekilde söz sahibi olmak isteyen ABD, savaş içinde kesilen ilişkileri savaş sonrası dönemde iade etmek için fazla çaba göstermemiş, buna karşılık Türkiye ile ticari ilişkilerin kurulması yönünde bir tavır sergilemiştir.[7]

Amerika'nın cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'ye elçi olarak asker kökenli kişileri göndermesi, Türkiye'yi Amerika'nın askeri kanadında görece nüfuzlu getirmiş olsa da sivil kanat, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçarak Amerika'ya giden Bulgar, Ermeni ve Lübnanlıların Osmanlı aleyhtarı propagandalarının etkisi altında kalmıştır. ABD'nin Lozan Barış Antlaşması'nı 10 yıl sonra onaylamasının etkin sebebi de bu olmuştur.[8]

1920'li yılların ikinci yarısında iki taraftan bürokratların ABD ve Türkiye arasında anlaşma platformu oluşturma çabalarına karşın, ABD'de

---

[5] Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri"**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XII, S 38, Ankara 1997, s.632.

[6] Gürbüz Arslan, "Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Stratejik Ortaklığa Giden Süreçte Türk-Amerikan İlişkileri", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2018, Yıl 3, S 2, s.7.

[7] Kenan Özkan, "Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923)", Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, s.351.

[8] Ahmet Özgiray, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1999, C XV, S 43, s.73.

Ermeni lobisinin güçlü etkisi sürmekte, ABD basınında Ermeni sorunu işlenmekteydi. Atatürk, Türk basınına misillemede bulunulması direktifini verince yakın arkadaşlarından biri olan Ahmet Ağaoğlu bir makalesinde, Amerikalıların zencilere ve Kızılderililere yaptığı kötü muameleyi işleyip Ermeni meselesine karşılık vermiştir.[9]

Mayıs 1923'de Lozan Antlaşması kesinleşmeye başladığı zaman, ABD ve Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasını öngören Suçluların İadesine Ait Genel Antlaşma adını alan bir antlaşma imzalanmıştır. Türk-Amerikan Lozan Antlaşması olarak da adlandırılan bu anlaşma kapitülasyonları öngörmediği ve Ermeni sorununu halletmediği için Amerikan Senatosunda onaylanmamış ve yürürlüğe girmemiştir.[10]

ABD'nin ekonomik anlamda Türkiye'ye olan ilgisi, siyasi ilişkilerin henüz iade edilmemiş olmasına ve her iki ülke vatandaşları arasında doğabilecek sorunları çözümleyecek bir yapının bulunmamasına rağmen Amerikalı sermayedarların ve sermaye guruplarının İstanbul'a akın etmesiyle kendini göstermiştir. Bunun sonucunda iki ülke arasında 1918'de 527.596 dolar olan ticaret hacmi, 1920'ye gelindiğinde 82.014.734 dolara yükselmiştir.[11] Cumhuriyetin ilk yıllarında özel anlaşmalarla yürütülen ekonomik ilişkiler mesafe kat etmeye başlamıştır. 1925'te Türkiye'nin toplam ihracatının %13'ü olan 25 milyon lira tutarındaki malı Türkiye Amerika'ya ihraç ederken, Amerika'nın Türkiye'ye ihracatı çok azdı. ABD'nin ithalattaki payı %3'ten %6'ya, ihracattaki payı da %6'dan %10'sa yükselmişti.[12]

Genel Antlaşma ile ilgili 18 Ocak 1927 tarihinde yapılan oylamada gerekli üçte iki çoğunluk sağlanamayınca Amerikan Hükümeti, Türkiye ile diplomatik ilişkileri başka bir yolla kurmaya karar verdi. Buna göre iki ülke bürokratik kanallara gitmeden, imzalayacakları sözleşme ile elçi ataması yapıp diplomatik ilişkileri normalleştirecekti. Yapılan müzakereler sonucu karşılıklı nota teatisi (modus vivendi) ile iki ülke arasında diplomatik münasebetlerin milletlerarası kanun prensipleri dâhilinde kurulmasına ve en kısa zamanda elçiler gönderilmesine karar verildi.[13]

---

[9] Özgiray, agm., s.60-61.

[10] Armaoğlu, agm.,s.638-639.

[11] Özkan, agm., s.353.

[12] Özgiray, agm., s.56.

[13] Arslan, agm., s.11-12; Köprülü, agm., s.943-944.

İki ülke ilişkilerindeki sorunlardan birisi olan Yerleşme ve İkamet Sorunu ise 17 Şubat 1927 tarihinde diplomatik ilişkileri geliştirmek amacıyla verilen notanın ikinci maddesindeki iki ülkenin yerleşme ve ikamet antlaşmasını imzalamayı kabul etmesiyle ortaya çıkmıştı.[14]

Türkiye ile Amerika arasındaki ticari ilişkiler 1926 Şubat'ında imzalanan geçici bir ticaret antlaşması ile sürdürülmüştür. Fakat TBMM'nden geçen bir kanunla geçici antlaşmaların 01 Haziran 1930'dan sonra geçerli olmayacağı hükme bağlanınca ABD, büyükelçi Grew'i yeni bir ticaret ve denizcilik antlaşması için memur etmiştir. [15] Gümrük ücretlerini indirmeye çalışıp birtakım ayrıcalıklar isteyen ABD'ye karşı Türkiye'nin tutumu, Lozan'da diğer ülkelere ne kadar ayrıcalık tanındıysa Amerika'ya da ancak o kadar ayrıcalık tanımaktı.[16] Bu sebeple uzayan görüşmeler sonucunda 01 Ekim 1929 imzalanan bir Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması tamamlandı. TBMM'nin 12 Nisan 1930 tarihinde onayladığı antlaşma ile taraflar ticarette ve gemicilikte birbirlerine "en ziyade müsaadeye mazhar millet" muamelesini bahşetti. Böylece karşılıklı nota verilerek yani özel antlaşmalarla yürütülen ticari faaliyetler resmi bir antlaşma çerçevesinde yürütülmeye başlanmıştır.[17] Bu antlaşma 1830'da Osmanlı ile imzalanan antlaşmadan 100 yıl sonra, yeni Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasındaki ilk ticari anlaşmadır. Türk-Amerikan ilişkileri açısından önem taşıyan bu antlaşma Amerikan Senatosunda onaylanan ilk antlaşma olma özelliği de taşımaktadır.[18]

Ekim 1931'de iki ülke arasında geçici olarak kuruluş ve ikamet anlaşması imzalanmıştır. ABD 1925 yılında Avrupa'dan göçmen almayı durdurduğu için, iki ülkenin göçmen yasaları gaile alınmaksızın bu anlaşma kaleme alınmıştır. [19] Türkiye, konu ile ilgili anlaşma taslağını, 1 Ekim 1929'da Amerikan tarafına iletmiş; 18 Ekim 1930 tarihinde başlayan müzakereler 25 Kasım'da kesintiye uğrasa da iki maddelik "*Yerleşme ve*

---

[14] Alınan kararı yerine getirmek amacıyla 18 Ekim 1830'da başlayan görüşmeler 28 Ekim 1931'de Ankara'da yapılan antlaşmayla çözüldü. Amerikan Senatosu'nun 3 Mayıs 1932'de ve TBMM'nin ise 4 Haziran 1932'de onayladığı antlaşmaya göre, her iki ülke yerleşme ve ikamet konusunda en ziyade müsaadeye mazhar olan üçüncü bir ülkeye bahşedilmiş veya edilecek olan aynı muameleyi her şartta birbirine tanıyacaktı. Arslan, agm., s.19.

[15] Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, C 51, S 200, Ankara 1987, s.944.

[16] Armaoğlu, agm., s.641.

[17] Arslan, agm., s.16; https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1929v03/d913 Foreign Relations, 1929, Volume III, Treaty Series No:813, s.839-841, E.T. 10.07.2022

[18] https://Türkiye-Amerika İlişkileri (1919-1938) - Atatürk Ansiklopedisi (ataturkansiklopedisi.gov.tr), Dilşen İnce Erdoğan, E.T. 16.02.2023

[19] Özgiray, agm., s.65.

İkamet Anlaşması" Türkiye adına Milli Savunma Bakanı Zekai Bey, ABD adına da Büyükelçi Grew tarafından 28 Ekim 1931 tarihinde imzalanmıştır. [20]

1929 yılında Türk-Amerikan ilişkilerinde iki ülkenin yakınlaşması adına atılan önemli adımlardan birisi de Briand- Kellog Paktı'dır. 27 Ağustos 1927 yılında Paris'te Fransız Dışişleri Bakanı Briand ve ABD Dışişleri Bakanı Kellog tarafından uluslararası güvenliğin sağlanması ve savaşı ulusal politikanın bir aracı olmaktan çıkarma yükümlüğünün çok taraflı anlaşmalarla kabul edilmesi konusunda saldırmazlık paktı imzalandı. Kellog, bu pakta Türkiye'nin de dâhil edilmesi yönündeki düşüncesini Büyükelçi Grew'a iletti. Grew, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi, Türkiye'deki Amerikan prestijinin artması konusunda yarar sağlayacak bu pakta Türkiye'nin imza koyması için çalışmalara başladı. Amerikan Senatosu 16 Ocak 1929'da, TBMM'de 19 Ocak'ta paktı onayladı.[21]

Türk-Amerikan ilişkilerinde yakınlaşma, iki ülke arasında yapılan karşılıklı ziyaretlerle perçinleştirildi. Büyükelçi Grew, Türkiye'nin ABD'den kredi almak ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla ABD'ye heyet gönderilmesini teklif etti. Bunun üzerine 1930 yılının kasım ayında ABD Ticaret Bakanı Julius Kelin Türkiye'ye gelerek Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa ile görüştü. Yapılan görüşmelerde Türkiye'nin ABD'den kredi alma ve Türk heyetinin ABD ziyareti konusu ele alındı.[22]

II.Erken Cumhuriyet Dönemi ve Öncesinde Vatandaşlık ve İskân Konusu

İnsan topluluklarının yer değiştirme hareketleri ile yakından ilgili olan iskân uygulamaları, devletlerin ve toplumların hayatında önemli dönüm noktalarını oluşturan, sonuçları itibarıyla değerlendirildiğinde uzun bir süreci kapsayan siyasal bir olgudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin iskân siyaseti, tarihsel olarak devraldığı mirasla aynı zamanda da güvenlik endişeleriyle ve güvenlik kavramının özünde yer alan risk ve tehdit algılamasıyla şekillenmiştir. Bu doğrultuda siyasi, ekonomik ve askerî bir güç olarak nüfusun niteliksel olarak artırılması, niceliksel olarak da benzeştirilmesi

[20] Anlaşma 4 Haziran 1932'de TBMM ve 3 Mayıs 1932'de Amerikan Senatosu tarafından onaylandı. Dilşen İnce Erdoğan, E.T. 16.02.2023. Kanunun meclisteki görüşmelerinde, anlaşmanın mütekabiliyet esaslarına dayandığı vurgulanmış; ABD ve Türkiye'nin kuruluş süreçlerindeki benzerliklere dikkat çekilmiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima Senesi:1, C 8, 110. Birleşim, 29.05.1932, s.354-356.

[21] Dilşen İnce Erdoğan, E.T. 16.02.2023

[22] Dilşen İnce Erdoğan, E.T. 16.02.2023

ilkelerine dayanan nüfus politikaları iskân siyasetinin önemli bir bileşeni olarak belirmiştir[23].

Cumhuriyet döneminde izlenen göçmen alma politikası Osmanlı dönemindekinden farklı olarak dinin/mezhebin ortaklığına dayanan ümmet yapısından, dinin/mezhebin sadece bir unsurunu oluşturduğu kültürün ortaklığına dayanan millet yapısına kavuşma politikasıdır. Kısaca, Müslüman olmak, Osmanlı dönemi göçlerinde "doğrudan ve bağımsız tek ölçüt" olarak kabul edilirken, Cumhuriyet dönemi göçlerinde sadece "dolaylı ve bağımlı bir ölçüt" olarak dikkate alınmıştır. Cumhuriyet döneminde Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan (Soydaş) ölçütüne göre gerçekleşen göçlerde, başlıca itici nedenlerin aynı ve ortak olduğu görülmüştür: savaşlar, katliamlar, yağmalar, baskı ve ayrımlar, tecritler, sürgünler ve zorla asimilasyonlar…[24]

Başlangıçta ekseri Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman ve Türk nüfusun, yeni Türkiye'ye göçü şeklinde cereyan eden göç hareketlerini inceleyen araştırmacılar, farklı kriterler çerçevesinde kronolojik tasniflendirmelere gitmektedir[25]. Canan Emek İnan, Türkiye'de göç politikalarını; Erken Cumhuriyet Dönemi, 1940-1960 ve 1960 sonrası olmak üzere üç dönemde incelemiştir.[26] Taşkın Deniz, Türkiye'ye gerçekleşen göçleri, 1980'lerden önce ve sonra olmak üzere iki tarihsel döneme ayırmaktadır: 1923–1980 yılları arasındaki ilk dönemde daha çok Türk kökenli göçmenler tarafından gerçekleşen ve 1980 sonrası dönemde yabancı kökenli göçmenler tarafından gerçekleştirilen göçler…[27]

---

[23] İskân kavramı, insanların farklı türlerdeki yerleşim merkezlerinde, yaşamlarını toplu ya da dağınık sürdürmeleri şeklinde tanımlanan yerleşme kavramından çok daha geniş kapsamlıdır. Bireysel ya da kitlesel nitelikli yer değiştirme hareketleri tarih boyunca toplumsal yapıların oluşmasında ve gelişip şekillenmesinde oldukça önemli işlevler yerine getirmiştir. Toplumsal ve siyasal örgütlenmenin ortaya çıkışı ile tarihlendirebileceğimiz bu olgu, aynı zamanda da yöntem bakımından değişik usulleri bünyesinde barındıran politik düzenlemeler bütünüdür. Canan Emek İnan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Konuları Üzerine Bir inceleme", **Göç Araştırmaları Dergisi**, II/3, Ocak-Haziran 2016, s.10.

[24] Halim Çavuşoğlu, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", ***Bilig - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi***, 2007, S 41, s.132, 146.

[25] Sirkeci vd. Türkiye'ye gelen göçü kendi içinde tarihsel olarak beş kategoriye ayırmaktadır: 1) 1910'lardan itibaren Türk ve/veya Müslüman nüfusların eski Osmanlı ülkelerinden Türkiye'ye zorunlu göçü; 2) 1960'lardan itibaren Bulgaristan ve Kıbrıs gibi yakın komşu ülkelerden Türklerin zorunlu göçü; 3) 1970'lerden itibaren, özellikle yakın bölge ülkelerinde yaşanan şiddetli çatışmalardan kaynaklı zorunlu göçler; 4) 1980'lerden itibaren -geri dönüş göçleri de dâhil- yurtdışındaki Türkiyelilerin ve onların ailelerinin Türkiye'ye göçü; 5) 1990'lar itibariyle -transit göç dâhil- Türkiye'ye yabancı doğumluların ve yabancı ülke vatandaşlarının göçü… İbrahim Sirkeci vd., "Türkiye'de Göç Çalışmaları", **Göç Dergisi**, I/1, s.5.

[26] İnan, agm., s.16.

[27] Taşkın Deniz, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 18, S 1, Şubat 2014, s.193.

Müteakip yıllarda Türk veya başka kökenli olmak üzere çeşitli sebeplerle on binlerce insan Türkiye'ye göç etmiş olsa da erken dönemde, çoğunluğunu Balkan muhacirlerinin oluşturduğu daha spesifik bir dağılım ortaya çıkmıştır. 1923-1938 yılları arasında, Yunanistan'dan yaklaşık 500 bin, Bulgaristan'dan 205 bin, Yugoslavya'dan 110 bin, Romanya'dan 113 bin kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Yine aynı yıllarda Kafkasya'dan 65 bin, Kıbrıs'tan 5 bin kişi göç ederken; 1930'lu yıllarda yaklaşık 800 Alman akademisyen Nazi baskısından kaçarak ülkemize sığınmıştır. [28]

Cumhuriyetin ilk yılları itibariyle artma esasına dayalı bir nüfus politikası izleyen Türkiye, bu politikanın gereği olarak Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olan Türkleri Anadolu'ya taşımıştır. Türkiye bu göçler neticesinde zengin ve eğitimli bir nüfusu Anadolu'ya taşıyarak ziraî kol gücünü arttırmış, emek arzını genişletmiş, dolayısıyla tarıma elverişli atıl toprakların işletmeye açılmasını temin etmiştir. Özellikle 1923-1928 ve 1937-1938 dönemlerinde göçmenler, beraberlerinde getirmiş oldukları döviz, petrol ve kereste ile gelişen Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.[29]

Ezaldeen'in 1930-1931 yıllarını kapsayan Türkiye macerası, 1926 yılında kabul edilen 885 sayılı İskân Kanunu ve 04 Haziran 1928'de Resmi Gazetede yayımlanan 904 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunları yürürlükte iken gerçekleşmiştir.

İskân Kanunu, göçmen kabul politikasına yönelik belirlediği esaslar çerçevesinde değişik ad ve sıfatlarla kabul edilen göçmenlerin iskân edilmesinde ve ülke sınırları dâhilinde gerçekleştirilen yer değiştirmelerde temel hukuki düzenleme olarak 1934 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.[30] Söz konusu kanun kapsamında mülteci ve muhacir olarak görülen kimselerin kabulleri, iskân mahallerinin tayini ve sevki Dâhiliye Vekâletine aittir.[31]

Muhammed Ezaldeen ve ailesinin başvurularının diğer bir dayanak noktası ise 904 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu hükümlerinde aranmalıdır. Kanunun 5. Maddesi "Türkiye'de alettevali (*kesilmeksizin/aralıksız*) beş sene ikamet eden ve memleketi kanununa göre reşit olan bir ecnebi Türk

---

[28] İnan, agm., s.17; Deniz, agm., s. 194.

[29] Önder Duman, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", **Bilig - *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi***, 2008, S 45, s.39-40.

[30] İnan, agm., s.17.

[31] Kanun ve kanuna ilişkin meclisteki tartışmalar için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima Senesi:3, C 25, 110. Birleşim, 30.05.1926, s.649-652, 25-32.

vatandaşlığını talep ve İcra Vekilleri Heyeti kararı ile iktisap edebilir. Küçükler, babalarına veya dul analarına tebean Türk vatandaşı olurlar." hükmüne amirken; 6. maddesi "Yukarıki maddede yazılı ikamet şartını ifa etmemiş olan ecnebiler, istisnai müsaadeye layık görüldükleri takdirde İcra Vekilleri Heyeti kararıyle fevkalade olarak vatandaşlığa kabul edilebilirler." şeklinde düzenleme getirmiştir.[32] 16. maddede Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Ocak 1929'un ilk gününden itibaren uygulanacağı kararı yer almış ve 17. maddede ise kanun hükümlerinin İcra Vekilleri Heyeti tarafından uygulanacağı bildirilmiştir.[33]

Vatandaş olabilmek için kanunlarda belirlenen diğer şartları hâlihazırda taşımayan Ezaldeen ailesinin, kanunda öngörülen 5 yıllık sürenin aşağı çekilmesi taleplerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın dilekçeyi "Ankara hükümetine" sevk etmesindeki ana amili, bu iki kanun maddesi çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

Öte yandan, ümmet yapısından millet yapısına geçişte olduğu gibi, göçmen alma ve iskân politikalarında görülen bu değişim dinamikleri, din-devlet ilişkisinin tüm yansıma alanlarında Osmanlı'dan genç Cumhuriyete farklılık arz etmiştir.

Jön Türk ideolojisinin de belirgin özellikleri arasında yer alan Laiklik ve Milliyetçilik, 1930'larda en uçlara götürülmüş; laiklik, yalnızca devlet ve dinin ayrılması değil, dinin kamu yaşamından çıkarılması ve kalan din kurumları üstünde devletin tam denetiminin kurulması olarak yorumlanmıştır.[34] Tek partili hayatın kendine özgü gereklilikleri içinde dini hayatın sıkıştırılmasıyla belirginleşen politik yönelimler bir dizi inkılapla

---

[32] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İçtima Senesi:1, C 4, 80. Birleşim, 23.05.1928, s.262-263.

[33] 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, devlet ile bireyin karşılıklı görev ve sorumluluklarını belirlemede önemli rol üstlenmiş, Kanunla bireylerin aidiyet bağı güçlendirilerek ülkenin kalkınması adına büyük bir yol alınmıştır. Kanunun yabancı bir ülkeden Türkiye'ye gelerek yerleşen bilim, kültür ve sanat alanında önemli isimleri kapsamına alması, özellikle Almanya'dan gelen birçok bilim insanının 1933 yılında Üniversite Reformu'nu başlatarak Türkiye'nin modernleşmesine katkı sağlaması Kanun çerçevesinde altı çizilmesi gereken önemli bir durumdur. Duygu Yılmaz ve Didem Konya, "Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları", **Belgi Dergisi**, S 24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2022/II, s.24,38. Dönemin Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü kayıtları incelendiğinde, 1312 numaralı kanunun 6. Maddesi gereği çok sayıda vatandaşlığa geçirilme onayı göze çarpmaktadır. İncelediğimiz bir örnekte Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya Müslümanlarından olup hicret ve iltica suretiyle memlekete gelen 175 Müslüman şahıs vatandaşlığa geçirilirken; bir diğer örnekte annesi Türk vatandaşı ile evlenen Hayım Yasefin isimli gayrimüslimin de iki yıllık bekleme süresine takılmadan vatandaşlığa geçirildiği görülmüştür. **BCA**: 30-418-1-2/13-54-5, ve **BCA**: 30-418-1-2/13-54-14.

[34] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.264.

birlikte başlayan kademeli bir değişim stratejisinin toplumsallaştırılmasıyla sürdürülmüştür. Başta Hilafetin kaldırılması olmak üzere gerçekleştirilen tüm inkılapların arasındaki kurucu retorik, dinin referans düzeyinin yeniden tanımlanması ve yine dinin toplumsal olan hiçbir kategori için bir meşruiyet üretici olmasına izin verilmemesi olmuştur.[35]

CHF'nın 1931 Kongresi'nde laiklik ilkesi CHF programına alınmıştır. Programda CHF, dinin yalnızca bir vicdan işi olduğunu, bu nedenle din düşüncelerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutacağını ilan etmiştir. Ulusal eğitim konusunda da Cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaş yetiştirmek, amaç olarak belirlenmiştir.[36]

III.Mohammad Ezaldeen'in Türkiye Seyahati Öncesi Faaliyetleri

Amerika'da Müslümanlık tarihi, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Batı Afrika'dan kaçırılan ve köle haline getirilen zencilerle başlar. Köleler arasında dinî duygular hemen kaybolmasa da köleliğin kaldırılmasından sonra Müslümanlar kalıcı bir şekilde cemaatleşememişlerdir. Tespit edilemeyen bir tarihte zenciler arasında Müslümanlık bir din olarak kaybolmuşsa da birtakım hâtıralar kalmış ve muhtemelen bunlar sonradan türeyen hareketlere zemin hazırlamıştır. Bu hareketlerin bazıları, İslâmiyet'in sahih inançlarından uzak olmalarına rağmen kendilerini İslâmî addettikleri ve İslâmiyet'i en azından bir isim olarak zenciler arasında yaydıkları için önem taşımaktadır.[37]

Aksan'ın ifadesiyle, Ehli Sünnet üzerine sağlam bir itikad olmadan yürütülen bir hareketin, İslami olmayacağı hakikatini başa alarak Amerika'daki siyahi İslam hareketi liderlerinin, itikadi bozuklukları bir tarafa, işe gönüllü vaizlikle başlayıp, mehdi-mesih makamıyla kendilerini yüceltmeleri ve bununla da yetinmeyip Peygamberliklerini ilan etmeleri, daha da ileri gidip Tanrılık taslamaları; İslam'ın siyahiler arasında tam manasıyla yayılıp güçlü bir harekete dönüşmesini engellemiştir.[38]

ABD'de İslam 1920'lerden itibaren Afro-Amerikalılar tarafından yeniden keşfedilmiş; bu deneyim söz konusu kitlede başlangıcından itibaren

---

[35] Şeyma Dutar, "Cumhuriyet Dönemi Din Politikaları ve Toplumsal Tepkiler (1923-1960)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 28.

[36] **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara 1931.

[37] İhsan Taşer ve Hamid Algan, https://islamansiklopedisi.org.tr/amerika-birlesik-devletleri E.T. 16.02.2023

[38] Muharrem Aksan, "Malcolm X'e Kadar Amerika'da Var Olan Siyahi İslam Hareketleri", https://www.barandergisi.net/malcolm-xe-kadar-amerikada-var-olan-siyahi-islam-hareketleri E.T. 16.02.2023

iki eğilim tarafından belirlenmiştir. Bu eğilimlerden biri, dünyadaki Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından uygulanan İslam unsurlarının masonluk, teozofi ve Siyah milliyetçiliği gibi ana akım İslam dışındaki çeşitli inanç ve uygulamalarla karıştırıldığı senkretik bir İslam'dır. İkinci eğilim ise ana akım/bilinen/genel kabul gören İslam'ı benimserken onu Afro-Amerikan özlemleri ve kültürüyle renklendiren eğilimdir. Senkretik Müslüman gruplar arasında Moorish Science Temple of America (MSTA-Mağribi Bilim Tapınağı[39]), Nation of Islam (İslam Milleti[40]) vb. cemaatler yer almaktadır. Gençlik yıllarında MSTA çatısı altında kendine yer bulan Ezaldeen, Mısır dönüşü artık ana akım İslamı benimseyen liderler arasına katılmıştır.[41]

Yaşamının ilk bölümünü Jamex Lomax ismiyle sürdüren dini önder, İslam'ı seçmesiyle birlikte ABD'de kaldığı süre boyunca Lomax Bey ve Ali

---

[39] XX. yüzyılın başlarında ABD'de kendini İslami olarak nitelendiren ilk örgüt Mağribî Amerikan İlim Mâbedi'dir (Moorish Science Temple of America-MSTA). Timothy Drew, 1913'te ismini Noble Drew Ali olarak değiştirerek New Jersey eyaletinin Newark şehrinde MSTA cemaatini kurmuş; kendisinin Mehdi, kurtarıcı, peygamber olduğunu söylemiştir. Ali'ye göre Afro-Amerikanlar, "soyları Faslılara dayanan zeytin tenli Asyalılardır". Noble Drew Ali, bütün zencilerin aslen Asyalı olduklarını ve Asyalılar'ın dini olan İslâmiyet'e dönmeleri gerektiğini ileri sürmüş; bu arada zencilere Hristiyan beyazlardan mümkün olduğu kadar uzak kalmalarını tavsiye etmiştir. Cemaatin, 1920'lerin sonuna doğru otuz bin üyesi olmuş; birçok yere ibadethaneler açmışlar; 1929'da Ali gizemli bir şekilde hayatını kaybedince İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra cemaati dağılmaya başlamıştır. https://islamansiklopedisi.org.tr/amerika-birlesik-devletleri; https://www.barandergisi.net/malcolm-xe-kadar-amerikada-var-olan-siyahi-islam-hareketleri. E.T. 01.11.2022. Öte yandan diğer İslami örgütlenmeler gibi bu oluşum da FBI'ın gözlemlerine maruz kalmış, 1930-1950 yılları arasında içlerime sokulan ajanlar vasıtasıyla raporlanmıştır. FBI BUFILE: 62-25889

[40] Nation of Islam (İslâm Milleti), 1930 yılında Amerika'ya göçmen olarak gelen Wallace D. Fard tarafından kurulmuştur. Amerikan zencilerinin dramını yansıtan ve onların eziklik içindeki duygularını yüceltmeyi amaçlayan; ilk insanların siyahî, Amerikan zencilerinin atalarının da Arabistan ve Mısır'da yaşayan ve Şehbaz denilen bir kavim olduğu, beyazların ise kötü ruhlu bir bilim adamının genetik tecrübelerinin sonucu oldukları ve kendilerini medenîleştirmek için Allah tarafından gönderilen Hz. Mûsâ'nın başarılı olmaması üzerine bütün dünyada zulme dayalı bir düzen kurdukları, cehennemin Amerika, cennetin kalkınması beklenen İslâm dünyası, Kur'an'da anlatılan kıyametin de beyaz tahakkümünün sona ermesi olduğunu öne süren inançtır. 1934 yılında esrarengiz bir şekilde kaybolan Fard'ın yerine, Elijah (Eliya) Muhammed geçmiştir. Kendisini zencilere gönderilmiş bir peygamber olarak ilân eden E. Muhammed zencilerin kurtuluş yolunu, Birleşik Devletler toprağında şeytanî beyazlardan bir veya birkaç eyaleti koparıp kendilerine has bir bölge kurmakta bulmuştur. İslâm'ın sahih inançlarından tamamen uzak bulunan E. Muhammed, taraftarlarına belli bir ibadet sistemi getirmemiş; İslâm Milleti'nin asıl inkişafı Malcolm X'in harekete katılmasıyla başlamıştır. Birçok maceradan sonra hapse giren Malcolm X, 1952 yılında İslâm Milleti'ne katılmış; kısa zamanda Elijah Muhammed'in güvenini kazanıp hareketin resmî sözcüsü olarak Amerika'nın pek çok yerinde ateşli konuşmalar yapmıştır. Malcolm X, 8 Mart 1964 tarihinde İslâm Milleti'nden ayrılarak New York'ta Müslüman Camii (Muslim Mosque) adı altında tamamen müstakil yeni bir cemiyet kurup ardından da hacca gitmiştir. Amerika'da İslâmiyet'i yaymak için çok büyük bir potansiyele sahip olan Malcolm X amaçlarını gerçekleştiremeden, 21 Şubat 1965 tarihinde New York'ta, yapacağı bir konuşmaya başlamadan önce 500 kişinin önünde öldürülmüştür.

https://islamansiklopedisi.org.tr/amerika-birlesik-devletleri E.T.16.02.2023

[41] Ihsan Bagby, "African American Muslim Mosques and Philanthropy", **Journal of Muslim Philanthropy & Civil Soceity**, Spring 2022, Volume VI Issue I, s.12-13.

Muhammed Bey isimlerini kullanmıştır. Türkiye'de bulunduğu zaman diliminde Mehmed Ali Bey ve Ali Mehmed Bey isimlerini taşımış, ABD'ye kesin olarak döndükten sonra ise ölümüne kadar Muhammad Ezaldeen ismini kullanmıştır.[42]

Ezaldeen, 1886 yılında Güney Karolina'da, Libyalı göçmen bir baba ile Cherokee yerlisi bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.[43] Gençlik yıllarında Chicago'ya giderek Moorish Science Temple of America (MSTA) isimli dini cemaatin kurucularından birisi olmuş (1926), akabinde cemiyetin Detroit Şube Başkanlığı yapmıştır. MSTA'nin lideri olan ve Amerika'daki İslami harekette dönemin en önemli ismi olan Noble Ali Drew ile arasında bir iktidar savaşı çıkmıştır.[44] Detroit şubesi başarılı çalışmalarından dolayı diğer ibadethanelerden çok daha popüler hale gelmiş, diğerlerinin çok ötesinde bağışlar toplamış, bu durum da hareketin içerisinde kıskançlığa sebep olmuştur.[45] Mart 1929'da bir cemaat mensubunun öldürülmesi olayından sorumlu tutulmuş, bir süre tutukla kalsa da beraat etmiş, Drew tarafından cemaatten kovulmuş, süreç sonunda da kendi cemaatini kurmuştur.[46] Detroit'ten New York City'e yerleşen Lomax Bey, burada kaldığı sürede diğer Müslüman göçmen gruplarla irtibat kurmuş, bir kısmını kendi cemaatine dâhil etmiştir.[47] Ezaldeen'in Türkiye'ye göçü/hicreti hususu genellikle sözü edilen cemaat içi çatışmayla ilişkilendirilmekle birlikte; Türkiye'ye gelerek İslam dini hakkında daha çok bilgi edinmek amacıyla cemaat lideri Noble Ali Drew'den müsaade aldığı hususu da bir diğer iddia konusu olmuştur.[48]

1920'lerin başında eğitimci olarak okul müdürlüğü görevi de yürütmüş olan Ezaldeen'in, ABD İslami hareketleri içinde ayrı bir yeri vardır.

---

[42] Patrick D.Bowen, **A History of Conversion to Islam in theUnited States, The African American Islamic Renaissance 1920-1975 Volume 2**, Brill, Boston 2017, s.387, 389; Edward E. Curtis, **Encyclopedia of Muslim-American History**, İnfobase Publishing, 2010, s.14.

[43] Bowen, **age.**, s.386.

[44] Curtis, **age.**, s.175.

[45] Bowen, **age.**, s.387. Bazı MSTA üyeleri daha sonra Lomax'ın Detroit'ten ayrılmadan hemen önce Detroit tapınağından yaklaşık 20.000 dolar çaldığını iddia edecek, ancak Lomax bu suçlamaları reddedecektir. Sonraki bir yıl boyunca Lomax New York'ta kalmış ve burada sempati duyduğu göçmen Müslümanlar ve Mağribilerle temaslar kurmuş; bunlardan bazıları din değiştirmiştir. Patrick Denis Bowen, "The African-American Islamic Renaissance and the Rise of the Nation of Islam", Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Denver, 2013, s.324-325.

[46] Patrick D.Bowen, "Notes on the MSTA Schisms in Detroit and Pittsburgh 1928-1929", **East Coast Moorsh Men's Brotherhood Summit**, Baltimore 2013, s.4-11. Ayrıca bakınız cemaat içi yazışmayı gösteren Akil Fahd özel arşivindeki belge: **Ek-1**

[47] Bowen, **age.**, s.389.

[48] Curtis, **age.**, s.14.

Yüzyılın ortalarına kadar ABD'de İslami hareket, MSTA, the Nation of Islam, Ahmadiyya Movement[49], the Muslim American Society başta olmak üzere bazı organizasyonlar tarafından yönlendirilmiştir.[50] MSTA bunların arasında en erken dönemde oluşumunu belli bir seviyeye getirmiş bir örgüttür. Bu cemiyetlerin bazılarının liderleri ABD dışında doğmuş ve ülkeye sonradan yerleşmiş olmakla birlikte, Ezaldeen'i öne çıkaran, hem Amerika doğumlu olan hem de eğitimini bir İslam ülkesinde alan Amerikalı ilk lider olmasıdır.

IV.Muhammad Ezaldeen'in Vaat Edilmiş Topraklara (İstanbul'a) Hicreti

Ezaldeen'in Türkiye'ye gelişi, hem ABD hem de Türk basınınca ilgiyle karşılanmış, konu hakkında –her ne kadar özellikle sayısal veriler ve bazı başka konularda tutarsızlık olsa da- bolca haber yazılmıştır. ABD ve Türk basınının konuya aynı perspektiften yaklaşmamasının yanında, süreç ve talepler konusunda da ortak bir dil kullanılmadığı görülmüştür.

Konuya yönelik ABD'deki ilk habere New York Times gazetesinde rastlanmaktadır. Habere göre İslamiyeti seçmesi öncesi ismi James Lummax olan Ali Mehmed Bey, Amerikan Zencilerinin, ırk ve renk ayrımcılığından yoksun olan Müslümanlığa geçmelerini ve Anadolu'daki yerleşim olmayan büyük çiftlik arazilerine göç etmelerini önermiştir. Detroit'teki Müslüman Zenci Delegasyonu'nun lideri olan Ali Mehmed Bey, Ankara'da Türk hükümetine başvurarak kendilerine vatandaşlık hakkı ve tarım arazisi verilmesini talep etmiştir. Başvuruları kabul edilirse 83 Müslüman zenci

[49] XIX. asrın ikinci yarısında Hint Alt Kıtası'nda ortaya çıkan hareketin kurucusu Mirza Gulam Ahmed'tir. Mezhep mensupları, Mirza Gulam Ahmed'in beklenen Mehdi ve vaat edilen Mesih olduğunu kabul etmişlerdir. Bu yönüyle hareket, kendisinden önce aynı coğrafyada ortaya atılan iddialarla paralellik arz etmektir. Hareketin, kendisinden önceki oluşumlardan en belirgin fikri farklılığı ise nübüvvetin sona ermediği ve Hz. Peygamberden sonra Mirza Gulam Ahmed ile nübüvvetin devam ettiği inancıdır. Abdulhamit Piştofoğlu, "Ahmediye Cemaati Ve Türkiye'deki Faaliyetleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Mezhepler Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s.115. Ahmediyeler, İngiltere ve ABD'de etkin olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İngiltere'de Ahmediyelerle iltisaklı The Woking Islam isimli misyon gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde gerek ve özellikle ise genç Cumhuriyet döneminde, Türkiye'de yaşanan değişimleri sert bir şekilde eleştiren, 1913-1971 yılları arası faaliyetini sürdüren The Islamic Rewiev isimli bir dergi çıkarmıştır. Derginin Türkiye'ye sokulması, "hükümetin laik esaslarını ve memleketin idare şeklini ve inkılabını şiddetle tenkit ettiği" gerekçesiyle 1931 yılında yasaklanmıştır. **BCA**.: 30-18-1-2/20-40-5

[50] Molefi Kete Asante ve Ama Mazama, **Encyclopedia of Black Studies,** SAGE Publications, 2004, s.278.

ailesiyle birlikte, Detroit'ten Ankara'ya gelerek Amerika'dan Türkiye'ye ilk göçü gerçekleştirecektir.[51]

James Lummax'ın çalışmalarını yakından takip eden ABD basını, Müslüman zenciler için Anadolu'da vaat edilmiş toprak arayışından dolayı onu "Müslüman Musa" olarak nitelendirmiştir. 29 Haziran 1930'da Mustafa Kemal Paşa'ya müracaatta bulunan Mehmed Ali Bey, dilekçesinde Türkiye'de bir koloni kurma izni istemiştir. "Amerika'da ırk ayrımcılığından muzdarip olan 28.000 Müslüman zenci adına, Türkiye'nin zencilere göstereceği geleneksel hoşgörü altında, Boğaz kıyılarında, bir Amerikan kasabası yaratmak için" sunulan dilekçe, Paşa tarafından Ankara'daki hükümete sevk edilmiştir.[52]

Ali Mehmet Bey'in Türkiye'ye gelişine Türk basını farklı yaklaşmıştır. Cumhuriyet gazetesi, Ali Mehmet Bey'in Amerika'da Himayeietfal Muhipleri Cemiyeti azası olarak ülkemize geldiğini, Himayeietfal Reisi ve erkânı tarafından limanda karşılandığını, bu kurum hakkında incelemelerde bulunma amacı taşıdığını belirtmiştir.[53]

Milliyet gazetesindeki haberde, Ali Mehmet Bey'in Himayeietfal'e karşı derin bir muhabbet beslediği, göğsünde daima kurumun rozetini taşıdığı, Detroit'te 70 kadar Müslüman olduğu ifade edilmiştir. Kendisine Türk inkılabı hakkındaki fikri sorulduğunda, "*Bu hususta ki düşüncem o kadar büyük, o kadar ulvidir ki, şimdi bunun için hiçbir şey söylemeyeceğim*." cevabını vermiştir.[54]

Konuya ilişkin en doğru tespit Vakit gazetesinde yapılmıştır. 1925 senesinde Amerika'da Müslümanlığı seçen Ali Mehmet Bey ve yanındaki zevatın, insani ve müsavi muamele görmek amacıyla Türkiye'ye geldiklerini aktaran gazete, Ali Mehmet Bey'in Müslümanlığı seçme mevzusunu ön plana çıkarmıştır. Muhabirin yaptığı röportajda, ülkesinde ticaretle uğraştığını, Amerika'daki İslam cemiyetinin teşvikiyle Müslüman olduğunu, ondan sonra Müslümanlar arasında ve bir Müslüman memlekette yaşamak arzusuyla Türkiye'ye geldiğini ifade etmiştir. Otuz sekiz sene Hristiyan olarak yaşadığı halde, bu dinin akidelerine akıl erdiremediğini,

---

[51] "Calls Negroes to Islam", **The New York Times**, 24 Mayıs 1930.

[52] "Detroit Negro Seeks to Found Colony on Shores of Bosphorus", **The Lewiston Daily Sun,** 30 Haziran 1930; "Urges Turk Negro Colony", **The New York Times**, 30 Haziran 1930.

[53] "Amerika Himayeietfal Muhipleri Dün Sabah Şehrimize Geldiler", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1930, s.2. Ayrıca bkz. **Akşam**, 25 Mayıs 1930, s.4.

[54] "Amerikalı Müslümanlar", **Milliyet**, 24 Mayıs 1930, s.3.

Hristiyanlığın ırk ve renk farkı taassuplarından hala kurtulamadığını, Amerika'da kendilerine kırmızı renkli oldukları için tam manasıyla insanı muamele gösterilmediğini dile getirmiştir. Ancak Müslümanlığın saf ve berrak akidelere sahip olduğunu, derhâl insanın dimağında ve kalbinde yer edindiğini, bütün saliklerine tam bir hürriyet ve müsavat temin ettiğini söylemiştir.[55]

Ertesi gün, Milliyet gazetesi, Ali Mehmet Bey'in gerçek geliş amacını fark ederek ABD'deki beyazlar ve zenciler arasındaki ayrımcılıktan dolayı ülkemize geldiklerini, çiftçilik yapmak istediklerini haber konusu yapmıştır.[56]

İstanbul'da sadece bir gün kalan misafirler Ankara'ya geçmişler, birkaç gün orada kaldıktan sonra ülkenin bereketli tarafından arazi alıp tarımla uğraşmak temennisinde olduklarını belirtmişlerdir.[57]

Cumhuriyet gazetesi ise Ali Mehmet Bey ve beraberindekileri hayırsever insanlar olarak tanımlayıp Türkiye'ye olan ileri derecede sevgilerinden dolayı buraya yerleşmek istediklerini, Detroit'te 70-80 Müslümanın da aynı arzuyu beslediklerini vurgulamıştır.[58]

Ancak bazı ABD gazeteleri konuya farklı yaklaşmıştır. On kişilik ailesiyle İstanbul'a gelen Mehmed Ali Bey, Detroit'te kendisinden haber bekleyen 85 aile için Türkiye'den vatandaşlık hakkı ve yaşamaları için ücretsiz arazi beklemiştir. Birçok Hıristiyan taraftarı arasında ırk ayrımcılığı sürdüğünden dolayı Amerika'da İslam'ı seçen yirmi bin zencinin mental kölelikten kaçmaya çalıştığını vurgulamıştır. ABD'deki ırkçılık probleminden kurtulmanın yolunu, zencilerin kitlesel olarak İslam'ı seçmeleri ve seyrek nüfuslu Müslüman ülkelerdeki boş arazilere yerleşmede görmüştür. Turkish Society for the Protection of Children isimli Türklerin kurduğu sivil toplum örgütünün Michigan Şube başkanlığını yapan Mehmed Ali Bey ile yanındakiler İstanbul'a neredeyse parasız olarak geldiklerinde bu örgüt onlara yardım etmiş, grubun projeleriyle ilgili yetkililerle görüşebilmesi için Ankara'ya göndermişlerdir. Görüşmeler sonrasında, vatandaşlık hakkını elde edebilmek için 2 yıl ikamet etmelerinin gerektiğini öğrenmişlerdir. Öte yandan, halifeliği ilga eden, din ve devlet işlerini birbirinden ayıran, onlarca İslami geleneği terk eden Türkiye

[55] "Hürriyet Diyarına Hicret", **Vakit**, 24 Mayıs 1930, s.2.

[56] "Ali Mehmet Efendi", **Milliyet**, 25 Mayıs 1930.

[57] **Vakit**, 25 Mayıs 1930, s.1.

[58] **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1930, s.2.

Cumhuriyeti'nde, sadece Müslüman olmanın çok ehemmiyetli olmadığını tecrübe etmişlerdir. Mental kölelikten kaçan bu 10 mülteci İstanbul'da iş aramışlar, ancak hem yabancı dil sorunu hem de şehirde mevcut olan çok ciddi işsizlik sorunundan dolayı, başarısız olmuşlardır. Türkiye'de kendilerine destek verilmesine dair tüm umutlar kaybolana kadar Amerika'ya dönmeyeceklerini beyan etmişlerdir. [59]

Ezaldeen'in inanç dolu söylemlerine rağmen, o ve ailesi için şartlar İstanbul'da istedikleri gibi gitmemiştir. Yüzlerce Müslüman siyahi ABD vatandaşının yapacağı göçün öncüleri olma hevesiyle Türkiye'ye gelen sözde Musa Ezaldeen, burada ırk ayrımcılığıyla karşılaşmamış da olsa, ne iş ne de çiftçilik yapabilecekleri arazi bulamamışlardır. İşsizlik sorununu çözmek ve günlük ekmeklerini kazanabilmek adına, erkekler lağım işçiliği, kadınlar ise aşçılık gibi iş kollarında çalışmış; geçinebilmek için kıyafetlerini ve sözlükleri dâhil özel eşyalarını satmak zorunda kalmışlardır.[60] Bazı gazetelerde konuya ilişkin imalı söylemler göz çarpmış; örneğin "Yaşlı Müslümanın rüyası gerçekleşmese de tüm yoksulluğuna rağmen önyargılardan uzak bir özgürlük bulmasının her şeyi telafi edebileceği" ifade edilmiştir.[61]

V. Ezaldeen'in Hicreti Sonrası Çalışmaları

Kasım 1931'de Türkiye'den Mısır'a giden Ezaldeen, burada Sufilerden Kur'an öğretimi için dersler almış, El-Ezher Üniversitesi'nde eğitim görmüş, 5 yıllık eğitimin sonunda 1936'da ABD'ye dönerek Philadelphia'ya yerleşmiştir.[62] Takipçileri Ezaldeen'in piramit tur rehberi olarak çalıştığını ve El-Ezher Üniversitesi'nde en yüksek maulana derecesine ulaştığını iddia etmişlerse de gerçek kanıtlar bunun yerine Kahire'deki Genç Erkekler

---

[59] "U.S. Negro Moslems Hunt Jobs in Turkey", **Brooklyn Daily Eagle New York,** 13 Temmuz 1930; "Hopes of Negro Moslems Fade", **The Muncie Sunday Star**, 13 Temmuz 1930.

[60] "Founders off İll-fated Colony Now Dig Sewers Turkey", **Gettysburg Times**, 18 Kasım 1931; "But Have to Sell Clothes and Dictionary to Buy Food", **The Spokesman Review**, 18 Kasım 1931; "Migration to Turkey Proves Failure and Detroit Man Nearly Starves", **The Evening Independent**, 20 Kasım 1931. Gazetelerin kulllandığı bu haberi Associated Press (AP) muhabiri Priscilla A. Ring yapmıştır. Ring, 1923-1925 yılları arasında İstanbul Amerikan Kolejinde öğretmenlik yapmış, bu tarihten 1932'ye kadar da AP muhabiri olarak çalışmıştır. Türkiye'deki kadın hareketleri, siyasi, ekonomik ve kültürel konulara ilişkin ABD basınında bu dönem çıkan birçok haberde imzası bulunmaktadır. **Evening Star**, 15 Mart 1924, 15 Ağustos 1926 ve 16 Ekim 1936; **Yarın**, 24 Mayıs 1930. Ring söz konusu haberde, Ezaldeen'in ailesinin geçimine katkı sağlamak maksadıyla balıkçılık yapmasını, o sıralar İstanbul'da sürgünde bulunan Rus siyasetçi Troçki ile aynı denizde balık tutmasına benzetmiştir.

[61] **The Northwest Enterprise**, 03 Aralık 1931.

[62] Dr.Işıl Acehan, https://forumusa.com/amerika-usa-amerika-birlesik-devletleri/fbi-raporlarinda-malcolm-x-ve-islam-milletinin-turkiye-baglantilari-2/, E.T. 09.06.2020.

Müslüman Cemiyetine (Young Men's Muslim Association- YMMA) katıldığına işaret etmektedir.[63]

YMMA tarafından ABD'de İslam'ı tebliğ etmek üzere hazırlanmış; YMMA'dan yeni bir İslami kimlik edinmiştir.[64] Görece militan bir zihniyeti teşvik etmiş; Müslümanları gayrimüslimler tarafından yönetilen okullara gitmekten caydırmak, ırk veya milliyetin aksine Arapçayı birleştirici bir kimlik işareti olarak kullanmak, doktrinlerini hem Mısır'da hem de diğer ülkelerde yaymak konusunda çok aktif olmuştur. Ezaldeen, Afro-Amerikan soyağacı hakkında MSTA'ninkini andıran bir doktrin yaratmıştır. Afrikalı Amerikalıların "Mağribiler" ve Moabitler ile Kenanlıların torunları olması yerine, Afrika kökenli insanların Ham ile olan ilişkisini vurgulayarak, Afrikalı Amerikalıların Ham'ın ve daha sonra Müslümanların Hz.Muhammed'in atası olarak kabul ettiği Hacer'in soyundan geldiğini iddia etmiştir.[65]

Ezaldeen ABD'ye dönüşünde 1938'de, Ad-Deen Allah Universal Arabic Association (AAUAA) isimli kuruluşu tesis etmiş[66]; aynı yıl yerel Müslümanların davetiyle Arapça öğretmek üzere Buffalo, New York'a taşınmış; ilk Müslüman topluluğu için daha iyi yaşam koşulları arayan Nebevi modelden esinlenerek Afrikalı Amerikalıların kendi kendini yöneten bir komün olarak birlikte yaşamak için hicret etmelerini ya da göç etmelerini teşvik etmiştir. New York'un dışındaki West Valley yakınlarında birkaç yüz dönüm büyüklüğündeki bir çiftlik satın alarak Jabul Arabiyya (Arapça Konuşan İnsanlar Dağı) adında bir yerleşim topluluğu kurmuş ve ilk yerleşimcilerine "Burası sizin ülkeniz. Burayı sizden başka kimse yönetemez." demiştir. Evler, ardından bir cami, mağaza ve hapishane inşa ettirmiş; bu cami 21. yüzyıla kadar bir avuç aile ve birey tarafından ayakta tutulmuştur.[67]

---

[63] Fathie Ali Abdat, "Before the Fez: The Life and Times of Drew Ali, 1886-1924", Journal of Race, Ethnicity, Religion, Sopher Press, Vol 5 Issue 8, 2014, s.30.

[64] Bowen, a.g.t., s.324-325.

[65] Bowen, a.g.t. s.327.

[66] Juliane Hammer ve Omid Safi, **The Cambridge Companion to American Islam**, Cambridge University Press, 2013, s.57; Charles H. Lippy ve Peter W. Williams, **Encyclopedıa of Relıgıon in Amerıca**, CQ Press, Washington 2010, s.175.

[67] Rose Katherine, Merriman "Forty Houses of Gıvıng: Muslım Charıtable Practıces ın The Unıted States", Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of North Carolina 2021, s.58. 1980'lerden itibaren ABD'deki İslami cemaatlere olan bağlılık ve katılımın azalması tüm örgüt ve camileri etkilediği gibi bu köyleri de etkilemiş; Muhammed Ezaldeen'in iki köyündeki yaşam 1980'lerden itibaren standartların altına gerilemiş ve 2000'lere gelindiğinde dağılmıştır. Ihsan Bagby, "African American Muslim Mosques

Arapça, İslam dini ve Kur'an eğitiminin verildiği bu ibadethanenin aynı zamanda imamlığını yapmıştır. AAUAA, 1940'lardan itibaren Amerika'da Sünni İslam'ın yayılmasında en etkili rol oynayan cemaatlerden birisi olarak[68]; Amerikalı tarihi kişilik Malcolm X'le de irtibat halinde olmuştur.[69]

O dönemdeki diğer müslüman grupları gibi AAUAA da haysiyet ve özgürlük mücadelesini İslam'a dayanan siyah bir etnik kimliğe bağlamış; diğer gruplar gibi ekonomik bağımsızlığı Afrikalı Amerikalıların kurtuluşunun anahtarı olarak görmüştür. Farklı olduğu yerde İslam'ın Sünni yorumuna vurgu yapılmış; takipçileri ile birlikte, kölelik döneminden bu yana Sünni İslam'ı uygulayan ilk Amerikan topluluğunu temsil etmiştir.[70]

Ezaldeen ve takipçileri için özerk, kendi kendine yeten kırsal toplulukların oluşturulması, Hz. Muhammed ve ilk Müslümanların Mekke'deki zulümden kaçarak Medine'ye sığındığı zamana kadar uzanan, VII. yüzyıl Arabistan'ından fiziksel bir göçü ifade eden bir kavram olan hicret doktrininin bir ifadesi olmuştur. Ayrıca AAUAA, bu tür dini topluluklar kurma hakkının anayasal güvence altında olduğunu savunmuştur.[71]

Afro-Amerikan Sünni İslam'ının erken dönem gelişmesindeki en önemli isim olan Ezaldeen[72], 1940'larda ilk Afro-American Sünni cami cemaatlerini Birleşik İslami Toplum (Uniting Societies of Islam in America - USIA) hareketi adı altında birleştirmeye çalışmış[73]; Sünni İslam geleneğinin

---

and Philanthropy", **Journal of Muslim Philanthropy & Civil Soceity**, Spring 2022, Volume VI Issue I, s.14-15.

[68] Curtis, **age.**, s.428; AAUAA, Addeynue Allahe Universal Arabic Association olarak da adlandırılmaktadır. Fatihe Bin Ali Abdat, "Malcoml X and Christianity", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Department of History National University of Singapore, 2008, s.114.

[69] https://murakushsociety.org/ezaldeen-muhammad-a-k-a-lomax-bey-founder-of-the-addeynu-allahe-universal-arabic-association/ E.T. 09.06.2020

[70] Curtis, **age.**, s.14.

[71] Farhana Ali ve William Rosenau, "**Jama`at al-Fuqara': An Overblown Threat?", CTC Sentinel**, Vol 1 İssue 11, Ekim 2008, s.15.

[72] Patrick D.Bowen, **age.**, s.387; ayrıca bkz. Emily Goshey | The Global Studies Center at Gulf University for Science and Technology (gust.edu.kw) http://gsc.gust.edu.kw/emily-goshey E.T. 10.07.2020

[73] Lawrence H. Mamiya, "African American İslam by Aminah Beverly McCloud", **The Journal of Religion**, The University of Chicago Press, C.76 S.4, Chicago 1996, s.677; 1940'ların başında, aralarında Muhammad Ezaldeen, Daoud Ahmed Faisal ve Ahmediye Hareketinin ABD'deki lideri Wali Akram'ın da bulunduğu ülkenin en önde gelen Afro-Amerikan Müslüman liderleri, USIA adında örgütsel bir şemsiye oluşturmaya çalıştı. Philadelphia'da 1943 yılında düzenlenen Tüm Müslüman ve Araplar Kongresi sırasında Akram grup için bir anayasa taslağı sunmuş ancak tüm bu Afro-Amerikan grupları tek bir dernek altında birleştirme hareketi zamanla sönümlenmiştir. Edward E.Curtis, **Muslims in America: A Short History**, Oxford University Press, New York 2009, s.43.

ana öğretilerine bağlı kalarak, Afro-Amerikalıların sosyal ve politik durumlarını ele alan bir dini müfredat tasarlamıştır.[74]

Ezaldeen'in Türkiye'ye taşınma umutları gerçekleşmediyse de yurtdışındaki seyahatlerinin raporları, yabancı şahıslarla veya devletlerle bağlantısı olan Afrikalı Amerikalıları düzenli olarak izleyen FBI'ın dikkatini çekmiş ve raporlanmıştır.[75] Ancak bu noktada NOI oluşumuna dikkat çekmek gerekmektedir. Gerek MSTA dönemi gerekse Ezaldeen'in AAUAA faaliyetlerinde NOI liderleri ve cemaatiyle dönemsel olarak yakın veya mesafeli ilişkileri olmuştur. Tüm İslami örgütlenmeler gibi devlet takibinde olan NOI'nin FBI raporları incelendiğinde, FETÖ ile olan benzerliği göze çarpmaktadır. Şöyle ki NOI'nin üyelik katılım sistemi, üyelerin yetkilendirme derecesi ve şekli, toplantılar ve toplantıların icrası, kendi ordusunu oluşturma fikri, devlete karşı duruş, kadınlara yaklaşım ve kadınların örgütteki yerleri, öğretim kurumları açma düzeni, ticari ilişkiler ağı, bağış sistemi, düzenlediği etkinlikler, desteklediği/desteklendiği fonlar, finansal program, basın-yayın kullanım konsepti ve nihayetinde kült lidere bakış açısı gibi konular, bize sanki FETÖ, 1930-1940'larda ABD'de başka isim ve oluşum altında test edilmiş izlenimi vermektedir.[76]

---

[74] https://murakushsociety.org/ezaldeen-muhammad-a-k-a-lomax-bey-founder-of-the-addeynu-allahe-universal-arabic-association/ E.T. 09.06.2020

[75] https://murakushsociety.org/ezaldeen-muhammad-a-k-a-lomax-bey-founder-of-the-addeynu-allahe-universal-arabic-association/, ayrıca bkz. Dr.Işıl Acehan, https://forumusa.com/ amerika-usa-amerika-birlesik-devletleri/fbi-raporlarinda-malcolm-x-ve-islam-milletinin-turkiye-baglantilari-2/ E.T. 09.06.2020.

[76] Federal Bureau of Investigation Freedom of Information/Privacy Acts Section Subject: Nation of Islam. FBI dosyası

SONUÇ

Çeşitli etnik/dini vb. grupların bu toprakları "sığınma yeri" olarak görmeleri, Osmanlı Devleti'nden genç cumhuriyete miras kalmıştır. Anadolu coğrafyasında yaşanan bu göç sürekliliğinde, Osmanlı son dönemlerinden itibaren yeni kıta Amerika'ya göç örnekleri sıkça görülse de Ezaldeen'in hicreti, "tersine göç" kavramının nadir örneklerindendir.

1929'da başlayan ve sonraki 10 yıl boyunca süren Büyük Buhran'ın en çok ABD'yi etkilediği düşünüldüğünde, Ezaldeen ve takipçilerinin göçlerinin altında maruz kalınan insani problemler kadar iktisadi gerçekler de yatmaktadır.

Öte yandan devlet-din ilişkisinde kurumsal bağları koparark yeni ve özgün bir ilişki biçimi ortaya koyan, dini konularda birçok reform gerçekleştiren ve ulus inşa sürecinde belirli mesafe kat eden genç Türkiye devletinin, "dini özgürlüklerini rahatça yaşayabilmek" amacıyla ülkeye gelen Ezaldeen'e göstereceği refleks, öngörülebilir olmaktan uzak değildir. Tüm bu girdiler ortaya konduğunda, mevzubahis göç talebinde nelerin, neden karşılanmadığı veya karşılanamadığı sorularının cevaplarına erişilebilir.

ABD Müslüman hareketlerindeki en önemli figürlerden biri olan Malcolm X'ten bile onlarca yıl önce Sünni İslam'la tanışan Ezaldeen, Mısır'dan dönüşüyle birlikte, kendini Önce peygamber sonra ilah ilan eden diğer siyahi liderlerin aksine, ABD'de siyahi Müslümanları Sünni İslam öğretisi doğrultusunda ortak çatı altında birleştirmeye çalışmıştır.

Ezaldeen, ABD'ye döndükten sonraki faaliyetlerinde, ABD'de hem o yıllarda hem de günümüzde etkin bir siyahi İslami cemaat olan Nation of Islam (NOI) ile görece mesafeli ilişkiler kurmuştur. Amerikan devleti 1940'ların başından itibaren FBI aracılığıyla NOI ve benzeri örgütleri mercek altına almış, ajanları vasıtasıyla içlerine sızarak örgütlerin hedefleri, teşkilatlanma şekli ve diğer özelliklerini açığa çıkarmıştır. II.Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeninde, hem ülke içi dinamiklerin kontrolünü sağlamak hem de hedef ülkeler üzerinden küresel hakimiyetini perçinleme aparatlarından biri olarak NOI'dan elde ettiği tecrübesini kullanmıştır. Günümüz Türkiye'sinde FETÖ, tarihsel süreçte Opus Dei, Cizvitler veya Haşhaşiler gibi örgütlerle benzerlik sergilese de bunların modern dünyayla yoğrulmuş şekli olarak, 80 yıl önce FBI'ın NOI teşkilatlanmasına ilişkin ortaya koyduğu yapı ile benzerlikten öte aynılığı dikkat çekmektedir. Ezaldeen çıkış noktası olarak alındığında, hem NOI ve özdeş cemaatleri

anlama, hem de FETÖ ve benzeri proksi örgütlerin ABD topraklarında nasıl doğduğu, nasıl küresel yayılım alanı bulduğu ve hedef ülkelere nasıl enjekte edildiği literatürüne yeni katkılar sağlanacaktır. Nitekim kamuoyunda genel olarak ele alındığı şekliyle, FETÖ-ABD bağlantısının 1980'lerde CIA ile başladığı kabulü ve bundan yola çıkarak yapılan değerlendirmeler tekrar gözden geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

Brooklyn Daily Eagle New York

Evening Star

Gettysburg Times

The Evening Independent

The Lewiston Daily Sun

The Muncie Sunday Star

The New York Times

The Northwest Enterprise

The Spokesman Review

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Vakit

Yarın

TBMM Zabıt Ceridesi

Araştırma ve Tetkik Eserler

Abdat, Fathie Ali, "Before the Fez: The Life and Times of Drew Ali, 1886-1924", **Journal of Race, Ethnicity, Religion**, Sopher Press, Vol 5 Issue 8, 2014, s.1-39.

Ali, Farhana ve William Rosenau, "**Jama`at al-Fuqara': An Overblown Threat?", CTC Sentinel**, Vol 1 İssue 11, Ekim 2008, s.15-17.

Armaoğlu, Fahir, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri"**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XII, S 38, Ankara, 1997, sa.631-647.

Armaoğlu, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Arslan, Gürbüz, "Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Stratejik Ortaklığa Giden Süreçte Türk-Amerikan İlişkileri", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2018, Yıl 3, S 2, s.1-50.

Asante, Molefi Kete ve Ama Mazama, **Encyclopedia of Black Studies,** SAGE Publications, 2004.

Bagby, Ihsan, "African American Muslim Mosques and Philanthropy", **Journal of Muslim Philanthropy & Civil Soceity**, Spring 2022, Volume VI Issue I, s12-13, s.11-24.

Bowen, Patrick D., **A History of Conversion to Islam in the United States, The African American Islamic Renaissance 1920-1975 Volume 2**, Brill, Boston, 2017.

Bowen, Patrick D., "Notes on the MSTA Schisms in Detroit and Pittsburgh 1928-1929", **East Coast Moorsh Men's Brotherhood Summit**, Baltimore, 2013, s.1-11.

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.

Curtis, Edward E., **Encyclopedia of Muslim-American History**, İnfobase Publishing, New York, 2010.

Curtis, Edward E., **Muslim in America: A Short History,** Oxford University Press, New York, 2009.

Çavuşoğlu, Halim, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", **Bilig - *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi***, 2007, S 41, s.123-154.

Deniz, Taşkın, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 18, S 1, Şubat 2014, s.175-204.

Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", **Bilig - *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi***, 2008, S 45, s.23-44.

Erhan, Çağrı, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşmasının Gizli Maddesi ve Sonuçları". **Belleten**, C LXII, S 234, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 457-466.

Gordon, Leland J., "Turkish-American Treaty Relations", **The American Political Science Review**, American Political Science Association Pub., Vol 22 No:3, 1923, s.711-721.

Hammer, Juliane ve Omid Safi, **The Cambridge Companion to American Islam**, Cambridge University Press, 2013.

İnan, Canan Emek, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Konuları Üzerine Bir İnceleme", **Göç Araştırmaları Dergisi**, II/3, Ocak-Haziran 2016, s.10-30.

Koçak, Doğan, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye ile ABD arasında olan İlişkilerin Gelişimi ve Türkiye-ABD Ticaret Antlaşması (1 Nisan 1939), **Atatürk Dergisi**, C 7, S 1, Erzurum, 2018, s.95-120.

Köprülü, Orhan, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, Ankara 1987, C 51, S.200, s.927-948.

Lippe, John M. Vander, "The 'Other' Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations", **The Turkish Yearbook of International Relations,** Ankara University, 1993, C 23, S 32, s.31-63.

Lippy, Charles H. ve Peter W. Williams, **Encyclopedıa of Relıgıon in Amerıca**, CQ Press, Washington, 2010.

Mamiya, Lawrence H.; "African American İslam by Aminah Beverly McCloud", **The Journal of Religion**, The University of Chicago Press, Chicago, C 76, S 4, Ekim 1996, sa.676-677.

Özgiray, Ahmet, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1999, C XV, S 43, s.53-73.

Sirkeci, İbrahim ve M.Murat Yüceşahin, "Türkiye'de Göç Çalışmaları", **Göç Dergisi**, I/1, s.1-10.

Yanardağ, Ayşe, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk-Amerikan İlişkilerinin Basına Yansıması", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 59, Ankara, 2016, s.237-261.

Yılmaz, Duygu ve Didem Konya, "Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları", **Belgi Dergisi**, S 24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2022/II, s.17-41.

Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Tezler

Bowen, Patrick Denis, **The Afircan-American Islamic Renaissance and the Rise of the Nation of Islam**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Denver, 2013.

Dutar, Şeyma, **Cumhuriyet Dönemi Din Politikaları ve Toplumsal Tepkiler (1923-1960),** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Fatihe Bin Ali Abdat, **Malcolm X and Christianity**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Department of History National University of Singapore, 2008.

Merriman, Rose Katherine, **Forty Houses of Giving: Muslim Charitable Practices in The United States**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of North Carolina, 2021.

Özkan, Kenan, **Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923),** Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.

Pištofoğlu, Abdulhamit, Ahmediye **Cemaati ve Türkiye'deki Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Mezhepler Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

İnternet ve Diğer Kaynaklar

https://murakushsociety.org/ezaldeen-muhammad-a-k-a-lomax-bey-founder-of-the-addeynu-allahe-universal-arabic-association/, E.T. 09.06.2020

https://forumusa.com/ amerika-usa-amerika-birlesik-devletleri/fbi-raporlarinda-malcolm-x-ve-islam-milletinin-turkiye-baglantilari-2/, E.T. 09.06.2020

https://Türkiye-Amerika İlişkileri (1919-1938) - Atatürk Ansiklopedisi (ataturkansiklopedisi.gov.tr), Dilşen İnce Erdoğan, E.T. 16.02.2023

http://gsc.gust.edu.kw/emily-goshey E.T. 10.07.2022

https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1929v03/d913 E.T. 10.07.2022

https://islamansiklopedisi.org.tr/amerika-birlesik-devletleri, İhsan Taşer ve Hamid Algan, E.T. 16.02.2023

https://www.barandergisi.net/malcolm-xe-kadar-amerikada-var-olan-siyahi-islam-hareketleri E.T. 16.02.2023

FBI Raporları: FBI BUFILE: 62-25889; Federal Bureau of Investigation Freedom of Information/Privacy Acts Section Subject: Nation of Islam.

EKLER

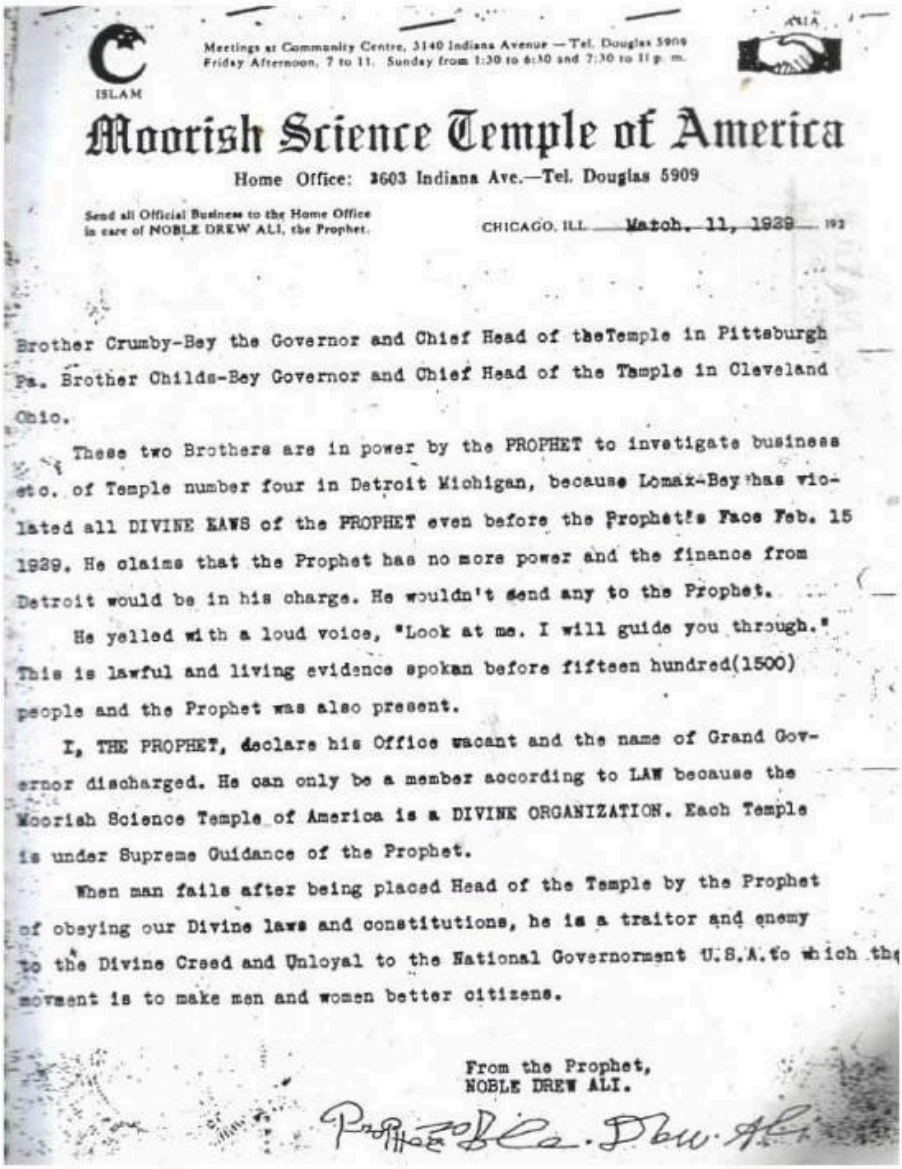

ISLAM

Meetings at Community Centre, 3140 Indiana Avenue — Tel. Douglas 5909
Friday Afternoon, 7 to 11. Sunday from 1:30 to 6:30 and 7:30 to 11 p. m.

ASIA

Moorish Science Temple of America

Home Office: 3603 Indiana Ave.—Tel. Douglas 5909

Send all Official Business to the Home Office in care of NOBLE DREW ALI, the Prophet.

CHICAGO, ILL. March. 11, 1939 193

Brother Crumby-Bey the Governor and Chief Head of theTemple in Pittsburgh Pa. Brother Childs-Bey Governor and Chief Head of the Temple in Cleveland Ohio.

These two Brothers are in power by the PROPHET to investigate business etc. of Temple number four in Detroit Michigan, because Lomax-Bey has violated all DIVINE LAWS of the PROPHET even before the Prophet's Face Feb. 15 1939. He claims that the Prophet has no more power and the finance from Detroit would be in his charge. He wouldn't send any to the Prophet.

He yelled with a loud voice, "Look at me. I will guide you through." This is lawful and living evidence spoken before fifteen hundred(1500) people and the Prophet was also present.

I, THE PROPHET, declare his Office vacant and the name of Grand Governor discharged. He can only be a member according to LAW because the Moorish Science Temple of America is a DIVINE ORGANIZATION. Each Temple is under Supreme Guidance of the Prophet.

When man fails after being placed Head of the Temple by the Prophet of obeying our Divine laws and constitutions, he is a traitor and enemy to the Divine Creed and Unloyal to the National Governorment U.S.A. to which the movment is to make men and women better citizens.

From the Prophet,
NOBLE DREW ALI.

Figure 59: A decree from Prophet Drew Ali removing James Lomax-Bey from his post

Ek-1: "James Lomax Bey'in, Noble Ali Drew Tarafından Cemaatten Uzaklaştırıldığına İlişkin Belge",
Akil Fahd özel arşivi, Erişim 06 Haziran 2020

Ek-2: "Hürriyet Diyarına Hicret",

Vakit, 24 Mayıs 1930.

URGES TURK NEGRO COLONY

Detroit Moslem Asks Permission of Kemal to Found Settlement.

ISTANBUL, June 29 (AP).—The Detroit Negro, Mehmet Ali, a stranded "Moslem Moses," who came here to seek a "promised land" for American Negroes, today presented to President Mustapha Kemal Pasha his petition for permission to found a colony in Turkey.

"In the name of 28,000 Moslem Negroes suffering from racial prejudice in America, I petition you to accord land on the shores of the Bosporus where we may create a flourishing American town and enjoy Turkey's traditional impartiality to Negroes," he said.

The Ghazi referred the petition to the Angora authorities.

Ek-3: "Urges Turk Negro Colony",

New York Times, 30 Haziran 1930

TÜRKİYE'DE ÇAY YETİŞTİRİCİLİĞİ VE ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU

Temuçin Faik ERTAN[*] - Şefika ÖZMEN[**]

Özet

5000 yıllık bir mazisinin olduğu iddia edilen çay, Türkler tarafından Anadolu'ya gelmeden önce bilinmesine karşın, çayın üretim bağlamında Türkiye'ye gelmesi ve yaygınlaşması 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet dönemi öncesinde 1918 yılında Ali Rıza Erten tarafından Doğu Karadeniz kıyısında çay üretilebileceği önerisi sunulmuştur. Rusya'da yaşanan 1917 Bolşevik Devrimi sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi'nde sınır kapısının kapatılmasına bağlı olarak erkek gücünün yoğun şekilde bulunması sermaye birikiminin sağlanması açısından koşulları olumlu yönde etkilemiştir. Cumhuriyet döneminde ise Zihni Derin, Rize'de çay üretilmesi konusunda incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda iklim ve toprak bakımından çayın Rize ve çevresinde üretilebileceği ortaya çıkmıştır. Bölgede erkek gücünün yoğun olması ve iklim, toprak koşullarının elverişli durumu çay üretimini devletin ele almasını sağlamıştır. 2 Şubat 1924 yılında 407 sayılı kanun çıkarılmıştır.

1935 yılında dönemin Tarım Bakanı Muhlis Erkmen, Samsun-Rize arasındaki Karadeniz kıyı şeridinde bölgenin şartlarını incelemek üzere bir gezi yapmıştır. Bu gezi sırasında Rize'de çay konusunda yapılan çalışmaları gözlemlemiştir. Daha sonra çay konusunu yerinde incelemek ve detaylı çalışma yapmak üzere bir ekibi Rize'ye göndermiştir. Bu ekipte daha sonra Tarım Bakanlığı yapacak olan Şevket Raşit Hatipoğlu da yer almıştır. Şevket Raşit Hatipoğlu bu konu ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor *"Türkiye'de Çay İktisadiyatı"* adıyla kitap haline getirilmiştir. Şevket Raşit Hatipoğlu eserinde Türkiye'de çay işinin tarihçesi, çay tüketimi, çay ticareti, çay üretimi, çay politikası ve Türkiye'nin çay ithalatı konularında değerlendirmelerde bulunmuştur.

1937 yılında çay üreticisini desteklemek amacıyla bir kanun teklifi hazırlanmış, 7 Temmuz 1939 yılında TBMM'ye sunulmuştur. Hazırlanan

[*] Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, tfertan@ankara.edu.tr.

[**] Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, ozmen@selcuk.edu.tr.

kanun 27 Mart 1940 yılında TBMM'de kabul edilmiştir. Bu kanun ile çay tarımı belli bir plan ve program içinde ele alınmaya başlanmıştır.

1942 yılında Tarım Bakanlığı görevine gelen Şevket Raşit Hatipoğlu, çay konusundaki faaliyetleri hızlandırmıştır. Hatipoğlu'nun 1942-1946 yılları arasındaki Tarım Bakanlığı döneminde çay dikim alanı, çay üretici sayısı buna bağlı olarak elde edilen yaş çay ve kuru çay miktarı artmıştır. Şevket Raşit Hatipoğlu aynı zamanda 1942 ve 1943 yıllarında Gündoğdu ve Uzunkaya atölyeleri, 1944 yılında ise Çayeli atölyesinin kurulmasında etkili olmuştur.

Çalışmamızın temel çıkış noktasını, 1930'lu yıllarda tarım konusunda kendine yeten ziraat politikasına bağlı olarak farklı ürünlerin üretimine başlanması ve çayın bu alandaki yerinin ne olduğu konusu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, çayın Anadolu topraklarında üretilmeye başlanması ve buna bağlı olarak özellikle Rize ili civarında üretimin denenmesi ve hem üretimde hem de üretimin artırılması konusunda Şevket Raşit Hatipoğlu'nun katkılarının neler olduğu araştırılmıştır. Çalışmada arşiv belgelerinden, dönemin gazete ve dergilerinden, başta Şevket Raşit Hatipoğlu olmak üzere, diğer yetkili şahsiyetlerin eserleriyle sonraki dönemlerde yapılmış olan araştırma eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çay, Karadeniz, Şevket Raşit Hatipoğlu, Tarım, Türkiye.

ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU AND TEA CULTIVATION IN TÜRKİYE

Abstract

Although tea, which is claimed to have a history of 5000 years, was known by the Turks before they came to Anatolia, the arrival and spread of tea in Turkey in terms of production took place at the beginning of the 20th century.

Before the Republican period, Ali Rıza Erten suggested that tea can be produced on the Eastern Black Sea coast in 1918. After the 1917 Bolshevik Revolution in Russia, the presence of male power due to the closure of the border gate in the Eastern Black Sea Region positively affected the conditions in terms of capital accumulation. In the Republican period, Zihni Derin made investigations on the production of tea in Rize. As a result of these investigations, it has been revealed that tea can be produced in and around Rize thanks to adequate climate and soil conditions. The intense male power in the region and the favorable climate and soil conditions enabled the state to handle tea production. On February 2, 1924, the law numbered 407 was enacted.

In 1935, then Minister of Agriculture Muhlis Erkmen made a trip to the Black Sea coastline between Samsun and Rize to examine the conditions of the region. During this trip, he observed the studies on tea in Rize. Later, he sent a team to Rize to examine the tea issue on site and to conduct detailed studies. Şevket Raşit Hatipoğlu, who would later become the Ministry of Agriculture, also took part in this team. Şevket Raşit Hatipoğlu prepared a comprehensive report on this subject. This report was made into a book under the name of "Tea Economy in Turkey". In his book, Şevket Raşit Hatipoğlu evaluated the history of the tea business in Turkey, tea consumption, tea trade, tea production, tea policy and Turkey's tea import.

In 1937, a legislative proposal was prepared to support the tea producer, and it was presented to the Turkish Grand National Assembly on July 7, 1939. The prepared law was accepted in the Turkish Grand National Assembly on March 27, 1940. With this law, tea agriculture started to be handled within a certain plan and program.

Şevket Raşit Hatipoğlu, who became the Minister of Agriculture in 1942, accelerated the activities on tea. During the period of Hatipoğlu's Ministry of Agriculture between 1942 and 1946, the tea planting area and the number of tea producers increased depending on the amount of fresh tea and

dried tea. Şevket Raşit Hatipoğlu also played an important role l in founding the Gündoğdu and Uzunkaya workshops in 1942 and 1943, and the Çayeli workshop in 1944.

The main focus of our study is starting the production of different products depending on the self-sufficient agricultural policy in agriculture in the 1930s and examining the importance of tea in this field. In this study, the contributions of Şevket Raşit Hatipoğlu to the production of tea in Anatolian lands and, accordingly, to the trial of production especially around Rize province and to encourage and increase production will be investigated. In the study, archival documents, newspapers and magazines of the period, works of Şevket Raşit Hatipoğlu and other authorized personalities, and research works made in later periods will be used.

Keywords: Tea, Black Sea Region, Şevket Raşit Hatipoğlu, Agriculture, Türkiye.

GİRİŞ

Çayın vatanıyla ilgili bir öykü, anavatanı kabul edilen Çin'de geçen bir hikâyede anlatılmıştır. Buna göre Çin imparatorlarından Shen Yung, M.Ö. 2737 yılında dinlenmek amacıyla bir çay çalısının altında uzanırken içtiği sıcak suya bir çay yaprağı düşmüş, yaprağın aroması suya karışmış ve imparator tatmış olduğu bu lezzeti çok beğenmiştir. Düşen yaprakların kaynayan suda oluşturduğu farklı renkteki karışım halk tarafından da çok sevilmiştir. Bu öyküden hareketle çay önce Çin'e, daha sonra da tüm dünyaya yayılmıştır.[1]

Tarımsal faaliyet bağlamında dünyada ilk defa Çin ve Hindistan'da üretimi yapılan çay, tropikal bölgelerle bol yağışlı ve sıcak alanlarda yetiştirilmektedir. Öyle ki çay, yıllık toplam yağışın 2000 mm'den az olmayan yerlerde üretimi yapılan bir endüstri bitkisidir. Bu yağış miktarı da aylara göre düzenli bir şekilde gerçekleşmelidir. Çay bol yağış isteyen bir ürün olduğu için üretimin yapıldığı alanlar da hep sınırlı kalmıştır. Çin'in yanı sıra Sri Lanka, Hindistan, Endonezya, Japonya ve Kenya gibi ülkelerde de çay üretimi yapılmaktadır. Tropikal ve ekvatoral bölgelerde yılın 12 ayı çay tarımı yapılırken, Türkiye gibi yüksek enlemlerde olan ülkelerde çay üretimi yılın ancak altı ayında gerçekleşmektedir.[2]

Dünyadaki çay üretiminin yaklaşık yüzde 60'ı Çin ve Hindistan'da yapılmaktadır. Bundan da anlaşılacağı gibi dünyada çeşitli seviyelerde çay üretimi yapan 50 civarında ülke olmasına rağmen üretimin yarıdan fazlası Çin ve Hindistan'a aittir.[3]

Çayın Anadolu'ya ne zaman geldiği konusunda araştırmacılar arasında tartışma olsa da mevcut olan tarihler birbirinden çok farklı değildir. Bu konudaki en somut bilgiyi1631 yılındaki Evliya Çelebi'nin İstanbul izlenimlerinden elde etmek mümkündür. Evliya Çelebi, İstanbul'daki bozacılar hakkında bilgi verdiği kısımda kendisinin o tarihe kadar hiç çay içmediğini ifade etmiştir. Bundan hareketle çayın 17. yüzyılın başlarında

---

[1] **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Çay İhtisaslaşma Koordinatörlüğü Çay Çalıştayı (17- 18 Ekim 20019),** Rize, s. 18.

https://cayihtisas.erdogan.edu.tr/Files/ckFiles/cayihtisas-erdogan-edu-tr/ÇAY%20ÇALIŞTAYI%20KİTAPÇIĞI.pdf.

[2] **Çay Değerlendirme Raporu, Dünya'da Çay**, s. 1. https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/MİLLİ%20TARIM/Ürün%20Masaları%20Ürün%20Değerlendirme%20Raporları%20yayımlandı/Çay%20Değerlendirme%20Raporu.pdf.

[3] Ahmet Semih Uzundumlu, Simge Karayar, Seval Kurtoğlu, Nur Ertek, "Çay Üretiminde Üretici Geliri ve Verim Artırmaya Yönelik Bir Araştırma: Artvin İli Örneği", **Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi,** 6 (3), 2019, s. 364.

İstanbul'da bilinen bir ürün olduğu sonucu çıkarılmıştır. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da müşterilerine sadece çay veren çayhanelerin olduğu da araştırmalara yansımıştır. Ancak bu dönemde Türkiye'de yerli çay üretimi henüz yapılmadığı için çay ihtiyacı ithalat yoluyla karşılanmıştır.[4]

Türkiye'de Çay Üretiminin Başlaması

1892 yılında yayınlanan *"Coğrafya Sınai ve Ticari"* adlı kitapta yer alan bilgiye göre Türkiye'de çay üretimiyle ilgili ilk girişim 1888 yılında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu kaynağa göre dönemin Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın aracılığı ile Çin'den çay fidanları ve tohumları getirtilmiş, bu tohum ve fidanlar Bursa'da denenmiş, fakat çay fidanlarında beklenen gelişme görülmemiştir. 1892 yılında bir deneme daha yapılmış, ancak ekolojik koşulların çay yetiştiriciliğine uygun olmaması nedeniyle bundan da bir sonuç alınamamıştır.[5]

Bu arada 20. yüzyılın başlarında Batum ve Sohum gibi şehirlere çalışmaya giden Doğu Karadeniz bölgesi halkı, oralarda çayın nasıl yetiştirildiğini görmüş ve fidanlarından alarak Rize bölgesinin belirli alanlarında çay yetiştirip ürün almışlardır. İlkel bir şekilde ürettikleri çayları, yine modern olmayan metotlarla işleyip elde ettikleri ürünleri satmışlardır. Diğer yandan Türkiye'de çay yetiştirilmesinin önemi gün geçtikte daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Ayrıca çay olmayan ama çaya benzeyen bazı bitkilerden çay elde edilebileceğini öne sürenler olmuş ve kendi çapında çalışmalar yapılmıştır. Bunun bir örneği Bursa'da yaşanmıştır. Çay bitkisi olduğu düşünülen ürün tahlil için yurt dışına gönderilmiştir. Ancak ürünün aslında ayı üzümü ağacı olduğu anlaşılmıştır.

Aynı süreçte Türkiye'de çay yetiştirilmesi konusunda kişisel girişimde bulunanlar da görülmüştür. 1912 yılında Rize Ziraat Odası Başkanı Hulusi Bey, Batum'dan getirttiği çay tohumlarını kendi bahçesine ekmiştir ve çay fidanlarının kısa sürede geliştiğini gözlemlemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında, 1916 yılında bölge Ruslar tarafından işgal edilmiş, Hulusi Bey de Rize'den göç etmek zorunda kalmıştır. Rusların bölgeden çekilmesi ve savaşın sona ermesi üzerine 1919 yılında tekrar Rize'ye dönen Hulusi

[4] Muhammet Öncırak, Çay Sektörü ve Türkiye Ekonomisi, **Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2019, s. 35.

[5] Kemal Çimen, Türkiye'de Çay Yetiştiriciliği ve Çay Sanayi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 17.

Bey, çalışmalarına devam etmiştir. Hulusi Bey'in çabaları Rize'nin çay yetiştirilmesi için uygun bir coğrafi bölge olduğunu göstermiştir.[6]

Doğu Karadeniz kıyısında çay üretilebileceği önerisi 1918 yılında Ali Rıza (Erten) Bey[7] tarafından ortaya konmuştur.[8] Halkalı Ziraat Mekteb-i Ali'si hocası olan Ali Rıza Bey, yaptığı çalışmalar sonucunda çay tarımının Artvin ve Rize bölgesinde yapılabileceği kanaatine ulaşmıştır. Ali Rıza Bey, çalışmalarını bir rapor haline getirerek İktisat Vekâletine sunmuştur.[9] Ali Rıza Bey'in bu raporu ilk olarak 1924 yılında *"Çay, Limon, Mandalin, Portakal, Bambu Ziraatı"* ismiyle İstanbul Sanayi Nefise Matbaası'nda basılıp yayımlanmıştır. Daha sonra rapor *"Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya'da Tetkikatı Ziraiye"* adıyla İktisat Vekaleti tarafından yeniden basılmıştır. Kars, Ardahan, Artvin, Rize ve Batum ile birlikte Kafkasya'da zirai incelemeler yapmak üzere görevlendirilen Ali Rıza Bey, mandalina, limon, portakal, bambu ve çay yetiştirilmesiyle ilgili araştırmalarda bulunmuştur. Özellikle bu ürünler arasında çayın üzerinde durarak bu bitkinin ekonomik değeri, botanik özelliği, yetiştirilmesi ve işlenmesi ile ilgili bilgilere ulaşmıştır. Sonuçta Rusya tarafında başarılı denemelerin yapıldığı coğrafi bölgelerle aynı ekolojik özelliklere sahip Doğu Karadeniz kıyılarında çay yetiştirilebileceği yönünde rapor hazırlamıştır.[10]

Cumhuriyet döneminde çay yetiştirilmesi konusundaki araştırmalar ve devlet destekli uygulamalar daha da artmıştır. Zihni (Derin) Bey,[11] 1923 yılında ziraat müfettişi olarak devlet tarafından çay konusunu araştırmak ve ilk çay fidanlığını oluşturmak için Rize'ye gönderilmiştir. Zihni Bey önce

---

[6] Mustafa Duman, **Çay Kitabı**, Bayrak Matbaası, İstanbul, Mayıs 2005, s. 23- 25.

[7] Ali Rıza Erten, 1887 yılında Mersin'de doğmuştur. Halkalı Ziraat Okulunu bitirmiştir. Fransa'da yükseköğrenimini tamamlamıştır. Ziraat Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuş ve ikinci ara seçim dönemi ile birlikte üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu Mardin Milletvekilliği görevinde bulunmuştur.

https://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx?ItemId=20&ItemId2=26&ItemType=Detail.

[8] Mustafa Erden, **Çay,** Maya Matbaacılık, Ankara, 1984, s. 5.

[9] Hasan Özyurt, **Çay Ekonomisi,** Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, Trabzon, 1987, s. 10.

[10] https://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx?ItemId=20&ItemId2=26&ItemType=Detail.

[11] Zihni Derin, 1880 yılında Muğla'da doğmuştur. Babası Muğla'nın Kuloğulları ailesinden Mehmet Bey'dir. 1897 yılında Muğla İdadisinden, 1900 yılında Selanik Ziraat Ameliyat Mektebi'nden, 1904 yılında ise Halkalı Ziraat Mekteb- i Alisinden mezun olmuştur. 1909 yılından 1912 yılına kadar Selanik Ziraat Mektebi'nde Kimya, Ziraat Sanatları ve Jeoloji öğretmenliği yapmıştır. 1914 yılından 1920 yılına kadar da Bursa'da Sultani Mektebi'nde Tabi İlimler okutmuştur. 1920 yılında Yunanlıların işgalinden hemen önce Bursa'dan ayrılmış ve Ankara'ya gelmiştir. Millî Mücadele Hükümeti'nin kurduğu İktisat Bakanlığı'nda ilk Tarım Genel Müdürü olmuştur. 1924 yılına kadar da bu görevde kalmıştır.

https://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx?ItemId=20&ItemId2=26&ItemType=Detail.

Rize Fen Memuru İbrahim Bey'i Batum'a göndermiştir. Getirttiği çay fidanlarını ve tohumlarını hazineye ait olan bir arazide kurmuş olduğu fidanlığa ekmiştir. Daha sonra kendisi de Batum'a gitmiştir. Çay bahçelerini ve Rusların Batum'da kurdukları çay fabrikasını incelemiştir. Buradan fidanlar ve tohumlar alarak Rize'ye dönmüştür. Rize'deki fidanlıktan elde edilen yarım milyon kadar çay fidanını halka dağıtmış ama çay ziraatı konusunda bu dönemde başarı sağlanamamıştır.[12]

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde özellikle Rize'de çay yetiştirilmesi konusunda incelemelerde bulunan Zihni Bey,[13] çay yetiştirmede işe Rize'nin merkez kazasından başlanmış, buradan batıya doğru Trabzon'a kadar gidilmiştir. Rize'nin doğusuna doğru da ilerlenmiş, buradan Çayeli kazasına geçilerek Pazar kazası köylerine kadar ulaşılmıştır. Bu dönemde çaylık tesisi işi daha fazla sahili takip etmiş, içeriye doğru ulaşım güçlüklerinin artması ve rakım nedeniyle Doğu Karadeniz Bölgesi'nin derinlerine girilememiştir. Ortalama bir ölçü olarak deniz kıyısından 15 kilometrelik bir sahil şeridi, çay bölgesi kabul edilmiştir.[14]

Çay ziraatının Rize ve çevresinde geliştirilmesine dair çabaların iki önemli anlamı vardır. Birincisi daha önce ekimi denenen ancak başarısız olan çay bitkisinin hazırlanan raporlarda ifade edildiği gibi bilimsel olarak yalnızca bu bölgede yetiştirilebileceğinin ortaya çıkması olmuştur. Bir diğeri ise 1917 yılında yaşanan ihtilal ile birlikte Rusya'ya giden bölgenin erkek emek gücü, sınır kapısının kapanması nedeniyle zorunlu olarak bu bölgede kalmıştır. Toprak ve iklimin uygunluğu ve erkek gücünün bölgede yoğun bir şekilde bulunması sermaye birikiminin sağlanması için uygun koşulları sağlamıştır. En önemli sorun oluşturulmaya çalışılan ticaretin masraflarına

---

[12] Duman, **age.**, s. 26.

[13] Duman, **age.**, s. 26. Zihni Derin'in yaptığı Rize çay toprağının tahlil sonucunda yüzde 18 çakıl, yüzde 21 kum, yüzde 2,6 ince kum, yüzde 7,6 kil, yüzde 11 ümüs, yüzde 0,068 kalker, yüzde 0,0038 kireç ve yüzde 14,6 uçucu maddeler, yüzde 4,3 serbest alüminyum, yüzde 0,1736 N, 5 PH çıkmıştır. Çay kireç sevmez ve 4- 6 PH ister. Çay tohumu dikilmesi düşünülen yerlerde en fazla 5,5 PH olması gerekir. Rize ilinde ise kireç yüzde 0,06, PH 4,5- 6 civarında olup kum, kil ve ümüs miktarları da çayın istediği orandadır. Rize'de fazla yetişen eğrilti otu ve kızıl ağaç yaprakları potas bakımından, gülibrişim köklerindeki nodozitelerle azot bakımından ve toprağa atılan hamsi balıkları fosfor bakımından toprağı zenginleştirmektedir. Bu bakımdan çayın yetişmesi için uygun olan şartlar Rize'de mevcuttu. Enver Çakmur, "Rize Çaycılığı Üzerindeki Tetkiklerim", **Ziraat Dergisi**, Yıl: IV, S 43, Ağustos 1943, s. 16. Ayrıca bkz. Sait Tahsin Tekeli, Kemal Gökçe, "Rize Çayları Üzerine Tetkik Araştırmalar II", **Ziraat Dergisi**, Yıl:3, S 35, Birincikanun 1942, s. 8- 9.

[14] Reşat Aktan, "Rize Çayı", **İktisadi Yürüyüş**, Yıl:5, C 5, S 115, Birinciteşrin 1944, s. 11. Rize'nin zirai alanda sıkıntılarından biri olan arazi darlığı, nadas usulü uygulanarak ürün kalitesini artırmayı engellemiştir. Burada şiddetli bir şekilde yağan yağmur toprak erozyonuna neden olsa da zorunlu sulama yükünden çiftçiyi önemli ölçüde kurtarmış ve yağmurlar doğal sulama işini görmüştür. Songül Alşan, "Rize'de Ziraat, Balıkçılık ve Hayvancılık", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S 27, Güz 2019, s. 195.

kimin katlanacağı konusunda yaşanmıştır. Burada işi üstlenecek olan devletin kendisi olmuştur.[15] Ortaya çıkan sosyal ve ekonomik problemlerin çözümü için devlet çay tarımını ele almıştır. Bundan dolayı 2 Şubat 1924 yılında çıkarılan 407 sayılı kanunla Rize ili ve Borçka ilçesinde fındık, portakal, limon ve mandalinanın yanında çay tarımının yapılması konusunda hükümete yetki verilmiştir.[16]

Bu arada 6 Ekim 1923 yılında Rize Milletvekili Esat Bey, 1924 yılında Rize olacak olan *"Lazistan Livasında fındık, portakal limon, mandalina, çay, dut yetiştirilmesi"* hakkında bir kanun teklifi vermiştir. Bu kanun teklifi önce İktisat Komisyonu'nda, daha sonra Bütçe Komisyonu'nda görüşülmüştür. Değişiklik önerileri ile kabul edilerek TBMM Genel Kurulu'na getirilmiştir.[17] Esad Bey'in kanun teklifinde Rize'nin nüfusa göre arazisinin az olduğu; çoğu alanlarının dağlık ve çalılık durumda bulunduğu ve bu yüzden de arazinin üçte veya dörtte birinin kullanılabilir durumda olduğu; tarımda ürün çeşitliliğinin diğer yerlere göre daha sınırlı olduğu anlatılmıştır.[18]

Söz konusu kanun özetle şu şekilde düzenlenmiştir: Rize vilayetinde ve Borçka kazasında çalılık ve kızılağaçlık arazi sahipleri ziraat fen memurlarının verecekleri rapor üzerine bunları kesecek, temizleyecek, toprağın durumuna göre zorunlu olarak fındık, portakal, mandalina, çay ve buna benzer gelir getirici fidanları dikeceklerdi. Fidanları hükümet bedelsiz verecek ve tarıma açılan arazilerden on sene boyunca vergi alınmayacaktı. Kanunun yürürlüğe girmesinden başlayarak hükümet altı ay içinde tetkik yaptırarak bölgeleri tespit edecek ve tarla sahipleri en çok üç yıl içinde verimli fidanların dikimi ile zorunlu tutulacaklardı. Kanunun uygulanmasında Dâhiliye, Maliye ve İktisat Vekâletleri görevli olacaklardı.

Kanunun yayımlanmasından sonra Tarım Bakanlığı'nda Tarım Genel Müfettişliği görevini yapmakta olan Zihni Derin kanunun uygulanması ve teşkilatlandırılması için görevlendirilmiştir. Zihni Derin'in 1925 yılında

---

[15] Fatma Genç, Türkiye'de Çay Üretimi ve Değişen Sosyal İlişkiler, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 58.

[16] Cemil Altın, "Türkiye'de Çay Üretimi ve Tüketimi", **Dünyada ve Türkiye'de Çay Üretim ve Tüketimi (Seminer),** Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1986, s. 141.

[17] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Devre, I. Cilt, s. 515.

[18] Ali Rıza Saklı, "Türk Çayı Sektöründe Yasal Gelişim ve 1984 Serbestleştirmesi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 14, S 2, Ağustos 2019, s. 515.

Rize'den ayrılması işi başsız bırakmış ve gerekli gayret gösterilememiştir. Bu nedenle de toplu olarak bir dönüm bile çaylık kurulamamıştır.[19]

407 sayılı kanunun süresi 1927 yılında sona ermiştir ve bu üç yıl içerisinde Rize fidanlığından üreticilere 200,849 adet çay fidanı dağıtılmıştır. Bu kanunla çay tarımı denemeleri sınırlı kalmış ve geniş bir alana yayılamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, üreticilerin ne getireceğini bilmediği bir ürünü ekmek istememesi olmuştur. Yaş çayı işleyebilecek fabrikanın olmayışı da bir başka faktör olarak öne çıkmıştır. Bu nedenle Rize'de köylüler ilk beş yıl gelir getirmeyen çay bitkisine arazilerini ayırmak istememişlerdir. Yaş çay yaprağını nasıl değerlendireceğini bilmeyen üreticiler, kanunda yer verilen diğer ürünlerin yetiştiriciliğine yönelmişlerdir. Yaş çay yaprağının değerlendirilebilmesi için ilk olarak alıcının olması ve yaş çay yaprağını işleyecek fabrikaların kurulması gerekli hale gelmiştir.[20]

Çay Üretiminin Yaygınlaşması ve Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Etkisi

Türkiye'de çay üretiminin artması ve çay tüketiminde dışa bağımlılığının azalması bağlamında Şevket Raşit Hatipoğlu'nun etkisi büyük olmuştur.[21] 1930'ların devletçilik döneminin söylemi içinde tarım,

---

[19] Rahmi Arer, **Türkiye'de Çaycılık ve Turistik, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Rize,** Çoker Matbaası, İstanbul, 1969, s. 61- 62. Ayrıca bkz. Celal Tarıman, "Çaycılığımız", **Çiftçi**, C 2, S 16, C 2, Ocak 1947, s. 4.

[20] Genç, **age.**, s. 66.

[21] Nüfus kaydında adı *"Mustafa Şevket",* TBMM kayıtlarında *"Şevket Raşit"* olarak geçen Hatipoğlu, İzmir'in Menemen ilçesinin Helvacı köyünde Raşit Bey ve Emine Hanım'ın çocuğu olarak 1900 yılında dünyaya gelmiştir. Gündüz Hatipoğlu, **Şevket Raşit Hatipoğlu Vatana Adanmış Bir Ömür**, Ebru Aydın (Editör), Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, Haziran 2021, s. 14. 1913 yılında yarışma ile girdiği Bursa Ziraat Ameliyyat Okulu'nu 1916 yılında bitirmiştir. Askerlik hizmeti sonrasında eğitimine devam eden Hatipoğlu, Halkalı Ziraat Mektebi'ni 1923 yılında bitirmiştir. **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939- 15 Ocak 1943), V. Cilt, Ş. Şenal Günay, Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, s. 11. Daha sonra girdiği yarışma sınavını kazanarak iktisat ve zirai iktisat alanlarında ihtisas yapmak üzere 1925 yılında Paris'e gönderilmiştir. 1929 ve 1931 yılları arasında Leipzig Üniversitesi'nde Zirai İşletme Öğretimi ve Araştırmaları ve Genel İktisat Semineri Enstitüsünde çalışmıştır. 1931 yılının sonlarına doğru Türkiye'ye dönen Hatipoğlu Ankara Yüksek Ziraat Okulu'nda öğretim görevlisi olarak işe başlamıştır. Gündüz Hatipoğlu, **Şevket Raşit Hatipoğlu Vatana Adanmış Bir Ömür**, Ebru Aydın (Editör), Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, Haziran 2021, s. 22- 23. 1941 yılında yapılan ara seçimlerde Afyonkarahisar Milletvekili seçilerek siyasete adım atmıştır. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, C 5, 6 Ocak 1941, s. 306; **Akşam,** 7 Kânunusani 1941. 1942 ve 1943 yıllarında kurulan I. ve II. Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinde Tarım Bakanlığı görevine getirilmiş ve 1946 yılına kadar bu görevde kalmıştır. **Ulus,** 10 Temmuz 1942. 27 Mayıs 1960 yılında ordunun idareye el koyması sonucu 6 Ocak 1961 yılında kurulan Kurucu Meclis'in Temsilciler Meclisi kanadına Manisa temsilcisi olarak katılmıştır. IX. İnönü Hükümeti'nde 1962 ve 1963 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı görevini yerine getirmiştir. 1967 yılında ise CHP'den ayrılarak Güven Partisi kurucuları arasında yer almıştır. **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939- 15 Ocak 1943), V. Cilt, Ş. Şenal Günay, Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, s. 11- 12.

"kendimize yeten ziraat" şeklinde formüle edilmiştir. Bu dönemde Şevket Raşit Hatipoğlu'na göre Türkiye ziraatı dünyada birçok ülkelerin ziraatlarından daha kolay bir şekilde kendine yeten ziraat davasını kabullenecek ve başaracak durumdaydı. Hatipoğlu, kendine yeten ziraat davasının başarılı olabilmesi için Türkiye ziraatının ülkede yetiştirilmesi mümkün olduğu halde, o döneme kadar yetiştirilmeyen tarım ürünlerinin çiftçiliğe sokulması gerektiğini savunmuştur.[22] Şevket Raşit Hatipoğlu *"Çeşitli Ziraat"* adlı yazısında Türkiye tarımında çözülmesi gereken birçok sorun olduğunu belirtmiştir. Bu sorunlardan birinin de tarımın çeşitlendirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Hatipoğlu, iklim ve toprak koşullarının olanak sağlamasına rağmen tarımın tek yönlü geliştiği doğrultusunda eleştiride bulunmuştur. Türkiye'de tarla tarımının hemen hemen tamamını hububatın biçimlendirdiğini, hayvancılık ve bahçe bitkileri gibi alanların payının çok küçük kaldığını belirtmiştir. Buna bağlı olarak tarla ziraatı içerisinde ise hububat ziraatı kategorisindeki arazinin yüzde 80'e yakını buğdaya, yüzde 20'si kadarının arpaya, kalan çok küçük bir kısmın ise diğer ürünlere ayrıldığını yazısına eklemiştir. Bu dağılım sorunun çözülebilmesi için ziraatın çeşitlendirilmesinin şart olduğunu savunuştur. [23]

1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin almış olduğu kendi kendine yetme kararı doğrultusunda, sıcak bölgelerde yetişen tarımsal ürünlerin dışarıdan ithal edilmeyip Türkiye'de yetiştirilmesi istenmiştir. Bu amaçla muz, hurma, çay ve kahve gibi ürünlerin yetiştirilmesi için İsveçli Dr. Tengwall isimli bir uzman Türkiye'ye çağırılmıştır. Dr. Tengwall sıcak ülke bitkilerinden hangisinin Türkiye'de ve nerelerde yetiştirilebileceği konusunda çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda Rize'yi de ziyaret etmiştir. Ayrıca Antalya'da sıcak iklim bitkilerinin yetiştirilebilmesi için bir istasyon kurulmasını teklif etmiştir. Bu teklifle birlikte istasyonun kurulmasını sağlamıştır. O dönemin Tarım Bakanı Muhlis Erkmen, 1935 yılında Samsun- Rize arasındaki Karadeniz kıyı şeridinde bölgenin doğal, ekonomik ve sosyal şartlarını incelemek üzere yapmış olduğu gezi sırasında Rize'de çay konusunda yapılan çalışmaları yerinde görmüştür. Ayrıca yanında bulunan teknik ekibe bu işle ilgilenmeleri talimatını vermiştir. Muhlis Erkmen daha sonra çay meselesini yerinde incelemek detaylı çalışmalar yapmak üzere aralarında Bakanlık uzmanları, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi hocalarının da bulunduğu bir ekibi Rize'ye göndermiştir. Ekip içerisinde yer alan ve daha sonra Tarım Bakanlığı görevine gelecek

[22] Şevket Raşit Hatipoğlu, "Kendimize Yeten Ziraat", **Ziraat Gazetesi***,* Yıl:5, S 9, Eylül 1934, s. 265.

[23] Şevket Raşit Hatipoğlu, "Çeşitli Ziraat", **Ziraat Dergisi**, Yıl:5, S 8, Ağustos 1934, s. 231- 232.

olan Şevket Raşit Hatipoğlu kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. 1939 yılında ise bu rapor *"Türkiye'de Çay İktisadiyatı"* isimle kitap olarak yayınlanmıştır.[24]

Şevket Raşit Hatipoğlu bu eserinde Türkiye'de çay işinin tarihçesinden bahsetmiş ve sırasıyla Türkiye'de çay tüketimi, çay ithalatı, çay ticareti, çay üretimi ve çay politikası konularına açıklık getirmiştir. Türkiye'de çay tüketimi bölümünde şehirler ve köyler arasında tüketimin birbirinden farklı olduğuna değinmiş ve bunların karşılaştırmasını yapmıştır. Buna göre, şehirlerde çay içme ihtiyacı bulunmasına karşın şehir nüfusunun bütünü için bu ihtiyacın oranı yüksek değildir. Çay, şehirlerde yaşayanların bir kısmı için günlük ihtiyaç maddesi iken bazıları için çok fazla tüketilecek bir ürün değildir. Köylerde ise çay içme ihtiyacı şehirlere oranla daha azdır. Hatta Türkiye'de çaya ihtiyaç duymayan köylü nüfusu azımsanmayacak kadar çoktur. Hatipoğlu eserinde bunlara bağlı olarak Türkiye'de çay ihtiyacının Türkiye'nin her yerinde o dönem için aynı olmadığını, ancak servet arttıkça ve yaşam seviyesi yükseldikçe çay kullanma ihtiyacı da lüks tüketim olmaktan çıkacağını ve günlük hayatta çayın yerinin genişleyeceğini savunmuştur.[25]

Çay ithalatı bölümünde Türkiye'nin 1923'ten 1934 yılına kadar olan süredeki ithalat rakamlarını vermiştir. Neden 1923 yılından başladığının açıklamasını ise Osmanlı Devleti döneminde ithal edilen çay miktarlarına ait rakamların doğru olmadığı şeklinde yapmıştır. Buna göre 12 yıl içerisinde 10,537,379 kilo çay ithal edilmiştir. Bu 12 yılın ithalat ortalaması ise 878,115 kilo olmuştur. 1923'ten 1928 yılına kadar, 1927 yılında az da olsa bir düşüş görünse de çay ithalatı artmıştır. 1923 yılında 652,563 kilo olan ithalatı 1928 yılına gelindiğinde 1,114,219 kiloya kadar çıkmıştır. Ancak çay ithalatı 1928 yılından sonra azalmaya başlamıştır. Bu azalmada dünyada yaşanan ekonomik krizin büyük etkisi olmuştur. Bu azalma 1933 yılına kadar devam etmiştir. Çay ithalatının karşılığında 12 yılda ödenen değer 14,028,607 liraya ulaşmıştır. Şevket Raşit Hatipoğlu, bu oranın çok fazla tutmasa bile ülkeden çıkıp diğer ülkelerin kesesine girmesinden memnun

[24] Kubilay Türkyılmaz, **Türkiye'de Çaylık Alanların ve Üretici Sayılarının İstatistiksel Analizi**, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Atatürk Çay ve Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Rize, 2015, s. 21- 22.

[25] Şevket Raşit Hatipoğlu, **Türkiye'de Çay İktisadiyatı**, T.C. Ziraat Vekaleti Yayını, Ankara, 1939, s. 21- 23.

olmadığını ifade etmiştir. Çünkü Türkiye'de çay yetiştirilebileceği düşünülürse bu paranın yok yere verildiğini de yazısında belirtmiştir.[26]

Türkiye'de Çay Ticareti bölümünde Türkiye'ye ithal edilen çayın büyük bir kısmı İstanbul limanından giriş yaptığını yazmıştır. Buna göre, İstanbul limanından giriş yapan çay Türkiye'nin diğer şehirlerine buradan yollanmaktadır. İstanbul'dan sonra Türkiye'nin büyük çay pazarları olarak İzmir ve Mersin öne çıkmıştır. Çay fiyatlarına genel olarak bakıldığında ise oran yüksektir. Hatipoğlu'na göre çay fiyatlarının yükselmesinde rol oynayan birinci etken gümrük vergisi, ikinci etken ise tüketim vergisidir. Hatipoğlu bu bölümde yine Türkiye sınırlarında çay üretiminin yapılması durumunda bu iki verginin alınmayacağını bu nedenle fiyatların da düşeceği vurgusunu yapmıştır.[27]

Şevket Raşit Hatipoğlu Türkiye'de çay üretimi ile ilgili bölümde Rize ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Rize ve çevresinin coğrafi konumu bakımından çay yetiştirmeye elverişli olduğunu yazmıştır. Ancak o dönem için henüz tam olarak netleşmediğini ve çayın denizden ne kadar yükseklikte yetişen bir bitki olduğunun anlaşılmadığını da belirtmiştir. Hatipoğlu'na göre Türkiye için çay yetiştirmesi yeni bir üretim şubesidir. Aynı zamanda çaycılığın Türkiye'de yerleşmesi ziraatın da çeşitlenmesi anlamına gelmektedir. Rize'de yerleştirilebilecek birçok yeni kültür bitkileri vardır ve bunlar arasında en faydalı olanı çaydır. Çayın Rize'de yeni bir üretim şubesi meydana getirebileceğini de savunmuştur.[28]

Şevket Raşit Hatipoğlu çay politikasıyla ilgili bölümde Türkiye'de çaycılığın başlayıp ilerlemesinin devletin desteği ile mümkün olabileceğini ve devletinde çay politikası takip etmesinin şart olduğunu belirtmiştir. Buna göre devletin takip etmesi gereken çay politikasında çözmesi gereken sorunlar da vardır ve bu sorunlar teknik ve ekonomik olarak iki kategoride kendisini göstermektedir. Teknik sorunlar, çaycılık bilgisinin ülkede yayılması, teknik çay uzmanlarının yetiştirilmesiyle aşılacaktır. Ekonomik sorunlar ise yardımlar yapılması, yerli çayın yabancı çaylar karşısında korunması ve yerli çayın satışının emniyet altına alınmasıyla giderilecektir. Çay politikasında teknik ve ekonomik sorunlar birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle bu sorunlardan birinin çözülüp, diğerlerinin ihmal edilmesi çay politikasında hedefe ulaşılmasına engel olabilir. Ayrıca bir çay politikasının

[26] Hatipoğlu, **age.**, s. 31- 34.

[27] Hatipoğlu, **age.**, s. 43- 50.

[28] Hatipoğlu, **age.**, s. 54- 77.

yürütülebilmesi için devletin bütçesinden fedakârlık yapması gerekmektedir.[29]

Tarım Bakanlığı'nın Türkiye'de çayla ilgili olarak geniş çaplı ilk çalışması, Ziraat Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve 1938 yılında Ziraat Kongresi'ne sunulan ve *"Meyvecilik- Bağcılık- Sebzecilik- Çay Genel Raporu ve Beş Senelik Program"*dır. Bu rapora göre çay tarımıyla hem arazisi dar ve geçim vasıtası sınırlı olan bölgenin ekonomik kalkınması hem de dışarıya ödenen paranın ülke içinde kalmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Raporda Türkiye'nin çay ihtiyacının yılda 900 ton olduğu açıklanmıştır. Bu rakama ulaşmak içinde 3000- 4500 hektarlık çay bahçesi kurulmasının zorunluluğuna değinilmiştir. Programın ilk yılı olarak 1938-1939 verilmiştir. Ayrıca ilk yıl bir çay kanunu çıkarılmasının gerekliliği de programda yer almıştır.[30] Raporda çaylık tesisi ve fabrika için gerekli olacak sermayenin hesaplanması yoluna da gidilmiştir. Rize'de bulunan çay istasyonundan başka, Pazar ve Fındıklı'da da birer çay istasyonu kurulması öngörülmüştür. Ayrıca çiftçiye ilk beş yılda faizsiz olarak 440,000 lira borç verilmesi planlanmıştır. İkinci beş yıl için ise ilk beş yılda tesis edilen çaylıklara, ilk dört yılda yapılacak yardımın devamı olarak 190,000 lira kredi sağlanması belirtilmiştir. Çaylık tesisinde işlenmiş tarlalar için 10 lira, orman açmaları için 20 lira tesis masrafı verilmesi düşünülmüştür. Söz konusu raporda program eksikliğini gidermek amacıyla beş yıllık bir program da hazırlanmıştır. *"Rize Civarındaki Çay Ziraatı İçin Beş Senelik Program"* başlığı altında öngörüler toplanmıştır. Hazırlanan bu beş yıllık programda Şevket Raşit Hatipoğlu'nun 1936 yılında hazırlanarak Tarım Bakanlığı'na teslim edilmiş olan kitabından ve eski çaycılık faaliyetleri ile ilgili tespitlerinden, ayrıntılı önerilerinden faydalanıldığı da görülmüştür.[31]

Söz konusu planlama çerçevesinde çay tarımı ve çay sanayi faaliyetleri, 1938- 1948 yılları arasında Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu[32] tarafından sürdürülmüştür.[33]

---

[29] Hatipoğlu, **age.**, s. 132.

[30] Ali Rıza Saklı, "Türk Çayı Sektöründe Yasal Gelişim ve 1984 Serbestleştirmesi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 14, S 2, Ağustos 2019, s. 518.

[31] Ali Rıza Saklı, "Cumhuriyetle Yaşıt Bir Ürün: Rize Çayının Tarihçesi", **Cumhuriyet Döneminde Rize – I (1923- 1950)**, Zehra Aslan, Mustafa Arıkan (Editör), Ofset Basım Matbaacılık, Ankara, 2018, s. 277-279.

[32] Atatürk'ün kurmuş olduğu Ankara'da Gazi Orman Çiftliği, Silifke'de Tekir, Yalova'da Baltacı, Tarsus'ta Piloğlu, Dörtyol'da Karabasamak çiftlikleri ve Ankara'da Bira Fabrikası teknik ziraat sistemleriyle modern çiftlik, ziraat sanatlarını uygulamaya çalışmıştır. 1925 yılından itibaren giderek artan ve genişleyen kurumlar ilmin ve tekniğin uygulanabilecek şekillerini ve her türlü ziraata, hayvancılığa, hayvan ve ziraat mahsullerini değerlendiren sanayiye büyük önem vererek etrafına

Çayın Rize'ye sokulması konusunda Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan girişimler yetiştirilen yaprağın nasıl işleneceği sorunu çözülemediği için etkili olmamıştır. Bu nedenle çay üretimi yaygınlaşmamıştır. Rize'de çaycılıktaki gelişme 1937 yılında Sovyetler Birliğinden 2,000 kg tohum getirilerek Hayrat fidanlığının kurulmasıyla başlanmıştır. 1938 yılında Batum'dan tekrar 30,500 kg tohum getirilerek Fener Fidanlığı kurulmuş ve 300 çiftçi ikna edilerek 6,000 dönüm çay fidanlığı oluşturulmuştur. II. Dünya Savaşı çıkınca Sovyetlerden tohum getirilmesi durmuş ve 1940 yılından itibaren yerli tohum üretimi başlamıştır.[34]

Çay tarımının yeniden ele alındığı 1937 yılında çay üreticisini kredi ile desteklemek amacıyla bir kanun teklifi hazırlanmıştır. Hazırlanan bu kanun teklifi 7 Temmuz 1939 yılında TBMM'ye sunulmuştur. Rize'deki uygulama ekibinin görüş ve katkıları ile 27 Mart 1940 yılında TBMM'de kabul edilmiştir.[35] Kanun tasarısı Ziraat, Adalet, Maliye ve Bütçe Komisyonlarında görüşüldükten sonra komisyonların değişiklik önerileriyle birlikte Meclis genel kuruluna sunulmuştur. Tasarının gerekçesinde yılda ortalama 973,950 kg çay ithal edildiği ve 870,638 lira dışarıya ödendiği belirtilerek 30,000 dekar alanın çay bahçesi dönüştürülebildiği takdirde Türkiye'nin çay ihtiyacının tamamen karşılanabileceği görüşüne yer verilmiştir. 3788 sayılı Çay Kanunu Türkiye'de çay için özel olarak çıkarılan ilk kanun olmasının yanında, ilk defa çay bahçelerinin ruhsatlandırılmasını da hüküm altına almıştır.

10 Mayıs 1940 tarih ve 2/ 13450 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 3788 sayılı Kanun'un uygulanacağı alan şu şekilde belirlenmiştir: *"3788 sayılı Çay Kanunu'nun memleketimizin iklim ve diğer vasıfları itibariyle çay ziraatına uygun mıntıkası olan Çoruh vilayetinin Hopa kazasında, Trabzon*

---

yaymaya çalışmıştır. Aynı zamanda bunları civarda bulunan köylüye göstermekte örnek olmaya devam ederek her biri önemli bir kurum haline gelmiş ve 1937 yılında Atatürk'ün Karadeniz'de seyahatte iken verdiği kararla tamamını millete hediye etmiştir. Bu karardan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu meydana gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından çıkartılan 3308 sayılı kanunla ve I/I/1938 yılında kurulan bir kurumdur. Daha sonra bu kuruma eklenen Yeyköy'de Midiliçoğlu, Kırklareli'nde Türkgeldi, Muğla'da Dalaman, Hatay'da Hatay çiftlikleri, Dörtyol'da Turunçgiller Bahçesi, Rize'de Çay Fabrikası, Pazar'da Elma Kurutma Fabrikası, Nevşehir'de Şarap Fabrikası, Atatürk'ün işaret ettiği izden yürüyerek 1949 yılının sonuna kadar faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. **Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü**, Hamdi Tuncer (Hazırlayan), Ziraat Vekaleti, Ankara, 1957, s. 4-5.

[33] Ahmet Ulusoy, Hikmet Yılmaz, "Özelleştirme ve Türkiye'de Çay Sektörü ve Çaykur Üzerine Bir Değerlendirme", **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 17, S 3, 2017, s. 11.

[34] İlhan Tekeli- Selim İlkin, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar,** Derleyenler: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 71.

[35] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 6. Devre, IX. Cilt, s. 47-50.

vilayetinin Sürmene ve Of kazalarında ve Rize vilayetinin tamamında tatbik edilmesi (...) kabul olunmuştur."[36]

Bu kanun ile Ziraat Bakanlığı'nın belirleyeceği teknik esaslar çerçevesinde çaylık kurulması ve bakılması gibi esaslar getirilmiştir.[37] Yine bu kanun ile yaş yaprağının satın alınması garanti edilmiş ve 30 bin dönümlük çay bahçesi kurulması öngörülmüştür. Öngörülen bu alan çay tüketimi ihtiyacına göre hesaplanmıştır. 1940 yılında çıkarılan 3788 Sayılı Çay Kanunu ile Türkiye çaycılığı güvence altına alınmıştır. Yasal düzenlemenin ardından çay tarımı alanları genişlemiş ve üretim miktarı da artmaya başlamıştır.[38]Çay tüketiminin zaman içinde artması, artan talebi karşılamak için çay üretim alanlarının genişletilmesini öngören bir dizi kanunun çıkarılmasını zorunlu hale de getirmiştir.[39]

1940 yılında kabul edilen 3788 sayılı kanun, çay tarımını bir bütün olarak ele alması açısından önemli bir adım olmuştur. Bu kanun ile çay tarımı bir plan ve program içinde ele alınmış, çay üretilen alanlar Bakanlar Kurulu tarafından belirlenerek devletin denetimi altına girmiştir. Bölgede çay tarımının yerleşmesi, çay üreticisinin desteklenmesi için üreticiye özendirici yardımlar devlet tarafından verilmiştir. Üreticinin yaş çay yaprağına alım garantisi getirilerek çay tarımına yönelmesi sağlanmıştır. Çay bahçeleri kurulduktan sonra miras, satım veya isteğe bağlı olarak sökülmesinin önüne de geçilmiştir. Bu konuda da birtakım yaptırımlar getirilmiştir. Çay bahçelerinin kurulacağı arazinin toprak özellikleri, çay bahçesi kurulurken yapılması gereken teknik işlemler, bakım işleri kanunun uygulanmasına ilişkin yönetmelikte ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.[40]

1940 yıllarında Zihni Derin tarafından Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yerleştirilmiş olan güdümlü çay tarımının önemli darboğazı yüksek maliyet olmuştur. Fabrika yetersizliği, yetiştirme ve toplama usulünde bilgisizlik bu

---

[36] Ali Rıza Saklı, "Türk Çayı Sektöründe Yasal Gelişim ve 1984 Serbestleştirmesi", s. 519- 521. Ayrıca bkz. **Ziraat Kanunları**, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Ankara, 1940, s. 460- 462.

[37] Halil İbrahim Kayıkçıoğlu, Türkiye'nin Çay Politikası ve Çay Tekelinin Kaldırılmasından Sonraki Gelişmeler, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 1991, s. 4.

[38] **"Çay Değerlendirme Raporu"**, s. 6, https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/MİLLİ%20TARIM/Ürün%20Masaları%20Ürün%20Değerlendirme%20Raporları%20yayımlandı/Çay%20Değerlendirme%20Raporu.pdf.

[39] Kemal Çimen, Türkiye'de Çay Yetiştiriciliği ve Çay Sanayi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 19.

[40] Arife Sema Keskin, Türkiye'de Çay Politikası, **Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989, s. 29.

yüksek maliyetin temel nedenleri olarak öne çıkmıştır.[41] Rize'de kurulan çay bahçelerinin henüz köklenip yerleşme sürecini tamamlamadan İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, Türkiye'deki tüm sektörler gibi çay tarımını da olumsuz etkilemiştir. Zorlu yıllarda savaş ekonomisinin bir parçası olarak 20 Mayıs 1942 tarih ve 4223 sayılı Kahve ve Çay İnhisarı Kanunu kabul edilmiştir.[42] 4223 sayılı bu kanun ile her türlü kahve ve çayın Türkiye'ye sokulması gerek mevcut haliyle gerekse şekli değiştirilmiş olarak yurt içinde satılması devlet tekeline verilmiştir. Bu tekel yetkisini de İnhisarlar Umum Müdürlüğü'ne üstlenmiştir.[43]

Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Tarım Bakanı olmasıyla Türkiye'deki çay üretiminin kaderi de değişmiştir. Savaş yıllarında, 1942 yılında Tarım Bakanlığı görevine gelen Şevket Raşit Hatipoğlu döneminde çay dikim alanı, çay üretici sayısı buna bağlı olarak elde edilen yaş çay ve kuru çay miktarları giderek artmıştır. 1942 yılında çay dikim alanı 9,812 dekar, üretici sayısı 5,853 iken elde edilen yaş çay miktarı 32,916 kg olmuştur. Bu yaş çaydan elde edilen kuru çay miktarı ise 7,001 kilograma ulaşmıştır. 1943 yılında dikim alanı 12,597 dekar, üretici sayısı 7,588'dir. 1943 yılında elde edilen yaş çay miktarı 68,346 kg iken, kuru çay miktarı 16,972 kg'dır. 1944 yılında dikim alanı 15,521 dekar, üretici sayısı ise 8,776'dır. Bu dönem yaş çay miktarı 160,224 kg, kuru çay miktarı 38,849 kg'dır. 1945 yılında 17,823 dekar, üretici sayısı 9,736'dır. Elde edilen yaş çay miktarı 225,088 kg, kuru çay miktarı 53,945 kg'dır. 1946 yılına gelindiğinde dikim alanı 20,518 dekar, üretici sayısı 11,092'dir. Elde edilen yaş çay miktarı 382,319 kg, kuru çay miktarı 93,067 kg'dır.[44]

Bu arada 1942 ve 1946 yılları arasında Türkiye'nin çay ithalat miktarı ve tutarına bakıldığında İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle özellikle 1945 yılına kadar bir düşüş yaşanmıştır. 1942 yılında Türkiye'nin ithal ettiği çay miktarı 656 tondur. Bunun için ödenen tutar 1,831,000 liradır. 1943 yılında ithal edilen çay miktarı 638 ton ve bunun için ödenen tutar 1,598,000 liradır. 1944 yılında ithal edilen çay miktarı 166 ton ve ödenen tutar 314,000 liradır. İkinci Dünya Savaşı'nın artık sonlarına gelindiğinde ithal edilen çay miktarında artış yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 1945 yılında ithal edilen çay

---

[41] Mustafa Işıkan, Ahmet Eraç, "Cumhuriyet Dönemi'ndeki Tarımsal Gelişmede Endüstri ve Yem Bitkileri ile Çayır ve Mer'anın Yeri", **Ata'nın Anısına Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri,** Atatürk ve Tarım Haftası, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi 12- 16 Ekim 1981, s. 167.

[42] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 6. Devre, XXV. Cilt, s. 212.

[43] Nadir Yurtoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Çay Yetiştiriciliği ve Çay Politikaları (1923- 1960)", **History Studies, İnternational Journal of History**, Volume 10, Issue 8, Novamber 2018, s. 214.

[44] http://biriz.biz/cay/turkcay.htm.

miktarı 356 ton ödenen tutar ise 438,000 liradır. 1946 yılında artık savaş bitmiş ve çay ithalatındaki artış daha da yükselmiştir. Bu yıl ithal edilen çay miktarı 790 ton ve ödenen tutar ise 1,272,000 liradır.[45]

Bu dönemde üretim atölyeler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde çay endüstrisinin temelleri de atılmıştır. Yıllar içerisinde çaylık alanların giderek artması alınan yaş çay ve işlenen kuru çay miktarı artış göstermesi sebebiyle artan mahsulün işlenmesi gerekliliğini de doğurmuştur. Bu ihtiyacı gidermek için ilk elden Rize Merkez Fidanlığında kıvırma makineleri elle döndürülen basit bir atölye kurulmuştur. 1940 yılında ise bu atölye geliştirilerek genişletilmiş ve kapasitesi artırılmıştır. Buna ilaveten yeni atölyeler de kurularak elde edilen mahsul bu atölyelerde işlenerek kuru çay elde edilmiştir. Çayın işlenmesi, dağıtımı, satışı yasal olarak düzenlenmiştir. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu 1941 yılında merkezdeki atölyede bir miktar kuru çay üretmiştir. 1942 ve 1943 yıllarında Gündoğdu ve Uzunkaya atölyelerini, 1944 yılında ise Çayeli atölyesini kurmuştur.[46] Türkiye'de ilk çay üretimine 1938 yılında bir atölyede başlanmış olsa da ilk çay fabrikasının kuruluşuna 1943 yılında başlanmıştır. 1947 yılında ise işletmeye alınmıştır.[47] Asım Zihnioğlu[48] Aralık 1943 yılında Hindistan'a incelemeler yapmak ve uzmanlaşmak üzere gönderilmiştir. 1947 yılında açılan ilk fabrika Rize Fener Mahallesi'nde kurulmuş ve Asım Zihnioğlu Fener'de kurulan bu ilk çay fabrikasının başına getirilmiştir.[49]

---

[45] Yurtoğlu, agm., s. 218.

[46] Genç, **age.**, s. 91- 93.

[47] Recai Ercan, Aziz Ekşi, Türkiye'de Gıda Sanayinin Gelişimi ve Başlıca Sorunları, **Ata'nın Anısına Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri**, Atatürk ve Tarım Haftası, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi 12- 16 Ekim 1988, s. 214.

[48] Asım Zihnioğlu, 1909 Uşak doğumludur. 1924 yılında Uşak lisesinin orta kısmını bitirerek aynı yıl İzmir Ziraat Okulu'na girmiş ve 1927 yılında bu okuldan mezun olmuştur. Ağustos 1938 yılında Rize Çay ve Fidanlıkları Teşkilatına tayin edilen Zihnioğlu burada çay ekim alanları ve fidanlıklar tesisinde görev almıştır. 1943 yılında Tarım Bakanlığı tarafından çay staj ve eğitimi amacıyla önce Hindistan'a daha sonra Sri Lanka'ya gönderilmiştir. 1946 yılında temeli atılan ilk çay fabrikasının kuruluşunda görev almıştır. 1953 yılında Çayeli ve Gündoğdu Fabrikalarının kuruluşuna katılmıştır. Temmuz 1953 yılında İstanbul'da Tekel Genel Müdürlüğü'nde Teknik Şef kadrosuna atanmıştır. Mayıs 1956 yılında çay ambalajı ve pazarlaması konusunda bilgisi artırmak amacıyla İngiltere'ye staja gönderilmiştir. 1957 yılında yurda dönmüş ve 1960 yılında Tekel Genel Müdürlüğü Çay Şubesi Müdürlüğüne atanmıştır. 1969 yılında ise emekliye ayrılmıştır. Muharrem Öksüz, "Çaya Gönül Verenler", **Çaykur Dergisi,** S 8, 1987. http://biriz.biz/cay/zihnioglu.htm.

[49] Ali Rıza Saklı, "Cumhuriyetle Yaşıt Bir Ürün: Rize Çayının Tarihçesi", s. 293.

SONUÇ

Çay ve kahve gibi gündelik hayatın bir parçası olup bağımlılık yaratan, ancak yasa dışı görülmeyen maddeler, sömürgecilik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ekim alanları coğrafi açıdan son derece sınırlı olan çay da tıpkı kahve gibi, ürünün yetiştirildiği bölgelerden çok, uluslararası ticaretini yapan şirketlere kar ve kazanç sağlamıştır.

Doğal ortamında kendiliğinden yetişen bitkiler arasında yer alan çayın Türkiye'de kullanılması ilk aşamada ithalat yoluyla piyasaya sürülen ürünler üzerinde gerçekleşmiş ve bu da söz konusu ürünün sınırlı olarak kullanılmasına yol açmıştır. 20. Yüzyılın başlarında, İstanbul ve İzmir gibi iki önemli liman şehrine yakın konumda olan Bursa'da çay üretimi ile ilgili iki deneme yapılmışsa da bunlarda başarı sağlanamamıştır.

Türkiye'de pazar için çay üretimi ilk kez Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. 1940 yılında Rize'de yapılan deneme üretimlerinden sonuç alınmış ve Doğu Karadeniz Bölgesi merkezli olarak çay tarım alanları açılmıştır. Üçte ikisi kadarı Rize'de olmak üzere, Artvin, Trabzon, Giresun ve Ordu'da da sınırlı da olsa çay tarımı yapılmaktadır. Doğu Karedeniz bölgesinde çay tarımı yapılması, bölgenin ekonomik yapısı kadar, sosyo-kültürel dokusu üzerinde de etkili olmuştur. Hem ithalat kalemlerinden biri kısmî de olsa ortadan kalkmış, bölgedeki istihdam imkanları genişlemiş, ürünle ilgili imalathane ve fabrikaların açılmasıyla kentleşme artmıştır. Bu arada çay tarımına yönelen çiftçilerin de merkezle olan bağları güçlenmiştir.

Türkiye'de çay tarımı başlamasında devlet öncü rol oynamıştır. Devletin yönlendirmesi, desteklemesi ve özendirmesiyle üretime geçilmiştir. Bu nedenle devletle doğrudan organik bağı bulunan siyasetçiler ve bürokratlar çay tarımı konusunda ön plana çıkmıştır. Zihni Derin'in önder olarak kabul edilebileceği çay üretimi konusunda, Hulusi ve Ali Rıza Beyler ve Asım Zihnioğlu'nun da önemli katkıları olmuştur.

Türkiye'de Çay İktisadiyatı adlı eseriyle çayın üretiminin ve ticaretinin gelişmesinde doğrudan rol oynayan bir başka isim de Şevket Raşit Hatipoğlu olmuştur. Tarım Bakanı olduğu dönemde çay ve diğer ürünlerin tarım alanlarının genişletilmesinde, modern esaslara geçilmesinde etkili bir isim olan Hatipoğlu, Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun kurucusu olarak tarihe geçmiştir. Bu bağlamda Şevket Raşit Hatipoğlu hem teknik eleman hem bürokrat hem de siyasetçi olarak çay tarımının gelişim aşamalarında yer alan bir isim olarak ön plana çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Devre, I. Cilt.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, IX. Cilt.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, XXV. Cilt.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, C 15, 6 Ocak 1941.

Süreli Yayınlar

Akşam, 7 Kânunusani 1941.

Ulus, 10 Temmuz 1942.

Kitaplar

Arer, Rahmi, **Türkiye'de Çaycılık ve Turistik, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Rize,** Çoker Matbaası, İstanbul, 1969.

Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü, Hamdi Tuncer (Hazırlayan), Ziraat Vekaleti, Ankara, 1957.

Duman, Mustafa, **Çay Kitabı**, Bayrak Matbaası, İstanbul, Mayıs 2005.

Ercan, Recai, Ekşi Aziz, **Türkiye'de Gıda Sanayinin Gelişimi ve Başlıca Sorunları, Ata'nın Anısına Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri,** Atatürk ve Tarım Haftası, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi 12- 16 Ekim 1988.

Erden, Mustafa, **Çay,** Maya Matbaacılık, Ankara, 1984.

Hatipoğlu, Gündüz, **Şevket Raşit Hatipoğlu Vatana Adanmış Bir Ömür**, Ebru Aydın (Editör), Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, Haziran 2021.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, **Türkiye'de Çay İktisadiyatı,** T.C. Ziraat Vekaleti Yayını, Ankara, 1939.

Özyurt, Hasan, **Çay Ekonomisi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, Trabzon, 1987.

Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939- 15 Ocak 1943), V. Cilt, Ş. Şenal Günay, Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.

Ziraat Kanunları, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Ankara, 1940.

Makaleler

Aktan, Reşat, "Rize Çayı", **İktisadi Yürüyüş**, Yıl:5, C 5, S 115, Birinciteşrin 1944.

Altın, Cemil, "Türkiye'de Çay Üretimi ve Tüketimi", **Dünyada ve Türkiye'de Çay Üretim ve Tüketimi (Seminer),** Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1986.

Alsan, Songül, "Rize'de Ziraat, Balıkçılık ve Hayvancılık", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S 27, Güz 2019.

Çakmur, Enver, "Rize Çaycılığı Üzerindeki Tetkiklerim", **Ziraat Dergisi**, Yıl: IV, S 43, Ağustos 1943.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, "Çeşitli Ziraat", **Ziraat Dergisi**, Yıl:5, S 8, Ağustos 1934.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, "Kendimize Yeten Ziraat", **Ziraat Gazetesi**, Yıl:5, S 9, Eylül 1934.

Işıkan, Mustafa- Eraç, Ahmet, "Cumhuriyet Dönemi'ndeki Tarımsal Gelişmede Endüstri ve Yem Bitkileri ile Çayır ve Mer'anın Yeri", **Ata'nın Anısına Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri, Atatürk ve Tarım Haftası,** Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi 12- 16 Ekim 1981.

Öksüz, Muharrem, "Çaya Gönül Verenler",**Çaykur Dergisi**, S 8, 1987.

Saklı, Ali Rıza, "Cumhuriyetle Yaşıt Bir Ürün: Rize Çayının Tarihçesi", **Cumhuriyet Döneminde Rize – I (1923- 1950),** Zehra Aslan, Mustafa Arıkan (Editör), Ofset Basım Matbaacılık, Ankara, 2018.

Saklı, Ali Rıza, "Türk Çayı Sektöründe Yasal Gelişim ve 1984 Serbestleştirmesi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 14, S 2, Ağustos 2019.

Tarıman, Cemal, "Çaycılığımız", **Çiftçi,** C 2, S 16, Ocak 1947.

Tekeli, İlhan- İlkin, Selim, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar,** Derleyenler: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

Tekeli, Sait Tahsin, Gökçe Kemal, "Rize Çayları Üzerine Tetkik Araştırmalar II", **Ziraat Dergisi**, Yıl:3, S 35, Birincikanun 1942.

Türkyılmaz, Kubilay, **Türkiye'de Çaylık Alanların ve Üretici Sayılarının İstatistiksel Analizi**, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Atatürk Çay ve Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Rize, 2015.

Ulusoy, Ahmet, Yavuz Hikmet, "Özelleştirme ve Türkiye'de Çay Sektörü ve Çaykur Üzerine Bir Değerlendirme", **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 17, S 3, 2017.

Uzundumlu, Ahmet Semih, Karayar Simge, Kurtoğlu Seval, Ertek Nur, "Çay Üretiminde Üretici Geliri ve Verim Artırmaya Yönelik Bir Araştırma: Artvin İli Örneği", **Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi**, 6 (3), 2019.

Yurtoğlu, Nadir, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Çay Yetiştiriciliği ve Çay Politikaları (1923- 1960)", **History Studies, İnternational Journal of History,** Volume 10, Issue 8, Novamber 2018.

Tezler

Çimen, Kemal, Türkiye'de Çay Yetiştiriciliği ve Çay Sanayi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Genç, Fatma, Türkiye'de Çay Üretimi ve Değişen Sosyal İlişkiler, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Kayıkçıoğlu, Halil İbrahim, **Türkiye'nin Çay Politikası ve Çay Tekelinin Kaldırılmasından Sonraki Gelişmeler,** Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 1991.

Keskin, Arife Sema, **Türkiye'de Çay Politikası,** Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989

Önçırak, Muhammet, Çay Sektörü ve Türkiye Ekonomisi, **Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2019.

İnternet

Çay Değerlendirme Raporu, Dünya'da Çay,

https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/MİLLİ%20TARIM/Ürün%20Masaları%20Ürün%20Değerlendirme%20Raporları%20yayımlandı/Çay%20Değerlendirme%20Raporu.pdf.

Koday Saliha, **Türkiye Çay Tarım Alanlarının Dağılışı ve Çay Üretimimizdeki Gelişmeler**, https://literature-ataunipress.org/Content//files/sayilar/17/tr-335-turkiye-cay-tarim.pdf.

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Çay İhtisaslaşma Koordinatörlüğü Çay Çalıştayı (17- 18 Ekim 20019), Rize, https://cayihtisas.erdogan.edu.tr/Files/ckFiles/cayihtisas-erdogan-edu-tr/ÇAY%20ÇALIŞTAYI%20KİTAPÇIĞI.pdf.

https://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx?ItemId=20&ItemId2=26&ItemType=Detail.

http://biriz.biz/cay/zihnioglu.htm.

ATATÜRK'ÜN VEFATININ JAPON BASININA YANSIMALARI

Uğur YILMAZ[*] - Filiz ERKUTLU[**]

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Blokunda yer alan Japonya bu konumu nedeniyle görüşmelere Baron Hayashi'nin başkanlığında kalabalık bir heyetle katılmıştır. Japonya'nın Lozan görüşmelerinde yer alması Türkiye Cumhuriyeti ile Japonya arasındaki diplomatik temasların başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu temaslar sonunda Japonya, 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni 7 Temmuz 1924 tarihinde resmi olarak tanımış ve böylece iki ülke 1925 yılında karşılıklı olarak Tokyo-İstanbul elçiliklerini açmışlardır. İki ülke arasında giderek gelişen ilişkiler sonunda Japonya tarafından Osaka Şehri'nde Japon-Türk Ticaret Derneği kurulmuştur. Türkiye buna karşılık olarak 1928 yılında İstanbul'da bir Japon sergi sarayını açmıştır. Bu karşılıklı jestler ve gelişen ilişkiler sonunda Japonya'dan Türkiye'ye gelen ilk resmi konuk 11 Ocak 1931 tarihinde Japonya İmparatoru Hirohito'nun kardeşi Prens Noboyoto Takamatsu olmuştur. Atatürk tarafından kabul edilen Prens Takamatsu iki ülke ilişkilerinin daha da geliştirilmesi adına görüşmelerde bulunmuş ve bu görüşmeler sonunda Atatürk'e onur kılıcı hediye etmiştir. Böylece Atatürk tarafından önem verilen Türkiye-Japonya ilişkileri zaman içerisinde önemli bir boyuta ulaşmıştır.

Dış siyasette sulh politikası uygulayan ve diplomasiye oldukça önem veren Mustafa Kemal Atatürk 1937 yılında sağlık sorunları yaşamaya başlamıştır. Yaşadığı bu sorunlar vücudunu oldukça yıpratmıştır. Vücudu bu yıpranmışlığa daha fazla dayanamamış ve 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmiştir. Atatürk'ün vefat etmesi başta Türkiye olmak üzere birçok ülkede üzüntüyle karşılanmıştır. Bu üzüntünün yaşandığı yerlerden birisi de Japonya'dır. Tokio Nichi Nichi, Chugai, Hochi, Kokumin, Yomiuri, Osaka Mainichi, Miyako, Tokio Asahi, Chugat ve Shinaichi Gazeteleri Atatürk'ün vefatını manşetlerine taşıyarak durumu Japon halkına duyurmuşlardır. Tokyo Büyükelçisi Hüsrev Gerede ise Japon hükümetinin ve basınının taziye

[*] Doktorant, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, ugurylmaz014@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3809-5522.

[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, erkutluf@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9250-7049.

mesajlarına karşılık olarak dört sayfalık bir teşekkür mektubu yayımlayarak Türk-Japon ilişkilerinin yakınlığını vurgulamıştır. Gerede öte yandan Atatürk'ün vefatını manşetlerinde duyuran Japonya'daki bütün gazetelerin birer Fransızca nüshasını Ankara'ya göndermiştir. Çalışmada Atatürk'ün ölümünün Japon basınına yansımaları ele alınarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman ve belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylece arşiv belgeleri, gazeteler ve dönemi anlatan birinci elden kaynaklar incelenerek objektif bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türkiye, Japonya, Basın, Taziye.

REFLECTIONS OF ATATÜRK'S DEATH TO THE JAPANESE PRESS

Abstract

Due to its position in the Entente Bloc in the First World War, Japan participated in the negotiations with a large delegation under the chairmanship of Baron Hayashi. The participation of Japan in the Lausanne negotiations paved the way for the diplomatic contacts between the Republic of Türkiye and Japan to begin. As a result of these contacts, Japan officially recognized the Republic of Türkiye, which was established on October 29, 1923, on July 7, 1924, and thus the two countries mutually opened their embassies in Tokyo-Istanbul in 1925. As a result of the developing relations between the two countries, the Japanese- Turkish Trade Association was established by Japan in Osaka City. In response to this, Türkiye opened a Japanese exhibition palace in Istanbul in 1928. As a result of these mutual gestures and developing relations, the first official guest from Japan to Türkiye was Prince Noboyoto Takamatsu, brother of Emperor Hirohito of Japan, on January 11, 1931. Prince Takamatsu, who was accepted by Atatürk, held talks for the further development of the relations between the two countries, and at the end of these meetings, he presented Atatürk with a sword of honor. Thus, Türkiye - Japan relations, which were given importance to by Atatürk, reached an important dimension over time.

Mustafa Kemal Atatürk, who implemented a peace policy in foreign policy and attached great importance to diplomacy, started to experience health problems in 1937. These problems have worn out his body. His body could not bear this depreciation any longer and he died on 10 November 1938. Atatürk's death was met with sadness in many countries, especially in Türkiye. One of the places where this sadness is experienced is Japan. Tokio Nichi Nichi Shimbun, Chugai Shogyo Shimpo, Hochi, Kokumin, Yomiuri, Osaka Mainichi, Miyako, Tokio Asahi, Yamato and Shinaichi newspapers announced the situation to the Japanese people by bringing Ataturk's death to their headlines. Tokyo Ambassador Husrev Gerede published a four- page thank you letter in response to condolences from the Japanese government and the press, emphasizing the closeness of Turkish-Japanese relations. On the other hand, Gerede sent a French copy of all the newspapers in Japan, which announced the death of Atatürk in their headlines, to Ankara. In the study, documents and document analysis methods were used from

qualitative research methods, taking into account the reflections of Atatürk's death on the Japanese press. Thus, archival documents, newspapers and first- hand sources describing the period were examined and an objective study was tried to be put forward.

Keywords: Atatürk, Turkey, Japan, Press, Condolence.

GİRİŞ

Türk-Japon ilişkileri Orta Asya bağlamında oldukça eski yıllara dayanmaktayken Osmanlı-Japonya ilişkileri ise XIX. yüzyılın ikinci yarısına tekabül etmektedir. İki ülke arasındaki diplomatik temasların bu denli geç olmasının sebebi ise Japonya'daki feodal yöneticiler olan Tokugawa Şogunları'nın dış dünyaya karşı kapalı bir politika izlemeleri olmuştur.[1] Yaklaşık 250 yıl boyunca kapalı bir politika yürüten Tokugawa Şogunluğu dönemi[2] 1854 yılında Matthew Calbraith Perry komutasındaki Amerikan Donanması'nın Japonya'yı cebir kullanarak Amerika ve Batı ile diplomatik ve ticari ilişki kurmaya zorlaması ile sarsılmıştır. Bu durum Japonya'da Tokugawa Şogunluğu'na karşı tepkileri daha da artırmış ve tepkiler isyana dönüşmüştür.[3] Böylece Tokugawa Şogunluğu'nun politikalarından memnuniyetsiz olan isyancı muhalifler, Japonya'nın İmparator hanedanlığının idaresinde tek bayrak altında yönetilmesini isteyerek örgütlenmişlerdir. Bu durum ise Japonya'da bir iç savaşa neden olmuştur.[4] İmparator Kōmei'nin ölümü üzerine genç yaşta İmparator olan Meiji (Mutsuhito) de bu değişim hareketinden etkilenmiş ve samurayların desteği ile Tokugawa Şogunluğu'na karşı 1868 yılında giriştiği Boshin Savaşı'nı kazanarak Japonya'daki şogunluk müessesesini kaldırmış ve böylece Japonya'yı tek çatı altında birleştirmiştir.[5]

İmparator Meiji, Japonya'yı tek bir yönetim etrafında birleştirdikten sonra babası İmparator Kōmei'nin aksine modernleşme ve Batılılaşmadan yana tutum sergilemiştir. Meiji var olan Japon kültürünü koruyarak modern bir ülke olmak maksadı ile köklü bir reform hareketi gerçekleştirmiştir. Tarihe "Meiji Restorasyonu" olarak geçen bu dönemle birlikte Osmanlı ile Japonya arasındaki ilk temaslar başlamıştır. İmparator Meiji tarafından Japonya'nın modernleşmesi adına Avrupa'ya gönderilen heyet burada pek çok temas ve incelemelerde bulunmuştur.[6] Böylece Fransa'da bulunan Japon Iwakura Heyeti, Osmanlı Devleti'nin yargı ve mahkeme sistemini incelemek üzere Japonya Dışişleri Bakanlığı Birinci Kâtibi Fukuchi Genichiro ve Jōdo

---

[1] Curtis Andressen**, A Short History of Japan: From Samurai to Sony**, Silkworm Books, Tayland, 2002, p.64-78.

[2] Marius B. Jansen, **Warrior Rule in Japan**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, p.147.

[3] Andressen, **age.**, p.75.

[4] Marius B. Jansen, **The Making of Modern Japan**, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 2002, p.278-301.

[5] Andressen, **age.**, p.41.

[6] Mehmet Özgen Kavak, "Japonya'nın On Bin Yılı", **Avrasya Dosyası-Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C 5, S 2, Ankara, 1999, s.165.

Shinshū Budist Keşişi Mokurai Shimaji'yi 1873 yılında İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da çeşitli incelemelerde bulunan Genichiro ve Shimaji, Osmanlı Devleti ve İslamiyet ile ilgili pek çok bilgi elde ederek durumu raporlaştırmışlardır. Bu raporlar neticesinde Japon hükümeti, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler yürütmek maksadıyla adımlar atmıştır.[7] Bu nedenle Japonya'nın Londra Elçiliği'nin Birinci Sekreteri Hiroshi Nakai ile Viyana Elçiliği'nin Birinci Sekreteri Hiroki Watanabe 1876 yılında Hariciye Nazırı Mehmet Raşid Paşa ile İstanbul'da görüşmüşlerdir. Bu görüşme esnasında Japonya tarafı iki ülke arasında dostluk ve ticaret antlaşması imzalamak istemiş ancak Osmanlı Devleti, Japonya ile kötü ilişkileri bulunan Rusya'yı karşısına almak istemediği için antlaşma imzalanmamıştır.[8]

İki ülke arasındaki ilk üst düzey temas ise Ekim 1887 yılında Japon Kara Kuvvetleri Komutanı ve İmparator Meiji'nin amcası olan Prens Komatsu Akihito'nun İstanbul'a gelmesi ile yaşanmıştır. Amerika ve Avrupa seyahatine çıkan Prens Akihito, Viyana'da iken İstanbul'a gitmek istediğini belirtmiştir. Japonya'nın İstanbul'da elçiliği olmadığı için Viyana'daki Osmanlı elçisi Sadullah Paşa vasıtası ile durumu İstanbul'a bildirmiştir.[9] Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamit, Prens Akihito'nun bu teklifini kabul ederek İstanbul'da onu misafir etmiştir. Prens Akihito, eşi ve mahiyetindeki 10 kişilik heyet ile birlikte Sultan II. Abdülhamit, Sadrazam Kamil Paşa ve diğer bakanlarla görüşmüştür. İstanbul'da bir hafta kalan Prens Akihito, Japonya'ya dönmüştür. İstanbul'da iyi karşılandığı için Japonya'ya vardıktan sonra Sultan II. Abdülhamit'e Japonya'nın en önemli devlet nişanı olan Krizantem Nişanı ve kıymetli hediyeler göndermiştir.[10] Bu hediyelere karşılık olarak ise Sultan II. Abdülhamit, Prens Akihito'ya "Nişan-ı Âli İmtiyaz" ve kıymetli hediyeler göndermek için 24 Temmuz 1889 tarihinde Ertuğrul Fırkateyni'ni görevlendirmiştir.[11] Mirliva Osman Paşa'nın kumandanlık ettiği gemi yaklaşık 11 ay sonra yani 7 Haziran 1890 tarihinde Japonya'ya varmıştır.[12] Devlet töreni ile karşılanan Mirliva Osman Paşa ve

---

[7] Nobuo Misawa, **Türk-Japon Ticaret İlişkileri**, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2011, s.33-34.

[8] Sinan Levent, "Japanese Knowledge About Muslıms From The Meıjı Restoratıon To Today: Islamıc World In The Context Of A Trans-Natıonal Space", **Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi,** S VI/1, Temmuz 2020, s.165.

[9] F. Şayan Ulusan Şahin, **Türk-Japon İlişkileri**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.21.

[10] **Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, YA. HUS.216/57.

[11] **BOA**, YA. HUS. 220/59.

[12] Ertürk Avcı, "Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'ya Son Seyri", **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Dergisi**, S 622, Mayıs 2015, s.4.

gemi mürettebatı hediyeleri takdim etmişlerdir.[13] Japonya'da 3 ay kalan Ertuğrul Fırkateyni 15 Eylül 1890 tarihinde İstanbul'a geri dönmek için Japonya'dan ayrılmış ancak hava koşullarının olumsuzluğu nedeni ile 18 Eylül 1890 tarihinde Kuşimoto yakınlarındaki kayalıklara çarparak batmıştır. Bu elim kaza neticesinde Mirliva Osman Paşa'nın da içinde bulunduğu mürettebattan 587 kişi vefat etmiş ve 63 kişi de Japonlar tarafından kurtarılmıştır.[14] Olayda sonra ölenlerin yakınlarına ve kazadan sağ kurtulanlar için Japonya'da büyük bir yardım kampanyası düzenlenmiş, bu kampanya sonunda toplanan paralar ise Torajiro Yamada adlı bir Japon iş adamı tarafından Sultan II. Abdülhamit'e teslim edilmiştir.[15] Yaralılar ise Kongo ve Hiei adlı iki Japon gemisi ile İstanbul'a getirilmiştir.[16] Japonya kazada ölenler için ise Kuşimoto'da bir anıt yaptırmıştır. Böylece Ertuğrul Fırkateyni faciası iki milleti hem diplomatik hem de duygusal olarak yakınlaştırmıştır.[17]

Kazadan sonra İstanbul'a gelen Japon İmparatorluk ailesine mensup ilk kişi Prens Higashifushimi Yorihito olmuştur. Prens Yorihito Mart 1894 tarihinde İstanbul'a gelerek Sultan II. Abdülhamit ile görüşmüştür.[18] Bu görüşmenin ardından Osmanlı Devleti ile Japonya arasındaki son üst düzey ziyaret ise Pres Kan'in Kotohito'nun 21 Mayıs 1900 tarihindeki İstanbul ziyareti olmuştur.[19] Bu ziyaretlerin haricinde birbirinden oldukça uzak mesafelerde bulunan bu iki ülke ortak bir düşmana da sahipti ve bu düşman ise Çarlık Rusya idi. 1905 yılında yaşanan Rus-Japon Savaşı sonunda Japonların Rusları yenmesi Osmanlı'da sevinçle karşılanmıştır.[20] Japonlar bu savaştan sonra Uzak Doğu'da oldukça güçlenmeye başlarken Osmanlı Devleti ise zaman içerisinde hızlı bir şekilde toprak ve güç kaybederek parçalanmanın eşiğine gelmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti

---

[13] Türk Deniz Kuvvetleri, **Ertuğrul**, haz. Serhan Aras - Mehmet Yüksel, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2015, s.61.

[14] **BOA**, YA. HUS. 239/21.

[15] Misawa, **age.**, s.60-61.

[16] Ahmet Cihan ve M. Metin Hülagü, **Bir Dostluk Öyküsü: Belgelerle Türk-Japon İlişkileri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s.20.

[17] Mücahit Yıldırım, "Tarihsel Süreçlerin Kültür ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Ertuğrul Fırkateyni", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 12, S 2, 2019, s.504.

[18] Fethi Yılmaz Kaleli, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk-Japon Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişimi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2017, s.64.

[19] **BOA**, Y. EE. 89/31.

[20] Yusuf Çelikler, **Dostluk ve İşbirliği Bağlamında Türk-Japon İlişkileri**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2020, s.1.

parçalanmadan kurtulmak ve kaybedilen toprakları geri almak maksadı ile 1914 yılında vuku bulan Birinci Dünya Harbi'ne 29 Ekim 1914 tarihinde İttifak Devletleri saflarında katılmıştır.[21] Osmanlı Devleti'nin İttifak saflarında yer almasına karşı Japonya ise savaşta İtilaf Devletleri saflarında yer almıştır. Birbiri ile dostluk ilişkileri gütmeye çalışan bu iki devletin ülke menfaatleri gereği karşı saflarda yer almaları her ne kadar hazin bir durum olsa da savaş boyunca birbirleri ile asla sıcak bir çatışmanın içerisine de girmemişlerdir.[22] Yıllar süren savaşlar silsilesinin sonunda İttifak Devletleri savaşı kaybetmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır.[23] İtilaf ve İttifak Devletleri arasında yapılan mütarekelerin ardından savaşın sona erdirilmesi için 18-21 Ocak 1919 tarihlerinde Paris Barış Konferansı yapılmıştır.[24] Bu konferansta söz sahibi olan "10'lar" meclisi içinde yer alan Japonya, Avrupa meseleleri ile pek ilgilenmemiş genellikle Asya'daki menfaatlerini ön plana koymuştur. Japonya, 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan San Remo Konferansı'nda da aynı pozisyonunu korumuş ve Avrupa meselelerine yine müdahil olmamıştır.[25]

Gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda elde edilen verilere göre Atatürk'ün vefatının yabancı basına yansımaları konusunda çok değerli araştırmaların yapılmış olduğu görülmüştür. Bu konuda yabancı basına yönelik eserler arasında; Ramazan Çalık tarafından kaleme alınan "Atatürk'ün Vefatı ve Alman Basını", Melih Tınal'ın "Atatürk'ün Vefatının Bulgaristan Kamuoyundaki Yankıları", Alaattin Uca ve Aytunç Ülker'in "Atatürk'ün Ölümünün Alman Basınına Yansımaları", Yusuf Yurdigül ve Gökçe Yoğurtçu'nun "Atatürk'ün Ölümünün Türk Soylu Ülkelerdeki Basına Yansıması", Esin Tüylü'nün "İspanyolların Gözünden Atatürk'ün Vefatı ve Cenaze Merasimi", Çağatay Benhür'ün "Atatürk'ün Vefatının Ukrayna Basınına Yansımaları", Nuri M. Çolakoğlu'nun "Kasım 1938 Dünya Basınında Atatürk", Nurcan Toksoy'un "Avrupa Gazetelerinde Atatürk'ün

---

[21] Mithat Atabey, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Bahar 2015, s.120.

[22] Ahmet Kavas, "Japonya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.573-574.

[23] Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinler (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.519.

[24] Resul Yavuz, "Paris Barış Konferansı Sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti İle İmzalanacak Barış Antlaşmasına Karşı Tutumu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XXI/43, Güz-2021, s.638-641.

[25] Kadir Kasalak, "Londra ve San Remo Konferanslarında İstanbul ve Boğazlar Mandası Tartışmaları", **Sosyal Bilimler Dergisi**, S 30, 2018, s.115.

Ölümüyle İlgili Olarak Çıkan Haber ve Yorumların Türk Basınına Yansıması" ve Mustafa Sarı'nın "The Times Gazetesi'ne Göre Atatürk'ün Vefatı" adlı eserleri sayılabilir. Bu birbirinden kıymetli çalışmalar incelendiğinde genel anlamı ile Avrupa, Amerika ve Sovyet ülkelerinin basınları ele alınmıştır. Öte yandan Asya ülkeleri ve özellikle de Türkiye ile tarih boyunca dostane ilişkiler yürüten Japon basını incelenmemiştir. Bu çalışma ile literatürde eksik bulunan Atatürk'ün vefatının Japon basınına yansıması konusu giderilmeye çalışılacak ve böylece yapılacak yeni çalışmalar için de kaynak olması hususunda önem arz edecektir.

Çalışma, Türkiye'nin Tokyo Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin, Atatürk'ün vefat haberini manşetlerine taşıyarak Japon okurlarına bu elim hadiseyi duyuran Tokio Nichi Nichi Gazetesi, Kokumin Gazetesi, Yomiuri Gazetesi, Chugai Gazetesi, Miyako Gazetesi, Tokio Asahi Gazetesi, Hochi Gazetesi, Chugat, Gazetesi, Shinaichi Gazetesi, Osaka Mainichi Gazetesi, Sunday Mainichi Gazetesi ve Romaji Dergisi'nin Atatürk ve vefatı ile ilgili olan nüshalarını Fransızcaya çevirterek Ankara'ya gönderdiği belgeler üzerine yapılmıştır. Böylece çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman ve belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Gerede'nin Ankara'ya gönderdiği Fransızca nüshalar aslına uygun kalınarak Türkçeye çevrilmiş ve arşiv belgeleri, gazeteler ve dönemi anlatan birinci elden kaynaklar incelenip analizi yapılarak objektif bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Türkiye Cumhuriyeti-Japonya İlişkileri

Birinci Cihan Harbi sonunda Osmanlı Devleti'nin uğradığı işgaller nedeni ile fiilen yıkılmasının neticesinde Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Milli Mücadele başlatılmıştır. Bu mücadelede muvaffakiyet elde edilmiş ve emperyal güçler tarafından dayatılan Sevr Antlaşması ise kesin olarak reddedilmiştir. Böylece 20 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreci oluşturan Lozan Konferansı gerçekleştirilmiştir.[26] Konferansa Ankara Hükümeti adına İsmet Paşa, Japonya adına Baron Hayashi, Fransa adına Camille Barrere, İngiltere adına Lord Curzon, Yunanistan adına Eleftherios Venizelos, İtalya adına Marki Garroni, Sovyet Rusya adına Çiçerin ve Bulgaristan adına ise Aleksandre Stamboliyski katılmıştır.[27] Oldukça tartışmalı ve stresli geçen

[26] Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılmasına (23 Ağustos 1921–20 Kasım 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.845-846.

[27] Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 6, S 18, Ankara, Temmuz 1990, s.619.

konferansta Türk Heyeti kapitülasyonların kaldırılmasını kesin olarak isterken Japon Heyeti Başkanı Baron Hayashi ise konferans boyunca Lord Curzon ile aynı çizgiyi yürütmeye gayret göstermiş ve kapitülasyonların kaldırılması isteğine karşı çıkmıştır.[28] Bu durum ise konferansın 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramasına neden olmuştur.[29] Kesintiye uğrayan konferans 23 Nisan 1923 tarihinde tekrardan başlamıştır. İngiliz ve Japon heyetlerinin kaldırılmasını istemedikleri kapitülasyon meselesi Türk Heyeti tarafından kesin olarak reddedilmiş ve böylece kapitülasyonlar kaldırılarak Türk Heyeti büyük başarı elde etmiştir.[30]

Konferansta ihtilaflı olan birçok konu çözüme kavuşturulunca 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.[31] Antlaşmaya Japonya adına Ochiai Kentarou imzalamıştır. Bu antlaşma ile İtilaf Devletleri Türkiye'nin varlığını kabul etmişlerdir. Japonya ise 7 Temmuz 1924 tarihinde Japon Hükümeti'nin Lozan'ı onaylamasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanımıştır. Resmi tanımadan kısa bir süre sonra 23 Mart 1925 tarihinde Japonya, İstanbul'da elçilik açarak Obata Yuukichi'yi burada görevlendirmiştir.[32] Buna mukabil Türkiye ise 7 Temmuz 1925 tarihinde Tokyo'da elçilik açarak Hulusi Fuat Tugay'ı burada görevlendirmiştir.[33] Japon Elçisi Yuukichi elçiliği döneminde Mustafa Kemal ile iyi ilişkiler sürdürmüştür. Öte yandan iki ülke arasında dostane ilişkileri daha da ilerletmek maksadıyla 1926 yılında Tokyo'da "Japon-Türk Dostluk Derneği" kurulmuştur.[34]

6 Eylül 1926 tarihinde ise Japon Deniz Kuvvetleri'ne ait olan ve Amiral Isoroku Yamamoto komutasındaki İzumu Zırhlısı İstanbul'a gelmiştir. Amiral Yamamoto, Ankara'ya gelerek Elçi Yuukichi vasıtası ile 10 Eylül 1926 tarihinde Mustafa Kemal ile görüşmüş ve Mustafa Kemal, Amiral Yamamoto'ya yakın ilgi göstermiştir.[35] Böylece Türkiye-Japonya ilişkileri

---

[28] Mustafa Özyürek, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Japonya İlişkileri Çerçevesinde Japon Prensi Takamatsu'nun Türkiye Ziyareti", **Atatürk Dergisi**, C 5, S 2, 2016, s.19.

[29] Çağla Derya Tağmat, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, s.156.

[30] İsmet İnönü, **Hatıralar II**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s.120.

[31] Rauf Versan, "Yirmibirinci Yüzyıla Giderken Lozan Antlaşması", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C 56, S 1-4, s.205.

[32] Kaleli, **age.**, s.67-68.

[33] **Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.11.1.12.16.2, s.1-3.

[34] Kaleli, **age.**, s.84.

[35] Şayan Ulusan, "Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi Türk-Japon İlişkileri (1923-1938)", **Cappadocia: Journal of History and Social Sciences**, C 9, Ekim 2017, s.538.

zaman içerisinde daha da ilerlemeye başlamış ve buna ilave olarak da ticari ilişkilerin gelişmesi için önemli çabalar sarf edilmiştir. 1927 yılına gelindiğinde Japonya'nın ticaret şehri olan Osaka'da Türkiye'nin fahri konsolosluğu açılmış ve buraya Yakichi Ataka fahri konsolos olarak atanmıştır. Yakichi Ataka'nın fahri konsolos olarak atanmasının sebebi ise Türkiye'nin maddi yetersizlik nedeni ile Türkiye'den Japonya'ya personel gönderememesi ve ek konsolosluk binası için bütçe ayıramaması olmuştur.[36] Aynı yıl içinde Japon Hükümeti, Türk Donanması'nı güçlendirmek maksadıyla Türk Hükümeti'ne savaş gemileri ve denizaltıları üretme teklifinde bulunmuş ancak bu teklif yeniden ekonomik yetersizlik nedeni ile kabul edilmemiştir.[37] Japonya tarafı Türkiye ile ilişkileri her anlamda geliştirmek istemiş ancak Türkiye hem ekonomik hem de yeni kurulmasından mütevellit büyük maddi boyutları oluşturacak adımlar atmamış ancak ilişkilerini de koparmak istememiştir. Bu nedenle 1928 yılında İstanbul'da bir Japon Sergi Sarayı'nın açılmasına izin vererek dostane ilişkilerin sürmesini imkân vermiştir.[38]

Türkiye, 1928 yılında Tokyo'daki elçiliği ve Osaka'daki fahri konsolosluğuna ek olarak Yokohama'da da fahri bir konsolosluk açmak istemiştir. Ticari ilişkileri ilerletmek isteyen Türkiye'nin bu teklifi Japon Hükümeti tarafında kabul edilmiş ve Türkiye'nin Yokohama Fahri Konsolosluğu açılmıştır. Fahri konsolos olarak ise Zenişiro Hara atanmıştır.[39] 29 Nisan 1929 tarihinde ise Hulusi Fuat Tugay'ın yerine Tokyo elçiliğine Cevad Ezine atanmıştır.[40] Cevad Bey elçi olduktan kısa bir süre sonra Türkiye ile Japonya arasında bir ticaret antlaşması imzalamıştır.[41] Öte yandan Japon İmparatoru Hirohito'nun kardeşi Prens Noboyoto Takamatsa, Cevad Bey'e Avrupa'ya düzenleyeceği ziyaretler esnasında Türkiye'yi Ocak 1931 tarihinde ziyaret etmek istediğini bildirmiştir. Cevad Bey, Prens Takamatsa'nın bu isteğini derhal Dışişleri Bakanlığına iletmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı ise bu durumu memnuniyetle karşıladıklarını belirterek ziyaret için hazırlıklar yapmıştır.[42] Eşi ve mahiyetindeki kişiler ile birlikte

[36] **BCA**, 030.18.01.01.025.47.3, s.1.

[37] **BCA**, 030.18. 257.729.6, s.1.

[38] Muharrem Turp, "Türkiye-Japonya Arasında Diplomatik İlişkilerin Yeniden Tesisi ve Siyasi-İktisadi İlişkiler (1951-1960), **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 69, 2020, s.656.

[39] **BCA**, 030.18.01.01.028.20.9, s.1.

[40] **BCA**, 030.18. 257.729.9, s.1.

[41] **BCA**, 030.18.01.02.17.9.18, s.1.

[42] Özyürek, agm., s.20.

Avrupa ülkelerini ziyaret ettikten sonra Yunanistan'dan Türkiye'ye doğru Semiramis adlı vapurla gelen Prens Takamatsa, 12 Ocak 1931 tarihinde Sarayburnu Limanı'nda karaya inmiştir. İstanbul Valisi Muhittin Bey ve diğer protokol üyeleri tarafından karşılanan Prens Takamatsa, İstanbul'dan Ankara'ya doğru yola çıkmıştır.[43] 13 Ocak günü saat 11:45 sularında Ankara'ya varan Prens Takamatsa'yu Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey büyük bir protokol ile karşılamıştır. Prens ve mahiyetindekiler karşılama merasiminden sonra Ankara Palas'ta misafir edilmiştir. Prens Takamatsa bir süre istirahat ettikten sonra saat 16:00 sularında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kabul edilmiştir. Bu kabulden yaklaşık bir buçuk saat sonra Atatürk, Prens Takamatsa'yı Ankara Palas'ta ziyaret etmiştir. 40 dakikalık bu görüşmeden sonra Atatürk, Prens Takamatsa'nın şerefine Marmara Köşkü'nde bir yemek vermiştir.[44] Prens Takamatsa, Atatürk'e olan memnuniyet ve dostluğunun nişanesi olarak ona onur kılıcı hediye etmiştir.[45] 19 Ocak 1931 tarihinde Türkiye'den ayrılan Prens Takamatsa'nın kısa süreli Türkiye ziyareti Türkiye-Japonya ilişkileri açısından oldukça önemli bir ziyarettir. Bunun nedeni ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana imparator ailesi düzeyindeki ilk ziyaret olmasıdır.[46]

Türkiye-Japonya ilişkileri ticari anlamda gelişirken askeri anlamda ise gelişmemiştir. Japonya genellikle Uzak Doğu'ya yoğunlaşmış ve bölgesel bir güç olarak buradaki hâkimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır. Bu nedenle Japonya 1931 yılında Çin ile sürtüşmeye girmiş ve Çin'e ait olan Mançurya bölgesini Mukden Olayı ile işgal etmiştir.[47] Japonya burayı işgal ettikten yaklaşık 6 ay sonra kendisine bağlı kukla bir devlet olan Mançurya'yı bağımsız olarak tanımıştır.[48] Bunun üzerine Çin durumu Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür. Milletler Cemiyeti ise Japonya'ya yaptırım uygulamamış ancak kınama ile yetinmiştir. Bu durum üzerine Japonya 27 Mart 1933 tarihinde Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır.[49]

---

[43] **Cumhuriyet Gazetesi**, "Japon Misafirlerimiz Geldi: Prens Takamatsu Hz. Dün Ankara'ya Gitti", 13 Ocak 1931, s.1-2.

[44] **Cumhuriyet Gazetesi**, "Prens Takamatsu Hz. Ankara'ya Vasıl Oldular", 14 Ocak 1931, s.2-3.

[45] Erdal Küçükyalçın, **Kont Otani Kozui ve Türkiye**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İstanbul, 2010, s.55.

[46] **Cumhuriyet Gazetesi**, "Prens Takamatsu Bugün Şehrimizden Sofya'ya Gidecek", 19 Ocak 1931, s.2.

[47] **Cumhuriyet Gazetesi**, "Aksayı Şarkta Yeni Harp Hazırlığı", 19 Eylül 1931, s.2.

[48] Ufuk Erdem, "Türk Diplomatik Belgeleri Işığında Japonya'nın Mançurya'yı İşgali ve Mançukuo Devleti'nin Kuruluşu (1931-1933)", **Belleten**, C 87, S 309, Ağustos 2023, s.699-700.

[49] Tomoko Akami, "When Democracy in Not Enough: Japan's İnformation Policy and Mass Politics in Diplomatic and Economic Crisis in The 1930s", **The Asia-Pasific Journal**, Vol. 11, No.1, 14 April 2013, s.10.

Japonya'nın bu tavrı yeni olayların habercisi konumunda olmuştur. Öte yandan Japonya, Sovyetler Birliği'ni kendisine rakip olarak görmüş ve komünizmin yayılmasını engellemek maksadı ile bazı adımlar atmıştır. Bu adımlardan birisi de 25 Kasım 1936 tarihinde Sovyetler Birliği'ne karşı Nazi Almanyası ile Anti-Komintern Paktı'nı imzalaması olmuştur.[50] Bu pakta daha sonra 6 Kasım 1937 tarihinde İtalya'da katılmış ve böylece dünyada yeni bir bloklaşma süreci başlamıştır. Bu bloklaşmalar nedeni ile dünyada yeni bir savaşın ayak sesleri duyulmaya başlamıştır.[51]

2. Atatürk'ün Vefatı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri olan Mustafa Kemal Atatürk, yaşamı boyunca sürdürdüğü mücadele onu hem ruhen hem de bedenen yormuştur.[52] Bu yorgunluk 1937 senesinde yerini rahatsızlık derecesine varan bir hastalığa bırakmıştır.[53] 1938 senesinin başında ise hastalık kendisini tam manası ile belli ederek halsizlik ve iştahsızlık gibi şikâyetler hissettirmeye başlamıştır.[54] Vücudunun muhtelif yerlerinde kaşıntılar ortaya çıkmış ve burun kanamaları güçlükle önlenmiştir.[55] Bu şikâyetler üzerine Atatürk'ü muayene eden Doktor Nihat Reşat Belger, karaciğer rahatsızlığından şüphelenerek siroz tanısı koymuştur.[56] Belger'in bu tanısından sonra Fransız Doktor Noel Fiessinger de Atatürk'ü muayene etmiş ve siroz olduğu teyit etmiştir.[57] Böylece her geçen gün hastalık kendisini daha da göstermiş ve 16 Ekim 1938 tarihinde Atatürk komaya girmiştir.[58] Atatürk, 21 Ekim 1938 tarihinde komadan çıkmış fakat hastalık ve yorgunluk sebebiyle vücudu çok yıpranmıştır.[59] Bu yıpranmışlığa vücudu

---

[50] **Ulus Gazetesi**, "Komintern İle Mücadele İçin Almanya ve Japonya Berlin'de Dün Bir Mukavele İmzaladı", 26 Kasım 1936, s.1.

[51] **Ulus Gazetesi**, "Komünizm Aleyhindeki Pakta İtalya da Girdi", 7 Kasım 1937, s.3.

[52] Melih Tınal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yankıları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, 2008, s.25.

[53] Alaattin Uca ve Aytunç Ülker, "Atatürk'ün Ölümünün Alman Basınına Yansımaları", **Journal of History Studies**, C 10, S 5, 2018, s.224.

[54] Tahir Kodal, "Atatürk'ün Ölümü ve Denizli Kamuoyu", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S 5, 1999, s.18.

[55] Eren Akçiçek, **Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2000, s.176-179.

[56] Mithat Aydın, "Atatürk'ün Son Hastalığı", **Belgi**, S 12, Yaz 2016, s.177-179.

[57] Uğur Yılmaz ve Filiz Erkutlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı Münasebeti ile Ağrı Merkez ve İlçelerinde Düzenlenen Matem Törenleri", **6. Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu**, Ağrı, 2021, s.99-100.

[58] Melih Tınal, "Atatürk'ün Vefatının Bulgaristan Kamuoyundaki Yankıları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV/31, Güz 2015, s.246.

[59] **Cumhuriyet Gazetesi**, "Atatürk'ün Sıhhati", 22 Ekim 1938, s.1.

daha fazla dayanamayarak 10 Kasım 1938 tarihinde vefat ederek ebedi âleme irtihal etmiştir. Atatürk'ün vefatı ülkede büyük bir üzüntü ile karşılanmış ve ülkenin dört bir yanında matemler tutulmuştur. Öte yandan Atatürk'ün vefat haberi dünyanın birçok yerinde üzüntü ile karşılanmıştır. Japonya da Atatürk'ün vefatını üzüntü ile karşılamış ve bu haber Japon basını tarafından manşetler atılarak duyurulmuştur.[60]

3. Atatürk'ün Vefatının Japon Basınındaki Yansımaları

Atatürk'ün 10 Kasın 1938 tarihinde vefat etmesi üzerine Japon basını olaya yönelmiş ve Atatürk ile ilgili haberler yapmaya başlamışlardır. Chugai Shogyo'nun editörlüğünü yaptığı Tokio Nichi Nichi Gazetesi, 10 Kasım 1938 tarihli sayısında Atatürk'ün sağlık durumu ile ilgili Japon okurlarına "Türkiye Cumhurbaşkanı Ağır Hasta" manşeti atarak bilgi vermiş ve devamında "Yeni Türkiye'nin babası Cumhurbaşkanı Atatürk, bir süre önce karaciğer hastalığından ağır hastaydı. Daha sonra mucizevi bir şekilde iyileşti ve sağlık durumunun iyiye gittiğine inanılıyordu. Bununla birlikte hastalık yakın zamanda yeniden şiddetini artırdı ve 9 Kasım sabahı Atatürk'ün önceki gün yeniden kritik duruma düştüğü resmi olarak açıklandı. Bu durum üzerine acilen çağrılan Başbakan Bayar, 9 Kasım günü öğle saatlerinde Ankara'dan İstanbul'a geldi" diyerek son durumu ele almıştır.[61] Tokio Nichi Nichi Gazetesi, 11 Kasım 1938 tarihindeki sayısında ise Atatürk'ün ölüm haberinin Türkiye'nin Tokyo Büyükelçiliğindeki etkisini "Dün Üzücü Haber Türkiye Büyükelçiliğini Şok Etti" manşeti ile vererek devamında "Türk milletinin büyük adamı ve babası olan Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölüm haberi, Türkiye Büyükelçiliği'ni dehşete düşürdü. Büyükelçi Hüsrev Gerede, eşinin sağlık sorunları için gittiği İzu Şehrinde bulunduğu sırada olay vuku bulmuştur. Bu sırada Büyükelçi Gerede'nin Amerikan Okulu'nda okuyan Faruk ve Selçuk adındaki oğulları ile onların özel öğretmenleri olan Hagiwara Hanım olayın üzüntüsünden dehşete kapılmışlar ve Elçilik Müsteşarı Nurettin Ferruh Alkent'i ve Elçilik Sekreteri M. Tunalı Bey'i haberin teyidi için gözyaşları içinde aramışlardır" diyerek okurlarına durumu duyurmuştur.[62]

Osaka Mainichi Gazetesi, 11 Kasım 1938 tarihli sayısında "Türkiye Cumhurbaşkanı Öldü" manşetini attıktan sonra devamında "Türkiye

---

[60] **Tan Gazetesi**, "Babamızı Kaybettik, Büyük Şefimiz Atatürk Dün Sabah Hayata Gözlerini Yumdu", 11 Kasım 1938, s.1.

[61] **BCA**, 490.01.1434.01, s.8.

[62] **BCA**, 490.01.1434.01, s.51.

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Kemal Atatürk 10 Kasım sabah 9'da öldü. Sayın Kemal Atatürk'ün vefatının ardından anayasaya göre geçici cumhurbaşkanlığı görevini TBMM Başkanı Sayın Abdülhalik Renda'nın üstleneceği açıklandı. Yeni cumhurbaşkanını ise TBMM seçecek. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu merhum Cumhurbaşkanı Atatürk'ün na'şı dün Dolmabahçe Sarayı'na nakledildi. Orada üç gün tutulacak ve bu süre zarfında halk onu uğurlamak için ziyaret edebilecektir. Ardından savaş gemisiyle İstanbul Boğazı'ndan geçirilip oradan karayolu ile Ankara'ya nakledilecek ve muhtemelen önümüzdeki hafta ortasında devlet cenazesi orada yapılacaktır. Cenaze, Atatürk'ün yenilenme hareketinin doğum yeri olan ve Ankara yakınlarında bulunan Çankaya'da toprağa verilecek" diyerek okurlarına önemli bilgiler vermiştir.[63] Gazete, 11 Kasım 1938 tarihli sayısında "Yeni Türkiye'nin Kurucusu Kemal Atatürk" başlığını atarak İstanbul'daki özel muhabiri tarafından edindiği bilgileri okurlarına şu şekilde aktarmıştır; "Modern Türkiye'nin babası Mustafa Kemal Atatürk büyük kariyerini tamamlayarak aramızdan ayrıldı. Kendisi modern tarihe büyük adımlarla damgasını vurmuştur. Eski Türkiye'de nüfus 15 milyon olmasına rağmen nüfusun %90'ı okuma-yazma bilmez, hastalar ve dilenciler de sokaklarda dolaşırdır. Bu ülkeye Avrupalılar "hasta adam" lakabı takmış ve buna rağmen bu eski Türkiye'den büyük ve güçlü bir Türkiye inşa eden inanılmaz adam Mustafa Kemal Atatürk'ten başkası değildir. Mustafa Kemal Atatürk, Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucusu George Washington ile yetenekli bir politikacı olduğu kadar büyük bir asker olmasıyla nedeni ile karşılaştırılır" diyerek övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Gazete haberin devamında Atatürk'ün hayatı ile ilgili kısa bir bilgi vererek okurlarını bu konuda bilgilendirmiştir.[64]

Kokumin Gazetesi, 11 Kasım 1938 tarihli sayısında Atatürk'ün vefat haberini, "Bir süredir karaciğer hastalığından mustarip olan yeni Türkiye'nin babası Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, bu sabah saat 9:55'te 56 yaşında hayatını kaybetti. Cumhurbaşkanı Atatürk birkaç hafta önce zaten tehlikeli bir şekilde hastaydı ancak mucizevi bir şekilde iyileşti. Fakat son zamanlarda hastalık yeniden nüksetmiş ve bu nedenle hayatını kaybetmiştir" diyerek duyurmuştur.[65]

[63] **BCA**, 490.01.1434.01, s.19.

[64] **BCA**, 490.01.1434.01, s.15-16.

[65] **BCA**, 490.01.1434.01, s.9.

Chugai Gazetesi, 11 Kasım 1938 tarihli sayısında "Yeni Türkiye'nin Babası" manşetini atarak Atatürk'ün vefat haberini vermiş ve haberin devamında "Eski Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümü tüm herkesi acı bir şekilde etkiledi. Tüm ulus yasta. Hükümet, TBMM'nin yeni cumhurbaşkanını seçmek üzere toplanacağını duyurdu. Bu arada geçici cumhurbaşkanlığı görevini Abdülhalik Renda devralacak" şeklinde haberi okurlarına sunmuştur.[66]

Miyako Gazetesi, 11 Kasım 1938 tarihli sayısında "Bir süredir karaciğer hastası olan yeni Türkiye'nin babası Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, bu sabah saat 9:00'da 56 yaşında hayatını kaybetti" diyerek kısa bir haberle durumu duyurmuştur.[67] Tokio Asahi Gazetesi, 11 Kasım 1938 tarihli sayısında "Eski Başkanın Cenazesi" manşetini atarak Miyako Gazetesi'nin de verdiği haberin aynısını vermiştir.[68]

"Türkiye Cumhurbaşkanı Vefat Etti" manşetini atan Yomiuri Gazetesi devamında okurları için Atatürk'ün özet biyografisini vermiştir. Gazete Atatürk'ü biyografisini, "Mustafa Kemal Atatürk, 1881 yılında Selanik'te doğdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun baskıcı imparatoru Abdülhamit'e karşı savaşmak için devrim hareketine katıldığında askeri okul öğrencisiydi. Ancak 1908 devriminden sonra kendisini yalnızca askeri işlerle meşgul etti. 1911 yılındaki Türk-İtalyan savaşında ve 1913 yılındaki Balkan savaşında gösterdiği başarılarla öne çıktı. İtilaf kuvvetlerinin saldırılarına karşı Çanakkale Boğazı'nı zaferle savundu ve tüm dünyada ün kazandı. 1918 yılında ise mütarekeyi protesto etti ve destekçilerini toplayarak Ankara'da yeni Millet Meclisini topladı ve ilk başkanı seçildi. Sonra halifeyi ve padişahı devirerek Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu ve ilk cumhurbaşkanı oldu. O andan itibaren kendini yeni Türkiye'nin inşasına adadı. Siyaseti dinden ayırdı, milli savunmayı sağladı ve eğitimi teşvik etti. Türk gençliğinin hayranlık abidesi olan Mustafa Kemal'e 1934 yılında ise millet tarafından Atatürk yani Türklerin babası soyadı verilmiştir" şeklinde vermiştir.[69]

Japonya'da Latin Harfleri ile aylık yayım yapan Romaji adlı dergi Atatürk'ün vefatını 1938 yılındaki Aralık sayısında duyurmuştur. "Türkiye'nin Babası Mustafa Kemal Atatürk" manşetini atan dergi, "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938

[66] **BCA**, 490.01.1434.01, s.11-12.

[67] **BCA**, 490.01.1434.01, s.18.

[68] **BCA**, 490.01.1434.01, s.20.

[69] **BCA**, 490.01.1434.01, s.14.

tarihinde öldü" diyerek vefat haberini okurlarına duyurmuştur. Dergi ayrıca Atatürk'ün yapmış olduğu harf inkılabına övgü dolu sözler ile değinmiştir. Böylece Japonya'da Latin Alfabesi taraftarı olan Romaji Dergisi bu haberine "Türklerin Babası' lakaplı ve bu kadar değerli işlere imza atan bu Cumhurbaşkanı'nın ölümüne üzülmeyen yoktur. Rahmetli Cumhurbaşkanı gibi Latin Alfabesinin taraftarı olan ve onu her zaman dostluk ve saygı duygularıyla anacak olan bizler, merhum Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Ankara'da yatan ruhunu uzaktan selamlamaktan onur duyarız" diyerek bitirmiştir.[70]

Tokio Nichi Nichi Gazetesi, Osaka Mainichi Gazetesi, Kokumin Gazetesi, Chugai Gazetesi, Miyako Gazetesi, Tokio Asahi Gazetesi ve Yomiuri Gazetesi 11 Kasım 1938 tarihli sayılarında, Romaji Dergisi ise Aralık sayısında Atatürk'ün vefat haberini okurlarına duyurmuştur. Bu dergi ve gazeteler Atatürk için "Yeni Türkiye'nin Babası, Türk Milletinin Büyük Adamı, Yeni Türkiye'nin Kurucusu, Türkiye'nin Babası, Cumhurbaşkanı ve Başkan" gibi unvan ve sıfatlar kullanmışlardır. Bu yayın organları, Atatürk'ün kişiliği ve başarıları hakkında da övgülerde bulunmuş ve okurlarını bilgilendirmek maksadı ile Atatürk'ün biyografisini yayımlamışlardır.

Tokio Asahi, Chugat, Yomiuri, Miyako Gazeteleri, 12 Kasım 1938 tarihli sayılarında Atatürk'ün ölümünden sonra TBMM tarafından cumhurbaşkanı olarak seçilen İsmet İnönü'nün haberini "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Cumhurbaşkanı General İnönü" manşeti ile duyurmuştur. Gazeteler haberin devamında ise "Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümünün ardından TBMM yeni cumhurbaşkanı olarak General İnönü'yü oybirliğiyle seçti. General İnönü, cumhuriyetin başından beri merhum Cumhurbaşkanı Atatürk'ün sağ koluydu. İki kez Bakanlar Kurulu Başkanlığı yaptı" diyerek İsmet İnönü hakkında bilgi vermiştir.[71] Öte andan Tokio Asahi, Tokio Nıchı Nichi, Hochi Gazeteleri, 12 Kasım 1938 tarihli sayılarında Japon İmparatoru Hirohito'nun Atatürk'ün vefatı münasebeti ile Türkiye'ye gönderdiği başsağlığı telgrafını "Majestelerinin Başsağlığı Telgrafı" manşeti ile haber yapmışlardır. Gazeteler haberin içeriğini "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ekselansları Kemal Atatürk'ün vefatını öğrenen Japonya İmparatoru Hazretleri, 11 Kasım günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'na taziye telgrafı gönderdi. Aynı gün saat

[70] **BCA**, 490.01.1434.01, s.7.

[71] **BCA**, 490.01.1434.01, s.21.

15:00 civarında Majesteleri, taziyelerini sunmak için Kamiyamacho Shibuya, Prens Tokudaiji ve baş kâhyayı Türk Büyükelçiliğine gönderdi" diyerek vermiştir.[72]

Sosen Gorai, 14 Kasım 1938 tarihinde Shinaichi Gazetesi'nde Atatürk ile ilgili "Kemal Dağı" adında uzun bir yazı kaleme almıştır. Goria bu yazıda "Savaş sonrası Avrupa ülkelerinde birçok kahramanın doğuşuna tanık olundu. Almanya'da Hitler, Rusya'da Stalin, Polonya'da Pilsudski ve İtalya'da Mussolini. Ancak tüm bu kahramanlar arasında en ilginci şüphesiz Kemal Paşa'dır. Daha savaştan önce Türkiye'de devrimci bir atmosfer oluşmaya başlamıştı. Jön Türklerin lideri Enver Paşa, Türkiye'yi yenilemek istiyordu ama bu büyük Türk ihtilalini başaran ve cumhuriyeti kuran kişi Kemal Paşa olmuştu" şeklinde Atatürk'e övgü dolu sözlerde bulunmuştur.[73]

Osaka Mainichi Gazetesi, 14 Kasım 1938 tarihli sayısında "Kemal Atatürk'ün Ölümü ve Türkiye'nin Geleceği" başlıklı uzun bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda Atatürk'ün hayatı, mücadelesi ve inkılapları ile ilgili bilgiler vermiştir. Gazetedeki yazının bir kısmı ise şu şekildedir; "Asya'nın doğuşunu gören büyük adam öldü. 1918 yılında Sultan Abdülhamid'in kardeşi Vahdettin'e refakat ettiği batı seyehatinden geri dönerken karaciğer hastalığına yakalandı. Bu hastalık onu henüz 60 yaşına gelmeden yeniden inşa ettiği sevgili vatanından ayırarak ölmesine sebep olmuştur. Bugün yeni Türkiye'nin bu yeniden inşası mükemmel mi? Cevap veremeyiz. Ama biliyoruz ki, savaştan önce "hasta adam" denilerek ölüme mahkûm edilmiş ve mirası tartışılan eski Türkiye'ye yeniden hayat veren kişi Mustafa Kemal'dir. Kendisinin Türkiye'yi Ortadoğu'da hâkim bir millet ve Müslüman halkların en büyüğü yaptığını düşündüğümüzde ona ancak hayran olabiliriz. O genellikle bir ordu komutanı, bir devlet adamı, bir sosyal reformcu ve bir diplomat olarak adlandırılsa da bunların iki hatta üç katı daha başarılı büyük bir adamdır. Bu nedenle şimdi dinlendiği yerde rahat bir şekilde uyuyabileceğini düşünüyoruz."[74]

Sunday Mainichi Gazetesi, 27 Kasım 1938 tarihinde Atatürk ile ilgili bir uzun ve övgü dolu sözler barındıran bir yazı yayımlamıştır. "Yeni Türkiye'nin Yaratıcısının Demir İradesi" başlıklı bu yazıda Atatürk'ün fiziksel özellikleri "Kemal'in gözleri çok karakteristikti. Tiz ve delici maviydiler ve söylendiğine göre sinirlendiğinde griye dönüyordu. Çıkık

[72] **BCA**, 490.01.1434.01, s.22.

[73] **BCA**, 490.01.1434.01, s.24-26.

[74] **BCA**, 490.01.1434.01, s.27-30.

elmacık kemikleri, iri ve kalın kaşları… Bütün bunlar bu büyük adamın dinç ve korkusuz karakterini gösteriyordu. Amerikalı bir yazar ona 'demir yüzlü bir adam' demişti. Bu ifade sarsılmaz iradesine tanıklık eden erkeksi fizyonomisini oldukça iyi tanımlıyor. Boyut olarak çok uzun değildi ama sağlam çerçevesi bize enerjik bir izlenim verdi" şeklinde kaleme alınmıştır. Yazıda Atatürk'ün fiziksel özelliklerinin haricinde başarı ve karakteristik özellikleri de ele alınmıştır. Bu özelliği yazıda "Ölmek üzere olan eski Türkiye'den yirmi yıl içinde birinci sınıf bir millet inşa eden Atatürk'ün bu büyük erdemlerine hayran olunmaması mümkün değildi. Ama yine de kendisini cumhuriyetin basit bir vatandaşı olarak görüyordu. Bir gün birisi yanında onun erdemlerinden söz edip, onları Napolyon ve İskender'inkilerle karşılaştırdığında, ona şu yanıtı verdi; 'Beni övmek istiyorsan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Mustafa Kemal demen yeterli' demiş" diyerek verilmiştir.[75]

Japon basını Atatürk'ün vefatına ilgi duyduğu kadar Atatürk sonrası döneme de ilgi duymuştur. Atatürk için "Asya'nın Doğuşunu Gören Büyük Adam" ve "Demir Yüzlü Adam" gibi ifadeler kullanılarak kişiliği ve fizyolojik özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bunların yanı sıra Japon gazeteleri Atatürk'ü dönemin devlet adamları ile kıyaslamış ve Atatürk'ü onlardan üstün bir konumda konumlandırmışlardır. Öte yandan Japon gazete ve dergileri Atatürk'ün vefat haberini Japonya'nın Ankara Büyükelçiliği, gazetelerin İstanbul ve Ankara'daki özel muhabirleri ve Tokyo'daki Türk elçiliği vasıtası ile öğrenmişlerdir. Bunun üzerine gazete ve dergiler Atatürk hakkında bilgi almak ve bunları okurlarına sunmak için pek çok kaynak arayışına girmişlerdir. Bu yüzden Dai Asia Shugi Dergisi, 11 Kasım 1938 tarihinde Büyükelçi Hüsrev Gerede'ye bir mektup göndererek Aralık ayındaki sayıları için Atatürk hakkında bilgilendirici bir yazı yazmasını istemiştir. Gerede ise hem Japon halkı ve Japon basınının bu tavrı için teşekkür etmek hem de okuyucuları bilgilendirmek maksadıyla bir mektup kaleme almıştır. 17 Kasım 1938 tarihinde kaleme aldığı ve yaklaşık dört sayfa olan bu mektup Atatürk hakkında detaylı bilgiler içermiştir.[76]

[75] **BCA**, 490.01.1434.01, s.56-64.

[76] **BCA**, 490.01.1434.01, s.52-55.

SONUÇ

Türkiye-Japonya ilişkileri her ne kadar geç ve ağır olsa da genel anlamda dostane bir doğrultuda olmuştur. İki ülke arasında askeri anlamda ise bir yakınlaşma veya çatışma hali yaşanmamıştır. Karşılıklı elçilikler açılmış, dostluk ve ekonomik dernekler kurulmuştur. Japonya tarafından Türkiye'ye üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Böylece iki ülkenin yakın ve dostane ilişkileri zaman içerisinde daha da ilerlemiştir. Türkiye ile Japonya arasında ilişkiler bu şekilde iken Türkiye'nin kurucu lideri olan Mustafa Kemal Atatürk sağlık sorunları yaşamaya başlamıştır. 1937 yılında bu hastalık belirtilerini tam manası ile göstermiş ve 1938 yılında komaya sokacak düzeye dahi getirmiştir. Maalesef hastalık Atatürk'ün vücudunu oldukça yıpratmış ve bu yıpranmışlık onun vefat etmesine neden olmuştur. Atatürk'ün vefatı yurtiçinde üzüntü ve gözyaşı ile karşılanmıştır. Ülkenin dört bir yanında ulusal yas tutulmuş ve törenler gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Atatürk'ün cenazesi İstanbul'dan Ankara'ya getirilmiş ve 21 Kasım 1938 tarihinde hükümet ve yabancı devlet temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilen tören sonunda Ankara Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrine defnedilmiştir.

Atatürk'ün vefatı yurtdışında ise şaşkınlık ve keza üzüntü ile karşılanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı yurtdışındaki birçok ülkenin gazetelerinde manşetler atılarak duyurulmuştur. Japon basını da bu habere seyircisiz kalmamış ve manşetlerinde bunu duyurmuştur. Tokio Nichi Nichi Gazetesi, Kokumi Gazetesi, Yomiuri Gazetesi, Chugai Gazetesi, Osaka Mainichi Gazetesi, Miyako Gazetesi, Tokio Asahi Gazetesi, Hochi Gazetesi, Chugat Gazetesi, Shinaichi Gazetesi, Sunday Mainichi Gazetesi ve Romaji Dergisi manşetlerinde Atatürk'ün vefat haberlerini Japon okurlarına duyurmuşlardır. Japon basınında Atatürk ile ilgili herhangi olumsuz bir haber verilmemiş bilakis Atatürk'ün önemli kişiliği ve hayatı övgü dolu sözler ile aktarılmıştır.

Japon basını vefat haberini verirken Atatürk için "Yeni Türkiye'nin Babası, Yeni Türkiye'nin Kurucusu, Yeni Türkiye'nin Yaratıcısı ve Türkiye Cumhurbaşkanı" gibi sıfatlar kullanmıştır. Öte yandan birçok gazetenin haberi birbirine benzer şekilde olmuştur. Bunun sebebi ise bilgi ve haberlerin sınırlı bir kaynaktan temin edilmesinden dolayıdır. Haberler Japonya'nın Türkiye Büyükelçiliği, Türkiye'nin Japonya Büyükelçiliği, İstanbul ve Ankara'daki özel muhabirler vasıtası ile temin edilmiştir. Bu ise bazı gazetelerin Atatürk ile ilgili tek elden yayın yapmasına neden olmuştur. Japon basınının bu denli ilgi ve alakası Tokyo Büyükelçisi Hüsrev Gerede

tarafından memnuniyet ile karşılanmıştır. Dai Asia Shugi Dergisi'nin Gerede'ye Atatürk ile ilgili bir yazı yazmasını istemesi üzerine Gerede hem teşekkür babında hem de talep edilen yazı adına uzun ve bilgi dolu bir mektup yazmıştır. Gerede'nin bu mektubu Dia Asia Shugi Dergisi'nin 1938 yılının Aralık sayısında yayımlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), YA. HUS.216/57.

BOA, Y. EE. 89/31.

BOA, YA. HUS. 220/59.

BOA, YA. HUS. 239/21.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.11.1.12.16.2.

BCA, 030.18. 257.729.6.

BCA, 030.18. 257.729.9.

BCA, 030.18.01.01.025.47.3.

BCA, 030.18.01.01.028.20.9.

BCA, 030.18.01.02.17.9.18.

BCA, 490.01.1434.01.

Kitap

Andressen, Curtis, **A Short History of Japan: From Samurai to Sony**, Silkworm Books, Tayland, 2002.

Cihan, Ahmet ve Hülagü, M. Metin, **Bir Dostluk Öyküsü: Belgelerle Türk-Japon İlişkileri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinler (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

İnönü, İsmet, **Hatıralar II**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.

Jansen, Marius B., **The Making of Modern Japan**, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 2002.

Jansen, Marius B., **Warrior Rule in Japan**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Kavas, Ahmet, "Japonya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss.571-574.

Küçükyalçın, Erdal, **Kont Otani Kozui ve Türkiye**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İstanbul, 2010.

Misawa, Nobuo, **Türk-Japon Ticaret İlişkileri**, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2011.

Saruhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılmasına (23 Ağustos 1921–20 Kasım 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

Şahin, F. Şayan Ulusan, **Türk-Japon İlişkileri**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Türk Deniz Kuvvetleri, **Ertuğrul**, haz. Serhan Aras - Mehmet Yüksel, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2015.

Yılmaz, Uğur ve Erkutlu, Filiz, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı Münasebeti ile Ağrı Merkez ve İlçelerinde Düzenlenen Matem Törenleri", **6. Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu**, Ağrı, 2021, ss.99-100.

Makale

Akami, Tomoko, "When Democracy in Not Enough: Japan's İnformation Policy and Mass Politics in Diplomatic and Economic Crisis in The 1930s", **The Asia-Pasific Journal**, Vol. 11, No.1, 14 April 2013, ss.1-29.

Atabey, Mithat, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Bahar 2015, ss.117-129.

Avcı, Ertürk, "Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'ya Son Seyri", **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Dergisi**, S 622, Mayıs 2015, ss.1-14.

Aydın, Mithat, "Atatürk'ün Son Hastalığı", **Belgi**, S.12, Yaz 2016, ss.176-201.

Erdem, Ufuk, "Türk Diplomatik Belgeleri Işığında Japonya'nın Mançurya'yı İşgali ve Mançukuo Devleti'nin Kuruluşu (1931-1933)", **Belleten**, C 87, S 309, Ağustos 2023, ss.685-724.

Ertan, Temuçin Faik, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 6, S 18, Ankara, Temmuz 1990, ss.615-626.

Kasalak, Kadir, "Londra ve San Remo Konferanslarında İstanbul ve Boğazlar Mandası Tartışmaları", **Sosyal Bilimler Dergisi**, S 30, 2018, ss.115-124.

Kavak, Mehmet Özgen, "Japonya'nın On Bin Yılı", **Avrasya Dosyası-Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C 5, S 2, Ankara, 1999, ss.154-172.

Kodal, Tahir, "Atatürk'ün Ölümü ve Denizli Kamuoyu", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S 5, 1999, ss.17-27.

Levent, Sinan, "Japanese Knowledge About Muslıms From The Meıjı Restoratıon To Today: Islamıc World In The Context Of A Trans-Natıonal Space", **Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi,** S VI/1, Temmuz 2020, ss.163-176.

Özyürek, Mustafa, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Japonya İlişkileri Çerçevesinde Japon Prensi Takamatsu'nun Türkiye Ziyareti", **Atatürk Dergisi**, C 5, S 2, 2016, ss.15-28.

Tağmat, Çağla Derya, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, ss.141-173.

Tınal, Melih, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yankıları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, 2008, ss.19-33.

Tınal, Melih, "Atatürk'ün Vefatının Bulgaristan Kamuoyundaki Yankıları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV/31, Güz 2015, ss.245-267.

Turp, Muharrem, "Türkiye-Japonya Arasında Diplomatik İlişkilerin Yeniden Tesisi ve Siyasi-İktisadi İlişkiler (1951-1960), **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 69, 2020, ss.653-669.

Uca, Alaattin ve Ülker, Aytunç, "Atatürk'ün Ölümünün Alman Basınına Yansımaları", **Journal of History Studies**, C 10, S 5, 2018, ss.223-240.

Ulusan, Şayan, "Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi Türk-Japon İlişkileri (1923-1938)", **Cappadocia: Journal of History and Social Sciences**, C 9, Ekim 2017, ss.535-557.

Versan, Rauf, "Yirmibirinci Yüzyıla Giderken Lozan Antlaşması", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C 56, S 1-4, ss.185-206.

Yavuz, Resul, "Paris Barış Konferansı Sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti İle İmzalanacak Barış Antlaşmasına Karşı Tutumu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XXI/43, Güz-2021, ss.638-641.

Yıldırım, Mücahit, "Tarihsel Süreçlerin Kültür ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Ertuğrul Fırkateyni", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 12, S 2, 2019, ss.498-520.

Tez

Akçiçek, Eren, **Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2000.

Çelikler, Yusuf, **Dostluk ve İşbirliği Bağlamında Türk-Japon İlişkileri**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2020.

Kaleli, Fethi Yılmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk-Japon Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişimi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2017.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, "Aksayı Şarkta Yeni Harp Hazırlığı", 19 Eylül 1931.

Cumhuriyet Gazetesi, "Atatürk'ün Sıhhati", 22 Ekim 1938.

Cumhuriyet Gazetesi, "Japon Misafirlerimiz Geldi: Prens Takamatsu Hz. Dün Ankara'ya Gitti", 13 Ocak 1931.

Cumhuriyet Gazetesi, "Prens Takamatsu Bugün Şehrimizden Sofya'ya Gidecek", 19 Ocak 1931.

Cumhuriyet Gazetesi, "Prens Takamatsu Hz. Ankara'ya Vasıl Oldular", 14 Ocak 1931.

Tan Gazetesi, "Babamızı Kaybettik, Büyük Şefimiz Atatürk Dün Sabah Hayata Gözlerini Yumdu", 11 Kasım 1938.

Ulus Gazetesi, "Komintern İle Mücadele İçin Almanya ve Japonya Berlin'de Dün Bir Mukavele İmzaladı", 26 Kasım 1936.

Ulus Gazetesi, "Komünizm Aleyhindeki Pakta İtalya da Girdi", 7 Kasım 1937**.**

EKLER

Ek 1: Tokyo Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin Dai Asia Shugi Dergisi'ne Atatürk hakkında yazdığı mektup.

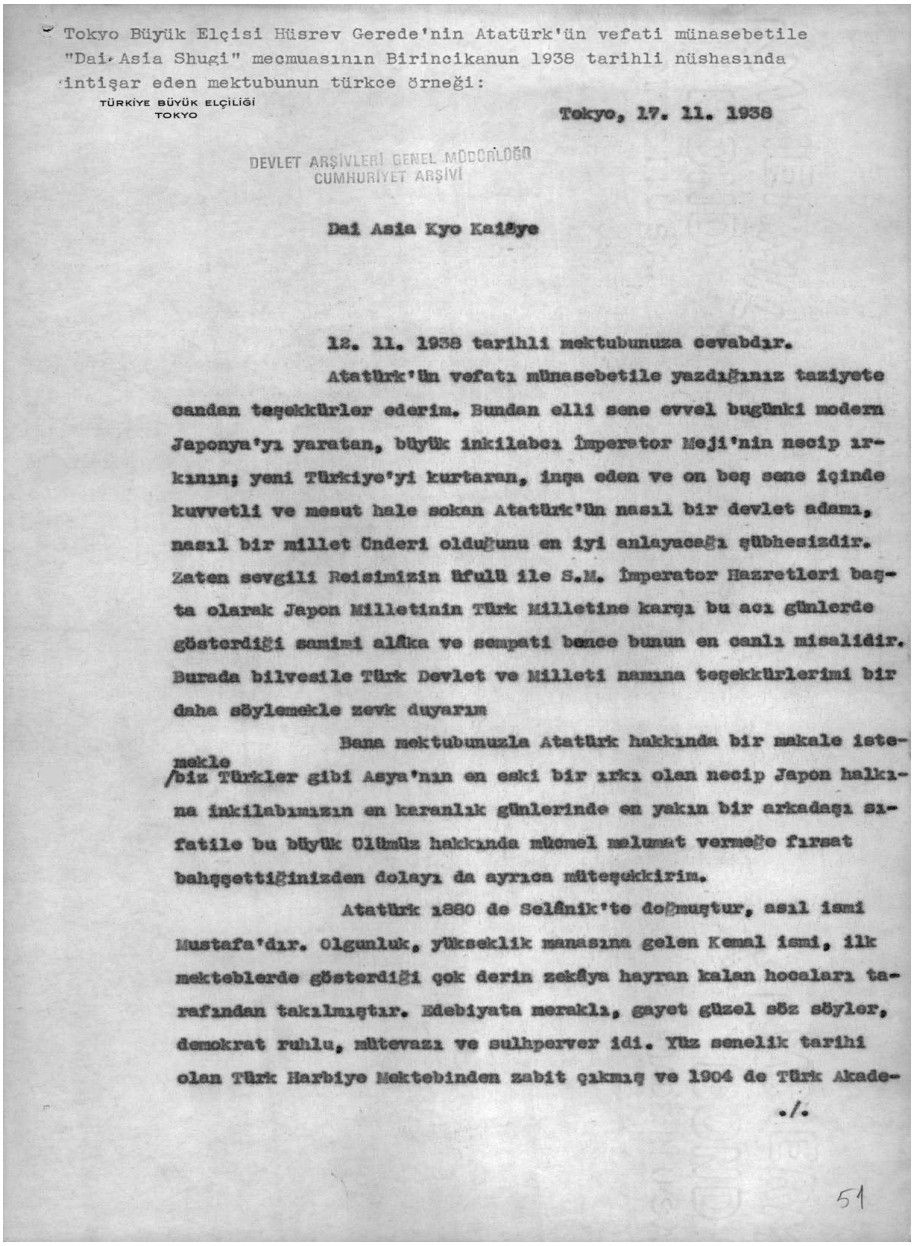

Tokyo Büyük Elçisi Hüsrev Gerede'nin Atatürk'ün vefati münasebetile "Dai-Asia Shugi" mecmuasının Birincikanun 1938 tarihli nüshasında intişar eden mektubunun türkce örneği:

TÜRKİYE BÜYÜK ELÇİLİĞİ
TOKYO

Tokyo, 17. 11. 1938

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Dai Asia Kyo Kaiśye

12. 11. 1938 tarihli mektubunuza cevabdır.

Atatürk'ün vefatı münasebetile yazdığınız taziyete candan teşekkürler ederim. Bundan elli sene evvel bugünki modern Japonya'yı yaratan, büyük inkilabcı İmperator Meji'nin necip ırkının; yeni Türkiye'yi kurtaran, inşa eden ve on beş sene içinde kuvvetli ve mesut hale sokan Atatürk'ün nasıl bir devlet adamı, nasıl bir millet önderi olduğunu en iyi anlayacağı şübhesizdir. Zaten sevgili Reisimizin ülülü ile S.M. İmperator Hazretleri başta olarak Japon Milletinin Türk Milletine karşı bu acı günlerde gösterdiği samimi alâka ve sempati bence bunun en canlı misalidir. Burada bilvesile Türk Devlet ve Milleti namına teşekkürlerimi bir daha söylemekle zevk duyarım

Bana mektubunuzla Atatürk hakkında bir makale istemekle /biz Türkler gibi Asya'nın en eski bir ırkı olan necip Japon halkına inkilabımızın en karanlık günlerinde en yakın bir arkadaşı sıfatile bu büyük Ölümüz hakkında mücmel malumat vermeğe fırsat bahşettiğinizden dolayı da ayrıca müteşekkirim.

Atatürk 1880 de Selânik'te doğmuştur, asıl ismi Mustafa'dır. Olgunluk, yükseklik manasına gelen Kemal ismi, ilk mekteblerde gösterdiği çok derin zekâya hayran kalan hocaları tarafından takılmıştır. Edebiyata meraklı, gayet güzel söz söyler, demokrat ruhlu, mütevazı ve sulhperver idi. Yüz senelik tarihi olan Türk Harbiye Mektebinden zabit çıkmış ve 1904 de Türk Akade-

./.

51

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

TÜRKİYE BÜYÜK ELÇİLİĞİ
TOKYO

- II -

Akademisini bitirerek Erkânı Harp olmuştur. Serbest fikirli olmasından istibdat zamanında Suriye'ye sürülmüş, fakat orada ilk "Genç Türk" siyasi cemiyetini kurmuştur. 1911 de Trablus-Garp'ta Bingazi'de kumandanlık etmiş ve Balkan habinin ikinci devrine yetişerek Edirne'nin istirdadına iştirakketmiştir. Balkan harbinden sonra ben Atina'da Ataşemiliter iken Kendisi de Sofya'da Ataşe Militer idi. Umumi harpte Çanakkale Boğazı'nda (1915) Arı Burnunda, Anfartalarda büyük askeri kabiliyet ve şahsi yararlık göstererek İtilaf donanmasının denizden giremediği Boğazın karadan sükutuna mani olmuştur. Bu suretle umumi harbin uzamasının yeğâne amili kendisi sayılabilir. Kafkas cebhesinde Rus Çarlı ordularına karşı harbbetmiş, Muş ve Bitlis'i geri almıştır.(1916) Suriye cebhesinde iki kerre ordu kumanlığı yapmış, 4 Düveli İtilafiyenin mütareke mucibince İstanbul'u işgallerinden sonra merkezi Erzurum olan Üçüncü Ordu Müfettişliği ile şarka, sırf milli hareketi idare kastile çıkmıştır.

O zamanlar şahsan Erkânı Harbiyesinde bulunduğum ve İstanbul'dan beraber çıktığım Mustafa Kemal Paşa, 19 mayıs 1919 da Samsun'a ayak basmasile, düşman işgali altındaki vatanı kurtarmak ve yeni Türk Devletini kurmak için faaliyete başlamıştır. Esasen tarihi bir hakikattir ki, ta Milattan 4000 sene evvel Sümerlerle başlayarak Türkler müteadiyen devletler kurmuş, yani hakim bir millet olarak yaşamıştır.

23 Temmuz 1919 da şark vilayetleri namına Erzurum Kongresi ve 4 eylul 1919 da Sivas Umumi Kongresini toplayarak Milletin sesini dünyaya duyurmuş ve Ahdi Milli, Pacte National,

./.

52

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

TÜRKİYE BÜYÜK ELÇİLİĞİ
TOKYO

ismi altında Türk Milletinin asgari sulh şartlarını ilan etmiştir. Bu milli tazyik karşısında tolanmağa muvaffak olan son Osmanlı Maclisi Mebusanı da düşman süngüleri altında olmasına rağmen, bu pakti kanunlaştırmıştır. Bu Meclisin İtilaf Devletleri kuvvetleri tarafından dağıtılması ve bir çok mebusların tevkif ve nefi üzerine, vaktile her türlü hazırlığı yaptırmış olan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da 1920 nisanının 23 üncü günü Büyük Millet Meclisini toplamış ve bu tarihten itibaren de yeni Türkiye'nin temeli Ankara'da atılmıştır. Bu tarihi ananenin parlak bir misali de 1918 de Osmanlı İmparatorluğunun inkirazı, parçalanması üzerine yeni Türkiye'nin doğmasıdır. Bu Milli Hükümeti yıkmak için hariç düşmanların teşvikile yer yer fışkıran isyanları, dini irticaları birer birer söndürmüş, büyük harpten yorgun çıkmış olmasına rağmen Türk ordusunun tarihi manevi ruhundan kuvvet alarak yeni Milli orduyu teşkil etmiş, İnönü, Sakarya, Dumlupınar meydan muharebelerini dahiyane idaresile kazanarak düşmanı kâmilen mahv ve denize dökmüş Sevr muahedesini yırtmış ve Türk vatanını halas etmiştir. Bu askeri zafer, Milli teşekkül karşısında Lozan Konferansı toplanmış ve bu Konferansa en kıymetli General, en yüksek bir arkadaşı olan İsmet İnönü'nü Hariciye Nazırı olarak göndermiştir. Bugünki Reisicümhur İsmet İnönü'nün imzasını taşıyan bu muahede ile 24 temmuz 1923, yeni Türkiye temamiyeti mülkiyesini, iktisadi ve siyasi istiklalini temamen kesbetmiştir.

29/30 Teşrini evvel 1923 de Cümhuriyeti ilan ile milletin duygusuna uygun bir şekilde Türkiye'yi temamen milli ruhta demokratik halkçı bir Hükümet halinde sağlamlaştırmıştır. Osmanlı İmperatorluğu devirlerinde dinin siyasete alet olması yüzünden, milletin gördüğü felaketleri de göz önüne alarak din

./.

53

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

TÜRKİYE BÜYÜK ELÇİLİĞİ
TOKYO

ile dünya içini temamen ayırmıştır. Bu büyük inkilabcının bundan sonra Türkiye'ye kazandırdığı en mühim şeyleri hulasatan arzedeyim: esasen içtimai müsavata malik türk kadınına siyasi müsavatı hukuk vermek, en mükemmel bir kanun olan İsviçre Medeni Kanununu kabul etmek, Türk tarihini yabancı mahezlerden kurtararak milli menbalardan, arkeoloji eserlerinden ve Asya tarihinden araştırmak, lisanı ayni yolda çalışarak millileştirmek, sadeleştirmek ve bilhassa bundan on sene evvel latin harflerini kabul ile (1929) yeni Türk yazısını dünyanın en modern ve kolay yazısı haline sokmak ve bu hususta köy köy dolaşarak bizzat hocalık yaparak şahsan teşvikatta bulunmak, vaktile yalnız asker ve çiftci olan türkü bankacılık, madencilik, çömendöfercilik, sanayicilik gibi sahalarda terekki yoluna sokmak. Merhum hemen bir çok vilayetlerdeki, millete hediye ettiği, çiftliklerinde bizzat çalışarak modern çiftciliği de çok teşvik etmiştir.

Hulasa; Atatürk asırların nadir doğurduğu yüksek dahilerdendir. O yalnız memleketi kurtaran bi büyük stratège, vatanı içinde derin değişiklikler yapan kudretli bir inkilabcı, milleyükselten alim bir mürşit değildir. O, Asyanın en eski ve asil bir ırkı olan ve medeniyetin en eski sahibi bulunan Türk dünyasının tarih, dil araştırmaları, yani kendi büyüklüğünü tanımak, harf inkilabı gibi terekki yollarında sonrasız bir Önder'dir. Onun ruhu Türk Dünyasının terekki ve medeniyet yolunda daima bir meşale olarak kalacaktır.

Tokyo Büyük-Elçisi

R. Hüsrev Gerede

54

CUMHURİYET TARİHİNİN BİLİNMEYEN BİR ORGANİZASYONU; KİPİG VE KIBRIS

Mümtaz Ulvi KESER*

Özet

21 Aralık 1963 tarihinde başlayan ve Kıbrıs Türk tarihine Kanlı Noel olarak geçen sürecin hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti devletinin Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Türklere yönelik her türlü insani yardım faaliyetleri de derhal başlar. Bu süreçte bir yandan yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmış insanlar için çadır kentler ve prefabrik evler yapılmaya çalışılırken bir yandan da her türlü gıda, giyim malzemesi ve sağlık malzemesi de adaya sevk edilmeye başlanır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti devleti dünya kamuoyuna da yaşananları net ve doğru anlatabilmek için arayışlar içindedir. Bir yandan Rumların ve Yunanistan'ın bilgi kirliliği ve kara propagandasına karşı mücadele edilirken öte yandan etkin, hızlı, sağlıklı ve yaraları saracak türden tedbirler alınmakta ve uygulamaya konulmaktadır. 1963-1974 döneminde yürütülen bu faaliyetlerin merkezinde ise Kıbrıs İşleri Planlama ve İcra Grubu (KİPİG) adı verilen ve devletin farklı kurum ve kuruluşlarının tek çatı altında toplanmasıyla oluşturulan bir organizasyon vardır. KİPİG 1963-1974 sürecinde Kıbrıs'ta sahra hastanelerinin devreye girmesi, kan bankası açılması, adaya dönemler halinde Türkiye'deki hastanelerden sağlık personeli nakledilmesi, yurt içinde Kıbrıs'a gönderilmesi planlanan her çeşit yardım malzemesinin temini, korunması, saklanması, nakledilmesi faaliyetleri, her türlü lojistik yardım faaliyetlerinin aksaksız adaya sevki, Kıbrıs'a gizli silah nakli için bir deniz motoru ve sonra da bir ikmal uçağı satın alınması, telsiz verici imalatı, Kıbrıslı Türklerin posta haberleşmesinin sağlanması, adada başta Bayrak Radyosu olmak üzere Gazi Baf, Larnaka Doğanın Sesi, Limasol'un Sesi, Lefke Sancak ve Mağusa Canbulat Sancak Radyosu yanında Anamur'da Kıbrıs'ın Sesi Radyosu'nun devreye girmesi, Rumların ve Yunanların kara propaganda ve bilgi kirliliğine yönelik girişimlerine set çekilmesi ve bunlara karşı çeşitli yollarla mücadele edilmesi gibi görevler üstlenir.

* Prof. Dr.,Girne Amerikan Üniversitesi, ulvi.keser@gmail.com

Bu araştırma kapsamında KİPİG'in 1963-1974 dönemindeki faaliyetleri yurtiçi ve yurtdışı arşiv kaynakları yanında sözlü tarih çalışmaları vasıtasıyla mercek altına alınacaktır**.**

Anahtar Kelimeler: KİPİG, Kıbrıs, Türkiye, Kanlı Noel, Kıbrıslı Türkler, Bayrak Radyosu

AN UNKNOWN ORGANIZATION OF THE REPUBLICAN HISTORY; KİPİG AND CYPRUS

Abstract

No sooner had the 21st December 1963 Greek Cypriot assaults named Bloody Christmas in Turkish Cypriot history started then the Turkish Republic started helping the Turkish Cypriots immediately. Turkey starts building tent villages as well as the prefabrique houses for the Turkish Cypriots who have left their homes being homeless then as well as the food, cloth, and medical supplies. Besides all these humanitarian assistance Turkey also tries to announce and declare the real situation in Cyprus to the World public. Therefore Turkey tries to apply fast, certain, and effective precautions to embrace the wounds while trying to block Greek black propaganda and Greek Cypriots' disinformation on the island. All these above-mentioned activities are ruled, commanded and led by a Turkish multi-dimensional organization named KİPİG (Cyprus Works and Planning Implementation Group) which has gathered a variety of official associations during 1963-1974 period. Opening the field hospitals, transferring medical personnel from the Turkish hospitals periodically, supplying, storing, keeping, and transferring all sorts of food, cloth, and medical supplies from Turkey to Cyprus continuously, the production of transmitter named Bimal, the purchase of a naval boat and a logistics airplane, keeping the postal communication of the Turkish Cypriots, launching military radio stations such as Bayrak, Gazi Baf, Larnaka Doğanın Sesi, Limasol'un Sesi, Lefke Sancak and Mağusa Canbulat Sancak Radyosu as well as Kıbrıs'ın Sesi Radyosu in Mersin Anamur clandestinely, blocking Cypriots' and Greek Cypriots' black propaganda and disinformation activities are all the ones that KİPİG has shouldered in 1963-1974 period.

So as to prepare this scientific research upon KİPİG's 1963-1974 mission, domestic and foreign archive resources will be mostly made use of as well as the oral interviews and the published materials.

Keywords: KİPİG, Cyprus, Turkey, Bloody Christmas, Turkish Cypriots, Bayrak Radio Station

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nda Mussolini liderliğindeki İtalya tarafından işgale kalkışılan Yunanistan 7 aylık bir mücadelenin ardından düzenli İtalyan güçlerini ülkeden çıkarmayı başarırken stratejik planları bozulan Adolf Hitler ise kendisine yeni hedef olarak Yunanistan'ı seçer ve neredeyse hiç direnişle kalkışmadan ülkeyi ele geçirir. Savaşın sonuna kadar geçen dönemde önce İtalyanların, ardından Almanların işgaline uğrayan Yunanistan bu dönemde en büyük hamisi durumundaki İngiltere tarafından da yalnız bırakılmıştır. Savaş sonrasında kanlı bir iç savaş yaşayan ülke özellikle Alman işgali sürecinde yaşadığı "Büyük Açlık Dönemi/Megali Limos" nedeniyle perişan vaziyettedir. 1939'dan 1949'a kadar iğneden ipliğe, gıdadan ilaca, askeri malzemeden her türlü insani yardıma kadar sadece Türkiye'nin yardımlarıyla ayakta kalabilen ve binlerce insanını açlık nedeniyle kaybeden Yunanistan savaş sonrasında istihdamın, işgücünün, doğum oranının, eğitim düzeyinin, ekonomik durumun sıfırlandığı, milyarlarca Drahmi karşılığında ancak bir dilim ekmek alınabildiği bir ülke durumundadır. Bu kadar trajik durumda yiyecek ekmeği bile olmayan Yunanistan 1950 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ne başvurarak Kıbrıs adasını resmen ister. Olumsuz cevap alınmasının ardından bu talebini BM'de yineleyen Yunan hükümeti bu sefer de Kıbrıs'ta sadece Rumların iştirak ettiği bir halk oylaması yaptırarak adanın Yunanistan'a ait olduğu tezini savunmaya devam eder. Hiçbir karşılığı olmayan bu halkoylamasının ardından Yunan devleti silah gücüyle adayı alma düşüncesine sarılır ve 1952 yılında Atina'da Başpiskopos III. Makarios ve eski bir asker olan Kıbrıs asıllı Georges Grivas vasıtasıyla EOKA tedhiş örgütünü kurdurur. Amerikan istihbaratı ise adada başlayan EOKA terörü konusunda İngiliz sömürge valisinin özellikle Nisan 1955 içinde sadece komünistlerden ve Türk azınlıktan destek alabildiğini, adadaki Rum çoğunluğun ise başlatılan "ulusalcı saldırıların/the Nationalist agitation" mutlak arkasında olduğunu belirtir.[1] Artmakta olan EOKA terör saldırılarını çok yakından takip etmesine rağmen Amerikan istihbaratının olup bitenleri "ulusalcı fanatikler"[2] üzerinden etiketlemesi ise ayrıca tartışılması gereken bir husustur. Öte yandan aynı Amerikan istihbaratı EOKA içinse "Kıbrıslı ulusalcıların terörist örgütü" ifadesini kullanmaktan çekinmez ve adadaki 410.000 Kıbrıslı Rum sayesinde adada sınırsız kaynaklara sahip olduğunu belirttiği EOKA'yı iyi eğitim görmüş ve organize olmuş bir örgüt olarak isimlendirir. Amerikalılara göre Atina

[1] **CIA Archive**, Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.133, SC No. 02037/55, 14 Nisan 1955 tarihli rapor.

[2] **CIA**-RDP79R00890A000600010001-3, 2 Aralık 1955 tarihli "Hizmete Özel" ibareli şifre mesaj.

yönetimi ise ortaya çıkan şiddet eylemlerinin Kıbrıs'ta bir dönem önce Yunanistan destekli olarak yaptırılan halk oylaması ve self-determinasyon kararına darbe vuracağı düşüncesindedir. Aynı şekilde ulusalcı hareketin başındaki ve Grivas'ın da "ulusal özgürlük mücadelesinin gerçek lideri"[3] dediği Başpiskopos Makarios son olarak bu şiddet eylemlerini tasvip etmemiş olsa da onun Atina'daki temsilcisi ise eylemlerin kamuoyuna mal edilmesi açısından etkisini açıkça desteklediği görülmektedir.

15 Mayıs 1919'da Yunan Ordusu'nda Batı Anadolu'ya teğmen rütbesiyle çıkan Georges Grivas İkinci Dünya Savaşı'nda kendi halkına ihanet edip kurduğu X isimli yeraltı örgütlenmesiyle işgalci Alman güçlerine işbirliği teklif etmiş bir kişiliktir. Savaş sonrası dönemde ülkesine ihanet suçuyla divan-ı harpte idamla yargılanması gereken Grivas 1954 ve 1959 yıllarında Yunanistan üst düzey devlet onur madalyası almış tek kişidir. Böylece Yunan devleti Megali İdea denilen Büyük Yunanistan saplantısıyla kendi ülkesine ihanet etmiş bir askeri personeli yargılamak ve idam etmek şöyle dursun ona kurdurduğu tedhiş örgütü vasıtasıyla adayı ele geçirme planları yapmaya başlar.[4]

1955 yılına kadar birkaç kez gizlice Kıbrıs'a gelen Grivas ve Yunan ordusuna mensup ve yeraltı harbi konusunda uzman adamları hazırlıklarını tamamlar, çekirdek kadroyu oluşturur, silah ve mühimmat nakillerini gerçekleştirir, adada istihbarat, istihbarata karşı koyma birimleri yanında dağ ve şehir kadrolaşmasını bitirir ve 1 Nisan 1955 tarihinde başta Lefkoşa olmak üzere adanın dört bir yanında askeri karargâhlar, kışlalar, radyo istasyonları, devlet dairelerine yönelik bombalar patlamaya başlar. İlk etapta İngilizlere yönelik görünen saldırılar hemen ardından kendilerine yardım ve yataklık etmeyen Rumlarla nihai ve doğal düşman olarak değerlendirilen Kıbrıslı Türklere yönelecektir. EOKA'nın önce "Yunansever olduklarını düşündükleri" İngilizlere, daha sonra da Türklere ve neredeyse kendilerine yardım etmeyen ve destek olmayan Rumlar da dâhil bütün ada insanına karşı giriştiği terör ve tedhiş hareketleri karşısında Kıbrıs Türkleri de önce çok küçük çaplı ve bölgesel örgütlenmelerin içerisine girmeye ve kendilerini ellerinden geldiğince Rum saldırılarından korumaya ve mukavemet[5] göstermeye çalışırlar.[6] Bu süreçte Kıbrıslı Türkler de tamamen kendilerini korumaya yönelik çeşitli yeraltı

[3] Cyprus Government Colonial Office, Cyprus Report for the Year of 1956, Lefkoşa, 1957, s. 5.

[4] Neues Deutschland, 7 Nisan 1972, s. 6-7'den aktaran **CIA**-RDP84-09499R001000100006-9.

[5] Harp Akademileri Komutanlığı, **Gayri Nizami Harp**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1968, s.31-33.

[6] KTKD İzmir Şubesi Başkanı merhum Mustafa Tunçalp ile 18 Ekim 2002'de yapılan görüşme.

örgütlenmelerinin içine girerler ve Volkan[7], Karaçete[8], Kara Pençe, I-I Like/Ayaylayk grubu, Kıbrıs Türk Fedailer Birliği, Mağusa, Kara Petek, Birimiz Hepimiz, Hepimiz Birimiz[9], KİTEMB (Kıbrıs İlk Türk EOKA'ya Mukavemet Birliği), KİTEMB (Kıbrıs İlk Türk EOKA'yla/Enosis'le Mücadele Birliği), (Kıbrıs'ın İstiklali İçin Türk Mukavemet Birliği), Ayşe Hanım, Kara Yılan (Black Snake)[10], Yıldırım, Kocatepe[11] ve Türk Polis Mukavemet Teşkilatı (TPMT) gibi örgütlenmelerin içine girerler. 30 Temmuz 1958 tarihinde[12] Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)'nın ilk Bayraktarı, Ali Conan kod ismiyle bilinen Alb. Ali Rıza Vuruşkan'ın adaya gelmesiyle de profesyonel[13], bütün ada sathına yayılmış ve Türkiye'nin tam desteğini alan bir savunma sistemiyle can, mal ve namus güvenliklerini sağlamaya çalışırlar. Rauf Denktaş'ın Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF)[14] Başkanı olmasıyla birlikte bu teşkilatlanmayı da arkasına alan ve "kopuk zincir hücre sistemi" [15] denilen kompartmantasyon ve mutlak ketumiyet ve gizlilik esasına göre faaliyet gösteren TMT aynı dönemde Kıbrıs Türk'tür Partisi, Lefkoşa merkezli olarak faaliyet yürütmekte olan ve dönemin etkin sivil toplum örgütlerinden birisi olan Kıbrıs Türk Lisesi Mezunlar Derneği[16], ayrıca Sönmezler Ocağı, Çetinkaya, Yenicami başta olmak üzere adanın farklı bölgelerindeki spor kulüpleri ve teşkilatın en önemli unsurları arasında kendini kanıtlayacak olan Kıbrıslı Türk polislerle öğretmenleri de arkasına alarak güçlenme yoluna gider. Özellikle KTKF bu anlamda TMT'nin işini son derece kolaylaştırmış, Kıbrıs Türk çarşısının büyümesi ve ekonominin canlanması[17], Türk'ten Türk'e Kampanyası[18],

[7] Kemal Mişon ile 11 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[8] KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[9] 1967 yılında Geçitkale-Boğaziçi bölgesinde TMT Kovanbeyi olarak görev yapan İsmail Bozkurt ile 15 Ekim 2008 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[10] FCO 141-4408-2. Memorandum. Proscription of Turkish Resistance Organizatioın. Top Secret, 28 May 1958. CO 926/951. Basic Paper on TMT-Special Branch HQ, Nicosia, 31st December 1958, 634748'den aktaran Emrah Balıkçıoğlu, "İngiliz Emniyet Raporu Işığında TMT'nin Örgütsel Nitelik ve Yapısının Değerlendirilmesi 1957-1958", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Aralık 2021, s. 142.

[11] Güncem İmralı, **1958-1974 Yıllarında Yaşanan Canlı Hatıralar**, YDÜ, Lefkoşa, 2000, s. 9.

[12] Adı geçen tarihte Girne yakınlarında 3 Mil denilen bölgede yapılan toplantıya katılan Güner Necat ile 13 Kasım 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[13] TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

[14] **KTMA**, KTKF Aylık Bülteni, Nisan 1959.

[15] TMT Limasol Sancağı mensubu Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

[16] TMT Lefkoşa Sancağı üyesi Erdoğan Balcılar ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[17] **KTMA**, KTKF Arşivi, Köyler Dosyası.

Vatandaş Türkçe Konuş[19] gibi faaliyetler yanında yerli malı kullanılması[20], sosyal ve kültürel hayatın normalleşmesi için atılan adımlar ve uzun vadede de adanın dört bir yanındaki kasaba ve köylerde örgütlenme ve ardından yeraltı faaliyetlerinin olmazsa olmaz bütün unsurları böylece bir araya gelir. Bu süreç 1959 yılında Londra ve Zürih'te yapılan antlaşmaların ardından 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam edecektir. Bu arada Londra ve Zürih'te görüşülen ve 19 Şubat 1959 günü kabul edilip imzalanan[21] ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yapısını ortaya koyan anlaşma Kıbrıs'ta %60'ı Rumlardan, geriye kalanı da Türklerden oluşacak 2000 kişilik bir ordu öngörmektedir. Bu aşamada Kıbrıs'taki ABD Büyükelçisi Fraser Wilkins ise adada halihazırda kuraklık, Komünist Parti ve AKEL'e bağlı olarak işçilerin sorunları ve istihdam ile yeni kurulan devletin bir hükümet sözcüsünün olmamasını ana meseleler olarak değerlendirirken Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin 2.000 kişilik bir ordu gücünü kendi mali imkanlarıyla oluşturmakta zorlanacağını, bu noktada Amerikan hükümetinin ekipman bağlamında destek olması gerektiğini belirtir.[22]

Öte yandan yeni kurulan devleti Enosis, yani adanın Yunanlaşması anlamında bir atlama tahtası olarak gören Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios ve dönemin İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in Kıbrıslı Türkleri yok sayan, Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasına göre Rumlarla birlikte asli unsur olmalarına rağmen onları ötekileştiren, haklarını görmezden gelen ve asimile etmeye çalışan ve ardından bir kere daha kurdukları illegal silahlı yapılanmayla Kıbrıslı Türkleri topyekün ortadan kaldırmaya yönelik eylemleri nedeniyle cumhuriyet de uzun soluklu olmaz ve 21 Aralık 1963 Rum saldırılarının ardından Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen ortadan kalkar.[23]

24 Aralık 1963 Kanlı Noel ve Silahlı Rum Saldırıları

1 Nisan 1955'ten itibaren adayı kan gölüne çeviren Grivas'ın kendisine Yunan mitolojisinden Dighenis kod ismini almasının ardından Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis de aynı şekilde kendisine Akritas kod ismini alır ve devlet içinde oluşturduğu Akritas isimli illegal silahlı

[18] TMT Limasol Sancağı mensubu ydın Aygın ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

[19] Bayrak Radyosu çalışanı ve tiyatro sanatçısı Hilmi Özen'le 30 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[20] Nacak, 10 Temmuz 1959.

[21] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (**BCA**), 030.01.38.227. 17.

[22] **CIA**-RDP80B01676R003500270026-9, 27 Ekim 1960 tarihli "Ambassador Wilkins' Letter" başlıklı şifre mesaj

[23] TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

güçle Kıbrıslı Türkleri ortadan kaldırma konusunda çalışmalara başlar. 1967 yılında Yunanistan'da Patris gazetesinde bir kısmı deşifre edilen Akritas Planı[24] adı verilen katliam planına göre özellikle başkent Lefkoşa'da mahalle, bulvar, cadde ve sokaklar tek tek işaretlenmiş, hangi evde Türklerin yaşadıkları belirlenmiş, (X) gününün gelmesiyle birlikte hangi sokakta hangi Türklere karşı hangi Rum ekiplerinin harekete geçeceği tespit edilmiş durumdadır. Türkleri topyekün ortadan kaldırmak için Glafgos Klerides'in "…Grivas'tan daha etkiliydi. Ayrıca EOKA'cıların büyük bir kısmını Makarios'un cüppesi altına taşımıştı. Karizmatik bir insandı. Bir halk adamıydı. Bununla beraber aşağılık kompleksi vardı. Üniversite eğitimi almamıştı. Hatta ortaokula bile gittiğinden şüpheliyim…"[25] dediği İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından silahlandırılan eski EOKA'cıların Türklere acımasız davranışlarda bulunması, daha sonra da yollara barikatlar kurarak Türk motosikletlileri durdurmaları ve dayak ve küfürle kimliklerini göstermelerini istemeleriyle yükselen tansiyon 21 Aralık 1963 Cuma gecesi iyice yükselir.[26] Aynı gece TMT istihbaratı için çalışmakta olan taksi şoförü Zeki Halil ve Cemaliye Emir Hüseyin Seyit Ali[27] isimli iki TMT mensubunun silahlı Rum polisler Argiris Theofanus "deli cesareti olan biri"[28] olarak bilinen Georgios Zahariu, Avgusti Austathiu, Andreas Nichola[29] ile Olimpiyakos'ta futbol oynayan Yanni isimli Rum tarafından öldürülmeleriyle[30] ortam gerginleşir, sınırlar belirlenir, bir gün sonrasında can güvenliği kalmadığından Kıbrıslı Türkler devlet dairelerindeki işlerine gidemezler.[31] Bu dönemde ortaya çıkan ise sözde faaliyetlerine son vermiş olan EOKA'nın yerine Yunan subaylarının büyük destek ve verdikleri eğitimlerle Yunanistan'daki Albaylar Cuntası ile ABD'ye çok daha bağlı ve sadık olarak görev yapacak bir liderle Kıbrıs Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmak amacıyla derhal ve yeniden teşkil edilen "CIA destekli"[32] EOKA-B örgütüdür.[33]

---

[24] Rauf R. Denktaş, **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, C V, Boğaziçi Yay., İstanbul, Temmuz 1997, s. 260. Zaim M. Necatigil, **The Cyprus Conflict**, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982, s. 46-48.

[25] Niyazi Kızılyürek, **Glafkos Klerides; Tarihten Gncelliğe Bir Kıbrıs Yolculuğu**, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 165.

[26] **BCA**.030.01.64.394.29.

[27] Fatma Sevem ile 12 Nisan 2017 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

[28] Niyazi Kızılyürek'ten aktaran Yenidüzen, 20 Aralık 2015.

[29] İzzet Rıza Yalın, **Beraber Güldük, Beraber Ağladık**, Editör Fevzi Yalın, Ekim 2017, Lefkoşa, s. 32.

[30] **KGMA**. K–4709.1964.9–4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası.

[31] TMT Limasol kadrosundan merhum öğretmen Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

[32] Paul Sant Cassia, "Martyrdom and Witnessing; Violence, Terror and Recollection in Cyprus", **Terrorism and Political Violence**, C 11, No. 1, İlkbahar 1999, s. 25.

[33] **BCA**.030.01.64.394.29.

Bu süreçte Lefkoşa'yı ikiye ayıran sınır "Yeşil Hat" [34] adıyla çizilirken TMT de (X) gününün geldiği düşüncesiyle yeraltından yerüstüne çıkar[35] ve cephe savaşı için hazırlıklara başlar.[36] Kıbrıslı Türkler can güvenlikleri olmadığı için ilk etapta 103 Türk köyünü tahliye edip genellikle Lefkoşa civarındaki ovalara gelirken silahlı Rumların Akritas silahlı örgütlenmesi çerçevesinde en ağır saldırıları ise 24 Aralık 1963 akşamı Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde olur.[37] 1960 sonrası süreçte Kıbrıs'ta görev yapan Büyükelçi Turgut Tülümen'in "…Fiziki açıdan insan müsveddesi olmanın da verdiği aşağılık kompleksi içinde davranan ve yüzünden hunharlık akan…"[38] diye tarif ettiği Savunma Bakanı Yorgacis, Makarios'un şahsi doktoru Vassos Lyssarides ve Nikos Sampson'un idaresindeki eski EOKA'cılar Akritas Planı'nı böylece uygulamaya geçerler. Direnişle karşılaşmayacaklarını düşünerek sızdıkları Kumsal'da 8 farklı noktada[39] Kıbrıslı Türklerin direnişiyle[40] karşılaşan Akritas üyeleri arkalarında ölüler bırakarak kaçarken panik halinde girdikleri Tbp. Bnb. Nihat İlhan'ın evinde de 4 çocuk ve 5 yetişkin toplam 9 kişiden beşini öldürerek[41] katletmek amacıyla esir aldıkları 23 Kıbrıslı Türk'ü[42] de yanlarına alarak bölgeyi terk ederler.

KİPİG Teşkilatlanması

21 Aralık 1963'te başlayan ve 24 Aralık 1963 günü Kıbrıs Türk tarihine Kanlı Noel olarak geçen saldırılarla devam eden süreçte ada fiilen ikiye ayrılmış durumdadır. Devlet dairelerinde görev yapan Kıbrıslı Türkler işlerine gidemezken adanın özellikle güneyinde kalan Larnaka, Limasol ve Baf bölgelerinde onlarca Türk köyü tahliye edilmiş durumdadır. Lefkoşa'nın Hamitmandirez (Hamitköy)[43] bölgesi Gönyeli ve Ortaköy ovaları neredeyse tamamen evsiz yurtsuz Kıbrıslı Türklerle dolmuştur. Kıbrıslı Türklere yönelik

---

[34] The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, 31 Aralık 1963 Dosyası.

[35] **KTMA**. TMT Arşivi. Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

[36] FO.371/168967-XC14311.

[37] **KGMA**. K–4709.1964.9–4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası.

[38] Turgut Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs**, Boğaziçi Yay., İstanbul, Haziran 1998, s. 35.

[39] Mazhar Özkol ile Sadrazamköy/Girne'de 10 Ağustos 2018 tarihinde yapılan görüşme.

[40] Kocası Erdoğan Rıfat 24 Aralık 1963 gecesi silahlı Rumlara mukavemet ederken hayatını kaybeden Nevin Erdoğan ile 15 Aralık 2015 günü Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[41] Silahlı Rumların söz konusu eve girerek katliamı gerçekleştirdiğini gören 1947 Lefkoşa doğumlu Kudret Anlar ile 11 Mart 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[42] Bu araştırmanın yazarı burada adı geçenlerden sağ olanlarla konuyla ilgili olarak ses ve görüntü kaydı almak suretiyle görüşmeler yapmıştır. Kendisi de 24 Aralık 1964 günü Kumsal'da esir alınan 1948 Lefkoşa doğumlu merhum Önol Aktolga ile 22 Aralık 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[43] Bugün Lefkoşa'nın Hamitköy,Ttaşkınköy ve Göçmenköy bölgeleri 1963 ve sonrasında göç edenlerin ilk yerleştikleri yerlerdir.

saldırıların başlamasının hemen ardından cephe savaşına yönelik tedbirler almaya başlayan Kemal Coşkun kod isimli Alb. Kenan Coygun komutasındaki TMT Türkiye'yle doğrudan iletişime geçer. Bu süreçte Türkiye'de ilk organize faaliyet Kızılay tarafından yürütülürken daha sonra adaya yönelik farklı ihtiyaçları karşılamak, sorunlara yönelik tedbir almak ve hayatı uzun vadede normalleştirmek maksadıyla İsmet İnönü başbakanlığındaki hükümet tarafından verilen talimatla Kıbrıs İşleri Planlama İcra Grubu (KİPİG) kurulur. KİPİG bünyesinde ilk etapta Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Kızılay Genel Müdürlüğü yer almakla birlikte daha sonraki süreçte ihtiyaçların farklılaşmasıyla birlikte Kıbrıs'a Yardım Komitesi (KYK)[44], Et-Balık Kurumu, Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK), Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Anadolu Ajansı, TC Ulaştırma Bakanlığı, TC Sağlık Bakanlığı, TC Milli Eğitim Bakanlığı, PTT Genel Müdürlüğü, Türk Hava Kurumu, adaya özellikle çay, şeker ve tütün gönderen Tekel İdaresi, Çocuk Esirgeme Kurumu, Verem Savaş Derneği, Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Şeker Şirketi[45], göçmen durumuna düşenlerin neredeyse tamamının giyim ihtiyaçlarını karşılayan Sümerbank[46], Devlet Hava Yolları, Devlet Deniz Yolları, Darüşşafaka Cemiyeti, Türkiye Yardım Sevenler Derneği, Gıda İhtiyaç Maddeleri Anonim Şirketi (GİMA) gibi farklı kurum ve kuruluşlar da bu sisteme dâhil olacaktır.

KİPİG bürokratik olarak Dışişleri Bakanlığı bünyesinde tesis edilmiş, bürokrat/diplomat bir devlet görevlisinin başkanlığında faaliyet gösteren, eşgüdüm sağlamak, bürokrasiyi azaltmak, sorunlara acil, etkin ve hızlı çözümler üretmek, Kıbrıs'a yönelik her türlü askeri, insani, sosyal ve ekonomik çözüm ve yardımları hızlı, etkin, tek elden ve merkezden yönlendirmek ve sevk etmek amacıyla tesis edilmiştir.

Bu süreçte KİPİG Başkanı Nurettin Vergin, KİPİG Başkan Yardımcısı Tahsin Şentürk, 1967 sonrası KİPİG Başkanı Gündüz Tunçbilek ve KİPİG Başkan Yardımcısı İrfan Saruhanlı, Kızılay Genel Sekreteri ve Başkan Vekili

---

[44] **Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA).** K.4710, Z.6183, D.1964/9–4 Dışişleri Bakanlığından Alınan Mesajlar Dosyası.

[45] KYK tarafından Kıbrıs Bürosu sorumlusu N. Gözenoğlu imzasıyla Kızılay Genel Müdürlüğüne gönderilen 13 Ağustos 1964 tarih ve 2972 sayılı yazı. Kızılay Genel Sekreteri Babür Ardahan imzasıyla TMO Genel Müdürlüğüne gönderilen 6 Ağustos 1964 tarih ve 22441 sayılı yazı. **KGMA**. K–4534, 1963–1964/9–4 Kıbrıs Dosyası.

[46] Örneğin 15. parti olarak 23 Mayıs 1965 tarihinde Kıbrıs Türklerine gönderilen 10.000 metre kaput bezi, 2.000 metre patiska, 10.000 metre pazen kumaş, 10.000 metre basma, 10.000 metre gazlı bez (tülbent), 6.000 metre yünlü kumaş, 5.000 battaniye, 250 çift ayakkabı, 5.000 metre trençkotluk, 8.000 metre yünlü gömleklik, 8.000 metre yünlü fanila, 5.000 don, 1.500 palto, 10.000 pantolon, 2.000 ceket, 3.000 havlu ve 11.000 çift iplik çorap Sümerbank tarafından temin edilmiştir. Aynı partide ayrıca 50 ton pirinç, 50 ton bulgur, 50 ton margarin, 70 ton kuru fasulye, 40 ton nohut, 46 ton mercimek, 7 ton reçel, 5 ton bisküvi, 10 ton sabun, 10.000 metre kaput bezi de gönderilmiştir.

Adnan Öztrak, Genel Müdür Muzaffer Akın ve selefi Dr. Fikret Pamir, Kızılay Genel Başkanı Prof. Dr. Nusret Karasu, Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçisi Dr. Mazhar Özkol, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük ve Türk Cemaati Meclisi Asbaşkanı Dr. Şemsi Kazım, TMT Bayraktarı Alb. Kenan Coygun, Kıbrıs Türk Cemaati Başkanlığı ve TMT adına Londra'da faaliyet gösteren Ahmet C. Gazioğlu, Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD) Genel Başkanı Mehmet Ertuğruloğlu[47], KTKD İstanbul Şubesi Başkanı Prof. Dr. Derviş Manizade, Kıbrıs Türk Cemaati Ankara Bürosu adına Ekrem Yeşilada, Genelkurmay Seferberlik Tetkik Kurulu Başkanı Yb. Sezai Okan (1963-1965), Yb. Recai Ergin (1965-1966), Tuğg. Cahit Akyol (1966-1971) ve Tuğg. Kemal Yamak (1971-1974) en sık iletişim halinde olanlar arasındadır. KİPİG ile Kıbrıs'taki iletişim ise uzun bir süre özellikle Lefkoşa Büyükelçiliği'nde bulunan telsiz/teleks sistemi ve TMT iletişim sorumlusu merhum Vefa Besim ve karısı merhume Perihan Besim vasıtasıyla yapılır. Bu dönemde ilk etapta Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi tarafından "adadaki Türk halkının her türlü yiyecek ihtiyaçlarının anavatanın temin etmesi gerektiği" [48] de belirtilir.

KİPİG'in Kıbrıs'a Yönelik Faaliyetleri

21 Aralık 1963 silahlı Rum saldırılarının hemen ardından KİPİG üzerinden başlatılan ve fiili olarak 20 Temmuz 1974 tarihine kadar devam eden Kıbrıs'a yönelik yardım faaliyetleri çeşitli kategoriler altında incelenebilir. Bu yardımları esas olarak şu başlıklarla görmek mümkündür;

a) Gıda, sağlık, ilaç ve doktor yardımları ve KİPİG

Kıbrıslı Türklere yönelik sağlık, ilaç ve sağlık personeli yardımları Ankara Etimesgut'tan havalanan Türk Hava Kuvvetleri kargo uçakları İngilizlerin kontrolündeki Timbu Askeri Havaalanı'na inerken THY, Mersin-Mağusa hattında işleyen Deniz Yolları İşletmesi gemileri dışında Malazgirt[49] ve Mehmet Kaptanoğlu gemisi, Hareket isimli gemi[50], Erdek, Silivri,Şarköy, Gençlik, 27 Mayıs, Şarköy, Aldemir, Hasan Yörük, Mersin, Pek gemisi, Erdek ve Silivri araba vapurları, Suriye bandıralı Kusay, Namık Kemal şilebi, 15 Kasım 1967 tarihinde silahlı Rumların Geçitkale saldırılarının ardından İskenderun Liman Başkanlığı'ndan Kalkavan Şirketi'ne bağlı 432 tonluk Sefer, 360 grostonluk

[47] Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki ilk büyükelçisi olarak da görev yapmıştır.

[48] **KGMA**. K–4709.1964.9–4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası.

[49] KYK tarafından Dışişleri Bakanlığına 30 Mart 1964 tarihinde gönderilen 9.878 sayılı yazı. **KGMA**. K–4637.1964.9–4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

[50] **Halkın Sesi**, 9 Ağustos 1958.

Kalkavan ve 365 tonluk Ziya Kalkavan gemileriyle Mersin'den Okan Denizcilik Acentesi'ne bağlı 380 tonluk Okan gemisi ve yine Mersin'den Mustafa Çakrazlı gemileri vasıtasıyla adaya nakledilir.

26, 30 ve 31 Ocak 1964 tarihindeki ilk yardımların ardından 28 Ocak 1964'de 450 ton, ardından ilk etapta 693.377 lira nakdi yardım yanında 400.000 lira tutarında 150 ton yardım Kıbrıs'a gönderilir.[51] Nisan 1964 itibarıyla bu yardımlar 7.054.019.30 TL'yi bulmuştur. 27 Aralık 1068 itibarıyla Kıbrıs'a KİPİG kanalıyla 6 aylık-1 senelik gruplar halinde ve tamamen gönüllülük esasına göre başta Ankara Numune Hastanesi, Şişli Çocuk Hastanesi, Ankara Doğum Evi, Yüksek İhtisas Hastanesi, Sami Ulus Hastanesi, İzmir Devlet Hastanesi ve İzmir, Ankara, Samsun ve İstanbul Kan Merkezi olmak üzere çeşitli hastane ve merkezlerden 25 grup doktor, hemşire, ebe, sağlık teknisyeni olmak üzere sağlık personeli sevk edilir. Bu personel dışında Türkiye'nin farklı sağlık kurumlarında çalışan pek çok doktor, hemşire, ebe ve sağlık personeli yanında Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türk sağlık personeli de gönüllü olarak Kıbrıs'a gitmek üzere devlete müracaatta bulunur. 1966 Mart ayı itibarıyla yardım dağıtım oranları ise Lefkoşa, Girne ve Dillirga bölgesi %52, Leymosun %10, Baf %10, Larnaka %10, Mağusa %10 ve Lefke %8 şeklindedir. Lefkoşa, Girne ve Erenköy bölgesinde bu yardımlardan istifade edenler 14.797 mücahit ve mücahit ailesi, 2.131 muhtaç göçmenler, 372 şehit, kayıp ve malul ailesi, 934 yoksullar, 2.512 gönüllü işçiler, 4.640 Lefkoşa'ya bağlı köyler olmak üzere toplam 25.386 kişiye yöneliktir.

Bu süreçte Kıbrıslı Türk köylülerin ve çiftçilerin açlıktan ve susuzluktan telef olmakta olan hayvanlarının kurtarılması, her türlü hayvansal yem tedarikinin sağlanması, tarımsal üretim yapan köylülere tohumluk olarak kullanılmak üzere patates, arpa, buğday başta olmak üzere her türlü zirai yardım ve desteğin verilmesi, olağanüstü şartlar ve tecrit altında yaşayan bütün kamu görevlilerine, başta askeri personel, polis, öğretmenler, evsiz yurtsuz kalmış olanlar, ailesinden kayıpları olanlar, kocasını ya da aile büyüğünü yitirmiş olanlara yönelik mali destek projesi de bu süreçte hayata geçirilir. Bütün yardım faaliyetleri gibi başta hayvani ve nebati yağ, şeker, kuru gıda, hububat, çay ve tütün, bebek maması, salça, margarin, bisküvi, ekmeklik un, çamaşır tozu, sabun, reçel, marmelat gibi gıdalar, sağlık, ilaç ve doktor yardımları, ayrıca palto, pardösü, ceket, kazak, battaniye, çizme, ayakkabı, elbiselik ve gömleklik kumaş, havlu, çeşitli fanilalar, kaput bezi, çeşitli ebat ve nitelikte çuvallar, ceketlik ve elbiselik yünlü kumaş, branda bezi, basma, keten,

[51] **KGMA**. TKD Genel Sekreteri Adnan Öztrak tarafından yapılan 1 Ocak 1964 tarihli açıklama.

ayakkabı, bot ve çizme gibi giyim malzemeleri Kıbrıslı Türklere ve gerekli hallerde Rumlara da yönelik olarak 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'na kadar devam eder ve adaya KİPİG kanalıyla on binlerce ton hububat, kuru bakliyat, yağ, un, şeker, çay, mevsime göre yaş sebze ve meyve ile konserve başta olmak üzere her türlü yiyecek maddesi, ayrıca sahra hastanesi, ilk yardım hastanesi, kazalardaki revir ve kliniklerde kullanılmak üzere here türlü tıbbi araç ve ekipman yanında sağlık personeli gönderilmeye devam edilir. '

b) Göçmenlere yönelik insani yardımlar ve KİPİG

21 Aralık 1963 sonrasında ilk etapta Kıbrıs Türk Cemaati Başkanlığına ulaştırılan bilgilere göre Lefkoşa içindeki 14 merkeze 2.109 kişi, Lefkoşa'da yakınlarının yanına sığınmak zorunda kalan 3.800 kişi, Lefkoşa ve Kaymaklı'dan kaçarak Hamitmandres'e sığınanlar 4.200 kişi, Gönyeli'ye sığınanlar ise 400 kişi olmuştur. Ayrıca Fota'ya 485, Ağırdağ'a 100 ve Ayakebir köyüne 670 Kıbrıslı Türk sığınmak zorunda kalır.[52] Türk Cemaat Meclisi Asbaşkanı Şemsi Kazım ve Başkan Vekili Dr. Fazıl Küçük'ün Hamitmandres'de yaşamaya çalışan göçmenlerin kış mevsiminin yaklaşmasıyla sıkıntılarının daha da artması nedeniyle Kızılhaç Kıbrıs Temsilcisi Max Stalder ve İngiliz Yüksek Komiseri Tümgeneral Sir Alc Bishop'a bir yazı gönderir;[53]

"Hamitmandres köyünde 3.000'in üzerinde mültecinin barınak, battaniye ve ısınmak için sobaya muhtaç olduğu şüphesiz ki malumunuzdur. Kışın yaklaşması dolayısıyla bu insanların sefaletlerinin azaltılması için bir şeyler yapılması zaruridir. Mali kaynaklarımız ve elimizdeki imkânlar bu insanların ihtiyaçlarının karşılanması ve kendilerini bir kış daha çadır altında yaşamaktan kurtarmak için mevcut değildir. Bundan dolayı aşağıdaki malzemenin temini için size müracaat ediyoruz:

1- 10. 000 battaniye, 2. 000 soba, 500 çadır, 80 saç baraka

2- Oluklu saç barakaların teminiyle ilgili olarak malzeme veya nakit yardımı şükranla karşılanacaktır. Kaba bir tahminle bu barakaların kurulması için 6.000'e ihtiyaç vardır.

3- Bu konuya erken olarak eğilmeniz ve malzemenin temini için ayni veya nakdi yardım imkânlarını araştırmanız şükranla karşılanacaktır…"

---

[52] Rauf R. Denktaş, **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, I. Cilt, Boğaziçi Yay., İstanbul, Kasım 1996, s. 6.

[53] 29 Eylül 1964 tarihli söz konusu mektupla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı tarafından Kızılay Derneği Genel Başkanlığına gönderilen 7 Ekim 1964 tarih ve 756.028-D.III/3-3.993 (33.760/429) sayılı yazı.

BM tarafından yardıma ihtiyaç duyan Türk göçmenlerin sayısı ise aynı dönemde Lefkoşa 14.021, Baf 6.094, Limasol 3.066, Larnaka 1878 ve Mağusa 864 kişi; yardıma ihtiyaç duyan göçmen ve muhtaçların sayısı ise Lefkoşa'da 31.470, Baf'ta 11.811, Limasol'da 5.433, Larnaka'da 3.617 ve Mağusa'da 6.848 olmak üzere toplam 59.179 göçmen ve muhtaçtır. Bu aşamada ilk etapta İngiltere'de faaliyette bulunan bir şirket vasıtasıyla Kıbrıs'taki hadiseler sonrasında belirmekte olan ve "çok geniş bir vüsate erişmeye müsait bulunan mesken ihtiyacı"[54] konusunda resmi bir müracaatta bulunulur ve bu prefabrik evlerin yapılması gündeme gelir.[55] Söz konusu projeye göre 18.860 nüfuslu toplam 4.750 göçmen ailesinden 1.673 aileye yeni evler yapılması ve 418 ailenin de halen yaşamakta oldukları evlerinin bakım ve onarımının yapılması kararlaştırılır.[56] Bulunabilecek inşaat malzemesi ve Kıbrıs'ın inşaat özelliklerine göre hazırlanan söz konusu projede ekonomi ve kullanılabilirlik ön planda tutularak yapılacak inşaatların daha sonra dar gelirli aileler tarafından da kullanılabilmesi hedeflenir. Dönem itibarıyla işçilik ücretlerinin çok düşük olması ve işçilik konusunda çeşitli kişi ve kuruluşlardan yardım ve destek alınabileceği de göz önünde tutularak projenin tüm maliyetinin 754.193 Kıbrıs Lirası'na mal edileceği hesaplanır. Konuyla ilgili olarak hazırlanan çalışmalar ve projelere Lefkoşa Büyükelçiliği kanalıyla Türkiye'ye de iletilir ve 5 yıllık programlar halinde gerekli tahsisatın Türkiye'den gönderilmesine karar verilir. Türkiye'nin Kıbrıs'ta göçmenlere yönelik olarak yapılan göçmen evleri için tahsisatı proje tamamlandığında toplam olarak 1.132.992 Kıbrıs Lirası'na ulaşacaktır. Bu arada özellikle Kıbrıslı Rumların tedhiş ve terör hareketlerinin yoğunlaştığı 21 Aralık 1963 tarihinden 1974 yılına kadar 21.439 Kıbrıslı Türk de adadan göç etmek zorunda kalır.[57]

Mart 1966 tarihi itibarıyla ada sathında göçmen aile sayısı 4440 olup bunlardan 2245 göçmen ailesi Lefkoşa bölgesinde, 275 aile Lefkoşa merkezde, 146 aile Mağusa'da, 455 aile Limasol'da, 287 aile Larnaka'da, 481 aile Baf'ta, Erenköy ve Yeşilırmak da dâhil Lefke'de ise 551 ailedir. 1969 yılından itibaren Türkiye'den prefabrik evler gelmeye başladığından 1970–1971 yıllarında Ortaköy dışındaki diğer bölgelerde göçmen evlerinin hemen hepsi prefabrik

[54] KYK tarafından Kızılay Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 31 Mart 1964 tarih ve 1.456 sayılı yazı. **KGMA**. K–4637, 1964/9–4/1 Kıbrıs' Gıda ve Malzeme.

[55] Göçmenlere ve evsizlere acil konut yapılmasıyla ilgili olarak M. A. Demirer ve Rauf R. Denktaş imzasıyla hazırlanan 28 Mart 1964 tarihli rapor. **KGMA**. K–4637, 1964/9–4/1 Kıbrıs' Gıda ve Malzeme.

[56] Hakkı Atun, "Mimarlık ve Politikayla Şekillenen Bir Hayat", **Mimarca**, KTMMOD, Yıl 27, Eylül 2016, S 82, s. 10-26.

[57] M. Riesen and A. Müller, "The Demographic Structure Of Cyprus", The Committee On Emigration, Refugees, And Demography", **Council Of Europe**, 10 March 1987, s. 18-39 .

yapılmaya başlanır. Bu bağlamda 1. tatbik yılı olan 1966 yılında 158.000 Kıbrıs lirası tahsisat ayrılır. Bu parayla 178 ev yapılması planlanır. Uygulama sonrasında 160.765 lira harcanırken 206 ev yapılmış, 128 ev de inşa halindedir. 3. tatbik yılı olan 1968 yılında ayrılan para 330.346 lira olurken bu parayla 428 ev yapılması planlanır. Uygulama sonunda 314.765 lira harcanırken 512 ev tamamlanmış, programa ilaveten 150 prefabrike ev inşaatı için de ek yetki alınmıştır. Ayrıca 36 ev de inşa halindedir.1969 yılı içinde ayrılan toplam 311.470 lirayla 389 ev yapılması planlanırken, harcanan 285.400 lirayla 424 ev tamamlanır. Uygulamanın 5. tatbikat yılında ise toplam 214.062 lirayla 241 ev yapılması planlanırken harcanan 156.016 lirayla 201 ev tamamlanır. Sonuç olarak söz konusu 5 yılda 1.132.992 lira harcanarak 1513 evin inşaatları tamamlanır ve göçmenlere teslim edilir. Aynı dönem içinde KİPİG tarafından desteklenen Boğaz bölgesinde 615 inşaat tamamlanmış, 222 küçük inşaat gerçekleştirilmiş, 110 ev de tadilat ve tamirat gerçekleştirilerek 621.994 lira harcanmıştır. Lefkoşa'da ise 123 inşaat için 53.238 lira harcanır. Mağusa'da 33 ev için 19.870, Larnaka'da tamamlanan 116 göçmen evi için 60.294, Limasol'da 120 göçmen evi, 18 küçük inşaat ve 25 tadilat ve tamirat işi için de 54.748 lira harcanır. Baf'ta ise tamamlanan 232 göçmen evi, 154 küçük inşaat ve 45 tadilat ve tamirat için toplam 131.902 lira harcanırken Lefke'de de 243 göçmen evi ve 50 küçük inşaat için 149.407 lira harcanır.

Ayrıca henüz tahsis edilmemiş prefabrike evlerin kuruluş masrafı 30.00 lirayla, inşa edilmiş göçmen evlerinin bakım ve onarımı ile küçük inşaat tadilat ve tamiratlarıyla Göçmenköy I kanalizasyon ıslahı ile arazi satın alınması için harcanacak 11.539 lira da dâhil olmak üzere toplam 1.132.992 lira para harcanır. 1 Nisan 1966–1 Nisan 1971 tarihleri arasında Lefkoşa/Boğaz bölgesinde inşaatı tamamlanan 615 göçmen evinden 538'i satın alınmış araziye yapılırken, 62'si vakıf arazisine ve 15'i de hükümet arazisine yapılır. Aynı şekilde Lefkoşa'da da toplam 114 göçmen evinin 59'u satın alınmış araziye, 20'si evkaf arazisine ve 35 tanesi de hükümet arazisine inşa edilir. Mağusa'da toplam 33 evin 9'u satın alınan araziye, 14 tanesi evkaf arazisine ve geriye kalan 10'u da hükümet arazisine inşa edilir. Larnaka'da inşa edilen 116 göçmen evinin 64'ü satın alınan arazilere, 38'i evkaf arazilerine ve 14 tanesi de hükümet arazilerine inşa edilir. Limasol'daki 120 göçmen evinin ise tamamı evkaf arazilerine inşa edilir. Baf'ta inşa edilen 232 göçmen evinin 57'si satın alınmış arazilere yapılırken, 162'si evkaf arazilerine ve geriye kalan 13 göçmen evi ise hükümet arazileri üzerine inşa edilir. Lefke'deki toplam 243 göçmen evinin 152'si satın alınmış arazilere yapılırken, 70'i evkaf arazilerine ve 21'i de hükümet arazilerine inşa edilir.

c) Moral-motivasyonu güçlendirme faaliyetleri, Sancak Radyoları ve KİPİG

24 Aralık1964 sonrasında yaşanan ağır baskı, izolasyon ve tecrit sürecinde "Sancak radyoları" olarak bilinen ve KİPİG destekli olarak kurulan ilk radyo Bayrak Radyosu'dur. Deneme yayınları Laleli Sokak'ta yapılan ve 25 Aralık 1963 günü ilk defa "havaya çıkan" radyo "Bayrak Bayrak Bayrak. Burası Kıbrıs Türk Mücahidinin Sesi" anonsuyla ise ilk defa 28 Aralık 1963 tarihinde sesini duyurur. TMT komutanı ve Bayraktarı Albay Kenan Çoygun döneminde devreye giren Bayrak Radyosu daha sonra şüphesiz devletin resmi ve askeri bir kurumu haline gelmiştir. Dönemin şartları gereği TMT karargâhı tarafından verilen emirler ve talimatlar çerçevesinde yürütülen programlarda Kıbrıs Türklerinin ulusal bilinçleri dik tutulmaya çalışılır. Öte yandan radyonun yayına başlamasının hemen ardından bütün bu yayınların ancak Lefkoşa'da Atatürk Meydanı ve civarında duyulabildiği ortaya çıkacaktır. Bu da cihazların yenilenmesi, güçlendirilmesi ve radyonun yayın kapasitesinin arttırılması anlamına gelmektedir. Esasında radyo istasyonunun ilk kurulma amacı tamamen psikolojik harp ve psikolojik harekata yönelik olarak Rum yayınlarına karşı misilleme yapmak, Kıbrıs Türkleri arasında moral-motivasyon değerlerini en üst düzeye çıkartmak ve Rumların propaganda faaliyetlerine bir ölçüde karşılık vermektir.[58] Bu maksatla radyo her üç dakikada bir "Bayrak, Bayrak, Bayrak. Burası Kıbrıs Türk Mücahidinin Sesi" anonsunu tekrarlar.[59] Lefkoşa Büyükelçiliği'nde Basın Ataşesi olan Selahattin Sonat'ın KİPİG tarafından Türkiye'den temin ettiği 807 isimli ses amplifikatör lambasını Lefkoşa'ya getirmesinin ardından daha önce Lefkoşa Ortaköy bölgesine kadar ulaştırılabilen yayınlar ilk etapta Boğaz bölgesine ulaşmaya başlar. İhtiyaç duyulan aküler ise başta Fikri Macila'nın da içinde bulunduğu Alpay Mustafa idaresindeki bir grup tarafından toplanılır ve getirilen 80 kadar araba aküsüyle istasyon hazır hale getirilir ve Lefkoşa ve çevresine "Bayrak" ifadesiyle seslenilir.[60]

Bayrak Radyosu'nun ardından adada yeni radyo istasyonları açılması söz konusudur. Bunlardan birisi de Kıbrıs dışından yayın yapmak üzere planlanan ve 674 KHz frekansından 9 Eylül 1964[61] tarihinde yayın hayatına başlayan ve Anamur'dan yayın yaptığı için Anamur Radyosu olarak bilinen; yüklendiği

[58] Zehra Eliçin, **Kıbrıs'ta Denizi Göremeden 60'lı Yıllar**, Cinius Yay., İstanbul, Aralık 2013, s. 59-60.

[59] Erdinç Gündüz'den aktaran Yenidüzen, 6 Eylül 2011.

[60] **Halkın Sesi**, 29 Aralık 1963.

[61] http://www.trt.net.tr/Kurumsal/KilometreTaslari.aspx?yil=1964.

görev nedeniyle Rauf R. Denktaş tarafından "bir korsan ve ihtilal radyosu" [62] olarak isimlendirilen Kıbrıs'ın Sesi Radyosu'dur.[63] Resmi adı ASMİ (Askeri Meteoroloji İstasyonu), A Servisi ya da Kısa Dalga A Radyosu olan radyo istasyonunun 1964–1974 döneminde faaliyetleri tamamen Ankara merkezli olarak KİPİG tarafından yönetilir.[64] Radyo personeli Aydın Olgun bu konuda "…Radyonun yayın işleri, haber ve yorumlar, müzik programları TRT tarafından, yayınla ilgili teknik iletişim PTT tarafından, istihbarat ve işlenilmesi gereken konular da askeri kesim tarafından düzenlenip hazırlanıyordu..." [65] der. Anamur'daki nizamiyesinde "ASMİ" ifadesi bulunan radyonun adadaki iletişim adresi ise "Posta Kutusu 584, Lefkoşa" şeklindedir[66] ve radyo 28 Haziran 1978 tarihine kadar yayın hayatına devam etmiştir. Özellikle Anamur'da kurulan radyo istasyonunun teknik altyapısı, idari faaliyetleri ve KİPİG çerçevesinde işbirliğini sağlamak üzere yoğun girişimlerde bulunan ve mesai harcayan kişi ise Ankara'daki Kıbrıs Büyükelçiliği nezdinde 7 yıl süreyle maslahatgüzarlık görevinde bulunan Vedat Çelik olur.[67] Diğer bütün radyolar gibi korsan yayın yapan, Rumların nereden yayın yaptığını bulmak için büyük çabalar sarf ettiği ve özellikle İngilizce ve Rumca yaptığı yayınlarla kamuoyu oluşturan ve Rumlarla İngilizlerin de adada neler olup bittiği konusunda bilgi sahibi olmasını sağlayan radyo ayrıca moral seviyesini yükseltirken Rumların direncini de kırmayı başarır.

A Servisi'nde kendisine görev verilen Necdet Onur ise bu konuda "… KİPİG tarafından Büyükelçi Şadi Kavur'un başkanlığında oluşturulan radyo onun sorumluluğundaydı. KİPİG de Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığına bağlı bir kuruluş olarak gerekli ödeneklerini oradan alıyordu. İşin ilginç yanı bu yorum yapanların hiçbirisi para almazdı. Fakat biz üç gazeteci (Turgut Özakman, Gültekin Orkut ve Yılmaz Hiçyılmaz) profesyoneller olarak para alırdık. Diğer yazarlar para almazlardı. Biz muhatap olarak Ankara Radyosu'nu görüyorduk ama Ankara Radyosu onu nereden alıyordu, kimden alıyordu bilmiyorum. Hatta Anamur'da çalışan Kıbrıslıların da muhatabı Ankara Radyosu Müdürlüğü idi…"[68] der. Genelkurmay Başkanlığı Seferberlik Tetkik

---

[62] Rauf R. Denktaş, **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, Boğaziçi Yay., Ocak 1997, İstanbul, s. 30.

[63] Fazıl Küçük'ten aktaran **Halkın Sesi**, 22 Kasım 1964.

[64] Aydın Olgun, "Kıbrıs'ın Sesi Radyosu", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, S 46, Ekim 2001, Lefkoşa, s.27.

[65] Aydın Olgun, agm., s. s.27.

[66] Eski TMT mensubu Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[67] Aslan Mengüç, **Anılarda Erenköy; Bir Direnişin Anılarla Romanı**, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara, Temmuz 2005, s. 94-95.

[68] http://www.tarihibakis.com/ataturkun-kibris-direktifi/

Kurulu ve KİPİG adına kampın komuta görevini de sırasıyla Yarbay Kemal Şaşmazel, Rıdvan Yüzçelik ve Hatay Kortun üstleneceklerdir.

Adada faaliyete geçen bir başka radyo istasyonu ise Lefke Sancak Radyosu'dur ve 7 Ocak 1964 tarihinden itibaren kısa dalga 41.82 metre üzerinden 1.750 kilosaykıl güçle yayın yapar. Bu radyonun teknik altyapısı ise Cengiz Topel Sanat Okulu'nda görev yapan Şakir Yücel ile Nazif isimli iki öğretmen tarafından hazırlanmıştır. Okulun odalarından birisi stüdyo olarak kullanırken hemen 100 metre mesafedeki bir başka bina da bu iş için tahsis edilmiştir. Bölgede yaşayan Kıbrıslı Türklerin moralini yüksek tutmak amacıyla hazırlanan programlarda şiirler, marşlar yanında Türk Cemaat Meclisi ve TMT tarafından gönderilen ve yayımlanması istenen haberler, Kıbrıs sorunu konusunda yaşanan gelişmeler de ön plana çıkartılır. Bu radyoda özellikle 1963 şehitlerinin anısına piyanist ve müzik öğretmeni Arman Ratip'in annesi Jale Deniz de her şehit için birer ağıt okur.[69] Kuruluş sürecinde Feriha Çürükoğlu'nun da destek verdiği, ayrıca yayınların sorumluluğunu da üstlendiği, 14 Ocak 1964 tarihinden itibaren hizmete giren ve Baf'ta yayın yapmakta olan Gazi Baf'ın Sesi Radyosu da[70] yayınlarına 20 Temmuz 1974'e kadar devam eder.[71] Bayrak Radyosu'nun Lefkoşa'da ilk deneme yayınına başlamasının ardından Gazi Baf Radyosu da devreye girer[72] ve Feriha Çürükoğlu da hem kuruluş hem de yayın sürecinde Hüseyin Irkad'la birlikte radyoya büyük hizmetlerde bulunur.[73] Gazi Baf Radyosu'nda görev yapanlar arasında Hülya Salih, Pervin Cemal, Nurten Ulubatlı, Seniha Arif, Gülay Çelik ve Şansel Faik de bulunmaktadır.

Adada Bayrak Radyosu sonrasında en uzun süreli yayın yapan radyo ise Mağusa'da 10 Şubat 1964 günü faaliyete geçen Canbulat Radyosu'dur.[74] 1964 Şubat ayından itibaren TMT Mağusa Sancağı'nın destek ve onayı sonrasında Kemal Pehlivan ile elektrik teknisyeni Halil Asilkan eski Türkgücü binasının avlusuna radyo vericisini kurarak yayına başlarlar. 12 ayrı radyo frekansını dinlemek üzere hazırlanan antenler bölgedeki bir caminin çatısına yerleştirilirken verici 6 ay gibi kısa bir sürede hem kısa hem de orta dalgadan

[69] **Halkın Sesi**, 14 Mart 1964.

[70] Hakan Çakmak, "Feriha Coşkun Çürükoğlu", **Passatempo**, Şubat 2014, S 34, s. 19-22.

[71] Murad Hüsnü Özad, **Baf ve Mücadele Yılları**, AHA Yay., İstanbul, Temmuz 2002, s. 117.

[72] Aysel Süleyman ile 1 Mart 2016 tarihinde Melbourne/Avustralya'da yapılan görüşme.

[73] Ulus Irkad, "Müzik Öğretmenim Fikret Özgün", (Editör Prof. Dr. Naciye Doratlı), **VII. İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazi Mağusa, KKTC, s. 43-47.

[74] **Yeni Volkan**, 6 Eylül 2010.

yayın yapmaya başlar.[75] Radyonun etki alanı daha sonra 5 mile kadar çıkarken daha sonra ada dışına kadar genişleyecektir.[76] Burada 24 saat boyunca yabancı radyo kanallarının dinlemesi sonrasında haber ve yorumlar banda alınmakta ve Selçuk Veli, Ünal Sümer, Hüseyin Hes[77] gibi yabancı dil bilen personel vasıtasıyla da hemen tercümeler yapılmaktadır.

7 Mart 1964 günü açılan bir başka radyo istasyonu ise 20 Temmuz 1974 gününe kadar yayın yapan Larnaka Doğan'ın Sesi Radyosu'dur.[78] Larnaka'da yayın hayatına başlayan bu radyonun yayınları 1967 öncesinde Bahire isimli bir Kıbrıslı kadının okuduğu haberlerle devam ederken 1967–1974 sürecindeki yayınları ise Ülkü Sarıkamış ve Süheyla Başaran tarafından yürütülmüştür.[79] Sadi Osman tarafından kurulan ve Sacit Nereli'nin ilk müdürlüğünü yaptığı bu radyo istasyonu için bir evin arkasındaki ahır tadil edilmiş ve burası 1974 yılına kadar radyo istasyonu olarak kullanılmıştır. Radyonun yönetim kurulu ise Mehmet Salih ve Süleyman Ahmet Camgöz'ün yanında Hasan O. Genç ve Sadi Osman'dan oluşmaktadır. Bu arada Hasan O. Genç ve Süleyman Ahmet Camgöz radyo yayını yaptıklarından kuşkulanan Rumlar tarafından önce kaçırılmışlar, ardından tutuklanmışlardır; ancak Rumlar bütün aramalarına rağmen yeterli delile ulaşamayınca her ikisini de serbest bırakmak zorunda kalmışlardır.[80] Larnaka ve civar köylerinde dinlenebilen bu radyonun yayınları da Bayrak Radyosu gibi Türkçe, İngilizce ve Rumca haberlerle desteklenmiştir.

Bayrak Radyosu'nun hemen ardından açılan ikinci radyo istasyonu ise Sancaktar Eftal Akça ve Serdar Ziya Rızkı'nın girişimleriyle 30 Aralık 1963 tarihinde hizmete giren Limasol Sancak Radyosu olur.[81] Bu radyonun en büyük avantajı ise İngiliz askeri özerk üsler bölgesine yakın olmasıdır. Bu sayede gerek üslerde görev yapan Türkler vasıtasıyla ve gerekse bu üslerde atıl vaziyette bulunan çeşitli hurda malzemelerin temin edilmesiyle ihtiyaçların bir kısmı karşılanmaya çalışılır. Radyoda görev yapanların tamamı ise hemen bütün radyolarda olduğu üzere amatör gönüllülerden oluşmaktadır.[82] Adanın farklı noktalarında ve Anamur'da yeni radyo istasyonlarının açılmasının ardından

---

[75] İsmet Kotak, **Şu Bizim Kıbrıs-I Unutulan Tarihi Gerçekler**, Ajans Yay., Ocak 2012, Lefkoşa, s.XVIII.

[76] **Yeni Volkan**, 6 Eylül 2010.

[77] Hüseyin Hes'in oğlu Adnan Ertay'la 11 Ekim 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[78] Ülkü Sarıkamış ile 8 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[79] Süheyla Başaran ile 15 Mart 2017 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

[80] Ülkü Sarıkamış ile 8 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[81] Ulus Irkad, agm., s. 43-47.

[82] Limasol göçmeni Konce Mehmet ile 14 Şubat 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

teknik imkânlar zorlanmak suretiyle ortak yayınlar yapılmasına da gayret edilir. Bu ortak yayınlar o kadar zor ve kısıtlı imkânlarla yapılmaktadır ki zaman zaman Bayrak Radyosu'nun yayını radyodan verilirken hemen önüne konulan bir alıcı veya mikrofon vasıtasıyla o diğer radyo yayınına aktarılmakta ve dinleyiciler bütün radyoların aynı yayını yaptığı düşüncesine kapılmaktadırlar. 1968 yılından itibaren Bayrak Radyosu ve TRT'den sağlanan imkânlar ve çeşitli programlar sayesinde radyoda artık özellikle Ramazan ve Kurban Bayramı gibi dini günlerde farklı programlar yapılmaya başlanır.[83]

d) Hasta, yaralı, yaşlı ve düşkünlere yönelik yardımlar ve KİPİG

24 Aralık 1963 gecesi Kumsal bölgesinde silahlı Rumların saldırıları sonrasında ağır yaralanan ve 27 Aralık 1963 günü Türk Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklarla Ankara'ya getirilen ve tedavileri tamamlanmasına rağmen çeşitli sebeplerle Kıbrıs'a dönemeyenler arasında Kemal Hıfzı, Nemci Süleyman, Ayşe Halil, Növber Ali, Işıl İbrahim, Hasan Yusuf, Necati Ahmet, Ayşe Cahit, Jale Elen ve Ulviye isimli kadın da bulunmaktadır. Bu listeye göre Hasan Yusuf Mersin'e gitmiş ve orada Günaydın Oteli'nde masrafları Kızılay tarafından karşılanmak şartıyla misafir edilmektedir. Ayrıca Ayşe Halil, Növber Ali ve kızı Işıl İbrahim'le ilgili olarak ise "Bir evde misafir kalıyorlar ve (Kıbrıs'a) gitmek istemiyorlar."[84] notu düşülmüştür. Bu durum yaşadıkları ağır saldırı sonrasında ortaya çıkan travmaya bağlı olarak bu insanların o anı bir daha hatırlamak istememeleri ve aynı acıyı bir daha yaşamaya dayanamayacakları endişesiyle adaya dönmek istemedikleri şeklinde yorumlanabilir. Tedavisi Türkiye şartlarında mümkün olmayan pek çok hasta ve yaralı da Londra ve Edinburg'daki hastanelere gönderilirler. Ayşe Halil, Növber Ali ve kızı Işıl İbrahim daha sonra tedavilerinin tamamlanması amacıyla Londra'ya da gönderileceklerdir.[85] İlk yaralı kafilesinde bulunan Yılmaz Mehmet, Vural Cevdet, Mustafa Ahmet, Cemal İbrahim, Enver Ferhat, Mehmet Şükrü, Burhan Garip, Erdem Esenyel, Hasan Mustafa, İbrahim Mustafa, Yusuf Salih, Salahi Salih, Nevzat Molla Mehmet ve Çetin Salih'ten oluşan yaralı kafilesi ise Rumların bütün engellemelerine rağmen 29 Ocak 1964 günü Kıbrıs'a döner.

1967 Mart ayında Türkiye'ye getirilenler arasında 21 Aralık 1963 döneminde Kaymaklı çarpışmalarında hayatını kaybeden Beden Eğitimi öğretmeni Hüseyin Ruso'nun kanser tedavisi görmesi gereken ve daha önce

---

[83] Engin Naşit, **Nişan Yüzüğü; Limasol Direnişi**, Lefkoşa, Okman Printing, s.230-232.

[84] **KGMA**. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

[85] TKD Genel Müdürü M. Akın imzasıyla KYK'ne gönderilen 3 Haziran 1964 tarih ve 2.203 (211) sayılı yazı. **KGMA**. K. 4634, D.1964–65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

Kızılay tarafından 3 defa daha Ankara'ya getirilip Ahmet Antiçer Kanser Hastanesi'nde tedavi gören annesi Zehra Ahmet Ruso da bulunmaktadır.[86] 1968 Haziran-Eylül döneminde adadan getirtilerek hastaneye yatırılan, ayakta tedavi gören ve aylık bağlanan Kıbrıs Türklerinin sayısı ise Haziran ayında 54, Temmuz ayında 46, Ağustos ayında 45 ve Eylül ayında 43 olmak üzere 188'dir. 27 Aralık 1963 tarihinden başlamak üzere Türk Hava Kuvvetleri uçakları, Mağusa limanına yanaşan Türkiye bandıralı gemiler ya da farklı havayolu şirketlerine bağlı özel uçaklarla çatışmalarda yaralanan ve adada tedavi imkanı bulamayan Kıbrıslı Türkler, mücahitlerle birlikte çeşitli hastalıklardan mustarip olan yüzlerce Kıbrıslı Türk ağırlıklı olarak Ankara ve İstanbul'daki hastanelere getirilerek tedavilerine burada devam edilir.

e) Posta haberleşmesine yönelik yardımlar ve KİPİG

Bu dönem fiili olarak Kıbrıs Türklerinin modern dünyadan tecrit edildikleri bir dönemdir ve 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar geçen süre ambargo, kısıtlama ve tecridin en yoğun yaşandığı ve hissedildiği dönem olarak ortaya çıkar. 21 Aralık 1963 sonrasında en doğal insan haklarından birisi olan haberleşme hürriyetinin Rumlar tarafından kısıtlanmasının ardından devreye yine KİPİG girer ve gerek Kıbrıs Türklerinin ada dışına gönderecekleri mektupları gerekse Kıbrıs'a özellikle Türkiye'den gönderilecek mektupları ulaştırmak için yeni stratejiler geliştirilir. Bu faaliyetler farklılıklar göstermekle beraber şu şekilde uygulanır;[87]

1- Pulsuz olarak Lefkoşa'daki Kızılay Hastanesi'ne ya da askeri yetkililere teslim edilen mektuplar kayıt altına alınıp torbalara konduktan sonra adaya yardım malzemeleri getiren Türk uçakları vasıtasıyla Ankara'ya gönderilir. Ankara/Yenişehir Postanesi'nde sadece Kıbrıs'tan gelen bu mektuplar için hizmete sokulan bölümde bu mektupların zarflarına o günkü posta ücreti karşılığı olan 50 veya 60 kuruşluk pullar yapıştırılır. Daha sonra zarfların üzerine kırmızı mürekkep ile "Türkiye Kızılay Derneği (TKD) Genel Merkezi" kaşe damgası vurulur ve bu mektuplar sanki yurtiçinden gönderilmiş gibi Ankara/Yenişehir damgası ile damgalanarak alıcısına ulaştırılır.

2- Türkiye'ye getirilen mektupların üzerine "Türkiye Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi", "Kızılay Genel Merkezi Kıbrıs Postaları Eliyle" yazılmakta, kırmızı mürekkep ile "Türkiye Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi" kaşesi vurulmakta, pulsuz olarak Türkiye'de Kızılay Genel Merkezi'ne ulaştırılan

[86] KİPİG Başkan Yardımcısı Tahir Şentürk imzasıyla 11 Mart 1967 tarihinde gönderilen 101 (9476) sayılı yazı. **KGMA**. K–4649, 1964–1965/9–4 Kızılay Raporları Dosyası.

[87] Bu araştırma çerçevesinde burada sözü edilen bütün materyal araştırmacının özel arşivindedir.

mektuplar üzerine bazen pul yapıştırılmamakta, sadece "Türkiye Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi" veya "TKD Genel Merkezi" kaşesi vurulur.

3- Kızılay Genel Merkezi'ne teslim edilen mektuplar herhangi bir damga vurulmadan alıcısına ulaştırılmaktadır. Bütün bu mektupların Kıbrıs'ta toplanma noktası Kızılay Kan Bankası, Kızılay Hastanesi, Lefkoşa Büyükelçiliği, TMT karargahı, Türkiye'de ise Ankara/Yenişehir postanesidir. Rumların baskı, ambargo ve kısıtlamalarına bağlı olarak Kıbrıs Türklerinin posta haberleşmesi için bulmaya çalıştıkları alternatif yollar arasında zaman içinde çok daha farklı yollar da bulunacaktır.[88]

Öte yandan Türkiye'den Erenköy bölgesinde Rum ve Yunan kuşatması altında bulunan Kıbrıslı Türklere gönderilecek olan mektuplarla ilgili olarak KİPİG tarafından Ankara Bakanlıklar PTT Şubesi'nde özel bir posta kutusu devlet adına kiralanmıştır. Erenköy bölgesine sevk edilen askeri personelin aileleri ya da yakınları tarafından bu personele gönderilen bütün mektuplarda "Posta Kutusu 82, Bakanlıklar/Ankara" adresi kullanılmaktadır. Bu posta kodu ve alıcısı yazılan mektuplar önce KİPİG görevlileri tarafından haftalık olarak teslim alınmakta, daha sonra resmi araçlarla Antalya ya da Anamur'a sevk edilmekte ve buradan da askeri gemilerle Erenköy bölgesine getirilmektedir. Bu şekilde gönderilen bir askeri mektup halen bu araştırmacının özel arşivinde bulunmaktadır.

1964 yılının Ağustos ayı ile 1966 yılının Ocak ayları arasında üç tarafı Rum kuşatması altındaki Erenköy'de bulunan Türkler Lefkoşa'da bulunan Genel Komutanlık ile görüşebilmek, Rum kuşatması ve BM Barış Gücü'ne bağlı olarak çalışan İngiliz askerlerinin sansür ve kontrollerinden kurtulabilmek için dâhiyane bir plan hazırlanır. Bunun için KİPİG, Genel Komutanlık ve TMT Bayraktarlığı tarafından özel bir damga uygulaması yapılır "Lefkoşa/Kıbrıs" ibaresinin yanında iç içe iki dairenin ortasında "H/M" ibaresi bulunan damgalarla askeri mektuplar damgalanır. Bu damgaların yanında hemen bütün mektuplara ayrıca bir de numara verilir. Rum kuşatması altında ve BM gözetimindeki Erenköy'e Lefkoşa'dan gönderilecek askeri mektuplar bu

[88] Öte yandan Kıbrıs'a gönderilen mektupları muhafaza eden posta çantaları Mersin'den yiyecek ve yardım malzemesi taşıyan Kızılay gemileriyle yollanmakta olmasına rağmen daha sonra bu posta gönderilerinin Lefkoşa'nın Türk kesimindeki posta merkezine teslim edilmeyerek geri getirildiği ve son olarak da Kızılay Genel Merkezi tarafından bu hususta verilmiş talimat bulunmadığı gerekçe gösterilerek Kızılay tarafından Kıbrıs'a götürülecek mektupların Mersin Kızılay şubesi tarafından da kabul edilmediği ortaya çıkar. Bu noktada devreye Dışişleri KİPİG ve Ulaştırma Bakanlığı girer ve alınan müsaadenin ardından 12 Mart 1964 tarihinden beri bekletilmekte olan ve sayıları 140 civarında olan posta çantalarının Kızılay vapurlarıyla Kıbrıs'a götürülmesi tekrar yoluna girer. PTT İşletme Genel Müdürlüğü tarafından Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 27 Eylül 1965 tarih ve 12981 (32958) sayılı yazı. **KGMA**. K–4643,1965–1966/9–4 Kıbrıs Umumi 1–4. Bölüm Dosyası.

zarfların üzerine vurulan "H/M" damgaları sayesinde kolayca Rum ablukasını aşar. "Hizmete Mahsustur." anlamına gelen "H/M" ifadesinin "Her Majesties" veya "His Majesties" manasıyla İngiltere'ye ait resmi bir mektup olduğunu düşünen İngiliz Barış Gücü askerleri bu mektupları Rumlara teslim etmeden doğrudan Erenköy'deki Türklere verir.

Aynı şekilde Erenköy'deki askeri personel tarafından özellikle Lefkoşa'ya ve çok nadir de olsa Türkiye'ye gönderilen mektuplar da köyün İngilizce ismi olan KOKKINA'nın bulunduğu resmi "KOKKINA Rural Service-Köy Postası" mühründeki "I" harfinin silinmesi sonucu ortaya çıkan "KOKKNA" damgasıyla damgalanarak Barış Gücü askerlerine teslim edilir. İngiliz idaresi dönemine ait damgayı gören Barış Gücü yetkilileri de kendi resmi mühürlerini taşıyan bu mektupları daha önce köyde yaşayan İngiliz vatandaşlarına ait olabilir düşüncesiyle Rumlara teslim etmeden doğrudan Lefkoşa'nın Türk kesimine getirirler. Buradan da söz konusu mektuplar genel Komutanlık veya Emniyet Müdürlüğü'ne aktarılır.

f) Hastane, sağlık ocağı, kan bankası gibi faaliyetler

26 Ocak 1964 itibarıyla Türkiye'den 100 yataklı ve 20 personeli bulunan bir sahra hastanesi gönderilir. Hemen ardından adaya KİPİG tarafından "3 numaralı seyyar hastane" de Rumların bütün engellemelerine rağmen sevk edilecektir. Bu dönemde 500 kapasiteli Kızılay İlk Yardım Hastanesi halen Lefkoşa'da TC Lefkoşa Büyükelçiliği'nin bulunduğu yerde (eski mezarlık alanı) geçici çadırlarda hizmet vermeye başlar. Daha sonra da hemen bitişiğinde Kız Enstitüsü'nün kapısı ve penceresi olmayan inşa halindeki binasına taşınır. 24 Aralık 1963–12 Ocak 1964 döneminde 5 parti halinde ilaç, cerrahi malzeme, tıbbi donanım, çadır ve battaniye, yiyecek için KİPİG tarafından toplam 1.382.006 lira harcama yapılırken, ayrıca 510 şişe kan ve kan verme donanımı gönderilir ve Rum Genel Hastanesi'nde bulunan 50 yaralı ve hasta da buraya nakledilir. Hastanenin kurulduğu dönem içinde Türkiye tarafından karşılanan masrafları cerrahi aletler (48.318.23 lira), ilaçlar (151.726.82 lira), ilk yardım malzemesi (20.660 lira), kan şişesi ve takım (26.243.50 lira), röntgen filmi (7.186.50 lira), mutfak gereçleri (5.406 lira), işletme masrafları (316.918.88 lira) olmak üzere toplam 576.460.58 liradır. 1964 yılı sonunda hastanenin güvenlik kaygılarıyla Girne Boğaz bölgesine nakledilmesi konusunda Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi (KTCM) Savunma Üyesi (Bakanı) Osman Örek tarafından KİPİG'e yapılan müracaat ise bölgenin güvenli olduğu ve BM barış Gücü sorumluluk alanında da olduğu gerekçesiyle kabul görmez.

Takip eden günlerde Lefkoşa sur içi bölgesinde eski tütün fabrikasının düzenlenmesiyle de Lefkoşa Türk Genel Hastanesi ortaya çıkar. Bu arada Mart

1964 itibarıyla Hatay İl Jandarma Alay Komutanlığı tarafından Kıbrıs'a gönderilmek üzere 1.150 ünite kan bağışlanır. Gelen sağlık ekiplerinin adanın her yerine dağılması ve Kasım 1967 sonrasında silahlı Rum saldırılarının nispeten azalmasıyla birlikte sağlık hizmetleri de imkanlar ölçüsünde her yerde verilmeye çalışılır. Lefkoşa'da Kızılay Kan Merkezi de açılırken 1968 Ağustos ayı itibarıyla Kıbrıs Türk Genel Hastanesi'nde 1 kadın doğum, 1 dâhiliye, 1 pratisyen hekim, 1 çocuk, 1 röntgen ve 1 zührevi hastalıklar doktoru, ayrıca Girne Boğaz İlk Yardım Hastanesi'nde görev yapan da dâhil olmak üzere acil kısmında toplam 7 pratisyen hekim, Mağusa Hastanesi'nde 1 kadın doğum, 1 cerrah ve 1 tanesi Vadili'de görev yapan 2 pratisyen hekim, Limasol Hastanesi'nde 1 KBB, 1 pratisyen hekim, Larnaka Hastanesi'nde 1 pratisyen hekim, Baf Hastanesi'nde biri Poli için olmak üzere 2 pratisyen hekim ve Lefke Hastanesi'nde 1 pratisyen hekim bulunmaktadır. 1964–1973 arasında Kıbrıs Türk Genel Hastanesi'nde toplam 2.674 ameliyat gerçekleştirilmiştir. 15 Mayıs 1974'den itibaren adadaki bütün bu sağlık faaliyetlerinin Kıbrıs Türk Yönetimi Ankara Temsilciliği tarafından yürütüleceği belirtilir. 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı KİPİG'in görevlendirdiği 48. Grup sağlık ekibi karşılarken 49. sağlık ekibi ise Barış Harekâtı sonrasında 15 Ekim 1975 tarihinde göreve başlar.

g) Sanatsal ve kültürel faaliyetler

TMT Bayraktarı olarak adada göreve başlamadan önce de uzun soluklu istihbarat çalışmaları yapan Kenan Çoygun Seferberlik Tetkik Kurulu ve KİPİG işbirliği ve direktifleri doğrultusunda elektrik ve su yanında sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın da devam ettirilmesi yönünde ciddi adımlar atmış, rehabilitasyon uygulamalarıyla şehit aileleri ve çocukları yanında fakir ailelere, evsizlere yardım eli uzatmış, çadır kentlerde yaşayanlara prefabrik evler yapılması için düğmeye basmış, anavatan-yavru vatan birlikteliğini göstermek amacıyla Türkiye'den Yıldız Kenter ve Müşfik Kenter'den Haldun Dormen'e Türkan Şoray'dan Ediz Hun, Tarık Akan ve Cüneyt Arkın'a kadar çeşitli tiyatro sanatçıları ve artistleri adaya getirmiştir. Bu sanatçıların adaya gelişleri daha sonraki süreçte de çeşitli şekillerde devam etmiştir. Örneğin 1970 Ekim ayında Erol Büyükburç konseri, 1971 Mart ayında Cem Karaca ve Moğollar konseri, 1971 Ekim ayında Barış Manço konseri, ayrıca Muhiddin Paydaş ve Lordlar Orkestrası eşliğinde Asu Maralman, Esin Engin ve Edip Akbayram konseri, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı öncesi Kıbrıs'ta çekilen Esir Hayat filmi ve Ömer Lütfi Akad yönetmenliğinde adaya gelen Tarık Akan ve Perihan Savaş, Kıbrıs Türk Gazeteciler Cemiyeti tarafından "Yılın Sanatçısı" seçilen Türkan Şoray ve

Ediz Hun da 6 Mayıs 1974 tarihinde adaya gelirken Dr. Fazıl Küçük'ün kardeşi Ali Küçük'ün 8 Mayıs 1974 tarihinde vefatının ardından adaya gelen ve baş sağlığı dileğinde bulunanlar arasında Türkan Şoray, Rüçhan Adlı, Ediz Hun ve Berna Hun ile Erkan Yolaç da bulunmaktadır. [89] Bu süreçte Devlet Tiyatroları, Olgunlaşma Enstitüsü, ayrıca Suna Kan gibi devlet sanatçıları da aynı strateji çerçevesinde adaya gelirler. 1960'lı yılların sonlarında ve 1970'li yıllarda Kıbrıs Türk'üne moral vermek için Türkiye'den sanatçılar, sihirbazlar ve cambazlar gelmeye devam eder. Örneğin Cadı Kazanı isimli tiyatro oyunu Papatya Sineması'nda sahnelenirken Cahit Irgat ve Yıldız Kenter sahnededir. Ayrıca Beyaz Kelebekler, Edip Akbayram, Berkant, Cem Karaca, Dursun Salkım, Funda Postacı, Nesrin Sipahi, Erkin Koray, Ekrem Bora, Türkan Şoray, Ediz Hun adaya gelenler arasındadır.

Ayrıca toplumun moral-motivasyon bağlamında güçlü kılınması için kültürel faaliyetlere de hız verilir ve örneğin Mağusa Sancağı tarafından Altan Harmani, Ersen Akbay, Arif Gürbüz, Nihat Suyolcu, Arif İzmirlioğlu gibi TMT mensuplarından bir caz orkestrası teşkil edilir. Hemen arkasından Sancaktarın emriyle Dr. Özkan Hıfsı, Diş Hekimi Ramiz Gökçe, İsmet Kotak, Hasan İskeleli, Eşref Çetinel, Hüseyin Akil aracılığıyla Mağusa Sanatseverler Derneği kurulur ve dernek müzik, tiyatro, folklor yanında resim, el sanatları, dikiş nakış gibi konularda sosyal dinamikleri hayatta tutmaya çalışır. Bütün bu sosyal ve sanatsal faaliyetlerin yürütülebilmesi için Buğday Camii veya Sina Paşa Camii olarak bilinen St. John Venedik kilisesi restore edilerek sanat evi haline getirilir. Derneğin sanat ve kültür faaliyetleri sadece Mağusa ile sınırlı kalmaz civar kasaba ve köylerde de imkânlar ölçüsünde oyunlar, müsamereler, sergiler ve oyunlar sahnelenir.[90] Bütün bu faaliyetleri organize eden ve Kıbrıs'ta hayatı normalleştirme gayreti içerisinde rehabilitasyon faaliyetlerine de hız veren ve tam anlamıyla psikolojik harp yürüten ise KİPİG ve bağlı birimleri olacaktır.

h) Türkiye'de bulunan Kıbrıslı Türklere ve öğrencilere yönelik yardımlar

Bu arada maddi yardımların tek elden ve KİPİG denetiminde yapılabilmesi amacıyla Türk Cemaat Meclisi Başkanlığı tarafından ayrıca KTKD'ye de daha önce 24 Eylül 1965 tarihinde gönderilen bir karara bağlı olarak Mayıs 1966 tarihinde yeni bir yazı gönderilerek özellikle Türkiye'de

[89] Turgut Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs**, Boğaziçi Yay., İstanbul, Haziran 1998, s. 29.

[90] Eşref Çetinel'den aktaran Havadis, 4 Şubat 2018.

eğitimde olan ve adaya dönemeyen Kıbrıslı Türk öğrencilere yapılacak maddi yardımlar konusunda yardımların tek elden verilmesi, öğrenci listelerinin düzgün tanzim edilmesi, öğrencilere sahip çıkılması gibi önemli hususlar bir kere daha hatırlatılır.[91]

Ağustos 1964 döneminde Kıbrıs hadiseleriyle ilgili olarak Türkiye'de hassas gelişmelerin ortaya çıkması, Kıbrıslı Türk öğrencilerin olayları protesto etmek amacıyla gösteri, yürüyüş ve mitingler düzenlemeye kalkışmaları da rahatsızlık yaratır. KİPİG Başkanlığı'na müracaat eden Celal Ahmet de devletten yardım isteyen Kıbrıs Türkleri arasındadır ve o da müracaatında durumunu "Ben Lefkoşa Türk Yapı Enstitüsü öğrencilerinden olup vatani görevimi yaptığım bir esnada Rumlar tarafından yakalandım. Kıbrıs merkezi cezaevinde 7 ay siyasi tutuklu olarak kaldım. Benimle birlikte bulunan arkadaşları ve beni Kıbrıs'tan sürgün olarak Giresun vapuru ile Erenköy mücahitleri arasında Türkiye'ye gönderildik. İçimizde bazı arkadaşların ısrarı ile bizleri İngiltere'ye göndermek için gerekli işlemin yapılmasına başlandı. Ben İngiltere'ye gidersem tahsilime devam edemeyeceğim. İlgili makamlara beni Türkiye'de tahsilime devam edebilmem için bana yardım yapılmasını bildirdim. KTKD bana yüksek tahsil talebesi olmadığım için kayıtlı bulunduğum okula yatılı olarak yerleştirebileceğini söyledi. Hapishane zindanlarında bulunduğum müddet zarfında elbiselerim işe yaramaz bir hale geldi. Üzerime elbise ve tahsilime devam edebilmem için kurulunuz tarafından bana yardım edilmesini rica ederim."[92] sözleriyle açıklar. KİPİG tarafından söz konusu bu kişiye giyim eşyası teminiyle bir miktar nakdi yardım yapılmasını istenirken o tarihe kadar gerek nakdi gerekse ayni yardım yapılan veya uçak biletleri alınarak Kıbrıs'a gönderilen Kıbrıs Türklerinin listesi KİPİG'e gönderilir ve bu kişiye de müracaatında 50 lira verilmesi kararlaştırılır. 21 Aralık 1963 sonrasında Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine yardım bağlamında daha aktif bir rol almasıyla birlikte Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Kıbrıs İşleri Planlama ve İcra Grubu (KİPİG), hemen bütün resmi yazışmalarda "İlgili" olarak geçen TMT Bayraktarlığı, Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği ve Türkiye'de başta Kızılay Genel Müdürlüğü arasındaki yazışmaların, işbirliğinin ve Kıbrıs Türklerine yardım faaliyetlerinin bir koordinasyon ve dayanışma çerçevesinde yapılmış olduğudur;[93]

---

[91] **KGMA**. K–4646, 1966/9–4 Kıbrıs'a Yardım Dosyası.

[92] Celal Ahmet rafından KİPİG'e gönderilen yazı ve KİPİG tarafından 4 Mart 1966 tarihinde Kızılay Genel Başkanlığına yazılan 117 (8.604/290) sayılı yazı. **KGMA**. K–4634, 1964–1965/9–4/ Kıbrıs Yaralı 2 Dosyası.

[93] **KGMA**. İstanbul Valisi Niyazi Akı imzasıyla 10 Ağustos 1964 tarih ve 2176 sayı ile Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen resmi yazı.

"Kıbrıslı talebelerin yatma ye iaşelerine ait işler Kızılay Genel Merkezi'nce düzenlenmişti. Bu yolda vilayetimiz şimdiye kadar çeşitli teşebbüslerde bulunmuş ve bütün bu teşebbüslere müspet karşılık vermiştir. Emniyet Müdürlüğü'nün ekli yazıları ve bu yazıya bağlı listede adları gösterilen öğrenciler halen sıkıntı içinde bulunmaktadırlar. Milletçe aziz varlığımız telâkki ettiğimiz Kıbrıs'a yapa geldiğimiz fedakârlıkları devam ettireceğimiz muhakkaktır. Her sıkıntılı bir zamanın gerçek yardımcısı Kızılay'ımızın yardımları desteğimiz olmakta ve gönüllerimizi şükranla doldurmaktadır. Her halde arızi bir hal olduğuna inanarak yüksek tahsilde bulunan Kıbrıslı öğrencilerin istedikleri yardımın yapılmasına delâletlerinizi arz ve rica ederim."

Aralık 1963 sonrasında da üniversite öğrencisi Kıbrıs Türkleri için yardım talepleri gelmeye devam eder;[94]

"…İlgi: 24 Temmuz 964 günü ve 20477 No.lu yazınız. Derneğimizi talebi üzerine Temmuz 1964 ayında 394 öğrenciye 150 şer liradan yardım yapılmak üzere karar verilmiş bulunan 59.100 liraya çok teşekkür ederiz. Ağustos 1964 ayında Türkiye'de yardıma muhtaç bulunan öğrenci sayısı şöyledir: İstanbul'da 104, Ankara'da 150, Adana'da 4, Antalya'da 4, Bursa'da 1 ve 263 toplam. 263 öğrenci için ayda 150 şer liradan 39.450 liranın Derneğimizin 4384 İş Bankası Merkez Müdürlüğü hesabına ödenmesine müsaade buyrulmasını diler, bu vesile ile minnet ve şükranlarımızın kabul buyrulmasını arz ederiz. Saygılarımızla."

KTKD özellikle Türkiye'de üniversite eğitimlerine devam eden Kıbrıs Türk öğrenciler için bu dönemde de yardım talep etmeye devam edecektir;[95]

"Bugüne kadar tespit edebildiğimiz Kıbrıslı muhtaç öğrencilerin Kasım ayında yardıma ihtiyaç duyanların sayısı aşağıya çıkarılmıştır. Yeni gelenlerin daha önceki rakamı artırdığı müşahede edilecektir. Bunlardan ancak yardıma muhtaç olanlar listeye alınmıştır; İstanbul:187, Ankara:232, Adana:4, Antalya:4, Bursa:1, Toplam: 428. Her öğrenciye 150 liradan olmak üzere 428x150=64.200 liranın İş Bankası Merkez Müdürlüğündeki 4384 No.lu hesabımıza yatırılması için gereken kararın alınarak Başkanlığımıza bildirilmesini rica eder, şimdiye kadar yapmak

[94] **KGMA**. KTKD tarafından Halil Fikret Alasya imzasıyla Ankara İli Kıbrıslı Kardeşlerimize Yardım Komitesi Başkanlığına gönderilen 31 Temmuz 1964 tarihli ve 27225 sayılı yazı.

[95] **KGMA**. KTKD tarafından Halil Fikret Alasya imzasıyla Ankara İli Kıbrıslı Kardeşlerimize Yardım Komitesi Başkanlığına gönderilen 26 Ekim 1964 tarihli ve 36372/646 sayılı yazı.

lütfunda bulunduğunuz yardımlardan dolayı minnet ve şükranlarımızın kabulünü dileriz."

i) Nekahet dönemindeki Kıbrıslı Türklere yönelik otellerde yardım faaliyetleri[96]

Bu dönemde KİPİG tarafından Türkiye'ye getirilen ve özellikle Ankara'daki Ankara Hastanesi, Hacettepe Hastanesi başta olmak üzere çeşitli hastanelerde tedavi altına alınan yaralılar, hastalar ve yaşlıların nekahet dönemini geçirmek üzere Ankara'da Gül Palas Oteli, Modern Palas Oteli, Park Otel, Cihan Palas Oteli, Uzun Otel, Seyhan Oteli[97] ve Turist Otel başta olmak üzere bazı oteller devlet tarafından Kıbrıslı Türklere tahsis edilmiş durumdadır. Aynı şekilde Mersin'de Günaydın Otel de bu maksatla tahsis edilmiştir.[98] Bu kapsamda Türkiye'ye getirilen 8 mücahitten yapılan araştırma sonucu Enver Âdem, Ali Ziya Ertürk, Cevat Mehmet, Halil Mehmet ve Ergün Rahmi'nin fakir ve yardıma muhtaç oldukları öğrenildiğinden bu mücahitlerin tedavilerinin ücretsiz yapılması, hastaneye yatırılmaları durumunda da zaruri masraflarını karşılamak üzere ayda kişi başına 150 lira nakdi yardım yapılmasına, ayrıca ayakta tedavi görecek olanların da otel masraflarının karşılanarak 450 liralık bir yardımda bulunulmasına karar verilir.[99]

Söz konusu 5 mücahidin tamamı Ankara'da Turist Otel'de kalmaktadır. Öte yandan 1 Şubat–30 Nisan 1964 döneminde toplam 114 Kıbrıslı Türk'e hastane ve tedavileriyle verilen ücret, haftalık ve aylıklar da dâhil toplam 21.198.000 lira masraf yapılır. Aynı dönem içinde durumu kritik olan 18 Kıbrıs Türk'ü de uçakla adaya gönderilir. Aynı dönemde hastanede olmamakla beraber tedavileri uzun süren ve hastaneden çıkartılan 4 kişi Uzun Otel, 5 kişi de Seyhan Otel'de kalırlar. Söz konusu bu oteller daha önce Kızılay tarafından anlaşma yapılmış olan otellerdir ve Kıbrıs'tan gelen hasta yakınlarıyla ayakta tedavi gören veya hastanede işi bitip adaya dönmeyi bekleyenlerin kaldıkları otellerdir. Ancak daha sonra Uzun Otel müdürünün Rum bir kadın olmasının[100] otelde kalanlarda rahatsızlık yaratması, diğer otelin de imkânlarının özellikle bazı özel

---

[96] KİPİG tarafından Kızılay Derneği Genel Müdürlüğüne gönderilen 18 Ocak 1966 tarih ve 24 (3075/99) sayılı yazı ve ekleri. **KGMA**. K–4643. 1965–1966/9–4 Kıbrıs Umumi 1–4. Bölüm Dosyası.

[97] KYK tarafından Kızılay Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 25 Mart 1964 tarih ve 1.297 sayılı yazı. **KGMA**. K-4643, 1964/9-4 Kıbrıs Dış Bağış Dosyası.

[98] **KGMA**. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

[99] KİPİG Başkanlığı tarafından Kızılay Derneği Genel başkanlığına gönderilen 9 Ekim 1967 tarih ve 666 (33.877) sayılı yazı. **KGMA**. K-5111 (Z-2913), 1968-1969-1970/9-4 Kıbrıs Hastane Dosyası.

[100] KTCM Ankara Bürosu adına Ekrem Yeşilada tarafından KİPİG Müdürlüğüne gönderilen 22 Mayıs 1967 tarih ve 113/67 H sayılı yazı. **KGMA**. K-5111 (Z-2913), 1968-1969-1970/9-4 Kıbrıs Hastane Dosyası.

hastaların farklı saatlerde sıcak su temini ve asansör gibi ihtiyaçlarına cevap verememesi sebebiyle bu otellerde kalanlar Kıbrıs'tan gelen öğrencilerin de kaldıkları Turist Otel'e aktarılırlar. Burada adı geçen oteller ayrıca TMT tarafından da Türkiye'de eğitime gelen teşkilat mensuplarının kalması için ayarlanan güvenilir otellerdir.

Tedavi amacıyla Türkiye'ye getirilen ve parasız ve elbisesiz vaziyetteki Kıbrıslı Türklere tedavileri bittikten sonra Kıbrıs'a gidinceye kadar Gül Palas ve emsali otellerde yer ayırtılmakta ve 100 lira da harçlık verilmektedir; ancak daha sonraki süreçte hasta veya yaralı olmamasına rağmen Kızılay imkânlarından istifade ederek Türkiye'ye gelen, hastane imkânlarından faydalanıp otellerde kalan ve üzerine de kendilerine 100 lira harçlık verildiği tespit edilen kötü niyetli kişiler tespit edilmeye başlanır. Mart ayındaki son kafilede 13 tüberküloz hastası ve yaralı, 20 evsiz ve fakir yanında 9 varlıklı kimse olduğu bildirilir ve bu şekilde davranan 13 kişi tespit edilerek bunlar derhal gruptan çıkartılır.

j) Kıbrıslı Türklere yönelik maddi yardım toplama faaliyetleri ve Kıbrıs'a Yardım Pulu

1964 Ocak ayıyla birlikte Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türklerden de azami faydalanmayı hesaplayan KİPİG tarafından yardım kampanyalarında azami istifadeyi sağlamak gerekse muhtemel bir zamanda ihtiyaç duyulabileceği düşüncesiyle Ankara'da yaşayan ve Ankara'da çalışan Kıbrıs Türklerinin de isimleri belirlenir.[101] Buna göre Ankara TUSLOG ve JUSMMAT askeri karargâhlarında Fikret Vehbi, Cafer Karadoğan, Nazım Öner Bener, Emine Sait, Şefika Halil Akbay, Zühtü Reşat, Abdullah Mehmet, Ruhsan Salahi, Cevat Hamit, Cemaliye Atakan, Aygün İnal ve Seval Atakan, Mehmet Adnan, Enver Benent, Rasih Kazım, Akile Şevket ve Kenan, İngiliz Büyükelçiliğinde İsmet Cafer, Yılmaz M. Rıza, Hüseyin Osman, Mahmut Ebeoğlu ve Ekrem Altay, Hindistan Büyükelçiliğinde Mehmet Erdoğan, Pakistan Büyükelçiliğinde Mehmet Okan, Endonezya Büyükelçiliğinde Sedat Törel ve Teoman Fehim, Amerikan Yardım Heyeti AID'te Nüzhet Sümer, Selçuk Saner, Erol Alkaş, Süha Doğruyol, Mehmet İsmail, Mehmet Galip Sami, Alaattin Güney, Mehmet Gülle, Milhan Tosunoğlu, Fazile Sururi, Selçuk Fidegül, Hami T. Özsaruhan, Mezide Dilemre, Erol Ömer, Feridun Kılıç, Selçuk Sait, Neşet Avni, Neriman Tahsin, İzzet Egemen, AFEX'te Bülent Atar, Neriman Atar, Erdoğan Noyan ve Kemal (?), Pan Amerikan Havayolları'nda Vedat Tugay ve Kamuran Şefik,

[101] **KGMA**. TKD Genel Başkan Vekili Fikret Pamir imzasıyla Ankara Kıbrıs Türklerine Yardım Komitesi Başkanlığına gönderilen 4 Şubat 1964 tarih ve 148/3866 sayılı yazı.

ayrıca Hacettepe Çocuk Hastanesi'nde Dr. Doğan Remzi, Ticaret ve Sanayi Odası'nda Mustafa Renksizbulut, TC Merkez Bankası Müdür Muavini olarak Orhan Gülen, Karayolları Genel Müdürlüğü'nde Kemal Ünal, Fevzi Atalay, Burhan Özduran, DSİ Genel Müdürlüğü'nde Vedat Başak, TMO'da Nidai Başar, ayrıca A. Yavuz Konnolu, Ratıp Akdeniz, Hüseyin Yıldırım, Mustafa Sadıkoğlu, Şakir Soykal, Kaya Oram, Vasfiye Tunç, Hürmüz Elibol, Remzi Aygün, Tahsin Nahit, Salahi Ertuğrul Bakay, Ali Rıza Tükel, Raif Altınok, Sabite Erünal, İbrahim Göçmen ve İsmet Eren ilk etapta tespit edilen Kıbrıslı Türklerdir.

KİPİG'e bağlı KYK tarafından başlatılan yardım kampanyasına Malatya Sümerbank Müdürlüğü kampanyaya 500.000 lira ile katılırken Kızılay İstiklal Şubesi, Burdur Kızılay Şubesi, Aşkale 4. Zırhlı Tugay Komutanlığı personeli, Burdur Er Eğitim Tugayı, Manavgat, Düzce, Erdemli, Uluborlu, Uzunköprü, Orhangazi, Burgaz, Sarıkamış, Tefenni, Dazkırı, Lüleburgaz, Akseki, Zeytinburnu, Ürgüp, Gelibolu, Reyhanlı, Kınık, Özalp, Tirebolu, Ilgaz, Hınıs, Erbaa, Torbalı, Bulancak, Düzce, Ödemiş, Amasya, Keban, Mengen, Kilis, Aşkale, Kırklareli, Pasinler, Gelendost, Çıldır, Saray, Manyas, Tuzluca, Nusaybin, Mürefte, Keban, Gümüşhacıköy, Keskin, Gölköy, Reyhanlı, Sultandağı, Kars, Çamlıdere[102], Serik, Ulukışla, Çayeli, Akçaabat, Çerkeş, Keşan, Edremit, Sungurlu, Hizan, Lalapaşa, Afşin, Akçakoca, Şebinkarahisar, Sungurlu, Sorgun, Divriği, Samsun, Polatlı ve köyleri, Saimbeyli ve köylerinden de yardımlar gelir. Yardımların yoğunluğu karşısında Ziraat Bankası Ankara Merkez Müdürlüğü de tedbir alır ve 9 Ocak 1964 tarihinde 8344 numaralı yeni bir hesap açmak zorunda kalır. Bu arada 231. Alay Komutanlığı, MKE Uçak Fabrikası çalışanlarına ait Biriktirme ve Yardımlaşma Derneği, Toprak ve Gübre Araştırma Kurumu gibi pek çok kurum ve kuruluşta çalışan vatandaşlar veya doğrudan vatandaşların kendileri yurdun dört bir yanından nakdi ve ayni yardımda bulunmaya devam eder.

Gelen yardımlar arasında Gelibolu'dan gönderilen 200 teneke tuzlu balık, Beyoğlu İstiklal Şubesi personelinin kendi cebinden yaptığı 2.270 ve İstanbulluların 10 bin liralık yardımı, Karaca Tiyatrosu'nda sergilenen Keloğlan isimli oyunun bir günlük hâsılatı olan 7745 lira, ayrıca Kent Oyuncuları tarafından yapılan 3 bin lira yardım da bulunmaktadır. Böylece Beyoğlu'nda bir günde toplam 42.214 lira yardım toplanmış olur.[103] Bu arada Ankara Cezaevi Müdürü başta olmak üzere mahkûmlar ve gardiyanlar da Kıbrıs Türklerine

[102] **KGMA**. Çamlıdere Kaymakamı Oktay Başer imzasıyla 2 Nisan 1964 günü Ankara Valiliğine gönderilen 5/1189-1162 sayılı yazı.

[103] **KGMA**. K–4547, 1963–1964/9–4/Kıbrıs Kızılay Yardım Dosyası.

yardım amacıyla toplam 309 şişe kan bağışında bulunurlar. Kızılay Ankara Kan Merkezi ise başta İller Bankası personeli, Yenişehir Kız Öğrenci Yurdu'nda kalan kız öğrenciler, Yüksek Öğretmen Okulu, Gazi Eğitim Enstitüsü, Sekreterlik Okulu, Konservatuar, Sağlık Koleji, Veteriner Fakültesi ve Güzel Sanatlar Fakültesi personeli ve bu okullarda okuyan öğrenciler, ayrıca Havacılık Kulübü, Mas Otobüs Firması personelinden kan bağışı alırlar. İstanbul Kan Merkezi'ne ise ayrıca Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası çalışanları 43 şişe, Babaeski Güney Kışlası 240 şişe, Haydarpaşa Lisesi personeli ve öğrencileri 246 şişe, İstanbul Teknik Üniversitesi çalışanları ve öğrencileri 267 şişe, Bakırköy Lisesi 113 şişe, İstanbul Erkek Lisesi 63 şişe, İslam Enstitüsü 26 şişe, İmroz gemisi mensupları 26 şişe, İlk Yardım Hastanesi mensupları 9 şişe kan bağışında bulunurlar. Ayrıca Çorlu Asker Hastanesi 10 şişe, Çanakkale Devlet Hastanesi 18 şişe ve vatandaşlar da 40 şişe kan bağışında bulunur. Aynı şekilde Almanya'nın Hamburg şehrinde bulunan 38 Türk, Hindenburgring'den 15 Türk işçisi de dahil olmak üzere aralarında topladıkları 630 Markı ve 500 lirayı Ankara'ya gönderirler ve "21–22 Aralık tarihli gecede Kıbrıs'ta insan hafızasının dahi kabul edemeyeceği tecavüzler vatandaşlarımızın olduğu gibi anavatandan uzakta olan bizleri de sonsuz eleme düşürmüş bulunuyor. Ailemizden ve sevgili vatanımızdan uzak olan bizler Kıbrıs hadiselerini dikkat ve ehemmiyetle takip ediyor ve tecavüze uğrayan Türk vatandaşlarımızın acılarını bütün kalbimizle paylaşıyoruz…"[104] dedikten sonra "Kısa dalga Ankara Radyosu'nda Almanya'da çalışan ve sayısı 20 bini aşan işçilere bu teşebbüslerinin duyurulması için mektuplarının okunmasını" isterler.[105]

Ziraat Bankası Merkez Şubesi'nde İmam-Hatip Okulu mezunları tarafından 630/8.329 numaralı hesapta toplanan 3.096 lira, Hava Kuvvetleri Komutanlığı adına aynı bankada açtırılan 630/8.331 numaralı hesapta toplanan 106.322 lira, Türkiye Öğretmenler Dernekleri Milli Federasyonu adına açtırılan 630/8.332 numaralı hesaptaki 148.400 lira, Türk Hava Kurumu Genel Merkezi adına açılan 630/8.348 numaralı hesapta toplanan 35.535 lira,[106] ayrıca Ziraat bankası mensupları adına açılan 630/8.363 numaralı hesapta 30.239 lira, Ziraat Bankası Ankara Yenişehir Şubesi'nde MTTB adına açılan 25.006 numaralı hesapta toplanan 164.142 lira, Türkiye İş Federasyonu adına açılan 25.007 numaralı hesapta toplanan 41.225 lira, TSK adına açılan 25.009 numaralı hesapta toplanan 283.653 lira, İller Bankası mensuplarının yatırdığı 60.000 lira,

[104] 6 Ocak 1964 tarihinde Hamburg'dan 38 Türk işçisi adına gönderilen 1.197 sayılı yazı. **KGMA**. K–4643, 1964/9–4/Kıbrıs Dış Bağışlar Dosyası.

[105] **KGMA**. K–4643, 1964/9–4/Kıbrıs Dış Bağışlar Dosyası.

[106] Bu para 30 Ocak 1964 itibarıyla 35.535 lira iken 25 Şubat 1964 tarihinde 15.427 liraya inmiştir.

Ulus gazetesi tarafından açılan kampanyada toplanan 170.000 lira, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından yapılan 500.000 liralık yardım bu kapsamındadır ve bu genel toplamda 3.925.398 lira olmuştur.[107] Ayrıca Başbakanlık da ilk etapta 200.000 lira yardımda bulunur. Bu süreçte Türkiyenin 67 vilayetine bağlı olarak yüzlerce ilçe, kasaba ve bunlara bağlı köylerden de binlerce vatandaş tarafından duyurulan banka hesaplarına maddi yardımlar söz konusudur. 31 Aralık 1964 itibarıyla kampanyada toplanan para 12.500 farklı kaynaktan olmak üzere 17.914.965 liradır.[108]

Öte yandan en doğal insan haklarından birisi olan ve Londra ve Zürih anlaşmalarıyla da garanti altına alınmış bulunan Kıbrıs'ta görev yapan 650 kişilik Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı (KTKA)'na mensup askerlere ait mektuplar da Rum ambargosuna takıldığından Mart 1964 içerisinde hasta ve yaralı getiren gemiyle askerlere ait 552 mektup da getirilir ve bunlara ait toplam 224,60 lira pul ücreti de Kızılay tarafından ödenir.

Bu arada Bakanlar Kurulu'nun 7 Ocak 1964 ve 12 Eylül 1964 tarihli toplantısında Kıbrıslı Türklere yardım için bastırılması ve kullandırılması karar altına alınan "Kıbrıs'a Yardım Pulu" TKD, Türk Hava Kurumu, ÇEK, Türk Ulusal Verem Savaş Derneği ve Türkiye Yardım Sevenler Derneği'nin tanzim ettikleri protokol çerçevesinde hazırlanarak 1 Ekim 1964 Perşembe günü sabahından itibaren bütün yurtta satışa sunulur. Bu pulların en üst düzeyde sarf edilmesini sağlamak maksadıyla her türlü devlet teşekkülleri ve iştiraklerinin, belediye ve özel idarelerin her çeşit taahhüt ve ödemelerinde, giriş ve çıkış gümrük muamelelerinde, pasaport ve vize işlemlerinde, TMO'nun hububat ve afyon alım ve satımlarında, her nevi borsa faaliyetlerinde, DDY, THY, DDY, otobüs firmaları, havagazı, elektrik ve su faturaları, nakliyat ambarlarının her türlü fiş ve faturaları, çimento ve demir satışları, her türlü bina ve av ruhsatları, ehliyet, okul kayıt, evlenme cüzdanları, tiyatro, sinema, at yarışları, maç biletleri spor toto kuponları ve fişleri, Zirai Donatım Kurumu'nun her türlü satışları, radyo reklâm yayınlarıyla ilgili faturaları, sigorta, noter, tapu, ticaret ve esnaf odaları faaliyetleri, gazino ve gece kulüpleri hesap pusulaları ve her türlü dernek faaliyetlerinde kullanılması kararlaştırılır.[109]

---

[107] Ankara Kıbrıslı Kardeşlerimize Yardım Komitesi Başkanlığı tarafından Kızılay Derneği için hazırlanan 4 Mart 1964 tarihli rapor. **KGMA**. K–4547, 1963–1964/9–4/Kıbrıs Kızılay Yardım Dosyası.

[108] **KGMA**. K–4649, 1964–1965/9–4 Kızılay Raporları.

[109] TKD Genel Başkanı Dr. Fikret Pamir imzasıyla KYK'ce bütün kaymakamlıklara ve bağlı KYK Başkanlığı adına gönderilen 3 numaralı yazı. **KGMA**. K.3475,D.1964–65/9–4 Kıbrıs'a Yardım Pulu Çıkartılması Dosyası.

Bu pulların basım ihalesi ise Ali Nusret Pulhan tarafından alınmıştır.[110] Söz konusu pulların değeri ve basılacak miktarı ise 80.000.000 adet 10 kuruş, 26.000. 000 adet 25 kuruşluk, 11.000.000 adet 50 kuruşluk, 4.500.00 adet 100 kuruşluk, 1.200.00 adet 250 kuruşluk ve 500.000 adet 500 kuruştur ve toplam 123.200.000 pul 30.000.000 değerindedir. Örneğin 18 Aralık 1966 tarihi itibarıyla 18. parti olarak KİPİG tarafından adaya gönderilen 4.375.500 lira değerindeki yardımın tamamı "…Şimdiye kadar yapılan yardımların karşılanmasında en büyük gelir kaynağı Kıbrıs'a yardım pulu hâsılatı olmuştur… Kıbrıs'ta bulunan soydaşlarımıza en geniş ölçüde yardım edebilmek amacıyla, Türk Hava Kurumu, ÇEK, Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği ve Türkiye Yardım Sevenler Derneği müşterek hareket etme konusunda teklifte bulunmuşlar ve bu amaçla, müştereken Kıbrıs'a Yardım pulu çıkarılmıştır. Her yerde ve her muamelede kullanılan ve piyasaya arz edilen Kıbrıs'a Yardım Pulu 40 milyon lira tutarındadır."[111] denilen ve Türkiye'nin her yerinde satışta olan Kıbrıs'a Yardım Pulu üzerinden karşılanmıştır.

k) Kıbrıs'a Su Temin Projesi, Bimal ve Kırıkkale Silah Fabrikası, Uçak ve Tekne Alımı

Kıbrıs'a Türkiye'den en yakın nokta olan Anamur'dan su götürme konusunda ilk düşünce 1959 yılında BM adına Kıbrıs'a gelen ve adada bir dizi incelemelerde bulunan Dr. Thorpe başkanlığındaki bir heyetin rapor sonrasında şekillenmeye başlanmıştır. Hemen belirtilmesi gereken husus ise daha o günden başlayarak Türkiye üzerinde bir baskı politikası oluşturularak ne pahasına olursa olsun Türkiye'den adaya su naklinin önlenmesi çabalarıdır. Bu rapor ve "adanın su membalarının zayıflığı ve kurak senelerde daha da zayıflayacağı cihetle bu hayati önemi haiz olan problemin halli hususunda en ehven fiyatla Kıbrıs'a suyun Türkiye'den nakledilebileceği hususu" değerlendirilmiş ve bu düşünce BM'de de tartışılmaya başlanmıştır. Ancak adada İngiliz yönetiminin devam ettiği 1960 yılına kadar buna en sert tepkiyi gösteren Kıbrıslı Rumlar ve Makarios III olmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olan Makarios III'ün daha iktidara gelmeden önce bu projeye karşı çıkması ve Türkiye'yi Kıbrıs konusundan uzak tutmaya çalışması şüphesiz yaptıkları ve Türklere bakış açısı göz önüne alındığında manidardır ve anlaşılabilir. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti sürecinde de bu konu karma Bakanlar Kurulu önüne

[110] **KGMA**. K.3475,D.1964–65/9–4 Kıbrıs'a Yardım Pulu Çıkartılması Dosyası.

[111] Dışişleri Bakanlığı KİPİG Başkanı Nureddin Vergin imzasıyla Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 29 Eylül 1966 tarih ve 571 (33.947/904) sayılı yazı. **KGMA**. K–4646/9-4, 18.Parti Kıbrıs'a Yardım Dosyası.

getirilmiş; ancak Rumların oy çokluğu ve Makarios baskısıyla yürürlüğe girmesi engellenmiştir.[112]

Anamur'dan Akdeniz'e dökülen Dragon Çayı'ından Kıbrıs'a su getirme projesini dillendirmeye başlayan ve hazırladığı stratejik projeyi "Çok Gizli" damgasıyla Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'na ulaştıran kişi TMT Bayraktarı olarak 1962 sonundan itibaren görev yapan Kur. Alb. Kenan Çoygun'dur. Su yanında adaya elektrik de götürülmesi yönündeki projenin ekonomik değeri yanında şüphesiz stratejik bir önemi de vardır ve psikolojik algı operasyonu bağlamında Türkiye-Kıbrıslı Türkler birliğinin pekiştirilmesi anlamına gelmektedir. Alb. Coygun bu projeyi ve adaya denizaltından elektrik götürme planını devreye sokar ve bununla ilgili olarak KİPİG bünyesinde çok gizli toplantılar da yapılır; ancak 24 Aralık 1963 Rum saldırılarının ardından adada değişen dengeler nedeniyle bu projelerde ne yazık ki bir ilerleme kaydedilemez.

Sancak radyolarının devreye girmesinin hemen ardından çok gizli bir proje olarak Lefkoşa Posta Dairesi'nin bodrum katında çok özel bir atölye açılır. Bilmesi gereken prensibi çerçevesinde sadece üst düzey yetkililerin bilgisinde olan bu merkezde TMT'nin ada sathındaki merkezlerine, gözetleme ve nöbetçi kulübelerine, devriyeler ve ihtiyaç duyulan her yere dağıtılmak üzere vericiler imal edilmeye başlanır. 1963 olaylarının başladığı dönemlerde iletişimin daha rahat sağlanması ve belgelerin ele geçmemesi için telsiz cihazı yapımına gidilir ve "Bayraktarlık imalatı" anlamında "Bimal" adı verilen bu cihazlar 1974 Barış Harekatı dahil kullanılacaktır. Tamamıyla psikolojik harp unsurları taşımakta olan ve Rumlara karşı moral üstünlüğü ele geçirme gibi bir misyonu da olan[113] Bimal adı verilen vericiler TMT tarafından adanın dört bir yanındaki sancaktarlık ve bağlı birliklere dağıtılmış, daha sonraki süreçte yedek parça ihtiyacıyla arıza halinde tamiratları da bu teknik personel tarafından yerine getirilmiştir. Alıcı olarak normal radyo alıcısı veya eski tip telsiz alıcısı kullanılırken alıcılar RX, vericiler ise TX olarak adlandırılırlar. Perde arkasında gizli bir mücadele verilmektedir ve bu mücadeleyi en yakından yaşayanlardan birisi de Tuğrul Hilmi Berkay gibi elektronik konusunda üniversite eğitimi görmüş olan ve yıllar sonra BRT'ye genel müdürlük de yapacak olan Derviş Özer Berkem'dir.[114] Derviş Özer Berkem'in de içinde olduğu Türkiye'nin

[112] Kıbrıs Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı (Üyeliği) Basına Brifing Özetleri; No 12 Dosyası, 5 Nisan 1973 Lefkoşa ve "Çok Gizli" ibareli tutanak.

[113] Sümer Şehidoğlu ile 4 Nisan 2015 tarihinde Girne Alagadi'de yapılan görüşme.

[114] Bu noktada radyo vericileri ve Bimal konusunda Fuat Beyar, Ali Salih Sarı, Derviş Özer Berkem, Erdoğan Naim, Gürel Safa, Kebapçı Zekai olarak da bilinen Zekai Deran, Sümer Şehidoğlu, Tuğrul Hilmi Berkay, Ali Gürsoy, Muammer Raşit, Yusuf Gazi de hatırlanması gerekenler arasındadır. Bayrak

Kıbrıs'a yönelik altyapı çalışmaları ve özellikle Kıbrıslı Türk öğrencilerin yetiştirilmeleri son derece önemlidir. Özellikle Özel Harp Dairesi'nin devreye girmesi ve bu konuda zemin hazırlaması Bayrak Radyosu ve diğer sancak radyolarının kurulma süreçlerinin de tesadüfi olmadığını ortaya koymaktadır. Öte yandan adaya dönen ve özellikle elektronik konusunda uzmanlığını almış olan Kıbrıslı Türklere devlet dairelerinde görev verilmemesi ya da bu insanların Rumlar tarafından engellenmesi de aynı şekilde Rumların da bir hazırlık içinde oldukları ya da en azından Kıbrıslı Türklerin engellenmesi yönünde yoğun uğraşlar verdiklerini göstermektedir.[115]

21 Aralık 1963 tarihinde başlayan Rum saldırılarının ardından Lefkoşa'da Yeşil Hat adıyla anılacak hattın çekilmesi ve şehrin ikiye bölünmesinin ardından silah üretimi konusunda daha planlı, programlı ve TMT Bayraktarlığı bilgi ve sorumluluğu altında faaliyet yürütmek üzere bir çalışma başlatılır. İlk etapta özellikle Lefkoşa'da kendilerine ait torna tezgâhlarında av tüfekleri ve küçük çaplı silahlar üzerinde uzman ve tecrübeli Kıbrıslı Türkler TMT Bayraktarlığı talimatla uyarınca bir araya getirilir. Ardından bir silah atölyesinde ihtiyaç duyulan demirciler, dökümcüler, dülgerlerle konuşulur. Bunların arasına ihtiyaca göre bazı Lefkoşalı kuyumcular ve silahlara meneviş yapacak ustalar da dahil edilir. Fabrika olarak kullanılması düşünülen bina ise daha önce bir Rum tarafından kullanılmakta olan Lefkoşa'daki bir tamirhanedir. TMT Lefkoşa Sancağı mensubu Metin Aybars da bu konuyla ilgili olarak şunları söyleyecektir;[116]

"…Biz o dönemde 55. Bölük olarak Dianellos Sigara Fabrikası ile TC Büyükelçiliğinin tam karşı köşesinde konuşlanmıştık. Hemen bitişiğimizde de eski Mücahitler Derneği'nin olduğu yerde de Rumlara ait Austin marka araba yedek parçalarının satıldığı bir garaj vardı. Çok büyük bir garajdı orası ve yüzlerce araca ait yedek parçalar falan bulunurdu…"

Bu garajda bulunan pek çok malzeme böylece sadece silah yapımında değil bütün sancak radyolarının ekipman ihtiyaçları için de kullanılır. Garajın giriş katı genel olarak ön büro, kayıt-kabul ve idari kısımların bulunduğu bir

Radyosu'nun karargâh, atölye ve merkez olarak kullandığı ve Bimal adı verilen telsiz cihazlarını ürettiği yerlerden birisi de Lefkoşa Postanesi yanında halen Mal Tazmin Komisyonu binası olarak kullanılan binadır. Bayrak Radyosu dışında özellikle TMT'nin telsiz ihtiyacını karşılamak amacıyla atölye ve propaganda merkezi olarak kullanılan bir başka mekan ise Posta Dairesi'nin bodrum katı olmuştur. Burada sadece telsiz üretimi yapılmamış, ayrıca eğitici eğiticileri de yetiştirilerek bölgelerin muhabere sorunlarına anında ve süratle çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Derviş Özer Berkem ile 8 Şubat 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[115] Adı geçen görüşme.

[116] Eski TMT mensubu Metin Aybars ile 1 Haziran 2021 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

alan olarak kullanılırken silah üretimi ise yapının bodrum katında gerçekleştirilmektedir ve buraya sorumlu/görevli personel haricinde hiç kimsenin girmesine müsaade edilmemektedir. Yapının arka kısmı ise demircilerin, dökmecilerin, marangozların çalıştıkları küçük ahşap barakaların bulunduğu küçük bir sanayi sitesidir. Kırıkkale'nin Kıbrıslı Türk bir sivil sorumlusu olmakla birlikte daha sonraki süreçte denetim, kontrol ve sorumluluk bağlamında Bayraktarlık ya da KTKA personeli ordu donatım sınıfı subaylar burada görev yapar. Bölgenin güvenliği Yılmaz Bora komutasındaki Lefkoşa Sancağı 11. Tabur 55. Bölük tarafından sağlanırken yaklaşık 100 kişinin görev yaptığı Kırıkkale'de 24 saat esasına göre ön ve arka sokaklarda nöbetçiler de bulunmaktadır. Burada görev yapanlardan birisi de Lefkoşa doğumlu olan Alparslan Türkeş'in kardeşi Mustafa'dır. Eldeki imkanları en iyi şekilde değerlendirmeye çalışan Kırıkkale'deki ustalar bir yandan da ağır baskı, ambargo ve izolasyonlar altında çöplüklerden, hurdalardan ya da İngiliz üslerinde kullanılamaz duruma gelip satışı yapılan malzemelerin toplanmasıyla kaynak oluşturmaya çalışırlar. Bu şekilde malzemenin Kırıkkale'ye getirilmesi ve yığınlar halinde uygun bir yere boşaltılmasının ardından tam anlamıyla bayram havası yaşanırken demir parçaları, alüminyum ve çelik çeşitli malzemeler ayrıştırılmaya ve silah üretimi için kullanılmaya başlanır. Bunlar arasında berberlerin kullandığı usturadan direksiyon mili ve saban demirine kadar her çeşit malzeme bulunmaktadır.

KİPİG tarafından 1974 Barış Harekatı öncesinde yürütülen son ve önemli faaliyetlerden birisi ise Kıbrıs'a gizli silah ve mühimmat nakli için kullanılacak yeni bir deniz motorunun 1972 yılında alımıyla ilgilidir. Dönemin Seferberlik Tetkik Kurulu Başkanı Tuğg. Kemal Yamak bu konuda "...Bu ikmal harekatının dairenin sorumluluğunda ve Genelkurmay İkinci Başkanı bilgisi tahtında cereyan ettiğini, çok mükemmel planlar yapılıp maksadına ulaşıldığını ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı öncesine kadar devam ederek, ağır silahlar hariç, Kıbrıs Rum Ordusu ile TMT arasındaki dengesizliğin giderilmesi, bu sağlanamasa bile karşı koyabilecek güce ulaştırılması imkanına kavuştuğumuzu zikretmek isterim..."[117] derken söz konusu motorun tedarik edilmesi aşamasında çok büyük katkıları olan dönemin KİPİG Başkanı Büyükelçi Gündüz Tunçbilek'e hem bilgi vermek ve hem de teşekkür etmek için Dışişleri Bakanlığı'na gittiğinde bu faaliyetin daha başka nasıl destekleyebileceği yönünde bir soruyla karşılaşır. Büyükelçi Tunçbilek'in bu sorusu üzerine Tuğg. Yamak da özel bir ikmal uçağının sağlanması halinde yapılabilecekleri kendisine aktarır. Tuğg.

[117] Kemal Yamak, **Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler**, Doğan Kitap Yay., Ocak 2006, İstanbul, s. 280.

Yamak'ın "çok müstesna, Kıbrıs davasına inanmış, cesur ve soğukkanlı, nazik ve güler yüzlü" [118] olarak tanımladığı Büyükelçi Tunçbilek de yerinden kalkıp kasadan bir çek defteri çıkartır ve "Ne kadar yazayım paşam?" [119] diye sorar. Alınan çek daha sonra Genelkurmay Lojistik Daire Başkanı'na teslim edilirken hiç kimsenin isminden söz edilmemesi de özellikle rica edilir. 1972-1973 döneminde KİPİG tarafından alınan uçak maalesef 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında teslim edilebilir.

[118] Kemal Yamak, **age.**, s. 281.

[119] Kemal Yamak, **age.**, s. 282.

SONUÇ

1963 Rum saldırılarının başlamasının ardından Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından son derece rasyonel, hızlı ve etkin bir karar alınarak oluşturularak tesis edilen KİPİG 20 Temmuz 1974 tarihine kadar Kıbrıslı Türklerle ilgili her türlü ihtiyacı karşılayacak ve bütün sorunlara çözüm üretecek faaliyetlerin içine girer. Şüphesiz bu araştırmada aktarılanlar KİPİG faaliyetlerine sadece örnek teşkil edecek türden bazı girişimlerdir. KİPİG bu süreçte Kıbrıs sorunuyla ve Kıbrıs Türklerinin ihtiyaçlarıyla doğrudan ilintili bütün ülkeler ve büyükelçiliklerle temas halinde olmuş, kara, hava, deniz taşımacılığı yapan onlarca şirket, kurum, kuruluşla işbirliği yapmış, adaya başta gıda ürünleri olmak üzere her türlü yardım ve lojistik malzemeyi aralıksız ve düzenli olarak aktarmış, ihtiyaç sahibi insanların barınma ihtiyacını karşılayacak çadırdan prefabrik evlere kadar hepsini planlamış, iletişim yolları bulmak suretiyle bazen diplomatik kuryelerle, bazen askeri araçlarla, örneğin 6 ayda bir görev süresi biten Kıbrıs'taki askerlerle ilgili olarak Değiştirme Birliği vasıtasıyla, Kızılay'ın adaya gidip gelen sağlık personeliyle bunu gerçekleştirmiş, adada TMT'ye bağlı olarak faaliyet gösteren ve "Sancak radyoları" olarak adlandırılan askeri radyolar kurmuş, ayrıca Anamur'da doğrudan KİPİG'e bağlı Anamur'un Sesi Radyosu'nu açarak burada özellikle Rumların kara propagandasına karşı psikolojik harbin bütün unsurlarını değerlendirmiş, Bimal adı verilen vericiler imal etmenin yanında Kırıkkale adı verilen silah fabrikasında ihtiyacı karşılayacak silah ve mühimmat üretimine de yönelmiştir. Ayrıca adaya gitmesi ya da adadan ayrılması gereken "hassas personel" için farklı stratejiler belirlemiş, özellikle TMT'nin farklı ihtiyaçlarına yönelik çözüm üretmiştir. Bütün bunları gerçekleştirirken tıpkı TMT'de olduğu üzere ketumiyet ve gizlilik ana prensibinden taviz vermeyerek varlığını neredeyse hiç hissettirmemiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'yla birlikte misyonunu tamamlayan KİPİG böylece Kıbrıs Türk tarihinin altın sayfalarında yerini alır.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Kaynakları

1) Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

2) Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KA.)

3) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

4) İngiltere Foreign Office Arşivi (FO)

5) CIA Archive, Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.133, SC No. 02037/55, 14 Nisan 1955 tarihli rapor.

6) CIA-RDP79R00890A000600010001-3 Archive

7) ABD The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency Archive

8) Kıbrıs Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı (Üyeliği) Arşivi

B) Yazılı/Basılı Kaynaklar

Denktaş, Rauf R., **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, I. Cilt, Boğaziçi Yay., İstanbul, Kasım 1996

Denktaş Rauf R., **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, C V, Boğaziçi Yay., İstanbul, Temmuz 1997

Denktaş, Rauf R., **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, Boğaziçi Yay., Ocak 1997, İstanbul

Eliçin Zehra, **Kıbrıs'ta Denizi Göremeden 60'lı Yıllar**, Cinius Yay., İstanbul, Aralık 2013

Harp Akademileri Komutanlığı, **Gayri Nizami Harp**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1968

İmralı Güncem, **1958-1974 Yıllarında Yaşanan Canlı Hatıralar**, YDÜ, Lefkoşa, 2000

Kızılyürek Niyazi, **Glafkos Klerides; Tarihten Gncelliğe Bir Kıbrıs Yolculuğu**, İletişim Yay., İstanbul, 2007

Kotak, İsmet, **Şu Bizim Kıbrıs-I Unutulan Tarihi Gerçekler**, Ajans Yay., Ocak 2012, Lefkoşa

Mengüç, Aslan, **Anılarda Erenköy; Bir Direnişin Anılarla Romanı**, ATO Yay., Ankara, Temmuz 2005

Naşit, Engin, **Nişan Yüzüğü; Limasol Direnişi**, Okman Printing, Lefkoşa

Necatigil Zaim M., **The Cyprus Conflict**, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982.

Özad, Murad Hüsnü, **Baf ve Mücadele Yılları**, AHA Yay., İstanbul, Temmuz 2002

Tülümen Turgut, **Hayat Boyu Kıbrıs**, Boğaziçi Yay., İstanbul, Haziran 1998

Yalın, İzzet Rıza, **Beraber Güldük, Beraber Ağladık**, Editör Fevzi Yalın, Ekim 2017, Lefkoşa.

Yamak Kemal, **Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler**, Doğan Kitap Yay., Ocak 2006, İstanbul

C) Makaleler

Atun, Hakkı, "Mimarlık ve Politikayla Şekillenen Bir Hayat", **Mimarca**, KTMMOD, Yıl 27, Eylül 2016, S 82, s. 10-26

Balıkçıoğlu, Emrah, "İngiliz Emniyet Raporu Işığında Türk Mukavemet Teşkilatı'nın Örgütsel Nitelik ve Yapısının Değerlendirilmesi 1957-1958", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Aralık 2021, s. 129-142

Cassia, Paul Sant, "Martyrdom and Witnessing; Violence, Terror and Recollection in Cyprus", **Terrorism and Political Violence**, V. 11, No. 1, İlkbahar 1999, s. 19-32

Çakmak, Hakan, "Feriha Coşkun Çürükoğlu", **Passatempo**, Şubat 2014, S 34, s. 19-22.

Irkad, Ulus, "Müzik Öğretmenim Fikret Özgün", **VII. İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu**, DAÜ, Gazi Mağusa, KKTC, s. 43-47.

Olgun, Aydın, "Kıbrıs'ın Sesi Radyosu", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, S 46, Ekim 2001, Lefkoşa, s.26-27.

Riesen M. and A. Müller, "The Demographic Structure Of Cyprus", The Committee On Emigration, Refugees, And Demography, **Council of Europe**, 10 March 1987, s. 18-39

D) Sözlü Tarih Çalışması

1) Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

2) Güner Necat ile 13 Kasım 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

3) Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme

[4]) Erdoğan Balcılar ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

5) Mustafa Tunçalp ile 18 Ekim 2002'de yapılan görüşme

6) Kemal Mişon ile 11 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

7) İsmail Bozkurt ile 15 Ekim 2008 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

8) Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

9) Aydın Aygın ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

10) Hilmi Özen'le 30 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

11) Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

12) Fatma Sevem ile 12 Nisan 2017 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

13) Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

14) Mazhar Özkol ile Sadrazamköy/Girne'de 10 Ağustos 2018 tarihinde yapılan görüşme

15) Nevin Erdoğan ile 15 Aralık 2015 günü Lefkoşa'da yapılan görüşme.

16) Kudret Anlar ile 11 Mart 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

17) Önol Aktolga ile 22 Aralık 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

18) Sümer Şehidoğlu ile 4 Nisan 2015 tarihinde Girne Alagadi'de yapılan görüşme

19) Derviş Özer Berkem ile 8 Şubat 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

20) Metin Aybars ile 1 Haziran 2021 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

21) Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

22) Adnan Ertay'la 11 Ekim 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

23) Ülkü Sarıkamış ile 8 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

24) Süheyla Başaran ile 15 Mart 2017 tarihinde Boğaz/Girne'de yapılan görüşme.

25) Konce Mehmet ile 14 Şubat 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

26) Aysel Süleyman ile 1 Mart 2016 tarihinde Melbourne/Avustralya'da yapılan görüşme

E) İnternet Kaynakları

http://www.trt.net.tr/Kurumsal/KilometreTaslari.aspx?yil=1964

http://www.tarihibakis.com/ataturkun-kibris-direktifi/

F) Diğer Kaynaklar

Cyprus Government Colonial Office, Cyprus Report for the Year of 1956, Lefkoşa, 1957

Kıbrıs Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Basına Brifing Özetleri; No 12 Dosyası, 5 Nisan 1973 Lefkoşa ve "Çok Gizli" ibareli tutanak.

YUGOSLAV DIPLOMACY AND PUBLIC ON "THE HATAY QUESTION" (THE SANJAK OF ALEXANDRETTA) IN THE PERIOD OF 20S AND 30S OF THE 20TH CENTURY

Vladan VİRİYEVİÇ*

Abstract

The development of bilateral relations between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (known as the Kingdom of Yugoslavia since 1929) and the Republic of Türkiye during the second half of the 20s and 30s of the 20th century was characterized by intensive rapprochement within all spheres – politics, economy, defense, education, culture etc. Owing to that very rapprochement diplomatic societies and the wider Yugoslav public carefully followed the events in Türkiye, considering internal as well as internal aspects. Atatürk's extensive reform activities as well as those performed by Turkish authorities concerning the establishment of neighbor relations with the surrounding, regarding pacific external politics that was promoted by the "Father of Turks", made Yugoslav daily papers and periodical publications full of written columns on this matter. "The Hatay Question" (the Sanjak of Iskenderun) together with "The Mosul Question" was one of the most important challenges of the young Turkish Republic's external politics in the constructive consideration of which the creators of the Yugoslav external politics were interested since it was the obstacle between France, the main Yugoslav external political support and Türkiye, its close ally with which it has been bound by contractual relation within Balkan Agreement since 1934. Therefore the reports of the Yugoslav Embassy in Ankara and the general consulate in Constantinople written to the superiors in the Ministry of Foreign Affairs in Belgrade very often consisted of information on "the Hatay Question". Yugoslav press also wrote on this matter, particularly those papers that had reporters in Türkiye.

According to the unpublished archives of Yugoslav origin and articles in journals, the most important moments and processes regarding "the Hatay Question" will be analyzed chronologically as it is mentioned in the title, till 1940, namely its final solution, the realized demarcation of Türkiye and

* Prof. Dr.,virijevicvladan01@gmail.com

Syria in the region of the Sanjak of Iskenderun, while they regard the circumstances and the situation in Hatay, the relationship of Turks and Arabs, French-Turkish diplomatic complicated situations and tensions, the role of the League of Nations and other important international political factors (Great Britain, USSR, Italy, Germany) etc.

Keywords: "The Hatay Question", Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/ Yugoslavia, League of Nations, French-Turkish relations, Turkish Republic.

20. YÜZYILIN 20'LI VE 30'LU YILLARINDA “HATAY MESELESI” (İSKENDERIYE SANCAĞI) KONUSUNDA YUGOSLAV DIPLOMASISI VE KAMUOYU

Özet

20. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarının ikinci yarısında Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı (1929'dan beri Yugoslavya Krallığı olarak bilinir) ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkilerin gelişimi, her alanda yoğun bir yakınlaşma ile karakterize edildi. – siyaset, ekonomi, savunma, eğitim, kültür vb. Bu yakınlaşma nedeniyle, diplomatik toplumlar ve daha geniş Yugoslav kamuoyu, Türkiye'deki olayları hem iç hem de iç yönleri dikkate alarak dikkatle takip etti. Atatürk'ün kapsamlı reform faaliyetleri ve Türk makamlarının “Türklerin Babası” tarafından teşvik edilen barışçıl dış politika konusunda çevre ile komşuluk ilişkilerinin kurulması konusunda gerçekleştirdiği girişimler, Yugoslav günlük gazetelerini ve süreli yayınlarını yazılı olarak dolu hale getirdi. Bu konudaki sütunlar. “Musul Sorunu” ile birlikte “Hatay Sorunu” (İskenderun Sancağı), genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının yapıcı değerlendirmesindeki en önemli sorunlarından biriydi ve Yugoslav dış politikasının yaratıcılarının ilgilendiği bir sorundu. Yugoslavya'nın ana dış siyasi desteği olan Fransa ile 1934'ten beri Balkan Anlaşması çerçevesinde akdi ilişkiyle bağlı olduğu Türkiye ile arasındaki engeldi. Belgrad'daki Dışişleri Bakanlığı'ndaki amirleri çok sık olarak “Hatay Sorunu” ile ilgili bilgilerden oluşuyordu.

Yugoslav basını da, özellikle Türkiye'de muhabiri olan gazeteler bu konuyu yazdı. Yugoslav kökenli yayınlanmamış arşivler ve dergilerdeki makalelerden hareketle “Hatay Sorunu”nun başlıkta da geçtiği şekliyle 1940 yılına, yani nihai çözümüne, gerçekleştirdiği döneme kadarki en önemli anları ve süreçleri kronolojik olarak incelenecektir. Hatay'daki şartlar ve durum, Türkler ve Araplar arasındaki ilişkiler, Fransız-Türk diplomatik karmaşık durumları ve gerilimleri, Milletler Cemiyeti'nin rolü ve diğer önemli uluslararası siyasi faktörler (İngiltere, SSCB, İtalya, Almanya) vb. bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hatay Sorunu, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı/Yugoslavya, Milletler Cemiyeti, Fransız-Türk ilişkileri, Türkiye Cumhuriyeti.

The beginning of the fourth decade of the 20th century, marked by a major global economic crisis that left deep consequences in the spheres of international economy and politics, was characterized by a tightening of the European political scene. The ambitious expansionist aspirations of the Italian fascists, the coming to power of the National Socialist Party in Germany and the general strengthening of tendencies directed towards the revision of the Versailles system established after the First World War caused the concern of those countries that were threatened by such efforts. Among them were the Kingdom of Yugoslavia and the Republic of Türkiye, which were connected by the "Treaty of Peace and Friendship" on October 28, 1925[1], and from February 9, 1934, the alliance within the Balkan Pact.[2] On the geopolitical level, both countries faced the revisionist efforts of Bulgaria and Italy, which led them to intensive cooperation in the domain of diplomacy and the military-security sector, and thus created the conditions for rapprochement in other segments - economy, education, culture, sports, etc. Friendship and alliance influenced the fact that both official Belgrade and official Ankara intensively observed the foreign policy challenges faced by their ally, striving to help him and provide all kinds of support. One such issue that captured the attention of the Turkish government was regarding the status of two areas - Iskenderun Sanjak (Alexandretta) and Hatay (Antioch), territories that were controlled by the French after the First World War and the territorial reduction of the Ottoman Empire.

Through its diplomatic missions in the Republic of Türkiye - in Istanbul and since 1939 in Ankara, the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia tried to collect as much information as possible from various sources on this issue - during official meetings with representatives of the Turkish government and the regime's "Republican People's Party", to members of the diplomatic corps of other countries in Ankara and Istanbul, by analyzing the writings of the Turkish press, from various "confidential sources", etc. That information, analyzed and systematized in the office of the Minister of Foreign Affairs in Belgrade, served the Yugoslav government to create its position, taking care primarily of its interests, but also trying to maintain political closeness, both with

[1] Владан Виријевић, **Југословенско-турски економски односи 1918-1941**, Филозофски факултет Косовска Митровица, Косовска Митровица, 2018, p. 66.

[2] Милица Бодрожић, "Спољна политика Краљевине Југославије у време владавине Југословенске националне странке 1932-1934", *Зборник Матице српске за историју*, 63-64, Нови Сад, 2001, p. 286.; Nada Zimova, "The Balkan Entente and Turkey", **IX Türk Tarih Kongresi Bildirileri,** III. Cilt, Ankara 1981, 2002.

official Ankara and with official Paris, otherwise one of the main foreign policy pillars of the Kingdom of Yugoslavia. Along with the interests of Yugoslav diplomacy, the "Hatay question", as this diplomatic process was most often called, also received significant attention from the Yugoslav public. The daily press and specialized magazines, which collected information about it from their correspondents in Türkiye, but also transmitted the writings of the Turkish, French, English, Italian, German, Bulgarian, Romanian and Greek press, informed the readers about the most significant details and diplomatic entanglements related to "Hatay question", cross-referencing different information, publishing official announcements and statements of high officials of the Turkish and French governments, etc.

The "Question of Hatay", i.e. the status of the area of Iskenderun Sanjak and Hatay, became the focus of attention of Yugoslav diplomacy and the public at the beginning of 1935, although it was relevant as part of the reconfiguration of geopolitical relations in the Middle East and the Eastern Mediterranean between the leading powers of the Entente, the victorious group in the First World War, during the duration of the war conflicts and in the period immediately after their end, i.e. defining the peace treaty with the Ottoman Empire in Sèvres in 1920. Namely, the dismemberment and occupation of the territories of the Ottoman Empire by the Entente were carried out under the secret agreements signed during the war between France, England, Russia, Greece and Italy, whereby each of them sought to satisfy their own geopolitical and economic interests as much as possible. The complexity of the situation was further enhanced by the fact that the area of Asia Minor and the Middle East was very diverse in the ethnic-confessional sense, which created the possibility for numerous manipulations and conditions for conflicts between the peoples who lived there. All this resulted in the drawing of new state borders and the shaping of state territories, which was discussed at several international diplomatic conferences. Thus, at the conference in San Remo (April 19-26, 1920), during which the agenda for the future peace agreement with the Ottoman Empire was prepared and the borders of Syria were decided, the Iskenderun Sanjak was also discussed, so that it, along with Lebanon and Syria, was supposed to become part of the French administrative area in the Middle East. The French government sought to gain control over the port of Iskenderun, an important maritime point in the Eastern Mediterranean, both militarily-strategically and economically, as it was connected by rail to the "Baghdad Railway". The area itself was demographically diverse - it was inhabited, apart from the majority Turkish population, by Arabs and

Armenians, who were mutually confrontational and as such represented exponents of individual interested Entente powers.[3] The solution reached the conference in San Remo was implemented in the clauses of the Sèvres Peace Treaty of August 10, 1920, which gave France the right to control the territory of Syria as a mandated power.[4]

The question of the status of the Iskenderun sanjak occupied an important place in the relations between France and the government of Kemal Pasha. During the London Conference on March 11, 1921, the Minister of Foreign Affairs of the government in Ankara, Bekir Sami, and the French Prime Minister Aristide Briand signed an agreement concerning political, military and economic issues and the Syrian-Turkish border was established in principle. It was foreseen the withdrawal of French military units from the territories of Asia Minor that they had previously occupied, with the control of the Baghdad railway being retained by the French, and the territory through which it passes being controlled by Kemalist troops.[5]

The Iskenderun Sanjak was also discussed during the stay of the French delegation in Ankara in mid-October 1921, led by Franklin Bouillon. The epilogue of these talks was the signing of the agreement on October 20, which ended the state of war between the two countries and opened a new chapter in their relations. The agreement defined the Syrian-Turkish border and determined the special regime of administrative administration in Sanjak, whereby the Turkish language is recognized as official in the administration and schools, and the rights of the Turkish minority are guaranteed.[6] By the decision of the Council of the League of Nations on July 24, 1922, France was officially recognized as having a mandate over Syria and Lebanon.[7] In this way, the French presence and influence in the Middle East were strengthened, but the issue of drawing the borderline between Syria and Türkiye remained on the agenda and made it difficult to improve Franco-Turkish relations.

---

[3] Armenians during the war years 1914-1918. tried to obtain support from the leading powers of the Entente for the formation of their republic in the area of Hatay, while also gaining control over the port of Iskenderun, but this did not happen after the war. – Јован М. Јовановић, **Дипломатска историја Нове Европе 1918-1938**, књ. 1, Издавачка књижара Косте Ј. Михаиловића, Београд, 1938, p. 87.

[4] **Ibidem**, 196.

[5] Doç. Dr. Mustafa Budak, "Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasi – Makaleler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, p. 245.

[6] "Французи у Турској", **Политика**, 20. III 1921, 1.

[7] "Мандат Енглеској и Француској", **Правда,** 25. VII 1922, 2.

The status of the Iskenderun Sanjak area was also the subject of a new Franco-Turkish agreement, signed on February 18, 1926. With it, the two governments undertook to respect the inviolability of borders in Asia and that all disputed issues must be resolved exclusively through judicial arbitration.[8]

***

Actualization of the "Hatay issue" in the Yugoslav diplomatic sphere and public opinion, i.e. the press began to notice it more significantly after the signing of the peace treaty between France and Syria in Paris on September 9, 1936, which recognized the independence of Syria. In the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, they estimated that this event was first of all supported by the Turkish government and public opinion, i.e. characterized as an act of "liberation of a brotherly people", but this attitude was soon changed. Namely, the dissatisfaction of Turkish official circles and the public was caused by the fact that on that occasion the issue of the status of the Turkish minority in the area of Iskenderun Sanjak, which, according to estimates, numbered around 240,000 of the 280,000 population there, was not addressed.[9] Although the treaty stated that Syria would be obliged to respect all agreements that France concluded with other countries, the Turkish government considered that it was more general in nature and did not represent a firm guarantee for the rights of Turks in Syria.[10] At the beginning of October 1936, the Yugoslav Consul General in Istanbul wrote to his authorities that this dissatisfaction was further strengthened by the vague statements that the members of the Syrian delegation made to Turkish journalists in Istanbul upon their return from Paris: "The statements of the Syrian delegation were in the spirit of

[8] Ovaj sporazum izazvao je negativne reakcije engleske vlade koja je smatrala da se time ugrožavaju njene pozicije u Iraku. – "Француско-турски споразум", **Политика,** 20. II 1926, 2.; "Француско-турска конвенција је потписана", **Време,** 21. II 1926, 1.; "Уговор Француске и Турске", **Правда,** 21. II 1926, 2.; "Француско-турски споразум", **Застава**, 24. II 1926, 1.

[9] The Yugoslav General Consulate in Constantinople stated in relation to the question of assessing the population structure and number of Sanjak: "It is difficult to determine who has the majority in this area." The Turkish element is the better and wealthier part of the population. (...) In addition to the Turkish and Arab elements in this area, there are also a large number of Armenians, Circassians and Turkish emigrants who would be reluctant to opt for Turkish administration". - AY-411-7-284, Report of the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, December 15, 1936; **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu**, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2013, p. 485.

[10] Archives of Yugoslavia (AY)-411-7-275, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 10. X 1937.

understanding the nationalist the party that has the majority in Syria and is not in the mood to make major concessions to Türkiye or other minorities in their country.[11] According to this report, the movement advocating for the autonomy of the Turks in the area of the Iskenderun sanjak was gaining mass. Its representatives refused to participate in the ceremonial welcome of the Syrian delegation that returned from Paris and then sent a petition to the Ministry of Foreign Affairs of Türkiye expressing their protest regarding the French-Syrian treaty, which, as they believed, did not protect their rights. This caused a reaction from Syrian nationalists and numerous anti-Turkish articles in the Syrian press. The Syrian authorities even expelled the correspondent of the Turkish daily "Cumhuriyet" because "in his correspondence, he energetically advocated the rights of the Turkish minority".[12] Miodrag Mihajlović Svetovski, the Turkish correspondent of the Belgrade daily newspaper "Vreme", wrote that he learned from conversations with "eminent interlocutors from Ankara" that the Turkish government is not asking for a plebiscite for the Iskenderun Sanjak, that is, it has no intention of making it an integral part of the Turkish state, but to insist on autonomy for the Turkish population there.[13]

The Turkish Minister of Foreign Affairs, Tevfik Rushdi Aras, sent a diplomatic note of protest to the French government at the beginning of October 1936, in which he demanded that mutual negotiations be held on the "Hatay question". She answered that she accepted the initiative, but that the representatives of Syria should be included in the negotiations, which the Turkish side vigorously refused, pointing out that at the time of the signing of the Turkish-French treaty in 1921, there was "no Syrian state".[14] The Turkish government linked the new situation with the provisions of the Lausanne Peace Treaty, emphasizing that Article 13 of this treaty stipulated that Türkiye renounce sovereignty over the Iskenderun Sanjak in favour of France and that now the local Turkish population had the right to inherit sovereignty over that territory. Official Paris responded by declaring that it is ready to negotiate only within the framework of the provisions of the Turkish-French agreement from 1921 and that the Turkish government, if it does not agree, can raise this issue before the bodies of the League of

[11] **Ibidem.**

[12] **Ibidem.**

[13] "Проблем независности Александрете и Антиохије", **Време**, 24. XI 1936, 3.

[14] **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu**, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2013, p. 596.

Nations in Geneva. Analyzing this situation, the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia concluded that the Turkish government "is avoiding solving the legal side of this issue and therefore does not want it to be brought before the Hague Court".[15] At the same time, the situation "on the ground" began to worsen. According to Turkish claims, the Syrian authorities began to apply numerous repressive measures against the Turkish community in Iskenderun Sanjak, especially in the urban areas, as a result of which ¾ of the shops in Antakya were closed.[16] The Yugoslav Consul General from Istanbul reported to the authorities in Belgrade that the situation on the Syrian-Turkish border "is so tense that a more serious conflict can occur at any moment", that serious military preparations are being made on both sides and that the Turkish and Syrian press are conducting such intense polemic "as if the two countries are on the verge of a fight".[17]

At the beginning of December 1936, Rushdi Aras held talks in Geneva with the head of the French delegation that appeared before the League of Nations, Pierre Vigneault, during which he proposed that French and Syrian troops be withdrawn from the area of Sanjak and that the maintenance of order and peace should be entrusted to an international a gendarmerie unit and a commissioner appointed by the League of Nations. Also, an inquiry commission be sent to the field with the task of investigating numerous incidents.[18] However, the French government agreed to withdraw only those of its troops that, as reinforcements, were subsequently sent to this area and refused to accept the arrival of the commission of inquiry, agreeing only to send neutral observers to the area.[19]

---

[15] **Ibidem.**

[16] **Ibidem,** 650.

[17] According to his knowledge, rallies were organized all over Syria where they spoke against the "supreme enemy" - Türkiye, which is accused of wanting to stifle Syrian independence in the very beginning. At the same time, all Arab countries observed and supported such Syrian attitudes with sympathy. – AY-411-7-284, Report of the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 15. XII 1936.

[18] It is interesting to note that an important mediating role in the talks led by Aras and Vijeno was played by the Yugoslav delegate to the League of Nations, Dr. Ivan Subotic, whom the Swiss press said was "the most suitable person to be a mediator between countries that are so closely tied to the country which he represents". – "Повољни изгледи за решење сукоба између Француске и Турске: Успешно посредовање Југословенског делегата", **Правда**, 16. XII 1936, 2.; "Конференција г. др. Араса и г.др. Суботића у Женеви", **Правда,** 16. XII 1936, 2.

[19] The Turkish press wrote negatively about the French positions, rejecting the efforts of the government in Paris to include representatives of Syria in the negotiations. - **Ibidem**, 651.

At the session of the Council of the League of Nations on December 16, 1936, a resolution was adopted which determined that a three-member delegation would be sent to Sanjak to take a direct look at the situation and mediate in direct negotiations between the French and the Turks.[20] The Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia analyzed this, in which it was stated: "In Ankara diplomatic circles, it is believed that the Russians helped the Turks in this matter to exert pressure on France due to its position in Spain. England, in the beginning, also helped Türkiye to win her over even more, and because Alexandretta in the hands of Türkiye could eventually serve England as a base. England sided with France because it was afraid of the bad impression that supporting Türkiye at the expense of Syria would create in the Arab states. Those same circles believe that this is the first major failure of Rushdi Aras".[21]

At the beginning of January 1937, Branko Lazarevic, the representative of the Kingdom of Yugoslavia in Ankara, wrote to the Ministry of Foreign Affairs in Belgrade about the talks that the Turkish Prime Minister, Ismet Inönü, had with the newly appointed Romanian ambassador to Türkiye. On that occasion, Inönü pointed out that, despite the difficult situation, he hopes for a favourable solution: " Türkiye cares about friendship with France." She is in friendship and alliance with all her allies. It means that Türkiye has opted for the Franco-English diplomatic system in Europe and for these reasons France should take this into account and help the Turkish thesis."[22] Inönü also expressed the expectation that the members of the Balkan Pact - Romania, Yugoslavia and Greece - will support the position of his government, and that "Türkiye will act calmly so that, if there is a break in the negotiations, all the responsibility will fall on France".[23] In a conversation with the French ambassador in Ankara, Lazarevic learned that the French position was that it would not proceed with the ratification of the treaty with Syria before an agreement with Türkiye was reached and that,

---

[20] The Belgrade press wrote that it was agreed in Geneva that the French should withdraw their troops that they had deployed in Sanjak after the riots that took place in Antakya. – "Александрета ће добити широку аутономију под окриљем Француске и Турске", **Време**, 16. XII 1936, 3.; "До споразума по питању Александрете нема изгледа да ће лако доћи", **Политика,** 16. XII 1936, 1.; "Савет Друштва народа шаље анкетну комисију у Александрету", *Време*, 17. XII 1936, 1.; "Питање Александрете и Антиохије задало је Друштву народа много више тешкоћа него шпанско питање", **Правда**, 17. XII 1936, 2.; "У питању Александрете победила је у Женеви Француска теза", *Политика*, 17. XII 1936, 2.

[21] **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1936. godinu**, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2012, p. 652.

[22] Бранко Лазаревић, **Дипломатски списи**, Историјски архив у Неготину, Неготин 2001, p. 173.

[23] **Ibidem.**

therefore, France "does not understand the nervousness and haste of official Ankara" which, according to his words, remained lonely in Geneva, i.e. the expected support from the Soviet Union, Romania and England was also absent.[24]

The deadlock in the negotiations between Paris and Ankara had a negative impact on the situation in Sanjak[25] and attracted the attention of the governments of numerous European countries.[26] Already in the first days of January 1937, numerous incident situations were recorded in which there were also fatalities. The Turkish population confronted Arab nationalists, who were supported by local Armenians.[27] The news about this caused great anxiety among the Turkish public, so that the "Cumhuriyet" newspaper openly threatened the French with war, "if Türkiye was forced to do so by not respecting its rights in Sanjak". One article stated that Türkiye is capable of occupying the Alexandretta area in 24-48 hours with troops stationed on the Syrian border, without using the rest of its military forces, and that it would not take much time to occupy the whole of Syria".[28]

On the first day of February, Lazarevic sent a telegram to Yugoslav Prime Minister Milan Stojadinovic, in which he informed him that the

---

[24] **Ibidem,** 174.

[25] "Затегнутост односа између Француске и Турске због питања Искендеруна, **Време**, 10. I 1937, 1.; "Г. Ружди Арас каже да се питање Искендеруна може лакше решити непосредним споразумом са Француском него у Друштву народа", **Време**, 10. I 1937, 1.; "Хоће ли Санџак у Сирији постати федеративна држава?", **Време,** 14. I 1937, 4.

[26] Thus, the position of official Rome, as one of the main disruptive factors when it came to the post-war status quo in Europe, was that the Turkish demands for the autonomy of Sanjak have the ultimate goal of including this area, if not immediately, at least in the foreseeable future. Turkish states. The Italian press wrote that, if the Turkish position prevails, that precedent will serve to resolve other disputed territories that were under the mandated control of the League of Nations, such as Germany's demand to return the colonial territories that were taken from it after the First World War. – "Турска тражи пуну независност Александрете и Антиохије док Француска нуди само извесну аутономију те области, **Политика**, 10. I 1937, 2.; "У питању Александрете г. Исмет Инени тражи директне преговоре са Француском, а не преко Женеве, **Политика,** 11. I 1937, 1.; "Г. Ружди Арас каже да се питање Искендеруна може лаше решити непосредним споразумом са Француском него у Друштву народа, **Време,** 11. I 1937, 1.;

[27] Conveying the news of some European news agencies, the Belgrade daily press reported on riots in a place about 50 km from Antakya on January 10, during which one Arab was killed and 19 people were injured, one of them seriously. A day later, a conflict took place in Antakya, where two Arabs were killed and eight were wounded. The French gendarmerie then, in order to suppress the riots, started mass arrests. – "Крвави нереди у Риханији", **Политика**, 11. I 1937, 1.; "Крвави сукоби у Александрети", **Време**, 11. I 1937, 1.; "Крвави нереди у Риханији поводом присуства посматрача Друштва народа у Антиохији", **Правда,** 11. I 1937, 2.; "Сукоби у Антиохији настављају се и поред настојања власти да се отклоне", **Политика**, 12. I 1937, 5.; "У току арапских демонстрација у Антиохији погинула су два Арапина и осам рањено", **Време,** 13. I 1937, 1.

[28] AY-411-7-288, Report of the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 6. I 1937.

Turkish Prime Minister especially thanked the government of the Kingdom of Yugoslavia because its delegation to the League of Nations in Geneva actively supported Turkish positions, stating that official Belgrade "can always count on Türkiye at every opportunity and in every matter".[29] Ten days later, Lazarevic learned that Rushdi Aras proposed to the French ambassador in Ankara regarding the "Sanjak issue" the conclusion of a bilateral defensive alliance, and regarding the drawing of the border line between Türkiye and Syria, a tripartite military alliance, emphasizing Türkiye's need to ask France for a larger financial loan. In a conversation with Numan Menemencioglu, a high-ranking official of the Ministry of Foreign Affairs, he learned that French agents were carrying out secret anti-Turkish propaganda in Sanjak and were organizing numerous riots and writing petitions to the League of Nations.[30]

How to solve this complex problem by diplomatic means, i.e. direct negotiations between Paris and Ankara could not be achieved, the League of Nations took the initiative again, so on January 20, 1937, new negotiations were organized in Geneva with the presence of the Swedish Minister of Foreign Affairs Sandler, as authorized by the League of Nations. After difficult and exhaustive negotiations, the principles according to which the future status of Sanjak was to be determined were adopted and embodied in a special resolution.[31] During these negotiations, the Yugoslav ambassador

---

[29] Лазаревић, **Дипломатски...**, p. 180.

[30] **Ibidem,** 184.

[31] Those principles were:

1. Sanjak represents a separate administrative unit and enjoys full independence in internal affairs;
2. Foreign affairs will be conducted by Syrian diplomacy, with the proviso that no treaty concluded by Syria, which would affect its independence or sovereignty, will be applied to the Sandjak without the prior consent of the Council of the League of Nations.;
3. Syria and Sanjak will have a common monetary and customs system;
4. The official language is Turkish, and the Council of the League of Nations will decide on another official language;
5. Both governments, Sanjak and Syria, will have special liaison delegates with each other;
6. The League of Nations will have one permanent delegate of French nationality who will take care of the implementation of the Constitution and Statute of the Sanjak;
7. Sanjak will not have an army or compulsory military service. There will only be police.;
8. France and Türkiye will conclude an agreement guaranteeing the territorial integrity of Sanjak and an agreement on the inviolability of the Turkish-Syrian border;

The Statute of Sanjak will state that Türkiye will have the right to use the port of Iskenderun for the transit of its goods.

(AY-411-7-275, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 10. X 1937)

to France, following the instructions of his government, stayed in Geneva, trying to mediate the relations between the French and Turkish delegations, and to that end, he organized a lunch where the diplomatic representatives of the member states of the Little Entente and the Balkan Pact gathered. The Parisian press spoke highly of this, emphasizing that it was "new proof of the solidity of alliances and friendships that are a tradition for France."[32]

Based on the aforementioned principles, the Council of the League of Nations formed the "Committee of Experts", composed of five members - diplomats from Türkiye, Belgium, France, the Netherlands, England and Sweden, which had the task of drafting the Statute and Constitution of Sanjak. This body sat in the period from February 25 to March 17 and from April 22 to May 15, 1937. During the first session, the opposing views of Ankara and Paris were confronted. While the Turkish delegate, interpreting the resolution of the Council of the League of Nations, emphasized that the Sanjak should be a separate territorial unit with complete internal independence, the position of the French government was that the autonomy of the Sanjak should be limited to a special administrative regime in the form of an autonomous province of Syria.

The intelligence findings of the Yugoslav Ministry of Foreign Affairs indicated that Syrian nationalists tried to exploit this Franco-Turkish opposition by conducting a harsh anti-Turkish propaganda campaign, demanding "the unification of the Arab areas against Turkish imperialism." On the other hand, the Turkish press pointed out that the French authorities in Syria are secretly inciting the resident Arab population, which resulted in the persecution of the local Turkish population.[33] The analysis of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia indicated that "Türkiye certainly tries to underline that it is in good relations with the Arab states and that the dispute over Sanjak does not mean antagonism between the Turkish and Arab world."[34] It also emphasized that until the beginning of the 30s of the 20th century, France saw Türkiye as the main stronghold of its foreign policy in the Middle East, spreading its political and cultural

[32] "Александрета ће у саставу Сирије потпуно независно решавати своја питања", **Правда,** 25. I 1937, 6.; "Париски листови истичу значајну посредничку улогу г. др. Пурића", **Правда,** 25. I 1937, 6.

[33] Newspaper articles highlighted French gendarmerie command issuing orders to torture Turks, while the Turkish government protested to the French ambassador in Ankara about "bandit incursions" from Syria across the border. - **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu**, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2013, p. 163, 223.

[34] **Ibidem,** 224.

influence through numerous banks, schools, various religious and cultural-educational societies, but that in the meantime the situation had changed, so that only Syria was left for her, which is why she "tenaciously defended that position".[35] At the same time, the General Consulate of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople reported that at the beginning of April, in the context of the tightening of French-Turkish relations, there was an intensification of raids by robbery gangs from Syria, which is why the Turkish government reinforced gendarmerie units and mobilized reserve military units with the strength of one division along 800 km long border line. In the Turkish parliament, some MPs demanded that the Turkish army be deployed across the border, in the territory of Syria, to protect state sovereignty, while Interior Minister Shukri Kaya emphasized that "the Turkish people are ready to secure their right and their prestige against anyone".[36] The Consul General learned from "certain political circles" in Constantinople that Türkiye will take "extreme measures" regarding the "Hatay issue" if it receives "friendly guarantees" from Italy for the security of the coast of Asia Minor.[37]

The second meeting of the "Committee of Experts", which was supposed to start on April 9, was postponed to April 22 due to the illness of the Turkish expert. In the adopted final document, sent to the Council of the League of Nations, it was stated that the Statute of the Sanjak is an international document that will have to be respected by all those bodies that will intervene in the future in connection with any issues related to the Sanjak, and that the Constitution refers to the regulation of internal issues of the Sanjak. The Constitution is based on the Statute and in case of any contradiction in their application, the provisions of the Statute are considered valid. The "Expert Committee" reached an agreement on all details, except for the official language and the status of the three regions - Basit, Bahir and El Akrad, inhabited by a predominantly Turkish population.[38]

---

[35] AY-411-7-297, Report of the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 22. III 1937.

[36] AY-411-7-300, Report of the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 8. IV 1937.

[37] **Ibidem.**

[38] The Turkish expert opposed the proposal that, in addition to Turkish, the official language should be Arabic. His position was that Arabic could be in official use only in those parts of the Sandjak where Arabs were the majority population. The status of these three regions was to be decided by the Council of the League of Nations. - AY-411-7-275, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 10. X 1937.

The Statute and the Constitution of the Sanjak were adopted at the session of the Council of the League of Nations in Geneva on May 29, 1937.[39] In this way, according to Yugoslav diplomacy, "a critical phase" in the relations between Türkiye, on the one hand, and France and Syria, on the other, was completed. The Turkish government had the reason to be satisfied, because, apart from the issue of the official language and the status of the three mentioned regions, it achieved success in its demands.[40] However, despite this achieved political solution, foreign policy analysts in Belgrade expressed considerable reservations about its successful implementation "on the ground". Namely, the intelligence they had at their disposal testified that, despite the determined French position, which on July 15, 1937, during the ceremonial announcement of the new status of the Iskenderun Sandjak, the French High Commissioner for Syria De Martel pointed out, the situation "on the ground" was tense and uncertain. Arab nationalists believed that in this way they wanted to achieve the complete expulsion of the Arab presence ("eradicated and the last trace of Arab culture").[41] Also, among a part of the Turkish population in rural areas, a certain amount of mistrust was observed, which was expressed as resistance to the introduction of the new spelling of the Turkish language, which hinted at resistance to other reforms of a secular nature that the Kemalist authorities in Türkiye were resolutely implementing.[42]

Evaluating the newly created situation in the General Consulate of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople, they concluded that Türkiye, after signing the Sadabad Pact with Iran, Iraq and Afghanistan on June 8, 1937, confirmed its prestige among Islamic countries, which opened up more room for maneuver in the matter Sanjak, that is strengthened political positions towards France: "Lately, Türkiye has been developing a lively

---

[39] "У Женеви је потписан низ споразума између Француске и Турске о Сирији и Александрети", **Време**, 30. V 1937, 1.; "Пред Друштвом народа окончано је питање Санџака Александрете", **Политика,** 30. V 1937, 6.

[40] The Turkish proposal to hold a plebiscite in these regions was rejected and they were annexed to Syria by the decision of the Council of the League of Nations. - **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu**, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2013, p. 277.

[41] Numerous European news agencies reported that a part of the Turkish population in Sanjak, wanting to celebrate this event, erected triumphal arches in many places, but the French mandate authorities demolished them, preventing the display of the Turkish flag. As a result, in one incident, i.e. 12 Turks were wounded in the conflict. – "Дванаест рањених у Александрети услед сукоба између Турака и власти", **Време**, 1. XII 1937, 3.

[42] **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu**, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2013, p. 374.

action to use its influence to thwart the great powers, to achieve their goals, to use one Islamic state against another."[43]

Despite the successful epilogue of the negotiations in Geneva and the declaration of the new status of the Iskenderun sanjak, the political conditions and the daily life of its population in the fall of 1937 did not confirm the decline of tensions and the relaxation of tensions. The preparation of the election process, in accordance with the agreements reached, took place in an atmosphere of frequent incidents and fierce nationalist propaganda, both from the Turkish and Arab sides.[44] The Syrian nationalists tried to homogenize the anti-Turkish bloc by attracting Armenians, Assyrians, Kurds and Circassians, in order to win a majority in the future parliament.[45] On the other hand, public opinion in Türkiye was also characterized by expressed support for compatriots in Sanjak, both in euphoric press articles and at numerous rallies and gatherings of a political nature.[46] Leading Turkish newspapers accused the French authorities in Sanjak of illegally interfering with Turkish election campaign activities, not hesitating to issue open threats to official Paris and hint at "fatal events" in the Middle East.[47] The newspaper "Ulus" published an interview with Atatürk, who, regarding the current problems, stated that it is necessary to achieve "friendly cooperation" between Türkiye and the Iskenderun Sanjak.[48] The situation became particularly complicated after the Syrian Parliament refused to accept the Statute of the Iskenderun Sanjak on December 2, 1937.,[49] to which the Turkish government responded three days later, canceling the 1926 treaty with France, but declaring that it was ready to conclude a new treaty that would "better suit the changed

[43] AY-411-7-307, Report of the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 23. VII 1937.

[44] The elections were planned for February 1938. – "Турска против одлука Савета Друштва народа о Александрети", **Време**, 28. XII 1937, 1.

[45] AY-411-7-310, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 10. XI 1937.

[46] Thus, at the end of November and the beginning of December 1937, students and high school students in Istanbul organized large gatherings in support of the Turks in Sanjak, demanding from the League of Nations to allow them to express their determination in a plebiscite. - **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu**, "Arhiv Jugoslavije", Beograd 2013, 604.

[47] It has been written about the reckless actions of the French gendarmerie, about the fact that French officials carry out strict control of the mail, that schools are still closed, etc. – "Мале вести из иностранства", **Време**, 3. XII 1937, 3.; "Догађаји у Искендерунском Санџаку", **Правда,** 3. XII 1937, 3.

[48] "Г. Кемал Ататурк за пријатељску сарадњу између Турске и Александрете", **Правда**, 4. XII 1937, 5.

[49] "Догађаји у Сирији", **Правда,** 4. XII 1937, 3.

circumstances."[50] The visit of the French military delegation to Türkiye in order to define the future military cooperation between France and Türkiye regarding the demilitarization of Sanjak did not significantly ease the tension.[51]

Realizing that France wanted to preserve its position in the Middle East, Turkish Foreign Minister Tevfik Rushdi Aras tried to negotiate Sanjak's position directly with the Syrian government. Thus, a conversation was held in Ankara with Syrian Prime Minister Cemil Mardam on his return from Geneva, about which the Yugoslav government learned from "well-informed circles" that Türkiye had offered to help Syria in its efforts to free itself from French influence, provided that it give up his persistent claims to Sanjak. However, the Ministry of Foreign Affairs in Belgrade estimated that "Syria does not want to pay for its independence by losing Sanjak and that it is very reserved in offers of this kind."[52] The Consul General of the Kingdom of Yugoslavia in Istanbul sublimated the current situation in his report as follows: "The issue of Sanjak has been preoccupying the Turkish government and Turkish political circles for a year now. Until Sanjak is annexed to Türkiye, it will be the subject of unrest on the Syrian-Turkish border and the cause of Franco-Turkish conflicts. In this issue, Turkish nationalism clashes with Syrian nationalism and with the resistance of national minorities: Armenians, Circassians, Greeks and Alawites. France, as the former mandatory power, and the future ally, that is, the protector of Syria, will lose a lot in its and otherwise reduced prestige in the Levant if it allows Sanjak to fall completely into Turkish hands. The French are trying to satisfy both the Turks and the Syrians, but it is difficult. The French administration in Syria thinks that the elections to be held in Sanjak next year will be arranged so that the Turks, Syrians and national minorities will receive an equal number of mandates so that the French control authorities can manage it more easily. According to the current mood of the Turkish authorities, it cannot be said that they will allow themselves to be played and the Turkish element in Sanjak to be a minority. Turkish efforts aim to make

[50] Yugoslav diplomacy believed that Türkiye wanted to "point out the seriousness of the situation and its determination not to give in to its demands" in this way. - **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu**, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2013, p. 654.

[51] Despite the press statement of French General Hunziker, the commander of French units in Syria, that this visit strengthens the friendly ties between France and Türkiye, the Yugoslav Ministry of Foreign Affairs emphasized that this delegation was welcomed "with all the necessary attention, but without any cordiality". – **Ibidem**, 604.

[52] *Ibidem*.

Sanjak, a fully autonomous territory, dominated by the Turkish element. Otherwise, the Turks are ready for extreme measures."[53]

The activities of the delegation of the League of Nations, which was tasked with preparing the elections in Sanjak, met with fierce criticism from both the Turkish government and public opinion. Its members were accused of expressing partiality, not taking into account the interests of the Turkish population and of acting contrary to the decisions of the League of Nations, that is, of helping France to "further strengthen its influence on a purely Turkish province".[54] On the other hand, a significant change was observed in the writing of the Turkish press in relation to Syria. The tone of the address became much more cordial, so it was emphasized that "the provocateurs can do what they want, but Türkiye considers the Arab people in Syria as its brothers, with whom it has been separated since yesterday, but for which it always wishes well, without any reservation or conditions."[55]

To relax the tension, Minister Rushdi Aras traveled to Geneva for talks with French Prime Minister Chotan and Minister of Foreign Affairs Delbos. On that occasion, a diplomatic agreement was reached that did not only refer to the Iskenderun sanjak, but also included other issues related to the Middle East and Asia Minor. France recognized Turkish influence in Sanjak, and Türkiye renounced its objections to the status of Lebanon and Syria. In a statement published after the talks, Rushdi Aras pointed out that the great credit for the positive outcome of the talks belongs to England, declaring: "We yielded to France in the formal matter, and she yielded to us in essence."[56] After reaching an agreement, the Council of the League of Nations adopted a resolution on the issue of the rules for the elections in Sanjak, which, according to the original point of view, should have been held before April 15. A "Special Committee" was formed with the task of amending the rulebook for elections if changes were deemed necessary, and it had the authority to postpone the elections.[57]

---

[53] AY-411-7-312, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 3. XII 1937.

[54] AY-411-7-315, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 20. XII 1937.

[55] **Ibidem.**

[56] *Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1938. godinu*, "Arhiv Jugoslavije", Beograd 2014, p. 50.

[57] **Ibidem,** 51.

The "Special Committee" ended its activities on March 19, 1938, making the definitive version of the "Regulations for the Sanjak Elections".[58] In the report submitted to the Council of the League of Nations, it was stated that all objections previously raised by the Turkish government were adopted and the appointment of personnel to manage the work of the election commissions was carried out.[59] For Yugoslav diplomacy, the fact that two representatives of the Kingdom of Yugoslavia were included in that staff was an important satisfaction and diplomatic success.[60] Satisfaction with this was also expressed during Numan Menemencioğlu's two-day stay in Belgrade, upon his return from Geneva, where he was warmly received by Yugoslav officials.[61]

Despite this important diplomatic benefit for the Kingdom of Yugoslavia and the appearance of a solution that was supposed to resolve the issue of the status of Sanjak peacefully, the General Consulate in Istanbul, assessing the possibility of the success of the initiative of the Turkish government, they considered that it had made a mistake by requesting engagement and mediation of the League of Nations. "In direct negotiations with France, considering the difficult French situation in the Orient, the Turks could have achieved an easier solution and more success."[62] Predictions that the Turkish electoral list will succeed in Sanjak were negative, because "Armenians, natives and refugees from Turkish territory decide the elections, and they are opponents of Türkiye for understandable reasons."[63]

This opinion stemmed from the general political atmosphere that prevailed in Türkiye at the end of April and the beginning of May 1938. On the 17th of May, Prime Minister Celal Bayar held a meeting with the

---

[58] "Правилник за изборе у Александрети завршен у Женеви", **Политика**, 20. III 1938, 4.

[59] The "Special Committee" had, among other things, the task of preparing voter lists, which, according to some opinions, represented a kind of "trial vote". In addition to names and surnames, data on the native language and nationality of the voters were entered in the lists. - AY-411-7-324, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 19. V 1938.

[60] The work of the "Special Committee" was managed by the Swiss expert Roger Sekreta, and it consisted of 20 members. - AY-411-7-322, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 21. IV 1938.

[61] **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1938. godinu**, "Arhiv Jugoslavije", Beograd 2014, 173.

[62] AY-411-7-324, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 19. V 1938.

[63] **Ibidem.**

representatives of the ruling political party and on that occasion informed them that a kind of violence was being carried out against the Turks in the Hatay area and held the French authorities responsible for it. On that occasion, several MPs demanded "taking harsh measures and making quick decisions", to which he replied that the government "will coolly wait for the development of events".[64] The Turkish press also started sending the "heaviest insults and threats" against France, and many nationalist groups were "waiting with impatience for Atatürk's decisive gesture and many believed that Türkiye would intervene in Hatay, to protect its interests."[65] The public excitement was further increased by the statement of the French Prime Minister Daladier about the inviolability of the borders of the French imperial possessions, which was interpreted to also apply to Syria and introduced Turkish-French relations into a "very unpleasant atmosphere".[66] Atatürk's visit to Mersin and Adana, i.e. his stay near Sanjak, despite his impaired health, was understood by the Turkish public as his desire to indicate the seriousness of the situation, but also his determination "to take everything so that Turkish interests in Hatay are protected".[67] The Turkish government sent a sharp diplomatic note to France and demanded the dismissal of the High Commissioner for Syria, de Martel, and the Turkish General Staff at the same time ordered the reinforcement of numerous personnel in the border garrisons towards Syria, in response to the news of the increase in the French military contingent.[68]

In the General Consulate in Istanbul, they had information that the ambassador of the Soviet Union suggested the Turkish government to show restraint and that the French ambassador protested the way the Turkish press was writing. "It seems that the whole thing is more about calculated maneuvers to intimidate the non-Turkish population in Sanjak before the elections, than about serious action." The Turks want at any cost to get a majority in the elections and for that majority to vote for unification with Türkiye," stated the report sent to the Yugoslav Ministry of Foreign Affairs.[69]

---

[64] **Ibidem.**

[65] **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1938. godinu**, "Arhiv Jugoslavije", Beograd 2014, p. 293.

[66] **Ibidem**, 294.

[67] **Ibidem.**

[68] AY-411-7-325, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 25. V 1938.

[69] **Ibidem.**

The tension in Sanjak reached its peak in early June 1938. Under the influence of numerous riots, the "Special Committee" was forced to suspend its work, and an energetic campaign was waged against it in the Turkish press.[70] Under such circumstances, under strong diplomatic pressure from Ankara, the French government changed its previous position, starting to support pro-Turkish elements in Sanjak. Negotiations between the French and Turkish governments on a joint military action aimed at maintaining order and peace in this area have been held.[71] This led to a change in the tone of the leading Turkish newspapers, which again began to emphasize "traditional friendship with France."[72]

The situation calmed down at the beginning of July 1938, when, as a result of intensive negotiations between official Paris and Ankara, a protocol on the implementation of the military agreement was signed in Antakya on July 3, which stipulated that a contingent of 1,500 Turkish soldiers.[73] The political framework of this agreement was reached in direct negotiations between the French ambassador to Türkiye, Henri Ponceau and Rushdi Aras, and its finalization was represented by the signing of the "Friendship Treaty" between Türkiye and France, which was reached on July 4, 1938, in Ankara, and whose the ceremonial proclamation was scheduled for September, when French Foreign Minister Georges Bonnet will pay an official visit to the Turkish capital.[74] On the same day, in the morning hours, Turkish soldiers entered Sanjak territory near Gaziantep.[75] Colonel Shukri Kanadli was at the head of the formation made up of three infantry battalions, one mountain

[70] It was written that the "Special Committee" is completely redundant, and the newspaper "Ulus" even hinted at the possibility that Türkiye, if it continues its activities, will leave the membership of the League of Nations. - AY-411-7-329, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 18. VI 1938.

[71] **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1938. godinu**, "Arhiv Jugoslavije", Beograd 2013, p. 354.

[72] AY-411-7-326, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 14. VI 1938.

[73] "У Санџаку Александрети биће 1500 турских војника", **Време**, 4. VII 1938, 1.; "Споразум између француског и турског генералштаба о војној сарадњи у Санџаку", **Политика,** 4. VII 1938, 1.

[74] "Уз срдачне декларације пријатељства синоћ је парафиран француско-турски уговор", **Политика**, 6. VII 1938, 1.; "Француско-турска сарадња полазна тачка за читаву нову политику" вели „Тан"", **Политика**, 6. VII 1938, 1.; "У Анкари је потписан текст француско-турског споразума", **Време**, 6. VII 1938, 3.

[75] AY-411-7-336, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 6. VII 1938.; "Јуче су турске трупе, према споразуму, умарширале у Александретски санџак", **Политика,** 6. VII 1938, 1.;

artillery battery, an engineering company and a platoon of telegraph operators.

The turnaround in French-Turkish relations in the context of the "Hatay issue" met with great interest in the Yugoslav press, which saw it as an important step for the consolidation of peace and security in the Eastern Mediterranean. Thus, it was emphasized that the aforementioned agreement represents the formation of a French-British-Turkish bloc in the Middle East, as a counterweight to the potential expansion of the influence of Italy and Germany, an important link in strengthening anti-revisionist positions, an expression of the strengthening of peaceful policies in international relations, etc.[76]

The Yugoslav Consul General in Istanbul wrote about the possible future implications of this event: "Certainly, this is the first stage of success that will allow the Turkish element to take over Sanjak." The second stage - the definitive annexation of Sanjak to Türkiye is yet to come."[77]

In an extensive article about this new "political construction" in the Middle East, the Belgrade daily "Pravda" wrote on its front page: " Türkiye will therefore no longer have an interest in annexing Sanjak, since it will be under its real administration and only formally." be separated from Ankara. In addition, Türkiye abandoned its territorial claims to Syria, especially in the province of Aleppo. The agreement between France, Türkiye and Syria, in which France undertakes to defend Syria against any attack, constitutes a guarantee of its territorial status and independence. (...) By sacrificing Alexandretta, France received considerable benefits. Its position was strengthened in Tripolis, the terminus of the Mosul oil pipeline, and Beirut, France's best port, which France had built as a major naval base. The tripartite agreement between France, Türkiye and Syria constitutes a firm guarantee and precaution against any attack on French possessions in the Middle East. Then, with the Franco-Turkish agreement, Türkiye is moving closer to the group of Middle Eastern and Balkan states, and this means that this entire system is moving closer to the Franco-British system."[78]

---

[76] "Споразум о Александрети значи практично образовање француско-британско-турског блока", **Политика**, 5. VII 1938, 1.

[77] AY-411-7-336, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 6. VII 1938.

[78] "Значај француско-турског споразума за одржавање равнотеже у Средоземном Мору – нови прилог учвршћењу мира", **Правда**, 8. VII 1938, 1.

Election activities continued on July 22 under the control of a newly formed commission, which consisted of delegates from the Turkish government, one representative from each ethnic group in Sanjak, and a French delegate, Colonel Collet.[79] They ended on August 1, 1938, and according to the published results, out of 57,000 registered voters, 37,000 were registered in the lists of the Turkish community (63% of voters). By that, the distribution of mandates in the future Sanjak parliament was carried out. Out of 40 parliamentary seats, 22 went to the Turkish community, and 18 to the others.[80]

The Parliament was constituted on September 2, 1938, at a session in Antakya. As the president of the "Republic of Hatay", it was decided to name the territory of the Iskenderun Sanjak, Tayfur Sekmen, "a former Turkish parliamentarian who participated in the struggle for the independence of Türkiye and worked tirelessly for the Turkish cause in Hatay", was elected.[81] Dr. Abdurahman Melek was appointed Prime Minister, and on September 6, the Parliament adopted the Constitution and a series of laws on the organization and competence of the executive branch. According to the constitutional provisions, Hatay is an independent state with a republican system, whose independence in internal affairs is based on the Turkish majority. Legislative power is exercised by the people through the parliament, which was elected for four years, and the mandate of the president of the republic lasted five years. Public order and peace and constitutional order were to be protected by the 1,500-man gendarmerie. The parliament then adopted several proposals of deputies that were mainly based on the secularist principles of the Republic - that the Turkish national anthem should also be the national anthem of Hatay, to abolish the wearing of the fez, to abolish the land tax, to open new gymnasiums, to produce postage stamps, etc. Qualifying these fundamental changes in the politics and administrative physiognomy of the Iskenderun Sanjak area, the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia concluded: "All this will inevitably be met with resistance by a part of the retrograde Turkish population." But that resistance will neither be great nor long-lived and soon

[79] **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1938. godinu**, "Arhiv Jugoslavije", Beograd 2014, p. 406.

[80] **Ibidem,** 446.

[81] **Ibidem,** 496.

Hatay will completely resemble Kemal's Türkiye in terms of its arrangement."[82]

That these reflections were correct will be shown by what happened on June 23, 1939, when a new French-Turkish political agreement was signed in Paris, in which the two countries committed themselves to friendship and mutual assistance in case of war.[83] At the same time, an agreement was signed in Ankara by which France agreed that Hatay would once again become an integral part of the Turkish state.[84] The Yugoslav ambassador in Paris, Božidar Purić, assessed this outcome, i.e. the French government's views, as the aspirations of the French-British diplomacy to win over Türkiye to its interests as firmly as possible in the conditions of numerous complications in the Eastern Mediterranean and the whole of Europe. Purić emphasized that the English Ministry of Foreign Affairs played a crucial role in resolving the "Hatay issue", fearing that Germany and Italy would not take advantage of the delay in the negotiations between Paris and Ankara, and therefore put pressure on the French government to give in to Turkish demands.[85] In the text on the front page, the Belgrade-based "Politika", analyzing this agreement, wrote: "In the current murky circumstances in Europe and the world, the signing of this agreement, which complements the similar Anglo-Turkish agreement in Paris, is considered a great step forward towards the realization of a peace front and the creation of a more tolerable atmosphere in Europe. This agreement is expected not only to strengthen friendship with Türkiye and the cooperation of this country, which can be valuable due to its geographical position but also to have significant consequences on a wider scale. In Paris, they believe that Türkiye's approach

[82] AY-411-7-346, Letter from the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, 9. IX 1938.

[83] AY-370-4-413, Report of the Embassy of the Kingdom of Yugoslavia in Ankara to the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia for the month of July 1938, 5. VII 1939.

[84] "Манифестације у Анкари, а народна радост у Александрети", *Политика*, 24. VI 1939, 1.; "Одушевљење у Турској после споразума са Француском и повратка Александрете", *Политика*, 25. VI 1939, 3.; "Hataj konačno turski", **Muslimanska svijest,** 29. VI 1939, 3.

[85] The Turkish government tried to remove every trace of the French presence from Hatay, so it demanded that the missionaries of the Roman Catholic Church leave Hatay, the removal of French flags from the graves of French soldiers in Iskenderun, and opposed the initiative to open a French consulate on the territory of Hatay. – Živko Avramovski, "Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči Drugog svetskog rata", **Istorija XX veka**, II, Beograd, 1961, p. 91.

to the Western countries' agreement will affect the behavior of other countries, especially the attitude of the Islamic world."[86]

Based on the Franco-Turkish agreements reached on June 29, 1939, the parliament of Hatay made a unanimous decision on its abolition and annexation of the area to the Republic of Türkiye.[87] In this way, the long-term political efforts of the Turkish government were finalized to finally include the area of Iskenderun Sanjak (Hatay) in its state-legal structure and thus, on the eve of the outbreak of the Second World War, to establish sovereignty over this strategically important area. The Yugoslav government welcomed this epilogue with obvious satisfaction, considering it an important moment for the strengthening of the Balkan Pact, i.e. confirmation of the determination of Türkiye, as its member, to remain committed to this defense alliance, essential for the security of the Kingdom of Yugoslavia in the upcoming uncertain trials that have loomed over European and world peace.[88]

[86] "Француска и Турска потписале су јуче пакт о пријатељству и о узајамној војној помоћи у рату", **Политика**, 24. VI 1939, 1.

[87] Immediately after the end of the parliamentary session, the Turkish national flag was displayed on the building where the session was held, and the French troops began to evacuate. – "Затварање Александретског парламента", *Политика*, 1. VII 1939, 6.; "Евакуација француских трупа", **Политика**, 1. VII 1939, 6.

[88] **Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1939. godinu**, "Arhiv Jugoslavije", Beograd 2015, 1939, p. 335.

SOURCES AND LITERATURE

Unpublished Sources

- Archives of Yugoslavia – Belgrade

Fonds

- General consulate of the Kingdom of Yugoslavia in Constantinople 1922-1945 (411);
- Legations of the Kingdom of Yugoslavia in Türkiye – Constantinople, Ankara 1919-1945 (370);

Published sources

- Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1936. godinu, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2012.
- Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2013.
- Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1938. godinu, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2014.
- Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije za 1939. godinu, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2015.

Newspapers

- Muslimanska svijest – Sarajevo;
- Политика – Belgrade;
- Правда – Belgrade;
- Време – Belgrade;
- Застава – Novi Sad;

Literature

- Avramovski, Živko, "Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči Drugog svetskog rata", **Istorija XX veka**, II, Beograd, 1961, 5-161.
- Бодрожић, Милица, "Спољна политика Краљевине Југославије у време владавине Југословенске националне

странке 1932-1934", **Зборник Матице српске за историју,** 63-64, Нови Сад, 2001, 277-290.

- Budak, Mustafa, "Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasi – Makaleler,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 243-271.
- Лазаревић, Бранко, **Дипломатски списи**, Историјски архив у Неготину, Неготин 2001.
- Јовановић, М. Јован, **Дипломатска историја Нове Европе 1918-1938**, књ. 1, Издавачка књижара Косте Ј. Михаиловића, Београд, 1938.
- Виријевић, Владан, **Југословенско-турски економски односи 1918-1941**, Филозофски факултет Косовска Митровица, Косовска Митровица, 2018.
- Zimova, Nada, "The Balkan Entente and Turkey", **IX Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, III. Cilt, Ankara 1981, 2002.

AZERBAYCAN'IN TOPLUMSAL BÜTÜNLÜĞÜNÜN İHLALİ-ZENGEZUR SORUNU VE TÜRKİYE

Xoshgadam ISLAM*

Özet

Bu makale, Zengezur'daki şiddetli çatışma hakkında bir tarihçe sunmaktadır. Yazar, zengin olgusal malzemeye dayanarak, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki bölgesel anlaşmazlıkların nedenlerine ışık tutmaya çalışıyor. Birinci dönem, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde, ikinci dönem ise Azerbaycan'da Sovyet hükûmetinin kurulmasından sonraki dönemde Zengezur'daki siyasi ilişkileri ele almaktadır. Gelecekteki çatışmanın temelleri işte bu sırada atıldı. Mayıs 1918'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsız devletlerinin ilanıyla, yeni kurulan cumhuriyetlerin her birine toprak sorunu özellikle şiddetli hale geldi. Bu dönemde Güney Kafkasya bölgesindeki illerde etnik olarak karışık nüfusa sahip birçok ilçe vardı. Sovyet Rusya'nın hegemonyasının kurulmasından sonra toprak iddiaları güçlendi. "Zengezur meselesi" Avrasya bölgesindeki tek Türk kuşağını yok etmeyi amaçlıyordu. Bu nedenle bölgesel ve siyasi sorunlar komşu Türkiye ile çözülmek zorundaydı. 1920 Nisan fethinden sonra Azerbaycan fiilen Moskova'dan Bakü'ye gönderilen Bolşevik ve Taşnak elçileri -S.Orjonikidze, S. Kirov, Mikoyan ve diğerleri tarafından yönetildi. N. Nerimanov liderliğindeki Azerbaycan hükûmeti, ulusal çıkarları koruyacak durumda değildi. Azerbaycan'ı işgal eden 11. Kızıl Ordu, Taşnak Ermenistanı'nın Azerbaycan-Karabağ, Zengezur, Nahçıvan ve diğer bölgelere yönelik saldırılarını engellemek ve Müslüman nüfusu katletmek yerine, Azerbaycan sakinlerinin silahsızlandırılması ile meşguldü. Bu kez Sovyet Rusya, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin katılımı olmaksızın, Taşnak Ermenistanı ile toprak meselelerini gizlice müzakere etti. Sovyet Rusya ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında 16 Ağustos 1920'de imzalanan altı maddelik anlaşmaya göre Şarur-Deralayaz bölgesi Ermeni toprağı olarak kabul edilmiş, Zengezur, Nahçıvan ve Karabağ bölgeleri ihtilaflı kabul edilmişti. Bu konuda Azerbaycan hükûmetinin lideri N. Narimanov şiddetle protesto etti. Bu anlaşmanın yazarı Vladimir Lenin, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Chicherin, protestosuna kayıtsız kaldı.

* Dr. Öğretim Üyesi ,Baku State University, xoshgedem-islam@rambler.ru

Azerbaycan'a karşı her zaman rakip siyaset yürüten Orcanikidze inisiyatifle şunları yazdı: “Eğer Dağlık Karabağ ve Zengezur bir an önce Ermenistan'a katılsa, kim Azerbaycan'ı diğer bölgelerden reddetmeye mecbur edebilir. Azerbaycan'a Dağlık Karabağ ve Zengezur'a özerklik vermesini sağlardım”. O zamanlar Sovyet Rusya ile ittifak halinde olan Türkiye'nin ordusu Mayıs 1920'den itibaren burada bulunuyordu. Veysel Paşa liderliğindeki Türk birlikleri, Nahçıvan'ın Ermeni saldırısından korunmasında belirleyici rol oynadı. Kızıl Ordu Temmuz 1920'de Nahçıvan topraklarına girdi ve 28 Temmuz'da Nahçıvan SSC kuruldu. Nahçıvan Devrimci Komitesi, Nahçıvan'ı Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası ilan etti. 29 Kasım 1920'de Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulmasının ardından ihtilaflı topraklar için mücadele yeni bir aşamaya girdi. 1 Aralık 1920'de N. Narimanov, Sovyet Ermenistanı'nın kurulmasına ilişkin bir bildiri yayımladı. Komünist Parti Merkez Komitesi Kafkasya Bürosu'nun aceleyle yazdığı bu bildiride şunlar yazılıydı: “...Sovyet Azerbaycan bundan sonra hiçbir toprak sorununun iki komşu ulusun, Ermeniler ve Müslümanların karşılıklı kan dökmesine neden olamayacağını duyurur; Sovyet Ermenistan'ın ayrılmaz bir parçası olan Zengezur ve Nahçıvan bölgesi toprakları; Dağlık Karabağ köylüleri (Ermeniler) - kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir ve Zengezur sınırları içindeki tüm askerî faaliyetler askıya alınır, Sovyet Azerbaycan birlikleri Zengezur'dan çıkarılır.” Bu sorumsuz açıklama Türkiye tarafından sert bir şekilde kınandı ve Nahçıvan protestolara başladı.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ermeniler, Zangezur, İşgal, Müslüman Nüfusu, Siyasi Yönler.

VIOLATION OF THE TERRITORIAL INTEGRITY OF AZERBAIJAN-THE ZANGEZUR ISSUE AND TÜRKIYE

Abstract

This article provides a historical outlook on the violent conflict in Zangezur. Based on rich factual material, the author tries to shed light on the causes of territorial disputes between Azerbaijan and Armenia. The first period considers political relations in Zangezur during the Azerbaijan Democratic Republic, second period after the establishment of Soviet government in Azerbaijan. It was at this time that the foundations of the future conflict were laid. With the proclamation in May 1918 of the independent states of Azerbaijan, Armenia and Georgia, the question of territories to each of the newly formed republics became especially acute. This period in the provinces of the South Caucasus region were many districts with ethnically mixed populations. After the establishment of the hegemony of the Soviet Russia the territorial claims strengthened. The "Zangezur issue" was aimed at destroying the single Turkish belt in the Eurasian region. For this reason territorial and political issues had to be resolved with neighboring Türkiye. After the April conquest of 1920, actually Azerbaijan was ruled by Bolshevik and Dashnak emissaries - S.Orjonikidze, S. Kirov, Mikoyan and others who sent from Moscow to Baku. Azerbaijan government led by N. Nerimanov was not in a position to protect national interests. The 11th Red Army who occupied Azerbaijan, instead of preventing the aggression of Dashnak Armenia to the regions of Azerbaijan-Karabakh, Zangezur, Nakhchivan and other region and committed massacre of Muslim population, was busy with disarmament of the Azerbaijani residents. This time Soviet Russian negotiated in secret with Dashnak Armenia about the territorial problems without participation of Azerbaijan Soviet Socialist Republic. According to the agreement with the six articles, which concluded on August 16, 1920, between Soviet Russian and Armenian Republic, the Sharur-Deralayaz region was confirmed as the Armenian territory, and the Zangezur, Nakhchivan and Karabakh regions were considered as controversial. In this regard the leader of the Azerbaijan government N. Narimanov expressed strong protest. Vladimir Lenin the author of this agreement, the minister of foreign affairs of Soviet Russia Chicherin, remained indifferent to his protest. Orcanikidze, who always conducted rival policy against Azerbaijan, wrote with initiative: "If Mountaneous Karabakh and Zangezur immediately join Armenia, who can oblige Azerbaijan to reject from other regions. I would make Azerbaijan

give autonomy to Mountaneous Karabakh and Zangezur". That time army of Türkiye, which was in alliance with the Soviet Russia, was located here since May of 1920. The Turkish troops, led by Veysel Pasha played a decisive role preservation of Nakhchivan from the Armenian aggression. The Red army entered the territory of Nakhchivan in July of 1920 and on July 28 Nakhchivan SSR was created. Nakhchivan revolutionary Committee declared Nakhchivan an integral part of Azerbaijan. After the establishment of the Soviet power in Armenia, on November 29, 1920, the struggle for the controversial territories entered a new phase. On December 1, 1920, N. Narimanov issued a declaration on the establishment of the Soviet Armenia. This declaration written in a hasty manner of the Caucasus Bureau of the Central Committee of the Communist party, stated: "….the Soviet Azerbaijan announces that from now, no territorial issues can cause mutual bloodletting of two neighboring nations: the Armenians and Muslims; territory of Zangezur and Nakhchivan district inseparable part of Soviet Armenia; peasantry of Nagorno Karabakh (Armenians) -has the full right of self-determination and all military activities inside the Zangezur borders are suspended, the troops of Soviet Azerbaijan are removed from Zangezur." This irresponsible statement was sharply condemned by Türkiye and Nakhchivan began protests.

Keywords: Russia, Armenians, Zangezur, Conquest, Muslim Population, Political Aspects.

This article provides a historical account of the violent conflict in Zangezur, the ancestral land of Azerbaijan. Based on rich factual material, the author tries to shed light on the causes of territorial disputes between Azerbaijan and Armenia. The formation of the borders of the modern sovereign states of the Caucasus took place mainly in the period from 1918 to 1921 s. The Armenia-Azerbaijan conflict developed in the context of a tense geopolitical struggle in the region between Great Britain, France, Germany and Russia, at the epicenter of which was the struggle for control over Azerbaijan. The aim was to divide the Turkic world, so each of the interested powers tried to use the "Armenian factor" against Türkiye. The Armenia will always try to solve its problems with the intervention of external and dominant powers and will remain dependent on the outside in this sense[1]. The period from 1918 to 1921's deepening of territorial disputes between Azerbaijan and Armenia based on Russia. Russia -both Tsarists, Soviet period has been using Armenians and Armenia as pawns in her ambitious geopolitical games.[2] Russia had established ethnically mixed and politically problematic lands to avoid being caught alone which would have prevented states from uniting against it[3]. The first period considers political relations in Zangezur during the Azerbaijan Democratic Republic, the second period after the establishment of Soviet government in Azerbaijan. With the proclamation in May 1918 of the independent states of Azerbaijan, Armenia and Georgia, the question of territories to each of the newly-formed republics became especially acute. In this time, the Ottoman Empire played a decisive role in establishing borders of Azerbaijan and Armenia[4]. Russia wanted to build an Armenian state as Christian buffer between Türkiye and Azerbaijan.[5] It was at this time that the foundations of the future conflict were laid. After the decision of the National Council on May 29, 1918, Azerbaijan was made to transfer Erevan to Armenians as the capital, where

[1] Худавердян Б.А.Из истории освобождения Зангезура//Вестник общественных наук Академии наук.,Армянской ССР, 1967,№2,с. 3-15.

[2] Andrew Andersen., A new turn of the Karabachos conflict the context of Armenian-Russian relations https://www.academia.edu/44370851/A_NEW_TURN_OF_THE_KARABAKH_CONFLICT_IN_THE_CONTEXT_OF_ARMENIAN_RUSSIAN_RELATIONS.

[3] Arkhipova, E., "Azerbaycano-Gruzinskaya granitsa: istoricheskie faktory poyavleniya sporov" (The Azerbaijan-Georgia Borderline: Historical Factors of Current BorderlineTerritorial Disputes), Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo universiteta , Vol:4, No:2(22), History, 2012, pp.79-80.

[4] Киреев, И., "История Турции: XX век"., (Москва,2007),134-135p.

[5] Novikova Gayane.,The Russia-Turkey Confrontation and Its Implication for the South Caucasushttps://www.academia.edu/25063844/The_Russia_Turkey_Confrontation_and_Its_Implication_for_the_South_Caucasus?email_work_card=view-paper.

they had created the Armenian (Ararat) Republic[6], in response Armenia would give up claims to the part of the Yelizavetpol province, that is, to the mountainous part of Karabakh. In 1918 at the expense of Azerbaijan lands the Ararat Republic was established[7]. The 4 June 1918 Treaty of Batumi between the Turkish leadership with each individual republic only established their respective borders in relation to Ottoman Government itself[8].The aim of the Ottoman Government in the Batumi negotiations was to strengthen its position against Britain and Soviet Russia in South Caucasus[9]. After the October Revolution of 1917, when the Russian army began to withdraw from Eastern Anatolia, Dashnak gangs of Andronik led an unsuccessful defense the fight against the Turkish army and the Armenians started to flee from the region[10]. Andranik with his armed started to occupy the lands up to Zangezur in the summer of 1918, breaking the boundaries of Azerbaijan Democratic Republic.[11] As a result, in Zangezur 115, in Javanshir, Jabrayil and Shusha uyezds 21, in Erevan province more than 60 Azerbaijani villages were destroyed and more than 100 thousand Muslim Turks became refugees, leaving their native lands.[12] Richard Hovannisian wrote: "By June 1918, the interethnic conflict in Zangezur escalated sharply. Andranik arrived in Zangezur with 12,000 men and 40,000 refugee followers. Whereas according to Hovannisian himself, there were about 30,000 Armenian refugees in Zangezur, 15,000 of whom were from Nakhchyvan[13]. This became the main source of hope for the realization of the Armenian territorial aspirations. In his speech on this issue, the head of the government F. Kh. Khoysky noted that, "Andranik's plan "to cleanse"

---

[6] Hasan J.P., "Rus Devrimi ve Azerbaycan: Bağımsızlığa Giden Zor Yol (1917-1920)"., (Moskova: Flint, 2011),47-49.

[7] Gozalova, Nigar., "The Karabakh issue in relation with Armenia and Azerbaijan (1918-1920)".,https://www.academia.edu/40786403/THE_KARABAKH_ISSUE_IN_RELATION_WITH_ARMENIA_AND_AZERBAIJAN_1918_1920.

[8] Щепотьев А., "О спорных Кавказских территориях, на которые имеют правасамоопределившиеся азербайджанские тюрки"., (Баку: Gənclik, 2016),57-59.

[9] Arkhipova, E., "Azerbaycano-Gruzinskaya granitsa: istoricheskie faktory poyavleniya sporov" (The Azerbaijan-Georgia Borderline: Historical Factors of Current BorderlineTerritorial Disputes), Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo universiteta , Vol:4, No:2(22), History, 2012, pp.79-80.

[10] Dzhabbarov F. "Güney Kafkasya'da Ermeni Aşırılığı: 19. Yüzyılın İkinci Yarısı — 20. Yüzyılın Başlarında"., (Bakü: TEAS PRESS, 2018).,76.

[11] Markhulia Guram. "Dashnaktsutun' and its politics in 1918-1920."Accessed January 17, 2018. https://iberiana.wordpress.com/armenia-georgia/markhulia-6/.

[12] Dzhamil Guliev, "K istorii obrazovaniia Nagorno-Karabakhskoi Avtonomnoi Oblasti Azerbaidzhanskoy SSR 1918–1925". Belgeler ve Materyaller (Baku:1989), 41.

[13] Richard G. Hovannisyan., "Ermenistan Cumhuriyeti". C II: Versay'dan Londra'ya. 1919-1920. Londra: Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, 1982.189-190.

Zangezur and Shusha from the Muslim population and tear these areas from the living body of Azerbaijan".[14] The Andranik's armed bands in the territory of Zangezur and Karabakh that continued intermittently from the summer of 1918 to the spring of 1919.[15] In a secret report to the Ministers of Armenia, signed on March 17, 1919, by the Levon Zarafyants wrote: "…to do everything possible so that Zangazur would now become an indisputable part of the Armenian Republic."[16] It was clear that, how Zangezur was important strategic position for Armenians. Andronik forces in Azerbaijan were suppressed by Ottomans troops.[17] After the departure of Turkish troops with the signing of the Armistice of Mudras, from the South Caucasus in early November 1918, control over the region passed into the hands of British troops.[18] This paved the way for Andranik and his forces to act in line with their ambitions in Zangezur again. On November 18th 1918, A. M. Topchubashov (1862-1934), the chair of the Parliament of the Azerbaijan Democratic Republic said: "The Karabakh issue raised by Armenians does not concern only 5 or 10 villages, it covers all four districts: Shusha, Djavanshir, Djebrail and Zangezur. This territory belongs to only one nation and even though the number of Moslems and Armenians is not equal, there is no reason to talk in terms of domination of Armenians, because they are not native residents of these areas. These are those moving to the region from Türkiye after the war with Russia… Finally, Armenians do not live separately in Karabakh itself, they form mixed settlements with Azerbaijanis. Nevertheless, we stand for the peaceful settlement of the problem".[19] In 1918 November, the commander of the British contingent, General Thomson, proclaimed himself general-governor of Baku.[20] The British policy aim was to overthrow the soviet power and maintain its long-term influence in South Caucasus. In this process, Armenia, believing that

[14] Hasan J.P., "Rus Devrimi ve Azerbaycan: Bağımsızlığa Giden Zor Yol (1917-1920)"., (Moskova: Flint, 2011),47-49.

[15] İsgenderli A.C. "Azerbaycan Gerçekleri 1917-1920", (Bakü, Bilim -Teknik 2012),118.

[16] Халилов А., "Геноцид против мусульманского населения Закавказья в исторических источниках"., (Баку.,2000),111-112с.

[17] Henry C. Thibault., "Genocide, Denial, and Domination: Armenian-Turkish Relations from Conflict Resolution to Just Transformation"., Worcester State College, Massachusetts, htheriault@worcester.edu., September 2009,156-158p.

[18] Saparov Arsene, "From Conflict to Autonomy in the Caucasus. Soviet Union and the Making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh"., (London: Routledge, 2015), 123.

[19] Hasanov Hasan., "Топчибашев А.М. Избранные. Государственническая и дипломатическая деятельность 1918-1920"., (Baku,2000), 3-ий том,165.

[20] Hasanov, Hasan "На пути к Первой Азербайджанской Республике (1917-1918гг.)".,(Baku.,2000),179

Britain would support it. However, with the intervention of the British, a ceasefire was achieved.[21] General Thompson directly supported Azerbaijan on the issue of Karabakh, Zangazur and Nakhchivan.[22] He demanded that the Armenian commander cease hostilities against the Azerbaijani population: "Inform all Armenians to quietly sit in their homes. In case of disobedience, you will be directly responsible for the spilled blood".[23] In mid-January 1919 the British command chose a model of territorial isolation of the conflict area through establishing special administration of the Governor-General Karabakh and appointed Dr. Khosrov Bey Sultanov governor of Karabakh.[24] The general-governor-administered territories included the Shusha, Zangezur, Javanshir and the Jabrayil districts.[25] The Armenian authorities hurried to protest against this decision of the Azerbaijan government. Decisive action of Khosrov Bey Sultanov put an end to raids of Andronik and other Dashnak forces in Karabakh and Zangezur, hence all their supporters have been removed. Thus, the sovereign rights of Azerbaijan in Karabakh were restored.[26] British sources also give us a good picture of what happened in Zangezur during this period. The English journalist Scotland-Liddle, who visited the conflict areas in the Caucasus in 1919-1920, wrote in January 1919: "On November 23 a treaty was concluded in Tiflis and there came hope that both parties [i.e. Armenia and Azerbaijan] would live in peace until all the questions are solved by the Great Powers [in the Versailles Peace Conference]. However, immediately, almost following the signing of the treaty, Armenians, having benefited from the withdrawal of the Azerbaijani troops, treacherously attacked the Muslims."[27] In summer 1919 the situation in Azerbaijan worsened again, as a result of threat of invasion

---

[21] Gozalova, Nigar., "THE KARABAKH ISSUE IN RELATION WITH ARMENIA AND AZERBAIJAN (1918-1920)".,2019,https://www.academia.edu/40786403/THE_KARABAKH_ISSUE_IN_RELATION_WITH_ARMENIA_AND_AZERBAIJAN_1918_1920.

[22] Зейналова, Т.М. "Из истории национального государственного строительства в Азербайджане (1920—1930-е гг.)"., Баку, 2004. С. 33, 49.

[23] Мамедова Ш. "Интерпретация тоталитаризма. Сталинизм в Азербайджане. 1920—1930"., (Баку, 2004), 13.

[24] Hasanli, Jamil, "Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan, The Difficult Road to Western Integration, 1918-1920"., (Baku, 1995).,79p.

[25] Shikhaliyev,Emin. "Britain's Armenian policy in the South Caucasus and place of the Problem in UK Archives (1917-1920)".,IRS-Heritage 1,no.29(2016).,26-33.

[26] Мустафазаде Рахман., "Две республики. Азербайджано-российские отношения в 1918—1922 гг."., (Москва., 2006)., 78-79.

[27] Shikhaliyev,Emin. "Britain's Armenian policy in the South Caucasus and place of the Problem in UK Archives (1917-1920)".,IRS-Heritage 4,no.27 (2017).,34-41.

of the general Denikin's White Guard Army from the north.[28] In June having benefited from this situation, the Armenian armed forces again intruded into Zangezur.[29] In connection with the aggression of Armenia, on December 30, 1919, the Azerbaijan government demanded that W. Huskell, High Commissioner of the Union States in the South Caucasus, take urgent measures to end the aggression against Azerbaijan population[30]. He started to support the idea that Zangezur and Karabakh were an integral part of Azerbaijan[31]. About a month after these developments, the Prime Minister of Armenia Alexander Khatisian sent an urgent telegram to the Armenian delegations at the Paris Peace Conference and reported that, by taking control of Zangezur, Azerbaijan was planning to establish contact with Türkiye[32]. Regular units of the Azerbaijan Army under the command of general-major Habib Salimov were started military operations to restore order in and around Zangezur[33], defeated army of Armenians. Oliver Wardrop submitted to Lord Curzon a letter of the Prime Minister of the ADR of November 16, 1919 indicated: "Zangezur is the inalienable part of Azerbaijan Republic and was always considered, not only by us, but by Allies of British command and Colonel Haskell, high commissioner, peace conference reorganizing our inalienable right to Zangezur district in one of point's agreement".[34] In order to eliminate armed conflict between Armenia and Azerbaijan in Zangezur and to establish friendly relations between the two neighboring countries, the negotiations with the mediation of USA culminated in the signing of the treaty on November 23, 1919 in Tbilisi.[35] The parties undertook not to use the weapons against each other and to resolve all outstanding issues through negotiations, and all the border issues

---

[28] Абаскулиева, Еленора, "Военный альянс большевиков и дашнаков носил выраженный анти азербайджанский характер"., Азербайджанские известия, 2012, 26 мая, 1-2р.

[29] Мамедова Ш. "Интерпретация тоталитаризма. Сталинизм в Азербайджане. 1920—1930"., (Баку, 2004), 13-14.

[30] Gozalova, Nigar., "Massacre of the Azerbaijani Turkic population (1918-1920) according to the documents of the British diplomats"/// International Crimes and History Journal, 2017, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/700954.

[31] Халилов,Аслан, "Геноцид против мусульманского населения Закавказья в исторических источниках"., (Баку.,2000).,148с.

[32] Dağlık Karabağ 1918-1923 Yıllarında Belge ve Materyallerin Toplanması, Erivan, Ermenistan Tarihi, 1992.

[33] Segvard Harmandaryan., "Lenin ı stanovlenie Zakavkazskoi federatsii (1921-1923)"., (Erivan: Aiastan, 1969), 99

[34] Мамедова Ш. "Интерпретация тоталитаризма. Сталинизм в Азербайджане. 1920—1930"., (Баку, 2004), 15-16.

[35] Кузнецова С. И. "Установление советско-турецких отношений (К 40-летию Московского договора между РСФСР и Турцией)"., Москва: Восточной литературы, 1961,34-41с.

finally resolved at a peace conference.[36] The Azerbaijan Democratic Republic remaining faithful to the commitment it has taken, in accordance with the treaty, and trusting the Armenians, in a short time withdrew its troops from Zangezur. Taking advantage of this, the Armenian government advanced in Zangezur with the regular army of 7 thousand soldiers.[37] As a result, 40 Azerbaijani villages were destroyed in Zangezur, and the population was slaughtered.[38] On December 14-21, 1919, an Armenian-Azerbaijani peace conference was held in Baku,[39] its work without coming to any results.[40] In order to destroy the Azerbaijan Democratic Republic, the Armenian government in 1920 began secret negotiations with the Russian Bolsheviks.[41] On March 22 1920, Armenian nationalist groups organized a riot.[42] This separatist revolt was proposed by Bolsheviks, preparing to occupy Azerbaijan with the hand Armenians. The objective was to take control over Zangezur and Shusha.[43] These events caused the governmental crisis in Azerbaijan. The Bolsheviks used the situation to seize the power.[44] Involvement of the major forces of the Azerbaijan Army in the conflict with Armenia in the western borders made virtually helpless[45]. On April 27 the Russian XI Red Army intruded into Azerbaijan and on April 28 the Soviets came into the power in Baku.[46] Armenia after April overturn still was going to seize native lands of Azerbaijan as Nakchivan, Zangazur, Nagorno-Karabakh and Sharur Daralayaz[47]. On April 30, 1920, two days after the

---

[36] Musaev İsmayil., " Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər)"., (Bakı, 1996).,122.

[37] Hasanli, Jamil, "Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan, The Difficult Road to Western Integration, 1918-1920", (Baku, 1995), 94p.

[38] İsgenderli A.C. " Azerbaycan Gerçekleri 1917-1920", (Bakü, Bilim -Teknik 2012), 89.

[39] Niftaliyev, Ilgar., "How Azerbaijan Lost Zangezur" ., https://1905.az/en/how-azerbaijan-lost-zangezur/

[40] Sovyet Azerbaycan'ı: Efsaneler ve Gerçeklikler., (Bakü, 1987).156.

[41] Байков Б.Л. "Воспоминания о революции в Закавказье - Архив русской революции"., (Москва.,1991), т.9-10, с.114.

[42] "Last events in Karabakh"., Azerbaijan newspaper No 123, June 17 1919 / also: Documents and Publications p. 313 .(in Russian).

[43] Scottland, Liddel "War with Muslims, Armenians attack again"., January 30, 1919 / Central State Archive of Azerbaijan Republic reserve 894, inventory 10, folder (delo) 81, lists 9-10 / Documents and Publications… p. 257.

[44] Mustafayev, Beşir., "Resulzade Hükümeti Dönemi ve Yaşanan Terör Olaylari (1918-1920)." Avrasya İncelemeleri Dergisi, II/1 (2013):206-231.

[45] Tsvetkova,Tsvetelina, "Turkish National Movement and Soviet Russia in Caucasus (1919-1922)"., Journal of Balkan and Black Sea Studies Year I, Issue 1, Fall 2018, 77-114.

[46] Hasan J.P. "Rus Devrimi ve Azerbaycan: Bağımsızlığa Giden Zor Yol (1917-1920)"., Moskova: Flint, 2011,121

[47] Мустафа, Озтюрк, "Советско-турецкие отношения на Кавказе в 1918-1923 гг"., Баку, 2010,54.

Azerbaijan Soviet Republic issued a note to the Armenian government and demanded the withdrawal of Armenian troops from Zangezur and Karabakh: "1. Clear the territory of… Zangezur off your troops…2. Recede to your borders; 3. Cease interethnic carnage; otherwise, Revolutionary Committee of the Azerbaijan SSR will consider that it is in a state of war with the government of the Republic of Armenia."[48] A reply to this note was any result. Ovanes Kachaznuni, Prime Minister of Dashnak Armenia (1918-1920) and one of the leaders of the Dashnaktsutyun party, later admitted that "Officially, we were not at war with Azerbaijan. We actually fought in Karabakh and there were also frequent clashes in Gazakh. A number of bloody battles occurred within the country with the local Muslim population in Agbab, Zod, Zangibasar, Vedi Bazaar, Sharur-Nakhchivan, Zangezur, etc."[49] This was the beginning of a future tragedy. In solving the territorial problems the Soviet Russia defend only Dashnak Armenia. Lenin feared the Entente was planning to use Armenia as a staging ground for retaking Baku, which provided oil to the Soviets and the port of Batumi on the Black Sea.[50] Soviet Russia pursued a policy of Sovietization of Armenia at the expense of Azerbaijan lands.[51] By that time Soviet Russia realized that Türkiye would not interfere in the Caucasian developments.[52] Ankara was busy fighting a brutal war against the Greeks and French in Western and Southern Anatolia.[53] On June 19, protection of Armenians G. Ordzhonikidze (who represented the Military Revolutionary Council on the Caucasus Front) sent a cable to G. Chicherin (who served as People's Commissar for Foreign Affairs of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR), "The Soviet government has been proclaimed in Zangezur and the above-mentioned territories consider themselves part of the Soviet Azerbaijan republic… Azerbaijan cannot do without... Zangezur by any means. Overall,

---

[48] Нота Азербайджанского советского правительства правительствам Армении и Грузии. 30.04.1920 // Государственный архив Азербайджанской Республики (ГААР), ф. 28 s., сп.1, д. 99, л.12; Архив общественнополитических документов при Управлении делами Президента Азербайджанской Республики (АОПДУДПАР), ф. 1, д. 99, л.12; Архив общественнополитических документов при Управлении делами Президента Азербайджанской Республики (АОПДУДПАР), ф. 1, сп.169, д 249, л.8; ф.1, сп.31, д. 186а, л.9; Газ. "Коммунист", Баку,01.05.1920, №1.

[49] Качазнуниов.В "Дашнакцутюн больше нечего делать!"., (Тифлис, 1927), с. 33.

[50] Балаев,Айдын, "Азербайджанское национальное движение в 1917-1918 гг"., (Баку: Елм,1988),77.

[51] Мустафаева Ситара., Советская Россия и формирование границ между государствами Кавказа(на примере Азербайджана и Армении)"., https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskaya-rossiya-i-formirovanie-granits-mezhdu-gosudarstvami-kavkaza-na-primere-azerbaydzhana-i-armenii.

[52] Байков Б.Л. "Воспоминания о революции в Закавказье" - Архив русской революции. (Москва, 1991), т.9-10, с.114.

[53] Dzhabbarov F. "Güney Kafkasya'da Ermeni Aşırılığı: 19. yüzyılın ikinci yarısı — 20. yüzyılın başlarında"., (Bakü: TEAS PRESS, 2018).

in my opinion, a representative of Azerbaijan should be summoned to Moscow so that we could jointly resolve all outstanding issues regarding Azerbaijan and Armenia," the message reads.[54] G. Chicherin, in turn, sent a cable to G. Ordzhonikidze, on July 2, 1920, the cable said: "The Armenian peaceful delegation adamantly disagrees with the disputed status of Zangezur... hoping that most of this territory will sooner or later be handed over to them after long-lasting resistance. On the other hand, it is necessary to concur with the government of Azerbaijan that our agreement with Armenia does not run counter to the demands of the Azerbaijani government. Since you wield tremendous influence in Baku, we request that you put it to use and achieve ... recognition of Zangezur as disputed territory by the Azerbaijani government".[55] Iosif Stalin (from 1917-22, headed the Commissariat for Ethnicities of the Soviet Russia) first laid out his position on the Armenian-Azerbaijani territorial conflict in a telegram to Ordzhonikidze on 8 July 1920: "My opinion is that one cannot endlessly maneuvers between the sides. One should back one of the sides, in this case - Azerbaijan and Türkiye. I have spoken to Lenin, he doesn't mind".[56] At this time, the Russian government was operating on the basis of leading Communist Ordzhonikidze´s thesis: "… We may need Armenia in certain political situations. Azerbaijan is keen on unification…with Zangezur immediately and without negotiations. In my opinion, this must be done. Both districts lean toward Baku economically. In particular, these areas are currently completely separated from Erivan -- after the Turkish Bayazet division wedged itself in. In case these districts remain disputed, they will undoubtedly be taken over by the Turks and the Armenian population will be entirely annihilated. We will not be able to prevent it from happening in any way."[57] According to chairman of the Revolutionary Military Council of Armenia S. Ter Gabrielyan: "Armenian representatives would definitely go for it. If the solution of this issue takes such a turn, Azerbaijan may be forced to relinquish other provinces. I believe that Zangezur ought to join Azerbaijan immediately. I will prompt Azerbaijan to declare autonomy of these provinces, but that idea should be put forward by Azerbaijan and it

[54] Телеграмма С.Орджоникидзе Г.Чичерину. 19.06.1920 // РГАСПИ, ф.85, оп.13, д.32, л.3.

[55] Телеграмма Чичерина Орджоникидзе. 02.07.1920 // Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории (РГАСПИ),ф.85, оп.3 с., д. 2, л. 3.

[56] "Нагорный Карабах 1918-1923 гг". Сборник документов. Ереван, 1992 // www.arsakhworld.com

[57] Musayev Ismayil., "Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde yabancı devletlerin siyasi durumu ve politikaları (1917-1921 yılları)"., (Bakü, 1996)., 85.

should not be cited in the agreement under any circumstances."[58] In response to this Chicherin wrote on 8 July cable addressed to Ordzhonikidze: "What can we accomplish in the first place? Currently, Zangezur may be declared as disputed territory, which requires consent of the Azerbaijani government. This is vital for us and we should definitely conclude an agreement with Armenia. This is crucial given the current situation internationally and this necessitates announcing Zangezur as disputed territory as well, to say the least."[59] On July 10, 1920, a letter pertaining to the Zangezur issue was sent to the central body of the Bolshevik Communist Party by Nariman Narimanov, chairman of the Council of People's Commissars of the Azerbaijan Soviet Republic who played an important role in the overthrow of Azerbaijan Democratic Republic.[60] He played a key role in this issue. Soviet Russia used the Bolshevik Nariman Narimanov in Azerbaijan, "as a kind of flag and decoration".[61] He understood that independence of the Soviet Azerbaijan is a fake promise but it was late. He warned about Zangezur issue that: "The situation is terrible. The Center has recognized the independence of Georgia and Armenia, it has recognized the independence of Azerbaijan, but at the same time, the Center is giving completely undisputed Azerbaijani territory to Armenia. If these territories were ceded to Georgia, it would be somewhat possible to resist public opinion, but giving them to Armenia and Dashnaks is an irreparable, fatal mistake."[62] Diplomatic dispatch sent to N. Narimanov by G. Chicherin on 20 July says with sarcasm: "So far, neither you nor Ordzhonikidze have explained in any of your telegrams why the occupation of Karabakh and Zangezur by Russian units does not satisfy you and other communists that are there and why formal annexation to Azerbaijan is required... We need to improve relations with Armenia, because it may happen that if Türkiye turns against us, even Dashnak Armenia will be an outpost in the fight against the advancing Turks".[63] Soviet Russia negotiated in secret with Dashnak Armenia about the

---

[58] Azerbaycan SSR-nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin oluşum tarihine. 1918-1925. Belgeler ve materyaller. (Bakü, 1989), 119.

[59] Телеграмма Чичерина Орджоникидзе. 08.07.1920// РГАСПИ, ф. 64, оп.1, д.17, л. 60.). Ответ Орджоникидзе по прямому проводу Чичерину. Июль 1920 // РГАСПИ, ф. 85, оп. 3 с., д. 2, л. 6; ARPİİİSSA, f. 1, siy. 31, iş 186 a, v. 38.

[60] Balayev Aydin., "Zengezur:zabitie urioki istoriyi"., Azerbaycan qezeti,1990, 10 avqust.

[61] Ronald Suny, "The Baku Commune"., https://www.jacobinmag.com/2017/11/baku-commune-october-revolution-lenin-bolsheviks.

[62] Письмо Н.Нариманова В.И.Ленину // АОПДУДПАР, ф.609, сп.1, д. 62, л. 19.

[63] Hasanli Jamil., "Sovietization of Azerbaijan and inclusion of Karabakh into the diplomatic agenda"., https://irs-az.com/new/pdf/201306/1372414994991444799.pdf.

territorial problems without participation of Azerbaijan SSR.[64] On 22 June 1920 G. Chicherin attempted to convince G. Ordzhonikidze that a compromise was necessary with the Armenia's Dashnak government.[65] He wrote: "The Azerbaijan government declares disputable not only Karabakh and Zangazur, but also the Sharur-Daralagez district. The latter never has been declared a matter of dispute, and even the Musavat government always recognized it as part of Armenia. Without it, almost nothing would remain of Armenia. The Armenian peace delegation after lengthy resistance agreed to recognize Karabakh and Zangezur as disputable hoping that at the end of the day a significant portion of these localities will be given to Armenia, but they in no case agreed to recognize Sharur-Daralagez district as a matter of dispute. On the other hand, we must achieve agreement from the Azerbaijani government so that our treaty with Armenia will not be in contradiction with the demands of Azerbaijan. Given the enormity of your influence in Baku, we ask you to use it in order to get from the Azerbaijan government its assurance that it considered Karabakh and Zangezur matters of dispute, but not Sharur-Daralagez district".[66] According to the agreement with the six articles, which concluded on August 16, 1920, between Soviet Russian and Armenian Republic, The Sharur-Deralayaz region was confirmed as the Azerbaijan territory, and the Zangezur, Nakhchivan and Karabakh regions were considered as "controversial".[67] Thus, the ancient Azerbaijani lands Sharur-Dereleyez uyezds and the Goycha mahal, having an area of 11 thousand square kilometers, were transferred to Armenia.[68] On October 24, 1920 B. Legran (a Bolshevik revolutionary and Soviet official) described his agreement with Armenians on Azerbaijani territories as follows: "Armenians' categorical condition is the immediate recognition of Nakhchivan and Zangezur as their territories. I pointed out that this question cannot be resolved without Azerbaijan and that we can raise it with Azerbaijan only if Armenians give up their claims to Karabakh. After lengthy discussions and with minor reservations, the Armenians agreed to

[64] Гасанлы Дж.П. "Русская революция и Азербайджан: Трудный путь к независимости (1917–1920)". (Москва: Флинта, 2011),97-98.

[65] Musayev Ismayil., "Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde yabancı devletlerin siyasi durumu ve politikaları (1917-1921 yılları)". (Bakü, 1996)., 87-88.

[66] Letter of Peoples Commissar of International Affairs G. Chicherin to the Politburo of the CC RCP(b), 22 June 1920, PDA PAR, f. 1, op. 1, d. 2a, l. 9.

[67] Гусейнов Гасан,. "Краткий обзор исторических аспектов армяно-азербайджанского противостояния". "Diplomatiya Alemi", Баку., № 4, 2003,93-94.

[68] Mammadov I. M., Musayev T.F. "Ermeni-Azerbaycan Çatışması: Tarih, Hukuk, Arabuluculuk", (Bakü: B. I.,2008), 32.

give up Karabakh." The "gift" of the Azerbaijani Sharur-Derelez region of Armenia strengthened the ambitions of Armenians. This tempted struggle for Zangezur, Nakhichevan and Karabakh inflamed. Fortunately as to Nakhchivan, that time army of Türkiye, which was in alliance with the Soviet Russia, was located here since May of 1920[69]. The Turkish troops, led by Veysel Pasha, played a decisive role preservation of Nakhchivan from the Armenian aggression.[70] I. Stalin played a major role in the division of Azerbaijani territories. During the joint discussion of the "Zangezur problem" in the meeting of the Azerbaijani Communist Party and Baku Committee in Baku on November 9, 1920 he proved the point: "If you want to know who Zangezur and Nakhchivan belong to, they should not be given to Armenia´s current government, but if Soviet government is established there, then they can be given to them".[71] It is clear from Stalin's statement that a plan to transfer Nakhchivan and Zengezur to Armenia was prepared by Moscow even before its Sovietization.[72] After the establishment of the Soviet power in Armenia, on November 29, 1920[73] the struggle for the "controversial territories" entered a new phase. Moscow used "proletarian internationalism" propaganda to force Azerbaijan to make concessions.[74] On 1 December N. Narimanov issued a declaration on the establishment of the Soviet Armenia in Baku Council, in this declaration a particular reference was made to the issue of Zangezur's transfer to Armenia, which stated: "...Soviet Azerbaijan, assisting the struggle of the Armenian workers against the Dashnak power, which has shed and is shedding the innocent blood of our best communist comrades in Armenia and Zangezur, declares that henceforth no territorial issue can lead to mutual bloodshed between centuries-old neighboring peoples - the Armenians and Muslims; the territory of Zangezur and Nakhchivan are integral parts of Soviet Armenia; the peasant workers of Mountainous Karabakh are granted the right to self-determination; all combat operations within Zangezur are stopped and the

---

[69] Мустафазаде Р.,"Две республики. Азербайджано-российские отношения в 1918—1922 гг". (Москва., 2006). 78-79.

[70] Guliev Dzhamil, "K istorii obrazovaniia Nagorno-Karabakhskoi Avtonomnoi Oblasti Azerbaidzhanskoy SSR 1918–1925"., Belgeler ve Materyaller (Baku: Azgosizdat, 1989), 41.

[71] Сталин И. "Да здравствует советская Армения" //Газ. «Правда», 04.12.1920, №283.

[72] Niftaliyev, Ilgar "How Azerbaijan lost Zangezur" ., https://1905.az/en/how-azerbaijan-lost-zangezur/

[73] Musaev İ. M. "Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər)". (Bakı, 1996), 110.

[74] Мустафаева Ситара., "Советская Россия и формирование границ между государствами Кавказа(на примере Азербайджана и Армении)" https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskaya-rossiya-i-formirovanie-granits-mezhdu-gosudarstvami-kavkaza-na-primere-azerbaydzhana-i-armenii.

forces of Soviet Azerbaijan withdrawn. There are absolutely no borders between Soviet Azerbaijan and Soviet Armenia".[75] A little later, the leadership of Soviet Azerbaijan took that statement back.[76] At that particular moment it was effectively used by Soviet Bolsheviks. In the autumn of 1920, Türkiye began military operations against Dashnaks, on December 1920, the parties signed the Gyumri peace treaty.[77] According to the agreement, Sherur, Shakhtakhty, Nakhchivan were temporarily protected by Türkiye. In fact, the protectorate of Türkiye was established over the territory formally remaining for Armenia.[78] Russia refused to recognize this treaty.[79] Moscow could not possibly allow the Turks to increase their influence over Armenia. In the meantime, on December 2, an agreement was signed between RSFSR and the Republic of Armenia.[80] The agreement declared Armenia an 'independent socialist republic' and Russia should give Zangezur, Qazakh, and former Yerevan Provinces to Armenia without any hesitation.[81] Andrew Andersen wrote: "Despite the fact that the boundaries of the indicated territory were not precisely defined, it should be said that neither the last government of independent Armenia, nor the first Soviet administration in Yerevan could boast an effective control even over half of the above territory. However, the named document is important as a confirmation of serious territorial concessions that the Kremlin was ready to offer Armenia at the very first stage of her Sovietization."[82] The Baku Soviet which was under the leadership of Stephan Shaumyan adapted a unanimous resolution on the issue and that the document "opens a new page in the history of the Azerbaijan". In his speech at the Baku Soviet meeting, Ordzhonikidze applauded the decision of the "Armenian people" to fly the Soviet flag, describing the statement: "Zangezur, Nakhchivan and Karabakh mean

[75] Нариманов Н., "К истории нашей революции в окраинах (Письмо И.В.Сталину)". (Баку, 1990).,117.

[76] Гасанлы Дж.П. "Русская революция и Азербайджан: Трудный путь к независимости (1917–1920)". (Москва: Флинта, 2011).,112-113.

[77] Bulent, Gokay, "Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991: Soviet foreign policy, Turkey and communism"., (London,2006), New York: Routledge. 208p. https://www.routledge.com/Soviet-Eastern-Policy-and-Turkey-1920-1991-Soviet-Foreign-Policy-Turkey/Gokay/p/

[78] Качазнуни Ов. "Дашнакцутюн больше нечего делать!" (Баку, 1990). 77.

[79] Байков Б.Л. "Воспоминания о революции в Закавказье - Архив русской революции". (Москва., 1991), т.9-10, с.114.

[80] Щепотьев А., "О спорных Кавказских территориях, на которые имеют права само определившиеся азербайджанские тюрки." (Баку: Gənclik, 2016),34.

[81] ARSPIHDA, fn 609, l 1, fl 21, p 97; fn 609, l 1, fl 15, p 116.

[82] Andrew Andersen., "A new turn of the Karabakh conflict the context of Armenian-Russian relations"., https://www.academia.edu/44370851/A_NEW_TURN_OF_THE_KARABAKH_CONFLICT_IN_THE_CONTEXT_OF_ARMENIAN_RUSSIAN_RELATIONS.

nothing for the Russians; Zangezur is unproductive mountains, it has no grain, no water, Nakhchivan has no more than bogs and malaria, while Karabakh has nothing at all. And Comrade Narimanov says: ′Take them yourselves. Take these unproductive lands for Armenia, as though Soviet Azerbaijan was freeing itself of a burden."[83] On December 2, 1920 Ordzhonikidze informed Lenin and Stalin that "Azerbaijan officially proclaimed the transfer of Zangezur, Nakhchivan and Mountainous Karabakh to Armenia yesterday."[84] In the article "Long live the Soviet Armenia," published in the newspaper "Pravda", on December 4, 1920, Stalin, solemnly proclaimed the transfer of Zangezur, Nakhchivan and Karabakh of the Soviet Armenia.[85] This irresponsible statement was sharply condemned by Türkiye and Nakhchivan began protests.[86] The Commissioner of Justice and the Plenipotentiary Representative of Azerbaijan in Russia Behbud Bey Shahtakhtinsky, sent to the region to reduce tension, in his speech, on December 15, 1920 to the Nakhchivan Community, openly declared: "The Azerbaijani government have sold you to Armenia with the land. If you want to preserve your lands and independence, the only force that can protect you is the Turkish army. The people must unite around this force. Only they can protect your independence and lands, and they alone are able to save you from a serious catastrophe."[87] An important role in the preservation of Nakhchivan within Azerbaijan played Türkiye. Soviet Russia saw Türkiye as a potential ally at this time. By serious instruction of Mustafa Kemal Atatürk Nakhchivan wasn't united with the Armenian SSR.[88] The fair solution of the Nakhchivan issue at the Moscow Conference was a great victory for Turkish diplomacy.[89] On March 16, 1921, in accordance with the results of a referendum, the Bolshevik government declared the Nakhchivan

[83] Harmandaryan Segvard., "Lenin ı stanovlenie Zakavkazskoi federatsii (1921-1923)"., (Erivan: Aiastan, 1969), 99.

[84] Mustafazade R. "İki Cumhuriyet: Azerbaycan 1918-1922 Yıllarında Rus ilişkileri"., (Баку 2006), 19.

[85] Stalin's position in a question on territorial integrity of the Azerbaijan SSR and falsifications in the Armenian historiography, https://karabakh.org/conflict/i-v-stalins-position-in-a-question-on-territorial-integrity-of-the-azerbaijan-ssr-and-falsifications-in-the-armenian-historiography/

[86] Swietohowski Tadeusz'., "Russian Azerbaijan. 1905-1920. The Shaping of National Identity in a Muslim community"., Cambridge University Press. (Cambridge, 1985).

[87] Mustafayeva Sitara., "Sovetskaya Rossiya I formiravaniye granic mejdu gostudarstvami kafkaza (na primeriye Azerbaydjana I Armeniye)". Kafkaz@globalizaciya., tom 4,vipusk 1-2,2010.

[88] Тарасов, Станислав, "Как Владимир Ленин и Мустафа Кемаль советизировали Закавказье". 2009, [online]., Baku., Available from: https://regnum.ru/news/1160915.html, ed.,Niftaliyev, Ilgar Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е гг. XX века).,(Баку,2010).,35-37.

[89] Korkmaz, Telli., "Mustafa Kemal and Turkey in the Correspondences of Soviet Bureaucrats(1918-1922)": [online]. Available from: http://politics.ankara.edu.tr/dergi/tybook/48/2017.

Autonomous Soviet Socialist Republic.[90]After the Moscow treaty, Armenia has not stopped the sabotage against Nakhchivan. They were disappointed with this situation because of the Soviet promises previously given about Nakhchivan and Nagorno-Karabakh.[91] On December 10, 1920 the Dashnak newspaper reported "We welcome Azerbaijan's renouncing Zangezur on the orders from Moscow; by giving up Zangezur. Azerbaijan is seeking to help powerless Armenia. Azerbaijan has chosen a path that substantially contributes to peaceful co-existence of the two nations".[92] On December 25, 1920, the Dashnaks created a puppet structure called the "Free Government of Syunik" here.[93] Armenians realized that the Zangezur region, which was an integral part of Azerbaijan, could not be completely occupied. Therefore, they decided to occupy the Zangezur region by splitting it.[94] Armenians, proposed to divide Zangezur into two parts – the western and eastern ones.[95] Thus, at first the process of annexation of the upper part of Zangezur to Armenia was completed. The Zangezur issue has become a powerful tool in the hands of Russia to control the region. All this events give grounds to say that Armenia, managed to do this easily, because of the Soviet leaders traitorous outlook against Turkish people. Armenia benefited from the Sovietization of the Caucasus largely. The leader of the Azerbaijani communists Nariman Narimanov wrote: "In Azerbaijan, the Dashnak policy is in full force. Azerbaijani Communist Party, in the face of Ordzhonikidze and Stalin, does not trust us, Turks, and entrusted the fate of Azerbaijan to Armenian Dashnaks".[96] The Armenian-Bolsheviks were not satisfied with their territorial acquisitions and again, seize more and more new territories of Azerbaijan. In 1923, the pastures of the eastern Zangezur, Javanshir and Gazakh uyezds of Azerbaijan with an area up to 150 thousand dessiatine were transferred to Armenia.[97] In 1929-1930, the transfer of significant

[90] Musaev İ. M. "Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər)". (Bakı, 1996)., 114-115.

[91] Щепотьев А., "О спорных Кавказских территориях, на которые имеют права самоопределившиеся азербайджанские тюрки"., (Баку: Gənclik, 2016).,97-99.

[92] Gasimli Musa, "Records on the transfer of western Zangazur to Armenia"., https://irs-az.com/sites/default/files/202301/Heritage_53_2022%20%28small%29%20%D1%81%D1%82%D1%80.%2016%20-%2026.pdf.

[93] Niftaliyev, Ilgar "How Azerbaijan lost Zangezur" ., https://1905.az/en/how-azerbaijan-lost-zangezur/

[94] Мустафазаде Р., "Две республики. Азербайджано-российские отношения в 1918—1922 гг".,(Москва., 2006)., 123.

[95] Audrey L. Altstadt. "The Azerbaijani Turks: power and identity under Russian rule"., Hoover Press, 1992, (Studies of nationalities)., ISBN 0-8179-9182-4, ISBN 978-0-8179-9182-1.

[96] Baykara H., "Istoria bor'by za nezavisimost' Azerbaijana"., (Baku, Azerneshr 1992), 65 (in Azeri).

[97] История Азербайджана по документам и публикациям., (Баку: Элм, 1990) 70.

territories of the Zangilan and Ordubad uyezds to Armenia[98] under the pretext of "creating an Armenian region in Mehri", Russia caused the isolation of Nakhchivan from other Azerbaijan lands. The connection of the Azerbaijan SSR with Nakhchivan and the Republic of Türkiye was broken.[99] These decisions split the entire Turkic world. The blockade of Nakhchivan and Azerbaijan's dependence on Iran for communication with Nakhchivan also enabled. Iran to use the situation as a tool of political pressure and it created risks regarding Nakhchivan's economic security.[100] As a result of the aggressive policy of Armenia during the years of Soviet power, 12 thousand 779.6 square kilometers of the territory of the Azerbaijani SSR were "donated" by the imperial center of the Armenian SSR. If the territory of "Armenia" under the terms of the Batumi Treaty was 9.2 thousand square kilometers, then in 1924 it "increased" to 27.1 thousand square kilometers, and soon to 28.1 thousand square kilometers.[101] But the appetite of the Armenian SSR was insatiable. Soviet Armenia continued its aggressive policy. The factors behind the rejection of the Zangezur region from Azerbaijan were: 1) Russia's expansionist goals; 2) the purposeful policy of the Azerbaijani leadership, which was captured by the Armenians; 3) the sacrifice of national interests by local leaders. Under the patronage of the Soviet Empire, Armenia seized another 20 percent of Azerbaijan's territory in the early 1990s. Unlike in the past, this time it was done openly, with the use of force of arms and unprecedented brutality. Our lands have been occupied for 30 years. Azerbaijan has restored its territorial integrity thanks to the victory won by the Azerbaijani army in the fight against the occupiers during the 44-day war. The Zangezur problem is one of the greatest obstacles to security in the South Caucasus. The new corridor will serve to diversify Azerbaijan's strategically important transport routes to Türkiye and the Black Sea[102]. The opening of the Zangezur corridor will put an end to the blockade of the Nakhichevan Autonomous Republic of Azerbaijan and connect the Turkic world. Anastasia Lavrina justifies the importance of the

[98] К истории образования Нагорно-Карабахской Автономной области Азербайджанской ССР. 1918-1925. Документы и материалы. (Баку, 1989).

[99] Мустафаева Ситара., "Советская Россия и формирование границ между государствами Кавказа(на примере Азербайджана и Армении)"., https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskaya-rossiya-i-formirovanie-granits-mezhdu-gosudarstvami-kavkaza-na-primere-azerbaydzhana-i-armenii.

[100] Ibrahim Ether Atnur. "Muxtariyyat ərəfəsində Naxçıvan"., (Naxçıvan, "Qeyrət" 1999),145-146.

[101] Gasimli Musa, "Records on the transfer of western Zangazur to Armenia"., https://irs-az.com/sites/default/files/202301/Heritage_53_2022%20%28small%29%20%D1%81%D1%82%D1%80.%2016%20-%2026.pdf.

[102] Musaev İ.M. "Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər)". (Bakı, 1996)., 114-115.

Zangezur corridor at the global level: The Zangezur corridor will become the shortest land transport route between the Pacific and Atlantic oceans, as well as the intersection point of the North–South and East–West routes. It will significantly expand the operation of land transport routes connecting Europe and Asia[103]. I believe that one day our lands under Armenian occupation, including Zangezur, will return to their ancient and true homeland - Azerbaijan.

[103] Piotr Gawliczek., Khayal Iskandarov., "The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region)"., https://securityanddefence.pl/The-Zangezur-corridor-as-part-of-the-global-transport-route-against-the-backdrop,161993,0,2.html.

REFERENCES

Абаскулиева, Еленора., **“Военный альянс большевиков и дашнаков носил выраженный анти азербайджанский характер”**, Азербайджанские известия, 2012, 26 мая, 1-2р.

Andrew, Andersen., **“A New Turn of the Karabakh Conflict the Context of Armenian-Russian Relations”.**, https://www.academia.edu/44370851/A_NEW_TURN_OF_THE_KARABAKH_CONFLICT_IN_THE_CONTEXT_OF_ARMENIAN_RUSSIAN_RELATIONS

Arkhipova,E., **“Azerbaycano-Gruzinskaya granitsa: istoricheskie faktory poyavleniya sporov” (The Azerbaijan-Georgia Borderline: Historical Factors of Current BorderlineTerritorial Disputes),** Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo universiteta , Vol:4, No:2(22), History, 2012, pp.79-80.

Azerbaycan SSR-nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin oluşum tarihine. 1918-1925. Belgeler ve materyaller., (Bakü, 1989).

Balayev, Aydin., **“Zengezur:zabitie urioki istoriyi”.**,Azerbaycan qezeti,1990, 10 avqust.

Baykara, H., **“Istoria bor’by za nezavisimost Azerbaijana”.**, (Baku: Azerneshr,, 1992), p. 265 (in Azeri).

Байков, Б.Л. **“Воспоминания о революции в Закавказье - Архив русской революции”.**, М., 1991, т.9-10, с.114.

Bulent, Gokay, **“Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991”.**, **Soviet foreign policy, Turkey and communism**., London,2006,New York: Routledge.208p. https://www.routledge.com/Soviet-Eastern-Policy-and-Turkey-1920-1991-Soviet-Foreign-Policy-Turkey/Gokay/p/.

Величко, В.Л. “**Кавказ: русское дело и междуплеменные вопросы (факсимильное издание**)”., (Баку., 1990).

Гасанлы,Дж. “**Русская революция и Азербайджан: Трудный путь к независимости (1917–1920)”**., (Москва: Флинта, 2011)., 665.

Gasimli, Musa., “**Records on the transfer of western Zangezur to Armenia”.**, https://irs-az.com/sites/default/files/202301/Heritage_53_2022%20%28small%29%20%D1%81%D1%82%D1%80.%2016%20-%2026.pdf.

Гусейнов, Г. **“Краткий обзор исторических аспектов армяно-азербайджанского противостояния”.**, "Diplomatiya Alemi", (Баку, № 4, 2003).

Guliev, Dzhamil., **“K istorii obrazovaniia Nagorno-Karabakhskoi Avtonomnoi Oblasti Azerbaidzhanskoy SSR 1918–1925**”. Belgeler ve Materyaller (Baku: Azgosizdat, 1989), 41.

Джаббаров, Фархад., “ **Армянский экстремизм на Южном Кавказе: вторая половина XIX — начало XX вв**”., (Баку: TEAS PRESS, 2018),с.,768.

Isgenderli, A.C., **“Azerbaycan heqiqetleri 1917-1920”.**, (Baki, elm – tehsil 2012), 228.

Ibrahim Ether, Atnur., “**Muxtariyyat ərəfəsində Naxçıvan**”., (Naxçıvan:"Qeyrət" 1999)., 266.

История Азербайджана по документам и публикациям., (Баку: Элм, 1990).,с 370.

Историческое заседание Бакинского Совета по случаю объявления Советской Армении. 01. 12. 1920 // Газ. “Коммунист”, 9Баку, 07.12.1920), №181.

“Last events in Karabakh”., Azerbaijan newspaper No 123, June 17 1919 / also: Documents and Publications p. 313 .(in Russian).

Маммадов, И.М., Мусаев Т.Ф. “**Армяно-азербайджанский конфликт: История, Право, Посредничество**”., Баку: 2008, 210.

Мамедова, Ш. “**Интерпретация тоталитаризма. Сталинизм в Азербайджане. 1920—1930.”,** (Баку, 2004). С. 163.

Markhulia,Guram. **“Dashnaktsutun’ and its politics in 1918-1920.”**Accessed January 17, 2018. https://iberiana.wordpress.com/armenia-georgia/markhulia-6/.

Musaev,İsmayil., **“Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər)”**., (Bakı, 1996)., s.301.

Мустафазаде, Р., **“Две республики. Азербайджано-российские отношения в 1918—1922 гг”**. (Москва., 2006) с. 221.

Мустафаева, Ситара., **“Советская Россия и формирование границ между государствами Кавказа(на примере Азербайджана и**

Армении)”., https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskaya-rossiya-i-formirovanie-granits-mezhdu-gosudarstvami-kavkaza-na-primere-azerbaydzhana-i-armenii.

Mustafayev, Beşir. **“Resulzade Hükümeti Dönemi ve Yaşanan Terör Olayları (1918-1920).”** Avrasya İncelemeleri Dergisi, II/1 (2013):206-231.

Makhmourian, Gayane., **“Коллекция документов об армянском районе Нахиджеван (1918-1920 гг.) из Госдепартамента США и Национального архива Армении**”., academia.edu/36212612/Коллекция_документов_об_армянском_районе_Нахиджеван_1918_1920_гг_из_Госдепартамента_США_и_Национального_архива_Армении.

Нариманов, Н., **“К истории нашей революции в окраинах (Письмо И.В.Сталину)”.**, (Баку, 1990). с.117.

“Нагорный Карабах в 1918-1923 гг”. Сборник документов и материалов. (Ереван: Изд-во АН Армении,1992) с.437.

Niftaliyev, Ilgar., **“How Azerbaijan lost Zangezur”.**, https://1905.az/en/how-azerbaijan-lost-zangezur/.

Niftaliyev, Ilgar., **“Diplomatic struggle around Karabakh and Zangezur under the ADR (1918-1920)”**., https://1905.az/en/diplomatic-struggle-around-karabakh-and-zangezur-under-the-adr-1918-1920/.

Novikova, Gayane., **“The Russia-Turkey Confrontation and Its Implication for the South Caucasus”.**, https://www.academia.edu/25063844/The_Russia_Turkey_Confrontation_and_Its_Implication_for_the_South_Caucasus?email_work_card=view-paper.

Нота Азербайджанского советского правительства правительствам Армении и Грузии. 30.04.1920 // Государственный архив Азербайджанской Республики (ГААР), ф. 28 s., сп.1, д. 99, л.12; Архив общественнополитических документов при Управлении делами Президента Азербайджанской Республики (АОПДУДПАР), ф. 1, д. 99, л.12; Архив общественнополитических документов при Управлении делами Президента Азербайджанской Республики (АОПДУДПАР), ф. 1, сп.169, д 249, л.8; ф.1, сп.31, д. 186а, л.9; Газ. “Коммунист”, Баку,01.05.1920, №1.).

Piotr Gawliczek.,Khayal Iskandarov., “**The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in**

the South Caucasus region)"., https://securityanddefence.pl/The-Zangezur-corridor-as-part-of-the-global-transport-route-against-the-backdrop,161993,0,2.html.

Letter of Peoples Commissar of International Affairs G. Chicherin to the Politburo of the CC RCP(b), 22 June 1920, PDA PAR, f. 1, op. 1, d. 2a, l. 9.

Телеграмма С.Орджоникидзе Г.Чичерину. 19.06.1920 // РГАСПИ, ф.85, оп.13, д.32, л.3.

Телеграмма Чичерина Орджоникидзе. 02.07.1920 // Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории (РГАСПИ),ф.85, оп.3 с., д. 2, л. 3.

Телеграмма Чичерина Орджоникидзе. 08.07.1920// РГАСПИ, ф. 64, оп.1, д.17, л. 60.). Ответ Орджоникидзе по прямому проводу Чичерину. Июль 1920 // РГАСПИ, ф. 85, оп. 3 с., д. 2, л. 6; ARPİİİSSA, f. 1, siy. 31, iş 186 a, v. 38.

Tsvetkova, Tsvetelina, **"Turkish National Movement and Soviet Russia in Caucasus (1919-1922)"**, Journal of Balkan and Black Sea Studies Year I, Issue 1, Fall 2018, pp. 77-114.

Ronald Suny., **"The Baku Commune**"., https://www.jacobinmag.com/2017/11/baku-commune-october-revolution-lenin-bolsheviks.

Richard G. Hovannisyan., **"Ermenistan Cumhuriyeti**"., Cilt. II: Versay'dan Londra'ya. 1919-1920. Londra: Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, 1982.189-190.

Письмо Н.Нариманова В.И.Ленину // АОПДУДПАР, ф.609, сп.1, д. 62, л. 19.

Harmandaryan, Segvard., **"Lenin ı stanovlenie Zakavkazskoi federatsii (1921-1923)".**, (Erivan: Aiastan, 1969), 99.

Hasanli, Jamil, **"Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan, The Difficult Road to Western Integration, 1918-1920**".,(Baku, 1995),479p.

Hasanli, Jamil., **"Sovietization of Azerbaijan and inclusion of Karabakh into the diplomatic agenda".**, https://irs-az.com/new/pdf/201306/1372414994991444799.pdf.

Hasanov, Hasan "**Топчибашев А.М. Избранные. Государственническая и дипломатическая деятельность 1918-1920**". (Баку-2015).,3-ий том, 165.

Henry C. **"Thibault.**, **Genocide, Denial, and Domination: Armenian-Turkish Relations from Conflict Resolution to Just Transformation**"., Worcester State College, Massachusetts, htheriault@worcester.edu., September 2009, 158p.

"**К истории образования Нагорно-Карабахской Автономной области Азербайджанской ССР. 1918-1925**". Документы и материалы. (Баку, 1989).

Gozalova, Nigar., "THE KARABAKH ISSUE IN RELATION WITH ARMENIA AND AZERBAIJAN (1918-1920)".,2019,https://www.academia.edu/40786403/THE_KARABAKH_ISSUE_IN_RELATION_WITH_ARMENIA_AND_AZERBAIJAN_1918_1920.

Gozalova, Nigar., "**Massacre of the Azerbaijani Turkic population (1918-1920) according to the documents of the british diplomats**"/// International Crimes and History Journal, 2017, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/700954.

Saparov, Arsene, **"From Conflict to Autonomy in the Caucasus. Soviet Union and the Making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh**", (London: Routledge, 2015), 217.

Секретная телеграмма Б.Леграна Г.Чичерину. 24.10.1920 // РГАСПИ, ф.5, оп.1, д.2178, л.20.

Suny, Ronald G., **"Looking toward Ararat Armenia in modern history**", Bloomington: Indiana University Press. 1993.

Swietohowski, Tadeusz. "**Russian Azerbaijan. 1905-1920. The shaping of National identity in a Muslim community**" Cambridge University Press. Cambridge, 1985.

Scottland, Liddel "War with Muslims, Armenians attack again", January 30, 1919 / Central State Archive of Azerbaijan Republic reserve 894, inventory 10, folder (delo) 81, lists 9-10 / Documents and Publications… p. 257.

Сталин, И., "**Да здравствует советская Армения**"., //Газ. «Правда», 04.12.1920, №283.

Stalin's position in a question on territorial integrity of the Azerbaijan SSR and falsifications in the Armenian historiographyhttps://karabakh.org/conflict/i-v-stalins-position-in-a-question-on-territorial-integrity-of-the-azerbaijan-ssr-and-falsifications-in-the-armenian-historiography/.

Korkmaz, Telli., "**Mustafa Kemal and Turkey in the Correspondences of Soviet Bureaucrats (1918-1922)**":[online].Available from: http://politics.ankara.edu.tr/dergi/tybook/48/2017.

Качазнуни, Ов. **"Дашнакцутюн больше нечего делать!**".,(Баку, 1990). с. 77.

Кузнецова, С. И. "**Установление советско-турецких отношений (К 40-летию Московского договора между РСФСР и Турцией)**"., (Москва: Восточной литературы, 1961),34-41с.

Киреев, İ., **" История Турции: XX век**"., (Москва:2007),570р.

Юсифзаде,С.З. **"Азербайджано-британские отношения в начале XX века**".,(Баку: Тахсил.,2008).

Халилов,А.,"**Геноцид против мусульманского населения Закавказья в исторических источниках".**, (Баку.,2000).,111-112с.

Худавердян Б.А. "**Из истории освобождения Зангезура**"//Вестник общественных наук Академии наук.,(Армянской ССР, 1967).,№2,с. 3-15.

Shikhaliyev,Emin. "**Britain's Armenian policy in the South Caucasus and place of the Problem in UK Archives (1917-1920)**"., IRS-Heritage 1,no.29(2016).,26-33.

Щепотьев, А., "**О спорных Кавказских территориях, на которые имеют права самоопределившиеся азербайджанские тюрки".**, Баку: Gənclik, 2016.

Зейналова, Т.М. "**Из истории национального государственного строительства в Азербайджане (1920—1930-е гг.)".**, (Баку, 2004). 210.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİK RAPORLARINDA 1931 GENEL SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYAT

Yasin COŞKUN[*]

Özet

Bu çalışma 1931 genel seçimlerini ve Türkiye'deki siyasal yaşamı İngiliz Büyükelçiliği gözlemleri üzerinden ele almaktadır. 1931 seçimleri Türk siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'de muhalif bir partinin yer alması düşüncesi üzerine 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), aynı yıl içinde kendisini feshetmişti. Kısa süre sonra da Menemen Olayı meydana gelmişti. SCF'nin kapanmasından sonra kapsamlı bir yurt gezisine çıkan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yenilenmesini istemişti. Başarısızlıkla sonuçlanan SCF deneyimine rağmen Mustafa Kemal Paşa mecliste Cumhuriyet Halk Fırkasını (CHF) denetleyecek bir oluşumun yer alması düşüncesini sürdürmüştü. Bu çerçevede 1931 seçimlerinde 30 milletvekilliği bağımsızlara ayrılmıştı. İngiliz Büyükelçiliği Türk siyasal alanında yaşanan bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve Londra'ya raporlamıştı. 1931 seçimleri öncesi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın çıktığı yurt gezisi hakkında detaylı bilgiler de elçilik raporlarında yer almıştı. Buna göre Gazi öğretmenlere, memurlara ve özellikle gençlere, parti ideallerinin misyonerleri olarak hareket etmeleri, devrimci ateşi canlı tutmaları ve yaşlı gelenekçilerin oluşturmaya çalıştığı ilgisizlik ve devrimci hükümete güvensizlik eğilimiyle mücadele etmeleri için sürekli çağrıda bulunmaktaydı. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın 30 milletvekili kontenjanını bağımsızlara ayırarak mecliste muhalefetin yer almasında kararlılık göstermesinin takdire şayan olduğu Londra'ya iletilmişti. İngiliz Büyükelçiliği raporları ışığında 1931 genel seçimlerini ve Türkiye'de siyasal yaşamı ele alacak bu çalışmayla alana katkı sunulması amaçlanmıştır. Arşiv belgelerinin yanı sıra konu hakkında yazılmış tetkik eserlere de çalışmada başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, 1931 Genel Seçimleri, Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, İngiltere

[*] Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, tarihli@gmail.com

1931 GENERAL ELECTIONS AND POLITICAL LIFE IN TURKEY IN BRITISH EMBASSY REPORTS

Abstract

This study analyses the 1931 general elections and political life in Turkey through the observations of the British Embassy. The 1931 elections have an important place in Turkish political history. The Liberal Republican Party (SCF), which had been founded in 1930 upon Mustafa Kemal Pasha's idea of having an opposition party in the Turkish Grand National Assembly, had dissolved itself in the same year. Shortly afterwards, the Menemen Incident took place. After the dissolution of the SCF, President Mustafa Kemal Pasha, who went on an extensive tour of the country, demanded the renewal of the elections. Despite the unsuccessful SCF experience, Mustafa Kemal Pasha maintained the idea of having an opposition in the parliament that would control the Republican People's Party (CHF). Within this framework, 30 parliamentary seats were reserved for independents in the 1931 elections. The British Embassy closely followed these developments in the Turkish political arena and reported them to London. Before the 1931 elections, detailed information about President Mustafa Kemal Pasha's tour of the country was also included in the embassy reports. Accordingly, Gazi constantly appealed to teachers, civil servants and especially young people to act as missionaries of party ideals, to keep the revolutionary flame alive and to combat the tendency towards apathy and distrust of the revolutionary government that the old traditionalists were trying to create. It was also conveyed to London that Mustafa Kemal Pasha's determination to have an opposition in the parliament by reserving 30 parliamentary seats for independents was to be commended. This study aims to contribute to the field by analyzing the 1931 general elections and political life in Turkey in the light of the British Embassy reports. In addition to archival documents, research works written on the subject were also used in the study.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, 1931 Turkish general election, Republican People's Party, Liberal Republican Party, England

GİRİŞ

1931 seçimleri cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye yapılan ikinci genel seçimdi. Bu seçim öncesi Türkiye'de önemli gelişmeler yaşanmıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa iktidar partisi üzerinde denetim yapacak ve sorunların çözümüne katkı sağlayacak bir muhalefetin mecliste yer alması gerektiğini düşünmekteydi. Bu çerçevede Fethi Bey'den Cumhuriyet ilklerine bağlı bir parti kurmasını istemişti. 12 Ağustos 1930'da Fethi Bey tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştu. Parti kısa süre içinde büyük ilgi uyandırmıştı. 1930 yerel seçimlerinde 502 belediyeden 30'unu kazanmıştı.[1] SCF'nin ömrü yaklaşık 3 ay sürmüş ve parti 17 Kasım 1930'da kapanmıştı.[2] Kısa süre sonra meydana gelen Menemen Olayı ülke gündeminde önemli bir yer tutmuştu.[3] SCF'nin kısa süre içinde yükselişi CHF'nin politikalarından memnuniyetsizlik duyan bir kesim olduğunu açıkça göstermekteydi. Bu durum karşısında üç aydan fazla sürecek bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa halkın durumunu yerinde görerek tespitlerde bulunmuştu.[4] Yurt gezisi sonrası 3 Mart 1931'de CHF Genel Başkanı sıfatıyla Meclis Grup Başkanlığına bir yazı göndererek milletvekili seçimlerinin yenilenmesini istemişti.[5]

Türkiye iç siyasetinde yaşanan bu gelişmeler İngiliz Büyükelçiliği tarafından yakından takip edilmişti. SCF'nin kuruluşu ve ardından yaşanan gelişmeler Londra'ya bildirilmişti.[6] 1931 seçimleri de Türkiye'deki İngiliz diplomatlar tarafından dikkatli bir şekilde izlenmişti. Bakıldığı zaman 1930'lu yıllar Türk-İngiliz ilişikleri açısından olumlu bir ivmenin yakalandığı yıllar olmuştu. Lozan'dan arta kalan sorunların çözülmesi iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmaya başlamıştı. 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul sorunu çözüme kavuşturulmuştu.[7] 1 Mart

[1] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayınları, İstanbul, 2000, s. 261.

[2] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 280

[3] Bkz. Barış Ertem, "Resmi Belgeler ve Basında "Menemen Olayı", **History Studies**, C 5, S 1, 2013, s. 157-179.

[4] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 139., İsa Yıldırım, "Atatürk'ün 1930-1931 Yurt Gezisi ve Gezi Notlarının Ülke Politikasına Etkileri", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 9, S 2, 2021, s. 203.

[5] Erdal Aydoğan - Tansu Barış Mahmutoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", **Tarihin Peşinde**, S 10, 2013, s. 126.

[6] Bkz. Funda Selçuk Şirin, "İngiliz Elçilik Raporlarına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkanın Kuruluşu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", **Vakanüvis**, C 6, Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, 2021, s. 197-245.

[7] Zekeriya Türkmen, "Musul Meselesi", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/musul-meselesi/, (erişim tarihi: 19.07.2023).

1930'da Ankara'da Türk-İngiliz Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması, "karşılıklı eşitlik ilkesi temelinde" imzalanmıştı.[8] İki ülke arasında sorun oluşturan diğer bir konu başlığı da Ankara'nın başkent olmasıydı. 13 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı ile Ankara Türkiye'nin başkenti olarak kabul edilmişti. Bu durum İngiltere tarafından kabul görmemişti. Temsilciliklerini İstanbul'dan şartların uygun olmadığı Ankara'ya taşımayı reddetmişlerdi. Ankara'nın başkent ilan edilmesi geçici bir heves olarak görülmüş ve nihayetinde İstanbul'a dönüleceği düşünülmüştü. Ancak Türk hükümetinin kararlı tutumu sonrasında Ankara'nın kalıcı başkent olduğu İngilizler tarafından kabullenilecekti. Nitekim 1930 yılında İngiliz Büyükelçisi Londra'ya gönderdiği telgrafında "Ankara artık Türkiye'de görevli misyonların temelli evidir" ifadesini kullanmıştı.[9] 1931 yılında Ankara'daki İngiliz elçilik binasının yapımı tamamlanmıştı.[10] Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyelik sürecinde de İngiltere'nin yaklaşımı olumlu yönde olmuştu. Milletler Cemiyeti tarafından üyelik için Ankara'ya gönderilen resmî davete İngiltere de destek vermişti.[11] Sonuç olarak 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye cemiyetin üyesi olacaktı.[12] Görüldüğü üzere Türkiye-İngiltere ilişkilerinin olumlu yönde seyrettiği bir süreçte 1931 seçimleri öncesinden itibaren ülkede yaşanan gelişmeler İngiliz Büyükelçiliğince not edilmişti. Nitekim seçimden yaklaşık 1 ay önce eski SCF üyesi olan ve partinin tüzüğünü yazan Ahmet Ağaoğlu ile bir İngiliz elçilik görevlisi arasında geçen görüşme Londra'ya iletilmişti. 1931 seçimleri öncesi yurt gezisine çıkan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın izlenimleri hakkında detaylı bilgiler de elçilik raporlarında yer almıştı. Buna göre Gazi ülkede devrimci ateşi canlı tutmaları için halka sürekli çağrıda bulunmuştu. Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine yazılmış eserlerde 1931 seçimlerini değinilmiştir. Yapılan bu araştırmanın farkı spesifik olarak 1931 seçimlerini İngiliz arşivleri üzerinden ele almasıdır. Bu

[8] Ebru Boyar and Kate Fleet "Great Britain and 'a small and poor peasant state': Turkey, Britain and the 1930 Anglo-Turkish Treaty of Commerce and Navigation", **Middle Eastern Studies**, Volume. 57, Issue 6, 2021, s. 915.

[9] Bilal Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 7, S 20, 1991, s. 221.

[10] Ufuk Erdem, "İngiltere'nin Yeni Başkent Ankara'yı Kabullen(emeye)işi ve İngiliz Büyükelçilik Binasının İnşası", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 5, 2017, s. 2222.

[11] Yasin Coşkun, "Türkiye-İngiltere İlişkileri", **20. Yüzyılda Türkiye-Batı ilişkileri**, Ed. Osman Okumuş vd., Eğitim Yayınevi, Konya, 2022, s. 402.

[12] Ercan Haytoğlu, "Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/ (erişim tarihi: 15.07.2023).

açıdan çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmüştür. Arşiv belgelerinin yanı sıra resmî yayınlar ve tetkik eserlerden de çalışmada istifade edilmiştir.

1931 Genel Seçimleri Öncesi Yaşanan Gelişmeler

1930 yılında SCF deneyimi ve Menemen Olayı gibi önemli hadiseler meydana gelmişti. İngiliz Büyükelçiliği Ankara'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Büyükelçi George Clerk 1930 yılının son günlerinde kabinede yaşanan değişiklikleri Londra'ya gönderdiği telgrafla iletmişti. Bayındırlık Bakanlığı pozisyonundan alınan Zekai Bey (Apaydın) Milli Savunma Bakanı olarak atanmıştı. Daha önce Adana Valiliği görevinde bulunan Hilmi Bey (Uran) yeni Bayındırlık Bakanı olmuştu.[13] 1930 yılında başarısızlıkla sonuçlanan SCF denemesinin ardından, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ülkenin sorunlarını ve durumunu yakından görmek için bir yurt gezisine çıkmıştı.[14] 5 Mart 1931 tarihinde İngiltere'nin Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinde görevli diplomat James Morgan İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Henderson'a gönderdiği telgrafta 4 Mart'ta Ankara'ya dönen Atatürk'ün girişimiyle TBMM'nin seçim kararı aldığını iletmişti. Meclisin seçimlere kadar görevini sürdüreceğini de eklemişti.[15]

Morgan'a göre Atatürk'ün gezisinin temel amacı Cumhuriyet Halk Fırkası'na destek vermek ve Türkiye'nin kurtuluşu için ülkenin kaderini CHF hükümetine emanet etmek gerektiğini Türk halkına açıkça göstermekti. Atatürk yerel parti merkezlerinin üyelerine, Türk ocaklarının taraftarlarına, öğretmenlere, memurlara ve özellikle gençlere parti ideallerinin misyonerleri olarak hareket etmeleri, devrimci ateşi canlı tutmaları ve yaşlı gelenekçilerin oluşturmaya çalıştığı ilgisizlik ve devrimci hükümete güvensizlik eğilimiyle mücadele etmeleri için sürekli telkinde bulunmuştu. Morgan'a göre Gazi, CHF'yi destekleme amacını sürdürürken, SCF'nin kısa ömrü boyunca gösterdiği hükümete karşı yaygın bir hoşnutsuzluğun var olduğu gerçeğini de göz ardı etmemiş ve bunun nedenlerini tespit etmeye çalışmıştı. Bu gezi vasıtasıyla Atatürk memurların başarılarını değerlendirmiş, halkın sosyal, eğitimsel ve mali durumlarını araştırmış, yolların durumunu bizzat görmüş, ticaret, sanayi ve tarım hakkında bilgi toplamış, şikâyetleri almıştı. Sonuç

---

[13] **The National Archieve (TNA)**, Foreign Office (FO) 424/274, "Turkey", "Sir G. Clerk to Mr. Henderson", No.3, 30 December 1930.

[14] Yüksel Özgen, "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhurbaskani-mustafa-kemal-ataturkun-yurt-gezileri-1923-1938/, (erişim tarihi: 29.05.2023).

[15] **Cumhuriyet**, "Gazi Hz. Ankara'ya döndüler",4 Mart 1931, s. 1., **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 14, 5 March 1931.

olarak partinin ulusun tümüne hitap etmesine çalışmıştı. Bu çerçevede Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, yani hükümetin programını değiştirmeye ve geliştirmeye karar vermişti. Böylece halk, parlamento seçimlerinde parti tarafından öne sürülen adayları kabul etmekten başka seçeneği olmasa da, çıkarlarına CHF hükümeti tarafından en iyi şekilde hizmet edileceğini düşünecekti.[16]

Mustafa Kemal, Ankara'ya döner dönmez CHF yöneticilerini toplantıya çağırmış ve onlara aşağıdaki mesajı iletmişti:

"*Geçtiğimiz birkaç ay içinde ülkede, CHF'nin mecliste ve hükümette ulusal meselelerle ilgili olarak sergilediği idari ve siyasi faaliyetlere karşı bir hoşnutsuzluk ortamı yaratılmaya çalışılmıştır. Bu kadar uzun süre ihmal edilmiş bir devlette kusurların olması doğaldır, ancak halk arasında ulusun kurtuluşunu sağlamak için tasarlanmış bir politikadan hoşlanmayanların olduğu da inkâr edilemez. Halkın çıkarlarını gözetmeksizin zihinlerini bulandırmak için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak halkın berrak görüşü ve sağduyusu onların yoldan çıkarılmasına izin vermemiştir. Üç aylık gezim beni, partimin programının ulusun çıkarları açısından en uygun program olduğuna ve partimin halkın bağlılığına ve güvenine sahip olduğuna ikna etti. Bu nedenle ve yakın gelecekte yürürlüğe konulması gerekli görülen tedbirlerin halk tarafından ne ölçüde kabul gördüğünü tespit etmek için Başkanı olduğum partiye mensup milletvekillerinin mazbatalarının yenilenmesi gerektiği kanaatindeyim*."[17]

İngiltere'nin Ankara'daki diplomatik temsilcisi Morgan Londra'ya gönderdiği telgrafında bu mesajı alan partinin derhal yeni parlamento seçimlerinin yapılmasına karar verdiğini ve ayrıca Cumhurbaşkanının milletvekillerinin maaşlarının düşürülmesi önerisinin de uygulamaya konulacağını bildirmişti. TBMM 5 Mart 1931'de Mustafa Kemal'in mesajıyla aynı çizgide bir önerge üzerinde oybirliğiyle seçimlerin yapılmasına karar vermişti. Ayrıca milletvekili maaşlarının aylık 500 liradan 350 liraya indirilmesi önerisi de kabul edilmişti.[18]

Seçim öncesi Türk siyasal hayatını yakından takip eden Morgan 9 Mart 1931 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanına gönderdiği telgrafında kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın üyesi olan ve partinin tüzüğünü yazan

---

[16] **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 19, 9 March 1931.

[17] **TNA**, a.g.b. (adı geçen belge).

[18] **Cumhuriyet**, 6 Mart 1931, s. 1., **TNA**, a.g.b., **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD)**, Dönem: 3, Yasama Yılı: 4, C 26, Birleşim: 32, 5 Mart 1931, s. 15.

Ahmet Ağaoğlu ile bir elçilik mensubu arasında geçen görüşme sonrası elde edilen izlenimleri aktarmıştı. Buna göre Ahmet Ağaoğlu açık sözlü birisiydi. Hem kendisinin hem de Fethi (Okyar) Bey'in siyasetten çekiliğini söylemişti. Feshedilmiş partinin diğer bazı üyelerinin CHF ile barışma yoluna gittiklerini belirtmişti. Kendisini Ankara Hukuk Mektebi'nde anayasa hukuku üzerine verdiği derslere adayacağını söyleyen Ağaoğlu Türkiye'nin, Gazi gibi büyük bir adamın hizmetlerinden nasıl daha fazla yararlanacağını bilmemesinin talihsizlik olduğu görüşünü dile getirmişti. SCF'nin kısa süre içinde gözden düşmesinin başlıca nedenini düşmanlarının gelecek seçimlerde partinin zafer kazanacağını ve Fethi Bey'in Cumhurbaşkanı seçileceğini söyleyerek Gazi'yi olumsuz yönde etkilemesi olarak göstermişti.[19]

Seçim Sürecinin İngiliz Belgelerine Yansıması

1931 genel seçimlerinde iki dereceli seçim sistemi uygulanmıştı. 7-10 Nisan 1931 tarihlerinde ikinci seçmenlerin seçimi yapılmıştı. Daha sonra CHF Genel Başkanlık Divanınca belirlenen milletvekilleri adayları 20 Nisan'da duyurulmuştu.[20] Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği diplomatı Morgan, 21 Nisan'da gönderdiği telgrafta Türkiye genelinde yapılan ön seçimlerin CHF'nin zaferiyle sonuçlandığını iletmişti. Bu durumun yani CHF'nin zaferinin zaten kaçınılmaz olduğunun altını çizmişti. Seçimler serbestti ancak seçmenlerin yalnıza iki seneği vardı. Vatandaşlar ya parti tarafından kendilerine sunulan ikinci seçmenlere oy verebilirlerdi -ki bunlar oylarını talep eden tek adaylardı - ya da onlara oy vermeyebilirlerdi. Morgan hükümete yakın gazetelere göre seçmenlerin yaklaşık yüzde 20'sinin oy vermekten kaçındığını da telgrafında belirtmişti. Oy verenler arasında sadece Müslümanlar değil, Müslüman olmayan tüm unsurların temsilcileri de yer almış ve böylece Halk Fırkasına olan bağlılıklarını göstermişlerdi. Bağımsız gazeteler seçmenlerin sadece üçte birinin oy kullandığını dile getirmişti. Morgan seçimlerle ilgili kendisine ulaşan bir iddiaya da değinmişti. Bu iddiaya göre bazı sandıklarda seçmen listelerinde yer alıp almadığı kontrol edilmeden yoldan geçen kişilere oy kullandırılmıştı. Sonuç olarak seçim CHF'nin zaferiyle sonuçlanmıştı. Morgan'a göre bu durum Türkiye'deki seçmenlerin büyük çoğunluğunun Halk Fırkasının geçmiş ve gelecek

[19] **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 18, 9 March 1931.

[20] Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 27, S 79, 2011, s. 15., **Milliyet**, "Cumhuriyet Halk Fırkası meb'us namzetleri listesi şudur", 21 Nisan 1931, s. 1, 6.

programını onayladıkları anlamını taşıyordu.[21] Morgan Türkiye'deki iki dereceli seçimin ilk aşamasının bittiğini ve seçimi kazanan CHF'nin ikinci seçmenlerinin meclise gidecek 317 milletvekilini belirleyeceğini aktarmıştı. Bunlardan 287'si CHF Genel Başkanı sıfatıyla Gazi tarafından tavsiye edilmişti. Mustafa Kemal Paşa seçmenlerin kalan 30 kişiyi CHF üyesi olmayan kişiler arasından seçebileceğini bildirmişti. Öngörülen tek koşul, bu kişilerin cumhuriyetçi ilkelere sahip olmalarıydı.[22] 317 milletvekilinin seçimi 24 Nisan'da yapılacaktı.[23] Gazi, Halk Fırkasının ısrarlı isteği üzerine, kendisinin Ankara'da aday gösterilmesine izin vermişti. Morgan yeni meclisin 4 Mayıs 1931'de toplanacağını ve hemen bir Cumhurbaşkanı seçeceğini belirtmişti. Mevcut milletvekillerinden en az yetmiş üçü yeniden seçilmeyecekti. Bunlar diplomatik görevlere atanmak, bağımsız milletvekillerine veya Gazi'nin ülke yönetiminde daha güçlü bir şekilde temsil edilmelerini istediği zanaatkâr sınıf arasından seçilen Halk Fırkası milletvekillerine yer açmak amacıyla aday gösterilmemişlerdi.[24] Bakıldığında işçi ve çiftçi vekil aday sayısı eski seçimden daha fazla olduğu dikkat çekmekteydi.[25]

Morgan 30 bağımsız milletvekilliği için isimleri geçen eski SCF'nin lideri Fethi Bey ve parti sekreteri Nuri Bey'in 19 Nisan'da Gazi ile uzun bir görüşme yaptıklarını yazmıştı. SCF'yi yeniden canlandırmak gibi bir niyet yoktu, ancak Gazi, mecliste bir muhalefetin olmasında kararlıydı. Bu nedenle, ikinci seçmenlere yönelik bir manifesto yayınlamış ve bu manifestoda, CHF'nin görüşlerini paylaşmayan temsilcilerin mecliste hükümetin çalışmalarını ve faaliyetlerini inceleme ve eleştirme fırsatına sahip olmalarını istediğini beyan etmiş ve eleştiriyi çok yararlı bulduğunu eklemişti. Bu nedenle seçmenlerden, sınırlı sayıda sandalye için Halk Fırkası programına muhalif olan bağımsız kişileri seçmelerini rica etmişti. Mustafa Kemal Paşa ulusa hitaben yayınladığı bir başka bildiride ise Halk Fırkasının geçmişte ulus için yaptığı sağlam işlere atıfta bulunmuş ve partinin amaçlarını açıklamıştı. Bunlar kısaca, halkın egemenliğini korumak, sınıf savaşına izin vermemek, kredi açarak kooperatif üretimine yardımcı olmak ve böylece üretici sınıflara destek sağlamak, zanaatkârlara ve küçük

[21] **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 38, 21 April 1931.

[22] **TNA**, a.g.b.

[23] **Milliyet**, "Bugün her tarafta yeni mebuslarımız intihap edilecektir", 24 Nisan 1931, s. 1.

[24] **TNA**, a.g.b.

[25] Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C 33, S 3-4, 1967, s. 73.

tüccarlara yardım etmek için kredi kuruluşları açmak ve işçilerin haklarını korumak için önlemler almaktı. Mustafa Kemal ayrıca CHF'nin limanların, demiryollarının ve karayollarının inşasına devam edeceğini ve yurt içinde ve dışında barış için çalışacağını açıklamıştı. Morgan yapmış olduğu değerlendirmede SCF döneminde yapılan belediye seçimleri sırasında ortaya çıkan halk coşkusunun meclis için yapılan ön seçimlerde olmadığını belirtmişti. Vatandaşların istedikleri adayları belirleyebilmenin sevincini yaşadıkları belediye seçimleriyle karşılaştırıldığında, bu seçimler çok sakin geçmişti. Morgan, başarısız SCF deneyimine rağmen Gazi'nin muhalefeti sağlama kararlılığının takdire şayan olduğunu ve bağımsızların yeni meclisteki durumlarının ilgiyle takip edileceğini aktarmıştı.[26]

İngiliz Büyükelçi Clerk ikinci seçmenlerin 24 Nisan 1931'de TBMM için 317 milletvekilinin seçimine geçtiklerini bildirmişti. Daha önce de ifade edildiği gibi bunlardan 287'si Mustafa Kemal Paşa tarafından zaten belirlenmişti. Geri kalan 30 milletvekilinin Halk Fırkasının dışından kişilerden oluşması planlanmıştı. Clerk, bağımsız adaylık için şart koşulan cumhuriyet ilkelerine bağlılık niteliğine sahip olduğunu düşünen çok sayıda adayın ortaya çıktığını, ancak ikinci seçmenlerin bunlar arasından milletvekili olmaya sadece yirmi kişiyi uygun bulduğunu rapor etmişti. İstanbul'da, aralarında SCF'nin eski liderleri Kazım Karabekir Paşa ve Refet Paşa'nın da bulunduğu elli kadar bağımsız aday, dört sandalye için seçilmek istemiş, ancak hepsi de bu göreve uygun olmadıkları gerekçesiyle reddedilmişti. Benzer şekilde, bağımsız adaylar için üç sandalyenin bulunduğu Tekirdağ ve Samsun'da da hiçbiri seçilememişti. Manisa'da garip bir durum ortaya çıkmıştı. İkinci seçmenler İsmet Paşa'yı kendi seçim bölgesi olan Malatya'da milletvekili seçilmiş olmasına rağmen onu bağımsız olarak yeniden seçmişlerdi. İsmet Paşa, Manisa seçmenleri tarafından kendisine gösterilen teveccühten onur duyduğunu ancak bağımsız vekil olarak kendi hükümetini eleştirme görevini üstlenmeyeceğini belirterek bu görevi reddetmişti. Burdur ve Bolu'da da benzer durumlar ortaya çıkmıştı. Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey ve yeni seçilen Halk Fırkası İstanbul Milletvekili Salah Cimcoz Bey bağımsız olarak seçilmişlerdi. Dolayısıyla doldurulması gereken on bağımsız vekil sandalyesi boş kalmıştı. Clerk bunların yeniden bağımsız adaylara teklif edilip edilmeyeceğine henüz karar verilmediğini ifade etmişti. Her hâlükârda, yeni mecliste yirmi muhalefet milletvekili olacaktı. Ancak her bir milletvekilinin ayrı bir

[26] **TNA**, a.g.b.

programı olduğu için muhalefet partisi olmayacaktı.[27] Boş kalan vekilliklere daha sonra parti tarafından aday gösterilen başkaları atanmıştı.[28] Kapatılan SCF'nin hiçbir üyesi yeniden seçilmeyi istememişti. Clerk siyasetten çekilen Fethi Bey'in Gazi'nin dostluğunu hâlâ koruduğunu ve diplomatik kariyerine geri dönebileceğini yazmıştı.[29] Nitekim 19 Mart 1934'te Londra Büyükelçiliği'ne atanacaktı.[30] Yeniden seçilemeyen hükümet üyeleri arasında, diplomatik hizmete alınan Hamdullah Suphi ve Tevfik Kâmil ile esnaf ve tarım sınıflarının temsilcilerine yer açmak için diğerleriyle birlikte vekilliği düşürülen Niyazi Asım, Ali Cenani ve Nusret Sadullah bulunmaktaydı. Yeni CHF milletvekilleri arasında Tahran eski Büyükelçisi Memduh Şevket Bey, eski Müzeler Müdürü Halil Bey ve Kahire Nazırı Muhittin Paşa da yer almaktaydı. Clerk yeni meclisin 4 Mayıs'ta toplanacağını ve Gazi tarafından belirlenen hedefler çerçevesinde meclisin kendisini yurtta refahı teşvik etme ve dünya barışı için çalışma görevlerine adayacağını vurgulamıştı.[31]

Seçim Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri

Seçim sonrası TBMM 4 Mayıs'ta açılmıştı. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinde görevli diplomat Morgan Londra'ya gönderdiği telgrafında yeni meclisin Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da İstanbul'dan ayrı bir hükümet kurduğu 23 Nisan 1920 tarihinden bu yana birbirini izleyen meclisler dizisinin dördüncüsünü olduğunu vurgulamıştı. Morgan bu dört meclis hakkında ayrı ayrı değerlendirmelerde bulunmuştu. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kendisini ülkeyi Yunan işgalcilerden kurtarmaya ve Türkiye'nin bağımsızlığını güvence altına almaya adadığını belirmişti. İkinci meclis çağdışı olarak görülen ve Türkiye'nin ilerlemesine engel olduğu düşünülen yasaları ve gelenekleri yürürlükten kaldırmıştı. Üçüncüsü, inkılapların getirdiği yeni alışkanlıklar ve fikirler nedeniyle ortaya çıkan hoşnutsuzluk veya isyan hareketlerini yurt içinde bastırmış ve yurt dışında Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde diğer uluslarla eşit koşullarda olma hakkı konusunu ısrarlı bir şekilde savunmuştu. Yeni göreve başlayan dördüncü

---

[27] **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Sir G. Clerk to Mr. A. Henderson", No. 41, 30 April 1931.

[28] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 304.

[29] **TNA,** a.g.b.

[30] Şaduman Halıcı, "Ali Fethi Okyar (1880-1943)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-fethi-okyar-1880-1943/ (erişim tarihi: 06.07.2023).

[31] **TNA,** a.g.b.

meclis ise Türkiye'nin ekonomik güçlüklerine bir çözüm bulmak ve aynı zamanda inkılaplara duyulan coşkunun azalmasını önlemek ve halkın bazı kesimleri arasında zaman zaman fark edilen hoşnutsuzluk, rehavet ve hatta umutsuzluk ruhuyla mücadele etmek zorunda kalacaktı.[32]

Milletvekili yeminlerinin ardından meclis cumhurbaşkanı seçimine geçmişti. Morgan bu süreçte yaşanan gelişmeler hakkında Londra'yı bilgilendirmişti. Buna göre yeni bağımsız milletvekillerinden, 1916'da İttihat ve Terakki'nin Hariciye Nazırı olan Halil Bey'in (Menteşe), anayasada Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin dört yıl olduğu belirtildiğinden, Gazi'nin dört yıllık görev süresini tamamlayacağı Kasım ayından önce yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesinin anayasaya aykırı olduğunu söylemeye çalışmıştı. Ancak Kütahya milletvekili Recep Bey ve Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, cumhurbaşkanının görev süresinin kendisini seçen meclisin görev süresiyle aynı olduğunu göstermek için anayasadan alıntı yaparak Halil Bey'e karşı çıkmıştı. Bunun üzerine meclis, Gazi'yi oybirliğiyle yeniden Cumhurbaşkanı seçmişti.[33] Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi top atışlarıyla kutlanmış ve haber Meclis Başkanı Kazım Paşa tarafından Çankaya'daki Gazi'ye iletilmişti. Gazi meclise geçerek kendisini seçtikleri için milletvekillerine teşekkür etmiş ve cumhuriyete sadık kalacağına dair şeref sözü vermişti. Morgan, Gazi'nin meclis salonundan ayrılırken milletvekillerinin ayağa kalkarak kendisini alkışladıklarını, ancak başkanlık locasında oturan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın bu vesileyle biraz tereddüt ve gecikmeyle ayağa kalktığını, bu durumun dikkat çekici olduğunu telgrafında ifade etmişti. Günün işlemleri, yeni Cumhurbaşkanı'nın yabancı diplomatları ve milletvekillerini kabul etmesiyle sona ermişti. Daha sonra İsmet Paşa Cumhurbaşkanı'na kabinenin istifasını sunmuş ve bu istifa kabul edilmişti.[34]

Bakanlar Kurulu yeniden İsmet Paşa tarafından oluşturulmuştu. 9 Mayıs'ta mecliste hükümet programı açıklanmıştı.[35] Morgan hükümet programından not ettiği belli başlı noktaları Londra'ya iletmişti. Buna göre yeni hükümet yurt içinde ve dışında barışı sağlama politikasına devam edecekti.[36] Nitekim Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa 20 Nisan 1931'daki seçim dolayısıyla yayınladığı beyannamesinde "Yurtta sulh,

[32] **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 43, 5 May 1931.

[33] **TNA**, a.g.b., **TBMM TD**, Dönem: 4, Yasama Yılı: 1, C 1, Birleşim: 1, 4 Mayıs 1931, s. 3-6.

[34] **TNA**, a.g.b.

[35] **TBMM TD**, Dönem: 4, Yasama Yılı: 1, C 1, Birleşim: 2, 9 Mayıs 1931, s. 22-29.

[36] **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 47, 13 May 1931.

cihanda sulh için çalışıyoruz" ifadelerini kullanmıştı.[37] Ayrıca cumhuriyet ilkelerinin savunulması ve geliştirilmesi sürdürülecekti. Başta ekonomi olmak üzere ülkenin genel durumunun iyileştirilmesi için çalışılacaktı. Morgan ekonomi noktasında yeni hükümetin aldığı tedbirlere ayrı bir parantez açmıştı. Devlet harcamalarında tasarruf sağlanması hedeflenmişti. Bu tasarruf tedbirleri tren seferlerinin azaltılması, memurlarının sayısında yüzde 15 ve harcamalarda yüzde 10'luk bir azalma ile zaten başlatılmıştı. Böylece yıllık 30 milyon tasarruf edilmişti. Osmanlı borç sorununun Türkiye'nin kapasitesi ölçüsünde bir çözüme ulaştırılması yeni hükümetin üzerinde durduğu bir konu olacaktı. Borçla ilgili yükümlülüklerinin kesin olarak saptanması, ekonomik ve mali refah açısından önemli addedilmişti. Para biriminin istikrara kavuşturulması da yeni hükümetin ekonomi konusunda üzerinde durduğu önemli konu başlıkları arasında yer almaktaydı. Morgan 11 Haziran 1930'da kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Türkiye'nin parasının istikrara kavuşmasında güçlü bir faktör olacağını ifade etmişti. Bunların yanı sıra tarıma, yerli sanayiye, madenciliğe ve ticarete yardım sağlanması, ayrıca vergi reformu hükümet programında bulunmaktaydı. Tekel konusunda mecliste birtakım itirazlar dile getirilmişti. İzmit bağımsız milletvekili Sırrı Bey devlet tarafından uygulanan tekel sistemini eleştirmişti. Mali mevzuattaki ve yönetimdeki kusurlara dikkat çekmişti. İsmet Paşa cevap olarak, hükümet tarafından ekonomi politikasının ayrılmaz bir parçası olarak benimsendiğini beyan ettiği tekel sistemini savunmuştu. Sonuç olarak hükümet güvenoyu alınmıştı. Oylamaya katılan 294 milletvekili oybirliğiyle hükümete güvenoyu vermiş, bağımsızlar da Halk Partisi milletvekilleriyle birlikte hükümet lehinde oy kullanmışlardı.[38]

Yeni hükümetin kurulmasının ardından CHF'nin III. Büyük Kurultayı toplanmıştı.[39] Kurultay, Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında 10 Mayıs günü açılmıştı. Morgan Londra'ya gönderdiği telgrafta parti milletvekillerinden ve partinin Türkiye'deki bütün şubelerinden gelen delegelerden oluşan bu kurultayın toplanma amacının, geçen meclis döneminde partinin, yani hükümetin, gerçekleştirdiği çalışmaların bir muhasebesini yapmak olduğunu yazmıştı. Ayrıca, ülkenin farklı bölgelerindeki durum ve halkın ihtiyaçları hakkında rapor vermek ve hükümetin bu meclis döneminde gerçekleştirmeyi önerdiği programı

[37] **Milliyet**, "Gazi Hz.nin Millete Beyannamesi", 21 Nisan 1931, s. 1.

[38] **TNA, a.g.b.**

[39] Hakkı Uyar, "Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1938)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyet-halk-firkasi-1923-1938/ (erişim tarihi: 07.07.2023).

görüşmek kongrenin amaçları arasında yer alıyordu. Morgan, partinin başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşmasında, on iki yıl önce Sivas'ta yapılan ilk genel kongre toplantısını hatırlattığını belirtmişti. O zaman yabancı düşmanlar tarafından ölümle tehdit edilen bir avuç adam tarafından alınan kararların hepsi hayata geçirilmişti. Mustafa Kemal kurultayda hazır bulunanlara, seçim sonuçlarının işaret ettiği gibi, ulusun kendilerine duyduğu güveni korumaları için çaba göstermeleri ricasında bulunmuştu.[40]

Morgan daha sonra İsmet Paşa'nın kongreye hükümetin son dört yıl boyunca yurtiçi ve yurtdışındaki faaliyetlerinin bir değerlendirmesini okuduğunu aktarmıştı. İsmet Paşa bu süreçte dışarıdan teşvik edilen Şeyh Sait İsyanının yanı sıra Menemen Olayı ve yıkıcı bir muhalefet basınıyla mücadele etmek zorunda kaldıklarını belirtmişti. Tüm bu olumsuz gelişmeler karşısında cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, laik ve inkılapçı bir devlet ilkesini savunmak için istiklal mahkemeleri, 1927 tarihli emniyet teşkilatı kanunu ve sıkıyönetim gibi olağanüstü önlemlere başvurmak gerektiğini ifade etmişti. İsmet Paşa SCF'nin yükselişine ve düşüşüne değinmiş ve üzücü bir şekilde kapanmasını, kendisine tanınan sınırların ötesine geçmesine bağlamıştı. Belediye organları için doğrudan seçim yapılması ve kadınların belediye seçimlerinde oy kullanmasına izin verileceğine atıfta bulunmuş ve benzer bir sürecin meclis seçimlerinde de deneneceği belirtmişti. Latin harflerinin kabulünü Türk tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirmişti. Türkiye'nin yeniden inşası ve ekonomik konulara da değinen İsmet Paşa, ithalatın ihracatın altına düştüğünü belirterek Türkiye'nin artık gıda maddeleri konusunda dışarıdan bağımsız olduğunu göstermeye çalışmıştı. Morgan, İsmet Paşa'nın demiryolu yapımı, deniz ticaret filosunun geliştirilmesi ve ulusal savunma araçlarının tedarikinde kaydedilen ilerlemelerden söz ederken neşeli bir tutum sergilediğini belirtmişti. İsmet Paşa dinleyicilerine, Türkiye'nin son dört yılda başardığı işleri gerçekleştirirken tamamen kendi kaynaklarına güvendiğini hatırlatarak sözlerini bitirmişti.[41]

Sonuç

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği 1931 genel seçimlerini yakından takip etmiştir. Seçim öncesi yaşanan gelişmeler Londra'ya raporlanmıştır. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın çıktığı yurt gezisine

[40] **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 48, 13 May 1931., **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 1-2.

[41] **TNA,** a.g.b.

ayrı bir parantez açılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın bu gezide ülkenin koşullarını yakından gözlemlediği aktarılmıştır. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarındaki heyecanın kaybolmaması için Cumhurbaşkanın özel bir çaba içinde olduğuna değinilmiştir. Gezi sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine seçimlerin yenilenmesi ve milletvekilleri maaşların düşürülmesi kararı alındığı aktarılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar karşısında milletvekillerinin maaşının düşürülmesini istemesi önemli bir olay görülmüştür. Nitekim meclis Cumhurbaşkanın çağrısına uymuş ve milletvekilleri maaşları yeniden düzenlenmiştir. İngiliz Büyükelçiliğinde çalışan bir görevlinin kapatılan SCF'nin üyesi Ahmet Ağaoğlu ile 1931 seçimleri öncesi yapmış olduğu görüşme de değinilmesi gereken bir konudur. Bu görüşme İngiliz Büyükelçiliğinin seçimler öncesi Türkiye'deki siyasal hayatı muhalefetin bakış açısıyla anlamak istemesinin bir sonucu olarak görülebilir. İki dereceli uygulanan 1931 genel seçimlerinin tüm aşamaları ile ilgili bilgiler de İngiliz belgelerinde yer almıştır. 7-10 Nisan arasında gerçekleşen ön seçimle alakalı Londra'ya gönderilen telgrafta seçimlerin serbest olsa bile halkın kendine sunulan adaydan başka seçeneği olmadığı vurgulanmıştır. Bu durumun bir neticesi olarak SCF döneminde yapılan yerel seçimle kıyaslandığında 1931 seçimlerinin sakin geçtiği aktarılmıştır. 24 Nisan'da yapılan milletvekili seçimi hakkında İngiliz belgelerinde önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle başarısız SCF deneyimine rağmen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste muhalefetin yer alması noktasında kararlı tutumu takdir edilmiştir. Bu çerçevede 30 milletvekilliğinin CHF'den bağımsız olarak bağımsızlara ayrıldığı ancak bu kontenjanının tümünün seçilerek meclise giremediği ifade edilmiştir. Yeni TBMM'nin görevine başlamasının ardından İngiliz Büyükelçiliği tarafından yapılan değerlendirmede bu meclisin Türkiye'nin ekonomik sorunlarını çözmek ve inkılaplara duyulan coşkunun azalmasını önlemek gibi önemli bir görev üstleneceği belirtilmiştir. Seçim sonrası 9 Mayıs 1931'de mecliste açıklanan hükümet programı da İngiliz Büyükelçiliğinin dikkat çektiği bir husus olmuştur. Yeni hükümetin içte ve dışta barış politikası takip edeceğinin altı çizilmiştir. İngiliz belgelerinde Türk hükümetinin ekonomiyi düzeltmek için tasarruf politikalarına öncelik vereceği ayrıca vurgulanmıştır. Seçim sonrası toplanan CHF'nin III. Büyük Kurultayı da İngiliz Büyükelçiliği tarafından yakından izlenmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa seçim sonuçlarının ulusun kendilerine güvenini gösterdiğine işaret ederek kurultayda bulunan partililerden bu güveni muhafaza etmek için çaba göstermelerini istemiştir.

KAYNAKÇA

I-) İngiliz Milli Arşivi: (The National Archieve TNA):

Foreign Office (FO): 424/274, "Turkey", 1931:

- "Sir G. Clerk to Mr. Henderson", No. 3, 30 December 1930.
- "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 14, 5 March 1931.
- "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 18, 9 March 1931.
- "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 19, 9 March 1931.
- "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 38, 21 April 1931.
- "Sir G. Clerk to Mr. A. Henderson", No. 41, 30 April 1931.
- "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 43, 5 May 1931.
- "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 47, 13 May 1931.
- "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 48, 13 May 1931.

II-) Resmî Yayınlar:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD):

- Dönem: 3, Yasama Yılı: 4, C 26, Birleşim: 32, 5 Mart 1931.
- Dönem: 4, Yasama Yılı: 1, C 1, Birleşim: 1, 4 Mayıs 1931.
- Dönem: 4, Yasama Yılı: 1, C 1, Birleşim: 2, 9 Mayıs 1931.

III-) Gazeteler:

- **Cumhuriyet** (1931).
- **Milliyet** (1931).

IV-) Kitaplar ve Makaleler:

- Armağan, Servet, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C 33, S 3-4, 1967, s. 45-100.

- Aydoğan, Erdal - Mahmutoğlu, Tansu Barış, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", **Tarihin Peşinde**, S 10, 2013, s. 113-142.

- Boyar, Ebru and Fleet, Kate, "Great Britain and 'a small and poor peasant state': Turkey, Britain and the 1930 Anglo-Turkish Treaty of

Commerce and Navigation", **Middle Eastern Studies**, V 57, Issue 6, 2021, s. 904-919.

- **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

- Coşkun, Yasin, "Türkiye-İngiltere İlişkileri", **20. Yüzyılda Türkiye-Batı ilişkileri**, Ed. Osman Okumuş vd., Eğitim Yayınevi, Konya, 2022, s. 395-421.

- Erdem, Ufuk, "İngiltere'nin Yeni Başkent Ankara'yı Kabullen(emeye)işi ve İngiliz Büyükelçilik Binasının İnşası", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 5, 2017, s. 2193-2227.

- Ertem, Barış "Resmi Belgeler ve Basında "Menemen Olayı", **History Studies**, C 5, S 1, 2013, s. 157-179.

- Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

- Halıcı, Şaduman, "Ali Fethi Okyar (1880-1943)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-fethi-okyar-1880-1943/ (erişim tarihi: 06.07.2023).

- Haytoğlu, Ercan, "Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/ (erişim tarihi: 15.07.2023).

- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

- Olgun, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 27, S 79, 2011, s. 1-36.

- Özgen, Yüksel, "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhurbaskani-mustafa-kemal-ataturkun-yurt-gezileri-1923-1938/, (erişim tarihi: 29.05.2023).

- Selçuk Şirin, Funda, "İngiliz Elçilik Raporlarına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkanın Kuruluşu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", **Vakanüvis**, C 6, Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, 2021, s. 197-245.

- Şimşir, Bilal, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 7, S 20, 1991, s. 189-222.

- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

- Türkmen, Zekeriya, "Musul Meselesi", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/musul-meselesi/, (erişim tarihi: 19.07.2023).

- Uyar, Hakkı, "Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1938)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyet-halk-firkasi-1923-1938/ (erişim tarihi: 07.07.2023).

- Yıldırım, İsa, "Atatürk'ün 1930-1931 Yurt Gezisi ve Gezi Notlarının Ülke Politikasına Etkileri", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 9, S 2, 2021, s. 201-219.

- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayınları, İstanbul, 2000.

MUHTELİF TÜRK KÖŞE YAZARLARININ "CUMHURİYET" İN ANLAM YÜKÜNE İLİŞKİN BELLİ BAŞLI YAKLAŞIMLARI (1955-1995)

Yaşar ÖZÜÇETİN[*]
Fatma Nur ASLAN[**]

Özet

Cumhuriyet, Türk İnkılâbının ürünü ve başarısı olarak vasıflandırılmış, özellik ve farklılığıyla içinde bulunulan durum ve sonrasına istikamet veren, arzu edilen bir geleceğin başlangıç noktası olmuştur.

Cumhuriyet' ten anlaşılan ve onun hatırlattığı düşünce ve nesne dikkat çekmiş, bu bağlamda "Akşam", "Cumhuriyet", "Dünya", "Milli Gazete", "Milliyet", "Star", "Tan", "Tercüman", "Türkiye", "Vakit", gazetelerinde yapılan mütalâa ve değerlendirmelerin özü kendini şu şekilde belli etmiştir;

Ülkenin diriltilmesi ve milletin refahının millî iradeyle işleyen cumhuriyetle mümkün olabileceği ortaya konulmuş ve cumhuriyet; *"cumhuriyet, çok bozuk ve yoksul şartlarla kurulmuş ve büyük sarsıntılara, kötülüklere maruz kalmış olmakla birlikte bizi mutlu ufuklara götürecek biricik altın yoldur"* şeklinde sayılmıştır.

Cumhuriyet'in esasının ve ruhunun, "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" cümlesinde olduğu, milletin hâkimiyetinin kayıtlanıp şartlanmasının demokrasi ve cumhuriyet olamayacağı açıkça söylenmiş, Millî Mücadele'nin getirdiği cumhuriyet, kurtulan Türk milletinin yükselişine başlangıç olarak görülmüş ve bu durum; *"Biz Türkiye'de "cumhuriyet" dediğimizde, genel bir cumhuriyet kavramını değil, özel olarak Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurduğu cumhuriyeti kavrıyoruz". "... Bunun da temelleri lâiklik, kadın erkek eşitliği, yasama-yürütme-yargı erklerinin ayrılması, hukuk devleti gibi çağdaş Batılı demokrasi değerlerine dayanıyor. Bu yönüyle bir yaşam biçimi"*, tarzında yerli yerinde kabul edilmiştir.

Köşe yazıları, herhangi bir konu ya da günlük olaylara ilişkin görüşlerin, düşüncelerin ayrıntılara inmeden anlatıldığı gazete veya

[*] Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, yozucetin@ahievran.edu.tr
[**] Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, fatmanuraslan4000@gmail.com

dergilerde yayımlanan kısa fikir yazıları olup, anlamlandırma çerçeveleri izlenebilen metinlerdir. Bu amaçla araştırmada, cumhuriyetin anlam yükü ve cumhuriyet kelimesinin oluşturduğu ortak alan, muhtelif köşe yazarlarının ortaya koydukları metinler bağlamında incelenmiştir.

Araştırmada amacı, evrenin özellikleri hakkında bilgi toplamak, kişileri, durumları veya olayları tam ve doğru olarak betimlemek olan araştırma modeli esas alınmış, Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Milli Gazete, Milliyet, Star, Tan, Tercüman, Türkiye, Vakit gazeteleri köşe yazılarından ve telif-tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TBMM, Cumhuriyet, Türk İnkılâbı, Milletin Refahı, Batılı Demokrasi.

MAJOR APPROACHES OF VARIOUS TURKISH COLUMNISTS TO THE MEANING OF "REPUBLIC" (1955-1995)

Abstract

The Republic, characterized as the product and success of the Turkish Revolution, has been the starting point of a desired future that gives direction to the current situation and its aftermath with its features and differences.

The thought and object that is understood and reminded of the Republic has drawn attention. In this context, the essence of the opinions and evaluations made in the newspapers "Akşam", "Cumhuriyet", "Dünya", "Milli Gazete", "Milliyet", "Star", "Tan", "Tercüman", "Türkiye", "Vakit" stated as follows;

It was stated that the resurrection of the country and the welfare of the nation could only be possible with the republic that operates with the national will, and republic; it was counted as *"the only golden road that will lead us to happy horizons, although the republic was founded in very bad and poor conditions and has been exposed to great shocks and evils".*

It has been clearly stated that the essence and spirit of the republic is in the *sentence "sovereignty unconditionally belongs to the nation",* and that the condition of the nation's sovereignty can't be a democracy or a republic. The republic brought by the National Struggle was seen as the beginning of the rise of the liberated Turkish nation and this situation; *"When we say "republic" in Turkey, we don't understand the concept of a general republic, but specifically the republic founded by Gazi Mustafa Kemal and his friends"... "... The foundations of this are based on contemporary Western democratic values such as secularism, equality between men and women, separation of legislative-executive-judicial powers, and the rule of law. With this aspect, a way of life"* has been accepted in its proper place.

Columns are short opinion articles published in newspapers or magazines in which opinions and thoughts on any subject or daily events are explained without going into details, and they are texts whose meaning frames can be followed. For this purpose, the semantic load of the republic and the common area formed by the word republic were examined in the context of the texts produced by various columnists.

The research model, whose purpose is to collect information about the characteristics of the universe and to describe people, situations or events fully and accurately, is based on. It has been benefited from the articles of Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Milli Gazete, Milliyet, Star, Tan, Tercüman, Turkey, Vakit newspapers, and copyright-reviewed works.

Keywords: Turkish Grand National Assembly, Republic, Turkish Revolution, Welfare of the Nation, Western Democracy.

GİRİŞ

29 Ekim 1923 günü, özellik ve nitelikleriyle içinde bulunulan durum ve sonrası süreç için geleceğe istikamet veren ve arzu edilen bir geleceğin hareket noktası olarak Türk İnkılâbının hem ürünü hem de başarısı olmuş, büyük bir mücadelenin neticesi ve yeni bir devrin başlangıcı olarak görülmüştür. 29 Ekim gününün cumhuriyetin ilanı yıldönümü olması münasebetiyle 1924 yılında çıkarılan bir kararname ile özel bir program hazırlanmış ve bütün yurtta o gün bayram olarak kutlanmıştır[1].

19 Nisan 1925 tarihinde Genel Kurulda *"Cumhuriyet'in İlanına Müsadif 29 Teşrinevvel (Ekim) Gününün Millî Bayram Addi Hakkında Kanun"*[2] ile 29 Ekim günü millî bayram olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet, ilanının her yıl dönümünde onu temsil eden sözcük ve sembollerle hatırlanmıştır[3].

Bu çalışma ile inceleme konusu olan cumhuriyetten anlaşılan ve onun akla getirdiği düşünce ve nesneye ilişkin "Akşam", "Cumhuriyet", "Dünya", "Milli Gazete", "Milliyet", "Star", "Tan", "Tercüman", "Türkiye", "Vakit", gazetelerinde ideolojik eğilimleri ve zihniyet dünyalarına göre bir veya farklı açılardan bakan belli başlı köşe yazarlarının yazıları incelenmiştir.

Cumhuriyetin anlam yüküne ilişkin birçok değerlendirme yapılmıştır. Araştırmada, cumhuriyete yönelik 1955-1995 yılları aralığında "Akşam", "Cumhuriyet", "Dünya", "Milli Gazete", "Milliyet", "Star", "Tan", "Tercüman", "Türkiye", "Vakit" gazetelerinde bir veya farklı açılardan bakan belli başlı köşe yazarlarının yazıları dikkati çekmiş ve bu yazılar değerlendirmeye tâbi tutulmuştur[4].

1. Cumhuriyet Kavramı ve Cumhuriyetin Tarihsel Süreçte Dönemeçleri

Cumhuriyet, cumhur kelimesinden gelmiş olup, ahali, halk, büyük kalabalık ve toplu bir kavim anlamındadır. Cumhuriyet, devlet reisi, millet

---

[1] Yaşar Özüçetin - Fatma Çalışkan, "Meclis Celse Zabıtlarında 23 Nisan, 29 Ekim, 30 Ağustos ve 19 Mayıs'ın Bayram Oluşu", **Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı,** C 2, Kayseri 2015, s.1441.

[2] Ayrıntı için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi,** D. 2, C 18, (19.04.1925), s. 156-157, 164-167.

[3] Özüçetin - Çalışkan, agm., s. 1434; Millî gün olarak 23 Nisan ile sözü edilen 29 Ekim günü arasında bir tercih söz konusu olacaksa, bu tercihin 29 Ekim'den yana olması dile getirilmişti. Zira inkılabın bir safhasını 23 Nisan, tamamlanan safhasını ise 29 Ekim ifade etmekte idi.

[4] "Özgür Gündem", "Aydınlık", "Akit", "Star", "Milli Gazete" (muhtelif nüshaları) gazetelerinde tâbi tutulan değerlendirme cumhuriyetin anlam yükü olmayıp, onun uygulamasına ilişkin eleştirilerin olduğu görülmüş, dolayısıyla araştırmada bu durum göz önünde bulundurularak bir çerçeve belirlenmiştir.

veya millet meclisleri tarafından belirlenmiş süre için seçilen devlet şekli[5], seçimle bir başkanın başında bulunduğu devlet idaresi[6], milletin egemenliğini kendi elinde tutuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri vasıtasıyla kullandığı devlet biçimidir[7]. Fransızca "La Republque", İngilizce "The Republic" kelimelerinin esası olan ve kamuya ait anlamına gelen[8] "Res Publica", tarihî gelişim içerisinde kamu ve halk hizmetlerinin görüldüğü demokratik bir rejimin adı olmuştur.

Cumhuriyetle halk kendini idare edecek kişileri kendi seçmekte, kontrol etmekte, cumhuriyet, her türlü yetkinin ve işlevin menşei olmaktadır. Halkın üstünde bir irade bulunmamakta, halkın seçtiği yöneticiler halk adına iş yapabilmektedir. Cumhuriyet kavramı halk egemenliği ile birbirinin içine geçmiş durumdadır.

Cumhuriyet, demokrasinin en gelişmiş şeklidir. Sözü edilen bu cumhuriyet, aynı zamanda demokratik cumhuriyet olup, vatandaşa temel özgürlükler tanımakta, hak ve özgürlükler güvence altına alınmaktadır. Cumhuriyet, dar ve geniş anlamlara sahiptir. Dar anlamda cumhuriyet; devlet başkanının doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından kararlaştırılmış bir süre için seçilmesi temeline dayanmaktadır. Bir devlet şekli veya hükûmet şeklini anlatır. Geniş anlamda ise; egemenliğin bir topluluğa ait olmasını, seçime ve devletin üst yöneticilerini tespit etmek için yapılan seçimin millî talebi yansıtmasını esas alır. Bir bakıma hukuksal yapı ve çerçeveyi konu edinen demokrasidir.

Egemenlik, devlet kudretinin bir özelliği ve niteliği olarak İlkçağda da bilinmekteydi. Ancak, devletin belirgin niteliği bugünkü manada egemenlik olmayıp, kendi kendine yeterlik, yani bir başka devlete ihtiyaç duymadan, toplum olarak yaşamın esasını oluşturmaktaydı[9]. Ortaçağ da ise devletin varlığı mutlak krallıkta görülmüş, kral kendisi üstünde, başka hiçbir güç tanımadığından hâkimiyet ve hükümranlık kralın bir vasfı olmuştu. Sonrası süreçte muhtelif gelişmeler yaşanmış[10] ve Fransız Devrimi ile egemenlik bir kişiden bir topluluğa intikal ederek daha sonraki gelişmeleri ile anayasalarda yer almış, demokratik bir hüviyete bürünmüştür. Fransız Devrimi'nin

---

[5] **Türk Hukuk Lügati,** Ankara, 1944, s.56.

[6] Mustafa Nihat Özön, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük,** İstanbul, 1959, s.138.

[7] **Türkçe Sözlük,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 263.

[8] Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet,** Ankara, 1998, s.1-2.

[9] Toktamış Ateş, **Cumhuriyet,** İstanbul, 1986, s.12; Eroğlu, **age.**, s. 5-6.

[10] Bilgi için bkz. Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali,** İstanbul, 1995, s.40.

gelişimi neticesi cumhuriyet düşüncesi belirmiş bu durum krallıkların ve imparatorlukların yıkılış devrelerinde siyasî gücün tek kişinin elinde bulunduğu devletlerin egemenliklerini sona erdirmiş ve yeni arayışları beraberinde getirmiştir[11]. Eski Yunanistan'da, Romalılarda, İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde tanık olunan gelişmeler de göz önüne alınarak cumhuriyet düzenine ilişkin fikirler daha belirgin şekillenmiştir.

2. İlanına Değin Türklerde Cumhuriyetin Görünümü

İslam öncesi Türklerde modern anlamda bir cumhuriyetten söz edilmemekle birlikte devlet meselelerinin görüşüldüğü bir meclis bulunmaktaydı. Meclislerde hükümdar da dâhil ileri gelen devlet adamları seçilebilmekteydi. Türk toplumu sınıfsız bir toplumdu. Bu durum, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra da devam etmiş Büyük Selçuklularda, Türkiye Selçuklularında ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında da görülmüştür[12].

XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında yaşanan gelişmeler ve Osmanlı Devleti'ni etkileyen coğrafî keşifler, enflasyon, ateşli silahların yaygınlaşması, nüfus artışı ve fetihlerin durması dengeleri değiştirmeye başlamıştır[13]. Osmanlı Devleti, içte ve dışta fazlaca zorluklarla karşılaşmıştır. Devlette düşüş, klasik kurumların niteliğini yitirmesiyle belirmiş, adeta domino etkisi ile çeşitli müesseseler bozulmuş, yeni meseleler ortaya çıkmıştır[14].

Osmanlı ordularının Avrupa karşısında aldığı yenilgiler her geçen gün artınca devlet, imparatorluğun devamını sağlamak için Avrupa'yı örnek alarak devletin aksayan yanlarının ıslahına yönelmiştir. Devlet, askerî alanda yaptığı yenilikler ile arzu ettiği başarıyı yakalayamayınca sorunun çözümünü

---

[11] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih,** İstanbul, 1985, s.10-11; Ayfer Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** İstanbul, 1986, s. 570-571.

[12] İlhami Durmuş, "Türklerde Cumhuriyet Fikrinin Tarihî Temelleri ve Günümüze Yansımaları", **Akademik Bakış,** C 1, S 1, (Kış 2007), s. 26-30; İbrahim Kafesoğlu-Mehmet Saray, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1983, s.32; Salim Koca, **Türk Kültürünün Temelleri,** Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s. 96-97; Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği,** A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 35.

[13] Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi,** Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2016, s. 13-16.

[14] Metin Kunt, **Zirveden Çöküşe: Osmanlı Tarihi II,** (Kollektif Eser), Milliyet Yayınları, İstanbul, b.t.y., s. 19-29; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** III / I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 119-120; Devlet, gücünü Batı tarzı modern bir ordu ile desteklemek gerektiği ve bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın mecburî olduğu kanaatine varmıştır; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 73; Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.125; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950,** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 27; H. Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I,** Selçuk Yayınları, İstanbul, 1966, s. 6.

askerî alan dışında yönetim alanında yapacağı düzenlemelerde aramaya başlamıştır. İşte bu arayış Osmanlı Devleti'nde egemenliğin paylaşımı ve anayasal çalışmaları yani demokratik rejime gidişatın kapısını aralamıştır[15]. Bu bağlamda dikkati çeken başlıca gelişmeler şunlar olmuştur;

Padişah IV. Mustafa'nın tahta çıkışı, Nizam-ı Cedit Ocağı'nın kaldırılması esnasında, padişahın gücünü şeriata dayandırıp kullarına karşı egemenliğinin paylaşımına yönelik 31 Mayıs 1807 tarihinde bazı ciddi sözler verdiği bir nevi ant olan "Şer'i Hüccet"[16].

29 Eylül 1808'de yapılan bir sözleşme ile toprak ağalarının padişahın yasalarını ve egemenliğini kabul ettiğini, padişah da ağaların kendiliğinden elde ettikleri hakları tanıdığını kayıt altına alan bir antlaşma olan "Sened-i "İttifak"[17].

Avrupa ülkelerinin memnuniyetini sağlamak amacıyla yayımlanan, anayasacılığın temeli sayılan ve padişahın kendi iradesini kanun gücüyle sınırlamayı kabul ettiği 3 Kasım 1839 tarihli "Tanzimat Fermanı"[18].

18 Şubat 1856 tarihinde Tanzimat'ın bir tamamlayıcısı olarak kabul edilen ve daha çok azınlıkları imparatorluğa bağlamak amacıyla düzenlenen "Islahat Fermanı"[19].

Açılacak ve Osmanlı halkının bütününü kapsayacak olan meclis ile memnuniyetsizliklerin ortadan kalkacağı, isyanların son bulacağı dolayısıyla, devletin bütünlüğünün muhafaza edileceği inancı ile "I. Meşrutiyet"[20]. Bu meşrutiyetin de ilanı demek olan 23 Aralık 1876 tarihli Kanun-ı Esasî, Türklerde halkın, ilk kez yönetimde temsil hakkına sahip olmasını sağlamış ve sonrası süreçte halk egemenliğinin zeminini oluşturmuştur. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı yenilgisi dayanak yapılarak,

---

[15] Ercüment Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa (1807-1857), Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 135-140.

[16] Berkes, **age.**, s. 128

[17] Bahri Savcı, "Osmanlı Türk Reformlarının (Islahat Hareketlerinin) Bir Batı Demokrasisi Doğurma Çabaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C 21, S 1, Ankara, 1966, s. 114.

[18] İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,** Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 401; Bahri Savcı, agm., s.116.

[19] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1984, s. 116.

[20] Gisbert H. Flanz, **XIX. Asır Avrupa'sında Anayasa Hareketleri,** (Çev. Şerif Mardin), AÜSBF. Yayınları, Ankara, ty., s. 15-22; Hakan Türkkan, "Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi'nin Demokratik Hüviyeti", **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, 3, 2018, s. 372.

meclisin kapatılması ve anayasanın rafa kaldırılması neticesi istibdat dönemi başlamıştır. Bu dönem 30 yıl devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'ne ait olan Balkan topraklarının paylaşılması süreci hızlanınca, Yıldız Sarayı üzerinde oluşturulan tazyik neticesi 23 Temmuz 1908'de yeniden meşrutiyetin ilan edilmesiyle adlandırılan "II. Meşrutiyet"[21]. Meşrutiyetin ikinci kez ilanı ile halk ilk kez çok partili hayata geçmiştir. Anayasada yapılan; hükûmetin, meclise karşı sorumlu tutulması, padişahın meclisi açma kapama yetkisinin elinden alınması, sürgüne gönderme yetkisinin kaldırılması gibi düzenlemeler ile padişahın, 1876 Anayasası ile sahip olduğu yasama, yürütme ve yargıdaki mutlak hâkimiyeti kırılmış, meclisin yaptırım gücü artırılmış, demokrasi teori olmaktan çıkıp gerçek anlamda pratiğe başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde noksanları ile mevcut olan bu uygulamalar, I. Dünya Savaşı nedeniyle tamamen askıya alınmıştır. Netice itibarıyla artık arka alanda Osmanlı'dan devir yoluyla teslim alınan, çok partili hayat, anayasalı yönetim, kısmî de olsa halk meclisi ve halk egemenliği gibi siyasî birtakım miraslar bulunmaktaydı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin uygulanması ile Türk milletine kendi imkânlarıyla direnmekten başka çare bırakmamıştı. Ülkenin muhtelif yerlerinde askerî ve silahlı direniş teşkilâtları oluşturulmuştu. Anadolu halkı, tarihin akışını doğru yorumladığı ve Türk halkının gerçek arzu ve eğilimini anladığına direniş ve kurtuluş hareketinin bizzat kendisinin idare etmesinin mecburî olduğuna inanan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başkaldırmıştı.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle İngilizler tarafından bütün kurumlar ele geçirilmişti. Heyet-i Temsiliye tarafından fiilî bir hükûmet olarak millî irade ele alınmış millî ve mahallî kongrelerde alınan kararlar titizlikle yerine getirilip, "Geçici Hükûmet" görevi ifâ edilmiş ve 19 Mart 1920 tarihli "İntihâbât Tebliği"nin yayınlanmasıyla yeni bir yapının vücuda gelişine giden hukukî yol açılmıştı.

23 Nisan 1920 Cuma günü Büyük Millet Meclisi toplanmış Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki bu başkaldırışı, artık meşru bir organ tarafından yönlendirilmeye başlanmıştı. TBMM, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin ve kendisinin de onun temsilcisi olduğunu kararlaştırmıştır. Dolayısıyla, millet egemenliği safha safha gelişerek bir millet kudreti olarak yoğunlaşmış, merkezileşmiş ve onu temsil eden bir

[21] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi 1908-1918,** C IX, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1999, s. 35-36.

meclis olan TBMM' nde toplanmış, millî egemenlik, bir millet gücü olarak bilinçli ve şuurlu bir şekilde ortaya çıkmıştır.

20 Ocak 1921 de TBMM tarafından kabul edilen ilk anayasa "Teşkilat-ı Esasîye", millî hâkimiyeti esas alan ve vatanın kaderinde, millî hâkimiyetin temsilcisi olarak Büyük Millet Meclisini gören siyasî ve hukukî bir belge olmuştu. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile Türk İnkılabının bir safhası kapanarak yeni bir dönemi açılmıştı. Seçimler yenilenmiş TBMM II. Dönem 11 Ağustos 1923 tarihinde başlamıştı.

Millî Mücadele döneminin zorunluluklarından ileri gelen "Meclis Hükûmeti Sistemi" saltanattan millî egemenliğe geçişte yumuşak bir iniş işlevi görmüş, cumhuriyeti ilan etmek tarihî bir mecburiyet olarak ortaya çıkmıştı. Siyasî bir rejim olarak cumhuriyet, 29 Ekim 1923'te Türkiye'yi modernleştirme çabalarına cevap veren tek rejim olarak kabul edilmişti.

3. Cumhuriyet'in Anlam Yüküne Yapılan Atıflar

3.1.Arzu Edilen Ayırt Edici Özellikleri ve Türkiye'deki Nitelemeleri

Cumhuriyet, kısmen yukarıda da bahsedildiği gibi yönetim biçimi olarak halk üzerinde herhangi bir otorite tanımayan, gücü halkı oluşturan bireylere veren, halkın menfaatleri esas alınan, kendini yönetecekleri seçebilen, denetleyebilen bir hükûmet biçimidir. Cumhuriyet, devlet şekli olarak egemenliğin dar ve geniş bir insan topluluğuna ait belli başlı kurallı yapıdır. Bu yapı hukuksal bir boyuta da sahiptir[22]. Cumhuriyet, vatandaşın siyasî olgunluğu ve iyiyi, doğruyu ayır etmesine yarayan değerler bütününden kuvvet alan halkın yararı düşüncesidir[23]. Cumhuriyet, yurt sevgisi, eşitlik ve çağdaşlık esasları üzerinde yükselen bir yönetim tarzıdır[24].

Cumhuriyetin bu anlamları temelinde Yılmaz Öztuna, kaleme aldığı, "Cumhuriyet'imizin 63. Yılı" adlı yazısında cumhuriyetin bir yönetim şekli adı olup, bir siyasî rejim adı olmadığını, zıddının monarşi olduğunu[25], asıl rejimin ya demokrasi ya da totaliter çeşitten bir rejim olduğunu ifade ederek,

---

[22] Zekai Güner, "Atatürk Cumhuriyet ve Demokrasi", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,** C 2, S 3, Zonguldak 2006, s.42.

[23] Eroğlu, **age.**, s. 3.

[24] Feyzi Hepşenkal, "Cumhuriyet Yazıları / 1" 28 Ekim 1999, **Star.**

[25] Yılmaz Öztuna, "Tarihçi Gözüyle, Cumhuriyet'imizin 63. Yılı", 1 Kasım 1986, **Tercüman;** Cumhuriyette devlet başkanı seçimle veya zorbalıkla, belirli bir müddet için veya hayat boyu gelir. Herhangi bir kişidir, monarşide ise belirli bir ailenin belirli kişisidir, irsi ve hayat boyu devlet başkanlığı yapar.

demokrasinin halk hâkimiyeti olması dolayısıyla devletin sahibinin bütün millet, bütün vatandaşlar olduğu inancına, Mim Kemal Öke, "Cumhuriyet" adlı çalışmasında halkın kendi kendini idare ettiği, milletin kaderine hâkim olduğu, millî iradenin şekillendiği, "halka inananın Hakk'a inandığı" rejim denildiğine[26], Mehmet Öztoprak ise "Başı Dik Cumhuriyet" başlığı altında cumhuriyetin, demokrasiyle, kurumlarıyla ve insan haklarıyla mevcut olduğuna işaret eder[27].

Ali Naci Karacan, "Cumhuriyet Bayramı" adlı tanıtıcı yazısında herhangi bir ülkede cumhuriyetin yerleşmiş olduğuna güvencenin halkın temsilcileri olarak seçtiği meclisle, o meclisin iktidara getirdiği hükûmetin cumhuriyet yasalarını cumhuriyetçi bir zihniyetle ortaya koyup bu kanunları içtenlikle uygulaması, ileri Batı cumhuriyetlerindeki millî hâkimiyet anlamının yerli yerinde kullanılıp, cumhuriyet idaresinin bütün denetim araçlarıyla işlemesi ve yerleşik hâle konulmasıyla elde edilebileceğini öne sürer ve şunları söyler; *"Cumhuriyetle istibdat arasındaki muvazaa rejimi kendine mahsus iki taraflı ve lastikli nizamlarıyla tatbikat devam olunursa, iktidara değil demokratlar, hatta mukaddes kitaplardaki havariler gelse, öyle bir memleketin cumhuriyetle idare edildiği yine de samimiyetle iddia olunamaz"* [28]. Benzer hususa ilişkin Burhan Felek'in "Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle" adlı yazısında bir ülkede cumhuriyetin yerine oturmasına ilişkin üzerinde durduğu husus şunlar olur; devlet mekanizması ve bilhassa modern devlet gibi çok yönlü, çok mesuliyetli ve çok yetkili karışık bir mekanizmalar bütününün her meselede halkın görüşüne başvurması, çok sayıda insanın bir arada bulunduğu topluluklarda mümkün olamayacaktır. Dolayısıyla, bu durum birtakım şekillere bağlanmış ve halkın haklarını, devletin vazifelerini tayin eden vesika ortaya çıkmış ve bu vesikaya anayasa denilmiştir. Bu sistemin diğer bir adı da demokrasidir[29].

Bununla birlikte Ahmet Kabaklı, "Ellinci Yıl Sevinci" başlıklı çalışmasında gerçek cumhuriyetin her tarafta arandığını, zira her çağa, her millete ve her bünyeye tıpatıp uyan "ideal cumhuriyet" in ancak filozofların kuruntusu olarak mevcut olduğunu söyler[30]. Bu duruma ilişkin Kabaklı ile paralel düşünen İlhan Selçuk, "Özeleştiri" başlığı altında cumhuriyet

---

[26] Mim Kemal Öke, "Tarihin Süzgecinden", Cumhuriyet, 29 Ekim 1990, **Türkiye;** Öztuna, agm., 1 Kasım 1986, **Tercüman.**

[27] Mehmet Öztoprak, "Tan Yeri", Başı Dik Cumhuriyet, 29 Ekim 1987, **Tan.**

[28] Ali Naci Karacan," Cumhuriyet Bayramı", 29 Ekim 1950, **Milliyet.**

[29] Burhan Felek, "Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle", 30 Ekim 1972, **Milliyet.**

[30] Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında Ellinci Yıl Sevinci", 28 Ekim 1973, **Tercüman.**

denildiği zaman da kafalarda soyut bir kavram oluştuğunu, ancak her cumhuriyetin birbirine benzemediğini, cumhuriyetin evrensel bir anlamının mevcut olduğunu, tarihî süreçler zincirinde bu anlamın değişebileceğini, farklı veya eş zamanda, ülkeden ülkeye toplumsal yapıya göre değişik cumhuriyetler oluşabileceğini savunur ve bir metaforla bu durumu şu şekilde ortaya koyar; *"…Cumhuriyet, bir testidir ki içinde şarap da olabilir, su ya da ayran da bulunabilir"*[31].

Selçuk'a göre, devlet, cumhuriyet ve demokrasi gibi kavramlara ölçüsüz saygı gösterilmesinden ziyade anlamlarının özümsenmesi, sonra ülkenin şartlarına göre somutlaştırılması önemlidir[32]. Benzer hususla ilgili Samim Lütfü, "Cumhuriyet" adlı yazısında cumhuriyetlere can ve anlam verenin onların içerikleri olduğunu, klasik cumhuriyeti oluşturan her kurumun, insan haklarına, temel özgürlüklere saygılı, gerçek çoğulcu bir demokrasinin temelini oluşturabildikleri nispette o cumhuriyetin, insanlık ailesinin eşit haklara sahip bir üyesi olabildiğine temas eder[33]. Cumhuriyetin bir yasa yönetimi olduğunu hatırlatan Bekir Özgen, "70. Yılında Cumhuriyetimiz" adlı çalışmasında kamu yararının ancak böylesi bir yürütümle sağlanabildiği üzerinde durur[34].

"Ellinci Yıl Sevinci" başlığı altında *"Cumhuriyetin, çok bozuk ve yoksul şartlarla kurulmuş ve büyük sarsıntılara, kötülüklere maruz kalmış olmakla birlikte bizi mutlu ufuklara götürecek biricik altın yoldur"* diyen Kabaklı, ülkenin geliştirilmesi ve milletin refahının ancak millî iradeyle işleyen cumhuriyet sayesinde mümkün olabileceğine vurgu yaparken[35], Taylan Erten, "Cumhuriyetin 67. Yılında" adlı tanıtıcı yazısında demokratik, lâik, özgür bir toplum, çağdaş ve sürekli gelişen bir ekonomi yaratmayı, cumhuriyetin hedefi olarak gösterir[36].

Araştırmanın Cumhuriyet Kavramı ve Cumhuriyetin Tarihsel Süreçte Dönemeçleri adlı faslında da kısmen ifade edildiği gibi cumhuriyet, insanlar tarafından tabiattan alınmış, çok eski zamanlarda kendi idareleri için kabul

---

[31] Tarihsel değişim sürecinde neyin neye dönüşebileceği Ömer Hayyam'ın şu dörtlüğünde çarpıcı biçimde vurguladığı belirtilir; Bir testi aldım çarşıdan ucuza / Gizli gizli neler anlattı bana / Bir şahdım, dedi, altın kupam vardı / Şimdi neyim? Testi oldum şaraba; İlhan Selçuk, "Pencere", Özeleştiri, 30 Ekim 1984, **Cumhuriyet.**

[32] Selçuk, agm., 30 Ekim 1984, **Cumhuriyet.**

[33] Samim Lütfü," Cumhuriyet", 29 Ekim 1985, **Cumhuriyet.**

[34] Bekir Özgen, "Arada Bir", 70. Yılında Cumhuriyetimiz, 29 Ekim 1993, **Cumhuriyet.**

[35] Kabaklı, agm., 28 Ekim 1973, **Tercüman.**

[36] Taylan Erten, "Pazartesi Yazıları", Cumhuriyetin 67. Yılında, 29 Ekim 1990, **Dünya.**

ve tatbik etmişler, süreç içerisinde muhtelif gelişmeler yaşanmış ve cumhuriyet düzenine ilişkin fikirler daha belirgin hâle gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde bürokratlar ve aydınlar Avrupa'daki gelişmelerin farkında olmuşlar[37] ancak, cumhuriyet fikri bilinmesine rağmen hiçbir zaman uygun bir idare olarak düşünülmemiş ve tartışılmamıştır. Zira, ülkenin içinde bulunduğu durumda Osmanlı aydınının ve bürokratının cevabını aradığı soru "bu devlet nasıl kurtulur" olmuştur. Millî Mücadele süresince cereyan eden gelişmeler, yönetimin olaylar karşısındaki tavrı, Anadolu'da başlayan direnişin bağımsız hâle gelmesi, kuvvetlenmesi ve hâkimiyetin millete ait olduğunun kabul edilmesi Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda uygun araçları oluşturmuştur.

Cumhuriyete ilişkin tartışmalarda mevcut duruma ilişkin hayranlık uyandıran tanımı Abdurrahman Şeref Bey; *"Hâkimiyeti Milliye, Kayıtsız Şartsız Milletindir; Kime sorarsanız sonuç bu, Cumhuriyet demektir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin"*[38] şeklinde yapmıştır. Millî Mücadele, cumhuriyetin işlenerek kurulduğu bir devredir. Fiilen kurulan cumhuriyet, 29 Ekim 1923'te yeni Türkiye'nin rejimi olmuştur[39].

Cumhuriyetle demokrasi birlikte, üstelik bir bakıma demokrasi cumhuriyetten daha önce işleyecek duruma getirilmiştir. Önce millet iradesiyle hâkimiyete dayalı Büyük Millet Meclisi kurulmuş, cumhuriyet daha sonra ilan olunmuştur. Bir başka ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti, demokratik rejimin ana prensibi olan millî irade ve millî hâkimiyet temelleri üzerine oturtulmuştur[40].

Kendisine özgü bir yapısı olan Türkiye Cumhuriyeti devleti, şekli cumhuriyet, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletidir[41]. Türkiye devletinin ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün, dilinin Türkçe,

---

[37] Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, **Tanzimat, Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 18; A.H. Ongunsu, **Tanzimat ve Amillerine Umuni Bir Bakış, Tanzimat I,** MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 9.

[38] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938),** C 3, İstanbul, 1996, s. 156.

[39] Osman Demirbaş, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,** C 8, 2005, s. 58.

[40] Vecihi Ünal, "Ölçü", Cumhuriyet ve Demokrasi, 29 Ekim 1987, **Türkiye.**

[41] **Yeni Anayasa** 1982, İstanbul, 1984, s. 15.

bayrağının şeklinin kanunda belirtilen beyaz ay yıldızlı al bayrak, millî marşı istiklal marşı ve başkenti Ankara'dır[42].

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini sağlamlaştırıcı ve tamamlayıcı cumhuriyetin ayırt edici özellikleri, insanî değerlerin hepsine sahip Türk toplumunun çağdaş ve uygar bir duruma getirilmesi, doğmalardan uzaklaşılması, millî ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarının belirlenmesi olmuştur[43].

3.2. İnsan Onuruna Uygun ve Türk Milletinin Haklarının ve Hürriyetlerinin Kaynağı

Yokluklarla ve imkânsızlıklarla her türlü sıkıntıya rağmen millet olarak esaretin sınırından dönülmüş, topyekûn bir mücadele verilmiş, "Misak-ı Milli Beyannamesi" uğrunda ölüm hiçe sayılmıştır[44]. Millî Mücadele, yok edilmek istenilen bir milletin, Türk milletinin dirilip kükrediği dönemi olmuştur[45]. Ülke temsilcilerinden oluşan meclis[46] ve hazırlanan "Teşkilat-ı Esasiye" ile mutlakiyet ve meşrutiyet gibi yönetim biçimleri adeta geride kalmıştır[47].

Gerçekleştirilen inkılaplar, değer değişmeleri getirmiş 1923-1932 yıllarındaki sosyo-kültürel yapılanmalar ülkeyi millîleştirmiştir. Kendi değerlerinin bilinciyle var olmak, cumhuriyetle beraber, ülkede heyecan ve büyük bir diriliş hareketinin sebepleri oluşmuştur[48].

İlhan Selçuk, "Bayrağımızın Öyküsü" adlı yazısında davanın meşru oluşuna dayandırılan Millî Mücadele ile Türklerin uluslaşma sürecinin

---

[42] **Yeni Anayasa** 1982, 15-16

[43] Neşe Çetinoğlu, "Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 19, S 56, Ankara, 2003, s.806-807.

[44] R. N. Aktaş, **Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı?** Varlık Yayınları, İstanbul, 1973, s.167-170; Fahrettin Çiloğlu, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü,** Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 137-138; Cevdet Küçük, "Millî Mücadele", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C 30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, s. 78; R Akın, **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 44; Tuncer Baykara, **Millî Mücadele 1918-1923,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.60.

[45] İsmet İnönü, **Hatıralar,** (Haz. Sabahattin Selek), C I, İstanbul, 1985, s. 164.

[46] Fahri Çoker, **Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923),** C I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 4; Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup),** İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 151; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I,** (Türk İstiklâl Mücadelesi Üzerine Prof. Dr. Yaeschke'nin Bir İncelemesi), 1981, s. 643; Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilalci Karakteri", **Belleten,** C XXIV, S 96 (Ekim 1960'dan ayrı basım). s. 649.

[47] Sadık Tural, "Türkiye İçin Cumhuriyet, Değerlere Sahip Çıkmadır", **Erdem,** C 11, S 33, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1999, s. 947-960.

[48] Tural, agm., s. 947-960.

gerçekleştiğini, bu sürecin yurttaşın düşüncesinde Osmanlılıktan Türklüğe geçiş dönüşümü yarattığını belirtirken[49], Ahmet Kabaklı, "Cumhuriyet" başlıklı çalışmasında yeni devletin eski devletin devamı olarak (eskisini yıkarak değil) onun bıraktığı boşluk üzerine 29 Ekim 1923'te *"sevinçlerle, dualarla, milletin can ve gönülden kabulü ile"* inşa olunduğunu vurgular[50].

Kabaklı, ayrıca bu cumhuriyetin, millî bütünlük ve Türklük düşüncesi üzerine gelişmiş, başkentini Anadolu'nun kalbi sayılan yerde kurmuş, diliyle, kültürüyle, ruhuyla ve bağımsızlık aşkı ile millî olmaya çaba sarf etmiş olduğuna dikkat çekip[51], *"Cumhuriyet hayat demek-yükselmeye kanat demek"* diye bağırarak marş söylediklerini, artık bugün bağırmadan fakat hakkıyla inanmış olarak bu zayıf mısraların içindeki kuvvetli manaya bağlılığı dile getirir[52].

Kabaklı, cahilliğin, ilim dışılığın ve Batı taklitçiliğinin cumhuriyeti de kemirdiğini ancak, cumhuriyetin esas niyetinin yine de millî olmak olduğunu söyler[53]. Kabaklı, "Ellinci Yıl Sevinci" başlığı altında tam cumhuriyete lâyık olmak için ilim ve gayret kadar zaman ve sabrında gerekli olduğunun bilindiğini, 1923'ten itibaren geçen zaman diliminde ülkede birçok manevî hatalar olmakla birlikte mutlu bir ilerleme dönemi olduğunu, ilan edilen cumhuriyetin hatırlanmasının gelecek yıllar için de Türkiye Cumhuriyeti'nin refah ve yüksek onurunun zihinlerde canlandırılması ve o muhtevanın içine geçmiş nurlu günlerin heybetinin yerleştirilmesini önemli addeder[54]. Dolayısıyla Kabaklı'ya göre, cumhuriyeti kötü yolda kullanan kimselere bakarak suçlamak haksızlık olur; *"Cumhuriyet bir zamanlar tek parti diktatörlüğü, halk kırımı ve manevîyat düşmanlığı gibi dahi anlaşılmışsa, bu rejimin kabahati değildir"* [55]. Bugün cumhuriyet, hürriyet ve milletle kaynaşarak öz varlık manasına kavuşmuştur. O, artık halkın malıdır. Bu yüzden o da yerli yabancı istilacıların saldırısına uğramaktadır [56].

Yılmaz Öztuna, "Cumhuriyetimizin 55. Yılı" adlı tanıtıcı yazısında Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük prensibinin *"hâkimiyet kayıtsız şartsız*

---

[49] İlhan Selçuk, "Pencere", Bayrağımızın Öyküsü, 29 Ekim 1983, **Cumhuriyet**.

[50] Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında" Cumhuriyet, 29 Ekim 1977, **Tercüman**.

[51] Kabaklı, agm., 29 Ekim 1977, **Tercüman**.

[52] Kabaklı, agm., 29 Ekim 1977, **Tercüman**.

[53] Kabaklı, agm., 29 Ekim 1977, **Tercüman**.

[54] Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında", Ellinci Yıl Sevinci, 28 Ekim 1973, **Tercüman**.

[55] Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında" Cumhuriyet, 29 Ekim 1977, **Tercüman.**

[56] Kabaklı, agm., 29 Ekim 1977, **Tercüman;** Azmi Keleşoğlu, "Tan Vakti", Cumhuriyet Fazilettir, 30 Ekim 1993 **Vakit.**

milletindir" cümlesi olduğunu, bu prensibin üzerinde hiçbir kavram kabul edilmeyerek cumhuriyet rejiminin geliştirildiğini, cumhuriyetin bu prensiple demokrasi durumuna yükseldiğini vurgular[57]. Hüsamettin Çelebi, "Cumhuriyet'in Unutulmaz Nitelikleri" adlı yazısında Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlandırılması sonrası cumhuriyetin ilan edildiğini, altı ay kadar sonra da yeni anayasanın yapıldığını, bu anayasada devlet şeklinin cumhuriyet olarak tespit edildiğini, aynı anayasanın 102. maddesinin 3. fıkrasında, ilk maddede ki "cumhuriyet şekli" nin değiştirilmesi ya da "başkalanması" için teklifte dahi bulunulamayacağını belirtir[58]. Kabaklı, "Devlet-i Ebed Müddet" başlığı altında "cumhuriyetin, devletin değişmez adı ve niteliği olduğunu[59], Kadircan Kaflı, "Otuz üç Yaş" adlı çalışmasında artık kendine güvenen düşüncesi de bedeni gibi dinç ve olgun bir şahsiyet haline geldiğini söyler[60]. Yani ilk günden itibaren korunmak istenilen sadece "cumhuriyet" şekli olmuştur Hassasiyet o kadardır ki "cumhuriyet şekli" ni korumakla birlikte onu "başkalama" yoluna giden teklifler de yapılamayacaktır.

Veysi Sevig, "Cumhuriyet ve Atatürk" adlı yazısında demokrasi ilkesinin en çağdaş ve mantıklı uygulamasının hükûmet şekli cumhuriyet ile gerçekleşebileceğine; *"Türk ulusunun doğasına ve ayırıcı niteliğine en uygun olan yönetim cumhuriyet yönetimidir"* cümlesinden hareketle de Ulu Önderin, Türk halkına; *"cumhuriyeti onun gereklerini yüksek sesle anlatınız"* direktifini verdiğini beyan eder[61]. "Cumhuriyet Erdemi" ve "Cumhuriyet" başlıklı yazılarında Türkiye Cumhuriyeti'nin modern devlet yapılanması, arzusuna göre şekillendiğini ifade eden Nezih Demirkent'e göre cumhuriyet, yediden yetmişe herkesin sahip olması gereken bir dünya anlayışıdır. Fakiri zengini, küçüğü büyüğü, kadını erkeği bu ilkeye sahiptir. Çünkü artık dünyada kişi üstünlüğü tarihe göçmüş dönüşü olmayan bir yola çıkmıştır. Cumhuriyete karşı çıkanlar ya ne yaptıklarını bilmeyenler veya geleceği görmekten aciz kişilerdir. Hele bu düşüncelerini mevcut demokratik ortamın hoşgörüsü içinde ifade edebiliyorlarsa bu daha da anlamlıdır[62]. Demirkent, cumhuriyetin, dipdiri ve güçlü olarak hâlâ ayakta duruyor olmasının nedenini vatanına bağlı, bayrağına saygılı, milletiyle bütünleşen

[57] Yılmaz Öztuna, "Fıkralar, Görüşler, Düşünceler", Cumhuriyetimizin 55. Yılı, 29 Ekim 1978, **Tercüman.**

[58] Hüsamettin Çelebi, "Çelebice"**,** Cumhuriyet'in Unutulmaz Nitelikleri, 30 Ekim 1989, **Tercüman.**

[59] Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında", Devlet-i Ebed Müddet, 29 Ekim 1979, **Tercüman.**

[60] Kadircan Kaflı, "Merhaba", Otuz üç Yaş, 29 Ekim 1956, **Tercüman.**

[61] Veysi Sevig, "Bize Göre", Cumhuriyet ve Atatürk, 29 Ekim 1984, **Dünya.**

[62] Nezih Demirkent, Günlük, "Cumhuriyet Erdemi", 29 Ekim 1994, **Dünya.**

bir topluma bağlar. Demirkent, cumhuriyetin varlığının herkesin güvencesi olmaya devam edeceği üzerinde durur[63].

Cumhuriyeti, çağdaşlaşmanın esası olarak gören Taylan Erten "72 Yıl" adlı yazısında bu duruma ilişkin; *"Cumhuriyet bütün kurumları, yönelişleri ve hedefleriyle ulusal kurtuluş bilinci üzerinde yükseldi. Toplum, bu bilinci "çağdaşlaşmanın cevheri" olarak yeşertmemiş olsaydı, Türkiye, yalnız cumhuriyet kurucularının "jakobenizmiyle" ayakta kalamazdı"* [64] tarzında değerlendirir.

Peyami Safa, "Bizim Cumhuriyetimiz ve Onların ki" başlıklı çalışmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa cumhuriyetlerinden farklı doğup, geliştiğini, bütün inkılaplar gibi cumhuriyetin de iktidarı yıkan bir halk hareketi halinde başlamadığını, ülkenin kaderini eline alan zafer kazanan bir kumandanın başından doğduğunu, cumhuriyet inkılabının, dünyanın hiçbir ülkesinde, Türkiye'deki kadar kapsamlı ve zengin bir anlama sahip olmadığını ifade eder. Safa, kültür değişiminin radikal bir şekil alarak, bütün sosyal müesseseleri kapsayan bir tarzda kanunlaşmasını şu şekilde belirtir; *"Cumhuriyet, yalnız saltanattan halk idaresine geçiş değil, Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine, Orta çağdan Yeniçağ anlayışına, ümmet devrinden millet devrine geçişi de ifade eder"* [65]. "Cumhuriyetin 50. Yıldönümü" adlı çalışmasında cumhuriyeti, toplumun tarih içindeki uzun gelişmesinde bir dönüm noktasının adı olarak niteleyen İsmail Cem, altı yüz yıllık bir devletin biçim değiştirdiğini, 1923'te monarşinin geride bırakıldığını, daha yeni, daha ileri olan devlet biçimi cumhuriyetin benimsendiğini, toplumun çağdaş gelişmelere ayak uydurmasını kolaylaştırabilecek bir dizi yenilenmeyi de beraberinde getirdiğini, ilk yarım yüzyılın başarıları arasına onları yerleştirdiğini söyler [66]. *"Yabancı çıkarların bölüştüğü topraklarda şimdi bağımsız Türkiye yükselmektedir. …Bağımsızlık genç cumhuriyetin uzun süre onurla taşıyacağı büyük özellik, en önemli yenilenme olacaktır"* [67] diyen Cem, cumhuriyeti büyük değişimin bir geçit noktası olarak görür.

Burhan Felek, "Cumhuriyet'in İlanına Dair" ve "Cumhuriyetimiz Mutlu ve Kutlu Olsun" başlıkları altında Atatürk'ün cumhuriyeti ilan

---

[63] Nezih Demirkent, "Günlük", Cumhuriyet, 29 Ekim 1993, **Dünya.**

[64] Taylan Erten, 72 Yıl, 30 Ekim 1995, **Dünya.**

[65] Peyami Safa, "Objektif", Bizim Cumhuriyetimiz ve Onların ki, 29 Ekim 1955, **Milliyet.**

[66] İsmail Cem, "Olayların İzinde", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü, 27 Ekim 1973, **Milliyet.**

[67] İsmail Cem, agm., 27 Ekim 1973, **Milliyet.**

ederken, cumhuriyetin ileride daha da olgunlaşarak Batı demokratik ülkelerindeki şekilden farksız hâle geleceğine dikkati çektiğini, bu isabetli sözün gerçekleşmiş olduğuna, kolay olmamakla birlikte bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı demokrasilerindeki cumhuriyetten teoride ve uygulamada hiç farkı bulunmadığına değinir ve cumhuriyetin hakkı yerine getirmesine ilişkin ve geleceğe dönük ümidini ortaya koyar[68].

Selçuk, "Cumhuriyetin Demokratik İçeriği" adlı yazısında cumhuriyetin bir anlamda demokrasi olduğunu binlerce yıl sürecinde oluşabilen vicdan özgürlüğünü, cumhuriyetin ilk aşamasında devlet ve toplum yaşamının ekseni hâline getirmenin demokratik özgürlüklerin temelini oluşturduğu, kadın haklarının gündeme gelmesi, yarısı köle gibi yaşayan bir toplumda insan eşitliği ve özgürlüğü yolunda büyük demokratik atılım olarak değerlendirir. Selçuk, ayrıca 19. yüzyıldan beri Türkiye tarihinde en büyük demokratik devrim aşamasının tek partili Atatürk cumhuriyetinde yaşandığını, öğretim birliğinin ilke edinilerek laik eğitime geçilmesinin bile tarihsel kapsam içinde demokrat ve çağdaş insanın yetişmesi için vazgeçilmez şart olduğunu belirtir ve rejimlerin içeriğinin önemini vurgular[69].

3.3. Kesintisiz Süregelmiş Olan Tecrübeli Devlet Varlığının Süzülmüş Hali

Türkler, varlıklarını kesinti olmaksızın sürdürmüşler, yaşama imkânını kaybedecekleri bir durumda sonsuz ve güçlü yaşama potansiyeline dayalı devletler kurmasını bilmişlerdir. Türkler, tarihin belli dönemeçlerinde olduğu gibi 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesiyle bir kez daha yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Ancak, zaferle neticelenen bir mücadele sonrası idare şekli cumhuriyet olan bir Türk devleti kurulmuştur.

Cumhuriyetin bir idare şekli olarak sahiplenilmesinde eski Türk devletlerinin malik oldukları vasıflar da etkili olmuştur. Türklerde devlet işleri ve dinî törenlerle ilgili toplantılar yapılmakta, soydan gelen asillikten söz edilmemekte, sınıf ayrılığı ve sınıf mücadelesi bulunmamaktaydı[70]. Türklerde belirgin bir şekilde öne çıkan istiklal anlayışı, hak ve hürriyetleri içinde barındıran cumhuriyet anlayışının gelişmesinde oldukça önemli

---

[68] Burhan Felek, Cumhuriyet'in İlanına Dair, 30 Ekim 1970, **Milliyet;** Burhan Felek, Cumhuriyetimiz Mutlu ve Kutlu Olsun, 29 Ekim 1975, **Milliyet.**

[69] İlhan Selçuk, "Pencere", Cumhuriyetin Demokratik İçeriği, 28 Ekim 1983, **Cumhuriyet.**

[70] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 235.

olmuştur[71]. Dolayısıyla tarihî temelleri bilinen ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından *"Türk milletinin tabiat ve karakterine en uygun idare şekli cumhuriyettir"*[72] denilmiştir.

Dünyadaki tek ve bağımsız Türk devleti olarak doğan cumhuriyeti gücünü nesebi sahih bir tarih ve devlet mantığından aldığı için emsalsiz bir şeref ve kudret mânası ile parıltılı olduğunu söyleyen İlhan Bardakçı; *"Türkiye'nin çevresinde veya uzak coğrafya parçalarında peş peşe yeni ortaya çıkan maziden, tarihten, millî kültürden ve gelenekten yoksun devletler. Oysa Türkiye Cumhuriyeti, Asya macerasından bu tarafa kesintisiz süregelmiş olan otuz asır boyunca ve sadece Anadolu'da bin senedir fidelenmiş, boy atmış tecrübelenmiş bir devlet varlığının süzülmüş güzelliğidir. Osmanlı, Selçuklu, Harzem ve diğer devletlerin bütün medeniyet ve kültür birikimi, cumhuriyetin dağarcığında bir hazine gibidir"* [73] der ve doğuştaki güzelliği, nesepteki asâletin işareti olarak görür.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin yokluklar içinde süregelen bin bir acılı günlerin gecelerin, her türlü olanaksızlıkta Türkün yenilmez azminin ve cesaretinin bir sonucu olduğunun hafızalardan çıkarılmaması gerektiğini dile getiren H. Turgut Arığ, "Sonsuzluğa Akıp Giden" adlı çalışmasında cumhuriyetin I. Dünya Savaşı'nın bitiminden önce başlayan 29 Ekim 1923 gecesi 20.30' a kadar süren olağanüstü koşulların hayırlı bir sonucu olduğunu beyan eder ve cumhuriyeti; *"Sıfır altı olanaklar içinde arayışlarla, uğraşlarla, didişmelerle yaratılan yeni Türk devletidir. Türklüğün yine kendine özgü niteliği yine tarihte eşi görülmemiş bir sosyo-ekonomik girişimi de beraberinde getirmiştir"* [74] şeklinde niteler.

3.4. Cumhuriyet'ten Gazi Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Kurduğu Cumhuriyetin Anlaşılması ve Kurtulma ve Kalkınma Devriyle Özdeşleşmesi

Cumhuriyet, ülkenin kaderini eline alan zafer kazanan bir kumandanın başından doğmuş olup, Türk tarihinde Atatürk ve cumhuriyetin birbirini çağrıştırdıkları bilinmektedir.

---

[71] İlhami Durmuş, "Türkler'de Cumhuriyet Fikrinin Tarihi Temelleri ve Günümüze Yansımaları", **Akademik Bakış,** C I, S I, Kış 2007, s. 26.

[72] Sadi Borak- Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.106.

[73] İlhan Bardakçı, "Tarihten Bugüne", 29 Ekim Sentezi, 30 Ekim 1984, **Tercüman.**

[74] H. Turgut Arığ, "Vergi Ödevi", Sonsuzluğa Akıp Giden Cumhuriyet, 30 Ekim 1985, **Dünya.**

Yaşar Nabi, "32 Yıl" başlığı altında Gazi Mustafa Kemal'in sabırlı bir şekilde sürdürdüğü bir mücadele ve kararlılık neticesinde cumhuriyetin ilanının büyük fedakârlıklarla elde edilen binlerce şehidin, binlerce gazinin harcı olan ölüm kalım savaşından sonra gerçekleştirildiğinin altını çizerken, Dinç Tayanç, "İlk Bayram" adlı yazısında cumhuriyetin temelinde, inanmış insanların silaha ve ihanete karşı verdikleri savaş yattığına ve cumhuriyetin bu inanmış insanlar tarafından kurulduğuna vurgu yapar[75].

Nabi, cumhuriyetin en gelişmiş devlet şekli olarak kabul edilmesi dolayısıyla, Türk İnkılabının önemli bir neticesi olduğunu ve Türk milletinin atılan bu adımı pekiştirdiğini belirtir. Nabi ayrıca, gözlerin ülkenin 1923 yılındaki hatta cumhuriyetin asıl başlangıcı sayılabilecek, 1919'daki haline çevrilmesi durumunda; *"bu 32 yılda alınan yolun neden bu kadar kısa olduğu değil, bu kadar kısa zamana bu kadar çok işin nasıl sığdırılabildiğine şaşmaktan insan kendini alamaz"* [76] diyerek, insanın dehşetle ürperdiğine dikkat çeker. Cem Alpar, "Cumhuriyetin 70'inci yılı Yüce Milletimize Kutlu Olsun" başlığı altında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, laikliğin kabul edilmesini, sosyal ve ekonomik alanda yapılan devrimleri, dünyada hiçbir ülkenin başaramayacağı bir sürede Türkiye'yi dünya topluluğu arasında saygın bir hâle getirdiğini bildirir[77].

Vecihi Ünal, "Atatürk ve Cumhuriyet" adlı yazısında Atatürk ve cumhuriyetin birbirini akla getirdiğini söylerken[78], Zülfü Livaneli, "Türkler Doğu İle Batı Arasında" adlı çalışmasında Türkiye'de "cumhuriyet" denildiğinde, genel bir cumhuriyet kavramını değil, özel olarak Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurduğu cumhuriyetin kavrandığını ifade eder ve bunun temellerinin lâiklik, kadın erkek eşitliği, yasama-yürütme-yargı erklerinin ayrılması, hukuk devleti gibi çağdaş Batılı demokrasi değerlerine dayandığını dile getirir. Livaneli, bu yönüyle cumhuriyetin bir yaşam biçimi olduğunu söyler ve geçmişte kalan bir günün anılmasından çok, geleceğe yönelik bir tehdidi ortadan kaldırmaya yönelik olduğuna dikkat çeker[79].

---

[75] Yaşar Nabi, "Gün Boyunca", 32 Yıl, 30 Ekim 1955 **Tercüman;** Dinç Tayanç, "Mikro", İlk Bayram, 30 Ekim 1994, **Cumhuriyet.**

[76] Yaşar Nabi, agm., 30 Ekim 1955, **Tercüman.**

[77] Cem Alpar, Ekonomide Durum, "Cumhuriyetin 70'inci yılı Yüce Milletimize Kutlu Olsun", 29 Ekim 1993 **Dünya.**

[78] Vecihi Ünal, "Ölçü", Atatürk ve Cumhuriyet, 29 Ekim 1990, **Türkiye.**

[79] Zülfü Livaneli, Türkler Doğu ile Batı Arasında, 29 Ekim 2002, **Vatan.**

Ulunay, "Cumhuriyetimiz" başlığı altında cumhuriyetin tarihini tetkik için yazılan yazıların, kendilerini yine bu memleketi çökmekten kurtaran kurtarıcı ele kadar götürdüğünü, cumhuriyetin, bütün dünyanın "Hasta Adam" dediğini ölüm döşeğinden kaldırarak ona hasta diyenlere huzurunda boyun eğdiren Atatürk demek olduğunu hatırlatır. Bu itibarla cumhuriyeti de bugünkü demokrasiyi de yani insanların hürriyet içinde fikirlerini söylemek ve kendilerini idare edecek adamları seçmek hakkını yine ona borçlu olduklarını dile getirir[80].

Yılmaz Öztuna, "Ellinci Yıla" adlı yazısında milletin hâkimiyetini kayıtlayıp şartlamanın demokrasi ve cumhuriyet olmadığını, Millî Mücadele'nin getirdiği cumhuriyetin farklı olduğunu, demokrasiyi ve cumhuriyetin esası ve ruhunu oluşturan *"hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir"* cümlesini açık ve veciz şekilde Atatürk'ün ifade ettiğini vurgular[81]. Oktay Akbal, "Bu 29 Ekim Gününde" adlı çalışmasında 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basmasının 19 Mayıs 1919 Erzurum ve Sivas kongrelerine, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışına ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna yol açtığını, 1923'ten uzanan 59 yıllık bir zaman parçasında da Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncelerinin, görüşlerinin, ilkelerinin Türk ulusunun rotasını çizeceğini belirtir[82]. Önder Çeri, "29 Ekim Umutları" başlıklı yazısında Ulu Önder Atatürk'ün, 29 Ekim 1933 tarihinde "Onuncu Yıl Nutku" adıyla bilinen söylevinde en büyük bayram olan 29 Ekim'in her 10 yılda bir tüm ulusça kutlanmasını vasiyet ederken, vurguladığı "her on yılda bir" ve "tüm ulusça" deyimlerinin hiçbir demagojiye yer vermeyecek kadar açık, seçik olduğunu dile getirerek, her on yılda bir ve tüm ulusça" deyimleri sonu 3 ile biten yıllara bir başka özellik ve ayrıcalık getirdiğini ifade eder[83].

Tarık Buğra, "Cumhuriyet" adlı yazısında kimsenin riyakar olmaya mecbur olmadığını, insanları buna zorlayan bir kuvvetin de bulunmadığını dile getirerek; *"Biz işte buna inanarak deriz ki, Türkiye 29 Ekim'i, yâni bu düzeni, Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşını zafere ulaştıran ekibin ve Mustafa Kemal'in bu büyük eserini canı gibi benimsemiştir"*[84] der ve Türk milletinin cumhuriyeti tattığını ve sahiplendiğini, haklarının, hürriyetlerinin bu ana

---

[80] Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyetimiz, 29 Ekim 1959, **Milliyet.**

[81] Yılmaz Öztuna, "Ellinci Yılda", 31 Ekim 1973, **Dünya.**

[82] Oktay Akbal, "Evet Hayır", Bu 29 Ekim Gününde, 29 Ekim 1982 ,**Cumhuriyet.**

[83] Önder Çeri, "Arada Bir", 29 Ekim Umutları, 27 Ekim 1983, **Cumhuriyet;** Ahmet Coşar (Yargıtay I. Daire Başkanı), "Arada Bir", Cumhuriyet'in 60. Yılı, 28 Ekim 1983, **Cumhuriyet.**

[84] Tarık Buğra, "Merhaba", Cumhuriyet, 29 Ekim 1971, **Tercüman.**

kaynağına şuur ve idrakine yerleştirdiğini belirtirken "Bayraklarınızı Asın" başlığı altında Rauf Tamer, cumhuriyeti, Türkün ve Türkiye'nin gurur sahifesi olarak niteler[85].

Ünal, "Dün, Bugün ve Yarın, Demokratik Cumhuriyet" adlı çalışmasında Kurtuluş Savaşı'nın millet iradesi ve egemenliğine dayanan bir şuurla kazanıldığını ve fiilen kurulmuş olan politik rejimin adının açıklandığını, aradan geçen 49 yıl içinde hayali bile aşan büyük işler başarıldığını belirtir ve dünden bugüne ulaşan Türk milletinin egemen iradesiyle, yarın daha ışıklı ufuklara ulaşacağı ümidi üzerinde durur[86]. Taha Akyol, "Demokratik Cumhuriyet" adlı yazısında cumhuriyeti ilan eden meclisteki "yaşasın cumhuriyet" sözünün en büyük gelişmeye ad koyduğunu söyler[87].

Yılmaz Karakoyunlu, "Cumhuriyet" başlıklı yazısında öncesinde yaşanan olayların tam olarak aktarılması ve tahlil edilmesi durumunda, cumhuriyetin ilanının taşıdığı anlamın kavranabileceğini belirtir. Karakoyunlu, cumhuriyet sanıldığı gibi savaş bitip her şey günlük güneşlik noktaya gelindikten sonra ilan edilmiş olmadığını söyler. Karakoyunlu, cumhuriyet; *"İleriye dönük çok sayıda uygarlaşma mücadelesinin hukuk ve devlet ortamını yaratmaya yönelik ilk ve gerekli girişim olarak değerlendirilmelidir"* diyerek, cumhuriyetin sadece bir rejim değişikliğinin adını koyma ihtiyacı ile izah edilemeyeceğini ifade eder[88].

9 Eylül'ü, Kurtuluş Savaşı'nın en büyük zaferi üzerinde yeni Türk devletini yükseltecek hadiselerin temeli olarak gören, Mustafa Kemal'in milletin önüne düşerek kurtuluş zaferini kazandırdığını, saltanatı yıktığını, hilafeti kaldırdığını, daha birçok inkılapları gerçekleştirdiğini söyleyen Karacan "Cumhuriyet'in 28 inci Yıldönümü" adlı çalışmasında; *"Onun yarattığı eserler arasında onun en büyük başarısı yeni Türk devletini cumhuriyet temelleri üzerine oturtmasıdır. Eğer yeni kurulan yeni bir istikamete, Batıya, Batı Medeniyetine doğrulan devlet bu temel üzerine oturtulmasaydı, onun gerçekleştirdiği inkılapların hepsi yavaş yavaş silinir gider, Unutulur veya lafta kalırdı"* der. Karacan; "Gençliğe emanet ediyorum" sözünün manasını; *"Esasen en büyük eserinin, her şeyin temelinin cumhuriyet olduğunu bildiği içindir ki onun büyük nutkunun*

[85] Rauf Tamer, "Sözün Kısası", Bayraklarınızı Asın, 29 Ekim 1980, **Tercüman.**

[86] Vecihi Ünal, Dün, Bugün ve Yarın, Demokratik Cumhuriyet, 29 Ekim 1972, **Türkiye.**

[87] Taha Akyol, "Objektif", Demokratik Cumhuriyet, 30 Ekim 1984, **Tercüman.**

[88] Yılmaz Karakoyunlu, "Akşamdan Akşama", Cumhuriyet, 28 Ekim 1994, **Akşam.**

sonunda gençliğe, gelecek nesillere, yani çıkabilecek her tehlikeye karşı bugün için ve yarın için milletin uyanıklığına emanet etmiştir" şeklinde izah eder.

Cumhuriyet bir temenniden ibaret olmadığını ifade eden Karacan, cumhuriyetin milletin iradesi demek olduğunu belirterek, Atatürk'ün yetiştirdiği nesillerin uzun bir olgunluk devrinden sonra 1950 seçimleriyle ülkede Atatürk'ün dilediği millî hâkimiyeti, onun varılacak ilk hedef olarak işaret ettiği gerçek cumhuriyeti tesis etmiş olduklarını söyler. Karacan'a göre, cumhuriyet milletin en aziz varlığıdır, çünkü millet için refah ve saadet bütün dünya için sulh ve selamet yalnız cumhuriyettir. Bütün Türk milletinin ve Türk ordusunun cumhuriyetin muhafazası için silah ve namus üzerine ant içmiş olmaları da bu saikledir[89].

Tarık Buğra, "Cumhuriyet" başlığı altında cumhuriyet ilan edildiği o büyük günde pencereye bayrak asılmasıyla, iki kestane fişeği sallayıp ışıklandırılmış abideleri ve meydanları görmek için yollara dökülmekle değil, bu işin Büyük Millet Meclisi'ni düşünmekle, gaz lambalarının aydınlattığı, odun sobasının ısıttığı salonu ve salonu dolduran sarıklı, fesli, kalpaklı başları hatırlayıp da kalplerde bir okyanus kabarışı duymakla yad edilebileceğini söyler. Buğra, ayrıca TBMM'ne yönelik bağlılık ve sadakatin gereğini; *"Birinci Büyük Millet Meclisini, o kimi yanılan, kimi en önemli hakikatleri keşfeden, ama yanılanları bile tam bir bütünlükle Türkiye diye, Türkiye'nin istiklâli, Türkiye'nin istikbâli diye kükreyen o aslanları unutmak… kendini inkâr etmek, kaderini madrabazlara teslim etmek demektir"* şeklinde belirtir[90].

Ünal, "Demokratik Cumhuriyet" adlı çalışmasında demokrasinin bir politik rejimin cumhuriyetin ise bir devlet şeklinin adı olduğunu, yapışık ikizleri andıran cumhuriyetle demokrasinin aynı anda doğduğunu ve Atatürk'ün zihninde oluşan bu ayniyet eş anlamlılık, onun birçok özlü sözüyle vurgulandığını belirtir[91]. Abdi İpekçi, "Cumhuriyet ve Demokrasi" adlı yazısında demokrasinin, kurulup kökleşmesinin cumhuriyetten de zor bir düzen olduğunu, o alanda gıpta edilen ülkelerin, sağlam geleneklere sahip oluncaya kadar nice zorluklardan geçtiklerini ve denemeleri geçmek gerektiğine işaret eder[92].

---

[89] Ali Naci Karacan, Cumhuriyet'in 28 inci Yıldönümü, 29 Ekim 1951, **Milliyet.**

[90] Tarık Buğra, "Merhaba", Cumhuriyet, 30 Ekim 1969, **Tercüman.**

[91] Vecihi Ünal, "Ölçü", Demokratik Cumhuriyet, 29 Ekim 1989, **Türkiye.**

[92] Abdi İpekçi, "Durum", Cumhuriyet ve Demokrasi, 29 Ekim 1971, **Milliyet.**

İlhan Selçuk, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Anlamı" başlıklı yazısında eskiden toplumlarda devlet yetkisinin babadan oğula geçtiğini, soy ağacına göre egemenlik koltuğuna kral ya da padişah oturduğunu, insanlığın böylesine budalalığa son verebilmesi için sanayi devrimine dek beklemek zorunda kaldığını, Batıda burjuva devrimleriyle birlikte kralların devrildiklerini, sarayların yıkıldıklarını, ya da bazı Batı ülkelerinin kralların egemenlik yetkilerini kısıtladıklarını, meşrutî (şartlı) krallık görünümü altında burjuva demokratik düzenlerini kurduklarını belirtip, bu oluşumun Türkiye'de daha değişik biçimde geliştiğini söyler ve kendilerinde padişahlığın nasıl devrildiğine, cumhuriyetin nasıl kurulduğuna ilişkin soruların cevabını ve cumhuriyetin anlamını şöyle belirtir; *"Emperyalizme karşı bağımsızlık savaşının doğal sonucudur. Türkiye'de Cumhuriyet… Ve bu biçimiyle "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi", yeryüzünde özel bir anlam kazanır. Cumhuriyetin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün büyüklüğü de bu tarihsel anlamda pekişir. Anadolu halkının emperyalizme ve emperyalizm işbirlikçilerine karşı yürüttüğü savaşın doğal mantığını kavramadan cumhuriyeti anlayamayız. Benimseyemeyiz, sevemeyiz. Her bir Batı toplumunda Cumhuriyet bu süreçle kurulmamıştır"* [93].

Selçuk, tarihi anlamanın, insanın çağını anlamasıyla eş anlamlı olduğunu, dolayısıyla devleti, padişahı, halifeyi kurtarmak için çalıştığını sanan çoğu Birinci Meclis üyesinin eleştirilmemesi gerektiğini; onların yurtsever kişiler olduğunu; özveriyle ortaya atıldıklarını; *"…Birinci Büyük Millet Meclisi, devleti kurtarmak için değil yeni bir devlet kurmak için kurulmuştu"* [94] der ve TBMM Birinci Dönem üyelerinin başlangıç ve sonuçlarını iyice tespit edemedikleri, belki için için sezdikleri bir davaya baş koymuş olduklarını dile getirir.

4. Cumhuriyetin Kıymeti ve Cumhuriyetle Türk Milletinin Edinimleri

İlan edilen Cumhuriyet, özellikleriyle çağdaşlığın ilk adımı olarak görülmüştür. Cumhuriyet yönetimi, devlet ve siyasî hayatta egemenliğin bir şahsa, bir gruba, bir sınıfa değil, millete ait olduğu gerçeğini sahiplendirmiştir.

---

[93] İlhan Selçuk, "Pencere", Türkiye Cumhuriyeti'nin Anlamı, 29 Ekim 1980, **Cumhuriyet;** Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözü üzerinde durularak, mürşidin yol gösterici ve kılavuz olduğu belirtilmiş, öncülüğün bırakıldığı bilimle cumhuriyet kavramına yaklaşıldığında gerçeklerin görülebileceğine dikkat çekilmiştir; Selçuk, agm., 29 Ekim 1980, **Cumhuriyet.**

[94] Selçuk, agm., 29 Ekim 1980, **Cumhuriyet**

Cumhuriyet rejimi ile bütün vatandaşların aralarında ayrıcalık kabul edilmeden eşit sayılması, temel hak ve hürriyetlerinin devlet tarafından güvence altına alınmasıyla, millî birlik ve beraberliği pekiştirmiş, bütün vatandaşlar tarafından paylaşılan, yararlanılan, dolayısıyla muhafaza edilmeye ve yaşatılmaya kararlı olunan bir idare hâline gelmiştir.

Cumhuriyet rejimi, insan unsuruna verdiği kıymetle, insan hak ve hürriyetlerine gösterdiği itina ile çağdaşlaşmayı, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmayı en iyi şekilde uygulama alanına koyan fikrî ve sosyal bir çevre oluşturmuştur.

Ömer Çavuşoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Kutlu Olsun" adlı çalışmasında *"1923 yılında bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar, yeni bir devlet kurdu. Bu devletin hudutları, insan mozaiği, idare felsefesi ve amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kinden çok daha farklıydı. Çizilen hudutlar dışında kalan bazılarımız bu topraklara geldiği gibi, burada yaşayanların bir kısmı da başka ülkelere göçtüler. İşte bu toprak parçası üstünde modern Türkiye kuruldu, adı da Türkiye Cumhuriyeti oldu"* [95] diyerek, kutlamaları gerekenin cumhuriyetini, ilanını değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu olması gerektiğinin altını çizer.

Haluk Ûlman, "Cumhuriyet 70 Yaşında" başlığı altında cumhuriyetin Atatürk devrimlerinin ilki olduğu kadar, bugünkü laik ve demokratik düzenin kurulmasına kadar uzanan 70 yıl öncekinin başlangıcı olduğunu ifade ederek, tıpkı "ulusal egemenlik ve "laiklik" gibi "ulusal ve üniter devlet" olgusunun da kendilerine cumhuriyetin armağanı olduğunu dile getirir. Ûlman, cumhuriyet, Türkiye'ye çağdaş insanlık değerlerini ve çağdaş siyaset anlayışını getirdiğini, çağdaş devlet yönetiminin tüm temellerini attığını söyler ve çağın henüz yakalanamamış olmasının hesabını vermek durumunda kalanın; *"Eğer bugün insan hak ve özgürlükleri bakımından uygar ülkelerin düzeyine hâlâ erişememiş isek bu ne cumhuriyetin ne de cumhuriyeti kuranların suçudur. İnsan hak ve özgürlükleri konusunda çağı yakalayamamızın suçu, onlardan sonra gelen kuşakları"* [96] olduğunu savunur.

Yasin Hatipoğlu, "Cumhuriyet'in Manevi Mimarları" adlı yazısında Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinin Kurtuluş Savaşı'na dayandığını, imanlı bir millet olan Türklerin dört koldan saldıran ahtapot yapılı düşmanları

[95] Ömer Çavuşoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Kutlu Olsun", 29 Ekim 1994, **Akşam.**

[96] Haluk Ûlman, "Dünya Penceresinden", Cumhuriyet 70 Yaşında, 30 Ekim 1973, **Dünya.**

denize dökmemiş olsaydı, cumhuriyetten de demokrasiden de söz etmenin imkânının olmayacağını söyleyerek; "…*Hele bir rejime, "fazilet rejimi" deniyorsa; fazilet ve hakşinaslık gereğidir ki o rejimin kazanılmasında ki himmetler hiçbir endişeye, tereddüde, unutkanlığa fırsat verilmeden gelecek kuşaklara aktarılsın"* [97] der ve rejimlerin ve ideolojilerin, yeni ve emin ellerde teminatını bulmuş olacağı üzerinde durur. Sadık Hocaoğlu, "Bir Ülkenin Geçmişine Dönmek mi?" adlı çalışmasında ülkenin geçmişinin, gelecek nesillerin tapulu malı olduğunu, geçmişte neler çekilmiş olduğunu ve nelerin hesabının verilmiş olduğunun araştırılmaması durumunda geleceklerinden ümitli olamayacaklarını düşünür[98].

Ulunay, "30 Yılın İlhamı" başlıklı yazısında cumhuriyetin yalnız bir inkılap değil, başlı başına gelişime giden, gelişimi telkin eden, gelişimi emreden bir inkılap olduğunu ifade ederek şunları söyler; "*Milletin iradesini parlatacak, enerjisini kullandıracak bir rejime ihtiyaç vardı; bunun ancak cumhuriyet verebilirdi. Unutmamalı ki millet bu gayeye kolayca vasıl olmamıştır; Cumhuriyetin bugünkü olgun devresine varıncaya kadar hayli güçlüklerle karşılaşmıştır. Fakat cumhuriyet öyle bir rejimdir ki kendi varlığında tekamülü temin eder"* [99]. Ulunay, bugün milletin cumhuriyetten evvelki millet olmadığını, mevcudiyetini anlamış, efendiliğin lezzetini tatmış, onun doyulmaz zevkine erişmiş olduğunu ve bugünün köylüsünün de cumhuriyetten evvelki köylü olmadığını, rejimlerin her şey gibi gelişime tâbi, cumhuriyetin "milletin reyi ile seçilen adamlar tarafından idare edilen devlet" olduğunu, "milletin reyi ile memleketin idaresi" nin milletin kayıtsız, şartsız hâkimiyeti demek olduğunu, bu hâkimiyetin lezzetini tattıklarını ve memlekette baştanbaşa bir bayram havası estiren sevincin bu kayıtsız şartsız hâkimiyetin zevki olduğunu söyler. Ulunay, cumhuriyetin bir tarifinin de; "Umumun menfaatini düşünen bir hükûmettir" der. Ayrıca, ülkede cumhuriyetin baki kalmasıyla gelişimin seyrine engel olacak hiçbir kuvvetin düşünülemeyeceğini, hükûmetlerin, şahsiyetlerin, fikirlerin ve hadiselerin gelip geçtiklerini cumhuriyetin kaldığını söyler [100].

"Cumhuriyet" adlı bir başka çalışmasında cumhuriyetin, zaman inkılabı ile kabul edilen bir rejim olmadığını, pek eski zamanlarda dahi insanların saadeti, refahı bu rejim de bulduklarını, onu tamamen tatbik etmek sayesinde medeniyetin doruklarına yükselmiş olduklarını ifade eden Ulunay, sahip

[97] Yasin Hatipoğlu**,** "Neşter", Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, 29 Ekim 1982, **Milli Gazete.**

[98] Sadık Hocaoğlu, "İhvan", Bir Ülkenin Geçmişine Dönmek mi? 2 Kasım 1987, **Milli Gazete.**

[99] Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", 30 Yılın İlhamı, 30 Ekim 1953, **Milliyet.**

[100] Ulunay, agm., 30 Ekim 1953, **Milliyet.**

olunan kararlılığı ve cumhuriyete atfedileni; *"Hürriyet, adalet, eşitlik ve kardeşlik tekerlekleri üzerinde yürüyeceğiz. Ufak duraklamalar hiçbir zaman cesaretimizi, azmimizi, irademizi kırmamış bize ümitsizlik getirmemiştir. Rejimin füsunu onu icap ettiren ihtiyaçları yaratacak kuvvet ve kudrettedir"*[101] şeklinde ortaya koyar.

Ulunay, "Cumhuriyetimiz" başlığı altında cumhuriyet rejiminin, sağlam bir idare olduğunu dile getirerek, bunu evvela rejimi kuran ve memleketi çoktan beri beklediği idare tarzına kavuşturan Atatürk'e borçlu olduklarını ve cumhuriyetin dayanıklılığı üzerinde durur[102] ve cumhuriyetin günden güne geliştiğini, rejimi milletin benimsediğini, çünkü cumhuriyetin o an "efendilik hakkını", "kanundan başka hiçbir kuvvete boyun eğmemek imtiyazını" verdiğini, cumhuriyet günden güne geliştiğinin maddî, manevî her şeyde hatta zihinlerde dahi görüldüğünü, cumhuriyet konusunda her devirde eserler yazılıp, abideler dikildiğini söyler[103]. Ulunay, cumhuriyet rejiminin tam manasıyla tatbik edildiği memleketleri refaha, huzura ve servete kavuşturduğunu, dolayısıyla bugünkü demokrasiyi de yani insanların hürriyet içinde fikirlerini söylemek ve kendilerini idare edecek adamları seçmek hakkını yine ona borçlu olduklarını belirtir[104].

Talât Halman, yazısında Atatürk Türkiye'sinin 1923'ten buyana hiç savaşmamış, saldırıya ve işgale uğramamış, başka hiçbir ulusu sömürmemiş, egemenliği zedelenmemiş ve peyk olmamış, durmadan ilerlemiş, gelişmiş olduğunu, gündelik şikayetler haricinde bütün faktörlerin bir arada ele alınması durumunda ve kendi yarım yüzyılı başka ülkelerin başından geçenlerle ve geçmekte olanlarla karşılaştırılması durumunda, cumhuriyetin başarısıyla övünülmesinde haklı olunduğunun görüldüğünü[105], Ahmet Kabaklı, "Cumhuriyetimiz ve Bürokratlar" adlı yazısında millî sağduyunun ve 900 yıllık devlet geleneği ile imparatorluk devamı oluşunun tabii bir sonucu ile birlikte Atatürk ve sonra gelenlerin sağlam, barışçı devlet anlayışlarının en güzel neticesi olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni Balkanlar ve Ortadoğu'da yalnız en hür, en şerefli ve insan haysiyetine en uygun rejim değil aynı zamanda 48 yıldan beri en istikrarlı, oturmuş, yerleşmiş bir devlet olduğunu dile getirir[106]. Hasan Âli Yücel, "Cumhuriyet Nedir?" adlı

[101] Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyet, 29 Ekim 1955, **Milliyet.**

[102] Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyetimiz, 29 Ekim 1959, **Milliyet.**

[103] Ulunay, agm., 29 Ekim 1959, **Milliyet.**

[104] Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyet, 29 Ekim 1963, **Milliyet.**

[105] Talât Halman, "Doğrusu", 29 Ekim 1969, **Milliyet.**

[106] Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında", Cumhuriyetimiz ve Bürokratlar, 29 Ekim 1971, **Tercüman.**

yazısında cumhuriyetin hazırladığı sağlam bir zemin ile, sahip oldukları beşerî malzeme ve iradelerindeki yapma kudreti ile geleceğe yönelik ümidini ortaya koyar[107].

İlhan Selçuk, "Aydınlık Bayramı, Cumhuriyet Bayramı" adlı çalışmasında 1923'ün kendi tarihlerinde "Aydınlanma Devrimi"nin doruk noktasını vurguladığını, cumhuriyetin, bir dünya görüşü ve bir yaşam biçimi olup, kendilerine insanlıklarını duyuran çağdaş bilinci aşıladığını[108], aydınlanma felsefesinin tarihte ilk kez bir İslam toplumunda devrime dönüştüğünü[109], Toktamış Ateş, "70 Yıllık Cumhuriyet" başlığı altında cumhuriyetin çok olumsuz koşullar altında ortaya çıktığını, hedefinin çağdaş, modern, bağımsız ve laik bir toplumsal yapı oluşturmak olduğunu ve bunun başarılabilmesi için önce insanını o toplumsal yapının "vatandaşı" oluşturmayı hedef aldığını söyler[110].

Kabaklı, "Ne Kaldı?" ve "Cumhuriyetin Müdafaası" adlı yazılarında cumhuriyeti kendi düzenleri, pasaportları, kimlik kartları olduğunu, her tarafta onunla tanındıklarını, onunla sayıldıklarını[111], cumhuriyeti, kendilerine kurtuluş şehidi kanları ve timsalini semadan almış milletin ayları yıldızları, milliyetçiliğin vazgeçilmez unsuru olduğunu, cumhuriyeti halkla beraber; bütün kurtuluşlara kanat germiş, tam hürriyet tam adalet, dine töreye, geleneğe bağlılık, dilde âdette, medeniyette üslup ve şahsiyet olarak düşündüklerini belirtir.

Kabaklı'ya göre cumhuriyet, kem gözlerden sakınılması için uğrunda ölünecek değerlerden biridir. Zira 150 yıl, bütün Türk aydınlarının güzel rüyası olmuş, despotluğa ve kötülüklere karşı onun büyüsüne sığınılmış, 46 sene zinde devletin şanı şerefi olarak, vatana feyizler getirmiştir. 46 yıldır büyüyen kimseye uydu olmayan Türkiye Cumhuriyeti, sayısız deneyişlerle nihayet "kendine dönüş" merhalesine ulaşan büyük bir eserdir[112].

"Bu Bayram Farklı" başlığı altında Atatürk'ün, ilerde yeni bir kurtarıcıya kendilerini muhtaç etmeyecek temellere ve hedeflere sahip bir cumhuriyet bıraktığını söyleyen Güngör Mengi, şu anda toplumsal bilincin, çarenin Atatürk'ün gösterdiği "muasır medeniyet düzeyi" ne ulaşmakta ve

---

[107] Hasan Âli Yücel, "Konuk Yazar", Cumhuriyet Nedir? 29 Ekim 1988, **Cumhuriyet.**

[108] İlhan Selçuk, "Pencere", Aydınlık Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, 29 Ekim 1992, **Cumhuriyet.**

[109] İlhan Selçuk, "Pencere", 1923?, 29 Ekim 1994, **Cumhuriyet.**

[110] Totamış Ateş, "Arayış", 70 Yıllık Cumhuriyet, 30 Ekim 1993, **Cumhuriyet.**

[111] Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında"**,** Ne Kaldı? 3 Kasım 1973, **Tercüman.**

[112] Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında**",** Cumhuriyetin Müdafaası, 30 Ekim 1969, **Tercüman.**

kurduğu cumhuriyetin ruhunu, yani demokrasiyi yüceltmekte yattığı gerçeğin fark edildiği üzerinde durur[113].

Burhan Felek, "Cumhuriyet" adlı çalışmasında *"İstiklal Harbinin sonunda çıplak ve bağımsız bir vatan kurtaran Atatürk, Cumhuriyet ile bir vatana en güzel ve yakışır kaftanı giydirmiştir"* diyerek, Türkiye'nin, İstiklal Harbiyle varlığını kurtardığını, cumhuriyetin ilanıyla da makbul bir siyasî hayat yolu tuttuğunu söyler ve cumhuriyet idaresinin, Türkiye'ye çok şey kazandırmış olduğuna temas ederek; "*önümüzde kat edeceğimiz yolun uzunluğu arkamızda kalan geçtiğimiz mesafeyi görmemize mâni oluyor. Dönüp bakınız arkanıza çok şey var"* der ve cumhuriyet yolunun en iyisi olduğunu, varanların bu yoldan muratlarına ermiş olduklarını belirtir[114].

Taylan Sorgun, "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altında Türkiye'nin büyük ve muhteşem potansiyeli, uyanışı ve rejimi ile önüne konulan istenilen yeni oyunları bozacağını [115], Ulunay, "Cumhuriyet ve 38. Yıl" ve "Cumhuriyet" adlı yazılarında; *"Cumhuriyet, toplumu oluşturan fertlerin yalnız kanuna tâbi olarak kendi kendisinin efendisi olmasıdır"* [116] diyerek, bir ülkede bu rejim tam manası ile tatbik edilirse o memleket için huzura, refaha, yükselmemeye imkânın olmadığına dikkat çeker[117].

Vedat Zeydanlı, "Yarın 29 Ekim" başlığı altında cumhuriyetin kanla, irfanla kurulduğunun hatırlanması gerektiğini[118], Atillâ Özdür, "Yıldönümü Dersi" adlı yazısında cumhuriyetin, veraset usulüyle icra yetkisini kaldırıp, yönetimi seçim esasına bağlayan, vatandaşların hak ve hürriyetlerini teminat altına alıp tanıyan bir devleti, vatandaşların bizzat kendilerine teslim edici bir sistem[119], Hikmet Çetinkaya, "Ulusun Dirilişi" adlı çalışmasında laik cumhuriyetin özgürlüklerin bekçisi olduğunu[120] ve Kadircan Kaflı, "Cumhuriyet ve Demokrasi" başlıklı yazısında cumhuriyetin otuz ikinci yıl dönümünde onu daha gelişmiş görmek yarın için besledikleri ümitleri kuvvetlendirdiğini söyler[121].

---

[113] Güngör Mengi, Bu Bayram Farklı, 29 Ekim 2002, **Vatan.**

[114] Burhan Felek, "Cumhuriyet", 29 Ekim 1969, **Milliyet.**

[115] Taylan Sorgun, "Olayların Ardındakiler", Yaşasın Cumhuriyet, 29 Ekim 1994, **Tercüman.**

[116] Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyet ve 38. Yıl, 29 Ekim 1961, **Milliyet.**

[117] Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyet, 29 Ekim 1962, **Milliyet.**

[118] Vedat Zeydanlı, "Günün İçinden", Yarın 29 Ekim, 28 Ekim 1991, **Türkiye.**

[119] Atillâ Özdür, "Sağduyu", Yıldönümü Dersi, 29 Ekim 1975, **Milli Gazete.**

[120] Kadircan Kaflı, "Merhaba", Cumhuriyet ve Demokrasi, 30 Ekim 1955, **Tercüman.**

[121] Hikmet Çetinkaya, "Politika Günlüğü", Ulusun Dirilişi, 29 Ekim 1994, **Cumhuriyet.**

Abdi İpekçi, "Cumhuriyet, Devrimcilik ve AP" başlıklı yazısında demokratik düzenin her ülkede kuralları bulunan bir oyun olduğunu, Türkiye'de bu oyunun başlangıç hattını cumhuriyet devrimleri olarak kabul etmek gerektiğini, yarışın bu hattın önünde cereyan edeceğini, geriye dönenin oyun dışında kalacağını veya oyundan çıkarılacağını, bunun şimdiye kadar böyle olduğunu, bundan sonrada böyle olacağını belirtir ve; "*Siyaset alanına çıkan partilerin ve politikacıların, kazaya uğramamaları için bu noktayı daima göz önünde bulundurmaları gerekir"* [122] der.

[122] Abdi İpekçi, "Durum", Cumhuriyet, Devrimcilik ve AP, 29 Ekim 1965, **Milliyet.**

SONUÇ

Cumhuriyet, yönetim biçimi olarak halk üzerinde herhangi bir otorite tanımayan, gücü halkı oluşturan bireylere veren, halkın menfaatleri esas alınan, kendini yönetecekleri seçebilen, denetleyebilen bir hükûmet biçimidir.

İnsanlar, cumhuriyeti eski zamanlarda kendi idareleri için kabul ve tatbik etmişler, süreç içerisinde muhtelif gelişmeler yaşanmış ve cumhuriyet düzenine ilişkin fikirler belirgin hâle gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde cumhuriyet fikri bilinmesine rağmen ülkenin içinde bulunduğu durumda Osmanlı aydınının ve bürokratının cevabını aradığı soru "bu devlet nasıl kurtulur" olmuştur. Millî Mücadele süresince cereyan eden gelişmeler, yönetimin olaylar karşısındaki tavrı, Anadolu'da başlayan direnişin bağımsız hâle gelmesi, kuvvetlenmesi ve hâkimiyetin millete ait olduğunun kabulü Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda uygun araçları oluşturmuştur.

Sömürgeci güçlerin, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesiyle hedeflerini açıkça belli etmiş olmaları karşısında Türk milleti, kendi varlığını korumaya yönelmiş, yokluklarla ve imkânsızlıklarla her türlü sıkıntıya rağmen millet olarak esaretin sınırından dönülmüş, topyekûn bir mücadele verilmiş, "Misak-ı Milli" uğrunda ölüm hiçe sayılmıştır. Millî Mücadele, yok edilmek istenilen bir milletin, Türk milletinin dirilip coştuğu bir devre olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın birleştirici özelliği ve onun ön ayak olmasıyla teşkilatlanmalar bir güce dönüşmüş ve "millî egemenlik ilkesi" ortaya çıkmıştır. İstanbul'un sömürgeci güçler tarafından işgal edilmesi sonrası, artık Anadolu da yeni bir oluşuma ihtiyaç duyulmuş bu oluşum, Türk milletinin kaderini değiştirecek olan TBMM bünyesinde belirmiştir. TBMM, haksız işgaller ve bu işgaller karşısında direnmenin ve meşrulaşma çabalarının bir neticesi, Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nden ve Heyet-i Temsiliye'den doğan olağanüstü yetkileri haiz bir meclis olmuştur. Ülke temsilcilerinden oluşan meclis ve hazırlanan "Teşkilat-ı Esasiye" ile mutlakiyet ve meşrutiyet gibi yönetim biçimleri adeta geride kalmıştır.

Millî Mücadele, cumhuriyetin işlenerek kurulduğu bir devredir. Fiilen kurulan cumhuriyet, 29 Ekim 1923'te yeni Türkiye'nin rejimi olmuştur. Cumhuriyetle demokrasi birlikte, üstelik bir bakıma demokrasi cumhuriyetten daha önce işleyecek duruma getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, demokratik rejimin ana prensibi olan millî irade ve millî hâkimiyet temelleri üzerine oturtulmuştur. Cumhuriyet, içinde bulunulan

durum ve sonrası süreç için geleceğe istikamet veren ve arzu edilen bir geleceğin hareket noktası, Türk İnkılabının hem ürünü hem de başarısı olarak kabul edilmiştir. Yokluklar içinde süregelen bin bir acılı günlerin gecelerin, her türlü imkânsızlıkta Türkün yenilmez azminin ve cesaretinin bir neticesi olan cumhuriyetin anlam yüküne ilişkin muhtelif yaklaşımlar söz konusu olmuştur.

Bu bağlamda cumhuriyetten anlaşılan ve onun hatırlattığı düşünce ve nesne "Akşam", "Cumhuriyet", "Dünya", "Milli Gazete", "Milliyet", "Star", "Tan", "Tercüman", "Türkiye", "Vakit", gazetelerinde yapılan mütalâa ve değerlendirmelerin özü kendini şu şekilde belli etmiştir;

Cumhuriyet, evrensel anlama sahip, tarihî süreçler içerisinde başka bir biçime girebilen farklı ya da eş zamanda, ülkeden ülkeye toplumsal yapıya göre değişiklik göster bir rejimdir.

Cumhuriyet, yeni devletin eski devletin devamı olarak (eskisini yıkarak değil) onun bıraktığı boşluk üzerine 29 Ekim 1923'te "sevinçlerle, dualarla, milletin can ve gönülden kabulü ile" inşa olunandır.

Cumhuriyet, halkın kendi kendini idare ettiği, milletin kaderine hâkim olduğu, millî iradenin şekillendiği "halka inananın Hakk'a inandığı" bir rejimdir.

Cumhuriyet, gücünü nesebi sahih bir tarih ve devlet mantığından aldığı için emsalsiz bir şeref ve kudret mânası ile parıltılı olandır.

Cumhuriyet, Türk ulusunun doğasına ve ayırıcı niteliğine en uygun olan yönetimdir.

Cumhuriyet, devlet ve siyasî hayatta egemenliğin bir şahsa, bir gruba, bir sınıfa değil, millete ait olduğu gerçeğini sahiplendirendir.

Cumhuriyet, "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" prensibiyle demokrasi durumuna yükselendir.

Cumhuriyet, "şekli"nin değiştirilmesi ya da "başkalanması" için teklifte dahi bulunulamayacak olandır.

Cumhuriyet, Gazi Mustafa Kemal'in sürdürdüğü bir mücadele ve kararlılık neticesinde büyük fedakârlıklarla elde edilen binlerce şehidin, binlerce gazinin harcıdır.

Cumhuriyet, ülkenin kaderini eline alan zafer kazanan bir kumandanın başından doğandır.

Cumhuriyet, bütün dünyanın "Hasta Adam" dediğini ölüm döşeğinden kaldırarak ona hasta diyenlere huzurunda boyun eğdiren Atatürk demektir.

Cumhuriyet, çıplak ve bağımsız bir vatan kurtaran Atatürk tarafından vatana en güzel ve yakışır kaftan giydirilmiş olandır.

Cumhuriyet, Atatürk'ü çağrıştırandır.

Cumhuriyet, odun sobasıyla ısıtılan, gaz lambalarıyla aydınlatılan salonun ve o salondaki sarıklıların, feslilerin, kalpaklıların, coşkuları unutulmaması gerekendir.

Cumhuriyet, Millî Mücadele ile gelmiş, kurtulan Türk milletinin yükselişine başlangıçtır.

Cumhuriyet, fazilet rejimi olup, hakşinaslığı gerektirendir.

Cumhuriyet, vatandaşın siyasî olgunluğu ve iyiyi, doğruyu ayır etmesine yarayan değerler bütününden kuvvet alan halkın yararı düşüncesidir.

Cumhuriyet, yurt sevgisi, eşitlik ve çağdaşlık esasları üzerinde yükselen bir yönetim biçimidir.

Cumhuriyet, devletin sahibinin bütün millet, bütün vatandaşlar olduğu inancıdır.

Cumhuriyet, demokrasiyle, kurumlarıyla ve insan haklarıyla mevcut olandır.

Cumhuriyet bir yasa yönetimi olup, kamu yararını sağlayandır.

Cumhuriyet, hedefi demokratik, lâik, özgür bir toplum, çağdaş ve sürekli gelişen bir ekonomi yaratmak olandır.

Cumhuriyet, hatırlanmasıyla, refah ve yüksek onuru zihinlerde canlandırandır.

Cumhuriyet, temelinde yatan inanmış insanların silaha ve ihanete karşı verdikleri savaştır.

Cumhuriyet, Türkiye'yi modernleştirme çabalarına cevap verendir.

Cumhuriyet, değişimin adıdır. Bir dizi yenileşmeyi beraberinde getirendir.

Cumhuriyet, ülkeyi mutlu ufuklara götürecek biricik altın yoldur.

Cumhuriyet, ayırt edici özellikleri ile Türkiye'nin temel niteliklerini sağlamlaştırıcı ve tamamlayıcı kılan, insanî değerlerin hepsine sahip Türk toplumunun çağdaş ve uygar bir duruma getirilmesini, doğmalardan uzaklaşılmasını, millî ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarının belirlenmesini temin edendir.

Cumhuriyet, en kapsamlı ve zengin anlama sahip bir inkılaptır.

Cumhuriyet, bir anlamda demokrasidir. Vicdan özgürlüğünü devlet ve toplum yaşamının ekseni hâline getiren demokratik özgürlüklerin temelidir.

Cumhuriyet, ilanı ile değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile kutlanması gerekendir.

Cumhuriyet, kötü yolda kullanan kimselere bakarak suçlanması haksızlık olandır.

Cumhuriyet, hiçbir ülkenin başaramayacağı bir sürede ülkeyi dünya topluluğu arasında saygın yapandır.

Cumhuriyet, "yaşasın cumhuriyet" sözü ile en büyük gelişmenin adıdır.

Cumhuriyet, millet için refah ve saadet bütün dünya için sulh ve selamettir.

Cumhuriyet, çağdaşlığın ilk adımıdır.

Cumhuriyet, "ilahî iradesi" ne dayalı bir yönetim biçiminden (saltanat), "halk iradesi" ne "ulusal egemenliğe" dayalı bir yönetim biçimine geçiştir.

Cumhuriyet, "ulusal egemenlik ve "laiklik" gibi "ulusal ve üniter devlet" olgusunu armağan edendir.

Cumhuriyet, çağdaş insanlık değerlerini ve çağdaş siyaset anlayışını getirendir.

Cumhuriyet, yalnız bir inkılap değil, başlı başına gelişime giden, gelişimi telkin eden, gelişimi emreden bir inkılaptır.

Cumhuriyet, umumun menfaatini düşünen bir hükûmettir.

Cumhuriyet, baki kalmasıyla gelişimin seyrine engel olunamayandır.

Cumhuriyet, büyüsü icap ettiren ihtiyaçları yaratacak kuvvet ve kudrette olandır**.**

Cumhuriyet, "efendilik hakkını", "kanundan başka hiçbir kuvvete boyun eğmemek imtiyazını" verendir.

Cumhuriyet, Türk milleti ve Türk ordusu tarafından muhafazası için silah ve namus üzerine ant içilendir.

Cumhuriyet, çıkabilecek her türlü tehlikeye karşı gençliğe emanet edilendir.

Cumhuriyet, hakkında her devirde eserler yazılıp, abideler dikilendir.

Cumhuriyet, kem gözlerden sakınılması için uğrunda ölünecek değerlerden biridir.

Cumhuriyet, aydınlanmanın doruk noktası olup, çağdaş bilinci aşılayandır.

Cumhuriyet, düzen, pasaport ve kimlik kartıdır.

Cumhuriyet, milliyetçiliğin vazgeçilmez unsurudur.

Cumhuriyet, yarın için beslenilen ümitleri kuvvetlendirendir.

Cumhuriyet, Türkün ve Türkiye'nin gurur sahifesidir.

KAYNAKÇA

Akbal, Oktay, "Evet Hayır", Bu 29 Ekim Gününde, 29 Ekim 1982, **Cumhuriyet.**

Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Akşin, Sina, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi,** Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2016.

Aktaş, R. N., **Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı?** Varlık Yayınları, İstanbul, 1973.

Akyol, Taha., "Objektif", Demokratik Cumhuriyet, 30 Ekim 1984, **Tercüman.**

Alpar, Cem, Ekonomide Durum, "Cumhuriyetin 70'inci yılı Yüce Milletimize Kutlu Olsun", 29 Ekim 1993, **Dünya.**

Arığ, H. Turgut, "Vergi Ödevi", Sonsuzluğa Akıp Giden Cumhuriyet, 30 Ekim 1985, **Dünya.**

Ateş, Toktamış, **Cumhuriyet,** İstanbul, 1986.

Ateş, Toktamış., "Arayış", 70 Yıllık Cumhuriyet, 30 Ekim 1993, **Cumhuriyet.**

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938),** C 3, İstanbul, 1996.

Bardakçı, İlhan, "Tarihten Bugüne", 29 Ekim Sentezi, 30 Ekim 1984, **Tercüman.**

Baykara, Tuncer, **Millî Mücadele 1918-1923,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** YKY, İstanbul, 2008.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921),** I, (Türk İstiklâl Mücadelesi Üzerine Prof. Dr. Yaeschke'nin Bir İncelemesi), 1981.

Borak, Kocatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** C I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Buğra, Tarık, "Merhaba", Cumhuriyet, 29 Ekim 1971, **Tercüman.**

Buğra, Tarık, "Merhaba", Cumhuriyet, 30 Ekim 1969, **Tercüman.**

Cem, İsmail, "Olayların İzinde", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü, 27 Ekim 1973, **Milliyet.**

Coşar, Ahmet (Yargıtay I. Daire Başkanı), "Arada Bir", Cumhuriyet'in 60. Yılı, 28 Ekim 1983, **Cumhuriyet.**

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839- 1950,** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

Çavuşoğlu, Ömer, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Kutlu Olsun, 29 Ekim 1994, **Akşam.**

Çelebi, Hüsamettin, "Çelebice"**,** Cumhuriyet'in Unutulmaz Nitelikleri, 30 Ekim 1989, **Tercüman.**

Çeri, Önder, "Arada Bir", 29 Ekim Umutları, 27 Ekim 1983, **Cumhuriyet.**

Çetinkaya, Hikmet, "Politika Günlüğü", Ulusun Dirilişi, 29 Ekim 1994, **Cumhuriyet.**

Çetinoğlu, Neşe, "Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 19, S 56, Ankara, 2003, s. 803-813.

Çiloğlu, Fahrettin., **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü,** Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Çoker, Fahri, **Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923),** C I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Demirbaş Osman, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,** C 8, 2005, s. 31-60.

Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup),** İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Demirkent, Nezih, "Günlük", Cumhuriyet, 29 Ekim 1993, **Dünya.**

Demirkent, Nezih, Günlük, "Cumhuriyet Erdemi", 29 Ekim 1994, **Dünya.**

Durmuş, İlhami, "Türkler'de Cumhuriyet Fikrinin Tarihi Temelleri ve Günümüze Yansımaları", **Akademik Bakış,** C I, S I, Kış 2007, s. 25-32.

Eroğlu, Hamza, **Atatürk ve Cumhuriyet,** Ankara, 1998.

Erten, Taylan, "Pazartesi Yazıları", Cumhuriyetin 67. Yılında, 29 Ekim 1990, **Dünya.**

Erten, Taylan, 72 Yıl, 30 Ekim 1995, **Dünya.**

Felek, Burhan, "Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle", 30 Ekim 1972, **Milliyet.**

Felek, Burhan, "Cumhuriyet'in İlanına Dair", 30 Ekim 1970, **Milliyet.**

Felek, Burhan, "Cumhuriyet", 29 Ekim 1969, **Milliyet.**

Felek, Burhan, "Cumhuriyetimiz Mutlu ve Kutlu Olsun", 29 Ekim 1975, **Milliyet.**

Flanz, H. Gisbert, "XIX. Asır Avrupa'sında Anayasa Hareketleri", (Çev. Şerif Mardin), **AÜSBF. Yayınları**, Ankara, ty.

Göze, Ayfer, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** İstanbul, 1986.

Güner, Zekai, "Atatürk Cumhuriyet ve Demokrasi", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,** C 2, S. 3, Zonguldak, 2006, s. 41-51.

Halman, Talât, "Doğrusu", 29 Ekim 1969, **Milliyet.**

Hatipoğlu, Yasin, "Neşter", Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, 29 Ekim 1982, **Milli Gazete.**

Hepşenkal, Feyzi, "Cumhuriyet Yazıları" / 1 28 Ekim 1999, **Star.**

Hocaoğlu, Sadık, "İhvan", Bir Ülkenin Geçmişine Dönmek mi? 2 Kasım 1987, **Milli Gazete.**

İnönü, İsmet, **Hatıralar,** (Haz. Sabahattin Selek), C I, İstanbul, 1985.

İpekçi, Abdi, "Durum", Cumhuriyet ve Demokrasi, 29 Ekim 1971, **Milliyet.**

İpekçi, Abdi, "Durum", Cumhuriyet, Devrimcilik ve AP, 29 Ekim 1965, **Milliyet.**

Kabaklı, Ahmet, "Gün Işığında" Cumhuriyet, 29 Ekim 1977, **Tercüman.**

Kabaklı, Ahmet, "Gün Işığında**",** Cumhuriyetin Müdafaası, 30 Ekim 1969, **Tercüman.**

Kabaklı, Ahmet, "Gün Işığında", Devlet-i Ebed Müddet, 29 Ekim 1979, **Tercüman.**

Kabaklı, Ahmet, "Gün Işığında**",** Ellinci Yıl Sevinci, 28 Ekim 1973, **Tercüman.**

Kabaklı, Ahmet, "Gün Işığında"**,** Ne Kaldı? 3 Kasım 1973, **Tercüman.**

Kabaklı, Ahmet., "Gün Işığında", Cumhuriyetimiz ve Bürokratlar, 29 Ekim 1971, **Tercüman.**

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü,** Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.

Kafesoğlu, Saray, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1983.

Kaflı, Kadircan, "Merhaba", Cumhuriyet ve Demokrasi, 30 Ekim 1955, **Tercüman.**

Kaflı, Kadircan, "Merhaba", Otuz üç Yaş, 29 Ekim 1956, **Tercüman.**

Kalaycıoğlu, Sarıbay, "Tanzimat, Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme,** (Der. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 3-22.

Karacan, Ali Naci, "Cumhuriyet Bayramı", 29 Ekim 1950, **Milliyet.**

Karacan, Ali Naci, "Cumhuriyet'in 28 inci Yıldönümü", 29 Ekim 1951, **Milliyet.**

Karakoyunlu, Yılmaz, "Akşamdan Akşama", Cumhuriyet, 28 Ekim 1994, **Akşam.**

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi 1908-1918,** C IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Keleşoğlu, Azmi, "Tan Vakti", Cumhuriyet Fazilettir, 30 Ekim 1993, **Vakit.**

Koca, Salim, **Türk Kültürünün Temelleri,** Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Kunt, Metin, **Zirveden Çöküşe: Osmanlı Tarihi II,** (Kollektif Eser), Milliyet Yayınları, İstanbul, b.t.y.

Kuran, Ercüment, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa (1807-1857), Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Küçük, Cevdet, "Millî Mücadele", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 76-83.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1984.

Livaneli, Zülfü, "Türkler Doğu İle Batı Arasında", 29 Ekim 2002, **Vatan.**

Lütfü, Samim, "Cumhuriyet", 29 Ekim 1985, **Cumhuriyet.**

Mengi, Güngör, "Bu Bayram Farklı", 29 Ekim 2002, **Vatan.**

Nabi, Yaşar, "Gün Boyunca", 32 Yıl, 30 Ekim 1955, **Tercüman.**

Ongunsu, A.H., "Tanzimat ve Amillerine Umuni Bir Bakış", **Tanzimat I,** MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1-12.

Öke, Mim Kemal, "Tarihin Süzgecinden", Cumhuriyet, 29 Ekim 1990 **Türkiye.**

Özdür, Atillâ, "Sağduyu", Yıldönümü Dersi, 29 Ekim 1975, **Milli Gazete.**

Özgen, Bekir, "Arada Bir", 70. Yılında Cumhuriyetimiz, 29 Ekim 1993, **Cumhuriyet.**

Özön, Mustafa Nihat, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük,** İstanbul, 1959.

Öztoprak, Mehmet, "Tan Yeri", Başı Dik Cumhuriyet, 29 Ekim 1987, **Tan.**

Öztuna, Yılmaz, "Ellinci Yılda", 31 Ekim 1973, **Dünya.**

Öztuna, Yılmaz, "Fıkralar, Görüşler, Düşünceler", Cumhuriyetimizin 55. Yılı, 29 Ekim 1978, **Tercüman.**

Öztuna, Yılmaz, "Tarihçi Gözüyle, Cumhuriyet'imizin 63. Yılı", 1 Kasım 1986, **Tercüman.**

Özüçetin, Çalışkan, "Meclis Celse Zabıtlarında 23 Nisan, 29 Ekim, 30 Ağustos ve19 Mayıs'ın Bayram Oluşu", **Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı**

Armağanı, C 2, (Editörler; Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Prof. Dr. Şakir Batmaz, Yrd. Doç. Dr. Erhan Yoska), Kayseri, 2015, s. 1431-1452.

Safa, Peyami, "Objektif", Bizim Cumhuriyetimiz ve Onların ki, 29 Ekim 1955, **Milliyet.**

Savcı, Bahri, "Osmanlı Türk Reformlarının (Islahat Hareketlerinin) Bir Batı Demokrasisi Doğurma Çabaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C 21, S 1, Ankara 1966, s. 107-124.

Selçuk, İlhan, "Pencere", 1923?, 29 Ekim 1994, **Cumhuriyet.**

Selçuk, İlhan, "Pencere", Aydınlık Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, 29 Ekim 1992 **Cumhuriyet.**

Selçuk, İlhan, "Pencere", Bayrağımızın Öyküsü, 29 Ekim 1983, **Cumhuriyet.**

Selçuk, İlhan, "Pencere", Cumhuriyetin Demokratik İçeriği, 28 Ekim 1983 **Cumhuriyet.**

Selçuk, İlhan, "Pencere", Özeleştiri, 30 Ekim 1984, **Cumhuriyet.**

Selçuk, İlhan, "Pencere", Türkiye Cumhuriyeti'nin Anlamı, 29 Ekim 1980 **Cumhuriyet.**

Sevig, Veysi, "Bize Göre", Cumhuriyet ve Atatürk, 29 Ekim 1984, **Dünya.**

Sorgun, Taylan, "Olayların Ardındakiler", Yaşasın Cumhuriyet, 29 Ekim 1994 **Tercüman.**

Tamer, Rauf, "Sözün Kısası", Bayraklarınızı Asın, 29 Ekim 1980, **Tercüman.**

Taneri, Aydın, **Türk Devlet Geleneği,** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınevi, Ankara, 1975.

Tayanç, Dinç, "Mikro", İlk Bayram, 30 Ekim 1994, **Cumhuriyet.**

TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C 18, (19.04.1925).

Tural, Sadık, "Türkiye İçin Cumhuriyet, Değerlere Sahip Çıkmadır", **Erdem,** C 11, S 33, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1999, s. 947-960.

Türk Hukuk Lügati, Ankara, 1944.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Türkkan, Hakan, "Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi'nin Demokratik Hüviyeti", **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, 3, 2018, s. 364-379.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih,** İstanbul, 1985.

Ûlman, Haluk, "Dünya Penceresinden", Cumhuriyet 70 Yaşında, 30 Ekim 1973, **Dünya.**

Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", 30 Yılın İlhamı, 30 Ekim 1953, **Milliyet.**

Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyet ve 38. Yıl, 29 Ekim 1961, **Milliyet.**

Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyet, 29 Ekim 1955, **Milliyet.**

Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyet, 29 Ekim 1962, **Milliyet.**

Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyet, 29 Ekim 1963, **Milliyet.**

Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", Cumhuriyetimiz, 29 Ekim 1959, **Milliyet.**

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi** III / I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I,** Selçuk Yayınları, İstanbul, 1966.

Ünal, Vecihi, "Dün, Bugün ve Yarın, Demokratik Cumhuriyet", 29 Ekim 1972, **Türkiye.**

Ünal, Vecihi, "Ölçü", Atatürk ve Cumhuriyet, 29 Ekim 1990, **Türkiye.**

Ünal, Vecihi, "Ölçü", Cumhuriyet ve Demokrasi, 29 Ekim 1987, **Türkiye.**

Ünal, Vecihi, "Ölçü", Demokratik Cumhuriyet, 29 Ekim 1989, **Türkiye.**

Yeni Anayasa 1982, İstanbul, 1984.

Yücel, Hasan Âli, "Konuk Yazar", Cumhuriyet Nedir? 29 Ekim 1988, **Cumhuriyet.**

Zeydanlı, Vedat, "Günün İçinden", Yarın 29 Ekim, 28 Ekim 1991, **Türkiye.**

I. TBMM'DE GÖREV ALAN VE MECLİSİN AÇILIŞININ 50. YIL DÖNÜMÜNDE HAYATTA OLAN MİLLETVEKİLLERİNİN GÖZÜNDEN CUMHURİYETİN İLK DÖNEMLERİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER

Yenal ÜNAL[*]

Özet

Türkiye'de, Cumhuriyet rejiminin tesis edilmesinde TBMM'nin açılması son derece önemli bir aşamadır. 23 Nisan 1920 tarihinde çalışmalara başlamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi bir olağanüstü hâl meclisidir. Meclisin açıldığı dönemde, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi hükümleri gerekçe gösterilerek işgal edilmeye başlanmıştı. Bu nedenle meclisin çok hızlı kararlar alması, aldığı kararların derhal uygulamaya koyması, yeri ve zamanı geldiğinde hüküm dahi verebilmesi gerekmekteydi. Yakın dönem Türk tarihinde hayatî öneme sahip olan bu meclis toplanış bakımından üç tip milletvekilinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunlar Mustafa Kemal Paşa'nın, 19 Mart 1920 tarihli genelgesi çerçevesinde yapılan seçimlerde seçilenler, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kapanması üzerine İstanbul'dan, Anadolu'ya geçenler ve tutuklanıp Malta'ya gönderilmişken sonradan dönenler. Bu meclis, 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı alınmasına kadar olan süreçte çok önemli konuları ele almış ve son derece buhranlı günlerde Türk ulusunun iradesinin temsil edildiği en önemli kurum olarak ön plana çıkmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışını, 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Cumhuriyet rejiminin tesisinde fevkalade büyük bir önemi vardır. Millî Mücadele'nin bütün hızıyla devam ettiği günlerde TBMM'nin açılmış olması başlı başına büyük bir siyasi inkılaptır. Halk egemenliğine dayanan Cumhuriyet rejiminde halk egemenliğinin tecelli ettiği en yüksek kurum doğal olarak meclistir. O hâlde, Cumhuriyete geçişte, en önemli adım bizzat meclisin açılmış olmasıdır. Bu bildiri kapsamında; I. TBMM'de görev almış ve meclisin açılışının 50. Yıldönümünde hayatta olan 14 milletvekilinin, bu yıl içinde ortaya koymuş olduğu ifadelerden yola çıkılarak I. TBMM, Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Atatürk hakkında bazı tespitlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda; Nalân Seçkin tarafından 1970 yılında kaleme

[*] Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, yunal@bartin.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-4043-8424.

alınmış olan “İlk Meclis’ten Kalanlar 1920-1970” adlı eser temel araştırma kaynağı olarak tespit edilmiştir. Seçkin bu eserde, söz konusu milletvekillerinin tamamıyla birer mülakat yapmış ve onların sağlıkları döneminde önce Anadolu Ajansı bültenlerinde sonra söz konusu kitapta yayımlamıştır. Bildiri kapsamında eserde yer alan bilgilerden azamî ölçüde faydalanılmıştır. Bu kaynağa ilave olarak konuya ilişkin birçok eser taranarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, TBMM, Atatürk, Cumhuriyet, Milletvekili, TBMM’nin 50. Yılı.

SOME EVALUATIONS OF THE FIRST PERIOD OF THE REPUBLIC FROM THE PERSPECTIVE OF THE DEPUTIES WHO PARTICIPATED IN THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY AND LIVE IN THE 50TH ANNIVERSARY OF THE ASSEMBLY

Abstract

An extremely important step in the establishment of the republican regime in Turkey is the opening of the Turkish Grand National Assembly. The Turkish Grand National Assembly, which started working on April 23, 1920, is an Emergency Assembly that works under a State of Emergency. At the time of the opening of the parliament, the occupation was under way on the basis of the provisions of the Mudros armistice of October 30, 1918. For this reason, the assembly had to make decisions very quickly, implement those decisions immediately, and even pass judgment when the time and place came. This assembly, which has a vital importance in the recent Turkish history, was formed by the gathering of three types of deputies in terms of meeting. These are those who were elected in the elections held under the circular of Mustafa Kemal Pasha on March 19, 1920, those who went from Istanbul to Anatolia after the closure of the last Ottoman Parliament and those who returned after being arrested and sent to Malta. This assembly dealt with very important issues in the process leading up to the April 1, 1923 election decision and came to the fore as the most important institution in which the will of the Turkish nation was represented in extremely depressing days. The opening of the Grand National Assembly of Turkey on April 23, 1920, and the establishment of the republican regime declared on October 29, 1923, have a great importance. The opening of the Turkish Grand National Assembly in the days when the National Struggle was in full swing is a great political revolution in itself. In the republican regime based on popular sovereignty, the highest institution in which popular sovereignty manifests is naturally the parliament. In that case, the most important step in the transition to the Republic is the opening of the parliament itself. Within the scope of this notice; based on the statements made by 14 deputies who were alive on the 50th anniversary of the opening of the parliament, some determinations were made about the First Grand National Assembly of Turkey, the proclamation of the Republic and Mustafa Kemal Atatürk. In this context; the work titled "İlk Meclis'ten Kalanlar 1920-1970" written by Nalân Seçkin in 1970, has been identified as the main

research resource. Because in this work, Seçkin made an interview with all of the deputies in question and published them first in the Anadolu Agency bulletins and then in the book mentioned during their health. Within the scope of the paper, the information contained in the work has been utilized to the maximum extent. In addition to this source, many works on the subject have been scanned and evaluated.

Keywords: History, Grand National Assembly, Atatürk, Republic, Deputy, 50th Anniversary of the Assembly.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu aşamasında atılan en önemli adım Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıdır. TBMM'nin 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılması, o dönemde Türkiye'de kaybolmaya yüz tutmuş devlet otoritesinin yeniden sağlanmasında en önemli aşamadır. Bilindiği üzere 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa harekete geçmeye karar verdi. İstanbul'un resmen işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920 tarihinde askerî ve mülkî erkâna bir tamim gönderdi. Söz konusu tamimde özetle şu ifadelere yer veriliyordu: "*İstanbul Meclis-i Mebusanı'na ve hükümet merkezine başta İngilizler olmak üzere İtilaf güçleri tarafından el konulmuştur. Yasama ve yürütme gücü bugün için mevcut değildir. Bir kurucu meclis (Meclis-i Müessisan) oluşturmak gerekmektedir. Kurucu Meclis, hilafet ve saltanat makamları ile İstanbul'un kurtulmasını sağlayacak olan Millî Mücadele'yi sevk ve idare etmelidir. Açılacak meclisin 15 gün içerisinde çoğunluğu teşkil edecek şekilde toplanması kararlaştırılmıştır. Kurucu Meclis Ankara'da toplanacak olup her livadan 5 kişi seçilecektir. Seçilecek üyeler medeni cesarete, fikrî yeteneğe, dinî ve millî hasletlere haiz olmalı, yirmi beş yaşından küçük ve kötü şöhretli olmamalıdır. Seçim sonunda bütün meclis üyeleri için üçer nüsha mazbata tanzim olunacak, bunlardan biri seçim mahallinde kalacak, biri üyeye verilecek biri de meclise gönderilecektir*".[1] Bu genelgenin yayımlanmasından sonra meclisin açılması amacıyla hazırlıklar başladı. Bunlara ilave olarak İstanbul'dan Anadolu'ya geçebilen Meclis-i Mebusan üyelerinin de yeni açılacak mecliste yer alabilmeleri kararlaştırıldı. Birçok zorluğa rağmen ülke genelinde seçimler yapıldı. 19 Mart 1920'de yayımlanan seçim tüzüğünün ardından, Nisan ayının ortalarına doğru İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya geçebilen mebuslar ve Anadolu'dan seçilen milletvekilleri gelmeye başladı. Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1920'de tüm vilayetlere, müstakil livalara, müdafaa-i hukuk merkezlerine ve kolordulara yeni meclisin 23 Nisan 1920 Cuma günü açılacağını bildirmiştir.[2] Ankara'ya ulaşabilen meclis üyeleri halkla birlikte Hacı Bayram Camii'nde Cuma

[1] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 288-289.

[2] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 569.

namazını kıldıktan sonra Ulus'ta, ilk meclis binasının önüne geldiler. Buradaki merasimden sonra Büyük Millet Meclisi resmen açılmıştır.[3]

Sinop Milletvekili Şerif Bey'in açılış konuşmasıyla Büyük Millet Meclisi çalışmalarına resmen başladı.[4] Şerif Bey'in ardından söz alan Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in olağanüstü yetkiyle görev yapacağını belirtmiş ve bu görüş milletvekillerince de kabul edilmiştir.[5] 24 Nisan 1920'de saat 10:00'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nde ilk sözü Mustafa Kemal Paşa aldı. Paşa bu konuşmasında Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından başlayıp Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına kadar geçen süre[6] içerisinde yaşanan olayları özetlemiştir ki aynı gün milletvekilleri tarafından Meclis Başkanı seçilmiştir. Meclis Başkanı seçildikten sonra, Meclis Başkanlığına bir önerge vermiş ve önerge milletvekilleri tarafından kabul edilmiştir. Bu önerge ve 13 Eylül 1920 tarihinde meclise sunulup 18 Eylül 1920 tarihinde kabul edilmiş olan program bir araya gelerek 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmiş olan *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*'nun[7] temelini teşkil etmiştir.[8]

Büyük Millet Meclisi, 29 Nisan 1920 tarihinde Meclisin toplanmasına karşı çıkan asileri ve istikbâlde çıkabilecek isyan faaliyetlerini bertaraf etmek maksadıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul etmiştir.[9] 30 Nisan 1920 tarihinde Avrupa Devletleri Dışişleri Bakanlıklarına Ankara'da yeni bir meclisin kuruluşunu bildiren birer muhtıra gönderilmiştir. Bu bildiride artık Türk milletinin yegâne meşru merciinin Büyük Millet Meclisi olduğu belirtilmiş ve onun onayı olmaksızın imzalanacak hiçbir belgenin hukukî temelinin olmayacağını belirtilmiştir. 2 Mayıs 1920 tarihinde ise yine Mustafa Kemal Paşa'nın, meclise sunduğu bir başka önerge dâhilinde hükümet kurulmasına dair yasa kabul edilmiştir. Buna göre 11 kişiden

---

[3] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 293-297.

[4] Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, s. 189.

[5] İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s. 183-184.

[6] Bu konuda güncel bir değerlendirme için bk. Yenal Ünal, "Millî Mücadele'de Bartın", **Tarih Okulu Dergisi**, C IX, S 25, s. 614-618.

[7] 1921 Anayasası hakkında bilgi için bk. Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

[8] Mehmet Saray, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 35; Temuçin Faik Ertan vd. **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014, s. 111-112.

[9] TBMM'nin açılmasından önce ve sonra hem Heyet-i Temsiliye'ye hem de TBMM otoritesine karşı çok sayıda isyan çıkmıştır. Örnek olması bakımından bk. Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

müteşekkil Heyet-i Vükela yani Bakanlar Kurulu, 3 Mayıs 1920 tarihinde meclis üyeleri arasından seçilmiştir.[10]

23 Nisan 1920 tarihinde çalışmalara başlamış olan Büyük Millet Meclisi bir olağanüstü hâl meclisidir. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri çerçevesinde başlayan işgaller zamanla İzmir ve İstanbul gibi memleketin en büyük iki şehrini de yutmuştu. Batı Anadolu'da Yunanlar, İzmir'i işgal etmelerini müteakip işgal sahalarını daha da iç kesimlere yöneltmişlerdir. Dolayısıyla yeni açılan meclisin uğraşması gereken çok ciddi sorunlar bulunmaktaydı. Bu nedenle bu meclisin çok hızlı kararlar alması, aldığı kararları derhal uygulamaya koyması, yeri ve zamanı geldiğinde hüküm dahi verebilmesi gerekmekteydi. Kararların sağlıklı ve hızlı bir biçimde alınması ve uygulanması temel esastı. Birinci Meclis olarak da ifade edilen 23 Nisan 1920'de açılan bu meclis döneminde, TBMM başkanlığı tarafından kendilerine birer sicil numarası verilen bir başka deyişle mebus listesinde adı geçen 437 kişi vardır. Bunların 47'si hiçbir toplantıya katılmamış; dolayısıyla meclis toplam 390 milletvekiliyle çalışmıştır.[11]

Meclis toplanış bakımından üç tip milletvekilinin bir araya gelmesiyle teşekkül etmiştir. Birinci grup milletvekili, Mustafa Kemal Paşa'nın, 19 Mart 1920 tarihli genelgesi çerçevesinde yapılan seçimlerde seçilenler, ikinci grup son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kapanması üzerine İstanbul'dan, Anadolu'ya geçenler ve üçüncü grup tutuklanıp Malta'ya gönderilmişken sonradan dönenler. Dönemin fevkalade koşullarından dolayı bazı milletvekilleri aynı anda birden fazla görevi yerine getirmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle üzerlerine almış oldukları bu görevleri ifa etmek için memleketin değişik mıntıkalarında bulunan milletvekillerinin gelememesi nedeniyle meclis görev yaptığı üç yıllık zaman zarfında hiçbir zaman tam üye sayısıyla toplanamamıştır. Birinci Mecliste birçok iş kolundan milletvekili yer almıştır. Asker, din adamı, memur, eşraf, mütegallibe başta olmak üzere muhtelif gruplardan ve mesleklerden kişiler mecliste yer almışlardır. Açılan bu yeni meclise milletvekilleri aynı zamanda *"Meclis-i Kebir-i Millî"* adını da vermişlerdir.[12]

---

[10] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 301-302.

[11] Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri-Millî Mücadele Döneminde Seçimler**, 3. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 79.

[12] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984, s. 200-203.

Birinci Büyük Millet Meclisi, birbirinden farklı birçok düşünceye sahip milletvekiline de ev sahipliği yapmıştır. Bu dönemde mecliste herhangi bir siyasi parti bulunmamakla birlikte; Cumhuriyetçi, İttihatçı, Bolşevik, Hilafetçi ve Saltanatçı olarak ifade edilebilecek birçok türden siyasal düşünceye sahip milletvekili bulunmaktaydı. Nitekim meclisin açılmasından sonra milletvekilleri siyasal düşünce bakımından kendilerine yakın gördükleri kimselerle bir araya gelerek çeşitli gruplar ortaya çıkardılar. Bu grupların o dönem koşulları göz önüne alındığında birer siyasi parti olarak vazife gördükleri ifade edilemez. Bununla birlikte belirli siyasal fikirlere sahip bireylerin bir araya gelerek seslerini daha gür bir biçimde duyurmak istemeleri fikri üzerinden bir okuma yapıldığında bu grupların ilerleyen süreçte kurulacak siyasal partilere birer temel teşkil ettiği ifade edilebilir. Mecliste bu dönemde Tesanüt Grubu, Halk Zümresi Grubu, Islahat Grubu ve İstiklâl Grubu yer almaktaydı. Bu grupların vasıtasıyla meclis ve hükümetin denetimi gerçekleştirildiği gibi mecliste her çeşit düşünce de kendini ifade edebilme imkânı yakalıyordu. Bununla birlikte bu gruplar arasındaki fikir çatışmaları sonraları çok daha ileri boyutlara ulaşmıştır. İlk açıldığı zamanlarda oldukça hızlı bir biçimde çalışan meclis zamanla adı geçen grupların ciddi mücadelelerinin yaşandığı bir mekân hâline dönüşmüştür. Bu da doğal olarak meclisin çalışmalarını yavaşlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde ortaya çıkan grupların ahenkli bir biçimde çalışamaması ve işleri yavaşlatması üzerine 10 Mayıs 1921 tarihinde kendisine yakın olan 151 milletvekili arkadaşıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adında bir grup kurmuştur. Grubun kurulmasından sonra meclisteki bütün milletvekillerini bu grubun üyesi olmaya davet etmiştir. Nitekim meclisteki mebusların büyük bir bölümü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na üye olmuştur. İlerleyen süreçte bu grupta yer alan milletvekilleri için Birinci Grup, bu grubun dışında kalan ve daha çok muhalif fikirleriyle ön plana çıkmış olan milletvekillerinin yer aldığı gruba İkinci Grup adı verilmiştir.[13] Birinci Büyük Millet Meclisi, açılışının ilk günlerinden itibaren kendisini kurucu bir meclis olarak görmüştür. Diğer bir ifadeyle çağ açan, kendinden öncekilerine nazaran köklü değişiklikler yapan yeni bir hükümet kuran ve nizam oluşturan meclistir. Bu meclis, yeni bir devlet kurma sürecinde bu sürecin bütün yükümlülüklerini yerine getirmiştir. Bütün demokratik sistemlerde olduğu gibi bu meclis de yasama, yürütme, yargı kavramlarını temel kuvvetler

[13] İhsan Güneş, "İkinci Grup", **Atatürk Ansiklopedisi**.
https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ikinci-grup/ (Erişim Tarihi: 24.07.2023).

olarak benimsemiştir. Ancak Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu olağanüstü şartlar nedeniyle bu güçleri kendi bünyesinde toplamıştır. Çünkü her üç kuvvetin de olabildiğince pratik olarak devreye sokulması gerekmiştir. Meclis yasama yetkisini, çıkardığı yasalarla, yürütmeyi İcra Vekilleri Heyeti adlı kurulla kullanmıştır. Yine Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabulü sonrasında kurulan İstiklâl Mahkemelerinin başkanları da meclis tarafından tayin edilmiştir. Böylece meclis, yargı yetkisini de üzerine almıştır.[14]

Büyük Millet Meclisi, 1923 yılına kadar Meclis Hükümet Sistemi adı verilen bir sistemle yönetilmiştir. Kuvvetler Birliği ilkesinin güçlü bir biçimde pratiğe dökülmesi olarak da ifade edilebilecek Meclis Hükümeti Sistemi'nde, devlet başkanı ya da başbakan bulunmamaktaydı. Her iki görevi de fiilen meclis başkanı yerine getirmekteydi. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda hükümetin de başkanıydı. Ancak oldukça yoğun bir iş gündemine sahip olan Mustafa Kemal Paşa, Vekiller Heyeti Başkanlığı'nı bir süre sonra Fevzi Çakmak Paşa'ya bırakmıştır. Bu sistemde bakanlar meclis içinden tek tek seçilmiş olup meclisin vekili manasına gelecek şekilde vekil sıfatıyla hükümet işlerini yürütmüşlerdir. Dolayısıyla meclis kendi içerisinden oluşturduğu bir kurulla yürütme yetkisini kullanmıştır. Bu nedenle bakanların oldukça sıkı bir denetime tabi tutuldukları söylenebilir.[15]

I. TBMM'nin, birçok zorlu işi başardığını, büyük imkânsızlıklara ve baskılara rağmen çalışmaktan asla vazgeçmediğini ifade etmeliyiz. Millî Mücadele, I. TBMM'nin olağanüstü gayretleri neticesinde başarıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla meclisin bu ilk döneminde harcanan mesaiyle aynı zamanda yeni bir devletin teşekkül ettiğinin altı bu noktada çizilmelidir.[16]

Bu bildiri kapsamında; söz konusu mecliste görev yapan ve meclisin açılışının 50. Yıldönümünde yani 1970 yılında hâlâ hayatta olan 14 milletvekilinin bakış açısından başta I. TBMM, Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Atatürk üzerine çeşitli değerlendirmeler yapılmak suretiyle genel manada cumhuriyetin 50 yıllık bir panoraması çizilmeye çalışılmıştır. I. TBMM'de görev almış ve meclisin açılışının 50. Yıldönümünde hayatta

[14] Yenal Ünal, "Milli Mücadele: Mondros Mütarekesinden Sevr Antlaşmasına Türkiye'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)**, ed. Nurgün Koç, C I, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 143-144.

[15] Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri-Millî Mücadele Döneminde Seçimler**, s. 103-108.

[16] Sabahattin Selek, "50. Yıl-Birinci Meclis Zor Günlerin Meclisiydi", **Milliyet**, 23.04.1970.

olan 14 milletvekili ile gazeteci-yazar Nalân Seçkin birer röportaj yaparak bu röportajları önce Anadolu Ajansı bültenlerinde, dolayısıyla abonesi olan gazetelerin bazılarında on beş gün süreyle "*1970'de 13'e İndiler*" başlığıyla yayımlamıştır. Bazı bölümleri, 23 Nisan 1970 günü Türkiye Radyolarında özel programda verilmiştir. Seçkin, gerçekleştirdiği bu röportajları aynı yıl içinde "*İlk Meclis'ten Kalanlar 1920-1970*" başlıklı bir eserde bir araya getirmiştir. Bu kapsamda; Nalân Seçkin tarafından 1970 yılında kaleme alınmış olan bu eser, bu bildirinin en temel kaynağıdır. Çünkü yazar bu eserde, söz konusu milletvekillerinin tamamıyla birer mülakat yapmış ve büyük bir bölümünün sağlığında bu mülakatları yayımlamıştır. Adı geçen kitap bugüne kadar kimi araştırmacılar tarafından bazı incelemelerde kullanılmış olmakla birlikte; bütüncül anlamda ciddi bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Bu nedenle adı geçen çalışmada yer alan önemli bilgilerin çok daha derinlikli, sağlıklı bir biçimde yorumlanması ve analiz edilmesi gerekmektedir.[17]

Bu konunun araştırma safhasında, ilgili telif eserler, makaleler, tezler ve süreli yayınlar titizlikle gözden geçirilmiştir. Dolayısıyla sadece Seçkin'in eseri üzerinden değil, daha geniş bir literatür üzerinden ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu araştırma aynı zamanda Türkiye'nin demokrasi serüvenin farklı bir pencereden incelenmesi anlamını da taşımaktadır. Buradan hareketle çalışmanın dolaylı yönden Türkiye'nin kısa bir demokrasi tarihi yazım denemesi olduğunun da altı çizilmelidir.[18]

22 Ekim 1965-1 Kasım 1970 tarihleri arasında TBMM Başkanlığı yapan ve röportajlar gerçekleştirildiğinde de ayın görevi sürdürmekte olan Ferruh Bozbeyli'ye göre 1970 yılına gelindiğinde I. TBMM'de görev yapmış ve hayatta olan toplam 14 milletvekili bulunmaktadır.[19] Bunlar: Ahmet Ferit Tek,[20] Fahrettin Altay,[21] Tevfik Rüştü Aras,[22] İsmet İnönü,[23] Mahmut Celal Bayar,[24] Ahmet Fevzi Erdem,[25] Atıf Tüzün,[26] Abdülgani

[17] Nalân Seçkin, **İlk Meclis'ten Kalanlar 1920-1970**, Divan Matbaası, Ankara, 1970, s. 1-22.

[18] Nalân Seçkin, **age.**, s. 6-7.

[19] https://www.tbmm.gov.tr/baskan/meclis-baskanlari (05.07.2023 tarihinde erişildi.)

[20] Ahmet Ferit Tek, TBMM İstanbul Milletvekili Sicil No: 211.

[21] Fahrettin Altay, TBMM Mersin Milletvekili Sicil No: 345.

[22] Tevfik Rüştü Aras, TBMM Menteşe Milletvekili Sicil No: 333.

[23] İsmet İnönü, TBMM Edirne Milletvekili Sicil No: 126.

[24] Mahmut Celal Bayar, TBMM Saruhan Milletvekili Sicil No: 369.

[25] Ahmet Fevzi Erdem, TBMM Batum Milletvekili Sicil No: 40.

[26] Atıf Tüzün, TBMM Kayseri Milletvekili Sicil No: 269.

Ensari,[27] Refik Koraltan,[28] Yasin Kutluğ,[29] Ali Kılıç,[30] Halil İbrahim Özkaya,[31] Hüseyin Aksu[32] ve Yasin Haşimoğlu'dur.[33] Bu vekiller ilk meclisten önce, ilk mecliste ve sonraki süreçlerde son derece önemli ve hayatî vazifelerde bulunmuş simalardır. Birçoğu Osmanlı döneminde meslekî hayatlarına başlamış, cumhuriyet döneminde alanlarında daha da uzmanlaşarak ülkeye ciddi hizmetlerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla devletin kuruluşuna şahitlik etmiş ve resmî çok önemli hizmetler sunmuş bu önemli devlet adamlarının tecrübelerinin bilimsel ve metodolojik bir temelde yorumlanmasının yakın dönem Türkiye tarihine farklı bir cepheden katkı sağlayacağı düşünülmektedir.[34]

Nalân Seçkin'in "*İlk Meclis'ten Kalanlar 1920-1970*" başlıklı eserinde yer verdiği mülakatlar titiz bir incelemeye tabi tutulduğunda, meclisin açılışının 50. Yıldönümünde hayatta olan 14 milletvekilinin birçok farklı konu üzerine son derece kıymetli değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Genel itibarıyla röportajlarda I. TBMM'nin açılışı, Cumhuriyetin ilanı, Mustafa Kemal Atatürk ve sonrası dönemlerde yaşanan gelişmelerin üzerinde ağırlıklı olarak durulduğu görülmektedir. Bunlara ilave olarak röportajlarda üzerinde durulan konuları şu şekilde sıralamak mümkündür: I. Dünya Savaşı ve akabinde yaşanan gelişmeler, son Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması ve yaşanan krizler, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından önce gerçekleştirilen milletvekilliği seçimleri, seçilen milletvekillerinin Ankara'ya ulaşma serüvenleri ve göreve başlamaları, TBMM'nin yapısı, amacı, çalışma şekli, ortaya koyduğu işler, TBMM'de ve ülkede Millî Mücadele'yi baltalamaya yönelik olarak yapılan Bolşevik propagandası, muhtelif cepheleriyle Millî Mücadele, çeşitli şehirlerin Millî Mücadele'ye katılması, Millî Mücadele'yi baltalamaya yönelik dinî propaganda, İstiklâl Mahkemeleri, Cumhuriyetin ilanı ve cumhuriyet üzerine çeşitli yorumlar, Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk döneminden sonra Türkiye'de yaşanan önemli gelişmeler, 1970'li yılların siyasi eğilimi ve Türkiye'yi bekleyen tehlikeler. Söz konusu

[27] Abdülgani Ensari, TBMM Siverek Milletvekili Sicil No: 395.

[28] Refik Koraltan, TBMM Konya Milletvekili Sicil No: 289.

[29] Yasin Kutluğ, TBMM Gaziantep Milletvekili Sicil No: 179.

[30] Ali Kılıç, TBMM Gaziantep Milletvekili Sicil No: 177.

[31] Halil İbrahim Özkaya, TBMM Antalya Milletvekili Sicil No: 25.

[32] Hüseyin Aksu, TBMM Erzincan Milletvekili Sicil No: 153.

[33] Yasin Haşimoğlu, TBMM Oltu Milletvekili Sicil No: 365.

[34] Bildiri kapsamında; yer alan milletvekillerinin ilgili konulara göre verdikleri açıklama sırası mümkün olduğunca TBMM'deki doğum tarihi kayıtlarına göre düzenlenmiştir.

milletvekillerinin, bu konular üzerine birçok can alıcı tespitte bulunduğu ifade edilmelidir. Bugüne kadar incelediğimiz birçok bilimsel eserde ve hatırat türündeki çalışmalarda karşılaşmadığımız birçok ilginç bilginin; bildiri çalışmamız kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmasının literatüre küçümsenemeyecek ölçüde bir katkı sunacağı kanaatindeyiz.[35]

I. TBMM Üzerine Yapılan Değerlendirmeler

İncelememiz kapsamında; söz konusu 14 milletvekilinin en çok değerlendirmeyi, I. TBMM üzerine yaptıklarını ve bu konuya ayrı bir ehemmiyet verdiklerini belirtebiliriz. Çünkü mebusların hepsi de Millî Mücadele'nin ve Cumhuriyetin meşruiyetinin bu kuruma dayandığının farkındadırlar. Adı geçen milletvekillerinden Fahrettin Altay, her şeyden önce son Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılmasını ve bu meclisin kendisini tatil etmesi sonrasında yaşanan gelişmeler temelinde Ankara'da yeni bir meclisin teşekkül etmesi ve Ankara'daki bu yeni meclisin dayandığı meşru zemini tartışma konusu yapmıştır. Bilindiği üzere son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanmış, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî kararını almış ve 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmî işgalleri neticesinde 18 Mart 1920 tarihinde kendi kendini süresiz olarak tatil etmiştir. Bahsedilen sürece ilişkin olarak Altay şu çok kıymetli değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Atatürk, Büyük Millet Meclisi, İstanbul'da toplanacağı vakit itiraz etmişti. İstemez. Bırakın bunu Anadolu'da toplayalım demişti. Arkadaşları, İstanbul'da olsun dediler ve İstanbul'da toplandı. Nitekim Atatürk'ün dediği çıktı, derhal dağıttılar. Onun üzerine Atatürk, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni kurdu.*"[36] Buradan hareketle Ankara'da yeni açılan meclisin son derece meşru bir zeminde ve haklı gerekçelere dayanılarak oluşturulduğu ifade edilmelidir.[37]

Milletvekillerinin, I. TBMM'siyle bağlantılı olarak değerlendirmelerde bulundukları konuların en başında mebus seçilme süreçleri ve Ankara'ya ulaşımda yaşadıkları sıkıntılı süreçler gelmektedir. Ulaşım imkânlarının son derece kısıtlı olduğu o dönemlerde eşkıyalık ve iç isyanlar başta olmak üzere ulaşımı ve iletişimi güçleştiren birçok amilin olduğu bilinmektedir. Üstelik İstanbul'dan, Ankara'ya geçme arzusunda bulunan mebuslar için bir de İtilaf Devletlerinin baskısı ve denetimi söz konusuydu. Bütün bu sorunları geride bırakıp Ankara'ya ulaşmak da bütün sorunları çözmüyordu. Ankara'da başta

[35] Nalân Seçkin, **age.**, s. 1-172.

[36] Nalân Seçkin, **age.**, s. 40-41.

[37] Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri-Millî Mücadele Döneminde Seçimler**, s. 39-60.

barınma olmak üzere onlarca sorun meclisin yeni vekillerini beklemekteydi. Örneğin, ilk dönem TBMM milletvekillerinden olan Ahmet Ferit Tek[38] o dönemde Kuva-yı Milliye ile Fransızlar arasında bir anlaşma yapılması ve bazı Fransız esirlerine karşılık iki vatanperverle, Boğaziçi'nde bir dost yalısından alınarak bir Fransız muhribine getirilmesi sayesinde Mudanya'ya ulaşmıştır.[39] Ahmet Ferit Tek,[40] İstanbul'dan Ankara'ya geçişini çok daha sonradan şu şekilde anlatmıştır: "*Bu arada Ankara'dan haber geldi. Sizi İstanbul'dan, Ankara'ya naklettireceğiz diye. Ankara Hükümeti, o zaman birkaç Fransız zabitini yakalamış. Onları iade ediyorlarmış. Fransızlara şart koşmuşlar. İstanbul'da üç kişimiz var, bunları alıp gelir misiniz diye? Fransızlar bunu kabul etmişler ve mukavele olmuş. O üç kişinin arasında ben de vardım. O zaman Fransızlar bize müracaat ettiler. Sizi alıp götüreceğiz diye, biz de kabul ettik. Çengelköyü'nde bir dostumuzun yalısında bekledik. Fransızlar bir sandal gönderdiler, beni oradan aldılar. Götürdüler küçük bir Fransız gemisine. Onunla bizi Mudanya'ya götürdüler. Mudanya'ya gittiğimiz zaman, tabii Anadolu Hükümeti'nin himayesine, muhafazasına geçtik.*"[41] Görüldüğü üzere Ahmet Ferit, meclise ulaşabilmek için İtilaf Devletlerinden Fransa'yı aşmak zorunda kalmış ve Ankara Hükümeti'nin verdiği mücadele sayesinde Anadolu'ya ulaşabilmiştir.

Millî Mücadele döneminin en önemli ordu komutanlarından biri olan Fahrettin Altay da Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine I. TBMM'de mebus olabilmek için adaylığını koymuştur. Altay, konuya ilişkin şu bilgileri vermiştir: "*Konya'da 12. Kolordu Kumandanı olarak bulunuyordum.*

---

[38] Ahmet Ferit Tek hakkında tarafımızca 2006 yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'ın danışmanlığında "Ahmet Ferit Tek'in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Fikirleri, **Yüksek Lisans Tezi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü" künyeli bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Daha sonradan bu tez çalışması kitaplaştırılmıştır. Bk. Yenal Ünal, **Ahmet Ferit Tek**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 53-54; Ahmet Ferit Tek, "İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinden Hayatta Kalan En Yaşlı Aza, İstanbul Milletvekili Ahmet Ferit Tek'in 23 Nisan'ın 50. Yıldönümünde Mesajı", **Türk Kültürü Dergisi,** S 91, 1970, s. 441-442; Emel Esin, "Cumhuriyeti Kuranlardan Ferit Tek'in Bitmeyen Son Makalesi", **Türk Edebiyatı Dergisi**, C II, S 22, Ekim 1973, s. 11-12; Necati Akder, "Seçkin Vatansever, Büyük Milliyetçi, Değerli Fikir ve Mefkûre Adamı Ahmet Ferit Tek Üful Etti", **Türk Kültürü Dergisi**, 1971, S 110, s. 116; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, C 1-3, Ankara, s. 495; Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1968**, C 2, Mars Yayınları, Ankara, 1968-1969, s. 929; Bilal N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 162-163; Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, **Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920-1970**, İstanbul, 1973; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C 1, 2. Bs. Kent Yayınları, Ankara, 1981, s. 66; Ali Naci Karacan, **Lozan Barışı ve İsmet Paşa**, 3. Bs. Ankara, 1993, s. 58-59.

[39] Emel Esin, "Ahmet Ferit Tek", **Türk Kültürü Dergisi**, S 110, 1971, s. 140.

[40] Yenal Ünal, "A Study on Turkish Diplomats Officiated in the Early Republican Period", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XX, S 41, 2020, s. 655.

[41] Nalân Seçkin, **age.**, s. 29-30.

Albaydım. Atatürk'ten bir telgraf aldım. Millet Meclisi Ankara'da toplanacak. İstanbul'dan çıkan mebusla, Ankara'ya davet edildiler. Eksikleri de yeniden intihap olunuyor. Sizin de Konya'dan mebus olmanızı muvaffık bulduk. Adaylığınızı koyunuz tarzında bir telgraftı. Kendisine verdiğim cevapta askerlerin bu işe karışması fikrinde değilim. Müsaade buyurulursa yerime bir başkası intihap olunsun dedim. Cevap verdi: Evet ben de o fikirdeyim. Fakat bu meclis mahiyeti biraz başka türlü bir meclistir. Onun için büyük kumandanların meclise aza olmaları lazımdır. Fakat kumandanlığınızı bırakacak değilsiniz. Hem kumandan olarak kalacaksınız hem mebus olarak bulunacaksınız."[42] Burada dikkati çeken önemli nokta Mustafa Kemal Paşa'nın bütün büyük kumandanları I. Meclis'te görmek istemesi durumudur. Paşa, bu meclisin olağanüstü bir hâl meclis olduğunun bilincindedir ve yeni bir devletin bu meclisten doğacağının farkındadır. Bu noktada bütün güçlü generallerin desteğinin hayatî bir öneme sahip olduğunu düşünmektedir.[43]

Atatürk döneminde uzun bir süre Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Tevfik Rüştü Aras Millî Mücadele yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeye çalışanlardan biridir. Aras Anadolu hareketine katılmasını şu şekilde anlatmıştır: : "*İngilizlerin, İstanbul'u işgali üzerine durum gene değişti. Derhal Anadolu'ya harekete karar verdim ve Rodos'a gittim. Oradan kayıkla Köyceğiz'e çıktım. Burada bize sadık, millî harekete sadık kimseler olabileceğini düşünerek, dostlarıma sordum. Kaymakam beyi ziyaret ettim. Bu suretle Köyceğiz de millî harekete iltihak etmiş oldu. Ondan sonra orada Mustafa Kemal'le muhabere ettim. Aldığım talimat mucibince Muğla'ya gittim. Muğla'da da mebus intihap edildim. Menteşe Mebusu.*"[44] Tevfik Rüştü Aras da birçok mebus gibi bir taraftan Anadolu'ya geçmeye çalışırken diğer taraftan da Mustafa Kemal Paşa'yla muhabere hâlinde olmuştur. Çünkü ulusal hareketin merkezi noktasında o vardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde uzun yıllar Başbakanlık görevini yürütmüş ve ondan sonra Cumhurbaşkanı görevini üzerine almış olan İsmet İnönü de ilk mecliste mebus olarak görev yapmıştır. İnönü, Anadolu'ya geçişi hakkında Nalân Seçkin'e şu bilgileri aktarmıştır: "*Daha meclis toplanmadan bir iki gün evvel aramızda toplantılara başladık. Meseleleri konuştuk. Hesapsız mesele, hesapsız güçlük ve son derece büyük*

[42] Nalân Seçkin, **age.**, s. 36-37.

[43] Mustafa Okuklu, "Fahrettin Altay", **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009, s. 47.

[44] Nalân Seçkin, **age.**, s. 48.

vazife duygusu var üzerimizde ve vazife alacağız görünüyor. Öyle hazırlanıyoruz. Alacağımızı vazifeler son derece çitilli!"[45] İsmet İnönü, Millî Mücadele yılları boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın sağ kolu olarak görev yapmıştır. Yakın dönem Türk tarihine ikinci adam olarak intikal eden İnönü, Anadolu'ya geçmeden önce daha İstanbul'dayken sürekli Mustafa Kemal Paşa'yla iletişim hâlinde bulunup ulusal hareketin gelişimi için çalışmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, döneminin son Başbakanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olan Mahmut Celal Bayar da I. TBMM'de mebus olarak görev almıştır. Bayar, ilk olarak İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a mebus seçilmiş, bu meclisin kendini tatil etmesi üzerine Anadolu'ya geçmiştir. Bayar, Anadolu'ya geçişi hakkında Seçkin'e şu bilgileri aktarmıştır: "*İstanbul işgal edilince bana geldiler. Seni de Malta'ya götürecekler. Gel saklayalım dediler. Kemal Bey isminde bir yüzbaşı. Beni tanımıyor ama mesleğimi biliyor. Kendisi de benim gibi aynı yoldan İttihatçı ve Meşrutiyet ihtilalcilerinden. Onu evinde kalıyorum. Dedi ki ben vazifeye gideceğim siz burada kalın ben akşama size haber getiririm dedi ve gitti*."[46] Görüldüğü üzere İstanbul'dan, Anadolu'ya geçişler Millî Mücadele yılları boyunca oldukça güç koşullarda gerçekleşmiştir. Meclis-i Mebusan'da görev yapan mebuslar İtilaf Devletleri tarafından yakalanıp Malta'ya sürgün edilmemek için İstanbul'daki millî teşkilatlarla birlikte hareket etmişlerdir.

I. TBMM'ne seçilen mebusların Ankara'ya ulaşma noktasında yaşadıkları sıkıntılar sadece İtilaf Devletleriyle sınırlı kalmamıştır. Ulaşım ve maddi imkânsızlıklara binaen eşkıyalık ve çetecilik faaliyetleri başta olmak üzere birçok unsur mebusların Ankara'ya ulaşmalarında engel teşkil etmiştir. I. TBMM'ne Siverek mebusu olarak seçilen Abdülgani Ensari bu çeşit sıkıntılarla karşılaşmış bir milletvekilidir. Seçkin'e vermiş olduğu mülakatta konuyla ilgili olarak şu bilgileri paylaşmıştır: "*Tuttum o vakit, buradan çıktım gittim Diyarbakır'a. Oraya Elcezire Cephe Kumandanı geliyordu. Nihat Paşa. O zaman eşkıya Hekimhan yanında. Malatya'nın kazası Hekimhan. Orada insanları öldürmüşler ve evi barkı soymuşlar. Elcezire Cephe Kumandanı'nın yaverini de öldürmüşler. İşte Diyarbakır'a tam o sırada gidiyordum. Asayişsizlik ortalığı kırıp geçiriyor. Neticede Allah'ın inayetiyle Diyarbakır üzerinden Sivas'a kadar düşe kalka gittik. Fakat Sivas'ta öte daha fazla eşkıya ve çeteler var. Kaldım böyle*

[45] Nalân Seçkin, **age.**, s. 54.

[46] Nalân Seçkin, **age.**, s. 73.

mütehayyir. Baktım biraz sonra Topsakallı Haşmettin Ağa geliyor. Muhterem bir adam. Malatya'nın Besni kazasından. Adamlarından sekiz dokuz tane muhafız getirmişti. Muhafızlar hep silahlı. İşte bu adamlarla beraber düşe kalka salimen Ankara'ya vardık."[47] Bu bilgilerden hareketle; o dönem Anadolu'sunun yaşanan olağanüstü gelişmelerin de etkisiyle güvenli bir coğrafya olmadığını belirtebiliriz. Dolayısıyla meclisin açılışına yetişmek isteyen milletvekillerinin ulaşım için aynı anda birçok sorunu çözmek zorunda kaldıklarını görmekteyiz.

Milletvekillerinin adı geçen mülakatlarda oldukça detaylı bilgi verdikleri konular arasında yine meclisin açılışı, çalışma şekli, vücuda getirdiği önemli yasalar, meclisin amacı ve mecliste yaşanan tartışmalar gelmektedir. Bu konular üzerine anımsayabildikleri birçok şaşırtıcı bilgiyi Seçkin'le paylaşmışlardır.[48]

Hüseyin Aksu, I. TBMM'nin açılışı konusuna özenerek değinen ilk dönem mebuslarındandır. Aksu, meclisin açılışı hususunda Seçkin'e şu değerli bilgileri aktarmıştır: *"... Şimdi müze oldu ya. İlk gün orada toplandı. Atatürk de gelmişti. Dinleyici de vardı ama azdı. Kim bilir belki de İstanbul Hükümeti'nden korkuyorlardı. Onlar nazarında biz -Padişah'a isyan etmiş kimselerdik. Bu memleketi kurtarmak kararını, bir gizli celsede almıştık. Ondan sonra celse aleniye çevrildi. Bu memleketin bir Misak-ı Millî hududu çizilmişti. Misak-ı Millî gayesi istihsal edilip de, tamamen Türkiye'ye ilhak edilinceye kadar bu meclis müstemirren devam edecektir, hiç bir surette bozulmayacaktır kararı aldık. Türk Devleti o gün ilk defa o celsede konuşulmuştu.*"[49] Aksu'nun vermiş olduğu bilgilerdeki en önemli noktalardan birisi meclisin açıldığı gün katlımın düşük olması konusudur. Bunda birçok amilin etkili olduğu yukarıda tartışılmıştı. Ancak Aksu'nun da belirttiği gibi katılımın düşük olmasında padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin baskılarının büyük tesiri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu meclisin açılışı aynı zamanda emperyalistlere ve İstanbul Hükümeti'ne karşı güçlü bir meydan okumadır.[50]

I. TBMM, Millî Mücadele'nin meşru bir zeminde ilerlemesini sağlayan en önemli siyasi mercidir. Dolayısıyla bu mecliste bütün fevkalade önemli

---

[47] Nalân Seçkin, **age.**, s. 99.

[48] **TBMM Albümü 1920-1950**, C I, ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, 2. Bs. TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 2010, s. 9-63.

[49] Nalân Seçkin, **age.**, s. 151.

[50] İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, 3. Bs. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 65.

millî meseleler çoğu zaman dışarı bilgi sızmaması için gizli oturumlarda tartışılmıştır. İsmet İnönü, bu konuda şu değerli bilgileri vermiştir: "*Toplantıların çoğu gizli olurdu o zaman. Memleketin ihtiyaçları çok, düşmanların tertipleri büyük bunları çırılçıplak ve cesur bir şekilde her şeyi bilmek isteyen bir meclis. Hiçbir şeyin gizli kalmasına tahammülü yok. Her şeyi meclise anlatırız. Meclis bizzat hükümetti. Öyle kuruldu. Hükümet azası meclisin vekilleriydi. Böyle olunca gizli yapılırdı müzakereler çoğunlukla.*"[51] Toplantılar öneminden dolayı çoğunlukla gizli yapılmakla birlikte; bu mecliste hemen her konu açıkça masaya yatırılmış ve şiddetli bir şekilde tartışılmıştır. Her milletvekili görüşlerini özgürce ifade edebilmiştir. Dolayısıyla TBMM'nin birinci dönemi demokratik manada en güçlü dönemlerinden birini yaşamıştır.

I. TBMM'nin en önemli hedefi, memleketi mütareke şartları içerisinde bulunduğu durumdan kurtarmaktı. Bu gayenin gerçekleşmesi için yasal zeminin dışına çıkmadan her türlü çabayı ortaya koymuştur. İlerleyen aylarda Millî Mücadele'nin en önemli figürlerinden biri hâline gelen İnönü, Seçkin'e verdiği mülakatta meclisin amacı hususunda özellikle durmuştur: "*O zaman meclisin bir tek meselesi vardı. Kurtuluş! Başladığımız zamanda parti falan yoktu. Esasen memleketi mücadele ile kurtarmak isteyenlerle memleketin mücadele ile kurtarılamayacağına inananlar ayrılmış İstanbul'da kalmışlar. Kurtulacağına inananlar, gelmişler. Bir tek parti var. Kurtuluş etrafında birlik var. Ve ilk günü herkesin birbirine karşı hissiyatı da belli değil. Yani hiçbir ihtilaf yok aramızda. Mecliste iyi konuşuyoruz ama az bir zaman sonra her mecliste olan münakaşaların her türlüsü orada da başladı.*"[52] I. TBMM, büyük çabalar sarf edilmesi durumunda memleketin kurtarılabileceğine inan mebuslardan oluşmuştur. Millî davanın başarılabileceğine inanmayan mebuslar zaten Ankara'ya hiç gelmemiştir. Bununla birlikte; ortak ve güçlü bir gaye etrafında toplanan I. TBMM milletvekilleri zamanla ayrışmaya ve hatta çatışma içerisine girmeye başlamışlardır. Ali Kılıç, meclisin bu sürece doğru evrilmesi hususunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "*Zaman ilerledikçe isyanlar bastırılıp, muntazam ordu teşkiline başlanıp, tam sulhe kavuşulacak anlara yaklaştığımız vakit, esefle kaydetmek lazımdır ki vatanperverâne çalışmalarda bazı aksaklıklar, teşevvüşler ve bir takım çatlak sesler çıkmaya ve bilhassa Malta yâranının memlekete davet edilip meclise katılmalarından sonra öyle zaman oldu ki vatanperverâne hislerle bir araya gelmiş olan insanlar arasında bir takım*

[51] Nalân Seçkin, **age.**, s. 55.

[52] Nalân Seçkin, **age.**, s. 55.

çözülmeler başladı. Gene bu yâranların gayretiyle mecliste Tesânüd, İstiklâl, Islahat ve Halk Zümresi altında bir takım teşekküller de ortaya çıkarıldı. Bu grup ve zümrelerin birbirine zıt efkâr-ı harekâtı, meclisi âdeta işlemez hâle getirdi. Her meselede mecliste reyler, fikirler mütalaalar dağılıyordu. Mustafa Kemal Paşa, teşekkülleri birleştirmek için çok çalıştı. Muvaffak olmak imkânını göremeyince, o da bizzat Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu namıyla bir grup teşkil etmeye mecbur oldu."[53] Ali Kılıç Bey'in verdiği bilgiler çalışmamızın giriş kısmında yaptığımız değerlendirmeleri teyit eder niteliktedir. Zamanla meclis içerisinde büyük fikir farklılıkları ortaya çıkmış Tesânüd, İstiklâl, Islahat ve Halk Zümresi ve Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla gruplar oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa, meclisin artık çalışamaz hâle gelmesi nedeniyle Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla meclisin bu birinci döneminde olağanüstü bir süreçten geçilmiş olmakla birlikte; düşünsel anlamda bazı tıkanmaların ve yer yer çatışmaların yaşandığı da belirtilmelidir.[54]

Millî Mücadele Üzerine Yapılan Değerlendirmeler

Nalân Seçkin'in 1970 yılında hayatta olan 14 milletvekiliyle yaptığı röportajlarda üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de hiç şüphesiz ki Millî Mücadele'dir. Zaten bu önemli hadiseyi I. TBMM ve yasama dönemi çalışmalarından ayrı tutabilmek pek mümkün değildir. Millî Mücadele, I. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan koşullar çerçevesinde Türk insanının emperyalizme karşı verdiği çok cepheli mücadelelerin bütünüdür. Bu mücadele büyük imkânsızlıklara rağmen başarıya ulaştırılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan ülkede ordu büyük bir yıkım yaşamış ve yeniden ayağa kaldırılmasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Fahrettin Altay, Seçkin'e verdiği mülakatta bu hayatî konuyu şu şekilde değerlendirmiştir: "*Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde askerî gücümüz yoktu. Bütün silahlar işgal devletleri, galip devletler tarafından alınmış, depo edilmiş, saklanmış ve kıtalar kadro hâlinde zayıf mevcutta bırakılmıştı. Kuvvet denecek hâli yoktu. Onun için Atatürk işe başladığı vakit milis kuvvetlere kıymet verildi. Milis kuvvetleri, yani millet ayaklandı. Ankara'da meclis toplandı ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti diye bir hükümet kuruldu. İşte o hükümet üzerine artık Anadolu'daki ordu İstanbul'la ilişiğini tamamen kesti ve hükümetin ordusu olarak kaldı. Ondan sonra milis kuvvetleri de lağvedilerek ordu*

[53] Nalân Seçkin, **age.**, s. 137.

[54] Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 169-177.

yeniden tanzim edildi. Atatürk'ün bir kudreti de, bunda tecelli eder. Hiç yoktan bir ordu vücuda getirmiştir."[55] Aynı konu hakkında Abdülgani Ensari de benzer nitelikte değerlendirmelerde bulunmuştur. Ordunun özellikle silah ve cephane açığının üst seviyede olduğunu vurgulamıştır: "*Silahlarımız pek az. Kamalarımız alınmış, perişan bir hâldeyiz. Zayıf durumdayız. Fakat milletin vahdetiyle Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde el birliğiyle çalışılınca, büyük bir hayal gerçekleşecek. Bizim toplar adeta soba borusu gibi. Millet bizden yana çıkıyor. Kamalar yaptırılıyor ve toplarla düşmanın başını eziyoruz*."[56] Ensari'nin de bu yorumunda altını çizdiği gibi Millî Mücadele yılları boyunca silah ve cephane ihtiyacı hiç bitmemiştir. Ancak en başta Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik gücü ve Türk ulusunun millî harekete sahip çıkması sayesinde büyük meşakkatlerle güçlü bir ordu oluşturulmuştur.[57]

Millî Mücadele yıllarında yaşanılan en büyük sorunlardan bir tanesi de iç isyanlar meselesidir. Başta İstanbul Hükümeti olmak üzere İtilaf Devletleri ve TBMM Hükümeti otoritesinden rahatsız olan kimi çevreler ülke içinde bazı karışıklıklar yaratmışlardır. Bu ayaklanmalar sırasında çoğunlukla TBMM Hükümeti'ni dinsizlikle suçlayarak halkı kışkırtmaya çalışmışlardır. Asılsız iddialarla TBMM ve hükümetini siyasi ve psikolojik olarak yıpratmak istemişlerdir. Celal Bayar, Seçkin'e vermiş olduğu röportajının bir bölümünde bu konu hakkında değerli bilgiler vermiştir: "*Anzavur da Bursa'ya baskın yapmak istiyor o sıralarda. Bu Anzavur nasıl adamdır diye sordum. Çok iyi adamdır dediler. Koltuğunun altında Kuran-ı Kerim çok iyi adamdır diye eklediler. Bir elinde Kur'an bir elinde ferman Müslümanlığı ihya ediyor. Baktım vaziyet kötü akşam üzeri olmuştu. Eve gittim hanım açtı kapıyı, işte nasılsınız, çocuklar asıl diye konuşmaya yeni başladık. Kapı vuruldu. Gittim kapıyı açtım. Birisi bir kâğıt uzattı ve kaçtı. Atatürk'ten gelen servis. Aynen durur o. Atatürk bana diyor ki Anzavur yürüyor, harekete geçiyor. Oradaki Kuva-yı Milliye ile teşrik-i mesai et ve onun savleti def et. Oradaki çalışmalarım böylece başladı ve bu yüzden Büyük Millet Meclisi'nin açılışına yetişemedim.*"[58] Ahmet Anzavur birincisi 1919 sonu ve ikincisi 1920 başlarında olmak üzere Çanakkale, Balıkesir ve Bursa'nın bazı ilçelerinde ulusal kuvvetlere karşı isyan başlatmış bir asidir. Fakat Bayar'ın burada asıl dikkati çekmek istediği nokta; Anzavur'un halk

[55] Nalân Seçkin, **age.**, s. 41.

[56] Nalân Seçkin, **age.**, s. 102-103.

[57] Sabahattin Selek, "50. Yıl-Birinci Meclis Zor Günlerin Meclisiydi", **Milliyet**, 23.04.1970.

[58] Nalân Seçkin, **age.**, s. 77.

tarafından dine hizmet eden bir şahıs gibi algılanmış olmasıdır. Millî Mücadele yılları boyunca dindar görünümlü olup ulusal davayı baltalamaya yönelik hareketlerde bulunmuş çok sayıda asi bulunmuştur. Bu asiler ve gerçekleştirdikleri eylemler ülke içinde zaman, silah, cephane ve insan gücünün yok yere heba edilmesine ve düşmanın daha da güçlenmesine neden olmuşlardır.[59]

Bu yıllarda üstesinden gelinmesi gereken önemli meselelerden biri de Millî Mücadele'nin bir Bolşevik hareketi olduğu yönündeki algı yönetimine karşı verilen mücadeledir. Anadolu'da ve Trakya'da başından beri Millî Mücadele'yi baltalamaya yönelik olarak bir kara propaganda gerçekleştirilmiştir. Ankara merkezli yürütülen bu ulusal hareketi yok etmeye çalışan bazı gruplar bu hareketin aslında bir Bolşevik düşünceden doğduğunu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde dahi yaymaya çalışmışladır. Abdülgani Ensari, Seçkin'e verdiği röportajında bu çok önemli ve ilginç konu hakkında şu ifadelerde bulunmuştur: "*Ankara'da Büyük Millet Meclisi çalışmalarını sürdürürken İngilizler de Güneydoğu Anadolu'da boş durmayıp bu Ankara'ya gidenler Bolşeviktirler, dinsizdirler diye propagandaya başladılar. Mustafa Kemal Paşa bu yalanları önlemek için Bingazi'den gelen Şeyh Senusi'yi Mardin'e yolladı. Şeyh Senusi buraya geldiği zaman aşiretleri gezmiş. Mustafa Kemal Paşa bir zaman sonra Şeyh Senusi'ye yardım edeyim diye beni de gönderdi. Geldim beraber çalıştık. İngilizler Ankara'ya gidenlerin Bolşevik dinsiz olduklarına kimseyi inandıramayınca bu kez Mustafa Kemal Paşa dinsizdir, Bolşeviktir diye propaganda yapma gafletine düştüler.*"[60] Görüldüğü üzere İngilizler, Güney Doğu'da, Mustafa Kemal Paşa ile ulusalcıları küçük düşürmek ve bölge halkını ulusal davadan uzaklaştırmak amacıyla Millî Mücadele'nin bir Bolşevik hareketi olduğu propagandasını yapmışlardır. Ancak bölgeye gönderilen Libyalı Şeyh Senusi ve Abdülgani Ensari, halkı hakiki bilgilerle aydınlatarak İngiliz propagandasını büyük oranda çürütmüşlerdir. Dolayısıyla günümüz tabiriyle önemli bir algı operasyonunu boşa çıkarmışlardır.

İstiklal Mahkemesi Üzerine Değerlendirmeler

İstiklâl Mahkemesi, Millî Mücadele'de ülkenin ve ulusun olağanüstü tehdit altında bulunduğu bir dönemde yasama organının kendi içinden seçtiği milletvekillerinden oluşturduğu olağanüstü yetkilerle donatılmış olan

[59] İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s. 37-43.

[60] Nalân Seçkin, **age.**, s. 100.

mahkemelerdir.[61] Bu mahkemeler Millî Mücadele'nin başarıyla noktalanmasında hayatî öneme sahiptir. Özellikle asker kaçaklarının önüne geçilerek düzenli ordunun kuruluşunda büyük rol oynamıştır. Yakın dönem Türk tarihinin en ilgi çekici konularından biri olan İstiklâl Mahkemesi, Seçkin'in röportaj yaptığı iki milletvekilinin üzerine önemli değerlendirmeler yaptığı bir konudur. Söz konusu milletvekillerinden Tevfik Rüştü Aras, İstiklâl Mahkemesi konusunda şu bilgiyi paylaşmıştır: "*İstiklâl Mahkemesi gibi bir mahkeme kurulması konusunu, Atatürk'le trende o vakit konuştuk. Henüz ordu kurulmamış. Çetelerin mütemadi faaliyetlerimizde taşkın hâlleri oluyor. Bütün bunları durdurmak için bir İstiklal Mahkemesi'ne lüzum bulunduğuna kani olduğumu söyledim. İstiklal mahkemesi adıyla meclise kabul ettirdik.*"[62] Aras, Millî Mücadele yıllarında sadece Kuva-yı Milliye birliklerince düşmanın bertaraf edilemeyeceğini ve düzenli ordunun kurulmasının şart olduğunu düşünenlerdendir. Düzenli ordunun teşekkülü için de İstiklâl Mahkemesi'nin kurulması gerektiğini ileri sürenlerden olmuştur.

Celal Bayar da bu konuda benzer düşüncelere sahiptir. Dolayısıyla verdiği röportajda Aras'ı destekler nitelikte bilgiler vermiştir: "*Şimdi Büyük Millet Meclisi'nde İstiklâl Mahkemelerini ben Tevfik Rüştü Aras ve Refik Şevket üçümüz monte ettik. Benimle Tevfik Rüştü, Fransız İhtilali'nden misaller alarak kuvvetli bir mahkemenin vücut bulmasını tarih bakımından anlamış ve lüzumunu idrak etmiş olarak onun üzerinde yürüyoruz.*"[63] Bayar'ın vermiş olduğu bilgilerde dikkat çekici bir nokta bulunmaktadır. O da "*kuvvetli mahkeme*" kavramıdır. Bayar, yasal zemini TBMM'ne yani halkın seçtiği temsilcilerden oluşan en yüce kuruma dayanması şartıyla güçlü bir mahkemenin kurulmasının ulusal mücadelenin başarıyla sürdürülmesinde önemli bir etken olduğunu düşünmüştür.

Cumhuriyetin İlanı ve Cumhuriyet Üzerine Değerlendirmeler

Cumhuriyet halk egemenliğine dayanan en gelişmiş yönetim şeklidir. Cumhuriyet rejimlerinde birey toplum içinde nesne değil özne konumundadır. Demokrasiyle güçlendirilmesi kaydıyla en ideal rejim olarak ön plana çıkmaktadır. Cumhuriyet, Türkiye'de 29 Ekim 1923 tarihinde tesis edilmiştir. Türkiye'de, cumhuriyetin tesis edilmesinde I. TBMM'nin çok

---

[61] Ergün Aybars, "İstiklâl Mahkemeleri", **Atatürk Ansiklopedisi**. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istiklal-mahkemeleri/ (14.07.2023 tarihinde erişildi).

[62] Nalân Seçkin, **age.**, s. 46.

[63] Nalân Seçkin, **age.**, s. 79.

büyük bir fonksiyonu bulunmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşunun önündeki en büyük engel olan Saltanatın kaldırılması bu meclis tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneğin Yasin Kutluğ, Seçkin'e verdiği mülakatta Saltanatın kaldırılması hususunda şu çok ilginç bilgileri vermiştir: "*O sırada Sinop Mebusu Rıza Nur Bey, Hilafet ve Saltanatın ilgası hakkında bir takrir hazırlamıştı. O takrirde benim de imzam vardı. Mustafa Kemal Paşa hocaları topladı. Burada bir karar verin dedi. Toplandılar, bir hafta içinde bir karara varamadılar. Geldi tekrar onları topladı. Biz de başında duruyoruz: Ne yaptınız hocam diye sordu. Vallahi bir karar veremedik. Saltanatı lâğvedelim. Hilafet kalsın dediler. Kızdı: Yahu ne hilafetten bahsediyorsunuz? Harb-i Umumi'de biz sancak-ı resulü çektik. Düşman arasındaki Müslümanlar, sancağımıza kurşun sıktılar. Biz onu muhafaza ettik. Son halifemiz de düşmanın gemisine bindi, kaçtı gitti, Hazreti Peygamber ölürken kimi halife tayin etmiş ki, siz hâlâ bunun üzerinde duruyorsunuz dedi.*"[64] Lozan görüşmelerinin başlayacak olması nedeniyle bir temsil krizi yaşanmış ve neticesinde Saltanat, 1 Kasım 1922'de kaldırılmıştır. Halifeliğin de aynı şekilde kaldırılması mümkün olamamış ve bir müddet daha varlığını sürdürmüştür.[65]

Celal Bayar, da cumhuriyetin ilanı ve meclisin cumhuriyetin ilanı üzerindeki etkileri konusunu mülakatın bir bölümünde değinmiştir. Ona göre cumhuriyet büyük imkânsızlıklar ve yoksunluklar içinde doğmuştur. Büyük güçlüklerle ortaya çıkan bu rejim aynı zamanda Türk ulusunun mevcudiyetinin garantisidir. Bayar, bu hassas konuya ilişkin olarak Seçkin'e şu ifadelerde bulunmuştur: "*Cumhuriyeti kabul ettik. Karanlık bastı. Herkes meclisten evine gidiyor. Ankara sokakları perişan. Lamba yok. Olsa bile beş numaralı petrol, o da yok. Yollar bozuk yağmur da yağıyor. Bata çıka evime kadar gittim. O sırada düşündüğüm neydi. Çok iyi hatırlıyorum, düşüncem ve temennim şu idi. O sırada: Allah bize on beş sene daha ömür verse de cumhuriyeti korusak. Meclis hakkında bir temennim değil, düşüncem yok. Hâlbuki meclis için daha kuvvetli olması lazım gelir. Meclis olmasaydı, cumhuriyet olmazdı.*"[66] Bayar'a göre meclis kurulmasaydı cumhuriyetin doğması mümkün olamazdı. Buradan hareketle TBMM'nin aynı zamanda cumhuriyeti kuran yani bu rejimi doğran bir ana müessese olduğunu ifade etmeliyiz.[67]

---

[64] Nalân Seçkin, **age.**, s. 131.

[65] İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s. 249-260.

[66] Nalân Seçkin, **age.**, s. 80.

[67] Tarık Zafer Tunaya, "Ellinci Yıl", **Milliyet**, 23.04.1970.

Mustafa Kemal Atatürk Üzerine Yapılan Değerlendirmeler

Nalân Seçkin'in 1970 yılında yani TBMM'nin açılışının 50. Yıldönümünde hayatta olan 14 milletvekiliyle yaptığı röportajlarda dikkati çeken en önemli başlıklardan biri de hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. O, hem TBMM'nin hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin banisidir. Millî Mücadele'yi planlayan, örgütleyen ve başaran simadır. Sadece 20. yüzyılın değil; insanlık tarihinin gördüğü en kudretli insanlardan biridir. Bu nedenledir ki söz konusu 14 milletvekilinin konuşmalarında ona da sık sık atıfta bulundukları görülmektedir. TBMM'nin açılışının 50. Yıldönümü kutlamalarında önce Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında sonra Anıtkabir'de saygı duruşunda bulunulmuştur. Törene katılabilen birinci dönem milletvekilleriyle yoklama yapılmış ve Mustafa Kemal ismi söylendiğinde hep bir ağızdan -burada- cevabı verilmiştir.[68]

Millî Mücadele'nin önde gelen komutanlarından Fahrettin Altay'a göre o çağının çok ötesinde bir devlet adamıdır: "*Herkes Atatürk'ü büyük bir kumandan olarak söyler. Fakat kumandanlık onun için ikinci, üçüncü derecede bir kıymettir. Kendisinin asıl büyük kıymeti, büyük devlet adamı oluşudur. O, geri kalmış bir milletin nasıl bir tutumla ilerleyebileceğini, medeni devletler seviyesine nasıl, hangi yolda yürüyerek varabileceğini iyi takdir eden bir devlet adamıydı.*"[69] Altay'a göre onun en kıymetli tarafı büyük bir devlet adamı olmasıdır. Atatürk çok iyi bir askerdir. Ancak onu çok daha değerli kılan ve Türk ulusu için önemli hâle getiren idari alanda ortaya koyduğu büyük inkılaplardır. Yine Celal Bayar da onun güçlü devlet adamlığı üzerinde durmuştur: "*Bırakınız ki doğrudan doğruya inisiyatif bütün planlarını yapmak ve vereceği istikameti de tayin etmek suretiyle o büyük adama Atatürk'e aittir. Biz onun çırağıyız.*"[70] Bayar, yeni Türk devletinin kuruluşunda bütün planları yapanın, istikameti tayin edenin Atatürk olduğunu ve kendilerinin de onun çırağı bulunduğunu ifade etmiştir.[71]

---

[68] "Meclis Başkanı Yoklama Yaptı-Mustafa Kemal? Ve Meclis Cevap Verdi: Burada!", **Milliyet**, 24.04.1970; "23 Nisan'ın 50. Yılını Kutluyoruz", **Cumhuriyet**, 23.04.1970; "23 Nisan Törenlerle Kutlandı", **Cumhuriyet**, 24.04.1970; "Millî İrade Grafiği: 1920-1970", **Cumhuriyet**, 23.04.1970.

[69] Nalân Seçkin, **age.**, s. 40.

[70] Nalân Seçkin, **age.**, s. 80.

[71] "Meclis Başkanı Yoklama Yaptı-Mustafa Kemal? Ve Meclis Cevap Verdi: Burada!", **Milliyet**, 24.04.1970; "50 Yılın Anıları Pembe Köşk'te Yaşandı", **Milliyet**, 25.04.1970.

Söz konusu mülakatlarda dikkati çeken hususlardan birisi de Mustafa Kemal Paşa'nın, I. TBMM'ye katılan mebuslara gösterdiği ilgi ve müsamahadır. Röportajlarda verilen bilgilere Mustafa Kemal Paşa, meclise yeni gelen vekillerle tek tek ilgilenmiştir: "*Sizin mebusluğunuz kabul edilmemiş. Şimdi kürsüde o reise vereceksin. Meclise arz edecek, ondan sonra sizin mebusluğunuz kabul edilecek dedi. Mustafa Kemal'in dediklerini aynen yaptı Ahmet Fevzi Erdem. Sonra da o efendi yanından ayrılınca arkadaşlarına sordu. Bu benim yanımda oturan zat-ı şerif kimdir? Mustafa Kemal Paşa odur dediler.*"[72] Milletvekili Ahmet Fevzi Erdem'i aktardığı bu bilgi fevkalade bir öneme sahiptir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, kendisini dahi tanıtmadan, vilayetlerden gelen vekillere mebusluklarının kabul edilebilmesi için takip etmeleri gereken yöntemleri gerektiği gibi izah ettiğini anlatmaktadır. Her bir milletvekiliyle birebir ve yakinen ilgilenmiştir. Buna ilave olarak onlardan zaman zaman gelen eleştirilere karşı sonsuz bir müsamaha göstermiştir. Bilindiği üzere I. TBMM'nin görev yaptığı dönemde Türkiye olağanüstü bir süreçten geçmiştir. Bu nedenle mecliste görev yapmış milletvekillerinin zaman zaman çok ateşli konuşmalar yaptıkları, eleştirilerde bulundukları ve hatta ağır ithamlar ortaya koyduklarını bilinmektedir. TBMM Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, bu eleştirilerin birçoğuna büyük bir müsamaha göstermiştir: "*Bir gün Ankara'dayken, Ermenilerin taarruz ettikleri ve Oltu'nun bir kısmını ele geçirdikleri haberini aldık. Doğruca riyaset odasında oturmakta olan Mustafa Kemal Paşa'ya gittim. Dedim, Paşam, böyle böyle olmuş. Oltu'ya şimdiye kadar neden asker göndermediniz? Gönderecek misiniz göndermeyecek misiniz? Hiç ses vermedi. Biraz kızgın durumdaydım. Kolundan tuttum. Paşam size kendim için bir şey dilenmeye gelmedim. Memleketim çiğneniyor. Ordu, asker göndereceksiniz, gönderin. Aksi takdirde ben gideyim. Hemşehrilerim orada öldükten sonra benim burada durmamın ne manası var? Aşıladığı memleket sevgisinin tezahüründen kıvanç duyan Mustafa Kemal Paşa peki, otur dedi Yasin Haşimoğlu'na. Söz veriyorum, yarın Karabekir'e telgraf yazarım. Hemen asker yollasın. Emir üzerine, Atıf Bey komutasındaki sekizinci alay, Erzurum'dan Oltu'ya gitti. Ermenilere karşı cephe alan yerli kuvvete katıldı, onları Oltu'dan kovdu. Yani temizlik. Yasin Haşimoğlu'nun sonradan hatırladıkça utanç, aynı zamanda da gurur duyacağı zamansız bir çıkışı üzerine olmuştu.*"[73] Yasin Haşimoğlu'nun Seçkin'e verdiği röportajın bir bölümünde geçen bu bilgiler

[72] Nalân Seçkin, **age.**, s. 90.

[73] Nalân Seçkin, **age.**, s. 164-165.

Mustafa Kemal Paşa'nın çok bilinmeyen bir yönünün ortaya koymaktadır. Paşa, çok önemli işlerle meşgul olduğu bir sırada meclis odasında yanına gelen ve çok da nazik olmayan bir üslupla kendisine yaklaşan vekili sabırla dinlemiş, ondaki vatanperver duyguları gözlemlemiş ve talebini mümkün olduğunca karşılamaya çalışmıştır. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisine karşı yanlış ve kısmen ağır üslup kullanılmasına rağmen karşısındaki kişinin milliyetperver olması ve ulusal davaya sahip çıkması kaydıyla ona hoşgörüyle yaklaştığını ispat etmektedir.

Bununla birlikte; o dönemde Mustafa Kemal Paşa'yı anlayamayan ve ona düşmanlık eden kişi ve gruplar paşaya karşı asla müsamahakâr bir tavır takınmamışlardır. Özellikle Millî Mücadele'nin düşmanları bu hareketi ve liderini halkın gözünden düşürmek maksadıyla her türlü propagandaya müracaat etmişlerdir. "*Düşmanlarımız bilhassa gençlerin Mustafa Kemal Paşa'yı ne kadar çok sevdiklerini ve ona kalben nasıl bağlı olduklarını çok iyi biliyorlardı. Mustafa Kemal Paşa hangi yolda ise gençler de hiç tereddütsüz o yoldan kendisini takip etmeye kararlıydılar. Bunu çok iyi bilen düşman gençler arasına kominizmi yerleştirmek için de kesif bir propagandayla Mustafa Kemal'in Bolşevik olduğunu yayıyordu.*"[74] I. TBMM'ne Siverek mebusu olarak seçilen Abdülgani Ensari'nin aktardığı bu bilgiler Mustafa Kemal Paşa'ya ve Millî Mücadele'ye karşı Doğu ve Güneydoğu illerinde dahi korkunç ve yersiz bir kara propagandanın yapıldığını göstermektedir. Hiçbir gerçekliği bulunmayan yersiz bilgilerle Türk gençlerini etkilemeye çalışan propaganda sahipleri millî hareketi baltalamak için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir.

Benzer çalışmalar Millî Mücadele boyunca mecliste de devam etmiştir. Millî hareketin beyin noktasının Mustafa Kemal Paşa olduğunu bilen kimi tutucu çevreler onu yıpratabilmek için ellerinden gelen bütün gayreti sarf etmişlerdir: "*O zaman mecliste hacılar, hocalar, şalvarlılar, sarıklılar karma karışık birçok kimse vardı. Bunlar Mustafa Kemal Paşa din tanımıyor diye propaganda yapıyorlardı. Biz de Mustafa Kemal'in etrafında şöyle böyle yirmi beş arkadaş birleştik ve hepsini galebe ettik.*"[75] Konya milletvekili Refik Koraltan'ın aktardığı bu bilgilere göre Mustafa Kemal Paşa'ya karşı I. TBMM'de gerici çevrelerden ciddi tepkiler gelmiştir.[76] Paşayı dine karşıymış gibi gösterip buradan çıkar sağlamak isteyenler onun ve meclisin

[74] Nalân Seçkin, **age.**, s. 101.

[75] Nalân Seçkin, **age.**, s. 119.

[76] *Erol Yüksel, "Refik Koraltan (1889-1974)", Atatürk Ansiklopedisi.* https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/refik-koraltan-1889-1974/ (16.07.2023 tarihinde erişildi).

otoritesi sarsmaya çalışmışlardır. Bu noktada hemen ifade edilmelidir ki ulusal hareketi baltalamaya çalışan çok sayıda din adamı görünümlü kimse olmakla birlikte; Mehmet Akif gibi Müftü Ahmet Hulusi Efendi gibi Sütçü İmam gibi dindar simalar da millî hareketi sahiplenmiş ve desteklemişlerdir. Yani din adına millî hareketi destekleyen çok sayıda din adamı Millî Mücadele'de görev yapmıştır. Dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışan kimselerin tam anlamıyla başarılı olamamasının temel sebeplerinden birisi işte bu hakiki din adamlarının varlığından kaynaklanmıştır.

Meclisinin Açılışının 50 Yıllık Dönemi Üzerine Yapılan Değerlendirmeler

Nalân Seçkin tarafından gerçekleştirilen röportajlarda görüş bildiren milletvekillerinin bir kısmı meclisin açılışının 50. Yıldönümünde Türkiye'nin elli yıllık zaman diliminde yaşadığı değişim ve gelişimler üzerine bazı mühim değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kimi milletvekilleri elli yıllık zaman diliminde Türkiye'de ekonomik, sosyal ve siyasi gelişimi yeterli düzeyde bulurlarken; kimi milletvekilleri savaşsız geçen bu elli yıllık sürede beklenilen başarıların tam anlamıyla sağlanamadığını düşünmüştür. Konuya ilişkin görüş bildiren milletvekillerinden örneğin Hüseyin Aksu, meclisin açılışının ellinci yılında Türkiye'de yaşanan ilerlemelerden memnun görünümde olup şu açıklamayı yapmıştır: "*Eğer Atatürk bugün buraya gelip şu hâlimizi görmüş olsaydı, Allah'ım sen, Türk milletine böyle bir şeref vermiş oldun diye dua ederdi. Tek bir köyde yol, lamba yoktu. Şimdi herkes arabalarla kapısının önüne kadar gidiyor. Elektrikler yanıyor, Türkiye aydınlık içinde kalmıştır*"[77] ifadesine yer vererek gelişimin adım adım olduğunu ve Türkiye'nin çok büyük imkânsızlıklardan geçerek bu noktaya geldiğini ifade etmiştir. Ona göre Atatürk, meclisin ellinci yılında hayatta olsaydı Türk halkının ulaştığı seviyeden onur duyardı.[78]

Aynı konu hakkında Fahrettin Altay Paşa da benzer nitelikte değerlendirmelerde bulunmuştur. Paşa'ya göre Türkiye elli yıllık zaman diliminde başta nüfus unsuru olmak üzere hemen her sahada ilerleme kaydetmiştir: "*İşte bu sayededir ki Atatürk zamanında on beş milyon olan bu millet, bugün otuz beş milyona varmış ve o zamana göre yüzde yüz yükselmiştir. Görüyoruz ki bu milletin gençleri her gün başka başka yollardan yükseliyorlar, terakki ediyorlar. Her branşta kıymet gösteriyorlar.*

[77] Nalân Seçkin, **age.**, s. 160-161.

[78] "23 Nisan'ın 50. Yılını Kutluyoruz", **Cumhuriyet**, 23.04.1970.

İşte Atatürk'ün milletin hâkimiyeti dediği şey budur. Bugün hamd olsun herkes, Türk demekle iftihar ediyor. Bütün dünya milletleri Türk milleti diye bizi takdir ediyorlar ve hürmet gösteriyorlar. Bu hep Atatürk sayesinde olmuştur."[79] Görüldüğü üzere Atatürk'e yakınlığıyla bilinen Fahrettin Paşa, elli yıllık zaman dilimin Türkiye'nin yaşadığı gelişimi takdirle karşılamıştır. Ona göre Türkiye hemen her sahada kıymetli bir yükseliş yaşamış ve uluslararası sahada hürmet gören bir devlet konumuna yükselmiştir.[80]

Bununla birlikte savaşsız geçen elli yıllık sürede yaşanan gelişmeden memnun olmayan milletvekilleri de vardır. Hiç savaşın yaşanmadığı bir barış ortamında Türkiye'nin yakalamak istediği "*çağdaş medeniyetler seviyesinin üstüne çıkma idealinin*" tam anlamıyla gerçekleşmediğini düşünen Yasin Haşimoğlu'na göre Türkiye elli yılda arzulanan yere gelememiştir. "*Türkiye'de ilerleme vardır. Her yönde vardır. Kültürde, yolda, hepsinde var ama elli yıllık zamandan sonra az görüyorum ben bu ilerlemeyi. Çok az görüyorum. Çünkü elli yıl uzun ömürdür. Harp etmeden elli yıl böyle serbest yaşamak, iş görmeden tembel yatmak demektir. Onun için ben az görüyorum.*"[81] Haşmioğlu'na göre Türkiye'de kısmî bazı ilerlemeler pek tabi mevcuttur. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Türk inkılabıyla birlikte çok daha büyük gelişimlerin yaşanması gerekirdi. Bu nedenle tembellikten kaynaklanan problemlerin bertaraf edilmesi gerekmektedir. Ona göre Türkiye'nin kuruluşunun ellinci yılında geldiği seviye gelmesi gereken seviyenin epeyce gerisindedir.[82]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de özellikle 1960'lı yıllarda başlayan ve 1970'li yıllarda da devam eden öğrenci olaylarını eleştirici nitelikte bir değerlendirme yapmıştır. "*Öğrenci diyoruz, öğrenci meselesi diyoruz, öğrenci öğrenmek ihtiyacını kaybetmiştir. Bu nasıl şey. Öğrenmek isteyen yok. Bu yaşa gelmişim her gün yeni bir şey öğrenirim. Okul çağında bulunan insanlar dünyanın bütün meselelerini halledecekler bir tek meseleye ihtiyaçları yok. O da öğrenme.*"[83] İnönü, öğrencilerin öğrenme ihtiyacını kaybederek başta siyasi konular olmak üzere dünya meseleleriyle uğraşmaya çalışmalarından rahatsızdır. Son derece deneyimli bir devlet adamı olan İnönü eğitim yoluyla bilgi seviyesini arttırmayan bir

---

[79] Nalân Seçkin, **age.**, s. 40.

[80] Hamit Pehlivanlı, "Fahrettin Altay (1880-1974)", **Atatürk Ansiklopedisi**. *https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/fahrettin-altay/, (24.07.2023 tarihinde erişildi).*

[81] Nalân Seçkin, **age.**, s. 171.

[82] "23 Nisan Törenlerle Kutlandı", **Cumhuriyet**, 24.04.1970.

[83] Nalân Seçkin, **age.**, s. 63.

gençliğin, temelsiz fikirlerle memlekete hiçbir katkı sağlayamayacağının son derece farkındadır.[84]

Hüseyin Aksu, ise 1970'li yılların Türkiye'sinin içinden geçtiği politik süreç hakkında yaptığı değerlendirmelerde bazı endişeler ortaya koymuştur. Ona göre 1970'li yılların Türkiye'sinde yaşanan gruplaşma ve siyasi hizipleşmenin memlekete hiçbir faydası olmayacaktır. Dolayısıyla bu tehlikeli süreçten bir an önce dönülmelidir: "*Şimdiki zamanda herhangi bir partiyi tutan, bir başkasını adeta düşman görüyor. Filân partiye mensup adam falan partiliye kızmış diye, bu münasebetle adam öldürüyorlar. Türk tarihine böyle bir yazının yazılması doğru değildir. Sonra okullarda öğrenciler hocalarına karşı geliyor. Neden? Hocalar, insanın atası, babası, büyüğüdür. Çünkü bütün ömrünü öğrencilerine hasretmişlerdir. Çocuklar onlara biraz saygılı olsa da, bir dertleri varsa onu devlet vasıtasıyla yoluna koysalar olmaz mı? Gençlerden istirhamım, bu ikiliği kaldırıp el ele verip devlete, hocalarına, okullarına, büyüklerine karşı hürmetkâr olmaları yolundadır.*"[85] Aksu'ya göre düşünsel anlamda birlik ve beraberlik içinde olan bir ülke karşılaşacağı bütün zorlukları bertaraf ederek ilerleyişini sürdürebilir. Bu nedenle hizipleşmiş üniversite gençliğinin Türkiye'yi yarınlara taşıyamayacağını bir an önce ikiliklerin ortadan kaldırılarak, üniversite gençliğinin hocalarına saygılı bir biçimde eğitim öğretim faaliyetleri sürdürmeleri gerektiğini belirtmiştir. Aksu, 1968 yılında dünyada ve Türkiye'de ortaya çıkan öğrenci hareketlerinin özellikle Türkiye'yi fikrî anlamda ikiye bölmeye başlamasından endişe duymuştur.[86]

[84] "İnönü Öğrenci Boykotlarına Karşı", **Milliyet**, 29.04.1970; "Üniversite Süresiz Kapatıldı", **Milliyet**, 07.04.1970; "Ege Üniversitesi'nde Öğrenciler Çatıştı", **Milliyet**, 22.04.1970.

[85] Nalân Seçkin, **age.**, s. 155-156.

[86] "15 Öğrenci Nezarette", **Milliyet**, 08.04.1970; "Karadeniz Üniversitesi 4 Mayıs'a Kadar Kapalı", **Milliyet**, 01.05.1970.

SONUÇ

Bu bildiri, TBMM'nin açılışının 50. Yıldönümünde hayatta olan 14 milletvekilinin 1970 yılında araştırmacı-gazeteci Nalân Seçkin'e vermiş oldukları röportajları temel almak suretiyle vücut bulmuştur. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra tamamen işlevsiz hâle gelen İstanbul Hükümeti'nin, üzerine aldığı görevleri hakkıyla yerine getirememesi üzerine Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM, aynı zamanda yeni bir Türk devletinin kuruluşunu ifade etmektedir. Çünkü bu meclis bir taraftan Türk ulusunun dağılmış olan psikolojisini ve örgütsel yapısını yeniden onarıp ayağa kaldırmaya çalışırken diğer taraftan da emperyalizme kaşı Millî Mücadele'yi bütün imkânsızlıklara rağmen başarmaya çalışmıştır. Kısıtlı imkânlar ve kabiliyetler dâhilinde her iki amacını da başarıyla gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla TBMM'nin Ankara'da kuruluşu aynı zamanda Anadolu'da yeni bir devletin temelinin atılmış olmasını ifade etmektedir. Üstelik Türk ulusunu yeniden tek bir çatı altında birleştirip, Millî Mücadele'yi başarıya kavuşturan I. TBMM'nin sonraki dönemlerde de Türk inkılabının yasal bir zeminde gelişmesini sağladığı belirtilmelidir.

Bu bildiri kapsamında; I. TBMM'de mebus olarak görev almış ve meclisin açılışının 50. Yıldönümünde sağ olan 14 milletvekilinin verdiği bilgilerden hareketle I. TBMM, Cumhuriyetin ilanı, Mustafa Kemal Atatürk ve Atatürk sonrası cumhuriyet devri üzerine muhtelif değerlendirmelerde bulunulmuştur. Yorumların gerçekçi ve bilimsel temellere dayanması amacıyla bildiri boyunca sık sık alıntılama yöntemine müracaat edilmiş; ancak alıntı yapılan ifadeler mutlaka objektif bir temelde yorumlanmaya ve daha anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Genel itibarıyla bir değerlendirme ortaya koyulduğunda; 14 vekilin görüş bildirdikleri aynı konularda bazen ortak bazen farklı görüş paylaştıkları görülmüştür. Mebusların özellikle I. Dünya Savaşı'nın sonunda yaşanan gelişmeler, I. TBMM açılışı ve ortaya koyduğu çalışmalar hakkında daha çok birbirine benzer yorumlar ortaya koyduğu görülmektedir. Adı geçen mebusların bu konulardaki ortak kanaati, I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin tam bir felaketin içerisine sürüklendiği, yaşanan işgaller ve iç isyanlar nedeniyle Türk ulusunun çok karanlık günler geçirdiği, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan Millî Mücadele'nin ve yine onun gayretleriyle açılan TBMM'nin çalışmaları sayesinde memleketin ufuklarında büyük bir umut ışığının belirdiği yönündedir.

Onlara göre büyük zorluklara rağmen açılan TBMM sayesinde Türk ulusunun, Anadolu'nun ve Trakya'nın kaderi kökünden değişmiştir. TBMM'nin Ankara merkezli açılmış olması Türk insanı üzerinde kaybolmaya yüz tutmuş devlet otoritesinin zamana yayılarak yeniden tesis edilmesini sağlamıştır. Nitekim açılan bu meclis, dayanılması güç badireler atlatarak Millî Mücadele'yi başarıyla ikmal etmiştir. Dolayısıyla meclis, uçurumun kenarına gelmiş bir ulusun yeniden ayağa kalkmasını sağlayan yüce bir organ hüviyetindedir. Mustafa Kemal Paşa ise o uçurumun kenarına gelmiş ulusu bulunduğu noktadan kurtaran meclisin kurucusu ve Millî Mücadele'nin başkomutanıdır. Olması gereken yerde, olması gereken vakitte bulunarak büyük zorlukları bertaraf etmiştir. Halk egemenliğine dayanan cumhuriyet rejimi dünyadaki en gelişmiş ve modern siyasi sistem olarak TBMM'nin ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın üstün gayretleri sayesinde I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'de de tesis edilmiştir. Bireyin önceleyen ve özne hâline getiren bu en gelişmiş yönetim biçimi Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü çabaları ve dehası sonucunda kurulmuştur.

Milletvekillerinin, Atatürk sonrası dönem için yaptıkları yorumlarda ise düşünsel bir farklılaşma bulunmaktadır. Kimi milletvekili savaşsız geçen elli yılda gerçekleştirilen atılımları eksik bulurken; birçok milletvekili elli yılda Türkiye'nin hemen her sahada büyük bir kalkınma hamlesi gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Onlara göre Osmanlı Devlet'inden devralınan zayıf miras üzerine siyasi, sosyal, ekonomi ve sanayi alanında Türkiye kendine yetecek ve diğer uluslar tarafından saygı görecek bir seviyeye erişmiştir. Bu bildiri vesilesiyle Nalân Seçkin'in 14 milletvekiliyle yaptığı röportajlardaki beyanatlardan hareketle 50 yıllık zaman sürecinde Türkiye'nin siyasi bir panoraması resmedilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

"23 Nisan'ın 50. Yılını Kutluyoruz", **Cumhuriyet**, 23.04.1970.

"Millî İrade Grafiği: 1920-1970", **Cumhuriyet**, 23.04.1970.

"23 Nisan Törenlerle Kutlandı", **Cumhuriyet**, 24.04.1970.

"İnönü İlk Meclis Üyelerine Yemek Verdi", **Cumhuriyet**, 25.04.1970.

"Üniversite Süresiz Kapatıldı", **Milliyet**, 07.04.1970.

"15 Öğrenci Nezarette", **Milliyet**, 08.04.1970.

"Ege Üniversitesi'nde Öğrenciler Çatıştı", **Milliyet**, 22.04.1970.

Tarık Zafer Tunaya, "Ellinci Yıl", **Milliyet**, 23.04.1970.

Sabahattin Selek, "50. Yıl-Birinci Meclis Zor Günlerin Meclisiydi", **Milliyet**, 23.04.1970.

"Meclis Başkanı Yoklama Yaptı-Mustafa Kemal? Ve Meclis Cevap Verdi: Burada!", **Milliyet**, 24.04.1970.

"50 Yılın Anıları Pembe Köşk'te Yaşandı", **Milliyet**, 25.04.1970.

"İnönü Öğrenci Boykotlarına Karşı", **Milliyet**, 29.04.1970.

"Karadeniz Üniversitesi 4 Mayıs'a Kadar Kapalı", **Milliyet**, 01.05.1970.

Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C I, 2. Bs. Kent Yayınları, Ankara, 1981.

Çankaya, Ali, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1968**, C II, Mars Yayınları, Ankara, 1968-1969.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, C 1-3, Ankara.

Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2020.

Demirel, Ahmet, **İlk Meclisin Vekilleri-Millî Mücadele Döneminde Seçimler**, 3. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Ertan, Temuçin Faik vd. **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014.

Gülekli, Nurettin Can; Rıza Onaran, **Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920-1970**, İstanbul, 1973.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, 3. Bs. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Güven, Zühtü, **Anzavur İsyanı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, 3. Bs. Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993.

Mango, Andrew, **Atatürk**, çev. Füsun Doruker, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000.

Özbudun, Ergun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

Saray, Mehmet, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Seçkin, Nalân, **İlk Meclis'ten Kalanlar 1920-1970**, Divan Matbaası, Ankara, 1970.

Şimşir, Bilal N. **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

TBMM Albümü 1920-1950, C I, ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, 2. Bs. TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 2010.

Ünal, Yenal, **Ahmet Ferit Tek**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009.

Makaleler

Akder, Necati, "Seçkin Vatansever, Büyük Milliyetçi, Değerli Fikir ve Mefkûre Adamı Ahmet Ferit Tek Üful Etti", **Türk Kültürü Dergisi**, 1971, S 110, s. 116-128.

Esin, Emel, "Ahmet Ferit Tek", **Türk Kültürü Dergisi**, S 110, 1971, s. 137-142.

Esin, Emel, "Cumhuriyeti Kuranlardan Ferit Tek'in Bitmeyen Son Makalesi", **Türk Edebiyatı Dergisi**, C II, S 22, Ekim 1973, s. 11-12.

Tek, Ahmet Ferit, "İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinden Hayatta kalan En Yaşlı Aza, İstanbul Milletvekili Ahmet Ferit Tek'in 23 Nisan'ın 50. Yıl Dönümünde Mesajı", **Türk Kültürü Dergisi**, S 91, 1970, s. 441-442.

Ünal, Yenal, "Millî Mücadele'de Bartın", **Tarih Okulu Dergisi**, C IX, S 25, s. 609-667.

Ünal, Yenal, "Millî Mücadele: Mondros Mütarekesinden Sevr Antlaşmasına Türkiye'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)**, ed. Nurgün Koç, C I, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 92-150.

Ünal, Yenal, "A Study on Turkish Diplomats Officiated in the Early Republican Period", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XX, S 41, 2020, s. 649-663.

Tezler

Okuklu, Mustafa, "Fahrettin Altay", **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009.

Ünal, Yenal, "Ahmet Ferit Tek'in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Fikirleri", **Yüksek Lisans Tezi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

Internet Kayakları

Aybars, Ergün, "İstiklal Mahkemeleri", **Atatürk Ansiklopedisi**.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istiklal-mahkemeleri/ (14.07.2023 tarihinde erişildi).

Güneş, İhsan, "İkinci Grup", **Atatürk Ansiklopedisi**.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ikinci-grup/ (24.07.2023 tarihinde erişildi).

Pehlivanlı, Hamit, "Fahrettin Altay (1880-1974)", **Atatürk Ansiklopedisi**.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/fahrettin-altay/, (24.07.2023 tarihinde erişildi).

Yüksel, Erol, "Refik Koraltan (1889-1974)", Atatürk Ansiklopedisi.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/refik-koraltan-1889-1974/ (16.07.2023 tarihinde erişildi).

https://www.tbmm.gov.tr/baskan/meclis-baskanlari (05.07.2023 tarihinde erişildi).

TÜRKİYE'NİN İTALYAN TEHDİTİ NEDENİYLE BATI İTTİFAKINA KATILMASI SÜRECİNİN İTALYAN KAMUOYUNDA YANSIMALARI (1939-1940)

Yeter MENGEŞ[*]

Özet

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki dönemde Türk-İtalyan ilişkileri dostluk ve düşmanlığın birbirinin içinde olduğu bir süreç halinde dalgalanarak devam etmiştir. Bu dönemde Roma İmparatorluğu'nu canlandırma hayalleri kuran Mussolini tarafından emperyalist politikalar dile getirilmektedir. Habeşistan'ı işgal ve ilhak eden İtalya, Menteşe Adaları'nda mevcut askerî gücüyle uluslararası barış ve kolektif güvenlikten yana bir politika izlemekte olan Türkiye için açık ve yakın bir tehdit meydana getirmektedir.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgale başlamasıyla Türkiye, İtalya'nın kendisine karşı yarattığı tehdit nedeniyle geleneksel tarafsızlık politikasından ayrılarak İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmıştır. Bu süreç sonunda Üçlü İttifak Antlaşması 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Akdeniz'de İtalya tarafından bir saldırı başlatılması halinde; Türkiye, İngiltere ve Fransa karşılıklı yardımlaşacaklardır. Türkiye böylece tarafsızlık politikasından ayrılarak, İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış oluyordu. Bu durum İtalyan kamuoyunda oldukça olumsuz olarak karşılanmış, İngiltere'nin İtalya ve Almanya'yı "kuşatma" politikasının bir ürünü olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı yukarıda açıklanan döneme ilişkin İtalyan diplomatik belgeleri, İngiliz diplomatik belgeleri, dönemin İtalyan basını ve telif eserlerden faydalanarak Türkiye'nin İtalyan tehditi nedeniyle batı ittifakına katılmasına ilişkin sürecin İtalyan kamuoyundaki yansımalarını incelemek ve aydınlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İtalya, İngiltere, Akdeniz, Yatıştırma, Garantiler.

---

[*] Doktor, ymenges@yahoo.com., ORC ID: 0000-0002-2767-9311.

REFLECTIONS IN THE ITALIAN PUBLIC OF THE PROCESS OF TURKEY'S JOINING THE WESTERN ALLIANCE DUE TO THE ITALIAN THREAT (1939-1940)

Abstract

In the period after the Lausanne Peace Treaty, Turkish-Italian relations continued fluctuating in a process where friendship and enmity were intertwined. In this period, imperialist policies are expressed by Mussolini, who dreams of reviving the Roman Empire. Italy, which occupied and annexed Abyssinia, poses a clear and imminent threat to Turkey, which is pursuing a policy in favor of international peace and collective security with its current military power in the Menteşe Islands.

With Italy's invasion of Albania, Turkey broke away from its traditional neutrality policy due to the threat Italy posed to itself and got closer to England and France. At the end of this process, the Triple Alliance Treaty was signed on 19 October 1939. According to this treaty, if an attack is launched by Italy in the Mediterranean; Türkiye, England and France will help each other. Thus, Türkiye left its neutrality policy and sided with England and France. This situation was met very negatively by the Italian public, and it was evaluated as a product of the British policy of "encircling" Italy and Germany.

The objection of this study is to examine and illuminate the reflections of the process of Turkey's accession to the western alliance due to the Italian threat on the Italian public, by making use of the Italian diplomatic documents, British diplomatic documents, the Italian press of the period and copyrighted works of the period described above.

Keywords: Türkiye, Italy, England, Mediterranean, Appeasement, Guarantees.

GİRİŞ

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ve Türkiye Cumhuriyeti'ni İngiltere ile bir savaşın eşiğine kadar getiren Musul meselesinin çözümlenmesi sonrasında, Türk dış politikasında uluslararası ilişkiler bakımından dinamik bir dönem başlamıştır.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türk-İtalyan ilişkileri Batılı diplomatlar tarafından *"amiadversion (amity-adversary)*: dost-düşman" terimi ile tanımlanan dostluk ve düşmanlığın birbirinin içinde olduğu ilginç bir süreç halinde devam etmiştir.[1] Türkiye'nin diğer Batılı büyük devletlerle ile siyasal ilişkilerinin oldukça sıkıntılı olduğun bir dönemde; Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan "Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Çözüm Antlaşması"[2] ile 1928-1932 yılları arasında "altın yıllar" olarak nitelendirilen göreceli istikrarlı bir dönem yaşanmıştır.

1932 yılının sonlarına doğru Mussolini tarafından ortaya atılan ve dünya meselelerinin Milletler Cemiyeti dışında; İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya tarafından meydana getirilecek bir çeşit direktuvar ile çözümlenmesi formülünü öneren "Dört Güç Paktı" projesi, Türk-İtalyan ilişkilerinde ciddi bir kırılma meydana getirmiştir.[3]

Türkiye'nin 1934 yılından itibaren daha aktif bir dış politika izlemeye başlamasındaki esas nedenin dış tehditler olduğu, en öncelikli ve yakın tehdidin İtalya olduğu anlaşılmaktadır. İtalyan tehdidinin yükselmesiyle Türk politikasındaki aktif dönemin başlaması aynı zamana rast gelmektedir. İtalyan tehdidine karşı 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanan Balkan Antantı bu aktif dönemin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Faşist İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlarda yarattığı tehdit giderek artmakta, Mussolini muhtelif konuşmalarında, antik çağda Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalan ve aralarında Doğu Akdeniz ve

---

[1] Dilek Barlas, "Friends Or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936", **International Journal of Middle East Studies,** 36, (2004), s.231-252.

[2] Antlaşmanın Türkçe metni ve geçerlik süresi ile bilgiler için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, 1920-1945), Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000, s.341-347.

[3] Batılı büyük devletlerin anlaştıkları takdirde olabilecekleri bizzat yaşayarak öğrenmiş olan Türkiye, bu durum karşısında, "mütecavizin tarifi" kavramı etrafında; başta Sovyetler Birliği olmak üzere Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Estonya, Letonya, Litvanya, İran, Afganistan ve Finlandiya ile 3-5 Temmuz 1933 tarihlerinde Londra'da imzalanan antlaşmalar ile iş birliğine gitmiştir. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Yeter Mengeş, "Mussolini'nin Dört Güç Paktı ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2020, S 102, Ankara, s.137-200.

Anadolu'nun da bulunduğu coğrafyaları hedef göstermektedir. Mussolini 18 Mart 1934 tarihinde yaptığı konuşmada; İtalya'ya Asya ve Afrika'yı hedef göstermekte ve bu hedefleri İtalyan nesillerine emanet ettiğini açıklamaktadır.[4] Mussolini'nin bu konuşması, 1928 Türk-İtalyan Antlaşması'na rağmen, Faşist İtalya'nın Anadolu'daki hedeflerinden vazgeçmediği anlamına gelmektedir. Lojacono, 26 Mart 1934 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda Türk Hükûmeti tarafından İtalyan tehlikesinin resmen kabul edildiğini kaydetmektedir.[5]

Avrupa'da revizyonist Almanya ve İtalya'nın giderek güçlenmesi karşısında Milletler Cemiyeti yetersiz kalmakta, İngiltere ve Fransa, totaliter rejimlerin isteklerine karşı koymak yerine izledikleri "yatıştırma politikası"[6] ile bu rejimlerin işini kolaylaştırmaktadır. Bu dönemde Avrupa'da, statükonun devamından yana İngiltere ve Fransa'nın başı çektiği anti-revizyonist blok ile statükonun değiştirilmesini isteyen Almanya ve İtalya başta olmak üzere revizyonist blok artık iyice belirginleşmekte, Avrupa bir hesaplaşmaya doğru hızla ilerlemektedir.

1.Türkiye'nin Akdeniz'de Belirginleşen İtalyan Tehdidi Karşısında Güvenlik Arayışları

Atatürk, Türkiye'nin millî güçlerine dayanmayı esas alan bağımsız, gerçekçi, aktif ancak serüvencilikten uzak dış politika anlayışında, gerektiğinde ülkenin gücünü daha fazla artıracak, dengeli ve eşitlik esaslı ittifaklara girilmesine karşı değildir.[7] İtalya ve Almanya tehlikeleri karşısında Batılı büyük devletler ve demokrasilerle ve özellikle İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesini isteyen Atatürk, bu maksatla yakın arkadaşı Fethi

---

[4] "Il Fiero e Forte Discorso di Mussolini", **Il Popolo d'Italia**, 19 Mart 1934. "Mussolini Parla alle Nazione", **Il Giornale d'Italia**, 20 Mart 1934. "İtalya Başvekilinin Mühim Bir Nutku", **Cumhuriyet,** 19 Mart 1934.

[5] **I Documenti Diplomatici Italiani (DDI)**, Serie 7, **(1922-1935),** Volume XV, (18 Mart-27 Eylül 1934), Belge.36, 26 Mart 1934, Libreria dello Stato, Roma,1989, s.43-44. Loraine, 1934 Türkiye raporunda, Mussolini'nin 18 Mart 1934 konuşması sonrasında Türkiye'nin askerî harcamalarını artırdığını, İngiltere ve Fransa'ya daha fazla yaklaşmakta olduğunu belirtmektedir. Bilâl N.Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** (1919-1939), C VIII, (1934-1939), Belge. 57, 31 Ocak 1935, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2006, s.128-130,153-155.

[6] **Yatıştırma Politikası** [Appeasement Policy(İng.)]**:** İngiliz hükûmetleri tarafından 1929-1940 yılları arasında uygulanmış olan, Faşist İtalya ve Nazist Almanya'ya siyasal ve ekonomik tavizler verilerek tatmin edilmeleriyle barışın korunmasını hedefleyen ve Neville Chamberlain (1937-1940) ile özdeşleşen politik anlayıştır. Bu politikanın zirve noktası Çekoslovakya'yı parçalayarak Almanya'ya peşkeş çeken 1938 Münih Konferansı olacaktır. William L.Shirer, "Surrender at Munich", **Appeasement of The Dictators; Crisis Diplomacy?,** (Ed.W.Laird Kleine-Ahlbrandt), Holt Rinehart and Winston Inc., New York, 1970, s.62-70.

[7] Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,** Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2010, s.19.

Okyar'ı Londra'ya büyükelçi olarak görevlendirmiştir.[8] Türkiye'nin bu dönemde İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurmak istemesi; Sovyetler Birliği ile mevcut dostluğunu, İngiltere ile bağdaştırarak kendi güvenliğini sağlama almak düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Atatürk, bir Türk-İngiliz ittifakı yapılması niyetini 17 Haziran 1934 tarihinde Ankara Palas'ta verilen bir resepsiyon sırasında İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'e ifade etmiştir. Loraine; 18, 20 ve 22 Haziran 1934 tarihlerinde Londra'ya gönderdiği raporlarında bu talebi Londra'ya iletmiştir.[9] İngiliz hükûmeti tarafından bu talep olumlu karşılanmış ve Türkiye ile dostluk kurulması niyetini gösteren nota Türk hükûmetine iletilmiştir.[10]

İtalya'nın Habeşistan'a taarruzu sebebiyle Milletler Cemiyeti tarafından İtalya'ya uygulanan zecrî tedbirler üzerine İtalyan hükûmeti, 11 Kasım 1935 tarihinde bu tedbirleri uygulayan devletlere gönderdiği protesto notaları ile tehdit etmiştir.[11] Bunun üzerine İngiltere'nin inisiyatifi ile İtalya'nın Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye saldırması halinde devreye girecek karşılıklı bir garanti sistemi (Akdeniz Paktı) meydana getirilmiştir.[12] Akdeniz'de iyice belirginleşen İtalyan saldırganlığı karşısında Türkiye'nin İngiltere ile işbirliğine gitmesi, 19 Ekim 1939 tarihinde akdedilecek Türk-İngiliz-Fransız "Üçlü İttifak Antlaşması"na kadar uzanan siyasal-askerî gelişmelerin başlangıç noktasını oluşturacaktır.

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrasında Ege'de artan İtalyan tehditi nedeniyle Türk hükûmeti Boğazların silahlandırılması hakkını elde edebilmek için başlattığı girişimleri başarıyla sonuçlandırmıştır. 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve Boğazların egemenliğinin tam olarak Türkiye'ye

[8] **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**: 30-18-1-2, 43-15-11, 19 Mart 1934.

[9] Şimşir, **age.**, Belge.17, 18 Haziran 1934, s.72-73. Şimşir, **age.**, Belge.18, 20 Haziran 1934, s.73-75. Şimşir, **age.**, Belge.21, 22 Haziran 1934, s.80-81.

[10] Şimşir, **age.**, Belge. 28, 9 Ağustos 1934, s.92-93. Şimşir, **age.**, Belge. 29, 15 Ağustos 1934, s.93-94.

[11] "Ferma Nota di Potenza dell'Italia Agli Stati Che Hanno Deciso Le Sanzioni", **La Stampa**, 13 Kasım 1935. "Zecrî Tedbirlere Karşı İtalyan Notasında Neler Yazılı?", **Ulus**, 13 Kasım 1935,s.2.

[12] "Eden e Il Sanzionismo", **La Stampa**, 22 Ocak 1936. "Akdeniz'de Elbirliği", **Akşam**, 23 Ocak 1936. Bu garantiler sistemi 22 Ocak 1936 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş ve 27 Temmuz 1936 tarihinde sona ermiştir. Türk Hükûmeti İtalya ile ilişkilerin daha fazla gerginleşmesine yol açmamak için 31 Temmuz 1936 tarihinde TBMM'de alınan karar ile garanti durumuna son vermiştir. **TBMMZC**, Devre.V, C 12, İçtima.1,81.İnikat,31 Temmuz 1936, s.330-331.

devredilmesini sağlanmıştır. Bu gelişmelere muhalif kalan tek büyük güç İtalya olacaktır.[13]

Atatürk, Temmuz 1936'da Dolmabahçe Sarayı'nda Loraine'e; İngiltere ile Türkiye arasında bir ittifak yapılması teklifinin İngiliz hükûmetine bildirilmesini istemiştir. İngiliz hükûmetinin uluslararası ortamın düzelmesi nedeniyle bu tedbirlere şimdilik ihtiyaç olmadığı cevabını vermesinden dolayı Atatürk memnun olmamış ve Loraine'e, Avrupa'da dört-beş yıl içinde İtalya ve Almanya'nın büyük bir savaş çıkmasına neden olacaklarını ifade etmiştir.[14] O sırada otoriter devletlere karşı "yatıştırma politikası" uygulayan İngiliz hükûmeti, Atatürk'ün geleceği gören teklifini bu safhada benimsememiştir.

Kont Ciano, 22 Ekim 1936 tarihinde Alman Dışişleri Bakanı Von Neurath ile Berlin'de yaptığı görüşmede; Türk-İtalyan ilişkilerinin kötü olduğunu, Rodos ve 12 Ada'daki askerî tesislerin Türkiye'ye karşı değil, İngiltere'nin "kuşatma (*accerchiamento)*" politikasına karşı savunma amaçlı yapıldığını belirtmektedir.[15] Mussolini 1 Kasım 1936 tarihinde Milano'da yaptığı konuşmada; *"İngiltere için yol olan Akdeniz'in İtalya için hayat"* olduğunu belirtmekte ve Roma-Berlin Mihveri'nin kurulduğunu ilan etmektedir.[16]

Bu süreç ilerlerken Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler Birliği ile koordineli olarak yaptığı girişim sonucunda 8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında "Sadabat Paktı" imzalanmıştır. Bu paktın imzalanmasındaki en önemli sebeplerden birisi İtalya'nın izlemekte olduğu emperyalist ve saldırgan politikaların Ortadoğu için yarattığı tehdit ve güvensizliktir.[17]

---

[13] Dilek Barlas, Serhat Güvenç, **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti** (1923-1939), (Çev.Barış Cezar), Koç Üniversitesi yay.,İstanbul, 2014, s.229-231.

[14] Bu görüşmede tercüman olan F.Cemal Erkin, olayı hatıralarında nakletmektedir. Bkz. F.Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1987, s.83-84.

[15] **Documents On German Forein Policy (DGFP)**, Series C, (1933-1937), Volume V (5 Mart-31 Ekim 1936), Belge 620, 22 Ekim 1936, Her Majesty's Stationery Office (HMSO), London, 1949. s.1132.

[16] "Italia ed Europa nel Discorso del Duce a Milano", **La Stampa**, 2 Kasım 1936. "Categorico Fondamentale Discorso di Mussolini", **Il Popolo d'Italia**, 2 Kasım 1936. "La Profonda Eco Mondiale", **La Stampa**, 2 Kasım 1936.

[17] Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK yay., Ankara, 2001, s.200. Veysel Hasar, "Türkiye'nin Millî Dış Politikasında Sadabat Paktı", Prof.Dr.Vahdet Keleşyılmaz Armağanı, **Bilim Uğruna 30 Yıl,** (Ed.Ahmet Güneş), Ankara, 2018, s.437.

İspanya İç Savaşı devam ederken Akdeniz'de ortaya çıkan korsan denizaltılara[18] karşı alınacak tedbirler 10-14 Eylül 1937 tarihlerinde Nyon Konferansı'nda görüşülmüştür. Bu konferansa katılan ve alınan kararların uygulanmasında İtalya'ya karşı Batı dünyası ile hareket eden Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler daha fazla gelişirken İtalya ile ilişkiler kopma noktasına doğru ilerlemektedir.[19]

Mussolini, 27-29 Eylül 1937 tarihlerinde gerçekleştirilen Almanya ziyareti[20] esnasında Krupp fabrikalarında ağır top, tank ve her türlü savaş gereci üretimi ile Alman ordusunun Macklenburg'da "Yıldırım Harbi (*Blitzkrieg)"*nin etkileyici örneklerini sergilediği tatbikatlarını izlemiş ve bunlardan fazlasıyla etkilenmiş olarak Roma'ya dönmüştür.[21] Nitekim bunun sonucunda İtalya, 6 Kasım 1937 tarihinde Roma'da yapılan protokol ile Anti-Komintern Pakt'a katılmıştır.[22] Bu şekilde büyük savaş öncesi totaliter blok tamamlanmış, Roma-Berlin-Tokyo Mihveri teşekkül etmiş oluyordu.

2.Türkiye-İngiltere-Fransa Ortak Demeci Süreci ve İtalyan Basını

Cumhuriyet döneminde Batılı büyük devletler ile Türkiye arasında siyasal bir antlaşma yapılması için ilk somut girişimin, Hatay Devleti'nin kurulması[23] sonrasında Fransa tarafından yapıldığı görülmektedir. Türk hükûmeti tarafından Fransa'ya verilen cevapta bu antlaşmaya İngiltere'nin

---

[18] İtalya'nın İspanya İç Savaşı'na katılımı ve müdahaleleri ile bu dönemde Akdeniz'de ortaya çıkan ve savaştan sonra İtalya'ya ait olduğu anlaşılan korsan denizaltılarla ilgili olarak bkz. Yeter Mengeş, "Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,** (Doktora Tezi), İzmir, 2021, s.436-444.

[19] Türk-İngiliz siyasi ilişkileri ekonomiye de yansıyacaktır. 27 Mayıs 1938 tarihinde Londra'da imzalanan mali anlaşma kapsamında İngiltere, Türkiye'ye sanayi ve askerî maksatlarla kullanmak üzere toplam 16 milyon sterlin tutarında düşük faizli ve uzun geri ödemeli kredi açmıştır. "İngiltere ile Mali Anlaşma İmzalandı", **Tan,** 28 Mayıs 1938. 1938 yılında resmî kura göre 16 milyon sterlin=98,5 milyon TL.dir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1938 yılı bütçesinin toplamı 250 milyon TLdir. Bkz. "3405 Sayılı 1938 Malî Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu", **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1938, Sayı. 3922. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden hatıratında, Nyon Konferansı'nda Türkiye ile yapılan başarılı ve uyumu çalışmaları belirtmekte, Atatürk'ün modern İngiliz savaş gemilerinden satın alınmasını istediğini kaydetmektedir. Bkz. Anthony Eden, **Facing The Dictators**, Houghton Miffin, Boston, 1962, s.528-529.

[20] "Mussolini Visita a Essen", **La Stampa**, 27 Eylül 1937. Santi Corvaja, **Hitler and Mussolini: The Secret Meetings**, Enigma Books, New York, 2001, s.31.

[21] "Mussolini e Hitler alle Manovra del Mecklenburgo", **La Stampa**, 27 Eylül 1937. "Il Duce Sara Oggi a Roma, **La Stampa**, 30 Eylül 1937. Ivone Kirkpatrick, **Mussolini, A Study in Power**, Hawtron Books, New York, 1964, s.351.

[22] "Italia, Germania e Giappone Firmano Un Patto Tripartito Anticomunista", **Il Giornale d'Italia**, 7 Kasım 1937. "Komünizm Aleyhindeki Pakta İtalya da Girdi", **Ulus**, 7 Kasım 1937. Protokolün İtalyanca metni için bkz. **DDI**, **Serie 8, (1935-1939), Volume VII,** (1 Temmuz-31 Aralık 1937), Belge. 522, 6 Kasım 1937, Libreria dello Stato, Roma, 1998, s.622-623.

[23] "La Turchia all'Incrocio", **La Stampa**, 3 Eylül 1938. "Hatay Meclisi Dün Büyük Tezahürat Arasında Açıldı", **Cumhuriyet,** 3 Eylül 1938.

de katılması şartı bildirilmiştir.[24] İngiltere ise böyle bir ittifaka Almanya ve İtalya tarafından "kuşatma eylemi" olarak algılanabileceği değerlendirmesiyle katılmak istememiştir.[25] İngiltere'nin bu tutumu Almanya'nın Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmeye başlamasıyla değişmeye başlayacaktır.[26] İngiliz kamuoyundaki baskıların etkisiyle Chamberlain, 17 Mart 1939 tarihinde yaptığı konuşmasında Hitler'i ağır bir dille suçlayarak, Almanya'nın dünyayı ele geçirme teşebbüslerine karşı koyulacağını ifade etmiştir. Bu konuşma La Stampa gazetesinde *"karamsar"* olarak nitelendirilmektedir.[27]

Lord Halifax ile 21 Mart 1939 tarihinde gerçekleşen önemli görüşmede Tevfik Rüştü Aras[28], halihazırda "tarafsız" olan Türkiye'nin ancak İngiltere'nin Türkiye'nin yanında olması ve daha önemlisi Akdeniz'de bir saldırı olması halinde İngiltere'nin Türkiye'ye yardım etmesi şartıyla tarafsızlıktan ayrılabileceğini ifade etmektedir.[29]

Bu dönemde İtalya ve Almanya'nın "imparatorluk yolunu" tehdit edeceğini değerlendiren İngiltere tarafından, "Yatıştırma Politikası" tamamen terkedilerek "Garantiler sistemine" geçilmiştir.[30] Nitekim İngiltere ve Fransa, Almanya'nın bundan sonraki hedefi olması beklenen Polonya'ya 31 Mart 1939 tarihinde garanti vermiştir.[31] Corriera della Sera gazetesinde İngiltere'nin Polonya'dan sonra Türkiye'ye de garanti vermek istediğini ancak Türkiye'nin kendisini kaptırmak niyetinde olmadığı

---

[24] Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri**, 1933-1939, (Çev.F.Muharrem), Habora Kitabevi, İstanbul,1978, s.145. Bu tarihlerde Münih Konferansı'nın henüz tamamlandığı ve yatıştırma politikası uygulamakta olan İngiltere ve Fransa tarafından Avrupa'da barışın kurtarıldığının zannedildiği hatırlanmalıdır.

[25] Jivkova, **age.**, s.155.

[26] Bkz. **Cabinet Papers** (**CAB)**: 13 (39) 2, 20 Mart 1939, s.78. 30 Eylül-1 Ekim 1938 tarihlerinde Mussolini'nin sözde arabuluculuğu ile toplanan Münih Konferansı'nda Çekoslovakya'nın Südetland bölgesini işgal etmesine göz yumulan Almanya, altı ay sonra bu sefer Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmek üzere 15 Mart 1939 tarihinde harekete geçmiştir.

[27] "Il Pessimisso di Chamberlain nel Discorso di Birmingham", **La Stampa**, 18 Mart 1939,s.8.

[28] Tevfik Rüştü Aras, 1 Ocak 1939-1 Mart 1942 tarihleri arasında Londra Büyükelçisidir.

[29] **Documents On British Foreign Policy** (**DBrFP)**, 1919-1939, Third Series, (1938-1939), Volume IV, (1939), Belge.472, 21 Mart 1939. HMSO, London, 1951,s.436-437. **CAB**: 14 (39) 2, 22 Mart 1939, s.94-95. Tevfik Rüştü Aras hatıralarında; o dönemde Türkiye'nin isteğinin, İngiltere, Fransa, Balkan Birliği ve Sovyetler Birliği ile kolektif barış cephesinin kurulduğunu görmek olduğunu, bunun için çalıştığını ifade etmektedir. Bkz. Tevfik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, 2. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 2010, s.169-171.

[30] Jivkova, **age.**, s.201-204.

[31] "Lo Sforzo Inglese", **Il Giornale d'Italia**, 1 Nisan 1939, s.8. "Bir Hadise Vukuunda İngiltere Bütün Gücüyle Lehistan'a Yardım Edecek", **Cumhuriyet,** 1 Nisan 1939.

haberleştirilmekte, verilen garantiler *"1939 model kuşatma"* olarak nitelendirilmektedir.[32]

İtalya'nın "*Arnavutluk'a adalet getirmek üzere"* asker çıkarmaya başlamasından[33] sonra toplanan İngiliz Kabinesi'nin 8 Nisan 1939 tarihli toplantısında; Mussolini'yi gücendirmekten korkulduğu için ihmal edilen Türkiye ve Yunanistan'a ivedilikle garanti verilmesi ve antlaşma yapılması gerektiği ifade edilmektedir.[34] Bu aşamada Türkiye tarafından İtalya'nın Arnavutluk'un işgal etmesindeki amacının Türkiye'ye taarruz için Balkanlarda bir köprübaşı tesis etmek olduğu değerlendirilmektedir.[35] İtalya'nın Balkanlara fiilen el atarak mevcut statükoya doğrudan bir tehdit oluşturması Türk-İngiliz görüşmelerinin başlamasına neden olacaktır.[36] İngiliz hükûmeti 13 Nisan 1939 tarihinde Büyükelçi Knatchbull-Hugessen[37] aracılığıyla, Türk hükûmetine, İtalya ile savaş halinde geçerli olmak üzere, Türkiye ile karşılıklı garantiler konusunda görüşmelere hazır olduğunu bildirmiştir.[38]

Corriera della Sera gazetesinde, İngiltere'nin Balkan devletleriyle yakınlaşması ve Türk-İngiliz ittifakı ihtimali olumsuz karşılanmakta, Chamberlain'ın *"pakt delisi politikasının"* kimseyi tatmin etmediği, İngiltere'de endişe yarattığı belirtilmektedir.[39] İtalyan gazetelerinde Türkiye ve Yunanistan limanlarının İngiltere ve Fransa'ya tahsisine tolerans gösterilmeyeceği, İngiltere ile yakınlaşan Balkan devletlerinin toprak bütünlüklerinin garanti edilmeyeceği tehditleri savrulmakta, Ankara, Atina, Belgrat ve Bükreş'in İngiliz garanti sistemine dahil olmamaları konusunda uyarıldığı belirtilmektedir.[40] Corriera della Sera gazetesinde, İngiltere'nin

---

[32] "Anche La Turchia Ha Avuto Offerte Inglesi di Assistenza?", **Corriera della Sera**, 4 Nisan 1939, s.7. "L'Accerchimento Modello 1939", **Corriera della Sera**, 5 Nisan 1939.

[33] "Decisa Azione Italiana in Albania", **Corriera della Sera**, 7 Nisan 1939. "Le Truppe Italiane a Tirana", **Il Giornale d'Italia**, 9 Nisan 1939.

[34] **CAB**: 18 (39), 8 Nisan 1939, s.241-250.

[35] Jivkova, **age.**, s.186.

[36] Hughe Knatchbull Hugessen, **Barışta ve Savaşta Bir Diplomat**, (Çev. Ahmet Özgiray), Er yay., İstanbul, 2007, s.118.

[37] **Hughe Knatchbull-Hugessen** (1886-1971): 1939-1944 yılları arasında İngiltere'nin Ankara büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

[38] **CAB**: 20 (39) 2, 13 Nisan 1939, s.286-298. **DBrFP**, 1919-1939, Third Series, (1938-1939), Volume V, (1939), Belge. 155, 13 Nisan 1939, HMSO, London, 1952, s.190, Fransa Hükûmeti de aynı gün bu önerilere katılmıştır.

[39] "La Pattomania di Chamberlain Non Soddisfa ne Prottetori ne Protetti", **Corriera della Sera**, 15 Nisan 1939, s.5.

[40] **DDI**, 8/XI (1 Ocak-22 Mayıs 1939), Belge.521, 10 Nisan 1939. Libreria dello Stato, Roma, 2006, s.610.

müttefik aradığı ancak Türkiye'nin buna istekli olmadığı, Fransa ile arasında Sancak sorunu çözülmedikçe garanti sistemine girmeyeceği yorumu yapılmaktadır.[41] Corriera della Sera gazetesi, İngiltere'nin hayali İtalyan işgali ile korkutarak ittifak yapmakta olduğunu, *"İtalya'nın dünyanın uydusu ayı işgal edebileceğinin*" de söylenebileceğini müstehzi bir tavırla haberleştirmektedir.[42]

Bu dönemde Türk ve İngiliz hükûmetleri arasında 15 Nisan 1939 tarihinden itibaren gizli bir müzakere süreci yürütülmüştür.[43] İsmet İnönü başkanlığında, Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katılımıyla 20-21 Nisan 1939 tarihinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında; "*mevcut koşullarda; tarafsızlık konumunda bulunulmasının mümkün olmayacağı ve İngiliz-Fransız-Sovyetler Birliği kombinezonunda yer almanın en uygun çözüm olacağı"* kararı alınmıştır.[44] TBMM onayı sonrasında 25 Nisan 1939 tarihinde İngiliz hükûmetine bildirilen bu karar, Türkiye'nin Batı ittifakına eklemlenmesi sürecinde en kritik aşamalardan birisidir.[45] İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Ottavio De Peppo 25 Nisan 1939 tarihinde gönderdiği raporunda; Türk kamuoyunda İtalya konusunda genel bir kuşku olduğunu kaydetmektedir.[46]

Türk-İngiliz müzakerelerinin 10 Mayıs 1939 tarihi itibarıyla tamamlanmasıyla "Türk-İngiliz Ortak Demeci"nin 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk ve İngiliz hükûmetleri tarafından aynı anda açıklanmasına karar verilmiştir.[47] Refik Saydam tarafından TBMM'de, Chamberlain'ın tarafından Avam Kamarası'nda eş zamanlı olarak açıklanan ortak demeç ile Türk-İngiliz ittifakı dünyaya duyurulmuştur.[48] Saydam, TBMM'de yaptığı konuşmada; olayların Balkanlar ve Akdeniz'e sirayet etme eğiliminde

---

"Gli Anglo-Francesi per Rafforzarsi nel Mediterraneo", **Il Giornale d'Italia,** 12 Nisan 1939, s.8. "Balkanlıları Tehdit", **Yeni Sabah**, 12 Nisan 1939. "Roma; Yunanistan, Romanya ve Türkiye'nin İngiltere ile Anlaşmasını İstemiyor", **İkdam**, 13 Nisan 1939.

[41] "Londra Sempre in Cerca di Alleati", **Corriera della Sera**, 16 Nisan 1939,s.7.

[42] "Garanzie Alla Luna", **Corriera della Sera**, 13 Nisan 1939.

[43] **CAB**: 21 (39) 2, 19 Nisan 1939, s.315-318.

[44] **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, 1935-1939**, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973,s.195-197.

[45] **DBrFP**, 3/V, Belge.286, 26 Nisan 1939, s.334-336.

[46] **DDI,** 8/XI, Belge.598, 25 Nisan 1939, s.690.

[47] **CAB**: 27 (39) 4, 10 Mayıs 1939, s.162-163. **DBrFP**, 3/V, Belge.485, 11 Mayıs 1939, s.523. 23 Haziran 1939 tarihinde, Türkiye-Fransa antlaşmasının imzalandığı gün, Ankara ve Paris'te Türk-İngiliz Ortak Demeci ile aynı metne sahip olan Türk-Fransız Ortak Demeci ilan edilmiştir. **TBMM ZC**, Devre:VI, C 3, Fevkalade İçtima, 30.İnikat, 23 Haziran 1939, s.317-319. " Alessandretta é Passata alla Turchia", **Il Tevere**, 24-25 Haziran 1939,S.4.

[48] "L'Annunciato Patto di Ankara", **La Stampa Sera**, 13 Mayıs 1939,s.3. "Il Patto Anglo-Turco", **Il Giornale d'Italia**, 13 Mayıs 1939, s.6. "Türk-İngiliz Anlaşması", **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1939.

olması nedeniyle Türkiye'nin *"tarafsız bir durumda kalmasının mümkün olamayacağı"* kanaatine varmış olduklarını belirtmektedir.[49]

Türk-İngiliz Ortak Demeci'nde özetle; Türkiye ile İngiltere arasında ittifak antlaşması imzalanıncaya kadar Türkiye ve İngiltere, Akdeniz'de savaş halinde iş birliği ve yardımlaşmada bulunacakları, Balkanların güvenliği konusunda danışma halinde olacakları yer almaktadır.[50] Türk-İngiliz Ortak Demeci'nde bir devlet ismi belirtilmemiş olmasına karşılık, Akdeniz'de yayılmacı emellerine karşı tedbir alınmakta olan tehditkâr güç şüphesiz olarak Faşist İtalya'dır.

Churchill hatıratında; Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin, Akdeniz'de İngiltere'nin durumunu kuvvetlendirdiğini, böylece İtalya'nın Arnavutluk işgaline bir cevap verilmiş olduğunu kaydetmektedir.[51]

Türk-İngiliz Ortak Demeci'ne İtalyan kamuoyunda başlangıçta doğrudan bir tepki gösterilmemiştir.[52] Bu dönemde İtalyan kamuoyu çoğunlukla Yugoslavya kral naibinin Roma'yı ziyareti[53], 112 savaş gemisi ile Napoli Körfezi'nde icra edilen, Mussolini ve İtalya kralı tarafından da izlenen büyük askerî tatbikat[54] ve Mussolini'nin önemli açıklamalar yapacağı Torino ziyareti ile meşgul bulunmaktadır.[55]

Il Giornale d'Italia gazetesinde yer alan yorumda, yayımlanan ortak demecin İngiltere'nin Mihver güçlerini *"kuşatma"* politikasının bir yansıması olduğu, bu ilişkinin bir ittifaka dönüşmesi halinde, Akdeniz'de İtalya'nın çıkarlarına aykırı olacağı yorumu yapılmaktadır.[56] Il Popolo d'Italia gazetesinde; ortak demecin Akdeniz ile ilgili olduğu, İngiltere'nin Sancak'ın Türkiye'ye verilmesi için Fransa'ya baskı yaptığı belirtilmektedir.[57] Corriera della Sera gazetesinde yer alan makalede; son yıllarda ve özellikle zecrî tedbirlerin uygulanmasında Türkiye'nin İtalya'ya

[49] **TBMM ZC**, Devre:VI, C 2, Fevkalade İçtima, 11.İnikat, 12 Mayıs 1939, s. 67-69.

[50] "Akdeniz Anlaşması TBMM ile Avam Kamarası'nda Tasvip Olundu", **Ulus**, 13 Mayıs 1939.

[51] Winston S.Churchill, **Çörçil Anlatıyor**, **C I,** (Çeviren:A.Emin Yalman), Vatan yay.,İstanbul, 1948, s.463.

[52] "Il Torbido Giuoco di Londra Denunziato da Berlin", **Il Popolo d'Italia**, 14 Mayıs 1939, s.5.

[53] "Le Ferdive Giornate Romane Dei Pricipi Jugoslavi", **Gazzetta di Venezia**, 13 Mayıs 1939.

[54] "La Superba Manovra Navale, **Gazzetta di Venezia**, 12 Mayıs 1939.

[55] "Oggi Parla Il Duce", **Il Popolo d'Italia**, 14 Mayıs 1939.

[56] "La Politica Anglo-Francese di Accerchiamento", **Il Giornale d'Italia**, 13 Mayıs 1939. "Il Simultaneo Annuncio del Patto Anglo-Turco", **Il Giornale d'Italia**, 14 Mayıs 1939. "Pero' I Turchi Dicono", **Il Giornale d'Italia**, 13 Mayıs 1939, s.6

[57] "L'Accordo Anglo-Turco", **Il Popolo d'Italia**, 13 Mayıs 1939, s.5.

açık düşmanlık gösterdiği, ortak demecin İngiltere'nin Almanya ve İtalya'ya karşı uygulamakta olduğu *"kuşatma"* politikasının bir yansıması olduğu belirtilmektedir.[58]

Mussolini'nin 13 Mayıs 1939 tarihinde Torino'da yaptığı ilginç konuşma Il Tevere ve La Stampa gazetelerinde yer almaktadır. Mussolini bu konuşmada; Türk-İngiliz paktının esas amacının Cebelitarık ve Süveyş'in ötesinde Boğazların kontrolünü sağlayarak İtalya'yı *"kuşatmak"* olduğunu, Avrupalı güçlerin verdiği garantilere karşı İtalyan halkının Afrika'da savaşarak kazandığını belirtmekte ve Avrupa'ya "*barış mı yoksa savaş mı istiyoruz?"* diye sormaktadır. Mussolini; Avrupa'da *"politik bir düğüm"* olduğunu ancak bu düğümü kesmek için bir kılıca başvurmanın gerekli olmadığını, "*tabancalar sisteminden sonra garantiler sisteminin de çökeceğini"* ifade etmektedir.[59]

Maslahatgüzar Alberto Berio tarafından16 Mayıs 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderilen raporda; cumhuriyetin başlangıcından beri tarafsızlık politikası izleyen ancak İtalya'ya karşı güvensiz olan Türkiye'nin, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesiyle tarafsızlığını terk ettiği, Arnavutluk'un işgal edilmesiyle anti-totaliter cepheye katılmaya karar verdiği ifade edilmektedir.[60]

Corriera della Sera gazetesinde yer alan yorumda, Türk basınında yer alan Türk-İngiliz anlaşmasının başlangıcını Atatürk'e atfetme girişimlerinin sebebinin Türk kamuoyu nezdinde, Türk-İngiliz anlaşmasını kabul edilebilir hale getirmek olduğu belirtilmektedir.[61]Il Tevere gazetesinde yer alan yorumda, Türk-İngiliz ittifakının İngiltere bakımından mevcut politikasından ayrılmak anlamına geldiği yer almaktadır.[62]

İtalyan hükûmetinin bu dönemde Balkanlarda Yugoslavya ve Bulgaristan arasında, Macaristan'ın da desteğiyle Türkiye karşıtı bir "Slav bloku" meydana getirilmesi yönündeki gayretlerini artırdığı görülmektedir.[63]

---

[58] Pietro Carbonelli, " Un Discorso di Chamberlain", **Corriera della Sera**, 13 Mayıs 1939,s.7.

[59] "Il Discorso del Duce a Torino", **La Stampa**, 14 Mayıs 1939,s.8. " Contro Le Coalizioni", **La Stampa Sera**, 15 Mayıs 1939, s.2. "La Parola di Mussolini", **Corriera della Sera**, 15 Mayıs 1939. "Il Sistema delle Garanzie Minaccia di Crollare in Pieno Secondo Il Pronostico Mussoliniano", **Il Popolo d'Italia**,16 Mayıs 1939.

[60] **DDI,** 8/XI, Belge.712, 16 Mayıs 1939, s.825-831.

[61] "Aspre Diffidenze", **Corriera della Sera**, 19 Mayıs 1939.

[62] Antonino Trizzino, "Tra Turchi e Inglesi", **Il Tevere**, 20-21 Mayıs 1939.

[63] Galeazzo Ciano, **Diario**, C I, 1939-1940, Rizzoli Editore, Milano, 1946, s.96-97. İtalya, Türkiye'nin İngiltere ile hareket etmeye başlamasından rahatsızlık duymakta, bu durumu Balkanlar ve Akdeniz'de yapacağı eylemler için engel olarak görmektedir.

Bu arada İtalyan-Alman İttifak Antlaşması(Çelik Pakt-*Patto d'Acciao*) imzalanmıştır.[64] Kont Ciano, Çelik Pakt Antlaşması'nın imzalanması için gittiği Berlin'de, İtalyan gizli servisi tarafından ele geçirilen ve Türkiye'nin Almanya'nın aleyhine olduğuna dair bazı Türkçe belgeleri Ribbentrop'a verdiğini kaydetmektedir.[65] Alman dışişleri bakanlığı tarafından Bükreş büyükelçiliğine gönderilen belgede ise Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin İtalya ve Almanya'ya karşı olduğu ifade edilmektedir.[66] Il Tevere'de yer alan başmakalede; İngiltere'nin gerçekleştirmeye çalıştığı Anti-Faşist koalisyonun demokrasiler basını tarafından Avrupa'nın kurtuluşu olarak nitelendirildiği ancak bunun aslında İngiliz emperyalizminin yeni adımları olduğu, Türk-İngiliz anlaşmasının bedelini Sancak'ı Türkiye'ye veren Fransa'nın ödeyeceği belirtilmektedir.[67]

Kont Ciano, 8 Haziran 1939 tarihinde De Peppo'ya gönderdiği talimatta; Türkiye'nin İngiltere'nin *"kuşatma"* politikası yolunda ilerlemesi durumunda sonuçlarından İtalya'nın sorumlu olmayacağı hususunu Türk dışişleri bakanına iletmesini istemektedir.[68] De Peppo, 10 Haziran 1939 tarihli raporunda; Saraçoğlu tarafından, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi sonrasında İtalya'nın Arnavutluk'a taarruzu sebebiyle Türkiye'nin kendi emniyeti için önlem almak durumunda kaldığının ifade edildiğini kaydetmektedir.[69] Kont Ciano 15 Haziran 1939 tarihinde De Peppo'ya gönderdiği yönergede; İtalya'nın bundan sonra izleyeceği politikanın tarafsızlık politikasından ayrılan Türkiye'nin tutumuna bağlı olacağını ifade etmektedir.[70] Kont Ciano, 1 Haziran 1939 tarihinde görüştüğü Loraine tarafından Türk-İngiliz ittifakının İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin doğrudan bir sonucu olduğunun belirtildiğini kaydetmektedir.[71]

Türk-Fransız ittifak görüşmelerinin anlaşmayla sonuçlanması ve Sancak (Hatay)'ın Türkiye'ye bırakılması İtalyan kamuoyunda olumsuz olarak

---

[64] "Ciano e Ribbentrop Firmano a Berlino Il Trattato di Alleanza far Italia e Germania", **Il Messaggero**, 22 Mayıs 1939. "La Firma del Patto d'Alleanza Italo-Tedesco", **Il Tevere**, 23-24 Mayıs 1939. Bu ittifak antlaşmasıyla Mussolini, İtalya'nın bütün geleceğini Nazi Almanyası ve Hitler'e bağlamış bulunmaktadır.

[65] Ciano, **age.**, s.102-103.

[66] **DGFP**, Series D, (1937-1945), Volume VI (22 Mart-8 Ağustos 1939), Belge.488, 7 Haziran 1939, HMSO, London, 1956, s.657.

[67] "Il Disordine Tripartito", **Il Tevere**, 25-26 Mayıs 1939. " La Turchia Vuole Il Sangiacato", **Il Tevere**, 27-28 Mayıs 1939.

[68] **DDI,** 8/XII, (23 Mayıs-11 Ağustos 1939), Belge.149, 8 Haziran 1939, Libreria dello Stato, Roma,1952, s.134-135.

[69] **DDI,** 8/XII, Belge.178, 10 Haziran 1939, s.158-159.

[70] **DDI,** 8/XII, Belge.235, 15 Haziran 1939, s.202-203.

[71] Ciano**, age.**, s.110.

algılanmaktadır.[72] Bu safhada İtalyan Hükûmeti tarafından Fransa'ya bir nota verilerek, Sancak'ın Türkiye'ye verilmesine dair antlaşma konusundaki haklarını saklı tuttuğu bildirilmiştir.[73] Virginio Gayda makalesinde; İngiltere ve Fransa ile iş birliği yaparak İtalya'yı *"kuşatma"* politikasına katılan Türkiye'nin Atatürk'ün yolundan ayrıldığı ve eski emperyalist politikalarına dönüş yaptığı yorumunda bulunmaktadır.[74]

3.Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması Sürecinin İtalyan Kamuoyunda Yansımaları

Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinden itibaren Polonya'ya taarruz ederek savaşı başlaması[75] üzerine İtalyan hükûmeti "gayri muharip *(non-belligerent)*" kalma kararı aldığını açıklamıştır.[76]

Bu dönemde Türk-İngiliz-Fransız ittifakını engellemeye çalışan Von Papen, Türk-İtalyan ilişkilerinin düzelmesi için Arnavutluk'taki İtalyan askerinin azaltılması ve Menteşe Adaları'ndan bazılarının Türkiye'ye verilmesini önerince Kont Ciano, Ribbentrop'a Von Papen'i şikâyet edecek, *"Nazizm'e sadakatinden şüphe duyduğu Von Papen'e gerekli işlemlerin yapılmasını"* isteyecektir.[77]

Türkiye, Batılı devletlerle ile kurduğu ittifakı Sovyetler Birliği ile yapacağı bir antlaşma ile bağdaştırmak ve böylece "Doğu ve Batı güç kümelerinin kesişimi" olmak istemektedir. Şükrü Saraçoğlu bu maksatla Moskova'ya gönderilmiştir.[78] Moskova'da Türk ve Sovyet heyetleri arasında müzakereler sürerken; Von Ribbentrop'un 27 Eylül 1939 tarihinde aniden Moskova'ya gelerek Molotov ve Stalin ile görüşmesi normal akışı değiştirmiştir.[79] Ertesi gün akdedilen "Alman-Sovyet Antlaşması" ile

---

[72] Vice, "Le Cessione di Alessandretta", **Corriera della Sera**, 24 Haziran 1939, s.2. Vice, "Agonizzante Prestigio Francese nel Vicino Oriente", **Corriera della Sera**, 27 Haziran 1939, s.5.

[73] "La Cessione del Sangiaccato ", **Il Popolo d'Italia**, 14 Temmuz 1939. **DDI, 8/XII**, Belge.593, 17 Temmuz 1939, s.447.

[74] Virginio Gayda, "L'Accerchiamento e i Balcani", **Il Giornale d'Italia**, 2 Ağustos 1939.

[75] "Le Forze Armate del Reich Hanno Iniziato Le Ostilita Contro La Polonia", **Il Tevere**, 2 Eylül 1939.

[76] "L'Italia Non Prendera Iniziative", **Il Giornale d'Italia**, 2 Eylül 1939. "L'Atteggiamento Italiano", **Corriera della Sera,** 2 Eylül 1939. **"**L'Italia Non Prendera Iniziativa di Operazioni Militari", **Il Messaggero,** 2 Eylül 1939.

[77] **DDI**, Seri 9, (1939-1943), Cilt I, (4 Eylül-24 Ekim 1939), Belge.45, 5 Eylül 1939, Instito Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma,1954, s.25-26.

[78] Moskova görüşmeleri için bkz. Rıfkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri,** Gazi Üniversitesi yay., Ankara, 1983.

[79] "Ribbentrop a Moska", **Corriera della Sera**, 28 Eylül 1939, s.4. "Tre Colloqui di Ribbentrop", **Corriera della Sera,** 29 Eylül 1939. "Alman Hariciye Nazırı Sovyet Ricali ile Temaslara Başladı", **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1939.

Polonya toprakları paylaşılmış, Balkanlar ve Doğu Avrupa iki ülke arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştır.[80] Tarihin normal akışını değiştiren ve Türk-Sovyet ilişkilerini çıkmaza sokan bu gelişme sonrasında Türk-Sovyet müzakerelerinden istenen sonuç alınamamıştır.[81]

Bu gelişmeler sonrasında 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması"[82] Ankara, Paris ve Londra'da aynı anda yapılan beyanlar ile dünyaya ilan edilmiştir.[83] Üçlü İttifak Antlaşması; ana metinden başka birisi gizli üç adet protokol, bir adet gizli askerî sözleşme ve bir adet özel anlaşmadan oluşmaktadır. Antlaşmaya göre özet olarak; bir Avrupa devleti (Almanya) Türkiye'ye saldırdığı takdirde İngiltere ve Fransa yardıma gelecek, Akdeniz'de bir Avrupa devleti (İtalya) İngiltere, Fransa veya Türkiye'nin sürüklenecekleri bir savaşa yol açacak saldırıda bulunursa taraflar birbirlerine yardım edeceklerdir. İngiltere ve Fransa'nın bir saldırıya uğramaları halinde ise Türkiye "hayırhah tarafsız"[84] kalacaktır.[85]

Türkiye'nin, yapmış olduğu bu ittifakla uygulamakta olduğu dış politika felsefesine mevcut koşullarda uygun bir antlaşma elde ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu antlaşmaya göre; Türkiye ancak doğrudan bir saldırıya uğrarsa savaşa girecek, hiçbir durumda Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürüklenmeyecektir.[86] Türkiye, bu antlaşmaya dayanarak insanlık tarihinin göreceği en kanlı ve barbar savaşın fiilen dışında kalmayı başaracaktır.[87]

---

[80] "Il Patto Russo-Tedesco", **Il Giornale d'Italia**, 30 Eylül 1939. "Sovyet-Alman Anlaşması İmzalandı", **Cumhuriyet,** 30 Eylül 1939. 17 Eylül 1939 tarihinden itibaren Sovyet kuvvetlerinin doğudan Polonya'yı işgal etmeye başladıkları hatırlanmalıdır. Antlaşmanın detayları için bkz. **Nazi-Soviet Relations**, (Ed. R. J.Sontag, J.S. Beddie), Department of State, Washington, 1948.s.106-109.

[81] "Il Patto Russo-Turco Non e Stato Ancora Firmata", **Corriera della Sera**, 16 Ekim 1939,s.4. "Saracioglu Lascia Mosca", **Corriera della Sera**, 18 Ekim 1939. **DDI**, 9/I, Belge.767, 17 Ekim 1939, s.484.

[82] "Il Patto Anglo-Franco-Turco é Stato Firmato Ieri ad Ankara", **La Stampa**, 20 Ekim 1939. "Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi İmza Edildi", **Akşam,** 20 Ekim 1939. Türk-İngiliz-Fransız İttifakı daha önce 30 Eylül 1939 tarihinde parafe edilmiş bulunmaktadır. **DDI**, 9/I, Belge.614, 5 Ekim 1939, s.379-380.

[83] **House of Commons Hansard Sessional Papers**, Volume.352, 19 Ekim 1939, s.1128-1130.

[84] **Hayırhah Tarafsızlık** [Benevolent Neutral (İng.)]: Tarafların iyiliğini ön plana alan iyiliksever tarafsızlıktır.

[85] **Düstur**, Tertip.III, C 21, s.15. Antlaşma kapsamında imzalanan İki Numaralı Protokole göre Türkiye Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya girmeyecektir. Antlaşma kapsamında imzalanan Askerî Sözleşme ve Özel Anlaşma'da ise askerî ve mali konular yer almaktadır.

[86] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul, 1987, s.522.

[87] Türkiye, Milletler Cemiyeti kararı doğrultusunda 24 Şubat 1945 tarihinde Mihver devletlerine (İtalya hariç) harp ilan etmiş ancak sıcak bir çatışmaya girmemiştir. "Mihvere Karşı Harbe Girdik", **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1945.

İtalyan basınında antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra çıkan haberlerde; genel olarak anlayışlı bir tutum göze çarpmakta, İtalya'nın bu antlaşmaya karşı olmadığı ve bir zarar görmeyeceği yorumları dikkat çekmektedir.[88] Üçlü İttifak Antlaşması başlangıçta İtalyan devlet adamları tarafından da İtalya aleyhine olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Kont Ciano, hatıratında; Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanmasının kendisini rahatsız etmediğini, çünkü bundan dolayı Almanya'nın kaybettiğini kaydetmektedir.[89] De Peppo, 20 Ekim 1939 tarihinde gönderdiği raporunda; Üçlü İttifak Antlaşması'nın Alman karşıtı olmakla birlikte doğrudan İtalya'ya karşı olmadığı yorumunda bulunmaktadır.[90] Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Schulenburg, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın Almanya'ya olduğu kadar İtalya'ya da karşı olduğunu ifade ederek İtalya'nın tutumunun ne olacağını sorduğu Attolico'dan şu cevabı almıştır: *"Bekleyeceğiz ve durumu muhafaza edeceğiz."*[91]

La Stampa Sera gazetesinde yer alan yorumda; Üçlü İttifak, Akdeniz ve Boğazlar bağlamında ele alınmakta, İtalya'nın Türkiye ile Balkanlar ve Akdeniz için iş birliği yapabileceği ifade edilmektedir.[92] İtalyan gazetelerinde Fransız ve İngiliz generallerin uçakla Ankara'ya gelerek Türk askerî yetkilileri ile uzun görüşmeler yaptığı haberleri dikkat çekmektedir.[93]

Il Popolo d'Italia gazetesi, Türk-Sovyet paktına engel olan İngiliz ve Fransızların amacının Almanlarla Sovyetleri de birbirinden ayırmak olduğunu ifade etmektedir.[94] Corriera della Sera gazetesinde, Ankara Antlaşması'nın Londra'da bir İngiliz-Fransız zaferi ve Mihver'e bir darbe olarak lanse edildiği bildirilmektedir.[95]Il Messaggero gazetesi, Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'nın Ankara'da *"belirsizlik ve korku dolu bir politik*

---

[88] "Ieri ad Ankara é Stato Firmato", **Il Tevere**, 20-21 Ekim 1939, s.1, 4. "Il Patto Anglo-Franco-Turco", **Gazzetta di Venezia**, 20 Ekim 1939. "Anglo-Franco-Turco Firmato Ieri ad Ankara", **Corriera della Sera**, 20 Ekim 1939.

[89] Ciano**, age.**, s.181.

[90] **DDI**, 9/I, Belge.823, 20 Ekim 1939, s.520-521.

[91] **DGFP**, D/VIII, (4 Eylül 1939-18 Mart 1940), Belge.287, 21 Ekim 1939, US Government Printing Office, Washington, 1954, s.329-330.

[92] "La Questione dei Dardaneli", **La Stampa Sera**, 20-21 Ekim 1939.

[93] "Il Primo Contatto Tra Gli Stati Maggiori1, **Il Tevere**, 20-21 Ekim 1939., s.4. "Weygand ad Ankara", **Corriera della Sera**, 20 Ekim 1939. "Weygand e Wavell ad Ankara", **Gazzetta di Venezia**, 20 Ekim 1939.

[94] "Il Patto di Ankara", **Il Popolo d'Italia**, 22 Ekim 1939.

[95] Pietro Carbonelli, "La Situazione nel Mediterraneo Orientale Analizzata a Londra", **Corriera della Sera**, 21 Ekim 1939,s.4.

ortamda" imzalandığı yorumu yapmaktadır.[96] Il Tevere gazetesinde, Ankara'da bazı çevrelerde Üçlü İttifak Antlaşması'yla Türkiye'nin aşırı yükümlülükler aldığına dair eleştiriler olduğu kaydedilmektedir.[97] Gazzetta di Venezia, Üçlü İttifak Antlaşması ile üç devlet arasındaki ikili garantilerin bir ittifak altında birleştiğini, üç devlet arasındaki jenerik planlama durumlarının özelleştirildiğini, üç devletin Moskova ile diplomatik ilişkilerini sürdürdüklerini belirtmektedir.[98]

Attolico, 23 Ekim 1939 tarihinde Berlin'den gönderdiği raporunda; *"Demokles'in Kılıcı"* gibi İtalya'nın üzerinde sallanan Üçlü İttifak Antlaşması'na İtalyan kamuoyunda kuvvetli tepki gösterilmemesinin Alman basınında eleştirildiğini bildirmektedir.[99] Corriera della Sera gazetesinde, Güneydoğu Avrupa ve Akdeniz'de devam eden sükûnetin sebebinin İtalya'nın tutumu olduğu kaydedilmektedir.[100] De Peppo 23 Ekim 1939 tarihli raporunda; Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması'yla Hatay'ı elde ettiğini ve 60 milyon sterlin kredi alacağını ancak bağımsızlığını kaybettiğini ve geleceğinden ödün verdiğini, böylece Kemalizm'in en parlak ve otantik ilkesinden taviz verilmiş olduğunu belirtmektedir.[101]

Virginio Gayda, Il Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan makalesinde; Türkiye'nin bu antlaşmaya imza atarak statükonun muhafazası siyasetinin dışına çıktığını ancak bu sayede Hatay'ı kazandığını, Arnavutluk'un ilhakıyla Balkanların içine giren İtalya'nın artık *"serenat dinlemek istemediğini"* ifade etmektedir.[102]

4.İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na Dahil Olması ve Türkiye'nin Savaş Dışı Kararı

Tuhaf Savaş[103] döneminde İtalya'nın Balkanlara veya doğrudan kendisine saldıracağından endişe eden Türkiye, özellikle İzmir ve Adana bölgelerinde yığınak yapmakta, muhtemel Alman saldırısına karşı Trakya'daki tahkimatını geliştirmekte ve silahlanmaktadır. Mihver ile

---

[96] "La Firma del Patto Anglo-Franco-Turco", **Il Messaggero**, 21 Ekim 1939.

[97] "La Turchia Avrebbe Assunto Troppi Impegni", **Il Tevere**, 20-21 Ekim 1939.

[98] "Le Valutazioni Internazionali", **Gazzetta di Venezzia**, 21 Ekim 1939.

[99] **DDI**, 9/I, Belge.864, 23 Ekim 1939, s.553.

[100] "L'Italia Elemnto di Pace nell'Europa Sud-Orientale", **Corriera della Sera**, 23 Ekim 1939.

[101] **DDI**, 9/I, Belge.866, 23 Ekim 1939, s.554-557.

[102] Virginio Gayda, "L'Italia e I Balcani" **Il Giornale d'Italia**, 25 Ekim 1939.

[103] **Tuhaf Savaş:** [Phoney War (İng.)]**:** İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1 Eylül 1939 tarihi ile Almanya'nın 10 Mayıs 1940 tarihinde Lüksemburg, Belçika ve Hollanda üzerinden Fransa'ya karşı başlattığı Batı taarruzu arasında geçen dönemdir.

Müttefikler arasında hassas bir dengede duran Türkiye, bir taraftan da Sovyetler Birliği ile ilişkilerini devam ettirmekte, savaş dışında kalmanın tek yolunun bu denge politikası olduğunu değerlendirmektedir.

Von Papen, 6 Mayıs 1940 tarihinde Alman dışişleri bakanlığına gönderdiği raporunda; Türkiye'nin en büyük isteğinin İtalya'nın savaşa girmemesi olduğunu, İtalya Balkanlara veya Türkiye'ye saldırmazsa Türkiye'nin taarruzî bir eylemde bulunmayacağını belirtmektedir.[104]

Almanya'nın, 10 Mayıs 1940 tarihinde başlattığı taarruzla Fransa'yı çökertmesinden fazlasıyla etkilenen ve savaş sonrası kurulacak barış masasında güçlü bir şekilde yer almak isteyen Mussolini, İtalya'yı savaşa sokmak için uygun siyasal fırsat ve zamanı beklemektedir. İtalyan savaş ekonomisi ve silahlı kuvvetlerinin yetersizlikleri nedeniyle Mussolini, kısa sürecek ve sınırlı bir alanda devam edecek bir savaşı öngörmektedir.[105] Mussolini birçok tereddütlerden sonra 2 Haziran 1940 tarihinde Hitler'e gönderdiği mesajla İtalya'nın 11 Haziran 1940 tarihinde Almanya'nın yanında savaşa dahil olacağını bildirmiştir.[106]

Mussolini, 10 Haziran 1940 akşamı Venedik Meydanı'nda yaptığı meşhur konuşmada İtalya'nın, İngiltere ile Fransa'ya karşı savaş ilan ettiğini, İtalya'nın komşularını bir çatışmaya sürüklemek niyetinde olmadığını belirtmekte; *"İsviçre, Yugoslavya, Mısır, Yunanistan ve Türkiye'nin bu sözlerine dikkat etmesini"* istemektedir. Mussolini'ye göre bu ülkelerin savaşa girmesi veya savaş dışında kalması kendi tercihlerine bağlı olacaktır.[107] İtalya'nın savaşa girmesi Faşist Parti tarafından yapılan çeşitli gösterilerle kutlanmaktadır.[108] İtalya'da sessiz çoğunluk ise savaş ilanından

---

[104] **DGFP,** D/IX, (1 Eylül 1940-31 Ocak 1941), Belge.200, 6 Mayıs 1940, HMSO, London, 1961,s.288.

[105] **DDI**, 9/IV, (9 Nisan-10 Haziran 1940), Belge.642, 29 Mayıs 1940, Libreria dello Stato, Roma 1960, s.495-497.

İtalyan silahlı kuvvetleri ve harp sanayii, zamanın çağdaş donanımlı ve eğitimli ordularına karşı savaşa girmeye hiçbir zaman tam olarak hazır olamayacaktır. İtalyan harp sanayisinin durumu ile silahlı kuvvetlerinin İkinci Dünya Savaşı'nda katıldığı muharebeler için bkz. Yeter Mengeş, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra yay., İstanbul, 2018, s.214-244.

[106] Ciano**, age.**, s.274. **DGFP, D/IX,** Belge.373, 2 Haziran 1940, s.505. **DDI**, 9/IV, Belge.706, 2 Haziran 1940, s.541-542.

[107] "Popolo Italia: Alle Armi!", **La Stampa**, 11 Haziran 1940. "Popolo Italiano: Corri Alle Armi!, **Il Popolo d'Italia,** 11 Haziran 1940

[108] "Vincere: Tradizione Piomontese", **La Stampa**, 11 Haziran 1940. "La Potenza Navale Italiana", **Il Giornale d'Italia**, 11 Haziran 1940, s.3. "Nizza, Terra Italiana", **Il Giornale d'Italia**, 11 Haziran 1940, s.2. "Vittorioso Scontro Navale", **Il Popolo d'Italia**, 16 Haziran 1940.

sonraki gelişmeleri endişeyle beklemektedir.[109] Bu arada Mussolini, kral tarafından tüm cephelerin komutanı olarak görevlendirilmiştir.[110]

İtalya'nın savaş ilanıyla çatışma Akdeniz'e sirayet etmiş ve Üçlü İttifak Antlaşması hükümleri gündeme gelmiştir. İngiliz ve Fransız büyükelçiler 11 Haziran 1940 tarihinde, İtalya'nın savaş ilanı sebebiyle Üçlü İttifak Antlaşması kapsamında Türkiye'nin İtalya'ya savaş ilan etmesini talep etmişlerdir. Huggessen hatıratında, Türk dışişleri bakanına gittiklerinde ellerindeki talimatın on gün öncesine ait olduğunu, Fransa'nın mağlup olmak üzere olduğundan haberlerinin bulunmadığını ancak Saraçoğlu'nun gelişmeleri güncel takip ettiğini kaydetmektedir.[111]

Fransa'nın mağlubiyetinin kesinleştiği[112] bir dönemde İtalya'nın savaşa girmesiyle Türkiye bakımından en kötü senaryo meydana gelmiş, Türkiye kendi güvenliğini sağlamlaştırmak için ittifak yaptığı devletlerin kendisinden yardım istediği bir ortamla karşı karşıya kalmıştır.

13 Haziran 1940 tarihinde İnönü başkanlığında toplanan bakanlar kurulu tarafından; "savaşa girilmemesi", Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2 Numaralı Protokolü'nde belirtilen "Sovyet Çekincesi"nin öne sürülmesi ve "gayri muharip" tutumun devam ettirilmesi kararı verilmiştir.[113] Hugessen daha sonra yazdığı hatıratında; o günün koşullarında Türkiye'nin savaşa girmesinin kendisini feda etmek anlamına geleceğini, Türkiye'nin bundan bir fayda elde edemeyeceğini kaydetmektedir.[114]

Türkiye'nin İtalya'ya karşı savaşa girmeme kararı Mihver tarafından memnuniyetle karşılanmakta ve bir zafer olarak görülmektedir. Von Papen, 13 Haziran 1940 tarihli raporunda; "*Üçlü İttifak'ın ortadan kalktığı ve partinin kazanıldığı"* yorumunda bulunmaktadır.[115] Von Papen, 17 Haziran

---

[109] "İtalyan Milleti Harp İstemiyor", **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1940,s.3.

[110] "Il Re Imperatore Ha Affidato Al Duce", **Il Tevere**, 11-12 Haziran 1940. "Il Duce Assume Il Comando", **Il Popolo d'Italia**, 12 Haziran 1940

[111] Hugessen, **age.**, s.135.

[112] Avrupa'nın dönemin en güçlü kara ve hava ordusuna sahip olduğu düşünülen Fransa; 22 Haziran 1940 tarihinde Almanya ile 24 Haziran 1940 tarihinde İtalya ile ateşkes antlaşması imzalayarak resmen savaş dışı kalmıştır."La Conlusione dell'Armistizio Italo-Francese", **Il Tevere**, 25-26 Haziran 1940.

[113] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.147. **DGFP, D/IX,** Belge.431, 14 Haziran 1940, s.566.

[114] Hugessen, **age.**, s.135-136. Benzer bir durum Ekim 1940 tarihinde İtalya'nın Yunanistan'ı işgal etmeye başlamasında da yaşanacaktır.

[115] **DGFP, D/IX**, Belge.424, 13 Haziran 1940, s.560.

1940 tarihli raporunda ise Türkiye'nin Fransa'nın çökmesiyle *"Üçlü İttifak'ın yükümlülüklerinden kurtulduğunu"* bildirmektedir.[116]

İtalyan basınında Türkiye'nin "gayri muharip" durum ilan etmesi memnuniyetle karşılanmakta, Il Tevere gazetesinde Türkiye'nin tarafsız kalmak istediği, Türk basınında İtalya'nın savaşa dahil olmasının zaten beklendiğine dair haberler yayımlandığı kaydedilmektedir.[117] La Stampa gazetesinde Türkiye'nin savaş dışı kararının Müttefikler için *"yeni bir darbe"* anlamına geldiği yorumları yapılmaktadır.[118] La Stampa gazetesinde Türkiye'de herkesin ve tüm siyasal grupların tarafsızlık konusunda hemfikir olduğu belirtilmektedir.[119] Il Messaggero, La Stampa ve Il Popolo d'Italia gazetelerinde, Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa girmeye teşvik için Halep ve Kuzey Irak'ın Türkiye'ye verileceği vaadinde bulundukları ancak bunun Ankara tarafından reddedildiği, Türkiye'nin tarafsızlık halini değiştirmek düşüncesinde olmadığı haberleştirilmektedir.[120] La Stampa gazetesinde yapılan yorumda; Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bağlarından kurtulmak istediği, Fransa'nın çökerken Türkiye'yi savaşa sürüklemeye çalışmasının tepki yarattığı, İngiltere'nin ise Fransa'ya gerekli yardımda bulunmadığı belirtilmektedir.[121]

---

[116] **DGFP, D/IX,** Belge.464, 17 Haziran 1940, s.595.

[117] " La Turchia Vuol Restare Neutrale", **Il Tevere**, 14-15 Haziran 1940. "Zaten Bekleniyordu", **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1940,s.3.

[118] "La Turchia Proclama La Sua Neutralita", **La Stampa**, 14 Haziran 1940,s.4.

[119] "Tutti i Partiti Turchi", **La Stampa**, 15 Haziran 1940, s.5.

[120] "La Turchia Non Intende Mutare", **Il Messaggero**, 16 Haziran 1940, s.4. "Gli Sforzi Franco-Inglesi", **Il Messaggero**, 16 Haziran 1940, s.4. "Ankara Rispondi di No", **La Stampa**, 17 Haziran 1940, s.3. "Aleppo e L'Irak", **Il Popolo d'Italia**, 15 Haziran 1940, s.5.

[121] "La Turchia Intenderebbe", **La Stampa**, 19 Haziran 1940, s.3.

SONUÇ

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla modern sınırlarını elde eden ve uzun bir barış dönemine ihtiyaç duyan Türkiye, Atatürk tarafından gösterilen "çağdaş uygarlık" hedefine ulaşmak için gereken teknoloji ve finansmana sahip olan Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirmeye çalışmaktadır. Türkiye, bu dönemde Osmanlı döneminden öğrenilen dersler ve Cumhuriyet'in erdemlerini özümsemek suretiyle oluşturulan, realist ve dengeli bir dış siyasa yürütmekte, milletlerarası iş birliği ve ortak güvenlik sistemine çok önem vermektedir.

Roma İmparatorluğu'nu canlandırmayı hedefleyen Faşist İtalya'nın özellikle Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de izlediği saldırgan siyasal tutum karşısında güvence arayan Türkiye, 1934 yılından itibaren İngiltere ile yakınlaşma teşebbüslerinde bulunmaya başlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde daha aktif bir dış politika izlemeye başlamasındaki esas sebebin dış tehditler olduğu, en öncelikli ve yakın tehdidin İtalya olduğu anlaşılmaktadır.

İtalyan-Habeş savaşı sürecinde muhtemel İtalyan saldırılarına karşı İngiltere'nin inisiyatifi ile İngiltere, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında "Akdeniz Paktı" adıyla karşılıklı garanti sistemi meydana getirilmiştir. Bu gelişme Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinde bir yeni bir safha teşkil edecek ve Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında akdedilecek 1939 Üçlü İttifak Antlaşması'na kadar uzanan sürecin başlangıç noktasını teşkil edecektir.

Türkiye'nin izlemekte olduğu bağımsız dış politikasını doğrudan etkileyen ve Batılı devletlere daha fazla yaklaşmasına neden olan esas olay, İtalya'nın Arnavutluk'a asker çıkararak Balkanlarda müteakip hareketleri için kullanabileceği bir köprübaşı tesis etmesi olmuştur. Türkiye tarafından İtalya'nın bu hamlesi, İtalya'nın Menteşe Adaları'nda sahip olduğu askerî tesisler ve askerî gücü de dikkate alındığında kendisine karşı "yakın ve büyük bir tehdit" olarak algılanmıştır.

Bu dönemde İtalya ve Almanya'nın "imparatorluk yolunu" tehdit edeceğini anlayan İngiltere'nin, uygulamakta olduğu "Yatıştırma Politikasını" tamamen terk ederek "Garantiler sistemine" geçmesi sonucunda giderek yoğunlaşan müzakereler sonucunda Türk-İngiliz Ortak Demeci ilan edilmiştir. Ortak demeçte belirtilen Akdeniz'deki tehditkâr gücün İtalya olduğu son derece açıktır. Böylece Türkiye ve İtalya, İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'da meydana gelen bloklarda kesinlikle karşı kamplarda yer almış bulunmaktadırlar.

İtalyan basınında ortak demeç başlangıçta anlayışla karşılanmış olsa da ilerleyen süreçte İngiltere'nin *"kuşatma"* politikasının bir göstergesi olarak nitelendirilmiştir. İtalyan gazetelerinde Türkiye'nin İtalya'ya karşı son dönemde açık bir düşmanlık tavrı gösterdiği, bu demecin bir ittifaka evrilmesi halinde, bu ittifakın Akdeniz'de İtalya'nın aleyhine olacağı yorumları yapılmıştır.

Almanya'nın Polonya'ya taarruzuyla başlayan savaşta, İtalya Hükûmeti başlangıçta "gayri muharip" olduğunu ilan etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin, Üçlü İttifakı Sovyetler Birliği ile yapacağı bir antlaşmayla bağdaştırma teşebbüsleri sonuç vermemiştir. Bundan sonra Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması Ankara'da imzalanmıştır. Türkiye'nin tarafsızlıktan ayrıldığı anlamına gelen bu antlaşma, Akdeniz'de İtalya tarafından bir saldırı başlatılması halinde; Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın karşılıklı olarak yardımlaşmalarını öngörmektedir.

İtalyan devlet adamları ve kamuoyu tarafından başlangıçta Üçlü İttifak Antlaşması İtalya'ya karşı değil daha çok Almanya'ya karşı bir ittifak antlaşması olarak algılanarak değerlendirilmiştir. İtalyan kamuoyunda bu antlaşma hakkında müteakiben önemli eleştiriler getirilmiş, Türkiye'nin İngiltere'nin İtalya ve Almanya'yı *"kuşatma"* politikasında yer aldığı değerlendirilmiştir. Bu dönemde İtalyan diplomatlar tarafından gönderilen raporlarda; Türkiye'nin bu ittifak sayesinde Hatay'ı aldığı ve büyük miktarda İngiliz-Fransız kredisi elde ettiği ancak Atatürk tarafından belirlenmiş olan tarafsızlık ve bağımsızlık politikasından vazgeçerek geleceğinden ödün verdiği yorumları dikkat çekmektedir.

İtalya'nın Almanya ile aynı tarafta savaşa girmesi ile Türkiye açısından en kötü senaryo gerçekleşmiş ve İngiltere ve Fransa, Türkiye'den İtalya'ya karşı savaş ilan etmesini talep etmişlerdir. Türk hükûmeti bu tehlikeli siyasal durum karşısında Üçlü İttifak Antlaşması'nda yer alan "Sovyet Çekincesi"ni gerekçe olarak göstererek, İtalya ve Almanya'ya karşı savaş ilan etmemiş ancak ittifaka sadık kalmış ve *"*gayri muharip*"* durumunu devam ettirmiştir. Türkiye, bu kararı ile o zamana kadar meydana gelen insanlık tarihinin en kanlı ve barbar savaşının dışında kalmayı başarmıştır. Türkiye'nin bu tutumu İtalyan kamuoyunda ve devlet adamları tarafından memnuniyetle karşılanmış, İtalyan basınında bu karar *"Müttefiklere bir darbe"* olarak nitelendirilmiştir.

İncelediğimiz dönemde Faşist İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlarda izlemekte olduğu saldırgan politika Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını doğrudan etkileyerek Batılı büyük devletlerle ittifak yapmaya yönelmesine

sebep olmuştur. Bu siyasal durumun, Türkiye'nin savaş sonunda maruz kaldığı ve Türkiye'nin Batı ittifak sistemine eklemlenmesine yol açacak talepler içeren Sovyet tehditi ile kıyaslamanın mümkün olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1.RESMÎ YAYINLAR

TBMM Zabıt Cerideleri (TBMM ZC)

Düstur

Resmî Gazete

2.ARŞİV BELGELERİ

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

İtalya Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Serie 7, (1922-1935), Volume XV, (18 Mart-27 Eylül 1934), Libreria dello Stato, Roma,1989.

DDI, Serie 8, (1935-1939), Volume VII, (1 Temmuz-31 Aralık 1937), Libreria dello Stato, Roma, 1998.

DDI, 8/XI, (1 Ocak-22 Mayıs 1939), Libreria dello Stato, Roma, 2006.

DDI, 8/XII, (23 Mayıs-11 Ağustos 1939), Libreria dello Stato, Roma,1952.

DDI, **Serie 9, (1939-1943), Volume I,** (4 Eylül-24 Ekim 1939), Libreria dello Stato, Roma, 1954.

DDI, **9/IV,** (9 Nisan-10 Haziran 1940), Libreria dello Stato, Roma 1960.

Almanya Diplomatik Arşivi

Documents on German Foreign Policy (DGFP), Series C**,** (1933-1937), Volume V, (5 Mart-31 Ekim 1936), Her Majesty's Stationery Office (HMSO), London, 1949.

DGFP, Series D, (1937-1945), Volume VI, (22 Mart-8 Ağustos 1939), HMSO, London, 1956.

DGFP, D/VIII, (4 Eylül 1939-18 Mart 1940), US Government Printing Office, Washington, 1954.

DGFP, D/IX, (1 Eylül 1940-31 Ocak 1941), HMSO, London, 1961.

İngiltere Diplomatik Arşivi

Documents on British Foreign Policy (DBrFP), 1919-1939, Third Series, (1938-1939), Volume IV, (1939), HMSO, London, 1951.

DBrFP, 1919-1939, Third Series, (1938-1939), Volume V, (1939), HMSO, London, 1952.

Cabinet Papers (**CAB), (**15 March-19 April 1939), No.11-21.

CAB: (24 April-14 June 1939), No.22-32.

House of Commons, Hansard Sessional Papers, Fifth Series, Volume.346, Volume.352.

Survey Of International Affairs 1936, (Ed. A.J.Toynbee), Oxford University press., London, 1937.

3. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

Avanti

Corriera della Sera

Cumhuriyet

Gazetta di Venezia

Il Giornale d'Italia

Il Messaggero

Il Popolo d'Italia

Il Tevere

İkdam

La Stampa

Milliyet

Tan

Ulus

Yeni Sabah

4.ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

Akşin, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2001.

Aras, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, 2. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 2010.

Barlas, Dilek, "Friends Or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936", **International Journal of Middle East Studies,** 36, (2004), s.231-252.

Barlas, Dilek, Güvenç, Serhat, **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti** (1923-1939), (Çev.Barış Cezar), Koç Üniversitesi yay.,İstanbul, 2014.

Churchill, Winston S., **Çörçil Anlatıyor**, C I, (Çev.A. Emin Yalman), Vatan Neşriyat yay., İstanbul, 1948.

Ciano, Galeazzo, **Diario**, C I, 1939-1940, Rizzoli Editore, Milano, 1946.

Corvaja, Santi, **Hitler and Mussolini: The Secret Meetings**, Enigma Books, New York, 2001.

Eden, Anthony, **Facing The Dictators**, Houghton Miffin, Boston, 1962.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1987.

Gönlübol Mehmet, Kürkçüoğlu, Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,** Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2010.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

Hasar, Veysel, "Türkiye'nin Millî Dış Politikasında Sadabat Paktı", Prof.Dr.Vahdet Keleşyılmaz Armağanı, **Bilim Uğruna 30 Yıl,** (Ed.Ahmet Güneş), Ankara, 2018.

Jivkova, Ludmila **İngiliz-Türk İlişkileri**, (1933-1939), (Çev.F.Muharrem), Habora Kitabevi, İstanbul 1978.

Kirkpatrick, Ivone, **Mussolini, A Study in Power**, Hawtron Books, New York, 1964.

Knatchbull-Hugessen, Hughe**, Barışta ve Savaşta Bir Diplomat**, (Çev. Ahmet Özgiray), Er yay.,İstanbul, 2007.

Mengeş, Yeter, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra yay., İstanbul, 2018.

Mengeş, Yeter, "Mussolini'nin Dört Güç Paktı ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Güz 2020, S 102, s.137-200.

Mengeş, Yeter, "Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,** (Doktora Tezi), İzmir, 2021, s.436-444.

Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, 1935-1939, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973.

Nazi-Soviet Relations, (Ed. R.J.Sontag ve J.S.Beddie), Department of State, Washington, 1948.

Shirer, William L.,"Surrender at Munich", **Appeasement of The Dictators; Crisis Diplomacy?,** (Ed.W.L.Kleine-Ahlbrandt), Holt Rinehart and Winston Inc., New York, 1970.

Şimşir, Bilâl N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** (1919-1939), C VIII, (1934-1939), Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2006.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, (1920-1945), Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul, 1987.

5. İnternet Kaynakları:

www.digitale.bnc.roma.sbn.it.

www.digiteca.bsmc.it.

www.farnesina.ipzs.it.

www.hansard.parlaiment.uk.

www.archiviolastampa.

www.corriere.it.

DİPLOMAT OLARAK İBRAHİM HAKKI PAŞA

Zeki ERASLAN[*]

Özet

Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıl başlarında kendinden söz ettiren devlet adamları arasında İbrahim Hakkı Paşa da yer alır. Mekteb-i Mülkiyeyi aliyyü'l-âlâ derecesiyle bitirmiş ve 1882 yılında mezun olan Hakkı Paşa önce Hariciye Tahrîrat Kalemine bir yıl sonra ise Mâbeyin mütercimliğine (Fransızca) tayin edilmiştir. Bu görev uhdesinde bırakılmak kaydıyla bir süre sonra Bâb-ı âlî hukuk müşavirliği görevini de yürütmeye başlamıştır. Hukuk müşavirliği görevi, İbrahim Hakkı'nın devletin merkez teşkilatında tanınmaya başlamasının ilk adımı olmuştur. Hukuki ihtilaflar karşısında ortaya koyduğu isabetli tahlil ve yaklaşımlar onun tanınmasını ve kendisine itibar edilmesini sağlamış olup devletin merkez teşkilatında Padişah ve Sadrazamın dikkatini çekmeye başlamıştır. İlmî yönü özellikle de hukukçu tarafı ile oldukça kuvvetli olan İbrahim Hakkı Paşa'nın kaleme aldığı Hukûk-ı İdare adlı eser Türkiye'de alanında *ilk idare hukuku* kitabıdır. Ancak ilmi hayatta gösterdiği üstün performansı, devlet adamlığında gösteremediği hatta devlet yönetiminde ciddi hatalar yaptığı gerekçesiyle oldukça sert eleştirilere muhatap olmuştur. Sadrazamlık yaptığı sırada bir süre Hariciye Nazırlığı görevini de aynı anda uhdesine alan Hakkı Paşa, sadrazamlık öncesinde Roma Büyükelçiliği, hayatının son dönemlerinde ise Berlin Büyükelçiliği görevlerini üstlenmiştir. Devlet hayatında üstlendiği vazifelerin ve verdiği kararların *diplomasi yönü* ağır basmıştır.

Sadrazam olduğunda hükümet programını *adl ü ihsan* olarak belirlemiş ve iç politikada bu ilkeyle özdeşleşmiştir. Bir süre sonra içerde adl ü ihsan politikasını hayata geçiremediği gerekçesiyle eleştirilen İbrahim Hakkı Paşa, dış politika konusunda da özellikle Kiliseler Kanunu ve Trablusgarp Meselesi başta olmak üzere ciddi eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Hatta Trablusgarp Savaşında işgale zemin hazırlayan sebeplere yol açtığı gerekçesiyle vatan haini suçlamasıyla Divân-ı Âlî'de yargılanması talep edilmiştir. İbrahim Hakkı Paşa ve *diplomat yönü,* bugüne kadar yapılmış çalışmalarda yeterli ilgiyi çekmemiştir. Ancak onun Sadrazam olduğunda dış politika alanında bazen verdiği bazen de vaktinde veremediği kararlar

[*] Dr.,Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Yardımcısı/Atatürk Kültür Merkezi Başkanı, zeraslan78@hotmail.com

devletin hayatını oldukça derinden etkilemiştir. Diplomat olarak, özellikle İtalya özelinde devletlerarası dostluk romantizmine bağlılığı bugün uluslararası ilişkilerde temel olan devletlerarasında dostlukların değil çıkarların belirleyici olduğu gerçeğinden ne kadar uzak kaldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adl ü İhsan, Diplomasi, Kiliseler Kanunu, Trablusgarp Meselesi, İtalya.

IBRAHIM HAKKI PASHA AS A DIPLOMAT

Abstract

İbrahim Hakkı Pasha was among the statesmen who made a name for themselves in the early 20th century in the Ottoman Empire. Hakkı Pasha, who graduated from the Mekteb-i Mülkiye with an aliyyü'l-âlâ degree and graduated in 1882, was first appointed to the Foreign Ministry's Tahrîrat Pen, and a year later to the Mâbeyin Translation Department (French). After a while, he started to work as the legal advisor of the Bâb-ı âlî, provided that this duty was left in his charge. The position of legal advisor was the first step towards İbrahim Hakkı's recognition in the central organization of the state. His accurate analysis and approaches to legal disputes helped him to be recognized and respected, and he began to attract the attention of the Sultan and Grand Vizier in the central organization of the state. Ibrahim Hakki Pasha, whose scholarly side was particularly strong, especially his jurist side, wrote Hukûk-ı İdare, the first book on administrative law in Turkey. However, he was subjected to harsh criticism on the grounds that he could not show his superior performance in scholarly life in statesmanship and even made serious mistakes in state administration. Hakkı Pasha, who also served as the Minister of Foreign Affairs for a while during his term as Grand Vizier, served as the Ambassador to Rome before his term as Grand Vizier and as the Ambassador to Berlin at the end of his life. The diplomacy aspect of his duties and decisions in state life was predominant.

When he became Grand Vizier, he defined his government program as justice and mercy and identified himself with this principle in domestic politics. After a while, İbrahim Hakkı Pasha, who was criticized for failing to implement the policy of justice and mercy at home, became the target of serious criticism in foreign policy, especially the Law on Churches and the Tripolitania Issue. It was even demanded that he be tried in Divân-ı Âlî as a traitor on the grounds that he caused the reasons that paved the way for the occupation in the Tripoli War. Ibrahim Hakki Pasha and his diplomat aspect has not attracted enough attention in the studies conducted so far. However, when he became Grand Vizier, the decisions he sometimes made in the field of foreign policy and sometimes failed to make in time had a profound impact on the life of the state. As a diplomat, his adherence to the romanticism of interstate friendship, especially in the case of Italy, reveals how far he was from the fact that interests, not friendships, were the determining factor in international relations.

Keywords: Adl ü İhsan, Diplomacy, Law of Churches, Tripoli Issue, Italy

GİRİŞ

Kafkasya'dan göç eden Gürcü bir ailenin çocuğu olarak 18 Nisan 1863'te İstanbul'da (Beşiktaş'ta) doğan İbrahim Hakkı Paşa, Şehremâneti (Belediye) Meclis Reîsi Remzi Efendi'nin oğludur. Beşiktaş Rüştiye Mektebinin ardından Mekteb-i Mülkiyenin idadî kısmını takiben âlî kısmını pekiyi (aliyyü'l-âlâ) derecesiyle bitirmiş ve 1882 yılında mezun olmuştur. [1]

İlmi şöhretiyle 19. yüzyılın sonunda kendinden bahsettirmeyi başaran İbrahim Hakkı Paşa, II. Meşrutiyetten itibaren ricâl-i devlet arasında yerini almıştır. Nazırlık ve Sadrâzamlık dönemleri uzun sürmese de bu dönemlerde aldığı kararların yol açtığı ciddi neticeler söz konusudur. Durum böyle olsa da onun ve döneminin gerek tarihçilerin ve gerekse hukukçuların ilgisini yeter düzeyde çekmediği görülür. Kanaatimizce Türk Siyasal Hayatı ve Türk Hukuk Tarihi açısından İbrahim Hakkı Paşa Dönemi ve eserlerinin iyi anlaşılması oldukça önemlidir. İbrahim Hakkı Bey, Mekteb-i Mülkiye mezuniyetini takiben ilim ile irtibatını kesmemiş ve özellikle de tarih ve hukuk ilmine ilgi göstermiştir. Tarih alanında; *Tarih-i Umûmi* ve *Muhtasar İslam Tarihi* eserlerini neşretmiştir. Ancak asıl ilmi çalışmalarını hukuk alanında kaleme almıştır. Hukuk alanındaki eserleri; *Mukaddime-i İlm-i Hukûk*, *Hukûk-ı Düvel*, *Hukûk-ı Beyne'd-düvel*, *Tarih-i Hukûk-ı Beyne'd-düvel* ve *Hukûk-ı İdâre*'dir. Mekteb-i Hukûk-ı Şahâneye önce tarih muallimi daha sonra da hukuk muallimi olarak atanmıştır. Tarih sahasında da eser yazmakla birlikte İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın da ifade ettiği gibi İbrahim Hakkı'nın tarihçiliği, hukukçuluğu kadar mütehassıs değildir.[2] Asıl ihtisas alanı hukuktur. Ayrıca Hamidiye Ticaret Mektebinde İlm-i Servet derslerine girmiştir.

İlerleyen dönemlerde ise daha ziyade devletler hukuku ve idare hukuku derslerine devam etmiştir. Yabancı dil öğrenme merakı üst düzeyde olan İbrahim Hakkı, Fransızca, Arapça ve Farsçaya ilaveten zamanla İngilizce, İtalyanca ve Almancaya da belirli düzeyde vakıf olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ilk idare hukukçusu olan İbrahim Hakkı'nın *Hukûk-ı İdâre* adlı eseri, Türkiye'de ilk idare hukuku kitabı olarak kabul görmektedir. Eserin ilk baskısı 1307/1892'de yapılmıştır.[3] Mekteb-i Hukûk-ı

[1] İbrahim Hakkı Paşa'nın Tercüme-i Hâli için bkz. BOA. DH. Sicill-i Ahval Defteri, Dosya No: 183, Gömlek No: 0100

[2] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar**, XII. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul, 1951, s. 1783.

[3] İbrahim Hakkı, **Hukûk-ı İdâre**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1307.

Şahânede ders kitabı olarak okutulan bu kitap kendisinden sonra benzer isimlerle yazılacak idare hukuku kitaplarının öncüsü ve ilham kaynağı durumundadır. Yöntem ve içerik açısından diğer çalışmaları etkilemiştir.

Devlet Adamı ve Diplomat Olarak İbrahim Hakkı Paşa

İbrahim Hakkı Bey'in, Mekteb-i Mülkiye mezuniyeti sonrasında ilk devlet görevi maaşsız olarak atandığı Hariciye Nezâreti Tahrîrât Kalemidir.[4] Yaklaşık bir yıl sonra ise Mabeyn Mütercimliğine (Fransızca) atanmış olup bu görevde II. Abdülhamit için Fransızcadan polisiye romanlar çevirmiştir. 1894 yılında ise Bâb-ı âlî hukuk müşavirliğine atanmıştır. Bu görev İbrahim Hakkı'nın devletin merkez teşkilatında tanınmaya başlamasının ilk adımı olmuştur. Hukuki ihtilaflar karşısında ortaya koyduğu isabetli tahlil ve yaklaşımlar onun tanınmasını ve kendisine itibar edilmesini sağlamış olup bu sayede devletin merkez teşkilatında Padişah ve Sadrazamın dikkatini çekmeye başlamıştır. Bosna'da, Rumeli'de ve Cebel-i Düruz (Suriye ve Lübnan Bölgesi) gibi ne kadar münâzaalı devletlerarası hukuki ve siyasi mesele, mukavele/imtiyaz sözleşmeleri ile muâhede/antlaşma varsa hemen hepsine iştirak etmiş olup görüşüne başvurulmuştur.[5] Özellikle uluslararası hukuki ihtilaflarda yaptığı hukuki tahliller yaşanan sorunların çözümünde oldukça etkili olmuştur. Pek çok uluslararası komisyonda görev yapmış olan İbrahim Hakkı Bey, örneğin Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinin 400. yıl dönümü dolayısı ile Chicago şehrinde 1893 yılında düzenlenen uluslararası sergiye Osmanlı Devleti adına "ser komiser" olarak II. Abdülhamit tarafından gönderilmiştir. Üstlendiği görevlerde gösterdiği başarılı performansından dolayı kendisine Mecidî nişanı[6] ile ulâ ve bâlâ rütbesi verilmiştir. Said Paşa'nın altıncı Sadâretinde İbrahim Hakkı Bey'i Hariciye Müsteşarlığına atama isteği hatta ısrarı "Hakkı Bey için ileride başka bir me'mûriyet bulunur" cevabıyla II. Abdülhamit tarafından iki kez reddedilmiştir.[7]

---

[4] Münhasıran İbrahim Hakkı Paşa'yı konu edinen müstakil eser neredeyse söz konusu değildir. Yaptığım araştırmada lisansüstü düzeyde sadece bir adet çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmada ise eserleri hakkında değerlendirmeler yer almamakla birlikte İbrahim Hakkı Paşa ve Dönemine ilişkin ayrıntılı kronolojik bilgiler mevcuttur. Bkz. Muharrem Dördüncü, **İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918)**, Gazi Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ankara, 2013.

[5] A. Adnan Adıvar, "İbrahim Hakkı Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, 5. Baskı, 5/2. Cilt, MEB, İstanbul, 1978, s. 892.

[6] Aldığı tüm nişanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dördüncü, a.g.t., s. 11-12.

[7] Mehmed Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller** (Yayına Hazırlayanlar: Ayşe Kavak ve Diğerleri), VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2021, s. 180.

II. Meşrutiyetten bir gün önce kurulan yedinci Said Paşa Kabinesine Maârif Nazırı olarak atanmıştır. Böylece II. Meşrutiyet Döneminin ilk Maârif Nazırı olmuştur. İbrahim Hakkı Bey'in Maârif Nazırı olduktan sonra 1902 tarihinde II. Abdülhamit tarafından kapatılan Matbaa-i Âmire'yi, 4 Ağustos 1908 tarihinde tekrar açması, Osmanlı basını tarafından takdirle karşılanmıştır. Said Paşa Kabinesi sonrasında kurulan Kamil Paşa Hükûmetinde konumunu korumuş ilaveten kendisine Dâhiliye Nazırlığı görevi de verilmiştir. Bu nazırlık görevlerini icra ettiği sırada kamu personel rejimini derinden etkileyen ve ciddi tartışmalara yol açan 30 Haziran 1909 (17 Haziran 1325) tarihli Tensîkat Kanunun[8] 1. maddesi çerçevesinde Dâhiliye ve Maârif Nezareti adına merkez ve taşra kadrolarında yaptığı uygulamalar devlet adamlığına yönelik ilk eleştirinin sebebini oluşturmuştur. Dönemin tanıklarından Dâhiliye Müsteşarı ve 1912'den itibaren de Mabeyn Başkâtibi olan Ali Fuad (Türkgeldi); Hakkı Bey'in Maarif Nazırlığında kalmak istemediğini ve bir sefarete tayin edilmek arzusunda bulunduğunu ifade eder.[9] İttihat ve Terakkinin Maârif Nezaretine ilaveten Dâhiliye Nezareti görevini de aynı anda yürütmesine yönelik tepkileri artırdığı bir anda İbrahim Hakkı Bey istifa etmiş ve 15 Aralık 1908'de Roma Büyükelçiliğine atanmıştır. Bu görevde birinci yılını doldurduğu sırada İstanbul'da Hüseyin Hilmi Paşa Hükûmeti istifa etmiş ve bir hükûmet buhranı kendisini ortaya koymuştur. Yeni Sadrâzam adayları arasında herhangi bir politik grubun partizanı olmayan İbrahim Hakkı Bey dikkat çekmiştir.[10]

İttihat ve Terakki Cemiyetinin, bir taraftan ilmi karizmasından istifade ederek müspet bir kamuoyu oluşturmak istediği diğer taraftan ise iyi anlaşacağı daha doğrusu daha kolay yönlendirebileceği birisinin Sadrâzam olmasını temin arayışında olduğu bir anda *İkdâm* gazetesinde bir haber yayımlanmıştır. Bu haber, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Adalet Nazırı Necmettin Bey'in birlikte 17 Kanun-ı Evvel 1325 (30 Aralık 1909)'da Padişah V. Mehmet Reşad'ın yanına gittiği ve mevcut durumdaki hükûmet buhranın Sadâret Makamına İbrahim Hakkı Bey'in getirilmesi suretiyle sona ereceğini teklif ettikleri yönündedir.[11] İbrahim Hakkı Bey'in ilmi birikimine yer verilen gazetenin aynı sayfasında Hüseyin

[8] *Tensîkat Kanunu* için bkz. Düstur, II. Tertip, Cilt 1, s. 326-327; *Takvim-i Vekâyi* ile neşir ve ilanı 27 Haziran 1325, No: 267.

[9] Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** 6. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2021, s. 17.

[10] Feroz Ahmad, "İbrahim Hakkı Pasha", **The Encyclopaedia of İslam**, Volume III, London, 1971, p. 994.

[11] **İkdâm,** 17 Kanûn-ı Evvel 1325/30 Aralık 1909, Numara: 5489, s.1.

Hilmi Paşa'nın sıhhi sebeplerle istifa ettiği söylentilerine karşılık asıl meselenin İttihat Terakki Fırkası ile yaşadığı görüş ayrılıkları olduğuna dikkat çekilmiş ve ondan sonra kurulacak hükûmette de Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğunu oluşturan bahsi geçen fırkanın yine etkili olacağı vurgulanmıştır.[12]

İbrahim Hakkı Bey'in geniş bilgi sahibi olarak Avrupai usulleri bilen biri olması[13] ve aynı zamanda Said, Kamil ve Hüseyin Hilmi Paşalara göre onunla daha kolay uzlaşılabileceğinin İttihatçılarca düşünülmesi böyle bir teklife zemin hazırlamıştır. Talep, Sultan tarafından kabul görünce Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Bey ile irtibata geçilmiştir. İbrahim Hakkı Bey'in ise "*kuyûd-ı ihtiyatiye"* ile yani bazı taleplerinin yerine getirilmesi şartıyla bu görevi kabul edeceği basında "Hakkı Bey'in Şerâiti" başlığı altında yer almıştır.[14] Bu talepler (Günümüz Türkçesiyle); kendisinin Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir parti tarafından desteklenmesi, yeni kabineyi kurarken serbest bırakılması, dış politikanın kendi uhdesine bırakılması, bilgisi dışında Mecliste gensorunun[15] söz konusu olmaması, özgürlüklerin gereğinden fazla kısıtlanmaması, görevi yerine getirirken tamamen bağımsız olması noktasındadır.

İleri sürülen şartların içeriğine bakıldığına İbrahim Hakkı'nın müstakbel Sadrâzam olarak bir taraftan Padişaha diğer taraftan ise İttihat Terakki Partisine karşı olası çekincelerini işe başlamadan önce ortadan kaldırmak eğiliminde olduğu görülmektedir. Sadrâzam olarak yetki kullanırken dönemin sembolik Padişahı V. Mehmet Reşad, kendisini tamamen serbest bırakmıştır. Ancak aynı rahatlığı İttihat Terakki Cemiyetinden görememiştir. Daha kabineyi kurduğunda Dâhiliye Nazırlığına Talat Paşa, Maliye Nazırlığına Cavid Bey ve özellikle de Harbiye Nazırlığına da Mahmud Şevket Paşa'nın atanması onun İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tamamen kuşatıldığını göstermektedir. İttihat ve Terakki Reisi ve Menteşe Mebusu Halil Bey'in gazetelere verdiği demeçte"Kabine azâsının intihabı, Hakkı Beyefendiye râci bir maddedir. Fırka tarafından kendisine hiçbir namzed gösterilmeyecektir. Hakkı Beyefendi refiklerini kemal-i serbesti ile

---

[12] Aynı yer**.**

[13] Mehmet Tevfik Biren, **II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Mütareke Devri Anıları 2,** (Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen), Arma Yay., İstanbul, 1993, s. 62.

[14] **İkdâm**, 19 Kanûn-ı Evvel 1325/1 Ocak 1910, Numara: 5491, s. 1.

[15] Hemen belirtmekte fayda var ki, gerek icraatları ve gerekse özel hayatı (masonluğu ile devlet adamına yakışmayan özensizliği) nedeniyle on beşten fazla gensoru önergesi ile karşı karşıya gelmiştir. Bkz. **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C 1, YKY Yay., İstanbul, 1999, s. 627.

intihab eylecektir" şeklinde[16] ifadeler yer alsa da bunun söylem düzeyinde kaldığı daha sonra kurulan İbrahim Hakkı Paşa Hükûmetinin üyelerinden bahisle rahatlıkla görülmüştür. İbrahim Hakkı Bey, 9 Ocak 1910 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Darülfünûn ve Hukûk Mektebi öğrencileri eski hocaları olan yeni Sadrâzamı karşılamak için bir komite kurmuşlar ve bir karşılama programı hazırlamışlardı. *Yeni Tanîn* gazetesi ser muharriri (başyazarı) Hüseyin Cahid Bey; Sadrâzam olarak İtalya'dan ülkeye dönen İbrahim Hakkı Paşa'ya gıpta ve hatta haset eden pek çok kişinin bulunduğu bir ortam yaşandığına ancak yeni Sadrâzamı bekleyen müşkülât hakkıyla göz önüne alındığında ona imrenmek yerine acımak gerektiğine dikkat çekmiştir.[17]

İbrahim Hakkı Bey oldukça kalabalık bir grup tarafından "Mekteb-i arîfân ve vatanın fazl-ı muhterem muallimi" iltifatıyla karşılanmış ve kendisi de toplanan kalabalığa bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Cenâb-ı Hakk'ın adl u ihsânı emrettiğini, uygulayacağı siyasetin, hükûmet programının temelinde bu iki kavramın bulunacağını ifade etmiştir.[18] Kur'ân-ı Kerîm'de Nahl Sûresinin 90. ayetine bakıldığında "adl u ihsân" ibarelerinin yer aldığı görülmektedir.[19] İbrahim Hakkı, bu ayeti referans almak suretiyle izleyeceği siyasetin çerçevesini tayin etmiştir.

Dönemin Mabeyn Başkâtibi (V. Mehmet Reşad'ın Özel Kalem Müdürü) ve İbrahim Hakkı Paşa Sadâretinin canlı tanığı Halid Ziya, bu iki kelimenin (adl u ihsân) herkesin yüreğinde in'ikâs (aks) ederek çınladığını, sanki kum çöllerinde uzunca yürüyen bir kervana vâha haberi vermek gibi bütün memlekette bir beşâret (müjde) hükmüne geçtiğini ifade etmektedir.[20] Sadâretinin başlangıcında Padişahın, İttihat Terakki ve diğer Partilerin, basının ve halkın büyük beklentilerle güvenine mazhar olan İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti kısa bir süre sonra eleştirilmeye başlanmış ve siyasetinin temel iki umdesi olan "adl u ihsân" basında mizah konusu olmuştur. Sadârette kaldığı yaklaşık 1 yıl 9 ayın son 6 ayında bu noktada kendisine ciddi eleştiriler yöneltilmiş ve bu iki kavramın icraatta hayalden öteye geçmediğinin altı mizahi yöntemlerle çizilmiştir. Bu dönemde "Gölge etme,

[16] **Sabah,** 21 Kanûn-ı Evvel 1325 /3 Ocak 1910, Numara: 7285, s. 1.

[17] **Yeni Tanîn**, 28 Kanûn-ı Evvel 1325/10 Ocak 1910, Numara: 17, s.1.

[18] Halit Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi** (Hazırlayan: Abdullah Uçman), YKY Yay., İstanbul, 2019, s. 192.

[19] **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli,** (Hazırlayanlar: Hayrettin Karaman ve Diğerleri), TDV Yay., Ankara, 1999.

[20] Uşaklıgil, **age.**, s. 192.

adl u ihsân istemem" söylemiyle kısa yayın hayatıyla da olsa okuyucularına ulaşabilen *Adl u İhsân* gazetesi[21] bu eleştirilerin en çarpıcı örneği olmuştur.

İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti, özellikle dış politikadaki atılan adımlar yönüyle ciddi eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu adımlardan en çok tepki çekerek tartışılanlar; Arnavutluk meselesi, Kiliseler Kanunu ve özellikle de Trablusgarp meselesidir.

Arnavutluk meselesine bakıldığında; İttihat Terakkinin Arnavutluk'tan muhalif mebus çıkmasını engellemeye yönelik tutumları ile vergi mükellefi olmayan Arnavutların birden bire çeşitli adlarda vergiye tabi kılınmış olmaları daha önce başlayan isyanı pekiştirmiştir. Bölgede bazı devlet memurlarının yaralanması ve öldürülmesi üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın çıkan isyanı sertçe bastırmaya çalışması isyanı büyütmüştür.[22] Silah konusunda izzet-i nefsine düşkün olan Arnavutlardan silahlarının, anaları, eşleri ve kızlarının gözü önünde dayakla ve hakaretle alınması gibi uygulamalardan bahisle idare ettikleri memleket halkının ahvalini bilmemeleri yüzünden hükûmetçe ciddi hatalar yapılmıştır.[23] Oysaki Arnavutların çoğunluğu ve bilhassa ileri gelenleri vatansever olup hükûmetin makul bir programla hareket etmesi hâlinde silahlarını hükûmete teslim edip vergiye de alışmalarının mümkün olacağı ileri sürülmüştür.[24]

İbrahim Hakkı Paşa Döneminde dış politikada yapılan diğer hata ise Balkanlarda kilise malları ile okulların paylaşımından münbais Rum ve Bulgar Kilisesinin arasındaki kronik anlaşmazlığı izâle eden *Kiliseler Kanunudur*. Oysaki bahsi geçen kiliseler arasındaki rekabet II. Abdülhamit tarafından ustaca kullanılmış ve Balkan uluslarının bu sayede Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmeleri engellenmiştir. İttihatçılar ise bu sorunun ortadan kalkmasıyla Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan çeşitli unsurların barış içerisinde yaşamalarının mümkün olacağına inanmaktadır. Hüseyin Hilmi Paşa Hükûmetinin hazırladığı lâyiha Meclis tatile girdiği için yasalaşamamıştır. Bu kanunun çıkmasını, mevcut imtiyazlarını yitirecekleri düşüncesiyle Rumlar da istememiştir. Ancak Rumların talebi İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti tarafından reddedilmiştir. Rum ve Bulgar Kilisesi arasındaki bu kronik sorunun 20 Haziran 1326 (3 Temmuz 1910) tarihli Kiliseler Kanunu diye bilinen "Rûm ilinde Kâin Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere

[21] **Adl u İhsan**, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911)

[22] Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", **DİA**, 21. Cilt, s. 311.

[23] Biren**, age.**, s. 64. Bu isyan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dördüncü, **a.g.t.**, ss. 143-152.

[24] Biren, **age.**, s. 64.

Dair Kanun"[25] ile çözülmesini müteakip Balkan ulusları hızlıca Osmanlı Devleti'ne karşı birleşme, ortak hareket etme sürecine girmişlerdir. Balkan ulusları arasındaki önemli bir sorunu İttihat Terakki etkisindeki hükûmet çözmüştür. Fakat bu çözüm Devlet-i Aliyye için adeta sonun başlangıcı olmuştur. Bu adım devlet yönetimi ve devleti oluşturan etnik ve dini anâsır (unsurlar) hakkında günü birlik bir politikanın takip edildiğini ortaya koymuştur. Rum ve Bulgar Kiliselerinin arasındaki müzmin ihtilafı gideren ve sonrasında da Bulgar, Yunan ve Sırp unsurları arasındaki ihtilafların çözüme bağlanmasıyla adı geçen devletlerin Osmanlı Devleti'ne/Türkiye'ye karşı bir "Balkan İttifakı" akdetmelerine yol açan mezkûr kanunun çıkarılmasını, İsmail Hami Danişmend, İttihat ve Terakki Komitesinin devlet idaresi ve anâsır siyaseti hakkında hiçbir fikrinin olmadığını gösterdiğinden bahisle "Tarihi bir hamâkat (ahmaklık) âbidesi olan menhus (uğursuz) bir kanûn" olarak nitelendirmiştir. [26]

İbrahim Hakkı Hükûmetinin dış politikada en büyük hayal kırıklığı, dolayısıyla başarısızlığı ise *Trablusgarp'ın* İtalyanlar tarafından işgal edilmesiyle söz konusu olmuştur. Atılan hatalı adımlar, bizzat İbrahim Hakkı Paşa tarafından kabul edildiği gibi dönemin tanığı devlet adamları ve ilim adamları tarafından da bu dönem dış politikası oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir.

İbrahim Hakkı Paşa, Roma Sefirliği yaptığı hâlde İtalya'nın adım adım Trablusgarp'ın işgali ile sonuçlanacak dış siyasetini okuyamama basiretsizliği ile suçlanmıştır. Trablusgarp'ın işgali öncesinde kendi Sadrâzamlığı döneminde yaptığı bazı uygulamalar işgale ciddi anlamda zemin hazırlamıştır. Şöyle ki, İtalya'nın telkiniyle Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa'nın görevden alınıp bir süre buranın valisiz bırakılması, buradaki askeri gücün Yemen'e kaydırılması, silah ve mühimmatın ise İstanbul'a getirilmesi İtalya'ya arzu ettiği ortamı hazırlamıştır.[27] İbrahim Hakkı Paşa ise İtalya ile sağlam bir dostluk kurduğuna inanmakta ve dış politikada *İtalya'ya mutlak itimat* göstermektedir. İtalya ile mesele çıkmamasını önceleyen bir tutum söz konusudur. Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya'nın *Saray ve Ötesi* eserinde yer verdiği üzere "… İbrahim Hakkı Paşa

[25] **Düstur**, II. Tertip, Cilt II, ss. 431-433. Toplam 11 maddeden oluşan Kanun metni incelendiğinde 11. maddesinde "İş bu Kanûnun icrasına Dâhiliye ve Mezâhip Nazırları Me'mûrdur" ibaresine uygun olarak Kanun metninin altında Sultana ilaveten Sadrazam, Dâhiliye Nazırı ve Adliye Nazırı unvanları dikkat çekmektedir.

[26] İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C 4, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, 1961, s. 383.

[27] **age.**, s. 384.

İtalya'dan pekiyi intibalarla gelmişti. İki memleket arasındaki dostane münasebetlerin sağlamlığından ve sürekliliğinden o kadar emindi ki, o taraftan ufukta hiçbir leke görünmüyordu. Onunla birlikte herkeste de aynı kanaat vardı."[28] şeklindeki ibarelerden bahisle İtalya hakkında İbrahim Hakkı Paşa'ya ilaveten yine büyük oranda Paşa'dan mülhem kamuoyunun genelinde olumlu bir havanın hakim olduğu anlaşılmaktadır. Halit Ziya, Mabeyn Başkâtibi olduğu dönemde bir gün İtalyan sefiri Major des Planches'in kendisini araması ile ilgili yaşadığı bir olayın canlı tanıklığını ise şu şekilde yapmaktadır: "... Hakkı Paşa bu akşam yemeğine bana geliyor. Yemekten sonra da briç yapacağız. Siz de gelirseniz üç kişi olacağız. Başka kimse yok ..." dediğini, kendisinin ise "Yemeğe memnuniyetle katılırım. Fakat ben briç oynayamam" dediğini aktarmaktadır.[29]

Sultan V. Mehmet Reşad'ın Mabeyn Başkâtibi olarak Halit Ziya'nın anlattıkları oldukça dikkat çekicidir. Sadrâzam'ın İtalyan Sefirinin evine yemeğe gitmek ve sonrasında briç oynamakta hiçbir beis görmemesi, Beyoğlu mekânlarına sık sık giden ve özel hayatı noktasındaki eleştirileri dikkate almayan kişisel yapısıyla uyumludur. Bahsi geçen akşam yemeğinden kısa bir süre sonra 28 Eylül 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ın kendisine bırakılması yönündeki ültimatomu arasında bir bağ olabileceğini başlangıçta aklına getirmeyen Halit Ziya, Hükûmetten Sadrâzamın ve Saraydan ise Mabeyn Başkâtibinin çağrılmasının planlı olabileceğini, yakın olan ültimatom öncesinde bir taraftan yoklama diğer taraftan gönül almanın düşünülmüş olabileceğini sonradan idrak ettiğini itiraf etmiştir.[30] Bu dönemde ültimatomun nasıl verildiğine ilişkin bazı dedikodular ortaya çıkmıştır. Sefirin evinde akşam yemeği sonrası briç masasında oyun oynarken kapalı bir zarf içerisinde İbrahim Hakkı Paşa'ya verildiği noktasında bazı dedikodular ortaya çıksa da bu durumun gerçek dışı olduğu, bunun İbrahim Hakkı için bir bühtan olduğu dönemin Dâhiliye Nazırı Halil Bey tarafından ifade edilmiştir.[31] Bu durum dönemin Başmabeyncisi Lûtfî Simavi tarafından da teyit edilmiş olup ültimatomun yemek sonrası oynanan

[28] Uşaklıgil, **age.**, s. 292.

[29] Aynı yer.

[30] Aynı yer ve 293.

[31] **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları** (Yayıncı: Murat İpekoğlu), Ankara, 2019, s. 52.

kumar masasında verildiği iddiasının tamamen gerçek dışı olduğu ifade edilmiştir.[32]

İtalyan ültimatomu sonrası Hakkı Paşa'nın kendisini, Sadrâzamlık Konağına davet ettiğini, oraya gittiğinde Hakkı Paşa'yı çok üzgün gördüğünü, Meşrutiyeti (II) ilan ettikten sonra Türklerin artık haksızlığa uğramayacağı beklentisinin doğduğunu ancak İtalya'nın bu beklenmedik hücumunun Padişah dâhil herkesin beyninde bomba gibi patladığını ifade etmiştir.[33]

Halit Ziya; İtalya'nın yirmi dört saat içerisinde Trablusgarp'ın kendisine bırakılmasını icbar eden ültimatomu sonrasında İbrahim Hakkı Paşa'yla birlikte Hariciye Nazırı Rifat Paşa, Adliye Nazırı Necmettin Molla, Dâhiliye Nazırı Halil (Menteşe) ve Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin yani o gün her türlü zorluğu izale edecek mevkide bulunan hükûmet üyelerinin acziyet içerisinde perişan halleriyle saraya iltica ettiklerini söyledikten sonra İbrahim Hakkı Paşa'nın Mabeyn Başkâtibi odasındaki hal ve tavırlarını "… nefsine itimattan ayrılmayan bu adamı hiç bu halde görmemiştim. Sanki simsiyah kesilmişti. Etraftan medet uman derin bir endişe içerisindeydi" demek suretiyle yaşananların canlı tanığı olarak yaşananları tasvir etmiştir.[34]

Halit Ziya devamla; karşısında muzmahil (çökmüş) hâliyle duran ve yüzüne bakamayarak duvarlardan medet uman Sadrâzam trafından siyaset pirî olarak nitelendirdiği Sait Paşa'nın, Sultan tarafından saraya davet edilerek görüşüne başvurulmasını kendisinden istediğini, talebinin uygun bulunduğunu duyunca da sanki Sait Paşa, konağından iksîr-i âzâm getirecekmiş gibi derin bir nefes aldığını ancak İbrahim Hakkı Paşa'nın eski Sadrâzam Sait Paşa'dan beklediğini bulamadığını, yaptığı değerlendirme sonucunda da o gece istifa ettiğini anlatmaktadır.[35] İstifa, gerçekleştiğinde hukuk mektebinden öğrencisi ve aynı kabinede yol arkadaşı dönemin Dâhiliye Nazırı olan Halil Bey (Menteşe); kendisinin ve Mahmut Şevket Paşa'nın İbrahim Hakkı Paşa'yı istifadan vazgeçirmek için ısrar ettiklerini ancak bunda başarılı olamadıklarını hatıratında ifade eder.[36]

---

[32] Lütfî Simavi, **Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Sultan Mehmet Reşâd Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim,** Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 160-161.

[33] Simavi, **age.**, (2004), s. 160-161.

[34] Uşaklıgil, **age.**, s. 294.

[35] **age.**, s. 295-299.

[36] **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, s. 51.

Dâhiliye Nazırı Halil Menteşe, hatıratında Trablusgarp hezimetini aklamaya çalışıp İbrahim Hakkı Paşa'nın yerinde kim olsa aynı neticelerin yaşanacağını, Hakkı Paşa'nın bir ihmali olmadığını ifade etse de[37] İbrahim Hakkı Paşa'nın İtalya ile ilişkileri ve bilhassa Trablusgarp politikası çoğunlukla oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir. Sert eleştirileri yapanlardan biri de İbnülemin Mahmut Kemal İnal'dır. Ona göre; diplomat olmayanların bile Trablus'un vahim bir akıbete uğrayacağını gördüğü hâlde kemâlât-ı ilmiyye sahibi olduğu ifade edilen İbrahim Hakkı Paşa, basiretsiz davranmış ve "Malumdur ki ilim, vapurlardaki projektörlere benzer, sahibine gideceği yolu ve yolun ilerisini gösterir, tehlikeden muhafaza eder. Selâmet-i âmmeye hidmet edemeyen *kemâlât-ı ilmiyyenin faidesi nedir?*" şeklindeki bir sorgulamayla Hakkı Paşa'nın sahip olduğu ilmin ona devleti yönetirken fayda sağlamadığına ve bu ilmin kamu yararına hizmet etmediğine dikkat çekmiştir.[38]

Trablusgarp Savaşında işgale zemin hazırladığı gerekçesiyle vatan haini suçlamasıyla Divân-ı Âlî'de yargılanması özellikle Trablusgarp mebuslarınca talep edilmiştir. Ancak bu talep İttihat Terakki engeli ile karşılaşmış ve Meclis'ten bu yönde bir karar çıkmasının önüne geçilmiştir.

Halit Ziya gibi dönemin canlı diğer bir tanığı olan Lûtfi Simavi'nin (Dönemin Başmabeyncisi/Protokol Müdürü) İbrahim Hakkı Paşa hakkındaki tespiti son derece dikkat çekicidir: Simavi, memlekette hiçbir şeyin lâyıkıyla rayına oturmadığı bir dönemde devletin en büyük mesuliyetini omuzlarında taşıyan Hakkı Paşa'nın Avrupalı Devlet adamlarına özenerek (Avrupalı Devlet adamları her yıl 1 ya da 2 ay seyahat izni alarak dinleniyorlardı) Temmuz 1910'da izne ayrılarak Romanya üzerinden Avrupa seyahatine çıkmasını yanlış bularak eleştirmiş ve ona yönelik olarak; "Malûmat-ı vüs'ati (geniş bilgisi), karîhası (fikir üretebilme kapasitesi/yaratıcı fikir), talâkati (akıcı/güzel konuşması) ve vatanperverliği kendisini tanıyanlarca müsellem olan (kabul edilen) olan Hakkı Paşa, hiçbir vakit Hükûmet Reîsi olamazdı. Faal ve tecrübe dîde (deneyim sahibi) bir Sadrâzam'ın kabinesinde herhangi bir nezareti derûhde etse devlete hidmet (hizmet) edebilirdi."[39] tespitinde bulunmuştur. Bu tespitler İbnülemin'e göre mahz-ı hakikat idi (gerçeğin ta kendisiydi). Lütfi Simavi, İbrahim Hakkı Paşa'nın devlet işlerinde sür'at-ı intikâlinin (hızlı kavrayış) başkalarına göre üst

[37] **age.**, s. 50-52.

[38] İbnülemin, **age.**,s. 1775.

[39] Lütfî Simavi, **Sultan Mehmet Reşâd Hanın ve Halefenin Sarayında Gördüklerim**, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s. 117-118.

düzeyde olduğunu, başkalarının birkaç saatte başaramayacağı bir işi onun bir saatte başarabildiğini ancak memleketin ahvâl-i rûhiyesine tamamiyle kesb-i nüfuz etmediğini (halkın beklentilerini tam olarak kavrayamadığını) ifade etmektedir.[40] Siyaset ve yaşam tarzının İbrahim Hakkı Paşa'nın böyle davranmasına yol açtığı anlaşılıyor. Bu sebeple özel hayatında da teamüllerin sıkça dışına çıkmıştır. Eleştirilere "Ne yapayım. Halk alışsın"[41] çıkışı da bu durumu teyit etmektedir. Diplomasi mesleği ile uğraşanların bilmeye adeta mecbur oldukları oyun olan "briç dışında başka bir kâğıt oyununu Hakkı Paşa'nın bilmediği, asla kumarbaz olmadığı hatta briç oyununu da tam olarak öğrenemediği ifade edilmiştir.[42]

II. Meşrutiyet Dönemi üst düzey devlet adamlarından dönemin başka bir canlı tanığı ve Osmanlı Devleti'nde Şûrâ-yı Devletin son Reîsi/Başkanı, Mehmet Tevfik Biren ise hatıratında İbrahim Hakkı Paşa'ya yönelik olarak; "… Hukuk Müşavirliğinden başka herhangi bir memuriyet tecrübesinin olmaması, idari işlerde vukûfiyet kesbetmemiş olması, siyasi işlerde tecrübesinin azlığı, vazifesiyle pek ziyade alakalanmayıp sathi surette meşgul olması, zevk u sefasına düşkün oluşu, memleketin içinde bulunduğu nazik ve muhataralı durumu takdir edemeyişinden bahisle müsellem olan fevkalâde zekâsına rağmen Sadrâzamlık Makamının ehli olamayacağı anlaşılabilirdi" tespitinde[43] bulunmuştur. Biren, İbrahim Hakkı'nın daha önce ifa ettiği Maârif ve Dâhiliye Nezâreti görevlerinde de pek başarılı olamadığına ve Sadrâzam iken Trablusgarp meselesinde göstermiş olduğu basiretsizliğin herkesi hayrete düşürdüğüne dikkat çekmiştir.[44] Bu çerçevede Hakkı Paşa'ya yönelik olarak bazı edebiyat çevrelerinde de tepkiler yükselmiştir. Örneğin Şair Eşref "Kasîde-i Hürriyet" ile hiciv ustası Hüseyin Kâmî ise hiciv dolu bir manzume ile onu kıyasıya yermiştir.[45] Hukuk Mektebinden öğrencisi Profesör Suphi Nuri İleri ise, Hocası Hakkı Paşa'nın çok iyi bir müderris olduğu hâlde iyi bir nazır, büyükelçi ve Sadrâzam olamadığına ancak kendilerini Kemalizm İnkılâbı'na çok iyi hazırladığına işaret etmiştir.[46]

---

[40] Simavi, **age.**, s. 118.

[41] Aynı yer.

[42] Aynı yer ve 119.

[43] Biren, **age.**, s. 62.

[44] Aynı yer.

[45] Kasîde ve Hicivin yayımlanmış mısraları için bkz. Pakalın, **age.**, s. 224-225.

[46] Pakalın, **age.**, s. 224.

Trablusgarp Savaşı sonrası yaşananlardan hareketle İbrahim Hakkı Paşa'nın devlet adamlığı, dönemin kamuoyu vicdanında ve sonraki ilmi çalışmalarda ciddi farklı yaklaşımlarla sorgulanmıştır. Yukarıda yer verilen eleştirel yaklaşımların dışında onun dış politikasını başarılı bulanlar da vardır. Örneğin Adnan Adıvar, Trablusgarp Savaşı da dâhil olmak üzere kendisine doğrudan bir eleştiri yöneltmemekte ve Balkan Savaşları sonucunda tekrar iş başına gelen İttihat ve Terakki Kabinesi tarafından İbrahim Hakkı Paşa'nın İngiltere'ye gönderildiğini, İngiltere ile olan ihtilâfı mûcip muhtelif meselelerde muvaffakiyet istihsâl ettiğini, muvaffakiyetinin ardından Berlin Sefirliği esnasında da "Almanya'ya karşı siyasetimizi hüsn-i idâre" ettiğini ifade etmektedir.[47] İngiltere ve Almanya ile müzakerelerde İbrahim Hakkı Paşa'nın hangi başarılara imza attığına dair somut bir veri ya da bilgiye değinmemiş olsa da Adıvar'ın dikkat çektiği başka bir konu olan Brest-Litovsk Konferansında alınan sonuçtan bahisle murahhas üye olarak İbrahim Hakkı Paşa'nın olumlu neticeye katkı verdiği isabetli bir tespit olarak gözükmektedir. İbrahim Hakkı Paşa Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması öncesinde Osmanlı Devleti adına tam yetkili müzakerecidir.[48] Bahsi geçen antlaşmadaki kazanım olan Kars, Batum ve Ardahan'ın Ruslardan geri alınışında onun diplomatik deneyiminin katkısı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Dış politikada Sadrâzamlık Döneminde pek çok ciddi hata yapsa da devletlerarası teorik hukuki bilgiyle desteklenmiş deneyim sahibi ikinci bir diplomat günün koşullarında söz konusu değildi. Ancak geniş bilgisi ve çözümcü kişiliği iç ve dış politikada selâmet-i âmmeye (kamu yararına) gerekli katkıyı sağlayamamıştır.

[47] Adıvar, agm., s. 893.

[48] Ahmad, **the artical mentioned**, p. 994.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İbrahim Hakkı Paşa, hukuk müşaviri olduğu dönemde özellikle de uluslararası hukuku ilgilendiren çeşitli meseleler karşısında fevkalâde isabetli tahlillerde bulunmuş ve pratik zekâsı ile Bâb-ı Âlî'nin işlerini kolaylaştırmıştır. İlmi alanda yaptığı başarılı çalışmalarda ise teorik zekâsı kendini göstermektedir. Oldukça geniş bilgisiyle, yaratıcı fikirlerin desteklediği pratik çözümler, tarih ve özellikle de hukuk alanında kaleme aldığı eserler ile çağının ilerisinde bir ilim insanı olmuştur. *Hukûk-i İdâre* adlı eseri Türkiye'de yazılmış ilk İdare Hukuku kitabı, kendisi de ilk idare hukukçusudur. Dönemin Batı dillerini iyi bilmesi, devletlerarası hukuka olan vukûfiyeti, Avrupai usullerden haberdar olması ve katıldığı toplantılarda elde ettiği tecrübe İbrahim Hakkı Paşa'nın güçlü yönleridir. Bu vasıfları ricâl-i devlet arasına katılmasında ve hızlı yükselişinde en önemli etkendir. Kaht-ı ricâl döneminde aranan bir kişi olmuştur. Müfrit bir ittihatçı olmasa da dönemin önde gelen ittihatçıları ile özellikle de Talat Paşa ile kurduğu yakın ilişki onu, Maârif ve Dâhiliye Nazırlığına, bu nazırlıklarda beklenen başarıyı gösteremediği halde daha sonra ise Sadâret Makamına taşımıştır. Bunların dışında diğer bir dikkat çekici müspet yönü ise, basın özgürlüğüne verdiği önemdir. Sadrâzamlık döneminde kendisi hakkında çıkan olumsuz haberlere ve karikatürlere büyük bir hoşgörü ile yaklaşabilmiştir. II. Meşrutiyet Döneminde gelişen zengin mizah anlayışında onun devlet adamı olarak meseleye hoşgörülü yaklaşımı oldukça etkili olmuştur. Matbaa-i Âmire'yi açması eğitim ve bilim hayatı açısından takdirle karşılanmıştır.

İbrahim Hakkı Paşa'nın iki yılı bulmayan Sadâret Dönemi incelendiğinde, özellikle devletlerarası hukuka olan vukûfiyetinin, ifa ettiği icraî görevlerde kendisine fayda vermediği görülmektedir. Bu duruma ittihatçıların gölgesinde kalmanın yol açtığı, bir yere kadar kabul edilebilse de asıl sorumluluğun kendisinde bulunduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü Sadrâzamlık görevini kabul etmeyi "Hakkı Bey'in Şerâiti" olarak basında yer alan bazı özel koşullara bağlamış olup İbrahim Hakkı Bey'in talepleri dönemin ileri gelen ittihatçıları ve Padişah tarafından kabul edilmiştir. Bu koşullar daha çok kabineyi istediği gibi oluşturma ve dış politikayı bizzat şekillendirme üzerine bina edilmiştir. Bu noktadan hareketle kurduğu kabinenin başarısızlığı tamamıyla onun dışında değerlendirilemez.

Balkanları ilgilendiren Kiliseler Kanunu ve Türk-İtalyan ilişkileri bağlamında Trablusgarp politikası gibi 20. yüzyıl Türkiye'sinin ilk çeyreğinde dış politika alanında yapılan en büyük iki hatada onun payı, kendisinin de kabul ettiği üzere oldukça büyüktür. Trablusgarp, Bingazi, 12

Ada ve eldeki Balkan topraklarının kaybı yanlış atılan dış politika adımlarının neticesi olmuştur. Özel hayatındaki dikkatsizliği, özensizliği daha ötesi eleştirileri hiçbir şekilde dikkate almaması, dış politikada özellikle İtalya'ya mutlak itimadı ise onun zayıf yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak; danışmanlık ve ilmi hayatta gösterdiği fevkalâde başarılara rağmen İbrahim Hakkı Paşa, devlet adamlığında özellikle *dış politika* konusunda aldığı kararlarla Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran devlet adamları arasında yerini almıştır. Bu durum hiç kuşkusuz onun arzulamadığı ve onu da derinden üzen bir netice olmuştur. 29 Temmuz 1918 tarihinde Berlin'de bulunduğu sırada rahatsızlanarak vefat eden İbrahim Hakkı Paşa'nın naaşı İstanbul'a getirilerek doğduğu Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Dergâhı hazîresine defnedilmiştir.

KAYNAKÇA

BOA. DH. Sicill-i Ahval Defteri, Dosya No: 183, Gömlek No: 0100

Adl u İhsan *(Gazete)*, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911).

Adıvar, A. Adnan, "İbrahim Hakkı Paşa", **İslam Ansiklopedisi,** 5. Baskı, 5/2. Cilt, MEB, İstanbul, 1978, ss. 892-894.

Ahmad, Feroz, "İbrahim Hakkı Pasha", **The Encycyclopaedia of İslam**, Volume III, London, 1971, pp. 993-994.

Biren, Mehmet Tevfik, **II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Mütareke Devri Anıları 2,** (Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen), Arma Yay., İstanbul, 1993.

Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C 4, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, 1961.

Dördüncü, Muharrem, **İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918),** Gazi Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ankara, 2013.

İbrahim Hakkı, **Hukûk-ı İdâre**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1307.

İbrahim Hakkı, **Hukûk-ı İdâre**, 2. Tab', Karabet Matbaası, İstanbul, 1312.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar**, XII. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul, 1951.

İkdâm, 17 Kanûn-ı Evvel 1325/30 Aralık 1909, Numara: 5489.

İkdâm*,* 19 Kanûn-ı Evvel 1325/1 Ocak 1910, Numara: 5491.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, (Hazırlayanlar: Hayrettin Karaman ve Diğerleri), TDV Yay., Ankara, 1999.

Kurşun, Zekeriya "İbrahim Hakkı Paşa", **DİA**, 21. Cilt, s. 311-314.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları (Yayıncı: Murat İpekoğlu), Ankara, 2019.

Pakalın, Mehmed Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller** (Yayına Hazırlayanlar: Ayşe Kavak ve Diğerleri), VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2021.

Rûm ilinde Kâin Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun, Düstur, II. Tertip, C II, ss. 431-433.

Sabah*,* 21 Kanûn-ı Evvel 1325 /3 Ocak 1910, Numara: 7285.

Simavi, Lütfî, **Sultan Mehmet Reşâd Hanın ve Halefenin Sarayında Gördüklerim**, Matbaa-i Osmaniye, 1340.

---------, Lütfî, **Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Sultan Mehmet Reşâd Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim,** Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Tensîkat Kanunu, Düstur, II. Tertip, C 1, s. 326-327; Takvim-i Vekâyi ile neşir ve ilanı 27 Haziran 1325, No: 267.

Türkgeldi, Ali Fuad, **Görüp İşittiklerim**, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2021.

Uşaklıgil, Halit Ziya, **Saray ve Ötesi** (Hazırlayan: Abdullah Uçman), YKY Yay., İstanbul, 2019.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C 1, YKY Yay., İstanbul, 1999, ss. 626-627.

Yeni Tanîn, 28 Kanûn-ı Evvel 1325/10 Ocak 1910, Numara: 17.

EKLER (RESİMLER)

(1863-1918)

عدل و احسان
١٣٢٩

Yayın hayatı kısa süren Adl ü İhsan Gazetesi "Gölge etme başka ihsan istemez" sloganını kullanmıştır.

KALEM
JOURNAL POLITIQUE HUMORISTIQUE ET SATHRIQUE PARAISSANT LE JEUDI
Diogène: — Je cherche... un ministre!
Si vous voulez vous soigner en vous amusant, au 1er Mai prochain Allez a Yalova-les-Bains

Dönemin ileri mizah anlayışını yansıtan Kalem Dergisi, yayımladığı karikatürün altına "Diyojen'in son halefi" ibaresini düşmüştür.

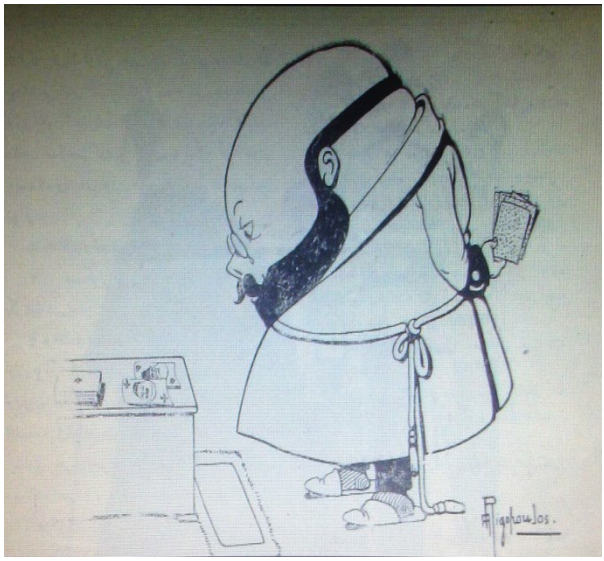

İbrahim Hakkı Paşa'nın briç oynama merakı karikatürize edilmiş.

Adl ü İhsan Terazisi: Hangi eli kırılası bunu bu hale getirdi?